

الجامع لاحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

مَنْعَةٌ وَيَلُوتُ النَّفْسَ كُلَّهُ اللَّهُ قَالَ
تَهَوَّاهُ فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
قَالَ تَقُولُوا قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَوْلَاهُ
نَعَمْ الْمَوْلَى وَنَعَمْ النَّصِيْبُ
أَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ
لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَفِي السَّبِيلِ
أَنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَيْ
عِبَادِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّبَيُّ
الْجُمُعَاتِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ إِذَا كُنْتُمْ بِالْعُدُوَّةِ الدُّنْيَا وَهُمْ
بِالْعُدُوَّةِ الْقُصُوفِ وَالزُّكُوفِ اسْقُوا
مِنْكُمْ وَلَوْ قَوْلَ عَدُوِّكُمْ لَا اخْتَلَفْتُمْ فِي
الْمُعَادِ وَلَكِنْ لَقَضَى إِلَهُكُمْ أَمْرًا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMIU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

10. CİLD

BURUC YAYINLARI

Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 10

الجامع لأحكام القرآن ، والمبين لما تضمنه من السنة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

Her hakkı mahfuzdur.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
10. Cild	:	Mart 2000
Birinci Baskı	:	Mart 2000

Hicr

Sûresi

1-99. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de İnmiştir, Doksandokuz Âyettir).

الرَّ ۞ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُّبِينٍ ﴿١﴾

1. Elif, Lâm, Râ. Bunlar kitabın ve açık açık anlatan Kur'ân'ın âyetleridir.

Bunun anlamına dair açıklamalar daha önceden (Yunus, 10/1. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada sözü edilen “kitab” ile ilgili olarak, bunun bundan önce indirilmiş bulunan Tevrat ve İncil gibi kitaplar hakkında cins isim olup burada el-Kitabu'l-Mübîn (açık açık anlatan Kur'ân-ı Kerim) ile birlikte söz konusu edildikleri söylendiği gibi; “kitab”ın Kur'ân-ı Kerim olduğu ve onun her iki adının da bir arada zikredilmiş olduğu da söylenmiştir.

رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾

2. O inkâr edenler, keşke müslüman olsaymışlar diye temenni edeceklerdir.

Bu buyruktaki; “(رُبَّ): **Keşke**” fiilin başına gelmez. Ondan sonra gelen; (مَا); fiilin başına girmesini sağlar.

Buna göre, “(ربما قام زيد، وربما يقوم زيد): Zeyd belki kalkmıştır, Zeyd belki kalkar” denilir. Buradaki “mâ”nın “bir şey” anlamında belirsiz bir isim; **“temenni edecekler”** anlamındaki lafız da onun sıfatı olabilir. Yani, inkâr eden kişi nice şeyi... temenni edecektir anlamında olur.

Nâfi, “(ربما): **Keşke**” lafzının “be”sini şeddesiz, diğerleri ise şeddeli oku-

muşlardır. Bu iki ayrı söyleyiştir. Ebu Hatim der ki: Hicazlılar bu edatın "be"-si-
ni şeddesiz okurlar. Şair de der ki:

رُبَّمَا ضَرْبُهُ بِسِيفٍ صَقِيلٍ بَيْنَ بُضْرَى وَطَعْنَةٍ نَجْلَاءَ

"Busrâ dolaylarında keskin bir kılıçla nice darbe ve nice
Oldukça geniş açılmış mızrak yarası..."

Temim, Kays ve Rabîa ise bunu şeddeli okurlar. Ayrıca bu edatın,
(رُبَّمَا وَرُبَّمَا، وَرُبَّمَا وَرُبَّمَا) şekillerinde "be" harfinin şeddeli ve şeddesiz kulla-
nıldığı da olmuştur.

Aslolan bu edatın az şeyler hakkında kullanılmasıdır. Bununla birlikte çok
şeyler hakkında kullanıldığı da olur. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur:
Kâfirler birçok defa keşke müslüman olsaymışlar diye temenni edeceklerdir.
Bu açıklamayı da Kûfeliler yapmıştır. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

إِلَّا رُبَّمَا أَهَدَتْ لَكَ الْعَيْنُ نَظْرَةً قُصَارَاكَ مِنْهَا أَنَهَا عَنْكَ لَا تُجِدِي

"Şunu bil ki, göz belki pek çok vakit sana bakış bağışlamıştır (bakmıştır).
Fakat nihâyet bunun da senden yana bir fayda sağlaması sözkonusu değildir."

Kimi ilim adamı da burada bu edatın azlık bildirmek için kullanıldığını söy-
lemiştir. Çünkü onlar bu sözleri her yerde değil, bazı yerlerde söyleyecek-
lerdir. Bunun sebebi ise azap ile uğraşacak olmalarıdır. Doğrusunu da en iyi
bilen Allah'tır.

Burada "(رُبَّمَا يَوْ): **Keşke... diye temenni edeceklerdir**" ifadesinin, fiilen
gerçekleşmiş olaylar hakkında kullanılmış olmakla birlikte (meydana gele-
cek olan hakkında kullanılması), verilen bu va'din doğruluğundan dolayıdır.
Adeta olmuş ve gözle görülmüş gibidir.

Taberânî Ebu'l-Kasım, Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediğini rivâyet eder:
Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Benim ümmetimden bazı kimseler cehenneme
günahları sebebiyle girecekler ve Allah'ın, orada kalmalarını dilediği kadar
bir süre orada kalacaklardır. Sonra müşrikler onları ayıplayarak: (Dünyada
iken) sizin bize muhalefetiniz, tasdikiniz ve imanınız gibi hususların size bir
fayda sağladığını görmüyoruz diyecekler. Bunun üzerine yüce Allah, cehen-
nemden çıkarmadık hiçbir muvahlid bırakmayacaktır. Daha sonra Rasulu-
lah (sav): **"O inkâr edenler keşke müslüman olsaymışlar diye temenni ede-**

ceklerdir” âyetini okudu.⁽¹⁾

el-Hasen der ki: Müşrikler, müslümanların cennete girdiklerini, kendilerinin de kaldıkları yerin cehennem olduğunu görecekləri vakit, keşke müslüman olsaydık diye temenni edeceklerdir.

ed-Dahhâk da der ki: Bu temenni, dünyada iken hidâyet ile sapıklığı birbirinden açık seçik bir şekilde ayırd edip bunu görebilecekleri halde (canlarının alınması halinde) tahakkuk edecektir.

Mü'minlerin oldukça şerefli ikramlara mazhar olduklarını, kâfirlerin de zelil olduklarını görecekləri sırada, kıyamette olacağı da söylenmiştir.

ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣﴾

3. Bırak onları, yesinler, faydalansınlar, emel onları oyalayadursun. Yakında bileceklerdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Yakında Bileceklerdir:

Yüce Allah'ın: **“Bırak onları, yesinler, faydalansınlar”** buyruğu, onlara yönelik bir tehdittir. **“Emel onları oyalayadursun”** itaatten alıkoysun. Çünkü; “(أَلْهَاهُ عَنْ كَذَا): Filan şeyden onu alıkoymuştu” tabiri kullanılır. Ziyadesiz olarak da; “(وَلْهِيَ هُوَ عَنِ الشَّيْءِ يُلْهِي): O şeyden oyalandı, oyalanır” denilir.

“Yakında” kıyamet gününü görüp de yaptıklarının vebalini tadacaklarındaki “bileceklerdir.”

Bu âyet-i kerime kılıç ile (cihadı emreden âyetle) nesh edilmiştir.

2. Tûl-i Emel:

el-Bezzâr'ın Müsned'inde Enes'den şöyle nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Dört şey bedbahtlıktandır. Gözün donması (Allah korkusuyla

(1) Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 68; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 379'da bu hadisi kaydettikten sonra şunları söylemektedir: “Câbir'den farklı ifadelerle bu manada başka rivâyetleri Sahih'te yer almıştır. Taberânî bunu *el-Evsat*'ta rivâyet etmiş olup râvîleri -Bessâm es-Sayrafi dışında- sahih râvilerindendir. Bessâm da güvenilir birisidir. Ayrıca aynı manada Ebû Said el-Hudrî yoluyla gelen daha teferruatlı bir rivâyet için bk. VIII, 50-51.

yaş akıtmaması), kalbin katılaşması, tûl-i emel ve dünyaya tutkunluk.”⁽¹⁾

Tûl-i emel, şifasız bir hastalıktır. Müzmin bir yaradır. Böyle bir hastalık kalpte yer etti mi, artık kalp bozulur, tedavisi son derece güçleşir. Hastalık ondan bir türlü ayrılmaz, ilacın ona bir faydası olmaz. Doktorlar çaresiz kalır, hukemâ ve ulemâ onun iyileşeceğinden yana ümit keserler.

Emel’in gerçek mahiyeti dünya tutkunluğu ve dünyaya dört elle sarılmak, dünyayı sevmek, âhiretten yüz çevirmektir. Rasulullah (sav)’dan şöyle buyrulduğu rivâyet edilmiştir: “Bu ümmetin ilkleri yakîn ve zühd ile kurtulmuştur. Sonrakileri ise, cimrilik ve emel ile helâk olacaktır.”⁽²⁾

Ebu’d-Derdâ (r.a.)’dan Dimaşk mescidi merdivenlerinde ayağa kalkıp şöyle dediği rivâyet olunur: Ey Dimaşklılar, size samimiyetle öğüt veren bir kardeşinizin sözlerini dinlemez misiniz? Gerçek şu ki, sizden öncekiler çokça mal toplarlar, yüksek binalar yaparlar ve uzun emellere sahip bulunuyorlardı. Şimdi onların toplulukları darmadağın oldu, binaları mezara döndü ve emelleri de bir aldanış oldu. İşte Âd kavmi; insan sayısıyla, servetleriyle, atlarıyla, askerleriyle ülkeyi doldurmuş taşıyorlardı. Peki, bugün onların geriye bıraktıkları miraslarının tamamını benden iki dirheme olsun kim satın alır? Bu sözlerinden sonra şu beyitleri okudu:

ياذا المؤمنل آمالاً وإن بُعدت منه ويزعم أن يحظى بأقصاها
أنتى تفوز بما ترجوه ويك وما أصبحت في ثقة من ثيل أدناها

“Ey kendisinden çok uzaklarda olsa dahi bir çok emeller besleyen
Ve bunların en uzakta olanına dahi ulaşacağını iddia eden kişi!
Yazık sana! Hiç umduğunu elde edebilir misin ki?
Bunların en yakın olanına dahi kavuşacağından yana bir umudun yok.”

el-Hasen der ki: Emelini uzun tutan kişi, mutlaka amellerini kötü işler.

Gerçekten de doğru söylemiştir. Allah razı olsun ondan. Çünkü emel, amele karşı bir tembellik verir, bir gevşeklik ve bir ağırlık doğurur. Bunun arkasından insana birşeylerle uğraşır gibi gelir, tembellikler ortaya çıkar. Kişi yere mihlanır kalır, hevâya meyleder. Bu, gözle görülmüş bir husustur. Bunun ayrıca açıklanmasına bu iddiada bulunandan delil istemeye gerek yoktur. Nitekim, emelin kısa tutulması da kişiyi amele iter, elini çabuk tutmaya götürür ve hayırlı amellerde yarışmaya teşvik eder.

(1) el-Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, X, 226; râvilerinden Hâni’ b. el-Mütevekkil’in zayıf biri olduğu kaydıyla

(2) Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, VII, 316; el-Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, VII, 345.

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾

4. Biz, belli bir yazısı olmaksızın hiçbir kasabayı helâk etmedik

Yani, Levh-i Mahfuz'da kendileri için yazılmış belli bir va'deleri olmaksızın hiç bir ahaliyi helâk etmedik.

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٢﴾

5. Hiç bir ümmet ne ecelinin önüne geçebilir, ne de geciktirebilir.

Bu âyet-i kerimedeki; (من) sıladır. “ (ما جاءني من أحد) Kimse bana gelmedi,” demeye benzer.

Buyruğun anlamı şudur: Hiç bir ümmet kendi ecelini aşarak ona bir şey ekleyemez ve ondan önce de va'desi dolmuş gibi yok olmaz. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: “O ecelleri gelince ne bir an geri bırakabilirler, ne de ileri alabilirler.” (el-A'râf, 7/34)

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٤٣﴾ لَوْ
مَاتَآتِينَا بِالْمَلَكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٤٤﴾

6. Dediler ki: “Ey kendisine Zikr (Kur'ân) indirilen kişi! Mutlaka sen bir delisin.

7. “Doğru söyleyenlerden isen bize melekler getirmeli değil misin?”

Bu sözleri Kureyş kâfirleri Muhammed (sav)'a alay yollu söylemişlerdir. Sonra ondan doğruluğuna delil teşkil etsin diye melekleri de getirmesini istemişlerdir.

“(لَوْما) ... meli değil mi” buyruğu da; (لولا وولا) edatları gibi fiili işlemeye teşviktir. el-Ferrâ: (لوما)daki “mim” “levlâ”daki “lâm”dan bedeldir, der.

"(استولى عليه): Bir şeyi istilâ etti" ile aynı anlamdaki: "(استولى على الشيء): Onu istilâ etti" ifadeleri de bunun gibidir. "(خالته وخالته): Onunla arkadaşlık ettim" ile "(خلى وخلى): O benim arkadaşındır" ifadeleri de böyledir. Buna göre "...me-
li değil mi" anlamındaki bu edatın haber anlamında olması mümkündür. Me-
sela; "(لوما زيد لضرب عمرو): Zeyd olmasaydı Amr vururdu" demek gibi: el-Kisaî
de der ki: Haberde de soruda da; (لولا) ile (لوما) aynı şeylerdir.

İbn Mukbil der ki:

لَوْ مَا الْحَيَاءُ وَلَوْ مَا الدِّينُ عَيْتُكُمْ بِيَعُضْ مَا فَيْكَمَا إِذْ عَيْتُمَا عَوْرِي

"Haya olmasaydı, din de olmasaydı taşıdığınız bazı kusurlarınızdan dolayı
Elbetteki ayıplardım sizi; siz beni tek gözüm görmüyor diye ayıpladığınız için."

Görüldüğü gibi İbn Mukbil burada; "(لولا): Olmasaydı" demek istemiştir.
en-Nehhâs da; (لوما ولولا وهلا) edatlarının aynı anlamı ifade ettiğini nakletmek-
tedir. Dil bilginleri de buna delil olarak şu beyiti zikrederler:

تَعْدُونَ عَقْرَ النَّيْبِ أَفْضَلَ مَجْدِكُمْ بَنَى ضَوْطَرَى لَوْلَا الْكَمِيَّ الْمُقْتَمَا

"Ey hantal herifin oğulları! Sizler yaşlı develeri kesmeyi en şerefli
işiniz olarak saymaktasınız.
Başına miğfer geçirmiş, silahlarını kuşanıp zırhını giyinmiş kimseleri
saymanız gerekmez miydi?"

Burada şairin kullandığı; "...mez miydi" anlamı verilen edat, (هلا) ile aynı
anlamdadır.

مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذَا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾

**8. Biz, melekleri ancak hak ile indiririz. O zaman da kendilerine
mühlet verilmez.**

Hafs, Hamza ve el-Kisaî, "(مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ): **Biz o melekleri ancak
hak ile indiririz**" şeklinde okumuşlar ve Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih
etmiştir. Ebu Bekir ve el-Mufaddal ise; "(مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ): Melekler ancak... in-

dirilir" diye okumuşlar, diğerleri ise; "مَا يَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ": Melekler ancak... iner" diye okumuşlardır. Bunun takdiri; "تَنْزِلُ": İner" şeklinde iki "te" ile olup hafiflik olsun diye "te"lerden birisi hazfedilmiştir. el-Bezzî ise, bu iki "te" ile okumuş, Ebu Hatim de yüce Allah'ın: "تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ": *Onda melekler ve ruh... iner de iner*" (el-Kadr, 97/4) buyruğunu nazar-ı itibara alarak bu kıratı tercih etmiştir.

"Ancak hak ile" ancak Kur'ân ile anlamındadır. Mücahid'den, risalet ile diye de açıkladığı rivâyet edilmiştir. el-Hasen de: İman etmeyecek olurlarsa, ancak azab ile indiririz, diye açıklamıştır.

"O zaman da kendilerine mühlet verilmez." Yani, melekler onları helâk etmek için incek olurlarsa, onlara mühlet verilmez ve her hangi bir tevbe-leri de kabul olunmaz.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer melekler senin lehine şahidlik etmek üzere incek olsalar ve bundan sonra da bunlar inkâr edecek olurlarsa, artık onlara mühlet verilmez.

"(إِذْ) : **O zaman**"ın aslı (إِذْ) dır. Aradaki hemze ağır geldiğinden dolayı hazfedilmiştir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

9. Şüphe yok ki o Zikri Biz indirdik. Onu koruyacak olan elbette Biziz.

Yüce Allah'ın: **"Şüphe yok ki o Zikri"** yani, Kur'ân'ı **"Biz indirdik. Onu"** ona bir şey ilave edilmesinden, yahut ondan bir şey eksiltilmesinden yana **"koruyacak olan elbette Biziz."**

Katade ve Sabit el- el-Bünânî dedi ki: Yüce Allah, o Kitabı, şeytanların ona herhangi bir batılı ilave etmelerine yahut ondan herhangi bir hakkı eksiltmelerine karşı korumuştur. Onu korumayı bizzat yüce Allah üzerine almıştır. O bakımdan o her zaman için korunma altındadır. Ondaki başka kitaplar hakkında ise: *"Allah'ın kitabını korumaları istendiğinden"* (el-Maide, 5/44) buyruğu ile korumayı kendilerine havale etmiş, onlar da değiştirmiş ve değişikliklere uğratmışlardır. Bize Şeyh Fakih İmam Ebu'l-Kasım Abdullahı haber verdi. O, babası şeyh fakih imam muhaddis Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Ma'zûz el-Kûmî et-Tilmisanî'den dedi ki: Büyük hadis alimi büyük alim Fahrû'n-Ni-sa bint Ebi Nasr Ahmed b. el-Farac ed-Dîneverî kızı Şühde'ye, Daru's-Se-

lanı'daki evinde 564 yılı Cumadelâhire'nin sonlarında, ona kıraat yoluyla denildi ki: Size, büyük hadis bilgini, ilmiyle amil, nakibu'n-nukaba Ebu'l-Fevaris Tarrad b. Muhammed ez-Zeynebî ona kıraaten, sen de işitirken 490 yılında size şöyle haber verdi: Bize, Ali b. Abdullah b. İbrahim haber verdi, bize Ebu Ali İsa b. Muhammed b. Ahmed b. Ömer b. Abdulmelik b. Abdula-ziz b. Cüreyc -et-Tavmarî diye bilinir- anlattı: Bize, el-Huseyn b. Fehm anlattı dedi: Ben, Yahya b. Eksem'i şöyle derken dinledim: Me'mun'un -henüz emir iken- bir tartışma ve sohbet meclisi vardı. Oraya girenler arasında el-bisesi güzel, yüzü güzel, süründüğü kokular hoş bir yahudi de vardı, söz alarak güzel ifadelerle o da konuştu. Meclis dağıldığında Me'mun onu çağırarak, İsrailoğullarından mısın diye sordu. O, evet dedi. Me'mun kendisine: Müslüman ol ki ben sana bazı işler tevdi edeyim, dedi ve ona bir takım vaadlerde bulundu. Ancak bu yahudi şahıs, dinimi ve atalarımın dinini terketmek istemiyorum, deyip gitti. Bir sene geçtikten sonra o adam müslüman olup yanımıza geldi. Bu sefer fıkha dair konuştu ve güzel konuştu. Yine meclis dağıldıktan sonra Me'mun onu çağırarak, sen geçen seferki bizim görüştüğümüz kişi değil misin, diye sordu. O, evet dedi. Bu sefer Me'mun: Peki müslüman olmana sebep ne oldu diye sorunca şunu anlattı: Senin yanından ayrıldıktan sonra bu dinleri bir sınamak istedim. Gördüğün gibi ben yazısı güzel olan bir kişiyim. Önce Tevratı aldım, üç nüsha yazdım. Kimisinde ilavelerde bulundum, kimisinde eksiltmeler yaptım. Bunları alıp havraya götürdüm, benden satın alındı. Bu sefer İncil'i elime aldım, yine üç nüsha yazdım, kimisine ilavelerde bulundum, kimisinden eksilttim ve bunları kiliseye götürdüm. Bunlar da benden satın alındı. Bu sefer Kur'ân'ı aldım. Üç nüsha yazdım, bunların kimisini fazlalıklı yazdım, kimisini eksilttim. Bu mushafları alıp sahaflara götürdüm, bunlar mushafı sahife sahife çevirdiler. Bunlarda fazlalık ve eksiklik olduğunu görünce bir kenara fırlattılar ve satın almadılar. Böylelikle bunun korunmuş bir kitap olduğunu anladım. İşte İslâm'a girişimin sebebi bu oldu.

Yahya b. Eksem dedi ki: Ben o yıl hacca gittim, Süfyan b. Uyeyne ile karşılaştım. Ben ona bu olayı nakledince, bana şöyle dedi: Yüce Allah'ın kitabında zaten bunu tasdik eden buyruklar vardır. Bu sefer: Nerede diye sordum, O, bana şu cevabı verdi: Şanı yüce Allah'ın, Tevrat ve İncil hakkında: **"Allah'ın kitabını korumaları istendiğinden..."** (el-Maide, 5/44) buyruğuyla Allah bu kitapları korumalarını kendilerinden istemişti. Yine yüce Allah: **"Şüphe yok ki o Zikri Biz indirdik, onu koruyacak olan elbette Biziz"** diye buyurmaktadır. Yüce Allah bu kitabı bizim için korudu ve o bakımdan zayıf olmadı.

Denildiğine göre: **"Onu koruyacak olan elbette Biziz"** buyruğundaki

zamir, Muhammed (sav)'a aittir. Yani Biz onu, Bize yalan uydurmasına, yahut Bize ona olmadık şeyleri söylemeye karşı onu koruruz. Veya ona bir tutak hazırlanmasına, yahut öldürülmesine karşı onu koruyacak olan elbette Biziz. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Allah seni insanlardan koruyacaktır"* (el-Maide, 5/44) buyruğudur.

"(نحن) **Biz**"in mübteda olarak ref mahallinde olması, "(نزلنا) : **İndirdik**"ın de haber olması mümkündür. Cümle de "(نزلنا) : **Şüphe yok ki**"nin haberidir. Bununla birlikte "Biz" anlamındaki zaminin; "(نزلنا)"ın ismini te'kid ile nasb mahallinde olması ve fasıla olmaması da mümkündür. Çünkü ondan sonraki ifade marife değil bir cümledir. Cümleler ise nekirelere sıfat olmazlar. Çünkü onlar da nekire hükmündedirler.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيعِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾

10. Andolsun, senden önceki ümmetler arasında da peygamberler gönderdik.

Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik, demektir. "(الشَّيْع) : **Ümmetler** (şîalar)" kelimesi; "(شِيعَة) : Şîa'nın çoğuludur ve burada "ümmet" demektir. Yani onların ümmetleri arasında peygamberler gönderdik. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Katade yapmıştır. el-Hasen ise, önceki fırkalar arasında diye açıklamıştır. Çünkü "şîa" insanlar arasından sözbirliği etmiş, birbiriyle kaynaşmış fırka ve taife demektir. O bakımdan şîa ile fırka aynı şey gibidir. Nitekim yüce Allah'ın: *"Ya da sizi birbirinize fırkalar (şîa) halinde... katıp..."* (el-En'âm, 6/65) buyruğu da buradan alınmaktadır. Bunun aslı ise, "(الشَّيْع)"den alınmadır. Bu da, kendisiyle büyük odunların tutuşturulduğu küçük odunlar demektir. el-En'âm Sûresi'nde (işaret olunan âyette) geçtiği gibi. el-Kelbî der ki: Buradaki "şîa"dan kasıt, kasabalardır.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ﴿١١﴾

11. Onlara gelen her bir peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.

Bu buyruk, Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani, bu müşriklerin sana yaptıklarının bir benzeri, senden önce gelen peygamberlere da yapılmıştır.

كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ
خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

12. Biz böylece onu günahkârların kalplerine sokarız.

13. Öncekilerin sünneti de geçmiş bulunduğu halde, onlar buna yine de inanmazlar.

“Biz böylece onu” sapıklığı, küfrü, alay ve şirki -el-Hasen, Katade ve diğerlerine göre- kavminin “günahkârların”ın “kalplerine sokarız.” Yani, önceki ümmetler arasında geçenlerin kalplerine bunları soktuğumuz gibi, kavminin müşrik olanlarının kalbine de böylece onu sokarız, tâ ki onlardan öncekiler kendilerine gönderilen peygamberlere iman etmedikleri gibi, bunlar da sana iman etmesinler.

İbn Cüreyc, Mücâhid'den şöyle dediğini rivâyet eder: Burada sokulması kast olunan şey, yalanlamaktır. “Sokmak” anlamındaki; (السَّكَّ): Bir şeyi bir şeye girdirmek” demektir. İpin iğneye geçirilmesi gibi. O bakımdan (سَلَكَ سَلَكًا وَسَلُّوْا): Ona girdi, girer, girmek” denilir ve (اسْلَكْهُ اسْلَاكًا): Onu girdirdi” demek olur. Yol hakkında; (سَلَكَ الطَّرِيقَ سُلُوكًا وَسَلُّوْا وَسَلَّكَهُ) ifadesi, yola girdi demektir. Bir şey, kendi türünden olmayan başka bir şeye girdiği gibi, aynı şekilde bir şeyi başka bir şeye girdirme şekli de kullanılır. Bütün halleriyle; (فَعَلَ وَفَعَّلَ) vezinlerinden birisiyle gelir. Şair Adıyy b. Zeyd de der ki:

وقد سلوكك في يوم عَصِيب

“Seni oldukça zorlu ve çetin bir güne saktular.”

“Sin” harfi esreli olarak (السَّكَّ); ip demektir.

Âyet-i kerimede Kaderiyye ve Mutezile'nin kanaatleri reddedilmektedir.

Buyruğun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz, Kur'ân-ı Kerimi onların kalplerine sokuyoruz da onlar, bunu yalanlıyorlar. el-Hasen, Mücahid ve Katade de tefsir alimlerinin çoğunlukla kabul ettiği görüşü ifade etmişlerdir ki, bu da Mutezileye karşı delil olarak daha bağlayıcıdır. Yine el-Hasen'den: Biz, zikri delili kabul etmelerini sağlamak üzere kalplerine sokarız, diye açıkladığını el-Ğaznevî zikretmektedir.

“Öncekilerin sünneti de geçmiş bulunduğu halde” yani, kâfirlerin helâk edilmesi şeklindeki ilahi sünnet geçtiğine göre, bunların da helâk oluşları ne kadar yakındır.

“Öncekilerin sünneti de geçmiş bulunduğu halde” buyruğunun bunların yalanlamaları, küfür ve inkâr etmeleri gibi, öncekiler de küfür ve inkârı saptıklarından dolayı, bunlar da işte öncekilere uymaktadırlar, diye de açıklanmıştır.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾
لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

14. Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı doğru çıkıp dursalar;

15. Muhakkak ki: “Olsa olsa gözlerimiz döndürülmüş, hatta biz büyülenmiş bir topluluğuz” diyeceklerdir.

“ (ظَلَّ يَفْعَلُ كَذَا) : Bu işi yapıp durdu,” ifadesi, onu gündüzün yaptı, demektir. Mastarı ise (الظَّلُول) şeklinde gelir.

Yani, onların gösterilmesini teklif ettikleri mucizeler onlara gösterilecek olsaydı, yine küfürleri üzere ısrar ederler ve gördüklerinin hayal olduğunu ileri sürerlerdi. Tıpkı mucize olan Kur’ân-ı Kerim’e: O bir büyüdür, demeleri gibi.

“Yukarı doğru çıkarlar” ifadesi, yukarı doğru çıktı, çıkar, yükseldi, yükselir anlamındaki; (عَرَجَ يَعْرُجُ) dan gelmektedir. Aynı kökten “meâric” ise, yukarı doğru çıkan basamaklar, merdivenler manasınadır. Yani bunlar, semaya yükselseler ve melekûtu ve melekleri görseler dahi, yine küfür üzere ısrar ederler. Bu açıklama el-Hasen ve başkasından nakledilmiştir.

Âyet-i kerimedeki **“onlara”** zamirinin müşriklere, **“...ıp dursalar”** daki zamirin de meleklerle ait olduğu söylenmiştir. Yani, meleklerin gidip geldiklerini görseler, demek olur ki, eğer bunların gözlerindeki perde semadaki kapıları ve o kapılardan meleklerin inip çıktığını görececek hale gelseler dahi, yine: Bizler gözlerimizle hakikati olmayan şeyler gördük, diyeceklerdir. Bu açıklama da İbn Abbas ve Katade’den nakledilmiştir.

“(سَكَّرَتْ) : **Döndürülmüş**” ifadesi, sihir ile kapatılmış demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve ed-Dahlhâk yapmıştır. el-Hasen büyülenmiş, el-Kelbî göz-

lerimiz perdelenmiş diye açıklamıştır. Yine el-Kelbî'den, gözlerimiz kör edilmiş diye açıkladığı nakledildiği gibi, Katade görme imkânımız bizden alınmış diye açıklamıştır. el-Müerric, bizim gözlerimiz döndürülmüş diye açıklamıştır. Cuveybir ise aldatılıp kandırılmış diye açıklarken, Ebu Amr b. el-Alâ: Bu tabir, gözlerimiz örtülmüş ve perdelenmiş anlamındadır, demiştir. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

وطلعت شمس عليها مغفر وجعلت عين الحرور تُسَكَّرُ

“Ve üzerinde miğfer bulunan bir güneş doğdu
Ve şiddetli sıcaklığın gözü örtünmeye (dinmeye) başladı.”

Mücahid bu kelimenin engellendi, alıkondur anlamında olduğunu söylemiştir. Evs b. Hacer'in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

فصرت على ليلة ساهرة فليست بطلق ولا ساكرة

“Ve ben uykusuz bir geceye vardım
Ne serbesttir ne de alıkonulmuş birisidir.”

Derim ki: Bu açıklamalar birbirine yakın açıklamalar olup, hepsinin ortak tarafı “alıkondur” anlamını ihtiva etmeleridir. İbn Aziz der ki: “Burada gözlerimiz döndürülmüş” tabiri, gözlerimiz kapatılmış anlamındadır. Ve bu ifade; (سَكَرَ النهر) : Nehrin ağzını kapattım” ifadesinden gelmektedir. Yine: Bu ifadenin şarabın verdiği sarhoşluk (sükr)'dan geldiği de söylenmiştir. Adeta gözler içki içenin sarhoş olması gibi, sarhoş olmuş diye kabul edilir.

İbn Kesir bu kelimeyi şeddesiz olarak; (سَكَرَتْ) diye okurken, diğerleri şeddeli olarak okumuşlardır.

İbnü'l-Arabî der ki: Şeddesiz okuyuş dolduruldu anlamındadır. el-Mehdevî ise der ki: Bu kelimenin şeddeli ve şeddesiz okunmasının anlamı gâyet açıktır. Şeddeli okuyuş çokluk ifade etmek içindir, şeddesiz okuyuş da aynı anlamı ifade eder. Bilindiği şekliyle; (سَكَرَ) fiili geçişli (müteaddi) değildir. Ebu Ali der ki: Bununla birlikte bu kelimenin görmek hakkında müteaddi olarak kullanıldığının işitilmiş olması da mümkündür. Şeddesiz okuyan bir kimse, bu kelimeyi sarhoşun haline benzer bir halin gözlerine ârız olmasına benzeterek okur. Sanki bakmanın neticesi elde edilemediği için bu da sarhoş gibi kabul edilmiş olur. Şöyle de açıklanmıştır: Bu kelimenin şeddesiz kullanılması, şarabın sarhoşluk vermesi anlamı ile ilgilidir. Şeddeli kullanılışı ise,

"gözlerimiz alındı (kör edildik, görmez hale getirildik) "anlamındadır. Bu iki açıklamayı da el-Maverdî nakletmiştir.

en-Nehhâs ise der ki: Mücahid ve el-Hasen'in bilinen kıraatleri bu kelimeyi şeddesiz okuduklarıdır. el-Hasen'in de: Bu, gözlerimiz büyüldü anlamındadır, dediği nakledilmiştir. Ebu Ubeyd ise Ebu Ubeyde'den şeddeli okunmak suretiyle "gözleri döndürüldü" ifadesi, görmeyecek noktaya gelinceye kadar görme imkânları alabildiğine zayıfladı, anlamındadır. el-Ferrâ der ki: Bu kelimeyi şeddesiz okuyan rüzgârın dinmesi anlamında almıştır. en-Nehhâs da der ki: Bütün bu açıklamalar birbirine yakın anlamlar ifade eder. Bu anlamlarda aslanan ise Ebu Amr b. el-Alâ'nın -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- dediğidir: Bu kelime, içki içmekten dolayı meydana gelen sarhoşluktan alınmadır. el-Hasen'in görüşü de budur. Yani, sarhoş kimsenin aklını içki örttüğü gibi, onların da gözlerini örtüp perdeleyen bir şey kendilerini bürümüş olduğu anlamındadır. (سكور الريح) ise, rüzgârın dinmesi ve durması demektir. Kısacası bu da şaşkınlık vermek, şaşkın bırakmak anlamına racidir.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾

16. Andolsun ki Biz, gökte burçlar yaratmış ve onu seyredenler için süslemişizdir.

Yüce Allah, kâfirlerin küfür ve inkârını, putlarının âcizliklerinden söz ettikten sonra, vahdâniyetine delil olarak kullanılsın diye kudretinin kemalini söz konusu etmektedir.

"**Burûc**" köşkler ve konaklama yerleri demektir. İbn Abbas der ki: Biz, semada güneşe ve aya burçlar yani, konaklama yerleri yaratmışızdır. Bu burçların isimleri şöyledir: Hamel (koç), Sevr (öküz), Cevza (ikiz), Seratan (yengeç), Esed (aslan), Sümbule (başak), Mizan (terazi), Akrep, Kavs (yay), Cedy (oğlak), Delv (kova), Hut (balık).

Araplar, yıldızların yerlerini ve onların doğuş ve batış hallerini bilmeyi en üstün ilimler arasında sayarlar ve yıldızlar ile yollarını bulurlar, vakitleri, bolluk ve kuraklık zamanlarını onlarla tayin etmeye çalışırlar. Derler ki: **Felck**-te oniki burç vardır. Her bir burç ise ikibuçuk mildir.

"Burûc" aslında zuhur (çıkma, görünmek) demektir. Zinetini açığa çıkarması anlamıyla "kadının teberrucu" tabiri buradan gelmektedir. Yine bu an-

lamdaki açıklamalar, bundan önce en-Nisa Sûresi'nde (4/78. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Hasen ve Katade derler ki: Burçlardan kasıt yıldızlardır. Onlara bu ismin verilmiş sebebi ise görünmeleri ve yüksekçe yerde bulunmaları, yükselmeleridir.

Burçların, büyük yıldızlar demek olduğu da söylenmiştir ki, bu açıklama-yı Ebû Salih yapmıştır. Bununla da yedi gezegeni kastetmektedir. Başka bir topluluk ise "burçlar"dan kasıt, Allah'ın gökte yaratmış olduğu ve içinde koruyucu bekçilerin bulunduğu yüksek köşkler ve evlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Ve onu" yani semayı **"seyredenler için"** ibret alıp düşünenler için **"süslemişizdir."** Nitekim el-Mülk Sûresi'nde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun Biz dünya semasını kandillerle süsledik."* (el-Mülk, 67/5)

وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾

17. Ve Biz onu kovulmuş her şeytandan koruduk.

("Kovulmuş" anlamı verilen: Racîm ile aynı kökten gelen) recm kelimesi, taş atmak demektir. Bu kelimenin lanetlemek ve kovmak anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar ise daha önceden (Hud, 11/91. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Kisaî der ki: Kur'ân-ı Kerim'de geçen bütün "racîm" kelimeleri sövmek ve hakaret anlamını taşır. el-Kelbî'nin iddiasına göre ise bütün semavat Hz. İsa dönemine kadar şeytanlardan korunmamıştır. Yüce Allah Hz. İsa'yı gönderince bu semaların üçünü korumaya aldı ve Rasulullah (sav)'ın peygamberliğine kadar bu böyle devam etti. Hz. Peygamber'in peygamberliğinden sonra ise diğer semalar da korumaya alındı ve atılan alevli ateşlerle semalar şeytanlara karşı muhafaza edildi. İbn Abbas da bu açıklamayı yapmıştır.

İbn Abbas der ki: Önceleri şeytanlar, semadan alıkonulmuyor, engellenmiyorlardı. O bakımdan semaya giriyor ve oradan aldıkları haberleri kâhinlere telkin ediyorlardı. Kâhinler de bu aldıkları kelimelere dokuz daha katarak bunları yeryüzündekilere anlatıyorlardı. Bu kelimelerin birisi hak dokuzu batıl idi. İşte bu söylediklerinden herhangi bir şeyin gerçek olduğunu görünce, getirdikleri bu hususlarda kâhinleri tasdik ettiler. Meryem oğlu İsa -O'na da annesine de selam olsun- dünyaya geldiği vakit şeytanlar üç sema-

ya yaklaştırmaz oldu. Muhammed (sav) da dünyaya gelince bütün semaları yaklaştırmaz oldular. O bakımdan şeytanlardan herhangi biri meleklerden bir söz hırsızlamak istedi mi, o ilerde (es-Sâffât, 37/6 ile, el-Cin, 72/8'de) geleceği üzere mutlaka alevli bir ateş ile taşlanır.

إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

18. Kulak hırsızlığı yapan müstesnâ; onun ardına da apaçık bir ateş parçası düşmektedir.

Yani ancak kulak hırsızlığı yapan, yani önemsiz ve çabucak birşey alıp kapayan kimse müstesnâdır. Buradaki istisna munkatı'dır. Bunun muttasıl olduğu da söylenmiştir. Yani kulak hırsızlığı yapan kimselerden müstesnâ. Yani biz semayı, vahiy ve onun dışındaki şeyleri işitmelerine karşı şeytanlardan korumuşuzdur. Şu kadar var ki kulak hırsızlığı yapan müstesnadır. Çünkü Biz bunların vahiy dışındaki sema haberlerinden herhangi bir haberi işitmelerine karşı semayı korumuş değiliz. Vahiyden ise şeytanlar herhangi bir şey işitmezler. Çünkü yüce Allah: *"Çünkü onlar işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır."* (eş-Şuarâ, 26/212) diye buyurmaktadır.

Şeytanlar vahiy olmayan herhangi bir şeyi işitecek olurlarsa bunu göz açıp kırpmaktan daha hızlı bir süre içerisinde kâhinlere telkin ediverirler. Daha sonra da bunların arkalarına alevli ateşler gönderilir ve bu ateşler onları ya öldürür yahut azalarını işlemez hale getirir. Bu açıklamayı el-Hasen ve İbn Abbas yapmışlardır.

"Onun ardına da apaçık bir ateş parçası düşmektedir" buyruğundaki: *"(أتبعه): Ardına düşmektedir"* ifadesi arkadan ona kavuştu ve ona yetişt, demektir. *"Şihab; ateş parçası"* ise ışık saçan bir yıldız demektir. (شِهَاب ثاقِب) da aynı anlamdadır. Yüce Allah'ın: *"(بِشِهَابٍ قَبَسٍ) Bir sopanın ucunda bir ateş şu'lesi (alevi)"* (en-Neml, 27/7) demektir. Bu açıklamayı İbn Aziz yapmıştır. Şair Zu'r-Rimme de der ki:

كَانَهُ كَوْكَبٌ فِي إِثْرِ عَفْرِيةٍ مَسُومٌ فِي سَوَادِ اللَّيْلِ مُنْقَضِبٍ

"Sanki o gece karanlığında yerinden koparılıp ayrılmış ve Alâmetli olup bir şeytanın peşindeki yıldız gibidir."

Yıldız "şihâb" denilmesi ateşi andıran parlaklığı dolayısıyladır.

Söyle de açıklanmıştır: Ateşten bir şu'le parçasına şihâb, yeryüzündekiler için de bir aydınlık (kabes) denilir. Çünkü bu ateş onları yakar ve artık onları yaktıktan sonra eski haline dönmez. Tıpkı ateşin yandıktan sonra eski haline dönmemesi gibi. Ancak yıldız böyle değildir. Yıldız yakacak olursa yine eski yerine avdet eder.

İbn Abbas der ki: Şeytanlar kabileler halinde kulak hırsızlığı yapmak için göğe yükselirler. Mârid denilen inatçı türü tek başına kalarak yukarı doğru çıkar. Bu sefer ona alevli bir ateş parçası atılır. Bu parça onun alınına, burnuna yahut da Allah'ın dilediği herhangi bir yerine isabet eder ve alev alır. Alevler içerisinde arkadaşlarına gelir ve onlara şöyle der: Şunlar şunlar oldu. Ondan bu haberi alan diğerleri ise kardeşleri olan kâhinlere giderler ve (şeytanlar) o öğrendikleri kelimeye dokuz daha ilave ederek bu sözlerini yeryüzündeki insanlara anlatırlar. Bu sözün birisi haktır, dokuzu batıldır. (İnsanlar) onların söylediklerinden bir şeyin gerçekleştiğini görünce bu sefer onların yalan diye söyledikleri bütün sözlerinde de onları tasdik etmeye başlarlar. İleride bu anlamdaki açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle Sebe' Sûresi'nde (34/23. âyetin tefsirinde) Hz. Peygamber'e merfu (ulaşan bir hadis) olarak gelecektir.

Atılan bu ateş parçasının öldürücü olup olmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. İbn Abbas der ki: Atılan bu ateş parçası yaralar, yakar, azaları felc eder; ama öldürmez. el-Hasen ve bir kesim ise, öldürür derler.

İşittiklerini cinlere ulaştırmadan önce atılan ateş parçalarıyla öldürüldüğü görüşü ile ilgili olarak iki açıklama yapılmıştır. Birincisine göre onlar hırsızlayarak işittikleri sözleri başkalarına iletemeden önce öldürülürler. Buna göre semânın haberleri peygamberlerden başkalarına ulaşamaz. İşte bundan dolayı kâhinliğin sonu gelmiştir.

İkinci görüşe göre onlar hırsızlama yoluyla çaldıklarını kendilerinin dışındaki cinlere telkin ettikten sonra öldürülürler. Bundan dolayı bir daha aynı şekilde kulak hırsızlığına geri dönemezler. Şâyet onların telkinleri ulaşmayacak olsaydı, kulak hırsızlığının sona ermesi ve yakmanın da kesilmesi gerekirdi. Bu açıklamayı da el-Mâverdî nakletmiştir.

Derim ki: İleride es-Sâffât Sûresi'nde (37/8) açıklaması geleceği üzere birinci görüş daha doğrudur. Peygamber (sav)'ın gönderilmesinden önce ateş parçalarının atıldığı konusunda görüş ayrılığı vardır. Çoğunluk bu atışın yapıldığını kabul ederler. Yapıldığını kabul etmeyip bunun ancak Peygamber'in gönderilişinden sonra gerçekleştirildiğini söyleyenler de vardır. Yine ileride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle el-Cin Sûresi'nde ve yine es-Sâf-

lât Sûresi'nde de gelecektir.

ez-Zeccâc der ki: Şihâblarla yapılan atışlar Peygamber (sav)'ın doğumundan sonra meydana gelen ve onun için mucize teşkil eden olaylardan dır. Çünkü eskiden şairler bunu şiirlerinde söz konusu etmemişlerdi ve hızlıca geçip giden bir şeyi şimşek ve sele benzettikleri gibi, ona benzetmemişlerdi. Ancak şunu söylemek de uzak bir ihtimal görülmemelidir: Yıldızların kaymaları eskiden beri vardı. Fakat bu yıldız kayma işi şeytanların taşlanması maksadıyla olmuyordu. Daha sonra Peygamber (sav)'ın doğumu ile birlikte bu şeytanlara atılan şeyler oldu.

İlim adamları derler ki: Bizim görüşümüze göre yıldız kaymasının gördüğümüz şekilde olması da mümkündür. Sonra bu gördüğümüz şey şeytana ulaştı mı ateş olabilir.

Şöyle de denilebilir: Onlara hava boşluğundan ateşten bir şu'le atılır, bize bunun akan bir yıldız olduğu izlenimi doğar.

Şihâb sözlükte yükselen ateş demektir. Ebû Dâvûd, Âmir eş-Şâbî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber (sav) peygamber olarak gönderildiğinde şeytanlar daha önceden kendileriyle taşlanıp kovulmadıkları yıldızlarla taşlanır oldular. Bunun üzerine Sakif'li Abdi Yâ'il b. Amr'a gidip şöyle dediler: Bazı insanlar korku ve dehşete kapıldılar, kölelerini azad ettiler, develerini serbest ve sahipsiz saldılar. Buna sebep ise yıldızlarda gördükleri durum olmuştur. Abd Yâ'il -kör bir adam idi- onlara şöyle dedi: Acele etmeyin ve durumu tetkik edin. Eğer bu bilinen yıldızlar ise, artık bu insanların yok oluşları zamanı yakın demektir. Eğer bilinen yıldızlar değil ise bu meydana gelen bir olaydan ötürüdür. Durumu incelemeye başladılar. Bilinen yıldızların kaymadığını gördüler. Bu sefer: Bu, meydana gelen bir olay dolayısıyladır, dediler. Aradan fazla bir zaman geçmeden Peygamber (sav)'ın peygamberliğini açıkladığını işittiler.

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ
مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

19. Yeri de döşeyip yaydık. Orada sağlam kazıklar koyduk ve oralarda ölçülmüş herşeyden bitirdik.

20. Orada hem sizin için hem de rızıklarınızı temin edemeyeceğiniz kimseler için birçok geçim kaynakları yarattık.

"Yeri de döşeyip yaydık" buyruğunda sözü edilen bu nimet, yüce Allah'ın nimetlerinden, kudretinin kemaline delâlet eden hususlardan birisidir. İbn Abbas der ki: Biz arzı su üzerinde yaydık, demektir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: **"Bundan sonra da yeri yayıp döşedik"** (en-Nâziât, 79/30) diye buyurmaktadır. Bir başka yerde de: **"Yeri de yayıp döşedik, ne güzel döşeyicileriz Biz"** (ez-Zâriyât, 51/48) diye buyurmaktadır.

İşte bu buyruklar yerin küresel olduğunu iddia edenlerin kanaatlerini reddetmektedir ki buna dair açıklamalar daha önceden (er-Ra'd, 13/3. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Orada sağlam kazıklar" yer üzerindikileri sarsmasın diye sabit dağlar **"koyduk ve oralarda ölçülmüş her şeyden"** İbn Abbas ve Said b. Cübeyr'in dediklerine göre; miktarı tesbit edilmiş ve bilinen bir ölçüde **"bitirdik."** Burada yüce Allah'ın **"ölçülmüş"** diye buyurması ölçü ile bir şeyin miktarının bilinmesinden dolayıdır. Şair şöyle demektedir:

قد كنت قبل لفائكم ذا مرة عندي لكل مخاصم ميزانه

"Ben sizinle karşılaşmadan önce güçlü birisi idim

Bana karşı çıkan her bir hasım için yanımda onun ölçüsü (terazisi) vardı."

Katade dedi ki: Ölçülmüş ifadesi pay edilmiş demektir. Mücahid der ki: Sayılmış, sayısı belli demektir. Ayrıca; bu ölçülü (mevzûn) bir sözdür, denilecek olursa bu söz nazımdır, nesir değildir, demek olur. Buna göre anlam şöyle olur. Biz yeryüzünde tartı ile ölçülen mücevherat, hayvanat ve madenler yetiştirdik. Yüce Allah canlılar hakkında da: **"Onu güzel bir bitki gibi bitirdi."** (Al-i İmran, 3/37) diye buyurmaktadır. Buna göre "bitirmekten" kasıt, meydana getirmek ve var etmektir.

Yüce Allah'ın **"Oralarda"** yani dağlarda **"ölçülmüş her şeyden"** altın, gümüş, bakır, kurşun, kalay hatta zırnık ve sürme gibi herşeyi -çünkü bunlar tartı ile ağırlıkları tesbit edilir- **"bitirdik"** diye açıklanmıştır.

Bu anlamdaki bir açıklama da el-Hasen ve İbn Zeyd'den rivâyet edilmiştir. Şöyle de açıklanmıştır: Biz yeryüzünde kile ile ölçülen ve ağırlık ölçülerini ile tartılan meyveler bitirdik. Bir diğer açıklama da şöyledir: Karşılığında para ve değerlerin ölçüldüğü şeyler kastedilmektedir. Çünkü bunlar, karşılığında değer ve paha biçilmeyen şeylere göre daha değerli ve daha faydalıdır.

"Orada hem sizin için, hem de rızıklarınızı temin edemeyeceğiniz kimseler için bir çok geçim kaynakları yarattık." Geçim kaynaklarından kasıt,

kendileri vasıtasıyla geçimlerini sağladıkları yiyecek ve içecek şeylerdir. "(معيشة) : Geçim kaynakları"nın tekili; (معيشة) kelimesidir. Cerir'in şu beyiti de bu anlamdadır:

تَكْلَفْنِي مَعِيشَةَ آلِ زَيْدٍ وَمَنْ لِي بِالْمَرْقُوقِ وَالصَّنَابِ

"Zeyd'in ailesinin geçimini bana yüklüyorsun

Ben ince açılmış ekmekler ile ona katık olacak zeytinyağlı
hardalı nerden bulayım?"

Kelimenin aslı ise "ya" harfi harekeli olarak "mef'ile" vezninde olmak üzere; (مَعِيشَة) şeklindedir. Buna dair açıklamalarımız daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Buradaki "**geçim kaynakları**"nın giyecek elbiseler olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır. Bunun hayat süresince rızkın esbabında tasarruf olduğu da söylenmiştir. el-Mâverdi, zahir (kuvvetli) görünen budur, demiştir.

"**Hem de rızık kaynaklarını temin edemeyeceğiniz kimseler**" ile binekler ve davarlar kastedilmektedir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Yine ona göre burada kasıt yüce Allah'ın haklarında "*onları da sizi de Biz rızıklandırırız*" (el-İsra, 17/31) diye buyurduğu köleler ile çocuklardır. "(مَنْ) : "Kimse" kelimesinin bir arada bulunmaları halinde köleleri ve binekleri kapsaması mümkündür. Çünkü akli eren varlıklar ile ermeyen varlıklar bir arada bulunduklarında akli eren varlıklar tağlib edilir. Yani Biz orada sizin için geçim kaynakları, köleler, cariyeler, binekler ve çocuklar ihsan ettik. Onları rızıklandıran Bizleriz. Onların rızkını siz veremezsiniz. Bu açıklamaya göre "**kimse**" kelimesi nasb mahallindedir. Bu anlamdaki açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır.

Bununla evcil olmayan hayvanların kastedildiği de söylenmiştir. Saîd der ki: Mansur bize: "**hem de rızıklarının temin edemeyeceğiniz kimseler**" buyruğunu okudu ve: Bunlar evcil olmayan hayvanlardır, dedi. Bu açıklamaya göre, "**kimse**" anlamındaki edat, akli ermeyen varlıklar hakkında kullanılmış, demektir. Yüce Allah'ın "(فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ) : *Onlardan kimisi karnı üzerinde yürür*" (en-Nur, 24/45) buyruğunda olduğu gibi.

Bu durumda; "(لَكُمْ) : **Sizin için**" buyruğunda yer alan "kef" ile "mim" harfine atf ile cer mahallinde demek olur. Ancak Basralılara göre bu pek uygun değildir. Zira onlara göre zahir ismin zamire -harf-i cer tekrarlanmaksızın- atfedilmesi caiz değildir. Mesela; "(مَرَرْتُ بِهِ وَزَيْدٍ) : Ona ve Zeyd'e uğradım" de-

nilir ama aynı anlamda; (مرت به وزيد) demek ancak şiirde caiz olabilir. Nitekim şair şöyle demiştir:

فاليوم قَرَبْتُ تهجونا وتشتينا فاذهب فما بك والأيام من عَجَب

“Bu gün kalkmış bizi hicvediyor ve bize sövüyorsun
Haydi git; senin yaptığına da günlerin getirdiğine de
hayret edilecek bir taraf kalmamıştır.”

Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara ile en-Nisâ sûrelerinde geçmiş bulunmaktadır.

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾

21. Hazinesi nezdimizde bulunmayan hiçbir şey yoktur. Biz onları ancak belli bir miktar ile indiririz.

Yüce Allah'ın: “**Hazinesi nezdimizde bulunmayan hiçbir şey yoktur**” buyruğunun anlamı şudur: Yaratıkların rızık ve onların faydalandıkları her ne varsa mutlaka onun hazinesi Bizim nezdimizdedir. Bununla kastedilen de gökten indirilen yağmurdur. Çünkü herşey onun sayesinde bitip yeşerir. el-Hasen der ki: Yağmur, her şeyin hazinesidir. Bir açıklamaya göre “**hazine-ler**”den kasıt kilitler, anahtarlardır. Yani rızıkların anahtarları semada bulunmaktadır. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır. İkisinin de anlamı birdir.

“**Biz onları ancak belli bir miktar ile indiririz.**” Yani ama Biz bunları ancak kendi irademize, dileğimize ve yaratıkların ona duydukları ihtiyaca göre indiririz. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: “*Eğer Allah kullarına rızık yaysaydı, yeryüzünde elbette azgınlık ederlerdi. Fakat o dilediğini bir ölçü ile indirir.*” (eş-Şûrâ, 42/27)

İbn Mesud ile el-Hakem b. Uyeyne ve başkalarından rivâyet edildiğine göre; hiçbir senenin yağmuru diğerinkinden fazla değildir. Ama Allah bunu dilediği gibi pay eder. Bir kesime yağmur yağdırırken, bir başkalarını mahrum bırakır. Kimi zaman da yağmur denizlere ve kimsenin bulunmadığı ıssız yerlere yağar.

“(الخرائن): **Hazineseler**” (الخرانة)’in çoğuludur. Bu ise insanın malını içinde

sakladığı yer demektir. Yine bu kelime; “(الْخِزَانَةُ): Gizleyip sakladı, saklar” fiilinin de mastarıdır. İnsanın hazinesinde bulunan bir şey, onun için hazırlanmış demektir. Buna göre yüce Rabbin kudreti altında olan her şey adeta onun yanında hazır hale getirilmiş gibidir. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmıştır.

Cafer b. Muhammed babasından, o dedesinden şöyle rivâyet eder: Arşta yüce Allah'ın karada ve denizde yaratmış olduğu her şeyin bir misali vardır. İşte yüce Allah'ın: **“Hazineleri nezdimizde bulunmayan hiçbir şey yoktur”** buyruğunun ifade ettiği anlam budur.

“İndirmek” inşa etmek, varetmek, meydana getirmek demektir. Yüce Allah'ın: **“Sizin için davarlardan sekiz çift indirdi”** (ez-Zümer, 39/6) buyruğunda ve; **“Ayrıca kendisinde hem çetin bir güç, hem de insanlar için faydalar bulunan demiri de indirdik”** (el-Hadîd, 57/25) buyruğunda olduğu gibi.

“İndirme”nin vermek anlamında olduğu da söylenmiştir. İlâhî bağışa indirme adının verilmesi, şanı yüce Allah'ın hükümlerinin ancak semâdan indiğinden dolayıdır.

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ
وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾

22. Biz, rüzgârları aşılایıcılar olarak gönderdik. Gökten de bir su indirip onunla sizleri suladık. Bunları siz biriktiremezsiniz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. “Aşılایıcı Rüzgârlar”:

Yüce Allah'ın: **“Biz rüzgârları ... gönderdik”** buyruğunda; “(الرياح): **Rüzgârlar**” kelimesi genel olarak çoğul okunmuştur. Hamza ise bu kelimeyi tekil okumuştur. Çünkü; “(الريح): Rüzgâr” kelimesi lafız itibariyle tekil olsa dahi, anlam itibariyle çoğuldur. Nitekim: rüzgâr her bir yandan esti, denilince bu demektir. Ayrıca; “(أَرْضٌ سَبَاسِبٌ وَثَوْبٌ أَخْلَاقٌ): Düzlük (Arapça karşılığı çoğul kipindedir) yer ve eski (Arapça karşılığı çoğul kipindedir) elbise” denilmesi de buna benzer. Aynı şekilde Araplar bu şekilde kullanılmaya elverişli olan bütün kelimelerde bu uygulamaya giderler.

Genelin kıraatının izahı şu şekildedir: Şanı yüce Allah, rüzgârları çoğul olan **“aşılایıcılar”** kelimesi ile nitelendirmiştir. **“Aşılایıcılar”** kelimesi ise taşıyıcı-

cılar anlamındadır. Çünkü rüzgârlar su, toprak, bulut, hayır ve fayda taşırlar. el-Ezherî der ki: Rüzgârın aşılایıcı olarak nitelendirilmesi bulutları taşımasından dolaydır. Yani rüzgârlar bulutları yerden kaldırırlar, etrafa yayarlar. Sonra da ondan yağmurun inmesine sebep olurlar. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: “*Nihâyet bunlar (rüzgârlar) ağır yüklü bulutları kaldırıncâ ...* (el-A'raf, 7/57) Yine dişi develer karınlarında yavru taşıyıp gebe kaldıkları takdirde; “(نَاقَة لَاقِح): Gebe deve” ve; “(نُوق لَواقِح): Gebe develer” denilir.

“**Aşılایıcılar**” ifadesinin aslında; “(مُلَفِّحَة): Aşılایıcı (rüzgâr)” anlamında olduğu söylenmiştir ki, asıl şekli de budur. Ancak rüzgârın aşılایabilmesi bizatihi aşılایıcı olması halinde mümkündür. O bakımdan rüzgârlar adeta hayırlı bir aşılama yapmış gibidirler. Bu, aşılama özelliğine sahip diye de açıklanmıştır ki, bütün bu açıklamalar doğrudur. Yani bu rüzgârlardan kimisi ağaçları aşılır. Bu da Arapların kendisinden hoşnut kalınan hayat ve yaşantı anlamında, (عِيشَة رَاضِيَة) tabirini, yine kendisinde uykunun sözkonusu olduğu gece anlamında, (لَيْل نَائِم) tabirlerini kullanmalarına benzer. Rüzgârlardan bazıları da bulutlarla gelir.

Mesela, “kaf” harfi esreli olarak; “(لَقِحت الناقة): Dişi deve gebe kaldı” denilir. Mastarı da; (لَقَحًا، وَلَقَاحًا) şekillerinde gelir. Bu şekilde gebe kalan dişi deveye de; “(لَاقِح): Aşılانmış (anlamında)” denilir. “(اللقحها الفحل): Erkek deve onu ilka etti, aşıladı” tabiri ise erkek deve ona suyunu bıraktı ve o da bu suyu taşıdı, anlamında olur. Bu durumda rüzgârların bulutlara karşı durumu, erkek devenin dişi develere karşı durumu gibidir.

el-Cevherî der ki: rüzgârlar için; “(لَواقِح): Aşılایıcılar” tabiri kullanılır. Bunun yerine; (مَلَاقِح) aynı anlamda kullanılmaz. Bu nâdir kullanılan şekillerdendir.

el-Mehdevî, Ebu Ubeyde'den bu iki şeklin aynı anlamda kullanıldığını nakletmektedir. Buna göre o, ikinci şeklin; (مُلَفِّحَة) ile (مُلَفِّح) ın çoğulu olduğu ve bundan sonra bu kelimedeki fazla harflerin hazfedildiği kanaatindedir.

Bir diğer açıklamaya göre birinci şekil (لَاقِحَة) ile (لَاقِح) kelimelerinin çoğulu olup; neseb elde etmek üzere aşılamada bulunan anlamındadır. Bununla birlikte; (لَاقِح) kelimesinin “gebe” anlamında olması da mümkündür. Araplar güneyden esen rüzgâra hem aşılایıcı hem de taşıyıcı (hâmil) derler. Kuzeyden esen rüzgâra ise hem hâib (hiçbir şey taşımayan) hem de akîm (kısırsı) derler.

Ubeyd bin Umeyr der ki: Yüce Allah müjdeleyici rüzgârı gönderir ve bu rüzgâr yeri adeta süpürür. Ondan sonra kaldırıcı rüzgârları gönderir. Bunlar da bulutları kaldırır. Daha sonra birbirine kaynaştırıcı rüzgârları gönderir ve bu rüzgârlar da bulutları birbirine kavuşturup kaynaştırır. Ondan sonra da aşı-

layıcı rüzgârları gönderir. Bunlar da ağaçları aşılırlar.

Bir diğer açıklamaya göre, aşılایıcı rüzgâr nem taşıyıp bunu bulutlara püs-kürten rüzgârlardır. İşte bu nem bulutlarda toplanıp bir araya geldi mi yağmur olur.

İbnu Hureyre (r.a.) da dedi ki: Ben Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Güney rüzgârı cennettendir ve yüce Allah'ın kitabında sözünü ettiğ-i aşılایıcı rüzgârlar bunlardır; bu rüzgârlarda insanlar için menfaatler vardır."⁽¹⁾ Yine Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Ne kadar güney rüzgârı eserse mutlaka Allah onun vasıtası ile bir pınar suyu fışkırtır."⁽²⁾

İbnu Bekir b. Ayyâş der ki: Dört yönden esen rüzgâr bulutta yapacaklarını yapmadıkça hiç bir buluttan tek bir damla dahi yağmur yağmaz. Saba rüzgârı onu kaldırıp yükseltir. Batıdan esen rüzgâr onu aşılır, güneyden esen rüzgâr onun yağmurunu yağdırır. Kuzeyden esen rüzgâr ise onu dağıtır.

2. Çeşitli Mahsul ve Mallarda "Aşı"nın Mahiyeti:

İbn Vehb, İbnu'l-Kasım, Eşheb ve İbn Abdilhakem Malik'ten -lafız Eşheb'in olmak üzere- şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Yüce Allah: **"Biz rüzgârları aşılایıcılar olarak gönderdik"** diye buyurmaktadır. Bana göre buğdayın aşılınması, tanesinin belirginleşmesi ve başağının görünmesi demektir. Dış kabuğu içerisinde kuruyan mahsuller hakkında bir şey bilmiyorum. Ancak bunların taneleri birbirinden eğer bu şekliyle kuruyacak olursa tanenin dış kabuğundan çıkartılması dolayısıyla herhangi bir şekilde bozulmaması söz konusu oluncaya kadar tanelerinden ayrılır. Ağacın bütününün aşılınması ise önce mahsul vermesi, sonra da düşenlerin düşüp, dalda kalanların da kalmasıdır. Ve bu, ağacın çiçek açması ile olmaz.

İbn Arabî der ki: Malik bu açıklamada ağacın aşılınmasını, gebe kalmışa benzetmeyi esas almıştır. Çocuk eğer yaratılıp ona ruh üflenecek olursa tıpkı mahsulün tanesine ayrılması ve başak haline gelmesi gibi olur. Çünkü burada her türlü hamilelik hakkında ortak olarak kullanılacak bir isim olan aşı (likah) kullanılmıştır. O bakımdan hadis-i şerifteki: "Peygamber (sav) kıvamına gelmedikçe tanenin satılmasını yasaklamıştır" hadisi de bu anlamda varid olmuştur.⁽³⁾

İbn Abdi'l-Berr der ki: İlim ehline göre hurma ağacı hakkında aşılamak

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 72, senedinin zayıf olduğu kaydıyla.

(2) el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, III 155. Gerek el-Mâverdî, gerek Kurtubî, rivâyet için kullandıkları meçhul rivâyet ile hadisin zayıf olduğuna işaret etmektedirler.

(3) *Ebû Dâvûd*, Buyû' 22; *Tirmizî*, Buyû' 15; *İbn Mâce*, Ticârât 32; *Müsned*, III, 221, 250.

(ibar), telkîh (aşılacak) demektir. Bu da erkek hurma ağacının tomurcuğu-
nun alınıp dişi hurma ağacının tomurcuklarının arasına sokulması ile olur. Bu,
diğer mahsüllerde ise incir ve buna benzer meyvelerin gözle görülür ve gö-
rününcü farkedilebilir hale gelinceye kadar başgöstermesi demektir. Malik ve
arkadaşlarına göre bu şekilde erkek organ ile aşıl原因an ağaçlarda muteber olan
bu aşılama değildir. Bu türlü aşıl原因mayanlarda muteber olan ise, çiçek açma dö-
neminden sonra ağaçta kalan kalıp dökülenin de dökülmesi halidir. Ekin-
de bunun sınırı ise yerden bitip yeşermesidir. Bu açıklamayı İmam Malik yap-
mıştır. Yine ondan aşıl原因masının tanelerinin ayrılabilmesi demek olduğu da
rivâyet edilmiştir. İlim adamları şu hususta ihtilâf etmemişlerdir. Bir bahçe-
de bulunan tomurcuklanmış dişi hurma ağaçlarının aşıl原因ması sonraya bira-
kılıp aynı durumda olan başkaları aşıl原因acak olursa, onun da hükmü aşıl原因-
mış olan ağaçların hükmü gibidir. Çünkü o ağaçların aşıl原因ma zamanı gel-
miş ve artık taneler içerisinde görünmez halde iken sonraları mahsulü görü-
nür bir hale gelmiştir. Şâyet bahçenin bir bölümü aşıl原因mış ise aşıl原因mamış
olan da onlara tabi olur. Nitekim bahçedeki ağaçların meyvelerinin artık ol-
gunlaşacağı ortaya çıkacak olursa, diğer bölümünün de satılmasının caiz olup
bu şekilde olgunlaşacağı anlaşılanlara tabi kabul edilir.⁽¹⁾

3. Aşılı Hurma Ağaçlarının Satılması:

Bütün hadis imamları İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet ederler: Rasu-
lullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kim aşıl原因dıktan sonra bir hurma
ağacı satacak olursa; o hurma ağacının meyvesi -satın alan şart koşmadıkça-
onu satana aittir. Her kim bir köle satacak olursa o kölenin malı -satın alan
onu şart koşmadıkça- satana aittir."⁽²⁾

İlim adamlarımız derler ki: Aşıl原因mış hurmanın satışta şart koşulmadık-
ça asıllarla (ağaçlarla) birlikte satılmayış sebebi şundan dolayıdır: Çünkü hur-
ma meyve olarak bu durumda mevcuttur ve çoğunlukla da onun düşeceğin-
den emin olunur ve bunun bir zararı olmaz. Aşıl原因mamış bir hurma ağacı ise
böyle değildir. Zira onun mahsulünün düşeceğinden emin olunamaz ve o ba-
kından böyle bir şeyin varlığı da muhakkak değildir. Bundan dolayı satıcı-
nın böyle bir şeyi (mahsulünü toplamayı) şart koşması da, istisna etmesi de
caiz değildir. Çünkü böyle bir haldeki ağacın meyvesi cenin gibidir. Malik'in
mezhebinde meşhur olan görüş budur. Bunun istisnâ edilmesinin caiz oldu-
đu da söylenmiştir. Bu da Şafiî'nin görüşüdür.

(1) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, XIII, 291-292

(2) *Buhârî*, Buyû' 90, Şirb 17; *Müslim*, Buyû 80; *Ebü Dâvûd*, Buyû' 42; *Nesâî*, Buyû' 76; *İbn Mâce*, Ticârât 31; *Müsned*, II, 9.

4. Yalnız Ağaçları Satın Alanın Meyveyi Satın Alma Durumu:

Şâyet ağaçlar satın alınıp da mahsul satana kalırsa, ağaçları satın alanın mahsulü -Mâlik'in meşhur olan görüşüne göre- olgunlaşmadan önce satın alması da caiz olur. Malik bu durumda -akitte müstakil olarak söz konusu edilmiş olsa dahi- meyvenin asla (ağaca) tabi olarak hüküm taşıdığı görüşündedir. Yine ondan gelen bir rivâyete göre; bundan sonra böyle bir satış caiz olmaz. Şafiî, Ebu Hanife, es-Sevrî, Zahirî alimler ile hadis ilmiyle uğraşan fakaha da böyle demişlerdir. Meyvenin olgunlaştığı ortaya çıkmadan önce satılmasını yasaklayan hadislerden daha kuvvetli anlaşılan görüş budur.

5. Aşılı ve Aşılایıcı Hayvanların Satılması:

Bu bahis ile ilgili hususlardan birisi de aşılایıcı develer (el-melâkîh)in satılmasıdır. Melâkîh, erkek develer demektir. Tekili, "Mulkih" gelir. Yine "el-melâkîh", karında yavrusu bulunan dişi deve demektir. Bunun tekili de "Mul-kah" dır. "el-Melâkîh" ise, dişi develerin karınlarındaki ceninler demek olup bunun tekili ise "melkûha" diye gelir. Bu da arapların; "لُقِحَتْ": İlkah olundu" ifadelerinden alınmadır. Tıpkı "حُمَ": Sıtma oldu" lafzından "mahmûm: Sıtma olmuş" kelimesinin, "جُنَ": Delirdi" kelimesinden de "mecnûn: deli" kelimesinin gelmesi gibi.

İşte bu konuda Hz. Peygamberin yasak bildiren hükmü gelmiştir. Peygamber (sav)'dan, dişi hayvanların karınlarında bulunanları satmak demek olan "el-mecr"i yasakladığı rivâyet edildiği gibi⁽¹⁾ medâmîn ve melâkîh'in satılmasını da yasaklamıştır.⁽²⁾

Ebu Ubeyd der ki: Medâmîn, döl yataklarında bulunan ceninler demektir. Melâkîh ise, erkeklerin sulblerinde bulunan demektir. Bu, Said b. el-Müseyyeb'in ve diğerlerinin de görüşüdür. Bunun aksi de söylenmiş ve şöyle denilmiştir: Medâmîn, erkek develerin sırtlarında bulunanlar, Melâkîh ise dişi develerin döllerinde bulunanlardır. Bu da İbn Habib ve diğerlerinin görüşüdür. Durum ne olursa olsun, müslüman alimler, bu satışların caiz olmadığını icma ile kabul etmişlerdir. el-Müzenî de İbn Hişam'dan bir şâhid (tanık beyit) getirerek, "melâkîh" in, döl yataklarındaki ceninler olduğunu ifade eden bir bedeviye ait şu beyiti zikretmektedir:

مَنِّي مَلَاكَا فِي الْأَيْطُنِ تَتَجَّ مَا تَلْفَحُ بَعْدَ أَزْمَنِ

(1) Bk. *İbn Mâce*, Ticârât 24; *Muvatta*, Buyû 63; *Müsned*, III, 42

(2) *Muvatta*, Buyû 63.

"Benim en büyük temennim, döl yataklarında bulunan melâkîh'tir
Bir sûre sonra o döl yataklarında bulunanlar yavrular."

el-Cevherî de buna dair tanık olarak şairin şu beyitlerini zikretmektedir:

إِنَّا وَجَدْنَا طَرْدَ الْهَوَامِلِ خَيْرًا مِنَ التَّنَانِ وَالْمَسَائِلِ
وَعِدَّةَ الْعَامِ وَعَامٍ قَابِلٍ مَلْقُوحَةً فِي بَطْنِ نَابٍ حَامِلٍ

"Bizler salınmış develeri kovalamayı
İnlemekten ve dilencilik etmekten daha hayırlı bulduk
Hem de bu sene için ve gelecek sene için
Yapılan henüz hamile kalmamış, oldukça yaşlı devenin karnında
aşılanmış deve va'dinden de."

Yüce Allah'ın: "**Gökten de bir su indirip onunla sizleri suladık**" buyruğu, buluttan yağmur indirdik, demektir. Bir kimsenin üstünde bulunup da onu gölgelendiren her şeye "sema; gök" adı verilir. "**Gökten**" ifadesinin, gök tarafından anlamında olduğu da söylenmiştir. İşte Biz, indirdiğimiz bu yağmuru, hem sizin su içme ihtiyacınızı karşılamak için, hem davarlarınızın, hem de topraklarınızın sulanması için yarattık.

(سقى) ile, (أسقى) in aynı anlamda (suladı) olduğu söylendiği gibi, farklı olduğu da söylenmiştir. Buna dair açıklamalarımız, daha önceden (el-Bakara, 2/60. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"**Bunları siz biriktiremezsiniz.**" Yani, bunun hazineleri sizin yanınızda değildir. Bu suyu depolayan ve dilediğimiz vakit indiren, dilediğimiz vakitte de tutan Biziz. Yüce Allah'ın: "**Ve gökten tertemiz bir su indirdik**" (el-Furkan, 25/48) buyruğu ile: "**Gökten belli bir miktarda su indirdik ve o suyu yerde durdurduk. Gerçekten Bizim onu gidermeye de gücümüz yeter**" (el-Mu'minun, 23/18) buyrukları da buna benzemektedir.

Süfyan der ki: Siz, yağmurun yağmasını önleyemezsiniz, anlamındadır.

وَأَنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾

23. Muhakkak ki Biz, evet Biz, hem diriltiriz, hem de öldürürüz. Vâris olacaklar da Bizleriz.

Yani, dünyaya ve onun üzerindeki mirasçılar Biz olacağız. Bizden başka hiçbir kimse kalmayacaktır. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın: *"Arza ve üzzerindekilere elbet Biz mirasçı oluruz"* (Meryem, 19/40) buyruğudur. Her şeyin mülkü Allah'ındır. Kullarının mülkü ölmeleri ile sona erer ve bu konudaki iddiaları da biter.

Bu âyet-i kerimedeki **"diriltme"**nin, rahimlerde nutfenin canlandırılması olduğu da söylenmiştir. Öldükten sonra dirilişi yüce Allah bundan sonra: *"Şüphe yok ki, Rabbin onları toplayacak olandır"* (25. âyet) buyruğunda söz konusu etmektedir.

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾

24. Andolsun ki, sizden önce gelip geçenleri de Biz bilmişizdir, sonra gelenleri de bilmişizdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Bilgisi Her Şeyi Kuşatmıştır:

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, sizden önce gelip geçenleri de Biz bilmişizdir, sonra gelenleri de bilmişizdir"** buyruğu ile ilgili sekiz ayrı açıklama yapılmıştır:

1- Yaratılıştan bugüne kadar **"önce gelip geçenleri"** ve henüz yaratılmamış olup, **"sonra gelecekleri"** bilmişizdir. Bu açıklamayı Katade, İkrime ve başkaları yapmıştır.

2- **"Önce gelip geçenler"**den kasıt ölümler, **"sonra gelenler"**den kasıt ısc hayatta olanlardır. Bunu da İbn Abbas ve ed-Dahlhâk söylemiştir.

3- **"Önce gelip geçenler"**den kasıt, Muhammed ümmetinden olup daha önceden geçenler, **"sonra gelenler"**den kasıt ise, Muhammed (sav)'ın sair ümmeti demektir. Bu açıklama da Mücahid'e aittir.

4- **"Önce gelip geçenler"**den kasıt, itaat ve hayırda öne geçenler, **"sonra gelenler"**den kasıt, masiyet ve şer dolayısıyla geri kalanlardır. Bu açıklamayı el-Hasen ve yine Katade yapmışlardır.

5- **"Önce gelip geçenler"** savaş saflarında önde olanlar, **"sonra gelenler"** de savaş saflarında geri kalanlar demektir. Bu açıklamayı da Said b. el-Müseyyeb yapmıştır.

6- **"Önce gelip geçenler"** cihadda öldürülenler, **"sonra gelenler"**den kasıt ise, öldürülmeyp hayatta kalanlar demektir. Bu açıklamayı da el-Kurazî yapmıştır.

7- **"Önce gelip geçenler"** ilk yaratılanlar, **"sonra gelenler"** sonradan yaratılanlar demektir. Bu açıklamayı eş-Şa'bî yapmıştır.

8- **"Önce gelip geçenler"** namaz saflarında önde yer alanlar, **"sonra gelenler"** ise, kadınlar için geri saflarda kalanlar demektir.

İşte bütün bunları yüce Allah bilir. O, var olan ve var olmayan her şeyi bilir. Yarattığını ve kıyamet gününe kadar yaratacağını bilir. Ancak, sekizinci görüş âyetin nüzul sebebidir. Çünkü, Nesaî ve Tirmizî'nin, Ebu'l-Cevzâ'dan rivâyetlerine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Rasulullah (sav)'ın arkasında namaz kılan, insanların en güzellerinden bir kadın vardı. Bazıları bu kadını görmemek kastıyla ilk safta yerini alıncaya kadar öne geçerken, bazıları da son safta yer almak maksadıyla geri kalmaya çalışırdı. Rükûa vardığı vakit, kol tuğunun altından arkaya doğru bakardı. Bunun üzerine yüce Allah: **"Andolsun ki Biz sizden, önce gelip geçenleri de bilmişsinizdir, sonra gelenleri de bilmişsinizdir"** buyruğunu indirdi.⁽¹⁾

İbn Abbas zikredilmeksizin Ebu'l-Cevzâ'den gelen rivâyet ise daha sahihtir.⁽²⁾

2. Namazın İlk Vaktinde Kılınması ve İlk Safın Fazileti:

Bu, namazda namazın ilk vaktinin faziletli olduğuna ve ilk saffin da faziletine delildir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer insanlar ezanda ve birinci saftakileri bilmiş olsalardı, sonra da bu iş için kur'a çekmekten başka bir yol bulmasalardı, hiç şüphesiz kur'a çekme yoluna giderlerdi."⁽³⁾

Buna göre bir kimse zeval vaktinde gelip de imama yakın bir yerde birinci safta yer alırsa, fazilet itibariyle üç mertebeyi elde eder. Vaktin başı, birinci saf ve imama yakınlık. Zevale yakın gelip de son safta yer alır, yahut da birinci saftan geride yer alırsa, böyle bir kimse vaktin başındaki fazileti elde etmekle birlikte birinci safta namaz kılma faziletiyle imama yakın olma faziletini kaçırmış olur. Şâyet zeval vaktinde gelir de imamın arkasından başka bir yerde ve fakat birinci safta yer alırsa, böyle bir kimse vaktin başında camiye gelme faziletiyle birinci safın faziletini kazanmış, ancak imama yakın-

(1) Tirmizî, Tefsir 15. sûre 1; Nesâî, İmâme 62; İbn Mâce, İkâmetu's-Salât 68; Müsned, I, 305

(2) Tirmizî, Tefsir 15. sûre 1.

(3) Buhârî, Ezân 9, 32. Şehâdât 30; Müslim, Salât 129; Tirmizî, Salât 52; Nesâî, Mevâkât 22, Ezân 31; Muvatta; Salâtu'l-Cemaâ 6, Nidâ 3; Müsned, II, 303, 533

lık faziletini kaybetmiş olur. Eğer zevalden sonra gelir ve birinci safta yer alırsa, vaktin başında gelme faziletini kaçırmış, bununla birlikte birinci safta durma faziletiyle imama yakın olma faziletini elde etmiş olur ve bu böylece devam eder gider. İmama yakın olmak, herkesin elde edebileceği bir yer değildir. Çünkü, Peygamber (sav)'ın: "Aranızdan ergenlik yaşına gelmiş ve olgun akıl sahibi kimseler hemen benim arkamda yer alsınlar..."⁽¹⁾ hadisinde düzenlediği gibi olmalıdır. Buna göre imamın yakınında duran kimselerin bu niteliklere sahip olmaları gerekmektedir. Böyle olmayan bir kimse imama yakın bir yerde safta yerini alırsa, onun geri gitmesi istenir, böyle olan bir kimse onun yerine geçer. Çünkü, böyle bir kimsenin imama yakın yerde durması, şeriat sahibinin emrinin bir gereğidir. Tıpkı mihrabın, önce veya sonra gelmiş olsa bile imamın durduğu yer olması gibi. Bu açıklamayı da İbnü'l-Arabî yapmıştır.

Derim ki: Ömer (r.a)'ın: Ey filan, geriye geç. Ey filan öne geç demesi, ondan sonra da kendisinin öne geçip tekbir alması şeklindeki uygulaması da buna göre yorumlanır. Kâ'b'ın rivâyetine göre, bu ümmetten bir adam secdeye kapanır, fakat onun sebebiyle de onun arkasında duranlara mağfiret olunur. Kâ'b, bu umut ile mescidin arka saflarında namaz kılmanın yollarını arardı. Onun da naklettiğine göre o bunu Tevratta görmüş idi. Bunu da Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdirü'l-Usul* adlı eserinde zikretmiştir. İleride yüce Allah'ın izniyle es-Saffat Sûresi'nde bu hususa dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

3. Namazda ve Cihadda İlk Saf:

Bu âyet-i kerime, namazda ilk saffın faziletine delil olduğu gibi, savaşta da ilk saffın faziletine delil teşkil etmektedir. Çünkü, düşmanın tam karşısında ayakta dikilmeye ve kulun Allah'a kendisini satmasına denk hiç bir amel yoktur. O bakımdan, bu safta yer almak için öne geçmek daha faziletlidir. Bu hususta hiç bir görüş ayrılığı yoktur ve anlaşılmayacak kapalı bir tarafı da bulunmamaktadır. Savaşta, Rasulullah (sav)'ın önüne hiç bir kimse geçmiyordu. Çünkü o, insanların en kahramanı idi. el-Berâ b. Azib der ki: Allah'a yemin ederim ki, savaş kızııştığında biz onunla kendimizi korurduk. Bizim en kahramanımız ise, ancak onun -Pegyamber (sav)'ı kastediyor- ile aynı hizada yerini alabiliyordu.⁽²⁾

(1) *Müslim*, Salât 122, 123; *Ebü Dâvûd*, Salât 95; *Tirmizî*, Salât 54; *Nesai*, İmâme 23, 26; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 45; *Dârimî*, Salât 51; *Müsned*, I, 457, IV, 122.

(2) *Müslim*, Cihâd 79.

وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَخْشُرُهُمْ ۖ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

25. Şüphe yok ki Rabbin, onları toplayacak olandır. O, Hakîmdir, her şeyi bilendir.

“Şüphe yok ki Rabbin, onları” hesaba çekmek ve amellerinin karşılığı-
nı vermek üzere “**toplayacak olandır. O, Hakîmdir, her şeyi bilendir**”
buyruğuna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/32. âyet. 3. baş-
lıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾

**26. Andolsun ki Biz insanı, kuru bir çamurdan, değişmiş, şekillen-
miş bir balçıktan yarattık.**

“**Andolsun ki Biz insanı**” yani, Âdem (a.s.)’ı “**kuru bir çamurdan**” anla-
mı verilen “**salsâl**”, İbn Abbas ve başkalarından nakledildiğine göre kuru ça-
mur demektir. Yine bu kelime kuma karıştırılmış sıcak çamurun kuruduktan
sonra ses vermesine denilir. Eğer bu, ateşte pişirilecek olursa, o takdirde bu
fehhâr (seramik) olur. Bu açıklama da Ebu Ubeyde’den nakledilmiştir. Mü-
fessirlerin çoğunun kabul ettiği görüş de budur. Dilciler de şöyle bir mısra
nakletmektedirler:

كَعَذْوِ الْمُصْلَمِلِ الْجَوَالِ

“Ses çıkaran ve yerinde durmayıp çokça hareketli kimsenin koşması gibi.”

Mücahid der ki: Salsâl, kokuşmuş çamur demektir. el-Kisaî de bunu ter-
cili etmiş ve şöyle demiştir: Bu, Arapların etin kokmasını anlatmak üzere kul-
landıkları; “(صَلَّ اللَّحْمُ وَاصِلٌ): Et koktu” tabirinden alınmıştır. İster pişmiş ol-
sun, ister çiğ olsun fark etmez. Bunun muzari şekli; (يَصِلُ) şeklinde, mastarı
da; (صَلَا) diye gelir. el-Hütay’a der ki:

ذَٰكَ فَتَىٰ يَبْذُلُ ذَا قَدْرِهِ لَا يُفْسِدُ اللَّحْمَ لَذِيهِ الصُّلُولُ

“İşte o, tenceresinde olanı dahi fedâ eden bir delikanlıdır
O elinde, kokuşmuş olan eti dahi bozmaz.”

“(طِين صَلَالٌ وَمِصْلَالٌ): Ona değdiği takdirde demir gibi ses veren çamur,” demektir.

Hız. Âdem, önce parçaları dağınık toprak halinde idi. Sonra ıslatıldı, çamur oldu. Sonra da **“hame-i mesnûn”** yani, değişikliğe uğramış çamur haline gelinceye ve kokuşuncaya kadar bırakıldı. Sonra da kurudu ve ondan sonra da ses veren bir balçık haline geldi. Cumhûrun görüşüne göre bu böyledir. el-Bakara Sûresi'nde (2/31. âyet 1. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“(الْحَمَاءُ): Kara çamur” demektir. “Mim” harfinin sakin okunması da aynı anlamdadır. Buradan türeyen bir kelime olarak (ve mastarındaki mim harfi sâkin okunarak): “(حَوِثَ الْبَرِّ حَمًا): Kuyunun dibindeki çamuru çekip çıkardım,” denilir. (Mastarındaki mim fethalı olarak): “(حَوِثَ الْبَرِّ حَمًا): Kuyunun dibindeki çamur çoğaldı,” anlamındadır. (أَحْمَاتُهَا إِحْمَاءُ): Kuyuya çamur bıraktım, demek olur. Bu açıklamalar İbn es-Sikkit'den nakledilmiştir.

Ebu Ubeyde der ki: “Mim” harfi sakin olarak; (الْحَمَاءُ) kelimesinin çoğulu; (حَمَاءٌ) şeklinde gelir. Mastarı ise, (الْحَمَاءُ) şeklinde olup, daha sonra da bu isim olarak kullanılmıştır. “(الْمَسْنُونُ): Değişikliğe uğramış” demektir.

İbn Abbas der ki: (Hame-i Mesnûn) ıslanmış; kokuşmuş ve sonra da seramik gibi ses veren hale gelmiş toprak demektir. Mücahid ve Katade'nin görüşü de buna benzemektedir. Onlar derler ki: Hame-i Mesnûn, değişikliğe uğramış ve kokuşmuş çamur demektir. Bu da Arapların; “(أَسِنَ الْمَاءُ): Su değişikliğe uğrayıp kokuştı,” ifadesinden alınmıştır. Yüce Allah'ın: “(يَتَسَنَّه): **Bozul** (ma) **muş**” (el-Bakara, 2/259) buyruğu ile; “(مَاءٌ غَيْرُ آسِنٍ): **Değişmeyen su**” (Muhammed, 47/15) buyruğu da buradan gelmektedir. Şair Ebu Kays b. el-Eslet'in şu beyiti de buradan gelmektedir:

سَقَتْ صِدَائِي رُضَابًا غَيْرَ ذِي أَسْنٍ كَالْمَسْكِ قَتَّ عَلَى مَاءِ الْعَنَاقِيدِ

“Susuzluğumu üzüm salkımlarının suyu üzerine dökülmüş miski andıran
Kötü kokusu olmayan bir tükürükle giderdi.”

el-Ferrâ der ki: Bu kelime “değişikliğe uğramış” demektir. Bunun da as-

lı, Arapların; (سَنَتَ الْحَجَرِ عَلَى): Taşı taşın üzerine sürttüm" ifadelerinden alınmadır. Bu durumda iki taşın çıkan ince toza da; (السَّانَةُ وَالسَّيْنِ) denilir. " (الجَمْسِ) di Biley taşı" da buradan gelmektedir. Şair der ki:

ثُمَّ خَاصَرْتُهَا إِلَى الْقُبَّةِ الْحُمْرِ رَاءَ تَمْشِي فِي مَرْمَرٍ مَسْنُونٍ

"Sonra elimi beline koyup kırmızı kubbeye kadar (çektim)
O da iyice düzeltilmiş (bileylenmiş) bir mermer üzerinde yürüyerek."

Nakledildiğine göre Yezid b. Muaviye babasına şöyle demiş: Hasan'ın oğlu Abdurrahman'ın senin kızın hakkında şiir söylediğini duymadın mı? Muaviye, ne demiş diye sorunca, Yezid dedi ki: O şöyle diyor:

هِيَ زَهْرَاءُ مِثْلُ لَوْلُؤَةِ الْغَوْ اصْرَ مِيزَتْ مِنْ جَوْهَرٍ مَكْنُونٍ

"O, apaydınlıktır; dalgıcın çıkardığı bir inci gibi;
Sarıp sarmalanmış cevherden ayrılmış."

Muaviye: Doğru söylemiş, deyince, Yezid: O, şunları da söylüyor dedi:

وَإِذَا مَا نُسِبْتُهَا لَمْ تَجِدْهَا فِي سَنَاءٍ مِنَ الْمَكَارِمِ دُونَِ

"Sen onu nisbet edecek olursan, üstün faziletlerin zirvesinde (bulursun)
Daha aşağıda onu bulamazsın."

Muaviye, yine doğru söylemiş deyince; bu sefer Yezid: Peki, Onun: "Elimi beline doladım..." şeklindeki beyiti hakkında ne dersin deyince, bu sefer Muaviye, yalan söylemiş, diye cevap verdi.

Ebu Ubeyde der ki: (Meâle: "Değişmiş" anlamı verilen): "**Mesnûn**" dökülmüş demektir. Bu da Arapların; (سَنَتَ الْمَاءِ وَغَيْرِهِ عَلَى الْوَجْهِ): Suyu ve başka şeyi yüzün üzerine döktüm" ifadelerinden alınmıştır. (السَّنِ): Dökmek, boşaltmak" demektir.

Ali b. Ebi Talha da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Mesnûn", kuru olmayan, yaş, nemli demektir. Bu da dökülen şey anlamındadır. Çünkü bir şey ancak yaş iken dökülebilir. en-Nehhâs der ki: Bu güzel bir açıklamadır. Çünkü, onu döktüm; anlamında; (سَنَتَ الشَّيْءِ) denilir.

Ebu Amr b. el-Alâ der ki: Hz. Ömer (Allah ondan razı olsun) hakkında rivâyet edilen; “ (أَنَّهُ كَانَ يَسُنُّ الْمَاءَ عَلَى وَجْهِهِ وَلَا يَشْتُهُ) : O suyu yüzüne dağıtmaksızın döker ve onu etrafa sıçratarak dağıtmazdı” ifadesi de buradan gelmektedir. Sibeveyh de der ki: “**Mesnûn**” şekillenmiş, suretlendirilmiş demektir. Bu da; “ (سُنَّةُ الْوَجْهِ) : Yüzün şekli, sureti” tabirinden alınmıştır. Şair Zu'r-Rimme der ki:

ثَرِيكَ سُنَّةٌ وَجْهِ مُقَرَفَةٌ مَلْسَاءٌ لَيْسَ لَهَا خَالٌ وَلَا نَدَبٌ

“Sana çirkin olmayan, pürüzsüz ve düz, onda her hangi bir
siyah ben de bulunmayan,
Bir yara bere izi de bulunmayan bir yüz (suret) gösterir.”

el-Ahfeş der ki: “**Mesnûn**”, ayakta ve dimdik dikilen demektir. Bu da Arapların, nisbeten uzun olan yüz hakkında kullandıkları: (وَجْهٌ مَسْنُونٌ) ifadelerinden alınmadır.

Salsâl'in, ince toprak anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunu el-Mehdevî nakletmiştir. Salsâl'in, kokuşmuş çamur demek olduğunu söyleyenlerin kanaatine göre, bunun kökü; (صَلَالٌ) dır ve iki “lam”dan birisini “sad”a dönüştürmüştür.

“(مِنْ حَمَلٍ) : **Bir balçıktan**” ifadesi ise “salsal”ın (kuru çamurun) türünü açıklayıcı bir ifadedir. Bu da; (أَخَذْتُ هَذَا مِنْ رَجُلٍ مِنَ الْعَرَبِ) : Ben bunu Araplardan bir adamdan aldım, ifadesine benzetmektedir.

وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

27. Cânn'ı da daha önceden içeriye nüfuz eden yakıcı ateşten yarattık.

“**Cânn'ı da daha önceden**” yani, Âdem'in yaratılışdan önce “... yarattık.” el-Hasen der ki: Bununla İblis kastedilmektedir. Yüce Allah, İblisi, Adem (a.s.)'dan önce yaratmıştır. Ona, “**Cânn**” adının verilmesi, gözle görülmeyip gözden saklı olmasındandır.

Müslim'in Sahihinde Sabit'in, Enes'ten rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah, Adem (a.s.)'ı cennette suretlendirdikten sonra Allah dilediği kadar onu bu haliyle bıraktı. İblis, onun etrafında dönüp bunun ne olduğuna bakmaya koyuldu. Onun, içinin boş olduğunu görünce, bu

seler bu yaratığın, kendi arzularına karşı koyamayacak, hakim olamayacak bir şekilde yaratılmış olduğunu anladı.” (1)

“İçeriye nüfuz eden yakıcı ateş” ile ilgili olarak İbn Mes'ud şöyle demiştir: Yüce Allah'ın, Cânn'ı kendisinden yaratmış olduğu deri gözeneklerinden içeriye nüfuz eden ateş (**Nâr-ı Semûm**), cehennem ateşinin yetmişte bir bölümüdür. İbn Abbas da şöyle demiştir: Semûm, öldürücü sıcak rüzgâr demektir. Yine ondan nakledildiğine göre Semûm, dumanı olmayan ateştir. Yıldırımlar da bu ateşten meydana gelir. Bu, sema ile hicab arasında oluşan bir ateştir. Allah, herhangi bir işi meydana getirecek olursa, bu ateş hicâbı delip geçer ve böylelikle yıldırım emrolunduğu yere düşer. İşte sizin işittiğiniz o yıkım sesi, bu hicabın (perdenin) delinip geçilmesinden ötürüdür.

el-Hasen de der ki: Nâr-ı Semûm, önünde hicabın yer aldığı bir ateştir. Sizin işittiğiniz bulutlar arasındaki gürültü, onun sesidir. Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: İblis, kendilerine cin denilen meleklerin kabilelerinden bir kabileye mensuptu. Bunlar, melekler arasında semum ateşinden yaratılmışlardı. (İbn Abbas devamla dedi ki): Kur'ân-ı Kerim'de kendilerinden söz edilen cinler ise, “*dumansız ateş*”den yaratılmışlardır. (Bk. er-Rahmân, 55/15)

Derim ki: Bu, tartışılabilir bir görüştür. Bu konuda tartışmayı ortadan kaldıracabilecek sağlam bir senede ihtiyacı vardır. Zira böyle bir iddia mücerred görüşe dayanılarak ileri sürülemez. Müslim, Urve yoluyla Hz. Âişe'nin şöyle dediğini kaydetmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: “Melekler nurdan yaratıldı. Cân (cinler) de dumansız ateşten yaratıldı, Âdem de size anlatılan şeyden yaratıldı.”(2)

Buna göre, Hz. Peygamberin: “Melekler nurdan yaratıldı” buyruğu, bütün meleklerin böyle olmasını gerektirmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Cevherî der ki: “**Mâric**”, cinlerin kendisinden yaratılmış olduğu duman-sız bir ateştir. **Semûm** ise, sıcak rüzgâr demektir. Buradan; “(سَمَّ يَوْمًا): Günümüz zehir oldu” denilir. Bu şekildeki bir güne: “(يَوْمٌ مَسْمُومٌ): Zehirli gün” denilir. Çoğulu ise; (سَمَائِم) şeklinde gelir. Ebu Ubeyde der ki: Semûm rüzgârı gündüzün eser, nadiren geceleyin de eser. Harûr (çok sıcak) ise, geceleyin eser, nadiren gündüzün eser. el-Kuşeyrî der ki: Oldukça sıcak rüzgâra “semûm” adının verilmesi, derinin mesâmatına (gözeneklerine) girmesinden dolaydır.

(1) *Müslim*, Birr 111; *Müsned*, III, 152, 229, 240, 254

(2) *Müslim*, Zühd 60; *Müsned*, VI, 153, 168.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ خَالِقٌۢ بَشَرًا مِّنْ صَلٰصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ
﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيْهِ مِنْ رُّوْحِیْ فَقَعُوْا لَهٗ سٰجِدٰۤیۡنَ ﴿٢٩﴾

28. Hani Rabbin meleklerle şöyle demişti: “Ben, kuru bir çamurdan, değişmiş ve şekillenmiş balçıktan bir beşer yaratacağım;
29. “O halde onun yaratılışını tamamlayıp ona ruhumdan üflediğim zaman siz de derhal onun için secdeye kapanın.”

Yüce Allah'ın: “**Hani Rabbin meleklerle şöyle demişti...**” buyruğu ile ilgili açıklamalarımız daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/30. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Ben, kuru bir çamurdan, değişmiş ve şekillenmiş balçıktan bir beşer yaratacağım. O halde, onun yaratılışını tamamlayıp**” onun hilkatini ve suretini düzenleyip “**ona ruhumdan üflediğim zaman, siz de derhal onun için secdeye kapanın.**”

Üflemek; rüzgârı bir şeyin içinden geçirmek demektir. Ruh ise, gözle görülemeyen latif bir cisimdir. Yüce Allah'ın, adeti (sünneti) bu cisim ile bedende hayatı yaratma şeklinde cerayan edegelmiştir. Bunun hakikati ise, yaratmanın yaratıcıya izafe edilmesinden ibarettir. Çünkü ruh, Allah'ın yarattığı şeylerdendir. Yüce Allah'ın bunu, kendi nefesine izafe etmesi ise, şerefini yükseltmek ve onu yüceltmek içindir. Nitekim: “Benim arzım; Benim semam, Benim evim, Allah'ın devesi, Allah'ın ay'ı” ifadeleri de buna benzemektedir. Yine: “*Ve kendinden bir ruhtur*” (en-Nisâ, 4/171) buyruğu da bu açıdan buna benzemektedir. Nisâ Sûresi'nde (işaret edilen âyette) buna dair açıklamalar genişçe geçmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde “*et-Tezkire*” adlı eserimizde de ruhun latif bir cisim olduğuna, nefsin ve ruhun aynı şeyin iki ayrı adı olduğuna dair varid olmuş hadisleri zikretmiş bulunuyoruz. İleride de buna dair açıklamalar inşaallah gelecektir.

“**Ruh**” hayatın kendisidir, diyen kimseler, bedene ruh verildiği zaman hayat bulur, demek isterler.

“**Siz de derhal onun için secdeye kapanın**” yani, onun için secde edin. Bu secde, bir selâmlama ve bir ikram secdesidir. İbadet kastıyla yapılan bir sücud değildir. Allah, dilediğini üstün kılma hakkına sahiptir. O, peygamberleri meleklerden üstün kılmıştır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

el-Kaffâl der ki: Melekler, Hz. Âdem'den daha faziletli idiler. Büyük ve üstün sevap konusunda işaretle bulunmak üzere ona secde etmekle onları sınamış oldu. Mutezile'nin kabul ettiği görüş de budur. Bir diğer açıklamaya göre, onlara Âdem'in yakınında Allah'a secde etmeleri emredilmişti ve Hz. Âdem onların secdeleri için bir kıble durumunda idi.

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ
مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣١﴾

30. Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde ettiler.

31. İblis müstesnâ. O, secde edenlerle beraber olmayı kabul etmedi.

Yüce Allah'ın: **"Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde ettiler. İblis müstesnâ"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. İblis ve Şeytanlar:

Yüce Allah'ın: *"Ben sana emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?"* (el-A'raf, 7/12) buyruğu dolayısıyla İblis'in de secde etmekle emr olduğunda hiç bir şüphe yoktur. Onu, secde etmekten alıkoyan ise, büyüklük taslaması ve kendisini secde edecek kadar küçük görmemesidir. Nitekim, el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet, 7. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: İblis, aslında meleklerden idi. O bakımdan bu istisnâ, cinsten yapılmış (muttasıl) bir istisnâdır. Başkaları da; İblis meleklerden değildi, derler. O bakımdan, buradaki istisnâ münkatı' bir istisnâdır, demişlerdir. Bütün bunlara dair açıklamalar, yine el-Bakara Sûresi'nde (2/34. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas der ki: *"Cânn"* cinlerin babasıdır ve bunlar şeytan değildirler. Şeytanlar, İblis'in çocuklarıdır. Onlar ancak İblis ile birlikte öleceklerdir. Cinler ise ölürlere, onların kimisi mü'mindir, kimisi kâfirdir. Âdem, insanların babasıdır. *"Cânn"* cinlerin babasıdır. İblis ise şeytanların babasıdır. İbn Abbas'ın bu görüşünü el-Maverdî nakletmiştir. el-Bakara Sûresi'ndeki açıklamalar ise bundan farklıdır, o bakımdan bu hususta yapılmış açıklamaların orada da takip edilmesi gerekir.

2. Cinsten Yapılan İstisnâ ile İlgili Görüşler:

Cinsten, aynı cinsten olmayan şeylerin istisnâ edilmesi, Şafîî'ye göre sahihtir. Öyle ki bir kimse: Filanın benim üzerimde bir dinar alacağı vardır, ancak bir elbise müstesnâ, yahut da benden on elbise alacağı vardır, bir ölçek buğday müstesnâ ve buna benzer şekilde istisnâlar yapacak olursa, bu makbul bir istisnâdır. Ve sözünü ettiği meblağdan o elbisenin veya buğdayın kıymeti düşülür. Kile ile ölçülenler, ağırlık ile tartılanlar ve miktar ile belirtilenler arasında bu hususta herhangi bir fark yoktur.

Malik ve Ebu Hanife -Allah ikisinden de razı olsun- derler ki: Ağırlık ile tartılan şeylerden kile ile ölçülenlerin ve kile ile ölçülenlerden ağırlık ile tartılanların istisnâsının yapılması caizdir. Hatta bir kimse buğdaydan dirhemleri, dirhemlerden de buğdayı istisnâ edecek olursa, kabul edilir. Ancak kıymeti nazar-ı itibara alınan şeyleri kile ile ölçülenlerden, yahut ağırlık ile tartılanlardan istisnâ ederse veya kile ile ölçülenleri, kıymeti ifade edilerek belirtilenlerden istisnâ ederse, - meselâ: Bir elbise müstesnâ benim on dinar borcum var yahut da bir dinar müstesnâ, benim on elbise borcum var diyecek olursa- böyle bir istisnâ sahih olmaz ve bu şekilde borç ikrarında bulunanın bütün meblağı ödemesi gerekir.

Muhammed b. el-Hasen ise der ki: Cinsten olmayan şeyin istisnâ edilmesi sahih değildir ve ikrarda bulunan kimse, yaptığı ikrarın tamamını ödemekle yükümlü olur.

Şafîî'nin sözünün delili şudur: istisnâ lafzı, hem cins hakkında kullanılır, hem cinsin dışındaki şeyler hakkında kullanılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Onlar orada ne batıl, ne de günahı gerektiren bir söz işitirler. «Selam selam» diye bir söz müstesnâ.”* (el-Vâkıa, 56/25-26) Görüldüğü gibi burada yüce Allah “selâm” sözünü genel olarak boş sözlerden istisnâ etmiştir. İşte bunun bir benzeri de: **“Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde ettiler, İblis müstesnâ”** buyruğudur. İblis ise meleklerden değildir. Zaten yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *“İblis müstesnâ, hemen secde etmişlerdi. O ise, cinden olduğu için Rabbinin emrinden dışarı çıkmıştı.”* (el-Kehf, 18/50) Şair de şöyle demektedir:

وبلدة ليس بها أنيس إلا العافير وإلا العيس

“Ve bir şehir ki orada ünsiyet verecek hiç bir dost yok
Erkek ceylanlar ile beyaz develerden başka.”

Görüldüğü gibi burada şair, erkek ceylanlar ile beyaz develeri “ünsiyet verecek dostlar”dan istisnâ etmiştir. en-Nâbiğa'nın şu beyiti de buna benzemektedir:⁽¹⁾

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ إِلَّا تَكُونُ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ أَكُنْ لَأَسْجُدَ
لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا
فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ ﴿٣٥﴾

32. Buyurdu ki: “Ey İblis, sen ne diye secde edenlerle beraber olmadın?”
33. “Ben, kuru bir çamurdan, değişmiş ve şekillenmiş bir balçıktan yarattığın beşer için secde edecek değilim” dedi.
34. Buyurdu ki: “O halde çık buradan. Çünkü sen artık kovulmuş birisin.”
35. “Hiç şüphesiz kıyamet gününe kadar lânet senin üzerinedir.”

Yüce Allah: “**Ey İblis, sen ne diye secde edenlerle beraber olmadın?**” Yani, secde edenlerden olmana engel olan ne idi?

“**Ben, kuru bir çamurdan, değişmiş ve şekillenmiş bir balçıktan yarattığın beşer için secde edecek değilim, dedi.**” Bu sözleriyle İblis, büyüklenmesini, kıskançlığını ve kendisinin ondan daha hayırlı olduğunu açığa vurmuş oldu. Çünkü -kendi kanaatine göre-o, ateşendir ve ateş çamuru yiyip bitirir. Nitekim buna dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/12. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“**Buyurdu ki: O halde çık buradan**” yani, semavattan yahut Adn cennetinden veya melekler arasından. “**Çünkü sen artık kovulmuş birisin.**” Yani, alevli ateşlerle taşlanacak, uzaklaştırılacak birisin. Lanetlenmiş ve uğursuzluk sahibi olmuş diye de açıklanmıştır. Bütün bunlara dair yeterli açıkla-

(1) Merhum müfessirimiz, burada herhangi bir beyit zikretmemektedir. Arapça yayını hazırlayanın notuna göre bu;

حلفتُ بينما غير ذي مثوية ولا علم إلا حسن ظن بصاحب

“Ben istisnâsı bulunmayan bir and içtim ki;
Benim arkadaşım hakkında hüsn-ü zandan başka bilgim yoktu”
beyiti olmalıdır.

malar, daha önceden Barkara ve A'raf Sûresi'nde (belirtilen âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır.

“Hiç şüphesiz... lânet senin üzerinedir.” Burada lanetten kasıt Sad Sûresi'nde de (38/78. âyette) belirtildiği gibi yüce Allah'ın öz lanetidir.

قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ
﴿٣٧﴾ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾

36. “Rabbim, öyleyse bana tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver” dedi.

37. Buyurdu ki: “Sen mühlet verilenlerdensin;

38. “Bilinen zamanın günü gelene kadar.”

“Rabbim, öyleyse bana tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver dedi.” İblis'in bu talepte bulunması, yüce Allah nezdindeki üstün mevkiine dua ve istekleri kabul edilecek ehliyetinde birisi olduğuna duyduğu güvenden ötürü değildir. O, bunun yerine belası daha bir artsın diye azabının ertelenmesini istemiştir.

Tıpkı esenliğe kavuşacağından ümidini kesmiş bir kimsenin yaptığı gibi. O, öldükten sonra diriltilecekleri güne kadar kendisine mühlet verilmesini istemekle ölmemeyi istemişti. Çünkü öldükten sonra diriliş (baas) gününde de ölüm yoktur, ondan sonra da ölüm yoktur. Ancak yüce Allah: **“Buyurdu ki: Sen mühlet verilenlerdensin.”** Yani, ölümü ertelenen ve geciktirilenlerdensin. **“Bilinen zamanın günü gelene kadar.”** İbn Abbas der ki: Yüce Allah bununla birinci nefha'yı, yani bütün canlıların ölümünü gerçekleştirecek nefhayı kastetmiştir. **“Bilinen zaman”**nın Allah'ın bilgisini özel olarak kendisine sakladığı zaman olduğu da söylenmiştir ve İblis bu zamanın ne vakit olduğunu da bilmez. İblis de ölecek, sonra diriltilecektir. Çünkü yüce Allah: **“Onun üzerindeki her canlı fanidir.”** (er-Rahman, 55/26) diye buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın İblis ile konuşması hakkında iki görüş vardır. Bu görüşlerden birisine göre yüce Allah onunla elçisi vasıtasıyla konuşmuştur, ikincisine göre ise, İblis'e ikrâm ve onu kendisine yakınlaştırmak şeklinde değil de tehdidini ağırlaştırmak üzere onunla konuşmuştur.

قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أَغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٢٩﴾

39. “Rabbim dedi, beni azdırdığından dolayı, yemin ederim ki ben de yeryüzünde onlara (kötülükleri) süslü göstereceğim, onları toptan azdıracağım.”

Yüce Allah'ın: “Rabbim dedi, beni azdırdığından dolayı, yemin ederim ki ben de yeryüzünde onlara (kötülükleri) süslü göstereceğim.” Buyruğunda geçen azdırmak, (iğva) ile süslü göstermeye dair açıklamalar daha önce A'raf Sûresi'nde (7/16-17. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada sözü edilen İblisin süslü göstermesi iki şekilde olur. Ya masiyetlerin işlenmesi, yahut da onları dünya süsü ile uğraştırarak itaat fiillerini işlemlerini engellemesi suretiyle olur.

“Onları toptan azdıracağım” buyruğunun anlamı da şudur: Ben onları hîdâyet yolundan saptırıp uzaklaştıracam. İbn Lehîa Abdullah, Durrâc Ebu's-Semlî'den, o, Ebu'l-Heysem'den, o Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “İblis dedi ki: Rabbim, izzet ve celâlin hakkı için Âdemoğullarının ruhları bedenlerinde bulunduğu sürece onları azdırmaktan geri durmayacağım. Bunun üzerine Rabb şöyle buyurdu: İzzetim ve celalim hakkı için Ben de onlar Benden mağfiret diledikleri sürece günahlarını bağışlayıp duracağım.”⁽¹⁾

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ ﴿٤٠﴾

40. “Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ.”

Medinelilerle Kûfeliler: “(الْمُخْلِصِينَ): **ihlâsa erdirilmişler**” kelimesini “lâm” harfini üstün olarak okumuşlardır. Senin özel olarak seçtiğin ve ihlâsa erdirdiğin kimseler müstesnâ demektir. Diğerleri ise “lâm” harfini esreli okumuşlardır. Sana ibadetlerini fâsid oluştan ve riyakârlıktan arındırarak ihlâs sahibi olanlar müstesnâ demektir. Ebu Sumâme'nin naklettiğine göre, Havariler, İsa (a.s)'a yüce Allah'a ihlâs ile ibadet edenler hakkında sormuşlar, o da: “Amel edip de bundan dolayı insanların kendisini övmelerini istemeyen kimsedir” cevabını vermiştir.

(1) Bu senediyle: *Müsned*, III, 76'da; iki ayrı senedle de: *Müsned*, III, 29 ve 41'de

قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾

41. Buyurdu ki: “Benim uymayı taahhüt ettiğim dosdoğru yol budur:”

Ömer b. el-Hattab der ki: Yani, izleyicisini dosdoğru yol üzerinde yürütüp nihâyette onu cennete kadar götüren yol budur, demektir.

el-Hasen der ki: Buradaki: “(عَلَيَّ)”: **Benim uymayı taahhüt ettiğim...**” buyruğu: “(إِلَيَّ)”: Bana götüren...” anlamındadır.

Mücahid ve el-Kisaî der ki: Bu ifade tehdit anlamındadır. Bu, bir kimse- nin tehdit ettiği kimseye: Senin izlediğin yol benim aleyhimedir, dönüşün ise bana olacaktır, demesine benzer. Yüce Allah’ın: “*Çünkü Rabbin gözetlemektedir*” (el-Hacc, 89/14) buyruğuna da benzer. Buna göre ifadenin anlamı şöyle olur: Bu, nihâyet dönüşü Bana ulaşacak bir yoldur ve Ben de herkese amelinin karşılığını vereceğim. Bu yoldan kasıt, ubûdiyet yoludur.

Anlaman; açıklamalar ve belgelerle dosdoğru yolu göstermeyi üstleniyorum, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Tevhit ve hidâyet ile dosdoğru yolu göstereceğim anlamındadır, diye de açıklanmıştır.

İbn Sîrîn, Katade, el-Hasen, Kays b. Ubad, Ebu Recâ, Humeyd ve Yakub ise bu buyruktaki; (عَلَيَّ) kelimesini merfu ve tenvinli olarak okumuşlardır ki, oldukça yüce ve dosdoğru bir yoldur. Yani, din ve hakikatı itibariyle oldukça yüksektir, anlamına gelir. Ona zarar verilemeyecek kadar yüksek ve sapıtılmayacak, eğriltilemeyecek kadar da dosdoğru bir yoldur, anlamında olduğu da söylenmiştir.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾

42. “Muhakkak Benim kullarım üzerinde senin hiç bir tasallutun olmaz. Azgınlardan sana uyanlar müstesnâ.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Allah’ın Has Kulları ve Şeytan:

Yüce Allah’ın: “**Muhakkak Benim kullarım üzerinde senin hiç bir tasal-**

lutun olmaz" buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları şöyle demişlerdir: Bundan kasıt, onların kalpleridir. İbn Uyeyne ise der ki: Benim hakkımı engelleyecek ve çerçevesini aleyhlerine daraltacak şekilde bir günaha düşürmek hususunda şeytanın üzerlerinde bir tasallutu yoktur, demektir. Bunlar Allah'ın hidâyete erdirdiği, beğenip seçtiği ve mümtaz kıldığı kullandır.

Derim ki: Şöyle denilebilir: Yüce Allah, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın durumlarını bize bildirirken: *"Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırıp..."* (el-Bakara, 2/36) diye buyurmaktadır. Yüce Peygamberinin ashabından bir grup hakkında da: *"... Ancak yaptıkları bazı işler yüzünden şeytan onları yoldan çıkarmak istemişti"* (Âli- İmran, 3/155) diye buyurmaktadır? (Buna ne dersiniz?)

Buna cevap, sözü geçen hususlardaki açıklamalardır. İblis'in, mü'minlerin kalpleri ve imanlarının mahalli üzerinde bir tasallutu olmadığı gibi, sonunda kabul edilmeyişe kadar göterecek bir günaha düşürmek konusunda da bir yetki ve otorite sahibi değildir. Aksine onun yapabildiği tevbenin sileneceği, izale edeceği, Allah'a sığınmakla da ortadan kaldırılabileceği hatalara düşürmekten ibarettir. Hz. Âdem'in cennetten çıkartılması, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/36. âyet, 3. başlıkta) açıklaması geçtiği üzere yasaklanmış ağaçtan yemesinin bir cezası değildi. Peygamber (sav)'ın ashabına dair açıklamalar da yine Âli İmran Sûresi'nde (3/155. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan: **"Kullarım üzerinde senin hiç bir tasallutun olmaz"** buyruğunun, şanı yüce Allah'ın koruduğu kimseler hakkında has olma ihtimali olduğu gibi, çoğu zaman ve haller hakkında böyle olduğu ihtimali de vardır. Diğer taraftan İblis'in tasallutunda bir sıkıntının giderilmesi ve bir kederin izale edilmesi de sözkonusu olabilir. Hz. Bilal'e yapıldığı gibi. Çünkü şeytan ona çocuğun ninni ile uyutulmaya çalışması gibi, gidip onu uyutmaya çalışmış ve sonunda Hz. Bilal uyumuştur. Peygamber (sav) da onun ashabı da uyudu ve ancak güneş doğduktan sonra uyandılar. Bundan dolayı dehşete kapılarak: Namazımız hususundaki kusurumuz dolayısıyla bu yaptığımızın kefareti ne olabilir, demeye koyuldular: "Uyku uyumaktan dolayı bir kusur sözkonusu değildir"⁽¹⁾ diyerek, onların sıkıntıları da giderilmiş oldu.

"Azgınlardan sana uyanlar müstesnâ" sapık ve müşriklerden sana uyanlar müstesnâ. Yani, onun tasallutu, otoritesi böyleleri üzerindedir. Bunun delili de yüce Allah'ın: *"Onun hakimiyeti ancak kendisini dost edinip de onu Allah'a ortak koşanlar üzerinedir"* (en-Nahl, 16/100) buyruğudur.

(1) *Müslim*, Mesâcid 311, *Ebü Dâvûd*, Salât 11; *Tirmizî*, Salât 16; *Nesâî*, Mevâkîr 53; *İbn Mâce*, Salât 10; *Müsned*, V, 298.

2. Azın Çoktan ve Çoğun Azdan İstisnâ Edilmesi:

Bu âyet-i kerime ile bundan önceki âyet-i kerime, azın çoktan, çoğun da azdan istisnâ edilmesinin mümkün (caiz) olduğuna delildir. Mesela, bir kimse bir dirhem müstesnâ on dirhem, yahut dokuz dirhem müstesnâ on dirhem diyebilir. Ahmed b. Hanbel ise der ki: Ancak yarı miktar ve ondan daha az olan bir miktarı istisnâ etmek caiz olur. Bütünden çoğunluğunu teşkil eden bir miktarın istisnâ edilmesi sahih değildir. Bizim delilimiz ise bu âyet-i kerimedir. Çünkü bu âyet-i kerimede “**azgınlık**” kelimesi “**kullar**”dan istisnâ edilmiştir. Aynı şekilde kullar da “**azgınlık**”dan istisnâ edilmiştir. İşte burada daha az olanın genel toplamdan istisnâ edilmesine ve daha çok olanın da genel toplamdan istisnâ edilmesine, bunların caiz olduğuna delil teşkil etmektedir.

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِّكُلِّ بَابٍ
مِّنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

43. “Şüphesiz ki onların hepsine va’dolunan yer cehennemdir.”

44. “Onun yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan ayrılmış belli bir pay vardır.”

“Şüphesiz ki onların hepsine” İblis’e ve ona uyanlara “va’dolunan yer cehennemdir. Onun yedi kapısı” yani, birbiri üstünde katları “vardır. Her bir kapıya” her bir tabakaya “onlardan ayrılmış belli” bilinen bir “pay vardır.”

İbnü'l-Mübarek der ki: Bize İbrahim Ebu Harun el-Ğanavî haber vererek dedi ki: Ben Hittan b. Abdullah er-Rakaşi'yi şöyle derken dinledim: Ben, Ali (r.a)'ı şöyle derken dinledim: Cehennemin kapılarının nasıl olduğunu biliyor musunuz? Biz: O kapılar da bizim kapılarımız gibidir, dedik. Hayır dedi. O kapılar işte bu şekilde biri diğerinin üstündedir. -es-Sa'lebî şunu da ekler: Ve ellerini biri diğerinin üstüne koydu-. Allah, cennetleri arzın üzerine yerleştirdi. Ateşi ise biri diğerinin üstünde (tabakalar halinde) koydu. Bunun en aşağısı cehennemdir. Onun üstü el-Hutama, onun üstü Sekar, onun üstü Calûm, onun üstü Lazâ, onun üstü Saîr, onun üstü de Hâviye'dir. Her bir kapı (tabaka) kendisinin bir üsttekinden yetmiş kat daha sıcaktır.

Derim ki: Evet, bu yorum bu şekilde gelmiştir. Ancak, ilim adamlarının çoğunluğunun kabul ettiği görüş, cehennemin, ateşin en üst basamağı olduğu

ve buranın Muhammed (sav)'ın ümmetinin isyankârlarına tahsis edildiği şeklindedir. Ahalisinin tamamıyla boşalacağı ve rüzgârların kapılarını bir birine çarpacağı ateş tabakası da budur. Ondan sonra Lazâ gelir, ondan sonra Hutama, ondan sonra Saîr, ondan sonra Sakar, ondan sonra Cahîm, ondan sonra da Hâviye gelir.

ed-Dahlhâk der ki: Ateşin en üst basamağında Muhammed ümmetinden olanlar, ikincisinde hristiyanlar, üçüncüsünde yahudiler, dördüncüsünde sahipler, beşincisinde mecusiler, altıncısında Arap müşrikleri, yedincisinde ise münafıklar, Firavun hanedanı ve Hz. İsa'ya sofrayı indirilmesini isteyip de indirildikten sonra onu inkâr edenlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Şüphesiz münafıklar cehennemde en aşağı tabakasındadırlar.”* (en-Nisâ, 4/145) Buna dair açıklamalar da daha önce Nisâ Sûresi'nde (anılan âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yine yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *“Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun.”* (el-Mu'min, 40/46) Sofranın indirilişini görenlerden kâfir olanlar hakkında da: *“Ama bundan sonra sizden kim kâfir olursa, Ben onu alemlerden kimseyi azaplandırmayacağım bir azapla azaplandıracağım.”* (el-Maide, 5/115) diye buyurmaktadır. Muâz b. Cebel (r.a) da bu ümmetin kötü ilim adamlarını cehennemde bu kapılarına ayrı ayrı paylaştırmıştır. Biz bunu *“et-Tezkire”* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.⁽¹⁾

Tirmizî, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Cehennemde yedi kapısı vardır. Bu kapılardan birisi, ümmetime karşı kılıç çeken kimselerdir.” (Tirmizî) dedi ki: Bu, garip bir hadistir.⁽²⁾

Ubey b. Ka'b der ki: Cehennemde yedi kapısı vardır. Bu kapılardan birisi Harûriye'ye (Hâriciler'e) aittir.

Vehb b. Münebbih de der ki: Her iki kapı (tabaka) arasında yetmiş yıllık bir mesafe vardır. Her bir kapı bir üstündekinden yetmiş kat daha sıcaktır. Biz bütün bu hususları *“et-Tezkire”* adlı eserimizde sözkonusu etmiş bulunuyoruz.

Sellâm et-Tavîl, Ebu Süfyan'dan, o, Enes b. Malik'ten rivâyetine göre Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **“Onun yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan ayrılmış belli bir pay vardır”** buyruğu hakkında şöyle dedi: Bir pay Allah'a şirk koşanlar, bir pay Allah hakkında şüphe edenler, bir pay Allah'tan gafil olanlar, bir pay şehvet ve arzularını Allah'a tercih edenler, bir pay Allah'ın gazabını çekerek öfkelerinden yana rahatlama yoluna gidenler, bir pay Allah'tan alacakları mükâfat paylarını kabul etmeyerek arzularını gerçekleşt-

(1) Bk. *et-Tezkire*, s. 445.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 15. sûre 2: *Müsned*, II, 94

tirenler, bir pay da Allah'a karşı büyüklenenleredir. Bunu, el-Halîmî Ebu Abdullah el-Huseyn b. el-Hasen "*Minhacü'd-Din*" adlı eserinde zikretmiş ve şunları söylemiştir: Eğer bu hadis olarak sabit ise, Allah'a şirk koşan kimselerden kasıt Seneviyye (iki tanrı kabul edenler)'dir. Şüphe edenlerden kasıt, kendilerinin bir ilâhı var mıdır, yok mudur bilmeyenlerdir. Onun şeriatı hakkında bu şeriat O'ndan mıdır, değil midir şüpheye düşenlerdir. Allah'tan gafil olanlar ise Onu kesinlikle inkâr eden ve varlığını kabul etmeyen dehrîlerdir. Şehvet ve arzularını Allah'a tercih edenler ise, Allah'ın rasûllerini, emir ve nehiyini yalanladıklarından ötürü sonuna kadar masiyetlere gömülen ve dalanlardır. Allah'ın gazabını çekerek öfkelerini rahatlatma yoluna gidenler ise, Allah'ın peygamberlerini ve Allah'ın yoluna davet eden diğer kimseleri öldürenler, kendilerine samimiyetle öğüt verenlere, yahut da yollarından başka bir yol izleyenlere azap ve işkence edenlerdir. Allah'tan alacakları payı istemeyerek arzularını gerçekleştirenler ise, öldükten sonra dirilişi ve hesabı inkâr edenlerdir. Bunlar, arzu ettikleri şeylere ibadet ederler ve yüce Allah'tan alacakları bütün (mükâfat) paylarını istemeyenlerdir. Yüce Allah'a karşı gelen ve baş kaldıran isyankârlar ise, içinde bulundukları durumun hak mı yoksa batıl mı aldırış etmeyerek hiç bir şekilde düşünmeyen ve ibret almayan ve her hangi bir delili kullanmayan kimselerdir. Bununla birlikte şanı yüce Allah, -eğer bu hadis sabit ise- Rasûlünün muradını en iyi bilendir.

Rivâyete göre, Selman el-Farîsî (r.a) şu: **"Şüphesiz ki onların hepsine vadedolunan yer cehennemdir"** âyetini işitince korkudan üç gün akli başından gitmiş halde kaçtı. Daha sonra Rasûlullah (sav)'ın huzuruna getirildi. Hz. Peygamber ona durumunu sorunca, şu cevabı verdi: Ey Allah'ın Rasûlü, şu: **"Şüphesiz ki onların hepsine vadedolunan yer cehennemdir"** âyeti indirildi. Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, kalbimi paramparça etti. Bu sefer, şanı yüce Allah: *"Takvâ sahipleri ise muhakkak cennetlerde ve pınar başlarındadır"* (meâlindeki 45). âyetini indirdi.

Bilal (r.a) dedi ki: Peygamber (sav) Medine Mescidi'nde tek başına namaz kılıyordu. Bedevî arap bir kadın yanından geçti, arkasında namaza durdu. Hz. Peygamber de arkasında bu kadının namaza durduğunu fark etmedi. Rasûlullah (sav); **"Onun yedi kapısı vardır. Her kapıya onlardan ayrılmış belli bir pay vardır"** âyetini okudu. Kadın, baygın yere düştü. Kadın düşünce Peygamber (sav) onun çıkardığı sesi işitti. Namazını bırakıp su getirilmesini istedi. Hz. Peygamber yüzüne su döktü, nihâyet kadın ayılıp oturdu. Peygamber (sav): "Ey kadın, bu durumun ne?" diye sorunca, kadın: Bu, Allah'ın indirdiği Kitabında yer alan bir buyruk mudur, yoksa sen bunu kendiliğinden mi söylüyorsun deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Bedevî kadın, bu okuduğum yüce Allah'ın indirdiği Kitab-ı Kerimî'ndendir." Bunun üzeri-

ne kadın şöyle dedi: Peki, benim azalarımından her birisi o cehennemin kapılarından birisinde mi azap görecek? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ey bedevî kadın, hayır. O kapılarından her birisi için onlardan ayrılmış bir pay vardır. Bu kapiya girme durumunda olanlardan her bir kesim amellerine göre orada azap görecektir.” Bunun üzerine kadın şöyle dedi: Allah’a yemin ederim, ben fakir bir kadınam. Malım yok. Sadece yedi kölem var. Seni şahid tutuyorum ey Allah’ın Rasûlü, bu kölelerden her birisini cehennem kapılarından bir kapı karşılığında yüce Allah’ın rızası için azad ediyorum. Bunun üzerine Hz. Cebrail gelip şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasûlü, o bedevî kadına, yüce Allah’ın, cehennemin bütün kapılarını ona haram kıldığını, buna karşılık cennetin bütün kapılarını da ona açtığını müjdele.”

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ أُدْخِلُوهَا بِسَلَامٍ أَمِينٍ ﴿٤٦﴾

**45. Takvâ sahipleri ise muhakkak cennetlerde ve pınar başlarında-
dırlar.**

46. “Oralara esenlikle, güvenle girin” (denilecek).

“Takvâ sahipleri ise, muhakkak cennetlerde ve pınar başlarındadırlar.”

Yani, hayasızlıklardan ve şirkten korunan kimseler **“cennetlerde”** bağ ve bahçelerde **“ve pınar başlarındadırlar.”**

Bunlar dört tanedir: Su, şarap, süt ve bal pınarları. İnsan Sûresi’nde sözü edilen pınarlar olan Kâfur, Zencebil ve Selsebil ile Mutaffifin Sûresi’nde sözü geçen Tesnime dair açıklamalar ve bu pınarların başında bulunacak kimseler, yüce Allah’ın izniyle orada sözkonusu edilecektir.

“(عُيُونٍ): **Pınarlar**” kelimesinin, “ayn” harfinin ötreli okunuşu asla uygun okuyuştur. Esreli okuyuş ise “ya” harfine riâyet ile dir. Her iki şekilde de okunmuştur.

“Oralara esenlikle, güvenle girin” buyruğundaki “(ادخلوها): **Oralara... girin**” buyruğunu genel olarak “elif” vasil ile ve “hı” harfi de ötreli olarak; “(دخل يدخل): Girdi, girer” fiilinin emri şeklinde okumuşlardır. Takdiri de: **“Oralara girin** (denilecek)” şeklindedir.

el-Hasen Ebu’l-Âliye ve Ruveys, Yakub’dan, bir önceki kelimenin sonundaki tenvin ile “elif”i vasil ve “hı” harfini ise esreli olarak ve; “(ادخل): Girdirildi” den meçhul bir fiil halinde okumuşlardır. Allah onları oraya girdirecektir, demektir. Sözü geçen kıraat âlimlerinin; “(برحمة أدخلوا الجنة): **Rahmetle... girin, cennete**” (el-A’raf, 7/49) buyruğu ve benzerlerinde izledikleri yol son-

daki tenvini esreli okuyarak vasıl etmek şeklindedir. Ancak, onlar burada hem ze üzerindeki harekeyi tenvine vermişlerdir. Zira, buradaki elif kat' içindir. Ancak, esreden ötreye bir intikal, sonra da ötreden esreye bir intikal olduğundan dolayı dile ağır gelir. (O bakımdan, az önce belirtilen şekilde okumuşlardır.)

“Esenlikle” yani, her türlü hastalık ve afetten kurtulmuş olarak; yüce Allah'ın onlara vereceği bir selam ile, diye de açıklanmıştır. **“Güvenle girin”** ölmeyeceğinizden, azaba düşer olmayacağınızdan, oradan uzaklaştırılmayacağınızdan ve nimetlerin zevale ermeyeceğinden yana emin olarak demektir.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾
لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

47. Biz, onların göğüslerindeki kini söküp attık. Kardeşler olarak, sedirler üzerinde karşılıklı otururlar.
48. Orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz. Onlar oradan çıkarılacak da değildirler.

İbn Abbas der ki: Cennetlikler, cennete ilk gireceklerinde karşılarında iki pınar çıkar. Bu iki pınardan birisinden içerler. Allah, kalplerinde kin namına ne varsa hepsini giderir. Sonra diğer pınara girerler, orada da yıkanır. Renkleri parıltır, yüzleri arınır ve bol nimetlerin parlaklığı üzerlerinde görünür. Buna benzer bir ifade Ali (r.a)'dan da rivâyet edilmiştir. Ali b. el-Hüseyin de der ki: Bu âyet-i kerime Ebu Bekr, Ömer, Ali ve sair ashab-ı kiram hakkında inmiştir. O, bu sözleriyle cahiliye döneminde aralarında bulunan kinin yok oluşunu kastetmektedir. Ancak, birinci görüş daha kuvvetlidir ve âyetin siyâkı da buna delil teşkil etmektedir. Yine Ali (r.a) der ki: Ben, Talha ve ez-Zübeyr'in burada sözü geçenlerden olacağımızı ümid ederim.

“(الغل)”: Kin ve düşmanlık demektir. “(غل يغل)”: Çaldı, hainlik etti” anlamındaki fiilin buradan geldiği söylendiği gibi, bu kelimenin; (الغلل) “den geldiğini ve bunun da ganimetten hırsızlık yapmak demek olduğu da söylenmiştir. Bunun fiili ise, (غَلَ يَغْلُ) şeklinde kullanılır. Hainlik anlamında; (أَغْلَ يَغْلُ) şekli kullanılır. Nitekim şair şöyle demiştir:

جَزَى اللَّهُ عَنَا حَمْرَةَ بَنَةِ تَوْفَلٍ . جزاء مُغِلٍّ بِالْأَمَانَةِ كَاذِبٍ

"Allah bizim yerimize Nevfel kızı Hamza'yı cezalandırsın.
İmanete hainlik edip yalan söyleyeni cezalandırması gibi."

Buna dair açıklamalar bundan önce Âli İmran Sûresi'nde (3/161. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Kardeşler olarak; sedirler üzerinde karşılıklı otururlar." Yani, birbirleri arasındaki ilişkilere riâyetle ve birbirleri ile sevgi ve bağlılık dolayısıyla biri diğerinin arkasına bakmaz. (Yüz yüze otururlar.) Bu açıklama Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Oturdıkları sedirler, istedikleri gibi döner ve onlardan kimse kimsenin arkasını görmez. Yine **"karşılıklı otururlar"** buyruğunun eşleri onlara, onlar da eşlerine sevgi ile yönelirler, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"(سُرر): **Sedirler**" kelimesi, (سرير) 'ın çoğuludur. "(جديد): Yeni" kelimesinin çoğulunun (جدد) oluşu gibi. Bu kelimenin "sürûr"dan geldiği de söylenmiştir. O bakımdan sedir (serir) adeta sürûr (sevinç) için hazırlanmış yüksekçe bir yer olması dolayısıyla bu ismi almış gibidir. Ancak birinci açıklama daha kuvvetli görünmektedir.

İbn Abbas der ki: Onlar, yakut, zeberced ve inci ile süslenmiş sedirler üzerinde oturacaklardır. Sedir'in bir tanesi San'a'dan Câbiye'ye kadar ve Aden ile Eyle arasındaki mesafe kadar bir alan kaplayacaktır.

"Kardeşler olarak" ifadesi ise, **"takva sahipleri"**nden hal olmak üzere nasb edilmiştir. Yahut da **"oralara... girin"** deki zamirden veya **"güvenle"** anlamındaki kelimedeki zamirden hal olarak nasb edilmiştir. Yahut da **"göğüslerindeki"** buyruğundaki **"onlar"** anlamını veren zamirden mukadder bir hal de olabilir.

"Orada onlara hiçbir yorgunluk" bitkinlik, halsizlik **"dokunmaz. Onlar oradan çıkarılacak da değillerdir."** Bu da cennet nimetlerinin ebedi ve sonu gelmeyen nimetler olduğuna, cennete girecek olanların orada devamlı kalacaklarına delildir. Orada cennetin yiyecekleri de devamlıdır. **"İşte bu bizim rızkıımızdır, tükeneyeği yoktur."** (Sâ'd, 38/54).

نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ
الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾

**49. Kullarıma haber ver ki: "Ben, gerçekten Ben Ğafûr ve Rahîmim;
50. "Ve hiç şüphesiz Benim azabım da elbette can yakacak bir azaptır."**

Bu âyet-i kerime, Hz. Peygamberin şu buyruğu ile aynı multevayı dile getirmektedir: "Eğer mü'min, Allah'ın nezdindeki cezalandırmayı bilecek olsaydı, hiçbir kimse onun cennetine (girmeyi) ümid etmezdi. Şâyet kâfir, Allah'ın nezdindeki rahmeti bilmiş olsaydı, hiç bir kimse onun rahmetinden ümid kesmezdi." Bu hadisi Müslim, Ebu Hureyre yoluyla rivâyet etmiştir.⁽¹⁾ el-Fâtihâ Sûresi'nde (1/3. âyetin tefsirinde) daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

İşte insanın bu şekilde hem kendisine, hem başkasına hatırlatmada bulunması hem korkutması hem de umutlandırması gerekir. Sağlık halinde korku, hastalık haline göre onda daha baskın bulunmalıdır. Hadis-i şerifte belirtildiğine göre Peygamber (sav) Ashab-ı kiramın yanına çıkmış ve onların gülümekte olduğunu görünce şöyle buyurmuştur: "Önünüzde cennet ve cehennem bulunuyorken mi gülüyorsunuz?" Bu hususun onlara ağır gelmesi üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bunu da el-Maverdi ve el-Mehdevî zikretmektedir. es-Sa'lebî'nin, İbn Ömer yoluyla naklettiği lafız ise şöyledir: İbn Ömer dedi ki: Peygamber (sav) Şeybeoğullarının girdiği kapıdan yanımıza çıkıp geldiğinde biz gülüyorduk. Bunun üzerine: "Size ne oluyor ki böyle gülüyorsunuz? Güldüğünüzü görmeyeyim" dedi. Daha sonra geri döndü, nihâyet Hicr'in yanına varınca gerisin geri döndü ve bize şöyle dedi: "Ben çıkıp gittiğimde Cebrail yanıma geldi ve ey Muhammed dedi, niçin rahmetimden kullarımın ümidini kesiyorsun? "Kullarıma haber ver ki, ben gerçekten ben Ğafûr ve Rahimim ve hiç şüphesiz benim azabım da elbette can yakacak bir azaptır."⁽²⁾

Buna göre rahmetten ümid kesmek ümitsizliktir. Devamlı rahmeti ümid etmek de ihmalkârlıktır. İşlerin en hayırlısı ise orta yollu olanlarıdır.

وَنَبِّئُهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ ﴿٥١﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا
قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ
عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ أَبَشِّرْتُمُونِي عَلَى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾

(1) Müslim, Tevbe 23; Tirmizî, Deavât 99; Müsned, II, 334, 397, 484.

(2) Bu ve benzeri rivâyetler için bk. Suyûtî, ed-Durru'l-Mensûr, V, 86.

51. Onlara İbrahim'in konuklarından da haber ver.
52. Hani konuklar onun yanına girip: "Selâm" dedilerdi. O da: "Biz sizden -doğrusu- korkuyoruz" demişti.
53. "Korkma, biz sana çok bilgili bir oğul müjdeliyoruz" demişlerdi.
54. Dedi ki: "Bana ihtiyarlık gelip çatmışken mi bana gelip müjde veriyorsunuz? Artık neyi müjdeliyorsunuz?."

Yüce Allah'ın: "**Onlara İbrahim'in konuklarından da haber ver**" buyruğunda sözü edilen İbrahim'in konukları, kendisine oğlu olacağı ve Lût kavminin helâk edileceği müjdesini veren meleklerdir. Bunlardan daha önceden (Hûd, 11/69. âyet ve devamında) söz edilmişti. İbrahim (a.s)'ın künyesi "misafirler babası" idi. Hiç bir misafiri ağırlamadan kaçırmamasın diye evinin dört kapısı vardı.

Misafire "dayf" adının verililiş sebebi, onun sana izafe edilmesi ve senin yanında konaklamasından dolayıdır. Misafirin hükümleri ile ilgili açıklamalar, daha önceden Hûd Sûresi'nde (11/69-71. âyetler, 2 ve 3. başlıklarda) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

"**Hani konuklar, onun yanına gidip**" buyruğunda "**gidenler**"den çoğul diye söz edilmesi, "**misafir**" anlamındaki kelimenin hem tekil, hem çoğul, hem tesniye, hem müzekker, hem müennes -master gibi- kullanılmaya elverişli bir isim oluşundan dolayıdır. (Aynı kökten gelen): (ضافه وأضافه): Onu meylettirdi" demektir. Hadis-i şerifte geçen; (حين تضيف الشمس للغروب): Güneş batıya doğru meylettğinde..."⁽¹⁾ ifadesinde bu kökten gelen kelime kullanılmıştır. (ضيفوفة السهم) ise, okun hedeften sapması anlamındadır. Nahivdeki "izafet" de buradan gelmektedir.

"**Selâm dedilerdi**" yani, bir selâm verdilerdi. "**O da: Biz sizden -doğrusu- korkuyoruz**" çekiniyoruz "**demişti.**" Hz. İbrahim bu sözleri, buzağıyı önlerine yaklaştırıp onların yemediklerini görmeleri üzerine -Hûd Sûresi'nde (11/69. âyetin ve devamının tefsirinde) geçtiği üzere- söylemişti. Hz. İbrahim'in asıl "**selâm**" sözünü garip karşıladığı da söylenmiştir. Çünkü onların yaşadıkları yerde selâm diye bir adet yoktu.

"**Korkma**" yani, melekler ona, korkma "**... biz sana çok bilgili**" Mukatil'in açıklamasına göre halîm (tahammülkâr), cumhurun görüşüne göre de alîm "**bir oğul müjdeliyoruz, demişlerdi.**" Burada da müjdelenen kişi Hz. İshak'dır.

(1) *Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirin 293; *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 51; *Tirmizî*, Cenâiz 41; *Nesâî*, Mevâkîf 31, 34; *İbn Mâce*, Cenâiz 30; *Dârimî*, Salât 142; *Müsned*, IV, 152.

“Dedi ki: Bana ihtiyarlık gelip çatmışken mi bana gelip müjde veriyorsunuz?” buyruğundaki; (أَنْ مَسْنِيٍّ): Gelip çatmış”daki (أَنْ) mastariyyedir. Yani, ihtiyarlık bana ve eşime gelip çatmışken... demektir. Yine buna dair açıklamalar Hûd (11/72. âyet) ile İbrahim (14/39 ve devamında) Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır. Hz. İbrahim'in: **“Artık bana neyi müjdeliyorsunuz?”** ifadesindeki soru, taaccüb sorusudur. Bunun gerçek manada bir soru (istifhâm) olduğu da söylenmiştir.

el-Hasen (تَوَجَّلَ): **Korkma!** kelimesinin “te” harfini ötreli olarak: (تَوَجَّلَ) diye okumuştur. el-A'meş ise, (بِشْرَمُونِي): **Bana müjde veriyorsunuz** kelimesini “elifsiz” (sonda ye'siz) okumuştur. Nafi' ve Şeybe ise, **“Müjdeliyorsunuz”** anlamındaki kelimeyi; (تُبْشِرُونِ) şeklinde “nûn” harfini esreli olarak (... Bana neyi müjdeliyorsunuz? anlamında) diye okumuştur. Tıpkı (أَتَحَاجُّونِي): **Benimle... mücadele mi ediyorsunuz?** (el-En'âm, 6/80) buyruğunda olduğu gibi. Buna dair açıklamalar da daha önceden (işaret olunan âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır. İbn Kesir ve İbn Muhaysın ise; (تُبْشِرُونَ) şeklinde esreli “nûn” ve şeddeli olarak okumuşlardır. Bunun takdiri ise; (تَبْشِرُونِي): **Bana müjdeliyorsunuz** şeklinde olup “nun”, “nun”a idğam edilmiştir. Diğerleri ise izafetsiz olarak; (تُبْشِرُونَ) şeklinde “nûn” harfini nasb ile (**müjdeliyorsunuz** anlamında) okumuşlardır.

قَالُوا بِشْرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾

55. Dediler ki: “Biz sana gerçeği müjdeliyoruz. Onun için, sakın ümid kesenlerden olma!”

“Dediler ki: Biz sana gerçeği” yani, yalan olmayıp hakikat olan bir hususu ve mutlaka oğlunun dünyaya geleceğini **“müjdeliyoruz. Onun için sakın”** çocuk sahibi olmaktan yana **“ümit kesenlerden olma!”** Çünkü Hz. İbrahim, aşırı yaşlılıktan dolayı çocuk sahibi olmaktan ümidini kesmişti.

Genel olarak; (مِنَ الْقَانِطِينَ): **Ümid kesenlerden** şeklinde, “elif” ile okunmuştur. Ancak, el-A'meş ve Yahya b. Vessab, “kaf”tan sonra “elif”siz olarak okumuştur. Bu şekildeki kıraat Ebu Amr'dan da rivâyet edilmiştir. Bu ise, “elifli” olan kıraatin kasredilmiş halidir. Bununla birlikte ikinci okuyuşun -bu fiili-: (قَطِ يَقْطُ) şeklinde kullananların söyleyişine göre olma ihtimali de vardır. (جَذْرِ يَحْذَرُ): Sakındı, sakınır” fiili gibi. (يَقْطُ) Ümid keser” fiilinde “nun” harfinin üstün ve esreli okunuşu ise iki ayrı şive olup her ikisiyle de okunmuştur. Bununla birlikte “nun” harfinin ötreli söylenişi de nakledilmiştir. An-

cak, bu fiil her hangi bir şekilde; (قَطَّ يَقْطُ) babından kullanılmaz. Hem mazide, hem muzaride “nun” harfini üstün okuyan kimseler, bu fiildeki iki ayrı söyleyişi bir arada kullanmış demektir. Mazi kullanımında (جذريحذر) şeklinde kullananlar, muzari kullanımında da; (يقط) şeklinde kullananların söyleşini almışlardır. Bunu da el-Mehdevî zikretmiştir.

قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ ﴿٥٦﴾

56. Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden sapıklardan başka kim ümid kesebilir?”

Yani, doğru yoldan uzaklaşan yalancılardan başka... Bu da şu demektir: Hz. İbrahim yaşının büyüklüğü dolayısıyla çocuk sahibi olmayı uzak bir ihtimal görmüştü. Yoksa yüce Allah’ın rahmetinden ümid kesmiş değildi.

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٥٨﴾ إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾

57. “Ey gönderilen elçileri!” dedi. “Başka göreviniz var mı?”

58. Dediler ki: “Gerçekten biz günahkâr bir kavme gönderildik;

59. “Lût ailesi bunlardan müstesnâdır. Biz onların hepsini mutlaka kurtarıcılarız.

60. “Yalnız karısı müstesnâ. Onun, mutlaka geride kalanlardan olmasını takdir ettik.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Kurtulanlar ve Helâk Olanlar:

Hz. İbrahim, onların melek olduklarını öğrenince -çünkü ona harikulade bir olayın haberini vermişlerdi ki, bu da onun oğlu olacağı müjdesiydi- onlara: Başka göreviniz var mı diye sordu. “Görev” anlamı verilen; (الخطب):

Önemli iş" demektir. Yani, sizin durumunuz, işiniz ve geliş sebebiniz nedir? **"Dediler ki: Gerçekten biz günahkâr"** şirk koşan ve sapmış bulunan **"bir kavme gönderildik."** İfadede hazfedilmiş sözler vardır. Biz, kendilerini helâk edelim diye günahkâr bir topluluğa gönderildik, takdirindedir.

"Lût ailesi" ona tabi olanlar ve onun dinini kabul etmiş bulunanlar **"bunlardan müstesnâdır. Biz onların hepsini mutlaka kurtarıcılarız"** buyruğundaki; **"إِنَّا لَمُنْجُوهُمْ")**: **Biz onları... mutlaka kurtarıcılarız"** buyruğunu Hamza ve el-Kisâî, şeddesiz olarak; **(لَمُنْجُوهُمْ)** şeklinde ve **(أُنْجَى)**'den gelen bir kelime olarak okumuşlardır. Diğerleri ise **(نَجَى)**'den gelen bir kelime olarak şeddeli okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim bunu tercih etmişlerdir. Her iki şekil de; kurtarmak anlamındadır.

"Yalnız karısı müstesnâ." Lût'un ailesinden onun karısı müstesnâ edilmiştir. Çünkü karısı kâfir idi. O bakımdan o da helâk oluştaki günahkârlara iltihak etmiştir. Lût kavminin kıssası, bundan önce el-A'raf Sûresi (7/80. âyet ve devamı) ile Hud Sûresinde (11/64. âyet ve devamında) yeteri kadar açıklamalarla birlikte geçmiş bulunmaktadır.

"Onun mutlaka geride kalanlardan olmasını takdir ettik." Yani, biz onun azapta kalanlardan olmasına hükmettik ve bunu böylece yazdık.

"(الغابر): Kalan, kalıcı" demektir. Nitekim şâir şöyle demiştir:

لَا تَكْثُرِ الشَّوْلُ بِأَغْبَارِهَا إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَنِ النَّاتِجِ

"Gebeliği üzerinden yedi ay geçmiş devenin memelerine kalan sütleri geri çekilsin diye soğuk su vurmayasın. Çünkü sen kimin doğacağını bilmezsin."

Buradaki; **(الأغبار)** memelerde kalan süt demektir. Ebu Bekir ve el-Mufaddal, **"تَدْرِي")** **Takdir ettik"** buyruğunu, burada da, en-Neml Sûresi'nde de (27/57. âyet-i kerimede) **"dal"** harfini şeddesiz; diğerleri ise şeddeli okumuşlardır. el-Herevî der ki: Bu kelime şeddeli de, şeddesiz de aynı anlamda kullanılır.

2. Olumlu ve Olumsuz İfadelerden İstisnâ:

Dil bilginleri ile diğerleri arasında olumsuz ifadede istisnânın olumluluk, olumlu ifadede istisnânın da olumsuzluk ifade ettiği hussunda görüş ayrılığı yoktur. Buna göre bir kimse: **"(لَهُ عَلَى عَشْرَةِ دِرَاهِمٍ إِلَّا أَرْبَعَةٌ إِلَّا دِرْهَمًا)"**: Onun, benim üzerimde dört dirhem müstesnâ (ondan da) bir dirhem müstesnâ ol-

mak üzere on dirhem alacağı vardır" diyecek olsa, bu kimse yedi dirhem borcunu ikrar etmiş olur. Çünkü bir dirhem dörtten istisnâ edilmiştir. Ve bu, olumsuzdan istisna edildiği için olumluluk ifade eder. Zira, dört dirhem nefy edilmiştir. Bu dört dirhem de olumlu bir ifade olan on dirhemden istisnâ edilmiştir. O halde istisnâ edilen bir dirhem, kalan altı dirheme eklenince, borç yedi dirhemi bulmuş olur.

Aynı şekilde bir kimse; "(علي خمسة دراهم إلا درهم إلا ثلثيه)": Bir dirhem müstesnâ, onun da üçte ikisi müstesnâ olmak üzere üzerimde beş dirhem borç vardır" diyecek olursa, bu kimsenin borcu dört tam dirhem ve üçte bir dirhem olur. Yine; "(لفلان علي عشرة إلا تسعة إلا ثمانية إلا سبعة)": Filanın benim üzerimde dokuz müstesnâ, sekiz müstesnâ ondan da yedi müstesnâ olmak üzere on dirhem alacağı vardır" diyecek olursa, ikinci istisnâ, kendisinden öncekine, üçüncü istisnâ ikincisine raci olur. Bu durumda onun üzerinde iki dirhem borcu bulunur. Çünkü on dirhem ispat, sekiz dirhem ifadesi de ispattır. Bunların toplamı ise onsekiz eder. Dokuz dirhem nefydir. Yedi dirhem de nefydir. Bunların da toplamı onaltı olur. Onsekizden onaltı çıkacak olursa geriye iki dirhem kalır. Bu da ikrar ile ödenmesi gereken miktar olup bundan başka bir borcu da yok demektir.

Buna göre şanı yüce Allah'ın: **"Gerçekten biz, günahkâr bir kavme gönderildik. Lût ailesi bunlardan müstesnâdır. Biz onların hepsini mutlaka kurtarıcılarız. Yalnız karısı müstesnâ"** buyruğundan, önce Lût ailesi günahkâr kavimden istisnâ edildikten sonra **"yalnız karısı müstesnâ"** diye buyrulurarak, karısı Lût ailesinden istisnâ edilmiştir. Böylelikle o da nihâyette açıkladığımız gibi günahkârlar kavmi arasına raci olur. İşte talâkta da hüküm böyledir. Bir kimse hanımına: "(أنت طالق ثلاثاً إلا اثنتين إلا واحدة)": Sen iki müstesnâ ondan da bir müstesnâ üç talak ile boşsun" diyecek olursa, iki talak ile boş olur. Çünkü bir talak, kendisinden istisnâ olunan üçten geri kalana geri döner. İşte bu kabilden gelen bütün ifadeler böyledir, bunu iyice kavramak gerekir.

فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ
 ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَآتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ
 وَأَنَا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ
 وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾

61. Nihâyet elçiler Lût ailesine geldikleri vakit

62. Dedi ki: "Doğrusu siz tanınmadık kimselersiniz."

63. Dediler ki: "Hayır, biz sana onların hakkında şüphe ettikleri şeyi getirdik."

64. "Biz sana gerçekte geldik. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz."

65. "O sebepten gecenin bir bölümünde aileni yola çıkar. Sen de arkalarından git. Sizden kimse arkasına dönüp bakmasın ve emrolunduğunuz yere doğru gidin."

"Nihâyet elçiler Lût ailesine geldikleri vakit dedi ki: "Doğrusu siz tanınmadık kimselersiniz." Ben sizi tanımıyorum, demektir.

Denildiğine göre onlar genç delikanlılar suretinde gelmişlerdi. Hz. Lût onların güzelliklerini görünce, onlar için kavminin fitnesinden korktu. İşte tanımaması da bu demektir.

"Dediler ki: Hayır, biz sana onların hakkında şüphe ettikleri şeyi" yani, başlarına geleceğinden yana şüphelenegeldikleri azabı **"getirdik. Biz sana gerçekte"** doğrulukla, azap ile de denilmiştir, **"geldik. Şüphesiz biz"** onların helaki hususunda **"doğru söyleyenleriz. O sebepten gecenin bir bölümünde aileni yola çıkar."** Buna dair açıklamalar Hud Sûresi'nde (11/80. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Sen de arkalarından git." Yani, onlardan kimse geriye kalarak azaba uğramasın diye onların arkalarında yürü. **"Sizden kimse arkasına dönüp bakmasın."** Bu buyruk ile, gayretle ve hızlıca yürüsünler ve ansızın sabah onları bastırmamasın diye kasabadan uzaklaşsınlar diye geri dönüp bakmaları yasaklandı. Bunun: Kimse geri kalmasın anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Ve emrolunduğunuz yere doğru gidin." İbn Abbas der ki: Bununla Şam kastedilmektedir. Mukatil de, Lût kavmi kasabalarından bir kasaba olan Safed'i kastetmektedir der; ki, buna dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır. Denildiğine göre Hz. Lût, "el-Yakîn" diye bilinen bir yerde el-Celil topraklarına doğru gitmiştir. Burada "el-Yakîn" denilmesinin sebebi ise elçiler Hz. İbrahim'in yanından çıkıp gittiklerinde Hz. İbrahim onları uğurlamak için çıkmış ve Cebrail'e de: Bunlar nereden yerin dibine geçirilecekler diye sormuş, Hz. Cebrail de ona: "Buradan" diyerek, ona bir sınır çizerek göstermiş ve Hz. Cebrail gitmişti. Hz. Lût geldiğinde Hz. İbrahim'in yanında oturdu ve her ikisi de o azabı gözetlemeye koyuldular. Yer sarsılmaya başlayınca, Hz. İbrahim: "Allah'a yakîn ile (kesinlikle) inandım" demesi üzerine oraya "el-yakîn" adı verildi.

وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾
 وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾ قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا
 تَفْضَحُونِ ۖ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ
 عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٧١﴾

66. Ona şu kesin emri vahyettik: “Sabaha çıkarken onların arkası mutlaka kesilmiş olacaktır.”
 67. Şehir halkı sevinerek geldiler.
 68. Dedi ki: “Bunlar benim misafirlerimdir. Artık beni küçük düşürmeyin;
 69. “Allah’tan korkun ve beni rezil etmeyin.”
 70. Dediler ki: “Biz senin başka kimselere karışmanı yasaklamadık mı?”
 71. Dedi ki: “Eğer evlenecek iseniz, işte bunlar kızlarım!”

“Biz ona” Lut’a “şu kesin emri vahyettik: Sabaha çıkarken onların arkası mutlaka kesilmiş olacaktır.” Bunun bir benzeri de yüce Allah’ın: “Böylece zulmedenlerin ardı arkası kesildi.” (el-En’âm, 6/45)

“Sabaha çıkarken” yani, sabahın ilk vakitlerinde... Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-En’am, 6/45. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Şehir halkı” yani, Hz. Lût’un içinde bulunduğu şehrin halkı hayasız isteklerini onlarla gerçekleştirirler ümidiyle misafirlerin gelişlerine “sevinerek geldiler. Dedi ki: Bunlar benim misafirlerimdir. Artık beni küçük düşürmeyin” beni utandırmayın “Allah’tan korkun ve beni rezil etmeyin.” Buradaki “beni rezil etmeyin” anlamındaki fiilin; (الخزي) dan gelmesi mümkündür. Bu da küçük düşmek ve zelil olmak demektir. Ayrıca; (الخرابة) dan gelme ihtimali de vardır, bu da utanmak ve aşırı derecede mahcub olmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önce Hud Sûresi’nde (11/78. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Dediler ki: Biz senin başka kimselere karışmanı yasaklamadık mı?”

Yani, biz sana herhangi bir kimseyi misafir etmemeni söylememiş miydik? Çünkü biz, onlarla hayasızlık olan işimizi görmek istiyoruz. Onlar, bu işleri

yaparlarken, yabancı kimseleri buluyorlardı. Bu açıklama el-Hasen'den nakledilmiştir. Yine bu şekildeki açıklamalar, bundan önce el-A'raf Sûresi'nde (7/80. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Biz, herhangi bir kimseye bu hayasızca işi yapmak isteyecek olursak, onun hakkında bizimle konuşmanı yasaklamadık mı?

“Dedi ki: Eğer evlenecekseniz, işte bunlar kızlarım!” Yani, onlarla evleniniz ve harama meyletmeyiniz. Yine buna dair açıklamalar bundan önce Hud Sûresi'nde (11/78-79. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

لَعْمُرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾

72. Hayatın hakkı için onlar, gerçekten sarhoşlukları içinde şaşkın bir haldedirler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Peygamberin Hayatına Yemin Onun İçin Bir Şereftir:

Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî der ki: Bütün müfessirler şöyle demişlerdir: Yüce Allah burada Muhammed (sav)'ın şerefini yükseltmek kastıyla Muhammed'in hayatına yemin ederek, onun kavmi Kureyş'in sarhoşlukları içerisinde ve şaşkınlıklarında serserice gidip geldiklerini, dolaştıklarını haber vermektedir.

Derim ki: Kadı İyad da böyle demiştir: Tefsir alimleri görüş birliği halinde bunun yüce Allah'ın Muhammed (sav)'ın hayat süresine yemin olduğunu söylemişlerdir. Aslolan “umur” kelimesinin “ayn” harfinin ötreli okunmasıdır. Fakat çokça kullanım dolayısıyla üstün okunmuştur. Hayatta kaldığın süre hakkı için ey Muhammed, demektir. Hayatın hakkı için anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu ise ta'zimin ve ona karşı iyi davranıp onu şereflelendirmenin en ileri derecesidir. Ebu'l-Cevzâ der ki: Allah, Muhammed (sav)'ın dışında hiç bir kimsenin hayatına yemin etmiş değildir. Çünkü Muhammed (sav), Allah nezdinde bütün mahlukatın en şerefli, en değerlileridir.

İbnü'l-Arabî der ki: Şanı yüce ve münezzeh olan Allah'ın, Hz. Lût'un hayatına yemin ederek onu dilediği kadar şereflelendirmesinin ve yüce Allah'ın Hz. Lût'a verdiği fazilet ve üstünlüğün iki katını da Muhammed (sav)'a şeref olarak vermesinin engeli var mıdır? Çünkü Muhammed (sav) yüce Allah nezdinde Hz. Lût'tan daha kerimdir. Ayrıca şanı yüce Allah Hz. İbrahim'e ha-

İlliği, Hz. Musa'ya yalnızca kelîmlîği verdiği halde bunların her ikisini de Muhammed (sav)'e verdiğini görüyoruz. Dolayısıyla yüce Allah Hz. Lût'un hayatına yemin etmiş ise, hiç şüphesiz Muhammed (sav)'ın hayatı daha üstün ve yücedir. Diğer taraftan zaruret olmaksızın konuşulan konuyu bırakıp hakkında sözü edilmedik şeyi konu etmek uygun değildir.

Derim ki: İbnü'l-Arabî'nin bu söyledikleri güzeldir. Çünkü o takdirde yüce Allah'ın Muhammed (sav)'ın hayatına yemin ettiğine dair sözlerinin, Hz. Lût kıssasında itirazî (ara) cümle mahiyetinde olması gerekir.

el-Kuşeyrî, Ebu'n-Nasır Abdurrahim b. Abdulkerim Tefsir'inde der ki: Şöyle demek ihtimali de vardır: Buradaki açıklama Lût kavmi ile ilgili olabilir. Yani onlar, kendi sapıklıkları içerisinde şaşkın bir halde idiler. Denildiğine göre Hz. Lût, kavmine öğüt verip işte bunlar benim kızlarımdır, deyin-ce melekler de: Ey Lût, **“hayatın hakkı için onlar gerçekten sarhoşlukla- rı içinde şaşkın bir haldedirler”** ve bunlar sabahleyin başlarına ne geleceklerini bilmemektedirler dediler.

Denilse ki: Şanı yüce Allah, incire, zeytine, Tur-ı Sînîn'e yemin ettiğine göre bu yeminde anlaşılmayacak ne var? Ona şöyle cevap verilir: Şanı yüce Allah, herhangi bir şeye yemin etmişse, mutlaka bu o şeyin kendi türünden sayılanlara göre üstünlüğüne bir delildir. İşte Peygamberimiz (sav)'ın da kendisi gibi peygamber olanlardan daha faziletli olması gerekmektedir.

“Amr” ile “umr” aynı anlamda iki ayrı söyleyiştir. Şu kadar var ki, kasem halinde çokça kullanım sözkonusu olduğundan, “ayn” harfi üstün olarak “amr” şeklinde kullanılır ve; “عَمْرُكَ اللهُ”): Allah'ın sana uzun ömür vermesini dilerim” demek olur. Eğer; “لَعَمْرُكَ” şeklinde söylenirse, bu müpteda olarak merfudur, haberi de hazfedilmiştir. Yani, hiç şüphesiz senin ömrün, kendisi adına yemin ettiğim şeylerdendir.

2. Bir Kimsenin Kendisinin ve Başkasının Ömrüne Yemin Etmesi:

İlim adamlarının bir çoğu, kişinin kendisi hakkında “ömrüm hakkı için” diye yemin etmesini mekruh görmüşlerdir. Çünkü bu, hayatım hakkı için anlamındadır. İbrahim en-Nehaî der ki: Kişinin ömrüm hakkı için diye yemin etmesi mekruhtur. Çünkü o, böylelikle kendisinin hayatına yemin etmiş olur. Bu ise, zayıf (karakterli) adamların söyleyeceği sözlerdendir. Malik de buna benzer şöyle demiştir: Erkeklerden zayıf düşmüş olanlar ile kadınlar, senin hayatın hakkı için, senin yaşayışın için diye yemin ederler. Böyle bir yemin, erkeklerin kullanacakları yemin türlerinden değildir. Şanı yüce Allah'ın bu kıssada buna yemin etmesinin sebebi ise, mevkiin ve şerefün üstünlüğünü, makamın yüksekliğini beyan etmek içindir. Bunun dışındaki yeminler bu-

na kıyas edilemez ve başka yerde bu tür yemin kullanılamaz.

İbn Habîb der ki: Bu âyet-i kerimede geçen **“Ömrün hakkı için”** ifadesi nin konuşma ve dildeki kullanımına göre değerlendirilmesi gerekir. Katade der ki: Bu şekilde bir kullanım, Arapların konuşma dilinde görülen bir husustur. İbnü'l-Arabî der ki: Ben de bu görüşteyim. Ama şariat bunun kullanımını tesbit etmiş ve bu tür yemini onunla sınırlandırmıştır.

Derim ki: “Ömrün hakkı için ve ömrüm hakkı için” ve benzeri şekillerde kasem, arap dilinde ve fasih konuşmada çok çok kullanılan bir şeydir. Şair Nâbiğa der ki:

لَعَمْرِي وَمَا عَمْرِي عَلَيَّ بِهِنِ لَقَدْ نَطَقْتُ بِطُلٍّ عَلَيَّ الْأَفَارِعِ

“Ömrüm hakkı için -ki ömrüm benim için ömensiz bir şey değildir-
Kurayogulları benim aleyhime doğru olmayan sözler söylemişlerdir.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

لَعَمْرُكَ إِنْ الْمَوْتَ مَا أَخْطَأَ الْفَتَى لَكَالطُّوْلُ الْمُرْخَى وَثِيَاءَ بِالْيَدِ

“Ömrün hakkı için ölüm hiç bir zaman bir delikanlıyı dahi bırakıp gitmez
Ve o, iki ucu elde tutulan gevşetilmiş bir ipe benzer.”

Bir diğeri şöyle demektedir:

أَيُّهَا الْمُنْكَحُ الثَّرِيًّا سُهَيْلًا عَمْرُكَ اللَّهُ كَيْفَ يَلْتَقِيَانِ

“Ey Süreyya yıldızını Süheyl’e nikâhlayan kişi!
Allah adına, ömrün hakkı için söyle; bunlar nasıl bir araya gelecekler?”

Bir başka şair şöyle demektedir:

إِذَا رَضِيتُ عَلَيَّ بَنُو قُشَيْرٍ لَعَمْرُكَ اللَّهُ أَعْجِبْنِي رِضَاهَا

“Şâyet Kuşeyroğulları benden hoşnut olurlarsa,
Allah'ın (adına ömrün) hakkı için derim ki, onun hoşnutluğu da
benim hoşuma gider.”

Kimi meânî bilginleri şöyle demişlerdir:

Böyle bir kullanım caiz değildir. Çünkü “Allah’ın ömrüne and olsun şeklinde bir ifade kullanılamaz. Zira yüce Allah ezelidir. Bu itirazı ez-Zehrâvî nakletmektedir.

3. Allah’tan Başkası Adına Yemin Etmek:

Adına yeminin caiz olduğu kimseler ile adına yeminin caiz olmadığı kimselere dair açıklamalar, bundan önce el-Mâide Sûresi’nde (5/89. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yine orada, Ahmed b. Hanbel’in, Peygamber (sav) adına yemin eden kimsenin keffaret ödemesi gerektiğine dair görüşünü de zikretmiş idik. İbn Huveyzimendâd der ki: Herhangi bir hak sebebiyle ta’zim edilmesi caiz olan Allah’tan başka varlıklar adına yemin etmeyi caiz kabul edenler, bu yeminlerin kendilerine keffaretin taalluk ettiği yeminler olduğu görüşünde değildirlere. Ancak böyle bir kimse, yalan söylemeyi kastedecek olsa, kınanan bir kimse olur. Çünkü o, kalben ta’zim etmekle yükümlü olduğu bir şeyi hafife almış olur. Bunlar derler ki: Yüce Allah’ın: “(لَعْنَةُ) buyruğu, “hayatın hakkı için” anlamındadır. Ayrıca yüce Allah, Peygamberinin hayatına yemin ettiğine göre, bununla hayatı hakkına yemin etmemizin caiz olduğunu bize açıklamayı murad etmiş demektir. İmam Malik’in mezhebine göre ise **“hayatın hakkı için”**; *“Andolsun incire ve zeytine”* (et-Tîn, 95/1); *“Andolsun Tûr’a ve satır satır yazılmış kitaba”* (et-Tûr, 52/1-2); *“Andolsun battığı zaman yıldıza”* (en-Necm, 53/1); *“Andolsun güneşe ve aydınlığına”* (eş-Şems, 91/1); *“Yemin olsun, bu beldeye; sen bu belde dede bulunmakta iken; ... babaya ve ondan doğana”* (el-Beled, 90/1-3) gibi. Bu ve benzeri buyruklar: İnciri ve zeytini yaratanın hakkı için, satır satır yazılı kitabın Rabbine andolsun, senin içinde bulunduğun bu beldenin Rabbine, senin yaşayışını ve hayatını yaratana ve Muhammed’in hakkına yemin olsun, demektir. Buna göre son tahlilde yemin ve kasem, yaratılmış olan adına değil, şanı yüce Allah’ın zatına yemin ile tahakkuk etmektedir.

(Yine) İbn Huveyzimendâd der ki: Yüce Allah’tan başkası adına yemini caiz gören kimseler, Hz. Peygamber’in: “Babalarınız adına yemin etmeyiniz”⁽¹⁾ hadisini tevil ederek şöyle derler: Hz. Peygamber, kâfir babalar adına yemin etmeyi yasaklamıştır. Nitekim Hz. Peygamber, babaları adına yemin ettikleri vakit şöyle dediğine dikkat edelim: “Şüphesiz dağ, Allah nezdinde sizin cahiliye döneminde ölmüş babalarınızdan daha şerefli dir.”⁽²⁾

(1) *Buhârî*, Eymân ve’n-Nüzûr 4; *Müslim*, Eymân 1; *Tirmizî*, Nüzûr 8; *Müsned*, II, 7

(2) Az önceki hadis, Hz. Ömer’in babası adına yemin ettiğinin işitilmesi üzerine vârid olmuştur. Bu fazlalık, hadisin devamı gibi rivâyet edilmiş izlenimini veriyorsa da, bu fazlalığı -görebildiğimiz kadarıyla- herhangi bir rivâyetinde tesbit edemedik.

İmam Malik ise, az önce geçen hadisi zahiri üzere kabul etmiştir. Yine İbn Huceyrimendad der ki: Bunu caiz kabul edenler ayrıca şunu delil gösterirler: Müslümanların yeminleri, Peygamber (sav) döneminden şu günümüze kadar Peygamber (sav) adına yemin etmek şeklinde cereyan edegelmiştir. Hatta günümüze kadar Medineliler, birisi arkadaşı ile muhakemeleşecek olursa: Bu kabrin içinde barındırdığı zatın hakkı için, bu kabirde yatan zatın hakkı için bana yemin et, der ve bununla Peygamber (sav)'ı kasteder. Aynı şekilde Harem-i Şerif ve büyük meşâir ile rükün, makam, Hz. Peygamberin mihrabı ve orada okunan şeyler hakkına yemin de bu kabildendir.

فَاَخَذَتْهُمُ الصُّبْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾

73. Derken sabah güneş doğarken çığlık onları yakalayiverdi.

74. Derhal oranın üstünü altına getirdik ve üzerlerine balçıktan pişirilmiş taş yağdırdık.

Yüce Allah'ın: **“Derken, sabah güneş doğarken çığlık onları yakalayiverdi”** buyruğundaki; “(مُشْرِقِينَ): **Güneş doğarken**” buyruğu, hal olarak nasb edilmiştir ki, güneşin doğuş vakti demektir.

Güneş aydınlığını saçtığı vakit; (أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ) ifadesi kullanılır. Doğduğu vakit de; (شَرَقَتْ) denilir. Bunların aynı anlamda kullanıldıkları da söylenilmiştir. (أَشْرَقَ الْقَوْمُ) ise, güneşin doğuş vaktinde bulunan kimseler hakkında kullanılır. Tıpkı “sabahı ettiler, akşamı ettiler” tabirleri gibi. İşte âyet-i kerime de kastedilen de budur. (Yani, üzerlerine sabah olup güneş doğduğunda).

Bununla tan yerinin doğuşunun kastedildiği de söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre, azabın başlangıcı sabah vaktinde idi. Ve bu güneşin doğuşuna kadar devam etti. İşte o vakit helâkleri tamamlanmış oldu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Buradaki **“çığlık”**dan kasıt, onlara gelen azaptır. **“Balçıktan pişirilmiş taş (siccîl)”** e dair açıklamalar ise daha önceden (Hud, 11/82. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾

75. Elbette bunda basiret sahibi olanlar için ibretler vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Basiret Sahibi Oluş ve Ferâset:

Yüce Allah'ın: **"Basiret sahibi olanlar** (te vessüm edenler) **için"** buyruğu ile ilgili olarak, et-Tirmizî el-Hakîm, *"Nevâdiru'l-Usul"* adlı eserinde Ebû Saîd el-Hudrî'nin, Rasûlullah (sav)'dan bunu "ferâset sahibi olan kimseler için" diye açıkladığına dair bir hadis rivâyet etmektedir.⁽¹⁾ Aynı zamanda bu, Mücâhid'in de görüşüdür.

Ebu İsa et-Tirmizî de Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Mü'minin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar." Daha sonra da yüce Allah'ın: **"Elbette bunda basiret sahibi olanlar için ibretler vardır"** âyetini okudu. (Tirmizî) dedi ki: Bu garip bir hadistir.⁽²⁾

Mukatil ve İbn Zeyd ise, **"basiret sahibi olanlar"** ifadesini tefekkür eden kimseler diye açıklamıştır. ed-Dahhak da, ibret ile nazar edenler, bakanlar diye açıklamıştır. Şair der ki:

أَوْ كَلَّمَا وَرَدَتْ عَكَظَ قَبِيلَةً بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيفَهُمْ يَتَوَسَّمُ

"Ukâz'a bir kabile geldiği her seferinde
Onlar bana âriflerini duruma bakmak için hep gönderecekler mi?"

Katade de bunu, ibret alan kimseler... diye açıklamıştır.
Şair Züheyr de der ki:

وَفِيهِنَّ مَلْهُىً لِلصَّدِيقِ وَمَنْظَرٌ أَنْيَقُ لَعَيْنٍ النَّاطِرِ الْمُتَوَسَّمِ

"Onlar arasında samimi arkadaş için oyalanacak şeylere
İbretle bakan kimsenin gözünün göreceği güzel bir görünüş vardır."

Ebu Ubeyde ise, basiret sahibi olanlar diye açıklamıştır. Hepsinin anlamları birbirine yakındır. et-Tirmizî el-Hakîm de Sabit b. Enes b. Malik'in şöyle dediğini nakleder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz, aziz ve celil olan Allah'ın, insanları tevessüm ile (ferâset ile) tanıyan kulları vardır."⁽³⁾

(1) et-Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 222

(2) *Tirmizî*, Tefsir 15. sûre 6.

(3) et-Tirmizî el-Hakim, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 222

İlim adamları derler ki: "Teveessüm (basiret sahibi olmak)" kelimesi "vesm"den tefe'ul vezninde olup kendisi vasıtası ile varılmak istenen başka bir sonuca delil görülen alamet demektir. O bakımdan, bir kimsede hayrın alametleri görüldüğü vakit, "(تَوَسَّمتُ فِيهِ الْخَيْرُ)": Onda hayrın alâmetlerini gördüm" denilir. Nitekim Abdullâh b. Revâha'nın Peygamber (sav)'a hitaben söylediği şu beyit de bu kabildendir:

إِنِّي تَوَسَّمتُ فِيكَ الْخَيْرَ أَعْرِفْهُ وَاللَّهِ يَعْلَمُ أَنِّي ثَابِتُ الْبَصَرِ

"Ben sende hayır alâmetlerini aradım ve ben onu (hayrı) buluyorum Allah da bilir ki ben basireti sağlam birisiyim."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

تَوَسَّمتُهُ لَمَّا رَأَيْتُ مَهَابَةً عَلَيْهِ وَقَلْتُ الْمَرْءُ مِنْ آلِ هَاشِمٍ

"Ben onun üzerinde bir heybet görürken alâmetlerinden onu tanımaya çalıştım Ve bu kişi Haşimoğullarındandır, dedim."

Bir kimse kendisi vasıtasıyla tanınacağı bir alâmeti edinmesini anlatmak üzere de; (اتَّسَمَ الرَّجُلُ) denilir. (تَوَسَّمَ الرَّجُلُ) ifadesi ise, vesmi (ilk bahar yağmuru)'nin bitirdiği otu aradı, demektir. Şair der ki:

وَأَصْبَحَنُ كَالدَّوْمِ النَّوَاعِمِ غُدُوَّةً عَلَى وَجْهَةٍ مِنْ ظَاعِنٍ مُتَوَسِّمٍ

"Sabah vakti bahar yağmurunun bitirdiği otu arayan kimsenin karşısına Çıkan yumuşak devm (bir tür hurma ağacı veya sedir ağacı) gibi oldular."

Sa'leb der ki: "Vâsim", tepeden tırnağa kadar sana bakıp süzen kimse demektir. "Teveessüm", aslında iyiden iyiye ve sağlam düşünmek demektir. Bu da "vesm"den alınmadır. Vesm ise, deve ve benzerlerinin derisinde bir demir parçası ile iz yapmak demektir. Teveessüm ise, ancak güzel ve fitrî bir düşünüş ile keskin bir zekâ ve arı bir düşünce ile mümkün olabilir. Bir başkası da şunu ilave eder: Dünyanın lüzumsuz meşgalelerinden kalbin uzak tutulması, masiyetlerin pisliklerinden arındırılması, kötü huyların bunalıklılığından ve dünyanın fuzuli işlerinden ırak tutulması ile olur.

Nehşel, İbn Abbas'tan "**basiret sahibi olanlar** (teveessüm edenler)" ifadesini, salah ve hayır ehli kimseler diye açıkladığını rivâyet etmektedir.

Suliler ise bunun keramet demek olduğunu iddia etmişlerdir. Şöyle de açıklanmıştır: Tevessüm, bir takım alâmetlerle yapılan istidlaller demektir. Kimi alâmetler herkesin açıkça görebileceği ve ilk anda farkedebileceği türdendir. Kimi alâmetler ise gizli saklıdır, herkes tarafından görülemez ve ilk anda da idrâk olunamaz.

el-Hasen der ki: **“Basiret sahibi kimseler”**den kasıt, işleri basiretle tetkik edip, Lût kavmini helâk edenin, bütün kâfirleri helâk etmeye kadir olduğunu anlayan kimselerdir. İşte bu, açık ve belli deliller arasında yer almaktadır. İbn Abbas'ın şu görüşü de buna benzemektedir: Bir kimse, bana herhangi bir hususu sordu mu, mutlaka ben o kimsenin fakih (ince bir anlayış sahibi) olup olmadığını bilmişimdir.

Şafiî'den ve Muhammed b. el-Hasen'den rivâyet edildiğine göre onlar, Kâ'be avlusunda bulunurlarken, mescidin kapısında da bir adam vardı. Onlardan birisi, benim görüşüme göre bu bir marangozdur dedi. Diğeri ise hayır, bu demircidir dedi. Orada hazır bulunanlar ellerini çabuk tutarak adamın yanına gittiler ve durumunu sordular. Kişi, bu güne kadar marangozdum, bugünden itibaren demirci oldum, dedi.

Cundeb b. Abdullah el-Becelî'den rivâyet edildiğine göre o, Kur'an okuyan bir adamın yanından geçer. Yanında durup şöyle der: Kim başkaları işitsinler diye yaparsa, Allah da onun (kusurlarını) işittirir. Kim de riyakârlık yaparsa, Allah da onun gizli saklı hususlarını ortaya çıkartır. Biz ona: Sen bu adama bir şeyler söylemek ister gibi oldun, dedik. O da şöyle dedi: Bu adam bugün sana Kur'an okur, yarın da harurî (harici) olarak çıkar. O kişi Harurilerin başı idi. Adı da Mirdâs'tı.

Hasan-ı Basri'den rivâyete göre, onun yanına Amr b. Ubeyd girince şöyle demiş: Bu, Basra gençlerinin efendisidir. Eğer günah işlemeyecek olursa. Fakat, daha sonra kader hakkında söylediklerini söyledi ve sonunda bütün arkadaşları ondan uzaklaştı.

Yine Eyyub'a da: Bu Basra ahâlisinin gençlerinin efendisidir, dedi ve bu konuda herhangi bir istisnâ ve kayıt da getirmedi. Şa'bî'den rivâyet edildiğine göre o, Dâvûd el-Ezdî'ye -kendisiyle tartıştığı sırada- şöyle demişti: Sen, başın dağlanmadıkça ölmeyeceksin. Gerçekten de dediği gibi oldu.

Rivâyete göre, Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın huzuruna, aralarında el-Eşter'in de bulunduğu Mezhiçlilerden bir topluluk girdi. Hz. Ömer onu tepeden tırnağa kadar iyice süzdü ve bu Mezhiçlilerdendir, ama kimdir, dedi: Onlar, bu Malik b. el-Hâris'dir dediler. Bu sefer Hz. Ömer, ne oluyor buna? Allah kahr etsin onu. Ben, müslümanların ondan dolayı çok zorlu ve sıkıntılı bir gün ile karşılaşacaklarını görüyorum. Gerçekten de fitnede (Hz. Osman'ın öldürülmesiyle başlayan karışıklıklarda) bilinen rolünü oynadı.

Yine Osman b. Affan (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre, Enes b. Malik, Hz. Osman'ın huzuruna girmiş. O sırada da Enes, pazara girmiş ve bir kadına bakmıştı. Hz. Osman ona bakınca şöyle demiş: Sizden herhangi bir kimse gözlerinde zinanın eseri bulunduğu halde yanıma giriyor. Enes, Ona: Rasûlullah (sav)'dan sonra vahiy inmeye devam mı ediyor? deyince, Hz. Osman: Hayır dedi. Fakat bu bir burhana dayalıdır. Feraset ve doğruluktur.

Buna benzer örnekler ashab-ı kiram ile tabiin -Allahı hepsinden razı olsundən çokça nakledilmektedir.

2. Tevessüm ve Feraset Bir Hüküm İfade Eder mi?

Ebu Bekr İbnü'l-Arabî der ki: Eğer tevessüm ve ferasette bulunmanın manevi yolla bazı hususları idrâk etmek olduğu sabit olursa, hiç şüphesiz bu, herhangi bir hüküm ifade etmez ve hakkında feraset ve tevessümde bulunan hiçbir kimse bundan dolayı sorumlu tutulmaz. Benim Şam'da bulunduğum sırada, Bağdad'ta aslen Şamli, Maliki mezhebine mensup Kadî'l-Kudât (baş kadı) İyaz b. Muaviye'nin yoluna uygun (onun mezhebine göre) hakimlik yaptığı sıralarda ahkâm ile ilgili hususlarda ferasete istinaden hüküm veriyordu. Bizim hocamız Fâhrü'l-İslâm Ebu Bekr eş-Şaşı de bu konuda ona reddiyede bulunmak üzere küçük bir kitapçık yazmıştı. Bunu kendi hattıyla yazmış ve bana vermişti. Onun bu söyledikleri doğrudur. Çünkü, hükümlerin nereden elde edileceği şer'an belli ve kat'i olarak bilinmektedir. Feraset ise bunlar arasında yer almamaktadır.

وَأَنَّهَا لِبَسَبِيلٍ مُّقِيمٍ ﴿٧٦﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾ وَإِنْ كَانَ
أَصْحَابُ الْآيَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ ﴿٧٩﴾

76. Ve elbette o yerler, işlek bir yol üzerinde bulunuyor.

77. Elbette bunda iman edenler için muhakkak bir ibret vardır.

78. Ashab-ı Eyke de gerçekten zalim kimseler idi.

79. Bu sebeble onlardan intikam aldık. Her ikisi de hâlâ görülüp tanınan bir yol üzerindedirler.

Yüce Allah'ın: “**Elbette o yerler**” buyruğunda kastedilenler, Lût kavminin şehirleridir. “**İşlek bir yol üzerinde...**” Ey Muhammed! Senin kavminin Şam'a giden yolu üzerinde “**bulunuyor.**”

"Elbette bunda iman edenler" tasdik edenler "için bir ibret vardır."

"Aşhab-ı Eyke de gerçekten zalim kimseler idi." Bu buyruk ile de Şuayb kavmi kastedilmektedir. Bunlar, gerçekten ormanlıkları, bahçeleri ve meyveli ağaçları bulunan kimselerdi. Zaten "Eyke" ağaçlar topluluğu (ormanlık yer) demektir. Çoğulu da; (الْأَيْكَة) şeklinde gelir. Onların ağaçlarının devm (hurma ağacına benzer, Mısır taraflarında yetişen, meyve veren bir çeşit ağaç) olduğu rivâyet edilmektedir. Şair Nâbiğa der ki:

تَجَلُّوْ بِقَادِمَتِي حَمَامَةً أَيْكَةً بَرْدًا أَسِفًا لِّثَأْنِهِ بِالْإِيمَانِ

"Diş etlerinin çevresi sürmelenmiş gibi;
Devm ağacındaki güvercinin sekişi gibi yürüyor."

Eyke'nin şehirlerinin adı olduğu söylendiği gibi bir beldenin adı olduğu da söylenmiştir. Ebu Ubeyde der ki: "el-Eyke ve Leyke" onların yaşadıkları şehrin adıdır. Bu da "Mekke"ye "Bekke" demeye benzer.

Hiz. Şuayb ve onun kavminin kıssası ile ilgili açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Her ikisi de hâlâ görülüp tanınan bir yol üzerindedirler." Yani, Lût kavminin şehri ile Eyke ahabının yaşadıkları belde bizatihi açık seçik ve belli olan bir yol üzerinde bulunup, bunların yanlarından geçenler, bunların halinden ibret alır.

وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾

80. Andolsun ki, Hicr ahabı da peygamberleri yalanlamışlardı.

"Hicr" kelimesinin birkaç anlamı vardır. Bunlardan birisi Kâ'be'nin Hicr'idir. Birisi haram anlamıdır. Nitekim yüce Allah'ın: (وَجِجْرَامَنْجُورًا) buyruğu; **"haram ve yasak kılınmış"** (el-Furkan, 25/53) demektir. Yine hicr, akıl anlamındadır. Yüce Allah, **"hicr (akıl) sahibi"** (el-Fecr, 89/5) diye buyurmaktadır. Gömleğin ön tarafına da "hicr" denilir. "Hacr" söylenişi daha fasihtir. Kısrak da "hicr" diye anılır. Semud kavminin diyarına da "Hicr" denilir, bu buyrukta kastedilen anlamı da budur, şehir demektir. Bu açıklamayı el-Ezherî yapmıştır.

Katade der ki: Hicr, Mekke ile Tebuk arasındır ve bu, Semud kavminin bu-

lunduğu vadidir. Taberî de Hicaz ile Şam arasında bulunan topraklara Hicr denilir ve bunlar Hz. Salih'in kavminin yaşadığı yerdir, demektedir.

Yüce Allah'ın burada sözünü ettiği **"Peygamberler"**den kasıt, yalnızca Hz. Salih'tir. Ancak, bir peygamberi yalanlayan kimse bütün peygamberleri yalanlamış gibidir. Çünkü bütün peygamberler usul (dinin esasları, itikadi meseleler) bakımından aynı dinin davetçileridir. O bakımdan aralarında fark gözetmek mümkün olamaz.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, hem Hz. Salih'i, hem ondan sonra gelecek, hem de ondan önce gelmiş bütün peygamberleri yalanladılar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Buhârî'nin İbn Ömer'den rivâyetine göre Rasûlullah (sav) Tebûk gazvesi sırasında Hicr denilen yerde konakladığında ashabına, oranın kuyusundan su içmemelerini ve o kuyudan su çekmemelerini emretti. Onlar: Biz, o su ile hamur yoğurduk ve ordan su çektik deyince, Rasûlullah (sav) kendilerine, suyu dökmelerini ve o hamuru bir kenara atmalarını emretti.⁽¹⁾

Yine Sahih'te İbn Ömer'den rivâyete göre Rasûlullah (sav) ve beraberindeki ashabı Semud diyarı olan Hicr'e konakladılar. Oranın kuyularından su çektiler ve çektikleri o su ile hamur yoğurdular. Rasûlullah (sav) kendilerine, çektikleri suyu dökmelerini ve o hamuru develere yedirmelerini emrettiği gibi, dışı devenin gidip içtiği kuyudan su çekmelerini emretti.⁽²⁾

Yine İbn Ömer'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) ile birlikte Hicr'e yolumuz düştü. Rasûlullah (sav) bize şöyle dedi: "Kendilerine zulmetmiş olanların meskenlerine, onların başına gelen musibetin bir benzeri size gelip isabet eder korkusuyla ancak ağlayarak giriniz." Hz. Peygamber daha sonra devesini dürterek hızlıca yoluna devam etti.⁽³⁾

Bu Âyet-i Kerime'nin İhtiva Ettiği Hususlar:

Derim ki: Bu âyet-i kerimede Şari'in (şariat koyucunun) hükmünü beyan edip durumunu açıklığa kavuşturduğu sekiz mesele vardır. İlim adamları bunları bu âyet-i kerimeden çıkarmış ve bunların bazısında fukahâ farklı görüşlere sahip olmuşlardır:

1. Hicr Sahiplerinin Yurduna Girmek:

Bu gibi yerlere girmenin mekruhluğu: Bazı ilim adamları kâfirlerin kabirlerine girmeyi de buna kıyas etmişlerdir. Bir kimse bu yer ve kabirlere gire-

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 17; *Müsned*, II, 117

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 17; *Müslim*, Zühhd 40; *Müsned*, II, 117.

(3) *Buhârî*, Salât 53, Enbiyâ 17; *Müslim*, Zühhd 38, 39; *Müsned*, II, 117.

cek olursa, Peygamber (sav)'ın gösterdiği şekilde ibret almak üzere, korkmak ve oradan çabucak geçmek suretiyle uğramak gerekir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Babil diyarına girmeyiniz. Çünkü orası lanetlenmiştir."⁽¹⁾

Hicr Ashabının Kuyularından ve Necis Sudan Yararlanmanın Hükümü:

Peygamber (sav) ashab-ı kirama, Semud kavminin kuyusundan çektikleri suyu dökmelerini, o su ile yoğurup pişirdikleri ekmekleri de bir kenara atmalarını emretti. Çünkü o su gazaba uğramış bir kavmin suyu idi. Yüce Allah'ın gazabından kaçmak kastıyla ondan yararlanmak caiz görülmemiştir. Hz. Peygamber, yoğurdukları hamur hakkında: "Onu develere yediriniz" diye buyurmuştur.

Derim ki: İşte necis suyun ve o necis su ile yoğurulan hamurun hükmü de aynı şekildedir.

2. İnsanın Kullanması Caiz Olmayan Yiyecek ve İçecekler

Hayvanlara Verilebilir mi?

Malik dedi ki: Kullanılması caiz olmayan yiyecek ve içeceklerin deve ve hayvanlara yem olarak verilmesi caizdir. Çünkü onların mükellefiyetleri yoktur. İmam Malik, necis olan bal hakkında da aynı şeyi söylemiş ve böyle bir bal arılara yedirilir, demiştir.

3. Evcil Merkeplerin Eti:

Rasûlullah (sav) bu su ile yoğurulan hamurun develere yedirilmesini emrettiği halde, onun atılmasını emretmemiştir. Halbuki Hayber günü evcil merkeplerin etinin atılmasını emretmiştir. Bu ise, eşek etinin haramlığının daha ağır, necasetinin ve necasetlendirmesinin de daha ileri olduğunun delilidir. Rasûlullah (sav) hacamat yaparak para kazanan kimsenin bu kazancını, su taşıyan develere ve kölelere yedirmesini emretmiştir. Ancak bu, bu kazancı haram kılmak için veya necis kabul ettiğinden dolayı değildir. Şafiî der ki: Eğer haram olsaydı, hacamat yapana kazandığı bu parayı kölelerine yedirmesini emretmezdi. Çünkü kişi, kendi zâtı itibariyle taabbüd etmekle yükümlü olduğu gibi, kölesi hakkında da (haklarını yerine getirmek suretiyle) taabbüdle mükelleftir.

(1) Hz. Ali'den: "Sevgili Peygamberin bana kabristanda namaz kılmayı yasakladığı gibi, Bâbil topraklarında namaz kılmamı da yasakladı. Çünkü orası lanetlenmiştir" şeklinde; *Ebü Dâvûd*, Salât 24.

4. Kişinin Hayvanlarına Yedirmek Kastıyla

Necaset Taşımalarının Hükümü:

Peygamber (sav)'ın, yoğurulan o hamurun develere yedirilmesini emretmesinde, kişinin, köpeklerine yesinler diye necis şeyler taşımalarının caiz olduğuna delil vardır. Ve bu, bizim mezhebe mensup ilim adamları arasından bunu caiz görmeyen ve köpekler necasete gitmek üzere serbest bırakılır, ama sahipleri onlara necaseti alıp götürmez, diyenlerin kanaatlerine muhaliftir.

5. Peygamberlerin ve Salihlerin Eserleri:

Peygamber (sav)'ın dişi devenin içtiği kuyudan su almalarını emretmesi, Peygamber ve salihlerin -aradaki asırlar çok olsa ve izleri ortada olmasa dahi- bıraktıkları izlerle teberrükün caiz olduğuna delildir. Nitekim birincisinde de fesat ehlinin buğzedildiklerine, onların yaşadıkları yurtların ve geriye bıraktıkları izlerin de yerildiklerine delil vardır. Bu her ne kadar taliki araştırma, cansızların sorumlu olmadıklarını göstermekle birlikte yine böyledir. Çünkü sevilen ile birlikte olan şey de sevilir, hoşlanılmayan ve buğzedilen şeyle birlikte o şeye de buğzedilir. Nitekim Şair Küseyyir şöyle demektedir:

أحبّ لحيها السودان حتى أحبّ لحيها سود الكلاب

“Onu sevdiğim için siyahları hep severim.

Hatta onu sevdiğimden ötürü siyah köpekleri bile severim.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أمرّ على الديار ديار ليلى أقبل ذا الجدار وذا الجدارا
وما تلك الديار شغفن قلبي ولكن حب من سكن الديارا

“Ben o yurttan, yani Leyla'nın yurdundan geçer giderim.

Bir öperim şu duvarı, bir öbür duvarı öperim,

Benim kalbimi çelen o diyar değildir,

Faka⁺ ben o diyarda kalmış olanı severim.”

6. Namaz Kılınabilen ve Kılınamayan Yerler:

Kimi ilim adamı böyle bir yerde namaz kılmayı uygun görmemiş ve: Orada namaz kılmak caiz değildir, çünkü orası bir gazap yurdu ve bir öfke

diyarıdır, demiştir. İbni'l-Arabî der ki: Böylelikle bu bölge, Hz. Peygamber'in: "Yeryüzü benim için hem bir mescid, hem de bir temizlenme yeri kılınmıştır"⁽¹⁾ buyruğunda zikrettiği genel kapsamdan müstesnâ olmuştur. O bakımdan, bu yerin toprağı ile teyemmüm de caiz değildir, oranın suyundan abdest almak da, orada namaz kılmak da caiz değildir.

Tirmizî de, İbn Ömer'den rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah (sav) yedi yerde namaz kılınmasını yasaklamıştır. Çöplük, hayvan boğazlama yeri (mezbahe), kabristan, yol ağzı, hamam, develerin çöktükleri yerler ve Beytullah'ın üzerinde.⁽²⁾ Bu hususta Ebu Mersed ile Cabir ve Enes'ten de hadis rivâyet edilmiştir. İbn Ömer yoluyla gelen hadisin isnadı pek o kadar kuvvetli değildir. (İsnadında yer alan ravilerden birisi olan) Zeyd b. Cebîra hakkında hıfzı yönünden tenkitlerde bulunulmuştur.⁽³⁾

Bizim ilim adamlarımız ayrıca şunu da eklerler: Gasbedilmiş evde, kilisede, havrada, içinde heykel bulunan evde, gasbedilmiş bir arazide veya kiblede uyuyan yahut bir adamın yüzü, ya da üzerinde necaset bulunan bir duvar karşısında (namaz kılınmaz).

İbni'l-Arabî der ki: Bu yerlerde namaz kılmak kimisinde başkasının hakkı dolayısıyla yasaklanmıştır, kimisinde yüce Allah'ın hakkı dolayısıyla, kimisinde de muhakkak veya galip zann ile necaset dolayısıyla yasaklanmıştır. İçinde bulunan necasetten dolayı namaz kılınması yasak olduğu belirtilen bir yerde -hamam ve kabristanın içinde veya ona doğru- eğer temiz bir bez serilecek olursa, -(İmam Malik'in) "*el-Müdevvene*"sinde belirttiğine göre- caizdir. Ebu Mus'ab ise ondan (Malik'den) yine de mekruh olacağını nakletmektedir. Bizim (Malikî mezhebimize mensup) ilim adamlarımız, eski kabristan ile yeni kabristan arasında -necaset dolayısıyla- fark gözetmişlerdir. Yine müslümanların kabristanı ile müşriklerin kabristanı arasında da fark gözetmişlerdir. Çünkü müşriklerin kabristanı azab yurdu ve gazabın indiği bir yerdir. Hicr bölgesi gibi. Malik, "*el-Mecmua*"da şöyle demektedir: Bir kimse yere bez serecek olsa bile develerin çöktükleri yerde namaz kılamaz. O, sanki böyle bir yerde namaz kılmayı caiz görmeyişinin iki sebebini kabul etmiş gibidir. Birincisi, (def-i hacette bulunmak isteyen kimselerin) develerin arkasında gizlenmeye çalışmaları, diğeri ise, develerin ürkerek namaz kılanın namazını ifsad etmeleri. Eğer çökmüş bulunan deve bir tane ise onun yakınında namaz kılmakta bir beis yoktur. Nitekim Peygamber (sav) da sahih hadiste belirtildiğine göre böyle yapardı.

(1) *Buhârî*, Teyemmüm 1, Salât 56; *Müslim*, Mesâcid 3-5; *Ebü Dâvûd*, Salât 24; *Tirmizî*, Salât 119, Siyer 5; *Nesâî* Gûsl 26...

(2) *Tirmizî*, Salât 141; *İbn Mâce*, Mesâcid 4.

(3) *Tirmizî*, Salât 141. Ayrıca bk. İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, V, 225 vd.

Yine Malik der ki: Zaruret olmaksızın, üzerinde canlı timsalleri (resimle-ri) bulunan bir yaygı üzerinde namaz kılamazsınız. İbnü'l-Kasım, kible tarafında eğer timsal varsa, namaz kılmayı mekruh gördüğü gibi, gasbedilmiş bir evde namaz kılmayı da mekruh kabul eder. Şâyet kılacak olursa, kıldığı bu namaz geçerli olur. Bazıları da Malik'ten, gasbedilen bir evde kılanan namazın geçerli olmayacağını söylediğini nakletmişlerdir. İbnü'l-Arabî der ki: Bana göre bu, gasbedilmiş araziden farklıdır. Çünkü, eve izinsiz girilmez. Arazie gelince, mülk olsa bile mescid olma özelliğini de devam ettirmektedir. Herhangi bir kimsenin mülkünde olması, onun bu mescid olma özelliğini iptal etmez.

Derim ki: Nazarın (kıyasın) ve haberin hakkında delil olduğu sahih görüş, -yüce Allah'ın izniyle- temiz olan her bir yerde kılınan namazın caiz ve sahih olduğudur. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen: "Şüphesiz ki burası şeytanın bulunduğu bir vadidir"⁽¹⁾ şeklindeki ve Ma'mer'in, ez-Zührî'den rivâyetine göre: "Size, gafletin kendisinde isabet ettiği bu yerden çıkınız" dediği rivâyetine; Hz. Ali'nin: Rasûlullah (sav) bana, Babil topraklarında namaz kılmayı yasakladı. Çünkü o mel'undur, sözüne; Hz. Peygamber'in de Semud kavminin Hicrinden geçtiği vakit: "Bu, azap edilenler üzerine ancak ağlayanlar olarak giriniz" buyruğuna; yine develerin çöktüğü yerlerde namaz kılmayı yasaklamasına ve buna benzer bu hususta yer alan rivâyetlere gelince; bütün bunlar, icma ile kabul edilmiş esaslar ve bize ulaşmaları sahih yollarla sabit olmuş deliller ışığında ele alınmalıdır.

İmam Hafız Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bu hususta, bizce tercih edilen görüş şu ki: Adıgeçen bu vadi ve başka yerlerde, hepsinde namaz kılmak, -orada namaza engel olacak şekilde bir necasetin kat'i olarak bulunduğu bilinmedikçe- caizdir. Uykuda kalarak namaza uyanılmayan yerin, şeytanın bulunduğu bir yer olduğunu, buranın lanetli bir yer olup, o bakımdan orada namaz kılınmaması gerektiğini belirterek gerekçe göstermenin bir anlamı yoktur. Bu konuda kabristanda, Babil yurdunda, develerin çöktükleri yerlerde ve buna benzer bu türden olan yerlerde namazın kılınmasını yasaklayan bütün rivâyetler bize göre nesh edilmiştir ve bunlar delil olarak kabul edilemezler. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yeryüzünün bütününü bana hem bir mescid hem de bir temizlenme yeri kılınmıştır." Hz. Peygamber bize haber vererek bunun, kendisine has üstün faziletlerinden birisi olduğunu belirtmesi de bunu gerektirmektedir. İlim ehlinin kabul ettikleri kanaate göre, onun fazilet ve üstünlüğüne dair olan hususların neshe uğraması, değişikliğe uğraması, eksilmesi caiz ve mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bana, benden önce hiç bir kimseye verilme-

(1) *Muvatta*, Vukût 26.

ilk beş şey -altı, üç ve dört şey olarak da rivâyet edilmiştir- verildi. Bunlar toplam, dokuzdan⁽¹⁾ daha fazladır ve Hz. Peygamber bunlar arasında şunları da saymıştır: “Ben, kırmızı tenliye de, siyaha da peygamber olarak gönderildim. Düşmanımın kalbine salınan korku ile bana yardım olundu, ümmetim, ümmetlerin en hayırlısı kılındı, bana ganimetler helal kılındı, yeryüzü de bana hem mescid, hem de bir temizlenme aracı kılındı, bana şefaât verildi, bana geniş kapsamlı söz söyleme gücü (cevâniu'l-kelim) verildi, ben, uyuyor iken bana yeryüzünün anahtarları verildi, önüme konuldu. Ayrıca bana Kevser verildi ve benim peygamberliğim ile de peygamberlik sona ermiş oldu.” Bu özellikleri ashab-ı kiramdan önemli bir topluluk rivâyet etmiştir. Onların kimisi, bunların bir kısmını zikrederken, bir kısmı da, başkasının söz konusu etmediği faziletleri zikretmiştir. Bunların hepsi de sahih hadislerdir. Hz. Peygamberin üstünlük ve faziletlerinde fazlalık (zamanla artış) caizdir. amma, bunların eksiltmesi caiz değildir. Nitekim Hz. Peygamberin, peygamber olmadan önce bir kul olduğu, sonra da Rasûl olmadan önce peygamber olduğu bilinen bir husustur. Ondan da böylece rivâyet edilmiştir. O şöyle buyurmuştur: “Bana da size de ne yapılacağını bilemiyorum.” Bundan sonra ise yüce Allah'ın: *“Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın, üzerindeki nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru yola iletсин diye...”* (el-Feth, 48/2) buyruğu nazil olmuştur. Yine Hz. Peygamber, bir adamın kendisine: “Ey yaratılmışların en hayırlısı!” dediğini işitince ona: “O dediğin kişi İbrahim'dir!” diye cevap vermiş, yine bir başka seferinde de: “Sizden hiç bir kimse, benim için Metta oğlu Yunus'tan hayırlı olduğumu söylemesin” ve: “O, seyyid İbrahim oğlu İshak oğlu Yakub oğlu Yusuf'tur.” (Onların hepsine selam olsun). Bütün bunlardan sonra da: “Ben, Âdemoğullarının efendisiyim, fakat övünmek için söylemiyorum” diye buyurmuştur. O bakımdan Peygamber (sav)'ın fazilet ve üstünlüğü, yüce Allah onun ruhunu alıncaya kadar devamlı artıp durmuştur. İşte bundan dolayı biz bu sözü söyledik: Hz. Peygamberin faziletlerinde nesih, istisnâ ve eksilme caiz değildir amma, bunlarda artış caizdir.⁽²⁾

Hz. Peygamberin: “Yeryüzü bana mescid ve temizlenme aracı kılındı” hadisine dayanarak da kabristanda, hamamda ve necasetlerden uzak ve temiz olan her bir yerde namaz kılmayı caiz kabul etmekteyiz. Hz. Peygamber de Ebu Zerr'e şöyle demiştir: “Ve namaz vakti nerede girerse orada namazını kıl. Çünkü yeryüzünün tümü bir mesciddir.” Bu hadisi Buhârî zikretmiştir ve bu

(1) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, V, 218'de “dokuz” yerine “yedi” şeklindedir.

(2) Bu rivâyetlerin hemen tümü daha önce çeşitli vesilelerle geçmiş bulunmaktadır. Kaynakları da orada gösterilmiştir. Burada bu metnin, merhum müfessirimizin işaret ettiği yerden itibaren İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, V, 217 vd.dan alındığını belirtmekle yetiniyoruz.

hadiste herhangi bir yerin tahsisi ayrıca söz konusu değildir.

İbn Vehb yoluyla gelen şu hadisi delil gösterenlere gelince: "Bana, Yahya b. Eyyub haber verdi. O, Zeyd b. Cebîra'dan, o, Dâvûd b. Husayn'dan, o, Nafi'den, o, İbn Ömer'den nakletti..." şeklinde, Tirmizî'nin rivâyet edip, bizim zikrettiğimiz hadise gelince, bu hadis-i şerif, Zeyd b. Cebîra'nın münferiden rivâyet ettiği ve hadis alimlerinin münker kabul ettikleri bir rivâyettir. Esasen bu hadis, ancak Yahya b. Eyyub'un, Zeyd b. Cebîra yoluyla yaptığı rivâyetten, başka bir rivâyetle müsned olarak bilinen bir hadis değildir. el-Leys b. Sa'd da, İbn Ömer'in azadısı Nafi'nin oğlu Abdullah'a yazarak bu hadis hakkında sormuş, Nafi'in oğlu Abdullah da ona şu cevabı vermiştir: Benim bildiğim (babam) Nafi'den, bu hadisi rivâyet edenin, babam aleyhine batıl bir söz uydurduğundan ibarettir. Bunu, el-Hulvânî, Said b. Ebi Mer-yem'den, o, el-Leys'den nakletmiştir. Bu rivâyette de ayrıca, müşriklerin kabristanının diğerlerinden farklı ve özel bir hükmü olduğundan söz edilmektedir.⁽¹⁾

Ali b. Ebi Talib'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir. En candan sevdiğim varlık (sav) bana, kabristanda namaz kılmamı, Babil topraklarında namaz kılmamı yasakladı. Çünkü orası lanetlidir. Bu hadisin isnadı ise zayıftır ve zayıf olduğu icma ile kabul edilmiştir. Bu hadisi Hz. Ali'den rivâyet eden Ebu Salih ise, Salih b. Abdurrahman el-Ğifârî'dir. Basralıdır, hadis rivâyeti ile meşhur bir kimse değildir. Onun, Hz. Ali'den hadis işittiği de sahih olarak sabit olmamıştır. Onun dışındaki diğer raviler ise meçhuldürler ve bilinmemektedirler.⁽²⁾

Yine Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Bu hususta, Hz. Ali'nin kendi sözü olarak -Hz. Peygamber'e merfuen rivâyet edilmeksizin- isnadı hasen olan bir rivâyet vardır. Bunu el-Fadl b. Dukeyn rivâyet etmiştir. Dedi ki: Bizze el-Muğire b. Ebu'l-Hurr el-Kindi anlattı. Dedi ki: Bana, Ebu'l-Anbes Hucr b. Anbes anlattı, dedi ki: Biz, Ali (r.a) ile birlikte Haruralıların yanına çıkıp gittik. Suriye topraklarını aştıktan sonra, Babil topraklarına girdik. Ey mü'minlerin emiri, akşam oldu namaz kılalım, namaz, dedik. Kimse ile konuşmak istemedi. Yine, ey mü'minlerin emiri, akşam oldu, dediler. O, evet dedi. Ama ben, Allah'ın yerin dibine geçirdiği bir yerde namaz kılmam.

Muğire b. Ebi'l-Hurr, Kûfeli güvenilir bir ravidir. Bunu, Yahya b. Maîn ve başkaları ifade etmiştir. Hucr b. Anbes ise, Hz. Ali'nin arkadaşları arasından ileri gelen birisidir.

Tirmizî de Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûl-

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid*, V, 225-226

(2) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid*, V, 223-224

lullah (sav) buyurdu ki: "Yeryüzü bütünüyle mesciddir, kabristan ve hamam müstesnâ."⁽¹⁾ Tirmizî dedi ki: Bu hadisi, Süfyan es-Sevrî, Amr b. Yahya'dan, o, babasından, o, Peygamber (sav)'dan -mürsel olarak- rivâyet etmiştir. Ama, sanki bu daha sabit ve daha sahih bir rivâyet görünüyor.⁽²⁾

(Yine) Ebu Ömer (İbn Abdî'l-Berr) der ki: Böylelikle bu, mürseli delil kabul etmeyenlere göre delil gösterilemez. Eğer sabit olsaydı, açıklama dediğimiz şekilde olurdu. Biz, Medinelilerin mezhebini izleyen bazı kimselerin söyledikleri: Bu hadiste ve başkalarında geçen kabristan ile özel olarak müşriklerin kabristanı kastedilmiştir, demiyoruz. Hz. Peygamber, burada kabristan ve hamam derken, her ikisinin başına da "elif-lam (harf-i tarif)" getirmiştir. O bakımdan, bunun belli bir kabristana tahsis edilip bir diğer çeşidinin dışarıda bırakılması, yahut belli bir hamama hasredilip, diğerlerinin dışarıda bırakılması -bu konuda ondan gelen başka bir rivâyet olmaksızın- caiz değildir. Çünkü, o takdirde bu, Kitap ve sünnetten de sahih haberdan de delili olmayan bir iddia olur. Kıyasın da bu hususta bir dahli olmadığı gibi, bu akıl ile kavranılacak bir husus da değildir. Ayrıca, hitabın fehvası da buna delil olmadığı gibi, bu konudaki rivâyet buna delil değildir.⁽³⁾

O halde, müşriklerin kabristanı olarak tahsiste bulunanların bu yaptıkları iki şekilden birisiyle mümkündür: Ya bu konuda kâfirlerin, kabristanlarına gidip gelmelerinden ötürü böyle bir kanaate varılmıştır, ancak o takdirde (hadiste) kabristanın özel olarak anılmasının bir anlamı olmaz, çünkü bu durumda kâfirlerin beden ve ayaklarının bulunduğu her yerin aynı şekilde olması gerekir. Rasûlullah (sav) ise, anlamsız sözler sarfetmekten daha yüce ve üstündür. Yahut da böyle bir tahsis, bu gibi yerlerin gazab bölgesi olmalarından dolayı olabilir. Eğer durum gerçekten böyle olsaydı, Rasûlullah (sav) kendi Mescidini müşriklerin kabristanının olduğu bir yerde bina etmez ve bunun için o kabirleri başka yere taşıyarak orayı düzeltmez, orada da Mescidini inşa etmezdi. Bir kimsenin, içinde namaz kılınması için herhangi bir kabristanı özel olarak tahsis etmesi eğer caiz olsaydı, sırf bu hadis (Mescid-i Nebvî hadisi) dolayısıyla müşriklerin kabristanının özel olarak bu iş için tahsis edilmesi uygun olurdu. Kabristanda namaz kılmayı mekruh gören herkes, kabristanlar arasında ayırım gözetmemektedir. Çünkü, baştaki "elif ve lam" cinse bir işarettir, yoksa ma'hûd olan (bilinen) bir kabristana işaret değildir. Eğer müslümanlar ile müşriklerin kabristanı arasında bir fark bulunsaydı, Hz. Peygamberin bunu beyan etmesi ve ihmal etmemesi gerekirdi. Çünkü o, beyan edici olarak gönderilmiştir. Cahil bir kimsenin: Şöyle bir kabris-

(1) *Ebû Dâvûd*, Salât 24; *Tirmizî*, Salât 119; *İbn Mâce*, Mesâcid 4; *Müsned*, III, 83, 96

(2) *Tirmizî*, Salât 119.

(3) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, V, 225

tanda namaz kılmak caiz değildir, demesi kabul edilirse, bir diğerrinin, şu hamamın da böyle olduğunu söylemesinin kabul edilmesi gerekirdi. Çünkü hadis-i şerifte kabristan ve hamamlar sözkonusu edilmektedir.

Aynı şekilde hadiste zikredilen "çöplük, hayvan boğazlama yeri" hakkında da, şu çöplük ve şu mezbaha ile şu yol demek caiz olamaz. Çünkü, Allah'ın dininde (bu şekilde delilsiz) hüküm vermeye kalkışmak caiz değildir.⁽¹⁾

İlim adamları, icma ile şunu kabul etmişlerdir: Müşriklere ait kabirler üzerinde -yer temiz ve tahir olduğu takdirde- teyemmüm caizdir. Aynı şekilde, bir kimse bir kilise yahut bir havrada temiz bir yer üzerinde namaz kılacak olursa, onun kılacağı bu namazın geçerli ve caiz olduğunu icma ile kabul etmişlerdir.⁽²⁾

Bu hususa dair açıklamalar et-Tevbe Sûresi'nde (9/107. âyet 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bilindiği gibi, kilisenin bir gazap yeri olması, kabristana göre daha ileri bir ihtimaldir. Çünkü, orası Allah'a isyan olunan ve içinde küfür edilen bir yerdir. Kabristan ise böyle değildir. Halbuki, sünnet-i seniyyede, kilise ve havraların mescid edinileceğine dair ifadeler varid olmuştur. en-Nesaî, Talk b. Ali'den şöyle dediğini rivâyet eder: Peygamber (sav)'a gitmek üzere bir heyet olarak yola çıktık. Ona bey'at ettik, onunla birlikte namaz kıldık. Biz, ona bizim topraklarımızda bize ait bir kilisenin olduğunu söyledik... diyerek hadisin geri kalan bölümünü nakletmektedir.⁽³⁾ Sözü geçen bu hadiste şu ifadeler yer almaktadır: "Kendi topraklarınıza döndüğünüzde, kilisenizi kırıp onu mescid edininiz."⁽⁴⁾

Ebû Dâvûd'un da Osman b. Ebi'l Âs'dan naklettiğine göre, Peygamber (sav) kendisine Taif mescidini, müşriklerin putlarının olduğu yerde yapmasını emretmiş idi.⁽⁵⁾ Bu hadis, daha önce Tevbe Sûresi'nde (9/107. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan, takva esası üzere kurulmuş Peygamber (sav)'ın Mescidi'nin, müşriklerin kabristanı üzerinde bina edilmiş olması yeterlidir. Bu da kabristanda namaz kılmayı mekrûh kabul eden herkese karşı bir delildir.

İster müslümanlara, ister müşriklere ait olsun, kabristanda namaz kılmayı mekrûh görenler arasında es-Sevrî, Ebu Hanife, Evzaî, Şafiî ve bunların mezheplerindeki ilim adamları da vardır. Ancak es-Sevrî'ye göre (kılacak olursa) namazını iade etmez. Şafiî'ye göre ise necasetin bulunmadığı bir yerde

(1) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, V, 230

(2) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, V, 229

(3) *Nesâî*, Mesâcid 11

(4) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, V, 229

(5) *Ebû Dâvûd*, Salât 12; *İbn Mâce*, Mesâcid 3

kabristanda namaz kılacak olursa, kıldığı namaz yeterlidir.⁽¹⁾

Çünkü bu konuda bilinen hadisler vardır. Ayrıca, Ebu Hureyre'nin rivâyet ettiği hadise göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Evlerinizde namaz kılınız ve evlerinizi kabristana çevirmeyiniz."⁽²⁾ Ayrıca, Ebu Mersed el-Ğamevî'nin, Peygamber (sav)'den rivâyet ettiği hadis de bunu gerektirmektedir: "Kabirlere doğru namaz kılmayınız ve kabirler üzerinde oturmayınız."⁽³⁾

Bu iki hadis, isnad bakımından sabittirler. Ancak bunlarda, (görüşlerine) delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü, her iki hadisin de tevil edilebilme ihtimali vardır. Tevil edilme ihtimali olmayan bir delil bulunmadıkça, temiz olan her yerde namaz kılmanın yasak olmaması gerekmektedir.

Müslüman fakihlerden hiçbir kimse de-kendisiyle uğraşılması gereken mesnetsiz iddialar ile gerek kıyas açısından gerekse de sahih bir rivâyet açısından açıklanabilir bir tarafı bulunmayan naklettiğimiz önemsiz görüşler müstesnâ- müslümanların kabristanı ile müşriklerin kabristanı arasında fark gözetmiş bulunmamaktadır.⁽⁴⁾

8-⁽⁵⁾ *Gübre ve Pislik Atılan Bahçede Namaz Kılmak:*

Ekinleri yetiştirsın diye pisliğin ve necasetin gübre olarak atıldığı bahçede üç defa sulanmadıkça namaz kılınmaz. Bunun gerekçesi ise Dârakutni'deki şu rivâyettir: Mücahid, İbn Abbas'tan, o Peygamber (sav)'dan, pislik ve ko-kuşmuş şeylerin atıldığı bahçe hakkında şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Orası üç defa sulandı mı orada namaz kıl."⁽⁶⁾

Bu hadisi, yine Dârakutnî, Nafi'den, o, İbn Ömer yoluyla rivâyet etmiştir. Ona, içine pislikleri ve şu artık gübrelerin atıldığı bahçeler hakkında namaz kılınır mı diye sorulduğunda, o şu cevabı vermişti: Orası üç defa sulandı mı, orada namaz kıl. Bu da Peygamber (sav)'den merfu olarak rivâyet edilmiştir. Ancak, her iki hadis, senet bakımından farklıdırlar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.⁽⁷⁾

(1) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, V, 230

(2) *Ebü Dâvûd*, Salât 198; *Tirmizî*, Salât 213; *Nesâî*, Kıyâmu'l-Leyl 1; *İbn Mâce*, İkametu's-Salâ 186; *Müsned*, II, 6, 123

(3) *Müslim*, Cenâiz, 97, 98; *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 73; *Tirmizî*, Cenâiz 57; *Nesâî*, Kible 11; *Müsned*, IV, 135

(4) İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, V, 230

(5) Dikkat edilirse merhum müfessirimiz yedinci başlığı zikretmemiştir. Ancak merhum müfessirin sadece "mes'ele" deyip bizim numarasız olarak: "Hicr ashabının kuyularından... hükmü" diye açtığımız başlık, iki no'lu başlık olursa, sırasıyla bu başlık da (8) no'lu başlık olur.

(6) *Dârakutnî*, I, 228.

(7) Aynı yer.

وَأَتَيْنَاهُمُ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٨١﴾

81. Biz onlara, âyetlerimizi vermiştik de bunlardan yüzçevirmişlerdi.

Yüce Allah'ın: “**Biz onlara, âyetlerimizi vermiştik**” buyruğundaki; (آيَاتِنَا); “âyetlerimizi”; (بِآيَاتِنَا): Âyetlerimizle” anlamındadır. Şanı yüce Allah'ın: “(آيَاتِنَا عَذَابَنَا): Kuşluk yemeğimizi getir” buyruğunun; (بِعَذَابِنَا): Kuşluk yemeğimizle” demek olduğu gibi.

Burada sözü geçen “âyet”den kasıt, dişi devedir. Çünkü bu dişi devede, pek çok âyetler (belge ve mucizeler) vardı. Kayanın içinden çıkması ve çıktığı sırada yavrulamasının yakın olması, hiç bir dişi devenin ona benzemeyecek kadar iri ve büyük olması, hepsine yetecek kadar çokça süt vermesi gibi. Bununla birlikte Hz. Salih'in, dişi deve dışında kuyu ve buna benzer başka bir takım mucizelerinin olma ihtimali de vardır.

“**Bunlardan yüz çevirmişlerdi.**” Bu âyetlerden gerekli ibretleri almamışlardı.

وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ ﴿٨٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُضْجِينَ ﴿٨٣﴾ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾

82. Onlar, güven içinde dağlardan evler yontup oyarlardı.

83. Derken, sabaha girdiklerinde, onları da o çığlık yakalayiverdi.

84. Kazandıkları kendilerine hiç bir fayda vermedi.

“(النحت)”; **Yontmak**” Arapçada birşeyi törpüleyerek düzeltmek ve üzerindeki fazlalıkları (keser v.b. aletlerle) tıraş etmek demektir. “Ha” harfi esreli olarak, (نحته ينحته): şeklinde mastarı da; (نحتا) şeklinde “onu yonttu, yontar, yontmak” anlamındadır. (النحاتة) ise, yontmadan geri kalan artıklar demektir. “(المنحت): Kendisiyle yontulan alete” denilir. Kur'an-ı Kerim'de de; “(أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ): *Siz, elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?*” (es-Sâf-fât, 37/95) yani, keserek, yontarak yaptığınız şeylere mi tapıyorsunuz demektir. Hz. Salih'in kavmi, ileri derecedeki kuvvetleri ile dağları yontarak kendilerine ev yapıyorlardı.

“Güven içinde”; bu evlerin üzerlerine göçeceğinden, yahut yıkılıp bozulacağından yana güven içinde, diye açıklanmıştır. Ölümden yana güven içinde diye açıklandığı gibi, azaptan yana güven içinde... diye de açıklanmıştır.

“Derken, sabaha karşı girdiklerinde” yani, sabah vaktinde **“onları da o çılgılık yakalayiverdi.”**

“(مُصْبِحِينَ) Sabah vaktine girdiklerinde” demek olup hal olarak nasb edilmiştir. Burada sözü edilen çılgılık ile ilgili açıklamalar, daha önce Hûd Sûresi (11/67. âyetin tefsirinde) ve el-Âraf Sûresi (7/78. âyetin tefsiri)nde geçmiş bulunmaktadır.

“Kazandıkları kendilerine hiç bir fayda vermedi.” Mallarının, dağlarda korunacak kale gibi yerler edinmelerinin ve kendilerine ihsan edilen birçok nimetin hiç bir faydasını görmediler.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ
لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ﴿٨٠﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾

85. Biz, gökleri, yeri ve aralarındakileri ancak hak ile yarattık. Şüphesiz o saat gelicidir. O halde sen onlara güzellikle davran.

86. Şüphesiz, senin Rabbin her şeyi yaratandır, her şeyi bilendir.

“Biz, gökleri, yeri ve aralarındakileri ancak hak ile” yani, zeval bulmaları ve yok olmaları için **“yarattık.”** Bir diğer açıklamaya göre, iyi davrananlar ile kötü hareket edenlere amellerinin karşılığını vermek için yarattık. Nitekim, bir başka yerde yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Göklerde ve yerde olan herşey Allah’ındır. (Bu) kötülük edenleri yaptıkları karşılığında cezalandırması, güzel amelde bulunanları daha güzeli ile mükâfatlandırması içindir.”** (en-Necm, 53/31)

“Şüphesiz o saat gelicidir.” Yani, kıyamet muhakkak gerçekleşecektir ve herkes amelinin karşılığını görecektir.

“O halde sen, onlara güzellikle davran.” Bu da yüce Allah’ın: **“Ve onlardan güzel bir şekilde ayrıl.”** (el-Müzemmil, 73/10) buyruğuna benzemektedir. Yani, ey Muhammed! Sen hatalarını görmezlikten gel ve güzel bir şekilde onları affet. Daha sonra bu, kılıç (savaş) emri ile nesh olundu. Katade ise

der ki: Bunu, yüce Allah'ın: **"Onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün."** (en-Nisa, 4/91) âyeti nesh etmiştir. Peygamber (sav) da onlara şöyle buyurmuştur: "Andolsun ben, size (boyunları) kesmekle geldim. Ben hasat (kel- leri uçurmak) emri ile gönderildim. Ben, ziraat emri ile gönderilmedim."⁽¹⁾ Bu açıklamayı da İkrime ve Mücahid yapmıştır.

Bu buyruğun nesh olmadığı da söylenmiştir. Bu, Hz. Peygamber'e, kendisiyle onlar arasında(ki hususlarda), onları af etmeye dair bir emirdir. Safî (güzellikle davranmak) ise, yüzçevirmek demektir. Bu açıklama da el-Hasen ve başkasından nakledilmiştir.

"Şüphesiz Rabbin, her şeyi yaratandır." Yani, yaratıklar hakkındaki takdirleri de ahlakı da takdir edendir, **"her şeyi"** kimlerin hak davete uygun hareket ettiklerini, kimlerin de münafıklık ettiklerini **"bilendir."**

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾

87. Andolsun, Biz, sana tekrarlanan yediye ve şu Kur'ân-ı Azim'i verdik.

İlim adamları, "tekrarlanan yedi (es-Seb'û'l-Mesânî)" hakkında farklı görüşlere sahiptir. Fatiha olduğu söylenmiştir. Bunu Ali b. Ebi Talib, Ebu Hureyre, er-Rabî b. Enes, Ebu'l-Âliye, el-Hasen ve başkaları söylemişlerdir. Peygamber (sav)'dan da bu husus sabit yollarla rivâyet edilmiştir ki, bu da Ubey b. Ka'b ve Ebu Said b. el-Mualla yollarıyla gelen hadislerde söz konusu edilmiştir. Bu rivâyetler, bundan önce el-Fatiha Sûresi'nin tefsirinde (1. bab, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Tirmizî de Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Elhamdulillah (Fatiha suresi) Kur'ân'ın da anasıdır, kitabın da anasıdır ve tekrarlanan yedi (es-Seb'ul Mesânî) dir." (Tirmizî) dedi ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir.⁽²⁾ Bu ise bu hususta açık bir delil (nass) dır, yine bu da el-Fatiha Sûresi'nde (tefsirinin 1. bab, 3. başlığında) geçmiş bulunmaktadır. Şair der ki:

نشدتكم بمنزل القرآن أم الكتاب السبع من مثاني

(1) Taberî, XIV, 51'de Süfyân b. Uyeyne'nin açıklaması çerçevesinde ve Süfyân ile Hz. Peygamber arasındaki ravi / ler zikredilmeksizin.

(2) Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân 1; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân 12; Müsned, V, 114 -hepsi de yakın ifadelerle-.

**"Size Kur'ân'ı, Ummu'l-Kitab'ı ve es-Seb'u'l-Mesânî'yi
İndiren hakkı için and veriyorum..."**

İbn Abbas da der ki: Burada "tekrarlanan yedi"den kasıt, yedi uzun sure olan el-Bakara, Ali İmran, en-Nisa, el-Maide, el-En'âm, el-A'raf ve -birlikte olmak üzere- el-Enfal ve et-Tevbe Sûreleridir. Çünkü, bu iki sure arasında bes-mele yoktur.

Nesâî, şöyle bir rivâyet kaydetmektedir: Bize, Ali b. Hucr anlattı, bize Şerik haber verdi. O, Ebu İshak'dan, o, Said b. Cubeyr'den, o da İbn Abbas'tan, yüce Allah'ın: **"Tekrarlanan yedi"** buyruğu hakkında dedi ki: Bunlardan kasıt, yedi uzun sûredir.⁽¹⁾

Bunlara "Mesânî (tekrarlananlar)" denilmesinin sebebi, bu sûrelerde ibretlerin, ahkâmın ve hadlerin tekrar edilmesidir. Kimileri de bu görüşü kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerime Mekke'de indirilmiştir. Ve o dönemde henüz uzun sûrelerin hiç birisi indirilmiş değildi. Bu itiraza şöyle cevap verilmiştir: Şanı yüce Allah, Kur'an-ı Kerimi önce dünya semasına, sonra da dünya semasından peyderpey indirmiştir. Dünya semasına indirdiği ise, Muhammed (sav)'e henüz üzerine indirilmemiş olsa dahi, verilmiş gibidir.

"Tekrarlanan yedi"nin, yedi uzun sûre olduğunu söyleyenler arasında, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Said b. Cübeyr ve Mücahid de vardır. Şair Cerir de der ki:

جزى الله الفرزدق حين يُنسي
مُضِيْعاً لِلْمَفْصَلِ وَالْمَثَانِي

"Allah Ferezdak'ın cezasını versin

Mufasssal sûreleri ve Mesânî'yi kaybetmiş olarak akşamı ettiğinde."

Mesânî'nin, Kur'ân-ı Kerim'in tümü olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah, sözün en güzelini müteşabih, tekrar edilen (mesânî) bir kitap halinde indirmiştir."** (ez-Zümer, 39/23) Bu, ed-Dah-lâk, Tavus ve Ebu Malik'in görüşüdür. İbn Abbas da böyle demiştir. Kur'ân'a mesânî denilmesinin sebebi ise, haberlerin ve kıssaların onda tekrar edilmesidir. Abdulmuttalib'in kızı Safiyye de, Rasûlullah (sav) için söylediği mersiyesinde şöyle demektedir:

(1) Nesâî, İftitâh 26.

فقد كان نوراً ساطعاً يهتدى به يُخَصُّ بتنزيل القرآن المعظم

“O, kendisiyle doğru yolun bulunduğu, yükselen bir nur idi.
Ta’zim olunan Kur’ân-ı Kerim’in indirilmesi onun özelliği idi.”

Burada **“tekrarlanan yedi”**den kastın, Kur’ân-ı Kerim’in emir, nehiy, müjdeleme, uyarıp korkutma (tebşîr ve inzâr), misallerin verilmesi, nimetlerin sayılması, geçmiş nesillere dair haberler olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da Ziyad b. Ebi Meryem yapmıştır.

Sahih olan birinci görüştür, çünkü o bu konuda açık bir nastır. el-Fatiha Sûresi’nde de bu sûreye Mesânî adını vermenin başka sûrelere de aynı adı vermeye engel bir taraf olmadığını açıklamış bulunuyoruz. Şu kadar var ki, Peygamber (sav)’den, eğer herhangi bir hususta tevil ihtimali bulunmayan bir rivâyet varid olmuş ve açık bir nass da sabit olmuş ise, o nassın yanında durmak gerekir.

“Ve şu Kur’ân-ı azim’i verdik” buyruğunda hazfedilmiş ifadeler vardır ve bunun takdiri şöyledir: Fatiha, Kur’an-ı azimin kendisidir. Çünkü Fatiha, İslâm’ın esaslarıyla ilgili hususları kapsamaktadır. Yine buna dair açıklamalar daha önceden Fatiha Sûresi’nde geçmişti.

(وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ): **Ve şu Kur’ân-ı Azimin...** buyruğundaki “vav”ın fazladan geldiği ve ifadenin takdiri manasının: “Andolsun ki Biz sana tekrarlanan yedi olan şu Kur’ân-ı azim’i verdik” olduğu da söylenmiştir. Şairin şu beyiti de bu türdendir:

إلى المَلِكِ القَرَمِ وابنِ الهَمَامِ وليثِ الكَيْبَةِ في المَزْدَحِمِ

“O büyük ve efendi hükümdar,
O gayretler sahibi ve savaşta askeri birliğin arslanına...”

Buna dair açıklamalar da daha önceden yüce Allah’ın: **“Namazları ve özellikle orta namazı koruyunuz”** (el-Bakara, 2/238) buyruğunu açıklarken, (3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

لَا تَمُدَّنْ عَيْنَيْكَ إِلَى مَآمَتْنَاهُ بِهَ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ
وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

88. Sakın bazılarını faydalandığımız şeylere iki gözünü dikip uzatma! Onlar için tasalanma da. Mü'minlere de kanadını indir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Dünya Ehline İmrenmek:

Yüce Allah'ın: **"Sakın... iki gözünü dikip uzatma"** buyruğunun anlamı şudur: Kur'an-ı Kerim sayesinde Ben, insanların elinde bulunan şeylere seni muhtaç olmaktan kurtardım, yücelttim. Çünkü Kur'an-ı Kerim'i kendisi için yeterli bir servet görmeyen bizden değildir. Yani, sahip olduğu Kur'an-ı Kerim ile ihtiyaçtan kurtulduğunu kabul etmeyip -yüce Mevlâ'nın marifetlerine sahip olduğu halde- gözünü dünyanın süsüne diken bir kimse bizden değildir.

Denildiğine göre, Busra ve Ezriât denilen yerlerden yedi kabile, Kurayza ve Nadirlilere aynı günde ulaştı. Bu kabilelerle beraber buğday, hoş kokular, mücevherat, denizlerden çıkarılan eşyalar da vardı. Müslümanlar şöyle dedi: Bu mallar bizim olsaydı, bunlarla güçlenir ve bunları Allah yolunda infak ederdik. Bunun üzerine yüce Allah: **"Andolsun ki Biz sana tekrarlanan yediye..."** buyruğunu indirdi. Yani, bunlar sizin için oraya gelen yedi kabile-den daha hayırlıdır. O bakımdan gözlerinizi onlara dikmeyiniz. İbn Uyeyne bu kanaattedir. O bununla ilgili olarak Hz. Peygamberin şu hadisini de zikreder: **"(مَنْ لَمْ يَتَغَنَّ بِالْقُرْآنِ أَيَّ مَن لَمْ يَسْتَعْنِ بِهِ):** Kur'an-ı Kerim ile kendisini zengin görmeyen yani başka şeylere ihtiyaçtan kendisini uzak kabul etmeyen kimse bizden değildir."⁽¹⁾

Bu anlamdaki açıklamalar bizim bu kitabımızın baş taraflarında (Kur'an'ın faziletleri bölümü Kur'an'ı okuma keyfiyeti ile ilgili bahiste) geçmiş bulunmaktadır. **"(أَزْوَاجًا مِنْهُمْ): Bazılarını"** ifadesi nimetlerde emsal kıldığımız kimseleri demektir. Yani zenginler zenginlik bakımından birbirlerinin emsalidirlere. Bu bakımdan âyet-i kerime bunlara ("çiftler" anlamına gelen): "Ezvac" denilmiştir.

2. Sürekli Dünya Metaini Arzulamak:

Bu âyet-i kerime dünya metaini arzulayıp ona göz dikmekten uzak kalınmasını ve onun sürekli olarak mevlâsına ibadete yönelmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yüce Allah'ın şu buyruğu da buna benzemektedir: **"Onlardan bir kısmına bunlarla kendilerini imtihan edelim diye dünya ha-**

(1) *Buhârî*, Tevhîd 44, *Ebû Dâvûd*, Vitr 20; *Dârimî*, Salât 171; *Müsned*, I, 172, 175, 179; "Yalnız..." diye başlayan açıklama yalnızca: *Ebû Dâvûd*, Vitr 20; *Müsned*, I, 172'de

yatının süsü olarak verip faydalandırdığımız şeylere gözlerini dikme!" (Tâ-Hâ, 20/131)

Ancak durum bu şekilde değildir. Çünkü Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Bana dünyanızdan kadınlar ve hoş koku sevdirdi. Gözümün nuru da namazda kılındı."⁽¹⁾ Hz. Peygamber de insan olmanın ve insanî fitratın bir özelliği olarak hanımları ile hoş vakit geçirir, güzel koku sürünmeye dikkat ve özen gösterirdi. Yüce Mevlasına seslenmesi esnasında da gözü ancak namaz ile aydınlanırdı. O Rabbine münacaatını, seslenişini bundan daha layık ve daha uygun görürdü. Muhammed (sav)'ın dininde İsa'nın dininde olduğu gibi ruhbanlığa yönelmek yoktur. Şanı yüce Allah insana hafif gelen, zorluklardan uzak ve arınmış müsahamakar hanifliği teşri buyurmuştur. O bakımdan insanoğlu dünyanın arzulanan şeylerinden nasibini alır ve yüce Allah'a selim bir kalb ile döner. Faziletli kıraat bilginleri (İslâm alimleri) ile ihlaslı kimseler bugün için lezzet verici şeylerden uzak durarak göklerin ve yerin Rabbine ihlasla yönelmenin daha evla olduğu görüşündedirler. Çünkü dünyada haram şeyler daha baskın halde bulunmaktadır. Kul ise maişeti dolayısıyla kendileriyle birlikte oturup kalkmanın caiz olmadığı kimselere oturup kalkmak şeklinde haramların galip geldiği bir ortamda iyi davranmak zorunda kalmış bulunmaktadır. Böyle anlamak kıraat daha faziletli dünyadan kaçmak bunun için daha doğru ve daha adil bir davranış olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "İnsanlar öyle bir döneme geleceklerdir ki; müslümanın en hayırlı malı -dinini korumak kastıyla fitnelerden kaçarak- dağ başlarında ve yağmurun düştüğü yerler arkalarından gideceği bir koyun (sürüsü) olacaktır."⁽²⁾

Yüce Allah'ın: **"Onlar için tasalanma"** buyruğu, müşrikler iman etmeyecek olurlarsa onlar için üzülmeye demektir. Anlamın: Dünya hayatında kendilerine verilen meta ve dünyalık dolayısıyla üzülmeye, çünkü âhirette senin bundan daha üstün ve faziletli şeylerin vardır. Şöyle de açıklanmıştır: Eğer onlar azaba doğru yol alacak olurlarsa onlar için üzülmeye; çünkü onlar azab ehli kimselerdir.

"Mü'minlere de kanadını indir" sana iman eden kimselere karşı yumuşak davran ve onlara alçak gönüllüce tevazu ile hareket et.

"Kanadın indirilmesi" aslında, kuşun yavrusunu bağrına basarken kanadını açtıktan sonra üzerine kanadını kapatması hakkında kullanılır. İnsan hakkında kendisine tabi olanları daha yakınlaştırması ve yakın tutmasının bir sıfatı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mesela: Filan kişi kanadını alçaltan, in-

(1) *Nesâî*, İşretü'n-Nisâ 1; *Müsned*, III, 128, 199, 285

(2) *Buhârî*, İman 12; *Bed'u'l-Halk* 15, *Menâkıb* 25, *Rikaak* 34, *Fiten* 14; *Ebü Dâvûd*, *Fiten* 4; *Nesâî*, İman 30; *İbn Mâce*, *Fiten* 13; *Muvatta*, *İsti'zân* 16; *Müsned*, III, 6, 30, 43, 57.

diren bir kimsedir, denilirken o vakur ve sakin bir kimsedir, denilmek istenir. Ademoglundun iki kanadı onun iki yanıdır. Yüce Allah'ın: "*Elini kanadının* (koltuğunun) *altına götür*" (Tâ-Hâ, 20/22) buyruğu da buradan gelmektedir. Kuşun kanadı onun eli hükmündedir. Şair der ki:

وحسبك فتية لزعيم قوم يمد على أخي سقم جناحا

"Bir kavmin lideri olan için mertlik olarak yeter.
Hasta kardeşlerine kanadını uzatman."

Yani onlara alçak gönüllülükle ve yumuşaklıkla davranman.

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ ﴿٨٩﴾ كَمَا أَنزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ﴿٩٠﴾

89. Ve de ki: Şüphesiz ben, evet ben açıkça uyarıcıyım"

90. Nitekim bölüşülenlere de indirmiştik.

Bu ifadede hazfedilmiş sözler vardır. Yani: Ben bir azab ile apaçık uyarıcı bir kimseyim, anlamında olup meful olan "azab" kelimesi hazfedilmiştir. Çünkü "uyarmak" zaten buna delildir. Nitekim bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: "*Ben Ad ve Semud'un yıldırımını gibi bir yıldırımla sizi korkutup uyarırım*" (Fusilet, 41/13) diye buyurulmaktadır.

(كَمَا): Nitekim "anlamındaki kafın fazladan geldiği de söylenmiştir. Yani ben sizi bölüşenlere indirdiğimiz şeyler ile açıkça uyarıcıyım demek olur. Yüce Allah'ın: "(لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ)": *Onun benzeri hiçbir şey yoktur.*" (eş-Şûrâ, 42/11) buyruğunda olduğu gibi

Anlamın: Ben sizi bölüşenlerede indirdiğimizin bir benzeri ile açıkça uyarıcıyım, şeklinde olduğu söylendiği gibi, anlamın: "Nitekim biz bölüşenlere de azab indirmiştik ve (95. âyet-i kerime ile birlikte) o alay edip duranlara karşı muhakkak ki Biz sana yeteriz. Artık emrolunduğunu açıkça bildir ve haddi aşan o müşriklerden yüz çevir. Çünkü Biz onlardan birçok sıkıntıları çekmiş olduğun ileri gelenlere karşı sana yeteriz, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Bölüşenler"in anlamı ile ilgili olarak yedi farklı görüş vardır:

1- Mukatil ve el-Ferra der ki: Bunlar Hac döneminde Velid b. el-Muğire'nin

gönderdiği onbir kişidir. Bunlar Mekke'nin dar yollarını, geniş yollarını, dağlardaki yollarını kendi aralarında paylaştırarak bu yollardan geçenlere köle diyorlardı: Aramızda çıkan ve Peygamberlik iddiasında bulunan bu kimseye sakın aldanmayın o bir delidir, bazen o bir sihirbazdır, bazen o bir şairdir, bazen de o bir kahindir, diyorlardı. Onlara bu şekilde **"bölüşenler"** adının verilmesi bu yolları kendi aralarında paylaştırmalarıdır. Allah bunların hepsinin canlarını en kötü şekilde aldı. Bunlar ayrıca el-Velid bin el-Muğire'yi Mescidin kapısında hakem olarak tayin etmişlerdi. Peygamber (sav) hakkında ona soru soranlara da: O adamlar doğru söylediler diye cevap verirdi.

2-Katade der ki: Bunlar Kureyş kafirlerinden bir topluluk olup. Allah'ın kitabını bölüştürerek, bir kısmına şiir, bir kısmına büyü, bir kısmına kehânet bir kısmına da öncekilerin efsaneleri adını vermişlerdi.

3-İbn Abbas der ki: Bunlar kitabın bir bölümüne iman edip bir bölümünü inkâr eden kimselerdir.

4-İkrime de böyle demiştir: Bunlar ehl-i kitab kimselerdir. Onlara "bölüşenler" adının verilmiş sebebi, alay eden kimseler oluşları ve onların kimisinin: Bu sûre benimdir bu sûre de senin olsun, demeleridir. İşte dördüncü görüş de budur.

5-Katade der ki: Bunlar kitaplarını bölüştüler darmadağın ve parçalara ayırdılar ve tahrif ettiler.

6-Zeyd b. Eslem der ki: Burada kastedilenler, Hz. Salih'in kavmidir. Bunlar onu öldürmek üzere kasem ettiklerinden dolayı onlara el-müktesîm'in" (yani yemin eden, kasem eden kimseler) adı verilmiştir. Nitekim yüce Allah: *"Kendi aralarında Allah adına yemin ederek dediler ki: Ona ve aile halkına gece baskın yapalım..."* (En-Neml, 27/49) buyruğuyla buna işaret etmektedir.

7-el-Ahfeş der ki: Bunlar karşılıklı olarak yemin ile kendi aralarında bazı hususları bölüşen bir topluluktu. Denildiğine göre bunlar As b. Vail Rabi'a'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Ebu Cehil b. Hişam, Ebu'l-Bahteri b. Hişam, en-Nadr b. Haris Umeyye b. Haleb ve Münebbih b. Haccac'dırlar. Bunu da el-Maverdi nakletmektedir.

الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾

91. Onlar ki, Kur'ân'ı parçalara ayırmışlardı.

Bu, bölüşenlerin niteliğidir. Bunun mübtedâ olup haberinin (92. âyet-i kerimde yer alan): “*Andolsun ki onlara elbette soracağız*” anlamındaki buyruk olduğu da söylenmiştir.

“(المُضَيِّن) : **Parçalar**” kelimesinin tekilinin (عِصَّة) olup bu kelime bir şeyi darmadağın etmeyi ifade eden; (عَصَيْتَ الشَّيْءَ تَعْصِيَةً) den gelmektedir; bu parçaların herbirisine: (عِصَّة) denilir. Kimi dil bilgini de şöyle demiştir: Bu kelimenin aslı; (عِصْرَةٌ) şeklinde olup “vav” düşürülmüştür. Bundan dolayı çoğulu (عَصِيْن) diye gelmiştir. Mesela; “(عِزِينَ): Fırkalar” kelimesinin; (عِزَّة) nin çoğulu olması gibi. Bunun da aslı; (عِزْرَةٌ) dır. “(ئِبَّة): Fırka” birlik kelimesinin çoğulunun (ئِبِين) şeklinde gelmesi de böyledir. Bunun anlamı da az önce “*bölüşen*” hakkında yaptığımız açıklamalara raci olur.

İbn Abbas der ki: Bu şekilde davrananlar Kur'an-ı Kerim'in bir bölümüne iman ettiler, bir bölümünü inkar ettiler. Şöyle de açıklanmıştır: Bunlar Kur'an-ı Kerim ile ilgili olarak söyledikleri sözlerini bölümlere, parçalara dağıtıp ayırmışlar, onu yalan, büyü, kehanet ve siir diye nitelendirmişlerdi. “(عَصَوْتُهُ): Onu parçalara bölüp dağıttım, ayırdım” demektir. Şair Ru'be de şöyle demektedir:

وليس دين الله بالمُعَصَّى

“Allah'ın dini öyle parçalara ayrılıp dağıtılacak birşey değildir.”

Yani Allah'ın dini darmadağın değildir.

Bu kelimededen eksiltelen harfin “he” olduğu ve bunun aslının; (عِصَّة) olduğu da söylenmiştir. Çünkü (العِصَّة) ve bunun sonucu olan; (العِصِيْن) kelimesi Kureyş lehçesinde sihir ve büyü demektir. Onlar, sihirbaza; (عَاصِيَه), sihirbaz kadına da (عَاصِيَه) derler. Şair de şöyle demektedir:

أعوذ بربي من النافثا ت في عَقْدِ العَاصِيَةِ الْمُعَصِيَةِ

“Sihirbazın ve sihir yapanın düğünlerine
Üfleyenlerden, Rabbime sığınırım.”

Hadis-i şerifte de şöyle buyrulmaktadır: Rasûlullah (sav); “(لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْعَاصِيَةَ وَالْمُسْتَعْصِمَةَ)”: Büyü yapan kadına da, büyü yaptıran kadına da lanet etmiştir.”

Âyet-i kerimenin anlamı da şöyledir: Bunlar, Kur'an hakkındaki iftiralarını alabildiğine çoğalttılar; yalan yere söylediklerini oldukça çeşitlendirerek; sihir dediler, öncekilerin masalları dediler, o uydurulmuş bir sözdür, dediler

ve daha başka şeyler söylediler.

“(عِصَّة) : Parça, bölüm” kelimesinin harf eksiltilmesi açısından benzeri bir kelime de; “(شَفَّة) : Kenar, dudak” kelimesidir. Bunun aslı da; (شَفْهَة) şeklindedir. Nitekim Arapların; “(سَنَة) : Yıl” diye kullandıkları kelimenin aslı da; (سَنَهَة) şeklindedir. Bu kelimelerden aslî olan “he” harfini eksilterek te'nîs için alâmet olarak kullanılan “he (yuvarlak te)”yi kullanmışlardır.

Bir diğer görüşe göre, bu kelimenin aslı, (العَصَة) şeklinde olup bu da nemime⁽¹⁾ (laf alıp götürmek) demektir. (العَصِيَّة) ise, buhtan ve iftira demektir. Bu da, bir kimsenin birisine iftirada bulunarak onda olmayan özellikleri var diye iddia etmesi demektir. Nitekim; “(عَصَاهُ عَصَاهَا) : Ona buhtan ve iftirada bulundu” anlamındadır. “(قَدْ أَغْضَيْتُ) : İftirada bulundum” anlamındadır.

el-Kisaî der ki “(العِصَّة) : Yalan ve buhtan” demek olup, bunun çoğulu; (عِصَوْن) şeklinde gelir. Tıpkı; “(عِزَة) : Parça, fırka” kelimesinin çoğulunun; (عِزَوْن) şeklinde gelmesi gibi. Yüce Allah da: “(الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ) : (el-Kisaî'nin anlayışına göre) **Onlar ki, Kur'ân'ı yalan diye nitelendirmişlerdir.**” Bunun anlamının, Kur'ân-ı Kerîmden hoşlarına giden bölümlerine iman ettiler, geri kalan bölümlerini de inkâr ettiler şeklinde olduğu da söylenmiştir. Böylelikle onların inkâr ve küfürleri, imanlarını boşa çıkarmış olmaktadır.

el-Ferra'nın kanaatine göre bu kelime; (العِصَاة)'den alınmıştır. Bu ise, vadede yetişip diken gibi biten bir bitkinin adıdır.⁽²⁾

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

92. Rabbine andolsun ki, onların hepsine elbette soracağız.

93. Yapmakta oldukları şeyleri.

“**Rabbine andolsun ki, onların hepsine elbette soracağız.**” Yani, bu sözü geçen kimselere, dünyada neler yaptıklarını elbette soracağız. Buhârî'de şöyle denilmektedir: İlim ehlerinden pek çok kişi, yüce Allah'ın: “**Rabbine andolsun ki, onların hepsine elbette soracağız**” buyruğunu “Lâ ilâhe illallah”a dair onlara soru soracağız, diye açıklamışlardır.⁽³⁾

(1) Nitekim hadis-i şerifte bu lafız kullanılarak: “Size el-adh'ın ne olduğunu bildireylin mi? O nemime (yani) insanlar arasında laf alıp götürmektir” diye buyurmuştur. (Müslim, Birr 102; Dârimî, Rikaak 7; Müsned, I, 437)

(2) Yani bunlar, Kur'an-ı Kerim'i diken gibi rahatsız edici bir buyruk olarak algılamışlardı, diye anlamıştır.

(3) Buhârî, İman 18.

Derim ki: Bu, merfu' olarak da rivâyet edilmiştir. et-Tirmizî el-Hakîm rivâyet ederek der ki: Bize, el-Cârûd b. Muaz anlattı, dedi ki: Bize, el-Fadl b. Musa anlattı, el-Fadl, Şerik'ten, o, Leys'ten, o, Beşir b. Nehîk'ten, o, Enes b. Malik'ten, o, Rasûlullah (sav)'dan yüce Allah'ın: **"Rabbine andolsun ki, onların hepsine elbette soracağız. Yapmakta oldukları şeyleri"** buyruğu hakkında "(Yani) La ilahe illallah sözü hakkında" (soracağız) demektir, diye buyurduğu rivâyet edilmiştir.⁽¹⁾

Ebu Abdullah der ki: et-Tirmizî el-Hakîm der ki: Bize göre bunun anlamı, lâ ilâhe illallah'ın doğru ve samimi olarak söylendiğinden ve ona gereği gibi bağlı kalındığından sorulacaktır. Çünkü yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'inde ameli de sözkonusu ederek: **"Yapmakta oldukları şeyleri"** diye buyurmakta, söylemekte oldukları şeyleri diye buyurmamaktadır. Her ne kadar sözün de dilin ameli olarak kabul edilmesi mümkün ise de, bununla asıl kastedilen dillerin örfen kabul ettikleri sözün söz, amelin de amel olduğu şeklindedir. Rasûlullah (sav)'ın: "Lailahe illallah"tan diye buyurması, ona tam anlamıyla bağlı kalınmadığından ve söylenen o sözün muhtevasına samimiyetle bağlı kalındığından sorulacaktır, anlamındadır. Nitekim Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: İman, hoş şeyleri temenni etmekle olmadığı gibi, din de temenni ile olmaz. Fakat o, kalplerde yer eden amellerin de doğruladığı şeydir. İşte, Rasûlullah (sav)'ın: "Kim ihlas ile lâ ilahe illallah diyecek olursa cennete girer" diye buyurduğunda, ashabın: Ey Allah'ın Rasûlü, bunun ihlaslı söylenmesi ne demektir, diye sormaları üzerine, o da: "Söylediği bu sözün onu Allah'ın haram kıldığı şeyleri işlemekten alıkoyup engellemesidir" diye cevap vermiş olması bundan dolayıdır. Bu hadisi de Zeyd b. Erkam rivâyet etmiştir. Yine Zeyd b. Erkam'dan, dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah, bana ümmetinden lâ ilâhe illallah deyip, ona (batıl) herhangi bir şey karıştırmamış olarak gelen herkese cennetin vacip olacağı ahdini vermiştir." Ey Allah'ın Rasûlü dediler, lâ ilâhe illallah'a karıştırılacak şey nedir? deyince, şöyle buyurdu: "Dünyaya tutkunluk, dünya için toplamak ve dünya için vermekten uzak kalmak demektir. Bunlar, peygamberlerin sözlerini söylerler, fakat zorbaların amelleri ile amel ederler." Enes b. Malik de şöyle demektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "La ilahe illallah, dünya ticaretlerini dinlerine tercih etmedikleri sürece kulları Allah'ın gazabından korur. Eğer, dünyalarının ticaretlerini dinlerine tercih edecek olurlar da, sonra lâ ilâhe illallah diyecek olurlarsa, bu onlara geri döndürülür ve Allah: Yalan söylediniz der." Bu rivâyetlerin hepsinin senedi de *"Nevâdirü'l-Usul"* adlı eserde zikredilmektedir.⁽²⁾

Derim ki: Âyet-i kerime, umumu ile insanların, kâfirleri ile mü'minleri ile

(1) et-Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdirü'l-Usûl*, II, 160.

(2) et-Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdirü'l-Usul*, II, 160-161.

-hesapsız olarak cennete girenler müstesnâ- sorgulanacaklarına ve hesaba çekileceklerine delil teşkil etmektedir. “-et-Tezkire” adlı kitabımızda açıkladığımız gibi.-

Kâfir, sorgulanıp hesaba çekilecek mi diye sorulursa, buna: Bu konuda görüş ayrılığı vardır, deriz. Biz, buna dair açıklamaları “et-Tezkire”de kaydetmiş bulunuyoruz. Kuvvetli olan görüş kâfirin sorgulanacağı şeklindedir. Hem bu âyet-i kerime dolayısıyla, hem de yüce Allah’ın: “*Ve durdurun onları, çünkü onlar sorgulanacaklardır.*” (es-Saffat, 37/24) buyruğu ve: “*Şüphesiz yok ki dönüşleri yalnız bizedir, sonra da hesaplarını görmek de şüphesiz yalnız Bize aittir.*” (el-Ğaşiye, 88/25-26) buyrukları hesaba çekilip sorgulanmalarını gerektirmektedir.

Denilse ki: Yüce Allah, bir başka yerde: “*Suçlulara günahları sorulmaz.*” (el-Kasas, 28/78); “*O günde ne insana, ne cinne günahı sorulmayacak*” (er-Rahman, 55/39); “*Allah, onlarla konuşmaz.*” (el-Bakara, 2/174); “*Muhakkak ki onlar, o günde Rabblerinden elbette perdelenmiş olacaklardır*” (el-Mutafifin, 83/15) diye buyurmaktadır biz de şöyle deriz:

Kıyamette değişik durumlar sözkonusudur. Kimi halde soru sorulacak, konuşulacak, kimi yerlerde de bunlar olmayacaktır. İkrime de şöyle demiştir: Kıyametin durumunda yer yer farklı haller olacaktır. Kimi durumda sorgulama olacak, kimi durumlarda olmayacaktır.

İbn Abbas da şöyle demektedir: Yüce Allah’ın onlara soru sormaması, onlardan haber ve bilgi almak kastıyla soru sormayacağı anlamındadır. Siz böyle yaptınız mı, şöyle yaptınız mı diye sorulmayacaktır. Çünkü yüce Allah, her şeyi bilendir. Ama yüce Allah onlara, azarlama, yaptıklarını başlarına kakma anlamında soru soracak ve onlara: Niye Kur’an’ı Kerime karşı isyan ettiniz, bu konuda deliliniz nedir diye sorulacaktır. Kutrub da bu görüşü esas kabul etmiştir.

Yüce Allah’ın: “**Rabbine andolsun ki, onların hepsine elbette soracağız**” buyruğunun, mükellef mü’minlere soracağız, anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah’ın: “*Sonra, andolsun o günde nimetlerden elbette sorulacaksınız*” (et-Tekasur, 102/8) buyruğu bunu açıklamaktadır.

Bununla birlikte âyetin umumi bir anlam ifade ettiği görüşünü kabul etmek, daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾ إِنَّا كَفَيْنَاكَ
الْمُسْتَهْزِئِينَ ﴿٩٥﴾

94. Artık emrolunduğunu açıkça bildir. Müşriklerden de yüzçevir.

95. O alay edip duranlara karşı muhakkak ki Biz sana yeteriz.

“Artık emrolunduğunu açıkça bildir.” Sana emrolunan Allah’ın risaletini tebliğ görevini bütün insanlara karşı yerine getir. Tâ ki onlara karşı delil ortaya konulmuş olsun. Çünkü Allah bunu sana emretmiş bulunuyor.

“(الصدع) ; Yarık” demektir. “(تصدع القوم) : Kavim dağıldı” manasınadır. Yüce Allah’ın: “(يَوْمَئِذٍ يَصْدَعُونَ) : *Bölük, bölük ayrılacakları bir gün*” (er-Rum, 30/43) buyruğunda da bu kökten gelen kelime kullanılmıştır. “(صدعته فانصدع) : Onu yardım, o da yarıldı” anlamındadır. Aslında bu kelime anlam itibariyle ayırmak ve yarmak ile alâkalıdır. Ebu Zueyb, bir eşeği ve onun sıpalarını söz-konusu ederken, şöyle demektedir:

وكانهن رِبابه وكأنه يَسْرُ يُفِضُ عَلَى الْقِدَاحِ وَيَصْدَعُ

“Sanki o (sıpa) lar otların üzerine bırakılmış bir örtü gibidir.

Ve sanki o, fal oklarını çektirene benzer.

O fal oklarının üzerine bir eğilip onları çeker ve dağıtır.”

Onları dağıtır, birbirinden ayırır, demek istemektedir.

Yüce Allah’ın: **“Artık emrolunduğunu açıkça bildir”** buyruğu ile ilgili olarak el-Ferrâ der ki: Yüce Allah bununla emri açıkla demektedir. Yani dinini açıkça bildir, ortaya koy anlamındadır. Buna göre buradaki; (ما) edatı, (emrolunma) fiili ile birlikte mastar konumundadır. İbnü’l-Arabî der ki: Buradaki **“emrolunduğunu açıkla”** emri, emrolunduğunu yerine getir, anlamındadır.

“Artık emrolunduğunu açıkça bildir” buyruğunun: Sen onları tevhide davet etmek suretiyle, topluluklarını ve sözbirliklerini dağıt. Çünkü onlar, bir bölümü senin çağrını kabul etmek suretiyle ayrılıp dağılacaklardır, anlamında olduğu da söylenmiştir. O takdirde, buradaki “(الصدع) : Kâfirlerin topluluğunun dağıtılması” demek olur.

“Müşriklerden de yüzçevir.” Yani, onların alay etmelerini önemsemekten, onların sözlerine aldırmaktan yüzçevir. Çünkü Allah seni onların söylediklerinden arındırmış, uzak tutmuştur.

İbn Abbas der ki: Bu buyruk, yüce Allah’ın: **“Müşrikleri... öldürünüz”** (et-Tevbe, 9/5) âyeti ile nesh edilmiştir.

Abdullah b. Ubeyd de der ki: Peygamber (sav) yüce Allah’ın: **“Artık emrolunduğunu açıkça bildir”** buyruğu ininceye kadar gizli kalmaya devam et-

ti. Bu buyruk indikten sonra o da, ashabı da artık dışarı çıktılar. Mücahid der ki: Bu buyruk ile namazda Kur'ân-ı Kerîm'i açıktan oku, demek istemektedir. **"Müşriklerden de yüzçevir"** ise, onlara aldırış etme, demektir.

İbn İshak der ki: Müşrikler kötülük yapmayı sürdürüp, Rasûlullah (sav) ile çokça alay etmeye başlayınca, şanı yüce Allah da: **"Artık emrolunduğunu açıkça bildir. Müşriklerden de yüzçevir. O alay edip duranlara karşı muhakkak Biz sana yeteriz. Onlar ki, Allah ile beraber başka bir ilah tanır-lar. Onlar yakında bileceklerdir"** buyruklarını indirdi. Buyruğun anlamı şudur: Sen, emrolunduğunu açıkça bildir, Allah'tan başkasından korkma. Hiç şüphesiz Allah, alay edenlere karşı sana yeterli geldiği gibi, sana eziyet ve renlere karşı da O sana yeter. Bu alay edenler Mekke'nin ileri gelenlerinden beş kişi idiler. Bunlar başlarını çeken el-Velid b. el-Muğire'den başka el-Âs b. Vâil, el-Esved b. el-Muttalib b. Esed Ebu Zem'a ve el-Esved b. Abdi Yeğus ile el-Haris b. et-Tulâtila'dır. Allah onların hepsini helâk etmiştir. Bedir günü savaşının, bir günde helak edildikleri de söylenmiştir. Çünkü bunlar, Rasûlullah (sav) ile alay eden kimselerdi.

(Yine) İbn İshak'ın belirttiğine göre, bunların helak edilmelerine sebep şudur: Sözü geçen bu kimseler, Beytullahı tavaf ettiklerinde Cebrail (a.s), Rasûlullah (sav)'a geldi. Hz. Cebrail kalkınca, Rasûlullah (sav) da kalktı. Onun yanından el-Esved b. el-Muttalib geçti. Hz. Cebrail, el-Esved'in yüzüne yeşil bir yaprak attı, hemen kör oldu ve gözüne bir ağrı girdi. Başını duvara vurmaya koyuldu. Bu sefer, yanından el-Esved b. Abdi Yeğus geçti, Hz. Cebrail onun karnına işaret etti. Bu sefer su içip kanamama hastalığına yakalandı ve karnı irinli su ile dolup şişerek öldü. Yanından el-Velid b. el-Muğire geçince Cebrail, ayak topuğunun alt tarafında bulunan bir yara izine işaret etti. Bu yara senelerce önce kibirinden elbiselerini yukarı doğru çekerken isabet etmişti. Şöyleki; el-Velid, Huzaahlılardan, oklarına tüy takmakta olan bir adamın yanından geçti. Bu oklarından birisi el-Velid'in elbisesine takıldı ve o topuğunda pek önemsiz olan bu yarayı açtı. Hz. Cebrail'in işareti ile bu yarası bir daha açıldı ve ölümü ile sonuçlandı. Yine yanından el-Âs b. Vâil geçti, onun da ayağının alt tarafındaki çukura işaret etti. Taife gitmek üzere eşiğine bindi. Eşegi şıbrık denilen dikenli bir otun üzerine çöktü. Bu sırada da Âs'ın ayağının çukur tarafına bir diken battı ve ölümüne sebep oldu. Sonra el-Haris b. et-Tulâtila yanından geçti. Onun da başına işaret etti, başından irin akmaya başladı ve bu sebepten öldü.⁽¹⁾

Bunların ölüm sebepleri ile ilgili buna yakın, nisbeten farklı açıklamalar da zikredilmiştir.

(1) İbn İshâk, *Sire*, s. 254 -az farkla-

Yüce Allah'ın: *"Nihâyet Allah binalarını temellerinden yıktı ve üstlerindeki tavan başlarına yıkıldı"* (en-Nahl, 16/26) buyruğunda kastedilenlerin bunlar olduğu da söylenmiştir. Böylelikle ölümlerinde onlara gelen bu musibetler -ileride geleceği gibi- üzerlerine yıkılan tavana benzetilmektedir.

الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

96. Onlar ki, Allah ile beraber başka bir ilâh tanırırlar. Onlar yakında bileceklerdir.

Bu, alay edenlerin nitelikleri ile ilgili bir buyruktur. Bunun, mübtedâ olduğu, haberinin de **"onlar yakında bileceklerdir"** anlamındaki buyruk olduğu da söylenmiştir.⁽¹⁾

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾

97. Andolsun ki, onların söylediklerinden dolayı göğsünün daraldığını da elbette biliyoruz.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, onların söylediklerinden"** onların seni yalanlamalarından, sözlerini reddetmelerinden, düşmanlarının sana ve ashabına yaptıklarından **"dolayı göğsünün"** yani kalbinin **"daraldığını elbette biliyoruz."** Göğüs ile kalbin kastedilmesi, kalbin yerinin göğsün içi olduğundan dolayıdır.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾

98. Artık sen hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

(1) Buna göre âyet-i kerimenin anlamı şöyle olur: "Allah ile beraber başka bir ilah tanıyanlar yakında bileceklerdir."

1. Namaza Sığınmak:

Yüce Allah'ın: **"Artık sen hemen Rabbini hamd ile tesbih et."** Yani, sen hemen namaza koş, namaza sığın. Çünkü namaz tesbihin en ileri derecesi, takdîsin de en ileri noktasıdır.

"Tesbih et" buyruğu, yüce Allah'ın: **"Ve secde edenlerden ol"** buyruğunun bir açıklamasıdır. Namazda yüce Allah'a en ileri derecede yakınlık halinin secde hali olduğu açıkça bilinmektedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kulun Rabbine en yakın olduğu hal, secdedeki halidir. O bakımdan ihlasla dua ediniz."⁽¹⁾ Bundan dolayıdır ki, bu buyrukla özellikle secde hali söz konusu edilmiştir.

2. Bu Âyet-i Kerime Secde Âyeti midir?

İbnü'l-Arabî der ki: Bazı kimseler, buradaki emir ile bîzatihî secde etmenin emredildiğini sanmışlardır. O bakımdan burada, Kur'ân-ı Kerim'de tilâvet secdesi yapılan yerlerden birisi olduğu görüşünü kabul etmişlerdir. Ben, Beytülmağdis'in -Allah onu arındırsın- Hz. Zekerîyya mihrabında imamlık yapan zatın burada secde ettiğine tanık oldum, ben de bu âyet-i kerimenin nihâyetinde onunla birlikte secde ettim. Ancak ilim adamlarının çoğunluğu bu görüşte değildir.

Derim ki: Ebu Bekir en-Nakkâş, Ebu Huzeyfe ile Yeman b. Riâb 'ın görüşüne göre burada secde âyeti olduğunu zikretmektedir. O, bunun vacip bir secde olduğu görüşündedir.

وَاَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

99. Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et.

Bu buyruk ile ilgili açıklamalarımızı tek başlık halinde sunacağız:

Yakîn, Ölüm Demektir:

Yüce Allah Peygamberine, kullarının kendisine hizmette kusur etmeleri halinde kendisine ibadet etmesini emretmekte ve bunun, vacip olduğunu belirtmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Sana yakîn gelinceye kadar"** ifadesinin anlamı nedir? Çün-

(1) *Müslim*, Salât 215; *Nesâî*, Tatbîk 78; *Müsned*, II, 421.

kü, zaten **“Rabbine ibadet et”** ifadesi ibadet emri için yeterlidir, diyene şöyle cevap verilir:

Bu buyruğun anlamı şudur: Eğer **“Rabbine ibadet et”** emri mutlak gelmiş olsaydı, sonra da Hz. Peygamber, yüce Allah’a yalnızca bir defa ibadet etmiş olsaydı, bu emre gereken şekilde itaat etmiş olurdu. Yüce Allah’ın: **“Sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar”** diye buyurması ise, ölünceye kadar sen O’na ibadetten ayrılma, anlamında olur.

Peki, şanı yüce Allah: **“Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et”** diye buyurduğu halde, niçin “ebediyyen” diye buyurmamıştır, denilecek olursa, şu şekilde cevap verilir:

“Yakîn” ifadesi, “ebediyyen” ifadesinden daha belîğdir. Çünkü, “ebediyyen” kelimesinin tek bir anı ve bütün anları “sonuna dek” ifade etme ihtimali vardır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/95. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Maksat, hayatı süresince ibadetin de devamlılığıdır. Nitekim yüce Allah’ın salih kulu şöyle demiştir: **“Hayatta olduğum sürece namaz kılmamı, zekât vermemi emretti.”** (Meryem, 19/31)

Buna bağlı olarak bir kimse hanımına: Sen ebediyyen benden boşsun, diyecek olursa, sonra da: Ben bununla bir gün veya bir ayı kastettim derse, hanımına ric’at yapmakla mükellef olur. Eğer: Hayır, ben hayatı boyunca onu boşamış oldum diye açıklarsa, ona ric’at yapamaz.

“Yakîn” kelimesinin, ölüm anlamına geldiğine delil ise, Ensar’dan olan Um el-Alâ’nın rivâyet ettiği hadistir. Bu hanım, Hz. Peygamber’e bey’atte bulunan kadınlardandır. Bu hadiste şunlar da geçmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Osman’a -Osman b. Maz’un’u kastediyorum- gelince, ona da yakîn gelmiş bulunmaktadır. Ve ben, onun namına hayır ümid ederim. Allah’a yemin ederim, ben Allah’ın Rasûlü olduğum halde ona ne yapılacağını bilemem” dedikten sonra, hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.⁽¹⁾ Bu hadisi, sadece Buhârî -Allah’ın rahmeti üzerine olsun- rivâyet etmiştir.

Ömer b. Abdulaziz de şöyle derdi: Ben, insanların ölümü yakîn (kesinlik) ile bildikleri halde, ondan çok şüpheyne benzeyen bir yakîn görmüş değilim. Çünkü onlar, bu yakînlerine rağmen ölüm için gerekli hazırlığı yapmıyorlar.

Bununla ölümün geleceğinde şüphe ediyorlar demek istiyor gibidir.

Şöyle de denilmiştir: Burada **“yakîn”**’in, yüce Allah’ın, düşmanlarına karşı sana zafer vereceği hususunda şüphe edilmeyen hak anlamında olduğu da

(1) *Buhârî*, Cenâiz 3, Şehâdât 30; *Müsned*, VI, 436. *Buhârî*, Cenâiz 3 ile *Müsned*, VI, 436’da “... ona ne yapılacağını...” yerine; “bana ne yapılacağını...” şeklindedir.

söylenmiştir. Bu görüş, İbn Şecere'ye aittir. Ancak birincisi daha sahihtir. Mücahid, Katade ve el-Hasen'in görüşüdür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Cubeyr b. Nufeyr ise, Ebu Müslim el-Havlânî'yi şöyle derken dinlediğini rivâyet etmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Bana mal toplamam, ticaret yapanlardan olmam vahyolunmadı. Ancak bana: **Rabbini hamd ile tesbih et, secde edenlerle beraber ol ve yakîn (ölüm) sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et,**" diye vahyolundu.⁽¹⁾

HİCR SÛRESİ'NİN SONU

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 105.

Nahl

Sûresi

1-128. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de İnmiştir, Yüzyirmisekiz Âyettir).

el-Hasen, İkrime, Ata ve Câbir'in görüşüne göre bütünüyle Mekke'de inmiştir. Bu sûrede şanı yüce Allah, kullarının üzerindeki nimetlerini sayıp dökmesi sebebiyle buna "Sûretu'n-Niam (Nimetler Sûresi)" adı da verilir.

Yüce Allah'ın: *"Şâyet bir ceza verecek olursanız, size yapılan saldırının misli ile mukabele edin"* (126. âyet) buyruğu dışında Mekke'de indiği de söylenmiştir. Sözü geçen bu âyet-i kerimenin ise, Medine'de Hz. Hamza ile Uhud'da şehid edilenlere uygulanan müsle hakkında indiği belirtilmiştir.

Bir diğer istisnâ da yüce Allah'ın: *"Sabret, senin sabrın ancak Allah(ın) yardımını iledir"* (127. âyet) ile: *"Ayrıca Rabbin... sonra hicret edenlere..."* (110. âyet) buyruklarının da Medine'de indiği söylenmiştir.

"Zulmedildikten sonra Allah yolunda hicret edenlerin..." (41. âyet) buyruğu Habeşistan'a hicret hakkında olup Mekke'de inmiştir.

İbn Abbas der ki: Bu sûre, Hz. Hamza'nın şehid edilmesinden sonra Medine'de inen üç âyet-i kerime dışında Mekke'de inmiştir. Söz konusu bu âyet-i kerimeler ise: *"Allah'ın ahdini az bir pahaya satmayın... Sabredenlerin mükâfatını elbette yapmakta olduklarının en güzeliyle vereceğiz"* (95-97. âyetler) buyruklarıdır.

آتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ ۖ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾

1. Allah'ın emri geldi. Artık onun acele gelmesini istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir, yücedir.

"Allah'ın emri geldi. Artık onun acele gelmesini istemeyin" buyruğundaki **"geldi"** buyruğu, "gelir, gelecek" anlamındadır. Bu, bir kimsenin: Eğer bana ikram edersen, ben de sana ikram ederim, demesine benzer. Bundan

önce de yüce Allah'ın, gerek mazi, gerekse müstakbel (muzari, geniş zaman, gelecek) ile ilgili haber vermelerinin aynı olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Çünkü onun geleceğini bildirdiği şey kaçınılmaz olarak gelecektir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Cennetlikler, cehennemliklere... seslenirler."* (el-A'râf, 7/44)

"Allah'ın emri"nden kasıt; şirk üzere ve O'nun Rasûlünü yalanlamaya devam eden kimseler için hazırladığı cezasıdır. el-Hasen, İbn Cüreyc ve ed-Dahlâk derler ki: Bu, Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği ve onda yer alan farz hükümleri ile sair ahkâmıdır. Ancak bu anlama gelme ihtimali uzaktır. Çünkü, ashab-ı kiramdan herhangi bir kimsenin, yüce Allah'ın farz hükümlerini kendilerine farz kılınmadan önce çabuklaştırılmasını istediğine dair bir nakil gelmemiştir. Azap ve cezanın acele gelmesini isteyenlere gelince; bu Kureyş kâfirlerinden olsun, onların dışındaki kâfirlerden olsun çokça nakledilmiş bir husustur. Öyleki, en-Nadr b. el-Haris: *"Ey Allah! Eğer bu senin katından gelmiş hakkın kendisi ise..."* (el-Enfal, 8/32) diyerek azabın çabuklaştırılmasını istemişti.

Derim ki: ed-Dahlâk(ın) görüşü lehine, Ömer (r.a)'ın şu sözleri delil gösterilebilir: Ben, üç hususta Rabbime muvafakat ettim. İbrahim'in Makamı, hicab ve Bedir esirleri hususunda. Bunu, Müslim ve Buhârî rivâyet etmiştir.⁽¹⁾ Bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/125. âyetin ilk bölümü, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

ez-Zeccâc der ki: Burada, **"Allah'ın emri"**nden kasıt, yüce Allah'ın, küfürlerine ceza olmak üzere onları tehdit etmiş olduğu azaplardır. O bakımdan bu, yüce Allah'ın: *"Nihâyet emrimiz gelip tandır kaynayınca..."* (Hûd, 11/40) buyruğunu andırmaktadır.

Burada sözü edilen **"Allah'ın emri"**nin kıyamet günü olduğu yahut onun yaklaştığına delil teşkil eden alâmetlerinden birisi olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas der ki: *"O saat yaklaştı ve ay yarıldı"* (el-Kamer, 54/1) buyruğu nâzil olunca, kâfirler şöyle dedi: Bu adam, kıyametin yaklaştığını iddia ediyor. O halde yaptıklarınızın bazılarından uzak durunuz. Uzak durdular ve beklediler. Ancak, herhangi bir şey görmeyince, bu sefer: Biz birşey görmüyoruz, dediler. Bunun üzerine yüce Allah'ın: *"İnsanların hesaba çekilecekleri vakit yaklaştı"* (el-Enbiyâ, 21/1) âyeti nazil oldu. Yine, bundan korkup çekindiler ve kıyametin yaklaşmasını beklediler. Geçen günler uzayıp durunca, biz birşey görmüyoruz dediler. Bunun üzerine: **"Allah'ın emri geldi"** âye-

(1) *Buhârî*, Salât 32, Tefsir 2. sûre 9; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 24 (muhtasar olarak); *Dârimî*, Menâsik 33 (kısmen); *Müsned*, I, 23, 24, 36.

ti nâzil oldu. Rasûlullah (sav) da, müslümanlar da bundan dolayı korkuya kapıldılar. Bu sefer: **“Artık onun acele gelmesini istemeyin”** buyruğu inince kalpleri yatıştı ve huzur buldular. Peygamber (sav): “Ben ve kıyamet, şu ikisi gibi gönderildim” diyerek şehadet parmağı ve onun yanındaki parmağı ile işaret etti. Yani, Hz. Peygamber demek istiyor ki: Az kalsın kıyamet benim gelişimden önce kopacakken, ben ondan önce gönderildim.⁽¹⁾

İbn Abbas der ki: Peygamber (sav)’ın peygamber olarak gönderilmesi kıyametin alâmetlerindendir. Cebrail de, Muhammed (sav)’e peygamberlik vermek üzere semâvât ehlinin yanından geçip gittiğinde onlar: Allahuekber kıyamet koptu demektir, dediler.

“O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir, yücedir.” Yani, O’nun, kıyameti koparmaya kadir olmadığı şeklindeki nitelendirmelerinden münezzehtir. Çünkü Onlar: Hiçbir kimse ölüleri yeniden diriltemez, diyorlardı. Bu sözleriyle de ancak yaratılmış bir kimsenin nitelendirilebileceği âcizlikle O’nu nitelendirmiş oldular. Böyle bir nitelendirme ise şirktir.

“Onların ortak koştukları şeylerden” buyruğunun, onların şirk koşmalarından... anlamında olduğu söylenmiştir. Buyruktaki “(مَا) : **Şeyler**” kelimesinin; “(الَّذِي) : Kimse” anlamında olduğu da söylenmiştir ki, O, kendisine ortak koşulan kimselerden yüce ve münezzehtir, anlamına gelir.

يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ
أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾

2. O, kendi emri ile kullarından dilediği kimseler üzerine Ruh ile melekleri: “Benden başka hiçbir ilâh olmadığını bildirin. O halde benden korkun” desinler diye indirir.

“(يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ)”; **Melekleri... indirir**” buyruğunu, el-Mufaddal b. Âsım; “(تُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ) : Melekler... iner” diye okumuştur. Burada fiil aslı itibariyle; (تَنْزِيل) şeklindedir ve bu fiilin gerçekleştirilmesi meleklerle isnad edilmiştir. el-Kisaî, Ebû Bekir’den, o, Âsım’dan, -el-Mufaddal’dan farklı olarak- ve el-A’miş’ten; “(تُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ) : Melekler indirilir” şeklinde meçhul fiil olarak okumuşlardır. el-Cu’fi ise Ebu Bekir’den, o, Âsım’dan; “(تُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ) : Melekleri... indiririz” diye faili belli malum fiil olarak okumuşlardır. Diğerleri ise yi-

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur’ân*, s. 284

ne, malum bir fiil olarak; “(يُنْزِلُ): İndirir” diye okumuşlardır. Bu fiildeki zamir, yüce Allah’ın lafzına racidir. Katade’den ise, “(تُنْزِلُ): İndiririz” şeklinde, “nûn” ile fakat şeddesiz okuduğu rivâyet edilmiştir. el-A’meş ise, “nüzulden” olmak üzere; “(تَنْزِلُ): (Melekler) iner” diye “te” harfi üstün, “ze” harfi de esreli olarak okumuştur. “(الملائكة): Melekler” ise, merfu’ olarak (melekler inen anlamında fail olarak) okumuşlardır. Allah’ın: “(تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ) *Melekler... in-er de iner*” (el-Kadr, 97/4) buyruğunda olduğu gibi.

“**Ruh**” buyruğundan kasıt, vahiy demek olup, bu da nübüvvet demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yüce Allah’ın: “*O, kendi emrinden ruhu kullarından dilediği kimseye gönderir*” (el-Mu’min, 40/15) buyruğu da buna benzemektedir. er-Rabi’ b. Enes de, Allah’ın kelamı olan Kur’ân diye açıklamıştır. Bunun, kendisine uyulması gereken hakkın beyanı olduğu söylendiği gibi, canlıların ruhları diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı da Mücahid yapmıştır. Çünkü beraberinde bir ruh bulunmaksızın hiçbir melek inmez. Aynı şekilde İbn-i Abbas’dan da rivâyet edildiğine göre “ruh” şanı yüce Allah’ın ademoğlunun suretleri gibi yarattıklarından bir yaratıktır. Semadan beraberinde bunlardan birisi bulunmaksızın hiçbir melek inmez.

Buradaki “**ruh**” kelimesi rahmet diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı el-Hasen ve Katade yapmıştır. Hidâyet diye de açıklanmıştır. Çünkü bedenler ruhlarla hayat bulduğu gibi, kalbler de hidâyet ile hayat bulur. ez-Zeccac’ın görüşünün anlamı da budur. Çünkü ez-Zeccac şöyle demektedir: Ruh yüce Allah’ın emrine irşad etmek suretiyle içinde hayatî bir özellik taşıyan her bir buyruktur. Ebu Ubeyde de burada ruhtan kasıt Cebrail’dir diye açıklamıştır.

Yüce Allah’ın; “(بِالروح): **Ruh ile**” buyruğu ruh ile beraber anlamında olup bu da; “(خَرَجَ بِيَابِهِ): Elbiseleriyle çıktı” ifadesindeki elbiselerinin de onunla beraber (üzerinde) olması demektir.

“**Emri ile kullarından dilediği kimseler üzerine**” yani Allah’ın peygamberlik için seçmiş olduğu kimseler üzerine... demektir. Bu da onların: “*Ve dediler ki: Bu Kur’ân iki kasabanın birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?*” (Ez-Zuhuruf, 43/31) şeklindeki sözlerini red etmektedir.

“**Benden başka hiçbir ilah olmadığını bildirin. O halde Benden korkun desinler diye**” buyruğu, bu putlara tapmaktan sakındırma emrini ihtiva etmektedir. İşte bundan dolayı inzâr (korturak bildirmek, sakındırmak) fiili getirilmiştir. Çünkü inzâr aslı itibariyle kendisinden korkulan şeyden sakındırmak demektir. Bu anlama ayrıca: “**Benden korkun**” buyruğu da delil teşkil etmektedir.

“(أَنْ أُنْذِرُوا): **Bildirin ... diye**” buyruğundaki (أَنْ), cer harfinin zikredilme-

mesi suretiyle nasb mahallindedir ki; “(بَانَ أَتَدْرُوا أَهْلَ الْكُفْرِ بَانَهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)”: Külfere sapmış olanları Allah'dan başka hiçbir ilah yoktur, diye uyarıp korkutun” anlamındadır. O halde bu edât cer harfinin düşmesi ile yahut da “uyarıp korkutma (inzar)” bunun hakkında söz konusu olması (mef’ûl olması) dolayısıyla nasb mahallindedir.

خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢﴾

3. O, gökleri ve yeri hak ile yarattı. O, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

“O, gökleri ve yeri hak ile” zeval bulmaları ve yok olmaları için “yarattı.”

“Hak ile” buyruğunun, kudretine delalet etsinler diye kullarının kendisine itaat etmek suretiyle ibadet etmelerini istemek hakkına sahip olduğunu ölümden sonra da mahlukatı yaratacağını bildirmek üzere ... anlamında olduğu da söylenmiştir.

“O, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.” Hiçbir yaratmaya gücü yetmeyen bütün bu putlardan üstündür.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٤﴾

4. O, İnsanı bir nutfeden yarattı. Bakarsın ki o, apaçık bir hasım kesilivermiştir.

“O insanı bir nutfeden yarattı.” Şanı yüce Allah vahdaniyetinin delilini söz konusu ettikten sonra, insanı, insanın boşu boşuna yorulup didinmesini ve haddini aşmasını söz konusu etmektedir.

“İnsan” cins isimdir. Bununla Ubey b. Halef el-Cumahî'nin kastedildiği de rivâyet edilmiştir. Ubey, Peygamber (sav)'e çürümüş bir kemik getirerek gelir ve: Acaba Allah, çürüyüp toprak olduktan sonra bunu tekrar diriltir mi, diye sorar. Yine yüce Allah'ın: “İnsan hiç Bizim kendisini bir nutfeden yarattığımıza bakmaz mı? Böyle iken o apaçık bir hasım olup çıkıyor” (Yâsın, 36/77) buyruğunun da bu olay hakkında indiği belirtilmektedir. Yani insan belden ve göğüs kemikleri arasından çıkan bir sudan yaratılmış-

tır. Yüce Allah, onu bebek olarak dünyaya gelinceye kadar bir merhaleden bir merhaleye geçirmiştir ve sonunda insan, bu gibi meselelerde tartışıp hasım olacak hale gelmiştir.

Buna göre ifade, insanın yaptıklarının hayret edilecek işler olduğu anlamını taşımaktadır. Çünkü insan *“kendi yaratılışını unutarak Bize bir misal getirmektedir.”* (Yâsîn, 36/78)

Yüce Allah'ın: **“Bakarsın ki o apaçık bir hasım kesilivermiştir”** buyruğu düşmanlığı apaçık bir şekilde, yüce Allah'ın kudreti hususunda davalanmış bir kimse olarak ortaya çıkmıştır, demektir.

“(النسيب)”: Uygun, münasip” kelimesinin (المناسب) anlamında olduğu gibi.

Bunun: O batıl ile husumet ettiğini açıkça ortaya koyan kimse demek olduğu da söylenmiştir. **“Apaçık (mubîn)”** içinde bulunanı sözleri ile açıkça ifade eden kimsedir.

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنْفَعٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥٠﴾

5. Davarları da yarattı ki bunlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok menfaatler vardır. Onlardan yersiniz de.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Davarlar (el-En'âm):

Şanı yüce Allah, insanı söz konusu ettikten sonra, insana ihsanlarından söz ederek: **“Davarları da yarattı ki ...”** diye buyurmaktadır. **“Davarlar** (el-en'âm)”; deve, inek ve koyun türüdür. Çoğunlukla (نعم وأنعام) ifadeleri, develer için kullanılırken, toplu olmaları halinde bu ifade kullanılır. Tek başına koyunlar hakkında bu tabir kullanılmaz şair Hassan der ki:

عَفَتْ ذَاتُ الْأَصَابِعِ فَالْجَوَاءُ إِلَى عَذْرَاءَ مَنَزَلِهَا خَلَاءُ
دِيَارُ مَنْ بَنَى الْحَسْحَاسَ قَفْرُ تُعْفِيهَا الرِّوَامِسُ وَالسَّمَاءُ
وَكَاثَتْ لَا يَزَالُ بِهَا أَنْيْسُ خِلَالَ مُرُوجِهَا نَعْمُ وَشَاءُ

"Zatü'l-Esabi'de, el-Civâ'da Azra'ya kadar olan yerlerdeki
Bütün izler silindi; orada konaklama yerleri ıpıssızdır.
Hashâsoğullarından kalma kurak mı kurak yerler;
Tozu dumana katan ve bırakılan izleri gömen rüzgârlar
ile sema o eserleri yok ediyor.

Oralarda bir zamanlar dost olacak kimseler vardı.

Onun yeşil otlakları arasında develer (neam) ve koyunlar salınırdı."

Görüldüğü gibi burada "neam" kelimesi özel olarak develer hakkında kullanılmıştır

el-Cevheri der ki: "Neam" tekildir "en'âm" ise otlayan malların adıdır. Bu isim çoğunlukla develer hakkında kullanılır. el-Ferra der ki: Bu kelime müzekker olup müennesi gelmez, o bakımdan Araplar: "(هَذَا نَعْمٌ وَارِدٌ)": Bu, suya giden bir devedir" derler. Bunun çoğulu ise; (نُعْمَانٌ) şeklinde gelir. "(حَمَلٌ)": Oğlak" kelimesinin çoğulunun; (حُمَلَانٌ) şeklinde gelmesi gibi. "En'âm" kelimesi de hem müzekker, hem müennestir. Nitekim şanı yüce Allah, bir yerde: "(مِمَّا فِي بُطُونِهِ)": On(lar)ın karınlarından" (en-Nahl, 16/66) diye buyurduğu halde, bir başka yerde de; "(مِمَّا فِي بُطُونِهَا)": Onların karınlarından" (el-Mu'minûn, 23/21) diye buyurmaktadır.

Bu buyruktaki "(الْأَنْعَام)": **Davarları**" kelimesinin nasb olarak gelmesi (bir önceki âyetteki) "insan" lafzına atfedilmesinden yahud mukadder bir fiille nasbedildiğinden dolayıdır. Böyle olması daha uygundur.

2. Isıtacak Şeyler:

"(الدَّفْءُ)", Sıcaklık" demektir. Burada yünleriyle, tüyleriyle ve kılları ile ısıtıcı olan elbise, astar ve kürk gibi eşyalar, kastedilmektedir. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, davarların ısıtacak şeyleri, onların nesilleridir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'ır.

el-Cevherî ise, "*es-Sıhah*"da diyor ki: "**Isıtacak şeyler**"den kasıt, develerin yavruları, sütleri ve onlardan alınarak kendileriyle yararlanan diğer ürünleridir. Nitekim yüce Allah: "**Bunlarda sizi ısıtacak şeyler... vardır**" diye buyurmaktadır. Hadis-i şerifte de: "(لَنَا مِنْ دِفْئِهِمْ مَا سَلَمُوا بِالْمِيثَاقِ)": (Aramızdaki) antlaşmayı kabul ettikleri sürece, develerinden bizim de bir payımız vardır⁽¹⁾ diye buyurulmaktadır. Aynı zamanda bu kelime, sıcaklık demektir. Bu anlamda olmak üzere "(دَفِئَ الرَّجُلُ دَفْأَةً)": Adam ısındı" denilir. Bu şekliyle; "(كَرِهَ كَرَاهَةً)": Hoşlanmadı" fiili gibi kullanılır. Yine "(دَفِئَ دَفًّا)" şeklinde;

(1) Buradaki "dif" lafzına "deve" anlamının verilebileceği. İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 124'teki açıklama ve buradakine yakın örnekten de anlaşılabilmektedir.

"(ظمىء ظمًا) : Susadı" fiili gibi de kullanılır. Esreli olarak; (الدَّفء) ise, isim olarak "ısıtan şey" demektir, çoğulu da; (الأدفاء) diye gelir. Mesela; "(ما عليه دفء) : Onun üzerinde ısıtacak bir şey yoktur" denilir, çünkü burada isimdir. Ancak, aynı anlamı kastederek; (ما عليك دفء) denilmez, çünkü bu şekliyle de mastardır.

"(اقعد في دفء هذا الحائط) : Bu bahçenin soğuğa karşı koruyan serin yerinde otur" denilir. (رجل دفيء) ; şeklinde ve "fa'il" veznindeki ifade ise, adam kendisini ısıtacak şey giydi, demektir. Isınmış halde olan bir erkeğin durumunu anlatmak için; (رجل دفآن) ; Isınmış adam" denilir. "(امرأة دفأى) : Isınmış kadına" demektir. "(قد أدفأ الثوب وتدفا هو بالثوب واستدفا به) : Elbise kendisini ısıttı, kendisi elbise ile ısındı, onunla ısındı" demektir. Yine, bu anlamda; "(أدفا به) : Onunla ısındı" diye kullanılır ve bu fiillerin vezni "ifteale" şeklinde olup, kendisini ısıtacak şeyler giyindi, demek olur. "(دفؤت ليلتنا) : Gecemiz ısındı sıcak geçti" anlamında olduğu gibi, "(يوم دفيء) : Sıcak bir gün" ifadesi de "fa'il" vezninde gelmiştir. (ليلة دفيئة) da sıcak gece demektir. Ev ve elbiseyi nitelemek için de aynı şekil kullanılır. "(المذفئة) : Pek çok deve" demektir. Çünkü, develerin biri, diğerini nefesleriyle ısıtır. Bu, şeddeli olarak da kullanılır. "(المذفأة) : Tüyleri ve yağları pekçok olan develer" anlamındadır. Bu açıklamalar el-Esmâ'î'den nakledilmiştir. eş-Şemmâh da şöyle bir beyit nakletmektedir:

وكيف يصيغ صاحبُ مذفاتٍ على أثباجهن من الصقيع

"Sırtlarında buzlar bulunan tüyleri ve yağları pek çok develer sahibi
Nasıl olur da kaybolur?"

Yüce Allah'ın: "**Ve birçok menfeatler vardır**" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Menfaatlerden kasıt, herbir canlının soyudur. Mücahid der ki: Kasıt, onların sırtlarına binmek, yük vurmak, sütlerinden, etlerinden, yağlarından yararlanmaktır.

"**Onlardan yersiniz de.**" Özellikle yeme menfeatini tek başına sözkonusu etmesi, onlardan sağlanan faydaların en büyüğü olduğundan dolayıdır. Anlamı, onları kesmeniz halinde ise, etlerinden yersiniz şeklinde olduğu da söylenmiştir.

3- Yün Giyinmek:

Bu âyet-i kerime, yün giyilebileceğine delildir. Rasûlullah (sav) da, ondan önceki Musa ve diğer peygamberler de yün giyinmişlerdir. Muğîre yoluyla gelen hadiste şöyle denilmektedir: "(Peygamber) üzerinde yenleri dar, Şam'dan

gelme, yünden bir cübbe bulunduğu halde yüzünü yıkadı..."⁽¹⁾ Bu hadisi Müslim ve başkaları rivâyet etmişlerdir.

İbnü'l-Arabî der ki: Yün giyinmek, muttakilerin ayırıcı vasfı, salihlerin giyimi, ashab ve tabiinin alameti idi. Zahid ve âriflerin tercih ettikleri giyimdir. Yün, hem yumuşak, hem kaba ve sert, hem kaliteli, hem orta halli, hem de bayağı şekilleriyle giyilir. İnsanlardan bir topluluğu teşkil eden "sufiyye (mutasavvıflar)" de ona nisbet edilirler. Çünkü, onların çoğunlukla giydiği yündür. Buna göre (sufiyye) kelimesindeki "ye" harfi nisbet içindir. "He" (yuvarlak te) ise, çoğul bildiren te'nis içindir. Sufi şeyhlerinden birisi, Beytü'l-Makdis'de -Allah onu hertürlü pislikten arındırsın- bana şu beyitleri okumuştı:

تشاجر الناس في الصوفي واختلفوا فيه وظنوه مشتقاً من الصوف
ولست أنحل هذا الاسم غير فتى صافى فصوفي حتى سُمي الصوفي

"İnsanlar, sufi hakkında anlaşmazlığa düştüler ve ihtilaf ettiler
Ve bunun sûf (yün) kelimesinden türemiş olduğunu zannettiler.
Ben bu ismi ancak şu şekilde kabul ederim: (Sufi) safâ (hoş gönül,
temiz kalp) ile muamele eden bir feta demektir.
Böylesi de sufi olur ve işte böylesine sonunda sufi adı verilmiştir."

وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦٦﴾

6. Akşamleyin getirişinizde de, sabahleyin salıverişinizde de onlarda sizin için bir güzellik vardır.

"**Güzellik** (cemâl)"; kendisiyle güzelleşilen ve süslenilen şey demektir. Yine, bu kelime hüsn (güzellik) anlamına gelir. "(جَمَلُ الرَّجُل)": Adam güzelleşti" demektir. (جَمَالاً) mastardır. "(جَمِيلٌ) Güzel erkek" "(جَمِيلَةٌ) Güzel kadın" demektir. (جَمَلَاءُ) da aynı anlamdadır. Bu açıklamalar, el-Kisaî'den nakledilmiştir. el-Kisaî, ayrıca şu beyiti de nakleder:

فَهِىَ جَمَلَاءُ كَبْدَرٍ طَالَعِ بَدَتْ الْخَلْقَ جَمِيعاً بِالْجَمَالِ

"O, yeni doğan ondördündeki ay gibi güzel bir kadındır
Güzelliğiyle bütün insanları geride bırakmıştır."

(1) Müslim, Tahâre 79; Ebû Dâvûd, Tahâre 60

Ebu Züeyb de:

جَمَالُكَ أَيُّهَا الْقَلْبُ الْقَرِيعُ

“Ey yaralı kalp, sen güzel davranışı elden bırakma...”

beyitinde, ey yaralı kalp, çirkin bir sabırsızlık göstermeyerek güzel tutumunu ve hayaya bağlılığını devam ettir, ondan ayrılma, demek istemiştir.

İlim adamlarımız derler ki: Güzellik, surette ve yaratılışın terki binde olduğu gibi, içteki ahlâk ve huyda, fiillerde de sözkonusu olur.

Hilkat ve yaratılış güzelliği, gözün idrâk ettiği ve kalbe mülâyim ve uygun düşen bir özelliktir. Nefis, bunun hangi yolla olduğunu bilmeksizin ve onu herhangi bir kimseye de nisbet etmeksizin buna bağlanır.

Huy güzelliği ise, ahlâkın övülmeye değer niteliklerde olması demektir. İlim sahibi, hikmet, adalet, iffet, öfkeyi yutmak, herkese hayır ve iyilik dilemek gibi. Fiillerin güzelliği ise, insanların menfaatlerine uygun ve onların menfaatlerini sağlamayı, onlardan kötülükleri uzaklaştırmayı gerektirici şekillerde ortaya çıkmaları ile sözkonusudur.

Davarların ve bineklerin güzelliği hilkat güzelliği arasındadır. Bu gözle görülen ve basiretlere uygun düşen bir haldir. Bunların çoklukları ve insanların bu davaları gördükleri vakit, bunlar filanın davalarıdır, demeleri de onların güzel tarafları arasındadır. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Çünkü bu develer, gittiklerinde güzellikleri bir araya gelir, muazzam bir görünüm arzederler ve kalpler onların güzelliklerine bağlanır. Çünkü, böyle bir durumda develerin hörgüçleri de sütün bulunduğu memeleri de büyür. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. İşte bu sebepten ötürü meralardan dönüşleri, oraya gidişlerinden önce sözkonusu edilmiştir. Çünkü, o vakit onların süt ve diğer verimleri daha mükemmel hale gelir ve nefis onların gelişlerinden dolayı sevince gark olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Eşheb, Mâlik'ten şöyle dediğini rivâyet eder: Yüce Allah: **“Akşamleyin gittiğinizde de sabahleyin salıverdiğinizde de onlarda sizin için bir güzellik vardır”** diye buyurmaktadır. Bu buyruk, meraya gidip yayılan davalar hakkındadır. Ancak **“revâh”**, davaların akşam vakti meradan dönüşleri demektir. **“Serah”** ise, sabahleyin gidişleri demektir. O bakımdan bir kimse develeri meraya sabah vakti bırakıp orada saldıgını, onların da meraya yayıldıklarını ifade etmek üzere; (سَرَحْتُ الْإِبِلَ أَسْرَحَهَا سَرْحًا وَسَرْحًا) denilir. Bu fiilin mülteaddi ve lazım (geçişli ve geçişsiz) şekilleri aynıdır.

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ
الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرؤُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٧﴾

7. Onlar, kendi kendinize yarı canınız tükenmeden varamayacağınız bir memlekete ağırlıklarınızı yüklenir, götürürler. Şüphesiz Rabbiniz, çok esirgeyici, çok merhamet edicidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Ağırlıkların Götürülmesi:

Yüce Allah'ın: **“Onlar... ağırlıklarınızı yüklenir götürürler”** buyruğundaki; **“(الْأَثْقَالُ): Ağırlıklar”** insanların eşya, yiyecek ve buna benzer taşınacak ağır şeyleri demektir. Bunlar da taşınması insana ağır gelen şeylerdir. Kastın, insanların bedenlerinin taşınması olduğu da söylenmiştir. Buna da yüce Allah'ın: **“Yer içindeki ağırlıklarını dışarıya çıkardığı zaman”** (ez-Zilzâl, 99/2) buyruğu delil teşkil etmektedir. Buradaki **“memleket”**ten kasıt, İkrime'nin görüşüne göre, Mekke'dir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, genel olarak sırt üstünde taşınarak kendisine ulaşılan her memleket ve belde hakkında yorumlanır.

“(شِقِّ الْأَنْفُسِ): Yarı can” ise, canın son derece yorulması ve gayretini ortaya koyması, çabalaması demektir. Genel okuyuş, “şin” harfi esrelidir. el-Cevherî der ki: **“(الشَّقِّ): Meşekkat** demektir. Yüce Allah'ın: **“Yarı canınız tükenmeden varamayacağınız...”** buyruğu buradan gelmektedir. Bu kelime, bazen (şin harfi) ötreli olarak da okunabilir. Bunu Ebu Ubeyde nakletmektedir.

el-Mehdevî der ki: Bu kelimenin “şin” harfinin üstün ve esreli okunması anlam itibariyle birbirine yakındır ve her iki şekli de zorluk ve meşakkat anlamındadır. Bu da asa ve benzer şeylerde görülen ortadan yarılma anlamındaki; **“(الشَّقِّ)”**den gelir. Çünkü, bundan dolayı asa, insanın zorluk ve meşakkatten çektiğinin bir benzerini çeker (kabul edilir). es-Sa'lebî der ki: Ebu Cafer ise, bu kelimeyi “şin” harfi üstün olarak okumuştur. Bunların iki şekli de iki ayrı söyleyiştir. Tıpkı; **“(رَقَّ وَرَقَّ وَجَصَّ وَرَطَّلَ وَرَطَّلَ)”**: (Her üç kelimelerin de ilk harfleri esreli ve üstün olmak üzere aynı anlam da olup sırasıyla): Yazılı sahife, alçı, rıtl kelimelerinde olduğu gibi. Şairin şu beyitinde de aynı kelime “şin” harfi esreli ve üstün olarak nakledilir:

وَدِي إِبِل يَنْعَى وَيَحْيِيهَا لَهُ أَحِي نَصَبَ مِنْ شِقْهَافَا وَدُزُوبِ

“Ve o develer sahibi olup koşar (arkalarından) ve kardeşim onları
meşekkatlerinden dolayı

Kendisinin (bir yorgunluk sebebi) kabul eder. Ve o çok yorulan bir kimsedir.”

Bu kelimenin; “(شَقَقْتُ عَلَيْهِ أَشَقَّ شَقًّا) : Ona meşekkat verdim, veririm” manasıyla mastar anlamında olması da mümkündür. (الشَّق) aynı zamanda yarım manasına da gelir. Nitekim, “(أَخَذْتُ شِقَّ الشَّاةِ وَشِقَّةَ الشَّاةِ) : Koyunun yarısını aldım” demektir. Âyet-i kerimede, maksadın bu olma ihtimali de vardır. Yani, siz ancak gücünüz eksilerek ve onun yarısı gittikten sonra ulaşabileceğiniz bir yere sizi ulaştırırlar. Bu da şu demektir: Sizi kendi öz gücünüzün yarısı ile diğer yarısının da tükenmesi ile ancak ulaşabileceğiniz bir yere götürürler.

Bu kelime, aynı zamanda dağın bir tarafı manasına da gelir. Nitekim, Umumu Zerr’ hadisinde şöyle denilmektedir: “(وَجَدَنِي فِي أَهْلِ غَنِيمَةِ بَشَق) : Beni az koyunları bulunan bir ahali arasında (bir dağın bir kenarında) buldu.”⁽¹⁾

Ebu Ubeyd ise, buradaki “şık” kelimesi, bir yerin özel adıdır, der. Bu kelime aynı zamanda öz kardeş anlamına da gelir. Mesela: “(هُوَ أَخِي وَشِقُّ نَفْسِي) : O benim kardeşim ve canımın yarısıdır” denilir. “Şık”, Arap cahillerinden birisinin de adıdır. Yine bu kelime, yan ve taraf anlamına da gelir. İmruu'l-Kays'ın şu beyitinde bu anlamda kullanılmıştır:

إِذَا مَا بَكَى مِنْ خَلْفِهَا أَنْصَرَفْتُ لَهُ بِشَقٍّ وَتَحَنَّنِي شَقُّهَا لَمْ يُحَوَّلِ

“Arkasında bulunan (bebeği) ağladı mı, bir yanıyla ona yönelir.

Diğer yanı yönelmeksizin altımda kalır.”

O halde bu kelime, müşterek (değişik anlamlarda) kullanılan bir kelimedir.

2. Genel Olarak Davarlar Özel Olarak da Develer,

Yüce Allah'ın Lütuflarındandır:

Şanı yüce Allah, genel olarak bütün davarları lutfettiğini bildirirken, özel olarak develeri diğer davarlardan farklı olarak ağır yükleri taşımak özellikleriyle sözkonusu etmiştir. Çünkü, koyunlar otlaklara salınması ve boğazlanması için, inek türü ekin için, deve türü ise yük taşımak içindir.

(1) *Buhârî*, Nikâh 82; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe, 92

Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir adam, üzerine yük vurduğu bir ineğin önüne katıp gütmekte iken, inek ona döndü ve: Ben bunun için yaratılmadım. Ben, ancak tarla sürmek için yaratıldım, dedi. Bunun üzerine insanlar hayret ve dehşet içerisinde: Subhanallah, hiç bir inek konuşur mu? dediler." Rasûlullah (sav) da şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki ben de, Ebû Bekir de, Ömer de buna iman ediyoruz."⁽¹⁾

Bu hadis-i şerif, ineklere yük vurulmayacağına ve sırtlarına binilmeyeceğine, ancak tarla sürmek, etlerinin yenilmesi, besin ve sütlerinin alınması için yaratıldıklarına delildir.

3. Binekler Üzerinde Yolculuk ve Yük Taşımak:

Bu âyet-i kerimede binekler üzerinde yolculuk yapmanın, onların sırtına yük vurmanın caiz olduğuna delil vardır. Ancak bunun, yük vurmakta aşırıya gitmeksizin, taşıyabilecekleri kadar olması ve bununla birlikte yürümekte de onlara yumuşak davranılarak zora koşulmamaları gerekir. Peygamber (sav) da, hayvanlara şefkat göstermek ve onları rahatlatıp dinlendirmeyi emrettiği gibi, onların yemlerine, sulanmalarına gereken dikkatin gösterilmesini de emretmiştir. Müslim'in rivâyetine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizler, bolluk ve verimli zamanlarda yolculuk yaptığınız vakit develere, yerden hakettikleri paylarını veriniz. Şâyet kıtlık ve verimsiz zamanlarda yolculuk edecek olursanız, o takdirde de devenizin gücünü tüketmeden önce varacağınız yere varmakta elinizi çabuk tutunuz."⁽²⁾ Bu hadisi, Malik Muvatta'da, Ebu Ubeyd'den, o, Halid b. Ma'dân yoluyla rivâyet etmiştir.⁽³⁾

Muâviye b. Kurra da şöyle der: Ebu'd-Derdâ'nın "Demûn" diye anılan bir devesi vardı. Şöyle derdi: Ey Demûn, Rabbinin huzurunda benden davacı olma.

Hayvanlar, dilsizdirler. Onlar, muhtaç oldukları şeyleri kendi adlarına bir çare ve yol bularak ele geçirmek imkânını bulamazlar. İhtiyaçlarını açıkça ifade etme gücüne de sahip değildirler. O bakımdan, her kim bu hayvanlardan gereği gibi yararlandığı halde, onların ihtiyaçlarını karşılamayacak olursa o, Allah'a şükretme imkânını kaybetmiş ve Allah'ın huzurunda kendisinden davacı olunmaya kendisini maruz bırakmış olur.

(1) *Buhârî*, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 5, Enbiyâ 54; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 12; *Müsned*, II, 245.

(2) *Müslim*, İmâre 178; *Müsned*, II, 378 (yakın lafızlarla)

(3) *Muvatta*, İsti'zân 38.

Matar b. Muhammed rivâyetle der ki: Bize Ebû Dâvûd anlattı, dedi ki: Bize İbn Halid anlattı dedi ki, bize el-Müsseyyeb b. Âdem anlattı, dedi ki: Ben, Ömer b. el-Hattab (r.a)'ı, bir deve güdücüsüne vurduğunu ve ona şöyle dediğini gördüm: Devene güç yetiremeyeceği yükü mü vuruyorsun?

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

8. Hem binmeniz için, hem de süs olmak üzere atları, katırları ve merkepleri de (yarattı). Ve bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Atlar, Katırlar ve Merkepler, Davarlardan Farklıdır:

Yüce Allah'ın: "(وَالْخَيْلَ)": **Atları**" buyruğu, nasb ile atfedilmiş bir kelimedir. Atları da yarattı, demektir. İbn Ebî Able ise, "(وَالْخَيْلُ وَالْبِغَالُ وَالْحَمِيرُ)": **Atlar, katırlar ve merkepler**" kelimelerinin tümünü ref' ile okumuştur. (Onlara binmeniz içindirler, anlamına gelir).

Atlara "**hayl**" anlamının verilmesi, yürüyüşü ile böbürlenmesinden dolayıdır. Bunun tekili ise; (خَائِلٌ) şeklindedir. Tıpkı; "(ضَائِنٌ)": Koyun" kelimesinin; (ضَيْنٌ)'in tekili oluşu gibi. Bunun tekilinin olmadığı da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar, bundan önce Âli İmran Sûresi'nde (3/14. âyet, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. İlgili hadisleri de orada zikretmiş bulunuyoruz.

Şanı yüce Allah'ın, burada atları, katırları ve merkepleri ayrıca zikretmiş olması bunların, en'âm (davarlar) lafzının kapsamına girmediğinin delilidir. Bir görüşe göre ise bunlar da "davarlar" lafzının kapsamına girmekle birlikte, yüce Allah bunları binmek özellikleri dolayısıyla ayrıca zikretmiştir. Çünkü at, katır ve merkeplerin ağırlıklı özelliği, binmek kastıyla kullanılmalarıdır.

2. Bineklerin Kiraya Verilmesi:

Yüce Allah, davarları ve binekleri bizim mülkiyetimize vermiş, onları bizim emrimize uyacak hale getirmiş ve bizlere onları müsahhar kılmayı, onlardan yararlanmayı -kendinden bize bir rahmet olmak üzere- vermiştir. İnsanın mülk edinip de emri altında kullanması (teshir'i) caiz olan hayvanların kiraya verilmesi de ilim ehlinin icmaı ile caizdir ve bu konuda ilim adamları

arasında görüş ayrılığı yoktur. Yük taşıyan ve binek olarak kullanılan hayvanların kiraya verilmesine dair hükümler fıkıh kitaplarında geçmektedir.

3. Yük ve Binek Hayvanlarına Yük Vurulması, Yolculuğa Çıkılması ve Yük Taşıtmak İçin Kiralanan Hayvana Fazla Yük Vurmak:

Aynı şekilde, binek ve yük hayvanlarının gerek üzerlerine yük vurmamak, gerekse de yolculuk yapmak kastıyla kiraya verilebileceği hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü yüce Allah; **“Ağırlıklarınızı yüklenir götürürler”** (en-Nahl, 16/7) diye buyurmaktadır.

Yine ilim adamları bir kimsenin yük ve binek hayvanını hayvanın sırtından nerelerde ineceğini ve hangi su başlarında konaklayacağını, yol alışının keyfiyet ve niteliklerini, yolda kaç defa konaklayacağını belirtmese dahi, muayyen bir şehire gitmek üzere yük ve binek hayvanını kiraya vermesinin caiz olduğunu kabul etmişler ve bütün bu hususlarda insanlar arasında örfen kabul edilen hususları ölçü olarak almayı yeterli görmüşlerdir.

(Maliki mezhebine mensup) ilim adamlarımız derler ki: Kiraya verme, helal ve haram olan hususlarda aynen alış-veriş gibidir. İbnü'l-Kasım da, kumaşın ölçülerini ve boyunu nitelendirmeksizin Merv kumaşı karşılığında, belli bir yere kadar bir binek kiralamanın caiz olmadığını söylemiştir. Çünkü Malik, böyle bir alış-verişi caiz kabul etmez. Ancak alış-veriş bedeli olarak verilmesi caiz olan şeylerin kira ücreti olarak verilebilir.

Derim ki: -İnşaallah- bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Çünkü bu bir icaredir. İbnü'l-Münzir der ki: Kendisinden ilim bellenen bütün ilim ehlinin icma ile kabul ettiklerine göre, bir kimse 10 kafîz⁽¹⁾ buğday taşımak üzere bir binek kiralayacak olsa ve şart koştuğu miktarı bu bineğe yükleyecek olup da bu hayvan telef olursa, kiralayanın herhangi bir sorumluluğu yoktur. Eğer 10 kafiz arpa yükleyecek olsa da durum böyledir.

Fakat bir kimse, 10 kafiz yüklemek üzere bir binek kiraladığı halde ona 11 kafiz yükleyecek olması halinde görüş ayrılıkları vardır. Şafîî ve Ebu Sevr, böyle bir kimse hem bineğin değerini tazminat olarak öder, hem de kirayı öder, derler. İbn Ebi Leyla ise şöyle der: Bu durumda kişi bineğin kıymetini öder ama, ayrıca ücret ödemez.

Bu hususta üçüncü bir görüş daha vardır. Bu görüşe göre de o kimse, kira ücretini öder. Ayrıca hem kira ücretinin bir bölümü, hem de bineğin kıymetinin bir bölümünü öder. Fazla olarak ödeyeceği bu bölüm de hayvana şart koştuğundan fazla olarak yüklediği miktar kadardır. Bu en-Nu'man (b. SA-

(1) Bir **kafiz** 24.432 gramdır. Bkz.; *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri*, Sh. 162

litt, yani Ebu Hanife), Yakub (Ebu Yusuf) ve Muhammed'in görüşüdür.

Malik'in arkadaşı İbnu'l-Kasım der ki: Eğer fazladan konulan bu kafîz miktarı hayvanı telef edecek boyutlara ulaşmıyorsa ve benzeri bir yük dolayısıyla hayvanın telef olmayacağı biliniyorsa, kiralayanın tazminat ödeme sorumluluğu yoktur. Bununla birlikte binek sahibinin ilk kira ücreti ile birlikte fazladan konulan kafîz'in ücretini alma hakkı da vardır. Çünkü bu durumda o bineğin telef olması, ona vurulan fazla yük miktarı dolayısıyla değildir.

Bu, mesafenin aşıp aşılıp aşılmasından farklı bir husustur. Çünkü mesafenin aşılması tamamıyla bir haddi aşmaktır, haksızlıktır. O bakımdan az ya da çok miktarda mesafe aşılabilecek olursa, kiralayan tazminat öder. Şart koşulan miktardan fazla yük vurmakta ise hem bir izin, hem de bir haksızlık (şartı aşmak) sözkonusudur. Eğer bu fazlalık normal şartlarda hayvanı telef etmiyor ise, bu durumda hayvanın kiralayana izin verilen hususlar çerçevesinde telef olduğu anlaşılır.

4. *Belli Bir Mesafeye Kadar Yük Taşımak Üzere Kiralanan*

Bineğin Hükümü:

İlim ehli, belli ücret karşılığında belli bir yere kadar binek kiralayan ve bu mesafeyi aşıp daha sonra da kendisine izin verilen yere geri dönen kişinin hükümü hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Bir grup ilim adamı, şöyle demektedir: Eğer, belirlenen yeri aşacak olursa, tazminat ödemesi sözkonusudur. Belirlenen sınırı aştığından dolayı ayrıca kira ödemesi sözkonusu olmaz. es-Sevrî böyle demiştir.

Ebu Hanife şöyle demektedir: Ücret, belirlenen mesafe hakkında sözkonusudur. Belirlenmeyen mesafe hakkında ücret sözkonusu olmaz, çünkü o, şarta muhalefet etmiştir, o bakımdan, tazminat ödeyecektir. Yakub (Ebu Yusuf) da böyle demiştir.

Şafiî ise şöyle demektedir: Bu durumda belirlediği mesafenin ücretini de, bu mesafenin dışında aştığı miktarın mislinin ücretini de öder. Eğer binek telef olursa, o takdirde kıymetini ödemesi gerekir. Medinelilerin hocaları olan fukahâ-i seb'a da buna benzer bir kanaat belirterek şöyle demişlerdir: Eğer belirlenen mesafeye ulaşıldıktan sonra daha ileriye gidecek olursa, hayvan herhangi bir zarar görmezse, fazla mesafenin kirasını öder. Eğer hayvan telef olursa tazminatını öder.

Ahmed, İshak ve Ebu Sevr derler ki: Böyle bir durumda hem kira, hem tazminat ödemesi sözkonusudur.

İbnü'l-Munzir der ki: Biz bu görüşü benimsiyoruz.

İbnü'l-Kasım der ki: Kiralayan kimse, kiraladığı mesafeye ulaşacak olup da daha sonra bir mil ve o civarda bir mesafe yahut birkaç mil veya oldukça fazla sayılacak bir mesafe daha giderse ve hayvan bu durumda telef olursa bu takdirde hayvan sahibi ilk mesafenin kirasını alır ve isterse neye varırsa varsın, fazla mesafenin kirasını, isterse de o mesafeyi aştığı günde binenin kıymetini alır.

İbnü'l-Mevvâz der ki: Belirlenen mesafeden fazla bir adım daha gidecek olsa bile tazminat ödemesinin sözkonusu olduğu rivâyet edilmiştir.

Belirlenen mesafeden bir mil ve daha fazla bir mesafe gidilmesi halinde İbnü'l-Kasım, Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: İnsanların belirlenen mesafede üzerinde durmadığı miktarlar dolayısıyla tazminat sözkonusu değildir.

İbn Habîb, İbn el-Mâcişûn ile Esbağdan şöyle dediklerini nakletmektedir: Eğer fazla gidilen mesafe az ise, yahut kira ile tuttuğu uzaklıktan az miktar ileri gittikten sonra kiraladığı mesafeye kadar hayvanı sağ salim geri getirecek olup hayvan orada, yahut da kiraladığı yere dönerken yolda ölecek olursa, bu durumda fazla mesafenin kira ücretini almaktan başka bir hakkı yoktur. Bu, tıpkı yanında vedîa olarak bırakılan maldan borç aldığı şeyi geri vermesine benzer. Şâyet benzeri süre zarfında eğer piyasa fiyatlarının değişebileceği kadar pekçok gün hayvanı alıkoymasını gerektirecek şekilde uzun bir mesafeyi fazladan götürecek olursa, o takdirde tazminat öder. Tıpkı belirlenen mesafe ya da zamanın aşılması halinde o aşılın mesafe ve süre içerisinde hayvanın ölmesi gibidir. Eğer bu fazlalık hayvanın ölümünü kolaylaştıracak türden olduğu bilinen bir fazlalık değil ise, izin verilen yere geri döndürülmesinden sonra hayvanın ölmesi, bir kimsenin yanındaki vediadan borç aldığı miktarı geri vermesinden sonra telef olması gibidir. Eğer sözkonusu fazlalık çok miktarda ise, o takdirde hayvanın ölümüne bu fazlalık sebep teşkil etmiş kabul edilir.

5. At, Katır ve Merkep Etlerini Yemenin Hükümü:

İbnü'l-Kasım ve İbn Vehb derler ki: Malik dedi ki: Yüce Allah: **"Hem binmeniz için, hem de süs olmak üzere atları, katırları ve merkepleri de (yaratmış)"** diye buyurarak, bunları hem binmek hem de süs olmak üzere yaratmış olduğunu, etleri yenilsin diye yaratmadığını belirtmektedir. Buna benzer bir rivâyet, Eşheb'den de nakledilmiştir. Bundan dolayı bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: At, katır ve eşeklerin etlerinin yenilmesi caiz değildir. Çünkü yüce Allah'ın, bunlar hakkında binmek ve süslenmek için yaratıldıklarını nass ile belirtmesi, bunun dışındaki özellikleri-

nın böyle olmadığını delilidir. Davarlar hakkında ise: **"Onlardan yersiniz de"** (en-Nahl, 16/5) diye buyurmaktadır. Bu da, yüce Allah'ın lütuf ve ihsan ettiği, belirttiği ısıtmaları ve başka menfaatleri ile birliktedir. Yüce Allah, böylelikle onlar hakkında meşru olan kesimin gerçekleşmesi suretiyle yemeyi bize mübah kılmıştır. İbn Abbas ve el-Hakem b. Uyeyne de bu âyeti delil göstermişlerdir. el-Hakem der ki: At etinin yenilmesi, Allah'ın Kitabı gereğince haram kılınmıştır. Sonra da bu âyet-i kerimeyi ve bundan önceki âyeti okuyarak şöyle demiştir: İşte bunlar etleri yenilsin diyedir, bunlar da binilsin diyedir.

İbn Abbas'a at etini yemeye dair soru sorulunca, bunu mekruh gördüğünü belirterek, bu âyeti okuduktan sonra: İşte bunlar binilsin diye yaratılmış olanlardır, demiştir. Daha sonra bundan önceki: **"Davarları da yarattı ki, bunlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok menfaatler vardır"** (en-Nahl, 16/5) âyetini okuyup: İşte bunlar da yenilsin diye yaratılmıştır, demiştir.

Malik, Ebu Hanife, onların mezheplerine mensup ilim adamları, el-Evzaî, Mücahid, Ebu Ubeyd ve başkaları da böyle demiştir. Bunlar, Ebû Dâvûd'un, Nesaî ve Dârakutnî ile başkalarının rivâyet ettikleri şu hadisi delil gösterirler: Salih b. Yahya b. el-Mikdâm b. Ma'dikerib babasından, o dedesinden, o Halid b. el-Velid'den rivâyetine göre, Rasûlullah (sav) Hayber günü atların, katırların ve eşeklerin; yırtıcı hayvanlardan parçalayıcı azı dişi olan yahut da kuşlardan pençesi olan hayvanların etlerini yemeyi yasaklamıştır. Dârakutnî'nin lafzı bu şekildedir.⁽¹⁾

Yine en-Nesaî, Halid b. el-Velid'den rivâyete göre o, Peygamber (sav)'ı: "Atların, katırların ve merkeplerin etlerinin yenilmesi helal değildir" derken dinlemiştir.⁽²⁾

Fukahâ ve hadis âlimlerinin cumhûru ise şöyle demektedir: Bunların etlerinin yenilmesi mübahtır. Ebu Hanife'den de bu görüş rivâyet edilmiştir. Bir kesim ise, istisnâ teşkil ederek bunların etlerinin yenilmesinin haram olduğunu belirtmişlerdir. Önceden belirttiğimiz gibi el-Hakem b. Uyeyne bunlar arasındadır. Bu görüş Ebu Hanife'den de rivâyet edilmiştir. Ebu Hanife'den bu üç ayrı rivâyeti de er-Rûyânî, **"Bahru'l-Mezheb alâ Mezhebi's-Şafiî"** adlı eserinde nakletmektedir.

Derim ki: Hem nazarın (kıyasın) hem de haberin delil teşkil ettiği sahih görüş, at etlerinin yenilmesinin caiz olduğu ve âyet ile hadisin bu konuda bağlayıcı bir delil ihtivâ etmediğidir. Âyet-i kerime at etlerinin haram oluşuna delil yoktur. Çünkü âyet-i kerime eğer buna delil teşkil etmiş olsaydı, ay-

(1) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 32; *Nesâî*, Sayd 30; *Dârakutnî*, IV, 287.

(2) *Nesâî*, Sayd 30.

nı zamanda eşek etlerinin yenilmesinin haram olduğuna da delil teşkil etmesi gerekirdi. Bu sûre ise Mekke'de inmiştir.

Peki, Hayber yılı eşeklerin etlerinin yeniden haram kılınmasına ihtiyaç doğuran sebep nedir? Çünkü, -ileride de geleceği gibi- at etinin helal kılındığına dair haberler de sabit olmuştur. Aynı şekilde, şanı yüce Allah, davaları sözkonusu ettiğinde onların çoğunlukla görülen ve en önemli menfaatlerini sözkonusu etmiştir. Bunlar ise, yük taşımaları ve etlerinin yenilmesidir. Bunların sırtına binmeyi, bunlarla çift sürmeyi ve buna benzer diğer menfaatlerini sayı olarak zikretmemiştir. Halbuki, bunların sırtına hem binilir, hem de bunlarla çift sürülür. Yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Allah, davaları bazısına binesiniz, bazısını da yiyesiniz diye sizin için yaratandır."* (el-Mu'min, 40/79) Yüce Allah, atlar hakkında da: **"Hem binmeniz için, hem de süs olmak üzere"** diye buyurarak, yine çoğunlukla bunların sağladığı menfaatleri ve kullanılış maksatlarını zikretmekte, bunların sırtına yük vurmaya sözkonusu etmemektedir. Halbuki, görüldüğü gibi atların sırtında da yük taşınabilmektedir. İşte bundan dolayı yüce Allah atların yenilmesini sözkonusu etmemiştir. Bunu ise yüce Allah, kendisine indirilenleri -ileride de geleceği üzere- açıklama görevini vermiş olduğu peygamberi açıklamış bulunmaktadır. Bu atların binilmek ve süs olmak üzere yaratılmış olmaları, yenilmemelerini gerektirmez. İşte herşeyi konuşturan yüce Yaratıcının konuşturduğu ineğin çift sürmek için yaratıldığını söylediğini görüyoruz. Buna göre atların binmek için yaratıldığı illetinden hareketle etlerinin yenilmeyeceğini söyleyen kimsenin, ineğin de çift sürmek için yaratılmış olduğundan dolayı etinin yenmemesini söylemesi gerekmektedir. Oysa bütün müslümanlar ineğin etinin yenilmesinin caiz olduğunu icma ile kabul etmiştir. İşte bu hususta sabit olan sünnet gereğince atta da aynı hüküm sözkonusudur.

Müslim, Câbir'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) Hayber günü ehli merkeplerin etlerini yemeyi yasakladı ve at etlerini yeme iznini verdi.⁽¹⁾

Nesâî'nin de Hz. Câbir'den rivâyeti şu şekildedir: Rasûlullah (sav) Hayber günü bize at etlerini yedirdi (yemeyi mübah kıldı) ve merkep etlerini yememizi yasakladı.⁽²⁾

Yine Hz. Câbir'den gelen bir rivâyette de şöyle dediği kaydedilmektedir: Biz, Rasûlullah (sav) döneminde at etini yedik.⁽³⁾

Eğer; Hz. Cabir'den gelen Hayber'de at etini yediklerine dair rivâyet, bir durumun nakledilmesi ve belli bir husustaki bir meseledir. O bakımdan

(1) *Buhâri*, Meğâzi 38, Zebâih 27; *Müslim*, Sayd 36; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 25.

(2) *Nesâî*, Sayd 29

(3) *Nesâî*, Sayd 29

onların, herhangi bir zaruret dolayısıyla atları kesmiş olmaları ihtimali vardır. Bu gibi hallerin gerektirdiği davranışlar, delil teşkil etmez; denilecek olursa, biz de şöyle cevap veririz:

Hiz. Câbir'den gelen ve onun, Rasûlullah (sav) döneminde at etini yediklerine dair bildirdiği haber, böyle bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Eğer biz, böyle bir itirazı kabul edecek olursak ayrıca bu konuda Hz. Esmâ'dan gelen şu hadis de bizi desteklemektedir: O, şöyle demektedir: Biz, Medine'de iken Rasûlullah (sav) döneminde bir at kestik ve onu yedik. Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

Nassın karşısında herhangi bir tercih edici sebep olmaksızın yapılan her türlü te'vil, ancak mücerred bir iddia olabilir. Ona hiçbir şekilde iltifat edilmez ve dayanak alınmaz.

Dâraikutnî de Esmâ yoluyla gelen hadiste, hiçbir te'vile yer bırakmayacak şekilde güzel bir fazlalık da rivâyet etmektedir. Esmâ der ki: Rasûlullah (sav) döneminde bir atımız vardı. Bu at, ölmek durumuna geldi, biz de onu kestik ve yedik.⁽²⁾ Görüldüğü gibi bu atın kesilmesi, öleceğinden korkulması sebebiyledir. Bunun dışında başka herhangi bir durum dolayısıyla değildir. Başarı Allah'tandır.

Eğer at da eşek gibi tek tırnaklılardandır, o bakımdan yenilmez, denilecek olursa, şu cevabı veririz:

Bu, kıyas-ı şebih⁽³⁾ diye bilinen bir kıyastır. Usul bilginleri bunu kabul edip etmemek konusunda farklı kanaatlere sahiptir. Eğer biz bunu kabul edecek olsak domuz etinin haramlığı bu görüşü reddetmektedir. Çünkü, bilindiği gibi domuz, çift tırnaklıdır ve diğer çift tırnaklılardan farklı hükme sahiptir. Şâyet, kıyas nassa karşı bir hüküm getiriyor ise, o takdirde bu kıyasın yapılması fasittir, görüşünden hareket edecek olursak, böyle bir itiraza da hiç bir önem atfedilmez.

Taberî der ki: Yenilmek için kendilerinden söz edilen hayvanlara binmenin caiz olduğunu ilim adamlarının icma ile kabul etmiş olmalarında, binilsinler diye yaratıldıklarından sözedilenlerin etlerinin yenilmesinin caiz olduğuna da aynı şekilde delil bulunmaktadır.

(1) *Müslim*, Sayd 38.

(2) *Dâraikutnî*, IV, 290. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd*, Et'ime 25, 32, 33; *Nesâî*, Sayd 29, 30, 32; *Tirmizî*, Et'ime 5; *İbn Mâce*, Zebâih 14.

(3) *Kıyâs-ı Şebih*: Nass ile hükünü belirtilen asla başvurularak, hükmü bulunmak istenen fer'in (kıyasa esas olan) asıllarda çeşitli benzerlerinin bulunması dolayısıyla, müctehidin fer'i en yakın bulduğu asla göre kıyas ederek hükmünü çıkarmaya çalışması demektir... (M. Ebu Zehrâ, *Usulu'l-Fıkh*, Kahire tarihsiz, s. 248, vd. eş-Şeyh Muhammed el-Hudârî, *Usulu'l-Fıkh*, Kahire 1389/1969, s. 328 vd.)

6. Katırların Hükümü:

Katırlar da eşekler ile aynı hükümde kabul edilir. Eğer atların etinin yenilmeyeceğini kabul edersek, o takdirde katırlar eti yenmeyen iki canlıdan türemiş bir türdür. Eğer, at eti yenilir kabul edersek, o takdirde katır, eti yenen ve yenmeyen iki hayvandan doğan bir hayvan demektir. O takdirde de usulde kabul edilen ilkeye göre haram hükmü galip ve baskın kabul edilir.

Aynı şekilde birisi kestiği yenilen, diğeri ise kestiği yenilmeyen kâfir ebeveynden doğanın kestiğinin hükmü de böyledir. Böyle bir ebeveynden doğanın kestiği, şer'i kesim olmaz ve onun kesimi ile kesilen hayvan da helal olmaz. el-En'âm Sûresi'nde (6/145. âyet 2. başlıkta) eşeklerin etlerinin haram kılınmasına dair açıklamalar geçmiş bulunduğundan bunu tekrarlamanın anlamı yoktur. Eşek etinin haram kılınış illetinin erkek bir hayvan ile Lut kavminin amelini yapması suretiyle kötü mayasını ortaya çıkarmak olduğu da söylenmiştir, o bakımdan ona da rics (murdar) adı verilmiştir.⁽¹⁾

7. Atlara Zekât Düşer mi?

Âyet-i kerimede atlara zekât düşmediğine delil vardır. Çünkü, Şanı yüce Allah bize, yararlanmayı mübah kıldığı ve onlardan faydalanmak suretiyle bize ikramda bulunduğu lütufları zikretmektedir. O bakımdan atlar dolayısıyla herhangi bir mükellefiyet -delil olmaksızın- sözkonusu olamaz. Malik, Abdullah b. Dinar'dan, o, Süleyman b. Yesar'dan, o, İrâk b. Malik'den, o, Ebu Hureyre'den rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Müslümana kölesi dolayısıyla da, atı dolayısıyla da sadaka (zekât) düşmez."⁽²⁾

Ebû Dâvûd'un da, Ebu Hureyre'den rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Atlarda ve kölelerde -kölelerin fitır sadakası müstesnâ- zekât yoktur."⁽³⁾

Malik, Şafiî, Evzaî, Leys, Ebu Yusuf ve Muhammed de bu görüştedirler. Ebu Hanife ise der ki: Hepsi dişi, yahut erkek ve dişi karışık olup sâime (otlaklarda yayılıyor) iseler her bir ata karşılık, bir dinar zekât vardır. Arzu ederse de bunların kıymetlerini tesbit eder ve her ikiyüz dirheme karşılık beş dirhem zekât verir. O, bu hususta Peygamber (sav)'dan nakledilen böyle bir rivâyeti delil göstermektedir: "Sâime olan atlarda herbirisi için bir dinar vardır."⁽⁴⁾ Yine Hz. Peygamberin şu hadisini de delil gösterir: "At üç türlüdür..."

(1) et-Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 543-544.

(2) *Buhârî*, Zekât 46; *Müslim*, Zekât 8; *Ebû Dâvûd*, Zekât 11; *Tirmizî*, Zekât 8; *Nesâî*, Zekât 16, 17; *İbn Mâce*, Zekât 15; *Muvatta*, Zekât 37; *Dârimî*, Zekât 10; *Müsned*, II, 242, 249, 254, 410, 432, 469, 477.

(3) *Ebû Dâvûd*, Zekât 11.

(4) *Dârakutnî*, II, 126.

Bu hadiste şu ifadeler de geçmektedir: "Gerek bu atların rakabelerinde, gerekse de bineklerinde Allah'ın hakkını unutmaz."⁽¹⁾

(Delil olarak gösterdiği) birinci hadise verilecek cevap şudur: Bu, ancak Ğavrek es-Sa'dî'nin, Cafer b. Muhammed'den, onun, babasından, onun da Hz. Cabir'den diye rivâyet ettiği bir hadistir. Dârakutnî ise der ki: Bu hadisi Cafer'den, sadece Ğavrek münferiden rivâyet etmiştir ve bu oldukça zayıftır. On-
dan öncekiler de zayıf ravilerdir.⁽²⁾

Diğer hadise gelince,⁽³⁾ hadiste sözü edilen hak, eğer savaş çağrısı yapılacak ve düşmanla savaşmak için atına muayyen olarak ihtiyaç hasıl olursa, onunla savaşa çıkması, ihtiyaç duymaları halinde, yolda kalmışları ve bineksizleri sırtında taşımasıdır. Böyle bir şey, taalluk ettiği takdirde o kimse için vacip olur. Tıpkı zaruret halinde muhtaç olanların yiyecek ihtiyaçlarını karşılamasının onun için muayyen bir hal alması gibi. İşte bunlar, atların rakabelerindeki Allah'ın hakkıdır.

Şâyet; bu, atların sırtlarındaki haktır, geriye onların rakabelerindeki hak kalmaktadır denilecek olursa, şu şekilde cevap verilir: Hadis, "onlardaki Allah'ın hakkını unutmaz" şeklinde de rivâyet edilmiştir. Dolayısı ile "Allah'ın onlardaki hakkı" ibaresi ile "onların rakabelerinde ve sırtlarındaki hakkı" ibaresi arasında herhangi bir fark yoktur. Her ikisinin de ihtiva ettiği mana aynı şeye racidir. Çünkü hak, onların tümüne taalluk eder.

İlim ehlinde bir topluluk da şöyle demektedir: Burada sözü edilen hak, bunlara güzel bir şekilde malik olmak, onların tokluk-açlıklarını güzel bir şekilde kontrol etmek, onlara güzel davranmak, onlara ağır gelmeyecek şekilde binmektir. Nitekim hadis-i şerifte: "Siz bu hayvanların sırtlarını kurulacağınız koltuklar bellemeyiniz"⁽⁴⁾ diye buyurulmaktadır. Hadiste özellikle onların "rakabe"lerinden sözedilmesi, rakabe ve boyunların, yerine getirilmesi haklar ve görev olarak ifa edilmesi gereken vacipler, farzlar ile ilgili çokça kullanılmasından dolayıdır. Nitekim yüce Allah'ın: "*O zaman mü'min bir rakabe (köle) azad etmelidir*" (en-Nisa, 4/92) buyruğun da bu kabildendir. Yine, Arapların "rakabe"yi taşınır ve taşınmaz mallar hakkında istiâre yoluyla kullandıkları çokça görülmüştür. Nitekim Küseyyir şöyle demektedir:

عَمَرُ الرِّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا غَلِقَتْ لِفْطَحَتَهُ رِقَابُ الْمَالِ

(1) *Buhârî*, Menâkıb 28, Tefsir 99. sûre 1, Şirb 12, İ'tisâm 24; *Müslim*, Zekât 24; *Nesâî*, Hayl 1; *İbn Mâce*, Cihâd 14; *Muvatta*, Cihâd 3; *Müsned*, II, 262.

(2) *Dârakutnî*, II, 126.

(3) Bu başlıktaki bilgiler ve buradan itibaren başlığın sonuna kadarki bölümler çoğunlukla İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhîd*, IV, 213-218 sayfeler arasında yer almaktadır.

(4) *Dârimî*, İsti'zân 39; *Müsned*, III, 439-441, IV, 234.

“O, çok iyilik yapan, cömert bir kimsedir. Gülercesine tebessüm ettiğinde O gülmesinden ötürü malların rakabeleri kilitlenir.”

Aynı şekilde, zekât düşen hayvanların, kendi cinslerinden belli nisabları vardır. Atlar için böyle birşey sözkonusu olmadığına göre, onlar hakkında zekâtın da sözkonusu olmadığı ortaya çıkar. Diğer taraftan, zekâtın yalnızca atların dişilerinde vacip olduğunu söyleyip erkeklerinde sözkonusu olmadığını söylemek de onun (Ebu Hanife'nin) bir çelişkisidir. Çünkü hadis-i şerifte bunlar arasında bir ayırım da gözetilmemektedir. Biz, atlara zekâtın düşmediğini söylerken, atın geliri için değil de, nesli için saklanan bir hayvan olduğunu ileri sürerek dişilerini de erkeklerine kıyas ederiz. Erkeklerine ise zekât düşmemektedir. O halde, tıpkı katır ile eşeklerde olduğu gibi, atların dişilerinde (kısıraklarda) da zekât vacip değildir.

Yine, Ebu Hanife'den, tek başına erkeklerine zekât düşmediği gibi, tek başına kısıraklarda da zekât düşmediği şeklinde bir görüşü de rivâyet edilmiştir. Cumhûrun kabul ettiği görüş de budur.

İbn Abdi'l-Berr der ki: Atların zekâtı ile ilgili Hz. Ömer yoluyla gelen haber, ez-Zührî ve başkalarının rivâyetiyle sahihtir. Bu, aynı zamanda Malik'ten de rivâyet edilmiştir. Ondan, Cüveyriye'nin ez-Zührî'den rivâyetine göre es-Sâib b. Yezid dedi ki: Ben babamın, atların kıymetlerini tesbit ettiğini sonra da bunların zekâtını Ömer'e verdiğini gördüm. Bu ise, Ebu Hanife'nin ve onun hocası Hammad b. Ebi Süleyman'ın lehine bir delildir. Bununla birlikte İslâm âleminin çeşitli bölgelerindeki fukahâdan herhangi bir kimsenin atlarda ve diğerlerinde zekâtı vacip kabul ettiğini bilmiyoruz. Bunu, yalnızca Cüveyriye Malik'ten rivâyet etmiş olup, Cüveyriye sika bir ravidir.

8. Süs Olmak Üzere Yaratılanlar ve Daha Bilmediğimiz Nice Varlıklar:

Yüce Allah'ın: “(وَرَبَّيْنَاهُ): **Süs olmak üzere**” kelimesi, takdirî bir fiil ile nasb edilmiştir. Yani, “(وجعلها زينة): Ve o, onları süs kılmıştır” takdirindedir. Bunun, mef'ulun leh olduğu da söylenmiştir.

Süs (zinet); kendisiyle süslenilen şeydir. Bu güzellik ve süslenme eğer dünya metaından ise, şanı yüce Allah, dünya metaından yararlanma hususunda kullarına izin vermiş demektir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: “Develer, sahipleri için bir izzet kaynağıdır, koyunlar berekettir. Atların perçemlerinde ise hayır vardır.”⁽¹⁾

Bu hadisi el-Berkânî ve *Sünen*'inde İbn Mace rivâyet etmişlerdir. Bundan önce de el-En'âm Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır. Peygamber (sav)'ın izzet-

(1) İbn Mâce, Sünen 69.

ومن الطريقة جائر وهْدَى قصد السبيل ومنه ذو دحل

“Kimi yollar haktan uzak, kimi orta yollu
Ve hidâyettir. Kimisi de fesatlıdır.”

Tarafe de şöyle demiştir:

عَدْوِيَّةٌ أَوْ مِنْ سَفِينِ ابْنِ يَمِينٍ يَجُورُ بِهَا الْمَلَّاحُ طَوْرًا وَيَهْتَدِي

Adevle gemisi yahut İbn Yîmin gemilerindendir.

Gemici kimi zaman onu doğrudan saptırır, kimi zaman da doğru rotada götürür.”

“Adevlâ” Bahreyn’de bir şehirdir. Adevlî de denizci demektir. Bu açıklamaları “*es-Sıhah*” müellifi yapmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Şüphesiz ki bu benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun, başka yollara uymayın.*” (el-En’âm, 6/153) Buna dair açıklamalar, daha önceden (el-En’âm Sûresi belirtilen âyet-i kerimenin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar arasından kimisi hak yoldan sapmaktadır. Yani, hak yoldan uzaklaşıp hidâyet bulamamaktadır. Bu gibi kimseler hakkında iki görüş vardır. Bir görüşe göre bunlar, değişik hevâların mensubu kimselerdir (sapık fırkalardır). Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. İkinci görüşe göre bunlar -yahudilik, mecusilik, hıristiyanlık gibi- küfür dinlerin mensuplarıdır.

Abdullah b. Mes’ud’un mushafında ise, “(وَمِنْكُمْ جَائِرٌ): Kiminiz de eğridir (haktan sapıktır)” anlamındadır. Hz. Ali de; “(وَمِنْكُمْ): Kiminiz” diye okumuştur. Anlamın: Kiminiz o yoldan sapmaktadır, şeklinde olduğu söylenmiştir. Buna göre, “(مِنْ): ...den, dan” bazı; “(عَنْ): ... den, dan” anlamındadır.

İbn Abbas der ki: Yani, Allah kimi hidâyete iletmeyi dilerse, ona imana giden yolu izlemeyi kolaylaştırır. Kimi de saptırmayı murat ederse, ona imana giden yolu ve imanın fûrû’unu (yani ona bağlı amelleri) ağırlaştırır.

Yüce Allah’ın: “**Doğru yolu göstermek**” buyruğunun, sizin yolda gidişiniz ve dönüşünüz... anlamında olduğu da söylenmiştir.

“**Yol**” (anlamındaki sebîl) kelimesi, tekil olmakla birlikte çoğul anlamındadır. Bundan dolayı ona raci olan zamir müennes olarak, “(وَمِنْهَا): **On(lar)dan bazısı**” diye kullanılmıştır. “Sebil: Yol” kelimesi, Hicazlıların şivesinde müennestir. (Ona ait zamirin müennes olması da bundan dolayıdır).

“O dileyeydi elbette hepinizi toptan hidâyete erdirirdi” buyruğunda me-
şîetin yüce Allah’a ait olduğunu beyan etmektedir. Bu ise, İbn Abbas’ın, âye-
tin tevili ile ilgili yaptığı açıklamanın doğruluğunu ortaya koyarken, diğer ta-
raftan Kaderiyenin ve onlara muvafakat edenlerin kanaatlerini de -önceden
de geçtiği gibi- reddetmektedir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ
شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾

**10. Sizin için gökten bir su indiren O’dur. İçecek de ondandır,-
hayvanlarınızı yaymakta olduğunuz bitkiler de ondandır.**

“İçecek (şarab)”; içilen şey demektir. “Bitki (şecer)”in de ne demek oldu-
ğu bilinmektedir. Yani, yüce Allah, yağmurlardan bitkiler, ağaçlar ve asma-
lar (çardak kurulmasını gerektiren ağaçlar) yetiştirir.

“(تُسِيمُونَ): **Yaymakta olduğunuz**” develerinizi otlatmakta olduğunuz (bit-
kiler...).

“(سَامَتِ السَّائِمَةَ تَسْوِمًا)”: Otlakta yayılan hayvan otladı” demektir. Bu kabil-
den olan hayvanlara da “sâime” denilir. “(السَّوَامُ وَالسَّائِمُ) Otlayan mal” anlamın-
dadır. “Sâim” ile “sâime”nin çoğulu “sevâim” şeklinde gelir. “(أَسَمْتُهَا أَنَا)”: Da-
varları otlağa çıkardım” demektir. “(مُسِيمٌ) Otlağa çıkaran” (مُسَامَةٌ وَسَائِمَةٌ) Ot-
lağa çıkarılan” demektir. Şair der ki:

أَوَّلَى لَكَ ابْنِ مُسِيمَةِ الْأَجْمَالِ

“Develeri otlatan (deve çobanı) kadının oğlu, böylesi sana daha uygundur.”

“Sevm” aslında merada uzaklara gitmek demektir. ez-Zeccâc der ki: Bu ke-
lime alâmet anlamındaki; (السُّومَةُ)’dan alınmıştır. Yani, bu otlayan hayvanlar,
yeryüzünde otlamak suretiyle birtakım alâmetler bırakırlar. Yahut meraya gön-
derilmek için bu hayvanlara işaretler konulduğu için bu ismi almış da ola-
bilirler.

Derim ki: “*el-Haylu’l-Müsevveme*” (Âl-i İmrân, 3/14) otlağa salınan atlar
demek olduğu gibi, “alâmet konulan atlar” anlamına da gelir. Yüce Allah’ın:

"(مُسَوِّمِينَ): İşaretlenmiş" (Ali-İmran, 3/125) buyruğunda da bu anlamdadır. el-Ahfeş der ki: Bu, işaretlenmiş anlamında olduğu gibi, gönderilmişle, elçi olarak görevlendirilmişler anlamında da olur. Mesela; "(سَوِّمَ فِيهَا الْخَيْلَ)": Davarları oraya gönderdi" anlamındadır. "Sâime" de buradan gelmektedir. Kelimenin "ya ve nun" ile çoğul yapılması ise atların işaretlenmiş olmaları ve bunların üzerinde de binicilerinin bulunmasından dolayıdır.

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ
كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

11. O su ile sizin için ekin, zeytin, hurmalıklar, üzüm ve meyvelerin her türlüşünden bitiriyor. Bunda düşünen bir topluluk için elbette birer âyet vardır.

Yüce Allah'ın: "O su ile sizin için ekin, zeytin, hurmalıklar, üzüm ve meyvelerin her türlüşünden bitiriyor" buyruğundaki; "(يُنْبِتُ)": Bitiriyor" buyruğunu, Ebu Bekir, Âsım'dan; "(نُنْبِتُ)": Bitiriyoruz" şeklinde tazim nûn'uyla okuduğunu rivâyet etmektedir. Ancak, genel olarak bu, Allah sizin için bitiriyor anlamında "ya" ile okunmuştur. Arapçada; "(نَبَتِ الْأَرْضُ)": Yer ekin bitirdi" şeklindeki kullanım ile; "(أَنْبَتَ)" kullanımı aynı anlamdadır.

Yine, "(نَبَتِ الْبَقْلُ)": Bakliyat bitti" ile "(أَنْبَتَ)" kullanımı aynı anlamdadır. el-Ferrâ da şu beyiti nakletmektedir:

رَأَيْتُ ذَوِي الْحَاجَاتِ حَوْلَ بَيْوتِهِمْ قَطِيناً بِهَا حَتَّى إِذَا أَنْبَتَ الْبَقْلُ

"Ben, ihtiyaç sahiplerinin evlerinin etrafında bakliyat bitinceye kadar Orada oturduklarını gördüm."

Buradaki hemzeli kullanım ile hemzesiz kullanım aynı anlamdadır. "(أَنْبَتَ)": Allah onu bitki gibi yetiştirdi" tabiri ile "(مَنَّبَتَ)": O da bitki gibi yetişmiştir" ifadesi, ğayr-i kıyasî olarak kullanılır. "(أَنْبَتَ الْغُلَامُ)": Çocuğun etek bölgesinde tüy bitti" anlamındadır. "(نَبَتَ الشَّجَرُ)": Ağaç dikti" demektir. Aynı kökten olmak üzere; "(نَبَتَ أَجْلَكَ بَيْنَ عَيْنَيْكَ)": Ecelinin, gözlerinin önünde olduğunu bil" denilir. "(وَنَبَتُ الصَّبِيَّ تَنْبِيئاً)": Çocuğu terbiye ettim, yetiştirdim"; "(الْمَنْبِتُ)": Nebat ve bitki yeri" demektir. Mesela; "(مَا أَحْسَنَ نَابَتَهُ بَنِي فُلَانٍ)": Malları ve çocukla-

rı ne güzel gelişip yetişmektedir" anlamındadır. "(نَبَتٌ لَهُمْ نَابَةٌ)": Küçük çocukları yetişti" anlamındadır. "(إِنْ بَنِي فَلَانٍ لَنَابَةٌ شَرٌّ)": Filan oğulları kötü yetişmiş çocuklardır, demektir. Genç delikanlılar hakkında; (النَّوَابِتُ) ifadesi; tecrübesiz gençler anlamına gelir. "Nebî" Yemen'de bir kabilenin adıdır. "Yenbût" da bir ağacın adıdır. Bütün bu açıklamalar el-Cevher'den nakledilmiştir.

"Zeytin" (زَيْتُونٌ) kelimesi (زَيْتُونَةٌ)'in çoğuludur. Ağacın kendisine de, mahsulüne de aynı isim verilir. el-En'âm Sûresi'nde (6/141. âyet, 3. başlıkta ve devamında) bu mahsullerin zekâtının hükmü ile ilgili açıklamalar geçmiştir bulunmaktadır, burada onları tekrarlayanın anlamı yoktur.

"Bunda" yani, yağmurların indirilmesinde ve bu mahsullerin yetiştirilmesinde **"düşünen bir topluluk için elbette birer âyet"** delâlet ve alâmet **"vardır."**

وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ
مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾

12. Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ay'ı size müsahhar kıldı. Yıldızlara da O'nun emriyle boyun eğdirilmiştir. Bunlarda aklını kullanacak bir topluluk için elbette ayetler vardır.

"Geceyi ve gündüzü..." buyruğu, "geceyi ve gündüzü sizin için sükun bulasınız ve lütfundan arayasınız diye yaratmış olması O'nun rahmetindedir" (el-Kasas, 28/73) buyruğuna benzemektedir. (Geceyi) sükun için, (gündüzü) çalışmak için **"güneşi ve ayı size müsahhar kıldı. Yıldızlar da O'nun emriyle boyun eğdirilmiştir."** Yani, vakitlerin bilinmesi, meyvelerin, ekinlerin olgunlaşması için (güneş ve aya); karanlıklarda da yol bulmak için yıldızlara boyun eğdirilmiştir.

İbn Âmir ve Şam halkı: "(وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ)": Güneş, ay ve yıldızlar da müsahhar kılınmışlardır" anlamında mübtedâ ve haber olmak üzere ref' ile okumuşlardır. Diğerleri mâkabline atf ederek nasb ile okumuşlardır.⁽¹⁾ Hafs, Âsım'dan rivâyetle; (وَالنُّجُومُ): **Yıldızlar**'ı merfu' olarak; "(مُسَخَّرَاتٌ)": **Boyun eğdirilmiştir** lafzını da onun haberi olarak okumuştur. "(وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ)": **Güneşi, ay'ı ve yıldızları da müsahhar kıldı** ifadeleri nasb ile; "(مُسَخَّرَاتٌ)": **Boyun eğdirilmiştir** ifadesi ise, ref' ile okunmuştur. Bu da **hazfedilmiş bir**

(1) Bu okuyuşa göre âyetin anlamı şöyle olur: Geceyi ve gündüzü size müsahhar kıldı. Güneşe, ay'a ve yıldızlara da O'nun emriyle boyun eğdirilmiştir...

mülbtedanın haberi olup, onlara boyun eğdirilmiştir, takdirindedir. Bu kelimeyi nasb ile okuyanların kıraatine göre ise, te'kid edici bir haldir. Yüce Allah'ın: "(وَمَرْ الْحَقُّ مُصَدِّقًا)": *O, tasdik edici olmak üzere haktır*" (el-Bakara, 2/91) buyruğunda olduğu gibi.

"Bunlarda aklını kullanacak bir topluluk için elbette âyetler vardır" yani, Allah'tan, onların dikkatlerini çektiği ve kendilerini muvaffak kıldığı şeye dair gelmiş pekçok âyetler vardır, demektir.

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً
لِّقَوْمٍ يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾

13. Ve yine sizin için yerde çeşitli renklerde yarattığı şeyleri de (size müsahhar kıldı). **Bunlarda öğüt alan bir topluluk için elbette bir âyet vardır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Yarattıkları:

"Ve yine sizin için yerde çeşitli renklerde yarattığı şeyleri de." Yani, yer yüzünde sizin için yarattığı şeyleri de size müsahhar kıldı.

"(ذَرَأَ): **Yarattı**" demektir. İsm-i faili; (ذَارَى) şeklinde gelir. "Zürriyet" de her iki tür yaratığın (insanların ve cinlerin) nesli demektir. Ancak Araplar, hemzeyi terkederek "ye"ye dönüştürmüşlerdir. Çoğulu ise; (الذَّرَارِي) şeklinde gelir. "(أَنى الله ذَرَأَكَ وَذَرَوَكَ)": Allah zürriyetini artırsın, çoğaltsın" demektir. (الذَّرَوُ وَالذَّرَى): Topluluğu dağıtmak demektir. Hadiste geçen; "(ذَرَأَ النَّارَ)": Ateş için yaratılmış olan zürriyet" anlamındadır.⁽¹⁾

2. Allah'ın Yarattıklarından İnsana Boyun Eğdirilenler:

Şanı yüce Allah'ın, yarattıkları arasında binekler, davarlar, ağaçlar ve bunun dışındaki varlıklar gibi boyun eğdirilmiş, itaat altına alınmış olanlar vardır. Böyle olmayanları da vardır. Buna delil de, Malik'in Muvatta'da Kâ'b el-Ahbâr'dan şöyle dediğine dair kaydettiği rivâyettir. Şâyet benim söylediğim bazı sözler olmasaydı, yahudiler beni bir eşeğe dönüştürürlerdi. Ona: Peki bu sözler nelerdir, diye sorulunca o şunları okudu:

(1) Bu tabir Hz. Ömer'in Halid b. Velid'e yazdığı bir mektubunda geçmektedir. (İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 156)

أعوذ بوجه الله العظيم الذي ليس شيء أعظم منه ، وبكلمات الله التامات التي لا يجاوزهن بر ولا فاجر ، وبأسماء الله الحسنى كلها ما علمت منها وما لم أعلم ، من شر ما خلق وبراً وذراً

“Kendisinden daha azametli hiçbir şey bulunmayan Allah’ın zatına, hiç bir iyinin ve fâcirin dışlarına çıkamadığı Allah’ın eksiksiz kelimelerine; Allah’ın, bildiğim ve bilmediğim bütün güzel isimlerine, yarattığı, varetteği ve yaydığı herbirşeyin şerrinden sığınırım.”⁽¹⁾

Yine, Muvatta’da, Yahya b. Said’den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ra-sûlullah (sav) İsra’ya götürüldüğünde, cinlerden bir ifritin elindeki bir ateş alevi ile arkasından geldiğini gördü... Sözügeçen bu hadiste: “Ve yeryüzünde yarattıklarının şerrinden” ifadesi de geçmektedir.⁽²⁾ Biz, bunu ve bu anlamdaki diğer hadisleri başka yerde zikretmiş bulunuyoruz.

3. Öğüt Almayı Gerektiren Alâmetler:

“Çeşitli renklerde” buyruğundaki; (مختلفاً): **Çeşitli** kelimesi, hal olarak nasbedilmiştir. **Renkler**’den kasıt, şekil ve görünümleridir. Yani, hayvanların, ağaçların ve diğer yaratıkların şekil ve görünümleri farklı farklıdır.

“**Bunlarda**” yani, bunların şekil ve çeşitlerinin farklılığında **“öğüt alan”** ve bütün bu varlıkları müsahhar kılmasının yüce Allah’ın vahdaniyetinin alametleri olduğunu, O’ndan başka hiçbir kimsenin bunlara güç yetiremeyeceğini bilen **“bir topluluk için elbette bir âyet”** bir ibret **“vardır.”**

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاحِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

14. Yine O, denizi, ondan taze et yemeniz ve ondan takınacağınız zineti çıkarmanız için emrinize verendir. Gemilerin orada (suları) yarararak gittiklerini görüyorsun. O’nun lütfundan arayışınız ve şükredesiniz diye.

(1) Muvatta’, Şear 12

(2) Muvatta’, Şear 10

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1. Deniz ve Çeşitli Etlerin Birbirleriyle Değiştirilmelerinin Hükümü:

Yüce Allah'ın: **“Yine O, denizi... emrinize verendir”** buyruğunda sözü edilen denizin emrimize verilmesi, insanlara, onda tasarruf etme imkânının verilmesi, orada gemilere binmek, demirlemek ve buna benzer şekillerde emrimize verilmesi demektir. Bu, Allah'ın üzerimizdeki nimetlerindendir. Allah, dilediği denizi bize musallat kılar ve bizi suda boğardı. Denize (el-Bakara, 2/50. âyetin tefsirinde) ve deniz avına dair açıklamalar (el-Mâide, 5/96. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Burada, yüce Allah, deniz avını “et” diye adlandırmaktadır.

Mâlik'e göre etler üç cinstir: Dört ayaklı davarların eti bir cins, tüylülerin (kümes hayvanları ve kuşların) eti bir cins, suda yaşayan hayvanların eti de bir başka cinstir. Aynı cinsten hayvanların etlerinin, fazlalıklı olarak satılmaları caiz değildir. Bununla birlikte inek türü ve yabani hayvanların etinin fazlalıklı olarak, kuş ve balık cinsi etleriyle satılması caizdir. Aynı şekilde kuş türü etlerin binek, yabani hayvan ve balık etleriyle fazlalıklı olarak da satılmaları caizdir.

Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Bütün et çeşitleri asılları gibi farklı türlerdir. İnek eti bir tür, koyun eti bir tür, deve eti bir türdür. Yabani hayvanların etleri de aynı şekilde farklı farklıdır. Kuşlar da, balıklar da böyledir.

Şafiî'nin iki görüşünden birisi de bu şekildedir. Diğer de şöyledir: Bütün davarlar, av hayvanları, kuşlar ve balıklar aynı cinstir, bunlarda fazlalık caiz değildir. Ancak, Şafiî mezhebi âlimlerince, Şafiî mezhebinin meşhur kabul edilen görüşü birinci görüştür.

Bizim delilimiz şudur: Şanı yüce Allah, canlı olan davarların isimlerini farklı farklı zikrederek; **“Sekiz çift (yaratmıştır). Koyundan iki çift, keçiden iki çift”** (el-En'âm, 6/143) diye buyurduktan sonra: **“Deveden de iki çift, sığırdan da iki çift yarattı”** (el-En'âm, 6/144) diye buyurmaktadır. Bütün bunlardan kasıt, et olduğuna göre, yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Size dört ayaklı davarlar helal kılındı.”** (el-Maide, 5/1) Bunların, koyun türü ile keçi türünün etlerinin birbirine yakın olduğu gibi, faydaları da birbirlerine yakın olduğundan dolayı, hepsinin ortak özelliğinin et olduğuna işaret edilmektedir. Bir başka yerde de: **“Ve canlarının çekecekleri kuş etinden...”** (el-Vâkıa, 56/21) buyruğundaki “tayr; kuş” kelimesi, “tâir”in çoğuludur. Çünkü yüce Allah, bir başka yerde: **“Ki, kanadıyla uçan herbir kuş”** (el-En'âm, 6/38) diye buyurmaktadır. Böylelikle, bütün kuş etlerini aynı ad altında toplamaktadır. Burada ise, (balık hakkında): **“Taze et”** diye buyurarak, bütün balık türlerini tek

bir çeşit olarak zikretmektedir. Dolayısıyla balıkların küçüğü ile büyüğü aynı özellikleri taşımaktadır. İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre ona, keçi etlerinin koç etleri karşılığında satılması aynı şey midir diye sorulmuş, da: Hayır demiştir. Bu konuda ona muhalefet eden kimse yoktur. O bakımdan bu, adeta icma gibidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Peygamber (sav)'ın, yiyecekleri (buğday ve benzerlerini) ancak misli misline satmayı kabul edip aksini nehyetmesinin, bizim mezhebimize muhalif kanaatte olanların lehine delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü, yiyecek mutlak olarak zikredildiği vakit, hem buğdayı, hem de sair yenen şeyleri kapsar. Eti kapsamaz. Nitekim bir kimse: Ben bugün bir yemek yedim, diyecek olursa, onun et yediği anlaşılmaz. Aynı şekilde Hz. Peygamberin şu hadisi de muhalif kanaate sahip olanlara karşı delil teşkil etmektedir: "İki cins farklı farklı oldu mu, artık istediğiniz gibi satabilirsiniz."⁽¹⁾

Bunlar ise, birbirinden farklı cinslerdir. Aynı şekilde bizler, etin kuş eti karşılığında fazlalıklı olarak satılmasının caiz olduğunu ittifakla kabul etmiş bulunuyoruz. Bunun, illeti ise, zekât düşmeyen bir yiyeceğin, yine zekât düşmeyen bir et karşılığında satılması değildir. Balık etinin de kuş etine karşılık fazlalıklı olarak satılması da böyledir.

2. Çekirge Satımı:

Çekirge ile ilgili mezhebimizde (Maliki mezhebinde) meşhur olan görüş, çekirgenin çekirge karşılığında fazlalıklı olarak satılmasının caiz olduğudur. Suhun'un dan bunun yasak olduğu görüşü de zikredilmiştir. Sonraki bazı ilim adamları da bu görüşe meyletmiş ve çekirgenin alınıp bir süre saklanabilen türden olduğu görüşünü belirtmişlerdir.

3. Et Yemeyeceğine Dair Yemin Eden Bir Kimse:

İlim adamları, et yememek üzere yemin eden kimsenin durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. İbnü'l-Kasım der ki: Bu kişi, sözügeçen bu dört cins etten hangisini yerse yeminini bozmuş olur. Eşheb ise "*el-Mecmua*"da şöyle demektedir: Ancak davarların etlerini yemesi halinde yemini bozulur. Yabani hayvanlar ile diğerlerini yediği için yemini bozulmaz. Böylelikle örf ve adete riâyet edilip lügavî lafzın kullanımına tercih edilmiş olur. Bu görüş daha güzeldir.

(1) *Müslim*, Müsakaat 81; *Ebü Dâvûd*, Buyû' 12. Aynı manada ve yakın lafızlarla: *Tirmizî*, Buyû' 23; *Nesâî*, Buyû' 44, 50; *Müsned*, V, 19

4. Denizden Çıkarılan Sûs Eşyaları:

Yüce Allah'ın: **"Ve ondan takınacağınız ziyneti çıkarmanız için"** buyruğu ile, inci ve mercan kastedilmektedir. Çünkü yüce Allah bir başka yerde: **"O iki denizden inci ve mercan çıkar"** (er-Rahman, 55/22) diye buyurmaktadır. Halbuki sûs eşyaları ancak tuzlu olduğu bilinen denizlerde sözkonusu olmaktadır. Zümrüt çeşitleri arasında denizden çıkartılanları olduğu da söylenir. el-Hüzelî inciye nitelendirdiği şu sözlerinde hatalı bulunmuştur:

فجاء بها من دُرّة لَطِيْمَةٍ على وجهها ماء الفرات يَدوم

"Ve onu üzerinde tatlı suyun dolaştığı
Amber ve misk kokan bir inciden getirdi."

Bu sözleriyle incinin tatlı sudan çıkartıldığını ifade etmektedir. (Bundan dolayı hatalı bulunmuştur).

Buna göre süslenmek haktır. Bu, yüce Allah'ın, Hz. Âdem'e ve onun soyundan gelenlere bir armağanıdır. Hz. Âdem yaratılmakla birlikte cennetin süsleriyle taçlandırılmıştır. Ona, Hz. Dâvûd'un oğlu Hz. Süleyman'ın ondan miras aldığı yüzük de takılmıştır. Bu yüzüğe, rivâyet olunduğuna göre "Hatemü'l-İz" deniliyordu.

5. Kılık ve Kıyafette Riâyet Edilecek Bazı Hususlar:

Şanı yüce Allah, denizden çıkan sûs eşyalarını zikrederek, erkeklere de kadınlara da genel bir lütuf ve ihsanda bulunduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla denizden çıkan herhangi bir şey onlara haram değildir. Yüce Allah, erkeklere altın ve ipeği haram kılmıştır, o kadar. Sahihte, Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İpek giymeyiniz. Çünkü dünyada onu giyen âhirette onu giymeyecektir."⁽¹⁾

Buna dair açıklamalar inşaallah Hac Sûresi'nde (22/23. âyetin tefsirinde) gelecektir. Buhârî de İbn Ömer'den rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah (sav) önce altından bir yüzük edinmiş ve bu yüzüğün taşını avucun içine doğru yerleştirmişti. Yüzüğün kaşına da "Muhammedün Rasûlullah" ifadesini kazdırmıştı. Bunun üzerine ashab da onun gibi yüzük edindiler. Hz. Peygamber, onların bu şekilde yüzük edindiklerini görünce yüzüğü attı ve şöyle buyur-

(1) *Buhârî*, Libâs 25; *Müslim*, Libâs 11; *İbn Mâce*, Libâs 16; *Müsned*, III, 101. "Dünyada ipek giyinenlerin, âhiretten bir paylarının olmayacağını" belirten rivâyetler için bk. *Buhârî*, Cumua 7, Buyû' 40, Et'ime 29, Eşribe 28, Edeb 66; *Müslim*, Libâs 4-10; *Ebü Dâvûd*, Salât 213, Libâs 7; *Nesâî*, Cumua 11, Salâtü'l-İdeyn 5; *Muvatta*, Libâs 18...

du: "Ben, bu yüzüğü ebediyen bir daha takmayacağım. Bundan sonra gümüşten bir yüzük edindi, bu sefer ashab da gümüş yüzükler edindiler. İbn Ömer der ki: Peygamber (sav)'dan sonra o yüzüğü Ebu Bekir, sonra Ömer, sonra da Osman taktılar. Bu, Hz. Osman'ın elinden Eris kuyusuna düştüğü vakte kadar böylece devam etti.⁽¹⁾

Ebû Dâvûd da der ki: İnsanlar, Hz. Osman'a yüzük elinden düştüğü vakte kadar muhalefet etmemişlerdi.⁽²⁾

İlim adamları bütün erkekler için gümüş yüzük edinmenin caiz olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. el-Hattâbî der ki: Kadınların gümüş yüzük kullanmaları mekruhtur. Çünkü bu erkeklerin kılık kıyafetleri arasında yer alır. Eğer, altın bulamayacak olurlarsa, o gümüşü zaferan veya buna benzer birşeyle sarartma yoluna gitsinler. Selef ve halefin âlimlerinin cumhuru, erkeklerin altın yüzük kullanmalarının haram olduğunu kabul etmektedirler. Ancak, Ebu Bekir b. Abdurrahman ile Habbab'dan gelen rivâyet şaz bir muhalif kanaattir. Bunların herbirisine de bu konudaki nehy ve nesh ulaşmamış olmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Enes b. Malik'in Rasûlullah (sav)'ın elinde gümüşten yapılmış bir yüzüğü yalnız birgün gördüğünü, sonradan da ashabın gümüşten yüzükler yaptırıp takındıklarını, bunun üzerine Rasûlullah (sav)'ın bu yüzüğünü atarak ashabın da yüzüklerini attığına dair Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği ki -lafız Buhârî'nindir-⁽³⁾ hadise gelince bu, ilim adamlarına göre İbn Şihab'ın bir yanılmasıdır. Çünkü Rasûlullah (sav)'ın attığı altın yüzüktür.⁽⁴⁾ Bunu da Abdulaziz b. Suhayb ile Sabit ve Katade, Enes'ten rivâyet etmişlerdir. Bu da İbn Şihab'ın Enes'ten yaptığı rivâyete muhaliftir. O bakımdan tek kişi topluluğa muhalefet ettiğinde, topluluğun rivâyetini kabul etmek gerekir. Üstelik, İbn Ömer'in rivâyet ettiği hadis de topluluğun rivâyeti lehine tanıklık etmektedir.

6. Yüzüklere Yapılacak Nakışların Hükümü:

Erkeklerin gümüş yüzük kullanmalarının ve gümüşle süslenmelerinin caiz olduğu sabit olmakla birlikte, İbn Sîrîn ve onun dışındaki bir takım ilim adamları, bunlara nakış yapılmasını ve bu arada Allah'ın adının yazılmasını mekruh kabul etmişlerdir. İlim adamlarından bir kesim de bunlara nakış yapmanın caiz olduğunu kabul etmişlerdir.

(1) *Buhârî*, Libâs 46; *Ebû Dâvûd*, Hâtem 1; *Nesâî*, Zîne 53

(2) *Ebû Dâvûd*, Hâtem 1.

(3) *Buhârî*, Libâs 47; *Müslim*, Libâs 59, 60; *Nesâî*, Zîne 81.

(4) *Buhârî*, Libâs 45, 53, Eymân 6; *Müslim*, Libâs 62; *Nesâî*, Zîne 47; *İbn Mâce*, Libâs 41; *Müsned*, II, 18, 34, 60, 68, 86, 96, 127, 128, 153

Diğer taraftan, eğer yüzüğe Allah'ın adını, yahut hikmetli bir söz, yahut Kur'ân-ı Kerîm'den bazı kelimeler nakşedip yüzüğü sol eline koyacak olursa, bu yüzük ile tuvalete girip sol eliyle istinca yapabilir mi? Said b. el-Müseyyeb ve Malik bunu, hafif (bir kerahet) görmüşlerdir.

Malik'e, eğer yüzükte Allah'ın adı varsa ve bunu sol eline takıyor ise yüzük sol elinde olduğu halde istinca yapabilir mi, diye sorulmuş, o da: Bunun hafif (tenzihi bir kerahet) olacağını ümid ederim, demiştir. Yine Malik'ten, bunu mekruh gördüğü rivâyet edilmiştir. Daha uygun olan budur. Bununla birlikte Maliki mezhebine mensup ileri gelen ilim adamlarının çoğunluğu bunun yasak olduğunu kabul etmişlerdir.

Hemmâm, İbn Cüreyc'den, o, ez-Zührî'den, o da Enes'ten şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) tuvalete gittiği vakit yüzüğünü bir kenara bırakırdı.⁽¹⁾ Ebû Dâvûd der ki: Bu, münker bir hadistir. Hadis ancak İbn Cüreyc'den, o, Ziyad b. Sa'd'dan, o da ez-Zührî'den, o, Enes'ten, bilinen rivâyete göre ise, Peygamber (sav) önce gümüşten bir yüzük edinmiş, sonra onu bırakmıştır, şeklindedir. Ebû Dâvûd dedi ki: Bu hadisi de Hemmâm'dan başka kimse rivâyet etmiş değildir.⁽²⁾

7. Hz. Peygamberin ve Bazı Zevatin Yüzüklerine Kazdırdıkları İfadeler:

Buhârî'nin, Enes b. Malik yoluyla rivâyet ettiğine göre, Rasûlullah (sav) gümüşten bir yüzük edinmiş ve ona "Muhammedun Rasûlullah" ibaresini kazıtmış ve şöyle demiştir: "Ben, gümüşten bir yüzük edindim. Ona da "Muhammed Rasûlullah" ifadesini naksettirdim. Hiç kimse bu şekilde (yüzüğe) nakş ettirmesin."⁽³⁾

İlim adamlarımız derler ki: İşte bu, yüzük sahibinin yüzüğü üzerinde kendi adını naksettirmesinin caiz olduğuna delildir. Malik der ki: Halife ve kadıların isimlerini yüzüklerine naksettirmesi, onların özellikleri arasındadır. Hz. Peygamber'in kendi yüzüğünün nakşı gibi herhangi bir kimsenin isim kazdırmasını yasaklaması, Hz. Peygamber'in adı ve Allah'ın insanlara gönderdiği Rasûlü olmak sıfatı dolayısıyladır.

Şamlılar ise, sultan (ve kamu görevlisi) dışındaki kimselerin yüzük edinmelerinin caiz olmadığını rivâyet ederler. Ayrıca bu hususta Ebu Reyhane'den bir hadis de rivâyet edilmekle birlikte bu, zayıf oluşu dolayısıyla delil teşkil edebilecek özellikte olmayan bir hadistir. Hz. Peygamberin: "Herhangi bir kimsenin kendi yüzüğündeki nakşın benzerini kazdırmayı" yasaklaması ise,

(1) *Tirmizî*, Libâs 6, "hasen-garib bir hadistir" kaydıyla.

(2) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 10.

(3) *Buhârî*, Libâs 54; *Nesâî*, Zîne 50; *İbn Mâce*, Libâs 39; *Müsned*, III, 187.

bu hususu reddetmekte ve bütün insanların -Hz. Peygamber'in nakşettirdiği ifadeyi kazdırmamaları şartıyla- yüzük edinmelerinin caiz olduğuna delil teşkil etmektedir.

ez-Zührî'nin yüzüğü üzerindeki ifade, "Muhammed, Allah'tan afiyet diler" anlamında idi. Malik'in yüzüğüne kazdırdığı ifade ise: "Hasbiyallahı ve ni'me'l-vekil: Allah bana yeter, O ne güzel vekildir" şeklinde idi.

Tirmizî el-Hakîm de, "*Nevadiru'l-Usul*" adlı eserinde, Musa (a.s)'ın yüzüğü üzerinde nakşettiği ifadenin; "*Her bir vadenin yazılmış bir hükmü vardır*" (er-Ra'd, 13/38) anlamındaki buyruk olduğunu zikretmektedir. Nitekim bu, daha önce er-Ra'd Sûresi'nde (anılan âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ömer b. Abdulaziz oğlunun bin dirhemlik bir yüzük satın aldığını haber alınca, oğluna şu mektubu yazmıştır: Bana ulaşan habere göre sen, bin dirheme bir yüzük satın almışsın. Şimdi o yüzüğü sat ve ondan bin aç kimseye yemek yedir ve bir dirhemlik demir bir yüzük satın al. Üzerine de: "Kendisinin gerçek değerini bilen kimseye Allah rahmet eylesin" (anlamındaki) ibareyi yazdır.

8. Süs Eşyası Takınmayacağına Dair Yemin Eden Kimse:

Bir kimse, süs eşyası takınmayacağına dair yemin ettikten sonra, inci takınırsa, yeminini bozmuş olmaz. Ebu Hanife de böyle demiştir. İbn Huveyzimendâd der ki: Çünkü her ne kadar sözlük adı ile süs, inciye de kapsamakta ise, yemin eden kimse yemininde bunu kastetmemiştir. Yeminler ise örf ile tahsis olunurlar. Nitekim bir kimse herhangi bir döşek üzerinde yatmak üzere yemin edecek olsa, sonra da yerin üzerinde yatarsa, o kişinin yemini bozulmuş olmaz. Aynı şekilde bir kimse herhangi bir kandille aydınlanmamaya yemin etse ve güneş ışığında otursa yine yemini bozulmuş olmaz. Her ne kadar yüce Allah, yeryüzüne döşek, güneşe de kandil adını vermiş ise de bu böyledir.

Şafiî, Ebu Yusuf ve Muhammed ise şöyle derler: Bir kimse süs takınmak üzere yemin eder, sonra da inci takınırsa, bu kimsenin yemini bozulur. Çünkü, yüce Allah: "**Ve ondan takınacağınız ziyneti çıkarmanız için...**" diye buyurmuştur. Denizden çıkan ziynet ise, inci ve mercandır.

9. Denizde Akıp Giden Gemiler:

Yüce Allah'ın: "**Orada yarararak gittiklerini görüyorsun**" buyruğunda sözü edilen gemiler ve deniz yolculuğu ile ilgili açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/50. âyet, ile 164. âyet, 3, 4. başlık ve devamlarında) ve baş-

ka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın; “(مَوَاجِرَ): **Yararak gittiklerini**” buyruğunu, İbn Abbas akıp gittiklerini diye açıklamıştır. Said b. Cübeyr, onların boylu boyunca gittiklerini, el-Hasen de ağırlıklarıyla gittiklerini diye açıklamışlardır. Katade ve ed-Dahhâk ise, bu gemiler aynı rüzgârla ileri doğru da, geri doğru da gidip gelmektedir. Bunun, denizin içerisinde sallanıp durur halde akıp gittikleri anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bu kelimenin kökünü teşkil eden; (الْمَخْرَ)'ın asıl anlamı, suyu sağdan ve soldan yarmak demektir. Gemi ses çıkartarak suyu yarıp gittiği takdirde; (مَخَرَتِ السَّفِينَةُ تَمْخَرُ وَتَمْخَرُ مَخْرًا وَمَخُورًا) denilir. İşte yüce Allah'ın: “**Gemilerin orada (suları) yararak gittiklerini görüyorsun**” buyruğu da buradan gelmektedir. Yani, onların akıp gittiklerini görmektesin, demektir.

el-Cevherî der ki: “(مَخْرَ السَّابِغِ): Yüzücü göğsüyle suyu yarı” demektir. “(مَخْرَ الْأَرْضِ): Yeri ziraat kastyıla yarı” anlamındadır. İyice ekin bitirmesi için suyu yerin içerisinde durdurmak anlamı için de aynı kökten gelen kelime kullanılır.

Taberî der ki: Sözlükte bu kelime esen rüzgârın çıkardığı ses demektir. Taberî burada bu sesin suda olması kaydını sözkonusu etmeyerek şöyle der: Ebu Uyeyne'nin azadlısı Vâsıl'ın şu ifadeleri de bu kabildendir: “(إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ الْبَوْلَ فَلْيَتَمَخَّرَ الرِّيحَ): Sizden herhangi bir kimse küçük abdest bozmak istediği vakit, rüzgârın hangi taraftan ses çıkararak estiğini tesbit etsin.” Böylelikle rüzgâr küçük abdestini üzerine geri sıçratmasın diye rüzgâra yüzüyle yönelmekten uzak dursun.

“**O'nun lütfundan arayasınız**” deniz yolculuğuna, ticaret ve kâr elde etmek maksadıyla çıkasınız, “**ve şükredesiniz diye.**” Bütün bunlara dair açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyette, 6. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'a hamd olsun.

وَالْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾

15. O, sizi çalkalayıp sallamasın diye yeryüzünde sabit dağlar, ırmaklar ve maksatlarınıza ulaşasınız diye de yollar koydu.

"O, sizi çalkalayıp sallamasın diye yeryüzünde sabit" yerinde sapasağlam duran **"dağlar ...koydu."**

"(رَوَاسِي): **Sabit dağlar**" kelimesi, "(رَسَا يَرَسُو)": Sapasağlam yerleşti ve kaldı" fiilinden gelmektedir. Şair der ki:

فَصَبَّرْتُ عَارِفَةً لِّذَلِكَ حُرَّةً تَرَسُو إِذَا نَفْسُ الْجَبَانِ تَطْلُعُ

"Korkağın canı (kaçacak yer) arayıp dururken,
Ben sapasağlam duran bir şekilde sabreden nefsimle sebat gösterdim."

(أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ); ifadesi, Kûfelilere göre, "sizi çalkalayıp sallamasın diye" takdirindedir. Basralıların açıklamasına göre ise, sizi çalkalayıp sallamasını istemediğimiz için... demektir.

"(مَادَ الشَّيْءُ يَمِيدُ مِيدًا)": Sağa ve sola çalkalanıp sallanmak" demektir. Bir şey hareket etti, eder" demektir. "(مَادَتِ الْأَغْصَانُ)": Dallar yerlerinden oynadı, sağa sola eğildi" demektir. "(مَادَ الرَّجُلُ)": Adam böbürlenerek sağa sola çalımlı yürüdü" anlamındadır.

Vehb b. Münebbih der ki: Şanı yüce Allah, yeri yarattıktan sonra, çalkalanıp sallanmaya koyuldu. Melekler, bu hiçbir kimseyi sırtında tutmayacak dediler. Sabah olduğunda yere dağlar sabitleştirilmiş idi. Melekler, dağların neden yaratıldığını bilemediler.

Ali b. Ebi Talib (r.a) dedi ki: Yüce Allah, yeri yaratınca sallandı ve sağa sola meyletti ve: Rabbim dedi, Sen üzerimde masiyetler ve günahlar işleyecek, üzerime leşleri ve pislikleri atacak kimseler mi yaratacaksın? Bunun üzerine yüce Allah yere, gördüğünüz ve görmediğiniz dağları bıraktı.

Tirmizî (Sünen'inin) Tefsir bölümünün sonlarında şu rivâyeti kaydetmektedir: Bize Muhammed b. Beşşâr anlattı, bize Yezid b. Harun anlattı. Bize, el-Avvâm b. Havşeb haber verdi. O, Süleyman b. Ebi Süleyman'dan, o, Enes b. Malik'ten, o da Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: "Allah, yeri yarattığında sallanıp çalkalanmaya başladı. Bu sefer dağları yarattı ve dağları yerin üzerine bıraktı. Böylelikle yerin sallanması durdu. Melekler, dağların güç ve kuvvetinden hayrete düştüler. Rabbimiz, yarattıklarından dağlardan daha güçlü birşey var mı dediler, O, evet, demir diye buyurdu. Yine, Rabbimiz, yarattıkların arasında demirden daha güçlü birşey var mı dediler, O, evet ateş diye buyurdu. Melekler: Rabbim, yarattıkların arasında ateşten daha güçlü birşey var mı dediler, O da evet, su diye buyurdu. Melekler, Rabbimiz, yarattıkların arasında sudan daha güçlü birşey var mı diye sordular. O, evet rüzgâr diye buyurdu. Yine melekler, Rabbimiz, yarattıkla-

rin arasında rüzgârdan daha güçlü birşey var mı diye sordular, O da, evet sağ eliyle verdiği sadakasını solundan gizleyen Âdemoğludur, diye buyurdu.” Ebu İsa (et-Tirmizî) der ki: Bu hadis, garip bir hadis olup bunun bu yoldan baş-ka bir yolla merfu’ olarak rivâyet edildiğini bilmiyoruz.⁽¹⁾

Derim ki: Bu âyet-i kerimede, sebeplere başvurmanın ve onları yerine getirmenin en açık bir delili vardır. Halbuki yüce Allah, dağlar olmaksızın da yerin çalkalanmasını durdurmaya kadirdi. Bu anlamdaki açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

“**Irmaklar**” yani, orada ırmaklar yarttı veya ırmaklar koydu demektir. “**Ve maksatlarınıza**” varmak istediğiniz beldelere “**ulaşasınız**” yolunuzu şaşırmasın, kaybetmeyesiniz “**diye de**” geniş “**yollar**” ve dağ arasından geçitler “**koydu.**”

وَعَلَامَاتٍ ۖ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

16. Ve nice alâmetler de (yarattı). Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Alâmetler ve Yıldızlarla Yol Bulma:

Yüce Allah'ın: “**Ve nice alâmetler de**” buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Alâmetlerden kasıt, gündüzün yol işaret ve alâmetleridir. Yani O, yollarda kendileri vasıtası ile doğru yolun bulunabildiği birtakım alâmetler yaratmıştır.

“**Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.**” Yani, geceleyin yıldızlarla yollarını bulurlar.

“**en-Necm**” kelimesi tekil olmakla birlikte bununla, çoğul olarak yıldızlar kastedilmektedir. İbn Vessâb, bu kelimeyi (وَبِالنَّجْمِ) şeklinde okumuştur. el-Hasen ise, “nûn”u damme (ötre)li ve “cim” ile okumuş olup maksadı; (النجوم) şeklindeki çoğul olup “vav”ı hazf ile okumuştur. Şairin şu beyitinde kullanıldığı gibi:

إِنَّ الْفَقِيرَ بَيْنَنَا قَاضٍ حَكْمٌ أَنْ تَرِدَ الْمَاءَ إِذَا غَابَ النَّجْمُ

(1) Tirmizî, Tefsir 3369 no'lu hadis; Müsned; III, 124.

“Aramızda fakir, kadı ve hakemdir,
O da senin, yıldızlar kaybolduğunda suya gitmen (şeklinde)dir.”

Aynı şekilde İbn Vessâb gibi okuyanların kıraati ile ilgili açıklama da böyledir. Ancak bu şekilde okuyanlar, daha hafif olsun diye “cim” harfini de sakin okumuşlardır. Bununla birlikte (النُّجْم) kelimesinin; “(نَجْم): Yıldız” kelimesinin çoğulu olması mümkündür.

(Sözü edilen) “**Yıldızlar**”ın, hangileri olduğu hususunda farklı görüşler vardır. el-Ferrâ der ki: Bu yıldızlar, Oğlak takım yıldızı ile Ferkadân (Kuzey kutub yıldızı ile onun yanında, onun gibi sabit diğer yıldız)lardır. Bunun, Süreyya yıldızı olduğu da söylenmiştir. Şair de şöyle demektedir:

حتى إذا ما استقلَّ النجم في غلس وغودر البقل ملوي ومحصول

“Nihâyet sabahın aydınlanmaya başladığı sırada yıldız doğup
Sebzeler demetlenmiş ve biçilmiş olarak bırakılıp gidildiğinde.”

Onun bir kısmı bükülüp demet yapılmış, bir kısmı da biçilmiş olarak bırakılıp gidildiğinde, demektir ki, bu işler Süreyya yıldızının doğuşu esnasında yapılır.

el-Kelbî der ki: Buradaki alâmetlerden kasıt, dağlardır. Mücahid ise, bunlardan kasıt yıldızlardır, demektedir. Çünkü, bazı yıldızlarla yol bulunur, bazıları da yol bulmaya yardımcı olmaz ama, alâmet olarak bulunur. Bu açıklamayı Katade ve en-Nehaî yapmıştır.

Yüce Allah'ın: “(وعلامات): **Ve nice alâmetler de**” buyruğunda sözün tamamlandığı, daha sonra da yeni bir cümle ile “**onlar, yıldızlarla da yollarını bulurlar**” denildiği de söylenmiştir. Birinci görüşe göre buyruğun anlamı şudur: O, kendileri ile yol bulabileceğiniz şekilde sizin için alâmetler ve yıldızlar yarattı. Bu alâmetlerden bir kısmı kendileriyle yol bulunan rüzgârlardır.

Buradaki “yol bulmak”tan kasıtın ne olduğu ile ilgili olarak iki görüş vardır:

Bu görüşlerden birisine göre, yolculuğunuz sırasında yolunuzu bulursunuz demek olup, cumhûrun görüşü budur. İkinci görüşe göre ise, kibleyi bulabilirsiniz, şeklindedir. İbn Abbas da der ki: Ben, Rasûlullah (sav)’dan, yüce Allah'ın: “**Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar**” buyruğu hakkında sordum da, O: “Burada sözügeçen yıldız, oğlak takım yıldızıdır. Ey İbn Abbas. Kibleniz ona göredir ister karada olunuz, ister denizde olunuz, siz

onunla doğru yolunuzu bulursunuz” diye buyurdu. Bunu da el-Maverdî nakletmektedir.⁽¹⁾

2. Yıldızlarla Yol Bulma Keyfiyeti:

İbnü'l-Arabî der ki: Bütün yıldızlar ile ancak yıldızların doğuşları, batışları, güney yarımküre yıldızları ile kuzey yarımküre yıldızları arasındaki farkı bilen kimseler yol bulabilir. Bunlar ise sonrakiler arasında oldukça azdır. Süreyya yıldızı ile ise, ancak bu tür yıldızlar ile yolunu bulabilen kimseler yol bulabilir. Herkesin yol bulabileceği yıldız ise, oğlak takım yıldızı ile kuzey kutup yıldızı ve onun yanındaki yıldızdır (Ferkadân). Çünkü bunlar, doğuşları münhasır, belli yerdeki cihetleri sabit ve görünen yıldızlardır. Bunlar, değişmez kutbun etrafında deveren eder, dururlar. O bakımdan bu yıldızlar, yollar kaybedildiği takdirde karada ve denizlerin akıp gitmesi sırasında da denizde, cihet bilinemediği vakit cihet hususunda her zaman için doğru yolu göstericidirler. Bu da genel olarak kişinin kutup yıldızını sol omuzunun arkasına almasıdır. Onun karşısındaki yön ise, kibleyi gösterir.

Derim ki: İbn Abbas'ın, Rasûlullah (sav)'a yıldız hakkında soru sorması üzerine, Hz. Peygamber'in: “Bu, oğlak takım yıldızıdır. Sizin kıbleniz onun üzerindedir. Kara ve denizde olduğunuz vakit onunla doğru yolu bulursunuz” demiştir. Çünkü, oğlak takım yıldızlarının sonu küçük ayıdır. Kıblenin kendisine göre tesbit edildiği kutup yıldızı ise, bu ikisinin arasında yer alır.

3. Kibleye Dönmenin Hükmü:

İlim adamlarımız derler ki: Kibleye yönelmenin hükmü iki şekilde sözkonusudur:

Bir kimse eğer kibleyi görüyor ve onu müşahede edebiliyor ise, oraya yönelmesi, yönünün ona isabet etmesi, bütün bedeniyle de kible cihetine yönelmeyi kastetmesi gerekir.

İkinci durum ise, Kâ'be'nin, namaz kılanın görmeyeceği bir yerde bulunmasıdır. O takdirde sahip olduğu delillerin yardımı ile ona doğru yönelmesi icabeder. Bunlar ise güneş, ay, yıldızlar, rüzgâr ve kendisi vasıtası ile hangi cihette olduğunun bilinmesi mümkün olan herbir araçtır. Kâ'be'yi göremeyip ictihad ederek,⁽²⁾ Kâ'be'nin bulunduğu cihetten başka bir tarafa namaz kılan bir kimse, eğer ictihad edebilme imkânına sahip kimselerden ise,

(1) el-Mâverdî, *en-Nüket*, III, 183. Hadisin sahih olmadığı belirtilmiştir. (Aynı yer, 315 no'lu dipnot).

(2) Görüldüğü kadarıyla buradaki “ictihâd ederek” lafzına gerek yoktur. Hatta daha sağlıklı ifade “ictihâd etmeyerek” şeklinde olmasıdır.

onun namazı olmaz. Eğer, içtilhad edip delil kullanarak namaz kıldıktan sonra, namazını bitirdikten sonra, kiblede başka bir tarafa namazını kıldığını anlayacak olursa, namazın vakti çıkmamış ise, namazını iade eder. Ancak bu iadesi de onun için vacip değildir. Çünkü o, farzını emrolunduğu şekilde eda etmiş bulunmaktadır. Bu anlamdaki açıklamalar, bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/144. âyet, 3. başlık ve devamında) yeterince geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾

17. Yaratan, yaratmayan gibi olur mu hiç? Artık iyice düşünmeyecek misiniz?

“Yaratan” yüce Allah, “yaratmayan” putlar “gibi olur mu hiç? Artık iyice düşünmeyecek misiniz?” Şanı yüce Allah, hiçbir şekilde yaratamayan, zarar ve fayda veremeyen putlar hakkında, Arapların bu konudaki kullanımlarına uygun olarak, akli eren varlıklara dair haber verirken kullandığı fiillere uygun fiil kullanmış ve haber vermiş bulunmaktadır. Çünkü Araplar, putlara tapıyorlardı. İşte bu bakımdan, putlardan; “(مَنْ): ... an, kimse(ler)” lafzı ile söz edilmektedir. Yüce Allah'ın: “Onların ayakları mı vardır.” (el-A'raf, 7/195) buyruğunda olduğu gibi. Bu şekildeki kullanımın sebebinin, “yaratan” da sözü edilen zamir ile birlikte kullanılması olduğu da söylenmiştir. el-Ferrâ der ki: Bu, Arapların: “(اشتبه عليّ الراكب وجمله فلا أدري مَنْ ذا وَمَنْ ذا): Ben, biniciyi ve onun devesini birbirine karıştırdım. Artık bu hangisidir, bu da hangisidir bilemez oldum.” sözlerine benzemektedir. Halbuki, bunlardan birisi insan değildir. Oysa, her ikisi hakkında da insan için kullanılan ism-i mevsul kullanılmıştır.

el-Mehdevî der ki: Yüce Allah hakkında; “(مَنْ): Kim?” ile soru sorulmakla birlikte; “(مَا): Ne?” ile soru sorulmaz. Çünkü, ikincisi ile cins isimler hakkında soru sorulur. Şanı yüce Allah cins ve türünden bir varlık yoktur. Bundan dolayı Hz. Musa, Firavun kendisine: “(فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى): *Rabbiniz kimdir ey Musa?*” (Tâ-Hâ, 20/49) diye sorduğunda, cevap vermiş, ancak Firavun kendisine: “(وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ): *Âlemlerin Rabbi dediğin nedir?*” (eş-Şuara, 26/23) diye sorduğunda -birinci şekildeki sorusuna cevap vermekle birlikte, ikinci şekildeki- soru tutarsız olduğundan dolayı ona cevap vermemiştir.

Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Sözü geçen şeyleri yaratmaya kadir olan elbetteki kendisi yaratılmış bulunan, zarar ve fayda veremeyen varlıklardan

İbadete daha bir hak sahibidir. *“Bunlar, Allah’ın yarattığıdır. Haydi Ondan başkasının ne yarattığını gösterin bana.”* (Lukman, 31/11); *“Yerden ne yarattılar bana gösterin?”* (Fâtır, 35/40)

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾
وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

18. Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışırsanız, onları sayamazsınız.

Şüphesiz Allah, çok mağfiret edendir, çok rahmet edendir.

19. Allah, gizlediklerinizi de, açıkladıklarınızı da bilir.

“Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışırsanız, onları sayamazsınız” buyruğuna dair açıklamalar, bundan önce İbrahim Sûresi’nde (14/34. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Şüphesiz Allah çok mağfiret edendir, çok rahmet edendir. Allah, gizlediklerinizi de, açıkladıklarınızı da bilir.” Neyi saklarsanız, neyi açığa vurursanız hepsini bilir. Bütün bunlara dair yeterli açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾
أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ ۚ وَمَا يَشْعُرُونَ ۚ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

20. Halbuki, Allah’ı bırakıp da çağırdıkları hiçbir şey yaratamazlar. Onların kendileri yaratılmıştır.

21. (Onlar) ölülerdir, diriler değil. Ne zaman diriltileceklerini de fark edemezler.

Yüce Allah’ın: “Halbuki, Allah’ı bırakıp da çağırdıkları” buyruğunda geçen, “(يَدْعُونَ): Çağırdıkları” kelimesini genel olarak; “(تَدْعُونَ): Çağırdığınız” şeklinde “te” ile okumuşlardır. Çünkü bundan önceki buyruk muhatap kipindedir. Ancak, Ebu Bekir, Âsım’dan ve Hubeyre de, Hafs’dan “ye” ile (“çağırdıkları” anlamında) okuduklarını rivâyet etmişlerdir. Yakub’un da kıraati bu şekildedir.

“Gizlediklerinizi de, açıkladıklarınızı da” anlamındaki buyruklar ise, hep-si tarafından “te” ile muhatap kipi olarak okunmuştur. Bundan tek istisnâ, Hu-beyre'nin, Hafs'tan, onun da Âsım'dan, “ye” ile okuduğuna dair rivâyetidir. ((O takdirde: Gizlediklerini de, açıkladıklarını da... anlamında olur.))

“Hiçbir şey yaratamazlar.” Hiçbir şey yaratmaya güçleri yetmez. **“Onla-rın kendileri yaratılmıştır.”** (Onlar) **ölülerdir.** Yani putlar, ölülerdir. Onlar da can yoktur. İşitmezler, görmezler. Bu da onların cansız oldukları anlamı-na gelir. Peki, siz hayat sahibi olduğunuz için onlardan daha üstün iken, na-sıl olur da bu putlara ibadet edersiniz?.

Bu tapındığınız putlar, **“ne zaman diriltileceklerini de fark edemezler.”** es-Sülemî, “(أَيَّانَ): **Ne zaman**” kelimesindeki “hemze”yi esreli olarak okumuş-tur. Bunlar, iki ayrı söyleyiştir. Bu kelime, daha sonra gelen; “(يَمُوتُونَ): **Di-riltilecekler**” fiili ile nasb mahallindedir ve bu, istifham (soru) anlamında-dır.⁽¹⁾ Onlar, ne zaman diriltileceklerini bilmezler, anlamındadır. Yine bura-da putlardan, tıpkı Âdemoğullarından söz edildiği gibi sözedilmektedir. Çün-kü onlara tapanlar, bu putların söylediklerini anladıklarını, bildiklerini ve Al-lah nezdinde kendilerine şefaateceklerini iddia ediyorlardı. O bakımdan onlara, bu yanlış kanaatlerine göre hitap edilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Şanı yüce Allah, kıyamet gününde putları canlı var-lıklar halinde diriltecek ve bu putlar, kendilerine yapılan ibadetten uzak ol-duklarını ifade edeceklerdir. Dünyada ise bu putlar cansızdır ve ne zaman diriltileceklerini bilmemektedir.

İbn Abbas der ki: Putlar, diriltilecek ve onlara ruh verilecektir. Putlarla bir-likte şeytanları da bulunacaktır ve bunlar kendilerine ibadet edenlerden uzak olduklarını bildireceklerdir. Daha sonra şeytanlar ve müşrikler, verilen emir ile ateşe götürüleceklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Putlar da kıyamet gününde kendilerine tapanlar-la birlikte ateşe atılacaklardır. Buna delil, yüce Allah'ın: **“Gerçekten siz de, Al-lah'tan başka taptıklarınız da cehennem odunusunuz?”** (el-Enbiyâ, 21/98) buyruğudur.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah'ın: **“Hiçbir şey yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır”** buyruğu ile ifade tamam olmaktadır. Daha sonra ye-ni bir cümleye başlanılarak, yüce Allah, müşrikleri ölümler olarak nitelendir-mektedir. Buradaki ölüm ise, küfür ölümüdür. **“Ne zaman diriltilecekleri-ni de fark edemezler”** yani, kâfirler ne zaman diriltileceklerini, yani diriliş

(1) Merhum müfessirin demek istediği şudur: “Ne zaman?” anlamındaki lafız aynı zaman-da bir soru edatıdır. Bu cümlede ise bir zaman zarfı olarak, sonra gelen fiil ile nasb ko-numundadır. Normalde cümlede bu lafız fiilden sonra gelmesi gerekirken, soru anla-mını ihtivâ eden bir edat oluşundan dolayı daha önce gelmiştir.

vaktini bilmezler. Çünkü onlar, öldükten sonra dirilişe iman etmiyorlar ki, Al-lâh'ın huzuruna çıkmak için gereken hazırlıklarını yapsınlar.

Bir diğer açıklama şöyledir: Onlara kıyametin ne zaman olacağını ne bildirdi? Belki de pek yakındır.

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ ۖ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ
مُنْكَرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ
وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

22. Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Âhirete inanmayanların ise kalpleri inkâr edicidir. Hem onlar büyüklük taslayanlardır.

23. Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de açıklayacaklarını da bilir. Muhakkak O, müstekbirleri sevmez.

“Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır.” Şanı yüce Allah, kendisine şirk koşmanın imkânsızlığını açıkladıktan sonra, hak mabudun bir ve tek olduğunu, O’ndan başka bir Rabb, O’ndan başka bir ilah olmadığını beyan etmektedir.

“Âhirete inanmayanların ise, kalpleri inkâr edicidir.” Yani, onların kalpleri, verilen öğüdü kabullenmez ve öğüt ve hatırlatmanın kalplerine bir etkisi olmaz. Bu, kaderiyenin görüşünü reddetmektedir.

“Hem onlar, büyüklük taslayanlardır.” Yani onlar, hakkı kabul etmeye yanaşmayarak, ona karşı büyüklük taslayan, böbürlenmiş mütekebbirlerdir. el-Bakara Sûresi’nde (2/34. âyet, 7. başlıkta) İstikbâr’ın (büyüklenmenin), anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de, açıklayacaklarını da bilir.” Yani, onların gizledikleri ve açıkladıkları söz ve davranışlarını da bilir ve onların yaptıklarının karşılıklarını onlara verecektir.

el-Halil der ki: “(لا جرم): **Şüphe yok ki**” kelimesi, tahkik ifade eden bir söz olup, ancak cevap olarak kullanılır. Mesela, onlar bu işi yaptılar denilir. Buna karşılık cevap olarak da, şüphesiz pişman olacaklardır, diye cevap verilir. (Ve bu terkip kullanılır) (Burada) gerçek şu ki: Cehennem ateşi onlarıdır, anlamındadır. Bu anlamdaki açıklamalar, bundan önce Hud Sûresi’nde (11/22. âyetin tefsirinde) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır.

“Muhakkak O, müstekbirleri sevmez.” Yani onları mükâfatlandırmaz, onlardan övgü ile söz etmez. el-Hüseyin b. Ali'den nakledildiğine göre o, önlere ekme parçaları koymuş ekmeleklerini yiyen yoksul kimselerin yanından geçerken ona: Ey Abdullah'ın babası gel beraber yiyelim dediler o da bineğinden inip onlarla birlikte oturdu ve: **“Muhakkak O, müstekbirleri sevmez”** buyruğunu okudu. Onlarla yemeği bitirdikten sonra: Ben sizin davetinizi kabul ettim, haydi siz de benim davetimi kabul ediniz dedi. Onunla birlikte kalkıp evine gittiler. Onlara hem yemek, yedirdi hem içirdi, hem de bahçelerde bulunduktan sonra yanından ayrıldılar.

İlim adamları der ki: Her bir günahı saklayıp gizlemek mümkündür, kibir müstesnâ. Çünkü kibir açıklanması kaçınılmaz bir fiske (yol)dır. Bütün isyanların da asıl esası odur.

Sahih hadiste de şöyle buyurulmuştur: “Mütekebbirler kıyamet gününde toz zerrecikleri gibi haşredileceklerdir. Büyüklenmeleri dolayısıyla insanlar onları ayakları ile çiğneyecektir.”⁽¹⁾ Yahut Hz. Peygamber'in şu buyruğunda buyurduğu gibi olacaklardır: “Mahşer günü onların vücutları o kadar küçülecek ki bu küçülüş nihâyet onlara zarar verecektir. Ateşte ise vücutları o kadar büyüyecek ki bu büyüme niyahet onlara zararlı olacaktır.”

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾

24. Onlara: “Rabbiniz ne indirdi” denildiği zaman: “Geçmişlerin masallarını” derler.

Yüce Allah'ın: **“Onlara: Rabbiniz ne indirdi denildiği zaman”** buyruğu: Az önce sözü edilen âhirete iman etmeyenlere ve kalpleri ile öldükten sonra dirilişi inkâr edenlere: **“Rabbiniz ne indirdi”** denildiğinde, ... demektir.

Bu sözleri söyleyen kimsenin Nadr b. el-Haris olduğu âyet-i kerimeninde onun hakkında indiği söylenmiştir. en-Nadr bin el-Haris Hire'ye gitmiş ve orada Kelile ve Dimne ile ilgili anlatılan hikayeleri satın almıştı. Sonra Kureyşlilere bu hikayeleri okur ve şöyle dermiş: Muhammed de arkadaşlarına ancak öncekilerin masallarını okumaktadır. Yani onun okuduğu şey, rabbimizin indirdikleri değildir.

Müminlerin kâfirlere **“Rabbiniz ne indirdi”** diye sordukları kâfirlerin de onlara: **“Geçmişlerin masallarını”** diye cevap verdikleri ve böylelikle geç-

(1) Tirmizî, Kıyâme 47; Müsned, II, 179. (Aynı manada farklı lafızlarla).

mişlerin masalları olan bir şeyi kabul etmeyeceklerini, onları inkâr ettiklerini ifade ettikleri de söylenmiştir.

“Esâtir: Masallar” kelimesi batıl şeyler, saçma sapan sözler demektir. Buna dair açıklamalar bundan önce En’âm Sûresi’nde (6/25. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah’ın: **“Rabbiniz ne indirdi”** buyruğu ile ilgili (nahive dair açıklamalar) yüce Allah’ın: **“Neyi infak edeceklerini”** (el-Bakara, 2/215) buyruğu ile ilgili açıklamalar gibidir.

“Geçmişlerin masallarını” ifadesi, hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olup ifadenin takdiri: Onun indirdiği, geçmişlerin masallarıdır, şeklindedir.

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ
يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ إِلَّا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾

**25. Onlar, kıyamet gününde kendilerinin yüklerini tamamen yük-
lendikten başka, bilgisizce saptırdıkları kimselerin yüklerinden
bir kısmını da yükleneceklerdir. Dikkat! Taşıyacakları bu yük-
ler ne kötüdür!**

**“Onlar, kıyamet gününde kendilerinin yüklerini tamamen yüklen-
dikten başka”** buyruğunda yer alan, **“(لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ) : Onlar... kendilerinin
yüklerini yükledikten...”** buyruğundaki “lâm”ın “key lâm”ı olduğu ve on-
dan önceki buyruklar ile alâkalı olduğu söylenmiştir. Bunun, âkibet (sonuç)
bildiren “lâm” olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah’ın: **“(لِيَكُونَ لَهُمْ عَذَابٌ وَحَرْنَا) : So-
nunda onlara bir düşman, bir tasa olacaktır.”** (el-Kasas, 28/8) buyruğunda
olduğu gibi. Yani, onların Kur’ân ve Peygamber hakkındaki iddiaları, ken-
di günahlarını geriye herhangi birşey bırakmamak üzere tam olarak yüklen-
mek noktasına kadar götürecektir. Bu da, dünyada iken, küfürleri sebebiyle
onlara isabet eden musibet dolayısıyladır. Buradaki “lâm”ın, “emir lam’ı”
olduğu ve buyruğun tehdit anlamını taşıdığı da söylenmiştir.⁽¹⁾

**“Bilgisizce saptırdıkları kimselerin yüklerinden bir kısmını da yük-
leneceklerdir.”** Mücahid der ki: Bunlar, saptırdıkları kimselerin günahlarını da

(1) “Key lâmi” diye kabul edilirse anlam: “Taşısınlar diye, taşınmaları için...” şeklinde; “âkı-
bet lâmi” diye kabul edilirse; “...sonunda taşısınlar...” anlamında; “emir lâmi” kabul edi-
lirse: “...haydi yüklerini tamamen taşısınlar...” anlamında olur.

yüklenecekler, bununla birlikte saptırılanların günahından herhangi birşey de eksiltilmeyecektir. Hz. Peygamber'in de şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Herhangi bir davetçi, eğer bir sapıklığa çağırır da, ona tabi olunursa, ona uyanların günahlarının bir benzeri -onların günahlarından hiçbirşey eksiltilmeksizin- verilecektir. Herhangi bir davetçi de, bir hidâyete çağırarak olur da ona uyulursa, o takdirde onlara uyanların ecirleri gibi -ecirlerinden hiçbir şey eksiltilmeksizin- ona da ecir vardır." Bu anlamda olmak üzere Müslim rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

"(وَمِنْ أَوْزَارٍ): **Günahlarından**" buyruğundaki; "(من): ...dan..." ifadesi, tab'îz (bir kısmını) ifade etmek için değil, cins içindir. Çünkü sapıklığa çağırان kim-seler, kendilerine uyanların günahı kadar günah alırlar.

Yüce Allah'ın: "**Bilgisizce**" ifadesi de şu demektir: Onlar, saptırdıklarını, saptırdıkları sebebiyle kazandıkları günahı bilmeksizin başkalarını saptırmaktadırlar. Çünkü bunu bilselerdi, onları saptırma yoluna gitmezlerdi.

"**Dikkat! Taşıyacakları bu yükler ne kötüdür!**" Onların taşıdıkları bu yük ne kötü bir yükür! Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: "*Andolsun onlar, hem kendi yüklerini taşıyacaklar, hem de kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yükleneceklerdir.*" (el-Ankebût, 29/13) el-En'âm Sûresinin sonlarında (6/164. âyet, 2. başlıkta) yüce Allah'ın: "*Günahkâr hiçbir kimse başkasının günahını yüklenmez*" (el-En'âm, 6/164) buyruğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَآتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ
فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ
حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

26. Kendilerinden öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Nihâyet Allah binalarını temelinden yıktı; üstlerindeki tavan başlarına yıkıldı ve azap onlara farkedemeyecekleri bir taraftan geldi.

"**Kendilerinden öncekiler de tuzak kurmuşlardı.**" Yani, bunlardan önce geçen peygamberlere karşı, bir takım kavimler küfür ve inkâr ile karşılık vermişlerdi, ancak sapmışlardı, güzel sonuç peygamberlerin olmuştu.

(1) Bu lafızlarla: *Tirmizî*, İlm 15; *İbn Mâce*, Mukaddime 14; aynı anlamda farklı lafızlarla: *Buhârî*, İ'tisâm 15; *Müslim*, İlm 15, Zekât 69; *Tirmizî*, İlm 15; *Nesâî*, Zekât 64; *İbn Mâce*, Mukaddime 14; *Dârimî*, Mukaddime 44; *Müsned*, II, 505, IV, 362, 383, 430, 433.

“Nihâyet Allah binalarını temellerinden yıktı, üstlerindeki tavan başlarına yıkıldı.” İbn Abbas, Zeyd b. Eslem ve başkaları derler ki: Burada sözü edilen kişiler Ken'an oğlu Numrut (Nemrut) ve onun kavmidir. Bunlar semaya çıkmak ve oradakilerle savaşmak istemişlerdi. Bunun için daha önce oradan semaya doğru yükselmek kastı ile yüksek kuleyi yapmışlardı. Diğer taraftan kartallara malum uygulamalarını yapmışlardı, ancak kule ile birlikte yukarıdan aşağıya düşmüşlerdi. Nitekim buna dair açıklamalar, bundan önce İbrahim Sûresi'nin sonlarında, (15/45-46. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **“Nihâyet Allah, binalarını temellerinden yıktı”** buyruğunun anlamı şudur: Yani, O'nun emri binalara ulaştı. Bu, ya bir zelzele ya bir rüzgâr ile olmuştu. Bu da o binalarını yıkmıştı. İbn Abbas ve Vehb derler ki: Bu kulenin semaya doğru yüksekliği, beşbin zira, eni ise üçbin zira idi.

Ka'b ve Mukatil derler ki: Uzunluğu iki fersah idi. Esen bir rüzgâr, başını denize attı ve geri kalan bölümü de üzerlerine yıkıldı. Kule yıkılınca, o gün dehşetten dolayı insanların dilleri karıştı ve 73 dil ile konuşmaya başladılar. Bundan dolayı oraya “Babil” adı verilmiştir. Bundan önce (bölgede) sadece Süryanice dili mevcuttu. Yine bu anlamdaki açıklamalar, daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/31. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Hürmüz ve İbn Muhaysın “es-Sakf” kelimesini “sin” ve “kaf” harflerini ötreli olarak; “السَّقْفُ): Tavanlar” diye okumuştur. Mücahid ise, “sin” harfini ötreli, ancak “kaf” harfini de hafifleterek sakın okumuştur. Bundan önce (bu sûre, 16. âyette) geçen: “وبالنجم): Yıldızlar” ile ilgili iki türlü açıklamada olduğu gibi. Ancak, daha kuvvetle muhtemel olan, burada bu kelimenin; “السَّقْفُ): Tavan” kelimesinin çoğulu olduğudur.

“(القواعد): **Temeller**” kelimesi ise, bina ve yapıların esaslarıdır. İşte bu esaslar sarsılacak olursa bina yıkılır.

Yüce Allah'ın: **“Üstlerindeki”** buyruğu ile ilgili olarak, İbnu'l-A'râbî şöyle demektedir: Burada **“üstlerindeki”** ifadesi ile te'kidin getiriliş sebebi, kavmin bu tavanlarının altlarında bulunduklarını anlatmak içindir. Araplar; “(خَرَّ عَلَيْنَا سَقْفٌ وَوَقَعَ عَلَيْنَا حَائِطٌ): Bir tavan üstümüze çöktü, bir duvar üzerimize yıkıldı” ifadesini ona malik olmaları halinde kullanırlar, fiilen üzerlerine çökme dahi. O bakımdan, burada yüce Allah; “(مِنْ فَوْقِهِمْ): **Üstlerindeki** (yukarılarındaki)” ifadesini zikrederek, Arap dilinde sözkonusu olan bu şüphe ve ihtimali kapsam dışında bırakmak istemiştir. Bu buyruğu ile onlar, tavanlarının altında bulunuyorken, tavanlarının üstlerine yıkıldığını, böylelikle helâk olup kurtulamadıklarını anlatmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: **“Tavan”**dan kasıt, semadır. Yani, azap onlara,

üzerlerindeki semadan geldi. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre, yüce Allah'ın: **"Nihâyet Allah binalarını temellerinden yıktı"** buyruğu temsili bir ifade olup anlamı şudur: Allah onları helâk etti ve onlar da adeta binaları üzerlerine düşüp yıkılan kimseler durumuna geldiler.

Anlamın: Allah amellerini boşa çıkardı ve böylelikle onlar, binaları üzerlerine yıkılan kimseler durumuna geldiler, şeklinde olduğu söylendiği gibi, Allah onların hile ve tuzaklarını boşa çıkardı. Bunun sonucunda da üstünden tavanın üzerine yıkıldığı kimsenin helâk olması gibi helâk oldular, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Buna göre, üzerlerine tavanın yıkıldığı kimseler hususunda da farklı açıklamalarda bulunulmuştur. İbn Abbas ve İbn Zeyd, az önce geçen şekilde açıklamada bulunurlarken, burada bu şekilde helâk edilenlerin Buhtu'n-Nasr ve beraberindekiler olduğu da söylenmiştir. Bunu da müfessirlerden bazıları dile getirmiştir.

Burada kastedilenlerin, şanı yüce Allah'ın, el-Hicr Sûresi'nde sözkonusu ettiği **"bölüşenler"** (bk. el-Hicr, 15/90) olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır. Bu yoruma göre, buradaki temsilin de mahiyeti anlaşılmış olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Ve azab onlara farkedemeyecekleri bir taraftan" yani, emniyet içerisinde olduklarını zannettikleri bir cihetten **"geldi."** İbn Abbas der ki: Bununla yüce Allah, kendisiyle Nemrud'u helâk ettiği sivri sineği kastetmektedir.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ
تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ
وَالْشُّوْءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾

27. Sonra kıyamet gününde de onları alçaltacak ve diyecek ki: "Hani haklarında anlaşmazlığa düşüp düşmanlık ettiğiniz ortaklarım nerede?" Kendilerine ilim verilenler: "Bugün muhakkak zillet ve azap kâfirleredir" diyeceklerdir.

Yüce Allah'ın: **"Sonra kıyamet gününde de onları alçaltacak"** azap ile onları rezil edecek, onları zelil ve hakir düşürecek **"ve diyecek ki: Hani hak-**

larında anlaşmazlığa düşüp düşmanlık ettiğiniz kendileri sebebiyle peygamberlerime adavet gösterip düşmanlık yaptığınız **“ortaklarım”** kendi kannaâtınız ve iddialarınıza göre Beni bırakıp kendilerine ibadet ettiğiniz uydurma ilahlar **“nerede?”** Bu soru azar için sorulacaktır.

İbn Kesir; (شُرَكَائِي): **“Ortaklarım”** kelimesini üstün bir “ya” ve hemzesiz olarak; (شُرَكَاي) diye okumuştur. Diğerleri ise “hemze”li okumuşlardır. **“Anlaşmazlığa düşüp düşmanlık ettiğiniz”** anlamındaki kelimeyi Nâfi; (تُشَاوِرُونَ) şeklinde izafe şeklinde “nûn” harfini esreli olarak okumuştur ki, haklarında bana düşmanlık ettiğiniz ... demek olur, diğerleri ise bunu üstün okumuşlardır.

“Kendilerine ilim verilenler” İbn Abbas’a göre meleklerdir; müminler oldukları da söylenmiştir. **“Bugün muhakkak zillet”** bu kıyamet gününde aşağılanmak ve küçülmek **“ve azap kâfirleredir, diyeceklerdir”**

الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوْا السَّلَامَ
مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

28. Onlar ki nefislerine zulm edenler olarak melekler ruhlarını alırken: “Biz hiçbir fenalık yapmazdık” diyerek teslim olurlar.”
“Hayır, Allah sizin bütün yaptıklarınızı çok iyi bilendir.”

“Onlar ki nefislerine zulm edenler olarak melekler ruhlarını alırken” buyruğunda anlatılanlar kâfirler ile ilgilidir.

“Nefislerine zulm edenler olarak” anlamındaki buyruk, hal olarak nasb edilmiştir. Yani onlar nefislerini helâk olunacak yollara itmiş olduklarından kendilerinin zalimleri olarak melekler ruhlarını alırken **“biz hiçbir fenalık yapmazdık”** hiçbir şirk işlemezdik **“diyerek teslim olurlar”** teslimiyet gösterirler. Yani ölüm esnasında Allah’ın rububiyetini ikrar edip, biz kötülük ve şirk namına bir şey işlemezdik, diyecekler; melekler ise onlara: **“Hayır”** siz kötü işler yapıyordunuz **“Allah sizin bütün yaptıklarınızı çok iyi bilendir”** diyeceklerdir.

İkrime der ki: Bu âyet-i kerime Mekke’de müslüman olup hicret etmeyen ve bu bakımdan Kureyşliler tarafından zorla Bedir’e çıkartılarak orada öldürülen bir topluluk hakkında Medine’de inmiştir. O bakımdan Yüce Allah: **“Onlar ki”** Mekke’de kalmak ve hicreti terketmek suretiyle **“nefislerine zulm edenler olarak melekler ruhlarını”** kabzedip **“alırken biz hiçbir fenalık”** yani küfür namına bir şey **“yapmazdık, diyerek teslim olurlar”** yani onlar-

la birlikte çıkışlarıyla onlara teslim olurlar.

Bu, üç şekilde açıklanmıştır. Birincisine göre kasıt barıştır bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır. İkincisine göre teslimiyet göstermektir bu açıklamayı Kutrub yapmıştır. Üçüncüsüne göre de itaat edip boyun eğmektir, bunu da Mukatil dile getirmiştir.

“Hayır, Allah sizin yaptıklarınızı çok iyi bilendir.” Onların amelleri kâfirlerin amelleri türündendir, demektir.

Denildiğine göre bazı müslümanlar müminlerin azlığını görünce müşriklerin yoluna döndüler, bu âyet-i kerime onlar hakkında inmiştir.

Birinci görüşe göre ise kâfir olsun münafık olsun bütün inkârcılar, dünyadan ancak itaat ile teslimiyet göstererek, boyun eğerek ve zelil olarak ayrılır. Ancak o sıralar onlara tevbenin de imanın da faydası olmaz. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **“Ama Bizim azabımızı gördüklerinde imanları onlara fayda vermedi.”** (el-Mümin 40/85) Bu anlamdaki açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır. Yine el-Enfal Sûresi'ndede (8/50-51. âyetlerin tefsirinde) kâfirlerin sırtlarına vurula vurula canlarını verdikleri açıklandığı gibi, el-En-âm Sûresi'nde de (6/8. âyetin tefsirinde) benzeri bir durumdan söz edilmiştir. Biz bu hususu **“et-Tezkire”** adlı kitabımızda da söz konusu ettik.

فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

29. “O halde içinde ebedi kalıcılar olarak girin cehennemin kapılarından... Büyüklenenlerin yeri ne kötüdür!”

“O halde içinde ebedi kalıcılar olarak” oradan çıkmamak üzere **“girin cehennemin kapılarından...”** Bu sözler kendilerine ölümleri sırasında söylenecektir, demektir. Bu, kabir azabının kendilerine haber verilmesidir, diye de açıklanmıştır. Çünkü kabir kâfirler için hazırlanmış cehennemin kapılarından bir kapıdır.

Şöyle de açıklanmıştır: Meselâ, cehennemin ikinci basamağında yer alacaklar birincisi dolup ta yerlerini almadıkça, yerlerine ulaşmayacaktır. Birinciden sonra ikinci basamaktakiler sonra üçüncü basamaktakiler... diye devam edecektir. Bir diğer açıklamaya göre cehennemin her bir alt tabakasının ayrı bir kapısı vardır. Kimi cehennemlikler bir kapıdan, kimileri de diğer kapıdan girerler.

“Büyüklemlerin” imana ve yüce Allah’a ibadete karşı büyüklük taslayanların kalacakları **“yeri ne kötüdür!”** Şanı yüce Allah bu büyüklemleri hak olan sözleri ile: **“Çünkü onlara Allah’tan başka ilah yoktur, denildiğinde büyüklük taslandılar”** (es-Saffat, 37/35) diye açıklamaktadır.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا
فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ
الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ الَّذِينَ
تَتَوَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

30. Takvâ sahiplerine: “Rabbimiz ne indirdi?” denildi. Onlar da: “Hayır” dediler. Bu dünyada iyi hareket edenlere güzellik vardır. Âhîret yurdu ise elbette daha hayırlıdır. Takvâ sahiplerinin yurdu ne güzeldir!
31. Adn cennetleridir ki, oralara girecekler. Altlarından ırmaklar akar, orada diledikleri onlarındır. İşte Allah takvâ sahiplerini böyle mükafâtlandırır.
32. Onlar ki melekler hoş ve temiz olarak ruhlarını alırlarken: “Selâm size! İşleyegeldiklerinizin karşılığı almak üzere girin cennete” derler.

“Takvâ sahiplerine: Rabbimiz ne indirdi, denildi onlar da: Hayır, derler” yani Rabbimiz hayır indirdi, derler. İfade burada sona ermektedir. Buna göre: **“(ماذا) Ne”** ifadesi tek bir isimden ibarettir.

Araplardan herhangi bir kimse hac mevsiminde Mekke’ye geldiğinde müşriklere Muhammed (sav) hakkında soru sorarlar, onlar da: Sihirbaz yahut şair, yahut kahin, ya da mecnundur, derlerdi. Müminlere de aynı soruyu sorarlar, onlar da: Allah ona hayrı ve hidâyeti indirdi derler ve bununla Kur’ân’ı Kerim’i kastederlerdi.

Denildiğine göre bu sözler kıyamet gününde iman ehline söylenecektir.

es-Sâlebî der ki: Eğer yüce Allah'ın: **"Geçmişlerin masalları"** (24. âyet) buyruğunda cevap merfu olduğu halde: **"Hayır"** buyruğunda ise cevap niçin nasb edilmiştir diye sorulursa cevabımız şu olur: Müşrikler Allah'ın Kur'an'ı Kerim'i indirdiğine iman etmiyorlardı, o bakımdan onlar: Muhammed'in söylediği o şeyler öncekilerin masallarıdır, demiş gibiydiler. Allah'ın Kur'an'ı indirdiğine iman eden müminler ise: Hayır indirdi, diye cevap vermiş gibidirler. Bu da i'rabdan anlaşılan bir husustur. Allah'a hamd olsun.

Yüce Allah'ın: **"Bu dünyada iyi hareket edenlere güzellik vardır"** buyruğu ile ilgili olarak; bu sözler yüce Allah'ın sözleridir, denildiği gibi, takvâ sahiplerinin söyledikleri nakledilen sözlerden olduğu da söylenmiştir. **"Güzellik"**ten kasıt cennettir yani şanı yüce Allah'a itaat edenlere cennet verilecektir. **"İyi hareket edenlere"** bugün dünyada yardım, fetih ve ganimet şeklinde bir **"güzellik vardır, âhiret yurdu ise elbette daha hayırlıdır."** Yani onların âhirette elde edecekleri cennet mükâfatı dünya yurdundan daha hayırlı ve daha büyüktür. Çünkü dünya fanidir, âhiret ise bâkidir diye de açıklanmıştır.

"Takvâ sahiplerinin yurdu ne güzeldir" buyruğu iki şekilde açıklanmıştır. el-Hasen der ki: Yani takva sahiplerinin yurdu olarak dünya ne güzeldir. Çünkü onlar bu dünyada işledikleri ameller ile âhiretin mükâfatını ve cennete girmeyi kazanmışlardır. Bir diğer açıklamaya göre de anlam şöyledir: Takvâ sahiplerinin yurdu olarak âhiret ne güzeldir! Bu da cumhûrun açıklamasıdır.

Bu açıklamaya göre de; **"Adn cennetleridir ki ..."** anlamındaki ifade **"yurt"** anlamındaki kelimeden bedel olup bundan dolayı merfu olmuştur. Bunun; **"(هي جنات): O yurt ... cennetleridir"** takdiri ile merfu olduğu da söylenmiştir. Bu buyruk, buna göre yüce Allah'ın: **"Takvâ sahiplerinin yurdu"** buyruğunu beyan etmektedir; yahutta mübtedâ olarak merfu kabul edilebilir; ifadenin takdiri şöyle olur: Adn cennetleri, takva sahiplerinin yurdu olarak ne güzeldir!

"Oraya girecekler" buyruğu ise sıfat konumundadır. Yani orası girilecek bir yerdir. **"Cennetler"** anlamındaki kelimenin mübtedâ olarak merfu olduğu, haberinin **"oraya girecekler"** anlamındaki buyruk olduğu da söylenmiştir. el-Hasen'in açıklaması buna göre izah edilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Altlarından ırmaklar akar" buyruğunun anlamına dair açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/25. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Orada diledikleri onlarıdır” yani temenni edip istedikleri herşey onlara verilecektir.

“İşte Allah takvâ sahiplerini böyle mükâfatlandırır.” İşte Allah takva sahiplerini bu şekilde mükâfatlandırır.

“Onlar ki melekler, hoş ve temiz olarak ruhlarını alırlarken” buyruğundaki; “(تَتَوَفَّاهُمْ)”: **“Ruhlarını alırlar”** anlamındaki ifadeyi el-A’meş ve Hamza; her iki yerde de (يتوفاهم) şeklinde “yâ” ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir. Çünkü İbn Mesud’dan şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Kureyşliler meleklerin dışı olduklarını iddia ediyorlardı, siz ise onların geçtikleri yerlerde onları müzekker okuyunuz. Diğer kıraât alimleri ise bunu “te” ile okumuşlardır. Çünkü bununla kastedilen meleklerden bir topluluktur.

“Hoş ve temiz olarak” buyruğu ile ilgili altı görüş vardır:

- 1- Yani şirkten temiz ve arınmışlar olarak
- 2- Salih kimseler olarak
- 3- Fiil ve sözleri temiz olarak
- 4- Yüce Allah’ın karşılaşacakları mükâfatına güvenerek, gönülleri, nefisleri hoş olarak
- 5- Yüce Allah’a gönül hoşluğu ile yönelerek
- 6- Vefatları kâfir ve iyilik ile kötülükleri birbirine karıştırmış kimsenin ruhunun kabzedildiğinin aksine güzel, kolay, zorluksuz ve acısız olmak suretiyle... Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

“Selâm size ... derler” buyruğunun iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi selâmın onların ölümlerinin yaklaştığına dair bir uyarı olmasıdır. İkincisi ise bunun cennetle müjdelendikleri anlamında olmasıdır. Çünkü selâm, emandır.

İbn Mübarek şunu nakletmektedir: Bana Hayve anlattı, dedi ki: Bana Ebu Sahr haber verdi, Ebu Sahr Muhammed b. Ka’b el-Kurazi’den naklen dedi ki: Mümin kulun canı boğazına gelip dayandığında ölüm meleği ona gelir ve ey Allah’ın dostu, selam sana! Allah’ın sana selamını bildiriyorum, der. Daha sonra şu: **“Onlar ki melekler hoş ve temiz olarak ruhlarını alırlarken selâm size ... derler”** âyetini okudu.

İbn Mesud da der ki: Ölüm meleği müminin ruhunu kabzetmek için geldiğinde: Rabbinin sana selamını bildiriyorum, der.

Mücahid de şöyle demektedir: Mümine gözleri aydın olsun, diye kendisinden sonra çocuklarının salih kimseler oldukları müjdesi verilir. Biz bu hususlara dair açıklamaları **“et-Tezkire”** adlı eserimizde yaptık ve orada bu anlamda vârid olmuş haberleri de kaydettik. Yüce Allah’a hamd olsun.

Yüce Allah'ın: **“İşleyegeldiklerinizin karşılığı olmak üzere”** yani dünya hayatında işlediğiniz salih amellerin karşılığında **“girin cennete”** derler. Bunun birisi: Size cennete gireceğiniz için müjdeler olsun, anlamında; diğeri de bu sözlerin onlara âhirette söyleneceği şeklinde olmak üzere iki anlama gelme ihtimali vardır.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ كَذَلِكَ
فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾

33. Kendilerine o meleklerin gelmesinden yahut Rabbinin emrinin gelip çatmasından başkasını mı beklerler? Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Yüce Allah'ın: **“Kendilerine o meleklerin gelmesinden... başkasını mı beklerler”** şeklindeki bu buyruk, kâfirler ile alakalıdır. Yani onlar, meleklerin zulmetmiş kimseler olarak canlarını almak için kendilerine gelmesinden başka birşey mi beklemektedirler?

el-A'meş, İbn Vessâb, Hamza, el-Kisaî ve Halef: “(يَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ): **Kendilerine o meleklerin gelmesi ...**” şeklinde “ye” ile okumuşlardır. Diğerleri ise -az önce geçtiği gibi- “te” ile okumuşlardır.

“Yahut Rabbinin emrinin” Bedir günü gibi öldürülmek yahut zelzele ya da yerin dibine geçirilmek gibi azap emrinin... Kıyamet gününün kastedildiği de söylenmiştir. Onlar aslında bu gibi şeyleri beklemiyorlardı. Çünkü bunlara iman etmiş değillerdi. Ancak onların iman etmeyişleri azaba uğratılmalarını gerektirmiştir. Bundan dolayı bu onlara izafe edilmiştir; ki sonunda onların âkibetleri azaba uğramak olacaktır, demektir.

“Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı.” Küfür üzere ısrar etmişler, bunun üzerine Allah'ın emri onlara gelmiş ve helâk olmuşlardır.

“Allah onlara” onları azaba uğratmak ve helâk etmekle **“zulmetmedi; fakat onlar kendilerine”** şirk koşturmak suretiyle **“zulmediyorlardı.”**

فَاصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٢٤﴾

34. Bunun için işlediklerinin cezası onlara isabet etti. Alay edip durdukları da kendilerini çepeçevre kuşatıverdi.

“**Bunun için işlediklerinin cezası onlara isabet etti**” buyruğunda takdim ve te’hir olduğu söylenmiştir, ifadenin takdiri şöyledir: İşte onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı; o bakımdan işlediklerinin cezası onlara gelip çatmıştı. Allah onlara zulmetmedi, ama onlar kendilerine zulmediyorlardı; bu sebepten dolayı küfürlerinin ve kötü amellerinin cezaları onları gelip buldu.

“**Alay edip durdukları**” yani alaylarının cezası “**da kendilerini çepeçevre kuşatıverdi**” etraflarını dolanıp sardı.

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ
نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

35. Ortak koşanlar dediler ki: “Eğer Allah dileseydi biz de, babalarımız da kendisinden başka hiçbir şeye ibadet etmez, O’nun emrine aykırı olarak hiçbir şeyi haram kılmazdık.” Kendilerinden öncekiler de böyle yapmışlardı. Peygamberlere apaçık tebliğden başka bir görev var mı?”

“**Ortak koşanlar dediler ki: Eğer Allah dileseydi biz de, babalarımız da kendisinden başka hiçbir şeye ibadet etmez**” buyruğundaki; **Hiçbir şeye**” buyruğundaki (مِنْ) edatı sıladır.

Zeccac der ki: Onlar bu sözlerini alay olsun diye söylemişlerdi. Eğer onlar bu sözlerini inanarak söylemiş olsalardı elbette mümin olurlardı. Bu buyruğun gerek manası, gerek i’rabı ile ilgili açıklamalar bundan önce el-En’am Sûresi’nde (6/128. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunduğu için burada tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

“**Kendilerinden öncekiler de böyle yapmışlardı**” buyruğu onlardan ön-

cekiler de peygamberlere bu şekilde yalanlama ve alay ile karşılık vermişler ve bunun sonucunda helâk edilmişlerdi.

“Peygamberlere apaçık tebliğden başka görev var mı?” Yani onlara tebliğden başka görev yoktur. Hidâyet ise yüce Allah’a aittir.

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا
الطَّاغُوتَ ۚ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ
الضَّلَالَةُ ۖ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾

36. Andolsun ki Biz her ümmet arasında: “Allah’a ibadet edin ve tâğûtten kaçının” diye bir peygamber göndermişizdir. Allah içlerinden kimilerine hidâyet verdi. Kiminin aleyhine olmak üzere sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde gezinin de yalanlayanların sonu nasıl oldu, görün.

“Andolsun ki Biz her ümmet arasında Allah’a ibadet edin” Allah’a ibadet edin, O’nu tevhid edin **“ve tâğûtten kaçının”** yani tapınılan şeytan, kâhin, put gibi Allah’ın dışındaki her türlü ma’budu ve sapıklığa davet eden herkesi terkedin **“diye bir peygamber göndermişizdir. Allah içlerinden kimine hidâyet verdi”** kimine kendi dinine ve kendisine ibadete ulaşmak yolunu gösterdi **“kiminin aleyhine olmak üzere sapıklık hak oldu.”** Yani bu konudaki ilâhî hüküm gereğince sapıklık hükmü hak oldu ve sonunda o kimse küfür üzere öldü.

Bu da kaderiyenin kanaatini reddetmektedir. Çünkü kaderiye yüce Allah’ın bütün insanlara hidâyet ve hidâyete ulaşma tevfikini verdiğini iddia etmişlerdir. Şanı yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: **“Allah içlerinden kimine hidâyet verdi, kiminin aleyhine olmak üzere sapıklık hak oldu.”** Bu hususa dair açıklamalar daha önce bir çok yerde geçmiş bulunmaktadır.

“Şimdi yeryüzünde” ibret almak üzere **“gezinin de yalanlayanların sonu nasıl oldu”** yani onların sonunda nasıl yıkıldıklarını azab ve helâke uğradıklarını **“görün.”**

إِنْ تَخْرُصْ عَلَىٰ هُدًى فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ
وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٧﴾

37. Onların hidâyete ermeleri için hırs göstersen de şüphesiz Allah dalâlette bırakmayı dilediği kimseye hidâyet vermez. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.

“Onların hidâyete ermeleri için hırs göstersen” ey Muhammed, olanca gayretinle onların hidâyete ermelerini istesen “**de şüphesiz Allah dalâlette bırakmayı dilediği kimseye hidâyet vermez.**” Yani Allah, saptırdığı kimseye doğruyu göstermez. Bu da şu demektir: Allah’ın hakkında dalâleti takdir ettiği kimseye Allah hidâyet vermez. İbn Mesud ve Kufelilerin kıraâtı bu şekildedir. Buna göre; “(يَهْدِي) : Hidâyet verir” ifadesi müstakbel (muzari) bir fiildir. Bunun mazisi ise; “(هَدَى) : Hidâyet verdi” hidâyet buldu, şeklindedir. “(مَنْ) : Kimse” ise “**hidâyet verir**” fiili ile nasb mahallindedir. Bununla birlikte; “(هَدَى يَهْدِي) : Hidâyet verdi, verir” fiilinin; “(اهْتَدَى يَهْتَدِي) : Hidâyet buldu, bulur” anlamında olması da mümkündür. (O takdirde bu buyruklar: Şüphesiz Allah’ın saptırdığı kimse hidâyet bulamaz, anlamında olur.) Bu açıklamayı Ebu Ubeyd, el-Ferrâ’dan nakletmektedir. el-Berra der ki: Nitekim yüce Allah’ın; “(أَمْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَى) : Yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı” (Yunus, 10/35) şeklinde ve; “(يَهْتَدِي) : anlamında (meâlde de öyle verilmiştir) okunduğu gibi. Ebu Ubeyd der ki: Biz el-Ferrâ’dan başka böyle bir rivâyette bulunan kimse bilmiyoruz. Bununla birlikte el-Ferra naklettiğiyle itham altında değildir.

en-Nahhâs der ki: Bana Muhammed b. Yezid’den nakledildiğine göre; “(لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ) : **Dalâlette bırakmayı dilediği kimseye hidâyet vermez**” buyruğu sanki Allah’ın dalâlette kalacağını bildiği ve bu konuda onun hakkında böylece takdirde bulunduğu kimse anlamında gibidir. “(يَهْدِي) : şeklinin, “(يَهْتَدِي) : şeklindeki ile aynı anlamda olması, ancak fiilin; “(يَهْتَدِي) veya “(يَهْدِي) : şeklinde olması halinde mümkün olur. el-Ferra’nın görüşüne göre de “(يَهْتَدِي) ; “(يَهْتَدِي) anlamındadır. Bu durumda “(مَنْ) da ref mahallinde olur. Buna ait olan “he” zamiri ise sıldan hazf edilmiş olur. “(إِنْ) : **Şüphesiz**”ın ismine ait olan zamir ise; “(يُضِلُّ) : **Dalâlette bırakmayı dilediği**” buyruğundaki zamirdir. (el-Ferrâ’nın bu okuyuşunun anlamı da az önce verilmiş bulunmaktadır.) Diğerleri ise; “(لَا يَهْدَى) : şeklinde “ya” harfi ötreli “dal” harfi de üstün olarak okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hâtim bu okuyuşu tercih etmiş-

lerdir. Anlamı da şöyle olur: Allah'ın saptırdığı kimseye hiçbir kimse hidâyet veremez. Buna delil de yüce Allah'ın: *"Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek olmaz."* (el-Araf, 7/186) buyruğudur. Buradaki; (من): Kimi" ise meçhul fiilin nâibi faili olmak üzere ref mahallindedir ve aynı zamanda; (الذي): Kimse" anlamında ism-i mevsûldur. Ona ait zamir ise hâzif edilmiş, sılasındaki mukadder zamirdir. **"Şüphesiz Allah"** anlamındaki; (إن): Şüphesiz" in ismine ait olan zamir ise; (يضل): Dalâlette bırakmayı dilediği" fiilindeki gizli zamirdir.

"Onların hiçbir yardımcısı yoktur" buyruğunun anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ
وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

38. Onlar var güçleri ile: "Ölecek kimseyi Allah diriltmez" diye Allah adına yemin ettiler. Hayır, öyle değil. Bu, O'nun gerçekleştirmeyi üzerine aldığı hak bir vaaddir. Fakat insanların çoğu bilmezler.

"Onlar var güçleri ile Allah adına yemin ettiler" buyruğu, onların yaptıklarının hayret edilecek bir iş olduğunu anlatmaktadır. Çünkü onlar Allah adına yemin ettiler. Yeminlerini alabildiğine ileri dereceye götürerek ölen kimseleri Allah'ın diriltmeyeceğini söylediler. Bu söylediklerinin hayret edilecek birşey olduğuna gelince; onlar bir taraftan Allah'ı ta'zim ettiklerini izhar ediyor ve O'nun adına yemin ediyorlar, sonra da O'nun ölümleri diriltmekten âciz olduğunu ileri sürüyorlar. Ebu'l-Âliye der ki: Müslümanlardan birisinin müşrikten alacağı vardı. Alacağını ödemesini istediğinde: Ölümünden sonra benim umduğum da şudur... demişti. Bunun üzerine müşrik kişi Allah adına yemin ederek: Allah ölenleri diriltmeyecektir diye söyleyince bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Katade der ki: Bize nakledildiğine göre İbn Abbas'a bir adam şöyle demiş: Ey İbn Abbas, bazı kimseler Hz. Ali'nin kıyamet kopmadan önce öldükten sonra tekrar diriltilip gönderileceğini iddia etmektedirler ve bu âyet-i kerimenin buna işaret ettiğini söylemektedirler. İbn Abbas dedi ki: Yalan söylüyor o kimseler. Çünkü o âyet-i kerime bütün insanlar için umumîdir. Eğer Ali kıyamet gününden önce gönderilecek olsaydı, ondan sonra hanımları baş-

kaları ile nikâhlanmaz, onun mirasını paylaşmazdı.

“Hayır” bu onların iddialarını red etmektedir. Hayır mutlaka Allah onları tekrar diriltecektir. **“(وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا) : Bu onun gerçekleştirmeyi üzerine aldığı hak bir vaaddir”** buyruğu müekked bir masdardır. Çünkü yüce Allah’ın: **“Onları diriltecektir”** ifadesi bu husustaki vâde delildir; yahutta **“(وَعْدَ الْبَيْتِ وَعْدًا حَقًّا) :** Öldükten sonra diriliş vâadi hak bir vaaddir” anlamındadır.

“Fakat insanların çoğu” kendilerinin öldükten sonra diriltileceklerini **“bilmezler.”**

Buhârî’de Ebu Hureyre’den nakledilen rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: “Yüce Allah buyurdu ki: Âdemoğlu -Beni yalanlamak ona düşmediği halde, Beni yalanladı. Âdemoğlu Bana kötü söz söylemek ona yakışmadığı halde bana kötü söz söyledi. Beni yalanlaması. Beni ilkin yarattığı gibi tekrar beni iade etmeyecektir, şeklindeki iddiasıdır. Bana dil uzatması ise; Allah evlad edindi demesidir. Halbuki Ben bir ve tekim, samedim, doğmamış ve doğurmamış olanım ve hiç kimse kendisine denk olmayanım.”⁽¹⁾ Bu hadis önceden de (el-Bakara, 2/116. âyet ikinci başlıkta) geçtiği gibi ileride de (el-Ahzab, 33/57. âyet 1. başlıkta) gelecektir.

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يُخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ
كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾

39. Hakkında ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklasın, inkâr edenler de kendilerinin gerçekten yalancı kimseler olduklarını bilsinler diye.

“Hakkında ayrılığa düştükleri şeyleri” öldükten sonra diriliş ile ilgili hususları **“onlara açıklasın”** onlara açıkça gösterecek; öldükten sonra dirilişi **“inkâr edenler”** ve gerçekleşmeyeceğine dair yemin edenler **“de kendilerinin gerçekten yalancı kimseler olduklarını bilsinler diye.”** Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Andolsun ki Biz her ümmet arasında kendilerine hakkında anlaşmazlığa düştükleri hususları açıklasın diye bir peygamber göndermişizdir. Müşriklerle müslümanların anlaşmazlığa düştükleri hususlar ise pek çoktur. Öldükten sonra diriliş bunlardandır, putlara tapmak bunlardan-

(1) *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 8, 112. sûre 1, 2; *Nesâî*, Cenâiz 117; *Müsned*, II, 317, 350, 394.

dır; bir topluluğun Muhammed'in hak olduğunu kabul ettikleri halde atalarını taklid etmeleri ve peygamberi izlemelerini engellemiş olması -İbu Talib gibi...- da bunlardandır.

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

40. Birşeyi dilediğimiz zaman sözümüz sadece ona: “Ol” dememizden ibarettir. O da derhal olur.

Yüce Allah, böylelikle yaratmanın kendisine ne kadar kolay olduğunu bildirmektedir. Yani ölenleri diriltmek istediğimiz zaman gerek onları diriltmek isteyişimizde gerekse de yaptığımız başka herhangi bir hususta bizim için yorulmak, bitkinlik söz konusu olmaz; çünkü Biz sadece ona; “ol” deriz o da derhal olur.

İbn Âmir ve el-Kisâî; “(يَكُونُ): **O da derhal olur**” buyruğunu nasb ile; “(أَنْ نَقُولَ): **Dememize**” atf ile okumuştur.

ez-Zeccac şöyle der: Bunun; “(كُنْ): Ol” emrinin cevabı olarak nasb ile gelmesi de mümkündür. Diğerleri ise; “(فَهو يَكُونُ): O da derhal olur” anlamında olmak üzere ref ile okumuşlardır. Buna dair yeterli açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/117. âyet 4. başlık vd.) geçmiş bulunmaktadır. İbnu'l-Enbârî der ki: Burada şanı yüce Allah, yaratılmadan önce Allah nezdinde bilinenler hakkında “şey” lafzını kullanması bizzat varedilmiş ve görülmüş gibi oluşundan dolayıdır.

Âyet-i kerimede Kur'ân'ı Kerim'in mahluk olmadığına delil vardır. Çünkü eğer yüce Allah'ın: “**Ol**” buyruğu yaratılmış olsaydı, bunun da ikinci bir söz gereği olurdu. İkincisinin üçüncüsüne ...ihtiyacı olur ve böylelikle iş te-selsül edip giderdi ki bu da imkânsızdır. Yine bu âyet-i kerimede şanı yüce Allah'ın hayrıyla, şerriyle, faydalısıyla, zararlıyla bütün olayların irade edici olduğu da delil vardır.

Buna delil de şudur: Bir kimse kendi egemenlik alanı çerçevesinde hoşuna gitmeyecek bir şey görecektir ve bunu da istemeyecek olursa, bu iki sebepten dolayı söz konusu olur. Ya onu farketmeyen ve bilmeyen birisidir ya-hutta ona güç yetiremeyen ve bu konuda yenik düşürülen birisidir. Şanı yüce Allah'ın sıfatları arasında bunları düşünmek mümkün değildir. Diğer taraftan yüce Allah'ın kulların kazandıkları fiillerin de yaratıcısı olduğuna dair deliller ortadadır. Onun irade etmediği halde herhangi birşeyi yapması da imkânsızdır.

Çünkü fiillerimizin büyük bir çoğunluğu bizim maksad ve irâdemize muhalif olarak husule gelmektedir. Şâyet şanı yüce Rabbimiz, bunları irade eden olmasaydı, fiillerin kasıtsız olarak meydana gelmiş olmaları gerekecekti. Ancak bu tabiatçıların (materyalistlerin) sözleridir. Muvahhidler ise bunun aksini ve tutarsız olduğunu icma ile kabul etmişlerdir.

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبْوئَنَّهُمْ فِي
الدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَلَا جَزَاءُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41. Zulmedildikten sonra Allah yolunda hicret edenleri Biz dünyada elbette güzel bir şekilde barındıracağız. Âhret mükâfatı ise elbette daha büyüktür; bilmiş olsalardı.

Yüce Allah'ın: **“Zulmedildikten sonra Allah yolunda hicret edenleri ...”** buyruğunda sözü edilen hicretin anlamına dair açıklamalar daha önce en-Nisa Sûresi'nde (4/100. âyet 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Hicret: Allah yolunda yahut Allah'ın dini için vatanları, aile ve yakınları terketmek ve aynı zamanda günah ve kötülükleri de terketmek demektir.

Buradaki: “(فِي اللَّهِ): **Allah yolunda**” buyruğundaki; “(فِي): ...de, da” edatının “lâm” anlamında olup “Allah için hicret edenleri ...” anlamını verdiği söylenmiştir.

“Zulmedildikten” yani Allah yolunda azaba uğratıldıktan sonra ... Bu âyet-i kerime Suheyl, Bilal, Habbab ve Ammar hakkında inmiştir. Mekkeliler istediklerini onlara söyletinceye kadar işkence etmişlerdi. Mekkeliler onları serbest bırakınca da Medine'ye hicret etmişlerdi. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır.

Âyet-i kerimenin Ebu Cendel b. Suheyl hakkında indiği de söylenmiştir.

Ebu Katade der ki: Burada maksad Muhammed (sav)'ın ashabıdır. Mekke'de müşrikler onlara zulmetmişler ve yurtlarından çıkarmışlardı, sonunda onlardan bir kesim Habeşistan'a gitmişti. Daha sonra yüce Allah onları hicret yurduna yerleştirmiş ve müminlerden onlara yardımcıları takdir buyurmuştu. Bununla birlikte âyet-i kerime herkesi kapsamına almaktadır.

“Biz dünyada elbette güzel bir şekilde barındıracağız” buyruğundaki **“güzel bir şekilde”** ifadesi ile ilgili altı türlü açıklama yapılmıştır:

1- Bundan kasıt Medine'ye yerleşmektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, el-Hâsen, Şa'bî ve Katade yapmıştır.

2- Maksad güzel rızıktır. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

3- Düşmanlarına karşı yardım edeceğiz, demektir. Bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır.

4- Onlara doğru sözlülük ve güzel övgü ilhsan edilecektir. Bunu da İbn Ömer nakletmektedir.

5- Bundan kasıt fethedip ele geçirdikleri ülkelerle ellerine geçirdikleri, yönetimleri altına aldıkları bölgelerdir.

6- Maksad dünyada onlardan sonra kalan, onların övgü ile anılmaları ve dünyada soylarından gelenlerin sahip oldukları şereftir.

Yüce Allah'ın lutfu ile onlar bütün bunları elde edebilmişlerdi. Allah'a hamd olsun.

“Âhiret mükâfatı ise mutlaka daha büyüktür” yani Allah Teâla'nın âhirette vereceği mükâfat herhangi bir kimse tarafından görülmeden önce bilinemeyecek kadar büyüktür: *“Nereye bakarsan orada pek çok nimetler ve büyük bir saltanat görürsün.”* (el-İnsan, 76/20)

“Bilmiş olsalardı” yani keşke zalimler bu gerçeği bilmiş olsalardı. Bunun müminlere raci olduğu da söylenmiştir. Yani eğer müminler âhiret sevabını görüp müşahede edecek olsalar, onun mükâfatının dünya hayatındaki güzelliklerden daha büyük olduğunu da bileceklerdir.

Rivâyete göre Ömer b. el-Hattab (r.a) muhacirlere devletten atıyyelerini ödediğinde şöyle dermiş: Bu, Allah'ın size dünyada va'dettiğidir. Âhirette sizin için sakladıkları ise elbette daha çoktur. Sonra da onlara bu âyet-i kerimeyi okurdu.

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

42. Onlar, sabredenler ve ancak Rabblerine tevekkül edenlerdir:

“(الَّذِينَ): **Onlar**” buyruğu bir önceki âyet-i kerimede geçen; “(الَّذِينَ): ... lerden” bedeldir. Bunun; “(لَنُبَوِّئَهُمْ): ... onları elbette barındıracağız” anlamındaki zamirden bedel olduğu söylendiği gibi, bunun **“onlar dinleri üzere sabredenlerdir”** takdirinde olduğu da söylenmiştir.

“Ve ancak Rabblerine tevekkül edenlerdir” bütün işlerinde O'na güvenip dayananlardır.

Tahkik ehli bazı kimseler şöyle demiştir: İnsanların en hayırlısı bir musibet ile karşı karşıya kaldığında sabreden, bir işten acze düştüğünde tevekkül edendir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Onlar, sabredenler ve ancak Rabblerine tevekkül edenlerdir.”**

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسَأَلُوا أَهْلَ
الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ
الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

43. Biz senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.
44. (Onları) apaçık belgelerle, kitaplarla (gönderdik). İnsanlara kendilerine ne indirildiğini açıklayasın ve onlar da iyice düşünsünler diye sana da bu zikri indirdik.

Yüce Allah'ın: **“Biz senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik”** buyruğundaki; “(نُوحِي): **“Vahy ettik”** ifadesi genel olarak; (يُوحَى) şeklinde “ya” ile ve “ha” harfi üstün olarak okunmuştur.⁽¹⁾ Hafs ise Asım'dan -işaret edilen şekilde- “azamet nunu” ve “ha” harfini esreli olarak okumuştur. Bu âyet-i kerime Muhammed (sav)'ın peygamberliğini inkâr edip: Allah elçisi insan olmayacak kadar büyüktür, ne diye bize bir melek göndermedi, diyerek peygamberliğini inkar eden Mekke müşrikleri hakkında inmiştir. Yüce Allah onların bu iddialarını: **“Biz senden önce”** ey Muhammed, geçmişteki ümmetlere **“de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden”** Âdemoğullarından **“başkasını peygamber göndermedik”** buyruğu ile onların iddialarını reddetti.

“Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.” Sufyan der ki: Bununla kitap ehlinin müminlerini kastetmektedir. Onlara sorduğunuz takdirde bütün peygamberlerin birer beşer olduğunu size haber vereceklerdir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Siz kitap ehline sorunuz, onlar iman etmeseler dahi bütün peygamberlerin beşer arasından gönderildiğini itiraf edeceklerdir. Bu anlamdaki bir açıklama İbn Abbas ve Mücahid'den de rivâyet edilmiştir. İbn Ab-

(1) O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: Biz senden önce kendilerine vahyolunan erkeklerden başkasını peygamber göndermedik.

bas der ki: Zikir ehli Kur'ân ehli demektir. İlim ehli oldukları da söylenmiştir ki, anlamları birbirlerine yakındır.

“Apaçık belgelerle ve kitaplarla” denildiğine göre “apaçık belgelerle” anlamındaki buyruk, **“göndermedik”** buyruğuna taalluk etmektedir. İfadede takdim te'hir vardır. Yani Biz senden önce apaçık belgelerle ve kitaplarla ancak kendilerine vahy ettiğimiz erkekleri peygamber olarak göndermişizdir. Bu el-Kelbî'nin görüşüdür.

Şöyle de açıklanmıştır: İfadede **“gönderdik”** buyruğunun delil olduğu hâzfedilmiş sözler de vardır. Biz onları apaçık belgelerle ve delillerle gönderdik, demektir. Bu durumda **“apaçık belgelerle”** buyruğu **“göndermedik”** anlamındaki buyruğa taalluk etmemektedir. Çünkü; “(إِلَّا): **Başka**” edatından önceki ifadeler (bu buyrukta göndermedik anlamındaki fiildir) bu edattan sonra gelen ifadelerde amel etmez. O bakımdan bu, takdir olarak var olduğu kabul edilen **“gönderdik”** fiiline taalluk etmekte olup, onları apaçık belgelerle gönderdik, demektir. **“Apaçık belgeler”** anlamındaki kelimenin **“bilmiyorsa”** anlamındaki lafzın mefulu olduğu ve **“apaçık belgelerle”** anlamındaki kelimenin başındaki “be” harfinin zâid olduğu, yahutta “(أعني) ... i kastediyorum” takdiri ile nasb edildiği de söylenmiştir. Nitekim el-Aşa da şöyle demiştir:

وليس مُجِيراً إِنْ أَتَى الْحَيُّ خَائِفٌ وَلَا قَائِلًا إِلَّا هُوَ الْمُتَعَيِّنُ

“Kabileye korku salan birşey gelecek olursa o koruyamaz da Böyle bir söz de söyleyemez; ancak o ayıplanan bir kimsedir.”

Bu ifade, bu sözlerimle ayıplanan kimseyi kastediyorum, anlamına gelir.

“Apaçık belgeler”den kasıt kesin deliller ve burhanlardır. **“ez-Zubur”** ise kitaplar demektir. Buna dair açıklamalar daha önce Al-i İmran Sûresi'nde (3/184. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“İnsanlara” ahkâm vaad ve tehdit türünden olan şeylerden **“ne indirildiğini”** söz ve davranışlarıyla **“açıklayasın ve onlar iyice düşünsünler”** ve böylelikle ibret alsınlar **“diye sana da bu zikri”** yani Kur'an'ı **“indirdik.”** Buna göre Rasûlullah (sav) şanı yüce Allah'ın Kitabında mücmel bıraktığı namaz, zekât ve buna benzer etraflica açıklamamış olduğu hükümlerden, yüce Allah'ın muradını beyan edicidir. Bu anlamdaki açıklamalar bundan önce kitabımızın mukaddimesinde yeteri kadarı ile geçmiş bulunmaktadır.

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ
يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي
تَقْلِبِهِمْ فَمَاهُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ
فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَّؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

45. Kötülükleri planlayanlar Allah'ın kendilerini yere batıracağından, yahut farkedemeyecekleri bir taraftan kendilerine azabın gelip çatacağından yana emin mi oldular?
46. Yahut onlar dönüp dolaşırken kendilerini yakalayivermesinden... Onlar âciz bırakamazlar.
47. Yahut kendilerini korku içerisinde iken yakalamasından. Rabbiniz gerçekten Raûftur, Rahîmdir.

“Kötülükleri planlayanlar Allah'ın kendilerini yere batıracağından... emin mi oldular” buyruğu İslâm'ı çürütmek uğrunda bir takım hile ve yollara başvuran müşriklere tehdittir. İbn Abbas der ki: Kendilerini Karun'u yerin dibine batırdığı gibi batıracağından yana emin mi oldular?

“(خَسَفَ الْمَكَانُ يَخْسِفُ خَسُوفًا)”: Yerin bir parçası yerin dibine geçti” demektir. “(خَسَفَ اللَّهُ بِهِ الْأَرْضَ خَسُوفًا)”; Allah onu yerin dibine geçirdi” anlamındadır. Yüce Allah'ın: “(فَخَسَفْنَا بِهِ وَبَدَارُوا الْأَرْضَ)”: **Biz onu da evini de yere geçirdik**” (el-Kasas, 28/81) buyruğu da buradan gelmektedir. Aynı şekilde; “(خَسَفَ هُوَ فِي الْأَرْضِ)”: Yerin dibine geçti” denildiği gibi; “(خُسِفَ بِهِ)”: Yerin dibine geçirildi” de denilir.

Âyet-i kerimedeki soru inkâr anlamındadır. Yani onlar yalanlayanların başına gelen ceza gibi bir cezasının kendilerini de gelip bulmayacağından yana emin olmamalıdır.

“Yahut” Lut kavmine ve başkalarına yapıldığı gibi farkedemeyecekleri bir taraftan kendilerine azabın gelip çatacağından yana emin mi oldular?” Bununla Bedir gününün kast edildiği de söylenmiştir. Çünkü onlar o gün helâk edildiler ve hesaplarına hiç öyle bir şeyi katmamışlardı.

“Yahut onlar” Katade'nin açıklamasına göre yolculuk ve tasarruflarında bulunarak **“dönüp dolaşırken kendilerini yakalayivermesinden. Onlar aciz bırakamazlar.”** Onlar Allah'tan kurtulamazlar, anlamındadır.

“Onlar dönüp dolaşırken” ifadesinin yataklarında dönüp dururlarken ve

nerede olurlarsa olsunlar, anlamında olduğu söylendiği gibi; ed-Dahlhak gece ve gündüz gidip gelirlerken, diye açıklamıştır.

“Yahut kendilerini korku içerisinde iken...” İbn Abbas, Mücahid ve diğerlerinin açıklamasına göre mallarından, davarlarından ve ekinlerinden eksiltmek suretiyle **“yakalamasından.”** İbnu'l-A'râbî de böyle demiştir: Yani mal, can ve meyve, mahsullerini gittikçe azaltıp eksilterek sonunda onları tamamıyla helâk edinceye kadar bunu sürdüreceğinden yana (emin mi oldular)?

ed-Dahlhak: **“(عَلَى تَخَوُّفٍ): Korku içerisinde iken”** ifadesinin (korku demek olan) “havf”den geldiğini söylemiştir. Yani o, bir kesimi azab ile yakalayıp diğer bir kesimi terk etmek suretiyle geri kalan kesimin de helâk edilenlerin başına inenin benzerinin üzerlerine ineceğinden korkması demektir.

el-Hasen der ki: **“Korku içerisinde iken”** ifadesi bir kasabayı helâk ile yakalarken, diğer kasabanın da aynı helâkten korkması demektir. Bu da bir önceki sözün aynısıdır. Her ikisi de birinci anlama racidir. **“(التَخَوُّفُ): Eksilmek”** demektir. (تَخَوَّنَهُ) ile **“(تَخَوَّفَ الدَّهْرُ): Zaman onun imkânlarını eksiltti”** anlamındadır. Mesela; **“(تَخَوَّنَنِي فَلَانَ حَقِّي): Filan kişi benim hakkımı eksik verdi”** anlamındadır. Şair Zu'r-Rimme der ki:

لا ، بل هو الشَّوْقُ مِنْ دَارِ تَخَوَّنَهَا مَرًّا سَحَابٌ وَمَرًّا بَارِحٌ تَرَبُّ

“Hayır, bilakis kimi zaman bir bulutun, kimi zaman da dostça toprak kaldıran Sıcak yaz rüzgârının hakkını eksik verdiği bir diyara olan iştiyaktır o.”

Şair Lebid de şöyle demektedir:

تَخَوَّنَهَا نَزُولِي وَارْتِحَالِي

“Benim konaklayıp göçüşüm onu(n etini) eksilti (rahatlattı).”

Yani onun etini, yağını azalttı. el-Heysem bin Adiy de der ki: **“(التَخَوُّفُ) Eksiltmek”** anlamında Ezdişenûelilerin şivesinde kullanılır. Sonra da şu beyiti nakleder:

تَخَوَّفَ غَدْرَهُمْ مَالِي وَأَهْدَى سَلَّاسِلَ فِي الْحُلُوقِ لَهَا صَلِيلَ

“Onların ahitlerinde durmayışları benim malımı eksiltip durdu
Ve sonunda boynuma ses çıkartan zincir ve halkaları hediye bıraktı.”

Said b. el-Müseyyeb de der ki: Ömer b. el-Hattab (r.a) minber üzerinde iken şöyle dedi: Ey insanlar yüce Allah'ın: **“Yahut kendilerini korku içerisinde iken yakalamasından”** buyruğu hakkında ne dersiniz? Hazır bulunanlar seslerini çıkarmadılar. Üzeyroğullarından bir adam kalkıp şöyle dedi: Bu bizim kullandığımız bir şivedir. Ey müminlerin emiri, burada **“korku içerisindeyken”** ifadesi eksiltirken demektir. Bunun üzerine bir adam kalkıp şöyle dedi: Ey filan alacağının durumu ne oldu, o: Onu eksiltim (tehavvuf) dedi. Adam dönüp Hz. Ömer'e durumu bildirince Hz. Ömer: Peki Araplar bunu şiirlerinde bu anlamda kullanmışlar mıdır deyince; evet dedi. Bizim kabilenin şairi Ebu Kebir el-Huzelî oldukça irileşmiş ve dolmuş haldeki hörgücü yolculuk dolayısıyla eksilen, zayıflayan devesini şu beyitiyle vasfetmektedir:

تخوف الرُّحْلُ مِنْهَا نَامِكًا قَرْدًا كَمَا تَخَوَّفُ عُودَ النَّبْعَةِ السَّقْنُ

“Yolculuk onun üst üste yığılmış ve semirmiş hörgücünü eksiltip durdu.
Tıpkı keserlerin kayın dalını eksiltip inceltmeleri gibi.”

Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: Ey insanlar, divanınız olan cahiliye şiirini iyi bilmeye bakınız. Çünkü orada Kitabınızın tefsiri ve sözlerinizin manaları vardır.

el-Leys b. Sa'd der ki: Burada; “(على تخوف)”: **Korku içerisinde iken** ifadesi çabucak ve alelacele anlamındadır. İşlemiş olduğunuz günahlarınız dolayısıyla sizleri azarlayarak ... anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama İbni Abbas'dan da rivâyet edilmiştir. Katade ise der ki: **“Korku içerisinde iken yakalamasından”** cezalandırmasından yahut afetmesinden ... demektir.

“Rabbiniz gerçekten Raûftur, Rahimdir.” Cezalandırmakta acele etmez, mühlet verir.

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ
الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾

48. Allah'ın yarattığı şeylerin gölgelerinin, zilletle ve itaat ediciler olarak, durmadan sağa-sola dönerek Allah'a secde ettiklerini görmüyorlar mı?

Hamza, el-Kisaî, Halef, Yahya ve el-A'meş, bütün insanlara hitap olmak üzere “(تروا): Görmüyor musunuz” anlamında “te” ile okumuşlardır. Diğerleri ise, kötülükleri planlıyanlardan haber vermek üzere “ye” ile okumuşlardır. Tercih olunan kıraat şekli de budur.

“**Yarattığı şeylerin**” yani, gölgesi bulunan ve dik duran ağaç veya dağ gibi her bir cismin... Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Her ne kadar bütün eşya Allah'ın buyruklarını dinleyip itaat ediyor ise de, özel olarak bunlar zikredilmiştir.

“**Gölgelerinin zilletle ve itaat ediciler olarak durmadan sağa sola dönerek**” anlamındaki buyrukta geçen: “(بَتَفَيَّ ظِلَالُهُ): **Gölgelerinin... sağa sola dönerek**” anlamındaki buyruğu, Ebu Amr, Yakub ve başkaları, “**gölgeler**” kelimesinin müennesliği dolayısıyla “te” ile okumuşlardır. Diğerleri ise “ye” ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd, bu okuyuşu tercih etmiştir. Bir taraftan bir tarafa eğilip durarak... anlamındadır. Çünkü gölge, günün başlangıcında bir halde iken, daha sonra çekilip arkasından da günün sonuna doğru bir başka hale avdet eder. Gölgenin bir yerden bir başka yere dönüp durması ve meyiletmesi onun secdesidir. İşte bu bakımdan akşam üzeri gölgesine, “(فَيَّ): Dönmek (gölge)” adı verilmiştir. Çünkü bu durumda gölge batıdan doğuya doğru dönmüş olur. “(الفَيَّ) Dönüş, dönmek” anlamındadır. Yüce Allah'ın: “(حَتَّى تَفِيَّءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ) *Allah'ın emrine dönünceye kadar*” (el-Hucurât, 49/9) buyruğu da buradan gelmektedir. Bu anlamda bir açıklama, ed-Dahhâk, Kâtâde ve başkalarından da rivâyet edilmiştir. Yine bu anlamdaki açıklamalar, daha önce Ra'd Sûresi'nde (13/15. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. ez-Zeccâc der ki: Bu buyrukla cismin secde etmesini kastetmektedir. Cismin secde etmesi ise, onun emre itaat etmesi ve onda ilahi sanatın etkilerinin görülmesi demektir. Bu da bütün cisimler hakkında umumidir.

“**Zilletle ve itaat ediciler olarak**” boyun eğenler ve küçülmüşler olarak, demektir. “(الدَّخُور): Küçüklük ve zillet” anlamındadır. “(دَخَرَ الرَّجُلَ): Adam küçüldü, zelil oldu” demektir. İsm-i faili; (داخِر) diye gelir. “(أَدَخَرَهُ اللَّهُ): Allah onu zelil etti” anlamındadır. Şair Zu'r-Rimme de şöyle demektedir:

فَلَمْ يَتَّقَ إِلَّا دَاخِرًا فِي مُخَيِّسٍ وَمُنَجَّجِرًا فِي غَيْرِ أَرْضِكَ فِي جُحْرِ

“Geriye Muhayyis denilen hapisanede zelil olan bir kimse ile

Topraklarından başka yerde deliğine sinmiş kimselerden başkası kalmadı.”

el-Maverdi, bu beyti bu şekilde Zu'r-Rimme'ye nisbet etmiş, el-Cevherî bunun Ferezdak'a ait olduğunu söylemiş ve “el-Muhayyis” denilen yerin bir za-

manlar Irak'ta bulunan bir hapishanenin adı olduğunu belirtmiştir. Zillet gösterilen, zelil olunan yer demektir. Bir başkası (-Ali r.a.-) de şöyle demektedir:

أما تراني كَيْسًا مُكَيَّبًا بَنَيْتُ بَعْدَ نَافِعٍ مُخَيَّبًا

“Sen benim akıllı mı akıllı olduğumu görmüyor musun?

Nâfi’ denilen hapishaneden sonra Muhayyis’i bina ettim.”

“**Yemin:** Sağ” buyruğunda, “sağ”ı tekil olarak kullandığı halde “**şimal: Sol**” kelimesini çoğul kullanmıştır. Çünkü “**yemin**” kelimesi tekil olsa bile çoğul anlamını verir. Şâyet “sağlara ve sollara”, “sağ ve sollara” yahut da “sağa ve sola” ya da “sağlara ve sola” denilse yine caiz olur. Çünkü anlam çokluk ifade etmek içindir. Aynı şekilde bir şeyde iki alâmet bir arada bulunduğu takdirde birisini çoğul, birisini de tekil getirmek Arapların adetidir. Yüce Allah’ın: “(خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ): *Allah kalplerine ve kulaklarına da mühür vurmuştur*” (el-Bakara, 2/7) buyruğu ile;

“(وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ): *Onları karanlıklardan nura çıkarır*” (el-Bakara, 2/257) buyruklarında olduğu gibi. Şâyet bu âyetlerde: “(عَلَى أَسْمَاعِهِمْ): *Onların kulaklarına*” ve; “(إِلَى الْأَنْوَارِ): *Nurlara*” denilmiş olsaydı, bu da caiz olurdu. Bununla birlikte “yemin: Sağ” kelimesinin; (مَا)’ın lafzına, “sola” kelimesinin de onun manasına irca’ edilmesi dolayısıyla bu şekilde gelmiş olduklarını kabul etmek mümkündür. Arap dilinde bunun benzeri pek çoktur. Şair der ki:

السَّوَادُونَ وَتَيْمٌ فِي ذُرَا سَيٍّ قَدْ غَضَّ أَعْنَاقَهُمْ جِلْدُ الْجَوَامِيسِ

“Gelenler ve Teymliler, Sebe’ diyarının dağlarının zirvesindedirler
Camışların derisi onların boyunlarını yaralamış bulunuyor.”

Görüldüğü gibi, burada şair; “(جلود): *Deriler*” demeyerek “deri” demekle yetinmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: “**Sağ**” anlamındaki kelimenin tekil zikredilmesi, güneş doğduğunda bir kimse kibleye karşı ise gölgesi sağa doğru yayılır. Sonra da bir şekilde şimale (kuzeye) doğru meyleder, sonra da sola birçok hallerde meylettiğinden dolayı çoğul olarak; (شمال): *Sollar(a)* diye buyurulmuştur.

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ ﴿٩٠﴾ يَخَافُوْنَ رَبَّهُمْ مِنْ
فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُوْنَ مَا يُؤْمَرُوْنَ ﴿٩١﴾

49. Göklerde olan, yerde olan canlılar ve melekler de hiç kibirlenmeden Allah'a secde ederler.

50. Üstlerinde (hakim) olan Rabblerinden korkarlar ve emrolunduklarını yaparlar.

“Göklerde olan, yerde olan canlılar” yani, yerüzerinde hareket eden her bir canlı varlık “ve melekler de” yani, yeryüzünde bulunan melekler de Rabblerine “hiç kibirlenmeden Allah'a secde ederler.” Özellikle yer meleklerini sözkonusu etmesi, mevki itibariyle şereflerinden dolayıdır. Yüce Allah, onları diğer canlılardan -canlıların kapsamına girseler bile- ayrıca ve müstakil olarak zikretmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'ın: “O ikisinde meyveler, hurma ağaçları ve nar vardır” (er-Rahmân, 55/68) buyruğunda olduğu gibi.

Şöyle de açıklanmıştır: Meleklerin ayrıca zikredilmeleri, kanatlı oluşlarından ve böylelikle de diğer canlıların kapsamına girmeyişlerinden dolayıdır. İşte bu sebeble ayrıca zikrolunmuşlardır.

Yüce Allah'ın: “Göklerde olan... Allah'a secde ederler” buyruğu ile melekler, güneş, ay, yıldızlar, rüzgârlar ve bulutlar; “yerde olan canlılar” buyruğu ile de yeryüzü meleklerinin de secde ettikleri belirtilmektedir. Bütün bunlar Rabblerine ibadete karşı büyüklenmezler. İşte bu, meleklerin Allah'ın kızları olduğu iddiasında bulunan Kureyşlilerin kanaatlerine de bir reddir.

“Üstlerinde olan Rabblerinden korkarlar” buyruğu Rabblerinin ceza ve azabından korkarlar demektir. Çünkü helâk edici azap ancak semâdan iner. Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar, kendi kudretlerinin üzerinde bulunan Rabblerinin kudretinden korkarlar. Bu açıklamaya göre ifadede hazfedilmiş kelimeler vardır.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: “Üstlerinde olan Rabblerinden korkarlar” buyruğu ile kastedilenler meleklerdir. Melekler, yeryüzünde bulunan bütün canlılardan daha yukarıda oldukları halde Rabblerinden korkarlar. Buna göre, onlardan daha aşağıda bulunanların Rabblerinden korkmaları öncelikle sözkonusudur. Bunun delili de yüce Allah'ın: “Ve emrolunduklarını yaparlar” buyruğudur ki, bununla da kastedilenler meleklerdir.

وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ
فَإِيَّائِيَ فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾

51. Allah buyurdu ki: “İki ilâh edinmeyin. O, ancak tek bir ilâhtır. O halde yalnız Benden korkun.”

Yüce Allah'ın: **“Allah buyurdu ki: İki ilâh edinmeyin.”** Anlamın, iki varlığı iki ayrı ilâh edinmeyin şeklinde olduğu söylendiği gibi, buradaki “iki” ifadesinin ayrıca te'kid için geldiği de söylenmiştir. Hak olan ilâh, birden çok olmayacağına ve birden çok olan her bir varlık da ilâh olmayacağına göre, sadece “iki” zatın ilâh edinilmesinden söz edilmekle yetinilmiştir. Çünkü kasıt, hak ilâhın birden çok olmayacağını anlatmaktır.

“O, ancak tek bir ilâhtır.” O'nun mukaddes zatı bir ve tektir. Daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/163 ve 164. âyetlerin tefsirlerinde) geçtiği üzere, O'nun vahdaniyetinin aklî ve şer'î delilleri ortaya konulmuş bulunmaktadır. Ayrıca biz bunları **“Şerhu'l-Esmâ”** adlı eserimizde “el-Vâhid” ism-i şerifini açıklarken zikretmiş bulunuyoruz. Şanı yüce Allah'a hamd olsun.

“O halde yalnız Benden korkun” buyruğuna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/40. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَهُ مَا فِي السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾

52. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Din de daima ve yalnız O'nadır. Buna rağmen hâlâ Allah'dan başkasından mı korkuyorsunuz?

“Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Din de daima O'nadır” Din: itaat ve ihlâs demektir. (وَاصِبًا): Daima her zaman” anlamındadır. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. el-Cevherî de nakletmiştir. (وَصَبَ الشَّيْءُ يَصِبُ وَصُوبًا): Devam etti, eder” anlamındadır. Bir kimse bir işe devam eder ve onu sürekli yaparsa; (وَصَبَ الرَّجُلُ عَلَى الْأَمْرِ): Adam işe devam etti” denilir.

Buyruk, Allah'a her zaman ebediyyen itaat gereklidir, anlamındadır. Bu kelimenin “daima” anlamında olduğunu söyleyenler arasında el-Hasen, Mücahid, Katade ve ed-Dahhak da vardır. Yüce Allah'ın: (وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ): **Onlar için sürekli bir azab da vardır”** (es-Saffat, 37/9) buyruğunda da aynı kelime kullanılmıştır. ed-Düelî der ki:

لا أَبْتَغِي الْحَمْدَ الْقَلِيلَ بِقَاؤِهِ بَدَمَ يَكُونُ الدَّهْرُ أَجْمَعَ وَاصِبَا

“Ben hiçbir zaman ebediyen, zaman boyu devam edecek bir kan karşılığında, Kalıcılığı az olan bir övgüyü kabul edemem.”

el-Gaznevî, es-Sa'lebî ve başkaları ise (aynı beyiti) şöylece nakletmişlerdir:

مَا أَبْتَغِي الْحَمْدَ الْقَلِيلَ بِقَاؤِهِ يَوْمًا بَدَمَ الدَّهْرِ أَجْمَعَ وَاصِبَا

“Ebediyen zaman boyunca yergi karşılığında Kalıcılığı bir gün olabilen azıcık övgüye razı olamam.”

(الوَصْب)'in, yorgunluk ve bitkinlik anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani kul itaatinde yorgun düşse dahi, Allah'a itaat icab eder, demektir. Şairin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır.

لَا يُمْسِكُ السَّاقَ مِنْ أَيْنَ وَلَا وَصْبَ وَلَا يَعْضُ عَلَى شُرُوفِهِ الصَّفْرَ

“Bitkinlik ve yorgunluktan dolayı o tutmaz bacağı. Açlık (tan dolayı) da onun değersiz kemikleri dahi dişlenmez.”

İbn Abbas; (واصب)ın; vacib ve kaçınılmaz olarak, anlamında olduğunu söylemiştir. el-Ferrâ ile el-Kelbî ise halis ve katıksız olarak açıklamışlardır.

“**Buna rağmen hâlâ Allah'dan başkasından mı korkuyorsunuz?**” Yani Allah'dan başkasından korkmamalısınız. Buradaki; (غير): **Başka** kelimesi; **Korkuyorsunuz** ile nasb edilmiştir.

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْأَرُونَ
﴿٥٢﴾ ثُمَّ إِذَا كُشِفَ الضُّرُّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ
يُشْرِكُونَ ﴿٥٣﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ ﴿٥٤﴾

- 53. Sahip olduğunuz her bir nimet Allah'tandır. Sonra size herhangi bir sıkıntı gelip çattığında O'na yalvarıp yakarirsiniz.**
54. Nihâyet O, sizden sıkıntıyı giderdiğinde ise içinizden bir grup Rabblerine şirk koşuverirler.
55. Kendilerine verdiğimizize nankörlük etsinler diye. Öyle ise faydalanın bakalım, yakında bileceksiniz.

Yüce Allah'ın: **"Sahip olduğunuz her bir nimet Allah'tandır"** buyruğundaki; (ما): **Her bir** edatının el-Ferrâ ceza (şart) edatı anlamında olduğunu söylemiştir.

"(بكم): **Sahip olduğunuz**" deki "be" harfi ise şu takdirde hazfedilmiş bir fiile taalluk etmektedir: "(وما يكن): Elinizde bulunan ..." şeklindedir.

"Her nimet" beden sağlığı, geniş rızık, evlat sahibi olmak ... hepsi Allah'tandır. Anlamın: Sizin elinizde bulundurduğunuz Allah'tandır şeklinde olduğu da söylenmiştir. **"Sonra size herhangi bir sıkıntı"** hastalık, belâ ve kıtlık gibi **"gelip çattığında O'na yalvarıp yakarirsiniz."** O'na niyaz edersiniz, O'na dua edersiniz.

"(جَارٍ يَجَارُ جُورًا): Feryat etti, eder, feryat etmek" demektir. (الجُور) ın anlam itibariyle "(الخُور): Böğürmek" gibi olduğu da söylenmiştir. Bazıları da **"böğüren bir buzağı heykeli"** (Tâ-Hâ, 20/88) buyruğunu; (عَجَلًا جَسَدًا لَهُ جُورًا) şeklinde (son kelime "hı" yerine "cim" harfi ile) okumuşlardır ki, bunu da el-Ahfeş nakletmektedir. "(جَارٍ الرَّجُلِ إِلَى اللَّهِ): Kişi Allah'a niyaz etti, yalvarıp, yakardı" demektir. el-A'sâ da bir ineği anlatırken şunları söylemektedir:

فطافت ثلاثاً بين يومٍ وليلة وكان النكير أن تُضيف وتجاراً

"(Yavrusunu kaybettiği için) üç gün, üç gece dolaşıp durdu.

Yalnızca (yavrusu için) aranması, şefkati ve feryad edip böğürmesi vardı."

"Nihâyet O sizden sıkıntıyı giderdiğinde" belâ ve hastalıklarınıza son verdiğinde **"ise içinizden bir grup Rablerine şirk koşuverirler."** Bu belânın ortadan kaldırılmasından ve yalvarıp yakarmaktan sonra O'na ortak koşarlar.

İfade, helâk olmaktan kurtulduktan sonra şirk koşmanın oldukça hayret edilecek bir iş olduğu anlamındadır. Bu anlam Kur'ân-ı Kerîm'de birkaç defa tekrar edilmektedir. Bundan önce ise el-En'am Sûresi'nde (6/63,64. âyetlerde) ve Yunus Sûresi'nde (10/12. âyet) geçmiş bulunmaktadır. İleride (isra)ve diğer sûrelerde de gelecektir. ez-Zeccac der ki: Bu küfre sapanlara has bir durumdur.

“Kendilerine verdiğimiz nankörlük etsinler diye” yani Allah onların sıkıntı ve belâlarını gidermek gibi onlara ihsan etmiş olduğu Allah'ın nimetlerini inkâr etsinler, onlara karşı nankörlük etsinler diye böyle yapıyorlar. Burada: İnkâr etsinler diye şirk koşuyorlar, demektir. Buna göre âyetin başındaki “lam” lam-ı key'dir, âkîbet lam'ı (... sonunda nankörlük etsinler diye anlamında) olduğu da söylenmiştir.

“Kendilerine verdiğimiz nankörlük etsinler diye” buyruğunun nime-ti küfür ve inkâra sebep kılsınlar diye, anlamında olduğu da söylenmiştir ki, bütün bu davranışlar kötü davranışlardır. Nitekim şair şöyle demektedir:

والكفر مَحْبَةٌ لِنَفْسِ الْمُتَعِمِّ

“Nankörlük nimet ihsan edenin (nimetini kesmesi doğrultusunda) içini bozar.”

“Öyle ise faydalanın bakalım.” Bu, tehdid manasını ihtiva eden bir emirdir. Abdullah (bin Mesud) ise bunu; “(قل تمتعوا)”: De ki: Faydalanın bakalım” diye okumuştur.

“Yakında” sonunuzun nereye varacağını **“bileceksiniz.”**

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ ۖ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ
عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾

56. Kendilerine verdiğimiz rızıktan o bilmezler bir pay ayırırlar.
Allah'a andolsun ki, uydurageldiğiniz şeylerden elbette sorgu-ya çekileceksiniz.

“Kendilerine verdiğimiz rızıklardan o bilmezler bir pay ayırırlar.” Yü-ce Allah onların cahilliklerinden bir başka çeşidini söz konusu etmektedir. Onların zarar ve fayda verip vermediklerini bilmedikleri şeylere -putlara- bu putlara yakınlaşmak kasdı ile mallarından bir miktar ayırdıklarını dile getir-mektedir. Bu açıklamayı Mücahid, Katade ve başkaları yapmıştır. Buna gö-re **“bilmezler”** müşriklerin kimliği olmaktadır. Bunun putların niteliği “vav” ve “nun” ile çoğul yapılarak akıl sahipleri gibi kendilerinden söz edildiği de söylenmiştir. Buna göre burada **“bilmezler”** vasfı (ل): O (şey)” lafzına alt-tır. “Bilme”nin mef’ulu de hâzfedilmiştir. İfadenin takdiri şu anlamdadır: Bu

kafirler hiçbir şey bilmeyen kafirlere bir pay ayırırlar. el-En'am Sûresi'nde yüce Allah'ın: **"Zanlarınca: Bu Allah'ın bu da O'na koştığımız ortaklarımızdır, dediler"** (el-En'am, 6/136) buyruğunu açıklarken bunun tefsiri geçmiş bulunmaktadır.

Daha sonra yüce Allah, haber kipinden hitap kipine geçerek: **"Allah'a andolsun ki uydurageldiğiniz şeylerden"** Allah'ın bunları size emrettiği şeklinde uydurduğunuz iftiralardan **"elbette sorguya çekileceksiniz"** ve bundan dolayı azarlanacaksınız, diye buyurmaktadır.

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾

57. Bir de onlar kızları Allah'a isnad ederler. Hâşâ! O, münezzehtir. Halbuki candan arzuladıklarını da kendileri için isterler.

"Bir de onlar kızları Allah'a isnad ederler." Bu buyruk, Huzaahılar ile Kinâneliler hakkında inmiştir ki, onlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ediyorlar ve (kız çocuklarını öldürerek) kızları kızlara gönderin, derlerdi.

"Hâşâ! O, münezzehtir!" Şanı yüce Allah, kendi zatını kendisine nisbet ettikleri evlat edinmekten tenzih ve ta'zim etmektedir.

"(وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ): Halbuki candan arzuladıklarını da kendileri için isterler." Yani erkek çocukları kendileri için isterken kız çocuklarını istemezler. Buna göre; (مَا), ref' mahallindedir. Haberi ise **"kendileri için isterler"** buyruğudur. **"(سُبْحَانَهُ): Hâşâ! O münezzehtir"** buyruğunda ifade tamam olmaktadır.

el-Ferrâ ise (ref' mahallinde değil de) nasb mahallinde olmasını şu takdirde olmak üzere caiz kabul etmektedir: **"(وَيَجْعَلُونَ لَهُم مَا يَشْتَهُونَ): Halbuki candan arzuladıklarını da kendileri için isterler."** ez-Zeccac bunu kabul etmeyerek şöyle der: Araplar bu gibi durumlarda bu şekilde değil de; **"(وَيَجْعَلُونَ لَأَنْفُسِهِمْ): Kendileri için isterler"** şeklinde kullanırlar.

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾

58. Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verilince kendisi pek öfkeli olarak yüzü simsiyah kesilir.

“Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verilince” yani onlardan birine kız çocuğu doğduğu haber verilirse **“kendisi pek öfkeli olarak yüzü simsiyah kesilir.”** Yüzünün ifadesi değişir, demektir. Yoksa burada beyazlığın zıddı olan siyahlığı kastetmemektedir. Bu, o kimsenin kız çocuğunun doğumu dolayısıyla kederlendiğinin kinaye yolu ile ifade edilmesidir. Araplar hoşuna gitmeyen bir şey ile karşılaşan herkes hakkında: “Gam ve kederden dolayı yüzü simsiyah kesildi” derler. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır.

el-Maverdi'nin naklettiğine göre ise burada kasıt siyah renktir ve bu cumhurun görüşüdür, diye ekler.

“Kendisi pek öfkeli olarak” kederle dolu olarak, demektir. İbn Abbas oldukça üzüntülü, hüznünlü diye açıklamıştır. el-Ahfeş de der ki: Bu öfkesini saklayıp açığa vurmadi, anlamındadır.

Şöyle de denilmiştir: Bundan kasıt kederinden dolayı ağzını kapatıp hiçbir şekilde konuşmayan kederli, üzüntülü kimsedir. Bu da “kırbanın ağzını kapatmak” demek olan; (الكِظَامَة) dan alınmıştır. Bu açıklamayı Ali b. İsa yapmıştır. Bu anlamdaki açıklamalar bundan önce Yusuf Sûresi'nde (12/84. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَى هُونٍ أَمْ
يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ ۖ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

59. Kendisine verilen kötü müjdeden ötürü kavminden gizlenir. Aşağılanmayı göze alarak onu alıkoysun mu, yoksa onu diri diri toprağa mı gömsün? Bak! Verdikleri hükümleri ne kadar kötüdür!

“Kendisine verilen kötü müjdeden” yani kız çocuğu olması dolayısıyla karşı karşıya kaldığı keder, utanç ve arlanmadan **“ötürü kavminden gizlenir.”** Saklanır, onlara görünmemeye çalışır. **“Aşağılanmayı”** küçük görünmeyi **“göze alarak onu alıkoysun mu”** buradaki “onu” zamirinin müzekker gelmesi; “(ما): müjdeden” (kelimesinde mündemiç) şeye ait olduğundan dolayıdır.

İsa es-Sakafî “(عَلَى هُونٍ): **Aşağılanmayı göze alarak**” anlamındaki buyruğu; (على هوان) şeklinde okumuştur. Bu iki söyleyiş de Kureyş şivesinde (aynı anlamda) kullanılır. Bu açıklamayı el-Yezidî yaptığı gibi Ebu Ubeyd de el-Kisaî'den nakletmektedir. el-Ferrâ da şöyle demektedir: Bu Temim şivesin-

de "az" anlamındadır. el-Kisaî de belâ ve meşakkat anlamındadır, der. el-Han-sâ da şöyle demiştir:

نُهِنَ الْفُوسَ وَهُونَ الْفُوسَ سَ يَوْمَ الْكَرْهَةِ أَبْقَى لَهَا

"Biz canlarımızı belâ ve meşakkate sokarız. Hoş olmayan günde (savaşta) Canları belâ ve meşakkate sokmak, onları daha bir hayatta bırakıcıdır."

el-A'meş ise bunu; "(أَيْمِسِكُهُ عَلَى سُوءٍ)": "Kötülüğüne rağmen onu alıkoysun mu" diye okumuştur. Bunu en-Nahlhas zikretmiş ve şöyle demiştir: el-Cahderî ise; "(أَمْ يَدُسُّهَا فِي التَّرَابِ)": "Yoksa onu (o dişiye) diri diri toprağa mı gömsün" şeklinde müennes zamiri kullanarak (58. âyetteki): "(بِالْأُنثَى)": **kız çocuğu ...** kelimesine iâde etmektedir. Ancak bu şekilde okuması halinde; "(أَيْمِسِكُهَا)": "Onu alıkoysun mu" kelimesindeki zamiri de bu şekilde okuması icabeder.

"**Aşağılanma**"nın kız çocuğa raci olduğu da söylenmiştir. O kız çocuğu kendisi nezdinde aşağılanmış olmasına rağmen alıkoysun mu anlamındadır. Zamirin babaya raci olduğu da söylenmiştir. Yani kendisine rağmen alıkoy-sun mu yoksa diri diri toprağa mı gömsün? Bu da onların kız çocuklarını di-ri diri toprağa gömmeleri uygulamalarına işarettir.

Katade der ki: Mudar ve Huzaalılar kız çocuklarını diri diri gömerlerdi. Bu konuda en katı olanlar ise Temimlilerdir. Onlar bu uygulamalarına yenik düş-me korkuları ile kız çocuklarına denk olmayan kimselerin onlarla evlenmek istemelerini gerekçe göstermişlerdi. Ferezdak'ın amcası Sa'sa'a Naciye böyle bir işin yapılacağını fark edecek olursa kız çocuğun babasına yavrusunu hayatta bıraksın diye deve gönderirdi. İşte el-Ferezdak şu beyit ile övünerek buna işaret etmektedir:

وَعَمِيَ الَّذِي مَنَعَ الْوَأْدَاتِ وَأَحْيَا الْوَيْدَ فَلَمْ يُوَادِّ

"Diri diri gömülen kız çocuklarını engelleyen ve canlı olarak
gömülmek istenenleri

Hayatta tutarak gömülmemelerini sağlayan benim amcamdır."

"(دَسُّهَا)": "Onu diri diri gömme"nin tanınmayacak hale gelinceye kadar in-sanlardan gizleyip saklamak, anlamında olduğu da söylenmiştir. Tıpkı kim-senin görmemesi için toprağa gömülen kişi gibi bu anlama gelme ihtimali-de vardır.

Kız Çocuğu Yetiştirmenin Fazileti:

Müslim'in Sahih'inde Âişe (r.anhâ)dan şöyle dediği sabit olmuştur: Beraberinde iki kız çocuğu bulunan bir kadın yanıma geldi. Benden birşeyler istedi. Yanımda tek bir hurma tanesinden başka bir şey yoktu. Ona bu hurma tanesini verdim. O kadın da hurma tanesini alarak iki kız çocuğu arasında paylaştırdı, kendisi de ondan hiçbirşey yemedi. Sonra kızları ile birlikte çıkıp gitti. Peygamber (sav) yanıma girince ona kadının durumunu anlattım. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Her kim (bir ve daha fazla) kız çocukları ile imtihan olunur da onlara iyilikte bulunacak olursa o kız çocukları onun için cehennem ateşinden bir perde teşkil ederler."⁽¹⁾ Bu hadiste kız çocuklarının bir sınanma aracı olduklarına delil teşkil eden ifadeler vardır. Daha sonra Hz. Peygamber onlara karşı sabırla hareket edip iyilikte bulunup güzel davranmanın, ateşten koruyucu olduğunu haber vermektedir.

Yine Âişe (r.anhâ)dan şöyle dediği nakledilmiştir: Yoksul bir kadın iki kız çocuğunu taşıyarak yanıma geldi. Ben ona üç hurma verdim. Bu hurmalardan herbirisini kız çocuklarına verdi. Diğer tek hurmayı da yemek üzere ağzına götürürken iki kız çocuğu o hurma tanesini düşürmesine sebep oldu. Bu sefer o yemek istediği tek hurmayı iki kız çocuğu arasında bölüştürdü. Bu durumu beni hayrete düşürdü. Kadının yaptığını Rasûlullah (sav)a nakledince şöyle buyurdu: "Şüphesiz aziz ve celil olan Allah, o kadına cenneti vacip kılmıştır, yahut onu cehennem ateşinden azad etmiştir "diye buyurdu."⁽²⁾

Enes b. Malik'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim balığ olacakları yaşa kadar iki kız çocuğuna bakacak olursa kıyamet gününde o bu halde benimle gelir" diyerek parmaklarını birbirine bitıştirdi."⁽³⁾ Bu iki hadisi de aynı şekilde Müslim (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) rivâyet etmiştir.

Hafız Ebu Nuaym da el-Ameş'den o Ebu Vail'den o Abdullah'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kimin bir kız çocuğu bulunur da onu te'dip eder, edebini güzelleştirir ve ona (ihtiyaç duyacağı bilgileri) öğretir de bu öğretimini de güzelleştirmiş olup Allah'ın kendisine ihsan etmiş olduğu nimetlerden o kız çocuğuna da ihsan edecek olursa, bu kız çocuğu onun için cehennem ateşinden bir örtü yahut bir perde olur."⁽⁴⁾

(1) *Buhârî*, Zekât 10, Edeb 18; *Müslim*, Birr 147; *Tirmizî*, Birr 13; *Müsned*, VI, 33, 88, 166, 243.

(2) *Müslim*, Birr 148; *Müsned*, VI, 92

(3) *Müslim*, Birr 149; *Tirmizî*, Birr 13

(4) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 158'de belirttiğine göre; bu hadisi Taberânî (*el-Ke-bîr*'de) rivâyet etmiş olup, senedindeki râvilerden Talha b. Zeyd hadis uyduran birisidir.

Akil bin Ullefe'den kızı el-Cerba'ya talip olunduğunda o şöyle demiş:

إني وإن سيق إليّ المهر ألفاً وعُبدان وخُورٌ عشرُ
أحبّ أصهاري إليّ القبر

“Ben oyum ki eğer bana bin (dinar) mehir, köleler
Ve bol süt veren develer verilecek olsa bile
Benim en sevdiğim damadım kabirdir.”

Abdullah b. Tahir de şöyle demiştir:

لكل أبي بنت يراعي شؤونها ثلاثة أصهار إذا حمد الصهر
فبعل يراعيها وحذر يكتها وقبر يواربها وخيرهم القبر

“Kız çocuğu babası olan herkesin eğer kız çocuğu yoluyla akrabalık (sıhriyet)
Öğünülecek bir şey ise onun üç tane damadı var demektir.
Ona riâyet eden koca, onu saklayan kafesi ve onun üzerini örtecek olan
Kabri ki, hepsinin hayırlıları kabridir.”

“**Bak! Verdikleri hükümleri ne kadar kötüdür!**” Yani kız çocuklarını
yaratıcılarına ait kabul edip erkek çocukları kendilerinin kabul etmek sure-
tiyle verdikleri hüküm ne kötüdür!

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: “*Erkekler sizin, dişiler O'nun mu? O
taktirde bu insafsızca bir paylaştırmadır?*” (en-Necm, 53/21-22) Yani bu hak-
sızca, zalimce bir paylaştırmadır. İleride (bu âyetlerin tefsirinde) bu husus-
ta başka açıklamalar da gelecektir.

لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوِّءِ ۚ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

**60. Kötü örnek -esasen- âhirete iman etmeyenlerindir. En yüce
örnek ise Allah'ındır. O, mutlak galiptir, Hakîmdir.**

“**Kötü örnek**” yani cahillik ve küfür gibi kötü nitelikler “**esasen âhirete**

iman etmeyenlerindir.” Asıl şu yüce Allah'a kız çocuklarını nisbet edenlerindir. Burada sözü edilen **“kötü örnek”**in onların yüce Allah'ı eş ve çocuk sahibi olmak ile vasfetmeleri olduğu söylendiği gibi, kötü örnekten kastın azap ve cehennem ateşi olduğu da söylenmiştir.

“En yüce örnek ise Allah'ındır.” İhlas ve tevhid gibi en yüce vasıflar O'na aittir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Onun yaratıcı, rızık verici, kadir ve amellerin karşılığını verici olmak suretiyle en üstün sıfatlara sahip olması manasında olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas şöyle demektedir: **“Kötü örnek”** ateştir, **“en yüce örnek”** ise Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet getirmektir. Bunun “Onun gibi hiçbir şey yoktur” gerçeği olduğu söylendiği gibi **“en yüce örnek ise Allah'ındır”** buyruğunun yüce Allah'ın: *“Allah göklerin ve yerin nurudur. Bu nurunun misali ...”* (en-Nur, 24/35) buyruğuna benzediği de söylenmiştir.

Şanı yüce Allah: *“Artık Allah hakkında örnekler bulmaya kalkışmayın”* (en-Nahl, 16/74) diye buyurmuşken, yüce Allah örneği nasıl kendi zatına izafe etmiştir, diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Şanı yüce Allah'ın: *“Artık Allah hakkında örnekler bulmaya kalkışmayın”* buyruğundan kasıt, başka varlıkların O'na benzemesini ve eksiklik gerektiren misalleri vermeye kalkışmayın. Yüce Allah'a eksiklik ve yaratıklara benzemeyi gerektiren misaller, örnekler vermeye kalkışmayın, demektir. En yüce örnek yüce Allah'ın benzersiz ve eşsiz şekilde vasf edilmesidir. O, zalimlerin ve inkârcıların söylediklerinden alabildiğine yüce ve büyüktür.

“O mutlak galiptir, Hakîmdir” buyruğunun anlamına dair açıklamalar daha önceden (mesela, el-Bakara, 2/32. âyet ile 129. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۖ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ
سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

61. Eğer Allah, insanları zulmlerinden ötürü sorgulayacak olsaydı, üzerinde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat O, insanları belirlenmiş bir va'deye erteler. Artık ecelleri geldiği zaman ne bir saat geciktirilirlir, ne de öne geçebilirler.

“Şayet Allah, insanları zulmlerinden” küfür ve Allah’a iftiralarından **“ötürü sorgulayacak”** ve onların cezalarını dünyada âcilen verecek **“olsaydı üzerinde”** yani yer üzerinde **“hiçbir canlı bırakmazdı.”** Burada yerin sözü geçmemekle birlikte ona ait bir zamir vardır. Çünkü yere yüce Allah’ın: **“Hiçbir canlı”** buyruğu delil teşkil etmektedir. Çünkü canlı (dâbbe) ancak yer üzerinde hareket eder. Anlam ise kâfir bir canlı bırakmaz, şeklindedir. O halde bu özel bir anlam taşımaktadır. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer o küfürleri sebebi ile babaları helâk edecek olsaydı, elbetteki onların çocukları da olmazdı.

Âyette umumun kastedildiği de söylenmiştir. Yani şanı yüce Allah insanları işlediklerinden ötürü sorgulayacak olsa, bu yeryüzü üzerinde ister bir peygamber, ister başka türden hiçbir canlı bırakmazdı. el-Hasen’in görüşü budur.

İbn Mesud bu âyet-i kerimeyi okuyarak şöyle demiştir: Allah diğer mahlukatı günahkârların günahları sebebi ile sorgulayacak olsa, azap, yuvalarındaki kara böcekler dahil olmak üzere bütün yaratıkları kapsar. Gökten yağmur yağdırmaz, yerden bitki bitirmez, bunun sonucunda da bütün canlılar ölür giderdi. Fakat yüce Allah affetmekte ve lütuf ile muamele etmektedir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: **“Çoğunu da affeder”** (eş-Şura, 41/30) diye buyurmaktadır.

“Artık ecelleri” ölüm va’deleri ve ömürlerinin son demleri **“geldiği zaman ne bir saat geciktirilirler ve ne de öne geçebilirler.”** Bu buyruğun anlamı daha önceden (el-A’râf, 7/34. âyette) geçmiş bulunmaktadır.

Yaratıklar arasında zulme sapmamış müminler de bulunduğu halde yüce Allah nasıl olur da herkesi helâk eder, diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Allah zalimin helâkini intikam ve ceza olarak takdir eder, müminin helâkına karşılık ise âhirette sevap ve mükâfat verir.

Müslim’in Sahih’inde Abdullah b. Ömer’den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ben Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: “Allah bir kavme azap etmeyi murad edecek olursa, azap aralarında bulunan herkese isabet eder, sonra da niyetlerine göre diriltirler.”⁽¹⁾

Um Seleme’den nakledildiğine göre ona yerin dibine geçirilecek orduya dair soru sorulmuştu. Bu soru ise İbn ez-Zübeyr’in (Mekke’de halifeliğini ilan ettiği) günlerde idi. Um Seleme şöyle dedi: Rasûlullah (sav) dedi ki: “Beyt’e birisi sığınacaktır. Ona bir ordu gönderilecek bu ordu yeryüzünün düzlük bir yerinde iken onlar da yerin dibine geçirilecekler.” Ben ey Allah’ın Rasûlü peki aralarında bu işten hoşlanmayan veya zorla getirilmiş kimselerin durumu

(1) *Buhârî*, Fiten 19; *Müslim*, Cennet 84; *Müsned*, II, 40, 110.

ne olacak, diye sordum. Söyle buyurdu: "O da onlarla birlikte yerin dibine geçirilir fakat kıyamet gününde niyetine göre diriltilir."⁽¹⁾

Biz bu hususa dair açıklamalarımızı güzel ve etraflı bir şekilde "*et-Tezkire*" adlı eserimizde yapmış bulunuyoruz. Yeterli açıklamalar da bundan önce el-Mâide (5/105. âyetin tefsirinde) ve el-En'am Sûresi'nin sonlarında (6/164. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Şanı yüce Allah'a hamd olsun.

"Artık ecelleri geldiği zaman" buyruğunun artık kıyamet günü geldiği zaman ... anlamında olduğu söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ السِّتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ
الْحُسْنَىٰ ۖ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُّفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

62. Onlar hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a isnad ederler. Dilleri de yalan yere en güzel âkibetin kendilerinin olduğunu söyler. Şüphesiz ateş onlarıdır ve onlar önden gönderilecek olanlardır.

"Onlar hoşlanmadıkları şeyleri" yani kız çocuklarını **"Allah'a isnad ederler. Dilleri de yalan yere"** yalan sözler söyleyerek **"en güzel âkibetin kendilerinin olduğunu söyler."** Mücahid der ki: Bu, oğulların kendilerinin kız çocuklarının da Allah'ın olduğunun söylemeleridir.

"(الْكَذِبَ): **Yalan yere**" kelimesi; "(تَصِفُ): **Söyler**" kelimesinin mefuludur. "(أَنَّ): ...unu" lafzı ise **"yalan"**dan bedel olarak nasb mahallindedir. Çünkü onun ne olduğunu açıklamaktadır. **"Güzel âkibet"**in güzel mükâfat anlamında olduğu söylenmiştir ki, bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

İbn Abbas, Ebu'l-Aliye, Mücahid ve İbn Muhaysın **"yalan"** anlamındaki lafzı; (الْكَذِبَ) şeklinde "kef", "zel" ve "be" harflerini **"dilleri"** kelimesinin sıfatı olmak üzere ötreli okumuşlardır.⁽²⁾ Yine; **"Dillerinizin yalan yere niteleye geldiği ..."** buyruğundaki; "(الْكَذِبَ): **Yalan yere**" kelimesini de bu şekilde okumuşlardır.⁽³⁾

(1) *Buhârî*, Buyû' 49; *Müslim*, Fiten 4, 7, 8; *Ebü Dâvûd*, Mehdi 11; *Tirmizî*, Fiten 10; *Nesâî* Menâsiku'l-Hacl 112; *İbn Mâce*, Fiten 30; *Müsned*, VI, 105, 259, 289...

(2) Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Yalan söyleyen o dilleri en güzel âkibetin ...

(3) Bu durumda bu âyetin bu bölümünün anlamı şu şekilde olur: "Yalan söyleyen dillerinizin niteleye geldiği şeyler için ..."

(الْكُذَّب) ise “(كَذُوب)”: Çok yalan söyleyenin çoğuludur. “Rasûl” kelimesinin çoğulu rusul, sabûr (çok sabreden) kelimesinin çoğulunun subur, şekûr (çokça şükreden) kelimesinin çoğulunun da “şükûr” diye gelmesi gibi.

“(لَا) ... **siz, siz**” ifadesi onların kanaatlerini red etmekte olup ifade burada tamam olmaktadır. Yani bu sizin iddia ettiğiniz gibi değildir. **“Ateş onlaradır”** hakikaten onlara ateş azabı verilecektir. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden (Hud, 11/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Ve onlar önden gönderilecek olanlardır.” Yani ateşte unutulmuş olarak terk edileceklerdir. Bu açıklamayı İbnu'l-A'râbî, Ebu Ubeyde, el-Kisaî ve el-Ferrâ yapmıştır. Said bin Cübeyr ve Mücahid'in de görüşü budur. İbn Abbas ve yine Said bin Cübeyr: Onlar uzaklaştırılmış olacaktırlar diye de açıklamışlardır. Katade ve el-Hasen ise: Onlar cehenneme önden ve çabucak götürüleceklerdir, demektir, diye açıklamışlardır.

“(الْفَارُط)”: Suya önden giden kimse” demektir. Nitekim Hz. Peygamber: “(أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ)”: Ben sizin aranızda Havz'a en önce varacak olanım”(1) diye buyurmuştur. Şair el-Katâmi de der ki:

فَاسْتَعْجَلُونَا وَكَانُوا مِنْ صَحَابَتِنَا كَمَا تَعَجَّلَ فَرَّاطٌ لِرَوَّادٍ

“Onlar bizim sohbet arkadaşlarımız oldukları halde bizden daha çabuk gittiler. Tıpkı arkadan gelecek su alacak olanların önünden gidenler gibi.”

Buradaki; “(الْفَرَّاط)”: Önden gidenler” su aramak için önden giden kimseler demektir. “(الْوَرَّاد)”: Su almak için geride kalan, sonradan gelenler” demektir.

Verş rivâyetine göre Nâfi': (مُفَرِّطُونَ) şeklinde “ra” harfini esreli ve şeddesiz olarak okumuştur. Aynı zamanda bu, Abdullah b. Mesud ile İbn Abbas'ın da kıraatidir. Onlar günah ve masiyette aşırı kaçmış (ifrata kaçmış) kimseler idiler, anlamındadır. Mesela; “(أَفَرَطَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ)”: Filan kişi filana karşı aşırıya gitti” denilirken, ona kendisine söylediğinden daha fazla kötü sözler söyledi demektir.

Kâri Ebû Cafer ise; (مُفَرِّطُونَ) şeklinde “ra” harfini esreli ve şeddeli olarak okumuştur. Onlar Allah'ın emrini zayi etmiş, riâyet etmemişlerdi, demektir. Bu da görevde tefrit (kusurlu kalmak) demektir.

(1) *Buhârî*, Rikaak 53, Fiten 1; *Müslim*, Fedâil 25, 26, 31, 32; *İbn Mâce*, Fiten 5, Zühhd 36; *Müsned*, I, 257, 384..., II, 408, III, 18, 62..., IV, 313, 351, V, 41, 86...

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلٰى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ
اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾

63. Allah'a andolsun ki senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Şeytan onların yaptıklarını kendilerine süsleyip hoş göstermiştir. İşte o, bugünde onların velisidir. Onlara çok acıklı bir azap da vardır.

“Allah'a andolsun ki senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Şeytan onların yaptıklarını” pis ve kötü işlerini “kendilerine süsleyip hoş göstermiştir.” Bu Peygamber (sav)a bir tesellidir. Ondan önce gelen peygamberlere de kavimlerinin inkâr ile karşılık verdikleri hatırlatılmaktadır.

“İşte o, bugünde onların velisidir” yani kendi iddialarına göre dünyada kendilerine yardımcı olacak kimsedir. “Onlara” âhirette “çok acıklı bir azap da vardır” buyruğundaki: “İşte o, bugünde” yani kıyamet gününde “onların velisidir” cehennem ateşinde onlarla birlikte, demektir. Sadece “bugün” diye söz edilmesi kıyamet gününün ünü dolayısıyladır.

Şöyle de açıklanmıştır: Kıyamet gününde onlara: İşte bu sizin veliniz ve yardımcınızdır. Haydi sizi bu azaptan kurtarması için ondan yardım isteyiniz, denilecek ve bu, onlara bir çeşit azar olmak üzere söylenecektir.

وَمَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا
فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

64. Biz sana bu Kitabı ancak hakkında anlaşmazlığa düştükleri şeyleri kendilerine açıkça anlatman için ve iman edecek bir kavme hidâyet ve rahmet olmak üzere indirdik.

“Biz sana bu Kitabı” yani Kur’ân-ı Kerîm’i ancak hakkında din ve hükümlere dair “anlaşmazlığa düştükleri şeyleri kendilerine açıkça anlatman için” ve bu açıklaman ile onlara karşı gereken şekilde delil ortaya konulsun diye “... indirdik.”

Buradaki **“hidâyet ve rahmet olmak üzere”** anlamındaki buyruklar, **“açıkça anlatman için”** anlamındaki buyruğun mahalline atfedilmiştir. Çünkü onun mahellen i'rabı nasıbdır. İfadenin anlamı şudur: Biz sana Kitabı ancak insanlara açıklayıcı olsun diye indirmişizdir. **“Hidâyet”** yani doğru yolu gösterici ve müminlere rahmet olmak üzere gönderdik.

وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ
لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

65. Allah gökten su indirir de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltir. Şüphesiz bunda dinleyen bir topluluk için bir âyet vardır.

“Allah gökten” buluttan **“su indirir de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltir”** buyruğu ile tekrar nimetlerin sayılıp dökülmesine ve ilâhî kudretin kemalinin açıklanmasına dönülmektedir.

“Şüphesiz bunda” Allah’tan gelen buyrukları kulaklarıyla değil de kalpleriyle **“dinleyen bir topluluk için âyet”** öldükten sonra dirilişe ve Allah’ın vahdaniyetine apaçık bir dalalet ve bir belge **“vardır.”** Çünkü onlar, tapındıkları uydurma ma’budların hiçbir şeye güç yetiremediklerini bilmişlerdir. İşte bu apaçık bir delil teşkil etmektedir.

Bu işitmeleri kulaklarıyla değil kalpleriyle olmalıdır. Çünkü yüce Allah: **“Çünkü gözler kör olmaz asıl göğüslerdeki kalpler kör olur”** (el-Hacc, 22/46) diye buyurmaktadır.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ
وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ ﴿٦٦﴾

66. Davarlarda da sizin için elbette ibret vardır. Size onların karınlarındaki dışkı ile kan arasından içenlerin boğazından kolaylıkla geçen hâlis bir süt içiriyoruz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1. Davarlardaki İbretler:

Yüce Allah'ın: **"Davarlarda"** buyruğunda geçen davarlara dair geçen açıklamalar daha önce (el-En'âm, 6/142'de) geçmiş bulunmaktadır. Burada kasıt deve, inek, koyun ve keçiden ibaret olan dört hayvan türüdür.

"Sizin için elbette bir ibret" Allah'ın kudretine, vahdaniyetine ve azametine delâlet **"vardır."** İbret asıl anlamı itibariyle birşeyin hakikatinin benzerlik yolu ile tanınabilmesi için, birşeye temsil ile benzeltilmesi, anlatılmasıdır. Yüce Allah'ın: **"... ibret alın ..."** (el-Haşr, 59/2) buyruğu da buradan gelmektedir.

Ebu Bekr el-Verrak der ki: Davarlardaki ibret, bu hayvanların sahipleri-ne musahhar kılınması, onlara itaat etmesi yanında, senin Rabbine karşı gelip isyan etmen ve her hususta O'na muhalefet etmendir. Hiç şüphesiz günahı olmayan bir varlığın günahkar bir varlığı sırtında taşıması en büyük ibretlerdendir.

2. İçirmek:

"(سَقَىٰكُمْ): Size ... içiriyoruz" buyruğunun Medineliler, İbn Âmir ve Ebu Bekr'den gelen rivâyete göre Âsım "mim" harfini üstün olarak; **"(سَقَىٰ يَسْقَىٰ):"** İçirdi, içirir" kökünden gelen bir fiil olarak okumuştur. Diğerleri ile Hafs'ın rivâyetine göre Âsım "mim" harfini ötreli olarak; **"(أَسْقَىٰ يُسْقَىٰ)"** den gelen bir fiil gibi okumuşlardır. Kûfeliler ile Mekkelilerin kıraatı bu şekildedir. Bunların iki ayrı şive oldukları söylenmiştir. Lebid der ki:

سَقَىٰ قَوْمِي بَنِي مَجْدٍ وَأَسْقَىٰ ثَمِيرًا وَالْقَبَائِلَ مِنْ هِلَالٍ

"Kavmim Necdoğullarına su içirdiği gibi ,
Numeyre de Hilalli kabilelere de hep su içirmiştir."⁽¹⁾

Şöyle de açıklanmıştır: Eğer sen, elinden onun dudaklarına içmek üzere içecek bir şey uzatacak olursan, o takdirde: **"(سَقَيْتَهُ):"** Ona su içirdim" denilir. Şâyet ona içecek için nöbet ayırsan yahut kendisi ağzıyla içsin ya da eklini sulasın diye takdim edecek olursan, o takdirde: **"(أَسَقَيْتَهُ):"** Ona su içirdim (sulama imkânı verdim)" denilir. Bu açıklamayı İbn Aziz yapmıştır ve daha önceden de (el-Bakara, 2/60. âyet 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) Bununla Lebid her iki söyleyişi de aynı beyitte kullanmış bulunmaktadır.

Bir kesim; “(نَسْفِكُمْ): (Davarlar) size içirirler” anlamında okumuşlardır ki bu da zayıf bir kıraat olup içirenler davarlardır, demektir. “Ye” ile de okunmuştur ki o takdirdi; Allah (azze ve celle) size içirir, anlamında olur. Ancak kıraat alimleri ilk iki şekilde okumuşlardır. “Nun” harfinin üstün okunması Kureyşlilerin şivesidir. Ötreli okunması ise Himyerlilerin şivesidir.

3. Davarların Karınlarından İçirilenler:

“Onların karınlarındaki ...” buyruğunda yer alan zamirin neye ait olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Zamirin önce gelen cem-i müennese (dişil çoğul olan “davarlar” anlamındaki lafza) raci olduğu söylenmiştir. Sibeveyh der ki: Araplar: “Davarlar”dan tek bir kişi imiş gibi haber verirler. İbnu'l-A'râbî der ki: Benim görüşüme göre Sibeveyh bu kanaatini yalnızca bu âyet-i kerimeye istinaden dile getirmiştir. Böyle bir şey onun konumundaki birisine uygun değildir, onun idrâkine yakışmaz.

Şöyle de açıklanmıştır. Çoğul lafzı olan cins isim, hem müzekker hem müennes geldiğinden dolayı: “(هو الأنعام): Onlar davarlardır” denilebildiği gibi - aynı anlamda olmak üzere-, (هي الأنعام) da denilebileceğinden onlara ait olan zamirin müzekker (ve tekil) olarak gelmesi caizdir. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

el-Kisâî ise şöyle demektedir: Buyruğun anlamı bizim sözünü ettiğimiz varlıkların karınlarında... şeklindedir. O bakımdan burada zamir sözü geçene aittir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: “(إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ. فَمَنْ شَاءَ ذَكَّرَهُ): Hayır, çünkü o bir öğüttür. Artık dileyen onunla öğüt alsın.” (Abese, 80/11-12) Şair de şöyle demektedir:

مثل الفِراخ تُفْتَحُ حَوَاصِلُهُ

“Kursakları(nın tüyü) yolunmuş yavrular gibi.”

Burada da zamir çoğul hakkında tekil olarak gelmiştir. Bunun benzerleri pek çoktur.

el-Kisâî de der ki: “Onların karınlarındaki” buyruğu, onların bazılarının karınlarındaki ... anlamındadır. Çünkü erkeklerinin sütleri yoktur. Ebu Ubeyde'nin esas kabul ettiği açıklama da budur.

el-Ferrâ ise der ki: “(الأنعام): Davarlar” ile “(النعم): Davar” aynı şeydir ve bu,

müzekker olarak gelir. O bakımdan Araplar “(هذا نَمَّ وارد): Bu suya gelen bir davardır” derler. Bundan dolayı burada zamir “davarlar” anlamındaki “davar” lafzına raci olmuştur. İbnu'l-A'râbî de der ki: Burada zamirin müzekker gelmesi cem' manasına racidir. Müenneslik ise cemaat anlamına aittir.

O bakımdan burada cem' lafzını nazar-ı itibara alarak zamiri müzekker getirdiği gibi, el-Müminûn Sûresi'nde cemaat lafzını nazar-ı itibara alarak; “(تُسْفِكُمْ مِمَّا فِي بَطُونِهَا): *“Onların karınlarında olanlardan size içiririz”* (el-Müminun, 23/21) diye buyurmuştur. İşte bu açıklama ile mana güzel bir hal almaktadır. Cemaat lafzını nazar-ı itibara alarak müennes kullanım ile, cem lafzını nazar-ı itibara alarak müzekker kullanım “Yebrîn'in kumlarından ve Filistin Teyhasının kumlarından daha çoktur.”

4. *Lebenü'l-Fahl (Süt Emziren Annenin Kocasın)ın Hükümü:*

Değerli ilim adamlarından birisi olan kadı İsmail bu zamirin aidiyetinden lebenü'l-fahlin⁽¹⁾ haramlık ifade ettiği hükmünü çıkarmış ve şöyle demiştir. Burada zamirin müzekker gelmesi, davarların erkeklerine raci oluşundan dolayıdır. Çünkü sütün erkeklere ait olduğu kabul edilir. Bundan dolayı Peygamber (sav) Hz. Âişe, Ebu Kuays'ın kardeşi olan Eflah ile ilgili hadiste geçtiği üzere bunu kabul etmek istemeyince⁽²⁾ Peygamber (sav) lebenü'l-fahlin haramlık gerektirdiği hükmünü vermiştir. O halde; “süt emzirmek kadından, cima ile aşlamak erkektendir.” Böylelikle sütte her ikisi arasında ortaklık cereyan etmektedir.

Lebenü'l-fahlin haramlık hükmünü getirdiğine dair açıklamalar bundan önce en-Nisa Sûresi'nde (4/23. âyet 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

5. *Dışkı ile Kan arasından Çıkan Süt:*

Yüce Allah: “**Size onların karınlarındaki dışkı ile kan arasından ... halis bir süt içiriyoruz**” buyruğu ile, sütün dışkı ile kan arasından halis olarak çıkmasındaki kudretinin azametini dikkatlerimizi çekmektedir.

(1) **Lebenü'l-Fahl:** Kadının süte kendisi dolayısıyla sahip olduğu kocasının (ister o kadını boşanmış olsun, ister ölmüş olsun, isterse halen onunla evli bulunsun), süt çocuğun süt babası olması demektir. Bundan dolayı hem çocuk hem baba tarafından neseben haram olanlar, bu türden süt akrabalığı dolayısıyla da haram olur. (Dr. V. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 141, 175) Ayrıca biraz sonra işarette bulunulacak olan en-Nisâ, 4/23. âyet 7. başlığa bakınız.

(2) Bk. *Buhârî*, Nikâh 117; *Müslim*, Radâ' 7 vd.; *Ebü Dâvûd*, Nikâh 7; *Tirmizî*, Radâ' 2; *Nesâî*, Nikâh 52; *İbn Mâce*, Nikâh 38; *Muvatta'*, Radâ' 2, 3; *Dârimî*, Nikâh 48; *Müsned*, VI, 194.

"(الْفَرْثُ): Dışkı" işkembeye doğru inen pislikler demektir. Bunlar dışarı çıkarsa artık bunlara aynı isim verilmez. Mesela işkembenin içinde bulunanları çıkarttım, demek için; (أَفَرْتُ الْكَرْشَ) tabiri kullanılır.

Buyruğun anlamı şudur: Hayvanın yediklerinin bir bölümü işkembede kalır, bir bölümünden de kan oluşur. Daha sonra süt bu kandan süzülüp çıkar. Şanı yüce Allah sütün bu işkembedeki dışkı ile damarlardaki kandan çıktığını bize bildirmektedir.

İbn Abbas der ki: Hayvan yemini yer, yem işkembede yerini aldıktan sonra, işkembede yediklerini pişirir. Altta kalan dışkı, ortada kalan süt, üste çıkan ise kan olur. Karaciğer ise bunlar üzerinde görevlidir. Kanı paylaştırır onu ayırd eder ve damarlarda akmasını sağlar. Sütü de memeye akıtır. Dışkı ise olduğu hali ile işkembenin içinde kalır. "(Bu), en üstün seviyede ve yeterli bir hikmettir. Uyarılar ise fayda vermiyor." (el-Kamer, 54/5)

"**Halis**" buyruğu ile kan ve dışkı aynı yerden olmakla birlikte sütün, kanın kırmızılığından ve dışkının pisliğinden arınmış olduğunu kastetmektedir. İbn Bahr der ki: Beyazı halis ve saf anlamındadır. Şair en-Nâbiğa da şöyle demektedir:

بِخَالِصَةِ الْأُرْدَانِ خُضْرُ الْمَنَاقِبِ

"Yenleri bembeyaz, omuzları yeşil..."

Bununla, şair (halis kelime esini kullanarak), yenlerin beyazlığını kastetmektedir.

Sütün bu şekilde çıkması ancak her bir şeyi maslahat gereği yerine getiren ve gerçekleştiren kimsenin kudretiyle olur.

6. Meni'nin Necaset ve Tehareti İle İlgili Görüşler:

en-Nakkâş der ki: Bu buyrukta meninin necis olmadığına delil vardır. Başkası da aynı görüşü dile getirmiş ve şu sözleriyle de bunu delillendirmek istemiştir: Nasıl ki süt, dışkı ile kanın arasından içimi kolay ve halis olarak çıkıyor ise, meninin de aynı şekilde sidiğin çıktığı yerden temiz çıkması mümkündür.

İbnu'l-A'râbî der ki: Şüphesiz ki bu, büyük bir bilgisizlik ve oldukça çirkin bir mukayesedir. Süt ile ilgili gelen haber ilâhi kudretten sadır olan bir nimet ve bir lütuf olduğu belirtilmekte ve böylelikle bundan ibret alınması istenmektedir. Bütün bunlar, sütün halis ve lezzetli olmakla nitelendirilme-

şini gerektirmiştir. Meninin süte illhak edilebilmesi, yahut ona kıyas edilebilmesi ise, bu durumda olmadığından dolayı mümkün değildir.

Derim ki: Ancak buna şöyle diyerek karşılık verebiliriz: Mükerrerem kılınmış insanın kendisinden yaratıldığı meninin çıkmasından daha büyük ve daha üstün bir minnet ve lütuf olabilir mi? Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O su, omurga ile göğüs kemikleri arasından çıkar."* (et-Târik, 86/7) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah sizin için kendinizden eşler yarattı. Eşlerinizden de size oğullar ve torunlar yarattı."* (en-Nahl, 16/72) Bu da ilâhi lütuf ve ihsanın en ileri derecesidir.

Eğer meni, sidiğin geldiği yerden çıkması dolayısıyla necis olur denilecek olursa, biz şöyle deriz: Bu da bizim kast ettiğimizdir. Necaset arizidir, onun aslı ise tahir olmasıdır. Şöyle de denilmiştir: Meninin çıktığı yer -özellikle kadının için bu böyledir- sidiğin çıktığı yerden başkadır. Çünkü ilim adamlarının da belirttikleri gibi, erkeklik organının kadına girip çocuğun çıktığı yer, sidiğin çıktığı yerden ayrıdır. Buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır.

Şâyet: Meninin aslı kandır, o bakımdan o necistir, denilecek olursa, biz de; böyle bir iddia, misk örneği ile çürütülür. Çünkü, miskin de aslı kandır ve misk tahirdir, deriz. Meninin tahir olduğunu söyleyenler arasında Şafiî, Ahmed, İshâk, Ebu Sevr ve başkaları da vardır. Çünkü, Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Ben onu (meniyi) Rasûlullah (sav)'ın elbisesinden kuru olduğu halde tırnağım ile kazıyordum.⁽¹⁾

Şafiî de der ki: Kazınmıyacak olsa bile bunda bir mahzur yoktur. Sa'd b. Ebi Vakkas elbisesindeki meniyi ovalar ve çıkartırdı. İbn Abbas der ki: Meni, balgam gibi birşeydir. Sen onu bir izhir otu ile izale et yahut bir bez parçası ile sil.⁽²⁾

Denilse ki: Hz. Âişe'nin şöyle dediği sabittir: Ben, Rasûlullah (sav)'ın elbisesinden meniyi yıkardım ve elbisesindeki yıkama izleri gözlerinin önünde olduğu halde o elbise ile namaza çıkardım.⁽³⁾

Biz de şöyle deriz: Hz. Âişe'nin necaset gibi, elbiselerden izale edilen şeylerden tiksindiği gibi ondan da tiksindiği için yıkamış olması ihtimali vardır. Böylece bu konu ile ilgili hadisler bir arada telif edilmiş olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) Benzer lafızlarla ve aynı manada: *Müslim*, Tahâre 105, 106, 109, *Ebü Dâvûd*, Tahâre 134; *Tirmizî*, Tahâre 85, 86; *Nesâî*, Tahâre 188; *İbn Mâce*, Tahâre 82; *Müsned*, VI, 35, 67, 97, 125, 132, 135, 213, 239, 263, 280

(2) *Tirmizî*, Tahâre 86.

(3) *Buhârî*, Vudû' 64; *Müslim*, Tahâre 110; *Ebü Dâvûd*, Tahâre 134; *Tirmizî*, Tahâre 86; *Nesâî*, Tahâre 187; *İbn Mâce*, Tahâre 81.

Malik, arkadaşları ve Evzaî, meninin necis olduğunu söylemişlerdir. Malik der ki: Elbisedeki ihtilam(meni)ın yıkanması bize göre vaciptir ve bu husus üzerinde icma edilmiştir. Aynı zamanda Kûfelilerin de görüşü budur. Ömer b. el-Hattab, İbn Mes'ud ve Câbir b. Semura'dan da elbiselerinden meniye yıkadıklarına dair rivâyetler zikredilmiştir. Ancak, bu hususta İbn Ömer ile Hz. Âişe'den farklı rivâyetler gelmiştir. İşte meninin necis ve tahir oluşu ile ilgili bu iki görüşe göre tabiin arasında da farklı kanaatler dile getirilmiştir.

7. Sütten Yararlanmak:

Bu âyet-i kerimede, içmek ve başka yollarla sütten yararlanmanın caiz oluşuna delil vardır. Meytenin (leşin) sütünden yararlanmak ise caiz değildir. Meytenin sütü necis bir kapta bulunan tahir bir sıvıdır. Çünkü meytenin sütünün bulunduğu memesi necistir, süt ise tahirdir. Bu süt sağılacak olursa, o takdirde necis olan bir kaptan alınmış olur.

Ölmüş kadının sütü hususunda ise, bizim mezheb âlimlerimiz farklı görüşlere sahiptir. Kimisi: İnsan hayatta iken de, ölü halde iken de tahir olduğundan dolayı ölmüş kadının sütü de tahirdir derken, kimisi de; ölüm ile necis olur, o bakımdan sütü de necistir demiştir. Her iki görüşe göre de (böyle bir süt emilecek olursa), süt emme yoluyla hurmiyet (süt akrabalığı) sabit olur. Çünkü, süt emen küçük çocuk, tıpkı hayatta olan kadından süt emdiği gibi o ölen kadının sütü ile gıdalanıp beslenir. Çünkü Rasûlullah (sav): "Süt emmek, et yapan ve kemiği geliştiren şeydir"⁽¹⁾ diye buyurmuş ve bu konuda (hayatta olmak gibi) tahsis yoluna gitmemiştir. Buna dair açıklamalar, bundan önce en-Nisa Sûresi'nde (4/23. âyet, 6. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

8. Afiyetle İçilen Bir Gıda:

"İçenlerin boğazından kolaylıkla geçer" buyruğu, lezzetli, afiyetle ve içenin herhangi bir şekilde boğazında durup kalmayan bir içecek, demektir.

(Aynı kökten olmak üzere): Şöyle denilir: "(سَاغَ الشَّرَابَ يَسُوغُ سَوْغًا)": İçecek, boğazdan kolaylıkla geçti, geçer"; "(أَسَاغَهُ شَارِبَهُ)": İçen, onu kolaylıkla içti" "(سَفَتَهُ أَنَا أَسِيفُهُ وَأَسَوْغُهُ)": Ben onu kolaylıkla içtim, içerim." Bu fiil, hem müteaddi (geçişli) olur, hem de olmaz. Daha güzel kullanım şekli ise; "(أَسَفَتَهُ إِسَاغَةً)": Onu kolaylıkla içtim" şeklindeki kullanımdır. "(أَسِغْ لِي عُصْتِي)": Bana mühlet ver, bana karşı aceleci davranma" denilir. Yüce Allah da: "(يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيفُهُ)": Onu yudum yudum içmeye çalışacak, rahatça boğazın-

⁽¹⁾ *Ebü Dâvûd*, Nikâh 8; *Muvatta*, Radâ' 11 (Said b. el-Müseyyeb'in sözü olarak); *Müsned*, 432.

dan geçiremeyecek” (İbrahim, 10/17) diye buyurmaktadır. “(السَّوَاغُ): Boğazında tıkanan lokmayı indirmeyi sağlayan şey” demektir. Bu kabilden olmak üzere: “(الماء سِوَاغُ الْفُصْصِ): Su, boğazda tıkanan lokmaları (hıçkırıkları) rahatlıkla geçirir” denilir. Şair el-Kümeýt’in şu mısraı da buradan gelmektedir:

فَكَانَتْ سَوَاغًا أَنْ جَزَّتْ بَغْصَةً

“Böylelikle o, boğazıma tıkanan lokmayı geçirten ve bunu gideren birşey oldu.”

Rivâyet edildiğine göre, hiçbir kimse süt içerken nefes borusuna kaçmış değildir. Hatta bu, Peygamber (sav)’dan da rivâyet edilir.⁽¹⁾

9. Tatlı ve Lezzetli Yiyecekleri Yemek:

Bu âyet-i kerimede, tatlı ve lezzetli yiyecekler yemenin cevazına delil vardır. Bunun, zühde aykırı olduğu, yahut zühdü uzaklaştırdığı söylenemez. Ama bunların, uygun şekilde, israfa kaçmaksızın ve aşırıya gitmeksizin kullanılmaları gerekir. Bu anlamdaki açıklamalar, bundan önce el-Maide Sûresi’nde (5/87. âyet, 1. başlık ve devamında) ve başka yerlerde (el-A’raf, 20/31. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Sahih hadiste Enes’ten şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben, Rasûlullah (sav)’a, elimdeki bu kab ile bal, nebiz, süt ve su gibi bütün içecek çeşitlerini sunmuş bulunuyorum.⁽²⁾

Bazı kurra (ilim adamı), bal peltesini ve sütü mekruh görmekle birlikte, genel olarak ilim adamları bunları yemeyi mübah kabul etmiştir. el-Hasen’den rivâyet edildiğine göre o, beraberinde Malik b. Dinar’ın da bulunduğu bir sofrada bulunuyorken bal peltesi getirilmiş, Malik onu yemek istememişti. Bunun üzerine el-Hasen ona şöyle demiş: Ye, çünkü soğuk su bundan daha büyük bir lütuf ve ihsandır.

10. Yeme ve İçme İle İlgili Dualar:

Ebu Dâvûd ve başkalarının rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)’a süt getirildi, O da içti. Ve şöyle buyurdu: “Sizden herhangi bir kimse bir şey yiyecek olursa, “(اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ): Allah’ım, bunu bizim için mübarek kıl ve bize ondan daha hayırlısını yedir” desin. Süt iştirilecek olursa bu sefer; “(اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ): Allah’ım, bunu bizim için mübarek kıl ve bize bundan çokça ver” desin. Çünkü, süttten başka hem yiyecek, hem içecek yerini tutan birşey yoktur.”⁽³⁾

(1) Suyûti, *ed-Durru’l-Mensûr*, V, 141

(2) *Müslim*, Eşribe 89; *Müsned*, III, 247

(3) *Ebû Dâvûd*, Eşribe 21; *Tirmizî*, Deavât 54; *Müsned*, I, 225, 284

İlim adamlarımız derler ki: Hem nasıl böyle olmasın ki? Çünkü süt, insanın ilk gıdasıdır. Süt ile insanın bedeni gelişir. Süt, bedeni dimdik ayakta tutan ve rahatsız edici her türlü özellikten uzak bir gıdadır. Şanı yüce Allah sütü, ümmetlerin en hayırlıları olan bu ümmetin hidâyeti hususunda Hz. Cebrail'e alâmet kılmıştır. Nitekim sahih hadiste şöyle denmektedir: "Cebrail bana içinde şarap bulunan ve süt bulunan birer kap getirdi. Ben, süt kabını tercih ettim. Bu sefer Cebrail bana; Sen, fitratı tercih ettin. Eğer şarabı tercih etmiş olsaydın, ümmetin azgınlaşırdı, dedi."⁽¹⁾

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in, sütün daha da ziyadeleşmesi için dua edilmesini tavsiye etmesi, sütün çokluğu bolluğun, hayır ve bereketlerin fazlalığının bir alameti olduğunu gösterir. O halde süt herşeyiyle mübarektir.

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا
حَسَنًا ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

67. Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden de, içki çıkarır ve onlardan güzel bir rızık edirsiniz. İşte aklını kullanan bir topluluk için hiç şüphesiz bunda bir âyet vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Önceki Âyetlerle İlişkisi:

Yüce Allah'ın: "**Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden...**" buyruğu ile ilgili olarak et-Taberî şöyle demektedir:

İfade; (وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ مَا تَتَّخِذُونَ) : Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinde... rızık edindiğiniz şeyler vardır" takdirinde olup burada; (مَا) hazfedilmiştir. Bunun hazf edildiğine yüce Allah'ın: " (مِنْهُ) : **Onlardan**" buyruğudur.

Burada hazfedilen kelimenin "şey" kelimesi olduğu da söylenmiştir ki, birbirine yakın açıklamalardır.

"**Onlardan**" ifadesinin, sözügeçenlerden anlamında olduğu söylenmiştir. Bu durumda, sözde hazfedilmiş tabir yok demektir. Daha uygun olanı da budur. Bununla birlikte "**meyvelerinden**" anlamındaki buyruğun, "davarlar" ke-

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 24, 48, Tefsir 17. sûre 3, Eşribe 1; *Müslim*, İman 272; *Tirmizî*, Tefsir 17. sûre 1; *Nesâî*, Eşribe 41; *Dârimî*, Eşribe 1; *Müsned*, II, 282, 512

limesine atfedilmesi de mümkündür. Yani, hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinde de sizin için ibretler vardır. Bununla birlikte; “(مَا): ...**ondaki**” ifadesine atfedilmiş olması da mümkündür. Yani, Biz aynı şekilde sizlere hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden de içilecek şeyler içiririz.

2. İçki:

“(سَكْرًا): **İçki**”; sarhoşluk veren şey demektir. Dildeki meşhur anlamı budur. İbn Abbas der ki: Bu âyet-i kerime, içkinin haram kılınmasından önce inmiştir. Burada içki ile şarap; güzel rızık ile de bu iki ağaçtan helal olarak yenilip içilen herşeyi kastetmektedir. İbn Cübeyr, en-Nehaî, eş-Şa'bî ve Ebu Sevr de bu görüştedir.

Buradaki “**seker** (içki)” kelimesinin, Habeşçe’de sirke anlamında, “güzel rızık”ın ise yiyecekler anlamında olduğu da söylenmiştir. Seker’in, helâl ve tatlı meyve suları olduğu da söylenmiştir. Ona bu ismin verilmiş sebebi, bir süre kaldığı takdirde, bazen sarhoşluk verici bir içki haline dönüşmesindendir. Sarhoşluk verecek hale geldi mi, haram olur.

İbnu'l-Â'râbî der ki: Bu görüşlerin en doğru olanı, İbn Abbas’ın görüşüdür. Bunun da iki anlamı vardır. Ya bu buyruk, içkinin haram kılınışından öncedir, yahut da buyruğun anlamı şöyledir: Allah sizlere, hurma ağaçlarının ve üzüm ağaçlarının meyvelerini nimet olarak ilhsan etmiştir. Haddinizi aşarak Allah’ın size haram kıldığı şeyleri bunlardan çıkartıyorsunuz. Helal kıldığı şeyler, menfeatinize uygundur ve sizin mutedil olmanıza yardımcıdır. Ancak, sahih olan görüş, bu buyruğun içkinin haram kılındığından önce indirilmiştir. O takdirde bu âyet-i kerime mensûhtur. Çünkü bu âyet-i kerime, ilim adamlarının ittifakı ile Mekke’de inmiştir. İçkinin haram kılınması ise Medine’de gerçekleşmiştir.

Derim ki: “**Seker**” kelimesinin sirke, yahut da tatlı meyve suyu anlamını kabul edersek, nesh söz konusu değildir. Bu durumda âyet-i kerime muhkem olur. Bu güzel bir görüştür. İbn Abbas der ki: Habeşliler sirkeye “seker” derler. Ancak cumhurun kanaatine göre seker, şarap (içki) demektir. İbn Mes'ud, İbn Ömer, Ebu Rezin, el-Hasen, Mücahid, İbn Ebi Leyla, el-Kelbî ve daha önce adı anılan diğerleri hep bu görüştedirler. Bunlar, sözbirliği halinde şöyle derler: **Seker**, yüce Allah’ın, bu iki ağacın meyvelerinden haram kıldığı (içecek) şeylerdir. Dilciler de böyle demişlerdir. Seker, içkinin ve sarhoşluk veren herşeyin adıdır, derler. Buna dair de şu beyiti delil gösterirler:

بش الصُّحَاة وبش الشَّرْبُ شَرِبُهُمْ إِذَا جَرَى فِيهِمُ الْمُرَاءُ وَالسَّكْرُ

"Onlar ayıkken ne kötüdürler; topluluk halinde içki içerlerse de ne kötüdürler! Müzzâ (sarhoşluk veren bir çeşit nebiz) ile seker (içki) onlarda etki ettiği vakit."

"**Güzel rızık**" ise, yüce Allah'ın bu iki ağacın meyvelerinden helâl kıldığı şeylerdir.

Yüce Allah'ın: "**İçki çıkarır ve onlardan...**" buyruğunun, inkârî istifham anlamında bir haber olduğu da söylenmiştir. Yani siz, ondan içki edinir ve güzel rızık olan sirkeyi, kuru üzümü ve hurmayı bir kenara mı bırakırsınız.? Bu da yüce Allah'ın: "*Onlar, ebedi (mi) kalırlar?*" (el-Enbiyâ, 21/34) buyruğuna benzemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Ubeyde der ki: Seker, yemek demektir. Meselâ: Bu senin sekerindir denilirken, bu senin yiyeceğin (yemek)dir, demektir. Ebu Ubeyd, şu mısraı da (bu anlama delil olmak üzere) nakleder:

جَعَلْتَ غَيْبَ الْأَكْرَمِينَ سَكْرًا

"Sen, şerefli kimselerin kusurunu yemek (yedirmeleri mi) kabul ettin?"

Yani, onların yemek yedirmelerini yerilmelerine sebep gördün.

Taberî'nin tercih ettiği görüş de budur. Ona göre seker, yenilen şeyler ile hurma ve üzüm meyvelerinden içilmesi helal olan şeylerdir. Bu da güzel rızık ile aynı şeydir. Yani, lafızları değişik olmakla birlikte ikisinin de anlamı birdir. yüce Allah'ın, Hz. Yakub'un söylediğini naklettiği: "*Ben, keder ve üzüntümü ancak Allah'a açarım*" (Yusuf, 12/86) buyruğu gibidir. Bu açıklama güzel bir açıklamadır ve buna göre nesih sözkonusu değildir.

Ancak ez-Zeccâc şöyle demektedir: Ebu Ubeyde'nin bu açıklaması bilinen bir şey değildir. Tefsir bilginleri de buna muhalif kanaattedirler. Onun naklettiği beyitte de lehine delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü ondan başkasının kanaatlerine göre bunun anlamı, insanların kusur diye kabul ettiği hallerinin içki içip sarhoş olmak olduğunu belirttiği şeklindedir.

Hanefi mezhebi âlimleri şöyle derler: Buradaki "**seker**" kelimesi ile kastedilen sarhoşluk vermeyen nebizlerdir. Buna delil de, şanı yüce Allah'ın kullarına yaratmış olduğu bu gibi şeyler dolayısıyla onlara minnet etmesidir. Ancak, helal kılınmış birşey ile minnet sözkonusu olur. Haram olan birşeyle olmaz. O halde bu, sarhoşluk verecek derecede olmayan nebîzleri (meyve sularını) içmenin caiz oluşuna delildir. Eğer sarhoşluk verecek dereceye gelirse, o takdirde bunlar caiz olmaz. Onlar bu kanaatlerini, sünnetten Peygamber (sav)'ın söylediği rivâyet edilen şu buyruk ile desteklemektedirler: "Al-

lah, şarabı bizatihi haram kılmıştır. Onun dışındaki içeceklerden ise sarhoş olmayı haram kılmıştır.”⁽¹⁾

Ayrıca, Abdulmelik b. Nafi'in, İbn Ömer'den yaptığı şu rivâyeti de delil gösterirler: Bir adamın, Rasûlullah (sav)'a, rûknün yanında bulunuyorken geldiğini gördüm. O, Hz. Peygamber'e, içinde içecek bulunan bir kab uzattı. Hz. Peygamber onu ağzına doğru kaldırıncı, sert olduğunu gördü ve sahibine geri verdi. Bunun üzerine hazır bulunanlardan birisi ona: Ey Allah'ın Rasulü! O haram mıdır diye sordu, Hz. Peygamber: “Adamı bana getiriniz” diye buyurdu. Adam getirilince, Hz. Peygamber kabı ondan aldı. Sonra su getirilmesini istedi. O, suyu kaba boşalttı, sonra da onu ağzına kaldırıncı, yüzünü ekşitti. Yine su getirilmesini istedi, bu suyu yine o kabın üzerine boşalttıktan sonra şöyle dedi: “Bu kabların (içerisindeki içeceklerin) sertleştiğini göreceksiniz, o takdirde onların içlerindeki su ile kırırsınız.”⁽²⁾

Yine rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber'e nebiz hazırlanır, O da aynı gün ondan içermiş. İkinci ya da üçüncü gün olup değişikliğe uğramışsa, onu hizmetçisine içirmiş.⁽³⁾ Şâyet haram olsaydı, onu hizmetçisine içirmezdi.

Tahavî der ki: Ebu Avn es-Sakafî de, Abdullah b. Şeddad'dan, o, İbn Abbas'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Şarap, azıyla, çoğuyla bizatihi haram kılınmıştır. İçecek her bir şeyden ise, seker (sarhoşluk veren) haram kılınmıştır. Bunu Dârakutnî de rivâyet etmiştir.⁽⁴⁾

İşte bu ve benzeri hadislerden anlaşıldığına göre, şarap dışındaki içecekler, bizatihi (ayniyle) haram kılındığı gibi diğer içecekler ayniyle haram kılınmış değillerdi. Hanefiler derler ki: Hamr (şarap), üzümün şarabıdır ve bunda görüş ayrılığı yoktur. Yine Hanefilerin delilleri arasında Şüreyk b. Abdullah'ın şu rivâyeti de yer almaktadır: Bize, Ebu İshak el-Hemezanî anlattı, o, Amr b. Meymun'dan dedi ki: Ömer b. el-Hattab dedi ki: Bizler, bu develelerin etlerini yeriz. Fakat, karnımızda bu deve etlerini nebizden başka bir şey de parçalamaz (hazmettirmeyiz).⁽⁵⁾ Şüreyk dedi ki: Ben, es-Sevrî'yi, zamanının en büyük alimi Malik b. Miğvel'in evinde nebiz içerken gördüm.

(1) Nesâî, Eşribe 48. Bu anlamdaki rivayetlerin bir takım illetlerine tek tek işaret ettikten sonra Nesâî, “doğru olan sika (güvenilir) râvilerin İbn Abbas'tan (onun sözü olduğu) şeklindeki rivâyetleridir” demektedir.

(2) Nesâî, Eşribe 48. Ayrıca bk. Dârakutnî, IV, 264

(3) Müslim, Eşribe 80-82

(4) Bu lafızlarla Dârakutnî'de tesbit edemedik. Ancak Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV, 306'da el-Ukaylî tarafından *ed-Duafâ*'da zikredildiğini, râvilerinden Muhammed b. Furat dolayısıyla illetli olduğunu belirtmektedir. Kurtubî'nin burada zikrettiği ve Hanefi Mezhebi'nce delil kabul edilen bu rivâyetlerin değerlendirilmesi için de aynı yere bakılabilir.

(5) Dârakutnî, IV, 259, 260, 261.

Bunlara cevaba gelince: Hanefilerin: Şanı yüce Allah, kullarına içecekleri hatırlatarak minnette bulunmaktadır, O'nun minnette bulunması ise ancak helal olan şeylerle sözkonusudur, şeklindeki sözleri doğrudur. Şu kadar var ki bunun, önceden de açıklamış olduğumuz gibi, içkinin haram kılınışından önce olma ihtimali vardır. O takdirde az önce açıkladığımız gibi bu (mübahlık), nesholmuş olur.

İbnu'l-A'râbî der ki: Bu, haber kipinde olduğu halde nasıl nesh olur? Çünkü haberin neshi sözkonusu değildir, denilecek olursa, buna şöyle cevap veririz: Bu, şeriatı tahkiki olarak anlamamış olanların söyleyeceği bir sözdür. Bundan önce de açıkladığımız gibi, eğer haber hakiki olarak var olan şey hakkında yahut da yüce Allah'ın bir lütfu olarak sevap vermesi ile ilgili ise, neshin sözkonusu olmayacağı haber türü işte budur. Ancak haber, eğer şer'i bir hüküm ihtiva ediyorsa, hükümler değiştirilir ve nesh olur. Hüküm ister haber kipi ile, ister emir kipi ile gelmiş olsun farketmez. Ve hiçbir zaman nesh lafzın kendisiyle alakalı değildir. Onun ihtiva ettiği hüküm ile alakalıdır. Şâyet bu gerçeği kavrayacak olursanız, o takdirde şanı yüce Allah'ın şu buyruğunda, kâfirler hakkında haber vermiş olduğu almak sınıfının dışına çıkmış olursunuz: *"Biz bir âyeti diğer bir âyetin yerine getirip değiştirdiğimizde, -Allah neyi indireceğini en iyi bilen olduğu halde-: Sen, ancak bir iftiracıydın, dediler. Hayır, onların çoğu bilmezler."* (en-Nahl, 16/101) Yani, bu itirazı yapanlar, şanı yüce Rabbin, dilediğini emredeceğini, dilediği mükellefiyeti koyacağını, adaletinin bir tecellisi olarak bunlardan dilediklerini kaldırıp, dilediğini olduğu gibi bırakacağını ve Ummu'l-Kitab'ın O'nun nezinde olduğunu bilmeyen kimselerdir.

Derim ki: (İbnü'l-Arabî'nin bu ifadeleri) oldukça ağırdır. Çünkü o, bu ifadelerinin kapsamına kıt anlayışları itibariyle, hayırlı ilim adamlarını kâfirlerle katmaktadır. Mesele, usulî (usul-i fıkıh'a dair) bir meseledir. Şöyle ki, şer'î hükümlere dair haberlerin neshi caiz midir, değil midir? Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Sahih olan ise, bu âyet-i kerime ve benzerleri dolayısıyla bunun caiz olduğudur. Diğer taraftan bir hükmün meşruiyetine dair verilen haber, o meşru hükmün yerine getirilmesi talebini ihtiva etmez. İşte nesh olduğuna dair delil getirilen şer'î hüküm de sözügeçen bu taleptir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hanefilerin sözkonusu ettikleri hadislerle gelince; birinci ve ikinci hadisler zayıftırlar. Çünkü Hz. Peygamber'den sabit nakil ile şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Sarhoşluk veren herbir içecek haramdır."⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, Vudû' 71, Eşribe 4, 10; *Müslim*, Eşribe 67, 68; *Ebü Dâvûd*, Eşribe 5; *Tirmizî*, Eşribe 2; *İbn Mâce*, Eşribe 9, 10; *Muvatta*, Eşribe 9; *Dârimî*, Eşribe 8; *Müsned*, VI, 36, 97, 190, 226.

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Sarhoşluk veren herbir şey hamr'dır ve sarhoşluk veren herbir şey de haramdır."⁽¹⁾

Bir başka hadisinde de şöyle buyurmaktadır: "Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır."⁽²⁾

Nesaî de (bu hadisleri kaydettikten sonra) şöyle demektedir: İşte bunlar, sağlam ve adaletli ravilerdir. Sahih nakil yapmakla meşhur olmuşlardır. Abdulmelik ise, kendi türünden büyük bir topluluğun desteğini alacak olsa bile, bunlardan tek birisine karşı dahi duramaz. Başarı Allah'tandır.⁽³⁾

(Hanefilerin delil gösterdikleri) üçüncü hadise gelince; bu hadis sahih olsa bile Hz. Peygamber elbetteki onu sarhoşluk verici bir içki olarak hizmetçiye içirmiyordu. Onu, ancak kokusu değiştiği için hizmetçiye içirmekte idi. Çünkü Peygamber (sav), kendisinden kötü bir kokunun alınmasından hoşlanmazdı. İşte, Hz. Zeyneb'in ona verdiği baldan dolayı, hanımlarının Hz. Peygamber'e hile yoluna başvurmalarının sebebi de budur. Ona, biz senden meğafir, yani hoş olmayan bir koku alıyoruz, demişlerdi. Daha sonra da Hz. Peygamber bunu içmedi. İleride buna dair açıklamalar et-Tahrim Sûresi'nde gelecektir.

İbn Abbas'ın rivâyet ettiği hadise gelince; İbn Abbas'ın kendisinden, Ata, Tavus ve Mücahid'den, buna muhalif kanaatte olduğu rivâyeti gelmiştir. Onun şöyle dediğini nakletmişlerdir: Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır. Bunu ondan Kays b. Dinar rivâyet etmiştir. Sarhoşluk veren şey hakkındaki fetvası da böyledir. Bunu da Dârakutni söylemiştir.⁽⁴⁾

Birinci hadisi ise, İbn Abbas'tan Abdullah b. Şeddâd rivâyet etmiştir. Ancak, önemli bir topluluk da bu konuda ona muhalefet etmiştir. O bakımdan Peygamber (sav)'dan sabit olan hadisler dolayısıyla onun bu kanaatte olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır.

Hz. Ömer'in söylediği rivâyet edilen: (Yediğimiz deve etini) midelerimizde ancak nebiz parçalar (hazmettirir) sözüne gelince, zikrettiğimiz deliller gereğince, hiç şüphesiz o, sarhoşluk verici olmayan şeyleri kastetmiştir.

Nesaî de, Utbe b. Ferkad'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ömer b. el-Hattab'ın içtiği nebiz, sirkeye dönüştürülmüş idi. en-Nesaî der ki: Bunun doğruluğunun delili ise, es-Saib yoluyla gelen hadistir. el-Haris b. Mis-

(1) *Buhârî*, Edeb 80, Ahkâm 22, Meğâzi 60; *Müslim*, Eşribe 60; *Ebû Dâvûd*, Eşribe 5; *Tirmizî*, Eşribe 1, 2; *Nesâî*, Eşribe 48; *İbn Mâce*, Eşribe 9, 13, 14; *Dârimî*, Eşribe 8; *Muvatta*, Dâhâyâ 8; *Müsned*, I, 274, 289, 350, II, 16, 29..., III, 63, 66..., IV, 410, 416, 417, V, 356, VI, 314, 333

(2) *Ebû Dâvûd*, Eşribe 5; *Tirmizî*, Eşribe 3; *Nesâî*, Eşribe 25; *İbn Mâce*, Eşribe 10; *Dârimî*, Eşribe 8; *Müsned*, II, 91, 167, 179, III, 343.

(3) *Nesâî*, Eşribe 48, 5699 no'lu hadisın sonunda.

(4) *Dârakutnî*, VI, 256

kın'den dinlerken, kendisine kiraaten (elde okunan metine göre o) dedi ki: İbnü'l-Kasım'dan: Bana Malik anlattı, o, İbn Şihab'dan, o, es-Saib b. Yezid'den ona haber verdiğine göre Ömer b. el-Hattab yanlarına çıkarak şöyle dedi: Ben, ilan kimseden şarap kokusu aldım. O bunun tılâ içkisi⁽¹⁾ olduğunu iddia etti. Ben, içtiği şeye dair soru sorarım. Eğer sarhoşluk veren birşey ise, ona celde cezası veririm. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab (r.a) ona tam olarak had vurdu.⁽²⁾ Yine Hz. Ömer, Rasûlullah (sav)'ın minberi üzerinde irad ettiği hutbesinde şöyle demişti: İmdi ey insanlar! Şarabın haram olduğu hükmü indiğinde şarap üzüm, bal, hurma, buğday ve arpadan olmak üzere beş şeyden yapılırdı. Şarap (hamr) aklı örtüp perdeleyen şeydir.⁽³⁾ Bu, daha önce el-Maide Sûresi'nde (5/90. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

İbrahim en-Nehaî'nin, Ebu Cafer et-Tahavî'nin -ki çağının önder ilim adamı idi- nebizi helal kabul ettikleri, Süfyan es-Sevrî'nin de nebiz içtiği söylenecek olursa, deriz ki: Nesaî kitabında, sarhoşluk veren nebizleri helal kılan ilk kişinin İbrahim en-Nehaî olduğunu söylemiştir.⁽⁴⁾ Bu ilim adamının bir yanılmasıdır. Bizler ise ilim adamlarının yanılmalarına karşı uyarılmış bulunuyoruz. Sünnet dururken hiçbir kimsenin söylediği söz delil olamaz.

Yine Nesaî, İbnü'l-Mübarek'ten şöyle dediğini nakletmektedir: İbrahim müstesnâ, hiçbir kimseden sarhoşluk veren şeylere dair ruhsatın sahih olarak rivâyet edildiğini görmedim. Ebu Usame de der ki: Ben, Abdullah el-Mübarek'ten daha çok ilim talebine düşkün kimse görmedim. Bu maksatla Şam diyarını, Mısır'ı, Yemen'i, Hicaz'ı dolaşmıştır.⁽⁵⁾

Tahavî ve Süfyan'a⁽⁶⁾ gelince, onların nebizi mübah kabul ettikleri sahih olarak sabit olsa bile, bu konuda sünnetten sabit olanlarla birlikte sarhoşluk veren şeylerin haram kılındığı hususundaki imamların görüşlerine karşı onların kanaatleri delil olarak gösterilemez. Diğer taraftan Tahavî, "İhtilaf" a dair yazdığı büyük eserinde⁽⁷⁾ bunun aksi görüşü de zikretmektedir. Ebu Ömer b. Abdî'l-Berr, "et-Temhid" adlı eserinde şöyle demektedir: Ebu Cafer et-

(1) **Tılâ** (ya da; müselles): Üzüm suyunun kaynatıldıktan sonra üçte ikisinin gidip geriye üçte biri kalan ve sarhoşluk veren içkidir. (Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 154, 155, 163; Necmü'd-Din en-Nesefî, *Talibetu't-Talebe fi'l-İstılâhâtî'l-Fıkhiyye*, Bağdat 1311, s. 158-159) Malumatın doğruluğu ikinci kaynakta da tesbit edildi

(2) *Nesâî*, Eşribe 48

(3) *Buhârî*, Tefsir 5. sûre 10, Eşribe 5; *Müslim*, Tefsir 32, 33; *Ebü Dâvûd*, Eşribe 1; *Nesâî*, Eşribe 20.

(4) Bu manadaki rivâyetleri *Nesâî*, Eşribe 57'de zikretmektedir.

(5) *Nesâî*, Eşribe 57.

(6) Buradan itibaren iktibas: İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, I, 256

(7) Tahavî'nin yüzotuz cüz dolaylarında "İhtilâfu'l-Fukahâ" adlı bir eseri olduğu bilinmektedir. (Şuayb el-Arnaûr, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr'a Mukaddime*, Beyrut 1415/1994, I, 82) Bu eserin kastedilmiş olması muhtemeldir.

Tahavî der ki: Ümmet, üzüm suyunun sertleşip kaynaması ve köpük atması halinde, şarap olduğunu ve bunu helal kabul edenin kâfir olacağını ittifakla kabul etmiştir. Ancak, ıslatılan kuru hurmanın suyunun kaynayıp sarhoşluk verecek hale gelmesi halinde, hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir. İşte bu, Yahya b. Ebi Kesir'in, Ebu Hureyre'den, onun da Peygamber (sav)'dan rivâyet ettiği: "İçki (hamr) şu iki ağaçtandır: Hurma ağacı ve üzüm ağacıdır" hadisi ile amel etmediklerini göstermektedir. Çünkü onlar, bu hadisi kabul etmiş olsalardı, ıslatılan hurma suyunu helal kabul edenleri de tekfir etmeleri gerekirdi. İşte böylelikle haram kılınan şarabın kapsamına, sertleşen ve sarhoşluk verecek dereceye ulaşan üzüm suyundan başka birşeyin girmediği sabit olmaktadır. (Tahavî devamla) der ki: Diğer taraftan haram kılma hükmünün, yalnızca onunla alakalı olması ve başkasının ona kıyas edilmemesi ile, başkasının da ona kıyas edilmesi hallerinden birisi sözkonusudur. Biz, onların hepsinin ıslatılan hurma suyunu kaynayıp çok miktarda sarhoşluk vermesi halinde şaraba kıyas ettiklerini görüyoruz. Kuru üzümün ıslatılması halinde de hüküm böyledir. (Tahavî devamla) der ki: O halde buna kıyasen, sarhoşluk veren bütün içeceklerin de haram olmaları icabeder. Diğer taraftan Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu da rivâyet edilmiştir: "Sarhoşluk veren herbir şey haramdır." İşte bu hadis, herkes tarafından kabul edildiği için, senedinin zikredilmesine bile gerek görülmemiştir. Bu hususta aralarında görüş ayrılığı, hadisin tevili ile ilgilidir. Kimisi: Hadiste, sarhoşluk veren şeylerin cinsini kastetmiştir, kimisi de; sarhoşluğun gerçekleşmesi halini kastetmiştir, derler. Tıpkı, fiilen öldürme meydana gelmedikçe, öldürene katil denilemeyeceği gibi.⁽¹⁾

Derim ki: İşte bu, Tahavî'nin de bunu haram kabul ettiğinin delilidir. Çünkü o şöyle demektedir: Buna kıyasen, sarhoşluk veren bütün içeceklerin haram olması gerekir.

Dârakutnî *Sünen*'inde, Âişe (r.anha)'dan, şöyle dediğini rivâyet etmektedir:

"Şüphesiz Allah, şarabı (içkiyi) adı dolayısıyla haram kılmamıştır. Onu, akibeti dolayısıyla haram kılmıştır. Akibeti, şarabın akibeti gibi olan herbir içecek, tıpkı şarabın haram olması gibi haramdır."⁽²⁾

İbnü'l-Münzir der ki: Kûfeliler, illetli birtakım haberleri delil diye getirmişlerdir. İnsanlar, herhangi bir hususta anlaşmazlığa düşecek olursa, o takdirde o anlaşmazlık konusunun, Allah'ın Kitabına ve Rasulünün sünnetine havale edilmesi gerekir. Kimi tabiinden, çok miktarda içilmesi halinde, sarhoşluk veren içecekleri içtiğine dair gelen rivâyetlere gelince; bunların bir-

(1) İbn Abdî'l-Berr'den iktibas, burada sona ermektedir.

(2) *Dârakutnî*, IV, 257

takım günahları vardır ki, bu günahlardan dolayı Allah'tan mağfiret dilemektedirler. Bu ise, iki ihtimalden birisinden uzak olamaz: Ya bu kanaatte olan kimse, işitmiş olduğu hadisi tevil etmekte hata etmiştir, yahut günah işlemiştir. Olur ki, yüce Allah'a çokça istiğfar etmektedir. Peygamber (sav) ise, hem bu ümmetin öncekilerine hem sonrakilerine karşı Allah'ın hüccetidir.

Âyet-i kerimenin tevili ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Bu âyet-i kerime, ibret alınsın diye sözkonusu edilmiştir. Yani, bu eşyayı yaratana kadir olan, öldükten sonra diriltmeye de kadirdir. Böyle bir ibret, şarabın helal veya haram olması halinde, herhangi bir farklılık arzetmez. Çünkü, sarhoşluk verici içkilerin yapıldığını belirtmek, haram oluşa delil değildir. Bu da yüce Allah'ın: *"De ki: İkisinde de hem büyük bir günah, hem de insanlar için bazı faydalar vardır"* (el-Bakara, 2/219) buyruğuna benzemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allâh'tır.

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ
وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾

68. Rabbin, bal arısına şunu vahyetti: "Dağlarda, ağaçlarda ve yapacakları çardaklarda evler edin."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Arıya Vahyetmesi (İlhamı):

"Rabbin, bal arısına şunu vahyetti" buyruğunda sözü geçen vahiy ile ilgili açıklamalar, önceden geçmiş bulunmaktadır. Vahyin, ilham anlamına geldiğini de orada belirtmiş idik. (Âli İmran, 3/44. âyet, 1. başlık) **İlham**, şanı yüce Allah'ın, zahiri herhangi bir sebep bulunmaksızın, kalpte yarattığı şeydir. Bu da, yüce Allah'ın: *"Herbir nefse ve onu düzenleyene, sonra da ona hem kötülüğü, hem de takvâyı ihlam edene ki..."* (eş-Şems, 91/7-8) buyruğu kabilindendir. Hayvanlar da bunlar arasındadır. Şanı yüce Allah'ın, hayvanlarda kendi menfaatlerini idrâk etmeleri, zararlardan sakınıp hayatlarını çekip çevirmeleri ile ilgili yarattıkları bu ilhamlar kabilindendir. Şanı yüce Allah, cansız varlıklar hakkında da bu türden haber verdiği bir buyruğunda: *"O gün bütün haberlerini anlatacaktır. Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir"* (ez-Zilzâl, 99/4-6) diye buyurmaktadır.

İbrahim el-Harbî der ki: Aziz ve celil olan Allah'ın, cansız varlıklarda

mahiyeti idrâk olunamayan bir kudreti vardır. Bu cansız varlıklara Allah'tan bir Rasul gelmediği halde, yüce Allah bu varlıklara bunları tanıtmıştır. Yani, ilham vermiştir. Tevil alimleri arasında burada sözügeçen “vahy”in ilham anlamında olduğu konusunda görüş ayrılığı yoktur.

Yahya b. Vessâb, (إلى النحل): **Bal arısına**” kelimesini, “ha” harfini üstün olarak okumuştur. Buna, bu ismin veriliş sebebi ise, yüce Allah'ın, o arıdan çıkan balı nihle olarak (bağış olarak, bal arısı demek olan nahle ile aynı kökten) vermiş olmasıdır. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

el-Cevherî der ki: (النحل والنحلة) kelimesi, arı demek olup, erkek ve dişi hakkında da kullanılır. Ancak, (يَغْسُوبُ) denilmesi (erkek arı) müstesnâ. “Nahl” kelimesi, Hicazlıların şivesinde müennestir. Aynı şekilde çoğulu ile tekili arasındaki tek fark “he (yuvarlak te)” olan bütün kelimeler böyledir.

Ebu Hureyre'den gelen rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Bütün sinekler cehennem ateşindedir. Allah, o sinekleri cehennemliklere azap (sebebi) yapacaktır. Arılar bundan müstesnâdır.” Bunu, Tirmizî el-Hakîm, “*Nevâdiru'l-Usul*” adlı eserinde zikretmektedir.⁽¹⁾

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav), karıncanın, arının, hüdhüd (çavuş kuşu)nun ve göçeğen kuşunun öldürülmesini yasaklamıştır. Bu hadisi de Ebu Dâvûd rivâyet etmiştir.⁽²⁾ İleride de, yüce Allah'ın izniyle en-Neml Sûresi'nde (27/18. âyetin tefsirinde) gelecektir.

2. Arıya Verilen İlhamın Mahiyeti:

“**Dağlarda, ağaçlarda**” buyruğu, arının sahipleri olmaması hali ile ilgilidir. “**Ve yapacakları çardaklarda evler edin.**” İşte Allah, arılarının meskenlerini bu üç yerde tesbit etmiştir. Ya dağlarda ve dağ kovuklarında, ya ağaç kovuklarında, yahut da Âdemoğullarının yapacakları yüksek tepelerdeki bal yapma yerleri, kovanlar, duvar ve benzeri yerlerdedir. (عرش) lafzı burada “hazırladı” anlamındadır. Ancak, çoğunlukla bu, dal ve kerestenin dikkatle dizilmesi ve gölgelik olarak kullanılması için çardak yapılması hakkında kullanılır. Bedir günü, Rasûlullah (sav)'a yapılan el-Arîş (gölgelik) da buradan gelmektedir. “Arş” lafzı da bu köktendir. (عرش يَغْرِش وَيَعْرِش): Hazırladı, hazırlar, (çardak yaptı, yapar)” denilerek, “ra” harfi hem esreli, hem de ötreli telaffuz edilir. Bu iki şekilde de bu kelime okunmuştur. İbn Âmir, ötre ile, diğerleri ise esreli okumuşlardır. Âsım'dan ise burada farklı rivâyetler gelmiştir.

(1) et-Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 544. Ancak Ebû Hureyre'nin sözü olarak. Değişik rivâyetler ve bu rivâyetlerin değerlendirmeleri için bk. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 41, X, 390

(2) *Ebû Dâvûd*, Edeb 164; *İbn Mâce*, Sayd 10; *Dârimî*, Edâhî 26; *Müsned*, I, 332, 347.

3. Arıların Hayret Verici Özelliklerinden:

İbnu'l-A'râbî der ki: Yüce Allah'ın, arıda yarattığı hayret verici özelliklerden birisi de ona, kovanlarını altıgen olarak yapmasını ilham etmesidir. Böylelikle kovani tek bir parça imiş gibi birbirine bitişmiş olmaktadır. Çünkü, üçgenden ongene kadar bütün şekillerin herbirisi kendi benzerleriyle yan yana getirilecek olursa, bunlar bitişik olmaz ve mutlaka aralarında birtakım açıklıklar olur. Bundan tek istisnâ altıgendir. Altıgen, benzerleriyle bir araya getirilecek olursa, tek bir parça imiş gibi birbirine bitişik bir hal alır.

ثُمَّ كُلِّى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكْى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۖ يَخْرُجُ مِنْ
بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً
لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

69. “Sonra, her üründen ye de Rabbinin kolaylıklar gösterdiği yollara git.” Karınlarından çeşitli renklerde içecek çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için elbette bir âyet vardır.

“Sonra her üründen ye.” Çünkü arı, ancak çiçekli bitkilerden (ve ağaçlardan) yer.

“Ye de Rabbinin kolaylıklar gösterdiği yollara git.” Rabbinin yollarından yürü. Burada yolların yüce Allah'a izafe edilmesi, o yolları yaratanın O oluşundan dolayıdır. Yani, dağlarda ve ağaçlar arasında rızık talebi için Rabbinin yollarından geç.

“(ذُلُلًا): Kolaylıklar gisterdiği” kelimesi (ذلول)’ın çoğulu olup inkıyâd eden demektir. Yani, itaat eden ve müsahhar kılınmış olarak Rabbinin yollarından git, demektir. Bu durumda bu kelime “arı”nın halini açıklamaktadır. Yani arı, arkadaşlarının gittiği yere itaat ile uyarak gider ve gelir. Çünkü arı, gittikleri yerlerde arkadaşlarının arkasından gider. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

“Kolaylıklar gösterdiği” buyruğunun, yollar ile alakalı olduğu da söylenmiştir. Yani, yüce Allah arının izlediği yolları kolaylaştırmış ve oradan gidip gelmeleri için bu yolları kolay izlenir hale getirmiştir. Bu açıklamayı et-Taberî tercih etmiştir. Bu durumda bu anlamdaki kelime “yollar”ın halidir. Ya'sub (bey arı), arıların efendisidir. Onun durduğu yerde dururlar, yürüdüğü yerde yürürler.

Yüce Allah'ın: **"Karınlarından çeşitli renklerde içecek çıkar. Onda insanlar için şifa vardır"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1. Arıların Karınlarından Çıkan:

Burada hitab, nimetlerin sayılıp dökülmesi ve ibret almaya dikkatlerin çekilmesi için yine haber kipine dönmekte ve: **"Karınlarından çeşitli renklerde içecek çıkar"** yani, bal çıkar diye buyurmaktadır. İnsanların büyük çoğunluğu balın, arının ağzından çıktığı görüşündedir. Ali b. Ebi Talib (r.a) da, dünyayı küçümseyici ifadeler ile sözkonusu ederken şunları söylemektedir: Âdemoğlunun bu dünyada giyindiği en şerefli elbise, bir kurtçuğun tükrüğüdür. İçtiklerinin en şerefli isse, bir arının çıkardığı pisliktir.

Bu ifadenin zahirinden, balın ağızdan başka bir yerden çıktığı anlaşılmaktadır. Özetle, bal arıdan çıkmakta, ancak ağzından mı, alt tarafından mı çıktığı bilinmemektedir. Ancak, güzel bir balın ortaya çıkabilmesi, arıların kendilerini himaye etmeleri halinde mümkün olabilmektedir. el-Gaznevî'nin naklettiğine göre Aristoteles, arının ne şekilde bal yaptığını görmek üzere camdan bir kovan yapmış. Ancak arı, camın iç tarafını çamur ile sıvamadıkça, bir türlü çalışmamış.

Yüce Allah: Arının yediklerinin, sadece karnında (bala) dönüşmesinden dolayı **"karınlarından"** diye buyurmuştur.

2. Çeşitli Renklerdeki Bal:

Yüce Allah'ın: **"Çeşitli renklerde..."** buyruğu, balın kırmızı, beyaz, sarı, katı, daha sıvı gibi çeşitlerini kastetmektedir. Ana bir, fakat yavrular farklı farklıdır. İşte bu, gıdaların çeşitliliğine göre ilâhî kudretin balı çeşit çeşit kıldığının delilidir. Tıpkı arıların kondukları yerlerin farklı oluşuna göre ballarının da farklı tadı vermesi gibi. İşte Hz. Zeyneb'in, Peygamber (sav)'a: "Bu balı yapan arılar Urfut (Muğaylan) ağacından yemiş"⁽¹⁾ sözlerinin anlamı budur. O, bu sözlerini balın kokusunu mağafir kokusuna benzetmesi münasebetiyle söylemişti.

3. Baldaki Şifa:

Yüce Allah'ın: **"Onda, insanlar için şifa vardır"** buyruğundaki zamir, cumhûrun görüşüne göre bala aittir. Yani, balda insanlar için şifa vardır. İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid, ed-Dahlhâk, el-Ferrâ ve İbn Keysan'dan gelen rivâ-

(1) *Buhârî*, Talâk 8; *Hiyel* 12; *Müslim*, Talâk 21; *Ebû Dâvûd*, Eşribe 11; *Müsned*, VI, 59.

yete göre, zamir Kur'ân-ı Kerim'e racidir. Kur'an-ı Kerim'de insanlara şifa vardır, demektir. en-Nehlâs der ki: Bu, güzel bir açıklamadır. Yahut da, size anlattığımız bunca âyet ve kesin delillerde insanlar için bir şifa vardır anlamındadır. Balda şifa vardır, diye de açıklanmıştır. Bu açıklama da aynı şekilde açıkça anlaşılan bir açıklamadır. Çünkü, tedavide kullanılan macun ve içeceklerin pek çoğunun aslı baldandır. Kadı Ebu Bekir İbnu'l-A'râbî der ki: Zamir Kur'an-ı Kerim'e ait olduğunu söyleyenlerin görüşü bana göre uzak bir ihtimaldir. Onlardan bu görüşün sahih olarak nakledildiği görüşünde değilim. Bu görüş, naklen sahih olsa dahi, aklen sahih değildir. Çünkü, bütün açıklamalar bal ile ilgilidir. Burada Kur'ân-ı Kerim'den söz edilmemektedir.

İbn Atiyye der ki: Cahil bazı kimseler, bu âyet-i kerime ile Ehlî Beyt ile Haşimoğullarının kastedildiği kanaatindedirler. Arı diye bunlar kastedilmektedir. İçecek ise, Kur'an-ı Kerim ve hikmettir. Bu cahillerden birisi bunu, Abbasi hükümdarı Ebu Cafer el-Mansur'un meclisinde sözkonusu ettiğinde, orada hazır bulunanlardan birisi şöyle demiş: Allah senin yiyecek ve içeceğini Haşimoğullarının karınlarından çıkanlar kılsın emi. Bu sözleriyle hazır bulunanları güldürdüğü gibi, öbür iddiayı ileri süren kişi de şaşırıp kaldı ve bu sözünün de ne kadar gülünç olduğu ortaya çıkmış oldu.

4. Balın Şifa Oluşu İle İlgili İlim Adamlarının Görüşleri:

Yüce Allah'ın: **"Onda, insanlar için şifa vardır"** buyruğunun, genel ve kapsamlı olup olmadığı hususunda görüş ayrılıkları vardır. Bir kesim, bu buyruğun her durum ve herkes için umumî olduğu görüşündedir. Mesela, İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre o, herhangi bir yara veya başka bir şeyden şikâyet edip rahatsızlandı mı, mutlaka onun üzerine bal koyardı. Hatta, vücudunda bir yer irin toplayacak olursa, onun üzerine bile bal sürerdi.

en-Nakkâş, Ebu Vecra'den, balı sürme olarak gözlerine çektiğini, balın ishal yapıcı olarak kullanıldığını ve bal ile tedavi olduğunu nakletmektedir. Rivâyete göre, Avf b. Malik el-Eşcaî, hastalanınca ona sana ilaç vermeyelim mi diye sorulunca o da bana su getirin demiş. Çünkü yüce Allah: **"Ve Biz gökten bereketli bir su indirdik"** (Kaf, 50/9) diye buyurmaktadır. Sonra da: Şimdi de bana bal getirin, demiş. Çünkü yüce Allah: **"Onda insanlar için şifa vardır"** diye buyurmuştur. Bir de bana zeytinyağı getirin. Çünkü yüce Allah: **"Mübarek bir ağaçtandır"** (en-Nur, 24/35) diye buyurmaktadır. Ona bütün bu dediklerini getirdiler, hepsini birbirine karıştırıp içti ve iyileşti.

Kimi ilim adamı da: Bu buyruk umumîdir. Sirke ile bal karıştırılıp birlikte pişirilecek olursa, bütün hastalıklara karşı her durumda kendisinden yararlanılabilecek bir tedavi karışımı olur.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Bu, hususî bir mana ifade etmektedir. Her hastalıkta ve herkeste umumî olarak şifa olmasını gerektirmemektedir. Aksine bu, şifa verdiği dair bir haberdir. Tıpkı diğer ilaçların kimi kimselerde ve bazı hallerde şifa olmaları gibi; o da öyle bir şifadır. Âyet-i kerime balın bir ilaç olduğunu haber vermektedir. Çünkü bal, çokça şifa veren birşeydir. Gerek içilerek, gerek macun halinde kullanılan bütün ilaçlarda bir karışım ve bir yardımcı unsurdur. Bu, ilk olarak tahsis edilen umumî bir lafız da değildir. Kur'an-ı Kerim, bu kabilden ifadelerle doludur. Arap dilinde de hususi bir mana ifade eden, umumi lafızlar, umumi bir mana ifade eden hususi lafızlar çokça kullanılır.

Bu buyruğun, umuma delalet etmediğini gösteren hususlardan birisi de **"şifa"** kelimesinin olumlu bir cümle içerisinde nekire (belirtisiz) olmasıdır. Dilcilerin ve ilim ehlinin muhakkıkları ile, çeşitli usul alimlerinin ittifakı ile böyle bir ifade umum teşkil etmez. Ama, sıdk ve azimet ehli bir kesim bu buyruğu umumî ifadesiyle kabul etmişler ve bütün ağrı ve hastalıklar için bal vasıtasıyla şifa aramışlardır. Kur'an-ı Kerim'in bereketi ve sağlam tasdik ve yakînleri sayesinde de hastalıklarından şifa buluyorlardı. İbnü'l-Arabî der ki: Kimin niyeti zayıf düşer ve onun adet ve alışkanlıkları dini yakinine galip gelirse o, bu buyruğu tabiplerin sözlerine göre anlamaya çalışır. Halbuki hepsi de dilediğini yapanın hikmetlerindendir.

5. Bal İnsanlara Nasıl Şifadır:

Bir kimse: Biz, balın faydalı olduğu kimseleri de gördük, zarar verdiği kimseleri de gördük. Bal nasıl olur da bütün insanlara şifa olabilir? diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Su, her şeyin hayatının sebebidir. Halbuki biz, suyu bedendeki bir rahatsızlık halinde kullanılması gereken şeklin zıddına kullanıldığı taktirde, sudan ölen kimseleri de gördük. Bununla birlikte içilen ilaçların birçoğunda balın şifa verici olduğunu da gördük. Bu anlamdaki bir açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

Doktorlar, "sikencübîn" denilen ilacın, hertürlü hastalıkta genel olarak faydalı olduğunu söz birliği halinde söylüyor ve öve öve bitiremiyorlar. Bunun aslı ise, baldır. Sair macunlar da böyledir. Üstelik Peygamber (sav) da bu konudaki müşkil ve rahatsızlık verici hali sona erdirmiş ve ihtimal anlamını ortadan kaldırmış bulunuyor. Hz. Peygamber, karnındaki bir rahatsızlıktan şikâyet eden kimseye bal içmesini emretmesi üzerine, bu rahatsız kişinin kardeşi, Hz. Peygamber'e, bal içtiğinden dolayı daha bir ishal oldu, diye haber verince, Hz. Peygamber, yine bal içmeye devam etmesini emretti ve sonunda iyileşti. Hz. Peygamber de: "Allah doğru söylemiştir, fakat kardeşinin

karnı yalan söyledi."⁽¹⁾

6. İshal ve Bazı Rahatsızlıklara Karşı Bal:

Zındık doktorlardan kimisi, bu hadise itiraz ederek şöyle demiştir: Tabibler, balın ishal yaptığını itifakla kabul etmişlerdir. Nasıl olur da ishal olan bir kimseye bal tavsiye edilebilir?

Buna cevap: Bu söz, Peygamberine tam bir tasdik ile inanan kimse için bizatihi haktır. Bu kimse, Peygamberin tayin ettiği ve emrettiği şekilde sami-mi bir niyet ile ve inanarak balı kullanacak olursa, hiç şüphesiz onun menfaatini görür ve bereketinden yararlanır. Tıpkı hadiste sözü geçen bal içen bu kimse ve başkalarının karşı karşıya kaldığı gibi.

Tabiplerin bu hususta nakledilen ittifaklarına gelince, bunun ittifakla kabul edilen bir husus olduğunu söyleyen kimse bilgisizliğini ortaya koymaktadır. Çünkü o bu konuda herhangi bir kayıt getirmemiş ve mutlak bir ifade kullanmıştır. Oysa İmam Ebu Abdullah el-Mazerî der ki: Şunun bilinmesi gerekir ki: İshal, pekçok sebeplerden dolayı arız olur. Kimi ishal, çokça yemekten ve ishal yapıcı şeylerden meydana gelir. Doktorlar, böyle bir ishale karşı kullanılacak ilacın kişiyi tabiatıyla ve ondaki etkileriyle başbaşa bırakmasından ibarettir. Eğer onun bu tabii durumu ishale karşı yardımcı bir tedaviye gerek duyulursa, gücü kaldığı sürece bu konuda ona yardımcı olunur. Çünkü bu durumdaki birisinin ishalini durdurmak zararlıdır, derler. Bu husus açıklık kazandığına göre şöyle deriz: Hadiste sözü geçen kimsenin, karnını tıka basa doldurmasından ve çokça yemesinden dolayı ishal olma ihtimali vardır. Bu bakımdan, Peygamber (sav) ona bal içmesini emretti. İshal olmasını gerektiren maddi sebep tamamıyla yok oluncaya kadar bal içmeye devam etmesini söyledi. Sonunda ishali durdu ve böylelikle bal içme ona uygun gelmiş oldu. Bu, bizzat tıp mesleğiyle tesbit edilen birşey olduğuna göre, o halde bu mesleğe istinaden itiraz eden kimsenin cahilliği ortaya çıkmış olur. (el-Mazerî devamla) der ki: Biz, doktorların onu tasdik etmesi suretiyle Peygamberimizin söylediği bir sözü güçlendirme yoluna gidecek değiliz. Aksine, doktorlar onu yalanlamaya kalkışacak olursa, biz de onları yalanlarız ve onların kâfirliklerini dile getiririz. Diğer taraftan Peygamberimizi de tasdik etmekten geri durmayız. Eğer, söylediklerinin doğruluğunu müşahedeler ile bize ispat etmeye kalkışacak olurlarsa, o takdirde Rasûlullah (sav)'ın sözünü uygun şekliyle tevil etmek ve sahih bir şekilde onu açıklamak yoluna gideriz. Çünkü onun hiçbir şekilde yalan söylemediğinin delilleri açıkça ortadadır.

(1) *Buhârî*, Tıb 4, 24; *Müslim*, Selâm 91; *Tirmizî*, Tıb 31; *Müsned*, III, 19, 20.

7. Tedavinin Hükümü İle İlgili Açıklamalar:

Yüce Allah'ın: **"Onda insanlar için şifa vardır"** buyruğunda, ilaç içmek ve buna benzer vesilelerle ilaç kullanmanın caiz olduğuna delil vardır. İleri gelen ilim adamlarından bunu mekruh gören kimselerin kanaatine muhalif olmakla birlikte bu böyledir. Aynı zamanda bu buyruk, bir kimsenin ancak başına gelecek bütün belâlara razı olması ile veliliğinin tamam olabileceğine ve böyle bir kimsenin tedavi yoluna başvurmasının caiz olmadığını söyleyen sufilerin görüşlerini de reddetmektedir. Tedavi olmayı inkâr edip kabul etmeyenlerin bu tutumlarının bir anlamı yoktur.

Sahih hadiste, Hz. Câbir'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her bir hastalığın bir ilacı vardır. O hastalığın ilacı isabet etti mi, Allah'ın izniyle iyileşir."⁽¹⁾

Ebû Dâvûd ve Tirmizî de, Usame b. Şureyk yoluyla gelen şöyle bir rivâyeti kaydederler. Usame dedi ki: Bedevî Araplar, Ey Allah'ın Rasulü, tedavi olmayalım mı? dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Olun ey Allah'ın kulları! Tedavi olunuz. Çünkü Allah, ne kadar hastalık koyduysa, mutlaka onun için de bir şifa veya bir ilaç koymuştur. Tek bir hastalık müstesnâ." Ey Allah'ın Rasulü, o hangisidir? dediler. O: "Yaşlanmak" diye buyurdu. Bu lafız Tirmizî'nindir. Tirmizî: Hasen, sahih bir hadistir demiştir.⁽²⁾

Tirmizî'nin Ebu Huzâme'den rivâyetine göre o da babasından, şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav)'a şöyle sordum: Ey Allah'ın Rasulü! Okuduğunuz bir rukye (dua, zikir), kendisiyle tedavi olduğunuz bir ilaç ve bizim herhangi bir sakınmamız, acaba Allah'ın kaderinden bir şeyi geri çevirir mi, ne dersin? Hz. Peygamber: "Bu da Allah'ın kaderindendir" diye buyurdu.⁽³⁾ Tirmizî der ki: Bu, hasen bir hadistir. Ve Ebu Huzâme'nin bundan başka bir hadisi de bilinmemektedir.⁽⁴⁾

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sizin ilaçlarınızın herhangi birisinde eğer hayır namına birşey varsa, bu ya bir hacamat bıçağının açtığı bir yara da, yahut bir içim balda, yahut da bir ateş ile dağlamadadır. Bununla birlikte ben, dağlanmayı pek sevmiyorum."⁽⁵⁾ Bu hadisi, Sahih (-i Buhârî ve Müslim) rivâyet etmiştir.

Bu konudaki hadisler, sayılmayacak kadar pek çoktur. Tedavinin ve rukye yapmanın mübah olduğunu ilim adamlarının cumhuru kabul etmiştir.

(1) Müslim, Selâm 69; Müsned, III, 335

(2) Ebû Dâvûd, Tıb 1; Tirmizî, Tıb 2; Müsned, IV, 278.

(3) Tirmizî, Tıb 21; İbn Mâce, Tıb 1; Müsned, III, 421.

(4) Tirmizî, Tıb 21'de: "Ebû Huzâme'nin babasından... diye bundan başka bir rivâyetli bilinmemektedir" şeklindedir. Nitekim Müsned, III, 421'de ondan geldiği kaydedilen rivâyetlerin hepsi de hadisin değişik senedlerle rivâyetinden ibarettir.

(5) Buhârî, Tıb 4; Müslim, Selâm 71; Müsned, III, 343.

Rivâyete göre İbn Ömer, yüzünün bir tarafına isabet eden hafif bir felç dolayısıyla dağlanmış ve akrep sokmasından dolayı rukye ile tedavi olmuştur.⁽¹⁾

İbn Sîrin'den nakledildiğine göre, İbn Ömer, çocuklarına tiryak içirmiş.

Malik de: Bunda bir beis yoktur demiştir. Ancak, bunların mekruh olduğu görüşünde olanlar, Ebu Hureyre'nin naklettiği şu rivâyetini delil gösterirler. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Bir millet, küçüğü ile büyüğü ile cennete girmiştir. Bunlar (dünyada) ne kendilerine rukye yapılmasını isterler, ne dağlanırlar, ne herhangi bir şeyin uğursuzluğuna inanırlardı. Bunlar, Rabblerine tevekkül ederlerdi."⁽²⁾

Bu kanaati savunanlar derler ki: O halde mü'mine düşen Allah'a güvenilecek, O'na tevekkül ederek, O'na dayanarak ve yalnız O'na yönelerek bu gibi şeyleri terketmektir. Çünkü yüce Allah, kişinin hastalıklı günlerini de, sağlıklı günlerini de bilmiştir. Bütün insanlar bunu azaltmaya, ya da arttırmaya bütün gayretleriyle çalışacak olsalar dahi buna güçleri yetmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İster yeryüzünde, ister nefislerinizde meydana gelen herbir musibet, mutlaka Bizim onu yaratmamızdan önce o bir kitaptadır."* (el-Hadid, 57/22)

Bu kanaate sahip olanlar arasında fazilet sahibi ve esere (rivâyete) bağlılıklarıyla meşhur bir topluluk da vardır. Aynı zamanda bu, İbn Mes'ud'un ve Ebu'd-Derda'nın da -Allah ikisinden razı olsun- görüşüdür.

Osman b. Affan, vefatıyla sonuçlanan hastalığında Abdullah b. Mes'ud'un yanına gelmiş. Hz. Osman ona: Şikâyetin ne diye sormuş, o, günahlarım diye cevap vermiş. Hz. Osman, canın birşey çekiyor mu diye sormuş, o, Rabbbimin rahmetini, diye cevap vermiş. Hz. Osman: Sana doktor çağırma-yayım mı diye sorunca, o da; zaten beni hastalandıran o tabiptir diye cevap vermiş... hadisin geri kalan kısmı ileride bütününüyle, yüce Allah'ın izniyle el-Vâkıa Sûresi'nin faziletine dair açıklamalar sırasında (bk. el-Vâkıa, 56. Sure'nin mukaddimesi) gelecektir.

Veki' dedi ki: Bize, Ebu Hilâl, Muaviye b. Kurra'dan anlattı, Muaviye dedi ki: Ebu'd-Derda hastalandı. Onu ziyarete gittiler ve: Sana bir tabib çağır-mayalım mı dediler, o, beni yatağa düşüren tabiptir dedi. er-Rabi' b. Haysem de bu görüştedir. Said b. Cübeyr rukye yapmayı mekruh görmüştür. el-Hasen de süt ve bal dışında bütün ilaçların içilmesini mekruh görürdü.

Ancak birinci görüşü benimseyenler, hadis ile ilgili olarak; bunda tedavi

(1) *Muvatta*, Ayn 14

(2) Hadisi bu lafziyla tesbit edemedik. Ancak Hz. Peygamber bu ümmetten olup cennete hesapsız girecek yetmişbin kişiden söz ettiğinde; bunların nitelikleri sorulunca, burada kaydedilenleri zikreden rivâyetler vardır: *Buhârî*, Tıb 17, 42, Rikaak 50; *Müslim*, İman 371, 372, 374; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 16; *Müsned*, 1, 401, 403, 454.

olmamaya dair bir delil bulunmadığını söyleyerek cevap vermişlerdir. Çünkü, bu konuda Hz. Peygamber'in, mekruh olan bir dağlama türünü kastetmiş olma ihtimali vardır. Zira, Peygamber (sav), Ahzab gününde isabet aldığı ok dolayısıyla kolunun dağlanması emir buyurup şöyle demiştir: "Şifa üç şeydedir." Az önce geçtiği gibi. Diğer taraftan Hz. Peygamber rukye ile tedaviden Allah'ın Kitabı'nda olmayan şeyleri okumak ile tedavi yoluna gitmeyi kastetmiş olabilir. Çünkü yüce Allah, ileride açıklaması geleceği üzere: *"Kur'an'dan mü'minler için bir şifa ve rahmet olanı kısım kısım indiririz"* (el-İsra, 17/82) diye buyurmaktadır. Kendisi de ashabına rukye yapmış ve onlara rukye yapmalarını da emretmiştir. İleride geleceği üzere.

8. Balda Zekât:

Malik ve mezhebine mensup bir grup ilim adamının kanaatine göre bal, her ne kadar yenilen ve gıda olarak kullanılan bir mahsul ise de onda zekât yoktur. Bu konuda Şafiî'nin farklı görüşleri vardır. Yeni mezhebinde kesin olarak ifade ettiği husus, balda zekât olmadığıdır. Ebu Hanife ise, az olsun, çok olsun balda zekâtın vacib olduğu görüşündedir. Çünkü ona göre balda nisab şartı yoktur. Muhammed b. el-Hasen de şöyle demiştir: Bal, sekiz feraka⁽¹⁾ ulaşmadıkça ona zekât düşmez. Bir ferak ise otuzaltı Irak rıtına tekabül eder.

Ebu Yusuf da der ki: Her on tulumda bir tulum zekât düşer. Bu görüşünde, Tirmizî'nin İbn Ömer'den yaptığı rivâyeti delil gösterir. İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Balın, her on tulumunda bir tulum zekât vardır." Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hadisin isnadı tenkid edilmiştir. Peygamber (sav)'dan bu hususta sahih pek birşey bulunmamaktadır. İlim ehlinin çoğunluğunun kanaatine göre de uygulama buna göredir. Ahmed ve İshak da bu görüştedirler. Kimi ilim adamı da bala zekât düşmez demiştir.⁽²⁾

9. Düşünen Topluluklar:

"İşte bunda da düşünen" yani ibret alan **"bir topluluk için elbette bir âyet vardır."** Arı üzerinde dikkatle düşünmek ve onun bu hayret verici durumları üzerinde inceden inceye tefekkür etmek, bu ibretin bir parçasıdır. Bünyesinin zayıflığına rağmen ona bu incelikli sanatı ilham edenin, farklı durum-

(1) Bir ferak (ya da; fark): Onaltı rıtıl kadar olan yani 10 kg'a denk bir kaptır. Bağdat (ya da Irak) rıtılı 408 gr., Mısır rıtılı ise yaklaşık 450 gr'dır. (Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 75). M. Necmuddin el-Kürdî'nin incelemesine göre ise bir Bağdat Rıtılı 401.143 gr, Mısır rıtılı ise 449.28 gr'dır. (el-Kürdî, *Şer'i Ölçü Birimleri...*, s. 203) Ferak'ın onaltı rıtıl olduğunu da İbnu'l-Esir (*en-Nihâye*, III, 196)den naklen belirtmektedir. (s. 159) Buna göre merhum müfessirimizin "bir ferak'ın otuzaltı Irak rıtılı olduğunu" söylemesinde bir yanlışlık söz konusu olmalıdır.

(2) Tirmizî, Zekât 9

larında maharetli bir şekilde çeşitli yollara başvurma ilhamını verenin kesin olarak yüce Allah olduğuna kesinlikle inanılır. Tıpkı: **“Rabbin bal arısına şunu vahyetti...”** âyetinde dile getirildiği gibi. Diğer taraftan arı, ekşi, acı, tatlı, tuzlu ve hatta zararlı otlardan bile yemektir. Şanı yüce Allah ise bunları tatlı ve şifalı bir bal halinde yaratmaktadır. İşte bunda da O’nun yüce kudretine bir delil vardır.

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ
لَكِنِّي لَا يَعْلَمُ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾

70. Sizi Allah yarattı. Sonra sizi O öldürecek. İçinizden kimi ömrünün en kötü zamanına kadar geri götürülür. Bildikten sonra hiçbir şeyi bilmez olsun diye. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, herşeye gücü yetendir.

“Sizi Allah yarattı. Sonra sizi O öldürecek.” Bu buyruğun anlamı açıktır. **“İçinizden kimi, ömrünün en kötü zamanına kadar geri götürülür.”** Yani, en geri ve en aşağı haline kadar geri götürülür. Şöyle de açıklanmıştır: Yani, gücünün azaldığı, aklının azaldığı bir hale gelir; bunaklık ve benzeri hallere kadar düşer. İbn Abbas der ki: Bundan maksat, ömrün en aşağı derecesidir. Yani, akli ermeyen küçük çocuk gibi olur. Anlamlar birbirlerine yakındır.

Buharî’nin Sahih’inde Enes b. Malik’in şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) Allah’a sınığınır ve şöyle derdi:

(: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَرَمِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبَخْلِ): Allah’ım, tembellikten sana sığınırım, korkaklıktan sana sığınırım, yaşlanıp kocamaktan sana sığınırım, cimrilikten sana sığınırım.”⁽¹⁾

Sa’d b. Ebi Vakkas’ın rivâyet ettiği hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “(وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أَرُدَّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ): Ömrün en kötü zamanına geri döndürülmekten de sana sığınırım.”⁽²⁾ Bu hadisi de Buharî rivâyet etmiştir.

“Bildikten sonra hiçbir şeyi bilmez olsun diye.” Yani, tekrar çocukluk haline dönüp bundan önce bilmiş olduğu şeyleri, aşırı yaşlılıktan dolayı bil-

(1) *Buhârî*, Tefsir 16. sûre 1, Deavât 42; *Müslim*, Zikr 50. 52; *Ebû Dâvûd*, Vitr 32; *Nesâî*, İstiâze 6; *Müsned*, III, 113. 117...

(2) *Buhârî*, Cihad 25, Deavât 41. 44; *Nesâî*, İstiâze 5, 6, 27; *Müsned*, I, 183, 186.

mez hale gelsin diye. Mü'min hakkında böyle bir durumun söz konusu olmayacağı söylenmiştir. Çünkü mü'minden bilgisi çekilip alınmaz. Anlamın: ilim sahibi iken, hiçbir şey ile amel edemesin şeklinde olduğu da söylenmiştir. Burada amelden ilim diye sözedilmiştir. Çünkü amelin ilme ihtiyacı vardır. Diğer taraftan, yaşlılığın, kişinin ameline etkisi, ilmindeki etkisinden daha ileri derecededir.

Âyette, anlatılmak istenen ise, öldükten sonra dirilişi inkâr edenlere karşı delil getirmektir. Yani kişiyi bu hale geri döndüren, onu öldürmeye, sonra da tekrar diriltmeye de kadirdir.

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا
بِرَّادَى رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ
أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾

71. Allah, rızık hususunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar, -hepsi bu rızıkta eşit olmak üzere- rızıklarını ellerinin altındakilere geri vermezler. O halde bunlar, Allah'ın nime-tini bilerek mi inkâr ediyorlar?

“Allah, rızık hususunda kiminizi kiminizden üstün kıldı.” Yani, kiminizi zengin, kiminizi fakir, kiminizi hür, kiminizi köle kıldı.

Rızık hususunda **“üstün kılınanlar... rızıklarını ellerinin altındakilere geri vermezler.”** Yani, efendi, mal bakımından köle ile sahibi eşit olsun diye kendisine rızık olarak verilen herhangi bir şeyi, kölesine vermek istemektedir.

Bu, yüce Allah'ın, puta tapanlara verdiği bir misaldir. Yani sizin köleleriniz, sizinle eşit olmadığına göre, nasıl benim kullarımı bana eşit kılıyorsunuz? Sahip oldukları kölelerinin kendi mallarında ortaklıkları söz konusu olmadığına göre, onların da Allah'a ibadette O'nun dışındaki putları, heykelleri ve onların dışında kendilerine tapınılan melekler ve peygamberleri -halbuki hepsi de Allah'ın kulları ve yaratıklarıdır- ortak koşmaları da caiz olamaz. Bu anlamdaki açıklamayı Taberî naklettiği gibi, İbn Abbas, Mücahid, Katade ve başkaları da bu şekilde açıklamışlardır.

Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, bu âyet-i kerime Necran Hristiyanları hakkında inmiştir. Onlar, İsa Allah'ın oğludur deyince, yüce Allah on-

lara: “Üstün kılınanlar... rızıklarını ellerinin altındakilere geri vermezler” buyruğunu indirdi. Yani efendi, sahip olduğu kölesine, efendi ile köle malda eşit olsun diye rızığını, malını geri vermediğine göre, siz nasıl olur da kendiniz için razı olmadığınız bir hususa Benim için rıza gösteriyor ve böylelikle kullarım arasından oğlumun olduğunu iddia ediyor?

Bunun bir benzeri de ileride gelecek olan: “(Allah) size kendi nefislerinizden bir misal getirdi. Size rızık olarak verdiklerimizle eliniz altındaki kölelerinizin size ortak olup, o rızıkta hep birlikte eşit olmayı ve kendiniz gibi hür olan diğer ortaklarınızdan çekindiğiniz gibi onlardan da çekinmeyi kabul eder misiniz?” (er-Rûm, 30/28)

Bu buyruk aynı zamanda biraz sonra geleceği gibi, kölenin mülk edine-meyeceğine delildir.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ
أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ
يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾

72. Allah, sizin için kendi nefislerinizden eşler yarattı. Eşlerinizden de size oğullar ve torunlar yarattı. Sizi güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdı. Şimdi onlar batıla inanıyorlar da Allah'ın nimetlerini inkâr mı ediyorlar?

“Allah, size kendi nefislerinizden eşler yarattı” buyruğundaki; “(جعل)”; önceden geçtiği gibi “yarattı” anlamındadır.

“Kendi nefislerinizden eşler” buyruğu ile Hz. Âdem'i ve ondan Havva'yı yaratmış olduğunu kastetmektedir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: O, sizlere kendi nefislerinizden, yani, kendi cins ve türünüzden ve sizin hilka-tiniz gibi eşler yarattı. “Andolsun ki, size, kendi nefislerinizden (içinizden) öyle bir peygamber gelmiştir ki...” (et-Tevbe, 9/128) buyruğu da bunun gibidir. Yani, sizin gibi Âdemoğullarından bir peygamber... demektir.

Bu buyruk ile cinlerle evlenip onlarla birlikte ilişki kurduklarına inanan Arapların kanaatleri reddedilmektedir. Öyle ki, Amr b. Hind'in, cinlerden bir Gul ile evlendiği ve onu görüp de ürkmesin diye şimşeğe karşı gizlediği ri-vâyet edilmiştir. Gecenin birisinde şimşek parlayıp bu Gul, bunu görünce,

Amr demiş ve kaçıp gitmiş; bir daha da onu görememişti. Bu, bu gibi şeylere inanan Arapların uydurdıkları yalanlardandır. Yüce Allah'ın hüküm ve hikmeti açısından bunlar mümkün görünse bile; böyledir.

Bu buyruk, aynı zamanda cinlerin varlığını inkâr eden, onların yemek yemelerini imkânsız kabul eden filozofların kanaatlerini de reddetmektedir.

“Eşler”den kasıt, erkeğin eşidir. Bu da onun gibi olan ikinci tür demektir. Çünkü erkek, tek başına bir tektir. Ona eşi eklenince bu sefer çift olurlar. Eşin, bu buyrukta kadına değil de erkeğe izafe edilmesi, -önceden de geçtiği gibi- erkeğin varlıkta kadının aslını teşkil etmesinden dolayıdır.

“Eşlerinizden de size oğullar ve torunlar yarattı” buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Çocukların Anneye İzafe Edilmelerinin Anlamı:

Yüce Allah'ın: **“Eşlerinizden de size oğullar ve torunlar yarattı”** buyruğu, oğulların nimet olarak sayıldığı hususunda açıktır. Oğullar ise, erkek ve zevcesinden dünyaya gelir. Ancak doğan yavru, annede yaratılıp ondan ayrıldığı için burada eşlere izafe edilmişlerdir. Bundan dolayı kölelikte de, hürriyette de çocuk anneye tabidir ve mal olup olmamak bakımından da annesi gibidir.

İbnü'l-Arabî der ki: Ben, Medinetü's-Selam'da Hanbelî mezhebi mensuplarının imamı olan Ebu'l-Vefa Ali b. Akil'i şöyle derken dinledim: Mal oluş bakımından çocuk annesine tabidir. Kölelik ve hürriyet hususunda da annenin hükmünü alır. Çünkü çocuk, hiçbir kıymeti ve mali hiçbir değeri, hiçbir faydası olmayan bir nutfe olarak babadan ayrılır. O, ne kazanmışsa, annesi ile ve annesinden kazanmıştır. İşte bundan dolayı annesine tabi olur. Tıpkı bir kimse, bir başkasının toprağında bir hurma yiyip, yediği hurmanın bir çekirdeğinin de elinden yere düşmesi, sonra da bu çekirdeğin bir hurma ağacı olması halinde olduğu gibi. Böyle bir ağaç, ümmetin icma ile yiyenin değil, arazi sahibinin mülküdür. Çünkü bu çekirdek, yiyenden kıymetsiz bir şey iken ayrılmıştır.

2. Torunlar ve Yardımcılar:

“(وَحَفَدًا) : Ve torunlar yarattı” buyruğu ile ilgili olarak, İbnü'l-Kasım, Malik'ten rivâyetle şöyle demektedir: Ben, Malik'e, yüce Allah'ın: **“Oğullar ve torunlar”** buyruğu hakkında sordum da o, şöyle dedi: Burada geçen “hâfede (meâlde; torunlar)” görüşüme göre hizmetçiler ve yardımcıları demektir. İbn Abbas'tan da, yüce Allah'ın bu buyruğu ile ilgili olarak, bunlar yardım-

cılardır, sana yardımcı olan herkes; “(حَفْدُكَ): Senin hafîdin olur” dediği rivâyet edilmiştir. Ona: Peki, Araplar böyle bir kullanımı biliyorlar mı diye sorunca, o: Evet bilirler ve kullanırlar da; diye cevap verdikten sonra, şairin şu beyitini hiç duymadınız mı, diye sormuştu:

حَفْدُ الْوَلَانِدُ حَوْلَهُنَّ وَأَسْلَمَتْ بِأَكْفَهِنَّ أَرْمَةَ الْأَجْمَالِ

“Hizmetçiler, çevrelerinde çabucak hizmete koşuştular
Ve develerin yuları da ellerine teslim edildi.”

el-A’sâ da şöyle demiştir:

كَفَلْتُ مَجْهُولَهَا نُوقًا يَمَانِيَةً إِذَا الْحُدَاةُ عَلَى أَكْسَائِهَا حَفَدُوا

“Develere şarkı söyleyenler, arkalarından hızlıca koştuklarında, ben onları
Henüz hamile kalmamış develerime karşılık, Yemenli dişi develerle
yükümlü tuttum.”

İbn Arefe der ki: Araplara göre “hafede” yardımcılar demektir. Bir kimse, bir işi itaatle ve çabucak yaparsa, ona “hâfid” denilir. Kunut duasında geçen “(إِلَيْكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ)”: Sana doğru koşarız ve çabucak senin hizmetine geliriz” ifadesi de buradan gelmektedir. “Hafedân” da, hızlıca gelmek demektir.

Ebu Ubeyd der ki: “Hafd”, çalışmak ve hizmet etmek demektir. el-Halil b. Ahmed de der ki: Araplara göre “hafede”, hizmetçiler demektir. Mücahid de böyle demiştir. el-Ezherî ise şöyle demiştir: Hafede’nin, oğulların oğulları (torunlar) olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama İbn Abbas’tan rivâyet edilmiştir. İki kızkardeş anlamında olduğu da söylenmiştir. Bunu İbn Mes’ud, Alkame, Ebu’d-Duhâ, Said b. Cübeyr ve İbrahim söylemişlerdir. Şairin şu beyitleri bu kabildendir:

فَلَوْ أَنَّ نَفْسِي طَاوَعْتَنِي لِأَصْبَحْتُ لَهَا حَفْدًا مَا يُعَدُّ كَثِيرًا
وَلَكِنَّهَا نَفْسٌ عَلَيَّ أَيْتَةٌ عَيُوفٌ لِإِصْهَارِ اللَّثَامِ قَدُورٌ

“Nefsim eğer bana itaat etseydi, hiç şüphesiz onun
Çokça sayıda hafedleri olurdu.”⁽¹⁾

(1) Bu beyitin:

“Nefsim bana itaat etseydi eğer;

Onun hizmetçisi olurdu; hem bu büyük bir iş sayılmaz”

şeklinde anlaşılması da mümkündür.

Fakat bu nefis hep bana karşı çıkıyor

Bayağı kimselerin damat olmasından hoşlanmıyor, tiksiniyor.”

Zir, Abdullah'tan şöyle dediğini rivâyet eder: Hafede, damatlardır. İbrahim de böyle demiştir. Manalar birbirine yakındır. el-Asmaî der ki: Kadın tarafından erkek akrabalara “haten” denilir. Babası, kardeşi ve benzerleri gibi. “Sıhr” ise, her iki taraftan akrabalara denilir. Mesela, filan kişi filan oğullarının sıhrı oldu, onlarla sıhrî akrabalık kurdu denilir. Abdullah'ın: “(Hafede) kadın yoluyla akrabalar demektir” sözünün ise, her iki anlama gelme ihtimali vardır. Onun bu sözleriyle hem kadının babasını (kayınpederi) kastetmiş olma ihtimali vardır, hem de buna benzer diğer akrabalarını kastetmiş olabilir. O, size eşlerinizden oğullar ve başkalarıyla evlendireceğiniz kızlar da yaratmıştır, böylelikle sizin bu kızlarınız sebebiyle damatlarınız olur, anlamını kastetmiş de olabilir. İkrime der ki: Hafede, kişiye çocukları arasından faydası dokunan kimseler demektir.

Bu kelimenin aslı; (حَفْدٌ بِحَفْدٍ) den gelmektedir ve bu da hızlıca yürümek için kullanılır. Küseyyir'in, az önce de nakledilen:

حَفْدُ الْوَلَدِ بَيْنَهُنَّ . . .

“Hizmetçiler aralarında hızlıca gidip geldiler...”

Beyitinde olduğu gibi.

(حَفْدٌ وَأَحْفَدٌ) şekillerinin, hizmet ettim anlamında iki ayrı söyleyiş olduğu da söylenmiştir. Tekil ve çoğulu: (حَافِدٌ وَحَفْدٌ): Hizmetçi, hizmetçiler” şeklinde gelir. (حَافِدٌ وَحَفْدَةٌ) şeklinde de kullanılır.

el-Mehdevî der ki: “Hafede” kelimesini, hizmetçiler anlamında kabul edenler, takdiri kastederek, kendisinden önceki ifadelerden munkatı kabul ederler. Ve şöyle buyurulmuş gibi değerlendirirler: “O, size hizmetçiler yarattığı gibi, eşlerinizden oğullar da yaratmıştır.” Derim ki: el-Ezherî'nin ifade ettiği şekilde hafedenin çocukların çocukları demek olması, Kur'ân-ı Kerim'in zahirinden anlaşılandır. Hatta, Kur'ân-ı Kerim'in nassı bile bunu ortaya koymaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Eşlerinizden de size oğullar ve torunlar yarattık.”** Yüce Allah, bu buyruğunda torunlar (hafede) ile oğulları eşlerden yarattığını ifade etmektedir.

İbnu'l-A'râbî der ki: Bence daha zahir (daha kuvvetli) olan, yüce Allah'ın: **“Oğullar ve torunlar”** buyruğunda kastedilen, oğulların kişinin sulbünden olma oğulları, torunların ise, oğulun oğulları olduğudur. Lafzın kuvveti bakımından bundan da daha ötesi olmaz. Bu durumda âyet-i kerimenin takdi-

ri şöyle olur: O, size eşlerinizden oğullar, oğullardan da torunlar yaratmıştır. Bu anlamdaki bir açıklamayı el-Hasen de yapmıştır.

3. Ev Hanımının Evinde Hizmet Etmesi:

Mücahid, İbn Abbas, Mâlik ve dil bilginlerinin, burada geçen **“hafede”**nin, hizmetçi ve yardımcılar demek olduğu şeklindeki görüşlerinden hareketle fer’i bir hüküm çıkarma yoluna gidersek, şunu söyleyebiliriz: Bu durumda çocuğun ve hanımın hizmet etmesi, en harikulade bir beyanla Kur’ân-ı Kerim’den de anlaşılmış olmaktadır. Bunu İbnü’l-Arabî ifade etmektedir. Buharî ve başkaları Sehl b. Sa’d’dan şöyle dediğini rivâyet ederler: Ebu Useyyid es-Saidî, Peygamber (sav)’ı kendi düğününe davet etti. Onlara hizmet eden onun hanımı idi...⁽¹⁾ Bu hadis, bundan önce Hud Suresi’nde, (11/69-71. âyetler, 10. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Sahihte de, Hz. Âişe’den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav)’ın Kâ’be’ye göndereceği kurbanlık develerin gerdanlıklarını kendim ellerimle bücktüm...⁽²⁾

İşte bundan dolayı ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Evin hanımı; yatakları yapmak, yemek pişirmek ve evi süpürmek -kendi durumuna ve kendi durumundakilerin adetlerine uygun olarak- ile mükelleftir. Çünkü yüce Allah: **“Ondan da kendisinde sükûn bulsun diye eşini yaratan O’dur”** (el-A’raf, 7/189) diye buyurmaktadır. Adeta yüce Allah, eşlerimizde sükûn bulmayı, onlardan yararlanmayı ve adete göre bir çeşit hizmetlerinden faydalanmayı bir arada ihsan etmiş gibidir.

4. Kocanın Ev İşlerinde Hanımına Yardımcı Olması:

Erkek, hafif hizmet işlerinde hanımına hizmet eder ve ona yardımcı olur. Çünkü Hz. Âişe’nin rivâyetine göre Peygamber (sav) de, ev halkının işlerini görür, ezan sesini işitti mi de evden çıkardı.⁽³⁾

Malik’in görüşü de bu doğrultudadır. O, erkek hanımına yardımcı olur, demiştir. Peygamber (sav)’ın ahlâkı arasında, ayakkabısını dikmesi, evi süpürmesi, elbiselerini(n söküğünü) dikmesi de vardı. Hz. Âişe’ye: Rasûlullah (sav) evinde neler yapardı diye sorulunca, şöyle demişti: O da insanlardan bir insandır. Kendi elbisesini temizler, koyununun sütünü sağlar ve kendi hizmetini kendisi görürdü.⁽⁴⁾

(1) *Buhârî*, Nikâh 71, 77, 78, Eşribe 7, Eymân 21; *Müslim*, Eşribe 86; *İbn Mâce*, Nikâh 24; *Müsned*, III, 498

(2) *Buhârî*, Hacc 106, 111, Vekâlet 14; *Müslim*, Hacc 362, 364, 366, 369; *Ebü Dâvûd*, Menâsik 16; *Nesâî*, Menâsik 66, 68; *Müsned*, VI, 78, 228, 238

(3) *Buhârî*, Ezân 44, Nafakat 8, Edeb 40; *Tirmizî*, Sıfatu’l-Kıyâme 45; *Müsned*, VI, 49, 126, 206.

(4) *Müsned*, VI, 256

5. Erkeğin Hizmetçi Tutma Yükümlülüğü:

Erkek, yalnızca bir hizmetçinin masraflarını karşılar. Servet ve evinin durumuna göre daha fazlasının masraflarını karşılar da denilmiştir. Çünkü bu, şeriatın aslî kaynaklarından birisi olan örf ile alakalıdır. Bedevî Arap kadınları ile çöllerde yaşamakta olan kadınlar, suyun tatlılaştırılması işlerinde, hayvan bakımlarında kocalarına hizmet eder, yardımcı olurlar. Şehirlerde yaşayan dar geçimli erkekler, hafif işlerde hanımına hizmet eder, ona yardımcı olur. Zengin olanlar ise, kocalarından hizmetçi isterler ve eğer böyle bir konumda iseler, kadınlar da kocaları gibi rahat yaşarlar. Şâyet anlaşmazlığı gerektiren bir durum olursa ve kadın kocasına (hizmetçiyi) şart koşmuş ise, bu konuda kendisinin hiçbir şekilde kendi işlerini gören bir kimse olduğu bilinmediğine dair şahit tutar ve o takdirde koca da onun işlerini gördürmek üzere hizmetçi tutmayı kabul etmiş ise, buna göre hüküm verilir ve bu husustaki anlaşmazlık da ortadan kalkar.

“Sizi güzel ve temiz şeylerden” meyveler, tahıllar ve hayvanlardan **“rızıklandırdı. Şimdi onlar batıla”** İbn Abbas’ın açıklamasına göre putlara **“inanıyorlar da Allah’ın nimetlerini”** yani, İslâm’ı **“inkâr mı ediyorlar?”**

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ
إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

73. Allah’ı bırakıp da kendilerine göklerden de, yerden de bir rızık vermek imkânı bulunmayan ve esasen (buna) güçleri yetmeyen şeylere taparlar.

74. Artık, Allah hakkında örnekler bulmaya kalkışmayın. Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz.

“Allah’ı bırakıp da kendilerine göklerden de” yağmur suretinde **“yerden de”** bitki suretinde **“hiçbir rızık vermek imkânı bulunmayan ve esasen”** buna ve hiçbir şeye **“güçleri yetmeyen şeylere”** putları kastetmektedir, **“taparlar.”**

el-Ahfeş der ki: “(شَيْئًا): **Hiçbir**” kelimesi, **“rızık”**dan bedeldir. el-Ferrâ der ki: Bu kelime, rızık kelimesi onda amel ederek nasb edilmiştir. Yani onlar, kendilerine hiçbir rızık verme imkânı bulamayan şeylere (putlara) taparlar.

“Artık Allah hakkında örnekler bulmaya kalkışmayın.” Cansız varlıkları O’na benzetmeyin. Çünkü O, benzersiz, bir ve tektir.

Bu kabilden buyruklar önceden geçmiş bulunmaktadır.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ
رَزَقْنَاهُ مِنَّْا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا
هَلْ يَسْتَوُونَ ۖ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۖ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75. Allah şöyle bir örnek verir: Hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkiyetinde bulunan bir kul ile kendisine tarafımızdan güzel bir rızık verip de ondan gizli ve açık infak edip duran kişiyi. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Hamd Allah’ındır. Ama onların çoğu bilmezler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Müşriklerin Sapıklıklarına Dair Bir Örnek:

“Allah şöyle bir örnek verir” buyruğu ile yüce Rabbimiz, müşriklerin sapıklıklarına dikkat çekmektedir. Bu buyruk, kendisinden önce geçen yüce Allah’ın, üzerlerindeki nimetleri ile ilgili açıklamaları ve tapındıkları ilâhlarının bunları yapamadıklarına dair buyrukları ile, tam bir ahenk içerisinde-
dir.

“Allah şöyle bir örnek verir” yani, şöyle bir benzetmede bulunur. Sonra, bu örneği sözkonusu ederek şöyle buyurmaktadır: **“... başkasının mülkiyetinde bulunan bir kul.”** Yani size göre, başkasının mülkiyeti altında bulunan ve kendi işi namına hiçbir şeye güç yetiremeyen bir köle ile kendisine güzel rızık verilmiş hür kimse bir olmadığı gibi, işte Ben de bu putlarla bir olmam.

Bu âyet-i kerimede misal gösterilen, bu nitelikte başkasının mülkiyetinde bulunan ne mal bakımından, ne de kendi işini görmek açısından, hiçbir şeye güç yetiremeyen ve efendisinin iradesi ve emri altında bulunan bir köledir.

Âyet-i kerimede bütün kölelerin bu nitelikte olmaları gereği anlaşılmamalıdır. Çünkü, olumlu cümle içerisinde gelen nekire (belirtisiz isim) önceden

de geçtiği gibi, dil bilginlerince kapsayıcılığı gerektirmemektedir. Sadece bir tek kişiyi ifade eder. Eğer bu nekire, emir yahut nehiyden sonra gelir veya bir mastara izafe edilmiş ise, o takdirde şâyi' (yaygın) genel bir anlam ifade eder. Mesela bir kimse: Bir adamı azad et ve hiçbir adamı da hakir düşürme ifadesinde nekire, emir ve nehiyden sonra gelmiştir. Master ise, bir köle azad etmek terkibi gibidir. O bakımdan, hangi köleyi azad ederse, bu hitabın sorumluluğunun dışına çıkmış (emri yerine getirmiş) olur ve böyle bir durumda bundan istisnâ yapılırsa sahih olur.

Katade der ki: Bu, mü'min ve kâfire dair bir örnektir. Katade, bu açıklamasıyla, başkasının mülkiyetindeki kölenin, kâfir olduğu kanaatini ortaya koymaktadır. Çünkü böyle bir kâfir, yaptığı ibadetten âhirette hiçbir şekilde fayda görmeyecektir. Diğer taraftan, **"kendisine tarafımızdan güzel bir rızık verip de..."** buyruğunda da mü'minin kastedildiğini kabul etmektedir. Ancak, birinci görüş tevil bilginlerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüştür.

el-Asam der ki: Burada başkasının mülkiyetindeki köleden kasıt, kimi hallerde efendisinden daha güzel bir yaratılış ve daha güzel yüze sahip olabilen ve bununla birlikte efendisinin önünde zilletle boyun eğen, ancak efendisinin izin verdiği şeylere güç yetirebilen bir kimsedir. İşte, yüce Allah misal vermek üzere bunu zikretmiştir. Yani, sizin ve kölelerinizin hali bu olduğuna göre, nasıl olur da cansız taşları yüce Allah'a, yaratmasında ve O'na ibadette ortak kılıyorsunuz? Halbuki bu taşların aklı da ermiyor, hiçbir şey de işitmiyorlar.

2. Kölenin Mülk Edinmesi:

Müslümanlar, bu âyet-i kerime ile bundan öncekinden, kölenin, mülkiyet konusunda hürden daha aşağı mertebede olduğunu ve mülkiyetine verilecek olsa dahi, hiçbir şeye malik olamayacağını anlamışlardır. Irak bilginleri derler ki: Kölelik, mülkiyete aykırıdır. O bakımdan köle, hiçbir durumda hiçbir şeye malik olamaz. Yeni mezhebinde Şafiî'nin kabul ettiği görüş budur. el-Hasen ve İbn Sirin de böyle demişlerdir.

Onlardan kimisi de şöyle demiştir: Köle mülk edinmekle birlikte mülkiyeti nâkıstır. Çünkü, efendisi ne zaman isterse mülkiyetindeki şeyi ondan alabilir. Bu, Malik'in ve ona tabi olanların görüşüdür. Şafiî'nin kadim mezhebindeki görüşü de, Zahiri mezheb bilginlerinin görüşü de budur. Bundan dolayı bizim (Maliki mezhebine mensup) ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Zekât, keffaretler gibi malî il adetler, efendisinin hizmetini kesmesini gerektiren hac, cihad ve buna benzer bedeni ibadetler köleye vacib değildir.

Bu meselenin faydası şudur: Kölenin, efendisi köleye bir cariye mülk ola-

rak verecek olursa, köle de kendi mülkü olarak o cariye ile ilişki kurabilir. Köleye efendisi, kırk koyunu mülk olarak verecek olup da üzerinden bir yıl geçecek olursa, o koyunların zekâtını vermek efendiye vacip değildir. Çünkü bu koyunlar başkasının mülküdür. Kölenin de zekâtlarını vermesi gerekmez. Çünkü kölenin mülkü istikrarlı bir mülkiyet değildir.

Irakî der ki: Kölenin bu durumda cariye ile ilişki kurması caiz olmaz. Zekât ise önceden olduğu gibi nisab miktarı malda efendiye aittir. Her iki kesimin lehine de bu meselenin delilleri hilâf (mezhepler arası görüş ayrılıkları, mukayeseli mezhepler hukuku) kitaplarında ele alınır. Bizim lehimize en açık delil, yüce Allah'ın: **"Allah sizi yaratan, sonra size rızık veren... dır."** (er-Rûm, 30/40) buyruğudur. Burada yüce Allah, rızık ve yaratma bakımından hür ile köleyi birbirine eşit kılmıştır. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Kim, malı bulunan bir köleyi azad ederse..."⁽¹⁾ Burada görüldüğü gibi, Hz. Peygamber malı köleye izafe etmiştir. İbn Ömer de, kölesinin kendi malından odalık edindiğini görür ve bu yaptığını ayıplamazdı. Rivâyete göre de İbn Abbas'ın bir kölesi, hanımını iki talak ile boşayınca, İbn Abbas ona; mülkiyeti gereği (cariye olarak) onu geri almasını emretmişti. İşte bu da kölenin elinde bulunan şeylere malik olabileceğine ve efendisi ondan almadığı sürece, malikin kendi mülkündeki tasarrufları gibi tasarrufta bulunabileceğine bir delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Kölenin Hanımını Boşama Yetkisi:

Bazı ilim adamları, bu âyet-i kerimeyi kölenin boşama yetkisinin efendisinin elinde olduğuna ve cariyenin satılmasının da onu boşamak demek olduğuna delil göstermişlerdir. Bunu delil gösteren ilim adamları, yüce Allah'ın: **"Hiçbir şeye gücü yetmeyen"** buyruğuna dayanırlar ve şöyle derler: Bu buyruğun zahiri, kölenin hiçbir şeye güç yetiremeyeceğini ifade eder. Ne mülk edinebilir, ne de başka birşey. Bu buyruk umumîdir ve öyle kalmıştır. Ancak bunun hilafına delâlet eden bir delilin bulunması hali müstesnâ. Ama bizim, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan naklettiğimiz hususlar bu konuda tahsis bulunduğu delildir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

4. Rızkın Mahiyeti:

Ebu Mansur (el-Matûridî), akidesinde şöyle demektedir: Rızık, gıdalandıran ve gıdalandırmayı gerçekleştiren şeydir. Bu âyet-i kerime ise, böyle bir

(1) Hadisin devamı şöyledir: "... efendi şart koşmadıkça, kölenin malı köleye aittir." *Ebü Dâvûd*, Itk 11, *Tirmizî*, Buyû' 25; *İbn Mâce* Itk, 8. Ayrıca *Buhârî*, Şirb 17; *Müslim*, Buyû' 80; *Ebü Dâvûd*, Buyû' 42'de yakın ifadelerle.

tahsisi reddetmektedir. Aynı şekilde yüce Allah'ın: “*Ve onlara verdiğimiz rızıklardan infak ederler*” (el-Bakara , 2/3) ile “*Size verdiğimiz rızıktan infak edin*” (el-Bakara, 2/254) buyrukları ve benzeri buyruklar da böyledir. Yine Hz. Peygamber'in: “Benim rızıkım mızrağımın gölgesi altında yaratıldı”⁽¹⁾ hadisi ile: “Ümmetimin rızıkları atlarının toynaklarında ve mızraklarının sivri uçlarındadır”⁽²⁾ hadisi de böyledir. Ganimet bütünüyle rızıktır. Kendisinden yararlanılması sahih (mümkün) olan herşey bir rızıktır. Rızık bir takım dereceleri vardır. En üst derecesi gıda olarak besleyici olanıdır. Rasûlullah (sav) şu hadis-i şerifinde de yararlanma yollarını şöylece zikretmektedir: “Âdemoğlu, malım malım, der. Acaba yiyip de tükettiğin, yahut giyip de eskittiğin, ya da tasadduk edip de (Allah nezdinde) geçerli ecir olarak bıraktığın şeyden başka senin malın var mıdır?”⁽³⁾

Binek ve benzeri şeyler de giyimin kapsamına girer. Muhaddislerin sözleri arasında sema, -yani hadis dinlemek- bir rızıktır, denilmektedir ki, bu da doğrudur.

5. Eşit Olmayan Örnekler ve Müşriklerin Cahilliği:

“**Kendisine tarafımızdan güzel bir rızık verip de...**” buyruğunda sözü edilen mü'min kişidir. Kendi şahsı hakkında ve malında Allah'a itaat edendir. Kâfir ise, itaat uğrunda hiçbir harcamada bulunmadığından dolayı hiçbir şeye sahip olamayan köle gibidir...

“**Bunlar hiç eşit olurlar mı?**” Eşit olmazlar demektir. Burada “(هَلْ يَسْتَوُونَ)”: **Bunlar hiç eşit olurlar mı?** diye buyurup (tesniye olarak): “(يَسْتَوِيَان)”: Hiç ikisi eşit olurlar mı?” diye buyurmaması, az önce geçen: “(مَنْ)”: Kişi” lafzının durumu dolayısıyladır. Çünkü bu kelime müphem bir isimdir. Hem tekil, hem tesniye, hem çoğul, hem müzekker, hem müennes için kullanılabilir.

Yüce Allah'ın: “**...başkasının mülkiyetinde bulunan bir kul**” buyruğu ile “**kendisine... bir rızık verip**” ifadeleri ile, cinste şuyu' kastedilmiştir. (Yani, bu türden olan bütün insanlar bir olamazlar).

“**Hamd Allah'ındır. Ama onların çoğu bilmezler.**” Hamde layık olan, hamdi hak eden yalnızca O'dur; O'nu bırakıp tapındıkları putlar ve varlıklar değildir. Zira putların, onlar üzerinde herhangi bir nimet ve ihsanları, herhangi bir iyilikleri yoktur ki, bundan dolayı onlara hamd edilsin. Eksiksiz hamd, yalnız Allah'ındır, çünkü nimet verip yaratan O'dur.

(1) Buhârî, Cihâd 88; Müsned, II, 50, 92

(2) Kaynağını tesbit edemedik.

(3) Müslim, Zühd 3; Tirmizî, Zühd 31, Tefsir 102. şûre 1; Nesâî, Vesâyâ 1; Müsned, IV, 24, 26.

“Ama onların” müşriklerin **“çoğu”** hamdin, yüce Allah’a ait olduğunu ve bütün nimetlerin O’ndan geldiğini **“bilmezler.”** Burada hepsi kastedilmekle birlikte **“çoğu”**nun sözkonusu edilmesi, umum kastı ile kullanılan hususi bir ifade olması dolayısıyladır.

Hayır, insanların çoğu bunu bilmezler anlamındadır. Çünkü insanların çoğu müşriktir, diye de açıklanmıştır.

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ
وَهُوَ كَلٌّ عَلَى مَوْلَاهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي
هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾

76. Allah, iki adamı da örnek verir: Bunlardan birisi dilsiz, hiçbir şeye gücü yetmez. Üstelik sahibine bir yükür. Onu her nereye yöneltse hiçbir hayır getirmez. Hiç bu kişi, adaletle emreden ve kendisi dosdoğru yol üzerinde bulunan kişi ile bir olur mu?

“Allah, iki adamı da örnek verir. Bunlardan biri dilsiz...” Bu da yüce Allah’ın kendi zatına ve puta dair vermiş olduğu bir başka örnektir. Hiçbir şeye gücü yetmeyen ve dilsiz varlıktan kasıt, puttur. Adaletle emreden zat ise yüce Allah’tır. Bu açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır. İbn Abbas da der ki: Buradaki dilsiz köleden kasıt, vaktiyle Hz. Osman’a ait olan bir köledir. Hz. Osman ona müslüman olmasını teklif ediyor, o bunu kabul etmiyordu. Hz. Osman ise adaletle emrediyordu. Yine İbn Abbas’tan nakledildiğine göre, Hz. Ebu Bekir ile ona ait olan kâfir bir köleye dair örnektir.

Dilsizin, Ebu Cehil, adaletle emreden kişinin ise, Anslı Ammâr b. Yâsir olduğu da söylenmiştir. Ans, Mezhiçlilerin bir koludur. Ammâr, Ebu Cehil’in bağlı olduğu kol olan Mahzumoğullarının antlaşmalısı idi. Ebu Cehil, Ammar’a müslüman olduğu için işkence ettiği gibi, Sümeyye’ye de işkence ediyordu. O da Ebu Cehil’in kölesi idi. Birgün ona şöyle demişti: Sen, Muhammed’e güzelliği dolayısıyla, onu sevdiğin için iman ettin. Daha sonra da elindeki mızrağını ona sapladı. İslam uğrunda ölen ilk şehid o kadındır. Allah ona rahmet eylesin. Bu bilgiler en-Nakkâş’ın ve başkalarının kitabından aktarılmıştır. Yine buna dair açıklamalar, etraflı bir şekilde, yüce Allah’ın izniyle ikrâh âyetinde (bu sûrenin 106. âyetinde) gelecektir.

Ata der ki: Dilsizden kasıt, Ubeyy b. Haleftir. O, hayırlı hiçbir şey söylemezdi.

“Üstelik sahibine bir yükür.” Yani, kavmine bir yük teşkil etmektedir. Çünkü hem onlara eziyet eder, hem de Osman b. Maz'un'a eziyet ederdi. Mu katil der ki: Bu buyruk, Hişam b. Amr b. el-Haris hakkında inmiştir. Bu ki şî, hayırlı işleri pek az, Peygamber (sav)'a düşmanlık eden kâfir bir kimse idi.

Dilsizin kâfir, adaletle emreden kişinin ise mü'min olduğu ve bunun, her iki taraf hakkında genel olarak birer örnek olmak üzere geldiği de söylenmiştir. Bu görüş, İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir ve güzel bir görüştür. Çünkü umumîdir.

“Ebkem (dilsiz)”; konuşamayan kimse demektir. Akli ermeyen kimse olduğu da söylenmiştir. İştmeyen ve görmeyen kimsedir diye de açıklanmıştır. Tefsirde ise, şöyle denilmektedir: Burada dilsizden kasıt, puttur. Bununla yüce Allah, bu putun hiçbir şeye gücünün yetmediğini, hiçbir şey yapmadığını beyan etmektedir. Başkası onu bir yerden bir yere taşımakta, onu yontmaktadır. O bakımdan bu put sahibine yükür. Allah ise, adaletle emrendir ve gücü herşeye yetendir, herşeye üstün ve galip gelendir.

“Üstelik sahibine bir yükür” buyruğunun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: O, velisine (işini ve ihtiyaçlarını görüp karşılayana) ve yakınlarla ağır bir yükür. Sahibine de, amcasının oğluna da bir vebaldir. Kendisini gözetenlere ağır geldiğinden dolayı yetime de “kell” denildiği olur. Şairin şu beyi-
tinde de bu anlamda kullanılmıştır:

أَكُولُ لِمَالِ الْكَلِّ قَبْلَ شِبَابِهِ إِذَا كَانَ عَظَمَ الْكَلِّ غَيْرَ شَدِيدٍ

“Gençlik çağına gelmeden önce kellin (yetimin) malını çokça yer.

Eğer o kellin (yetimin) kemiği henüz pek güçlü değilse.”

Bu kelime aynı zamanda oğlu ve babası olmayan kişi hakkında da kullanılır. Bakıma muhtaç çoluk çocuk anlamına da gelir. Çoğulu, “kulûl” diye gelir. “(كَلَّ السَّكِينُ يَكِلُ كَلًّا)”: Bıçak köreldi, kesmez oldu” demektir.

Cumhur **“onu her nereye yöneltse, hiçbir hayır getirmez”** buyruğundaki; “(يُوجِّهْ)”: Onu... yöneltse” şeklinde okumuşlardır, mushafın hattı da bu şekildedir. Yani, efendisi onu nereye gönderirse, hayır namına birşey getiremez. Çünkü o, ne birşey bilir, ne söyleneni anlar, ne de onun ne söylediği anlaşılır.

Yahya b. Vessâb ise, meçhul bir fiil olarak, “(أَيْنَمَا يُوجِّهْ)”: O, nereye yöneltse” diye okumuştur. İbn Mes'ud'dan; “(تَوَجَّهْ)”: (Nereye) yönelir(se)” diye oku-

duğu rivâyet edilmiştir.

“Hiç bu kişi, adaletle emreden ve kendisi dosdoğru yol üzerinde bulunan kişi ile bir olur mu?” Yani bu dilsiz kişi ile, adaletle emredip dosdoğru yol üzerinde bulunan kişi ile bir ve eşit olur mu?

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ
الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾

77. Göklerin ve yerin gaybı Allah’ındır. Saat hadisesi ise, ancak bir göz kırpma gibidir. Yahut o daha da yakındır. Şüphesiz Allah, herşeye gücü yetendir.

“Göklerin ve yerin gaybı Allah’ındır” buyruğunun anlamına dair açıklamalar, daha önceden (Hud, 11/123. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu da yüce Allah’ın: *“Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz”* (en-Nahl, 16/74) buyruğu ile alakalıdır. Yani, helal ve haramı tesbit ederek şeriat koymak, ancak, işlerin âkibetlerini ve maslahatlarını bilgisiyle kuşatana yaraşır. Siz ise ey müşrikler! Bunları kuşatamazsınız. O halde ne diye (hakimiyet iddiasında bulunarak) hüküm ve şeriat koymaya kalkışıyorsunuz?

“Saat hadisesi ise, ancak bir göz kırpma gibidir.” Ve siz o vakit amellerinizin karşılığını göreceksiniz.

Saat, kendisinde kıyametin kopacağı vakittir. Ona bu ismin verilmiş sebebi, bütün canlıların, bir tek sayha (çığlık) ile öleceği bir anda, insanların onunla ansızın karşılaşmalarından dolayıdır. **Lemh** (göz kırpmak) ise, hızlıca bakmak demektir. Buyruğun açıklaması şöyledir: Kıyamet mutlaka geleceğinden dolayı, yakınlığı, göz kırpmaya benzetilmiştir.

ez-Zeccâc der ki: Bu buyrukla, kıyametin bir göz kırpması kadar bir süre içerisinde geleceğini kastetmemiştir. Burada, yüce Allah’ın bunu gerçekleştirme kudretinin hızı, sür’atı anlatılmaktadır. Yani, O, bir şeye ol der, o da derhal oluverir.

“Göz kırpma” misalinin verilmiş sebebinin, semanın yerden uzaklığına rağmen, kişinin semayı görmesinden dolayı olduğu da söylenilmiştir.⁽¹⁾

(1) Yani sema, uzaklığına rağmen görülebildiğine göre, kıyameti de öylece uzak görmelisiniz.

Bunun, kıyametin yakınlığının temsilî bir ifadesi olduğu da söylenmiştir. Mesela, bir kimsenin, sene dediğin ancak bir andır demesi ve benzeri ifadeler de böyledir. Anlaman, şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu, Allah indinde böyledir. Yoksa yaratıklar için böyle değildir. Yüce Allah'ın: **“Çünkü onlar, onu uzak görürler. Biz ise onu yakın görürüz”** (el-Meâric, 70/6-7) buyruğu buna delildir.

“Yahut o daha da yakındır” buyruğundaki **“yahut”**, şüphe ve tereddüt için değil, muhatap, hangisini isterse o örneği canlandırırsın diyedir. Bunun, muhatapın şüphesi dolayısıyla geldiği de söylenmiştir. Buradaki **“(أو): Yahut”** in, **“(بل): Hatta”** anlamında olduğu da söylenmiştir.

“Şüphesiz Allah, herşeye gücü yetendir.” Bu buyruğa dair açıklamalar ise, bundan önce (el-Bakara, 2/20. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا وَجَعَلَ
لَكُمْ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ ۗ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿٧٨﴾

78. Allah sizi, annelerinizin karnlarından, kendiniz hiçbir şey bilmediğiniz halde çıkardı. Size kulaklar, gözler, gönüller verdi. Şükredesiniz diye.

Yüce Allah: **“Allah sizi, annelerinizin karnlarından, kendiniz hiçbir şey bilmediğiniz halde çıkardı”** buyruğunda, Allah'ın ihsan ettiği nimetler arasında sizi, annelerinizin karnından hiçbir şey bilmeyen bebekler halinde dünyaya çıkartmasının bulunduğunu sözkonusu etmektedir. Bu hususta üç görüş vardır:

1- Siz, babalarınızın sulblerinde iken, sizden alınan ahde dair hiçbir şey bilmiyordunuz,

2- Sizin hakkınızda takdir edilmiş bahtiyarlık ve bedbahtlığa dair hiçbir şey bilmiyordunuz,

3- Menfaatlerinize dair hiçbir şey bilmiyordunuz.

Buyruğun burasında ifade tamam olduktan sonra, yüce Allah yeni bir cümle halinde: **“Size kulaklar, gözler, gönüller verdi”** diye buyurmaktadır. Yani, kendileri vasıtasıyla bilip idrâk ettiğiniz bunca azaları verdi. Çünkü yüce Allah, kullarını, annelerinin karnlarından çıkarmadan önce bu azaları yaratmıştı. Bunların işlevlerini ise, annelerinin karnından çıkardıktan sonra on-

lara ihsan etmiştir. Yani, kendisiyle emir ve nehyi dinlemeniz için size kulakları, ilâhî kudretin sanatının eserlerini görmemiz için gözleri, bunları vasıtası ile de O'nu bilmeye ulaşmanız için gönülleri vermiştir.

"(الأنف): **Gönüller**" kelimesi, (الفؤاد)'in çoğuludur. Tıpkı, "(غراب): Karga" kelimesinin çoğulunun, (أغربة) şeklinde gelmesi gibi.

Yüce Allah'ın: "**Size kulaklar... verdi**" buyruğunun zımında, konuşmayı ihsan ettiği dile getirilmektedir. Çünkü, işitmeyen bir kimse konuşamaz. Eğer işitme duyusu sağlam ise, konuşma da sözkonusu olur.

el-A'meş, İbn Vessâb ve Hamza, burada geçen; "(إمهاتكم): **Annelerinizi**" buyruğunu ve Nûn Sûresi'ndeki (24/61), ez-Zümer (39/6) ve en-Necm (53/32) sûrelerindeki aynı kelimeyi, "hemze" ve "mim" harflerini esreli olarak okumuşlardır. el-Kisaî ise, "hemze"yi esreli, "mim"i de üstün okumuştur. Böylece okuması itbâ dolayısıyladır. Diğerleri ise, aslına uygun olarak "hemze"yi ötre, "mim"i de üstün, okumuşlardır. "(الأمهات): Analar" kelimesinin aslı, (أمات) şeklindedir. "Mim"den sonra "he" harfi te'kid için ilave edilmiştir. "Suyu döktüm" anlamındaki; (أمرقت) ifadesinde "he" harfini ilave etmeleri de böyledir. Oysa bunun aslı; (أرفت) şeklindedir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Fatiha Sûresi'nde (4. bölüm 29. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"**Şükredesiniz diye**" buyruğu ile ilgili iki türlü açıklama yapılmıştır:

1. Nimetlerine şükredesiniz diye
2. O'nun sanatının eserlerini göresiniz diye. Çünkü onları görmek şükre götürür.

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ
إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

79. Gök boşluğunda musahhar kılınmış kuşları görmüyorlar mı? Onları, Allah'tan başkası tutmuyor. Şüphe yok ki bunda, iman edecek bir topluluk için âyetler vardır.

Yüce Allah'ın: "**Gök boşluğunda müsahhar kılınmış kuşları görmüyorlar mı? Onları Allah'tan başkası tutmuyor**" buyruğundaki; "(يَرَوْا): **Görmüyorlar mı?**" buyruğunu, Yahya b. Vessâb, el-A'meş, İbn Âmir, Hamza ile Yakub, muhatap kipi olmak üzere; "(تروا): **Görmüyor musunuz?**" şeklinde "te" ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir. Diğerleri ise, du-

rumlarını haber vermek üzere "ye" ile ("görmüyorlar mı?" şeklinde) okumuşlardır.

"Müşahhar kılınmış", yüce Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş demektir. Bu açıklamayı, el-Kelbî yapmıştır. Bunun, sizin menfaatleriniz için boyun eğdirilmiş, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Gök boşluğunda" buyruğundaki; (الجَوُّ): **Boşluk** sema ile arz arasındaki yere denilir. Boşluğun, semaya izafe edilmesi ise, yerden yüksek oluşundan dolayıdır.

Yüce Allah'ın: **"Müşahhar kılınmış"** buyruğu, bunu müşahhar kılanın, birisinin varlığına ve bu kuşlara tasarrufta bulunma imkânını veren bir tedbir edicinin bulunduğu delildir.

"Onları" gerek kanatlarını açarken, gerek toplarken, gerekse saflar halinde uçarken, **"Allah'tan başkası tutmuyor."** Yüce Allah, bununla, bu kuşları vahdaniyetine delil görerek nasıl ibret almaları gerektiğini beyan ederek: **"Şüphe yok ki bunda"** Allah'a ve O'nun peygamberlerinin getirdiklerine, **"iman edecek bir topluluk için âyetler"** alâmetler, ibretler ve delâletler **"vardır"** diye buyurmaktadır.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ جُلُودِ
الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ
أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ ﴿٨٠﴾

80. Allah, evlerinizi size huzur bulacağınız meskenler kıldı. Size, darvar derilerinden, gerek göçtüğünüz günde ve gerek konduğunuz günde hafifçe taşıyacağınız evler ve yünlerinden, tüylerinden ve kıllarından bir süreye kadar giyecek, dönecek ve ticareti yapılacak bir meta verdi.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı, dokuz⁽¹⁾ başlık halinde sunacağız:

1. Mesken Nimeti:

Yüce Allah'ın: **"Allah evlerinizi size... kıldı"** buyruğu, size bunları yap-

(1) Merhum müfessir başlıkların on olduğunu söylemekte; fakat beşinci başlığı zikretmeden altıncı başlığa geçmektedir. Kendisinin "altıncı başlık..." diye verdiği sıralar tarafımızdan beşinci, altıncı... başlık diye düzeltilmiştir.

ti, demektir. Üzerinde olup seni gölgelendiren herşeye, tavan ve sema, seni üzerinde taşıyan her şeye arz, seni dört tarafından örten herşeye duvar denilir. İşte bunların hepsi, düzenli bir şekilde biraraya gelip bitecek olursa, meydana gelen mekâna da "beyt; ev" denilir.

Bu âyet-i kerimede yüce Allah, evleri insanlar üzerindeki nimetler saymaktadır. Yüce Allah, öncelikle şehirlerde yapılan evleri sözkonusu etmektedir. Bunlar uzun süre ikamet etmek üzere yapılırlar. Yüce Allah'ın: "**Mesken**" buyruğu, sizin, içlerinde sakin olup yerleşeceğiniz, azalarınızın hareketlerinin yavaşlayıp rahatlayacağı yer demektir. Bazen, azalar meskenin içinde hareket eder, başka bir yerde sakin olabilir. Ancak burada ifade çoğunlukla görülen duruma göre dile getirilmiştir. Yüce Allah'ın bunu, nimetler içerisinde sayması şundan dolayıdır. O, eğer dilemiş olsaydı, insanı tıpkı yörüngelerinde hareket eden yıldızlar gibi, devamlı hareket eden, çalkalanan bir varlık haline getirebilirdi. Ve o durumda insan da hiç şüphesiz Allah'ın irade ettiği gibi ve yarattığı gibi olurdu. Eğer yüce Allah insanı yer gibi hareketsiz yaratmış olsaydı, yine O'nun yarattığı ve irade ettiği gibi olacaktı. Ama O, insanı her iki şekilde de tasarrufta bulunup iki hal arasında durumu değişip duran bir varlık olarak yarattı ve davranış ve hareketlerinin bir keyfiyeti ve bir mekânı oldu.

"(السكن): Huzur bulmak, mesken edinmek" tekile de çoğula da sıfat olabilen bir mastardır.

Daha sonra yüce Allah, taşınabilen ve yolculuk hallerinde kullanılan meskenleri sözkonusu etmektedir ki, bu da bir sonraki başlığın konusudur.

2. Taşınabilir Meskenler:

Yüce Allah: "**Size, davar derilerinden gerek göçtüğünüz günde ve gerek konuştuğunuz günde hafifçe taşıyacağınız evler... verdi**" buyruğunda sözü geçen, "**hafifçe taşınacak evler**" derilerden ve benzerlerinden yapılan evler ile yolculuk sırasında taşımanız kolay olan çadır ve otaklar demektir.

"(الظعن): **Göçmek**" kelimesi, ot aramak kastıyla çölde yol almak, bir yerden başka yere geçmek demektir. Antere'nin şu beyitinde bu anlamda kullanılmıştır:

ظعن الذين فراقهم أتوقع وجرى بينهم الغراب الأبقع

"Kendilerinden ayrılmayı beklediğim kimseler göçüp gittiler.
Onların ayrılıklarını alaca karga haber verdi."

Bu kelime aynı zamanda, deve üzerindeki hevdec anlamına da gelir. Şair der ki:

ألا هل هاجك الأظعان إذ بانوا وإذ جادت بوشك البين غربان

“Söyle bana şu göç edenler seni üzdü mü, ayrıldıklarında,
Ve kargalar, ayrılığın yaklaştığını hızlı uçuşlarıyla haber verdiğinde.”

Bu kelime, “ayn” harfi hem sakın, hem üstün ile okunmuştur. “Saç” demek olan; (الشَّعْر) kelimesinin aynı zamanda, (الشَّعْر) şeklinde de kullanılması gibi.

Şöyle denilmiştir: Bu kelimenin, hem derilerden, hem kıllardan, hem yünlerden yapılmış evleri (çadırları) umumî olarak kapsama ihtimali de vardır. Çünkü bu unsurlar da deridendir. Zira bunların hepsi derilerde sabit bulunurlar. İbn Selâm bu kanaattedir. Güzel bir ihtimaldir.

Yüce Allah'ın: **“Yünlerinden”** anlamındaki buyruk ile yeni bir cümle başlamaktadır. “(جعل أثاثاً): Giyecek, döşenecek... yarattı” diye buyurulmuş gibidir ki, bununla giyilecek elbiseler, yere serilen sergiler ve benzeri şeyler kastedilmektedir. Şair der ki:

أهاجتك الطعائن يوم بانوا بذى الزِّي الجميل من الأثاث

“O, hevdeçlerde bulunanlar, seni üzdü mü?
Güzel giyecek ve yaygılar ile ayrıldıkları gün.”

Burada yüce Allah'ın: **“Davar derilerinden”** buyruğu ile, önce açıkladığımız şekilde, sadece derilerden yapılma evleri kastetme ihtimali de vardır. O takdirde yüce Allah'ın: **“Yünlerinden”** buyruğu, **“davar derilerinden”** buyruğuna atıf olur. Yani, yine sizlere, yünlerinden evler... yarattı, verdi demek olur.

İbnu'l-A'râbî der ki: Bu, o bölgelerde yaygın bir durumdur. Bizim topraklarımız bu meskenlerden oldukça uzak kalınmıştır. O bakımdan, bizim buralarda çadırlar ancak keten ve yünden yapılmaktadır. Peygamber (sav)'ın, deriden bir çadırı vardı. Taif derisinden yapılanlar ise, en pahalı ve yapım itibariyle en üstün, dış görünüşü de en güzel olanları idi. Hz. Peygamber bunu lüks görmemiş, böyle bir çadırı israf kabul etmemişti. Çünkü bu, şanı yüce Allah'ın, ihsan etmiş olduğunu belirterek, lütfunu hatırlattığı ve kendisinden yararlanmaya izin verdiği metaldendir. Bunun, gerek içinde barınmak,

gerekse gölgelenmek hususundaki çeşitli menfaatleri açıkça ortada olup insanın bunlara muhtaç olmaması mümkün değildir. Cereyan eden garip olaylardan birisi de şudur: Ben, muhaddislerden birisiyle, zahidlik taslayan gaffillerden birisinin ziyaretine gittim. Ketenden yapılmış bir çadır içerisinde iken yanına girdik. Benim muhaddis arkadaşım, misafir olarak onu kendi evine götürme teklifinde bulundu ve şöyle dedi: Burası çok sıcak olan bir yerdir. Ev senin için daha rahattır ve benim de senin adına gönlümü daha bir hoş eder. Zahid geçinen kişi şu cevabı verdi: Bu bize hakir görünse bile, aslında bu bile bize fazladır. Ben ona şöyle dedim: Hayır, durum zannettiğin gibi değildir. Çünkü, zahidlerin önderi Allah Rasulü'nün bile Taif derisinden bir çadırı vardı. O, bu çadırı ile birlikte yolculuğa çıkar ve onda gölgelenirdi. Adam, şaşırıp kaldı ve cevap vermekten acze düştüğünü görünce, onu arkadaşımıyla başbaşa bırakarak yanından çıkıp gittim.

3. Davarların Yünlerinden, Tüylerinden, Kıllarından ve

Diğer Azalarından Yararlanmak:

“Ve yünlerinden, tüylerinden ve kıllarından bir süreye kadar... bir meta verdi” buyruğu ile yüce Allah, koyunların yünleri, develerin tüyleri, keçilerin kılları ile yararlanmaya izin vermektedir. Tıpkı bunlardan daha önemli şeylerden yararlanmaya izin verdiği gibi. Bu da bunları boğazlayarak etlerini yemek suretiyle yararlanmaktır. Yüce Allah, burada pamuk ve keteni söz konusu etmemektedir. Çünkü bunlar, bu buyruklarla (ilk) muhatap olan Arap topraklarında bulunmamaktaydı. Yüce Allah da üzerlerine ihsan etmiş olduğu nimetleri sayıp dökmektedir. Onlar, kavrayabilecekleri ve bilip tanıdıkları hususlarla muhatap alınmışlardır. Bunların yerlerini tutan ve bunlar gibi iş gören şeyler de kullanım ve nimet bakımından bunlar gibi değerlendirilmelidir. Bu buyruk, şanı yüce Allah'ın: **“Ve gökten, içinde dolu bulunan bazı dağlardan, (dolu) indirir”** (en-Nur, 24/43) buyruğuna benzemektedir. yüce Allah, onlara bu hitabında “dolu” dan söz etmektedir. Çünkü onlar, dolunun yağışını bilirlerdi. Ve bu onlarda çokça görülürdü. Ancak, kardan söz edilmemektedir. Çünkü, ülkelerinde kar görülüyordu. Halbuki, nitelik ve menfeati itibariyle kar da dolu gibidir. Peygamber (sav) da, temizleyicilik konusunda, kar'ı ve dolu'yu birlikte sözkonusu ederek şöyle buyurmuştur: “Allah'ım beni, (günahlarımı) su ile, karla ve dolu ile yıka.”⁽¹⁾

İbn Abbas der ki: Kar, semadan inen beyaz bir şeydir, ama ben onu hiç görmedim.

(1) *Müslim*, Mesâcid 147; *Ebü Dâvûd*, Salât 121; *Nesâî*, Tahâre 48, İftitâh 15; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 1; *Dârimî*, Salât 37; *Müsned*, II, 231, 494.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah'ın, pamuk ve keteni anmayıştı, ancak rahat ve lüksten yüzçevirmek dolayısıyla olmuştur. Zira, Allah'ın salih kullarının giyecekleri yünden ibarettir. Ancak, bu tartışılır bir kanaattir. Çünkü, yüce Allah: *"Ey Âdemoğulları, size avret yerlerinizi örtecek bir libas ile, giyinip süsleneceğiniz bir elbise indirdik"* (el-A'raf, 7/56) diye buyurmaktadır. Nitekim buna dair açıklamalar, A'raf Sûresi'nde (anılan âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu sûrede ise yüce Allah: *"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler.."* (81. âyet) diye buyurmakta ve **"elbiseler"** kelimesinde pamuk ile ketene işaret etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

("أُتِيَ"): **Giyecek, döşenecek...** ile ilgili olarak el-Halil şöyle demektedir: Yani, bir birine eklenmiş, katılmış metâ demektir. Bu da; ("أُتِيَ"): Çoğaldı" kökünden gelmektedir. Şair der ki:

وَفَرَعِ يَزِينُ الْمَثْنِ أَسْوَدَ فَاجِمٍ أَثِيثٍ كَقِنْوِ النَّخْلَةِ الْمُتَعَثِّكِلِ

"Birbirine geçmiş hurma salkımı gibi pek çok ve oldukça siyah,
Sırtın(ın) sağını da solunu da süsleyen bir saç..."

İbn Abbas bu kelimenin, elbise anlamına geldiğini söylemiştir ki, az önce geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerime yün, tüy ve kıllardan her durumda yararlanmanın caiz olduğunu ihtiva etmektedir. Bundan dolayıdır ki, bizim (mezhebimize mensup Maliki) ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Meytenin yünü ve kılları tahirdir. Her durumda ondan faydalanmak caizdir. Ona pislik bulaşmış olma ihtimali dolayısıyla da yıkanır. Um Seleme de, Peygamber (sav)'dan bunu böylece rivâyet etmiştir. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Tabaklandığı takdirde, meytenin derisinde, yıkandığı takdirde de yün ve kıllarında (kullanmak açısından) bir beis kalmaz."⁽¹⁾ Çünkü bunlar, ölümün sirâyet etmediği şeylerdendir. Bu kılların, eti yenilen hayvanlardan olması ile eti yenilmeyen canlıların kılı olması arasında fark yoktur. İnsanın kılı, domuz kılı gibi. Bütün bunlar tahirdir. Ebu Hanife de bu görüştedir. Ancak, o bizden daha ileriye giderek şöyle demektedir: Boynuz, diş ve kemik de saç ve kıl hükmündedir. Çünkü bütün bunlarda ruh yoktur. Dolayısıyla hayvanın ölümünden ötürü bunlar necis olmazlar.

Hasan-ı Basrî, Leys b. Sa'd ve el-Evzaî de şöyle demektedirler: Bütün kıllar necis olmakla birlikte, yıkanmakla tahir olurlar.

(1) Aynı anlamda ve çok az lafız farkıyla: *Dâraakutnî*, I, 47. Derinin tabaklanmakla tâhir olacağı hükmünü ihtivâ eden hadislerin yerleri için bk. *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'Hadisi'n-Nebevî*. II. 110. "de-be-ğâ" maddesi.

Şafiî'den ise bu konuda üç rivâyet vardır: Birincisine göre saçlar (kıllar), yün, tüy tahirdir, ölümle necis olmazlar. İkincisine göre necis olurlar, üçüncüsüne göre ise, Âdemoğlunun saçı ile başkalarınıninki arasında fark vardır. Âdemoğlunun saçı tahirdir, diğerleri ise necistir.

Bizim delilimiz, yüce Allah'ın: **"Yünlerinden"** âyetindeki umumî ifadedir. Şanı yüce Allah, bunlardan yararlanma nimetini hatırlatarak, bize minnet etmekte ve meytenin kıl ve tüylerini, şer'î usule göre kesilmiş olandan ayrı mütalaa ederek tahsis etmemektedir. O halde bu buyruk, -bunu engelleyecek bir delil ortaya konulmadıkça- umumîdir. Diğer taraftan aslolanın, bunların ölümden önce tahir oldukları hususunda icmâ' vardır. Ölüm dolayısıyla bunların necasete dönüştüklerini iddia eden kimselerin bu konuda delil getirmeleri gerekir. Yüce Allah'ın: **"Meyte (leş)... size haram kılındı"** (el-Mâide, 5/3) buyruğu vardır. Ve bu da onların tümünü ifade eden bir tabirdir, denilecek olursa, biz şöyle cevap veririz: Sözünü ettiğimiz buyrukla bu umumu tahsis ederiz. Çünkü, **"yün"** sözkonusu edilmek suretiyle, bu konuda açık bir nas bulunmaktadır. Sizin delil diye ileri sürdüğünüz âyet-i kerimede ise, bundan açıkça söz edilmediğine göre, bizim delilimizin kabulü öncelikle söz konusudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bağdat'ta, Şafiî mezhebinin önder ilim adamı Şeyh İmam Ebu İshak, kılın yaratılış itibari ile hayvana bitişik bir parçası olduğunu esas almaktadır. Çünkü bu kıl ve tüy, hayvanın gelişmesiyle gelişir ve diğer bölümleri gibi ölümlü ile necis olur.

Ona, şöylece cevap verilmiştir: Gelişip büyüme, hayat taşımanın delili değildir. Çünkü bitki de gelişir ve büyür, fakat o hayatta bir varlık olarak kabul edilmez. Onlar, bu görüşlerine, hayvanın üzerinde onunla birlikte bulunan şeyin gelişmesini esas alacak olurlarsa, biz de, hayat olmadığına delil olan duyarsızlığın delil olduğu, hayattan ayrı oluşu esas kabul ederiz. Hanefilerin sözünü ettikleri kemik, diş ve boynuzun, kıla benzediğine gelince; mezhebimizde meşhur olan görüş, bunların da et gibi necis olacaklarıdır.

Bununla birlikte, İbn Vehb, Ebu Hanife ile aynı görüşü ifade etmiştir.

Bizim mezhebimizde üçüncü bir görüş daha vardır: Boynuzların uçları ve turnaklar, acaba bunların kökleri gibi mi kabul edilir, yoksa kılları gibi mi? Bu konuda mezhebimizde iki görüş vardır. Aynı şekilde kıla benzeyen kuş tüyleri saç hükmünde, kemiğe yakın olanın hükmü de kemik hükmündedir. Bizim delilimiz ise, Hz. Peygamber'in: "Meytenin hiçbir şeyinden yararlanmayınız"⁽¹⁾ hadisidir. Bu, meyte hakkında ve onun bütün cüzlerine dair umu-

(1) Bu manada olmak üzere: *Ebû Dâvûd*, Libâs 39; *Tirmizî*, Libâs 7; *Nesâî*, Fera' 5; *İbn Mâce*, Libâs 26; *Müsned*, IV, 310, 311.

mî bir hükümdür. Bundan hakkında delil bulunan şeyler istisnâ edilir. Bu istisnânın kat'i delillerinden birisi de, yüce Allah'ın: **"Dedi ki: Çürümüş haldeki kemikleri kim diriltecek?"** (Yasin, 36/78) buyruğudur. Bir başka yerde de yüce Allah: **"Kemiklere de bak. Onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz"** (el-Bakara 2/259) ile; **"Kemiğe de et giydirdik"** (el-Mu'minun, 23/14) ve **"Çürümüş, dağılmış kemikler olduktan sonra mı..."** (en-Nâziât, 79/11) diye buyurmaktadır. O halde, aslolan kemiklerdir. Ruh ve hayat, tıpkı et ve deride olduğu gibi, kemiklerde de vardır. Abdullah b. Ukeym yoluyla gelen hadiste de şöyle buyurulmaktadır: "Meytenin, postundan, da sinirlerinden de yararlanmayınız."⁽¹⁾

Sahihte, Peygamber (sav)'ın, Hz. Meymune'ye ait olan koyun hakkında: "Neden onun postundan yararlanmadınız" demesi üzerine onlar: Ey Allah'ın Rasulü, o bir meytedir (leş) deyince, Hz. Peygamber de: "Sadece onun yenilmesi haram kılınmıştır" diye cevap verdi.⁽²⁾ Kemik yenilmez denilecek olursa, biz de şöyle deriz:

Hayır, kemik yenilir. Özellikle süt emmekte olan devenin, oğlağın ve kuşların kemikleri yenilebilir. Büyüklerinin kemikleri, közde kızartılarak yenilir. Bundan önce zikrettiğimiz buyruklar, kemikte hayatın bulunduğu delildir. Hayat sebebiyle temiz olan ve yenilip kullanılması da boğazlanmak suretiyle mübah olan bir şey ise, ölüm dolayısıyla necis olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Davarların Derileri:

Yüce Allah'ın: **"Davar derilerinden..."** buyruğu, canlı ve ölü deriler hakkında umumîdir. O bakımdan, tabaklanmayacak olsa dahi, meytenin (leşin) deri (ve postu)ndan yararlanmak caizdir. İbn Şihab ez-Zührî ve el-Leys b. Sa'd da böyle demiştir. Tahavî de şöyle demektedir: Biz, fukahâdan herhangi bir kimsenin -el-Leys müstesnâ- tabaklanmadan önce, meytenin postunun satılmasının caiz görüldüğünü söyleyen kimseden nakledilmiş bir görüş bulamadık. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: O, bu sözleriyle, tabiinden sonra gelen, İslâm yurdunun belli başlı bölgelerindeki fetva imâmı fukahayı kastetmektedir. İbn Şihab'a nisbet edilen görüş, ondan sahih olarak nakledilmiştir. Ancak bu, ilim adamlarının çoğunluğunun kabul etmediği bir görüştür. Her ikisinden de (İbn Şihab ve el-Leys'ten de) bu görüşün muhalifi kanatte oldukları rivâyet edilmişse de birinci görüşleri daha meşhurdur.

(1) Bir önceki notta gösterilen kaynaklar

(2) *Buhârî*, Buyû' 101; *Müslim*, Hayz 100, 102; *Ebü Dâvûd*, Libâs 37; *Tirmizî*, Libâs 7; *Nesâî*, Fera' 5.

Derim ki: Dârakutnî, Sünen'inde, Yahya b. Eyyûb'un, Yunus ve Akîl'den, onların, ez-Zührî'den rivâyet ettikleri hadis ile⁽¹⁾, Bakiyye'nin, ez-Zebîdî'den rivâyet ettiği hadis⁽²⁾, Muhammed b. Kesir el-Abdi ile Ebu Seleme el-Minkârî'nin, Süleyman b. Kesir'den, onun, ez-Zührî'den rivâyet ettikleri hadis⁽³⁾'i zikretmektedir. Bu hadislerden sonra da: Bunlar, sahih senetlerdir, demektedir.⁽⁴⁾

5. Meytenin Derisi Tabaklanmakla Tahir Olur mu:

Meytenin derisi, postu, tabaklanmakla tahir olur mu, olmaz mı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İbn Abdilhakem, Malik'ten, bu hususta İbn Şihab'ın görüşüne benzer bir görüş nakletmektedir. İbn Huveyzimendâd, kitabında bunu yine İbn Abdülhakem'den nakletmektedir. İbn Huveyzimendâd der ki: Bu, aynı zamanda ez-Zührî ve el-Leys'in de görüşüdür. Malik'in kuvvetli olan görüşü ise İbn Hakem'in naklettiği görüşüdür. Bu da tabaklamanın meytenin derisini tahir kılmamakla birlikte, kuru şeylerde ondan yararlanmayı mubah kıldığı ancak üzerinde namaz kılınamayacağı ve içinde yemek yenemeyeceği şeklindedir. İbn Kasım'ın *el-Müdevvene*'sinde de söylenilmektedir: "Bir kimse tabaklanmamış meyte derisini gasb edip de bunu telef edecek olursa onun kıymetini ödemesi gerekir." Bu görüşün Malik'in görüşü olduğu da nakledilmiştir. Ebu'l-Ferec'in naklettiğine göre ise Malik: Bir kimse başkasına ait bir meyte derisini gasb edecek olursa ona bir şey düşmez. İsmail ise bu tabaklanmamış meyte derisinin bir mecusiye ait olması hali müstesnâdır demiştir.

İbn Vehb ile İbn Abdilhakem ise Malik'den böyle bir deriyi satmanın caiz olduğu görüşünü rivâyet etmektedirler. Bu ise -sadece domuz istisnâsı ile bütün meyte derileri hakkında böyledir. Çünkü tezkiyenin (şer'î kesimin) domuzda herhangi bir etkisi olmaz. Tabaklamanın herhangi bir etkisinin olmaması ise öncelikle söz konusudur.

Ebu Ömer (İbn Abdil Ber) der ki: Tezkiye edilmiş her bir hayvanın derisinin abdest ve başka maksatlar için kullanılması caizdir. Bununla birlikte Malik tabaklandıktan sonra meyte derisinden yapılmış kaptan abdest almayı mekruh görürdü. Bununla birlikte ondan farklı görüşler nakledilmiştir. Bir seferinde o: Ancak kendisi için böyle bir kabtan abdest almayı mekruh gördüğünü ve böyle bir deri üzerinde namaz kılmak ve onu satmak mekruhtur, demiştir. Bu hususta arkadaşlarından (mezhebine mensub ilim adamlarından)

(1) *Dârakutnî*, I, 41

(2) *Dârakutnî*, I, 42

(3) *Dârakutnî*, I, 43

(4) *Dârakutnî*, I, 44

bir grup da ona uymuşlardır. Ancak Medineli Malikilerin önemli bir çoğunluğu bunun mubah olduğu, kullanılmasının da caiz olduğu görüşündedirler. Çünkü Rasûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: “Herhangi bir hayvan postu tabaklanacak olursa o temiz olur.”⁽¹⁾ Hicaz ve Irak’ın fıkıh ve hadis alimlerinin birçoğu da bu görüştedir. İbn Vehb’in tercih ettiği görüş de budur.

6. Meytenin Derisinden Yararlanmanın Caiz Olmadığına Dair

Rivâyetler ve Ahmed b. Hanbel’in Bu Doğrultudaki Kanaati:

İmam Ahmed b. Hanbel -Allah ondan razı olsun- tabaklanacak olsa dahi meyte derisinden yararlanmanın hiçbir şekilde caiz olmadığı kanaatindedir. Çünkü ona göre derisi de eti gibidir. Ancak tabaklandıktan sonra yararlanabileceğini belirten rivâyetler onun görüşünü reddetmektedir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd’un rivâyet ettiği Abdullah b. Ukeym’in hadisini delil göstermektedir. Abdullah dedi ki: Cüheyne topraklarında ben henüz genç bir delikanlı iken Rasûlullah (sav)’ın bize mektubu okundu: “Meytenin derisinden de sinir ve damarlarından da yararlanmayın.” Bu hadisin bir diğer rivâyetinde de: “Vefatından bir ay önce”⁽²⁾ kaydı da vardır. Bunu el-Kasım bin Muhaymire Abdullah b. Ukeym’den rivâyet etmiştir. O dedi ki: Bizim bir takım hocalarımızın bize anlattıklarına göre Peygamber (sav) onlara yazdı... Dâvûd b. Ali dedi ki: Ben Yahya b. Mâin’e bu hadis hakkında sordum, o bu hadisin zayıf olduğunu belirterek şöyle dedi: Hiçbirkıymeti yoktur. Çünkü o: Bana hocalar anlattı, demektedir.

Ebu Ömer (ibn Abdi’l-Berr) der ki: Bu hadis sabit olsa dahi İbn Abbas, Âişe, Seleme b. el-Muhabbik ve diğerlerinden gelen rivâyetlere muhalif olma ihtimali vardır. Çünkü İbn Ukeym’in “Meytenin derisinden... faydalanmayınız” diye rivâyet ettiği hadisin “tabaklanmadan önce” anlamında olma ihtimali vardır. Muhalif olmama ihtimali eğer varsa, biz onu bu hadislere muhalif olarak değerlendirme imkânına sahip olmayız ve mümkün olduğunca her iki haber gereğince amel etmeye çalışmalıyız. Abdullah b. Ukeym’in rivâyet ettiği hadis her ne kadar Rasûlullah (sav)’ın vefatından -rivâyette de belirtil-diği gibi- bir ay önce varid olduğu söz konusu ise de Hz. Meymune’nin olayı ile İbn Abbas’ın ondan: “Herhangi bir deri tabaklandı mı artık o tahir olur”⁽³⁾ hadisini vefatından bir cuma önce hatta bundan da daha kısa bir süre önce işitmiş olma ihtimali vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.⁽⁴⁾

(1) *Müslim*, Hayz 105; *Ebû Dâvûd*, Libas 38; *Nesâî*, Fera’ 20, 30, 31; *Dârimî*, Edahlı 20; *Müsned*, I, 219, 227..., VI, 73, 104...

(2) Daha önce 3 no’lu başlıkta geçen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

(3) Beşinci başlığın sonunda geçen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

(4) İbn Abdi’l-Berr, *et-Temhîd*, IV, 162-165.

7. Domuzun Derisi:

Bizce meşhur olan görüş, domuzun derisinin hadisin kapsamına girmediği ve hadisteki umumî mananın bunu kapsamadığı şeklindedir. Şafiî mezhebine göre köpeğin durumu da böyledir. el-Evzaî ve Ebu Sevr'in kanaatine göre ise tabaklanmak ile ancak eti yenen hayvanların derileri tahir olur. Ma'n b. İsa'nın Malik'ten rivâyet ettiğine göre ona domuzun derisinin tabaklanması halinde hükmünün ne olduğu sorulmuş, o da bunu mekruh görmüştür. İbn Vaddâh der ki: Ben Suhnûn'u onda bir mahzur yoktur derken dinledim. Muhammed b. el-Hakem, Dâvûd b. el-Ali ve mezhebine mensub (Zahiri) ilim adamları da böyle demişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber: "Hangi deri (ihâb) olursa olsun tabaklandı mı, o tahir olur"⁽¹⁾ diye buyurmuştur. Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Hz. Peygamber bu sözleri ile kendilerinden yararlanılmaya alışılmış ve genel olarak derileri kastetmiş olma ihtimali vardır. Domuz bu anlam çerçevesinde değildir. Çünkü domuzun derisinden yararlanmak alışılmış bir şey değildir. Zira tezkiye (şer'i kesim) nin onda bir etkisi olmuyor. Bir başka delil en-Nadr b. Şumeyl'in söylediği şu sözlerdir: "İhâb" inek, koyun ve deve derisine denilir. Bunun dışında kalanlara ise "cild" denilir, "ihâb" denilmez.

Derim ki: Aynı şekilde köpeğin derisi ile eti yenmeyen diğer hayvanların derilerinden yararlanmak alışlagelmiş birşey değildir. O bakımdan bunlar tabaklanmakla temiz olmazlar. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Yırtıcı hayvanlardan parçalayıcı azı dişi olan hayvanın yenilmesi haramdır"⁽²⁾

O halde, tıpkı domuzun tezkiyesi şer'i kesim sayılmadığı gibi, bu gibi hayvanların da tezkiye edilmesi, şer'i kesim sayılmaz. Nesâî de, el-Mikdam b. Madikerib'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) ipeği, altını ve parsların postlarının serilerek üzerlerine oturulmasını yasaklamıştır.⁽³⁾

8. Meytenin Derisini Temizleyen Tabaklamanın Mahiyeti:

Fukaha meytenin derisini tahir kılan tabaklamanın mahiyetinin ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Mâlikî mezhebine mensub ilim adamları -ki, mezhebinin meşhur görüşüdür- şöyle demişlerdir: Tuz yahut selem ağacı yaprağı yahut şap veya bundan başka, deriyi tabaklamaya yarayan her ne ile deri tabaklanırsa tabaklansın o deriden yararlanmak caizdir.

Ebu Hanife ile arkadaşlarının böyle dediği gibi, Dâvûd (b. Ali ez-Zahiri)nin görüşü de budur.

(1) Beşinci başlığın sonunda geçen bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

(2) *Buhârî*, Zebâih 29; *Müslim*, Sayd 3; *Ebü Dâvûd*, Et'ime 32; *Nesâî*, Sayd 28; *İbn Mâce*, Sayd 13; *Muvatta*, Sayd 13, 14; *Müsned*, II, 36, 418.

(3) *Nesâî*, Fera' 7; *Müsned*, IV, 132.

Şafî'nin bu meselede iki görüşü vardır. Birinci görüşü nakledilen görüş ile aynıdır. Diğerine göre ise ancak şap ve selem ağacı yaprağı ile tabaklama deriyi tahir kılar. Çünkü Peygamber (sav) döneminde alışlagelmiş tabaklama şekli bu idi. el-Hattâbî de -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- en-Nesâî'nin Peygamber (sav)'nın hanımı Meymune yolu ile gelen hadisi buna göre açıklamıştır. Bu hadise göre Rasûlullah (sav) Kureyş'e mensub bir takım insanların adeta bir at kadar olan koyunlarını çekerlerken yanlarından geçmiş ve onlara: "Keşke bunun postunu alsanız" deyince, onlar: Bu bir meytedir, diye cevap verince, Rasûlullah (sav): "Bunu su ve selem ağacı yaprağı temizler" diye buyurdu.⁽¹⁾

9. Ev Eşyası ve Benzerleri:

Yüce Allah'ın: "(أَثْنًا) : **Döşenecek...**" buyruğundaki "esâs" ev eşyası demektir. Bunun tekili de; (أَثْنٌ) şeklinde gelir. Ebu Zeyd el-Ensârî'nin görüşü budur. el-Umevî ise şöyle demektedir: Esâs, ev eşyasıdır. Bunun çoğulu; (أَثْنٌ) ile, (أَثْنٌ) şeklinde gelir. Başkaları ise şöyle demektedir: Bütün çeşitlerine el-Esâs denilir. Bunun kendi lafzından tekili yoktur. el-Halil de şöyle demektedir: Bu kelime, aslından eşyanın çokluktan dolayı ve çoğallıncaya kadar birbiri üstüne toplanması anlamındadır. Çok saç anlamında ki; (شَعْرٌ أَثْنٌ) ifadesi de buradan gelmektedir. Bir kimsenin saçları çoğalıp birbirine sarılacak olursa; (أَثْنٌ شَعْرٌ فَلَانٌ يَأْتِ أَثْنًا) denilir. Nitekim İmrû'u'l-Kay da şöyle demiştir:

وَفَرَعُ يَزِينُ الْمَتْنَ أَسْوَدَ فَاحِمٍ أَثْنٌ كَقِنُو النَّخْلَةِ الْمُتَعَنِّكِلِ

"Birbirine geçmiş hurma salkımı gibi pek çok ve oldukça siyah,
Sırtın(ın) sağını da, solunu da süsleyen bir saç..."

Esâs'ın, giyilen ve yaygı olarak kullanılan eşyalar olduğu da söylenmiştir. "(وَقَدْ تَأْتَتْ) : Esâs edindim" demektir. İbn Abbas (r.a)'den rivâyete göre bu kelime mal anlamındadır.

"(الْحَيْن) : **Bir süre**" ile ilgili açıklamalar, bundan önce (el-Bakara, 2/36. âyet, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Burada bu kelime, -her insan hakkında kendi durumuna göre- muayyen olmayan bir süre demektir. Bu da kişinin ya ölümüdür yahut da "esâs" kabul edilen bu eşyayı kaybettiği, elinden yitirdiği süredir.

Şairin şu beyitinde de bu kelimenin kullanıldığını görüyoruz:

(1) Ebû Dâvûd, Libâs 38; Nesâî, Fera' 5; Müsned, VI, 334.

أهانتك الطمائن يوم بانوا بذي الرزي الجميل من الاثاث

“O hevdeçlerde bulunanlar, üzdü mü seni,
Güzel giyecek ve yazgılarla ayrıldıkları gün?”

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ
أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَائِيلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَسَرَائِيلَ تَقِيكُمْ
بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

81. Allah, yarattığı şeylerden, sizin için gölgeler yaydı. Dağlarda sığınıp barınacağınız yerler yarattı. Sizi, sıcaktan koruyacak elbiseler ve kendi kuvvetinizden koruyacak zırhlar bağışladı. İşte O, teslimiyetle itaat edesiniz diye, üzerinizdeki nimetini böylece tamamlamıştır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Yarattığı Şeylerden Gölgeler:

Yüce Allah'ın: “(الظلال): **Gölgeler**”, kendisi ile gölge yapılan ev, ağaç ve bu kabilden hertürlü şeye denilir.

“**Yarattığı şeylerden**” buyruğu, gölge yapan herbir şeyi kapsar.

2. Sığınak ve Barınaklar:

Yüce Allah'ın: “(الأكنان): **Sığınıp barınacağınız yerler**” buyruğu, (كِن) in çoğuludur. Yağmur, rüzgar ve buna benzer başka şeylere karşı koruyucu olan yer demektir. Burada dağlardaki mağaralar kastedilmektedir: Şanı yüce Allah, bu mağaraları, insanların sığınabilmelerine hazır olarak yaratmıştır. Onlar, bu mağaralara sığınır, onlarla korunur ve içlerine girerek diğer yaratıklardan ayrı ve uzak kalabilirler.

Sahih'te yer alan rivâyete göre, Peygamber (sav), ilk dönemlerde Hira dağında ibadete çekilir ve orada günlerce kalırdı...⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, Bed'u'l-Vahy 2; *Müslim*, İman 73...

Buhârî'nin Sahih'inde şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav), Mekke'den hicret etmek üzere ve kavminden kaçarak dinini kurtarmak maksadıyla arkadaşları Ebu Bekir ile birlikte çıktı. Nihâyet her ikisi de Sevr dağındaki bir mağaraya vardılar. Orada üç gece saklı kaldılar. Mağarada yanlarında henüz genç bir delikanlı olan Ebu Bekir'in oğlu Abdullah da kalıyordu. Abdullah, anlayış kabiliyeti yüksek ve becerikli birisi idi. Sabahın karanlığı dağılmadan, seher vakti yanlarından ayrılır, Mekke'de geceyi geçirmiş gibi Kureyşliler ile birlikte sabahı ederdi. Hz. Peygamber ile, Hz. Ebu Bekir'e, tuzak mahiyetinde her ne işitirse, onu iyice beller ve karanlık bastı mı, buna dair haberi onlara ulaştırırdı. Hz. Ebu Bekir'in azadlısı, Âmir b. Führeyre de, (o civarda) bol sütlü sağmal koyun sürüsü otlatır ve akşamdan bir müddet geçtiğinde, sürüyü Rasûlullah ile Hz. Ebu Bekir'in yanına getirirdi. Onlar da sağıp taze süt içerek sükûnet içerisinde gecelerlerdi. O süt, kendi sağmallarının sütü idi. İçine kızgın taş konularak ısıtılıyordu. Nihâyet, gecenin sonunda, Âmir b. Führeyre, sağmal koyunlara yine seslenir ve tekrar otlatmaya götürürdü. Âmir aynı işi, orada kaldıkları sürece bütün geceler boyu yaptı... Bu hadisi, tek başına Buhârî rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

3. Sıcağa Karşı ve Savaşta Koruyucu Elbiseler:

yüce Allah'ın: **“Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler”** buyruğu ile kastedilenler, giyilen gömleklerdir. “(سَرَابِلٌ): (Meâlde); **elbiseler**”ın tekili; (سَرَبَالٌ)'dır.

“Kendi kuvvetinizden koruyacak zırhlar” buyruğunda ise, (aynı lafız ile) savaşta insanları koruyan zırhları kastetmektedir. Ka'b b. Zühre'nin şu beyiti de bu anlamdadır:

شُمُ الْعَرَانِينَ أَبْطَالُ لُبُوسُهُمْ مِنْ نَسِجِ دَاوُدَ فِي الْهَيْجَا سَرَابِلُ

“Burunları yüksek (şerefli ve aziz) kimselerdir ve kahramandır onlar. Savaşlarda onların giyindikleri, Dâvûd'un dokuduğu zırhlardır.”

4. Bu Âyet-i Kerimede, Dağlardaki Mağaralardan ve Sıcağa Karşı Koruyucu Elbiselerden Söz Edilmesinin Hikmeti:

Bir kimse kalkıp: yüce Allah: **“Dağlarda sığınıp barınacağınız yerler yarattı”** diye buyurmakta, fakat düzlük ovalardan sözetmemektedir. Yine yüce Allah: **“Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler”** diye buyurduğu halde, soğuktan sözetmemektedir, diyecek olursa, ona şu şekilde cevap verilir:

(1) Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 45, Libâs 16.

Arapların etrafı dağlık idi. Onların çevrelerinde düz ovalar yoktu. Onların yaşadıkları iklim sıcaktı, soğuk değildi. Bu bakımdan yüce Allah, onlara, kendilerine has birtakım nimetleri zikretti. Nitekim, az önce geçtiği üzere, onlara, özel olarak yün ve başka şeyleri verdiği halde -bunlardan söz etmekle birlikte- pamuktan, ketenden ve kardan söz etmemiştir. Çünkü bunlar, onların ülkelerinde bulunan şeyler değildi. Ata el-Horasanî ve başkaları da bu anlamda açıklamalarda bulunmuşlardır. Yine, bunlardan birisinin sözkonusu edilmesi, diğerine de delâlet eder. Şairin şu beyitleri bu türdendir:

وما أدري إذا يَمُت أرضاً أريد الخير أيهما يليني
أأخير الذي أنا أبتغيه أم الشر الذي هو يبتغيني

“Hayır isteyerek bir yere gitmek istediğimde
Bilemiyorum o ikisinden hangisi gelip beni bulacak?
Benim aradığım bir hayra doğru mu gidiyorum,
Yoksa kendisinin beni aradığı bir şerre doğru mu?”

5. Düşmanla Savaş ve Cihad İçin Araç ve Gereç Edinmek:

İlim adamları derler ki: Yüce Allah'ın: “**Ve kendi kuvvetinizden koruyacak zırhlar**” buyruğu, kulların, düşmanlarına karşı savaşta yararlanmak üzere cihad araçları edinmelerine delildir. Peygamber (sav) da, yaralanmaya karşı korunmak üzere -şehâdeti istiyor olmakla birlikte- zırh giyinmişti. Kulun kendisini ölüm tehlikelerine ve mızrak yaralarına, kılıç darbelerine maruz bırakarak, teslim ederek şehâdete talib olmak hakkı yoktur. Ancak, savaş elbiselerini de düşmanına karşı savaşında kendisine güç unsuru olmak üzere giyinir ve yüce Allah'ın sözü en üstün olsun diye, çarpışır. Bundan sonra da Allah, dilediğini yapar.

6. Allah'ın, Nimetlerini Tamamlaması:

“İşte O, teslimiyetle itaat edesiniz diye, üzerinizdeki nimetini böylece **tamamlamıştır.**” İbn Muhaysın ile Humeyd, yüce Allah'ın: “(يُم): **O... tamamlamıştır**” anlamındaki buyruğu, iki ‘te’ ile; (تَم) şeklinde ve; (نَعْمَتُهُ) kelimesini de fail olarak ref ile okumuştur.⁽¹⁾ Diğerleri ise, “ye” harfini ötreli olarak okumuşlardır ki, nimetleri tamamlayan Allah'tır, anlamını verir.

“(تَسْلَمُونَ): **Teslimiyet... edesiniz**” kelimesini İbn Abbas ve İkrime, “te” ile “lâm” harflerini üstün okumuşlardır. Yaralardan salim olasınız, kurtulasınız

(1) Buna göre buyruk: Onun nimeti... tamam olmuştur, demek olur.

demek olur. Ancak, bu kıraatin senedi zayıftır. Bunu, Abbâd b. el-Avvam, Han-zala'dan, o, Şehr'den, o da İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir. Diğerleri ise, "te" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Bu da, Allah'ın nimetlerine şükür olmak üzere, O'nu bilip tanımaya ve O'na itaate teslimiyet gösterip itaatle boyun eğersiniz diye, demektir. Ebu Ubeyd der ki: Tercih edilen, genelin kıraatidir. Çünkü, yüce Allah'ın bize nimet olarak ihsan ettiği İslâm, yaralardan selâmete erişmek (kurtulmak) nimetinden daha üstün, daha faziletlidir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾

82. Eğer yüzçevirirlerse, sana düşen ancak açıkça tebliğden ibarettir.

“Eğer” dikkatle düşünmekten, istidlâl etmekten ve iman etmekten **“yüzçevirirlerse, sana düşen... ancak tebliğden ibarettir.”** Yani, sana tebliğde bulunmaktan başka birşey düşmez. Hidâyete iletmek ise Bize aittir.

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

83. Onlar, Allah'ın nimetini itiraf ederler. Sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfir kimselerdir.

“Onlar Allah'ın nimetini itiraf ederler.” es-Süddî der ki: Bu nimetle Muhammed (sav)'ı kastetmektedir. Yani onlar, Muhammed (sav)'ın nübüvvetini bilmektedirler. **“Sonra da onu inkâr ederler”** yalanlarlar. Mücâhid der ki: Yüce Allah bununla, bu sûrede kendilerine karşı sayıp döktüğü nimetleri kastetmektedir. Yani onlar, bu nimetlerin Allah'tan geldiğini bilip durmaktadırlar. Ancak, “biz bunları atalarımızdan miras aldık” sözleriyle bu nimetleri bile inkâr ederler. Benzeri bir açıklamayı Katade de yapmıştır.

Avn b. Abdullah der ki: Bu, kişinin filan olmasaydı şu olacaktı. Filan olmasaydı, başıma bu gelmezdi, demesidir. Halbuki onlar, fayda ve zararın yalnız Allah'tan geldiğini de bilmektedirler.

el-Kelbî de der ki: Bunun anlamı şudur: Rasûlullah (sav) onlara, bütün bu nimetleri bildirip tanıttınca, onlar da bunları kabul edip itiraf ettiler ve: Evet, bunların hepsi Allah'ın nimetlerindendir. Fakat, ilahlarımızın şefaati ile, deviverdiler.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, Allah'ın nimetleri içerisinde yüzer dururlar ve nimetleri tanırırlar. Fakat, onlara karşı gereken şükrü terk etmek suretiyle bu nimetleri inkâr ederler.

Altıncı bir anlama gelme ihtimali de vardır: Onlar, bu nimetleri darlık zamanlarında itiraf ederler, rahat ve bolluk zamanlarında inkâr ederler.

Yedinci bir ihtimal: Onlar, sözleriyle bu nimetleri itiraf ve kabul ederler, fiilleriyle inkâr ederler.

Sekizinci bir ihtimal: Onlar, kalpleriyle bu nimetleri itiraf etmekle birlikte, dilleriyle inkâr ederler. Bunun bir benzeri de, yüce Allah'ın: *“Kalpleri onlara inandığı halde... onları inkâr ettiler”* (en-Neml, 27/14) buyruğudur.

“Onların çoğu” az önce de geçtiği üzere, tamamı, **“kâfir kimselerdir.”**

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾

84. O günü hatırla ki, her ümmetten birer şahit göndereceğiz. Sonra o kâfirlere izin de verilmeyecek, onlardan razı etmeleri de istenmeyecek.

“O günü hatırla ki, her ümmetten birer şahit göndereceğiz” buyruğu, yüce Allah'ın: *“Her ümmetten birer şahit getireceğimiz zaman halleri nice olur”* (en-Nisa, 4/41) buyruğuna benzemektedir. Daha önce (buna dair açıklamalar) geçmiş bulunmaktadır.

“Sonra o kâfirlere izin de verilmeyecek” yani, özür dilemek ve söz söylemek için onlara izin verilmeyecektir. Bu da yüce Allah'ın: *“Onlara izin de verilmeyecek ki, özür dilesinler”* (el-Mürselât, 77/36) buyruğuna benzemektedir. Bunlar ise, el-Hicr Sûresi'nin baş taraflarında geçtiği üzere -ve ileride de geleceği gibi- kâfirlerin üzerine cehennemin kapatılacağı vakit olacaktır.

“Onlardan razı etmeleri de istenmeyecek.” Yani, Rabblerini razı etmekle yükümlü tutulmayacaklardır. Çünkü âhiret, yükümlülüklerin sözkonusu olacağı bir yurt değildir. Dünyaya gelip tevbe etmelerine de izin verilmeyecek.

“(يُسْتَعْتَبُونَ)”: Razı etmelerinin istenmesi” asıl itibariyle; **“(الْعَبْ)”:** İçinden olumsuz hisler beslemek” anlamındadır. İşte, içinden geçirdiği bu olumsuz

duyguları ona açıkça söyleyecek olursa, o takdirde; “(عابه): Ona sitem etti” denilir. Kendisine sitem olunan kişi, sitem edeni sevindirecek bir tutum takınırsa, o takdirde; “(اعتب): Razi etmiş” olur. Bu kökten isim; (العُتْبَى) şeklinde gelir ki, bu da kendisine sitem edilen kişinin, sitem edeni razi edecek bir hale gelmesi demektir. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır. Şair en-Nâbiğa şöyle demektedir:

فَإِنْ كُنْتَ مَظْلُومًا فَعَبْدًا ظَلَمْتَهُ وَإِنْ كُنْتَ ذَا عُتْبَى فَمِثْلُكَ يُعْتَبُ

“Eğer ben zulme uğramış isem, senin zulmettiğin bir kulum.

Ve eğer sen razi etmesi istenen bir kimse isen, zaten senin gibi birisi razi eder.”

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾

85. O zalimler, azabı görünce, azapları hafifletilmeyeceği gibi, onlara mühlet de verilmeyecektir.

“O zalimler” şirk koşanlar “azabı”, cehennem azabını oraya girmek suretiyle “görünce azapları hafifletilmeyeceği gibi, onlara mühlet de verilmeyecektir” süre tanınmayacaktır. Çünkü onların orada tevbe etmeleri söz konusu olmayacaktır.

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَؤُلَاءِ
شُرَكَائُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ ۚ فَالْقُوا إِلَيْهِمْ
الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَالْقُوا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ
السَّلَامَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

86. Şirk koşanlar, koştukları ortaklarını görünce: “Rabbimiz, Seni bırakıp tapındığımız ortaklarımız işte bunlardır” diyecekler. Bunlar da onlara: “Şüphe yok ki siz yalancılarsınız” diyerek cevap yetiştireceklerdir.

87. Onlar, o gün Allah’a teslim olacaklar. Bütün uydurdıkları da kendilerini bırakıp gitmiş olacaktır.

“Şirk koşanlar, koştukları ortaklarını görünce” yani, dünyada iken tapındıkları put ve heykellerini gördüklerinde... Bu da yüce Allah’ın, onların tapındıkları mabudlarını diriltip onlar da arkalarından gidecekleri ve mabudları kendilerini cehenneme kadar götürecekleri vakit olacaktır.

Müslim’in Sahih’inde şöyle denilmektedir: “Her kim her hangi bir şeye ibadet ediyor idiyse, haydi onun arkasından gitsin. Güneş’e tapmış olan güneşin arkasından gidecek. Aya tapınmış olan ay’ın arkasından gidecek. Tağutlara tapınmış olan da tağutların arkasından gidecek...” Müslim, bu hadisi Enes’den rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

Tirmizî’nin Ebu Hureyre yoluyla rivâyet ettiği bu hadiste, şu ifadeler yer almaktadır: “Haç’a tapınmış olana, tapındığı haçı temsil olunacak. Suretlere tapınmış olana, tapındığı suretleri, ateşe tapınmış olana ateşi temsil olunacak ve hepsi de dünyada iken tapındıklarının arkasından gideceklerdir...”⁽²⁾

“Rabbimiz, Seni bırakıp tapındığımız ortaklarımız” yani, kendilerini sana ortak koştuklarımız, **“işte bunlardır, diyecekler. Bunlar da onlara: «Şüphe yok ki siz yalancılarsınız» diyerek cevap yetiştireceklerdir.”** Yani, bu tapındıkları ilahlar, onlara bu sözlerle cevap vereceklerdir. Bunun anlamı şudur: Onlar, dile gelerek kendilerine tapınmış olanları yalanlayacaklar. İlah olmadıklarını ve onlara, kendilerine tapmalarını emretmemiş olduklarını söyleyecekler. Allah, putları bu şekilde konuşturacak ve bunun sonucunda kâfirlerin rezillikleri ortaya çıkacaktır.

Bununla, tapındıkları meleklerin kastedildiği de söylenmiştir.

“Onlar”, yani müşrikler, **“o gün Allah’a teslim olacaklar.”** Allah’ın azabına teslimiyet gösterecek, O’nun izzeti önünde boyun eğeceklerdir.

İbadet eden de, kendisine ibadet olunan da Allah’ın haklarında vereceği hükme teslimiyet gösterecek ve buna uyacaklardır, diye de açıklanmıştır.

“Bütün uydurdıkları da kendilerini bırakıp gitmiş olacaktır.” Yani

(1) *Buhârî*, Ezan 129, Tevhîd 24, Rikaak 52; *Müslim*, İman 299; *Müsned*, II, 275, 293, 534. Ancak, gerek Müslim’de gerek diğer kaynaklarda sahabeden olan ravî, Enes değil, Ebû Hureyre’dir.

(2) *Tirmizî*, Sıfatu’l-Cenne 20; *Müsned*, II, 368

şeytanın, kendilerine küfrü gösterdiği şeyler ile uydurma ilâhlarının umdukları şefaati de önlerinden kaybolup gitmiş olacaktır.

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ
الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾

88. Kâfir olup da Allah'ın yolundan alıkoyanların Biz, -çıkarageldikleri fesatlara karşılık- azaplarına azap katacağız.

Yüce Allah'ın: **"Kâfir olup da Allah'ın yolundan alıkoyanların Biz... azaplarına azap katarız"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Mes'ud şunları söylemiştir: Uzun hurma ağaçları gibi kısaçaları olan akrepler, deve boyunları gibi yılanlar, yine boyunları uzun ve buhtî denilen develeri andıran ve onları vuracak olan ejderhalar, demektir. İşte azaplarına katılacak olan azap budur.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Bunlar, ateş azabından zemheri soğuğuna çıkartılacaklar. Buranın aşırı soğuğundan çabucak ateşe dönme-ye çalışacaklardır. Anlaman şu şekilde olduğu da söylenmiştir: Biz, önderlerin azabını ayak takımlarının azabına göre daha fazla vereceğiz. İki azaptan birisi, küfürlerine karşılık olacaktır, diğeri ise başkalarını Allah'ın yolunu izlemekten alıkoymalarının karşılığı olacaktır.

"Çıkarageldikleri fesatlarına karşılık" dünyada işledikleri küfür ve masiyetlere karşılık, demektir.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ
وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ ۖ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ
تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

89. O gün, her ümmetin içinden kendilerine karşı birer şahit göndereceğimiz gibi, seni de bunların üzerine bir şahit olarak gönderdik. Ve Biz sana bu Kitabı herşeyi açıklayan bir hidâyet, bir rahmet ve müslümanlara bir müjde olmak üzere kısım kısım indirdik.

“O gün, her ümmetin içinden kendilerine karşı birer şahit göndereceğimize gibi...” Bu şahitler, peygamberlerdir. Bunlar, kıyamet gününde ümmetlerine karşı risaletlerini tebliğ ettiklerine, ümmetlerini imana davet ettiklerine şahitlik edecekler. -Peygamber bulunmasa dahi- her zamanda mutlaka şahit vardır. Bunların kimlikleri hakkında da iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre bunlar, peygamberlerin halifeleri olan hidâyet önderleridir. İkinci görüşe göre ise bunlar, Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlerin şeriatlerini kendileri vasıtasıyla muhafaza ettiği ilim adamlarıdır.

Derim ki: Buna göre Allah'ı tevhid eden kimselerin bulunmadığı hiçbir dönem olmamıştır. Kus b. Sâide ve Zeyd b. Amr b. Nufeyl gibileri. Zeyd b. Amr hakkında da Peygamber (sav): “Tek başına bir ümmet olarak gönderilecektir”⁽¹⁾ diye buyurmuştur. Satih ve Varaka b. Nevfel gibileri de böyledir. Varaka hakkında da Peygamber (sav): “Ben, onu cennetin ırmaklarına dalar gördüm” diye buyurmuştur.

İşte bunlar ve bunlar gibi olanlar, kendi çağdaşlarına karşı bir hüccet ve birer şahittirler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **“Seni de bunların üzerine bir şahid olarak gönderdik”** buyruğu(na) dair açıklamalar, bundan önce el-Bakara Sûresi (2/143. âyet, 4. başlık) ile en-Nisa Suresi'nde (4/41. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Biz sana bu kitabı her şeyi açıklayan... olmak üzere kısım kısım indirdik” buyruğu: **“Biz, kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık”** (el-En'âm, 6/38) buyruğuna benzemektedir ve daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (Açıklaması için) oraya bakılabilir.

Mücahid der ki: Her şeyi açıklayan olması, helal ve haramı gereği gibi açıklamasıdır.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ
وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

90. Şüphesiz Allah, adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder. Fahşâyı, münker ve bağıy yasaklar. İyice dinleyip tutasınız diye size öğüt verir.

(1) *Müsned*, I, 190.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Üstün Ahlakî Değerlere Çağıran Kur'ân:

Rivâyet edildiğine göre, Osman b. Maz'ûn şöyle demiştir: Bu âyet, nazil olduğunda, ben bunu Ali b. Ebi Talib (r.a)'a okudum. O, hayrete düştü ve şöyle dedi: Ey Gâlib hanedanı! Ona uyunuz. Felah bulursunuz. Allah'a yemin ederim, Allah onu size, ahlakın üstün değerlerini emretsin diye göndermiştir. Bir başka hadiste de nakledildiğine göre, Ebu Talib'e: Senin kardeşinin oğlu, yüce Allah'ın üzerine: **"Şüphesiz ki Allah adaleti, ihsanı... emreder"** buyruğunu indirdiğini iddia ediyor denilince, şöyle demiş: Kardeşimin oğluna uyunuz. Allah'a yemin ederim ki o, size ancak güzel olan ahlakî değerleri emreder.

İkrime der ki: Peygamber (sav) el-Velid b. el-Muğire'ye: **"Şüphesiz ki Allah adaleti, ihsanı... emreder"** âyetini sonuna kadar okudu. el-Velid ona: Kardeşimin oğlu, bir daha oku demiş. Hz. Peygamber, bir daha bu âyeti ona okuduktan sonra, el-Velid şunları söylemiş: Allah'a yemin ederim, bu sözün kendine has bir farklılığı, bir çekiciliği vardır. Onun gövdesinin yaprakları bol, üstü de meyve vericidir. Kesinlikle bu bir insan sözü değildir.

el-Ğaznevî'nin naklettiğine göre bunu okuyan Osman b. Maz'un imiş. Osman da şöyle demiş: Önceleri Rasûlullah (sav)'dan haya ettiğimden dolayı İslâm'a girmiştim. Bu, ben onun yanında iken bu âyet-i kerimenin indiği vakte kadar böylece devam etti. O vakit iman kalbimde iyice yer etti. Sonra bu âyeti el-Velid b. el-Muğire'ye okudum, o da şöyle dedi: Kardeşimin oğlu, tekrar oku. Ben, ona tekrar okuyunca: Allah'a yemin ederim, bu sözün kendine has bir tatlılığı vardır... dedi ve haberin geri kalan kısmını zikretti.

İbn Mes'ud der ki: Bu, Kur'ân-ı Kerim'de, uyulacak her bir hayrın ve uzak durulması gereken her bir şerrin dile getirildiği en kapsamlı âyet-i kerime-dir.

en-Nakkaş da şöyle demektedir: Deniliyor ki, adlin zekâtı ihsan, güç yetirmenin affetmek, zenginliğin zekâtı iyilik yapmak, makam ve mevkiin zekâtı ise, kişinin kardeşlerine (mektup) yazmasıdır.

2. Adalet ve İhsan'ın Mahiyeti:

İlim adamları adalet ve ihsanın açıklanması hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Abbas der ki: Adalet "lâ ilahe illallah", ihsan ise farzların edâ edilmesidir.

Adaletin farz, ihsanın da nafîle olduğu söylenmiştir. Süfyan b. Uyeyne der

ki: Burada adalet, insanın içinin dosdoğru olmasıdır. İhsan ise, insan içinin açığa vurduğundan daha üstün, değerli ve faziletli olmasıdır.

Ali b. Ebi Talib der ki: Adalet, insafla hareket etmek, ihsan ise lütufta bulunmak ve erdemlice davranmak demektir.

İbn Atiyye der ki: Adalet farz olan inanç, emanetlerin edâ edilmesi hususundaki şer'î hükümler, zulmün terkedilmesi, insaflı hareket etmek ve hakkı sahiplerine vermektir. İhsan ise teşvik olunmuş herbir işi yapmaktır. Bazı işlerin tamamı teşvik, (mendup) edilmiştir. Kimi işler de farzdır. Şu kadar var ki, onun yeterli olan sınırını yerine getirmek, adaletin sınırları içerisindedir. Onu, yeterli olan miktardan fazlasıyla yapıp tamamlamak ise, ihsana girmektedir.

İbn Abbas'ın açıklaması su götürür. Çünkü farzların eda edilmesi, Rasûlullah (sav)'ın, Cibril'in soru sorduğu hadiste de açıkladığı gibi farzların eda edilmesidir. İşte adalet de budur. İhsan ise, Peygamber (sav)'ın, Cibril hadisinde cevaplandığı şekilde açıklamasının gereğine uygun olarak diğer tamamlayıcı işler ve mendup fiilleri yerine getirmektir. Çünkü Hz. Peygamber, (Cibril hadisi diye bilinen hadiste) Cebrail'in sorusuna: "(İhsan), Allah'a sen O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan dahi, o seni görmektedir" diye cevap vermiştir.⁽¹⁾ O bakımdan, eğer bu açıklama İbn Abbas'tan sahih olarak nakledilmiş ise, herhalde mükemmel şekliyle farzların yerine getirilmesini kastetmiş olmalıdır.

İbnü'l-Arabî der ki: Adalet, kul ile Rabbi arasında, yüce Allah'ın hakkını, kişinin kendi nefsinin korumasına tercih etmesi, O'nun rızasını kendi arzusundan önde tutması, yasaklarından uzak kalarak emirlerini yerine getirmesidir. Kişinin, kendisine karşı adaleti ise, nefsinin helâk edecek şeylerden alıkoymasındır. Nitekim yüce Allah: "*Rabbinin huzuruna varmaktan korkup, nefsinin hevadan alıkoyan...*" (en-Nâziât, 79/40) diye buyurmaktadır. Kişinin, tama' ettikleri şeylerin arkasından gitmekten uzak durması, her hal ve hususta kanaatten ayrılmamak (kişinin kendisine karşı adaleti kapsamındadır). Kişinin kendisi ile sair insanlar arasında adalet yapmasına gelince; nasihatı (samimi olarak iyiliğini istemeyi, öğüt vermeyi) karşılıksız yapması, az çok her hususta hıyaneti terk etmesi, her bakımdan öbür insanların haklarını adil olarak vermesi, söz ve davranış ile hiç bir kimseye gizli ve de açık kötülük yapmaması, onlardan gelip isabet eden belalara karşı sabredip katlanmasıdır. Bunun asgari ölçüsü ise, insafdır. (Haklarını vermek ve onlara eziyeti terk etmektir).

(1) *Buhârî*, İman 37, Tefsir 31. sûre 2; *Müslim*, İman 57; *Ebü Dâvûd*, Sünnü 16; *Tirmizî*, İman 4; *İbn Mâce*, Mukaddime 9; *Müsned*, I, 27, 51, 53, 319, II, 107, 426, IV, 129, 164.

Derim ki: Adaletle dair bu etraflı açıklamalar, güzel ve mutedildir. İhsana gelince, ilim adamlarımız şöyle demiştir. İhsan, (أَحْسَنُ يُحْسِنُ) fiilinden mastardır. İki manada kullanılır: Birincisi, bizatihi teaddi etmesi (fiilin geçişli olması), kişinin; “(أَحْسَنْتُ كَذَا) Filan işi güzel yaptım” yani onu mükemmel yaptım, demesi buna örnektir. Bu da; “(حَسُنَ الشَّيْءُ): Filan şey güzel oldu” şeklinden hemzeli olarak nakledilmiş bir fiildir. İkinci anlamı ise, bir harfi cer ile teaddi etmesidir. Bu da; “(أَحْسَنْتُ إِلَى فُلَانٍ): Filana ihsanda bulundum” demek gibidir. Yani ben ona, kendisine yararlı olacak şeyler yaptım, demektir.

Derim ki: İşte bu âyet-i kerimede ihsanın bu iki anlamı da aynı anda kastedilmiştir. Çünkü şanı yüce Allah, mahlukatın birbirlerine iyilik yapmalarını sever. Öyle ki, sana ait kafesteki bir kuşa, evindeki kediye bile iyiliğini esirgememen gerekir. Halbuki yüce Allah'ın, yaratıkları bu iyilik ve ihsanları da muhtaç değildir. Esasen bütün ihsan, nimet, lütuf ve minnetler hep O'ndandır.

“Cibril hadisi” diye bilinen hadiste ise, ikinci manası ile değil de birinci manası ile ele alınmıştır. Esasen birinci anlamı ile ihsan, ibadetin dikkatli ve güzel bir şekilde yapılması, ibadeti sahih kılan ve tamamlayan bütün özellikleriyle eda etmeye riayet edilmesi, ibadetteki hukukun gözetilmesi, gerek ibadete başlarken, gerekse de devam ederken, yüce Allah'ın azamet ve celâlinin hatırdan tutulması ile olur. İşte Hz. Peygamber'in: “Allah'a, sen O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan dahi, O seni görmektedir” buyruğu ile kastettiği de budur. Böyle bir murakabe altında olduğunu kabul eden kalp sahiplerinin iki hali sözkonusudur: Bunlardan birincilerine hakkın müşahade edilmesi hali galip gelir ve adeta kişi Allah'ı görüyormuş gibi olur. Peygamber (sav)'ın: “Ve benim gözbebeğim namazdır”⁽¹⁾ hadisi ile bu hale işaret etmiş olma ihtimali vardır. İkincisi ise, bu dereceye ulaşamamakla birlikte cenab-ı Hakkın, kişinin kendisine muttali olduğunu, O'nu görmekte olduğunu bilme halinin baskın ve ağırlıklı olarak hissedilme halidir. İşte yüce Allah'ın: “*O seni kalkınca da görür, secde edenler arasındaki dolaşmanı da*” (eş-Şuarâ, 26/218-219) buyruğu ile: “*Mutlaka o işe daldığınızda Biz üzerinize şahidiz*” (Yunus, 10/61) buyruklarında buna işaret edilmektedir.

3. Akrabalara Birşeyler Vermek:

Yüce Allah: “**Akrabaya vermeyi emreder**” buyruğu ile, onlara malından vermeyi kastetmektedir. Nitekim yüce Allah'ın: “*Akrabaya hakkını ver*” (el-İsrâ, 17/26) buyruğu da bunu dile getirmektedir. Yani, akrabalık hakkını gö-

(1) Nesâî, İşretu'n-Nisâ 1; Müsned, III. 128, 199, 285.

zet. Bu buyruk burada mendup olan bir amelin, vacip olana atfedilmesi kabildindedir. İşte Şafiî bu buyruğu, ileride de açıklanacağı üzere, mükâtep köleye vermenin vücubuna delil göstermiştir. Özellikle akrabaları zikretmesi ise, akraba haklarının daha sağlam ve onları gözetmenin daha vacip olduğundan dolayıdır. Çünkü, şanı yüce Allah'ın ismini, kendisinin Rahman isminden türettiği "rahim (akrabalık)" hakkını pekiştirmek ve bu bağı gözetmeyi, kendi zatının haklarını gözetmek olarak gördüğünü vurgulamak içindir. Nitekim sahih hadiste şöyle buyrulmuştur: "(Yüce Allah "rahime; (akrabalık bağına)" dedi ki:) Seni gözeteni Benim de gözetmeme, senin bağıni koparanı da Benim de koparmama razı gelmez misin?"⁽¹⁾

Özellikle akrabalar fakir iseler daha bir gözetilmelidirler.

4. *Fahşâ, Münker ve Bağy:*

Yüce Allah'ın: "**Fahşâyı, münker ve bağyi yasaklar**" buyruğundaki fahşâ, söz ya da davranış türünden olsun, çirkin olan her şey demektir. İbn Abbas ise, zina diye açıklamıştır. **Münker**, şeriatın o işi nehyetmek suretiyle reddettiği herşeydir. Bu, genel olarak bütün masiyetleri, kötü ve aşağılık davranışları, çeşitli türleriyle bayağılıkları kapsar. Münkerin şirk demek olduğu da söylenmiştir.

Bağy; kibir, zulüm, kin ve haddi aşarak haksızlık yapmak demektir. Gerçek mahiyeti sınırı aşmaktır. Bu münkerin kapsamına girer. Ancak yüce Allah, zararının çokluğu dolayısıyla ona verdiği önemi belirtmek üzere özellikle sözkonusu etmiştir. Hadis-i şerifte de Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Yapılan bir bağyden (haddi aşmaktan), daha çabuk cezası verilen hiçbir günah yoktur."⁽²⁾ Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bağî kişinin mutlaka sırtı yere getirilmiştir."⁽³⁾

Yüce Allah, kendisine karşı haksızlıkta bulunulan (bağye maruz kalan) kimseye ilâhî yardımını va'detmiştir. İndirilmiş kitapların birisinde şu hüküm yer almaktadır: Eğer bir dağ diğer bir dağa haksızlık edecek olursa, (Allah) o haksızlık yapan dağı dümdüz eder.

5. *Bu Âyetin Ahlâkı İle Ahlâklanmanın Önemi:*

İmam Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Sahih'inde şöyle bir başlık açmıştır: "Yüce Allah'ın: "**Şüphesiz Allah adaleti, ihsanı, akrabaya ver-**

(1) *Buhârî*, Tefsir 47. sûre 1; *Müslim*, Birr 16; *Ebü Dâvûd*, Zekât 45; *Tirmizî*, Birr 9; *Müsned*, I, 191, 194.

(2) Aynı manada yakın lafızlarla: *Ebü Dâvûd*, Edeb 43; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 57; *İbn Mâce*, Zühhd 23; *Müsned*, V, 36, 38.

(3) Hadis olarak tesbit edemedik

meyi emreder. Fahşayı, münker ve bağıyi yasaklar. İyice dinleyip tutasınız diye size öğüt verir” buyruğu ile: “*Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir*” (Yunus, 10/23); “*Sonra yine ona haksızca saldırılırsa, elbette Allah ona yardım eder*” (el-Hacc, 22/60) buyrukları ve müslüman aleyhine olsun, kâfir aleyhine olsun kötülüğü kışkırtmayı terk etmek.”⁽¹⁾

Bu başlıktan sonra Hz. Âişe'nin, Lebid b. el-A'sam'ın, Peygamber (sav)'a büyü yapması hakkındaki hadisini söz konusu etmektedir. İbn Battal der ki: (Buhârî) Allah ondan razı olsun, bu âyet-i kerimelerden, müslüman ya da kâfir aleyhine kötülüğü harekete getirip kışkırtmayı terketme anlamını çıkartmıştır. Nitekim Hz. Âişe'nin hadisi de buna delildir. Çünkü orada Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu zikredilmektedir: “Allah mademki bana şifa vermiş bulunuyor, artık ben de insanların aleyhine herhangi bir kötülüğü kışkırtmaktan, harekete getirmekten hoşlanmıyorum.” Bunun açıklaması da -Allah en iyi bilendir ya- şöyledir: O (Buhârî), yüce Allah'ın: “**Şüphesiz ki Allah adaleti, ihsanı... emreder**” buyruğunda kötülük işleyene ihsanda bulunup, onun kötülüğüne ceza vermeyi terk etmenin mendup olduğu anlamını çıkartmıştır. Denilse ki: Haksızlığı yasaklayan âyetler hakkında böyle bir yorum yapmak nasıl sahih olabilir? Şu şekilde cevap verilir: Bunun da açıklaması -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- şöyledir: Yüce Allah kullarına, “**sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir**” buyruğunda haddi aşmanın zararının haddi aşana raci olacağını bildirip, kendisine haksızlık yapılana yardımcı olmayı taahhüd ettiğinden dolayı, kendisine karşı haksızlıkta bulunan kişinin yüce Allah'a bu yardım taahhüdü dolayısıyla şükretmesi ve kendisine haksızlık yapana af ile karşılık vermesi daha uygundur. Nitekim Peygamber (sav) da kendisine büyü yapan yahudiye bu şekilde davranmıştır. Ancak, yüce Allah'ın: “*Şâyet bir ceza verecek olursanız, size yapılan saldırının misliyle mukabele edin*” (en-Nahl, 16/126) buyruğu gereğince intikam alma hakkına sahiptir. Ama o, yüce Allah'ın: “*Bununla beraber kim de sabreder ve bağışlarsa, muhakkak bu üzerinde kararlılıkla durmaya değer işlerdendir*” (eş-Şura, 42/43) buyruğundan hareketle affetmeyi tercih etmiştir.

6. İyiliği Emredip Kötülükten Alıkoymak ve İhsanın Önemi

Vurgulayan Tarihten Bir Olay:

Bu âyet-i kerime, iyiliği emredip münkerden alıkoyma gereğini ihtiva etmektedir. Bunlara dair açıklamalar daha önceden (Âli İmran, 3/21-22. âyetlerinin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

(1) Buhârî, Edeb 57.

Rivâyet edildiğine göre bir topluluk, kendilerine zekât toplayıcı ve vali (âmil) olarak tayin edilmiş bir zatı, Abbasi hükümdarlarından Ebu Cafer el-Mansur'a dava eder. Ancak bu vali, kendisini şikâyet edenlere karşı delillerini ortaya koyarak onları mağlup etmiş, aleyhine öyle pek büyük bir zulüm ispat edemediklerini, hiç bir hususta haksızlık yapmadığını ortaya koymuş. Şikâyet eden topluluk arasından bir delikanlı ayağa kalkarak şöyle demiş: Mü'minlerin emiri! Allah, adalet ve ihsanı emretmektedir. Evet, gerçekten o adaletlidir, ama ihsan yapan bir kimse değildir. Ebu Cafer, bu gencin isabetli söz söylemesine hayret eder ve tayin ettiği âmilini görevden alır.

وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ
تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ
مَاتَفَعُلُونَ ﴿٩١﴾

91. Ahidleştiğiniz zaman, Allah'ın ahdini eksiksiz yerine getirin. Yeminleri pekiştirdikten sonra bozmayın. Hem Allah'ı üzerinize kefil yapmışken (nasıl bozarsınız)? Şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızı bilir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Ahdi:

Yüce Allah'ın: "...Allah'ın ahdini eksiksiz yerine getirin" buyruğu, dil ile akdolunan ve insanın yükümlülük üstlendiği alış-veriş, akrabalık bağıni gözetmek veya dine uygun herhangi bir husustaki antlaşmaların tümünü kapsayan umumî bir lafızdır. Bu âyet-i kerime aynı zamanda yüce Allah'ın: "Şüphesiz ki Allah adaleti, ihsanı... emreder" (en-Nahl, 16/90) buyruğunu da kapsamaktadır. Çünkü o âyet-i kerime bu işi yapınız, bu işten de uzak kalınız anlamındadır. Bu buyruk böylelikle öncekine atfedilmiş olmaktadır.

Âyet-i kerimenin, Peygamber (sav)'a, İslâm üzere bey'at hususunda indiği söylendiği gibi, cahiliye döneminde yapılp İslâm'ın da bağlı kalınmasını istediği antlaşmalara bağlılık hakkında indiği de söylenmiştir. Bunu da Kattade, Mücahid ve İbn Zeyd ifade etmiştir. Ancak âyet umumî olup, -açıkladığımız gibi- bütün bu hususları kapsamına alır.

Sahih'te, Cubeyr b. Mut'im'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İslâm'da hilf (hak üzere dayanışmak için sözleşme)'e gerek yoktur. Ancak, cahiliye döneminde bu türden ne kadar antlaşma yapılmış ise, İslâm ancak onun gücünü artırır."⁽¹⁾ Bununla hakkın yardımına koşulması, hakkın yerine getirilmesi ve hak sahiplerinin gözetilmesini kastetmektedir.

İbn İshak'ın sözünü ettiği Hilfu'l-Fudûl buna örnek gösterilebilir. İbn İshak der ki: Kureyş kabileleri şerefi ve nesebi dolayısıyla Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde toplandılar. Bunlar Mekke'de ister Mekkeli olsun ister olmasın, haksızlığa uğramış birisi buldular mı, mutlaka onun haksızlığı giderilinceye kadar yanında yer alacaklarına dair akidleştiler ve antlaştılar. Kureyş, o bakımdan bu antlaşmaya "Hilfu'l-Fudûl" adını verdi. Yani, faziletlerle dair yapılmış hilf (antlaşma). Burada sözü geçen fudûl "fadl"ın çokluk çoğuludur. Fels'in çoğulunun fülus gelmesi gibi. Yine İbn İshak'ın, İbn Şihab'dan rivâyetine göre, o şöyle demiş: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben, Abdullah b. Cud'an'ın evinde bir antlaşmaya tanık oldum ki, onun karşılığında kırmızı develere sahip olmayı tercih etmem. İslâm geldikten sonra bile (şu sırada) o antlaşma gereğince (yardıma) çağırılacak olsam, hiç şüphesiz bu çağrıya icabet ederim."

İbn İshak der ki: Velid b. Utbe, Hüseyin b. Ali'nin alacağı olan bir malı vermek istemedi. Çünkü Velid o sırada Medine emiri olduğundan otoritesine güveniyordu. Hüseyin b. Ali (r.a) ona şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, ya hakkımı bana verirsin, yahut da kılıcımı alıp sonra da Rasûlullah (sav)'ın Mes-cidinde dikilip ve Hilfu'l-Fudûl'un gereği olarak bana yardım için davette bulunurum. Bunun üzerine Abdullah b. ez-Zübeyr de şöyle dedi: Ben de Allah adına yemin ederim ki, eğer bizi çağırarak olursa, şüphesiz ben de kılıcımı alırım ve onun yanında hakkını alıncaya kadar yahut da hep birlikte ölünceye kadar dikilir yerimi alırım. el-Misver b. Mahreme de bu haberi alınca o da aynı sözleri söyledi. Abdurrahman b. Osman b. Ubeydullah et-Teymî de bu haberi alınca, o da bunun gibi bir söz söyledi. Bu sefer Velid, bunu haber alınca Hz. Hüseyin'e hakkını verdi.

İlim adamları derler ki: İşte cahiliye döneminde yapılmış bulunan bu antlaşmayı İslâm daha bir pekiştirmiş, Peygamber (sav) da, "İslâm'da hilf yoktur" buyruğunun genel kapsamı dışında tutarak, ona özel bir konum vermiştir.

İslâm'da böyle bir antlaşmaya gerek olmayışının hikmetine gelince, zaten

(1) *Müslim*, Fedâilu's-Sahabe 206; *Ebü Dâvûd*, Ferâiz 17; *Tirmizî*, Siyer 30; *Dârimî*, Siyer 81; *Müsned*, I, 190, 317, 329, II, 180, 205, 207..., IV, 83, V, 61. Aynı manada yakın ifadelerle; *Buhârî*, Kefâlet 2, Edeb 64; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 204. Sadece: "İslâm'da hilf yoktur" kısmı

şeriat zalimden hakkın alınması hükümlerini iltiva etmektedir. Ondan alınan hakkın mazluma ulaştırılmasını emretmiştir. Bu, esasen mükellefler arasından gücü yeten herkes üzerinde umumî bir görev olarak şeriatın asli hükümleri gereğince vacip kılınmış bir şeydir. Şeriat, bu hükümleri gereğince zalimlere karşı kullanılacak ve izlenilecek yolu tesbit etmiş bulunuyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *“Ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık gösterenler aleyhine yol vardır. İşte bunlar için çok acıklı bir azab vardır.”* (eş-Şûrâ, 42/42)

Sahih'te de şöyle buyurulmaktadır: “Zalim yahut mazlum olsun kardeşine yardımcı ol.” Onlar, Ey Allah'ın Rasulü! Haydi mazlumken ona yardım ettik. Zalimken nasıl yardım edebiliriz. Hz. Peygamber: “Onu alıkoyarsın -bir rivâyette de: Zulmünü engellersin- işte ona yardım etmek budur” diye buyurdu.⁽¹⁾

Hz. Peygamber'in: “İnsanlar zalimi görüp de, onun ellerini (zulümden) çekmeyecek olurlarsa, aradan fazla bir zaman geçmeksizin, kendi nezdinden onların hepsini kuşatacak bir azap gönderir”⁽²⁾ buyruğu da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

2. Yeminlerin Pekiştirilmesi:

“Yeminleri pekiştirdikten” yani onları sağlamlaştırıp ağır ifadelerle güçlendirdikten **“sonra bozmayın.”**

(توكيد) ise, (تأكيد): “Pekiştirmek” anlamındadır. (وَكَّدَ) ile, (أَكَّدَ); Pekiştirdi” anlamında olup, iki ayrı söyleyiştir.

3. Allah'ın Kefil Yapıldığı Yeminlere Bağlılık:

“Hem Allah'ı üzerinize kefil yapmışken” O'nu şahid tutmuşken **“nasıl bozarsınız?”** Buyruk, Allah'ı koruyucu yapmışken yahut onlara bağlı kalacağınıza dair Allah adına taahhüdde bulunmuşken diye de açıklanmıştır. Burada yüce Allah'ın: **“Pekiştirdikten sonra”** buyruğu ile azim ve kararlılıkla pekiştirilmiş yemin ile lağiv yemini arasındaki farka işaret edilmektedir.

İbn Vehb ile İbnü'l-Kasım, Malik'ten şöyle dediğini naklederler: Pekiştirmek, bir kimsenin aynı şey hakkında defalarca yemin etmesi ve o şey hakkında üç veya daha fazla yeminleri tekrarlaması demektir. Mesela, Allah'a yemin ederim ki, bundan daha aşağısını yapmayacağım, Allah'a yemin ederim ki, bundan daha aşağısını yapmayacağım, demek gibi. Böyle bir yeminin keffareti, yemin keffaretinde olduğu gibi bir keffarettir.

(1) *Buhârî*, Mezâlim 4, İkrâh 7; *Tirmizî*, Fiten 68; *Dârimî*, Rikaak 40; *Müsned*, III, 99, 201.

(2) *Tirmizî*, Fiten 8, Tefsir 5. sûre 17; *Müsned*, I, 9.

Yahya b. Said de şöyle demektedir: Burada sözü edilenler, ahidlerdir. Ahid de bir yemindir. Ancak aralarındaki fark, ahidin keffaretinin olmayışdır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Kıyamet gününde ahidini bozan herkesin bu ahidine hainliği miktarınca onun arka yanı başında bir sancak diki-
 lir ve bu filanın ahidine hainliğidir denilir."⁽¹⁾

Allah adına yemine gelince, şanı yüce Allah, bir tek yerde yemin keffa-
 retini söz konusu etmiştir. Bu da, "yemin-i mun'akide" diye bilinen yemine riâyet etmemek halinde söz konusudur.

İbn Ömer der ki: Yeminin pekiştirilmesi, bir kimsenin iki defa yemin et-
 mesiyle olur. Tek bir defa yemin edecek olursa, bunda keffaret söz konusu
 değildir. Bu türden açıklamalar önceden, el-Mâide Sûresi'nde (5/89. âyet, 4.
 başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا
 تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى
 مِنْ أُمَّةٍ ۚ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ ۚ وَلَيَبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
 مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾

**92. İpliğini sağlamca eğirdikten sonra söküp bozan kadın gibi ol-
 mayın. Bir ümmet, diğer bir ümmetten daha çoktur diye yemin-
 lerinizi aranızda bir hile ve fesat aracı ediniyorsunuz... (ha)? Her-
 halde Allah sizi bununla imtihan eder. Hakkında anlaşmazlığa
 düştüğünüz şeyi O, kıyamet gününde elbette size açıklayacak-
 tır.**

"İpliğini sağlamca eğirdikten sonra söküp bozan kadın gibi olmayın"
 buyruğunda geçen, "(النقض)": Söküp bozmak, nakz etmek" ile (النكث) aynı
 şeylerdir. Bu köklerden isim; (النكث) ile, (النقض) şeklinde gelir. Birincisinin
 çoğulu (âyette geçtiği üzere); (الأنكاث) şeklindedir.

(1) *Buhârî*, Cizye 22, Edeb 99; *Müslim*, Cihâd 11-16; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 150; *Tirmizî*, Si-
 yer 28, Fiten 26; *İbn Mâce*, Cihâd 42; *Dârimî*, Buyû' 11; *Müsned*, I, 417, 441, II, 16, 48.
 aynı anlamı ihtivâ etmekle beraber, kimi rivâyetlerde bazı lafız farklılıklarıyla.

Bu âyet-i kerime, yemin eden, ahidleşen ve ahidini sağlamlaştırıp pekiştirdikten sonra bozan kimseyi, yününü eğirip sağlam bir şekilde bükükten sonra çözen kadının durumuna benzetmektedir. Rivâyet olunduğuna göre Mekke'de, Amr b. Ka'b b. Sa'd, b. Teym b. Murre kızı Rayta diye bilinen ahmak bir kadın varmış. Ve bu kadın bu şekilde yaparmış. İşte bu benzetme onadır. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Abdullah b. Kesir ve es-Süddî de bunu nakletmekle birlikte, kadının adını vermemişlerdir.

Mücahid ve Katade ise, bu bir misaldir. Yoksa muayyen bir kadın ile ilgisi yoktur, demişlerdir.

Âyet-i kerimedeki; “(النَّكَاتُ): **Sağlamca**” kelimesi, hal olmak üzere nasb edilmiştir. “(الْخُل): Hile ve fesat” ise aldatmak, kandırmak, kötülük yapmak istemek gibi anlamlara gelir. Ebu Ubeyde der ki: Doğru olmayan her bir işe bu isim verilir.

“Bir ümmet, diğer bir ümmetten çoktur diye...” buyruğu ile ilgili olarak müfessirler şöyle derler: Bu âyet-i kerime, şu şekilde davranan Araplar hakkında nâzil olmuştur: Bir Arap kabilesi, bir başka kabile ile antlaştıktan sonra, bunlardan birisine sayıca çok ve güçlü bir kabile gelip de onun ahidini bozmasını, karşı tarafı aldatmasını isteyecek olursa, o kabile de ilk antlaşma yaptığı kabilenin ahidini bozar, hainlik eder ve bu büyük kabilenin yanında yer alırdı. -Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır-. İşte yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: Siz, bir kesim diğer bir kesimden daha çoktur, yahut malları daha fazladır diye ahidleri bozmayınız. Müşrik düşmanlarınızın dünyada sayıca çok olduğunu ve bolluk içinde olduklarını göreceksiniz, bundan dolayı yeminlerinizi bozmaya kalkışmayınız. Maksat, kâfirlerin ve mallarının çokluğu sebebiyle tekrar küfre dönmeyi yasaklamaktır.

el-Ferrâ da şöyle demektedir: Buyruğun anlamı şudur: Bir toplum sayıca az, siz de çoksunuz; yahut aksine siz az onlar da çok diye, o toplulukla yeminlerle pekiştirip sağlamlaştırdığınız ahidlerinizi bozmayınız.

“(أَزْبَى): **Daha çok**” kelimesi, “(رَبَّ الشَّيْءِ يَرْبُو): O şey artıp çoğaldı” ifadesinden alınmadır. **“Bununla”** daki zamirin, Allah'ın emrettiği ahde bağlılığa ait olma ihtimali olduğu gibi, “daha çok oluş”a ait olma ihtimali de vardır. Yani, yüce Allah kullarını, birbirlerini kıskanmaları, birilerinin diğerlerine üstün olmak istemeleri ile mübtelâ kılmış ve kimin kendi nefesine karşı mücadele vererek, muhalefet edeceğini, kimin de nefesine uyarak hevâsı gereğince amel edeceğini ortaya çıkarmak kastıyla, onları imtihan etmiştir. Yüce Allah'ın: **“Herhalde Allah sizi bununla imtihan eder. Hakkında”** öldükten sonra diriliş ve bunun dışında **“anlaşmazlığa düştüğünüz şeyi O, kıyamet gününde elbette size açıklayacaktır”** buyruğunun anlamı işte budur.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ
وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۖ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

93. Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de hidâyete erdirir. Yaptıklarınızdan muhakkak sorguya çekileceksiniz.

“Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı.” Sizi, tek bir dine sahip kılardı. “Fakat O, dilediğini” onlar hakkında âdil bir hüküm olarak onları yardımsız bırakmak ve muvaffakiyet vermemek suretiyle “saptırır, dilediğini de” kendilerine onlara bir lütuf ve ihsan olmak üzere tevfiğini ihsan etmek suretiyle “hidâyete erdirir.” Ve O, yaptığından sorumlu tutulmaz, aksine siz sorumlu tutulursunuz. Âyet-i kerime, önceden de geçtiği üzere, kaderî görüşü benimseyenlerin kanaatlerini reddetmektedir.

(Bir önceki âyette geçen): “(ليبين): *Elbette... açıklayacaktır*” buyruğu ile “(لتسئلن): **Muhakkak sorguya çekileceksiniz**” buyruklarındaki şeddeli “nûn” ile birlikte gelen “lâm”, hazfedilmiş bir kaseme delil teşkil etmektedir. Allah’a andolsun ki, size açıklayacaktır ve andolsun ki, sorguya çekileceksiniz demektir.

وَلَا تَتَّخِذُوا اِيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا
وَتَذُوْقُوا السُّوْءَ ۚ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ
عَظِيْمٌ ﴿٩٤﴾

94. Yeminlerinizi aranızda hile ve fesad aracı edinmeyin. Çünkü o takdirde, sapasağlam yerleştikten sonra ayak kayırır ve Allah yolundan alıkoyduğunuz için kötülüğü tadarsınız. Büyük bir azabı hak edersiniz.

“Yeminlerinizi aranızda hile ve fesad aracı edinmeyin” buyruğu, te’kid olmak üzere tekrar edilmiştir. “Çünkü o takdirde sapasağlam yerleştikten sonra ayak kayırır.” Bu da, bu husustaki nehyin daha ileriye götürülmesi demektir. Çünkü yeminlere bağlı kalmanın dinde önemi çok büyüktür ve

İnsanlar arası ilişkilerde çokça tekrarlanır. Yani, yeminlerinizi içten içe, aldatmak ve fesad çıkarmak kastı ile yapmayın. O takdirde ayak (larınız) sapasağlam yerleştikten sonra kayıverir. Bu da, Allah'ın bilinip tanınmasından sonra, yeminlere bağlı kalınmamak suretiyle ayakların kayacağı anlamındadır. Bu, dosdoğru bir durumda iken, büyük bir kötülüğe düşen ve ona gömülen kimsenin durumunu anlatmak için kullanılmış bir istiâredir. Çünkü ayak kayacak olursa, kişiyi hayırlı bir durumdan kötü bir duruma nakleder. İşte Küseyyir'in şu mısraı da bu kabildendir:

فَلَمَّا تَوَافَيْنَا ثَبْتُ وَزَلْتُ

“İkimiz de yanyana gelince, ben sebat ettim, onun ise ayağı kaydı.”

Araplar, âfiyette iken belâya düşer olan, yahut zor bir duruma düşen hakkında da “ayağı kaydı” tabirini kullanırlar. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

سَيَمْنَعُ مِنْكَ السَّبْقُ إِنْ كُنْتَ سَابِقًا وَتَقْتُلُ إِنْ زَلْتَ بِكَ الْقَدَمَانِ

“Eğer sen ileri geçecek isen, senin ileri geçişin engellenecektir.
Ayakların kayacak olursa da öldürülürsün.”

Bir şey hakkında yanlışlık yapan kimseye de “o işte ayağı kaydı” denilir.

Bundan sonra yüce Allah, dünya azabı ve âhirette de büyük azab ile tehditte bulunmaktadır. Bu tehdit, Rasûlullah (sav)’a olan ahdini bozan kimseler hakkındadır. Çünkü önce ona ahid verdiği halde, daha sonra verdiği ahidini bozan ve imandan çıkan kimseler olmuştur. Bundan dolayı yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Allah yolundan alıkoyduğunuz için kötülüğü tadar-sınız.”** Dünyada kötülüğün tadılması, onların başlarına gelen ve hoşlanmadıkları şeylerdir.

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ
بَاقٍ ۖ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

95. Allah'ın ahdini az bir pahaya satmayın. Çünkü Allah katında olan sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz.

96. Sizin yanınızdaki tükenir. Allah'ın nezdindekiler ise kalıcıdır. Sabredenlerin mükâfatını elbette yapmakta olduklarının güzel ile vereceğiz.

“Allah'ın ahdini az bir pahaya satmayın.” Yüce Allah bu buyruk ile, rüşveti ve ahidleri bozmak karşılığında mal almayı yasaklamaktadır. Yani, az bir dünyalık karşılığında ahidlerinizi bozmayın. Dünyalığın -çok olsa dahi- az olmakla nitelendirilmesi, zeval bulacak şeylerden olmasından dolayıdır. O bakımdan, kesin olarak dünyalık azdır. Yüce Allah'ın: **“Sizin yanınızdaki tükenir, Allah'ın nezdindekiler ise kalıcıdır”** buyruğu ile kastedilen de budur. Bu buyrukla yüce Allah, dünyanın durumu ile âhiretin durumu arasındaki farkı açıklamaktadır. Birisi tükenip bitmekte, sonu gelmekte, Allah'ın nezdindeki bağışlar, lütufları ve cennetlerinin nimetleri ise, ahdini eksiksiz yerine getiren ve yaptığı akidlerde sebat gösteren kimseler için asla son bulmayacaktır. Şu beyitleri söyleyen ne güzel söylemiş:

المالُ ينفدُ حِلُّهُ وحرامه يوماً وتبقى في غدِ آثامه
ليس التَّقِيُّ بمُتَّقٍ لِإِلَهِهِ حتى يطيب شرابه وطعامه

“Malın helâli de haramı da bir gün gelir tükenir.

Yarına, geriye günahları kalır.

Allah'ından korkup gerçek takva sahibi olmak,

Ancak kişinin içeceği de yiyeceğinin de helâl ve temiz olmasına bağlıdır.”

Bir başka şair de bu konuda şöyle demektedir:

هَبِ الدُّنْيَا تَسَاقِ إِلَيْكَ عَفْوَاً أليس مصير ذاك إلى انتقال
وما دُنْيَاكَ إِلَّا مِثْلُ فَيْءٍ اظْلُكْ ثم آذن بالزوال

“Farzet ki dünya bütünüyle kendiliğinden senin önüne getirilmektedir.

Peki, sonunda bu değişmeyecek midir?

Senin dünyanın ancak bir gölge gibidir,

Seni gölgesinde barındırdı, sonra da zeval bulacağını ilan etti.”

İslâm ve itaat üzere ve masiyetlere karşı **“sabredenlerin mükâfatını elbette yapmakta olduklarının”** itaatlerinin **“güzel ile vereceğiz.”** Verilecek

olanların, itaatlerden daha güzel olmakla nitelendirilmesi, itaatlerin dışında kalan güzelliklerin mübah olmalarından dolayıdır. Mükâfat ise, ancak Allah'ın vaadi gereğince itaatler için söz konusudur.

Âsım ve İbn Kesir, “(وَلَنَجْزِيَنَّهُ)”: Elbette... mükâfatlandıracağız” şeklinde tazim “nun”uyla okumuşlardır. Diğerleri ise, “ya” ile (mükâfatlandıracaktır, anlamında) okumuşlardır.

Denildiğine göre, şu “...**satmayın**” ile bir sonraki âyetin buraya kadarki bölümü, Kindeli, Âbisoglu İmruu'l-Kays ile onun hasmı İbn Esva' hakkında inmiştir. Bunlar, bir toprak hakkında anlaşmazlığa düşmüş, İmruu'l-Kays yemin etmek isteyince, bu âyet-i kerimeyi işitmiş, bunun üzerine yemin etmekten vazgeçmiş ve arkadaşının haklı olduğunu ikrar etmiş. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ
حَيٰوةً طَيِّبَةً ۚ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

97. Erkek olsun, kadın olsun kim mü'min olduğu halde salih amel işlerse Biz, şüphesiz ona çok güzel bir hayat yaşatırız. Ve bunları elbette işlediklerinin en güzeli ile mükâfatlandıracağız.

“Erkek olsun, kadın olsun kim mü'min olduğu halde salih amel işlerse Biz, şüphesiz ona çok güzel bir hayat yaşatırız” buyruğu, şart ve cevabını ihtiva etmektedir. “**Çok güzel bir hayat**”ın mahiyeti hakkında beş görüş ileri sürülmüştür:

1- İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Ata ve ed-Dahlhâk'a göre helâl rızık demektir.

2- Hasan-ı Basrî, Zeyd b. Vehb ile Vehb b. Münebbih'e göre kanaat demektir. el-Hakem, bunu İkrime'den, o da İbn Abbas'ın görüşü olarak rivâyet etmiştir. Aynı zamanda Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın da görüşü budur.

3- Yüce Allah'ın, itaatleri işleme muvaffakiyeti demektir. Çünkü itaatleri işlemek, kişiyi Allah'ın rızasına ulaştırır. Bu anlamdaki açıklamayı da ed-Dahlhâk yapmıştır. Yine ed-Dahlhâk şöyle demiştir: Bir kimse, mü'min olarak salih amel işleyecek olursa, ister darlık içinde olsun, ister bolluk içinde olsun, onun hayatı güzel hayattır. Buna karşılık Allah'ı anmaktan yüz çeviren, Rabbi'ne iman etmeyen salih amel de işlemeyen bir kimsenin geçimi dardır ve onun hayatında hayır namına bir şey yoktur.

4- Mücahid, Katade ve İbn Zeyd de der ki: Güzel hayattan kasıt, cennettir. el-Hasen de böyle demiştir. el-Hasen devamla der ki: Cennet dışında hiç bir kimse için güzel hayat söz konusu değildir. Bunun, mutluluk olduğu da söylenmiştir. Bu görüş; İbn Abbas'dan rivâyet edilmiştir.

5- Ebû Bekr el-Verrâk da der ki: Güzel hayattan kasıt, itaatın tatlılığıdır. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî der ki: Güzel hayat, kulun kendi tedbirinden vazgeçerek, tedbirini hakka havale etmesi demektir. Cafer-i Sadık da şöyle demiştir: Güzel hayat, marifetullah ve Allah'ın huzurunda doğru ve samimi duruştur. Bunun, yaratıklardan müstağni kalmak ve hakka muhtaç olduğunu bilmek olduğu söylendiği gibi, kader-i ilâhiye rıza göstermektir, diye de açıklanmıştır.

“Ve bunları elbette işlediklerinin en güzeli ile” âhirette “mükâfatlandıracağız.” Şanı yüce Allah önce **“ona çok güzel bir hayat yaşatırız”** diye buyurduktan sonra, **“ve bunları elbette... mükâfatlandıracağız”** diye buyurması, “(مَنْ): **Kim**” kelimesinin hem tekil hem çoğul için kullanılabilmesinden dolayıdır. Bir seferinde zamir tekil olarak lafza, diğerinde ise çoğul olarak manaya ait olmuştur. Bu türden açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Salih der ki: Tevrat'a inanan bir grup insan ile İncil'e inanan bir grup insan ve putlara tapan bir başka grup insan oturdular. Bunlardan birisi, biz daha faziletliyiz dedi, diğerleri de; biz daha faziletliyiz deyince bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾

98. Kur'ân'ı okuyacağın zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı tek başlık halinde sunacağız:

Allah'a Sığınmak:

Bu âyet-i kerime, daha önce geçen yüce Allah'ın: **“Ve biz sana bu kitabı her şeyi açıklayan... olmak üzere kısım kısım indirdik”** (en-Nahl, 16/86) âyeti ile alâkalıdır. Sen, işte bu özellikteki Kitabı okumaya başlayacağında, şeytanın karşına dikilerek seni Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmekten, içindeki hükümlerle amel etmekten alıkoymak istemesine karşı Allah'a sığın. Yoksa Kur'ân okuduktan sonra Allah'a sığınmayı kastetmemektedir. Bilakis bu buyruk şu ifadeye benzer: Yemek yiyeceğin vakit Bismillah de. Yemek yemek isteyecek olursan Bismillah de, demektir.

Cübeyr b. Mut'im, babasından şöyle dediğini rivâyet eder: Ben, Rasûlullah (sav)'ı namaza başlarken şöyle buyurduğunu dinledim:

"(اللهم إني أعوذ بك من الشيطان من همزه وثغره ونفثه)": Allah'ım, Ben, şeytandan, onun dürtmesinden, kibirlenişinden (kibirliğe itmesinden) ve onun (batıl) telkinlerinden sana sığınırım."⁽¹⁾

Ebu Said el-Hudrî'nin rivâyet ettiğine göre de, Peygamber (sav) namazda kırâatten önce istiâzede bulunurdu.⁽²⁾

el-Kiyâ et-Taberî der ki: Seleften bazılarından, mutlak olarak kıraatten sonra istiâzede bulundukları da nakledilmiştir. Bunlar, yüce Allah'ın: "**Kur'ân okuyacağın (okuduğun) zaman, o kovulmuş şeytan'dan Allah'a sığın**" buyruğunu delil göstermişlerdir. Buyruğun zahirinin, istiâzenin kıraatten sonra olmasını gerektirdiğinde hiç şüphe yoktur. Çünkü yüce Allah'ın: "**Artık namazı bitirdiğiniz zaman, ayakta iken, otururken ve yanlarınız üzere iken Allah'ı anın**" (en-Nisâ, 4/103) buyruğuna benzemektedir. Ancak, bu anlama gelme ihtimali yoktur.

Çünkü bu da yüce Allah'ın: "**Söz söylediğinizde de adaletli olunuz**" (el-En'âm, 6/152) buyruğu ile: "(Peygamberin) *hanımlarından ihtiyacınız olan bir şey istediğinizde, onlardan perde arkasından isteyin*" (el-Ahzab, 33/53) buyruklarına benzemektedir. Bu buyruktan maksat, daha önce bir istekte bulunduktan sonra perde arkasından onlardan bir şey istemek değildir. Yine bir kimsenin: Konuşursan doğru söyle, ihrama girecek olursan guslet demesine de benzer. Ki, bu da ihram'a girmeden guslet anlamındadır. Bütün bunların anlamı, böyle bir şey yapmak istediğin vakit şunu yap, şeklindedir. İşte burada istiâze emri de böyledir.

Bu anlamdaki açıklamalar önceden geçtiği gibi, istiâze hakkındaki yeterli açıklamalar da bundan önce, (bk. Giriş bölümü, istiâze ile ilgili bahisler) geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ
يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ
وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

(1) *Ebû Dâvûd*, Salât 119; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 2; *Müsned*, III, 80, 81, 83, 85; ayrıca bk. *Müsned*, I, 404, VI, 156.

(2) *Ebû Dâvûd*, Salât 120; *Tirmizî*, Salât 65; *Dârimî*, Salât 33.

99. Doğrusu, iman edip yalnız Rabbleri'ne tevekkül edenler üzerinde onun hiç bir hâkimiyeti yoktur.

100. Onun hâkimiyeti, ancak kendisini dost edinip de (onu) O'na ortak koşanlar üzerindedir.

“Doğrusu, iman edip yalnız Rabbleri'ne tevekkül edenler üzerinde” azdırmak ve küfre sürüklemek hususunda **“onun hiç bir hakimiyeti yoktur.”** Yani, şeytanın insanları Allah tarafından bağışlanmayacak bir günaha zorla itmeye kudreti yoktur. Bu açıklamayı Süfyan yapmıştır. Mücahid de der ki: Şeytanın, elinde dostlarını kendisine davet ettiği masiyetlerin hak olduğuna dair hiç bir delili yoktur.

Şöyle de açıklanmıştır: Şeytan'ın, onlar üzerinde hiç bir hâkimiyeti söz konusu değildir. Çünkü Allah'ın düşmanı İblis -Allah'ın laneti üzerine olsun-: *“Yemin ederim ki ben de... onları toptan azdıracığım. Ancak onlardan, ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ”* (el-Hicr, 15/39-40) deyince, yüce Allah da kendisine: *“Benim kullarım üzerinde senin hiç bir tasallutun olmaz. Azgınlardan sana uyanlar müstesnâ”* (el-Hicr, 15/42) diye buyurmak suretiyle, kullar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiş bulunuyor.

Derim ki: Biz, bundan önce bunun, tahsisin söz konusu olduğu umumî bir ifade olduğunu açıklamış idik. Çünkü İblis, Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı tasallutu neticesinde hataya düşürüp kandırmış, fazilet sahibi kimselerin hatırlarına: Rabbini kim yarattı, gibi soruları getirmek suretiyle şaşırtma yoluna gitmiştir.

Nitekim el-A'raf Sûresi'nin sonlarında (7/200. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“Onun hakimiyeti, ancak kendisini dost edinip” ona itaat edip **“de onu Allah'a ortak koşanlar üzerinedir.”** Bir kimseyi veli (dost) edinmek, ona itaat etmek demektir. -Aynı kökten olmak üzere-; *“(توليت عنه)”:* Ondan yüz çevirdim” anlamındadır.

“(هو)”: **Ona**” ifadesinin, Allah'a... demek olduğunu, Mücahid ve ed-Dahlîhâk ifade etmişlerdir. Bu zamirin, şeytana raci olduğu da söylenmiştir. er-Rabi' b. Enes ve el-Kutebî böyle demişlerdir ki, anlamı şöyle olur: Onlar, şeytan sebebiyle (Allah'a) ortak koşmaktadırlar. (İşte onun hakimiyeti de böylelerinin üzerindedir.) Mesela, *“(كفرت بهذه الكلمة)”:* Ben bu söz sebebiyle kâfir oldum” denilir. *“(صار فلان بك عالماً)”:* Senin sebebinle filan kişi alim oldu” demektir. Yani, şeytanın dost edindiği kimseler (bu dostluk sebebiyle) Allah'a ortak koşan kimseler olurlar.

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا
 أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ
 الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى
 وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾

101. Biz, bir âyeti diğer bir âyetin yerine getirip değiştirdiğimizde, -Allah neyi indireceğini en iyi bilen olduğu halde- “sen ancak bir iftiracısın” dediler. Hayır, onların çoğu bilmezler.
102. De ki: “Onu Ruhü'l-Kudüs, Rabbinden hak olarak indirmiştir. İman edenlere tam bir sebat vermek için ve müslümanlara hîdâyet ve müjde olsun diye.”

“Biz bir âyeti, diğer bir âyetin yerine getirip değiştirdiğimizde -Allah neyi indireceğini en iyi bilen olduğu halde- ...” buyruğunun, Biz önceki bir şeriatı, sonradan gönderdiğimiz yeni bir şeriat ile değiştirdiğimizde... anlamında olduğu söylenmiştir. Bu açıklamayı İbn Bahr yapmıştır. Mücahid der ki: Biz bir âyeti kaldırıp, onun yerine başka bir âyeti koyacak olursak... demektir. Cumhûr da: Biz, bir âyeti onlara öncekinden daha ağır gelen bir başka âyet ile nesh ettiğimizde... diye açıklamışlardır.

Nesh ve tebdil (değiştirmek); bir şeyi kaldırmakla birlikte bir başkasını onun yerine koymak demektir. Nesh'e dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/106. âyetin tefsirinde) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır.

“**Sen ancak bir iftiracısın**” yalan söyleyen ve kendiliğinden uyduran bir kimsesin “**dediler.**” Diyenler, Kureyş kâfirleridir. Onlar bu sözlerini hükmün değiştirilmesini görmeleri üzerine söylemişlerdi. yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: “**Hayır, onların çoğu bilmezler.**” Hükümleri teşri edenin de, birinin yerine diğerini koyup değiştirenin de Allah olduğunu bilmezler. Yüce Allah'ın: “**De ki: Onu Ruhü'l-Kudüs... indirmiştir**” buyruğunda, Ruhü'l-Kudüs'ten kasıt Hz. Cebrail'dir. O, nesh edeni ve, nesh edileni ile Kur'ân'ın tamamını indirmiştir. Sahih bir isnadla Âmir eş-Şa'bî'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: “Üç yıl süreyle İsrail, Muhammed (sav)'a vahiy getirmekle görevlendirildi. O, birer, ikişer kelimeyi getirirdi. Daha sonra Hz. Cebrail Ona, Kur'ân-ı Kerim'i indirdi.”

Yine Müslim'in Sahih'inde belirtildiğine göre, yeryüzüne o güne kadar hiç inmemiş bir melek, Hamd (Fatih) Sûresi'ni Hz. Peygamber'e indirmişti.⁽¹⁾ Nitekim bu husustaki açıklamalar, bundan önce el-Fatih Suresi'nde (nüzulü ve ahkâmı ile ilgili bölüm, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Rabbinden” Rabbinin kelimelerinden **“hak olarak indirmiştir.”**

“İman edenlere” içindeki delil ve belgelerle **“tam bir sebat vermek için, müslümanlara hidâyet ve müjde olsun diye.”**

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي
يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٠٣﴾

103. Andolsun ki onların: “Ona muhakkak bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. İnkâra saparak kastettikleri o kimse- nin dili yabancısıdır. Bu ise apaçık bir Arapçadır.

“Andolsun ki onların: Ona muhakkak bir insan öğretiyor, dediklerini biliyoruz” buyruğunda, Hz. Peygamber'e öğretiyor dedikleri bu şahsın ismi hususunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre sözü geçen bu kişi, el-Fâkih b. el-Muğire'nin kölesi olup adı Cebr idi. Önceleri hristiyanken sonra İslâma girdi. Kureyş'in kâfirleri, Peygamber (sav)dan -ümmî olup hiç bir kitap okumamış olduğu halde- geçmiş ve gelecek olaylara dair haberleri işittiklerinde: Ona, bunları muhakkak Cebr öğretmektedir, diyorlardı. Cebr ise Arap olmayan bir kimse idi. yüce Allah da onların bu iddialarını şöylece cevaplandırmaktadır: **“İnkâra saparak kastettikleri o kimsenin dili yabancısıdır. Bu ise apaçık bir Arapçadır.”** Hiç bir insanın ve cinnin tek bir sûresine ve daha fazla bir bölümüne karşı çıkararak benzerini meydana koyamadığı böyle bir sözü Arap olmayan Cebr ona nasıl öğretebilir?

en-Nakkâş'ın naklettiğine göre, Cebr'in efendisi onu dövüyor ve ona şöyle diyordu: Muhammed'e sen öğretiyorsun ha! O: Allah'a yemin ederim ki hayır. Bilâkis o bana öğretiyor ve beni doğruya iletiyor, diyordu.

İbn İshak der ki: Bana nakledildiğine göre, Peygamber (sav) el-Hadramî oğullarının kölesi olan ve Cebr adındaki hristiyan bir kölenin yanında çokça otururdu. Bu kişi, (önceki) kitapları okuyan birisi idi. Bunun üzerine müşrikler: Allah'a andolsun ki, Muhammed'in bu getirdiklerini ona şu hristiyan Cebr'den başkası öğretmiyor.

(1) *Müslim*, Salâtul-Müsâfirîn 254; *Nesâî*, İftitâh 25.

İkrime ise, bu kişinin adı Yaîş idi, el-Hadramî oğullarının bir kölesi idi. Rasûlullah (sav) ona Kur'ân-ı Kerim'i öğretiyordu. Bu el-Maverdî nakletmektedir.

es-Sa'lebî'nin, İkrime ve Katade'den naklettiğine göre bu, Muğire oğullarının bir kölesi olup adı Yaîş idi. Arapça olmayan kitapları okumasını bilirdi. Kureyşlilerin: Şüphesiz ona bir insan öğretiyor, demeleri üzerine bu âyet-i kerime indi.

el-Mehdevî'nin, İkrime'den naklettiğine göre bu, Âmir b. Lüey oğullarının bir kölesi olup adı Yaîş idi.

Abdullah b. Müslim el-Hadramî dedi ki: Bizim, Aynu't-Temrliler'den hristiyan iki kölemiz vardı. Bunlardan birisinin adı Yesar, diğerinin adı da Cebr idi. el-Maverdî ile el-Kuşeyrî ve es-Sa'lebî de böyle nakletmişlerdir. Şu kadar var ki es-Sa'lebî şunları da söylemektedir: Bunlardan birisinin adı Nebt, künyesi Ebu Fûkeyhe idi. Diğerinin adı ise Cebr idi. Bunların ikisi de kılıç yapar ve kılıç bileyler idi. Elllerinde bulunan bir kitabı okuyorlardı. es-Sa'lebî (devamla) der ki: Bunlar, Tevrat ve İncil'i okurlardı. el-Maverdî ve el-Mehdevî ise Tevrat okurlardı, demişlerdir. Rasûlullah (sav) bunların yanlarından geçer, onların okuyuşlarını dinlerdi. Müşriklerin: Bunlardan öğreniyor, demeleri üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirerek müşrikleri yalanladı.

Bir diğer görüşe göre, müşrikler bu sözleriyle Selman el-Farisî (r.a)'ı kastetmişlerdi. Bunu ed-Dahlâk ifade etmiştir.⁽¹⁾

Bir diğer görüşe göre bu kişi, Bel'âm adında Mekke'deki bir hristiyan idi. Bu, Tevratı da okuyan birisi idi. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

Müşrikler de, Rasûlullah (sav)'ı bunun yanına girip çıkarken görüyorlardı. O bakımdan ona bunu öğreten ancak Bel'âm'dır dediler. el-Kutebî der ki: Mekke'de, Rumca konuşan ve Ebu Meysere diye anılan hristiyan bir adam vardı. Kimi zaman Peygamber (sav) onun yanında otururdu. Kâfirlerin: Şüphesiz Muhammed ondan öğreniyor, demeleri üzerine bu âyet-i kerime indi.

Bir rivâyete göre ise bu kişi Utbe b. Rabia'nın kölesi Addâs'tır. Bunun, Huveytîb b. Abduluzza'nın kölesi Âbis ile İbnü'l-Hadramî'nin kölesi Yesar Ebu Fûkeyhe oldukları da söylenmiştir. İkisi de İslâm'a girmişlerdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Derim ki: Bunların hepsi ihtimal dahilindedir. Çünkü Peygamber (sav) değişik zamanlarda, Allah'ın kendisine öğrettiklerinden bunlara da öğretmek

(1) Bu kişinin Selmân-ı Fârisî olma ihtimali çok uzaktır. Çünkü Selmân (ra) -Kurtubî'nin biraz sonra belirteceği gibi- Medine'de müslüman olmuştur; bu âyet ise Mekke'de inmiştir. Diğer taraftan, burada da kastedilen kişinin kimliğinin âyetin anlaşılmasında olumlu herhangi bir katkısı olmadığı açıkça ortadadır.

kastıyla bunların yanında oturmuş olabilir. Bu da Mekke'de oluyordu. en-Nehlâs der ki: Bu sözler birbirleriyle çelişen sözler değildir. Çünkü bu iddiada bulunanların bütün bunlara işaretle bulunmuş olmaları ve bunların Hz. Peygamber'e öğrettiklerini iddia etmiş olmaları muhtemeldir.

Derim ki: Ancak, ed-Dahhâk'ın, kastedilen bu kişinin Selman olduğunu dair ifadesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü Selman, Peygamber (sav)'ın yanına Medine'de iken gelmiş idi (ve müslüman olmuştu.) Bu âyet-i kerime ise Mekke'de inmiştir.

“İnkâra saparak kastettikleri o kimsenin dili yabancısıdır” buyruğundaki: “(الإلحاد): İnkâra sapmak” meyletmek demektir. “(لحد والحد): Doğrudan meyletti, saptı” anlamındadır. el-A'raf Sûresi'nde de (7/180. âyetin 2. bölümü, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“(يُلْحِدُونَ): **İnkâra saparak**” lafzını Hamza, (يُلْحِدُونَ) şeklinde “ya” ve “ha” harflerini üstün olarak okumuştur. Yani onların, meyledip işaretle bulundukları dil, Arapça olmayan bir dildir.

Ucme (acemîlik): Saklamak ve açıklamanın zıddı demektir. Erkek için; (العُجْمَة) kadın için de; (أعجم) denilir. Açık-seçik konuşamayan anlamındadır. “Kuyruk sokumu”na: (عجاء) denilmesi ise, gizli ve saklı olmasından dolayıdır. “(العجاء): Hayvan” demektir. Çünkü hayvan kendi halini açıkça ifade edemez. “(أعجت الكتاب) Kitabın anlaşılmayan yönlerini (gerekli noktalarla) izale ettim” demektir. Araplar kendi dillerini bilmeyen ve kendi dilleriyle konuşmayan herkese “A'cemî” derler. el-Ferrâ der ki: A'cem, dilinde ucmelik bulunan kimse demektir. İsterse Araplardan olsun. A'cemi yahut acemi ise, aslen acemlerden (Arap olmayanlardan) olan demektir. Ebu Ali der ki: A'cemî, fasih ve açık konuşamayan demektir. Araplardan olsun yahut olmasın farketmez. Aynı şekilde A'cem ve A'cemî de, fasih olsa dahi Aceme mensub olan kimse demektir.

“Dil” ile Kur'ân'ı kastetmiştir. Çünkü Araplar, kasideye ve beyite de dil (lisan) derler. Şair der ki:

لسانُ الشرِّ تهديها إلينا وخُنت وما حسبك أن نخونا

“Kötülük lisanını (kaside ve beyitini) bize hediye ediyorsun da, Hainlik ediyorsun. Bense senin hainlik edeceğini zannetmemiştim.”

Burada “lisan” ile şair, kasideyi kastetmektedir.

“Bu ise apaçık bir Arapçadır.” Yani, Arapça olup en fasih ve anlaşılır ifadelerledir.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

104. Allah'ın âyetlerine iman etmeyenleri şüphesiz ki Allah hidâyete erdirmez. Onlara can yakıcı bir azab da vardır.

“Allah'ın âyetlerine iman etmeyenleri” yani, şu Kur'ân-ı Kerim'e iman etmeyen müşrikleri **“şüphesiz ki Allah hidâyete erdirmez. Onlara can yakıcı bir azab da vardır.”**

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ
هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

105. Ancak Allah'ın âyetlerine iman etmeyenler, yalan uydurup düzerler. İşte yalancıların tâ kendileri onlardır.

“Ancak, Allah'ın âyetlerine iman etmeyenler, yalan uydurup düzerler.” Bu, onların Peygamber (sav)'ı yalan uydurmakla nitelendirmelerine verilen bir cevaptır.

“İşte yalancıların tâ kendileri onlardır.” Bu da onların yalancılıkla nitelendirilmelerinin ileri bir derecesini ifade etmektedir. Yani onların söyledikleri yalana nisbetle bütün yalanlar az sayılır. Mesela, filan kişi yalan söyledi, denilir ama, o yalancıdır denilmeyebilir.

Çünkü fiil kullanıldığı zaman bunun gerçekten durumu ifade etme ihtimali de vardır, öyle olmayabilir de. Ancak, sıfat olarak kullanılacak olursa, bu sıfat o kimseden ayrılmaz. Bundan dolayı Âdem, Rabbine karşı geldi ve sınırı aştı denilir ama, Âdem, isyankâr ve haddi aşandır, denilmez. Eğer, filan kişi yalan söyledi. O bakımdan o yalancıdır, denilecek olursa, o takdirde bu, o kimsenin yalancılık vasfının ileri derecede olduğu anlamındadır. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî yapmıştır.

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيْمَانِهٖ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهٗ
مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيْمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا
فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾

106. Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan müstesna olmak üzere, kim imandan sonra Allah'ı tanımaz ve fakat küfre göğüs açarsa, işte Allah'ın gazabı onların üzerinedir ve onlar için çok büyük bir azab da vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmi bir başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Gazabını Hakedenler:

Yüce Allah'ın: “**Kim, imandan sonra Allah'ı tanımaz...**” buyruğu, daha önce geçen: “*Yeminleri pekiştirdikten sonra bozmayın*” (en-Nahl, 16/91) buyruğu ile ilişkilidir. Bu şekilde küfre saparak ahidlerini bozanlar, ileri derecede yalancılık vasfına sahip olurlar. Çünkü buyruk: Rasûlullah (sav)'a bey'at ettikten sonra irtidat etmeyiniz, anlamındadır. Yani kim imanından sonra küfre sapar ve irtidat ederse, Allah'ın gazabı onun üzerinedir.

el-Kelbî der ki: Bu buyruk, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh, Mikyes b. Subabe ve Abdullah b. Hatal ile Kays b. el-Velid b. el-Muğire hakkında inmiştir. Çünkü bunlar imanlarından sonra kâfir olmuşlardır. Daha sonra ise “**zorlanan müstesnâ olmak üzere**” diye buyurmaktadır. ez-Zeccâc der ki: “**Kim imandan sonra Allah'ı tanımaz**” buyruğu, (bir önceki âyette sözü edilen) Allah'a yalan uydurup düzenlerden bedeldir. Yani, ancak iman ettikten sonra Allah'ı inkâr eden kimseler, yalan uydurup düzerler. ez-Zeccâc istisnanın sonuna kadar ifadenin tamam olmadığı kanaatine vardığından, bunu makabli ile alakalı kabul etmiştir. el-Ahfeş ise, “(مَنْ): **Kim...**” ifadesinin mübtedâ olduğunu, haberinin ise mahzûf olduğunu söylemiştir. Bu haberin zikredilmeyerek ikinci; “(مَنْ): **Kim**”in haberi ile yetinilmiştir. Bu da bir kimsenin: “(مَنْ يَأْتَانِي مِنْ يَحْسَنُ نَكْرَمُهُ): Kim bize gelir ve kim ihsan ederse, biz de ona ikram ederiz” ifadesine benzemektedir.

2. Zorlama İle İlgili Buyruğun Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: “**Zorlanan müstesna olmak üzere**” buyruğu, tefsir âlim-

lerinin görüşüne göre, Ammâr b. Yâsir hakkında inmiştir. Çünkü Ammâr (r.a) kendisinden istedikleri şeylere kısmen yaklaşmış idi. İbn Abbas der ki: Müşrikler onu, babasını, annesi Sümeyye'yi, Suheyb'i, Bilâl'i, Habbab'ı ve Salim'i alıp onlara işkence etmeye başladılar. Sümeyye, iki deveye bağlandı ve ön tarafına bir harbe saplandı. Ona, sen erkekler sebebiyle İslâm'a girdin, denildi. Hem kendisi hem de kocası Yâsir öldürüldü. İslâm tarihinde ilk öldürülen (şehid edilen) kişiler bunlardır. Ammâr ise, zor ve baskı altında diliyle onların istediklerini söyledi. Bunu Rasûlullah (sav)'a arzedince, Rasûlullah (sav) da ona: "Kalbini nasıl buluyorsun?" deyince O, iman ile dopdolu ve huzur bulmuş olarak, diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) ona: "Bir daha aynı şeyi yapmaya kalkışacak olurlarsa, sen de öyle yap" diye buyurdu.⁽¹⁾

Mansur b. el-Mu'temir, Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İslâm tarihinde ilk kadın şehid Ammar'ın annesidir. Onu Ebu Cehil öldürmüştür. Erkeklerden ilk şehid ise Ömer (ra)'in azadlısı Mihcâ'dır. Yine Mansûr, Mücâhid'den şöyle dediğini nakletmektedir: İslâm'ı (müslüman olduklarını) ilk olarak açığa vuranlar şu yedi kişidir: Rasûlullah (sav), Ebû Bekir, Bilâl, Habbâb, Suhayb, Ammâr, annesi Sümeyye.

Rasûlullah (sav)'ı, Kureyş'ten gelebilecek zararlara karşı Ebu Talib, Ebu Bekr'i kavmi himaye etti. O bakımdan Kureyşliler diğerlerini alarak onlara demir zırhlar giydirdiler. Sonra da güneşte onları bırakıp zırhların kızmasını sağladılar. Nihâyet demir ve güneşin aşırı harareti onları alabildiğine bitkin düşürdü. Akşam vakti Ebu Cehil yanında bir harbe ile geldi. Onlara sövmeye, onları azarlamaya koyuldu. Sümeyye'nin de yanına gitti, ona da sövüp saymaya, oldukça çirkin sözler söylemeye başladı. Daha sonra elindeki harbeyi fercinden sapladı ve ağzından çıktı. Böylelikle Hz. Sümeyye'yi (r.anha) şehid etmiş oldu. (Mücahid devamla) dedi ki: Diğerleri ise, kendilerinden istenen sözleri söylediler. Bilâl müstesna. O, Allah yolunda canını fedâ etmeyi göze aldı. Ona işkence yapmaya ve: Dininden dön, demeye koyuldular. Kendisi ise "ehad, ehad" deyip duruyordu. Nihâyet onun bu direnmesinden usandılar. Sonra, ellerini kollarını bağlayarak boynuna da liften bir ip bağladılar ve kendi çocuklarına teslim ettiler. Onlar da Mekke çevresindeki dağlar arasında onunla oyuncak gibi oynamaya koyuldular. Nihâyet onlar da ondan usanıp onu terk ettiler. Ammâr dedi ki: Hepimiz onların istedikleri sözleri söyledik. Allah rahmetiyle imdadımıza yetişmemiş olsaydı (helâk olurduk). Ancak Bilâl, Allah uğrunda canını önemsemedi. Kavmi de onu önemsemeyerek işkenceye maruz kaldı ve sonunda usanıp bıraktılar.

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 357.

Sahih olan ise, Hz. Ebu Bekir'in, Bilâl'i satın alıp onu âzâd ettiğidir.

İbn Ebi Necih'in, Mücahid'den rivâyet ettiğine göre Mekke'de bazı kimseler iman etmişlerdi. Muhammed (sav)'ın Medine'de bulunan ashabından birisi onlara: Yanımıza hicret ediniz. Bizler sizi yanımıza hicret etmedikçe kendimizden göremeyiz, dediler.

Bunun üzerine Medine'ye gitmek kastıyla Mekke'den çıktılar. Kureyşliler yolda onlara yetiştiler. Onları, işkenceye maruz bıraktılar, bunlar da istemeyerek, zor ve baskı altında kalarak küfrü gerektiren sözler söylediler. İşte bu âyet-i kerime onlar hakkında nâzil oldu.

Bu iki rivâyeti Mücahid'den, İsmail b. İshak nakletmektedir.

Tirmizî ise, Âişe (r.anha)'dan şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ammâr, iki şey arasında muhayyer bırakıldıkça, mutlaka onların en doğru olanını tercih etmiştir." Bu hadis hasen, garib bir hadistir.⁽¹⁾

Enes b. Malik'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz cennet üç kişiye hasret duyar: Ali, Ammâr ve Selman b. Rebîa." Tirmizî dedi ki: Bu, garib bir hadistir. Ve biz bunun, el-Hasan b. Salih'in rivâyet ettiği yoldan başka bir yoldan geldiğini bilmiyoruz.⁽²⁾

3. Zorlamanın (İkrâhın) Hükme Etkileri:

Yüce Allah, zorlama (ikrâh) halinde küfrü, müsamaha ile karşılayıp bundan dolayı sorgulamadığından, ilim adamları da şeriatın bütün fer'î hükümlerini bu asla göre yorumlamışlardır. Bu fer'î hükümler için zorlama söz konusu olduğu takdirde bundan dolayı kişi sorumlu tutulmaz ve buna herhangi bir hüküm terettüp etmez. Peygamber (sav)'dan rivâyet edilen meşhur haberde de bu husus ifade edilmiştir: "Ümmetimden hata, unutma ve işlemek üzere zorlandıkları şey (in sorumluluğu) kaldırılmıştır."⁽³⁾

Bu haberin senedi sahih olmasa dahi, ilim adamlarının ittifakı ile, ihtiva ettiği mana sahihtir. Bunu, Kadı Ebu Bekir b. el-Arabî ifade etmiştir.

Ebu Muhammed Abdulhak ise, hadisin isnadının sahih olduğunu sözkonusu etmiş ve şöyle demiştir: Ebu Bekir el-Asilî bunu, "*el-Fevâid*"de, İbnü'l-Münzir de "*Kitabü'l-İknâ*"da zikretmiştir.

(1) Tirmizî, Menâkıb 34.

(2) Tirmizî, Menâkıb 33. Tirmizî'nin eldeki baskılı nüshasında sadece: "Selman" denilmekte, bab başlığında ise: "Menakıbu's-Selmâni'l-Fârisi (ra)" denilmektedir.

(3) İbn Mâce, Talâk 16.

4. Öldürülmek Korkusuyla (İkrâh) Küfrü Gerektiren Sözleri

Söyleyenin Hükmü:

İlim ehli icma ile, öldürüleceğinden korkacak kadar küfre zorlanan (ikrâh olunan) kimsenin, kalbi iman ile dolu olduğu halde kâfir olursa, günah-kâr olmayacağını, hanımının ondan bâin (boş) olmayacağını ve hakkında küfür hükmü verilmeyeceğini kabul etmişlerdir. Malik'in, Kûfelilerin ve Şâfiî'nin görüşü budur.

Ancak, Muhammed b. el-Hasen şöyle demiştir: Bir kimse, şirki açığa vuracak olursa, zahiren o mürted olur. Kendisi ile yüce Allah arasında ise müslümandır. Hanımı ondan bâin talâk ile boş olur, ölürse namazı kılınmaz. Babası müslüman olarak ölürse, babasından da miras almaz.

Ancak, Kitap ve Sünnet bu kanaati reddetmektedir. Çünkü yüce Allah burada: **"Zorlanan müstesna olmak üzere"** diye buyurduğu gibi, başka yerlerde de şöyle buyurmaktadır: *"Onlardan gelecek bir zarardan korunmaya çalışmanız müstesnâ"* (Âli İmran, 3/28); *"Nefislerine zulmedenler olarak canlarını alacağı kimselere melekler: Ne işte idiniz? derler. Onlar: Biz, yeryüzünde mustaz'af kimselerdik derler."* (en-Nisâ, 4/97) Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ancak çare bulamayan, yol bulamayan erkek kadın ve çocuklardan mustaz'af olanlar müstesnâ."* (en-Nisâ, 4/98) Böylelikle yüce Allah, mağlup düşürülmeleri söz konusu olmadıkça Allah'ın emrettiklerini terk etmeyen mustaz'afları mazur görmektedir. İkrâh altında bulunan kişi ise ancak mustaz'aftır ve Allah'ın emirlerini yerine getirmekten imtina etmeyen birisidir. Bu açıklamayı Buhârî yapmıştır.⁽¹⁾

5. Zorlama (İkrâh) Dolayısı İle Verilen Ruhsatlar:

İlim adamlarından bir kesimin kanaatine göre (ikrâh halinde) ruhsat, yalnızca sözle ilgilidir. Fiil hakkında ise ruhsat sözkonusu değildir. Meselâ, Allah'tan başkasının önünde secde etmek, kıbleden başka bir tarafa namaz kılmak, müslüman bir kimseyi öldürmek yahut vurmak ya da malını yemek, yahut zina etmek, içki içmek, faiz yemek gibi zorlamalar halinde ruhsat sözkonusu değildir. Bu görüş, Hasan-ı Basrî -Allah ondan razı olsun- den rivâyet edilmiştir. el-Evzaî ile bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımızdan Suhnûn'un kanaati de budur.

Muhammed b. el-Hasen ise der ki: Esir olan bir kimseye: Bu puta secde et, aksi takdirde seni öldürürüz denilecek olursa, eğer put kible tarafında ise, secde etsin ve yüce Allah'ın önünde secde etmek niyetini taşınsın. Şâyet kıl-

(1) *Buhârî*, İkrâh (89.) bölümünün başında daha geniş açıklamalar için, meselâ, el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XII, 328, vd.na bakılabilir.

leden başka bir tarafa ise, onu öldürecek olsalar dahi secde etmemelidir.

Sahih olan ise, kibleden başka bir tarafta olsa dahi, secde edebileceğidir. Böyle bir durumda da secde etmek niye uygun olmasın ki? Çünkü Sahih'te İbn Ömer'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) Mekke'den Medine'ye gelişinde, bineği üzerinde yüzü hangi tarafa dönük olursa olsun (nafile) namaz kılardı. İşte yüce Allah'ın: "**Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır**" (el-Bakara, 2/115) âyeti bu hususta nâzil olmuştur.⁽¹⁾ Bir rivâyette ise: Bineği üzerinde de vitir kılardı. Şu kadar var ki, bineği üzerinde farz namaz kılmazdı, denilmektedir.⁽²⁾

Güvenlik halinde, yolculuk sebebiyle bineğin üzerinden inmenin vereceği yorgunluk dolayısıyla, yolculukta bu şekilde namaz kılmaya mübah olduğuna göre, böyle bir durumda bu niçin mübah olmasın?

İkrâh dolayısıyla ruhsatın yalnız söze münhasır olduğunu kabul edenler, İbn Mes'ud'un şu sözünü delil gösterirler: Otorite sahibi bir kimserin bana vuracağı iki kamçıyı önleyebilecek ise, söylemeyeceğim hiç bir söz yoktur. Burada İbn Mes'ud ruhsatı söze münhasır olarak dile getirmiş, davranıştan söz etmemiştir. Ancak, İbn Mes'ud'un bu sözünde delil olacak taraf yoktur. Çünkü burada sözün, misal olarak zikredilmiş olma ihtimali vardır ve o, fiilin de aynı hükümde olduğunu kastetmiş olabilir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Kişi içten içe imanını muhafaza etmesi şartıyla, fiilî ya da sözlü ikrâh arasında fark yoktur. Bu görüş, Ömer b. el-Hattab ve Mekhul'den rivâyet edilmiştir. Malik ile Iraklılardan bir kesimin görüşü de budur. İbnü'l-Kasım'ın, Malik'den rivâyetine göre bir kimse içki içmeye, namazı terketmeye yahut Ramazan günü oruç açmaya zorlanacak olursa, bu kimseden günah kaldırılmıştır.

6. Çeşitli Fiilleri İşlemek İçin Zorlanma (İkrâh):

İlim adamları, icma ile şunu kabul etmişlerdir: Başkasını öldürmek üzere zorlanan bir kimsenin, o kimseyi öldürmeye kalkışması, döverek veya başka bir yolla onun haram olan haklarını çiğnemesi caiz değildir. Böyle bir baskıya maruz kalan kişi, başına gelen bu musibete sabreder, başkasına zarar vermek suretiyle kendisini kurtarmaya kalkışması helâl değildir, dünya ve âhîrette Allah'tan esenlik dilemekle yetinir.

Zina konusunda görüş ayrılığı vardır. Mutarrif, Esbağ, İbn Abdî'l-Hakem ve İbnü'l-Mâcişûn derler ki: Hiç kimse bu işi yapamaz. Öldürülecek olsa dahi yapmamalıdır. Yapacak olursa günahkârdır ve ona had uygulamak gere-

(1) *Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirîn 33; *Nesâî*, Salât 23; *Müsned*, II, 20.

(2) *Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirîn 39; *Nesâî*, Salât 23.

ki Ebu Sevr ve el-Hasen de böyle demişlerdir.

İbnü'l-Arabî der ki: Sahih olan, böyle bir kimsenin zinaya kalkışmasının caiz olduğu ve böyle bir kimseye haddin -gerekli olduğunu görenlerin aksine-gerekmediğidir. Çünkü bunlar, böyle bir kimsenin şehvetinin hılkatten gelen bir şehvet olduğunu ve bunun için ikrâhın düşünölemeyeceğini kabul etmişlerdir. Ancak bunlar, şehveti asıl hareket ettiren sebepten gafil kalmışlardır. Bu ise, böyle bir şeye mecbur edilmektir. Zaten onun hükmünü kaldıran da budur. Had ancak ihtiyarî bir sebebin ortaya çıkardığı şehvet dolayısıyla gereklidir. Bu durumda haddi gerekli görenler, bir şeyi zıddına kıyas etmişlerdir. O bakımdan bunlar, kendiliklerinden doğruya isabet ettirememişlerdir.

İbn Huveyzimendâd da "*Ahkâm*"ında şöyle demektedir: Mezhebimize mensup ilim adamlarımız, kişinin zinaya ikrâh edilmesi halinde, hükmün ne olacağı konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Kimisi böylesine had uygulanır demişlerdir. Zira o, bu işi kendi ihtiyarı ile yapmaktadır. Kimisi de buna had gerekmez, derler. İbn Huveyzimendâd dedi ki: Sahih olan da budur. Ebu Hanife de şöyle demektedir: Eğer onu zinaya zorlayan kişi sultan (devlet yetkilisi)'nden başkası ise, ona had uygulanır. Onu zorlayan kişi sultan ise, kıyasa göre had vurulması gerekir. Ancak ben istihşanen ona had vurulmaması gerektiği kanaatindeyim. İki arkadaşı (Ebu Yusuf ile Muhammed) ona muhalefet ederek şöyle derler: Her iki durumda da böylesine had gerekmez. Onlar bu konuda, erkekliğin sertleşmesini göz önünde bulundurmayıp şöyle demişlerdir: Zina işlemekle öldürölmekten kurtulacağını bildiği takdirde bu işe kalkışması caiz olur. İbnü'l-Munzir de der ki: Bu durumda böylesine had gerekmez, bu konuda zorlayan kimsenin devlet yetkilisi olması ile olmaması arasında da bir fark yoktur.

7. Zorlanan Kimsenin (*Mükreh*) Boşaması ve Kölelerini Âzâd Etmesi:

İlim adamları, zorlama altındaki kimsenin hanımını boşaması ve kölesini âzâd etmesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Şafiî ve mezhebine mensup ilim adamları: Bu konuda ona hiç bir şey düşmez, derler. İbn Vehb'in, İbn. Ömer, Ali ve İbn Abbas'dan naklettiğine göre onlar, böyle bir kimsenin boşamasının hiç bir hüküm ifade etmediği görüşünde idiler. İbnü'l-Münzir de, İbn ez-Zübeyr, İbn Ömer, İbn Abbas, Ata, Tavus, el-Hasen, Şureyh, el-Kasım, Salim, Malik, el-Evzaî, Ahmed, İshâk ve Ebu Sevr'den de bu görüşü nakletmektedir.

Bir başka kesim ise böyle birisinin boşamasını geçerli kabul etmişlerdir. Bu görüş eş-Şa'bî, en-Nehaî, Ebu Kılâbe, ez-Zührî ve Katade'den rivâyet edilmiştir. Kûfeli ilim adamlarının görüşü de budur. Ebu Hanife der ki: İkrâh al-

ında bulunan kimsenin boşaması geçerlidir. Çünkü böyle bir kişinin ikrâh ile kaybettiği, rızadan daha fazla birşey değildir. Rıza ise boşamada -tıpkı alay olsun diye bu işi yapan kimsede olduğu gibi- şart değildir.

Ancak bu batıl bir kıyastır. Alay olsun diye hanımını boşayan kimse, kendi rızası ile boşamayı gerçekleştirmeyi kastetmiştir. Zorlanan bir kimse ise, hanımını boşamaya razı da değildir, böyle bir niyete de sahip değildir. Hz. Peygamber ise: "Ameller ancak niyetler iledir"⁽¹⁾ diye buyurmuştur. Buhârî'de de şöyle denilmektedir: İbn Abbas, hırsızların zorlaması sonucu hanımını boşayan kimse hakkında: Bunun hiç bir kıymeti yoktur, demiştir.⁽²⁾ İbn Ömer, İbn ez-Zübeyr, eş-Şa'bî ve el-Hasen de böyle demişlerdir. eş-Şa'bî de şöyle der: Hırsızlar, böyle bir kimseyi zorlayacak olurlarsa bu talak değildir. Eğer devlet yöneticisi (sultan) onu zorlayacak olursa, o takdirde bu bir talaktır. İbn Uyeyne bunu açıklayarak şöyle demektedir: Çünkü hırsız, böyle bir kimseyi öldürmeye kalkışır. Devlet yöneticisi ise bu durumda kimseyi öldürmez.

8. Zorlama Altında Yapılan Alış-Veriş:

Zorlama altında bulunan (mükreh) ile baskı altında bulunan (madğût)'ın alış verişinin iki hali söz konusudur. Birincisi kişinin yerine getirmekle yükümlü olduğu bir hak (vazife) dolayısıyla malını satması halidir. Böyle bir satış geçerlidir, uygundur. Fukahâyâ göre bu satışta dönüş söz konusu değildir. Çünkü böyle bir kimsenin o sattığı malın dışındaki bir şeyle üzerindeki hakkı hak sahibine ödemesi gerekir. Böyle bir işi yapmadığına göre, onun bu malı-satışı, kendi tercihi ile yapmış gibidir ve o bakımdan böyle bir satış onun için bağlayıcıdır.

Zulmên zorlanarak, yahut baskı altında tutulan kimsenin satışı ise, satacının aleyhine olmak üzere caiz değildir. Bu durumda böyle bir kimsenin herhangi bir bedel ödemediği kendi eşyasını alması öncelikle söz konusudur. Bu durumda müşteri de ödediği bedeli gider o zalimden alır. Şâyet eşya telef olmuşsa, bu durumda ikrâh altında satan, o malın bedelinden veya kıymetinden hangisi daha fazla ise, -eğer müşteri, zalimin yaptığı bu haksızlığı bilmeyen birisi ise- zalimden alır. Mutarrif der ki: Zorlanan kimsenin durumunu bilen müşteriler, satın aldıkları kölelerin ve ticaret mallarının -tıpkı gasıp gibi- tazminatını öderler. Satın alanın, bu satın almadan sonra köleler hakkındaki âzâd yahut tedbir (ölümünden sonra âzâd olmalarını söylemesi)

(1) Bu hadisin zikredildiği bazı yerler: *Buhârî*, Bed'u'l-Vahy 1, İman 41, Nikâh 5, Talâk 11...; *Müslim*, İmâre 155; *Ebû Dâvûd*, Talâk 11; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 16; *Nesâî*, Tahâre 59...; *İbn Mâce*, Zühd 26; *Müsned*, I, 25. 43...

(2) *Buhârî*, Talâk 11.

yahud vakıf gibi yeni tasarrufları, zorlanan kimseyi (mükrehi) bağlamaz ve o kendi malını geri almak hakkına sahiptir. Suhnûn der ki: Mezhebimize mensup ilim adamları da, Irak alimleri de ittifakla mükrehin, zulüm ve haksızlık esası üzere yapılacak satışları caiz değildir, demişlerdir. Bu bir icmadır.

9. Zorlanan Kimsenin (Mükrehin) Nikâhı:

Mükrehin nikâhına gelince, Suhnûn der ki: Mezhebimize mensup ilim adamları, mükreh erkek ve kadının nikâhının batıl olduğunu icma ile (ittifakla) kabul etmişler ve şöyle demişlerdir: Böyle bir nikâh üzere devam etmek caiz değildir, çünkü böyle bir nikâh akdi gerçekleşmemiştir.

Muhammed b. Suhnûn der ki: Iraklılar, ikrâh altındaki kimsenin nikâhını caiz kabul etmiş ve şöyle demişlerdir: Bir kimse bir kadına on bin dirhem mehir ile ödemek üzere nikâhlanmaya zorlanacak olursa ve o kadının dengi olan diğer kadınların mehri bin dirhem ise, bu nikâh caizdir; fakat onun ödemekle mükellef olduğu mehir miktarı bin dirhemdir, bundan fazlası batıl olur. Muhammed (b. Suhnûn) der ki: Iraklılar bin dirhemden fazlasını iptal ettikleri gibi, zorlama sebebiyle nikâhı da iptal etmeleri gerekir. Onların bu görüşleri, Ensar'dan olan Hizam kızı Hansâ yoluyla gelen hadiste sabit olan sünnete⁽¹⁾; de Peygamber (sav)'ın nikâhlanmaları hususunda kadınlarla istişare edilmesini emreden sünnete de muhaliftir. Buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. O bakımdan onların bu görüşlerinin bir anlamı da yoktur.

10. Nikâh ve Cinsel İlişki İçin Zorlama:

Nikâh için zorlanmakla birlikte, cinsel ilişki ve nikâha razı olmak için zorlanmayan bir kimse, bu şekilde nikâhlandığı bir kadın ile cinsel ilişkiye geçecek olursa, bize göre miktarı tesbit edilen mehir esas alınarak nikâhı geçerlidir ve ona had uygulanmaz. Şâyet: Ben nikâha razı olmayarak onunla cinsel ilişkiye geçtim, diyecek olursa, ona had ve miktarı tesbit edilmiş mehri ödemek düşer. Çünkü bu kimse miktarı tesbit edilen mehri iptal etmek için iddiada bulunmaktadır. Şâyet kadın, erkeğin nikâha zorlandığını bilerek bu işe kalkışacak olursa, ona da had uygulanır.

Nikâhı kabul etmeye ve cinsel ilişkiye zorlanan kadına had düşmez ve onun mehir alma hakkı olur, ilişkiye geçen erkeğe had uygulanır. Bu mesele iyice bellenmelidir. Bunu Suhnûn ifade etmiştir.

(1) Dul bir kadın iken, babası Hansâ'yı evlendirdi. Ancak Hansâ bu işten hoşlanmadı. Rasûlullah'a arz edince, o da babasının nikâhını geçersiz saydı. (*Buhârî*, Nikâh 42, İkrâh 3, Hiyel 11; *Ebü Dâvûd*, Nikâh 25; *Nesâî*, Nikâh 35; *Dârimî*, Nikâh 14; *Muvatta*, Nikâh 25; *Müsned*, VI, 328).

11. Kadının Zinaya Zorlanması:

Kadın, zinaya zorlanacak olursa, ona had düşmez. Çünkü yüce Allah: **"Zorlanan müstesnâ olmak üzere"** diye buyurmuştur. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Allah, ümmetimin hata, unutma ve zorlanarak yaptıkları şeylerini affetmiştir."⁽¹⁾ Yüce Allah'ın: **"Kim onları zorlarsa, şüphe yok ki Allah, onların zorlanmalarından sonra mağfiret ve rahmet edicidir."** (en-Nûr, 24/33) buyruğu da bunu gerektirmektedir ki, burada sözü edilenler zinaya zorlanan cariyelerdir.

Köle tarafından zinaya zorlanan cariye hakkında Hz. Ömer'in verdiği hüküm de bu şekilde olup, o cariyeye zina cezası uygulamamıştır.

İlim adamları, zinaya zorlanan kadına had uygulanmayacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Malik de şöyle demektedir: Kadın, kocası bulunmaksızın hamile olduğu görülüp de, ben zina etmek için zorlandım, diyecek olursa, onun bu iddiası kabul olunmaz ve ona had uygulanır.

Ancak bu hususta onun bir beyyinesi bulunuyor yahut kanları akararak gelmiş veya zorlanırken yanına varılmış olması veya buna benzer durumunun tesbit edilmesi hali müstesnâdır.

Malik, bu hususta Ömer b. el-Hattab'ın şu sözlerini delil göstermektedir: Muhsan olmaları halinde ve beyyine bulunup yahut hamilelik görülüp veya itiraf sözkonusu ise, erkek ve kadınlardan zina edenlerin recm edilmeleri Allah'ın Kitabında yer alan bir gerçektir.⁽²⁾

İbnü'l-Münzir der ki: Ben, bu hususta birinci görüşü kabul etmekteyim.

12. Zinaya Zorlanan Kadına, Mehrin Gerekip Geremediği:

Zorlanarak kendisiyle zina edilen kadına mehir vermenin gerekip gerekmediği hususunda görüş ayrılığı vardır. Ata ve ez-Zührî derler ki: Böyle bir kadına mehr-i misil verilmesi gerekir. Bu, Malik, Şafiî, Ahmed, İshak ve Ebu Sevr'in de görüşüdür. es-Sevrî der ki: Onunla zina eden erkeğe had uygulanacak olursa, mehir de söz konusu olmaz. Bu görüş, eş-Şa'bî'den de rivâyet edilmiştir. Malik'in mezhebine mensup ilim adamları da, rey ashabı da bu görüştedirler. İbnü'l-Münzir ise birinci görüş sahilî olandır, demektedir.

13. Kocadan Hanımının Zorla Alınmak İstenmesi:

Bir kimse hanımını ellerine vermesi helal olmayan kimselere teslim etmeye zorlanacak olursa, onu verir ve bu uğurda kendisini ölüme bırakmaz. Onu

(1) *İbn Mâce*, Talâk 16.

(2) *Buhârî*, Hudûd 31; *Müslim*, Hudûd 15; *Muvatta*, Hudûd 8; *Müsned*, I, 40, 55.

kurtarmak için herhangi bir eziyete de katlanmasına gerek yoktur.⁽¹⁾ Bu konudaki asıl dayanak, Buhârî'nin, Ebu Hureyre'den yaptığı şu rivâyettir: Ebu Hureyre dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İbrahim (a.s), Sâra ile hicret etti. Onunla bir şehire girdi. Orada krallardan bir kral yahut zorbalardan bir zorba vardı. Bu kral ona, o kadını bana gönder, diye haber gönderdi. Hz. İbrahim onu gönderdi. Kral, Sâra'ya gitmek üzere kalktı, o da kalkıp abdest alıp namaz kıldı ve şöyle dua etti: Allah'ım, eğer ben Sana ve senin peygamberine iman etmiş isem şu kâfiri bana musallat etme. Birden hırıltılı nefes almaya başladı ve ayağını yere vurmaya koyuldu."⁽²⁾

Bu hadis, aynı zamanda Sârâ'nın kınanacak bir hali sözkonusu olmadığı gibi, zorlanan bir kadın için kınamanın; halvetten daha büyük işler dolayısıyla da haddin sözkonusu olmayacağına delil teşkil etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

14. Zorlama Altında Yapılan Yemin:

Zorlanarak yemin edenin (mükreh'in) yemini ise Malik, Şafîî, Ebû Sevr ve ilim adamlarının çoğunluğuna göre hiç bir şey gerektirmez. İbn Mâcîşûn der ki: Bir kimse yemin etmeye zorlanacak olursa, ister Allah'a itaat olan bir hususa dair yemin etsin, ister masiyet olan bir hususa dair yemin etsin farketmez.

Mutarrif de şöyle demektedir: Bir kimse, Allah'a isyanı gerektirecek bir hususa yahut da işlenmesi itaat da olmayan, masiyet de olmayan bir hususa dair yemine zorlanacak olursa, bu husustaki yemin hükümsüzdür. Eğer, mesele yöneticinin fasık bir kimseyi yakalayarak ona talâk ile içki içmeyeceğine dair yemin ettirse, yahut fasıklık etmeyeceğine, yapacağı işinde kimseyi aldatmayacağına dair yemin etmeye zorlasa, yahut da baba oğlunu terbiye etmek maksadıyla yemin ettirirse, böyle bir yemin bağlayıcıdır. İsterse ikrâh altında bulunan kimse yükümlü tutulduğu bu hususlarda hata etmiş dahi olsa farketmez. İbn Habib de böyle demiştir.

(1) Bu görüşe delil gösterilen hadis ile ilgili olarak şu söylenebilir: Bu hadis, bu görüşe delil olamaz. Çünkü Hz. İbrahim'in, Allah'ın bir peygamberi olarak, böyle bir duruma karşı korunacağından emin bir durumda olması ihtimali vardır. Sâra da mü'min olarak gösterilebilecek en büyük direnci göstermiş ve karşı koymuştur. Allah'tan bu zorbaya karşı kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Sonuç olarak şunu söylemek daha uygun görülebilir: Böyle bir sınavla karşı karşıya kalan erkek ve kadın, ikrâha boyun eğmemek için bütün güçleriyle karşı koymalıdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in: "... ailesi (hanımı)nı savunurken öldürülen şehiddir..." (*Ebû Dâvûd*, Sünne 29; *Nesâî*, Tahrîmu'd-Dem 23; *Tirmizî*, Diyat 21) diye buyurmuş olması bu uğurda işin nerelere kadar göze alınabileceğini/alınması gerektiğini işaret etmektedir.

(2) *Buhârî*, İkrâh 6, Buyû 100; *Müsned*, II, 404.

İbu Hanife ve Kûfelilerden ona uyanlar ise şöyle derler: Böyle bir kimse bir işi yapmamak üzere yemin edip de sonradan yapacak olursa, yemini bozmuş olur. Derler ki: Çünkü zorlanan bir kimse için yapacağı bütün yeminlerde kinayeli ve üstü kapalı ifadeler ile başka şeyleri kastetme imkânı vardır. Bu kişi yemininde, kinayeli ve üstü kapalı ifadelere başvurmayıp niyeti de zorlandığı şeye muhalif olan başka yönle kaymadığına göre, o kimse yemini kastetmiş demektir.

Birinci görüşün savunucuları ise şöyle delil getirirler: Bir kimse yemine zorlanacak olursa, onun niyeti elbetteki sözüne muhaliftir. Çünkü o, hakkın da yemin ettiği şeyi istememektedir. Buna zorlanmış bulunmaktadır.

15. Yeminin Bozulması İçin Zorlamak (İkrâh):

İbnü'l-Arabî der ki: Garip hususlardan birisi de bizim (Maliki mezhebine mensup) ilim adamlarımızın, yemini bozmaya dair zorlama yapılırsa, bunun sonucunda yemin bozulur mu, bozulmaz mı konusunda farklı görüşlere sahip olmalarıdır. Bu, aslında Irak âlimlerinin ortaya attıkları ve onlardan bize sirâyet etmiş bir meseledir. Keşke bu mesele de olmasaydı, onlar da olmasaydı. Ey mezhebimize mensup ilim adamları söyleyin bana, yeminin zorlama sonucu bağlayıcı olmadığı hususu ile, zorlama ile yeminin bozulmayacağı hususu arasındaki fark nedir? Artık Allah'tan korkun, basiretlerinize dönün ve böyle bir rivâyete kanmayın. Çünkü bu, dirâyet hususunda olumsuz bir damgadır.

16. Mala Gelecek Zarar İkrâh Sayılır mı:

Bir kimse, yemin etmek için zorlanıp da etmediği taktirde onun bir miktar malının alınması söz konusu olursa; -haksızca vergi alımlar, zalim vergi toplayıcılar ve haksızlık yapanların uygulamalarında görüldüğü gibi- bu konuda Malik şöyle demektedir: Böyle bir hususta takiyye (korunma) yoluna gidilmez. Kişi, yemini ile ancak bedenine gelecek zararı def etme yoluna gidebilir, malına gelecek zararı değil.

İbnu'l-Mâcişûn der ki: Böyle bir kimse, kendi malına gelecek zararı def ederek, bedenine gelecek bir zarardan korkmayacak olsa dahi yemin eder. İbnü'l-Kasım ise, Mutarrif'in kanaatini kabul eder ve o da bu görüşü Malik'den rivâyet eder. İbn Abdilhakem ve Esbağ da böyle demişlerdir.

Derim ki: İbnü'l-Mâcişûn'un görüşü sahih olandır. Çünkü kişinin malını savunması, canını savunması gibidir. el-Hasen ve Katade'nin de görüşü budur, ileride gelecektir. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Muhakkak kan-

larınız, mallarınız, ırzlarınız size haramdır.”⁽¹⁾ Yine bir başka hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Müslümanın her şeyi müslümana haramdır: Kanı, malı ve ırzı (şeref, haysiyet ve namusu).”⁽²⁾

Ebu Hureyre de şöyle rivâyet etmektedir: Bir adam, Rasûlullah (sav)’a gelerek: Ey Allah’ın Rasulü dedi, ne dersin bir adam gelip malımı almak isterse (ben ne yapayım)? Hz. Peygamber: “Ona malını verme” diye buyurdu. Adam: Peki ya benimle çarpışacak olursa ne dersin? Hz. Peygamber: “Sen de onunla çarpış” diye buyurdu. Yine adam: Peki, ya beni öldürecek olursa görüşün nedir? diye sorunca, Hz. Peygamber: “Sen şehidsin” diye buyurdu. Bu sefer adam: Peki, ya ben onu öldürecek olursam görüşün nedir? diye sorunca, Hz. Peygamber bu sefer: “O da ateştedir” diye buyurdu. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiş olup,⁽³⁾ buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Mutarریف ve İbnü’l-Mâcişûn derler ki: Bir kimse, kendisinden yemin etmesi istenmeden önce, malına ve bedenine gelebilecek bir zarardan korkarak, zalim yöneticiye karşı kendisinden istenmeden önce yemine başlayıp da ona yemin edecek olursa, bu yemine bağlı kalması icabeder. İbn Abdilhakem ve Esbağ da böyle demişlerdir. Yine İbnü’l-Mâcişûn, zalim bir kimse tarafından yakalanıp da kendisine yemin ettirmeden önce elbette⁽⁴⁾ talâkı ile yemin edecek olur da bu zalim kişi onu -yalan söylediği halde- bırakacak olursa, yemin eden kişi de dövölmekten ve öldürölmekten, malının alınmasından korkarak yemin etmiş ise, eğer korku ihtimalinin ağır basması ve zulmünden kurtulmak ümidi ile kendiliğinden yemin etmiş ise, bu kimse bu şartlar altında ikrâh çerçevesi içerisinde girmiş olur ve ona bir şey düşmez. Şâyet kurtulmak ümidi ile yemin etmemiş ise, o takdirde o kimse hânis (yeminini bozmuş) olur.

17. Küfrü Gerektiren Sözleri Söylemek İçin Zorlanan Kimsenin

Gözönünde Bulundurması Gereken Hususlar:

Muhakkik ilim adamları şöyle demişlerdir: Zorlanan bir kimse, küfrü gerektiren sözler söyleyecek olursa, bu sözleri ancak kinayeli ifadelerle söy-

(1) (Vedâ Haccı hutbesinin bir bölümünü teşkil eden bu buyrukların geçtiği yerlerin bazıları: *Buhârî*, Hacc 132, Meğâzi 77...; *Müslim*, Hacc 147, Kasâme 29, 30; *Tirmizî*, Tefsir 9. sûre 2, Fiten 2; *İbn Mâce*, Menâsik 76, Fiten 2; *Dârimî*, Menâsik 72; *Müsned*, III, 313, 371...

(2) *Müslim*, Birr 32; *Ebü Dâvûd*, Edeb 35; *Tirmizî*, Birr 18; *İbn Mâce*, Fiten 2; *Müsned*, II, 277, 360.

(3) *Müslim*, İman 225.

(4) Mâlikilere göre “bett; kesinlikle koparmak” lafzı ile ya da bir defada yahut ayrı ayrı “üç” lafzı ile boşamak; Hanefilere göre üç defa yahut bir bâin talâk ile boşamaktır... (Sa’dî Ebû Ceyb, *el-Kamûsu’l-Fıkhî*, Beyrut 1408/1988, s. 31). Ayrıca bk. *Buhârî*, Talâk 11, 41; *Ebü Dâvûd*, Talâk 10, 14, 39; *Tirmizî*, Talâk 2, 5; *Nesâî*, Talâk 8; 10, 22; *İbn Mâce*, Talâk 19...

lemesi caiz olur. Çünkü bu gibi kinayeli ifadeler kullanmak suretiyle yalandan kaçıp kurtulma imkânı vardır. Bu şekilde söylenmeyecek olursa, kişi kâfir olur. Çünkü zorlamanın kinayeli ifadeler üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu olmaz. Mesela, bir kimseye; “(أكفر بالله): Allah’ı inkâr et” denilecek olursa, o da; (باللّٰمِي) diye “yâ”yı ilave ederek söyler. (Oyalanan kimseyi inkâr ediyorum demektir.) Aynı şekilde böyle birisine: Nebî’yi inkâr et, denilirse, o da şöyle der: “Nebîyyi inkâr ediyorum” diye şeddeli söyler. Bu da yüksekçe bir yer demektir. Yine, sofrayı andıran şekilde kuru hurma dallarından yapılan şey hakkında da kullanılır. O bu sözü söylerken, kalbiyle bunlardan birisini kasteder, böylelikle küfürden ve küfrün günahından da uzak durmuş olur. Şâyet ona hemzeli olarak; Nebî’i inkâr et, denilecek olursa, o da “haber veren kimse”yi kasteder, Nebî’i inkâr ediyorum, der. Yani, Tulayha, Müseylemetü’l-Kezzâb gibi herhangi bir haber veren kimseyi kast eder. Ya da bununla, şairin hakkında şu beyiti söylemiş olduğu Nebî’i de kast edebilir:

فأصبح رثماً دُفِقَ الحصى مكان النبي من الكاتب

“Bir araya toplanmış, un gibi çakıl yığınının yakınındaki yüksekçe yerinde (nebî’) İnce ve ufalmış çakıl yığınınına döndü.”

18. Küfre ve Başka Hususlara Zorlanan Kimsenin

Ölümü Tercih Etmesi:

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Bir kimse küfür üzere zorlanıp da öldürülmeyi tercih edecek olursa, Allah nezdinde ruhsatı tercih eden kişiden daha büyük ecir alır.

Ancak, işlenmesi helâl olmayan ve öldürülme dışındaki bir fiili işlemeye zorlanan kimse hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malikî mezhebine mensup ilim adamları derler ki: Bu gibi durumlarda, zor olan yolu seçmek, öldürülmeyi ve dövülmeyi tercih etmek, Allah nezdinde ruhsat olanı yapmaktan daha faziletlidir. Bunu İbn Habib ve Suhnûn zikretmişlerdir.

İbn Suhnûn ise, Iraklılardan şunu nakletmektedir: Bir kimse, öldürülmek yahut bir azasının kesilmesi veya ölümle sonuçlanmasından korkulacak şekilde dövülmek ile tehdit edilecek olursa, bu kimse şarap içmek yahut domuz eti yemek gibi zorlandığı işi yapabilir. Şâyet öldürülünceye kadar denileni yapmayacak olursa, bunun günahkâr olacağından korkarız. Çünkü böyle bir kimse muztar (zaruret ile karşı karşıya bulunan) kimse gibidir.

Habbâb b. el-Eret şunu nakletmektedir: Rasûlullah (sav)’a, Kâ’be’nin gölgesinde elbisesine yastık gibi yaslanmış olduğu bir sırada şikâyetinde bulun-

duk ve ben (Ona) şöyle dedim: Bizim için Allah'tan yardım dilemez misin, bizim için dua etmez misin? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sizden öncekiler arasından (iman eden adam) yakalanır, yerde ona bir çukur kazılır, o çukura bırakılır. Testere getirilir, başının üzerine konulur ve ikiye bölünürdü. Demir taraklarla taranarak et ve kemiği bir birinden ayrılırdı. Fakat bütün bu yapılanlar, o kimseyi dininden alıkoymazdı. Allah'a yemin ederim ki O, binici, San'a'dan Hadramût'a kadar kalbinde Allah'ın korkusu ile, kurdun koyunlarına saldıracağı korkusundan başka hiç bir şeyden korkmaksızın (güvenlik içerisinde) yol alacağı bir hale kadar bu işi tamamlayacaktır. Fakat siz acele ediyorsunuz."⁽¹⁾

Peygamber (sav) geçmiş ümmetlerden Allah yolunda o, zor şeylere sabretmeleri ve işkenceden kurtulmak kastıyla kalblerinde imanı gizlemeyip zahiren de kâfir olmayışlarından övgü ile söz etmektedir. İşte bu dövülmeyi, öldürülmeyi, hakir düşürülmeyi ve cennetler yurdunda ikâmeti ruhsata tercih edenlerin delilidir. İleride buna dair daha geniş açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle Uhdûd (85. Sûre olan el-Burûc) Sûresi'nde gelecektir.

Ebu Bekir Muhammed b. Muhammed b. el-Ferac b. el-Bağdadî şöyle demektedir: Bize, Şureyh b. Yunus, İsmail b. İbrahim'den anlattı. O, Yunus b. Ubeyd'den, o, el-Hasen'den naklettiğine göre, Museylime'nin bazı gözcüleri, Peygamber (sav)'ın ashabından iki kişiyi yakalayıp Müseylime'nin yanına götürdüler. Onlardan birisine: Sen Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğuna şahidlik eder misin diye sordu, o, evet dedi. Bu sefer: Peki, benim de Allah'ın rasulü olduğuma şahidlik eder misin diye sorunca, adamın yine: Evet demesi üzerine onu serbest bıraktı. Diğerine de: Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğuna şahidlik eder misin diye sordu o: Evet dedi. Bu sefer: Peki, benim de Allah'ın rasulü olduğuma şahidlik eder misin, diye sorunca adam: Ben sağırım, kulaklarım işitmiyor, dedi. Müseylime bunu önüne alarak boyununu vurdu.

Kurtulan kişi, Peygamber (sav)'ın yanına varıp: Helâk oldum, dedi. Hz. Peygamber: "Seni helâk eden nedir?" diye sorunca, başından geçenleri anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Senin arkadaşın sağlam olan yolu seçti. Sen de ruhsat yolunu seçtin. Şu anda halin ne ise osun." Adam: Şehadet ederim ki sen Allah'ın Rasulüsün, dedi. Hz. Peygamber de: "Şu anda sen, ne üzere isen öylesin" diye buyurdu.⁽²⁾

Zalim yöneticinin, kişinin kendisi hakkında yahud bir adamı ya da onun

(1) *Buhârî*, Menâkıb 25, Menâkıbu'l-Ensâr 29, İkrâh 1; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 97; *Müsned*, V, 109, 111, VI, 395.

(2) *Suyûtî*, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 172.

malını kendisine göstermesi üzerine yemin ettirmesi ile ilgili olarak el-Hasen şöyle demiştir: O kişiye, yahud da malına zarar geleceğinden korkarsa, (yalan yere) yemin etsin ve yeminin de keffaretini ödemesin. Kendisi yahud kendi malı hakkında yemin etmesi halinde de Katade'nin görüşü budur. İlim adamlarının bu husustaki görüşleri daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Musa b. Muaviye'nin naklettiğine göre, Malik'in arkadaşlarından Ebu Sa'id b. Eşres'e Tunus'daki sultan, öldürmek istediği bir adam hakkında o kimseyi evinde barındırmadığına ve onun nerede olduğunu bilmediğine dair yemin ettirdi. Bunun üzerine İbn Eşres de ona istediği şekilde yemin etti ve o gün İbn Eşres hem o kimsenin bulunduğu yeri biliyordu, hem de yanında barındırmış idi. Sultan ona, üç talak ile yemin etmesini söyledi, İbn Eşres de ona istediği şekilde yemin ettikten sonra hanımına benden ayrı dur dedi. Hanımı da ondan ayrı durdu. Arkasından İbn Eşres bineğine binip Keyrevân'da el-Behlül b. Râşid'in yanına gitti. Ona olanları anlattı. el-Behlül ona: Malik, senin yeminin yalan olduğu için hanımın senden boş olur der. İbn Eşres ona şöyle dedi: Ben de Malik'i böyle derken dinledim. Fakat ben bu konuda ruhsat istiyorum veya buna yakın, bu anlamda bir söz söyleyince el-Behlül b. Raşid ona şöyle dedi: Hasan-ı Basrî'nin dediğine göre ise, sen yemininde halis değilsin (yemininin hükmü yoktur) demiştir. Bunun üzerine İbn Eşres, el-Hasen'in görüşünü kabul ederek hanımına döndü.

Abdumelik b. Habib de şunu anlatmaktadır: Bana, Ma'bed, el-Müseyyeb b. Şerik'den anlattı, o da Ebu Şeybe'den dedi ki: Ben, Enes b. Malik'e bir kimseye karşılık yakalanan bir diğer kimsenin durumu hakkında: O kimseyi yemin ederek koruyabilecekse, senin görüşüne göre yemin eder mi? diye sordum, o da: Evet dedi. And ederim ki, yetmiş yalan yemin etmek, bir müslümanın bulunduğu yeri göstermekten bana daha kolay gelir.

İdris b. Yahya da dedi ki: Velid b. Abdumelik casuslara, casusluk ederek insanlarla ilgili haberleri kendisine getirmesini emrederdi. Bu casuslardan birisi Recâ b. Hayve'nin ders halkasında oturdu. Oradakilerden birisinin Velid'e dil uzattığını gördü. Velid, durumu Reca'ya bildirerek, ey Reca dedi. Senin meclisinde benden kötü şekilde söz ediliyor ve sen buna karşı çıkmıyorsun öyle mi? dedi. Reca: Böyle bir şey olmamıştır ey Mü'minlerin Emiri deyince, Velid ona: Kendisinden başka ilah olmayan Allah adına yemin eder misin? deyince o: Kendisinden başka ilah olmayan Allah adına, dedi. Bunun üzerine Velid, emir vererek casus: yetmiş kırbaç vuruldu. Bu casus, Recâ ile karşılaştığında şöyle dermiş: Ey Recâ, benim sırtımda yetmiş kamçının izi durduğu halde, senin yüzün suyu için yağmur istenir. Recâ da şöyle derdi: Senin için sırtına vurulan yetmiş kamçı, müslüman bir kimsenin öldürülmesinden daha hayırlıdır.

19. Zorlama (İkrâh)'ın Sınırı:

İkrâhın sınırları hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir. Kişiyi korkutacak yahut bağlayacak veya dövecek olursan o, kendi nefsi adına emniyette değildir.

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Benden iki kamçıyı dahi uzaklaştıracığını bilip de söylemeyeceğim hiç bir söz yoktur.

el-Hasen de der ki: Kıyamet gününe kadar takiiye yapmak mü'min için caizdir. Şu kadar var ki, şanı yüce ve mübârek olan Allah, başkasının ölümü-ne sebep teşkil edecek bir davranışı takiiye olarak kabul buyurmamıştır.

en-Nehaî der ki: Zincire vurup bağlamak ikrâhtır, hapse atmak ikrâhtır. Malik'in görüşü de budur. Ancak Malik şöyle der: Korkutucu tehdit de bir ikrâhtır. Velew ki bu haksızlık yapan kimsenin zulmü tahakkuk ettiğinde ve tehdit ettiğini yerine getirdiğinde bu korkutma gerçekleşmese bile. Ancak, Malik ve mezhebine mensup ilim adamlarına göre, dövme ve hapse atmanın belirli bir süre ile sınırlandırılması söz konusu değildir. Bu, acıtacak kadar dövmek ile sınırlandırılmıştır. Hapis ise, zorlanan kimsenin sıkıntıya düşeceği ve darlanacağı süre ile tahdit edilmiştir. Yine Malik'e göre, sultanın (devlet yetkilisinin) da, başkasının da zorlamaları bir ikrâhtır.

Kûfeli bilginler çelişkiye düşerek, şarab içmek ve meyteyi yemek için hapse atmayı, zincire vurmayı ikrâh kabul etmemişlerdir. Çünkü bu iki sebepten dolayı kişinin telef olacağından korkulmaz.⁽¹⁾ Oysa Hanefiler, bu iki şekli de kişinin: Filanın bende bin dirhem alacağı vardır, şeklindeki ikrarında ikrâh olarak değerlendirmişlerdir.

İbn Suhnûn der ki: Fukahânın ileri derecedeki acı ve ızdırap veren uygulamaları ikrâh kabul etmek üzere icma etmeleri, ikrâhın kişinin ölümü ile sonuçlanmayan hususlarda da söz konusu olduğuna delildir. Malik de, bir kimsenin tehdit, hapse atılmak veya dövülmek ile bir yemin etmeye zorlanacak olursa, bu yemini yapıp bundan dolayı yeminini bozmuş olmayacağı kanaatini benimsemiştir. Şafiî, Ahmed, Ebu Sevr ve ilim adamlarının çoğunluğunun görüşü de budur.

20. Kinayeli İfadeler ve İkrâh:

Kinayeli ve üstü kapalı ifadeler (tarizler) arasında, yalana ihtiyaç bırakmayacak olanlar vardır diye sabit olmuş ifade de bu bahsin kapsamındadır.

(1) Kurtubî'nin tercümeğe esas aldığı baskısına göre yapılacak olursa: "... korkulmaz" yerine "korkulur" şeklinde olmalıdır. Ancak bu hem mantıkî değildir; hem de Hanefî Mezhebine dair fıkıh kitaplarındaki (meselâ, *el-İhtiyâr*, II, 106-107) ifadelere uygun değildir. Tercümede bu lafzın bu şekilde kaydedilmesi bundandır.

el-A'meş'in, İbrahim en-Nehaî'den rivâyetine göre o şöyle demiştir: Adanın birisine senden söylediğine dair bir takım sözler ulaşacak olursa, senin: "(والله، إن الله يعلم ما قلتُ فيك من ذلك من شيء)": Allah'a yemin olsun ki, hiç şüphesiz Allah senin hakkında bu kabilden ne söylediğimi⁽¹⁾ bilir" demende bir mahzur yoktur. Abdulmelik b. Habîb der ki, Bu: Şüphesiz Allah benim söylediğimi bilir anlamındadır. Fakat ifade zahiri itibariyle böyle bir şey söylemediği manasınadır. Bu durumda yemin ederken bu sözleri söyleyenin yeminini bozması (yalan olması) söz konusu olmadığı gibi, bu sözünde yalan söylemesi de mevzubahis değildir.

en-Nehaî der ki: Onların, kendilerine gelecek zararları önledikleri ve değişik anlamlara gelme ihtimali bulunan yemin ifadeleri vardı. Onlar, bu ifadeleri kullanmakla yalan söyledikleri görüşünde de değillerdi ve yalan yemin ettikleri kanaatinde de değillerdi. Abdulmelik dedi ki: Onlar, bu gibi ifadelere; hak hususunda bir hile ve bir aldatmaya dair olmaması şartıyla, tarizli (kinayeli) ifadeler adını verirlerdi.

Yine el-A'meş der ki: İbrahim en-Nehaî, yanına birisi gelip de karşısına çıkmayı istemiyor idiyse, evinde mescid edindiği yerde oturur ve cariyesine şu talimatı verirdi: Ona git de ki: Allah'a and olsun ki o, mesciddedir.

Muğire'nin, İbrahim'den rivâyetine göre, askeri birlik arasında yer alan bir kimseye, komutanlarına arz edildikleri vakit şöyle demesini caiz görüyordu: Allah'a yemin ederim, benden başkasının bana doğruyu göstermesi söz konusu olmadıkça, ben doğru yolu bulamam. Yine benden başkasının beni bineğin sırtında taşıması müstesnâ, bineğim yoktur ve buna benzer sözleri söyleyebileceğini kabul ederdi. Abdulmelik der ki: O, "benden başkası" sözleriyle yüce Allah'ı kastetmektedir. Çünkü ona doğru yolu gösteren de, bineğin sırtında taşıma imkânı veren de O'dur. Bu gibi bir durumda kişinin yalan yere yemin ettiği ve sözünde yalancı olduğu görüşünde değillerdi. Ancak onlar, bu sözlerin aldatmak, zulüm ve hakkı inkâr etmek uğruna söylenmesini mekrul kabul ederler; bu işi yapmaya kalkışan kimselerin, bu aldatmalarında günahkâr olmakla birlikte, yeminleri dolayısıyla keffarete bulunmalarının vacib olmadığı görüşündeydiler.

21. Küfre Göğüs Açımlar:

"Fakat küfre göğüs açarsa" yani, küfrü kabul için göğsüne genişlik verirse... demektir.

Bunu yüce Allah'tan başka hiç kimse bilemez. Bu, aynı zamanda kaderiyenin görüşünü de reddetmektedir.

(1) Aynı zamanda: "... senin hakkında bir şey söylemediğini bilir" anlamında

"(مَدْرَأَ): **Göğüs**" kelimesi mef'ûl olarak nasb edilmiştir.

"... İşte Allah'ın gazabı onların üzerinedir ve onlar için çok büyük bir azab" olan cehennem azabı "da vardır."

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ ۖ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَسَمِعَتْهُمْ وَأَبْصَارِهِمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾

107. Bunun sebebi, onların dünya hayatını âhiretten daha çok sevmeleri ve Allah'ın hiç şüphesiz kâfirler topluluğuna hidâyet vermemesidir.
108. İşte onlar, Allah'ın kalblerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve onlar, gafil olanların tâ kendileridirler.
109. Şüphesiz ki onlar, âhirette de hüsrana uğrayanların tâ kendileridirler.

"Bunun" yani bu gazabın "sebebi, onların dünya hayatını âhiretten daha çok sevmeleri" dünyayı âhirete tercih etmeleri "ve Allah'ın, hiç şüphesiz kâfirler topluluğuna hidâyet vermemesidir" buyruğundaki "(وَأَنَّ اللَّهَ)": Ve Allah'ın hiç şüphesiz" buyruğundaki "(أَنَّ)": Hiç şüphesiz" edatı, "(بأنهم)": Bunun sebebi, onların" anlamındaki buyruğuna atf ile cer mahallindedir.

Daha sonra yüce Allah, bu kâfirlerin niteliklerini belirterek şöyle buyurmaktadır: "İşte onlar, Allah'ın" verilen öğütleri kavramalarını önlemek üzere "kalplerini" yüce Allah'ın kelamını işitmeye karşı "kulaklarını" Allah'ın âyet ve belgelerine bakmaya karşı "gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve onlar" kendileri hakkında ilahi muradın ne olduğundan vana "gafil olanların tâ kendileridirler."

"Şüphesiz ki onlar, âhirette de hüsrana uğrayanların tâ kendileridirler." Bu buyruğun anlamına dair açıklamalar daha önceden (Hûd, 11/22'de) geçmiş bulunmaktadır.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فْتِنَا ثُمَّ جَاهَدُوا
وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾

110. Ayrıca şüphe yok ki Rabbin, işkenceye uğratıldıktan sonra hicret edenlere, sonra da cihad edenlere ve sabredenlere; evet Rabbin, muhakkak bundan sonra Ğafûrdur, Rahîmdir.

Yüce Allah'ın: **"Ayrıca, şüphe yok ki Rabbin, işkenceye uğratıldıktan sonra hicret edenlere, sonra da cihad edenlere ve sabredenlere..."** buyrukları, hep Ammâr (r.a) hakkındadır. Yani, cihad üzere sabredenlere demektir. Bu açıklamayı en-Nehlâs nakletmiştir. Katade ise der ki: Bu âyet-i kerime, müşriklerin azap ve işkencelerinden sonra Medine'ye hicret etmek üzere çıkan bir topluluk hakkında inmiştir. Bunların kimlikleri daha önceden bu sûrede (16/106. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bunun, İbn Ebi Serh hakkında indiği de söylenmiştir. Bu, irtidat edip müşriklere katılmıştı. Peygamber (sav) da Mekke'nin fethi edildiği günü öldürülmesini emretmiş idi. Abdullah, Osman (r.a)'ın himayesini istedikten sonra, Peygamber (sav) da onun bu himayesini kabul etmiş idi. Bunu Nesaî, İkrime'den, O da İbn Abbas'dan şöylece zikretmektedir: en-Nahl Sûresi'nde yer alan: **"Kalbi iman ile dolu olduğu halde zorlanan müstesnâ olmak üzere... onlar için çok büyük bir azab vardır"** buyruğu nesh edilerek, bundan yüce Allah, istisnâda bulunup şöyle buyurmuştur: **"Sonra, şüphe yok ki Rabbin, işkencelere uğratıldıktan sonra hicret edenlere, sonra da cihad edenlere ve sabredenlere, evet Rabbin muhakkak bundan sonra Ğafurdur, Rahimdir"** diye buyurmuştur. Burada kastedilen kişi ise, Mısır valiliği yapmış bulunan, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'dir. Bu, Rasûlullah (sav)'ın kâtipliğini yapıyordu. Şeytan onun ayağını kaydırıktan sonra kâfirlere katılmıştı. Hz. Peygamber de Mekke'nin fethi edildiği gün öldürülmesini emretmişti. Osman b. Affan (r.a) onun için himaye istedi, Rasûlullah (sav) da onun bu himaye isteğini kabul etmişti.⁽¹⁾

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوْفَىٰ كُلُّ نَفْسٍ
مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

(1) Nesâî, Tahrimu'd-Dem 15.

111. O gün, gelen herkes kendi nefsi için mücadele edecek. Herkese yaptıklarının karşılığı eksiksiz olarak verilecek ve onlara asla zulmedilmeyecektir.

“O gün, gelen herkes kendi nefsi için mücadele edecek.” Yani, şüphesiz Allah, öyle bir günde bağışlaması ve merhameti çok bol olandır. Veya sen onlara: **“O gün gelen herkes(in) kendi nefsi için mücadele edece(ği)”** yani, kendisi için tartışıp delil getireceği bir gün olacağını hatırlat. Haberde nakledildiğine göre herkes, kıyamet günü: Nefsim, nefsim diyecektir. Bu ise, o günün şiddet ve dehşetinden dolayı böyle olacaktır. Muhammed (sav) ise, müstesnâ olacaktır. O, ümmeti hakkında dilekte bulunacaktır.⁽¹⁾

Hiz. Ömer (r.a)’den nakledildiğine göre o, Ka’b el Ahbâr’a şöyle demiş: Ey Ka’b! Bizi korkut, bizi heyecanlandır, bize anlat, bizi uyar. Bunun üzerine Ka’b ona şöyle demiş: Ey Mü’minlerin emiri! Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer kıyamet günü yetmiş peygamberin ameli ile dahi gidecek olsan, senin önünde öyle anlar gelecek ki, kendinden başka hiç bir şey seni ilgilendirmeyecektir. Gerçek şu ki, cehennemın öyle bir kaynayıp coşması vardır ki, diz kapakları üzerine düşmeyecek mukarreb bir melek ve seçkin bir peygamber yoktur. Hatta İbrahim el-Halil dahi, Halillliğini zikrederek: Rabbim, ben Senin halilin İbrahim’im. Ve bugün Senden, kendimden başka bir şey istemiyorum, diyecektir. Bunun üzerine Hiz. Ömer ona şöyle sorar: Ey Ka’b! Pe-ki, sen bu söylediklerini Allah’ın kitabının hangi âyetinde bulabiliyorsun. O, şu cevabı verir: Yüce Allah’ın: **“O gün, gelen herkes kendi nefsi için mücadele edecek. Herkese yaptıklarının karşılığı eksiksiz olarak verilecek ve onlara asla zulmedilmeyecektir”** buyruğu bunu göstermektedir.

İbn Abbas da bu âyet-i kerime hakkında şunları söylemiştir: Kıyamet gününde insanların tartışmaları devam edip gidecektir. Hatta ruh, bedenden davacı olacak ve: Rabbim diyecektir. Ruh Sendendir, onu Sen yarattın. Benim, kendisiyle yakalayacağım elim, kendisiyle yürüyeceğim ayağım, kendisiyle göreceğim gözüm, kendisiyle duyacağım kulağım, kendisiyle kavrayıp belleyeceğim aklım yoktu. Nihâyet, ben bu bedenın içine girdim. O bakımdan, Sen bu bedene azabın çeşitlerini kat kat ver ve beni kurtar, diyecektir. Bunun üzerine beden de şöyle diyecektir: Rabbim! Sen beni elinle yarattın. Ben, tahta gibi bir şeydim. Benim kendisiyle yakalayacağım elim, kendisiyle yürüyeceğim ayağım, kendisiyle göreceğim gözüm, kendisiyle işiteceğim ku-

(1) Kıyâmet Günündeki Hiz. Peygamber’in Mahşer’de bulunan herkes hakkında yapacağı şefaate dair hadisteki belli bir konuma işaret edilmektedir. Meselâ bk. *Müslim*, İman 326-327; *Tirmizî*, Sıfatü’l-Kıyâme 10; *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevi*, III, 149, satır: 58 vd.

lağım yoktur. Nihâyet bu, bir nur ışığı gibi geldi ve onun vasıtasıyla dilim konuşmaya, onunla gözüm görmeye, onunla ayağım yürümeye, onunla kulağım işitmeye başladı. O bakımdan, çeşitli azapları buna kat kat ver ve beni bu azabdan kurtar. Devamla dedi ki: Allah, her ikisine kör ile kötürümün misalini verecektir. İkisi de içinde çeşitli meyveler bulunan bir bahçeye girerler. Kör, meyvenin nerede olduğunu görmez, ancak kötürüm ise buna bir türlü elini uzatamaz. Bunun üzerine kötürüm, köre: Yanıma gel, beni taşı. Ben de yiyeyim, sana da yedireyim, diye seslenir. Kör, kötürümün yanına yaklaşır, onu sırtında taşır. Ve böylelikle o meyveden yerler. Bu durumda azab kimindir? İşte her ikinize de azab gösterilecektir, diye buyurur. Bunu, es-Sa'le-bî nakletmektedir.

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا
رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ
الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

112. Allah, şöyle bir kasabayı örnek olarak verir: O kasaba, güven ve huzur içindeydi. Rızkı da kendisine her bir yandan bol bol geliyordu. Fakat o(ranın ahalisi), Allah'ın emirlerine karşı nankörlük etti de, Allah da ona, ısrarla işledikleri yüzünden açlık ve korku elbisesini tattırdı.

“Allah, şöyle bir kasabayı, örnek olarak verir” diye başlayan bu buyruk, müşriklere dair anlatılanlarla alâkalıdır. Rasûlullah (sav), Kureyş müşriklerine beddua ederek şöyle demişti: “Allah'ım! Mudar üzerindeki baskını daha da artır ve bu yılları onlar için Yusuf'un (kıtlık) yılları gibi yap.”⁽¹⁾ Bunun üzerine kıtlık belasına uğratıldılar, o kadar ki, kemikleri yemekle karşı karşıya kaldılar. Rasûlullah (sav) da onlara yiyecek gönderdi ve bu yiyecek aralarında dağıtıldı. **“O kasaba, güven ve huzur içindeydi.”** Oranın ahalisi hiç bir şekilde rahatsız ve tedirgin edilmezlerdi. **“Rızkı da kendisine her bir yandan”** karadan ve denizden **“geliyordu.”** Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: **“Her şeyin mahsullerinin toplandığı güven dolu bir haremde...”** (el-Kasas, 28/57) âyetidir.

(1) Meselâ, *Buhârî*, Ezân 128; *Müslim*, Mesâcid 294-295; *Müsned*, II, 239, 255... Hadisin geçtiği diğer yerler; en-Nisâ, 4/148-149. âyetin tefsirinde zikredilmiştir.

“Fakat o, Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler.” Bu buyruktaki; “(الأنعم): **Nimetler**” kelimesi, (النَّعْمَة)’in çoğuludur. (الأشد): Güç, kuvvet” kelimesinin çoğulu oluşu gibi. “Nimetler” kelimesinin tekilinin; (نُفْسِي) olduğu da söylenmiştir. “(بؤسى): Sefil” kelimesinin çoğulunun (ابؤس) gelmesi gibi. Burada sözü geçen nankörlük Muhammed (sav)’ın yalanlanmasıdır.

“Allah da ona” oranın halkına, **“ısrarla işledikleri”** küfür ve masiyetler **“yüzünden, açlık ve korku elbisesini tattırdı.”** Yüce Allah’ın burada, açlık ve korkuya “elbise” adını vermesinin sebebi, zayıflık, renklerinin değişmesi, hallerinin kötülüğünün üzerlerinde tıpkı bir elbise gibi açıkça görülmesinden dolayıdır.

Buradaki **“korku”** kelimesini Hafs b. Gıyâs, Nasr b. Âsım, İbn Ebi İshak, el-Hasen ile Abdulvaris’in, Ubeyd ve Abbas’ın kendisinden rivâyetlerine göre Ebu Amr, (والخوف) şeklinde nasb ile **“ona... tattırdı”** anlamındaki fiilin mefulü, (لباس الجوع): **Açlık... elbisesi”** üzerine atf ile okumuşlardır. Allah da ona... açlık elbisesini ve korkuyu tattırdı, demek olur.

Buradaki korkudan kastın, Peygamber (sav)’ın gönderdiği etraflarını sarıp dolaşan seriyeleri olduğu da söylenmiştir.

Tatmak, aslında ağız ile olur. Daha sonra bu, istiâre yolu ile karşı karşıya kalınan belâlar hakkında da kullanılmıştır. Yüce Allah, burada Mekke’yi diğer şehirlere misal olarak göstermiştir. Yani bu şehir Allah’ın Beyt’inin yakınlarında bulunmakla birlikte ve Mescid(-i Haram)’ı imar etmesine rağmen, bu belde ahali küfre sapıp nankörlük edince, kıtlık musibeti ile karşı karşıya kaldığına göre, diğer şehirlerin durumu nasıl olur?

Buranın Medine olduğu da söylenmiştir. Medine, Rasûlullah (sav)’a iman ettikten sonra Osman b. Affan’ın öldürülmesi dolayısıyla Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etmiş oldu. O şehirde, Rasûlullah (sav)’ın vefatından sonra meydana gelen çeşitli fitnelerle de Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etmiş oldu.

Peygamber (sav)’ın hanımları Hz. Âişe ile Hz. Hafsa’nın görüşleri budur. Bunun, diğer şehirler arasında bu nitelikte bulunan her hangi bir şehir olduğu ve böyle bir şehrin misal verildiği de söylenilmiştir.

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ
وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

113. Andolsun ki, onlara kendilerinden bir peygamber geldi de onu yalanladılar. Bu sebeple onlar zulmederlerken azab kendilerini yakalayiverdi.

Yüce Allah'ın: **“Andolsun ki onlara kendilerinden bir peygamber geldi de onu yalanladılar”** buyruğu, bu misal verilen şehrin Mekke olduğunun delilidir. Aynı zamanda bu İbn Abbas, Mücahid ve Katade'nin de görüşüdür.

“Bu sebeple... azab kendilerini yakalayiverdi.” Bu da Mekke'de başgösteren açlıktır. Kıtlığın ve açlığın bu azabın bir parçası olduğu da söylenmiştir.

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا ۖ وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ
اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

114. Artık Allah'ın sizi rızıklandığı şeylerden helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'ın nimetine şükredin; eğer O'na ibadet ediyorsanız.

“Artık Allah'ın sizi rızıklandığı şeylerden, helâl ve temiz olarak yeyin.” Yani, ey müslümanlar topluluğu! Ganimetlerden yeyin, demektir. Hitabın, müşriklere yönelik olduğu da söylenmiştir. Çünkü Peygamber (sav), onlara karşı kalbi yumuşayarak yiyecek göndermişti. Bu da, yedi yıl süre ile açlıkla müptelâ olmaları sonucunda olmuştu. Araplar, Peygamber (sav)'ın emri ile onlara giden yiyecek kervanlarını göndermez olduğundan, yakılmış kemikleri, leşleri, ölmüş köpekleri, derileri ve ilhiz diye bilinen kana bulanmış deve tüyünü yemeye başlamışlardı. Daha sonra, Mekke'nin ileri gelenleri bu sıkıntılarla karşı karşıya kalınca, Rasûlullah (sav) ile konuşarak şöyle demişlerdi: Erkeklerin karşı karşıya kaldığı azab bu. Peki, ya kadınların ve çocukların halinin ne olduğunu düşünebiliyor musun? Ebu Süfyan da ona şöyle demişti: Ey Muhammed! Sen, akrabalık bağlarını gözetmeyi ve affetmeyi emreden bir din getirdin. İşte senin kavmin helâk olmuş bulunuyorlar. Hadi onlar için Allah'a dua et. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) da onlara dua etti ve onlara yiyecek götürülmesine -henüz daha müşrik oldukları bir sırada- izin verdi.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ
لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾

115. O, size ancak ölüyü, kanı, domuz etini, bir de Allah'dan başkasının adı anılarak boğazlanmış olanları haram kıldı. Kim çaresiz kalırsa, saldırmamak ve haddi aşmamak şartı ile yiyebilir. Şüphesiz Allah Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Bu buyruk ile ilgili yeterli açıklamalar, bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/173. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ السِّتُّكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ
وَهَذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ
عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١٧﴾

116. Dillerinizin yalan yere niteleyegeldiği şeyler için: “Şu helâldir, şu da haramdır” demeyin. Çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Şüphe yok ki Allah'a karşı yalan uyduranlar iflâh olmazlar.

117. Pek az bir menfaat; ama onlar için acıklı bir azab vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Allah'a Yalan Uydurarak, Kendiliklerinden

Helâl ve Haram Koyanlar:

Yüce Allah'ın: “(لِمَا تَصِفُ) : Niteleyegeldiği” buyruğunda, (ما); mastariyedir. Nitelemesi için, nitelemesi suretiyle demektir. “Lâm”ın, sebep bildiren

lâm olduğu da söylenmiştir. Siz, yalan yere nitelediğiniz için böyle söylemeyiniz demektir. Bu da: Siz, yalan yere nitelendirdiğiniz için bunu söylemeyiniz demektir ki, dillerinizin yalan yere nitelemede bulunması sebebiyle bu sözleri söylemeyiniz anlamındadır. Buradaki “(الكذب): **Yalan**” kelimesi, “kef”, “zal” ve “be” harfleri ötreli olarak (الكُذْبُ) şeklinde, “diller”in sıfatı olarak da okunmuştur.⁽¹⁾ Daha önceden de (16/62. âyette) geçmiş bulunmaktadır. el-Hasen, yalnızca burada: (الكُذْبُ) şeklinde “kef” harfini üstün, “zel” ve be harflerini de esreli olarak; (لَا) ’in sıfatı olmak üzere okumuştur ki, ifadenin takdiri şu anlamdadır: Dillerinizin yalan nitelemesi sebebiyle... demeyiniz, demektir. Bunun, (لَا) dan bedel olarak böyle okunduğu da söylenmiştir ki, anlamı şöyle olur: Dillerinizin nitelendirmiş olduğu o yalan şeye siz, bu helâldir, bu da haramdır demeyiniz, çünkü Allah’a yalan iftira etmiş olursunuz.

Âyet-i kerime, Bahîraları, Sâibeleri haram kılıp buna karşılık davarların karınlarında bulunan ceninleri -ölü dahi olsalar- helal kılan kâfirlere bir hitabıdır. Buna göre yüce Allah’ın: “**Şu helâldir**” buyruğu, davarların karınlarında bulunan ölümlere işarettir. Ve onların, haram olduğu halde helâl kıldıkları her şeye bir işarettir. “**Şu da haramdır**” buyruğu da Bahîrelere, Sâibelere ve haram kıldıkları diğer şeylere bir işarettir.

“Şüphe yok ki, Allah’a karşı yalan uyduranlar iflâh olmazlar. Pek az bir menfaat... vardır.” Yani onların içinde bulundukları dünya nimetleri pek yakında son bulacaktır. ez-Zeccâc: Onların, ellerinde bulundurdıkları meta (fayda) pek azdır, diye açıklamıştır. Bu ifadenin: Onlar için pek az bir menfaat vardır, sonra da can yakıcı bir azaba döndürüleceklerdir, anlamında olduğu da söylenmiştir.

2. Helâl ve Haram Kılma Yetkisi:

Dârimî Ebu Muhammed, *Müsned*’inde (*Sünen*’inde) senedini kaydederek şöyle demektedir: Bize Harun, Hafs’dan haber verdi. O, el-A’mes’den dedi ki: Ben İbrahim’in asla: (Bu) helâldir, haramdır dediğini duymadım. Ama o şöyle derdi: Bunu mekruh görürlerdi, bunu müstehab görürlerdi.

İbn Vehb dedi ki: Malik dedi ki: İnsanların, bu helâldir, bu da haramdır diyerek fetva vermeleri uygun değildir. Bunun yerine şu ve şu işten sakının ve ben bu işi yapmam... demelidirler. Bunun anlamı da şudur: Helâl ve haram kılmak, ancak aziz ve celil olan Allah’ın yetkisindedir. Herhangi bir kimsenin muayyen bir şey hakkında -yaratıcı yüce Allah’ın bu husustaki hükmü haber vermiş olması hali müstesnâ- bunu açıkça ifade etme yetkisi yoktur.

(1) Yalan söyleyen dillerinizin niteleyegeldiği şeyler için... anlamında olur.

İçtihaad yolu ile haram olduğu kanaatine ulaşılan şey hakkında ise kişi: Ben bunu mekruh görmekteyim, demelidir. İşte Malik de daha önce geçen fetva verme ehliyetine sahip kimselere uyararak böyle yapardı.

Denilse ki: O, hanımına: Sen bana haramsın diyen kimse hakkında, o kadın o adama haram olur ve bu üç talak hükmündedir, demiştir. Buna şöyle cevap verilir: Malik, Ali b. Ebi Talib'in böyle birisi: Hakkında hanımı ona haram olur dediğini haber aldığından, ona uymuştur. Diğer taraftan, müçtehid o şeyin haram olduğuna dair delili kuvvetli görececek olursa, böyle bir şeyi söylemesinde de bir mahzur yoktur. Mesela, (hadis-i şerifte belirtilen) altı şey dışındaki riba (faiz) için haramdır, demesi bu kabildendir. Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bu gibi durumlarda bu kelimeyi mutlak olarak çokça kullanmıştır. Çünkü böyle bir işlem haram olup faizin cereyan ettiği mallar hakkında faizli muamele uygun olmadığı gibi, mesâlihe muhalif (maslahatlara) olup, şer'i maksatların dışına çıkmış olan hususlarda da böyle denilebilir. Çünkü bu konudaki deliller kuvvetlidir.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾

118. Biz sana daha önce anlattığımız şeyleri de, yahudilere haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmemiştik. Ama onlar kendilerine zulmediyorlardı.

“Biz sana daha önce anlattığımız şeyleri.” el-En'âm Sûresi'nde (6/146. âyette) geçen hususları **“da yahudilere haram kılmıştık.”** Yüce Allah, davarların etinin bu ümmete helâl olduğunu beyan etmekle birlikte, yahudilere bunlardan bazılarının haram kılındığını açıklamaktadır. **“Biz onlara”** haram kıldığımız şeyleri haram kılmak suretiyle **“zulmetmemiştik.”** Ama onlar kendi kendilerine zulmettiklerinden, Biz de onlara ceza olmak üzere bu gibi şeyleri haram kılmıştık. Daha önce en-Nisa Sûresi'nde (4/160-162. âyetlerde) geçtiği gibi.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا الشَّرَّاءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾

119. Sonra şüphesiz Rabbin, bilmeyerek kötülük işleyen, sonra da bunun arkasından tevbe edip hallerini düzeltenlerin lehine olmak üzere -elbette senin Rabbin bundan sonra- Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Yüce Allah'ın: "**Sonra şüphesiz Rabbin, bilmeyerek kötülük işleyen**" İbn Abbas'ın açıklamasına göre, şirk koşan... Bu buyruğa dair açıklamalar, bundan önce en-Nisa Sûresi'nde (4/17-18. âyetler, 2 ve 3. başlıklarda) geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا ۖ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾

120. Gerçekten İbrahim başlı başına bir ümmetti. Allah'a itaatkâr-dı. Hanifdi. O, müşriklerden olmamıştır.

Yüce Allah'ın: "**Gerçekten İbrahim başlı başına bir ümmetti, Allah'a ita-atkârdı, Hanifdi**" buyruğu ile, son peygamber Muhammed (sav), Arap müşriklerini İbrahim'in dinine davet etmektedir. Çünkü o, onların atası ve şeref kaynakları olan Beyt'in banisi idi. **Ümmet** (burada), pek çok hayrı şahsında toplayan adam demektir. Bunun diğer çeşitli anlamlarına dair açıklamalar ise, daha önceden (el-Bakara, 2/128. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Vehb ile İbnü'l-Kasım, Malik'den şöyle dediğini naklederler: Bana ulaştığına göre Abdullah b. Mes'ud şöyle demiş: Allah, Muâz'a rahmet eylesin. O, başlı başına bir ümmetti, Allah'a itaatkâr birisiydi. Ona: Abdurrahman'ın babası, aziz ve celil olan Allah, İbrahim (a.s.)'dan böylece söz etmiştir. (Sen bunu Muaz hakkında nasıl söylersin?) demeleri üzerine, İbn Mes'ud şöyle demiş: Ümmet, insanlara hayrı öğreten kimse demektir. Allah'a itaatkâr (kânit) ise, itaat eden kimse demektir. Kunut (itaatkârlık) ile ilgili açıklamalar, daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/116. âyet, 5. başlık ile, 238. âyet 5. başlıkta) "**Hamîd**" ile ilgili açıklamalar da el-En'âm Sûresi'nde (6/89. âyette; ayrıca bk. el-Bakara, 2/135. âyet) geçmiş bulunmaktadır.

شَاكِرًا لِّأَنْعَمِهِ ۖ اجْتَبِيهِ وَهَدِيهِ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾
وَأَتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً ۖ وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾

121. O, O'nun nimetlerine şükredendi. Onu beğenip seçmiş, kendisini dosdoğru yola iletmişti.

122. Biz ona, dünyada bir güzellik verdik. Şüphesiz o, âhirette de mutlaka salihlerdendir.

“O, O'nun nimetlerine” buradaki; (الأُنعم): **Nimetler** kelimesi “nimet”in çoğuludur. Az önce buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“Şükredendi. Onu beğenip seçmiş, kendisini dosdoğru yola iletmişti. Biz ona, dünyada da bir güzellik verdik.” Bu güzelliğin iyi evlat olduğu söylendiği gibi, güzel övgü olduğu, peygamberlik olduğu, teşehüdde Muhammed (sav) ile birlikte ona da salât ve selâm getirilmesi olduğu da söylenmiştir. Bütün din mensupları, mutlaka Hz. İbrahim'i dost bilirler, diye de açıklanmıştır. Bir diğer açıklamaya göre ise, onun misafir ağırlama geleneği ve kabrinin ziyaret edilmesinin sonraki dönemlerde devam etmesidir.

Esasen yüce Allah bütün bunları ona vermiş ve daha fazlasını da ihsan etmiştir:

“Şüphesiz ki o, âhirette de mutlaka salihlerdendir” buyruğundaki; (من): ...den: (مع): Birlikte, beraberliğinde” anlamındadır. Salihlerle beraber demektir. Çünkü o, dünyada da salihlerle beraber idi. Buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/130. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ
الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾

123. Sonra Biz sana: “Hanif olarak İbrahim'in dinine uy. O, müşriklerden de olmadı” diye vahyettik.

İbn Ömer der ki: Cebrail (a.s) Hz. İbrahim'e öğrettiği şekilde Hz. Muhammed'e de Hac menasikinde ona uyması emredilmiştir. Taberî de şöyle demektedir: Putlardan uzaklaşmak ve İslâm ile bezenip süslenmek hususunda ona uymakla emrolunmuştur. Hz. Peygambere terk etmesi emrolunan hususlar müstesnâ bütün konularda onun dinine tabi olması emredilmiştir diye de açıklanmıştır. Bunu, el-Maverdî'nin naklettiğine göre, Şafiî mezhebine mensup ilim adamlarından birisi söylemiştir. Sahih olan görüş ise, fer'î meseleler dışında şeriatın ön gördüğü itikadî meselelerde tabi olma emridir. Çünkü yü-

ce Allah: **"Sizden her biriniz için bir şariat ve bir yol tayin ettik"** (el-Maide, 5/48) diye buyurmuştur.

Üstün Faziletlinin Daha Az Faziletliye Uyması:

Bu âyet-i kerimede, daha faziletlinin, daha az faziletli olana -önceden geçmiş bulunan aslî konularda- tabi olup bunlar gereğince amel etmesinin caiz olduğuna ve bu hususta üstün fazilet sahibinin faziletine hiç bir gölge düşmeyeceğine delil vardır. Çünkü son peygamber Hz. Muhammed'in, bütün peygamberlerden daha faziletli olduğu bir gerçektir. Bununla beraber ona, kendisinden önceki peygamberlere uyması emredilerek: **"O halde sen de onların hidâyetlerine uy"** (el-En'âm, 6/90) diye buyurulmaktadır. Burada da yüce Allah: **"Sonra Biz sana: Hanif olarak İbrahim'in dinine uy... diye vah-yettik"** diye buyurmaktadır.

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ
بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

124. Cumartesi, ancak onda ihtilâfa düşenlere farz kılınmıştı. Şüphesiz ki Rabbin ihtilâf edegeldikleri şey hakkında kıyamet günü aralarında hükmedecektir.

Cuma, Cumartesi ve Pazar Günleri Hakkında Ayrılıklar:

"Cumartesi, ancak onda ihtilâfa düşenlere farz kılınmıştı." Yani, Cumartesi İbrahim'in şariatinde yoktu ve onun dininde yer almıyordu. Aksine onun dini müsamahakâr ve ağır hükümleri ihtiva etmeyen bir dindi. Cumartesi ise, yahudilere amelleri reddetmeleri ve geçim konusunda alabildiğine geniş ve serbest hareket etmeyi terk etmedikleri için ağırlaştırılmış bir hüküm olarak, o gün hakkındaki anlaşmazlıkları sebebiyle öngörülmüştü. Daha sonra İsa (a.s), Cuma gününe gereken hürmetin gösterilmesini öngören hükmü getirip şöyle demişti: Her yedi günden bir gününüzü ibadete ayırınız. Onlar da: Biz, yahudilerin bayramlarının bayramımızdan sonra olmasını istemiyoruz diyerek, Pazar gününü tercih ettiler.

İlim adamları, Cumartesi hakkında meydana gelen görüş ayrılığının keyfiyeti ile ilgili olarak farklı görüşlere sahiptirler. Bir kesim şöyle demektedir: Musa (a.s) onlara, Cuma gününü ibadete ayırmalarını emretmiş ve bu günü tayin etmiş; bugünün diğer günlerden daha faziletli olduğunu onlara haber

vermişti. Ancak onlar, Hz. Musa ile Cumartesi gününün daha faziletli olduğu konusunda tartıştılar. Bunun üzerine yüce Allah da Hz. Musa'ya: "Onları kendileri adına seçtikleri ile başbaşa bırak" diye buyurdu.

Bir diğer görüşe göre yüce Allah, bugünü onlara tayin etmeksizin, Cuma gününde tazimde bulunmalarını emretti. Ancak onlar, bugünün tayini hususunda anlaşmazlığa düştüler ve yahudiler Cumartesi gününü tayin ettiler. Çünkü (onlara göre) yüce Allah o gün yaratmayı bitirmiş idi. Hristiyanlar ise Pazar gününü tayin ettiler. Çünkü yüce Allah, bugünde yaratmaya başlamıştı. Bunun sonucunda her bir din müntesibi, içtihadı ile tesbit ettiği günü ibadete ayırmakla yükümlü kılındı. Yüce Allah bu ümmet için ise, kendinden bir lütuf ve bir nimet olmak üzere, -bu işi onların içtihadlarına bırakmaksızın- Cuma gününü tayin etti. O bakımdan bu ümmet, ümmetlerin en hayırlısı oldu.

Sahih'te Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Biz (ümmet olarak) sonra gelenleriz. Kıyamet gününde de ilkleriz. Biz, cennete ilk girecek olanlarız. Ancak, kitab onlara bizden önce verildi, bize de kitab onlardan sonra verildi. Bu hususta onlar anlaşmazlığa düştüler. Allah da onların hakkında anlaşmazlığa düştüğü hakkı bize gösterdi. İşte onların hakkında anlaşmazlığa düşüp de Allah'ın bizi kendisine ilet-tiği gün -Cum'a günüdür, diyerek- bugündür. Bugün bizim, yarın yahudilerin, yarından sonraki gün de hristiyanlarındır."⁽¹⁾

Hz. Peygamber'in: "Bu, hakkında anlaşmazlığa düştükleri bir gündür" buyruğu, Allah onların ibadete ayıracakları günü tayin etmemiştir, diyenlerin görüşlerini pekiştirmektedir. Çünkü eğer yüce Allah onlara bugünü tayin etmekle birlikte onlar bu konuda inat göstermiş olsalardı, **"onda ihtilâfa düşenler"** diye buyurmazdı. Bunun yerine "onda ihtilâfa düştüler ve inatlaştılar" denmesi gerekirdi. Yine bu kanaati pekiştiren hususlardan birisi de Hz. Peygamber'in: "Allah, bizden öncekilere Cuma gününü isabet ettirmeyip şaşırttı"⁽²⁾ diye buyurmuş olmasıdır. İşte bu, bu hususta açık bir nastır. Bunun bazı rivâyet yollarında şu ifadeler yer almaktadır: "İşte bu, Allah'ın onlara farz kılıp da kendilerinin de hakkında anlaşmazlığa düştükleri günleridir" denilmektedir.⁽³⁾ Bu da birinci görüşün lehine bir delildir. Ayrıca: "Allah bizden öncekilere Cumayı farz kılmıştı. Onlar ise, bugün hakkında anlaşmazlığa düştüler. Yüce Allah ise bizi bugüne hidâyet eyledi. Bu hususta insanlar bizden sonra gelmektedirler"⁽⁴⁾ şeklinde de rivâyet edilmiştir.

(1) *Buhârî*, Cumua 1, 12; *Müslim*, Cumua 19, 20; *Nesâî*, Cumua 1; *Müsned*, II, 243, 249, 312.

(2) *Müslim*, Cumua 22, 23; *Nesâî*, Cumua 1; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 88

(3) *Müslim*, Cumua 21

(4) *Müsned*, II, 236, 388, 491.

"Onda ihtilâfa düşenlere..." buyruğu ile kastedilen, açıkladığımız gibi Cuma günüdür. Onlar bu konuda, peygamberleri Musa ve İsa'ya muhalefet etmişlerdi.

Bu buyruğun daha önce geçen buyruklarla ilişkisine gelince; Peygamber (sav)'a hakka tabi olması emri verilmekle birlikte, Allah bu ümmeti de o Peygambere muhalefet etmekten sakındırmaktadır. Muhalefet edecek olurlarsa, yahudilerin aleyhine hükümleri ağırlaştırdığı gibi, onların üzerindeki hükümleri de ağırlaştırır.

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ
وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ
عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾

125. Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle davet et. Onlarla en güzel yolla mücadeleni yap. Şüphesiz ki Rabbin, yolundan sapanları da en iyi bilen tâ kendisidir; O, hidâyette olanları da çok iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı tek bir başlık halinde sunacağız:

Davet ve Cihad:

Bu âyet-i kerime Mekke'de, Kureyşlilere karşı silah kullanmama emrinin verildiği, buna karşılık Hz. Peygamber'e, Allah'ın dinine ve şeriatine nazik ve yumuşak ifadelerle, sert ve azarlayıcı olmayan ifadelerle davet etmekle emrolunduğu sırada inmiştir. Müslümanların, kıyamet gününe kadar bu şekilde öğüt vermeleri gerekmektedir. O bakımdan bu âyet-i kerime, muvahlid olup günahkâr kimselere nisbetle muhkemdir. Ancak kâfirlerle savaş bakımından nesh olunmuştur.

Kâfirlere karşı bu halleri uygulaması ve savaşmaksızın bu yolla iman edeceği umulan kimseler hakkında bu âyet muhkemdir, de denilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوِقْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ
لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾

126. Şâyet bir ceza verecek olursanız, size yapılan saldırının misliyle karşılık verin. Sabrederseniz, andolsun ki bu, sabredenenler için daha hayırlıdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Tefsir bilginlerinin büyük çoğunluğu, bu âyet-i kerimenin Medine'de indiğini kabul etmektedirler. Bu âyet-i kerime, Uhud günü Hz. Hamza'ya müsle yapılması (azalarının kesilmesi) hakkında inmiştir. Bu husus, Sahih-i Buhârî'de Siyer bölümünde söz konusu edilmektedir.

en-Nehlâs ise bu âyetin Mekke'de indiği kanaatindedir. Anlamı itibariyle de kendisinden önce Mekke'de inmiş buyruklar ile güzel bir bağlantısı vardır. Çünkü burada davet olunan ve kendisine öğüt verilenden, kendisiyle tartışılana, oradan da yaptığı fiile karşılık ceza verilene tedrici olarak geçiş yapılmaktadır. Ancak, cumhûrdan gelen rivâyet daha sağlamdır.

Dârakutnî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiş: Müşrikler, Uhud'da öldürülenleri bırakıp gittikten sonra Rasûlullah (sav) öldürülenlerin yanına gitti. Hoşuna gitmeyen bir manzara ile karşılaştı. Hamza'nın karnının yarılmış olduğunu, burnunun ve kulaklarının kesilmiş olduğunu görünce şöyle dedi: "Eğer kadınlar üzülmecek, yahut benden sonra izlenecek bir sünnet olmayacak olsaydı, Allah onu yırtıcı hayvanların ve kuşların karnından (kıyamet gününde) dirilteceği vakte kadar bıraktırdım. And ederim ki, onun yerine yetmiş kişiye müsle yapacağım." Daha sonra bir örtü getirilmesini istedi, onunla yüzünü örttü. Ayakları dışarıda kaldı. Rasûlullah (sav), bu örtüyle yüzünü kapattı, ayaklarının üzerine de izhir otu koydu. Sonra onu öne geçirerek üzerinde on defa tekbir getirdi. Daha sonra (şehidler) birer birer getirilip (cenaze namazları kılınmak üzere) konuluyordu, Hamza ise mekânında duruyordu. Sonunda Hz. Hamza'nın üzerine yetmiş namaz kılmış oldu. Çünkü (Uhud'da) öldürülenlerin sayısı yetmiş idi. Şehidler defnedilme işi bitirildikten sonra şu: "*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et... Sabret, senin sabrın ancak Allah ile.*" (125-127) âyetleri indi. Rasûlullah

(sav) da sabretti ve kimseye müsl'e uygulamadı.⁽¹⁾

Bunu, İsmail b. İshâk da Ebu Hureyre yoluyla rivâyet etmiştir. Ancak İbn Abbas'ın bu rivâyeti daha tamdır.

Taberi de, bir grubun şöyle dediğini nakletmektedir: Bu âyet-i kerime, herhangi bir haksızlıkla karşı karşıya kalan kimsenin, eğer eline imkân geçirecek olursa, ancak uğradığı haksızlık kadarıyla karşılık vermesi ve bunu aşmaması hususunda inmiştir. Bunu, el-Maverdî de, İbn Sirîn ve Mücahid'den nakletmektedir.

2. Zulme Uğrayan Kimse, Herhangi Bir Yolla Zulmünün

Karşılığını Alabilir mi:

Başkası tarafından malı alınarak zulme uğramış bir kimse ile daha sonra o zalim kişi, zulmettiği kimseye bir mal emanet edecek olursa, zulme uğrayan kişinin zalimin kendisine zulmettiği miktarda, o emanete hainlik etmesinin caiz olup olmadığı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bir kesim, bunu yapabilir demişlerdir. İbn Sirîn, İbrahim en-Nehâî, Süfyan ve Mücahid bunlar arasındadır. Bu görüşü savunanlar, bu âyet-i kerimeyi ve lafzının umumî oluşunu delil göstermişlerdir.

Malik ve onunla birlikte bir başka kesim ise: Onun böyle bir şey yapması caiz değildir, derler ve Rasûlullah (sav)'ın şu buyruğunu delil gösterirler: "Sana emanet verene emanetini tastamam öde. Ama sana hainlik edene sen hainlik etme." Bu hadisi Dârakutnî rivâyet etmiştir.⁽²⁾ Bu hususta yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/194. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn İshak'ın Müsned'inde de yer aldığına göre bu hadis-i şerif, başkasının karısı ile zina eden bir kimse hakkında varid olmuştur. Bu kişi daha sonra, diğerinin kendi hanımını yanında bırakıp yolculuğa çıkmak suretiyle zina edenin hanımını eline geçirmiş oldu. Bu adam bu mesele hakkında Rasûlullah (sav) ile istişare edince, Hz. Peygamber ona şöyle dedi: "Sana bir şey emanet edene sen emanetini tastamam öde. Sana hainlik edene sen hainlik etme." Buna göre İmam Malik'in mal ile ilgili hususlardaki görüşü pekişmektedir. Çünkü hıyanet bu hususta söz konusudur. Hıyanet büyük bir aşağılıktır, ondan kurtuluş yoktur. O bakımdan kişinin kendi adına bundan uzak durması gerekir. Eğer kendisine emanet olarak bırakılmamış bir maldan hakkını alacak imkân bulursa, bunun caiz olma ihtimali yüksektir ve sanki Allah

(1) Dârakutnî, IV, 118

(2) Dârakutnî, III, 35

onun lehine hüküm vermiş gibidir. Mesela, hakim tarafından verilen hüküm gereğince hakkını alması gibi.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime neshedilmiştir. Onu nesheden âyet-i kerime ise: “*Sabret, senin sabrın ancak Allah ile dir*” (en-Nahl, 16/127) buyruğudur.

3. Kısasta Eşitlik:

Bu âyet-i kerimede kısasta, misli misline uygulamanın caiz olduğuna delil vardır. Bir kimse eğer bir demir ile başkasını öldürmüş ise o da onunla öldürülür. Taş ile öldüren taş ile öldürülür. Bununla birlikte vacib olan miktar aşılmaz. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/194. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

4. Lafızlarda Eşitlik:

Yüce Allah, bu âyet-i kerimede, maruz kalınan eziyetleri “ukubet: ceza (meâlde; saldırı)” diye adlandırmıştır. Ukûbet ise gerçekte ikincisidir (saldırıya karşılık verilen cezadır.) Bu kullanımın sebebi, iki lafzın birbirine eşit olması (müsavât) ve sözün başına uygun düşmesi içindir. Bu buyruk burada: “*Ve onlar tuzak kurdular, Allah da tuzaklarına karşılık verdi*” (Âl-i İmrân, 3/54) buyruğu ile, “*Allah da onlarla alay eder*” (el-Bakara, 2/15) buyruklarının tam aksinedir. Çünkü burada ikinci kelime (Allah'ın tuzak kurması ve alay etmesi) mecâzdır, birincisi hakikattir. Bu açıklamayı İbn Atiyye yapmıştır.

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي
ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا
وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

127. Sabret, senin sabrın ancak Allah ile dir. Onlar için üzülme. Kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı da sıkıntıya düşme.

128. Çünkü Allah sakınanlarla ve daima iyi davrananlarla beraberdir.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı bir başlık halinde sunacağız:

Allah İle Sabır ve Müşriklerin Yaptıklarına Aldırmamak:

İbn Zeyd der ki: Bu buyruk savaş emri ile nesh olmuştur. İnsanların çoğunluğu, bu buyruğun muhkem olduğu görüşündedir. Yani, onların yaptıkları müslenin benzeri müsle ile cezalandırmaktan vazgeçip affetmek suretiyle sabret. **“Onlar için”** Uhud’da öldürülenler için **“üzülme!”** Çünkü onlar Allah’ın rahmetine kavuşmuş bulunuyorlar.

“Kurmakta oldukları tuzaklardan dolayı da sıkıntıya düşme” buyruğundaki (ضَيِّق): **Sıkıntı**” kelimesi, (ضَيْقَة)’in çoğuludur. Şair şöyle demektedir:

كَشَفَ الضَّيْقَ عَنَّا وَفَسَحَ

“Darlıkları üzerimizden açtı ve rahatlatıp genişletti.”

Cumhur, bu kelimenin “dat” harfini üstün okumuştur. İbn Kesir ise “dat” harfini esreli okumuştur. Bu kıraat Nâfi’den de rivâyet edilmiştir. Ancak, bu rivâyet edenlerin bir yanlışlığıdır. Kimi dilciler de şöyle demiştir: “Dat” harfinin esreli ve üstün okunuşu mastar olarak iki ayrı şivedir. el-Ahfeş der ki: Bu kelimenin “dat” harfinin üstün ve esreli okunuşu; (ضَاقَ يَضِيقُ): Daraldı, daralır” fiilinin mastarıdır, demek olur. Onların küfürlerinden dolayı göğsün daralması. el-Ferrâ ise şöyle der: “Dat” harfi üstün ile okunursa, kalbine darlık veren, kalbini daraltan şey, demek olur. Esre ile okunursa, genişleyip daralan şey hakkında kullanılır. Elbise ve ev gibi. İbn es-Sikkît ise şöyle demiştir: Bu ikisi arasında hiçbir fark yoktur. O bakımdan göğsünde darlık vardır denilirken, “dat” harfi her iki şekilde de okunur.

el-Kutebî de şöyle demektedir: (ضَيِّق) kelimesi, (ضَيْق)’in şeddesiz halidir. Sen, kendini sıkıntıya sokma, denilmiştir ve buradaki “ye” harfinin şeddesi hafifletilmiştir. Tıpkı; (هَيِّنَ وَهَيْنَ): Kolay” kelimesi gibi. İbn Arefe der ki: (ضَاقَ الرَّجُلُ): Adam cimrilik etti” demektir. (أَضَاقَ): Fakir düştü” anlamındadır.

“Çünkü Allah, sakınanlarla ve daima iyi davrananlarla beraberdir” buyruğu da şu demektir: Allah, hayasızlıklardan ve büyük günahlardan sakınanlarla yardımını, desteği, iyiliği ve desteklenmesi ile beraberdir. İhsanın anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Herim b. Hibban’a ölümü sırasında: Bize tavsiyede bulun, denilince o, şu cevabı vermişti: **Ben size, Allah’ın âyetlerini ve Nahl Sûresi’nin sonunda yer alan: “Rabbinin yoluna hikmetle... davet et” âyetinin sonuna kadar olan emirlerini yerine getirmenizi tavsiye ederim.** en-Nahl Sûresi burada sona ermektedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah’a hamd olsun.

İsrâ
Sûresi

1-111. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de İnmiştir, Yüzonbir Âyettir)

Bu sûre, üç âyet müstesnâ Mekke'de inmiştir: Birisi: *"Yakında seni bu yerden çıkarmak için mutlaka rahatsız edecekler"* (76. âyet) buyruğu olup Rasûlullah (sav)'a, Sakif heyeti gelip yahudiler: Burası peygamberlerin geldikleri diyar değildir, dedikleri vakit inmişti.

İkinci âyet yüce Allah'ın: *"Ve de ki: Rabbim, beni doğruluk girişi ile gir-dir, doğruluk çıkarışı ile çıkar"* (80. âyet) buyruğudur.

Üçüncüsü ise: *"Hani sana, şüphesiz Rabbin insanları çepeçevre kuşat-mıştır..."* (60.) âyetidir. Mukatil der ki: Yüce Allah'ın: *"...Çünkü bundan önce kendilerine ilim verilmiş olanlara..."* (107. âyet) buyruğu da Medine'de inmiştir. İbn Mes'ud (r.a) da, Beni İsrail (İsra) Kehf ve Meryem Sûreleri hakkında şunları söylemiştir: Bu sureler, kimi erken dönemlerde ilk nâzil olan sûrelerdendir hem de benim ilk öğrendiğim sûreler arasında yer alırlar.⁽¹⁾

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى
الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ
هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١﴾

1. Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan, çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren münezzehtir. Ona, âyetlerimizden bazısını gösterelim diye. Şüphesiz ki O, işitendir, görendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz⁽²⁾ başlık halinde sunacağız:

(1) *Buhârî*, Tefsir 17. sûre

(2) 1, 2, 3, 4. başlıklar zikredildikten sonra, tekrar "1. başlık" diye yeni başlık sırası verilmekte, ancak 3. başlıktan sonra 4. başlık yerine, 5. başlık denilmektedir. Böylelikle ilk başlıktan itibaren müteselsilen sayılsa toplam başlık sayısı dokuz olmaktadır.

1. Tenzih (Subhân)'in Anlamı:

Yüce Allah'ın: “(سبحان): **Münezzeh**” buyruğu, mastar yerinde kullanılan bir isimdir. Ancak bu, isim olarak mütemekkin (ismin bütün özelliklerine haiz) değildir. Çünkü, i'râb şekillerine göre hareketlerinde değişiklik olmamaktadır. Başına “elif” ve “lâm” gelmez. Aynı şekilde bundan fiil türetilmez. Sonunda zâid iki harf bulunduğundan dolayı da munsarîf değildir.

“(سَبَّحْتُ تَسْبِيحاً وَسُبْحَاناً)”: Tesbih ettim, tesbih etmek” denilir. Tıpkı “(كَفَّرْتُ الْيَمِينَ تَكْفِيراً وَكُفْرَاناً)”: Yemin keffaretini ödedim, ödemek” gibi. Bu ismin anlamı, yüce Allah'ın her türlü eksikliklerden tenzih edilmesi ve uzak olduğunun ifade edilmesidir. Bu, yüce Allah'ın büyük bir zikridir. Başkası hakkında bunun kullanılması uygun değildir. Şairin:

أَقُولُ لَمَّا جَاءَنِي فَخْرُهُ سُبْحَانَ مِنْ عِلْقَمَةِ الْفَاحِشِ

“Bana onun övülmesi(ne dair ifadeler) ulaşınca derim ki:
Övülmeye değer olan Alkame bundan uzaktır.”

beyitinde bu kelimenin kullanılması oldukça nadiren görülen bir ifadedir.

Cennetle müjdelenenmiş on kişiden birisi olan Talha b. Ubeydillah el-Feyyâd'dan rivâyete göre o, Peygamber (sav)'a şöyle sormuş: Subhanallah'ın anlamı ne demektir? Hz. Peygamber de: “Allah'ı her bir kötülükten tenzih etmektir” diye cevap vermiştir.⁽¹⁾

Sibeveyh'in görüşüne göre, bu kelimedede âmil olan, lafzından değil de onun manasındaki bir fiildir. Çünkü bu lafızdan fiil kullanılmaz. Bu da; “(قَعْدُ الْقُرُصَاءِ)”: Kalçaları üzerine oturup, bacakları dirseklerinden bükerek diktikten sonra, ellerinin de bacaklarının etrafından birbirine kavuşturmak şeklindeki oturuş” ile, “(اشْتِمَلُ الصَّمَاءِ)”: Arapların örtüye bürünürken örtünün, bir ucunu sağ kolunun üzerinden sol omuzuna, öbür ucunu da sol kolu üzerinden sağ omuzu üzerine atarak örtünmesi ifadelerine benzer. Sibeveyh'e göre buyruğun takdiri; “(أَنَزَّهُ اللَّهُ تَتَزَيُّهَا)”: Allah'ı mutlak olarak tenzih ederim” şeklindedir. Buna göre “Subhanallah” ifadesi, mutlak olarak tenzih etmek, yerine geçmektedir.

2. İsra:

Yüce Allah'ın: “**Kulunu geceleyin... götüren**” buyruğundaki; “(أَسْرَى)”: Ge-

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 182'de belirtildiğine göre, bu açıklama Nâfi' b. el-Ezrak'ın sorması üzerine, Abdullah b. Abbâs'a aittir.

geceyin götürdü" fiili iki şekilde kullanılır: (سرى) ile (أسرى) şeklinde. Tıpkı (سقى) ile, " (أسقى) : Su içirdi" kelimelerinin kullanışı gibi. Nitekim bundan önce de (el-Bakara, 2/60. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Şair der ki:

أَسْرَتْ عَلَيْهِ مِنَ الْجَوَازِ سَارِيَةً تُزْجِي الشَّمَالَ عَلَيْهِ جَامِدَ الْبَرِّدِ

"İkizler burcundan yürüdü üzerine bir yürüyen
Şimâl onun üzerine doluyu yağdırarak."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

حَيُّ النَّصِيرَةِ رَبَّةُ الْخَنْدَرِ أَسْرَتْ إِلَيَّ وَلَمْ تَكُنْ تَسْرِي

"Örtüsünün arkasında olan o güzel yüzlüyü selamla!
Geceleyn yürüdü sana; önceden gelmiyorken."

Böylelikle şairler her iki beyitte de her iki söyleyişi bir arada kullanmış bulunmaktadır.

İsrâ; geceleyn yürümek demektir. " (سَرَّيْتُ مَسْرًى وَسَرًى ، وَأَسْرَيْتُ إِسْرَاءً) : Geceleyn yürüdü ve yürümek" denilir. Şair de şöyle demektedir:

وَلَيْلَةَ ذَاتِ نَدَى سَرَيْتُ وَلَمْ يَلْتَنِي مِنْ سُرَاهَا لَيْتُ

"Ve çığın yağdığı bir gece yürüdüm,
Ve o gece yürümekten hiç bir şey de beni alıkoymadı."

(أسرى سار)'ın, gecenin ilk saatlerinde yürümek, (سرى سار)'ın ise, son demlerinde yürümek, anlamında olduğu da söylenmiş ise de, birincisi daha çok bilinen bir anlamdır.

3. Allah'ın Kulu:

Yüce Allah'ın: "**Kulunu**" buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları şöyle demişlerdir: Şâyet Peygamber (sav)'ın bundan daha şerefli bir ismi olsaydı, o üstün haldeki durumunu anlatmak için o adı ile anardı. Bu anlamda olmak üzere şu beyitler söylenmiştir:

يا قوم قلبي عند زهراء يعرفه السامع والراني
لا تدعني إلا يا عبدا فإنه أشرف أسمائي

“Ey kavm, kalbim, Zehra’nın yanındadır
İşiten de, gören de bunu bilir.
Beni ancak; ey Onun kulu diye çağırınız,
Çünkü o, isimlerimin en şerefliisidir.”

Bu beyitler de daha önceden (el-Bakara, 2/23 buyruğunu açıklarken) geçmiş bulunmaktadır.

el-Kuşeyrî der ki: Yüce Allah onu yüce huzuruna yükseltip de en yüksek yıldızların da üstüne çıkardığında, ümmeti için tevazu olmak üzere kulluk isminden ayırmadı.

4. İsrâ ve Bu Konudaki Rivâyetler:

İsrâ, bütün hadis eserlerinde sabit olmuştur. Sahabeden gelen bu hadisler İslâm diyarının her bir yerinde rivâyet olunmuştur. Bu yönüyle İsrâ hadisleri mütevâtir hadislerdendir. en-Nekkaş bu hadisleri rivâyet eden yirmi sahabiye zikretmektedir. Sahih(-i Müslim)’in Enes b. Malik’ten rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Bana, Burak getirildi. O beyaz, uzunca, eşekten daha yüksek, katırdan daha alçak boylu, ön ayaklarını gözünün gördüğü son noktaya koyan bir binektir. Ona bindim ve nihâyet Beytül-Makdis’e vardım. Onu, peygamberlerin bineklerini bağladığı halkaya bağladım. Sonra, Mescide girdim, orada iki rek’at namaz kıldım. Daha sonra çıktım. Cibril (a.s) bana, birisi şarap, diğeri süt dolu iki kap getirdi. Ben, süt bulunan kabı tercih ettim. Cibril bana: Fıtratı tercih ettin, dedi. Sonra semaya doğru yükseldik...” diye hadisin geri kalan bölümünü zikretmektedir.⁽¹⁾

Buhârî ile Müslim’de bulunmayan rivâyetlerden birisi de, el-Âcurrî ve Semerkandî’nin kaydettikleri rivâyetlerdir. el-Acurrî, Ebu Said el-Hudrî’den, yüce Allah’ın: **“Kulunu geceleyin, Mescid-i Haram’dan, çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren münezzehtir”** buyruğu ile ilgili olarak şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) İsrâ’ya yürütüldüğü geceyi bize anlattı. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Bana, hayvanlar arasında en çok katıra benzeyen bir binek getirildi. Durmayıp oynayan kulakları vardı. Bu önceden peygamberlerin bindiği Burak idi. Ben de buna bindim. Yola koyuldu. Ön ayaklarını gözünün gördüğü son noktaya koyarak koşardı. Sağ tara-

(1) *Müslim*, İman 259; *Müsned*, III, 148.

limdan, ey Muhammed, biraz yavaş ol ki sana birşeyler sorayım diye bir ses işittim. Ancak, ben ona iltifat etmeden yoluma devam ettim. Sonra, sol tarafından ey Muhammed, yavaş ol diye bir ses işittim. Ben de ona iltifat etmeksizin yoluma devam ettim. Sonra da üzerinde dünya zinetlerinin her türlü-sü bulunan, ellerini yukarı doğru kaldırmış, yavaş ol ki sana birşeyler sorayım, diyen bir kadın karşıma çıktı. Yine ona iltifat etmeksizin yoluma devam ettim. Sonra, Beytü'l-Makdis'e, Mescid-i Aksa'ya geldim. Binekten indim, peygamberlerin daha önceden (bineklerini) bağladıkları halkaya Burağı bağladım, arkasından Mescide girdim, içinde namaz kıldım.

Cebrail bana: Ey Muhammed, neler işittin, diye sordu. Ben ona: Sağım-dan, ey Muhammed, yavaş ol sana bazı şeyler soracağım diye bir ses işittim. Ancak ben ona iltifat etmeksizin yoluma devam ettim. O: Bu, yahudilerin davetçisi idi. Eğer durmuş olsaydın, ümmetin yahudileşirdi. (Hz. Peygamber devamla) buyurdu ki: Sonra solumdan bir ses işittim. Yavaş ol, sana bazı şeyler sorayım, dedi. Yine ben ona iltifat etmeksizin yoluma devam ettim. (Cebrail) dedi ki: O da hristiyanların davetçisi idi. Eğer durmuş olsaydın, senin ümmetin hristiyanlaşirdi: (Devamla Hz. Peygamber) buyurdu ki: Sonra karşıma dünya zinetlerinin her türlü-sünü üzerine takınmış, ellerini yukarı doğru kaldırmış bir kadın karşıma çıktı. Yavaş ol, diyordu. Ben de ona iltifat etmeksizin yoluma devam ettim. (Cebrail) dedi ki: O da dünyadır. Eğer durmuş olsaydın, hiç şüphesiz dünyayı âhirete tercih etmiş olurdun.

(Hz. Peygamber devamla) buyurdu ki: Sonra bana birisinde süt, diğerinde ise şarap bulunan iki kap getirildi. Bana, al ve iç, hangisini istersen alabilirsin denildi. Ben de sütü aldım ve içtim. Cebrail bana: Fıtrata isabet ettin. Eğer şarabı almış olsaydın, ümmetin azgınlaşmış olurdu, dedi.

Daha sonra, Âdemoğullarının ruhlarının üzerinde yükseldikleri Mi'rac geldi. Gördüğüm şeylerin en güzeli o idi. Sizler, ölen bir kimsenin gözünü ona doğru nasıl diktiğine hiç dikkat etmediniz mi? Bizi yukarı doğru çıkardılar. Nihâyet dünya semâsının kapısına geldik. Cebrail, kapının açılmasını istedi. Bu kim, diye soruldu o, Cebrail dedi. Beraberinde kim var, diye soruldu o, Muhammed dedi. Peki, ona risalet verildi mi, diye soruldu o, evet dedi. Bana kapıyı açtılar, bana selam verdiler. Beraberinde yetmiş bin melek ve her biriyle yüz bin melek bulunan, İsmail diye tanınan bir meleğin semayı korumakta olduğunu gördüm: *"Rabbinin ordularını O'ndan başka kimse bilmez"* (el-Müddesir, 74/31) buyruğunu okudu ve hadisin geri kalan bölümlerini zikrederek, daha sonra şöyle dedi: "Sonra, beşinci semaya gittik. Orada kavmi arasında sevilen bir kişi olan İmran oğlu Harun ile karşılaştım. Etrafında ümmetinden ona tabi pek çok kimse vardı. Peygamber (sav) onun niteliklerini belirterek şöyle dedi: Sakalı uzundu. Nerdeyse göbeğine kadar

ulaşacaktı. Sonra, altıncı semaya gittik. Orada Musa ile karşılaştım. Bana selam verdi ve beni çok güzel karşıladı. -Peygamber (sav) onu da vasfederek şöyle buyurdu-: Saçı fazla bir adamdı. Üzerinde iki gömlek olsa dahi yine onun saçları aralarından çıkardı..."⁽¹⁾

el-Bezzar'ın rivâyetine göre de, Rasûlullah (sav)'a bir at getirildi ve onun sırtına bindi. Onun attığı her bir adım, gözünün değdiği en uzak noktada idi... diye hadisin geri kalan bölümlerini anlattı.⁽²⁾

Burak'ın nitelikleri ile ilgili olarak İbn Abbas yoluyla gelen hadisde şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben, Hicr'de uyumakta iken bana birisi geldi. Ayağı ile beni harekete getirmek istedi. Ben, o kişinin arkasından gittim, bir de baktım ki, Cebrail (a.s)'in beraberinde katırdan daha aşağı ve eşekten daha yukarı, yüzü insan yüzüne benzeyen, ayağı tek tırnaklı, kuyruğu öküz kuyruğu, yelesi at yelesine benzeyen bir binek ile birlikte Mescid'in kapısında ayakta dikildiğini gördüm. Cibril (a.s) bu bineği bana yaklaştırdı, hayvan ürkütü ve yelesi kabardı. Cibril (a.s) sırtını sıvazlayarak: Ey Burak, Muhammed'den ürkme, dedi. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed (sav)'dan daha faziletli ve Allah nezdinde ondan daha değerli mukarreb bir melek yahut gönderilmiş bir peygamber (rasul) sırtına binmiş değildir. Bunun üzerine Burak şöyle dedi: Ben onun böyle olduğunu bildim. O büyük şefaatin sahibinin o olduğunu da biliyorum. Bununla birlikte ben, onun şefaati kapsamında olmayı arzu ederim. Bunun üzerine şöyle dedim: Yüce Allah'ın izniyle sen de benim şefaatin kapsamında olacaksın..."⁽³⁾

Ebu Said Abdülmelik b. Muhammed en-Neysaburî de, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini nakleder: Peygamber (sav), dördüncü semada İdris (a.s)'ın yanından geçince, şöyle dedi: Kendisini göreceğimiz bize va'dolunan ve ancak bu gece görebildiğimiz salih kardeşe, salih peygambere merhaba! Hz. (Peygamber devamla) buyurdu ki: Orada İmran'ın kızı Meryem de vardı. İnciden yetmiş köşkü vardı. Yine İmran'ın kızı, Musa'nın annesinin de kapıları inci ile süslenmiş tahtları, tek bir parçadan yapılmış kırmızı mercandan yetmiş köşkü vardı. Mi'rac, beşinci semaya çıkınca, oradakilerin de tesbihi: Karı ve ateşi bir arada bulunduranın şanı ne yücedir! şeklinde idi. -Bunu bir defa dahi söyleyen bir kimse, onların sevabı gibi sevap alır.- Cibril (a.s) kapının açılmasını istedi. Ona kapı açıldı. Aniden, olgunluk yaşında bir adam ile karşılaştım. Ondaki güzel bu yaşta bir adam görülmesi değildi. Gözleri iri,

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 195

(2) Suyûtî, *a.g.e.*, V, 199.

(3) Gerek Buhârî ve Müslim'in kaydettikleri rivâyetleri ve gerek onların dışındaki kaynaklarda yer alan diğer rivâyetlerin önemli bir bölümünü bir arada görmek üzere özellikle bk. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 64-78; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 4-39; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 182-234.

sakalı nerdeyse göbeğine ulaşıyordu. Hemen hemen sakalı yarı yarıya siyah beyaz karışımı idi. Etrafında oturmuş kimseler vardı. Onlara birşeyler anlatıyordu. Ey Cebrail, bu kimdir? diye sordum; o, kavmi arasında sevilen kişi Harun'dur, dedi..." ve hadisin geri kalan bölümünü zikretti.

İşte Buhârî ile Müslim'in dışında kalan, İsrâ ile ilgili hadislerden kısaltılarak sunduğumuz bir nebze. Bu hadisleri, Ebu'r-Rabi Süleyman b. Seb' ek-siksiz olarak "*Şifâü's-Sadûr*" adlı eserinde zikretmiştir. İlim ehli ile siyer bilgileri arasında namazın, Peygamber (sav)'a Mekke'de İsrâ gecesini semaya urucu (çıkışı) esnasında farz kılındığında görüş ayrılığı olmamakla birlikte, İsrâ'nın tarihi ile namazın şekli hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İsrâ, Hz. Peygamber'in ruhu veya bedeni ile mi olmuştur? İşte bunlar, âyet-i kerime ile ilgili üç ayrı meseledir. Bunlar üzerinde durulması ve gerekli araştırmaların yapılması gerekir. Ayrıca bunlar, bu husustaki hadislerin nakledilmesinden daha ehemmiyetlidir. Ben bu hususlar ile ilgili olarak, tesbit edebildiğim kadarıyla ilim adamlarının görüşlerini ve fukahânın farklı kanaatlerini -Allah'ın yardımı ile- zikretmeye gayret edeceğim.

5. Birinci Mesele: İsrâ, Hz. Peygamber'in Ruhu İle mi, Bedeni İle mi Olmuştur:

İsrânın, Hz. Peygamber'in ruhu ile mi, cesedi ile mi olduğu hususunda, selefîn de halefîn de görüş ayrılığı vardır. Bir kesim, İsrânın ruh ile gerçekleştiği, bedenînin ise yattığı yerden ayrılmadığı ve İsrâ'nın hakikatleri ihtiva eden bir rüya olduğu görüşündedir. Çünkü, esasen peygamberlerin rüyaları da bir haktır. Muaviye ile Hz. Âişe bu kanaatte olduğu gibi, bu görüş el-Hasen ve İbn İshak'tan da nakledilmiştir.

Bir diğer kesim de şöyle demiştir: İsrâ, beden ile uyanık olarak Beytü'l-Makdis'e kadar ve oradan da ruh ile olmuştur. Bunlar, yüce Allah'ın: **"Kulun geceleyin Mescid-i Haram'dan, çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren münezzehtir"** buyruğunu delil göstermişlerdir. Bu buyrukta yüce Allah, Mescid-i Aksa'yı İsrânın son noktası olarak zikretmektedir. Bu görüş sahipleri derler ki: Eğer İsrâ, Hz. Peygamber'in bedeni ile birlikte Mescid-i Aksa'dan daha ileriye olmuş olsaydı, hiç şüphesiz bu da söz konusu edilirdi. Çünkü böyle bir işin, beden ile olması övgü olarak daha ileri derecededir.

Selefîn ve müslümanların büyük çoğunluğu ise İsrânın, beden ile ve uyanıkken gerçekleştiği görüşündedir. Hz. Peygamber, Mekke'de Burak'a binmiş, Beytü'l-Makdis'e ulaşmış, orada namaz kıldıktan sonra da yine bedenîyle İsrâ devam etmiştir. İşaret ettiğimiz haberler ile âyet-i kerime de buna de-

lâlet etmektedir. Hz. Peygamber'in bedeniyle ve uyanık olarak İsrâsının gerçekleşmesinde imkânsız ve olmayacak bir taraf yoktur. Zahir ve hakikat terkedilerek tevil yoluna ise, ancak nassın zahir ve hakikati üzere kabul edilmesinin imkânsız olması halinde söz konusudur. Eğer İsrâ uykuda gerçekleşmiş olsaydı, burada "kulunun ruhuyla" denilerek "**kulun**" diye buyurmazdı. Yine yüce Allah'ın: "*Göz, başka yöne kaymadı ve aşmadı da*" (en-Necm, 53/7) buyruğu da buna delildir. Eğer bu olay uykuda iken gerçekleşmiş olsaydı, bunda bir alâmet ve bir mucize olacak taraf olmazdı. Um Hânî Hz. Peygamber'e: Sen insanlara bunu anlatma, seni yalanlarlar, demezlerdi. Ebu Bekr es-Sıddîk (bunu tasdik etmesi dolayısıyla) üstün bir fazilete sahip olmazdı, Kureyşlilerin de ileri geri konuşmalarına, onu yalanlamalarına da imkân bulunmazdı. Çünkü Kureyşliler, Hz. Peygamber'in verdiği bu haberi yalanlamış, hatta iman etmiş birtakım kimseler irtidat dahi etmişlerdi. Eğer bu rüya ile olmuş olsaydı, hiçbir şekilde buna tepki gösterilmezdi. Hatta müşrikler ona şöyle demişlerdi: Eğer sen doğru söylüyor isen, haydi bize kervanımızla nerede karşılaştığını bildir, demişler, o da şu cevabı vermişti: "Kervanınız, filan filan yerde idi. Ben oradan geçtim, filan kişi korktu. Bunun üzerine o kimseye: Ne gördün ey filan, denildiğinde o, ben birşey görmedim ancak develer gerçekten ürktüler diye cevap vermişti." Bu sefer Hz. Peygamber'e: Peki kervanın bize ne zaman ulaşacağını haber ver, demeleri üzerine, Hz. Peygamber: "Kervanınız size şu, şu günü gelecektir" dediğinde onlar, hangi saatte diye sordular. Bu sefer Hz. Peygamber: "Bilemiyorum, acaba güneşin bu taraftan doğuşu mu daha erken gerçekleşecek, yoksa kervanın bu taraftan görünüşü mü daha erken olacak." O gün gelince bir kişi: İşte güneş doğdu demiş, diğeri ise: İşte sizin kervanınız da görüldü, demişti. Peygamber (sav)'dan, Beytü'l-Makdis'in nitelikleri hakkında soru sormuşlardı. Hz. Peygamber de önceden Beytü'l-Makdis'i hiç görmediği halde onlara niteliklerini söyleyivermişti.

Sahih'de Ebu Hureyre'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben, Hicr'de bulunuyorken Kureyş bana İsrâ'ya dair soru soruyorlardı. Beytü'l-Makdis hakkında iyice tesbit edemediğim bazı hususlara dair bana soru sordular. Bundan dolayı daha önce benzeri görülmedik bir sıkıntıya düştüm. Yüce Allah, Beytü'l-Makdis'i kaldırıp gözlerimin önüne getirdi. Her ne hakkında bana soru sordularsa, ben de onlara cevaplarını verdim."⁽¹⁾

Hz. Âişe ile Muaviye'nin: "İsrâ, ancak Rasûlullah (sav)'in ruhu ile gerçekleşmiştir" şeklindeki sözlerine de şöylece itiraz edilmiştir. O sırada Hz. Âişe'nin yaşı küçüktü ve bu olaya şahit olmamıştı. Bu konuda o, Peygamber

(1) *Müslim*, İman 278

(sav)'dan hadis de rivâyet etmiş değildir. Muaviye ise, o dönemde olaya tanık olmamış kâfir bir kimse idi. Bu konuda o, Peygamber (sav)'dan da hadis rivâyet etmiş değildir. Bu konuda söylediklerimizden daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenler, Kadı İyad'ın "*eş-Şifa*" adlı kitabından olayı takib etmelidirler. Orada bu konuda kalbe şifa verici bilgiler elde edeceklerdir.

Hiz. Âişe'nin, kanaatinin lehine, yüce Allah'ın: "*Sana gösterdiğimiz o rüyayı... ancak insanlara bir fitne kıldık.*" (el-İsra, 17/60) buyruğunu delil göstermişler ve burada yüce Allah'ın buna "rüya" adını verdiğini söylemişlerdir. Ancak, yüce Allah'ın: "**Kulunu geceleyin... götüren münezzehtir**" buyruğu bunu reddetmektedir. Uykuda gerçekleşen bir olay hakkında "**geceleyin yürüten**" tabiri kullanılmaz. Aynı şekilde gözle görmeye de ileride bu sûrede açıklaması geleceği üzere "rüya" denilir. Konu ile ilgili sabit haberlerde İsrânın, beden ile gerçekleştiğine açık bir delâlet vardır. Eğer, aklen yüce Allah'ın kudreti çerçevesinde caiz (mümkün) görülen herhangi bir hususa dair haber varid olacak olursa, -özellikle de harikulâde olayların gerçekleştiği dönemde bu söz konusu ise- onu inkâra kalkışmanın bir yolu yoktur. Peygamber (sav)'ın bir çok mi'racları vardır. Bunlardan bazılarının rüya ile olma ihtimali uzak değildir. O bakımdan, Hiz. Peygamber'in, sahîh hadiste yer alan: "Beyt'in yanında uyku ile uyanıklık arasında bulunduğum bir sırada..."⁽¹⁾ hadisi de buna göre yorumlanır. Diğer taraftan, İsrânın gerçekleşmesinden sonra tekrar uykuya geri döndürülmesi ihtimali de vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. İkinci Mesele: İsrâ'nın Gerçekleştiği Tarih:

İlim adamlarının, bu hususta da görüş ayrılığı vardır. Bu hususta İbn Şihab'dan farklı rivâyetler gelmiştir. Musa b. Ukbe'nin O'ndan rivâyet ettiğine göre, Hiz. Peygamber'in Beytül-Makdis'e İsra hadisesi, hicret için Medine'ye çıkışından bir sene önce gerçekleşmiştir. Yunus'un, ondan (İbn Şihab'dan), onun Urve'den, onun Âişe'den rivâyetine göre ise Hiz. Âişe şöyle demiştir: Hadice (r.anha) namaz farz kılınmadan önce vefat etmiştir. İbn Şihab da der ki: Bu, peygamber (sav)'a peygamberlik görevinin verilışinden yedi yıl sonra olmuştur.

el-Vakkasî'nin, İbn Şihab'dan rivâyetine göre o şöyle demiştir: Hiz. Peygamber'e, peygamberliğin verilışinden beş yıl sonra İsrâ gerçekleşmiştir. İbn Şihab der ki: Oruç, Bedir'den önce, Medine'de farz kılındı. Zekât ve hac yine Medine'de farz kılındı. Şarap içmek ise Uhud'dan sonra haram kılındı.

İbn İshak der ki: Hiz. Peygamber'in, Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksâ'ya

(1) *Buhârî*, Bed'u'l-Halk 6; *Müslim*, İman 264; *Nesâî*, Salât 1; *Müsned*, IV, 207

ki o aynı zamanda Beytü'l-Makdis'tir- İsrâ hadisesi İslâm'ın Mekke'de kabileler arasında yaygınlık kazandığı dönemde gerçekleşmiştir. Yunus b. Bukeyr ise ondan şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Hadice (r.anha) Peygamber (sav) ile birlikte namaz kılmıştır. İleride bu rivâyet gelecektir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: İşte bu da İsrâ'nın hicretten birkaç yıl önce gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü Hz. Hadice, hicretten beş yıl önce vefat etmiştir. Üç ve dört yıl önce vefat ettiği de söylenmiştir. İbn İshak'ın kanaati ise, İbn Şihab'ın kanaatinden farklıdır. Bununla birlikte -az önce geçtiği üzere- İbn Şihab'dan konu ile ilgili farklı rivâyetler de gelmiş bulunmaktadır.

el-Harbî şöyle der: İsrâ, hicretten bir sene önce Rebiülahir ayının 27. gecesi gerçekleşmiştir. Ebu Bekr Muhammed b. Ali b. el-Kasım ez-Zehebî ise "*Tarih*"inde şöyle demektedir: İsrâ, Mekke'den Beytü'l-Makdis'e olmuştur. Oradan da semaya **uruc** tahakkuk etmiştir ve bu Peygamber (sav)'ın peygamber olarak gönderilişinden onsekiz ay sonra gerçekleşmiştir. Ebu Ömer der ki: Ben, siyer bilginlerinden ez-Zehebî'nin naklettiği bu görüşü belirtmiş bir kimse olduğunu bilmiyorum. O, bu sözünü siyer bilginleri arasından, bu ilmin kendisine izafe edildiği kişilerden her hangi bir kimseye isnad etmediği gibi, **bu konuda görüşü öbürlerinin kanâatine karşı delil gösterilebilecek bir kimseye de ref etmiş (senediyle zikretmiş) değildir.**

7. Üçüncü Mesele: Namazın Farz Kılınması ve

Farz Kılındığı Sıradaki Namaz Şekli:

Namazın farz kılınışı ile farz kılındığı esnadaki namaz şekline gelince, bunun, Mekke'de, Hz. Peygamber'in semaya mi'rac'a yükselişi esnasında, İsrâ'nın gerçekleştiği gece farz kılındığı hususunda ilim ehli ile siyer bilginleri arasında görüş ayrılığı yoktur. Bu husus, Sahih (i Buhârî ve Müslim) de ve başkalarında açıkça ifade edilmiştir.

Ancak, namazın farz kılındığı esnadaki şekli hususunda görüş ayrılığı vardır. Âişe (r.anha)'den gelen rivâyete göre, namaz ikişer rekat olarak farz kılınmıştır. Daha sonra ikâmet halindeki namaza iki rekat daha ilave edilerek dörde tamamlandı, yolculuk halindeki namaz da iki rekat olarak olduğu gibi bırakıldı. eş-Şa'bî, Meymun b. Mehran Muhammed b. İshak da böyle demişlerdir.

eş-Şa'bî, akşam namazı bundan müstesnâdır derken, Yunus b. Bukeyr de şöyle demektedir: İbn İshak dedi ki: Daha sonra Cibril (a.s), Peygamber (sav)'a İsrâ gecesi namaz Hz. Peygambere farz kılındığında Hz. Peygamber'in yanına geldi ve vadinin bir tarafına ayak topuğunu vurdu, oradan bir su fiş-

kırdı. Cibril, abdest alırken, Muhammed (sav)'da ona bakıyordu. Yüzünü yıkadı, burnuna su verdi, ağzına su alarak çalkaladı. Başına, kulaklarına mesh ettikten sonra topuklarına kadar da ayaklarını (yıkadı) ve ön tarafına da su serpti. Daha sonra kalktı, iki rekât namaz kıldı ve bu iki rekatte de dört defa secde etti. Rasûlullah (sav) geri döndüğünde, Allah gözüne aydınlık vermiş, ruhu hoşnut olmuş ve yüce Allah'ın emrinden sevdiği bir husus kendisine gelmiş halde döndü. Hz. Hadice'nin elinden tutarak bu pınara geldi. Tıpkı Hz. Cebrail'in abdest aldığı gibi o da abdest aldı. Sonra iki rekât ve iki rekatte de (toplam) dört secde yapmak üzere -Hz. Hadice ile birlikte- namaz kıldı. Daha sonra Hz. Hadice ile birlikte namaz kılıyorlardı.

Yine İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre namaz, ikamet halinde dört rekât, yolculuk halinde de iki rekât olarak farz kılındı. Nâfi' b. Cübeyr ile el-Hasen b. Ebi'l-Hasen el-Basrî de böyle demişlerdir. İbn Cüreyc'in görüşü de budur. Peygamber (sav)'dan da buna uygun rivâyetler nakledilmiştir. Bu konuda rivâyette bulunanlar, Cebrail (a.s)'ın, İsrâ'nın gerçekleştiği gecenin sabahında zevale doğru indiği ve Peygamber (sav)'a namazı ve vakitleri öğrettiği hususunda görüş ayrılıkları yoktur.

Yunus b. Bukeyr de Ebu'l-Muhacir'in azadlısı Salim'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Meymun b. Mehran'ı şöyle derken dinledim: Namaz, ilkin ikişer rekât farz kılındı. Daha sonra Rasûlullah (sav) dört rekât kıldı ve bu bir sünnet oldu. Böylelikle namaz, misafire (iki rekât) olarak karar oldu ve bu haliyle de namaz tamamdır.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Ber) der ki: Bu delil olarak gösterilemeyecek türden bir isnaddır. Onun: "Bu böylece bir sünnet oldu sözü" münker bir ifadedir. Aynı şekilde eş-Şa'bî'nin yalnızca akşam namazını istisnâ edip sabahı söz konusu etmemesinin de bir anlamı yoktur. Müslümanlar akşam namazı ile sabah namazı müstesnâ olmak üzere, ikâmet halindeki namazların farzlarının dört rekât olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Onlar bunu ancak amelî olarak ve oldukça yaygın bir nakil ile bilmişlerdir. Bu konuda ilk ve asıl farzın kaç rekât olduğu hususundaki görüş ayrılıklarının kendilerine hiçbir zararı olmaz.

8. Mescid-i Haram'a, Mescid-i Nebevî'ye ve Beytü'l-Makdis'e

Yolculuk Yapmak

Ezan'a dair açıklamalar -yüce Allah'a hamd olsun- el-Mâide Sûresi'nde (5/58. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Ali İmran Sûresi'nde (3/97. âyet, 1. başlıkta) ise, yeryüzünde (Allah'a ibadet için) yapılmış ilk mescidin Mescid-i Haram olduğu, ondan sonra da Mescid-i Aksâ olduğu

geçmiş bulunmaktadır. Bu iki mescid arasında da kırk yıllık bir süre bulunduğuna ise, Ebu Zerr yoluyla gelen hadisten anlaşılmaktadır. Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksâ'yı bina edip ona dua etmesi ile ilgili rivâyet de, Abdullah b. Amr yoluyla gelen hadiste zikredilmektedir. Bu iki hadisin bir arada nasıl anlaşılabileceğine dair açıklamalar da orada geçmiş bulunduğundan, bu konu için oraya başvurulabilir, burada o bilgileri bir daha tekrarlamamanın bir anlamı yoktur.

Burada, Hz. Peygamber'in:

لَا تُشَدُّ الرُّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ إِلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَالْإِلَى مَسْجِدِي هَذَا وَإِلَى مَسْجِدِ إِبِلْيَاءَ أَوْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ

“Üç mescid dışındaki (mescidlere) yükler bağlanmaz: Mescid-i Haram'a, Benim bu mescidime ve İlyâ mescidine yahut Beytü'l-Makdis'e.”⁽¹⁾ Bu hadisi İmam Malik, Ebu Hureyre yoluyla rivâyet etmiştir.

Bu hadiste bu üç mescidin sair mescidlerden daha faziletli olduğuna delil teşkil eden ifadeler vardır. Bundan dolayı ilim adamları şöyle demişlerdir: Bir kimse, ancak yolculukla veya binek sırtında ulaşabileceği bir mescidde namaz kılmayı adayacak olursa, böyle bir adağı yerine getirmesin, kendisine yakın olan mescidde namaz kılsın. Bundan tek istisnâ, sözü edilen üç mesciddir. Bunlardan herhangi birisinde namaz kılmayı adayan bir kimse, bu mescidlerde namaz kılmak üzere yolculuğa çıkar.

İmam Malik ve ilim ehlinden bir topluluk da, düşmana karşı bir serhad karakolunda (ribatta) ribat yapmayı adayan bir kimsenin, böyle bir ribatın bulunduğu yerde bu adağını yerine getirmesi gerekir. Çünkü böyle bir iş, yüce Allah'a bir itaattir.

Ebu'l-Bahterî ise, bu hadisin rivâyetinde “el-Cened mescidini” de ilave etmiştir. Ancak bu ifade sahih değildir ve uydurmadır. Buna dair açıklamalar, bundan önce Kitabımızın Mukaddime bölümünde geçmiş bulunmaktadır.

9. İsra'nın Hikmeti:

Yüce Allah'ın: “**Mescid-i Aksâ'ya**” buyruğunda bu mescide “el-Aksâ” niteliğinin veriliş sebebi, onun ile Mescid-i Haram arasındaki uzaklıktır. O gün ziyaret ile tazim olunan yeryüzünde Mekkelilere en uzak mescid o idi. Da-

(1) *Muvatta*, Cumua 16 (ancak, “lâ tuşeddu'r-rihâlu; yükler bağlanmaz, vurulmaz” yerine; “lâ tu'melu'l-Matiyy; binekler yola konulmaz...” lafzıyla); *Buhârî*, Fadlu's-Salâti fî Mescid-i Mekke ve'l-Medine 1, 6, Savm 67, Cezâu's-Sayd 26; *Müslim*, Hacc 415, 511; *Ebü Dâvûd*, Menâsik 94; *Tirmizî*, Salât 126; *Nesâî*, Mesâcid 10; *Dârimî*, Salât 132; *Müsned*, II, 234, 238..., III, 7, 34, 93, VI, 7, 397

ha sonra yüce Allah: **“Çevresini mübârek kıldığımız”** diye onu nitelemektedir. Denildiğine göre bu mübârek kılış, mahsullerle ve akan ırmaklarla idi. Bir diğer görüşe göre ise, etrafında defnedilmiş bulunan peygamber ve salihlerle mübârek kılınmıştır. Mukaddes kılınması da bundan dolayıdır.

Muâz b. Cebel de Peygamber (sav)’dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: “Yüce Allah buyuruyor ki: Ey Şam, sen Benim ülkelerimin en seçkinisin. Ve Ben, sana doğru kullarımın en seçkinlerini gönderiyorum.”⁽¹⁾

“Ona âyetlerimizden bazısını gösterelim diye” buyruğu hitabın çeşitlendirilmesi⁽²⁾ kabilindendir. Yüce Allah’ın, ona göstermiş olduğu ve insanlara bildirdiği hayret verici âyetler ile Mekke’den Mescid-i Aksâ’ya -bir aylık mesafe olmasına rağmen- bir gecede geceleyin yürütülmesi, semaya urucu (yükselişi) -Müslim’in Sahih’inde ve diğerlerinde sabit olduğu üzere- bütün peygamberleri teker teker nitelikleriyle anlatması, işte bu âyetler arasındadır.

“Şüphesiz ki O, işitendir, görendir.” Buna dair açıklamalar daha önceden (en-Nisâ, 4/58. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَأَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَآئِيلَ ۖ
تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ﴿٢﴾

2. Biz, Musa’ya da kitabı verdik. Ve onu: “Benden başka hiç bir vekil edinmeyin” diye İsrailoğullarına bir hidâyet kıldık.

Yani, Muhammed (sav)’a, mi’racı lütfettiğimiz gibi, Musa’ya da kitabı yani Tevrat’ı vermek suretiyle lütufta bulunduk. **“Ve onu”** yani o kitabı **“...bir hidâyet kıldık.”**

Burada hidâyet kılınanın Hz. Musa olduğu söylendiği gibi, buyruğun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Kulunu geceleyin götüren de, Musa’ya kitabı veren de münezzehtir. Böylelikle yüce Allah, gaip ifadede sonra kendi zatı hakkında haber vermek şeklindeki ifadeyi kullanmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: **“Kulunu geceleyin götüren münezzehtir”** buyru-

(1) Elimizin altındaki kaynaklarda hadis olarak tesbit edemedik.

(2) Telvinu'l-Hitab (hitabın çeşitlendirilmesi): Diğer adı ile “iltifât” diye bilinen edebî bir sanattır. “Gaibten muhataba geçiş, ya da onun aksine geçiş” (Dr. İn’âm Fevâil Akkâvî, *el-Mu’cemu’l-Mufasssal fî Ulûmi’l-Belâğâ...*, Beyrut 1413/1992, s. 209) diye tarif edilir. Burada cenâbı Allah önce: “Yürüttü” diye buyurup kendi zatından gaib şahıs olarak söz ederken, “ona gösterelim diye” buyruğunda da mütekellim kipi ile söz etmektedir.

ğu; anlamı: Biz onu geceleyin yürüttük, anlamındadır. Buna, ondan sonra gelen yüce Allah'ın: **"Ona âyetlerimizden bazısını gösterelim diye"** buyruğu buna delildir. O halde: **"Biz, Musa'ya da kitabı verdik"** buyruğu da bu manaya göre böyle zekredilmiştir.

"(أَلَّا تَتَذَكَّرُ) : Edinmeyin diye" buyruğunu Ebû Amr, (يَتَذَكَّرُ) şeklinde "ya" ile ("edinmesinler diye" anlamında) okumuştur, diğerleri ise "te" ile okumuşlardır. O takdirde ("ya" ile okunması halinde) hitabın çeşitlendirilmesi kabilinden olur.

"Vekil", Mücahid'den nakledilen görüşe göre ortak anlamındadır. İşlerini üstlenecek kefil diye de açıklanmıştır ki, bunu da el-Ferrâ nakletmektedir. İşlerinde kendisine tevekkül edecekleri bir Rab, diye de açıklanmıştır ve bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır. el-Ferra "kâfi" demektir, demiştir.

İfadenin takdiri şöyle olur: "Biz ona kitapta, Benden başka bir vekil edinmeyin diye emrettik." Takdirin: Edinmemeniz için... anlamında olduğu da söylenmiştir. Vekil işin kendisine havale edildiği, bırakıldığı kimse demektir.

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٢٣﴾

3. (Ey) Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Şüphesiz o, çok şükreden bir kuldu.

Bu buyruk, nidâ olmak üzere: Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! takdirindedir. Bu açıklamayı Mücahid yapmış, İbn Ebi Necih de bu açıklamayı ondan rivâyet etmiştir.

Zürriyet (soydan gelenler)'den kasıt, Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine karşı delil getirdiği herkestir. Bunlar da, yeryüzünde bulunan bütün insanlardır. Bu açıklamayı el-Mehdevî yapmıştır. el-Maverdi de der ki: Bu buyrukla Hz. Musa ile İsrailoğullarından gelen onun kavmi kastedilmektedir. Buyruğun anlamı da: Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Allah'a ortak koşmayınız, şeklindedir.

"Nûh" (a.s.)'dan söz edilmesi, ataları üzerindeki boğulmaktan kurtulma nimetini onlara hatırlatması içindir. Süfyan'ın Humeyd'den, onun, Mücahid'den rivâyetine göre, Mücahid -"zürriyet" kelimesini-: (ذُرِّيَّةَ) şeklinde "ze" harfi üstün, "ra" ve "ye" harflerini de şeddeli okumuştur. Bu kıraati aynı zamanda Âmir b. el-Vacid, Zeyd b. Sabit'den rivâyet etmiştir. Yine Zeyd b. Sabit'den, bu kelimeyi; (ذُرِّيَّةَ) şeklinde "zel" harfini esreli, "re" harfini de şeddeli ola-

rak okuduğu da rivâyet edilmiştir.

Diğer taraftan Hz. Nuh'un, Allah'a, nimetlerine karşı çokça şükreden ve hayrı ancak Allah'dan bilen, çok şükredici bir kul olduğunu beyan etmektedir. Katade der ki: Hz. Nuh, bir elbise giydiğinde: Bismillah der, onu çıkarıldığında da: Elhamdülillah derdi. Ma'mer de ondan böyle dediğini rivâyet etmiştir. Yine Ma'mer, Mansur'dan, o, İbrahim'den şöyle dediğini rivâyet eder: Hz. Nuh'un şükürü şuydu: O, yemek yedi mi, bismillah derdi. Yemek yemeyi bitirdi mi de: Elhamdülillah, derdi.

Selman-ı Farisi dedi ki: (Hz. Nuh'un çok şükreden bir kul olduğunun sözkonusu edilmesi) yemek yedikten sonra yüce Allah'a hamd etmesi idi. İmran b. Süleym de der ki: Hz. Nuh'a çok şükreden bir kul denilmesinin sebebi, yemek yedikten sonra, "dilerse hiç şüphesiz beni susuz bırakabilecek olan, ama bununla birlikte bana yemek yediren Allah'a hamd olsun" demesi; bir şey içtikten sonra da: "Dilerse hiç şüphesiz beni aç bırakabilecek olan, bununla birlikte de bana içiren Allah'a hamd olsun" bir şey giydiğinde de: "Dilerse hiç şüphesiz beni çıplak bırakabilecek olan, bununla birlikte beni giydiren Allah'a hamd olsun"; ayağına bir şey giydiği vakit de: "Dilerse ayaklarımı çıplak bırakabilecek olan, bununla birlikte de ayağıma giyecek bir şey ihsan eden Allah'a hamd olsun"; def-i hâcette bulunduktan sonra ise: "Dileseydi bunu içimde bırakabilecek olan, bununla birlikte bu rahatsız edici şeyleri benden çıkartan Allah'a hamd olsun..." demesi idi.

Âyet-i kerimenin anlatmak istediği şudur: Siz, Nuh'un soyundan gelen kimselersiniz. Nuh ise çok şükreden bir kul idi. Cahil atalarındansa ona uymanız size daha yakışan bir tutumdur.

Anlamanın şöyle olduğu da söylenmiştir: Allah, Hz. Musa'yı, Nuh'un soyundan kıldığı için o Allah'a çok şükreden bir kuldu. Şöyle de açıklanmıştır: Buradaki "**soyundan gelenler**" ifadesinin, "**edinmeyin**" fiilinin ikinci mefulü, "**bir vekil**" buyruğu ile de çoğulun kastedilmiş olma ihtimali vardır. Bu, her iki kıraate, -yani; "(تَتَذَكَّرُونَ)": **Edinmeyin**" buyruğunun "ye ve te" ile okunması kıraatlerini kastediyoruz- uygundur. Aynı şekilde yine her iki kıraatte de "**soyundan gelenler**" ifadesinin yüce Allah'ın: "**Vekil**" buyruğundan bedel olması mümkündür, çünkü çoğul anlamındadır. Şöyle buyurulmuş gibidir: Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler... başka hiç bir vekil edinmeyin.

"**Soyundan gelenler**" anlamındaki kelimenin, "kastediyorum ve onu övüyorum" anlamındaki fiillerin takdirleri ile nasb edilmesi de mümkündür. Çünkü Araplar, övmek ve yermek kastıyla söyledikleri isimleri nasb edebilirler. "**Soyundan gelenler**" anlamındaki ifadenin, "(تَتَذَكَّرُونَ)" fiilini "ya" ile okuyan-

ların kıraatine göre, zamirden bedel olarak ref ile okunması da mümkündür.⁽¹⁾ Ancak böyle bir açıklama, bu fiili “te” ile okuyanlara göre güzel olmaz. Çünkü gaib muhatabdan bedel yapılmaz.

Diğer taraftan **“soyundan gelenler”** anlamındaki kelimenin, her iki okunuşa göre İsrailoğullarından bedel olarak cer ile okunması da mümkündür.⁽²⁾

Yüce Allah'ın: “(أَلَا تَتَذَكَّرُونَ): **Edinmeyin diye...**” buyruğunda yer alan; “(أَنْ): ...me...” ise, “ya” ile okuyanların kıraatine göre cer edatının hazfi ile nasb mahallindedir ve ifade: Edinmesinler diye Biz onlara hidâyet verdik, takdirinde olur. “Te” ile okuyuşa göre ise, bunun zaid gelmesi ve “söylemek” anlamındaki fiilin de -önceden geçtiği gibi- takdir edilmiş olması da mümkündür. (Biz onlara vekil edinmeyin dedik, anlamına gelir.) Bunun, açıklayıcı (müfessire) ve “yani” anlamında olması ve i'rabta bir mahallinin bulunmaması da mümkündür. Bu durumda; (لَا) edatı da nehiy için olur ve bu takdirde ifade, haber kipinden nehye geçiş yapmış olur.

وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَآئِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ
مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٠﴾

4. Biz, kitapda İsrailoğullarına şunu hükmettik: “Siz yeryüzünde iki defa fesat çıkaracak ve muhakkak alabildiğine büyükleneceksiniz.”

Yüce Allah'ın: **“Biz, kitapda İsrailoğullarına şunu hükmettik”** buyruğundaki “kitap” lafzını, Said b. Cübeyr ve Ebu'l-Âliye, çoğul olarak; “(في الكتب): Kitaplarda” diye okumuşlardır. Bununla birlikte bazen tekil lafzı ile çoğul anlamı kastedilebilir. O takdirde her iki kıraatin de anlamı bir olur. “(قَضَيْنَا): **Hükmettik**” buyruğu, İbn Abbas'ın açıklamasına göre bildirdik, haber verdik demektir. Katade, hükmettik diye açıklamıştır. Çünkü kadâ (hükmetme) nin asıl anlamı, bir şeyi sağlam yapmak (ihkâm) ve onu bitirmek demektir. Bunun, vahyettik anlamında olduğu da söylenmiştir. Bundan dolayı yüce Allah: “(إِلَىٰ بَنِي إِسْرَآئِيلَ): **İsrailoğullarına...**” diye buyurmuştur.

Katade'nin açıklamasına göre “(إِلَى): “...e, a”; “(عَلَى): Üzerine, hakkında”

(1) Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler, Benden başka hiçbir vekil edinmesinler, anlamındadır.

(2) Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelen İsrailoğullarına bir hidâyet kıldık... anlamına gelir.

anlamında olur. Yani, Biz, onlar hakkında şunu hükmettik demek olur. İbn Abbas da böyle bir açıklamada bulunmuştur. "Kitap"dan kasıt ise Levh-i Mahfuz'dur.

"Siz, yeryüzünde" yani Şam, Beytü'l-Makdis ve onlara yakın olan yerlerde. **"İki defa fesat çıkaracak(sınız)"** buyruğundaki; (**تَفْسِدُونَ**): **Siz... fesat çıkaracak(sınız)** anlamındaki kelimeyi İbn Abbas, (**تَفْسِدُونَ**): Siz... ifsad edileceksiniz" şeklinde, İsa es-Sakafî ise, (**تَفْسِدُونَ**): Siz fesat bulacaksınız" diye okumuşlardır. Her iki -kıraatin anlamı da birbirine yakındır: Çünkü ifsad oldukları takdirde kendileri de fesad bulurlar. **Fesad**'tan kasıt ise Tevrat'ın hükümlerine muhalefet etmektir.

"Ve muhakkak alabildiğine büyükleneceksiniz." Büyüklük taslayacak, haddi aşacak, azgınlaşacak, ileri gidecek, galip gelecek ve haksızlıklarda bulunacaksınız, demektir. (**تَفْسِدُونَ وَلْتَعْلَنَ**): **Fesat çıkaracak ve... büyükleneceksiniz** anlamındaki fiillerin başına gelen "lâm", önceden de geçtiği üzere gizli bir kasemi göstermek üzere gelen "lâm"lardır.

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بَأْسٍ
شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴿٥﴾

5. İşte o ikisinden birincisinin vakti gelince, üzerinize çok güçlü kullarımızı gönderdik. Onlar da evlerin aralarına kadar girip araştırdılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaad idi.

"İşte o ikisinden birincisinin vakti gelince" yani, onların çıkaracakları iki fesattan birincisinin vadesi gelince, **"üzerinize çok güçlü kullarımızı gönderdik"** buyruğunda kastedilenler, Babillilerdir. Birinci seferinde İrmiya'yı yalanlayıp, yaralamaları ve hapse atmaları üzerine bu gönderilenlerin başında Buhtnassar vardı. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır.

Katade de şöyle demektedir: Üzerlerine Calût gönderildi, o da onları öldürdü. Calût ve kavmi, güçlü olan kimselerdi.

Mücahid de şöyle demiştir: Farslardan bir grup asker, durumlarını tecessüs edip öğrenmek üzere yanlarına geldi. Beraberlerinde Buhtnassar da vardı. Diğer arkadaşları arasından söylediklerini o anladı. Daha sonra, herhangi bir savaş olmaksızın Fars diyarına geri döndüler. İşte bu, ilk seferinde olmuştu. Ve bu sırada evlerin aralarına kadar girmeleri söz konusu olmuştu, fakat savaş olmamıştı. Bunu, el-Kuşeyrî Ebu Nasr nakletmektedir.

el-Mehdevî'nin, Mücahid'den naklettiğine göre ise, Buhtnassar üzerlerine geldi, ama İsrailoğulları onu yenilgiye urattı. Sonra ikinci defa üzerlerine geldi, bu sefer onları öldürdü ve yurtlarını yıkıp tahrip etti. Bunu, İbn Ebi Necilî Mücahid'den rivâyet etmiş olup, en-Nehhâs da nakletmiş bulunmaktadır.

Muhammed b. İshâk da uzunca naklettiği bir haberde şöyle demektedir: Bozguna uğrayan ve yenilen kişi, Babil hükümdarı Senhârib idi. Senhârib, beraberinde altı yüz bin sancak ile geldi. Her bir sancağın altında yüz bin süvari vardı. Beytü'l-Makdis'in çevresinde ordugâhını kurdu. Yüce Allah, onu bozguna uğrattı ve Senârib ile onun yazıcılarından beş nefer müstesnâ hepsi öldü. O sırada adı Sıddîka olan, İsrailoğullarının hükümdarı, Senhârib'i takib etmek üzere asker gönderdi ve Senârib beş askeri ile birlikte yakalandı. Bunlardan birisi Buhtnassar idi. Boyunlarına zincirler vuruldu ve yetmiş gün süre ile Beytü'l-Makdis ile İlya çevresinde onları dolaştırıp durdu. Onların her birisine iki arpa ekmeği veriyordu. Sonra onları serbest bıraktı, onlar da geri döndüler. Yedi yıl sonra Senârib öldü, onun yerine Buhtnassar geçti. İsrailoğulları arasında kötü olaylar artık durdu. Haram şeyleri helal bildiler, peygamberleri Şi'ya'yı öldürdüler. Buhtnassar üzerlerine geldi, askerleriyle birlikte Beytü'l-Makdis'e girdi. İsrailoğullarını bitirip tüketinceye kadar öldürdü.

İbn Abbas ve İbn Mes'ud dedi ki: İlk fesat, Hz. Zekeriya'nın öldürülmesi idi. İbn İshak da der ki: Birinci seferki bozgunculukları, Allah'ın peygamberi Şi'ya'yı, ağaç içinde iken öldürmeleridir. Şöyle ki: Hükümdarları Sıddîka ölünce, işlerinin düzeni bozuldu ve hükümdarlık için birbirleriyle yarışa girdiler. Peygamberlerinin sözlerine kulak asmadılar. Yüce Allah, Peygamber'e: sen, kavmine konuşma yapmak üzere ayağa kalk, Ben de senin vasıtanla onlara vahiy indireceğim, dedi. Yüce Allah'ın ona vahyettikleri bitince, onu öldürmek üzere üzerine yürüdüler. O da onlardan kaçtı. Önünde bir ağaç açılıverdi, o da ağacın içine girdi. Şeytan, arkasından yetişip elbisesinin bir tarafını çekiverdi ve o elbise parçasını görmelerini sağladı. Bunlar da bir testere getirerek ağacın ortasına yerleştirdiler. Ağacı testere ile biçtiler, sonunda onu ikiye böldüler. Peygamberleri de ağacın içinde iken kesmiş oldular. İbn İshak'ın naklettiğine göre ilim adamlarından birisi ona şunu haber vermiş: Hz. Zekeriya öldürülmeyip ölmüştü. Öldürülen kişi Şi'yâ peygamberdir.

Said b. Cübeyr de, yüce Allah'ın: **“Üzerinize çok güçlü kullarımızı gönderdik, onlar da evlerin aralarına kadar girip araştırdılar”** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Burada kastedilen kişi, Musul'daki Babil hükümdarı ve Ninovalı Senârib'dir. Bu ise, İbn İshak'ın dediğinden farklıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bir başka görüşe göre burada kastedilen kişiler Amalikalılardır. Bunlar kâfir idiler. Bunu el-Hasen söylemiştir.

“(جاسوا): Fesat ettiler, kötülük işlediler, öldürdüler (meâlde; girip araştırdılar)” demektir. Aynı şekilde (هاسوا) ile (داسوا) fiilleri de bu anlamdadır. Bu açıklamayı İbn Aziz yapmıştır. el-Kutebî'nin görüşü de böyledir. İbn Abbas ise bunu; (حاسوا) şeklinde noktasız “ha” ile okumuştur. Ebu Zeyd dedi ki: (الجوس) ile, (الجوس والعوس والهوس) hep aynı manada olup geceleyin etrafı kuşatmak, baskın yapmak anlamındadır. el-Cevherî de der ki: (الجوس) lafzı, “(جاسوا خلال الديار): Evlerin aralarına kadar girip araştırdılar” cümlesindeki fiilin mastarıdır. Yani, evlerin aralarına girerek orada ne varsa araştırıp durmaya çalıştılar. Tıpkı bir haber almak, bulmak isteyen kimsenin yaptığı gibi. (الاجتياص) da aynı anlamdadır. (الجوسان) ise, geceleyin gelen tufan demektir. Ebu Ubeyde'nin görüşü budur.

et-Taberi der ki: Onlar, evlerin aralarını dolaşarak onları yakalayıp giderken de gelirken de öldürüyorlardı. O, bu açıklamalarıyla dilcilerin konu ile ilgili bütün görüşlerini bir arada zikretmiş olmaktadır. İbn Abbas der ki: Evler ve meskenler arasında yürüdüler, gidip-geldiler demektir. el-Ferrâ da: Sizi, evleriniz arasında öldürdüler, diye açıklamış ve Hassan'ın şu beyitini nakletmiştir:

وَمَنْ الَّذِي لَاقَى بِسَيْفِ مُحَمَّدٍ فَجَاسَ بِهِ الْأَعْدَاءُ عَرْضَ الْعَسَاكِرِ

“Muhammed'in kılıcı ile, (düşman ile) karşılaşıp da
O askerler arasında düşmanları öldüren kişi bizdendir.”

Kutrub da: Bu, indiler anlamındadır, der ve şu beyiti nakleder:

فَجُسْنَا دِيَارَهُمْ عَنوةً وَأَبْنَا بِسَادَتِهِمْ مُوثِقِينَ

“Biz, silah zoruyla onların yurtlarına indik.

Ve onların ileri gelenlerini zincire vurarak geri döndük.”

“Bu, yerine getirilmiş bir vaad idi.” Yani, yerine gelecek ve asla değiştirilmeyecek bir hüküm idi.

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ
وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾

6. Sonra size, bunlara karşı tekrâr üstünlük verdik. Mallarla, oğullarla yardımınıza yetiştik. Sayınızı da çoğalttıkça çoğalttık.

“Sonra size, bunlara karşı tekrar üstünlük verdik.” Yani siz, tevbe ve itaate yöneldikten sonra sizi onlara karşı üstün bir konuma çıkardık, galip gelmenizi sağladık. Denildiğine göre bu, Hz. Dâvûd’un, Calût’u veya bir başkasını öldürmesiyle olmuştur ki, onların düşmanlarını öldürenin kimliği hususundaki görüş ayrılıklarına göre bu “üstün gelme” izah edilir.

“Mallarla, oğullarla yardımınıza yetiştik” ve sonunda eski halinize gelmenizi sağladık. **“Sayınızı da çoğalttıkça çoğalttık.”** Düşmanınızdan daha kalabalık ve daha fazla askere sahip oldunuz.

“Nefîr” kelimesi kişinin aşiretinden kendisi ile birlikte savaşa çıkan kimselere denilir. Bunu anlatmak için de “Nefîr” ile “Nâfir” denilir. Kadîr ile Kâdir kelimeleri gibi kullanılır. Bununla birlikte “nefîr” kelimesinin “nefr”in çoğulu olması da mümkündür. Kelîb (in Kelb’in), Maîz (kelimesinin Ma’z’ın), Abîd (kelimesinin Abd’in çoğulu olduğu) gibi. Şair de şöyle demiştir:

فَاكْرَمَ بِقَحْطَانٍ مِنْ وَالِدٍ وَجَمِيرٍ أَكْرَمَ بِقَوْمٍ نَفِيرًا

“Baba (ları) itibariyle Kahtan (lılar) ne kadar üstündür!

Himyerliler de savaşa çıkan kimseler (nefîr) olarak ne de üstündürler!”

Buyruğun anlamı şudur: Onlar, bu ilk olaydan sonra birbirlerine daha bir katıldılar, daha çok birbirlerinin yardımcısı oldular. Hallerini daha bir düzelttiler. Bu da yüce Allah’ın, itaate dönüşlerine karşılık onlara bir mükâfatı idi.

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ
وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسْئُوا وَجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ
كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ﴿٧﴾

7. Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz, kendi (aleyhi)nize. Artık diğerinin vakti gelince kederiniz yüzünüzden belli olsun, Mescid’e ilk defa girdikleri gibi girsinler ve üstünlük sağlayıp da ele geçirdikleri her şeyi mahvettikçe etsinler diye.

“Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz.” İyiliğinizin faydası size ait olacaktır.

“Kötülük ederseniz kendinize” Kendi aleyhinize demektir. Bu, bir kimsenin: “(سلام لك): Selam sana” deyip de; “(سلام عليك): Selâm üzerine” anlamına gelmesi gibidir. Şair de buna benzer olarak şöyle demiştir:

فَخَرَّ صَرِيحاً لِلدِّينِ وَلِلْفَمِ

“Ve sonra da elleri ve ağzı üzerine yıkılmış olarak düştü.”

Görüldüğü gibi burada “lam” harfi: “(على): Üzerine” anlamında kullanılmıştır.

et-Taberî şöyle demektedir: Buradaki “lam”; (إلى)...e, a anlamındadır. Yani, “(إن أسأتم فإليها): Eğer kötülük işlerseniz onadır.” Bu da; kötülük ona döner, demektir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: “(بَإَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا): *Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.*” (ez-Zilzal, 99/5) Burada da “lam” harfi (إلى): ...e, a anlamındadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Amelinin karşılığı ve cezası ona aittir, demektir. el-Hüseyn b. el-Fadl da şöyle demektedir: Onun, kötülükleri bağışlayan bir Rabbi vardır.

Diğer taraftan bunun, işin ilk başında İsrailoğullarına yöneltilmiş bir hitap olma ihtimali de vardır. Yani siz, önce kötülük ettiniz, o bakımdan öldürüldünüz, çoluk çocuğunuz esir alındı, yurdunuz tahrib olundu. Sonra iyilikte bulundunuz, o bakımdan tekrar hükmünüz, üstünlüğünüz size geri döndü ve haliniz de düzeldi.

Bu hitabın, Peygamber (sav) dönemindeki İsrailoğullarına yöneltilmiş olma ihtimali de vardır: Yani siz, geçmişlerinizin isyanları karşılığında ceza-yı hak etmiş olduklarını biliyorsunuz. O bakımdan (aynı şeyi yaparsanız) o cezanın bir benzerini siz de beklemelisiniz.

Ya da bu anlamda Kureyş müşriklerine yönelik bir hitap olma ihtimali de vardır.

“Artık diğerinin” yani, ikinci fesat çıkartmanızın **“vakti gelince...”** Bu, onların ikinci defada Hz. Zekeriya'nın oğlu Hz. Yahya'yı öldürmeleri sırasında olmuştu. Hz. Yahya'yı, İsrailoğullarından Lâhet diye bilinen bir hükümdar öldürmüştü. Bu açıklama el-Kutebî'ye attır. et-Taberî ise adının Hiredos olduğunu söylemektedir ki, *Tarih*'inde bunu zikretmektedir. Bu hükümdarı Hz. Yahya'yı öldürmeye, Ezbil adındaki bir kadın zorlamıştı.

es-Süddî der ki: İsrailoğullarının, Hz. Zekeriya'nın oğlu Hz. Yahya'ya

çok ikramda bulunan ve her hususta onunla istişare eden bir hükümdarları vardı. Bu hükümdar Hz. Yahya ile, bir karısının başka bir kocadan olma kızıyla evlenmek istediği hususunda danışınca, Hz. Yahya bu işi yapmaması gerektiğini söyledi ve ona: Bu kız ile evlenmek sana helal değildir, dedi. Ancak, annesi Yahya (a.s)’a bundan dolayı kinlendi. Bilahare kızına ince ve kırmızı renkli elbiseler giydirdi. Ona güzel kokular sürdü ve içki içmekte iken onu hükümdarın yanına gönderdi. Kızına, hükümdara görünmesini ve eğer yanına gelmesini isteyecek olursa, isteğini yerine getirmediği için ona karşı koymasını telkin etti. Hükümdar, onun bu isteğini kabul etmesi halinde ise, Zekeriya’nın oğlu Yahya’nın başını altından bir leğende getirmesini istemesini söyledi. Kız, annesinin dediklerini yaptı ve nihâyet hükümdar, Hz. Zekeriya’nın oğlu Hz. Yahya’nın başını getirdi. Altın tepsi içerisinde getirilen baş, onun önüne konulduğunda da hâlâ baş: O kız sana helal olmaz, o kız sana helal olmaz, diye konuşuyordu. Sabahı ettiğinde kan kaynayıp coşuyordu. Üzerine toprak attı, yine kan toprağın üstünde kaynamaya devam etti. Kanın üzerine toprak koydurmaya devam edip durdu ve nihâyet bu kanın üzerine konulan toprak şehrin surunun yüksekliğine erişti, yine kaynayıp duruyordu. Bunu es-Sa’lebî ve başkaları nakletmektedir.

Hâfız İbn Asâkir de “(Dimaşk) Tarih”inde, el-Hüseyn b. Ali’den şöyle dediğini nakletmektedir: Bu hükümdarlardan birisi ölmüş, geriye hanımını ve kızını bırakmıştı. Onun kardeşi de kiralılığını miras almıştı. Kardeşinin hanımı ile evlenmek istedi. Bu hususta Hz. Zekeriya’nın oğlu Hz. Yahya ile danıştı. O dönemde hükümdarlar peygamberlerin emri gereğince uygulama yapıyorlardı. Hz. Yahya ona: Sen o kadınla evlenme. Çünkü o, bir fahişedir, dedi. Kadın, kendisiyle evlenmekten söz ettiğini, ancak o kimseyi kendisiyle evlenmesinden vazgeçirdiğini anlayınca, bu kanaat sana nereden geldi, diye sordu. Nihâyet bu telkinin Hz. Yahya tarafından yapıldığını öğrenince şöyle dedi: Ya Yahya’yı öldürür yahut da hükümdarlıktan vazgeçer. Bunun üzerine kızını süsleyip püsledikten sonra: Herkesin huzurunda amcanın yanına git. O seni görünce seni çağırarak ve seni yanında oturtacak. Sana, dile benden ne dersen; benden ne istersen mutlaka onu sana vereceğim, diyecek. Bu sözleri sana söyledi mi, sen de ona: Yahya’nın başından başka bir şey istemiyorum, diyeceksin.

(el-Hüseyn b. Ali) devamla dedi ki: Hükümdarlardan herhangi bir kimse ileri gelen kimselerin önünde herhangi bir şey söyleyip de onu yerine getirmeyecek olursa, onun hükümdarlığı elinden alınırdı. Kız, annesinin dediklerini yerine getirdi. O bakımdan, bir taraftan Yahya’yı öldürmek isteğinden dolayı ölür gibi oluyordu, diğer taraftan hükümdarlığından vazgeçmeyi düşünürken de ölür gibi oluyordu. Nihâyet, hükümdarlığını tercih ederek onu

öldürdü. O kızın annesi yerin dibine geçti. İbn Cüd'an dedi ki: Ben bunu, İbnü'l-Müseyyeb'e anlattım. O da bana şöyle dedi: Peki, sana Zekeriya'nın nasıl öldürüldüğünü haber vermedi mi? Ben hayır deyince, şöyle dedi: Zekeriya da oğlu öldürülünce onlardan kaçıp kurtulmak istedi. Onu takip ettiler. Uzunca gövdeli bir ağacın yanından geçti, ağaç kendisine doğru gelmesini istedi ve rüzgârın savurduğu elbisesinin bir parçası da dışarıda kaldı. Ağaca doğru geldiklerinde, ondan sonra Hz. Zekeriya'nın izini bulamadılar. O elbise parçası dikkatlerini çekince, testere getirilmesini istediler, ağacı biçince, onu da ağaçla birlikte biçmiş oldular.

Derim ki: Taberî'nin "*et-Tarihü'l-Kebîr*"inde şöyle denilmektedir: Bana Ebu Said anlattı, dedi ki: Bize Ebu Muaviye, el-A'meş'ten anlattı. O, el-Minhâl'den, o, Said b. Cübeyr'den, o, İbn Abbas'tan dedi ki: Meryem oğlu İsa, Zekeriya oğlu Yahya'yı, havarilerden on iki kişi ile birlikte insanlara (dini) öğretmek üzere gönderdi. Bunların yasak olduğunu bildirdikleri şeyler arasında, erkek kardeşin kızı ile evlenmek de vardı. Hükümdarlarının ise, kendisinden hoşlandığı kızkardeşinin bir kızı vardı... dedikten sonra bu haberi bu anlamda olmak üzere nakletti.

İbn Abbas'tan da şöyle dediğini nakletmektedir: Zekeriya oğlu Yahya, insanlara (dini) öğretmek üzere, havarilerden on iki kişi ile birlikte gönderildi. İnsanlara öğrettikleri şeyler arasında kız kardeşin kızı ile evlenmemek de vardı. Hükümdarlarının ise, bu şekilde hoşlandığı bir kız kardeşinin kızı vardı, onunla evlenmek isterdi. Her gün mutlaka yerine getirdiği bir isteği olurdu. Bu kızın annesi, bunların kız kardeşin kızını nikâhlamayı yasakladıklarını haber alınca, kızına şöyle dedi: Hükümdarın yanına girdiğinde, o sana: Bir ihtiyacın var mı, diye soracak olursa sen de, ihtiyacım Zekeriya'nın oğlu Yahya'yı boğazlamandır, diyeceksin. Hükümdar ona: Benden başka bir şey iste deyince, kız: Hayır, senden başka birşey istemiyorum, dedi. Başka bir istekte bulunmaması üzerine, o da bir leğen getirilmesini istedi. Hz. Yahya'yı da getirtti ve boğazını kesti. Kanından bir damla yere düştü. Bu kan kaynayıp durdu ve yüce Allah üzerlerine Buhtnassar'ı gönderinceye kadar kaynaması devam etti. Buhtnassar da, içten içe bu kan üzerinde, bu kan duruncaya kadar onlardan pek çok kimseyi öldürmeyi kararlaştırdı. Bu kanın üzerinde onlardan yetmiş bin kişi, bir rivâyete göre ise yetmiş beş bin kişi öldürdü.

Said b. el-Müseyyeb dedi ki: İşte bu, her bir peygamberin diyetidir. İbn Abbas'tan da şöyle dediği nakledilmiştir: Yüce Allah, Muhammed (sav)'a şunu vahyetti: Ben, Zekeriya oğlu Yahya karşılığında yetmiş bin kişi öldürdüm. Ben, senin kızının oğlu dolayısıyla da yetmiş bin kişiden ayrı, yetmiş bin kişi daha öldüreceğim.

Semir b. Atiye'den de şöyle dediği nakledilmiştir: Beytü'l-Makdis'teki kaya üzerinde yetmiş peygamber öldürülmüştür ki, Yahya b. Zekeriya onlardan birisidir.

Zeyd b. Vâkid'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Ben, Yahya (a.s)'ın başını, Dimaşk mescidini yapmak istedikleri sırada gördüm. Onun başı, doğu tarafından mihraba bitişik kubbenin temellerinden birisinin altında idi. Tene ve saçları hiç değişikliğe uğramaksızın olduğu gibi duruyordu.

Kurre b. Halid'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Sema, Yahya b. Zekeriya ile el-Hüseyn b. Ali dışındaki kimse için ağlamamıştır. Sema'nın kızıl-laşması onun ağlamasıdır.

Süfyan b. Uyeyne'den dedi ki: Âdemoğlunun en çok yalnızlık çekeceği üç yer vardır: Dünyaya geldiği gün. O, bir üzüntü ve keder yurduna çıkıp gelir. Ölülerle beraber ilk gecesini geçireceği vakit. O, hiç benzerlerini görmediği kimselere komşu olur. Bir de öldükten sonra diriltileceği gün. O vakit de benzerini görmediği bir tablo ile karşı karşıya kalacaktır. İşte yüce Allah, Hz. Yahya ile ilgili olarak bu üç yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Doğduğu günde, vefatı gününde ve diri olarak kaldırılacağı günde selâm olsun ona."* (Meryem, 18/15) Bütün bu bilgiler sözü geçen *"Tarih"*ten nakledilmiştir.

Son defada üzerlerine gönderilen kişinin kim olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Bunun, Buhtnassar olduğu söylenmiştir.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr böyle demiş ve başka bir kimseden de söz etmemiştir. es-Süheylî bu sahih değildir, demektedir. Çünkü, Hz. Yahya, Hz. İsa'nın göğe kaldırılmasından sonra öldürülmüştür. Buhtnassar ise, Meryem oğlu İsa (ikisine de selam olsun)'dan uzun bir süre önce yaşamıştır. İskender'den de önce yaşamıştır. İskender ile İsa arasında üçyüz yıla yakın bir süre vardır. Ancak burada, ikinci defa ile Hz. Şi'ya'yı öldürmeleri kastedilmiştir.

Buhtnassar o sırada hayatta idi. İşte İsrailoğullarını öldüren, Beytü'l-Makdis'i yıkan, Mısır'a kadar onları takip ederek oradan da çıkartan odur.

es-Sa'lebî der ki: Zekeriya oğlu Yahya'yı öldürdükleri vakit, İsrailoğullarının üzerine giden Buhtnassar'dır diyen kimseler, hem siyer hem de ahbar bilginlerine göre yanlış söylemiş olur. Çünkü, bunların hepsi de Buhtnassar'ın İsrailoğulları üzerine İrmiya döneminde Şi'ya'yı öldürmeleri üzerine gittiğini icma ile kabul etmişler ve şöyle demişlerdir: İrmiya ve Buhtnassar'ın, Beytü'l-Makdis'i tahrip ettiği dönemden, Zekeriya oğlu Yahya'nın (ikisine de selam olsun) doğumuna kadar, 461 yıl geçmiştir. Çünkü onlar, Beytü'l-Makdis'in yıkılmasından, Kusek (Kırış, Kurus) döneminde imar edildiği zamana kadar, yetmiş yıl geçtiğini tesbit etmişlerdir. Mescid'in imar edilışinden, İskender'in Beytü'l-Makdis'i ele geçirdiği tarihe kadar ise 88 yıl geçtiğini kabul ederler.

Daha sonra İskender'in hükümdarlığından Yahya'nın doğuşuna kadar da 340 yıl geçtiğini kabul ederler.

Derim ki: Bütün bunları da, et-Taberî, "*Tarih*"inde -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- zikretmektedir. es-Sa'lebî der ki: Bunlar arasında sahih olan, Muhammed b. İshak'ın şu naklettikleridir: Allah, İsa'yı aralarından kaldırıp onların da Yahya'yı -bazıları ise Zekeriya'yı derler- öldürmeleri üzerine Allah, Babil hükümdarlarından birisini üzerlerine gönderdi. Bu hükümdarın adı Hiredos idi. O, Babilliler ile birlikte üzerlerine yürüdü ve Şam'da onlara karşı zafer kazandı. Ordularının kumandanına da şöyle dedi: Eğer Allah bana zafer verip Beytü'l-Makdis'i elime geçirecek olursam, kanları askerlerimin arasında akıncaya kadar onları öldürmeye devam edeceğim. Bunun üzerine, bu şekilde kanları akıncaya kadar İsrailoğullarının öldürülmesini emretti. Başkanları Beytü'l-Makdis'e girdi ve orada kaynamakta bulunan kanlar gördü. Onlara, bu nedir diye sorunca, şu cevabı verdiler: Bu, takdim edip de kabul olunmayan bir kurbanın kanıdır. Seksen yıldır bizden hâlâ kabul edilmedi.

Bu sefer: Hayır bana doğruyu söylemediniz dedi. O kanın üzerine, ileri gelenlerinden 77 kişi öldürdü, fakat kan bir türlü dinmedi. Yetişkin çocuklarından 700 kişi getirip o kanın üzerinde kestirdi, yine kan dinmedi. Bir daha çocuklarından ve eşlerinden 7000 kişi getirilmesini emretti. Onları da o kanın üzerine kestiği halde yine kan dinmedi. Ey İsrailoğulları dedi. Sizden erkek, dişi öldürmedik kimse bırakmazdan önce bana doğruyu söyleyiniz. Bundan dolayı uğradıkları sıkıntıyı görünce, şöyle dediler: Bu, bizden bir peygamberin kanıdır. O, Allah'ı gazaplandıran pek çok işi yapmaktan vazgeçmemizi istiyordu. Biz de onu öldürdük. İşte bu onun kanıdır. Adı da Yahya b. Zekeriya idi. Bir göz kırpacak kadarlık bir süre dahi Allah'a isyan etmediği gibi, bir masiyet işlemeyi de içinden geçirmemişti.

Bu sefer: İşte şimdi bana doğruyu söylediniz dedi, secdeye kapanarak şöyle dedi: İşte böyle işler yaptığınız için sizden intikâm alınıyor. Bunun üzerine kapıların kapatılmasını emredip şöyle dedi: Burada, Hiredos'un askerlerinden kim varsa onları dışarı çıkartınız. İsrailoğullarıyla baş başa kalıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Peygamberi, Ey Zekeriya oğlu Yahya! Rabbim de, Rabbin de senden dolayı kavminin başına gelen bu musibeti biliyor. Onların hepsini yok etmeden önce, Allah'ın izniyle artık kaynaman dursun. Bunun üzerine, yüce Allah'ın izniyle Yahya b. Zekeriya'nın kanı durdu, o da onları öldürmeye son vererek şöyle dedi: Rabbim, gerçekten ben de İsrailoğullarının iman ettiğine iman ettim ve onu tasdik ettim.

Yüce Allah, Peygamberlerin ileri gelenlerinden birisine, bu başkan gerçekten samimi bir mü'mindir, diye vahyetti. Daha sonra bu başkan şöyle dedi: Allah'ın düşmanı Hiredos bana, kanlarınız askerlerinin arasında akınca-

ya kadar sizden pek çok kimseyi öldürmemi emretti. Ben ona isyan etmem. Bunun üzerine bir hendek kazmalarını ve deve, at, katır, eşek, inek, koyun gibi her türlü davarlarını getirmelerini emretti. Bunları da, kan askerin bulunduğu yere akıncaya kadar kesti. Arkasından önceden öldürülmüş olanların getirilmesini emretti ve öldürülen davarların üzerlerine atıldılar. Sonra da onları bu halde bırakıp Babil'e geri döndüler. İsrailoğulları, neredeyse tamamıyla yok olup gideceklerdi.

Derim ki: Bu hususta nisbeten uzun, merfu bir hadis de varid olmuştur ki, bu hadis Huzeyfe yoluyla rivâyet edilmiştir ve biz bunu *"et-Tezkire"* adlı eserimizde Mehdi'nin haberleri ile ilgili bölümlerde kısım kısım kaydettik. Burada da âyetin anlamını açıklayacak ve tefsir edecek bazı bölümleri zikredeceğiz. Ta ki, bununla birlikte ek bir açıklamaya ihtiyaç kalmasın.

Huzeyfe dedi ki: Ey Allah'ın Rasulü, dedim. Beytül-Makdis, Allah nezdinde büyük, kadri kıymeti oldukça yüksektir. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "O, en üstün ve değerli evlerdendir. Allah onu, Davud b. Süleyman (ikisine de selâm olsun) için altın, gümüş, inci, yakut ve zümrütten bina ettirmiştir." Şöyle ki: Davud oğlu Süleyman (a.s) onu bina edince yüce Allah, cinleri ona müsahhar kıldı. Cinler de ona maden yataklarından altın ve gümüş getirdiler. Mücevheratı yakut ve zümrütü getirdiler. Yine yüce Allah ona, bu çeşitli maden ve taşlardan, Beyti bina edinceye kadar cinleri ona müsahhar kıldı. Huzeyfe dedi ki: Ben, ey Allah'ın Rasulü dedim. Peki, bu (değerli) eşya Beytül-Makdis'ten nasıl alındı? Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "İsrailoğulları, Allah'a asi olup peygamberleri öldürünce Allah da üzerlerine, Mecusilerden olan Buhtnassar'ı musallat etti. O, yedi yüz yıl hükümdarlık etmişti. İşte yüce Allah'ın: **"İşte o ikincisinden birincisinin vakti gelince, üzerinize çok güçlü kullarımızı gönderdik, onlar da evlerin aralarına kadar girip araştırdılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaad idi"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Beytül-Makdis'e girdiler. Erkekleri öldürüp, kadınları ve çocukları esir aldılar. Kıymetli malları ve Beytül-Makdis'te bulunan bütün bu çeşitli şeyleri toplayıp aldılar ve yüz yetmiş bin arabaya yükleyerek bunları taşıdılar. Sonunda Babil topraklarına götürüp bunları bıraktılar. Babil topraklarında İsrailoğullarını hizmetlerinde kullandılar, alçalmışlar olarak, ceza ve ibretli eziyetler ile onları mülkiyetlerinde tuttular. Bu yüz yıl devam etti.

Daha sonra yüce Allah, onlara merhamet buyurarak, Fars krallarından birisine, Babil'deki Mecusîlerin üzerine yürümesini ve İsrailoğullarından ellerinde bulunanları kurtarmasını ilham etti, o hükümdar da, bunların üzerlerine yürüdü, Babil topraklarına girdi. İsrailoğullarından geri kalan kimseleri, Mecusîlerin ellerinden kurtardığı gibi, Beytül-Makdis'e ait bulunan süs eşyalarının da kurtarılmasını sağladı ve Allah bu eşyaları ilk seferinde olduğu

gibi oraya geri döndürdü ve onlara şöyle dedi: Ey İsrailoğulları! Tekrar masiyetlere dönecek olursanız, biz de tekrar sizleri esir almaya ve öldürmeye avdet ederiz. Yüce Allah'ın: *"Rabbinizin size merhamet edeceğini umabilirsiniz. Eğer dönerseniz, biz de döneriz"* (İsrâ, 17/8) buyruğu işte buna işaret etmektedir. İsrailoğulları, Beytül-Makdis'e geri döndüklerinde yine masiyetlere döndüler. Allah da üzerlerine Rum hükümdarı Kayser'i musallat etti. Yüce Allah'ın: **"Artık diğerinin vakti gelince, kederiniz yüzünüzden belli olsun; Mescid'e ilk defa girdikleri gibi girsinler ve üstünlük sağlayıp da ele geçirdikleri her şeyi mahvettikçe mahvetsinler diye"** buyruğu da bunu anlatmaktadır. Karada ve denizde onların üzerine hücum etti. Kadınlarını ve çocuklarını esir aldı. Onları öldürüp mallarını ve kadınlarını aldı. Beytül-Makdis'de ne kadar süs eşyası varsa hepsini alarak yüz yetmiş bin arabaya yükledi ve nihâyet bunları Altın Kilisesi'ne bıraktı. İşte bunlar, şimdi oradadırlar. el-Mehdî, bunları oradan geri alıp Beytül-Makdis'e geri götürünceye kadar orda kalacaktır. Bu mal ise, bin yediyüz gemi yüküdür. Bu gemiler, Yafa limanında demirleyecektir. Ve oradan Beytül-Makdis'e, nakledilecek ve Allah, orada öncekileri de, sonrakileri de bir araya getirecektir..." diye hadisin geri kalan bölümlerini nakletmektedir.⁽¹⁾

"Artık diğerinin" iki kerenin, ikincisinin **"vakti gelince"** buyruğundaki (لَا) edetanın cevabı hazfedilmiştir ki, bunun takdiri de: "Onları gönderdik" şeklindedir. Buna daha önce geçen: **"Üzerinize... gönderdik"** ifadesi delil teşkil etmektedir.

"Kederiniz yüzünüzden belli olsun." Çoluk çocuğunuzun esir alınması ve öldürülmeniz sebebiyle, kederinizin, üzüntünüzün etkileri yüzlerinizde belli olsun diye, demektir. Buna göre; (ليسوءوا): Belli olsun" fiili, hazfedilmiş bir müteallaka taalluk etmektedir. Kederinizin yüzünüzden okunmasını sağlayacak işleri sizlere yapacak kullar gönderdik, anlamındadır. Burada **"yüzler"**den kastın, ileri gelenler olduğu da söylenmiştir. Yani o ileri gelenleri zelil etsinler, alçaltsınlar diye.

el-Kisaî, bu kelimeyi: (لنساء): Kederinizin yüzünüzden belli olmasını sağlayayım" anlamında "nun" ile ve "hemze"yi üstün olarak okumuştur. Bu da yüce Allah'ın, kendi zatından ta'zim ile haber veren bir fiildir. Daha önce geçen: "Hükmettik, gönderdik, üstünlük verdik" fiillerini nazar-ı itibara alarak böyle okumuştur. Ali'den de buna yakın bir rivâyet nakledilmiştir. Bu nu da Ubeyy'in, (لنساء): Mutlaka belli olmasını sağlayalım" anlamındaki "nun" ve te'kid harfi ile okuyuşu doğrulamaktadır. Ebu Bekr, el-A'meş,

(1) Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 704 vd. Bütün bu rivayetlerin sıhhati su götürdüğü gibi; bu buyrukların anlaşılmasına da bir katkıları yoktur.

İbn Vessâb, Hamza ve İbn Âmir ise, (لِسْوَة) şeklinde “ya” ile tekil ve hemzesini de üstün olarak okumuşlardır ki, bunu da iki türlü açıklamak mümkündür. Birincisine göre, Allah, kederinizin yüzünüzden okunmasını sağlasın diye anlamında, ikincisi ise, o vaad, sizin yüzünüzden kederin okunmasına sebep olsun diye, şeklinde olur. Diğerleri ise, (لِسْوُوا) şeklinde “ya” ile ve “hemze”yi de çoğul olmak üzere ötreli okumuşlardır. Yani, üzerinize göndereceğimiz güçlü, kuvvetli kullarımız, kederinizin yüzlerinizden okunmasını sağlasınlar diye...

“Mescid’e ilk defa girdikleri gibi girsinler ve üstünlük sağlayıp da, ele geçirdikleri her şeyi mahvettikçe etsinler diye” buyruğundaki; (لِيُتَبَّرُوا): Herşeyi yıksınlar, mahvetsinler” demektir. Kutrub da yıksınlar diye açıklamıştır. Şair de şöyle demektedir:

فَمَا النَّاسُ إِلَّا عَامِلَانِ فَعَامِلٌ يَتَبَّرُ مَا يَبْنِي وَآخِرُ رَافِعٍ

“İnsanlar ancak iki türlü amel ederler. Amel edenlerin birisi Bina ettiğini tahrip edip yıkar, diğeri ise yükseltir.”

“Üstünlük sağlayıp ele geçirdikleri” yani, topraklarınızdan ellerine geçirip galip oldukları **“her şeyi mahvettikçe etsinler diye.”**

عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُذْتُمْ عُنَدَنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ
لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾

8. Rabbinizin size merhamet etmesi umulur. Eğer dönerseniz, Biz de döneriz. Öyle ya; Biz, cehennemi kâfirlere bir zindan yaptık.

“Rabbinizin size merhamet etmesi umulur” buyruğu, kendi kitaplarında kendilerine verilen haberlerdendir. “(عَسَى): **Umulur**” buyruğu, yüce Allah’tan onların sıkıntılarını gidereceğine dair bir vaaddir. Yüce Allah bu ifadeyle vaadde bulunduğu vakit, onu gerçekleştireceği anlamındadır. **“Size merhamet etmesi.”** Sizden intikâm almasından sonra size merhamet etmesi **“umulur.”** Nitekim böyle olmuştur. Allah, sayılarını artırmış ve onlardan hükümdarlar var etmiştir.

“Eğer dönerseniz Biz de döneriz.” Onlar da gerçekten döndüler, Allah da

üzerlerine Muhammed (sav)'ı gönderdi. İşte onlar küçülmüşler olarak cizye-yi ödemektedirler. Bu açıklama İbn Abbas'tan rivâyet edilmiştir. Ancak bu, bundan önce hadiste ve başka rivâyetlerde geçen görüşlere muhaliftir. el-Kuşeyrî der ki: Kâfirler eliyle İsrailoğulları iki defa cezalandırıldı, müslümanlar eliyle de bir defa cezalandırıldı. Bu ise onların tekrar fıska dönmeleri üzerine Allah'ın da azab ile onlara dönmesi sonucu olmuştur. Buna göre, Katede'nin yaptığı açıklama doğru bir açıklama olarak ortaya çıkmaktadır.

“Öyle ya; Biz, cehennemi kâfirlere bir zindan yaptık” buyruğundaki: “(حَصِيرًا): Kelimesi, hapis demek olan; (الْحَصْرُ) den gelmektedir. el-Cevherî der ki: “(حصره يحصره حصرا): Aleyhine olmak üzere daraltıp sıkıştırdı ve etrafını kuşattı” demektir. “(الحصير): Dar ve cimri” anlamındadır. Yine bu kelime, hasır anlamına da kullanıldığı gibi, böğür anlamına da gelir. el-Esmaî der ki: At ve develerin böğür tarafında enine doğru görülen bir damar ile ondañ yukarı doğru böğrün bitim yerine kadar olan yerdir. Yine bu kelime, hükümdar anlamına da gelir. Çünkü hükümdar, başkasının görebileceği bir yerde bulunmayıp perde arkasında bulunur. Şair Lebid de der ki:

وَمَا قِمَ غُلْبِ الرِّقَابِ كَانَهُمْ جَنَّ لَدَى بَابِ الْحَصِيرِ قِيَامَ

“Ve boyun kısımları oldukça kalın bir takım güğümler ki,
Sanki onlar hükümdar kapısının yanibaşında ayakta duran
cinleri andırmaktadırlar.”

Bu beyit,

وَمَقَامَةِ غُلْبِ الرِّقَابِ

“Ve yerlerini almış kalın enseli kimseler ki...”

Şeklinde de rivâyet edilmekte olup, “(غلب): Kalın enseli” kelimesi; “(مقامة): Yerlerini almış kimseler”den bedel olmak üzere de rivâyet edilmiştir ki, sanki; nice boynu kalın kimseler var ki... demiş gibidir. Ebu Ubeyde'den ise:

. . . لَدَى طَرَفِ الْحَصِيرِ قِيَامَ

“Hasırın yanibaşında ayakta duruyorlar...”

Şeklinde de rivâyet edilmiştir. Yani, en-Nu'man b. Munzir'in, sevdiği hasırın yanbaşıda duruyorlardı, anlamında olur. Bu kelime aynı zamanda hapishane, zindan manasına da gelir. Yüce Allah da: “وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا”): **Öyle ya. Biz, cehennemi kâfirlere bir zindan yaptık**” diye buyurmaktadır. el-Kuşeyrî der ki: Yere serilen şeye de “hasîr (hasır)” denilir. Çünkü dokuma esnasında biri diğerini hasretmekte (sıkıştırmakta) dır.

el-Hasen der ki: Cehennemi kâfirlere bir döşek ve bir yatak kıldık, anlamındadır. O, bu açıklamasında hasîr'in, serilen sergi demek olduğu kanaatini benimsemiştir. Çünkü Araplar, küçük sergiye hasır derler. es-Sa'lebî der ki: Bu da güzel bir açıklamadır.

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ الَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾

9. Gerçekten bu Kur'ân, en doğru olana iletir ve salih amellerde bulunan mü'minlere kendileri için muhakkak büyük bir mükâfat olduğunu da müjdeler;
10. Âhirete iman etmeyenlere de, şüphesiz pek acıklı bir azap hazırlamış olduğumuzu da.

“Gerçekten bu Kur'ân, en doğru olana iletir.” Yüce Allah, Mi'rac'ı söz konusu ettikten sonra, İsrailoğulları ile ilgili hükmünü söz konusu etti. Bu ise, Muhammed (sav)'ın peygamberliğine delâlettir. Daha sonra, yüce Allah'ın onun üzerine indirdiği Kitabın hidâyet bulmaya sebep olduğunu da beyan etmektedir. “En doğru olan”dan kasıt ise, en mutedil, en doğru ve eğri büyülükten en uzak olan yol demektir. O halde; “(التي): ...an” hazfedilmiş bir mevsuf'un sıfatıdır. En doğru olan yola, demektir. ez-Zeccâc der ki: Hallerin en doğrusu olan hale iletir, demektir ki, bu da Allah'a ve peygamberlerine iman etmektir. el-Kelbî ve el-Ferrâ da böyle demişlerdir.

“Salih amellerde bulunan mü'minlere...” Buna dair açıklamalar, daha önceden (el-Bakara, 2/25. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

“... Kendileri için muhakkak büyük bir mükâfat” yani cennet “olduğunu da müjdeler. Âhirete iman etmeyenlere de” yani, onların düşmanlarına

da ceza olduğu müjdesini verir.

Kur'ân-ı Kerim'in büyük bir bölümü vaad ve tehditlerden ibarettir. Hamza ve el-Kisâî; (وَيَشْرُ) şeklinde şeddesiz, "ya" harfi üstün, "şin" harfi de ötreli olarak okumuşlardır ki, (yine "müjdeler" anlamındadır) önceden de söz konusu edilmiş idi. (Bk. Âli İmran, 3/39. âyet).

وَيَذَعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

11. İnsan, hayra dua ediyormuş gibi şerre de dua eder. İnsan, çok acelecidir.

"İnsan hayra dua ediyormuş gibi" Rabbine, kendisine afiyet ihsan etmesi için dua etmesi gibi, **"şerre de dua eder."** İbn Abbas ve başkalarının dediklerine göre bu, kişinin kendisi ve çocukları hakkında darlanıp sıkıldığı esnada, kabul olunmasını arzulamadığı şekilde, Allah'ım onu helâk et ve benzeri ifadelerle beddua etmesidir. Şâyet Allah, o kimsenin kendisi hakkında yaptığı bedduayı kabul edecek olursa, o kişinin helâk olması gerekirdi. Ancak, yüce Allah lütfuyla bu konuda onun bedduasını kabul etmez. Bu buyruğun bir benzeri de şu âyet-i kerimedir: *"Eğer Allah insanlara hayrı çabukça istedikleri gibi şerri de çabucak veriverseydi..."* (Yunus, 10/11)

Denildiğine göre bu âyet-i kerime en-Nadr b. el-Hâris hakkında inmiştir. O, dua eder ve bu arada şöyle derdi: *"Allah'ım, eğer bu Senin tarafından gelmiş bir hak ise Sen, üzerimize semadan taş yağdır, yahut bize can yakıcı bir azab gönder."* (el-Enfal, 8/32)

Şöyle de denilmiştir. Kasıt, bir kimsenin mübah olan bir şeyi isterken dua ettiği gibi, yasak olan bir şeyi istemek için dua etmesidir. Şair İbn Cami' de şöyle demektedir:

"Tavaf edenler arasında ben de Beyt'i tavaf ediyorum
Ve elbisemin yere sürünen eteklerini de yukarı çekerek
Geceleyin sabaha kadar secde ediyorum
Ve o indirilmiş muhkem (Kur'ân) dan okuyorum.
Yusufun kederini gideren olur ki,
Bana da o mahmili (hevdecî) içinde bulunan kadını müsahhar kılar diye."

Âyet-i kerimedeki (وَيَذَعُ الْإِنْسَانُ): **İnsan... dua eder** buyruğunun hem

lâzında hem de hatta “vav” hazfedilmekle birlikte, mana itibarıyla hazfedilmemiştir. Çünkü bu ref mahallindedir. Burada “vav”ın hazfediliş sebebi, ondan sonra sakın bir “lâm”ın gelmesidir.

Yüce Allah’ın şu buyruklarında olduğu gibi: “(سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ): *Biz de Zebânileri çağırırız.*” (el-Alak, 96/18); “(وَيَمْنَعُ اللَّهُ الْبَاطِلَ): *Allah, bâtılı mahveder.*” (eş-Şûrâ, 42/24); “(وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ): *Allah, mü’minlere... verecektir.*” (en-Nisa, 4/146); “(يُنَادِ الْمُنَادِ): *Nidâ edenin... sesleneceği*” (Kaf, 50/41); “(فَمَا تُغْنِ التُّرُ): *Uyarılar ise fayda vermiyor.*” (el-Kamer, 54/5)

“İnsan pek acelecidir.” Acelecilik onun karakteridir. O bakımdan, hayrı isterken acelecilik yaptığı gibi, şerri isterken de acelecilik yapmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bununla yüce Allah, Âdem (a.s)’a ruhu tamamıyla yerleştirmeden önce kalkmak istemesine işaret etmektedir.

Selman der ki: Yüce Allah’ın, Âdem’den ilk yarattığı şey, onun başıdır. Yüce Allah, onun bedeninin sair bölümlerini yaratırken, o bakıp duruyordu. İkinci vaktinde ayakları onlara ruh üflenmemiş halde kalmıştı. Bu sefer: Rabbim, gece olmadan acele buyur, dedi. Yüce Allah’ın: **“İnsan pek acelecidir”** buyruğu buna işaret etmektedir. İbn Abbas da der ki: Ona üflenmiş ruh göbeğine ulaşınca, bedenine bakmaya başladı ve kalkmak istedi, ancak güç yetiremedi. İşte Allah’ın: **“İnsan pek acelecidir”** buyruğu buna işaret etmektedir.

İbn Mes’ud da şöyle demektedir: “Ruh, Âdem’in gözlerine girince, cennet meyvelerine bakmaya başladı. Karnına gelince canı yemek istedi. Ruh ayaklarına ulaşmadan acele edip cennet meyvelerine kavuşmak için yerinden kalkmak istedi. İşte yüce Allah’ın: **“İnsan aceleden yaratılmıştır”** (el-Enbiya, 21/37) buyruğu bunu anlatmaktadır. Bunu da el-Beyhakî zikretmiştir.

Müslim’in Sahih’inde Enes b. Malik’ten rivâyete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Yüce Allah, Âdem’e cennette suret verince, onu Allah dilediği kadar bir süre öylece bıraktı. İblis onun etrafında dolaşır ve ona; nedir diye bakıyordu. Onun karnının boş olduğunu görünce, böylelikle kendisine hakim olamayacak bir yaratık olarak halk edileceğini anladı.”⁽¹⁾ Bu hadis daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Peygamber (sav) Hz. Sevde’ye bir esir teslim etmişti. Bu kişi geceleyin inlemeye başladı. Ona, durumunu sorunca: Ben, şu bağın oldukça sıkı olmasından ve esir düşmekten dolayı inliyorum, dedi. Hz. Sevde, kolları üzerindeki bağı biraz gevşetti. Uykuya daldıktan sonra esir kaçtı. Durumu Peygamber (sav)’a bildirince o da: “Hay Allah senin ellerini koparsın” diye beddua etti. Sabah olduğunda bu bedduanın gerçekleşmesini umuyordu.

(1) *Müslim*, Birr 111; *Müsned*, III, 152, 229, 240, 254.

Peygamber (sav) da şöyle buyurdu: "Ben, yüce Allah'tan, aile halkımdan hak etmeyen kimselere yaptığım bedduayı bir rahmet kılmasını istedim. Çünkü ben de bir beşerim. Sair insanların gazap ettiği gibi gazap ederim." Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu. Bunu, el-Kuşeyri Ebu Nasr - Allah'ın rahmeti üzerine olsun- zikretmiştir.

Müslim'in Şahih'inde de Ebu Hureyre'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Allah'ım, Muhammed de ancak bir beşerdir. O da sair insanların gazap ettiği gibi gazap eder. Ben, Senin nezdinde asla caymayacağın bir ahid almış bulunuyorum. Herhangi bir mü'mine (haksız yere) eziyet eder, yahut hakaret eder veya sopa vuracak olursam onu Sen o kimseye bir keffaret ve kıyamet gününde kendisi sebebiyle Sana yakınlaşma vesilesi kıl."⁽¹⁾

Bu hususta Hz. Âişe ve Hz. Cabir'den de hadisler rivâyet edilmiştir.

"İnsan pek acelecidir" buyruğunun şu anlamda olduğu da söylenmiştir: O, az da olsa âcil olanı, çok dahi olsa sonradan verilecek olana tercih eder.

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ
مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ
وَ كُلُّ شَيْءٍ فَصْلَانَهُ تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾

12. Biz, gece ile gündüzü iki âyet kıldık. Gece âyetini sildik, gündüz âyetini de gösterici kıldık. Rabbinizden bir lütuf arayasınız, günlerin sayısını ve hesabı bilesiniz. İşte Biz, her şeyi gereği gibi açıkladık.

"Biz, gece ile gündüzü iki âyet kıldık." Vahdaniyetimize, varlığımıza, ilim ve kudretimizin kemaline iki alâmet kıldık. Her ikisinin de âyet olma özelliği şuradadır: Onların her birisi bilinmeyen bir yerden gelmekte, yine bilinmeyen bir yere gitmektedir. Birisi eksilirken diğeri artmakta ve bunun aksi olmaktadır. İşte bu(nlar) da bir(er) âyettir. Aynı şekilde gündüzün aydınlık olması, gecenin karanlık olması da böyledir. Buna dair açıklamalar daha önceden, (el-Bakara, 2/164. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Müslim*, Birr 91; *Müsned*, II, 493. Aynı anlamda yakın rivâyetler: *Müslim*, Birr 90, 92-94; *Müsned*, II, 316-317, 390, 449, III, 33.

“Gece âyetini sildik.” Yüce Allah, burada “geceyi sildik” diye buyurmaktadır. Ayeti geceye ve gündüze izafe etmesi, sözü geçen iki âyetin onlar hakkında söz konusu olduğunu, bizatihi kendilerinin olmadığını göstermektedir. **“Sildik”** görünmez kıldık, demektir.

Haberde yer aldığına göre yüce Allah, Cebrail (a.s)’a emretti, o da kanadını ayın yüzünden geçiriverdi. Böylelikle ayın ışığı sönmüş oldu. Halbuki ay daha önce ışık saçıcı olma özelliği ile güneşi andırıyordu. Ayda görülen siyahlık işte bu silmenin bir etkisidir.⁽¹⁾

İbn Abbas da şöyle demektedir: Allah, güneşi yetmiş cüz, ayı da yetmiş cüz kılmıştır. Ayın nurundan altmış dokuz cüzü sildi ve bunları güneşin ışığına kattı. O bakımdan güneş, yüz otuz dokuz cüz, ay ise bir cüz aydınlığa sahiptir. Yine ondan nakledildiğine göre: Allah, arşının nurundan iki güneş yarattı. Ezeli ilminde güneş olarak yaratacağını takdir buyurduğu ismi; dünya ve onun doğuları ile batıları arasındaki uzaklık kadar yarattı. Ayı da güneşten küçük yarattı. Cebrail (a.s)’ı gönderdi, o da kanadını ayın üzerinden üç defa geçirdi. Ay da o gün bir güneş idi. Onun aydınlığı giderildi, geriye nuru kaldı. İşte ayda görmekte olduğunuz siyahlık bu silmenin bir izidir. Eğer, ayı da güneş olarak bırakmış olsaydı, gece gündüzden ayırt edilemezdi.

Ondan gelen birinci rivâyeti es-Sa’lebî, ikincisini ise el-Mehdevî nakletmiştir, ileride merfu bir rivâyet olarak gelecektir.

Ali (r.a) ile Katade şöyle demişlerdir: Yüce Allah, “silmek” ile ayda bulunan siyah beneği kastetmektedir. Böylelikle ayın ışığının, güneşin ışığından daha az olması ve bu suretle de gecenin gündüzden ayrılması sağlanmış oldu.

“Gündüz âyetini de gösterici kıldık.” Yani, Biz onun güneşini, etrafın görünmesi için aydınlatıcı kıldık. Ebu Amr b. el-Alâ da, onun aydınlığında görülmektedir, diye açıklamıştır. el-Kisaî der ki: Bu, Arapların gündüz aydınlanıp artık görülebilecek bir hale geldiğinde, “(أَبْصَرَ النَّهَارَ) : Gündüz gördü (gösterdi)” şeklindeki tabirlerinden gelmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu, Arapların bir kimsenin arkadaşları pis ve murdar kimseler olduğu takdirde, (خِيَّتٌ مُّخْبِتٌ) demelerini andırmaktadır. Yine binekleri zayıf olan bir adama da; (رَجُلٌ مُّضِيفٌ) demeleri de bu kabildendir. İşte, gündüzün insanlar ve sair yaratıklar görebiliyor iseler, gündüze de **“gösterici (görücü)”** denilmektedir.

“Rabbinizden bir lütuf arayınız” buyruğu ile geçiminizi sağlamak için tasarrufta bulunmayı kastetmektedir. Geceleyin sükûn bulmayı söz konusu

(1) İmam Kurtubî’nin rivayeti doğrudan Hz. Peygamber’e nisbet etmediğine, sadece “ve fi’l-haberi; haberde yer aldığına göre” diyerek, kesin bir ifade kullanmadığına dikkat etmek gerekir.

etmeyişi ise, gündüz hakkında söz konusu edilenlerle yetinmesi dolayısıyladır. Bir başka yerde de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Geceyi, içinde dinlenmeniz için, gündüzü ise aydınlık olarak yaratan O’dur.”* (Yunus, 10/67)

“Yılların sayısını ve hesabı bilesiniz.” Eğer Allah bunu yapmamış olsaydı, gece gündüzden ayırt edilemeyecek, hesap ve sayı bilinemeyecekti.

“İşte Biz, her şeyi gereği gibi açıkladık.” Teklif ile ilgili hükümleri hep açıkladık. Bu da Allah’ın: *“Her şeyi açıklayan”* (en-Nahl, 16/89); *“Biz, o kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık”* (el-En’âm, 6/38) buyruklarına benzer.

İbn Abbas’tan rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah, yaratıklarını halk edip, yaratıklarından geriye Âdem’den başkası kalmayınca, arşının nurundan bir güneş ve bir ay yarattı. Her ikisi birlikte iki güneş idi. Allah’ın ezeli ilminde güneşi güneş olarak bırakması takdir edilmiş olanı Allah, dünya gibi, onun doğuları ve batıları arasındaki kadar yarattı. Allah’ın ilminde ay olarak yaratacağı takdir edilmiş olanı da Allah, büyüklük itibarıyla güneşten daha küçük yarattı. Ancak, onun küçük oluşu, semanın fazla yüksekliği ve yerden çokça uzaklığından dolayıdır. Şâyet yüce Allah, güneşi ve ayı ilk yarattığı gibi bırakmış olsaydı, gece gündüzden ayırt edilemeyecekti.

Ücretle çalışan hiç bir kimse ne zamana kadar çalışacağını, oruç tutan bir kimse, ne zamana kadar oruç tutacağını, iddet bekleyen bir kadın nasıl iddet bekleyeceğini bilemeyecekti. Aynı şekilde namaz ve hac vakitleri de bilinemeyecekti. Borçların vadelerinin ne zaman geldiği, ne zaman tohum saçacaklarını ve ekin ekeceklerini, ne zaman bedenlerini rahatlatmak için dinlenmeye çekileceklerini bilmeyeceklerdi. Adeta, Allah kullarına -ki O, kendilerine kendi nefislerinden daha çok merhamet edendir- rahmet nazarıyla baktı da Cebrail’i gönderdi. O da kanadını üç defa ayın yüzü üzerinden geçirdi. O gün ay bir güneş idi. Bu vesile ile ayın ışığı söndürüldü ve geriye aydınlığı (nuru) kaldı. İşte yüce Allah’ın: **“Biz, gece ile gündüzü iki âyet kıldık”** buyruğu bunu anlatmaktadır.”⁽¹⁾

وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ ۖ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ اقْرَأْ كِتَابَكَ ۖ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ
عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, V, 247’de senedinin vâhî (kabul edilemeyecek kadar gevşek ve zayıf) olduğu kaydıyla:

13. Her insanın amelini kendi boynuna ayrılmayacak şekilde doladık. Kıyamet günü de yayılmış bir halde karşısında bulacağı bir kitap çıkarırız.

14. “Oku kitabını! Bugün kendine karşı iyi hesaplayıcı olarak kendin yetersin.”

Yüce Allah'ın: **“Her insanın amelini kendi boynuna ayrılmayacak şekilde doladık”** buyruğu ile ilgili olarak, ez-Zeccâc şöyle demektedir: Burada “boyun”un söz konusu edilmesi, gerdanlığın boyundan ayrılmadığı gibi, (amelin de) ayrılmayacağını anlatmak için kullanılan bir tabir oluşundandır.

İbn Abbas der ki: “(طائره): **Amelini**” kelimesi, kişinin ameli ve hakkında takdir olunan hayır ve şerr kabilinden işlerdir. Nerede olursa olsun, bu ameli ondan ayrılmaz. Mukatil ve el-Kelbî derler ki: Kişinin hayrı da şerri de kendisiyle birliktedir. Amelinden dolayı hesaba çekilinceye kadar ameli ondan ayrılmayacaktır.

Mücahid de der ki: Bundan kasıt, kişinin ameli ve rızkıdır. Yine ondan nakledilen bir rivâyete göre, her doğan kişinin boynunda bir yaprak (sahife) vardır. Ve o yaprakta bahtiyar mı olduğu, bedbaht mı olduğu yazılıdır.

el-Hasen der ki: **“Amelini kendi boynuna ayrılmayacak şekilde doladık”** buyruğundan maksat; onun bedbahtlığı, bahtiyarlığı, hakkında yazılmış bulunan hayır ile şer, hakkında tesbit edilmiş takdir-i ilahidir ki, ezelde bunlar paylaştırıldığı vakit, payına düşenlerin ondan ayrılmayacağı tespit edilmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre, bununla yüce Allah, kulun mükellefiyetini kast etmiştir. Yani Biz ona, şeriata bağlı kalmayı takdir ettik. Eğer o, emrolunduğu işi yapmak ister ve yapmaması istenen şeylerden de uzak kalmak isterse, bu da onun için imkân dahilinde olan bir şeydir.

“Kıyamet günü de yayılmış bir halde karşısında bulacağı bir kitap çıkarırız.” Bununla, boynunda yazılı bulunan ve ondan ayrılmayacak şekildeki amel kitabı kastedilmektedir. el-Hasen ve Ebu Recâ, Mücahid, “(طائره): **İnsanın amelini**” ifadesini “elif”siz olarak; “(طيره): İnsanın uğurunu” diye okumuşlardır. Şu haberdeki bu kelime de bu anlamdadır:

“اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُكَ وَلَا طَيْرَ إِلَّا طَيْرُكَ وَلَا رَبَّ غَيْرُكَ” (Allah'ım, Senin hayrından başka bir hayır, Senin uğurundan başka bir uğur yoktur, Senden başka Rabb da yoktur.”⁽¹⁾

İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid, İbn Muhaysın, Ebu Cafer ve Yakub ise, “**çıkarırız**” anlamındaki kelimeyi) “ya” harfi üstün, “ra” harfi ötreli olmak üze-

re; “(وَيُخْرِجُ) : Çıkar” diye okumuşlardır ki bu, boynundaki ameli ona karşı bir kitap halinde çıkar, anlamındadır. Buna göre; “(كِتَابًا) : **Bir kitap**” kelimesi hal olarak nasb edilmiştir. Anlaman şöyle olma ihtimali de vardır: Boynundaki ameli çıkar ve bir kitap oluverir.

Yahya b. Vessâb ise, “ya” harfini ötreli, “ra” harfini esreli; “(وَيُخْرِجُ) : Çıkarır” diye okumuştur. Bu kıraat, Mücahid’den de rivâyet edilmiştir ki, Allah çıkarır, demek olur.

Şeybe, Muhammed b. es-Semeyka’ ve aynı zamanda Ebu Cafer’den de gelen rivâyet ise, “ya” harfi ötreli, “ra” harfi üstün olmak üzere, meçhul fiil halinde; “(وَيُخْرِجُ)” şeklinde ve “boynundaki ameli ona bir kitap olarak çıkartılır” anlamında okumuşlardır. Diğerleri ise, “nûn” harfi ötreli, “ra” harfi esreli; “(وَنُخْرِجُ) : Çıkarırız” şeklinde okumuşlardır.

Ebû Amr bu kıraatin lehine, “(الزَّمَانَةُ) : **Ayrılmayacak şekilde doladık**” buyruğunu delil göstermiştir.

Ebu Cafer, el-Hasen ve İbn Amr, “**karşısında bulacağı**” anlamındaki kelimeyi, “ya” harfi ötreli, “lam” üstün, “kaf” harfi de şeddeli olmak üzere; “(يُلْقَاهُ) : Kendisine verileceği” anlamında okumuşlardır. Diğerleri ise, “ya” harfi üstün ve şeddesiz olarak okumuşlardır ki, yayılmış bir halde karşısında bulacağı bir kitap... anlamındadır.

Yüce Allah’ın: “**Yayılmış bir halde**” diye buyurması, iyilik ile müjdenin çabuklaştırılması, kötülük dolayısıyla da azarlamamanın çabuklaştırılması içindir. Ebu’s-Sevvâr el-Adevî: “**Her insanın amelini kendi boynuna ayrılmayacak şekilde doladık**” âyetini okuduktan sonra şunları söylemektedir: Bu sahifeler iki defa açık tutulur ve bir defa da katlı bulunur. Ey Âdemoğlu, sen hayatta bulunduğun sürece, açılmış olan sahifene istediğin şeyi yazdır. Öldükten sonra bu sahife dürülür ve nihâyet diriltileceğin vakit de bu sahife açılır.

“**Oku kitabını!**” el-Hasen der ki: Kişi ümmî olsun, olmasın kendi kitabını bizzat okuyacaktır.

“**Kendine karşı iyi hesaplayıcı olarak**” kendini iyi bir hesaba çeken olarak “**kendin yetersin.**” Salihlerden birisi şöyle demektedir: İşte bu senin kitabın, dilin onun kalemi, tükürüğün onun mürekkebi, azaların onun sahifeleri, kendi Hafaza meleklerine yazdıran sensin. Ona hiç bir şey eklenmediği gibi, hiç bir şey de eksiltilmemiştir. Ondan, herhangi bir bölümü kabul etmeyip inkâr edecek olursan, bu sefer bizzat senin kendinden **senin aleyhine** o hususta şahit olunacaktır.

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۖ
وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۚ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ
رَسُولًا ﴿١٠﴾

15. Kim doğru yolu bulursa, ancak kendi lehine doğru yolu bulmuş olur. Kim de sapıklığa düşerse, o da ancak kendi aleyhine sapsmış olur. Hiç bir yük taşıyıcı başkasının yükünü yüklenmez. Biz, bir râsul göndermedikçe azab ediciler değiliz.

“Kim doğru yolu bulursa, ancak kendi lehine doğru yolu bulmuş olur. Kim de sapıklığa düşerse, o da ancak kendi aleyhine sapsmış olur.” Yani, herkes kendi nefsinden dolayı hesaba çekilir. Başkasından dolayı hesaba çekilmeyecektir. Buna bağlı olarak hidâyet bulan kimsenin hidâyetinin mükâfatı kendisininindir. Sapan kimsenin küfür ve inkârının cezası da onun aleyhinedir.

“Hiç bir yük taşıyıcı, başkasının yükünü yüklenmez” buyruğuna dair açıklamalar, bundan önce el-En’âm Sûresi’nde (6/164. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas der ki: Âyet-i kerime, el-Velid b. el-Muğire hakkında inmiştir. O, Mekkelilere şöyle demişti: Bana uyun, Muhammed’i inkâr edin. Ben de sizin günahlarınızı yükleneyim. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi. Yani el-Velid, sizin günahlarınızı taşıyamayacaktır. Bilakis, her bir kimsenin günahı kendi aleyhine olacaktır.

(Günah anlamındaki **“vizr”** kelimesinin kullanımı ile ilgili olarak) şöyle denilir: “(وَزَّرَ يَزِرُ وَزْرًا، وَوزرة)”; Günah kazandı, kazanır” demektir. Esasen “vizr” kelimesi ağır gelen, ağır yük demek olup, bunun çoğulu “evzâr” şeklinde gelir. **“Günahlarını sırtlarına yüklenerek...”** (el-En’âm, 6/31) buyruğunda da aynı şekilde kullanılmıştır ki, günahlarının ağır yükleri anlamındadır.

“(وَزَّرَ)”; Yük taşıdı” anlamında kullanılır ki, ismi fâili, “vâzir” şeklinde gelir. Sultanın, devlet idaresinin ağır yüklerini taşıyan yardımcısına da “vezîr” denilmesi buradan gelmektedir. “Vâzir”in sonundaki “te” harfi nefisten kinayedir. Yani, günahkâr hiçbir nefis, bir başkasının günahı dolayısıyla sorumlu tutulmayacaktır. O kadar ki anne, kıyamet gününde evladı ile karşılaşacak ve şöyle diyecektir: Oğulcuğum, benim bağrım senin yatağın değil miydi, benim göğsüm senin için bir sü kaynağı değil miydi, karnım senin için

bir kab değil miydi? O, evet öyleydi anneciğim, diyecektir. Annesi de: (Oğlum, işte gerçekten günahlarım bana çok ağır gelmektedir. Haydi, benim yerime bir günah olsun yükleniver. O, beni bırak anacığim, çünkü bugün ben kendi günahlarımla uğraşmaktayım, senin günahlarını taşıyacak durumum yok, diye cevap verecek.

Geride Bıraktıklarının Ağlaması Dolayısıyla Ölünün

Azab Görmesi Söz konusu mudur?

Âişe (r.anha), bu âyet-i kerimeden hareketle, İbn Ömer'in: "Ölen kişi, yakınlarının ağlaması dolayısıyla azaba uğratılır"⁽¹⁾ şeklindeki kanaatini reddetmiştir. İlim adamları derler ki: Hz. Âişe'yi bu kanaati reddetmeye iten husus, onun bu konudaki hadisi duymamış olması ve bu iddianın âyet-i kerime ile teâruz halinde olduğunu görmesidir. Ancak, Hz. Âişe'nin bunu reddetmesinin bir sebebi yoktur. Çünkü bu anlamdaki rivâyet pek çok yoldan gelmiştir. Hz. Ömer, onun oğlu, Muğire b. Şu'be, Kayle bint Mahreme gibi. Bunlar rivâyeti kesin ve açık ifadelerle nakletmektedirler. O bakımdan bunların bu rivâyetleri dolayısıyla hatalı olduklarını söylemenin haklı bir gerekçesi yoktur. Diğer taraftan, âyet-i kerime ile hadis-i şerif arasında herhangi bir zıtlık da söz konusu değildir. Çünkü hadis-i şerifin sözünü ettiği bu durumlar, ağlayıp ağıt yakmanın, ölenin vasiyeti, adet ve uygulamasından olması halinde söz konusudur. Nitekim cahiliye dönemi insanları böyle yapmaktaydı. O kadar ki, Tarafe şöyle demiştir:

إذا مِتَّ فانهني بما أنا أهله وشقي علي الجيب يا بنت مَعْبِدٍ

"Ölecek olursam, layık olduğum şekilde benim için ağıt yak
Ve ölümüm dolayısıyla elbisenin yakalarını parçala ey Mabel'in kızı!"

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إلى الخول ثم آسم السلام عليكما ومن يبك حولاً كاملاً فقد اعتذر

"Ve bir seneye kadar (her gün benim için ağlamaya devam edin) sonra
selâmın adı üzerinize olsun (selam olsun sizlere).

Zaten tam bir yıl ağlayıp duran artık (ondan sonra ağlamasa) mazurdur."

(1) Bu manadaki hadislerin bulunduğu yerler için bk. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisî'n-Nebevî*, I, 213, "bukâ" maddesi

Buhârî de bu kanaattedir. İlim ehlinde bir gurup da -ki, Dâvûd (ez-Zâhirî) da bunlardandır- hadisin zahirinin bildirdiğine inanmakta ve ölünün, yakınlarının ağıt yakmaları dolayısıyla azap gördüğünü kabul etmektedir. Çünkü o, ölümünden önce bu işi yapmamalarını söylemeyi ve bu hususta onlara gerekli şekilde te'dipde bulunmayı ihmal etmiştir. Bu sebepten, bu konudaki kusurlu davranışından ve yüce Allah'ın: *"O ateşten nefislerinizi ve ailelerinizi koruyunuz"* (et-Tahrim, 66/6) buyruğu gereği Allah'ın kendisine emrettiği şeyi terkettiğinden dolayı azab görecektir. Başkasının günahından dolayı değil. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Biz, bir rasûl göndermedikçe azab ediciler değiliz." Yani Biz, insanları başıboş bırakmadık. Aksine peygamberler gönderdik. Bu buyruk -akıl bir şeyin çirkin ve güzel olduğuna hükmedebilir, mübah ve yasak olduğu hükmünü verebilir diyen Mu'tezile'nin kanaatlerinin aksine- ahkâmın ancak şeriat ile sabit olduğuna delildir. el-Bakara Sûresi'nde (2/29. âyet, 2. başlıkta) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Cumhurun kanaatine göre bu buyruk dünyadaki azab ile ilgilidir. Yani, yüce Allah bir ümmete risalet gönderip onları uyarıp korkutmadan önce o ümmeti helâk etmez.

Bir kesim ise bunun hem dünya, hem âhiret hakkında umumî olduğunu kabul etmekte ve buna yüce Allah'ın şu buyruğunu gerekçe olarak göstermektedirler: *"İçine her bir grup atıldığında bekçileri onlara: Size uyarıcı bir peygamber gelmedi mi, diye sorarlar? Onlar: Evet, gerçekten bize uyarıp korkutan geldi, derler."* (el-Mülk, 67/8-9)

İbn Atiyye der ki: İlgili buyruklar üzerinde düşünmenin neticesinde varılan kanaat şu ki: Yüce Allah, Âdem (a.s.)'ı tevhid ile gönderip inanç esaslarını evlatları arasında yayması, mutlak yaratıcının varlığına delil teşkil eden delilleri de ortaya koyması, ayrıca, her bir kimsenin iman etmesini ve Allah'ın şeriatına tabi olmasını gerektiren şekil, fıtratların kötülüklerden uzak bulunması; herkesin belli bir imana sahip olmasını ve Allah'ın şeriatine uymasını gerektirmektedir. Daha sonra aynı husus, kâfirlerin suda boğulmasından sonra Nuh (a.s.) zamanında da yenilendi. Bu âyet-i kerimenin lafızları aynı zamanda kendilerine risaletin ulaşmadığı kimseler hakkında da benzeri bir kanaatin söz konusu olması gerektiğini ihtimal olarak ifade etmektedir. Kendilerine risaletin ulaşmadığı kimseler, bazı ilim ehlinin varlığını kabul ettiği "fetret dönemi" insanlarıdır. Şanı yüce Allah'ın, kıyamet gününde onlara, delilere ve çocuklara peygamber göndereceğine dair gelen rivâyet ise, sahih olmayan bir hadistir. Ayrıca şeriatın âhiretin teklif yurdu olmadığına dair verileri de böyle bir şey olmamasını gerektirmektedir.

el-Mehdevî der ki: Ebu Hureyre'den rivâyet edildiğine göre, yüce Allah, kıyamet gününde fetret ehline, sağır ve dilsizlere bir peygamber gönderecek-

tir. Ve bunlar arasından dünya hayatında o peygambere itaat etmesini isteyen kimseler de itaat edecektir, demiş ve bu âyet-i kerimeyi okumuştur. Bunu Ma'mer, İbn Tâvus'dan, o, babasından, o, Ebu Hureyre yoluyla rivâyet etmiş, en-Nehhâs da bunu zekretmiştir.

Derim ki: Bu rivâyet mevkuftur. İleride yüce Allah'ın izniyle Tâ-Hâ Sûresi'nin sonlarında merfu olarak gelecektir, ama sahih değildir.

Bir takım kimseler şunu delil göstermişlerdir: Issız adalarda bulunan insanlar, İslâm'ı işitip iman edecek olurlarsa, geçmiş dönemler hakkında onlar için teklif söz konusu değildir. Bu doğru bir iddiadır. Davetin kendisine ulaşmadığı bir kimse, aklî bakımdan azaba müstehak değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا
فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾

16. Bir ülkeyi helâk etmek istediğimiz zaman, onun nimet ve refah-tan şımarmış elebaşlarına emrederiz de orada fâsıklık ederler. Artık üzerlerine söz hak olur. Biz de onu kökünden yıkar, helâk ederiz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Allah'ın Helâk Etmedeki Sünneti:

Bundan önceki âyet-i kerimede yüce Allah, peygamberler göndermeden herhangi bir ülkeyi helâk etmeyeceğini haber vermektedir. Buna sebep ise, öyle bir şey yapacak olursa bunun O'nun için çirkin ve güzel olmayacağından dolayı değil, ama bu O'nun bir va'didir ve O'nun va'dinden cayması söz-konusu değildir.

Eğer yüce Allah, va'dini gerçekleştirdiği halde bir ülkeyi helâk etmek isteyecek olursa, oranın nimet ve refah-tan şımarmış olan elebaşlarına emir verir, onlar da orada fâsıklık ve zulüm yaparlar. O bakımdan o ülke aleyhine yıkılıp helâk edilmesine dair ilâhî buyruk hak olur.

Böylelikle, yüce Allah, helâk olan kimsenin kendi iradesiyle helâk olduğunu bize bildirmektedir. Bununla birlikte sebepleri yaratan ve bu sebepleri gayelerine doğru sürükleyen O'dur. Tâ ki, yüce Allah'ın ezelî buyruğu yerini bulup gerçekleşsin diye.

2. İlahî Emirlere İtaat ve Helâk Oluş:

Yüce Allah'ın: “(أَمْرًا): **Emrederiz**” buyruğunu Ebu Osman en-Nehdî, Ebu Recâ, Ebu'l-Âliye, er-Rabî', Mücahid ve el-Hasen, “mim” harfini şeddeli olarak; “(أَمْرًا): Âmirlik makamına getiririz, yönetici yaparız” diye okumuşlardır. Bu, Ali (r.a)'ın da kıraatidir ki, onların kötülerini onlara musallat eder, yönetici kılarız. Onlar da o ülkede isyan ederler. İşte onlar bunu yaptılar mı, Biz de onları helâk ederiz, demektir. Ebu Osman en-Nehdî der ki: Bu kelimenin “mim” harfinin şeddeli okunması, Biz onları yetki ve otorite sahibi emirler yaparız, anlamına gelir. İbn Aziz de bu açıklamayı yapmıştır. Çünkü; “(تَأْمُرُ عَلَيْهِمْ): Onlara musallat oldu, yetki ve otoriteyle onları yönetti” demektir.

Yine el-Hasen, Katade, Ebu Hayve eş-Şa'mî, Yakub ve Harice de, Nafi' ile Hammad b. Seleme'den, o, İbn Kesir, Ali ve İbn Abbas'dan -ikisinden (Nafi ve Hammad'dan) farklı rivâyetler ile- (أَمْرًا) şeklinde “elif” harfini medli ve şeddesiz olarak okumuş olduklarını rivâyet etmişlerdir. Bu da; onların zorbalığını ve amirlerini çoğalttık demektir ki, bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır.

Ebu Ubeyde der ki: (أَمْرًا) şeklinde med ile ve; (أَمْرًا) şeklinde medsiz olarak; onu çoğlattım anlamında iki ayrı şivedir.

Hadis-i şerifte geçen: “(خَيْرَ الْمَالِ مُهْرَةٌ مَأْمُورَةٌ أَوْ سَيْكَةٌ مَأْمُورَةٌ)”: En hayırlı mal çok yavru yapan bir kısarak, yahut da yolun iki kenarında dizilmiş aşılı hurma ağaçlarıdır⁽¹⁾ ifadeleri de bu kabildendir.

İbn Aziz de böyle demiştir: Medli okuyuş da medsiz okuyuş da aynı anlamda olup, ikisi de çoğalttık demektir.

Yine el-Hasen ve Yahya b. Ya'mer'den, (أَمْرًا) şeklinde medsiz ve “mim” harfini esreli olarak okudukları da rivâyet edilmiştir. Bu okuyuş İbn Abbas'dan da rivâyet edilmiştir. Katade ve el-Hasen derler ki: Onları çoğalttık demektir. Buna yakın bir açıklama Ebu Zeyd ve Ebu Ubeyde tarafından da nakledilmiştir. Ancak, el-Kisaî bunu kabul etmeyerek şöyle demektedir: Çokluğu anlatmak için ancak medli olan şekil kullanılır. Bunun aslı; (أَمْرًا) şeklinde olup, “hemze”ler hafifletilmiş (ve med yapılmış) dır. Bunu da el-Mehdevî nakletmektedir.

es-Sıhah'ta da şöyle denilmektedir: Ebu'l-Hasen dedi ki: “(أَمْرًا مَالَهُ): Onun malı çoğaldı” anlamındadır. “(أَمْرًا الْقَوْمِ): O kişiler çoğaldılar” demek olur. Şa-ir de şöyle demiştir:

أَمْرُونَ لَا يَرِثُونَ سَهْمَ الْقَعْدِ

"Onlar çok kalabalık kimselerdir. O bakımdan ataları az kimselerin payını miras almazlar."

(وَأَمْرًا لَهُ) şeklinde med ile, Allah onun malını çoğalttı, anlamındadır. es-Sa'lebi der ki: Pek çok olan bir şeye de; (أَمْرٌ) denilir. Bundan gelen fiil kullanılarak: (أَمْرُ الْقَوْمِ بِأَمْرٍ) : O kavim çoğaldılar, çoğalırlar" denilir. İbn Mes'ud der ki: Cahiliye döneminde biz, sayıca çoğalan bir kabileye: (أَمْرُ بَنِي فُلَانٍ) : Filan oğullarının sayısı kalabalıklaştı, çoğaldı, derdik. Şair Lebid de şöyle demektedir:

كُلُّ بَنِي حُرَّةٍ مَصِيرُهُمْ قُلٌّ وَإِنْ أَكْثَرَتْ مِنَ الْعَدَدِ
إِنْ يُغَبِّطُوا يَهْبِطُوا وَإِنْ أَمُرُوا يَوْمًا يَصِيرُوا لِلْهَلْكِ وَالنَّكَدِ

"Her hür bir kadının evladı olanların âkibeti
Azalmaktır. İsterse sayılmayacak kadar çok olsunlar.
Eğer yükselirlerse düşerler (ölürler) ve bir gün çoğalacak olurlarsa
Sonunda helâk olurlar, kötülükle karşı karşıya kalırlar."

Derim ki: Sahih bir hadis olan, Herakliyus hadisinde de şöyle denilmektedir: (لَقَدْ أَمَرْتُ ابْنَ أَبِي كَبْشَةَ ، إِنَّهُ لِيَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الْأَصْفَرِ) : Andolsun ki, Ebu Kebşe oğlunun (Rasûlullah'ı kastediyor) işi alabildiğine büyümüş (çoğalıp yayılmış) bulunuyor. Gerçek şu ki, Asfar oğulları (Bizanslılar) hükümdarı bile ondan korkmaktadır."⁽¹⁾

Ancak bütün buradaki fiiller müteaddi değildir. el-Kisaî'nin, bu anlamda kullanılışı kabul etmeyişi de bundandır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Mehdevî der ki: (أَمْرٌ) okuyuşu da bir şiveye uygundur. Bunun teaddi etmesi ise şöyle açıklanır: Bu fiil "imar etmek" fiiline benzetilmektedir. Çünkü çokluk, imara en yakın olan bir fiildir. O bakımdan: (عَمَرَ) : İmar etti" fiili nasıl teaddi ettiyse onu da böylece müteaddi kabul ederler.

Diğerleri ise bu fiili emr'den gelen bir kelime olarak; (أَمْرًا) : Emrederiz" şeklinde okumuşlardır. Yani Biz, onların ileri sürecektir bir mazeretleri kalmamak üzere uyarmak, korkutmak ve tehdit olmak üzere onlara itaati emrederiz **"de orada fasıklık ederler."** Bize isyan ederek itaatin dışına çıkarlar. **"Artık üzerlerine söz"** İbn Abbas'tan nakledilen açıklamaya göre azab tehdidi **"hak olur"** icabeder.

(1) *Buhârî*, Bed'u'l-Vahy 6, Cihâd 102, 122, Tefsir 3. sûre 4; *Müslim*, Cihâd 74; *Müsned*, I, 263.

Bu şekildeki okuyuşun, Biz onları âmirler kıldık, anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü araplar, “emir veren âmir ve kendisine emir verilmeyen kişi” anlamında; (أمير غير مأمور) derler. Buyruğun, biz oranın müstekbir olanlarını göndeririz anlamında olduğu da söylenmiştir. Harun dedi ki: Bu, Ubey’in de kiraatidir. Nitekim o şöyle okumuştur: “(بعثنا أكابر مجرميها ففسقوا)”: Oranın günahkârlarının büyüklerini göndeririz de orada fasıklık ederler.” Bunu el-Maverdî nakletmektedir.

en-Nehhâs da şöyle der: Harun, Ubey’in kiraatinin şöyle olduğunu söylemektedir: “(وإذا أردنا أن نهلك قرية بعثنا فيها أكابر مجرميها فمكروا فيها فحق عليها القول)”: Biz, bir ülkeyi helâk etmek istediğimiz zaman, orada günahkârlarının büyüklerini (ileri gelenlerini, büyüklük taslayanlarını) göndeririz, onlar da orada hilakârlık yaparlar, artık üzerlerine söz hak olur.”

Bununla beraber (أمرنا)’in, “çoğaltırız” anlamında olması da mümkündür. Önceden de geçtiği üzere -Hz. Peygamber’in: “(خير المال مَهْرَةٌ مأمورة)”: En hayırlı mal, çokça nesil veren kısraktır” buyruğu da buradan gelmektedir. Bazılarına göre; hadisteki; (خير المال مَهْرَةٌ مأمورة) ifadesi yine aynı hadiste geçen; “(مأبورة)”: Aşılanmış” kelimesine lafzan tabi olmak için kullanılmıştır. “(الغدايا والعشايا)”: Sabah gidenler, akşam gelenler” deyimi ile hadis-i şerifteki;

“(أُرْجِعْنِ مَا زَوْرَاتٍ غَيْرِ مَا جَوْرَاتٍ)”: Sizler, ecir kazanmamış ve günah kazanmış olarak geri dönünüz.”⁽¹⁾ hadisine benzemektedir. Buna göre, (أمرهم الله) ifadesinin, Allah onları çoğalttı, anlamında olduğu söylenemez. Bunun yerine; “(أمره وأمره)”: Allah onu çoğalttı” denilir. Ebu Ubeyd ve Ebu Hâtim, genelin kiraatini tercih etmişlerdir. Ebu Ubeyd de şöyle demektedir: Bizim bu kiraati tercih edişimizin sebebi, bu kelimenin üç manası olan, emretmek, âmirlik ve çokluk manalarının aynı anda bir arada ifade edilmesinden dolayıdır.

“**Mütref**”, nimetlere gark olmuş kimseler demektir. Emrin bunlara verildiğinin özellikle şözkonusu edilmesinin sebebi ise, diğerlerinin onlara tabi olmasından dolayıdır.

3. Helâk Oluş:

Yüce Allah’ın: “**Biz de onu kökünden yıkar helâk ederiz**” buyruğunda, böyle bir ülkeyi kökünden helâk edeceğini bildirmektedir. Aynı fiil kökünden mastarın getirilmesi ise, onların başına gelecek azabı mübalağa yoluyla ifade etmek içindir.

Peygamber (sav)’ın hanımı Zeyneb bint Cahş (r.anha) yoluyla gelen sahih hadiste şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) bir gün dehşe-

(1) *İbn Mâce*, Cenâiz 50.

te kapılmış ve yüzü kızarmış halde dışarı çıkarken: "Allah'tan başka hiç bir ilah yoktur. Gerçekten yaklaştım olan bir kötülükten dolayı vay Arapların haline! Bugün Ye'cuc ile Me'cuc seddinden şunun gibi bir gedik açıldı" deyip baş parmağı ile onun yanındaki (şehadet) parmağını halka yapıp gösterdi. Hz. Zeyneb dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, peki aramızda salih kimseler de bulunduğu halde helâk edilir miyiz, dedim. Şöyle buyurdu: "Evet, kötülük çoğalacak olursa."⁽¹⁾

Bu husustaki açıklamalar ile masiyetler baş gösterip bunlara karşı çıkılarak değiştirilmeyecek olurlarsa, herkesin toptan helâkine sebep olacağına dair açıklamalar, daha önceden (el-Enfâl, 8/25. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ ۖ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ
عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

17. Nuh'tan sonra nice nesilleri helâk ettik. Rabbinin, kullarının bütün günahlarından hakkıyla haberdar ve görücü olması yeter.

"Nuh'tan sonra nice nesilleri helâk ettik." Yani, nice kavimler küfre sapsmış ve helâk olmuş gitmişlerdir. Bu buyrukla yüce Allah, Mekke kâfirlerini korkutmaktadır. el-En'âm Sûresi'nin baş taraflarında (6/6) *Karn* (nesil)'a dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır, yüce Allah'a hamd olsun.

"Rabbinin, kullarının bütün günahlarından hakkıyla haberdar" onları bilen **"ve görücü"** amellerini gören **"olması yeter."** Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/96. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ
جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلِيهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ
الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ
مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 7, Menâkıb 25, Fiten 28; *Müslim*, Fiten 2; *Tirmizî*, Fiten 23; *Müsned*, VI, 428, 429.

- 18. Kim bu çabuk geçeni isterse, Biz de burada istediğimiz kimseye dilediğimizi çabucak veririz. Sonra da onu cehenneme koyarız. O burayı, kınanmış ve kovulmuş olarak boylar.**
- 19. Kim de mü'min olarak âhireti diler ve bunun için gereği gibi çalışırsa, işte onların çalışmaları makbul olur.**

“**Kim, bu çabuk geçeni...**” yani, dünyayı... Çabuk geçen yurdu... demek olup, sıfat zikredilerek mevsuf kastedilmiştir- “**isterse, Biz de burada istediğimiz kimseye dilediğimizi çabucak veririz.**” Yani, Biz ancak dilediğimiz kadarını ona veririz, sonra da âmeli dolayısıyla sorgularız. Akibeti ise, “**kınanmış ve kovulmuş olarak**” yani Allah’ın rahmetinden uzaklaştırılmış olarak ateşe girmek olur.

İşte bu fasık, riyakâr, yüze karşı övücülerin niteliğine dairdir. Bunlar, İslâm ve itaat kılığına bürünürler. Ama bundan maksatları, çabucak geçen bu dünyada âcilen ele geçirecekleri ganimet ve başka şeylere nâil olabilmektir. Onların bu maksatla yaptıkları amelleri ahirette kabul olunmayacaktır ve dünya da onlara ancak kendileri için kısmet olarak ayrılmış olan şeyler verilir. Daha önce Hud Sûresi’nde, bu âyet-i kerimenin oradaki mutlak âyetleri kayıtladığını açıklamış bulunuyoruz. Buna dikkat edilmelidir.

“**Kim de mü'min olarak...**” Çünkü itaatler ancak mü'min kişi tarafından yapılırsa makbuldür; “**âhireti diler**” âhiret yurdunu ister “**ve bunun için gereği gibi çalışırsa.**” Yani, âhirette ecrini almak için itaatlerde bulunursa, “**işte onların çalışmaları makbul olur.**” Onların bu amelleri geri çevrilmez. Kat kat mükâfatlandırılır, diye de açıklanmıştır. Yani, onların yaptıkları iyilikler on kat fazlasıyla, yetmiş kat, hatta yedi yüz kat, hatta pek çok kat fazlasıyla mükâfatlandırılır. Nitekim Ebu Hureyre’den rivâyet edilen hadiste de böyle denilmektedir. Ona: Sen, Rasûlullah (sav)’ın: “Muhakkak Allah bir tek haseneye karşı bir milyon hasene ile mükâfat verir” dediğini duydun mu diye sorulduğunda o, şöyle demiştir: Ben onu şöyle buyururken dinledim: “Muhakkak Allah, bir tek haseneye karşılık iki milyon hasene ile mükâfat verir.”⁽¹⁾

كُلًّا نُمِدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ
رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ أَنْظِرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

(1) Cenâb-ı Allah’ın, yapılan iyilikleri pek çok kat fazlasıyla mükâfatlandıracağına dair âyet ve hadisler oldukça çok olmakla beraber; bu lafızda bir rivâyeti tesbit edemedik.

وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾ لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ
إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا ﴿٢٢﴾

20. Herbirine, onlara da bunlara da Rabbinin nimetinden ardarda veririz. Rabbinin bağıışı alıkonmuş değildir.
21. Onların kimini kiminden nasıl üstün kıldığımıza bir bak! Elbette âhiret, dereceleri itibariyle de daha büyüktür, üstün kılmak bakımından da daha büyüktür.
22. Allah ile beraber başka bir ilâh edinme! Sonra kınanmış ve kendi başına bırakılmış olursun.

“Herbirine, onlara da bunlara da Rabbinin nimetinden ardarda veririz.” Yüce Allah, mü’minleri de kâfirleri de rızıklandırıldığını bildirmektedir.

“Rabbinin bağıışı alıkonmuş” engellenmiş, hapsedilmiş “**değildir.**” Buradaki “**alıkonmuş**” anlamındaki; (مَخْظُورًا) kelimesi; “(حَظَرَ يَحْظُرُ حَظْرًا وَحِظَارًا)”: Alı-koydu, engelledi, alıkoyar, engeller” den gelmektedir. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Onların kimini kiminden” rızık ve amel bakımından “nasıl üstün kıldığımıza bir bak.” O bakımdan kimisi çokça amel etmekte, kimisi az amel etmektedir. “Elbette âhiret” mü’minler için “dereceleri itibariyle de daha büyüktür, üstün kılmak bakımından da daha büyüktür.” Kâfire, dünyada bir sefer genişlik verilecek olsa ve mü’mine dünyada yine aynı şekilde bir sefer daraltılacak olursa âhiret, amelleri dolayısıyla yalnız bir defa pay edilir. Artık âhirette birşeyleri elden kaçırın kimse bir daha onu ele geçirip telafi edemez. Yüce Allah’ın: “Allah ile beraber başka bir ilâh edinme” buyruğunda hitap, Peygamber (sav)’a olmakla birlikte, maksat onun ümmetidir. Hitabın, cins olarak insana yönelik olduğu da söylenmiştir.

“Sonra kınanmış ve kendi başına bırakılmış” yardımcısı, dostu bulunmayan bir halde terkedilmiş “**olursun.**”

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِمَّا يَبُلُغَنَّ
عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا
وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ
وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾

- 23. Rabbin şunları hükmetti: Kendisinden başkasına ibadet etmeyin. Anne ve babaya iyi davranın. Eğer onlardan biri veya ikisi yanında ihtiyarlığa ererse sakın onlara öf deme. Onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle.**
- 24. Merhametinden dolayı onlara alçak gönüllülük kanadını indir ve de ki: “Rabbim, onlar beni küçükken nasıl terbiye ettilerse, Sen de onlara öyle rahmet et!”**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onaltı başlık halinde sunacağız :

1. Allah'ın Hükümü ve “Kadâ” Kelimesinin Anlamları:

“Rabbin şunları hükmetti.” Yani, bağlayıcı ve vacip olmak üzere emretti. İbn Abbas, el-Hasen ve Katade şöyle demişlerdir: Bu hüküm, kazaî bir hüküm değil; emir vermek anlamındaki bir hükümdür.

İbn Mes'ud'un Mushafında ise; “(وصى): Tavsiye etti...” şeklindedir. Bu, aynı zamanda İbn Mes'ud'un arkadaşlarının da, İbn Abbas, Ali ve diğerlerinin de kıraatidir. Ubey b. Ka'b'ın nezdinde de böyledir. İbn Abbas der ki: Bu buyruk aslında; “(وصى ربك): Ve Rabbin şunları tavsiye etti” şeklinde olup, iki vav'dan birisi (diğerine) bitiştiğinden dolayı; “(وقضى ربك): **Rabbin şunları hükmetti**” diye okunmuştur. Çünkü eğer bu Allah'ın takdiri anlamında bir hüküm olsaydı, hiç bir kimsenin Allah'a asi olmaması gerekirdi. ed-Dahhâk da der ki: Mushaf'ın yazılışı esnasında “vav” ile “sad” birbirine karışarak; “(وصى): Vasiyet etti” kelimesi; “(قضى): Hükmetti” şeklinde tashif (hat itibariyle yakın kelimelerde benzer harflerden birini diğerinin yanına yazmak) olmuştur.

Ebu Hatim İbn Abbas'tan ed-Dahhâk'ın görüşüne benzer bir söz nakletmektedir. Meymun b. Mehran'ın şöyle dediği nakledilmektedir: Hiç şüphesiz İbn Abbas'ın bu görüşü, bir nur ve bir aydınlığa sahiptir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“O, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi... size de şariat yaptı.”* (eş-Şura, 42/13) Diğer taraftan Ebu Hatim, İbn Abbas'ın böyle bir sözü söylemiş olduğunu kabul etmemekte ve şöyle demektedir: Biz bu görüşü kabul edecek olursak, zındıklar elimizdeki mushafa dil uzatırlar. Diğer taraftan dil bilgini ilim adamlarımız ve başkaları da şöyle demektedir: “Kaza (hüküm vermek) sözlükte bir kaç anlamda kullanılır: Birisi emretmek anlamındadır. Yüce Allah'ın: **“Rabbin şunları hükmetti** (emretti): **Kendisinden başkasına ibadet etmeyin**” buyruğunda hükmetmek, emir vermek anlamındadır. Bir diğer anlamı yaratmaktır. Yüce Allah'ın: *“Böylece onları yedi gök olmak üzere yarattı.”* (Fussilet, 41/12) Görüldüğü gibi burada “kaza” kelimesi, halketti, yarattı, anlamındadır. Bir diğer anlamı hükmetmek, hüküm vermek anlamındadır. Yüce Allah'ın: *“İstediğin hüküm*

ver.” (Tâ-Hâ, 20/72) Yani, ne hükmedeceksen et, demektir. Yine bu kelime, işi bitirmek anlamındadır. Yüce Allah'ın: *“İşte hakkında sorduğunuz iş olup bitmiştir”* (Yusuf, 12/41) buyruğunda olduğu gibi. Yani bu işiniz (böylece) olup bitmiştir, demektir. Yüce Allah'ın: *“Menâsikinizi bitirince”* (el-Bakara, 2/200) buyruğu ile: *“Namaz bittiğinde”* (el-Cuma, 62/10) buyruğu da böyledir. İrade etmek, dilemek anlamında da kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *“Bir işe hükmedince, ona yalnızca ol der, o da oluverir.”* (Ali-İmran, 3/47) Ahid anlamında da kullanılır. Yüce Allah'ın: *“Biz, Musa'ya o buyruğu vahyettiğimizde sen batı tarafında değildin”* (el-Kasas, 28/44) buyruklarında olduğu gibi.

“Kaza” kelimesinin bütün bu anlamlara gelme ihtimali olduğuna göre, masiyetlerin Allah'ın kazası (hükmü) ile olduğunu söylemek caiz olmaz. Çünkü şâyet bu kelime ile “emretmek” kastedilecek olursa, böyle bir şeyin kabul olunmayacağında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü yüce Allah masiyetlerin işlenmesini emretmiş değildir. Çünkü O, fahşâyı (kötülükleri, hayasızlığı) emr etmez.

Zekeriya b. Sellâm dedi ki: Bir kişi, el-Hasen'e gelerek, hanımını üç talak ile boşadığını söyledi. Ona: Sen, hem Rabbine asi oldun, hem de hanımın senden bâin talâk ile boş oldu, dedi. Adam: Allah bunu benim hakkımda böylece hükmetmiştir (kaza etmiştir) deyince, fasih bir kişi olan el-Hasen ona şöyle dedi: Hayır, Allah böyle bir şeyi hükmetmiş (kaza etmiş) değildir. Yani Allah bunu emretmemiştir, diyerek şu: **“Rabbin şunları hükmetti: Kendisinden başkasına ibadet etmeyin...”** âyetini okudu..

2. Anne Babaya İyi Davranmanın Önemi:

Şanı yüce Allah kullarına, kendisine ibadet edip kendisini tevhid etmelerini emretmiş, anne ve babaya iyilikte bulunmayı da bununla birlikte zikretmiştir. Tıpkı onlara şükretmeyi kendi yüce zatına şükretmekle birlikte zikrettiği gibi. O hem: **“Rabbin şunları hükmetti: Kendisinden başkasına ibadet etmeyin, anne ve babaya iyi davranın”** diye, hem de: *“Bana ve ana-babama şükret. Dönüş yalnız Banadır”* (Lukman, 31/14) diye buyurmaktadır.

Sâhîh-i Buhârî'de, Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Peygamber (sav)'a: Aziz ve celil olan Allah'ın en sevdiği amel hangisidir, diye sordum, o: “Vaktinde kılınan namazdır” diye buyurdu. Sonra hangisidir, diye sordum, “Anne-babaya iyilik yapmaktır” diye buyurdu. Ben: Sonra hangisidir diye sordum, o da: “Allah yolunda cihaddır” dedi.⁽¹⁾

(1) *Buhârî*, Mevâkîtu's-Salât 5, Cihâd 1, Edeb 1, Tevhid 48; *Müslim*, İman 137-139; *Tirmîzî*, Salât 13, Birr 2; *Nesâî*, Mevâkît 51; *Müsned*, I, 409-410, 418, 421, 444, 448, 451.

Böylelikle Peygamber (sav), anne-babaya iyilik yapmanın, İslâm'ın en büyük direklerinden birisi olan namazdan sonra amellerin en faziletlisi olduğunu haber vermekte ve bunu tertip ve mühlet anlamını veren "sümme; sonra" ile sıralamış bulunmaktadır.

3. Anne-Baba'ya Sövülmesine Sebep Teşkil Etmemek,

Onlara Kötü Davranmamak:

Anne-babanın sövülmesine sebep olmamak, onlara kötü davranmamak anne-babaya iyilik yapmak ve iyi davranmak çerçevesi içerisindedir. Çünkü bunların aksini yapmanın büyük günahlardan olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Bu husustaki sabit sünnet de böylece varid olmuştur. Nitekim Müslim'in Sahih'inde Abdullah b. Amr'dan rivâyete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kişinin anne babasına sövmesi büyük günahlardandır." Ey Allah'ın Rasûlü, hiç bir kimse anne babasına söver mi? diye sormaları üzerine o şöyle buyurdu: "Evet, bir başkasının babasına söver, o da onun babasına söver. Başkasının annesine söver, o da onun annesine söver."⁽¹⁾

4. Anne-Baba'nın Caiz olan Taleplerine Muhalefet Etmemek:

Anne-babanın, caiz olan istek ve maksatlarında muhalefet etmek anne baya kötü davranma çerçevesindedir. Nitekim onların maksatlarına uygun hareket etmek de onlara iyilikte bulunmaktır. Buna göre anne-baba yahut onlardan herhangi birisi çocuklarına, kendilerine itaat edilmesi vacip olan bir işi emredecek olursa ve eğer bu emir masiyeti gerektirmiyor ise, o emr olunan husus aslı itibariyle mübah kabilinden olsa bile, onlara itaat etmek vacip olur. Mendup kabilinden olması halinde de durum böyledir. Bazı kimse-lerin kanaatine göre ise, onların mübalı emirleri, çocuk hakkında o emrin mendup olmasını gerektirir. Mendubu emretmeleri ise, o emrin mendupluğundaki tekidi daha bir artırır.

5. Ebeveynin İsteklerine İtaate Bir Örnek:

Tirmizî, İbn Ömer'den şöyle dediğini rivâyet eder: Nikâhım altında sevdiğim bir kadın vardı. Babam ise ondan hoşlanmıyordu. Bana, onu boşama-mı emrettiği halde ben kabul etmedim. Durumu Peygamber (sav)'a açınca o şöyle buyurdu: "Ey Ömer'in oğlu Abdullah! Hanımını boşa." (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽²⁾

(1) Müslim, İman 146; Tirmizî, Birr 4; Müsned, II, 164.

(2) Tirmizî, Talâk 13; Ebû Dâvûd, Edeb 120; İbn Mâce, Talâk 36; Müsned, II, 42, 53, 157.

6. Anne İle Babanın Hakları Arasında Bir Karşılaştırma:

Sahih'in rivâyetine göre Ebu Hureyre şöyle demiş: Bir adam, Peygamber (sav)'a gelerek şöyle sordu: Benim güzel sohbet ve arkadaşlığıma insanlar arasında en layık kimdir? Peygamber: "Annendir" diye buyurdu. Sonra kimdir, diye sorunca, Hz. Peygamber: "Sonra yine annendir" diye buyurdu. Adam: Sonra kimdir, diye sorunca, Hz. Peygamber yine: "Sonra yine annendir" diye buyurdu. Adam, sonra kimdir diye sorunca, bu sefer Hz. Peygamber: "Sonra babandır" diye buyurdu.⁽¹⁾

İşte bu hadis-i şerif, anneyi sevip ona şefkat göstermenin baba sevgisinin üç misli olması gerektiğine delildir. Çünkü Peygamber (sav) anneyi üç defa, babayı da dördüncüsünde yalnızca bir defa söz konusu etmiştir. Şimdi bu husus bu şekilde anlaşıldığı gibi, esasen vakıa da buna tanıklık etmektedir. Şöyle ki: Hamileliğin zorluğu, doğumun zorluğu, süt emzirme ve terbiye zorluğu yalnızca annenin çektiği zorluklardır. Babanın bu zorluklarla bir ilgisi yoktur. İşte bu üç aşamada babanın herhangi bir katkısı bulunmamaktadır.

Malik'ten de rivâyet edildiğine göre, adamın birisi ona şöyle demiş: Benim babam Sudan'da bulunuyor. Bana, yanıma gel diye mektup yazdı. Annem ise benim gitmemi engelliyor. Bu sefer İmam Malik: Babana itaat et, annene de asi olma, dedi.

Malik'in bu sözlerinden, onun her ikisine de itaat edilmesinin eşit olduğu kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

el-Leys (b. Sa'd)'a da bu mesele hakkında sorulunca, o da anneye itaati emretmiş ve annenin ebeveyne gösterilecek itaat ve iyi davranışın üçte ikisi miktarda sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ebu Hureyre'nin rivâyet ettiği hadis ise annenin, ebeveyne gösterilmesi gereken itaat ve iyiliğin dörtte üçüne sahip olduğuna delildir. Ve bu, bu konuda muhalif kanaate sahip olanlara karşı da bir delildir. el-Muhasibi "*Kitabu'r-Riâye*"de ebeveyne gösterilmesi gereken iyilik ve itaatin, dörtte üçünün annenin hakkı, dörtte birinin de babanın hakkı olduğu hususunda ilim adamları arasında hiç bir görüş ayrılığı bulunmadığını iddia etmektedir. Bu, Ebu Hureyre (r.a) yoluyla rivâyet edilen hadisin muktezasına göre ileri sürülmüş bir görüştür. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7. Anne ve Baba Kâfir İseler:

Anne babaya iyi davranmak müslüman olmaları haline mahsus değildir. Aksine, anne-baba kâfir iseler dahi evlatları onlara iyi davranır ve eğer on-

(1) *Buhârî*, Edeb 2; *Müslim*, Birr 1, 2; *Tirmizî*, Birr 1; *İbn Mâce*, Edeb 1; *Müsned*, II, 327-328, 391.

ların zimmet ve benzeri alidleri var ise, iyi muamelede bulunur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Sizinle din hususunda savaştırmamış, sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik yapmanızı... Allah size yasaklamaz.”* (el-Mümtahine, 60/8)

Buhârî'nin Sahih'inde de Esmâ (r.anha)'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Kureyşliler, Peygamber (sav) ile antlaşma yaptıkları sırada barış süresi içerisinde annem, babası ile birlikte müşrik olduğu halde yanıma geldi. Ben, Peygamber (sav)'a durumu sorup şöyle dedim: Annem benim ona iyilikte bulunmam ümidi ile yanıma geldi. Ona iyilikte bulunayım mı, onu gözeteyim mi? O: “Evet, ona iyilikte bulun, onu gözet” diye buyurdu.⁽¹⁾

Yine Hz. Esmâ'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Peygamber (sav) döneminde annem, benim kendisine iyilik yapmam ümidiyle yanıma geldi. Ben, Peygamber (sav)'a: Ona iyilikte bulunayım mı, akrabalık bağını gözeteyim mi? diye sordum. O: “Evet” diye buyurdu.⁽²⁾

İbn Uyeyne dedi ki: Aziz ve celil olan Allah da onun hakkında: *“Sizinle din hususunda savaştırmamış... olanlara adaletli davranmanızı, Allah size yasaklamaz”* (el-Mümtahine, 60/8) buyruğunu indirdi.⁽³⁾ Birincisi muallaktır, ikincisi ise müsneddir.⁽⁴⁾

8. Cihad İçin Anne-Babanın İzni:

Anne babaya iyilikte bulunmak, onlara karşı iyi davranmanın kapsamına -eğer cihad farz-ı ayn değilse- onların iznini almadan cihad etmemek de vardır. Sahih'te, Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bir adam, Peygamber (sav)'ın yanına gelerek, cihad etmek için ondan izin istedi. Hz. Peygamber: “Annen baban hayatta mıdır?” diye sordu. O, evet deyince Hz. Peygamber: “Sen onlar hakkında (onlara iyilik yapmak suretiyle) cihad et” diye buyurdu. Bu, Müslim'in lafzıdır.⁽⁵⁾

Sahih'in dışındaki hadis kitaplarında da şöyle demektedir: Evet, ve onları ben ağlıyor bırakıp geldim. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Git, onları ağlattığın gibi güldür.”⁽⁶⁾ Bir başka rivâyette de şöyle denilmektedir: “Senin, annen baban ile birlikte onların (yanlarındaki) yatakta uyuman, onların senin-

(1) *Buhârî*, Cizye 18, Edeb 8; *Müslim*, Zekât 50, Hibe 29; *Ebü Dâvûd*, Zekât 34; *Müsned*, VI, 344, 347.

(2) *Buhârî*, Edeb 7; *Müslim*, Zekât 49.

(3) *Buhârî*, Edeb 7.

(4) Merhum Kurtubî, bu sözleriyle her iki hadisi kastediyorsa, ikisi de müsneddir.

(5) *Buhârî*, Cihâd 138, Edeb 3; *Müslim*, Birr 5; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 31; *Nesâî*, Cihâd 5; *Müs-ned*, II, 165, 188, 193, 197, 221.

(6) *Ebü Dâvûd*, Cihâd 31; *Nesâî*, Bey'at 10; *İbn Mâce*, Cihâd 12; *Müsned*, II, 160, 194, 198, 204.

le gülüşüp seninle oynaşmaları, senin için benimle cihad etmenden daha faziletlidir." Bunu da İbn Huveyzimendad nakletmektedir.⁽¹⁾

Buhârî bu hadisi "Birrü'l-Valideyn" (Anne-Babaya İyi Davranmak) bölümünde şu lafızlarla zikretmektedir: Bize Ebu Nuaym haber verdi. Bize Süfyan, Ata b. es-Saib'den haber verdi. O, babasından, o, Abdullah b. Amr'dan dedi ki: Bir adam, Peygamber (sav)'a, hicret etmek üzere bey'at etmeye geldi. Ancak bu sırada anne-babasını ağlar bırakıp gelmişti. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Onların yanlarına dön ve onları ağlattığın gibi güldür."⁽²⁾

İbnü'l-Münzir dedi ki: Bu hadis-i şerif nefîr (farz-ı ayın olan seberberlik çağrısı) vuku bulmadığı sürece anne babanın izni olmaksızın cihada çıkmanın yasaklığını ihtiva etmektedir. Eğer nefîr söz konusu olursa, o takdirde zaten herkesin cihada çıkması vacip olur. Bu husus Ebu Katade yoluyla gelen hadiste gâyet açıktır. Rasûlullah (sav), kumandanlar ordusunu (Mute ordusunu) gönderdi... Bu arada Zeyd b. Harise, Cafer b. Ebi Talib ve İbn Revâha'nın başından geçenleri de söz konusu etmekle birlikte, Rasûlullah (sav)'ın münadisinin bundan sonra: Topluca namaza! diye nida etmesi üzerine herkesin toplandığını da söz konusu etti. Bunun üzerine (Hz. Peygamber) Allah'a hamd-ü senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Haydi çıkınız, kardeşlerinizin yardımına koşunuz. Hiç kimse de geri kalmasın." Bunun üzerine, oldukça sıcak bir günde insanlar piyade olarak ve binekli olarak savaşa katılmak üzere yola çıktılar.⁽³⁾

İşte Hz. Peygamber'in: "Kardeşlerinize yardımcı olmak üzere çıkınız" diye buyurması, cihaddan geri kalmak hususunda mazur görülebilmenin nefîr (umumi seferberlik) çağrısı söz konusu olmadığı hallerde olacağına delildir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in: "Ama hep birlikte savaşa çıkmanız istenirse, hep birlikte savaşa çıkınız"⁽⁴⁾ hadisi de bununla birlikte aynı gerçeği dile getirmektedir.

Derim ki: Bu hadis-i şeriflerde şuna da delil vardır: Farzlar, yahut menduplar eğer bir arada bulunacak olursa, bunlar arasından daha önemli olana öncelik tanınır. Bu anlamdaki açıklamaları el-Muhasibî, "*Kitabu'r-Riâye*" adlı eserinde yeterince açıklamış bulunmaktadır.

9. Cihada Çıkmak İçin Müşrik Anne ve Babanın İzni Alınır mı:

Cihad farz-ı kifaye ise, kişinin cihada katılmak için müşrik anne-babası-

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 263.

(2) Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, Lübnan tarihsiz, s. 5

(3) *Müsned*, V, 299, 301.

(4) *Buhârî*, Cezâu's-Sayd 10, Cihâd 1, 27, 194, Cizye 22; *Müslim*, Hacc 445, İmâre 85; *Ebû Dâvûd*, Cihâd 2; *Tirmizî*, Siyer 33; *Nesâî*, Bey'at 15; *İbn Mâce*, Cihâd 9, *Dârimî*, Siyer 69; *Müsned*, I, 226, 266, 316, 355, III, 401, VI, 466

nın iznini alıp almayacağı hususunda ilim adamları, farklı görüşlere sahiptirler. es-Sevrî, onların iznini almaksızın gazaya gitmez, der. Şafiî ise: Onların iznini almaksızın gazaya gidebileceğini söylemiştir.

İbnü'l-Münzir de şöyle demektedir: Dedeler de babalar gibidir, nineler de anneler gibidir. O bakımdan kişi yine onların iznini almaksızın gazaya çıkmaz. Ben, onlar dışında kardeşler ve sair akrabaların da iznini almayı gerektiren herhangi bir delil bilmiyorum. Ama Tavus, kız kardeşlerin ihtiyaçlarını karşılamamanın, Allah yolunda cihaddan daha faziletli olduğu görüşünde idi.

10. Anne Babanın Sevdiklerini Gözetmek:

Anne babanın sevdikleri kimseleri gözetmek de anne-babaya iyiliğin tamamlayıcı unsurlarındandır. Çünkü Sahih'te İbn Ömer'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Hiç şüphesiz bir kimsenin babasının sevdiği kimseleri babasının vefatından sonra gözetmesi de ona karşı iyi davranmanın en ileri derecesidir."⁽¹⁾

Ebu Useyd -ki, Bedir'e katılmışlardandır- şöyle demektedir: Peygamber (sav) ile birlikte oturuyordum. Ona, Ensar'dan bir adam geldi ve şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Annem ve bababım vefat etmesinden sonra benim onlara karşı iyi davranışım olarak sayılacak ve yapabileceğim bir iyiliğim kaldı mı? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Evet, onlara dua edersin, onlara mağfiret dilersin. Onlardan sonra onların verdikleri sözleri yerine getirirsin, arkadaşlarına ikramda bulunursun. Ancak onlar vasıtasıyla mevcut bulunan akrabalık bağlarını da gözetirsin. İşte geriye senin üzerinde kalanlar bunlardır."⁽²⁾

Hz. Peygamber de, Hz. Hatice'ye karşı iyi davranmak, ona vefakârlık göstermek kastıyla -hanımı olduğu halde- hanımının arkadaşlarına hediyeler gönderirdi. Ya anne-baba hakkında ne düşünülebilir!

11. Anne Babanın Çocuğu Yanında Yaşlanması Hali:

Yüce Allah: **"Eğer onlardan biri veya ikisi yanında ihtiyarlığa ererse"** buyruğu ile, özellikle onların yaşlanma hallerini söz konusu etmiştir. Çünkü bu, zayıflıkları ve yaşlılıkları dolayısıyla durumlarında meydana gelen değişiklikten ötürü anne-babanın, evlatlarının iyiliklerine daha çok muhtaç oldukları bir durumdur. Yüce Allah, böyle bir durumda onların hallerine gereken riâyeti ve titizliği, daha önce emretmiş olduğu dereceden daha ileri bo-

(1) Müslim, Birr 11-13; Ebû Dâvûd, Edeb 120; Tirmizî, Birr 5; Müsned, II, 88, 91, 97, 111

(2) Ebû Dâvûd, Edeb 120; İbn Mâce, Edeb 2; Müsned, III, 498.

yutlarda emretmektedir. Çünkü böyle bir durumda anne-baba, çocuklarının bakımına muhtaç düşerler. Yaşlılık halinde anne-babanın, çocuklarının bakımına ihtiyaçları, çocuğun küçüklüğünde onların bakımına duyduğu ihtiyaca benzer. O bakımdan yüce Allah bu buyrukta özellikle bu hali söz konusu etmektedir.

Aynı şekilde kişinin uzun bir süre böyle kalması, adeta onun bu durumun istiskal etme (ağır bulma, zor görmeye sebep olur) kişiyi usandırır ve çokça sıkıntısı artar. Anne-babasına karşı gazabı su yüzüne çıkar, onlara karşı öfkelenir, evlatları olmasına rağmen ve dine bağlılığın azlığından ötürü onlara karşı kötü davranmaya kalkışır. Kişinin, hoşlanmayışının açığa çıktığı asgari hal ise, sıkıntıdan dolayı tekrarlayıp duran solumasıdır. Yüce Allah ise onlara yumuşak nitelikte sözler söylemeyi ve onlara öylece karşılık vermeyi, bu sözünün de her türlü kusurdan arınmış olmasını emrederek: **“Sakın onlara öf deme, onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle”** diye buyurmaktadır.

Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Burnu yere sürtülsün, burnu yere sürtülsün, burnu yere sürtülsün.” Kim ey Allah'ın Rasûlü! diye soruldu, o da şöyle buyurdu: “Yaşlılık halinde ebeveyninden birisi yahut ikisi yanında bulunup da sonra buna rağmen cennete giremeyen kişinin.”⁽¹⁾

Buhârî de: “Anne babaya iyilik” bahsinde şöyle demektedir: Bize Müsedded anlattı. Bize, Bîşr b. el-Mufaddal anlattı, bize Abdurrahman b. İshak anlattı. O, Ebu Said el-Makburi'den, o, Ebu Hureyre'den, o, Peygamber (sav)'dan dedi ki: “Yanında anıldığım halde bana selat (ve selam) getirmeyen adamın burnu yere sürtülsün. Anne-babası yahut onlardan birisi yaşlılık halinde yetişip de onlar vasıtasıyla cennete girmeyen kişinin de burnu yere sürtülsün. Ramazana erişip de sonra kendisine mağfiret olunmadığı halde Ramazan ayını bitiren kişinin de burnu yere sürtülsün.”⁽²⁾

Bize İbn Ebi Üveys anlattı. Bana kardeşim, Süleyman b. Bilal'den anlattı. O, Muhammed b. Hilal'den, o, Sa'd b. İshak b. Ka'b b. Ucre es-Sâlimî'den, o babası (r.a)'dan dedi ki: Ka'b b. Ucre (r.a) dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Minber'in yanında hazır bulununuz.” Hz. Peygamber (hücresinde) çıkınca minbere çıktı. Minberin ilk basamağına çıktığında: “Amin” dedi, sonra ikincisine çıktı yine: “Amin” dedi, sonra üçüncüsüne çıktı, yine: “Amin” dedi. Konuşmasını bitirip minberden indiğinde biz: Ey Allah'ın Rasûlü, dedik. Bugün senden biz öyle bir söz işittik ki, daha önce bunu söylediğini hiç işitmemiştik. Hz. Peygamber: “Dediğimi duydunuz mu?” diye bu-

(1) Müslim, Birr 9, 10; Müsned, II, 346.

(2) Tirmizî, Deavât 100; Müsned, II, 254.

yurdu, bizler: Evet dedik. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "O, Cibril (a.s)'dır. Önüme çıktı ve şöyle dedi: Ramazana yetişip de kendisine mağfîret olunmadan bu ayı bitiren kişi Allah'ın rahmetinden uzak kılınsın. Ben de: Âmin dedim. Yine ikinci basamağa çıktığımda: Yanında senin adın anılıp da sana selât (ve selam) getirmeyen kişi de (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun, dedi, ben de: Âmin dedim. Üçüncüsüne çıktığımda: Yanında anne-babası, yahut onlardan birisi yaşlanıp da onlar sebebiyle cennete giremeyen kişi (Allah'ın rahmetinden) uzak düşsün, dedi, ben de: Âmin dedim."⁽¹⁾

Bize Ebu Nuaym anlattı, bize Seleme b. Verdân anlattı (dedi ki): Enes (r.a)'ı şöyle derken dinledim: Rasûlullah (sav) minberin bir basamağını çıktı, âmin dedi. Sonra bir basamak daha çıktı yine: Âmin dedi, sonra bir basamak daha çıktı yine: Âmin dedi. Sonra, minberin üzerine çıkıp oturdu. Ashabı ona: Ey Allah'ın Rasûlü! Ne diye âmin dedin diye sordular, o da şöyle buyurdu: "Bana Cibril (a.s) geldi ve dedi ki: Yanında adın anıldığı halde sana salât (ve selâm) getirmeyen kişinin burnu yere sürtülsün. Ben, âmin dedim. Yine anne-babasına yahut onlardan birisine yetiştiği halde onlar sebebiyle cennete giremeyen kişinin de burnu yere sürtülsün dedi, ben de âmin dedim" diyerek hadisin geri kalan bölümlerini zikretti.⁽²⁾

O halde mutlu olan kişi, anne-babaya iyilik yapma fırsatını ganimet bileerek bu konuda elini çabuk tutan; böylelikle onların ölümünden sonra fırsatı elinden kaçırmamaya gayret eden kişidir. Çünkü fırsat elinden kaçacak olursa, bundan dolayı pişman olur. Bedbaht olan kişi, onlara karşı kötü davranandır, özellikle de onlara iyilik yapma emri o kişiye ulaşmış ise.

12. Anne-Baba'ya Tahammülün Ölçüsü:

"Onlara öf deme!" Yani, onlara bir sıkıntı ifade edecek en ufak bir söz söyleme. Ebû Recâ el-Utaridi'den şöyle dediği nakledilmektedir: Of, bayağı, basit ve gizli söylenen sözdür. Mücahid de der ki: Yani sen yaşlı olandan, küçükken senden gördükleri küçük ve büyük necasetlerini göreceksin olsan bile, onları tiksinti verici görüp de öf dahi deme. Ancak âyet-i kerime bundan daha umumidir. "Of" ile "tuf" aslında turnakların pislikleridir. Bu şekilde tiksinti veren ve istiskal olunan her bir şeye "öf ona" denilir.

el-Ezherî der ki: Tuf, aynı zamanda önemsiz ve basit şey demektir. Burada bu kelime; (اَفَّ) şeklinde tenvinli ve esreli olarak okunmuştur. Nitekim bu tür ses ifade eden sözler de esreli ve tenvinli okunur. Mesela kişi; (صَوْمُوْهُ): Sus ve vazgeç" denilir.

(1) *İbn Kesîr*, V, 62

(2) *İbn Kesîr*, V, 63

Bu kelime (اِفْ , اِفْ , اِفْ , اِفْ , اِفْ , اِفْ); “hemze” esreli olarak. (اِفْ لَک) ve (hemze ötreli “fe” harfi sakin olarak; اِفْ) ile, (اِفْ) şeklinde “fe” harfi şeddetsiz olmak üzere on şekilde kullanılır. Hadiste de; “(قالی طرف ثوبه علی أنه ثم قال اف اف)”: Ellisesinin bir ucunu burnunun üzerine bıraktı, sonra da uf, uf dedi⁽¹⁾ denilmektedir. Ebu Bekir dedi ki: Bu, alınan kokudan tiksiniildiğini ifade eder.

Kimisi de bu kelimenin, az ve önemsiz görmek anlamında olduğunu ve bunun, az demek olan; (اَلْأَفْ) den geldiğini söylemiştir. el-Kutebî der ki: Bu kelimenin aslı, senin üzerine düşen kül, toprak ve buna benzer şeyleri üfle-mekten ve yine bir yerde oturmak isterken, orada rahatsızlık verici şeyle-ri izale etmek kastıyla üfle-mekten gelmektedir. O bakımdan bu kelime ağır karşılanan her şey için söylenir olmuştur. Ebu Amr b. el-Âlâ der ki: Of, tırnaklar arasındaki kire, tuf ise kesilen tırnaklara denilir.

ez-Zeccâc der ki: Of, pislik demektir. el-Esmâî de şöyle demektedir: Of kulak pislîği, tuf ise tırnak pislîğidir. Bu kelime çokça kullanılarak sonunda rahatsızlık duyulan her bir şey hakkında kullanılır olmuştur.

Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Eğer yüce Allah, anne-babaya kötü davranmak hususun-da “öf” den daha bayağı bir şey olsaydı, elbetteki onu da zikrederdi.⁽²⁾ O ba-kımdan iyi davranan kişi, yapmak istediği şekilde yapsın. O, asla cehenne-me girmeyecektir. Anne babasına kötü davranan kişi de istediği şekilde amelde bulunsun, o asla cennete girmeyecektir.”

İlim adamlarımız derler ki: Anne-babaya öf demenin en kötü ve adi bir şey olması, onları red ve inkâr etmenin, nimete karşı nankörlük oluşundan, ter-biyeyi red ediş ve yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de tavsiyeyi kabul etmeyiş oluşundan dolaydır. “Öf” kelimesi, reddedilen, kâbul olunmayan her şeye karşı söylenen bir sözdür. Bundan dolayı İbrahim (a.s) da kavmine: “*Uf size ve sizin Allah'tan başka taptıklarınıza!*” (el-Enbiya, 21/67) Yani, hem sizi ka-bul etmeyip reddediyorum, hem de sizinle birlikteki bu putları, demiştir.

13. Anne-Baba'yı Azarlamamak:

Yüce Allah'ın: “**Onları azarlama**” buyruğundaki; “(اَلنَّهْر) : Azar” şiddetle reddetmek ve kaba davranmak demektir.

“**Onlara tatlı ve güzel söz söyle**” yumuşak ve incelikli söz söyle. Babacığım, anneciğim deyip onları isimleriyle zikretmeyerek, künyeleriyle onla-rı çağdırmamak gibi. Bu açıklamayı Ata yapmıştır. İbn Beddâh et-Tucibi de der

(1) İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, I, 55. Ayrıca bk. *Ebû Dâvûd*, , İstiskaa 9

(2) Buraya kadar ve: “Zikrederdi” yerine “haram ederdi”; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 258

ki: Ben, Said b. el-Müseyyeb'e şöyle dedim: Kur'ân-ı Kerim'de yer alan anne babaya iyilik ile ilgili her bir hususun ne manaya geldiğini biliyorum. Bundan tek istisna, yüce Allah'ın: **"Onlara tatlı ve güzel söz söyle"** buyruğudur. Bu kavı-i kerimin mahiyeti nedir? İbn Müseyyeb dedi ki: Bu, uslu bir kölenin, kaba ve haşin efendisine karşı söyleyeceği sözler demektir.

14. Anne-Babaya Karşı Şefkat ve Merhamet:

Yüce Allah'ın: **"Merhametinden dolayı onlara alçak gönüllülük kanadını indir"** buyruğu, onlara karşı duyulacak şefkat ve merhameti onlara karşı gösterilecek alçak gönüllülüğü anlatmak için kullanılan bir istiaaredir. Onlara karşı gösterilecek alçak gönüllülük, tıpkı yönetilenlerin emire, kölelerin de efendilerine gösterdikleri gibi olmalıdır. Nitekim Said b. el-Müseyyeb de buna işaret etmektedir. Yüce Allah burada, kanadın yukarı doğru kaldırıp aşağı doğru alçaltmasını, kuşun yavrusu kanadını kaldırmasına misal olarak vermektedir.

"Zül", yumuşaklık demektir. Cumhur bunu "zel" harfini ötreli olarak okumuştur ve buna göre bu kelime; "(ذَلَّ يَذُلُّ ذُلًّا)": Yumuşadı, yumuşar" kökünden gelir. Zillet, mezellet kelimeleri de buradan geldiği gibi, bu nitelikte olan da; (ذَالٌ وَذَلِيلٌ) denilir.

Said b. Cübeyr, İbn Abbas ve Urve b. ez-Zübeyr ise, "zill" şeklinde "zel" harfini esreli okumuşlardır. Bu kıraat Âsım'dan da rivâyet edilmiştir ki; "(دَابَّةٌ ذُلُولٌ بَيْنَهُ الذُّلُّ)": Kolaylıkla bilinebilen, idare olunabilen ve bu vasfı açıkça ortada bulunan binek" ifadesinden alınmadır. Bu tabir, çekilmesi, istenen tarafa götürülmesi kolay olan hayvanlar, binekler hakkında kullanılır.

Bu âyetin hükmü gereğince insanın anne ve babasına karşı sözlerinde, davranışlarında, onlara bakışında en hayırlı bir alçak gönüllülük niteliğinde olması gerekir. Onlara sert ve keskin bakmamalıdır. Çünkü böyle bir bakış onlara gazap edenin bir bakışıdır.

15. Anne-Baba'ya Merhamet:

Bu âyet-i kerimede hitap Peygamber (sav.)'a olmakla birlikte maksat, onun ümmetidir. Çünkü o dönemde Hz. Peygamber'in anne-babası yoktu. Diğer taraftan yüce Allah'ın: **"Sana uyan mü'minlere de kanadını indir."** (eş-Şuarâ, 26/215) buyruğunda ise, **"alçak gönüllülük"** ifadesi zikredilmemektedir. Bu âyet-i kerimede zikredilmesinin sebebi ise, hakkın büyüklüğü ve te'kid edilmesidir.

"(مِنْ الرِّحْمَةِ)": **Merhametinden dolayı** buyruğundaki; "(مِنْ)": ...den" edatı, cinsi beyan etmek içindir. Yani, alçak gönüllülük kanadının indirilmesi in-

sanın ruluunda yer etmiş bulunan merhametten ötürü olmalıdır. Yoksa böyle bir şey izhar edilsin diye olmamalıdır. Gayenin son noktasını ifade etmek için olması da mümkündür.

Daha sonra yüce Allah kullarına, babalarına, annelerine rahmet okumalarını, onlara dua etmelerini emretmektedir. Onlar sana nasıl merhamet etti iseler, sen de onlara öylece merhamet etmelisin. Onlar sana nasıl şefkatle davrandırlarsa, sen de onlara öylece şefkatli davranmalısın. Çünkü sen küçükken, birşey bilmezken ve ihtiyaç içindeyken seni koruyup gözettiler, seni tercih ettiler, gecelerini uykusuz geçirdiler. Kendileri aç kaldılar, seni doyurdular, çıplak kaldılar, seni giydirdiler. O bakımdan, senin onlara yaptıklarının karşılığını verebilmen, ancak küçüklükteki haline onlar büyüklüklerinde ulaştıkları takdirde mümkün olabilir ve onların (vaktiyle) sana yaptıklarını sen de onlara yapabilirsin. Bununla birlikte onların bu konuda öncelikli davranma faziletleri vardır. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Bir evladın babasına karşılığını vermesi, ancak onu köle bulup satın alması ve sonra da onu azad etmesi halinde düşünülebilir."⁽¹⁾ İleride bu hadise dair açıklamalar Mer-yem Suresi'nde (19/92. âyet, 2. başlıkta) gelecektir.

16. Anne-Baba'ya Mağfiret Dilemek:

Yüce Allah'ın: "**Rabbim, onlar beni küçükken nasıl terbiye ettilerse...**" buyruğunda özellikle terbiye etmelerinin sözkonusu edilmesi, kulun anne-babasının şefkatini, onu terbiye ederken yorgunluklarını hatırlasın **diyedir**. Bu, onun anne-babasına karşı şefkat ve bağlılığını daha bir artırsın, **diyedir**. Bütün bunlar mü'min olan anne-baba **hakkındadır**. Kur'ân-ı Kerim ise, önceden de geçtiği üzere (et-Tevbe, 9/113. âyet, 2. başlık ve devamında) ölmüş müşriklere en yakın akrabalarından olsalar dahi, mağfiret dilemeyi yasaklamış bulunmaktadır. İbn Abbas ve Katade'den ise bütün bunların: "**O çılgın ateşlikler oldukları açıkça ortaya çıktıktan sonra akrabaları dahi olsalar müşriklere Peygamberin de mü'minlerin de mağfiret dilemeleri olur şey değildir**" (et-Tevbe, 9/113) buyruğu ile bütün bunlar nesh edilmiştir. Buna göre müslüman bir kimsenin anne-babası eğer zimmi iseler, Allah'ın burada ona kendisine emrettiği şekilde onlara karşı davranır. Ancak, küfür üzere öldükten sonra onlara Allah'tan rahmet dileyemez. Çünkü sözü geçen âyet-i kerime ile yalnızca bu nesh edilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyruk, nesh konu olacak bir yer **değildir**. Çünkü, -önceden de geçtiği gibi- burada sözkonusu edilen, hayatta kaldık-

(1) Müslim, Itk 25; Ebû Dâvûd, Edeb 120; Tirmizî, Birr 8; İbn Mâce, Edeb 1; Müsned, II, 230, 263, 376, 445.

ları sürece müşrik anne ve babaya dünyada rahmet ile dua etmektir. Yahut da bu âyetin (et-Tevbe Sûresi'ndeki âyetin) umumî ifadesi öbürü ile tahsis edilmiştir ve âhiret için rahmet kastedilmemiştir. Özellikle de yüce Allah'ın: **"Rabbim... Sen de onlara öyle merhamet et"** buyruğunun Sa'd b. Ebi Vakkas hakkında indiği de söylenmiştir. Çünkü o, İslâm'a girdikten sonra, annesi de kendisini elbisesiz vaziyette güneşte kızmış taşlar üzerine atmıştı. Durum Hz. Sa'd'a anlatılınca o da: Ölürse ölsün demişti, bunun üzerine bu âyet-i kerime inmiştir.

Âyet-i kerimenin müslüman olan anne-babaya dua etmek hakkında hususi olduğu da söylenmiştir. Doğrusu, önceden de belirttiğimiz gibi, âyetin umum ifade ettiği'dir. İbn Abbas da şöyle demektedir: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kim anne-babasını razı ederek akşamı eder ve öylece sabahı ederse o, cennette açılmış iki kapısı bulunduğu halde akşamı ve sabahı etmiş olur. Eğer onlardan birisini razı etmişse bir kapısı bulunur. Kim de anne-babasını kızdırarak akşam ve sabahı edecek olursa o da, cehennem ateşine giden açık iki kapısı bulunarak akşam ve sabahı eder. Onlardan birisini kızdırmışsa bir kapısı bulunur." Bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü! Anne-babası ona zulmederse de mi? diye sorunca, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Anne-babası ona zulmetse dahi, anne-babası ona zulmetse dahi, anne-babası ona zulmetse dahi" diye buyurdu.⁽¹⁾

Biz, Câbir b. Abdullah (r.a)'dan, muttasıl bir isnad ile şöyle dediğini rivâyet etmekteyiz: Bir adam, Peygamber (sav)'a gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, babam benim malımı aldı. Peygamber (sav): "Babanı bana getir" dedi. Cibril (a.s), Peygamber (sav)'a inerek şöyle dedi: "Aziz ve celil olan Allah sana selam söylüyor ve sana şöyle diyor: O yaşlı adam yanına gelecek olursa, sen ona kulaklarının işitmediği, fakat içinde söylemiş olduğu bir şeyi sor." Yaşlı adam gelince, Peygamber (sav) ona şöyle sordu: "Neden senin oğlun seni şikâyet ediyor? Sen onun malını almak mı istiyorsun?" Yaşlı adam: Ona sor ey Allah'ın Rasûlü. Ben, ondan istediğim o malı ya halalarından birisine, ya teyzelerinden birisine, ya kendime harcamayacak mıyım? Bunun üzerine Rasûlullah (sav) ona şöyle buyurdu: "Hadi sen bunları bir kenara bırak da, senin kulaklarının işitmediği, fakat içinde söylediğin bir şeyi bana haber ver." Yaşlı adam şöyle dedi: Allah'a and olsun, ey Allah'ın Rasûlü! Yüce Allah, sana olan kesin inancımızı artırıp durmaktadır. Ben, gerçekten içimde bir şey söyledim ama, kulaklarım daha onu işitmiş değildir. Hz. Peygamber: "Haydi söyle ben de dinleyeyim" diye buyurunca adam (şu beyitleri) söyledi:

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 268.

“Yeni doğmuş bir bebekken seni besledim. Gençken de senin
ihtiyaçlarını karşıladım.

Senin için kazandıklarımın ardı arkasına sen içip durdun.

Bir gece, hastalığıyla misafirin olsa eğer, benim gecem

Senin o hastalığın dolayısıyla ancak uykusuz geçer ve yerimde rahat edemem.

Sanki sana isabet eden, senden önce bana isabet etmiş de o bakımdan

Göz yaşlarım durmayıp akıyordu.

Senin helâk oluşundan dolayı korkup duruyordum ve şüphesiz ki ben,

Ölüm vaktinin tayin edilmiş olduğunu da bilmekteyim.

Nihâyet senden birşeyler umduğum bu yaşına ulaştığın vakit

Bana verdiğin karşılık, bir sertlik ve bir kabalık oldu.

Sanki nimetler verip lütufta bulunan senmişsin gibi.

Ah! Keşke benim babalık hakkıma riâyet etmesen bile,

Hiç olmazsa yakın komşunun yaptığını yapabilseydin

Ve bana komşuluk hakkını verip de senin olmayan bir maldan

Bana karşı cimrilik etmeseydin.”

Bunun üzerine Peygamber (sav) oğlunun yaka tarafından elbiselerini yakalayarak şöyle dedi: “Sen de, malın da babana aitsiniz.” et-Taberânî dedi ki: el-Lahmî bu hadisi, İbnü'l-Munkedir'den bu şekilde tamam olarak ve şiir ile birlikte yalnızca bu sened ile rivâyet etmektedir. Bunu da Ubeydullah b. Halasa münferiden rivâyet etmiştir.⁽¹⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ۖ إِنَّ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ
كَانَ لِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأَمْرِ ﴿٢٥﴾

25. Rabbiniz içinizdekini en iyi bilendir. Eğer salih kimseler olursanız şüphesiz ki O, kendine dönenleri gerçekten bağışlayıcıdır.

(1) Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, s. 392-2; *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 293-295. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 155'te hadisi zikrettikten sonra şunları kaydetmektedir: “... Senedinde tanımadığım kimseler vardır. el-Münkedir b. Muhammed zayıf bir râvidir. Ahmed si-ka (güvenilir) olduğunu söylemiştir. Ancak hadis bu şekliyle münkerdir. Rivâyet sened-lerindeki râvileri sahih râvileri olan muhtasar bir takım rivâyetleri daha önceden geç-miş bulunmaktadır...” el-Heysemî'nin işaret ettiği rivâyetlerden ikisi, *İbn Mâce*, Ticârât 63'de görülebilir.

“Rabbınız içinizdekini en iyi bilendir.” İçinizde anne-babanıza karşı merhamet ve onlara şefkat inancı mı, yoksa bunun dışında onlara karşı gelmek yahut zahiren riyakârlık olmak üzere onlara itaat ediyor görünmek mi istediğinizi bilir.

İbn Cübeyr der ki: Yüce Allah, bir yanlışlık ve bir yanılğı gibi kişinin, anne-babasına yahut da onlardan birisine onlara kötü davranmak kastı olmak-sızın yaptığı davranışı kastetmektedir. İşte yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Eğer salih kimseler”** anne-babaya iyilik yapmak niyetinde samimi kimseler **“olursanız, şüphesiz ki O”** Allah, istemeyerek yaptığınız yanlışlığı affeder.

“Kendine dönenleri gerçekten bağışlayıcıdır.” Yüce Allah, burada bağışlama vaadinde bulunmakla birlikte bunu hem salih olma, hem de tekrar tekrar şanı yüce Allah’a itaatin sınırlarına dönme şartına bağlamaktadır.

Said b. el-Müseyyeb der ki: Bundan kasıt, önce tevbe eden, sonra günah işleyen, sonra tevbe eden, sonra bir daha günah işleyen kullardır.

İbn Abbas (r.a) der ki: **Evvâb** (dönen), günahlarını hatırladığı vakit bunlardan dolayı Allah’tan mağfiret dileyen, günahlarını bilen kimsedir.

Ubeyd b. Umeyr der ki: Bunlar, yalnız kaldıklarında günahlarını hatırlayan, sonra da yüce Allah’tan mağfiret isteyen kimselerdir. Bu açıklamalar birbirlerine yakındırlar.

Avn el-Ukaylî der ki: Dönen kimseler (evvâbûn), kuşluk namazını kılan kimselerdir. Sahih hadiste de şöyle denilmektedir: “Evvâbîn namazı, deve yavrularının, yerin ısınmasından dolayı yere çöktükleri vakit kılınan namazdır.”⁽¹⁾

Bu lafzın, gerçek manası; “döndü, döner” anlamına gelen; (أَبْ يُؤَبُّ) fiilinden gelmektedir.

وَأَتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ
تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ ۖ وَكَانَ
الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾

26. Akrabaya hakkını ver. Yoksula da, yolda kalmışa da. Ama saçıp savurma.

(1) *Müslim*, Salatu'l-Müsâfirin 143-144; *Müsned*, IV, 366, 367, 372, 375. Özellikle IV, 366 ve 375'teki açıklamalar, “evvâbîn namazı”nın kuşluk namazı olduğunu ortaya koymaktadır.

27. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytansa Rabbine karşı çok nankördür.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Akrabalara ve Diğer Hak Sahiplerine Haklarını Vermek:

Yüce Allah: **"Akrabaya hakkını ver"** buyruğu ile bize şunu emretmektedir: Anne-babanın hakkına riâyet ettiğin gibi, akrabalık bağını da gözet. Diğer taraftan yoksula ve yolda kalmışa da tasaddukta bulun. Ali b. el-Hüseyn, yüce Allah'ın: **"Akrabaya hakkını ver"** buyruğu hakkında: Bunlardan kasıt, Peygamber (sav)'ın akrabalarıdır, demiştir. Peygamber (sav)'a, bunlara haklarının beytü'l-malden verilmesini emretmiştir. Yani, gaza ve ganimetlerden elde edilenler arasından yakın akrabaların payından akrabaların hakkını ver.

O takdirde bu, yöneticilere yahut da onların görevlerini yerine getirmek durumunda olanlara yönelik bir hitaptır. Muayyen olarak yerine getirilmesi gereken akrabalık bağlarını gözetmek, ihtiyaçları gidermek, muhtaç olan kimseleri mal ile gözetmek ve her türlü yolla yardım ve destek olmak şeklinde ki ameller, bu âyetin kapsamı içerisinde mütalaa edilmiştir.

2. Savurganlığın Yasaklanması:

"Ama saçıp savurma" buyruğu, hak olmayan yerde harcamakta bulunmak suretiyle israf etme, demektir.

Şafiî (r.a) şöyle demiştir: Saçıp savurmak, malı hak olmayan yerde harcamak demektir. Hayır amelde savurganlık söz konusu olmaz. Cumhurun görüşü de bu şekildedir. Eşheb Malik'den şöyle dediğini nakletmektedir: Saçıp savurmak, malı hak yolla elde etmekle birlikte onu hak olmayan bir yere koymak demektir ki, bu da israftır ve yüce Allah'ın: **"Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir"** buyruğu dolayısıyla haramdır.

Ayrıca **"kardeşleri"** buyruğu, onlarla aynı hükümde oldukları anlamındadır. Çünkü savurgan bir kimse, tıpkı şeytanlar gibi fesat çıkarmak için çalışan bir kimsedir. Yahut da onlar, şeytanların kendilerine hoş gösterdiği şeyleri yaptıkları için, ya da yarın cehennemde onlarla birlikte zincire vurulacakları için böyle buyurulmuştur; diye üç ayrı açıklama vardır.

Buradaki "ihvân; **kardeşler**" kelimesi neseb dışındaki kardeş anlamı ile; (أخ)'ın çoğuludur. Şanı yüce Allah'ın: **"Ancak mü'minler kardeştir"** (el-Hucurât, 49/10) buyruğu da bu kabildendir.

"Şeytansa Rabbine karşı çok nankördür." Yani, ona tabi olmaktan ve fesat hususunda ona benzemekten çokça sakınınız.

Şeytan, cins bir isimdir. ed-Dahhâk; "(إخوان الشيطان)": Şeytanın kardeşleri" şeklinde, şeytan kelimesini tekil olarak okumuştur. Enes b. Malik (r.a)'ın Mushafında da bu böylece sabit olmuştur.

3. Kişinin Canının Çektiği Şeylere Harcamada Bulunması:

Bir kimse, ihtiyaç miktarından fazla arzu ettiği şeylerde malını harcayacak olursa ve böylelikle malını tükenmekle karşı karşıya getirirse, o kimse savurgan bir kimsedir. Şâyet, malının kârını canının çektiği şeylere harcamakla birlikte, aslını veya sermayesini koruyabiliyor ise, bu kimse savurgan bir kimse değildir.

Haram bir alanda tek bir dirhem dahi harcayan bir kimse savurgan kabul edilir ve o, haram olan şeyde harcadığı dirhemi hususunda hacr altına alınır. Ancak, malının tükenmesinden korkulmadığı sürece, canının çektiği şeylerde malını bol bol harcaması dolayısıyla hacr altına alınmaz.

وَأَمَّا تُعْرَضْنَ عَنْهُمْ ابْتَغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ
قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾

28. Şâyet Rabbinden umduğun bir rahmeti arayarak onlardan yüzçevirirsen, o halde kendilerine ağır gelmeyecek bir söz söyle.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Muhtaçlardan Yüzçevirmenin Adabı:

Şanı yüce Allah, bu: "**Şâyet Rabbinden umduğun bir rahmeti arayarak onlardan yüzçevirirsen**" buyruğu ile özel olarak, Peygamberini kastetmektedir. Bu, hayret verici bir te'dip, son derece incelikli harikulâde bir ifadedir. Yani sen onlardan zengin ve güç yetirdiğin halde küçümseyen bir kimşenin yüzçevirişi ile yüzçevirerek onları mahrum etme. Onlardan, ancak -şanı yüce Allah'tan, dilencinin ihtiyacını kollayıp gözetebileceğin şekilde önüne bir hayır kapısını açacağını umduğun takdirde- ancak herhangi bir âcizlik halinde ya da bir engelin bulunması halinde yüzçevirebilirsin. Eğer onlara yardım etme imkânın yoksa, en azından onlara ağır gelmeyecek güzel sözler söyle.

2. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Âyetin nüzûl sebebi ile ilgili olarak İbn Zeyd şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, Rasûlullah (sav)'dan kendilerine bir şeyler vermesini isteyen, Hz. Peygamber'in de kendilerine birşeyler vermek istemediği bir takım kimseler hakkında inmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, onların mallarını kötü yerlere harcayacaklarını biliyordu. O bakımdan onların kötülük ve fesadlarına yardımcı olmamak, onlara birşeyler vermemek suretiyle ve ecir almak arzusuyla onlardan yüzçeviriyordu.

Ata el-Horasanî de, yüce Allah'ın: **“Şâyet Rabbinden umduğun bir rahmeti arayarak onlardan yüzçevirirsen”** buyruğu hakkında şunları söylemektedir: Bu, anne-baba ile ilgili değildir. Müzeyne'den bazı kimseler Peygamber (sav)'a gelerek, kendilerini taşıyacak bir binek vermesini istediler. Hz. Peygamber'in de: **“Size verecek binek bulamıyorum”** demesi üzerine bunlar, üzüntülerinden dolayı gözleri yaşlarla dola dola geri döndüler. (Bk. et-Tevbe, 9/92) Bunun üzerine de yüce Allah: **“Şâyet Rabbinden umduğun bir rahmeti arayarak onlardan yüzçevirirsen...”** buyruğunu indirdi. Buradaki “rahmet”ten kasıt ise, fey'dir.

3. Muhtaçlara Söylenmesi Gereken Sözler:

Yüce Allah: **“O halde, kendilerine ağır gelmeyecek bir söz söyle”** buyruğu ile, böylelerine dua etmesini emretmektedir. Yani, onlara yapacağın dua ile onların fakirliklerini onlara kolaylaştır. Şöyle de açıklanmıştır: Onlara, kendileri için hayırlı bir çıkış yolu ve hallerinin düzelmesini ihtiva edecek şekilde dua et. Bir diğer açıklama da şöyledir: Ey Muhammed, elinin darlığı dolayısıyla onlara birşeyler vermekten “yüz çevirecek olursan” onlara ağır gelmeyecek güzel sözler söyle. Yani, onlara güzel söz söyleyerek uzun uzun mazaretini anlat, rızıklarının genişlemesi için onlara dua et ve de ki: Bir şey bulacak olursam veririm, ikramda bulunurum. Çünkü böyle bir tutum, istekli bulunan kimsenin ruhunu tıpkı ona birşeyler vermiş gibi etkiler. Hz. Peygamber de kendisinden birşey istendiğinde eğer yanında verecek bir şey bulunmuyor ise, yüce Allah'tan bir rızık gelir beklentisiyle susardı, çünkü boş çevirmekten hoşlanmazdı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Peygamber (sav) da, kendisinden bir şey istenip de yanında verecek birşey bulunmuyor ise şöyle derdi: “Allah, lütfundan bize de size de ihsan buyurur inşaallah.” Bu açıklamaya göre **“rahmet”**den kasıt, Allah'tan beklenen rızıktır. İbn Abbas, Mücahid ve İkrime'nin görüşü de budur.

“(عنهم): Onlardan” buyruğundaki zamir bundan önce kendilerinden söz edilen anne-babalar, akrabalar, yoksullar ve yolculardır. **“Ağır gelmeyecek**

bir söz” ise yumuşak, latif ve hoş söz demektir ve fail anlamında mef’uldür. Açıkladığımız gibi, onlara güzel vaadde bulun, anlamındadır. Şu beyitleri söyleyen ne güzel söylemiş:

إِلَّا تَكُنْ وَرَقٌ يَوْمَ أَجُودُ بِهَا لِلسَّائِلِينَ فَإِنِّي لَئِنْ الْعُودُ
لَا يَغْدُمُ السَّائِلُونَ الْخَيْرَ مِنْ خَلْقِي إِمَّا نُوَالِي وَإِمَّا حَسَنَ مَرْدُودِي

“Dilenenlere içimden gelerek vereceğim gümüş bir param olmazsa şâyet, Ben, en azından onlara karşı yumuşak davranırım. Böylelikle dilenenler benim huyumdan hayır görmekten yana mahrum kalmazlar. Ya benim bağışımı elde ederler, yahut da benim güzel bir şekilde onlara karşılık verdiğimi görürler.”

(يَسْرَتْ لَكَ كَذَا): İfadesi, sana bu şeyi hazırladım, anlamındadır. (Ağır gelmeyecek diye meâllendirdiğimiz “meysûr” ile aynı kökten gelen fiili kullanmıştır).

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ
فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿٢٩﴾

29. Elini boynuna bağlanmış kılma! Onu büsbütün de açma! Yoksa sonra kınanmış, yaptığına pişman olur kalırsın.

Bu buyruğa dair açıklamalarımız dört başlık halinde sunacağız:

1. Cimrilik:

Yüce Allah’ın: **“Elini boynuna bağlanmış kılma”** buyruğu, kalbinden gelerek malından herhangi bir şey çıkarıp vermeye güç yetiremeyen cimrinin halini ifadelendirdiği bir mecazdır. Böyle bir kimseye yüce Allah, kişinin eliyle tasarrufta bulunmasını engelleyen ve eli boynuna bağlayan demir halkayı misal vermektedir.

Buhârî ve Müslim’in Sahih’lerinde Ebu Hureyre (r.a)’dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) cimri ile sadaka veren kimsenin misalini, üzer-

lerinde demirden cübbeler bulunan iki kişiye benzetmektedir. Bunların elleri (bu cübbelerin etkisi ile) göğüslerine, boğazlarına kadar çıkmıştır. Sadaka veren kişi, sadaka verdiği her seferinde bu cübbesi genişler. Nihâyet bu cübbe parmak uçlarını da kapatır ve onun ayak izlerini dahi silecek hale gelir. Cimri kimsenin bu cübbesi sadaka vermek istediği her seferinde daha da daralır ve her bir halka yerini daha da (sıkıştırarak) alır. Ebu Hureyre (r.a) dedi ki: Ben, Rasûlullah (sav)'ı, parmağı ile yakasında bu şekilde hareket yaptığını gördüm. Keşke sen de onun bunu genişletmek isterken hareket ettiğini ve onun da genişlemediğini (anlatmak isterken) bir görseydin.⁽¹⁾

2. İnfakın Ölçüsü Var mı:

“Onu büsbütün de açma” buyruğu ile, elin açılmasını malın gitmesine misal olarak vermektedir. Çünkü avucun kapatılması içinde bulunanları tutmasına, açılması ise içinde bulunanların gitmesine sebeptir.

Bütün bunlar Peygamber (sav)'a hitab olmakla birlikte, maksat onun ümmetidir. Bu türden hitablar Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Peygamber (sav) ümmetinin efendisi ve onları Rabblerine ulaştıran vasıtaları olduğundan dolayı bu konuda Arapların adeti üzere onları kastetmek üzere bizzat Hz. Peygamberi sözkonusu etmiştir. Aynı şekilde Peygamber (sav) ertesi güne birşeyler saklamazdı. O, açlıktan dolayı karnına taş bağlayacak derecede acıkırdı. Ashab-ı Kiramdan pek çok kimse Allah yolunda bütün mallarını infak ederlerdi. Peygamber (sav) bundan dolayı onları azarlamaz ve onların bu yaptıklarını olumsuz bulmazdı. Çünkü onların yakınleri son derece sağlam ve basiretleri oldukça güçlüydü. Şanı yüce Allah'ın, infakta aşırı gitmeyi ve elinde bulunan ne varsa hepsini çıkarıp vermeyi yasaklaması ise, sadece elinden gidenlere hasret ve pişmanlık duyacağından korkulan kimseler içindir. Aziz ve celil olan Allah'ın vaadine ve infak ettiği şeylere karşılık pek çok mükâfat ve sevap vereceğine güvenen ve bundan emin olan kimseler ise, bu âyet-i kerimede kastedilen kimseler değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şöyle de denilmiştir: Burada hitab özel olarak Peygamber (sav)'a hastır. Yüce Allah, bu buyruğu ile infakın keyfiyetini ona öğretmekte ve iktisatlı davranmasını emretmektedir.

Câbir (b. Abdillâh) ve İbn Mes'ud dediler ki: Bir delikanlı, Peygamber (sav)'ın yanına gelerek şöyle dedi: Annem senden şunları şunları ister. Hz. Peygamber: “Bugün elimizde hiçbir şey yok” diye buyurdu. Bu sefer şöyle dedi: Sana, bana gömleğini giydirmeni söyledi, deyince, Hz. Peygamber de

(1) *Buhârî*, Libâs 9; *Müslim*, Zekât 75, 76; *Nesâî*, Zekât 61; *Müsned*, II, 523.

gömleğini çıkartıp ona verdi ve evde elbisesiz oturdu. Cabir yoluyla gelen rivâyette şu ilave vardır: Bilal, namaz için ezan okudu, Rasûlullah (sav)'ı beklediler, ancak dışarı çıkmadı. Kalplere farklı düşünceler geldi. Birisi (Hz. Peygamber'in hücrelerinden) içeriye girdi, elbisesi olmadığını gördü, bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.⁽¹⁾

Bütün bunlar, hayır yollarında infak ile ilgilidir. Fesat uğrunda infakın ise, azı da çoğu da -önceden geçtiği gibi- haramdır.

3. İsrâf:

Bu âyet-i kerime, mü'minler arasından ilk olarak bir şeyler isteyen kimselere verebileceği ne kadarsa hepsini vermeyi yasaklamaktadır. Böylelikle daha sonra geleceklere verebilecek birşeyler bulunabilsin diye. Ya da bu şekilde verecek olursa, infakta bulunan kişi, bakmakla mükellef olduğu kişileri zayi etmesin diye bu yasak sözkonusudur. Şu hikmetli söz de bu kabilendir: Ben, ne kadar israf gördümse, mutlaka onunla birlikte bir hakkın da zayi edildiğini gördüm.

Bu âyet-i kerimeler, halin fıkıhı ile ilgili âyetlerdendir. Kişiler, ayrı ayrı nazar-ı itibara alınmadıkça bunun (kişiler hakkındaki) hükmü beyan edilemez.

4. İsrâfın Zararı:

“Yoksa sonra kınanmış, yaptığına pişman olur kalırsın” buyruğu ile ilgili olarak İbn Arefe şöyle demektedir: Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: İsrâf etme, malını telef etme! O takdirde sen, harcayacak ve tasarrufta bulunacak imkânını kaybetmiş, pişman bir kimse oluverirsin. Tıpkı, yerinden kalkamayan (hasîr) deve gibi olursun ki, bu da yerinden kalkabilecek gücünü de kaybetmiş olan deve demektir. Şanı yüce Allah'ın: **“Göz, hor ve hakir, yorulmuş olarak yine sana dönecektir”** (el-Mülk, 67/4) buyruğundaki; **“(وَهُوَ خَسِيرٌ): Yorulmuş olarak”** ifadesi de aynı kökten gelmektedir ki, bitip tükenmiş demektir. Katade der ki: Bu, yaptığına pişman olarak, demektir. Bu açıklamasıyla o bu kelimeyi “hasret” den gelmiş kabul etmektedir ki, buradan gelme ihtimali uzaktır. Çünkü “hasret”den fail; (حَسِرَ) ile (حَسْرَانِ) şekillerinde gelir, (محسور) denilmez.

“(الملوم): Kınanmış” kelimesi ise, malını telef ettiğinden dolayı kınanan kimse, yahut da kendisine birşeyler vermediği kişi tarafından kınanan kişi demektir.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 294; eserin muhakkikinin notuna göre senedi zayıftır.

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۖ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ
خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ ۖ
نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۖ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا ﴿٣١﴾

30. Şüphesiz ki Rabbin, dilediğinin rızkını genişletir ve daraltır. Şüphesiz O, kullarından gerçekten haberdardır, hakkıyla görendir.⁽¹⁾
31. Evlatlarınızı fakirlik korkusu ile öldürmeyin. Onları da sizi de Biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahıdır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Fakirlik Korkusuyla Çocukların Öldürülmesi:

Bu âyet-i kerimeye dair açıklamalar -Yüce Allah'a hamd olsun ki- daha önce el-En'âm Sûresi'nde (6/156. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"İmlâk: **Fakirlik korkusu**", fakirlik ve bir şeye malik olmamak demektir. "(أملق الرجل)": Bir kimsenin elinde malâka denilen büyük ve düzgün taşlardan başka bir şey kalmaması" demektir. Şair el-Hüzelî, bir avcıyı vasfederken şöyle demektedir:

أَبِيعَ لَهَا أَقْدِيرُ ذُو خَشِيفٍ إِذَا سَامَتْ عَلَى الْمَلَقَاتِ سَامًا

"Derken onun karşısına, kısa boylu ve yıpranmış elbiseli bir avcı çıktı
O, büyük ve düz taşlar (malaka) üzerine çıkacak olsa, avcı da çıkardı."

Şemir der ki: (أملق) fiili, hem lazım (geçişsiz)dır, hem müteaddi (geçişli)dir. O bakımdan kişinin fakir düşmesi halini anlatmak için de kullanılır. "(أملق الدهر ما بيده)": Zaman, elindeki avucundakini alıp götürdü" anlamındadır. Şair Evs de şöyle demektedir:

وَأَمْلَقَ مَا عِنْدِي خُطُوبَ تَنْبَلٍ

(1) Arapça baskıyı hazırlayanların ifade ettiğine göre müellif, bu âyet-i kerime ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmadığı gibi, elde bulunan nüshaların herhangi birisinde de buna dair bir açıklama tesbit edilememiştir.

“Ve yanımda ne varsa büyük ve zorlu sıkıntılar
alıp götürdü (beni fakir düşürdü).”

2. Büyük Bir Günah:

Yüce Allah'ın: “**Bir günah**” anlamındaki; (خَطَا) buyruğunu cumhûr, “hı” harfî esreli, “tı” sakin, hemzeli ve kasr ile okumuşlardır. İbn Âmir ise, “hı” ve “tı” harflerini üstün, hemzeli ve kasr ile okumuştur. Ebu Cafer Yezid de böyle okumuştur. Bu iki kıraat de “kasti günah işledi” anlamındaki; (خَطِيء) den alınmıştır.

İbn Arefe der ki: Bir kimsenin günah işlemesi halinde; (خَطِيءٌ فِي ذَنْبِهِ خَطَا) : Günah işledi” denilir. Kasti olarak veya olmayarak hatalı bir yol izledi, denilmek istenirse de, (اَخْطَا) denilir. Bununla birlikte; (خَطِيءٌ) : Hata ve günah işledi” fiilinin; (اَخْطَا) : Kasti olsun olmasın hata yolunu izledi” anlamında da kullanıldığı olur.

el-Ezherî der ki: Bir kimse kastî olarak hata işlerse, (خَطِيءٌ يَخْطَا خَطَا) : Hata işledi, işler” denilir. Bu da; (اِثْمٌ يَأْتِي اِثْمًا) : Günah işledi, işler” ile aynı anlamdadır. Eğer kasıt gütmeyecek olursa; (اَخْطَا) denilir ki; mastarları da (اِخْطَاءٌ وَخَطَا) şekillerinde gelir. Şair de şöyle demiştir:

دَعَيْتَنِي اِنَّمَا خَطَّنِي وَصَوَّبِي عَلَيَّ وَاِنَّ مَا اَهْلَكْتُ مَالٌ

“Hata ve doğrularımınla beni baş başa bırak

Onlar bana aittir. Nihâyet tüketip bitirdiğim şey bir mal (dan ibaret)dır.”

“(الخطأ) : Hata” isim olarak: “(الإِخْطَاءُ) yanlışlık yapmak” yerinde kullanılan bir isimdir ve bu da doğruluğun zıddıdır. Bu kelime iki türlü kullanılır. Birincisi kasr ile kullanılması ki, güzel olan budur. Diğeri ise med ile kullanılmasıdır, bu da az kullanılır.

İbn Abbas (r.a) dan da; (خَطَا) şeklinde “hı” harfini üstün, “tı” harfini sakin ve hemze ile okuduğu rivâyet edilmiştir. İbn Kesir ise, “hı” harfini esreli, “tı” harfini üstün, hemzeyi de med ile (“Hitâen” şeklinde) okumuştur. en-Nehhâs şöyle demektedir: Ben, bu kıraatin açıklanabilir bir tarafı olduğunu bilmiyorum. Bundan dolayı da Ebu Hatim bu kıraati yanlış kabul etmektedir. Ebu Ali ise der ki: Bu kelime; (خَاطَا بِخَاطِيءٍ)’in mastarıdır. Her ne kadar; (خَاطَا) diye bir kullanım bulamıyor isek de; (نَخَاطَا) şeklinde bir kullanım tesbit edebiliyoruz. Bu ise; (خَاطَا)’in mutavaat kipidir. İşte bu bize böyle bir kullanımın doğru olabileceğini göstermiştir.

Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

نَخَاطَاتُ النَّبْلِ أَحْشَاءُ وَأَخَّرَ يَوْمِي فَلَمْ أُعْجَلْ

“Atılan oklar onun karnına bir türlü isabet etmedi (hata etti)
Benim günümü de erteledi, artık ben acele etmiyorum.”

Bir başka şairin bir yaban ineğini nitelendirirken söylediği şu beyiti de bu türdendir:

نَخَاطَاءُ الْقَنَاصِ حَتَّى وَجَدْتُهُ وَخَرَطُوهُ فِي مَنَقَعِ الْمَاءِ رَاسِبُ

“Avcı ona isabet ettiremedi (hata etti), nihâyet ben onu,
Burnunu bir su birikintisine koymuş gördüm.”

el-Cevherî der ki: “(نَخَاطَاءُ): Ona isabet ettiremedi (hata etti, tutturamadı)” anlamındadır. Evfa b. Mutarrif el-Mâzinî de şöyle demiştir:

أَلَا أَبْلَغَا خُلَّتِي جَابِرًا بَانَ خَلِيلِكَ لَمْ يُقْتَلْ
نَخَاطَاتُ النَّبْلِ أَحْشَاءُ وَأَخَّرَ يَوْمِي فَلَمْ يُعْجَلْ

“Hey!... Bildirin Câbir’e arkadaşlığımı ve
Senin arkadaşın öldürülmedi, diye.
Atılan oklar onun karnına bir türlü isabet etmedi
Ve benim (ölüm) günümü erteledi, acele etmedi.”

el-Hasen ise, (خَطَاءُ) şeklinde “hı” ve “tı” harflerini üstün, hemze’yi de med ile okumuştur. Ebu Hâtim şöyle demektedir: Dilde böyle bir kullanım bilinmemektedir ve bu caiz olmayan bir yanlışlıktır. Ebu'l-Feth de şöyle demektedir: “(الخطأ): **Hata**” kelimesinin, “(أخطأت): Hata ettim” kelimesi ile ilgisi; “(العطاء) Bağış” kelimesinin: “(أعطيت): Bağışladım, verdim” kelimesi ile ilgisine benzer. Bu da mastar anlamında bir isimdir.

Yine el-Hasen’den; (خَطِي) “hı” harfini üstün, “tı” harfini de iki üstün ile ve hemzesiz olarak okuduğu da rivâyet edilmiştir.

وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾

32. Zinaya yaklaşmayın. O, cidden hayasızlıktır, kötü bir yoldur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı tek başlık halinde sunacağız:

Zinaya Yaklaşmamak:

İlim adamları derler ki, yüce Allah'ın: **“Zinaya yaklaşmayın”** buyruğu, zina etmeyin, demekten daha belîğdir. Çünkü bu, zinaya yakın düşmeyin, demektir. **“Zina”**, kelimesi, hem med ile hem de kasır ile okunur, iki ayrı söyleyiştir. Şair der ki:

كَانَتْ فَرِيضَةٌ مَا تَقُولُ كَمَا . كَانَ الزَّنا فَرِيضَةً الرَّجْمِ

“Senin söylediğin şeyin farziyeti

Zinanın farziyetinin (farz cezasının) recm oluşu gibidir.”

“(سَيلاً): **Bir yol**” lafzı ise, temyiz olarak nasb edilmiştir. İfade, o yol kötü bir yoldur, takdirindedir. Çünkü cehennem ateşine götürür. Zina, büyük günahlardandır. Büyük günah olduğu hususunda da, çirkinliği hususunda da görüş ayrılığı yoktur. Özellikle de komşunun helal hanımı ile olursa. Çünkü zinadan dolayı başkasına ait olan çocuk, başkası tarafından hizmette kullanılır, evlat edinilir, buna benzer miras ve suların karışımı (aynı rahime farklı menilerin dökülmesi) dolayısıyla neseblerin bozulduğu gibi pek çok zararları vardır.

Sahih hadiste belirtildiğine göre Peygamber (sav) bir çadırın kapısı önünde doğumu yaklaşmış hamile bir kadının yanından geçti. Peygamber şöyle buyurdu: “Muhtemeldir ki, (bu cariyenin sahibi) onunla ilişki kurmak istiyor.” Orada bulunanlar, evet dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Ona, kendisiyle birlikte kabrine girecek bir lanet ile onu lanetlemek istedim. (Eğer onu kendi evladı kabul ederse) helâl olmadığı halde onu nasıl (kendisine) mirasçı yapacak? Ve onu hizmetinde kullanması -kendisine helâl olmadığı halde- nasıl hizmetinde kullanacak?”⁽¹⁾

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا
فَقَدْ جَعَلْنَا لَوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ
مَنْصُورًا ﴿٢٢﴾

(1) *Müslim*, Nikâh 139; *Ebü Dâvûd*, Nikâh 44; *Dârimî*, Siyer 38; *Müsned*, V, 195, VI, 446.

33. Allah'ın haram kıldığı canı hak ile olmadıkça öldürmeyin. Kim zulmedilerek öldürülürse Biz, velisine bir güç ve yetki vermişizdir. O halde o da öldürmekte aşırıya gitmesin. Çünkü o, zaten yardıma mazhar olmuştur.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın haram kıldığı canı, hak ile olmadıkça öldürmeyin"** buyruğuna dair açıklamalar, bundan önce el-En'âm Sûresi'nde (6/151. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Kim zulmedilerek öldürülürse Biz, velisine bir güç ve yetki vermişizdir. O halde o da öldürmekte aşırıya gitmesin. Çünkü o, zaten yardıma mazhar olmuştur"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1. Zulmen Öldürülenin Velisinin Yetkisi:

"Kim, zulmedilerek" yani öldürülmesini gerektiren bir sebep olmaksızın **"öldürülürse Biz, velisine"** onun kanını talep etmek hakkına sahip olanlara **"bir güç ve yetki vermişizdir."**

İbn Huveyzimendad der ki: Velinin erkek olması gerekir. Çünkü yüce Allah veliyi tekil ve müzekker olarak zikretmiştir. İsmail b. İshak da, yüce Allah'ın: **"Biz velisine bir güç ve yetki vermişizdir"** buyruğunda, kadının, **"veli"** lafzının mutlak olarak kullanımının dışında kaldığına delil bulunmaktadır. Hiç şüphesiz, kadınların kısısta her hangi bir hakları yoktur. Bundan dolayı kadının, kısas hakkını affetmesinin de bir etkisi olmaz ve onun kısas uygulanmasını gerçekleştirme yetkisi de yoktur.

Muhalif görüşte olanlar ise şöyle demektedir: Burada **"veli"**den kasıt mirasçıdır. Zaten yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar birbirlerinin velileridir."** (et-Tevbe, 9/71) Bir başka yerde de: **"İman edip de hicret etmeyenlere gelince; hicret edene kadar sizin onlarla hiç bir velâyetiniz yoktur."** (el-Enfal, 8/72) Yine yüce Allah, bir başka yerde: **"Akrabalar, Allah'ın Kitabınca birbirlerine daha yakındırlar"** (el-Enfal, 8/75) diye buyurmaktadır. Bu ise, diğer mirasçıların da kısas hakkını talep edebileceklerini kabul etmeyi gerektirmektedir. Sözünü ettikleri velinin, zahiri itibariyle müzekker olup tekil olduğu iddialarına gelince, müzekker ile müennesinin (eril ve dişilinin) eşit olduğu cins isim olan lafızlar gibidir. Bu görüş ayrılığının geri kalan diğer bilgileri ise, hilâf (mukayeseli mezhepler fıkhi) kitaplarında yer alır.

"Bir güç ve yetki (sulta) vermişizdir." Yani Biz, ona bir otorite vermişizdir. Dilerse katili öldürür, dilerse affeder, dilerse de diyet alır. Bu açıklama-

yı İbn Abbas -r.a-, ed-Dahlhâk, Eşheb ve Şafiî yapmışlardır.

İbn Vehb de der ki: Malik dedi ki: Buradaki "sultan (güç ve yetki)" Allah'ın emridir. İbn Abbas ise, kesin delildir demiştir. Bunun, katilin kendisine teslim edilmesi için istemesi demek olduğu da söylenmiştir.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu görüşler birbirlerine yakındır. Bunların en net olanları ise, Malik'in dediği: Burada sultandan kasıtın Allah'ın emridir, şeklindeki açıklamasıdır. Diğer taraftan şanı yüce Allah'ın emri açık bir nas halinde vaki olmadığından dolayı, ilim adamlarının bu hususta farklı görüşleri vardır. İbnü'l-Kasım, Malik ve Ebu Hanife'nin, bundan kastın özellikle öldürmedir dediklerini nakletmektedir. Eşheb ise şöyle demektedir: Bundan kasıt, az önce sözünü ettiğimiz gibi muhayyer olması demektir, Şafiî de böyle demiştir. Bu anlamdaki açıklamalar, bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/178. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

2. Kısasta Aşırı Gitmek:

"O halde, o da öldürmekte aşırıya gitmesin" buyruğu ile ilgili olarak üç ayrı açıklama yapılmıştır:

1- Katilden başkasını öldürmeye kalkışmasın. Bu, el-Hasen, ed-Dahlhâk, Mücahid ve Said b. Cübeyr'in görüşüdür.

2- Arapların yaptıkları gibi velisi olduğu kimsenin yerine iki kişi öldürmeye kalkışmasın.

3- Katile müslle yapmasın (azalarını kesmesin). Bunu da Talk b. Habib söylemiştir. Aslında bunların hepsi de kâstedilmiştir, çünkü bunların hepsi yasak kılınmış olan aşırılığa gitmektir. Yine buna dair yeterli açıklamalar, el-Bakara Sûresi'nde (2/178. âyet 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Cumhûr, "(تَسْرِفْ)": **Aşırıya gitmesin** diye "ya" ile okumuşlardır ki, bundan kasıt velidir. İbn Âmir, Hamza ve el-Kisaî ise, "(تَسْرِفْ)" şeklinde; "(kısas uygulayacak kişi) aşırıya gitme!" anlamında "te" ile okumuşlardır ki, Huzeyfe'nin kıraati de böyledir. el-Âlâ b. Abdülkerim, Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet eder: Bundan maksat, ilk katile hitaptır. Yani bize göre, ey Katil! Sen, (öldürmek suretiyle) aşırıya gitme demektir.

Taberî ise şöyle demektedir: Bu, Peygamber (sav) ile ondan sonraki yöneticilere hitap manasınadır. Yani, (ey bu gibi hükümleri uygulamakla yükümlü olan yöneticiler) katilden başkasını öldürmeyiniz! Ubey'in Mushaf'ında ise: "(فَلَا تَسْرِفُوا فِي الْقَتْلِ)": Öldürmekte aşırıya gitmeyiniz" şeklindedir.

3. Çünkü Veli, Yardıma Mazhar Olmuştur:

Yüce Allah'ın: **“Çünkü o”** buyruğunda kastolunan velidir. **“Zaten yardıma mazhar olmuştur”** ona yardım olunmuştur.

Eğer: Nice maktul velisi vardır ki, yardımsızdır, hakkını alamamaktadır denilecek olursa, cevabımız şudur: Yardım, kimi zaman delilin açıkça ortaya çıkmasıyla, kimi zaman da bunun gereğinin tam olarak yerine getirilmesiyle, üçüncü olarak da her ikisi birlikte söz konusu olmak suretiyle gerçekleşir. Hangisi olursa olsun bu şüphesiz ki, şanı yüce Allah'tan bir yardımdır.

İbn Kesir de, Mücahid'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Şüphesiz ki öldürülen kişi yardıma mazhar olmuştur, demektir. en-Nehlâs da der ki: Buyruk: Muhakkak Allah ona velisi vasıtasıyla yardım eder demektir. Yine bu buyruğun, Ubeyy (r.a)'ın kıraatinde şu şekilde olduğu rivâyet edilmiştir: **“(فَلَا تَسْرِفُوا فِي الْقَتْلِ إِنْ وَلِيَ الْمَقْتُولُ كَانَ مَنْصُورًا)”:** Öldürmekte aşırıya gitmeyin. Çünkü o maktulün velisi zaten yardıma mazhar olmuştur.”

en-Nehlâs der ki: Daha açık olan bu (“aşırıya gitmesin” fiilinin) “ya” ile olması ve veli için söz konusu edilmesidir. Çünkü eğer öldürme hakkına sahip ise o kimseye **“aşırıya gitmesin”** denilebilir. Bu ise velinin bir hakkıdır. Bununla birlikte “te” ile (aşırıya gitmeyin) anlamında olması da mümkündür, yine bu hitap veliye olur. Ancak bu durumda (gaibden) muhataba geçişe ihtiyaç vardır.

ed-Dehlâk der ki: Kur'ân-ı Kerim'de öldürme ile ilgili ilk nazil olan buyruk budur ve bu buyruk Mekke'de inmiştir.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ
وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ﴿٣٤﴾

34. Ergenlik çağına erinceye kadar -en güzel şekilde olması müstesna- yetimin malına yaklaşmayın. Bir de ahdi yerine getirin. Çünkü ahidden sorumluluk vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Yetimin Malına Kötü Maksatla El Sürmemek:

Yüce Allah'ın: **“Ergenlik çağına erinceye kadar -en güzel şekilde olması müstesna- yetimin malına yaklaşmayın”** buyruğuna dair açıklamalar

daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/151. âyet, 10. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

2. Ahde Bağlılık:

Yüce Allah'ın: **“Bir de ahdi yerine getirin”** buyruğu ile ilgili açıklamalar birkaç yerde, (mesela; el-Bakara, 2/42. âyet; en-Nahl, 16/91-92 vd.) geçmiş bulunmaktadır. ez-Zeccâc der ki: Allah'ın emrettiği ve yasakladığı her bir şey ahdin kapsamı içerisinde yer alır.

“Çünkü, ahidden sorumluluk vardır” buyruğunda: “(عنه): ...den” hazf edilmiştir. Yüce Allah'ın: “(وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ): *Ve emrolunduklarını yaparlar*” (et-Tahrîm, 66/6) buyruğunda; “(به) ... şeyi...” lafzının hazf edildiği gibi.

Denildiğine göre, ahde dair sorgulama, onu bozan kimseleri azarlamak için yapılacaktır. Ona, sen ahidini bozdun ha? denilecektir. Nitekim kız çocuğunu, diri diri gömene azarlamak için sorulacağı gibi.

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ
وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٢٠﴾

35. Ölçtüğünüzde tam ölçün ve dosdoğru terazi ile tartın. Bu, hem daha hayırlı, hem sonuç itibariyle daha güzeldir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Ölçü ve Tartıda Doğruluk:

“Ölçtüğünüzde tam ölçün” buyruğuna dair açıklamalar, bundan önce el-En'âm Sûresi'nde (6/152. âyet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu âyet-i kerime ölçmenin, satıcının görevi olmasını gerektirmektedir. Yusuf Sûresi'nde de bu hususa dair açıklama geçtiğinden dolayı, (12/88. âyet, 2. başlıkta) tekrarlanmanın anlamı yoktur.

“Kustâs” kelimesi, “kaf” harfi ötreli olarak kullanıldığı gibi, esreli olarak (kıstas şeklinde) de kullanılır. Bu, Rumcada terazi demektir. Bu açıklamayı İbn Aziz yapmıştır. ez-Zeccâc da şöyle demektedir: Kıstas, küçük olsun büyük olsun terazi demektir. Mücahid de: Kıstas, adalet anlamındadır, der. O da: Bu Rumca bir kelimedir, derdi. Bu buyrukla insanlara şöylece hitab edilmiş gibidir: Tartılarınızı adaletli tartınız.

İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi', İbn Âmir ve Ebu Bekir'in rivâyetine göre Âsım, bu kelimeyi "el-Kustas" şeklinde "kaf" harfini ötreli olarak okumuşlardır. Hamza, el-Kisaî ve Âsım yoluyla Hafs da, "kaf" harfini esreli olarak (el-Kistas şeklinde) okumuşlardır ki, iki ayrı söyleyiştir.

2. Adalet En Hayırlısıdır:

"Bu, hem daha hayırlı, hem sonuç itibariyle daha güzeldir" buyruğu şu demektir: Ölçüyü tam yapmak ve teraziye dengede tutmak, Rabbinin nezdinde daha hayırlı ve daha mübarektir.

"Hem sonuç itibariyle" yani akibeti itibariyle **"daha güzeldir."**

el-Hasen der ki: Bize nakledildiğine göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Bir kimse, bir haramı elde edebilecek güce sahip olduğu halde, bunu terkeder ve buna sebep de yalnızca yüce Allah'ın korkusu ise, mutlaka Allah âhiretten önce dünyada âcilen onun yerine o kimseye ondan daha hayırlısını verir."⁽¹⁾

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ
أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴿٣٦﴾

36. Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalbin her biri ondan sorumludur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Bilmedik Şeyin Ardına Düşmek:

Yüce Allah'ın: **"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme"** buyruğu, hakkında bilgin olmayan ve seni ilgilendirmeyen şeyin arkasına düşme, demektir.

Katade der ki: Görmediğin halde gördüm, duymadığın halde duydum, bilmediğin halde bildim demeyeceksin. Bu açıklamaları İbn Abbas (r.a) da yapmıştır. Mücahid der ki: Hakkında bilgin olmayan bir hususu sözkonusu ederek hiç bir kimseyi yermeye kalkışma. İbn Abbas (r.a) da yine aynı görüşü dile getirmiştir. Muhammed b. el-Hanefiyye der ki: Bundan kasıt yalan şahidliktir. el-Kutebî der ki: Zan ve tahminlerin peşinden gitme, demektir. Bütün bunlar birbirine yakın açıklamalardır.

(1) Taberî, XV, 85

"(الْفُور): Aslında batıl ve hak olmayan şeyleri ileri sürüp iftira etmek" demektir. Hz. Peygamberin: "(نحن بنو النضر ابن كنانة لا نقفوا أمنا ولا نتقي من أينا)": Biz, Nadr b. Kinaneoğulları olarak ne annemize söveriz, ne de babamızı reddederiz"⁽¹⁾ buyruğunda da bu kökten gelen kelime kullanılmıştır. Şair el-Kümeýt de şöyle demektedir:

فلا أرمي البريء بغير ذنب ولا أقفوا الحواصن إن قفينا

"Ben, suçsuz kimseye günahsız yere iftirada bulunmam
Namuslu ve iffetli kadınlar da -arkalarından gidilecek olsa-
ben izlerini takip edip arkalarından gitmem."

"(فَقَوْتُه أَقْفُوهُ، وَقَفْتُه أَقْفُوهُ، وَقَفَيْتُهُ)": Onun izini takip ettim" demektir. "el-Kafe" diye anılan kimselere bu ismin verililiş sebebi, başkalarının izlerini takip etmelerinden dolayıdır. Her şeyin kafiyesi ise onun sonu anlamındadır. Şiir kafiyesi de buradan gelmektedir. Çünkü o, beytin sonunda gelir. Peygamber (sav)'ın ismi olan "el-Mukaffî" de bu kökten gelmektedir. Çünkü o peygamberlerin sonuncusudur. Benzerliklerin izlerini takip eden kişiye "kaif" denilmesi de buradan gelmektedir. Kaif, bu işini yaptığı takdirde bunu anlatmak üzere, (قاف القائف يقوف) denilir. "Fe" harfi "kaf"a takdim edilmek suretiyle; "(فَقَوْتُه الْأَثَر)": İzi takip ettim" de denilir.

İbn Atiyye der ki: Bu kelimenin bu şekilde kullanılışı, Arapların bazı kelimelerle oynadığı gibi bununla da oynamış olduğu ihtimalini vermektedir. Nitekim, "leamrî: ömrüm hakkı için" demek isterken, "reamlî" demeleri böyledir.

et-Taberî de bu fiili bir kesimin; (قفا وقاف) şeklinde (عتاوعات) fiili gibi kullandıklarını da nakletmektedir.

Münzir b. Said'in kanaatine göre ise, bu şekildeki kullanış "(جَبَدَ وَجَذَب)": Kendisine doğru çekti" fiilinin kullanılışına benzemektedir.

Özetle bu âyet-i kerime yalan söz söylemeyi, iftirada bulunmayı ve buna benzer asılsız ve adi sözler söylemeyi yasaklamaktadır.

el-Kisaî'nin naklettiğine göre bazı kimseler "ka" harfini ötreli, "fe" harfini de sakın olmak üzere; (تَقْفُ) diye okumuşlardır. el-Cerrah, kalp anlamındaki el-Fuâd kelimesini; (وَالْفَاد) şeklinde, "fe" harfini üstün olarak okumuştur. Bu, bazılarının şivesidir. Ancak, Ebu Hatim ve başkaları bunu kabul etmemişlerdir.

(1) *Ibn Mâce*, Hudûd 37; *Müsneid*, V, 211, 212.

2. Benzeştirenlerin (Kaaiflerin) Dediklerine Göre Hüküm Vermek:

İbn Huveyzimendâd der ki: Bu âyet-i kerime, kafe (benzerlik) ile hüküm vermeyi ihtiva etmektedir. Çünkü yüce Allah: **“Bilmediğin bir şeyin ardına düşme”** (burada “düşme” anlamındaki kelime ile kafenin aynı kökten geldiğini hatırlatalım) diye buyurduğuna göre bu, bizim bilgi sahibi olduğumuz şeylere göre hüküm vermemizin caiz olduğuna delildir. Buna göre insanın bildiği yahut zannı galip ile öyle olduğunu anladığı her bir şeye göre hüküm vermesi caiz olur. İşte kur’a ve mahsullerin tahmininin kabul edileceğine dair delilimiz de budur. Çünkü bu da bir çeşit galip zandır ve kelimenin anlamı genişletilerek buna da “ilim” adı verilebilir. Kaif de çocuğu, aralarındaki benzerliklerden hareket ederek babasına katar (babasının kim olduğunu tesbit eder). Bu, tıpkı fakihin, aralarındaki benzerlik dolayısıyla (kıyas yaparken) fer’i asla katması gibidir. Sahih’te de Hz. Âişe’den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) yüzünden sevinç parıltıları okunarak yanıma girip şöyle dedi: “Zeyd b. Hârise ile Üsâme b. Zeyd üzerlerinde ayaklarını dışarda bırakan fakat başlarını örttükleri bir kadife parçası bulunduğu halde Mücezziz’in, gelip onlara bakarak, şüphesiz bu ayaklar birbirlerindendir, dediğine dikkat etmez misin?”⁽¹⁾ Yunus b. Yezid yoluyla gelen hadiste ise, “ve Mücezziz, kaif idi” denilmektedir.⁽²⁾

3. Zeyd ve Oğlu Usame İle İlgili Cahiliyyenin İddiaları:

İmam Ebu Abdullah el-Mazeri der ki: Cahiliyye mensupları, Usame’nin nesebi hakkında ileri geri konuşuyorlardı. Çünkü Usame oldukça siyah tenli idi. Babası Zeyd ise pamuktan da beyazdı. Ebu Dâvûd, Ahmed b. Salih’den böylece nakletmektedir. Kadı İyad da şöyle demektedir: Ahmed’den başkaları ise, Zeyd’in, katıksız ve parlak beyaz tenli olduğunu, Usame’nin de oldukça esmer olduğunu söylemişlerdir.⁽³⁾ Zeyd b. Harise, Kelb kabilesinden halis Araptır. İleride yüce Allah’ın izniyle el-Ahzâb Sûresi’nde (33/4. âyet, 5. başlıkta) geleceği gibi, esir düşmüştür, Kelb kabilesinden halis Arabtır.

4. Çocuğun Kime Ait Olduğu Hususunda Anlaşmazlık Olursa

Kıyafet Bilginlerine Başvurmak:

İlim adamlarının çoğunluğu, çocuğun kime ait olduğu hususunda anlaş-

(1) *Buhârî*, Menâkıb 23, Ferâiz 31; *Müslim*, Radâ’ 38-40; *Ebü Dâvûd*, Talâk 31; *Tirmizî*, Velâ 5; *Nesâî*, Talâk 51; *İbn Mâce*, Ahkâm 21; *Müsned*, VI, 38, 226.

(2) *Müslim*, Radâ’ 40

(3) *Ebü Dâvûd*, Talâk 31’de az önce geçen hadisi kaydettikten sonra şu notu düşmektedir: “Ahmed b. Sâlih’i şöyle derken dinledim: Usame katran gibi oldukça siyah, Zeyd de pamuk gibi oldukça beyaz idi.”

mazlık söz konusu olduğu takdirde kıyafet bilginlerine (el-Kafe) başvurulacağına, Peygamber (sav)'ın, sözü geçen kaifin sözleri üzerine sevinmesini delil göstermişlerdir. Hz. Peygamber ise hiç bir zaman batıl ile sevinecek veya bundan dolayı memnun olup onu beğenecek bir kimse değildir.

Ancak Ebu Hanife, İshak, es-Sevrî ve onların arkadaşları, Peygamber (sav), liân hadisinde benzerliği kabul etmeyişi delil olarak, kaiflerin hükümlerini kabul etmemişlerdir. Liân ile ilgili hadis, yüce Allah'ın izniyle en-Nûr Sûresi'nde gelecektir.

5. Kaiflerin Kanaatlerini Delil Kabul Edenlerin Görüş Ayrılıkları:

Kaiflerin dediklerini kabul edenler de kendi aralarında; "acaba onların görüşleri hem hür, hem de cariye kadınların çocuklarında mı delil kabul edilir, yoksa yalnızca cariyelerin çocukları hakkında mı delil kabul edilir?" hususunda iki ayrı görüşe sahiptirler.

Birinci görüş, (yani hem hür kadınların, hem cariyelerin çocukları hakkında kabul edileceği görüşü) Şafiî ile İbn Vehb'in rivâyetine göre Malik'in görüşüdür. Ancak, Maliki mezhebinde meşhur olan görüş, bunun yalnızca cariyenin çocuğuna münhasır olduğu şeklindedir. Sahih olan ise, İbn Vehb'in Malik'den rivâyet ettiği görüş ile Şafiî (r.a)'ın kabul ettiği görüştür. Bu konuda asıl delili teşkil eden hadis, hür kadınlar hakkında vaki olmuştur. Çünkü Üsame de, onun babası da hür idiler. Hükmün delilinin esas kabul edildiği sebep -ki bu hükmü vermenin sebebi de odur- nasıl ortadan kaldırılabilir?

Bu usul bilginlerine göre caiz olmayan bir yöntemdir.

Aynı şekilde bu görüşü kabul edenler, tek bir kaifin görüşü ile yetinilir mi, yoksa şahidlik olduğundan dolayı mutlaka iki kişinin kanaati mi gerekli olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir. İbnü'l-Kasım birinci görüştedir. Bu hususa dair haberin zahiri hatta nassı da bunu ifade etmektedir. Malik ve Şafiî -Allah ikisinden de razı olsun- ise ikincisini kabul etmişlerdir.

6. İnsan ve Organlarının Sorumluluğu:

"Çünkü kulak, göz ve kalbin herbiri ondan sorumludur." Yani, bunların herbirisi kazandıklarından dolayı sorumlu tutulacaktır. Kalb, düşündüğü ve inandığı şeylerden, kulak ve göz görüp duyduklarından sorumlu tutulacaklardır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir. Şafiî yüce Allah, insana işittiklerinden, gördüklerinden ve kalbinden geçirdiklerinden soracaktır. Bunun bir benzeri de Hz. Peygamberin şu buyruğudur: "Hepiniz birer çobansınız ve hepi-

niz göttüklerinizden sorumlu tutulacaksınız.”⁽¹⁾

İnsan, organlarının çobanıdır. Buyrukta: İşte bütün bunlardan insan sorumlu tutulacaktır, denilmiş gibidir. O halde burada bir muzafın hazfedilmesi sözkonusudur.

Ancak, delil olmak bakımından birinci anlamı daha belîğdir. Çünkü insanın organları tarafından yalanlanması da sözkonusu olacaktır. Bu ise, rüsvaylığın en ileri derecesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Bugün Biz ağızlarına mühür vururuz ve neler kazandıklarını elleri Bize söyler ve ayakları şahidlik eder.”* (Yâsîn, 36/65); *“Oraya geldiklerinde kulakları, gözleri, derileri, işlediklerini bildirerek aleyhlerine şahidlik edecektir.”* (Fussilet, 41/20)

Burada kulak, göz ve kalpten; “(أُولَئِكَ): Bunlar(ın her biri)” diye söz edilmesi bunların idrak duyuları oluşlarından ve bu âyet-i kerimede sorumlu olarak söz konusu edildiklerinden dolayıdır. Bu, akli eren varlıkların bir halidir. İşte bundan dolayı onlardan bu şekilde söz edilmiştir. Sibeveyh, -Allah’ın rahmeti ezerine olsun- yüce Allah’ın: “(رَأَيْتُمْ لِي سَاجِدِينَ): *Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı*” (Yusuf, 12/4) buyruğu hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: Yüce Allah’ın, burada yıldızlar hakkında akli eren varlıkların zamirini kullanma sebebi şundandır: Allah, bu yıldızları akli eren varlıkların fiili olan secde etmekle vasfettiğinden dolayı, yine akli eren varlıklara ait zamiri onlar için kullanmış bulunmaktadır. Nitekim bu açıklamalar daha önceden (anılan âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. ez-Zeccâc’ın naklettiğine göre de Araplar hem akli eren varlıklar hakkında, hem de ermeyen varlıklar hakkında; “(أُولَئِكَ): Onlar” zamirini kullanırlar. ez-Zeccac ve et-Taberi de (buna örnek olmak üzere) şu beyiti zikrederler:

ذَمَّ الْمَنَازِلَ بَعْدَ مَنَزَلَةِ اللَّوَى وَالْعِيشَ بَعْدَ أَوْلَئِكَ الْآيَامِ

“el-Livâ’daki konaklamadan sonraki bütün konaklamaları ve O günlerden sonraki her türlü yaşayışı zem eyle.”

Bu ise, durulması gereken bir sınırı göstermektedir. Ancak bu beyitte “günler” yerine “kavimler” de rivâyet edilmiştir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

(1) *Buhârî*, Cumua 11, Cenâiz 32...; *Müslim*, İmâre 20; *Ebû Dâvûd*, İmâre 1, 13; *Tirmizî*, Cihâd 27; *Müsned*, II, 5, 54...

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ
الْجِبَالَ طُولًا ﴿٢٧﴾ كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٢٨﴾

37. Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme! Çünkü sen hiç bir zaman yeri de yaramazsın, boyca da asla dağlara erişemezsin.

38. Kötü olan bütün bunlar, Rabbinin katında hoşlanılmayan şeylerdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Kibirle Yürümek Yasağı:

Yüce Allah'ın: **"Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme"** şeklindeki bu buyruğu, böbürlenip kibirlenmeyi yasaklamakta, alçak gönüllülüğü emretmektedir.

"(المرح); Aşırı derecede sevinip şımarmak" demektir. Yürürken büyüklenmek anlamında olduğu söylendiği gibi, insanın kendi haddini, hududunu aşması diye de açıklanmıştır.

Katede: Bu, yürüyüşte büyüklenip böbürlenmek demektir, der. Yine bunun, azgınlık etmek ve kibirlenmek anlamında olduğu söylendiği gibi, gayret ve çalışkanlık ile işe sarılmak anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bu görüşler birbirlerine yakın olmakla birlikte, iki kısma ayrılırlar: Bu kısımların birisi yerilmiştir, diğeri övülmüştür. Büyüklenmek, azmak, böbürlenmek, insanın haddini aşması yerilmiştir. Ama sevinmek ve gayret ise övülmüş bir şeydir. Şanı yüce Allah, bunlardan birisi ile kendisini vafsetmiş bulunmaktadır. Meselâ; sahih hadiste: "Allah'ın, kulunun tevbesi dolayısıyla sevinmesi..."⁽¹⁾ denilmektedir. Tembellik ise şer'an yerilmiş bir şeydir ama, ciddiyet ve gayret onun zıddıdır. Hatta bazen büyüklenmek ve onun anlamındaki tutumlar da övülen bir davranış olabilir. Bunun hükmü, Allah'ın düşmanlarına ve zalimlerine karşı yapılırsa böyledir.

Ebu Hatim Muhammed b. Hibban, İbn Cabir b. Atik'den, o babasının senediyle Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Gayret (kıskançlık)'ın bazısını aziz ve celil olan Allah buğz eder. Bazısını da Allah sever. Kibirin kimisini yüce Allah sever, kimisine de Allah buğzeder. Allah'ın

(1) *Buhârî*, Deavât 4; *Müslim*, Tevbe 2-8; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 49, Deavât 98; *Dârimî*, Rikaak 19; *Müsned*, I, 383, II, 316, VI, 61, 98

sevdiği gayret, din hususundaki gayrettir. Allah'ın buğzettiği gayret ise, din dışı hususlardaki gayrettir. Allah'ın sevdiği büyüklenmek kişinin, savaşırken kendi kendisine büyüklenip böbürlenmesidir, sadaka verirken (halinden memnun olması) dır. Allah'ın buğzettiği böbürlenmek ise, batıldaki böbürlenmektir." Bunu, Ebû Dâvûd da Musennef'inde (Sünen'inde) ve başkaları da rivâyet etmiştir.⁽¹⁾ Şu beyitler bu hususa dairdir:

ولا تمش فوق الأرض إلا تواضعاً فكم تحتها قوم همومك أرفع
وإن كنت في عزٍّ وجرزٍ ومنعة فكم مات من قوم همومك أمتع

"Yer üzerinde ancak mütevazi olarak yürü.

Çünkü onun altında senden çok daha yüce nice kimseler vardır.

Eğer sen güç, kuvvet, koruma ve koruyuculara sahip isen,

Senden daha güçlü ve daha çok korumaları bulunan nice kimseler
ölmüş bulunuyor."

2. İhtiyaç Sahibi Olmadığı Halde Avcılık Yapmak:

İnsanın, ihtiyacı bulunmaksızın, -kendisini yüce bilerek- avlanmaya ve benzeri şeylere yönelmesi bu âyet-i kerimenin kapsamına girmektedir ve böyle bir tutum hayvana işkencedir, anlamsız ve boş yere böyle bir iş yapmaktır.

Bir kimsenin, nadiren bir gün dinlenmesi veya bir günün bir saatinde dinlenmesi ve böylelikle ilim okumak, yahut namaz kılmak gibi hayırlı işleri yapabilmek için gerekli gücü toparlamak kastıyla rahat edip dinlenmeye çalışması, kendisine gelmeye çalışması, bu âyetin kapsamına girmez.

"(مَرَحًا): **Kibir ve azametle**" kelimesini cumhûr, "ra" harfini üstün olarak okumuşlardır. Yakub'un naklettiğine göre ise bazıları ism-i fail olarak, (kibirli ve azametli anlamında) "ra" harfini esreli okumuşlardır. Ancak, birincisi daha belîğdir. Çünkü; "(جاء زيد ركضاً): Zeyd koşarak geldi" ifadesi, "(جاء زيد راكضاً): Zeyd koşucu olarak geldi" ifadesinden daha belîğdir. İşte bu kelime de böyledir. Bunun mastar olarak kullanılması, ism-i fail olarak kullanılmasından daha belîğdir.

3. Kibirilenmek, Fıtrata da, Tabiata da, Kâinata da Aykırıdır:

"Çünkü sen hiç bir zaman yeri de yaramazsın." Yani, yerin iç tarafına

(1) Ebû Dâvûd, Cihâd 104; Nesâî, Zekât 66; Dârimî, Nikâh 37; Müsned, V, 445, 446 (lafzî bazı farklılıklarla)

girerek orada neler olduğunu bilemezsin. **“Boyca da asla dağlara erişemezsin.”** Yani, boyunun uzunluğunu ve haddini aşmaya kalkışmak suretiyle hiçbir zaman dağların seviyesine ulaşamazsın.

“(الخرق)”; yeri katetti” demektir. “(خرق الثوب)”; Elbiseyi yardı”; “(خرق الأرض)”; yerdeki geniş bir bölüm” demektir.

Yani sen, büyüklenmenle ve üzerinde yürümek suretiyle yeryüzünü asla yaramayacaksın.

“Boyca da asla dağlara erişemezsin.” Azametle yani kendi gücünle sen bu seviyeye gelemezsin. Aksine sen zelil bir kulsun. Altından da üstünden de kuşatılmış bulunuyorsun. Kuşatılmış bir kimse, muhasara altında ve güçsüz demektir. O bakımdan büyüklenmek sana yakışmaz.

Burada “yerin yarılması”ndan kasıt, mesafesinin katedilmesi değil, aşağı doğru delinmesidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

el-Ezheri der ki: Sen onu katedemezsin anlamındadır. en-Nehhas da bu daha açıkça anlaşılan bir ifadedir, der. Çünkü bu, genişlik düzlük ve ova anlamındaki; (الخرق) dan alınmıştır. Yine, “(فلان أخرج من فلان)”: Filanın yolculuğu, güç ve kuvveti ve koruması filandan daha ileridir” denilir.

Rivâyet olunduğuna göre Sebe’, dünyanın doğusundan batısına kadar dağlarla, ovasıyla bütün yer yüzünü eline geçirmişti. İleri gelen bir çok kimseyi öldürmüştü ve esir almıştı. Bundan dolayı da ona Sebe’ denilmiştir. Herkes onun itaatine girmişti. Bu durumu görünce, arkadaşlarından ayrılıp tek başına üç gün süreyle uzlete çekildi, sonra yanlarına çıkıp şöyle dedi: Ben, hiçbir kimsenin nâil olmadığı şeylere nâil olduğumu gördüğümünden, öncelikle bu nimetlere şükretmekle işe başlamayı uygun gördüm. O bakımdan, görüşüme göre en uygun şey, güneşe doğduğu vakit secde etmektir. Bunun üzerine güneşe secde etmeye başladılar. İşte güneşe ibadetin başlangıcı böyle olmuştur. Büyüklenmenin, tekebbürün ve şımarmanın âkibeti işte budur. Bundan Allah’a sığınırız.

4. Allah Tarafından Hoşlanılmayan Şeyler:

“Kötü olan bütün bunlar, Rabbinin katında hoşlanılmayan şeylerdir” buyruğundaki “(ذلك)”: **Bu**” daha önce sözü edilen, Allah’ın yerine getirilmesini emredip yasaklanmasını istediği şeylere bir işarettir. Bu işaret edatı hem tekil için hem çoğul için, hem müennes hem müzekker için kullanılabilir.

Âsım, İbn Âmir, Hamza, el-Kisaî ve Mesrûk, “(سَيِّئٌ)”: Kötü olan”ı zamire izafeli olarak okumuşlardır. Bundan dolayı da; “(مَكْرُومًا)”: **Hoşlanılmayan**” şek-

linde ve; "(كان) : ...**dir**"ın haberi olarak nasb halindedir. "(الشيء) : Hoşlanılmayan şey, kötü şey" demektir. Allah'ın razı olmadığı ve emretmediği her şeydir.

Yüce Allah, "*Rabbin şunları hükmetti...*" (el-İsrâ, 17/23) buyruğundan itibaren "**hoşlanılmayan şeylerdir**" buyruğuna kadar emrolunan ve yasak kılınan bir takım şeyleri söz konusu etmektedir. O bakımdan burada bütün bunların hepsinin kötülük olduğunu haber vermesi düşünülemez. O takdirde emr olunan şeylerle yasak kılınan şeyler birbirinin içine girer. Ebu Ubeyd de bu kıraati tercih etmiştir. Çünkü Ubey'in kıraatinde; "(كل ذلك كان سيئاً) : Bütün bunların günahları..." diye okumuştur. Böyle bir kıraat ise ancak izafet için söz konusu olabilir.

İbn Kesir, Nâfi' ve Ebû Amr ise, tenvin ile; "(سيئة) : Bir günah" diye okumuşlardır. Yani, Allah ve Rasûlünün yasak kıldığı her bir şey bir günahtır demektir. Buna göre söz hem "*sonuç itibariyle daha güzeldir*" (el-İsrâ, 17/35) buyruğunda tamam olup sona ermekte, daha sonra da yeni bir buyruk olmak üzere: "*Bilmediğin bir şeyin ardına düşme... yürüme*" (el-İsrâ, 17/36-37) diye buyurduktan sonra da tenvinli olarak "(كل ذلك كان سيئة) : Çünkü bütün bunlar birer günahtır" diye buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın: "*Evlatlarınızı... öldürmeyin*" (el-İsrâ, 17/31) buyruğundan itibaren bu âyete kadar birer kötülüktür, bunlar arasında iyilik olan herhangi bir şeyden söz edilmemiştir. O bakımdan "**bütün bunlar**" buyruğu, yalnızca yasaklanan şeyleri kapsar, başka şeyi kapsamaz, demişlerdir.

Yüce Allah'ın: "**Hoşlanılmayan şeyler**" buyruğu ise, "**kötü olan**"ın sıfatı olmayıp ondan bedeldir. İfadenin takdiri de şöyle olur: Bütün bunlar birer kötülüktür ve hoşlanılmayan şeylerdir.

"**Hoşlanılmayan şeyler**" anlamındaki kelimenin; "(كان) : ...dir"ın ikinci haberi olup ve "(كل) : **Bütün bunlar**" lafzı dolayısıyla böyle geldiği de söylenmiştir. "(سيئة) : **Bir kötülüktür**" ifadesi ise bundan önce sözü edilen bütün bu şeylerdeki manaya hamledilir.

Kimisi de bu, "(hoşlanılmayan şeyler)"; seyyie (kötü olan şey)" in sıfatıdır demektedir. Çünkü bunun müennesliği hakiki olmadığından dolayı müzekker olan bir kelime ile vasfedilmesi mümkündür. Ebu Ali el-Farisî ise bu görüşü zayıf kabul eder ve şöyle der: Eğer müennesten müzekker olarak söz edilecek olursa, ondan sonrasının da müzekker olması gerekir. Bu konuda kaidenin nazar-ı itibara alınmaması, müsned fiilin müennesten önce gelip müzekkere isnad edilen kipte kullanılması halindedir. Nitekim şairin şu beyiti de bu türdendir:

فلا مرنة وذقت وذقها ولا أرض أبقل إبقالها

“Onun şimşek çaktığı gibi çakmış bir bulut yoktur,
Ve onun bitirdiğini bitirmiş bir arazi de yoktur.”

Ancak bu, Araplarca çirkin görülen bir kullanımdır. Bir kimse, “(أبقل أرض): Bir arazi, bitki yetiştirdi” diyecek olsa, bu çirkin bir ifade olmaz. Ebu Ali (el-Fârisî) da der ki: Fakat, yüce Allah’ın; “(مكروها): Hoşlanılmayan şeyler” buyruğunun, “(سيئة): Kötü olan bir şey”den bedel olması mümkündür. Aynı şekilde “**Rabbinin katında**” buyruğundaki zamirden hal; buna karşılık “**Rabbinin katında**” buyruğunun da “**kötü olan**”ın sıfatı mahallinde olması da mümkündür.

5. Raksetmek:

İlim adamları bu âyet-i kerimeyi, raksetmenin ve bu işi sürdürmenin yerilen bir şey olduğuna delil göstermişlerdir. İmam Ebu’l-Vefâ b. Akil der ki: Kur’ân-ı Kerim, raksı yasakladığını açık nass ile ifade ederek: “**Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme**” diye buyurmuş ve kibirlenenleri yermiştir. Raks, kibirlenip azgınlaşmanın en ileri derecesidir. Bizler, neşe ve sarhoşluk vermeye ortak özellikleri dolayısıyla nebizi şaraba kıyas etmiyor muyuz? Ne diye mızrabı ve onunla birlikte şiirin bestelenerek söylenmesini, tanbur, zurna ve davula -aralarındaki ortak özellik dolayısıyla- kıyas etmiyoruz ki? Sakallı bir kimsenin -hele bir de yaşlı olursa- rakedip nağmelere ve vurgulara göre alkış tutması ne kadar çirkin bir şeydir! Özellikle nağmeli sesler, kadın ve tüyü bitmemiş çocukların sesi ise. Acaba, önünde ölüm, sorgulanmak, haşır ve sırat bulunan, bundan sonra da cennet ya da cehennemden birisine gideceği belli olmayan bir kimsenin raks ile hayvanlar gibi şaha kalkmasının, kadınlar gibi alkışlamasının güzel bir tarafı olabilir mi? Andolsun ki, ömrüm boyunca öyle hocalarımı gördüm ki, sürekli olarak onlarla oturup kalkmama rağmen gülmek şöyle dursun, tebessüm ettikleri için bir tek dişleri dâhi görülmüş değildir.

Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî -Allah’ın rahmeti üzerine olsun- şöyle demektedir: İlim adamlarından birisinin, İmam el-Gazali -Allah ondan razı olsun- bana anlattığına göre o şöyle demiştir: Raks, ancak onun ile ortadan kalkabilen iki omuz arasındaki bir ahmaklıktır.

İleride el-Kehf Sûresi’nde (18/14. âyet, 2. başlıkta) ve başka yerlerde (Lukman, 31/6. âyetin tefsirinde) yüce Allah’ın izniyle bu bahise dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

ذَٰلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ ۖ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا
 آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا ﴿٣٩﴾

39. Bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmettendir. Allah ile beraber başka bir ilâh edinme. Sonra, kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın.

Burada, “**bunlar**” ile Cibril (a.s)’ın indirmiş olduğu daha önce geçen bu âyet-i kerimelerin ihtiva ettiği âdâp, kıssalar ve hükümlere işaret edilmektedir. Yani bunlar, şanı yüce Allah’ın kulları arasında hikmetinin gerekli gördüğü muhkem fiillerdendir. O, ahlâkın ve hikmetin güzelliklerinden olmak üzere bunları onlara takdir etmiştir. Oldukça sağlam yasalar ve son derece faziletli davranışları ihtiva etmektedir.

Daha sonra yüce Allah, önceden geçen yasaklara “**Allah ile beraber başka bir ilah edinme**” buyruğunu atf etmektedir. Hitap, Peygamber (sav)’a yönelik olmakla birlikte maksat, insanlar arasından bu âyeti işiten herkestir.

“(المدحور): **Kovulmuş**” kelimesi, uzaklaştırılmış ve küçük düşürülmüş kimse demektir. Bu sûrede (18. âyet-i kerimede) de geçmiş bulunmaktadır. Dua esnasında da; (اللهم أذحر عنا الشيطان): Allah’ım! Şeytanı bizden uzaklaştır, denilir(ken de bu kökten gelen fiil kullanılmaktadır).

أَفَاصْفِيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا ۖ إِنَّكُمْ
 لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40. Rabbiniz size ayrıcalık tanıyarak oğulları seçip ayırdı da, kendisi meleklerden kızlar mı edindi? Gerçekten siz büyük bir söz söylüyorsunuz.

Yüce Allah bu buyruğu ile, Araplar arasından: Melekler Allah’ın kızlarıdır, diyenlerin kanaatlerini reddetmektedir. Aslında onların erkeklerle birlikte kız çocukları da vardı. Ama yüce Allah, bu buyruğuyla şunu murad etmiştir: Erkek çocukları yalnız size vermiş ve kendisi erkek çocuk edinmemiş, bununla birlikte kız çocukları da sizinle kendisi arasında ortak mı kılmıştır? “**Gerçekten siz**” Allah nezdindeki günahı itibariyle “**büyük bir söz söylüyorsunuz.**”

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

41. Andolsun ki Biz, -düşünüp ibret alsınlar diye- şu Kur'ân'da çeşitli şekillerde açıkladık. Fakat bu, onların nefretle uzaklaşmalarından başka birşeylerini artırmıyor.

“**Andolsun ki Biz... açıkladık**” beyan ettik, tekrarladık diye de açıklanmıştır. “**Şu Kur'ân'da**” buyruğundaki; “(في) ... **da**” edatının fazladan geldiği ve ifadenin takdirinin, “Andolsun ki, şu Kur'ân'ı açıkladık” şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: “(وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي) : *Soyumdan gelenleri de salih kimseler kıl*” (el-Ahkâf, 46/15) buyruğunda da fazladan geldiği gibi.

“Tasrîf: Çeşitli şekillerde açıklamak” bir şeyi bir yönden bir başka yöne çevirmek, demektir. Burada ise, beyan etmek ve tekrarlamak kastedilmektedir. Değişiklik ve farklılık anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani, öğüt alsınlar, ibret alsınlar diye Biz, verdiğimiz öğütleri birbirinden ayrı ayrı ve farklı kıldık.

Genel olarak; “(صَرَّفْنَا) : **Açıkladık**” şeklinde “ra” harfi -çokluk anlamı ifade etmek üzere geçtiği her yerde- şeddeli olarak okunmuştur. el-Hasen ise şeddesiz okumuştur. (Şeddesiz okuyuş, bir yönden bir yöne çevirmek anlamını verir.)

Yüce Allah'ın: “**Şu Kur'ân'da**” buyruğu ile, misaller, ibretler, hikmetler, öğütler, hükümler, haberler ve bildirmeler kastedilmektedir.

es-Sa'lebî der ki: Ebu'l-Kasım el-Hüseyn'i, İmam eş-Şeyh Ebu't-Tayyib huzurunda şöyle derken dinledim: Yüce Allah'ın: “**Açıkladık**” buyruğunun iki anlamı vardır: Birincisi, Allah bu açıklamalarını tek bir tür kılmamıştır. Aksine vaadi vardır, vâidi (tehdidi) vardır, muhkemi vardır, müteşabihî vardır, nehyi vardır, emri vardır, nâsihi vardır, mensûhu vardır, haberleri vardır, misalleri vardır. Tıpkı rüzgârların; saba rüzgârı, batıdan esen rüzgâr, güney ve kuzey rüzgârları olarak evirip çevirmesi gibi. Ve tıpkı fiillerin maziden mustakbele (muzariye), emir ve nehiye çekiminin yapılması gibi. Fiil, fail, mef'ûl ve benzerlerinin çekimi gibi. İkinci anlamı ise, Kur'ân-ı Kerim bir defada inmemiştir. O, bölüm bölüm inmiştir. Bu da yüce Allah'ın: “... *Bölüm bölüm ayırdığımız bir Kur'ân olarak* (indirdik)” (el-İsra, 17/106) buyruğuna benzemektedir ki, bu da: Cibril (a.s)'ı sana çokça gönderdik, demektir.

“**Düşünüp ibret alsınlar diye**” anlamındaki; (لِيَذَّكَّرُوا) buyruğunu Yahya,

el-A'meş, Hamza ve el-Kisâî, şeddesiz olarak; "(لِذْكُرُوا)": Hatırlasınlar; diye" anlamında okumuşlardır. Aynı şekilde el-Furkan Sûresi'nde yer alan; "(وَلَقَدْ مَرْفَأَهُ بَيْنَهُمْ لِذِكْرُوا)": *Andolsun Biz, onu onların arasında* (bu kıraate göre anlamıyla) *hatırlasınlar diye evirip çevirdik*" (el-Furkan, 25/50) diye okumuşlardır. Diğerleri ise ("öğüt alsınlar" diye anlamına gelecek şekilde) şeddeli okumuşlardır. Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiştir. Çünkü; öğüt alsınlar, gereken şekilde vâ'z-u nasihatın gereğini yapsınlar, demektir.

el-Mehdevî de der ki: Bunu şeddeli okuyanlar, üzerinde dikkatle, ibretle düşünmeyi kastederler. Aynı şekilde şeddesiz okuyanların da kıraatlerinin anlamı budur. Birinci kıraate örnek: "*Andolsun ki Biz, belki öğüt alırlar diye sözü onlara birbiri ardınca ulaştırdık*" (el-Kasas, 28/51) buyruğudur. İkincisine örnek ise: "...*İçindekileri de hatırlayın*" (el-Bakara, 2/63) buyruğudur.

"**Fakat bu**" buyrukların tekrar tekrar, geniş geniş açıklanması ve hatırlatmalar, "**onların nefretle uzaklaşmalarından**" haktan uzaklaşarak düşünmek ve ibret almaktan yana gaflete düşmelerinden "**başka şeylerini artırmıyor.**" Çünkü onlar, Kur'ân-ı Kerim'in bir hile, bir büyü, bir kehanet ve bir şiir olduğuna inanıyorlardı.

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذَا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾
سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾

42. De ki: "Onların dedikleri gibi O'nunla beraber başka ilâhlar olsaydı, elbette o zaman arş sahibine bir yol ararlardı."

43. O, bunların söylediklerinden münezzehtir. Pek yücedir, pek büyüktür.

"De ki: Onların dedikleri gibi O'nunla beraber başka ilahlar olsaydı" buyruğu, daha önce geçen, yüce Allah'ın: "*Allah ile beraber başka bir ilah edinme*" (39. âyet) buyruğu ile ilişkilidir. Bu buyruk ise, puta tapıcıları reddetmektedir.

"(كَمَا يَقُولُونَ)": **Dedikleri gibi** buyruğunu, İbn Kesir ve Hafs "ya" ile, diğerleri ise, hitap olmak üzere ("dediğiniz gibi" anlamında) "te" ile okumuşlardır.

"**Elbette o zaman**" yani ilâhlar, "**arş sahibine bir yol ararlardı.**" İbn Abbas (r.anhumâ) şöyle demiştir: Yüce Allah ile münazaa ve savaş isteyeceklerdi; tıpkı dünya hükümdarlarının birbirlerine yaptıkları gibi yaparlardı.

Said b. Cübeyr (r.a) da şöyle demiştir: Yani onlar, Allah'ın mülkünü ortadan kaldırmak için O'na ulaşacak bir yol arayacaklardı. Çünkü O'nun ortağıdır.

Katade şöyle açıklamıştır: Yani, o takdirde bu ilahlar arşın sahibine daha bir yakın olmanın yolunu ararlar, O'nun nezdinde O'na yakınlaşmaya çalışırlardı. Çünkü onlar O'ndan daha aşağıdadırlar. Müşrikler putların kendilerini Allah'a yakınlaştıracığına inanıyorlardı. Onlar putların, yüce Allah'a muhtaç olduğuna inandıklarına göre, bunların ilah oldukları iddiası da kendiliğinden çürümüş olmaktadır.

“O, bunların söylediklerinden münezzehtir, pek yücedir, pek büyüktür.” O, kendi zatını tenzih ve takdis etmekte, kendisine yakışmayan şeylerden yüce olduğunu belirtmektedir.

Tesbih, tenzih anlamındadır ve buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/30. âyet, 17. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ
إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا
غَفُورًا ﴿٤٤﴾

44. Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar O'nu tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. Şüphesiz ki O, Halîmdir, mağfiret edicidir.

Yüce Allah: **“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler”** buyruğunda göklere ve yere ait olan zamir, akıl sahibi varlıklar için kullanılan zamirdir. Buna sebep ise, göklere ve yere akli eren varlıkların fiili olan tesbihin isnad edilmesidir.

“Ve bunların içinde bulunanlar” buyruğu ile melekleri, insanları ve cinleri kastetmektedir. Daha sonra da: **“O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur”** buyruğu ile, her şeyin genel olarak O'nu tesbih ettiğini bildirmektedir. Bu umumun, tahsis edilip edilmediği hususunda görüş ayrılığı vardır. Bir kesim bu, tahsis olunmuş değildir. Maksat, bunların delâlet yoluyla tesbih ettikleridir. Çünkü sonradan yaratılmış her bir varlık, kendi kendisi hakkında yüce Allah'ın yaratıcı ve kadir olduğuna şahitlik etmektedir, demiştir.

Bir başka kesim de: Bu, gerçek anlamda bir tesbihdir ve genel olarak her şey, insanların işitemeyeceği ve kavrayamayacağı bir şekilde tesbih etmektedir. Şâyet öncekilerin söyledikleri gibi buradaki tesbihten kasıt, ilahi sanat ve Allah'ın varlığına delalet izi olduğu kabul edilecek olursa bu, anlaşılan bir konudur. Âyet-i kerime ise, onların tesbihlerinin anlaşılmadığını, farkedilemediğini ifade etmektedir. Ancak, bu görüşe şu şekilde cevap verilmiştir: Yüce Allah'ın: **"Anlamazsınız"** buyruğundan kasıt, ibret almaktan yüz çeviren kâfirlerdir. Bunlar, şanı yüce Allah'ın eşyadaki hikmetini idrâk etmezler.

Bir başka kesim de, yüce Allah'ın: **"... hiçbir şey yoktur"** ifadesi, umum ifade etmektedir. Ancak, bunun anlamı canlı ve gelişme özelliğine sahip her bir varlık hakkında hususidir. Cansızlar için böyle bir şey sözkonusu değildir. İşte İkrime'nin: Ağaç Allah'ı tesbih eder. Fakat direk tesbih etmez, demesi de bu kabildendir. Yezid er-Rekaşi ile el-Hasen, masa üzerinde yemek yedikleri bir sırada Yezid, el-Hasen'e: Ey Ebu Said! Acaba bu masa tesbih etmekte midir diye sorar. el-Hasen: Bir zamanlar tesbih ediyordu, diye cevap verir. O bununla, ağacın meyve verdiği ve normal ağaç olarak bulunduğu sırada tesbih ediyor iken, şimdi boyanmış bir masa haline geldiğini kastetmektedir.

Derim ki: Bu görüşün lehine, sünnette İbn Abbas (r. anhumâ) yoluyla sabit olan hadis delil gösterilebilir. Buna göre Peygamber (sav), iki kabrin yanından geçtiği bir sırada şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz bunlar azap görmektedirler. Ancak büyük bir günahtan dolayı azap görmüyorlar. Bunlardan birisi laf alıp götürüyordu. Diğeri ise sidikten istibrâ etmiyordu." Bunun üzerine Hz. Peygamber, yaş bir hurma fidanı getirilmesini istedi. Onu ikiye böldü. Sonra birisinin üzerine bir bölümünü, diğeri üzerine de bir bölümünü dikti ve arkasından şöyle buyurdu: "Bunlar kurumadıkları sürece azaplarının hafifletileceğini ümid ederim."⁽¹⁾

Hız. Peygamber'in: "Bunlar kurumadıkları sürece" ifadesi, canlı ve diri oldukları sürece Allah'ı tesbih ettiklerine, kurudukları takdirde ise, cansız bir varlığa dönüşeceklerine bir işarettir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde de şöyle denilmektedir: Onlardan birisinin üzerine yarısını, diğeri üzerine diğer yarısını koyup şöyle buyurdu: "Bunlar, bir parça nemli (yaş) kaldıkları sürece üzerlerindeki azabın hafifletileceğini ümid ederim."

İlim adamlarımız derler ki: İşte bu hadisten de kabirler üzerinde ağaç dikmenin ve Kur'ân okumanın sözkonusu olabileceği anlaşılmaktadır. Ağaç

(1) *Buhârî*, Vudû' 55, 56, Cenâiz 82, 89, Edeb 46, 49; *Müslim*, Tahâre 111, *Ebû Dâvûd*, Tahâre 11, *Nesâî*, Tahâre 26, Cenâiz 116; *Dârimî*, Vudû' 61; *Müsned*, I, 225.

dikmek suretiyle kabirdekilerin azapları hafifletileceğine göre, mü'min bir kimsenin Kur'ân okuması nasıl hafifletme sebebi olmaz ki? Biz bu hususları, "*et-Tezkire*" adlı kitabımızda yeterince açıklamış bulunuyoruz. Yine ölüye, kendisine bağışlanan sevabın ulaşacağını da belirtmiş idik. Bundan dolayı Allah'a hamd olsun. İkinci te'vile göre ise, bunlara ayrıca gerek yoktur, çünkü cansız olsun canlı olsun, herbir şey zaten Allah'ı tesbih etmektedir.

Derim ki: Bu şekildeki yorum ve görüşün lehine Kur'ân-ı Kerim'den yüce Allah'ın şu buyrukları delil gösterilebilir: "*Ve güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla. Çünkü o (Allah'a) dönen birisi idi. Gerçekten Biz, dağları -akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte tesbih eder halde- müsahhar kıldık.*" (Sâd, 38/17-18); "(O taşlardan) öylesi de vardır ki, Allah korkusundan yuvarlanır." (el-Bakara, 2/74) Bu buyruğun bu görüşe delil gösterilebilmesi, Mücahid'in konu ile ilgili açıklamasına göredir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu görüşün lehine delildir: "*Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp dağılarak yıkılacak. Rahman'a evlâd isnad ettiler diye.*" (Meryem, 19/90-91)

İbnü'l-Mübarek de "*ed-Dekaik*" adlı eserinde şunu nakletmektedir: Bize, Mis'ar, Abdullah b. Vâsıl'dan haber verdi. O, Avf b. Abdullah'dan dedi ki: Abdullah b. Mes'ud (r.a) şöyle dedi: Dağ, diğer bir dağa şöyle der: Ey filan! Hiç bugün yanından aziz ve celil olan Allah'ı anan bir kimse geçti mi? Eğer evet diyecek olursa bundan dolayı sevinir. Daha sonra Abdullah (b. Mes'ud): "*Rahman evlad edildi, dediler*" (Meryem, 19/88) buyruğunu okudu. Dedi ki: Ne dersin, sen bu dağların yalan sözleri işittiklerini, ama hayır şeyleri işitmediklerini mi zannetmektesin?

Yine bu hususta, Enes b. Malik (r.a)'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Her sabah ve akşam, yeryüzünün bölgeleri birbirlerine şöyle seslenirler: Komşu, hiç bugün yanından Allah için namaz kılan, yahut üzerinden Allah'ı anan bir kimse geçti mi? Bunların kimisi hayır, kimisi evet der. Evet dedi mi o, bu sebepten kendisinin ötekinden daha üstün olduğunu kabul eder. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Cin olsun, insan olsun, ağaç olsun, taş olsun, ev, barınak olsun, her ne olursa olsun, müezzinin sesini işitti mi, mutlaka kıyamet gününde onun lehine şahidlik edecektir." Bu hadisi de İbn Mâce, Sünen'inde, Malik de Muvatta'ında Ebu Said el-Hudrî (r.a) yoluyla rivâyet etmişlerdir.⁽¹⁾

Buhârî de Abdullah (b. Mes'ud) (r.a) dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Biz yemeğin, yenilirken dahi tesbih getirdiğini işitiyorduk.⁽²⁾ İbn Mes'ud

(1) *Buhârî*, Ezân 5; *İbn Mâce*, Ezân 5; *Muvatta*, Salât 5; *Müsned*, III, 6.

(2) *Buhârî*, Menâkıb 25; *Müsned*, I, 460

(r.a) dan gelen bundan başka bir rivâyette de şöyle denmektedir: Biz, Rasûlullah (sav) ile birlikte yemek yedik ve aynı zamanda onun tesbihini de duyardık.

Müslim'in Sahih'inde de Cabir b. Semure (r.a) dan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şüphesiz ki ben, Mekke'de bir taş biliyorum. Ben peygamber olarak gönderilmeden önce o bana selam getiriyordu. Şu anda dahi ben o taşı tanırım."⁽¹⁾ Bunun, Hacerü'l-Esved olduğu söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu anlamdaki haberler pek çoktur. Biz, onların bir bölümünü el-Fâdârî -rahimehullah- a ait, "*el-İşrînîyât en-Nebeviyye Şerhi*" olarak yazdığımız, "*el-Lumau'l-Luluiyye*"de zikretmiş bulunuyoruz. Kütüğün (inlemesine dair) haberi de yine bu hususta meşhur bir olaydır. Buhârî, buna dair rivâyeti kitabının bir kaç yerinde tahriç etmiştir.⁽²⁾

Böyle bir husus, bir tek cansız hakkında sabit olduğuna göre, bütün cansızlar hakkında da mümkündür ve bu açıdan imkânsız görülecek herhangi bir şey yoktur. O halde genel olarak her şey tesbih etmektedir. Nitekim en-Nehaî ve başkaları da böyle demişlerdir: Bu buyruk canlı, cansız herşey hakkında, -kapı gıcirtısı da dahil olmak üzere- umumîdir. Bu konuda da zikretmiş olduğumuz haberleri delil göstermişlerdir.

Şöyle de denilmiştir: Cansız varlıkların tesbihi, kendilerine bakan kimseyi: Subhanallah demeye davet etmeleri şeklindedir. Çünkü bu varlıklar idrâk sahibi değildirler. Nitekim şair de şöyle demektedir:

تَلَقَى بِسَبِيحَةٍ مِنْ حَيْثُ مَا انْصَرَفَتْ وَتَسْتَقِرُّ حَشَا الرَّائِي بِتَرْغَادٍ

"Ortaya çıktığı yerde bir tesbih ile karşılaşır

Ve gören kimsenin azaları gök gürültüsü ile yerine oturur."

Onu gören kimse: Onu yaratan münezehtir der, demek istiyor.

Sahih olan, buna delil teşkil eden haberler dolayısıyla herşeyin Allah'ı tesbih ettiğidir. Eğer cansız varlıkların tesbihinden kasıt, delâlet yoluyla tesbih olsaydı, Hz. Dâvûd'un bu husustaki özelliği ne olurdu? Çünkü Hz. Dâvûd'un beraberinde dağların tesbih etmesi yüce Allah'ın, -önceden de belirttiğimiz gibi- hayatı ve tesbihi söylemeyi yaratması suretiyle sözlü bir tesbih idi. Sünnet-i Seniyye de Kur'ân-ı Kerim'in zahirinin delâlet ettiği her bir şe-

(1) Müslim, Fedâil 2; Dârimî, Mukaddime 4; Müsned, V, 89, 95.

(2) Buhârî, Menâkıb 25; Tirmizî, Menâkıb 6

yin tesbih ettiğini açıkça ifade etmektedir. O halde bunu kabul etmek daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Hasen, Ebu Amr, Yakub, Hafs, Hamza, el-Kisaî ve Halef; “(تفهمون): Anlamazsınız” buyruğunu, failin müennesliği dolayısıyla “te” ile okumuşlardır. Diğerleri ise “ye” ile (anlamazlar diye) okumuşlardır. Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Buna sebep, baştaki fiil ile te'nîs arasında başka kelimelerin girmesidir.

“Şüphesiz ki O, Halîmdir.” Dünyada kullarının günahlarını hemen cezalandırmaz. **“Mağfiret edicidir.”** Âhirette mü'minlerin günahlarını bağışlar.

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
حِجَابًا مَسْتُورًا ﴿٤٥﴾

45. Sen, Kur'ân'ı okuduğun zaman seninle âhirete iman etmeyenlerin arasına gizli bir perde çekeriz.

Ebu Bekir (r.a.)'ın kızı Hz. Esmâ'dan, şöyle dediği nakledilmektedir: *“Ebu Leheb'in iki eli kurusun”* (Leheb Sûresi, 111/1) diye başlayan sûre nazil olunca, Harb kızı el-Avrâ Um Cemil, bağırıp çağırarak ve elinde de avucunu dolduracak kadar taş bulunduğu halde geldi ve bu arada da şöyle diyordu:

مُذَمَّمًا عَصِيًّا وَأَمْرَهُ آتِيًّا وَدِينَهُ قَلْبِيًّا

“Çokça yerilmiş bir kimseye isyan ettik

Ve biz onun emrine uymayı kabul etmedik ve onun dinini terk ettik.”

Peygamber (sav), beraberinde Ebu Bekir (r.a) da bulunduğu halde mes-cidde oturuyor idi. Ebu Bekir onu görünce: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Bu ka-dın buraya doğru geliyor, seni göreceğinden korkarım. Rasûlullah (sav) da: “O beni asla göremeyecektir” diye buyurdu ve Kur'ân-ı Kerim'den bir bölüm okuyarak, dediği gibi onunla korunmuş oldu. Hz. Peygamber bu sırada: **“Sen, Kur'ân'ı okuduğun zaman seninle âhirete iman etmeyenlerin arasına gizli bir perde çekeriz”** buyruğunu okudu. Ebu Bekir (r.a.)'ın başı ucunda dur-duğu halde, Rasûlullah (sav)'ı görmedi. Ey Ebu Bekir dedi, bana haber ve-rildiğine göre, arkadaşın beni hicvetmiş bulunuyor. Hz. Ebu Bekir, bu Bey-

t'in Rabbi hakkı için hayır, o seni hicvetmedi, dedi. Bunun üzerine kadın: Kureyş de biliyor ki ben, Kureyşlilerin efendisinin kızıyım diyerek geri döndü.⁽¹⁾

Said b. Cübeyr (r.a) dedi ki: *"Ebu Leheb'in iki eli kurusun, nitekim kurudu da"* (Leheb Sûresi, 111/1) buyruğu nazil olunca, Ebu Leheb'in karısı, Peygamber (sav)'ın yanına geldi. Beraberinde Ebu Bekir (r.a) da bulunuyordu. Ebu Bekir (r.a) dedi ki: Seni rahatsız edecek sözleri sana söylemesin diye önünden uzaklaşıversen. Çünkü bu ağzı bozuk bir kadındır. Bunun üzerine Peygamber (sav): *"Hiç şüphesiz, benimle onun arasına bir engel konulacaktır"* diye buyurdu. Ebu Leheb'in karısı, Hz. Peygamber'i göremeyince Hz. Ebu Bekir'e şöyle dedi: Ey Ebu Bekir! Senin arkadaşın bizi hicvetti ha! Hz. Ebu Bekir: Allah'a yemin ederim ki o, ne şiirle konuşur, ne şiir söyler.

Bu sefer kadın: Şüphesiz ki sen de onu tasdik eden birisisin, diyerek geri dönüp gitti. Ebu Bekir (r.a): Ey Allah'ın Rasûlü! Bu kadın seni görmedi mi, diye sordu, Hz. Peygamber: *"Hayır"* diye buyurdu. *"Geri dönüp gidinceye kadar benimle onun arasında beni ondan gizleyen bir melek bulunuyordu."*⁽²⁾

Ka'b (r.a) da bu âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Peygamber (sav), müşriklerden şu üç âyet-i kerime ile gizleniyor idi. Birincisi el-Kehf Sûresi'ndeki: *"Gerçekten Biz, onların kalbleri üstüne onu iyice anlamalarına engel perdeler, kulaklarına da ağırlık koyduk"* (el-Kehf, 18/57) âyeti, en-Nahl Sûresi'ndeki: *"İşte onlar, Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir"* (en-Nahl, 16/108) âyeti ile el-Casiye Sûresi'nde yer alan: *"Kendi hevasını ilah edinmiş, bilgisine rağmen Allah'ın kendisini şaşırtmış olduğu, kulağına ve kalbine mühür vurduğu, gözü üzerine de perde gerdiği kimse hakkında ne dersin"* (el-Casiye, 45/23) âyetidir. Peygamber (sav) bu âyetleri okudu mu, müşriklerden gizlenir, onu göremez olurlardı.

Yine Ka'b (r.a) şöyle demiştir: Ben, bunları Şam halkından birisine naklettim. O da Bizans topraklarına gidip bir süre orada ikâmet etti. Daha sonra onlardan kaçtı. Onu takib etmeye koyuldular. O da bu âyet-i kerimleri okuyordu. Onun gittiği yolda onunla beraber bulundukları halde onu göremiyorlardı.

es-Sa'lebî der ki: Ka'b'dan rivâyet ettikleri bu hususu, ben de Rey halkından bir adama naklettim. O da Deylem'de esir düştü. Bir süre orada kaldıktan sonra onlardan kaçtı. Onu takibe koyuldular. O da bu âyetleri okudu. O kadar ki, onların elbiseleri onun elbisesine dokunuyor, fakat onu görmüyorlardı.

(1) el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 361; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 296-297.

(2) Bu manadaki benzer rivâyetler ve yer aldıkları kaynakları için bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 296-297.

Derim ki: Bu âyetlere, Yâsîn Sûresi'nin baş tarafından itibaren **"Artık onlar görmezler"** (Yâsîn, 36/9) buyruğuna kadar olan âyetler de ilave edilebilir. Çünkü Sirette nakledildiğine göre Peygamber (sav)'ın hicret edip Ali (r.a) da yatağında kaldığı olay ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) çıktı ve eline bir avuç toprak aldı. Yüce Allah da onların gözlerini perdeledi, onu göremez oldular. Bu toprağı Yâsîn Sûresi'nin şu âyetlerini okuyarak başlarına saçmaya başladı: **"Yâ Sîn. Hikmet dolu Kur'ân hakkı için, muhakkak sen gönderilmiş peygamberlerdensin. Dosdoğru bir yol üzerindesin, güçlü ve intikâm alıcı, çok rahmet edici tarafından indirilmedir.. Hem Biz, onların önlerinden bir sed ve ardlarından da bir sed çektik. Gözlerini de perdeledik, artık onlar görmezler"** (Yâsîn, 36/9) âyetlerini okudu. Nihâyet Rasûlullah (sav) bu âyetleri okuyup bitirince, başının üzerine toprak konmadık bir kimse de kalmayınca, gitmek istediği yere çekilip gitti.

Derim ki: Ülkemiz Endülüs'de, Kurtuba'ya bağlı Mensûr diye bilinen kalede benim de başımdan benzer bir olay geçti. Şöyle ki: Ben, düşmanın önünden kaçıyorken, düşmandan bir kenara çekildim. Aradan fazla bir zaman geçmeden iki atlı beni takib etmek üzere yola çıktılar. Açıklık bir yerde oturuyordum. Onlara karşı beni örtüp saklayacak birşey yoktu. O sırada ben de Yâsîn Suresi'nin baştafları ile Kur'ân-ı Kerim'in daha başka bölümlerini okuyordum. Yanımdan gittiler, sonra da gittikleri yerden geri geldiler. Bu arada onlardan biri diğere: Bu bir Diyeblo'dur diyorlardı. Bununla da şeytan olduğumu kastediyorlardı. Allah, onların basiretlerini köreltti ve beni göremediler. Bundan dolayı yüce Allah'a pek çok hamd-ü senalar olsun.

Âyet-i kerimede sözü geçen **"gizli bir perde"**den kastın, yüce Allah'ın onların kalplerini mühürlemesi ve bunun sonucunda Kur'ân-ı Kerimi anlayamaları, içindeki hikmeti kavrayamamaları olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. el-Hasen ise şöyle demektedir: Yani onlar, senin Kur'ân okumandan yüz çevirdikleri ve sana karşı gafil davrandıkları için, seni görmemeleri, tıpkı seninle kendisi arasında perde bulunan kimseye benzerler. Adeta onların kalpleri üzerinde bir örtü var gibidir.

Denildiğine göre bu âyet-i kerime, Kur'ân-ı Kerimi okuduğu esnada Rasûlullah (sav)'a eziyet veren birtakım kimseler hakkında inmiştir. Bu kimseler Ebu Cehil, Ebu Süfyan, en-Nadr b. el-Haris, Ebu Leheb'in karısı Um Cemil ile Huveytub idiler. Şanı yüce Allah, Kur'ân okuduğu esnada Rasûlünü onların gözlerinden saklayıp perdeledi. Onlar yanından geçiyor fakat onu görmüyorlardı. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc ve başkaları yapmışlardır. Anlam itibariyle ise birinci görüşün aynısıdır. Âyet-i kerimeden daha zahir olarak anlaşılan budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Gizli” buyruğu ile ilgili olarak iki görüş vardır. Birincisine göre bu perde, size karşı gizlidir ve siz onu göremezsiniz, ikinci görüşe göre ise bu perde size karşı arka tarafında duranları örtüp gizlemektedir. Bu durumda “mestûr (gizli)” kelimesi “sâtir (gizleyici)” anlamındadır.

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا
وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلَى أَدْبَارِهِمْ
نُفُورًا ﴿٤٦﴾

46. Onların kalpleri üzerine onu iyice anlamalarına engel perdeler gerer, kulaklarına da bir ağırlık veririz. Kur'ân'da Rabbini bir tek olarak zikrettiğin vakit nefretle arkalarına döner, giderler.

“Onların kalpleri üzerine... perdeler gerer” buyruğundaki: “(اِكْنَة) : **Perdeler**” kelimesi, (كِنَان) 'ın çoğulu olup bir şeyi örten şeye denilir ki, buna dair açıklamalar bundan önce el-En'âm Sûresi'nde (6/25. Âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“(أَنْ يَفْقَهُوهُ) : **Onu iyice anlamalarına engel**” buyruğu, “(لَا يَفْقَهُوهُ) : Onu anlamasınlar diye” anlamındadır. Ya da onu anlamalarını uygun görmediğimiz için anlamındadır. Bu da ondaki emir, nehiy, hikmet ve manaları anlamasınlar diye, demektir. Bu buyruk, Kaderiye'nin görüşünü reddetmektedir.

“**Kulaklarına da bir ağırlık veririz.**” Bir sağırlık ve bir ağırlık demek olup, ifadede hafz edilmiş kelimeler de vardır ki, “onu işitmelerine engel olarak kulaklarına...” demektir.

“**Kur'ân'da Rabbini bir tek olarak zikrettiğin vakit.**” Yani, sen Kur'ân okurken Allah'tan başka ilah yoktur, dediğinde “**nefretle arkalarına döner giderler.**” Ebu'l-Cevzâ Evs b. Abdullah dedi ki: Şeytanı, kalpten “lâ ilahe il-lallah” demekten daha çok kovan başka bir şey yoktur. Sonra da yüce Allah'ın: “**Kur'ân'da Rabbini bir tek olarak zikrettiğin vakit nefretle arkalarına döner giderler**” buyruğunu okudu.

Ali b. el-Hüseyin de: Bu, onun “Bismillahirrahmanirrahim” demesidir, demektir. Bu sözü önceden Besmele bahsinde de geçmiş bulunmaktadır.

“**Nefretle arkalarına döner giderler**” buyruğu ile müşriklerin kastedildiği söylendiği gibi, şeytanların kastedildiği de söylenmiştir.

“(نُفِرُوا) **Nefretle... giderler**” kelimesi “(نَافِرٌ): Nefretle gider” kelimesinin çoğuludur. “Şuhûd” kelimesinin şâhidin çoğulu, “kuud” kelimesinin de “kaa'id” yani oturan kelimesinin çoğulu olduğu gibi.

Bu kelime hal olarak nasb edilmiştir. Bununla birlikte bunun aynı kökünden gelmemekle birlikte fiilin te'kid edici mastarı (mef'ûl-i mutlakı) olması da mümkündür. Çünkü yüce Allah'ın: “(وَلَوْ أَرَادُوا كِبَاسًا فَكَبَسُوا عَافِيًا) **Arkalarına dönerler**” buyruğu zaten; “(نَفَرُوا): Uzaklaşıp gittiler” ile aynı anlamdadır. Bu durumda buyruk; (نَفَرُوا نَفَرًا): Nefretle arkalarına döner giderler, demek olur.

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ
نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾

47. Onlar seni dinlediklerinde neyi dinlediklerini ve o zalimler gizlice konuşurlarken: “Siz ancak büyülenmiş bir kimseye uyuyorsunuz” dediklerini pek iyi biliriz.

“**Onlar, seni dinlediklerinde neyi dinlediklerini... pek iyi biliriz**” buyruğunda yer alan; “(بِهِ): **Neyi**” deki “be” harfinin zâid olduğunu ve “(يَسْتَمِعُونَهُ): O dinledikleri” demek olduğu söylenmiştir.

Kureyşliler, Peygamber (sav)'dan Kur'ân-ı Kerim'i dinliyorlar, sonra da nefretle kaçarak -yüce Allah'ın onlar hakkında haber verdiği şekilde-: O, bir büyücüdür, büyülenmiş birisidir, diyorlardı. Bu açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır.

“**Gizlice konuşurlarken**” senin hakkında kendi aralarında gizli saklı konuşurlarken, demektir. Katade dedi ki: Onların kendi aralarındaki gizli konuşmaları: O bir delidir, o bir büyücüdür, o geçmişlerin masallarını bize getirmektedir ve benzeri sözleri idi.

Denildiğine göre bu âyet-i kerime Utbe'nin, Kureyşlilerin eşrafını hazırladığı bir yemeğe davet ettiği bir sırada inmiştir. Peygamber (sav) yanlarına girmiş, onlara Kur'ân-ı Kerim okumuş, onları Allah'ın yoluna çağırmıştı. Onlar da kendi aralarında gizlice konuşarak: O bir büyücüdür, bir delidir, demişlerdi.

Bir diğer açıklamaya göre Peygamber (sav), Hz. Ali'ye bir yemek hazırlamasını ve Kureyşli müşriklerin eşrafını bu yemeğe davet etmesini emretti. Hz. Ali denileni yaptı. Rasûlullah (sav) da yanlarına girdi ve onlara

Kur'ân-ı Kerim okuyup tevhidi kabule çağırdı. Onlara: "Lâ ilahe illallahı deyin ki, Araplar sizlere itaat etsin, Arap olmayanlar da sizin emriniz altına girsin" dedi, fakat onlar bunu kabul etmediler. Peygamber (sav)'ın söylediklerini dinliyor, ama kendi aralarında gizlice: O bir büyücüdür, o büyülenmiş birisidir, diyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi.

ez-Zeccâc da der ki: "(التَّجْوَى)": Gizlice fısıldaşmak" mastar isimdir. Yani, "(وَإِذْ هُمْ ذُو نَجْوَى)": Onlar fısıldaşmakta iken"; yani, gizlice birbirlerine söz söylerken, anlamındadır.

"Ve o zalimler" Ebu Cehil, el-Velid b. el-Muğire ve benzerleri **"gizlice konuşurlarken, siz ancak o büyülenmiş bir kimseye uyuyorsunuz, dediklerini pek iyi biliriz."** Yani siz, ancak büyü'nün kafasını karıştırdığı ve ne söylediğini bilmez hale getirdiği, o bakımdan işinin içinden çıkamayan bir kimseye tabi oluyorsunuz. Onlar bu sözleri başkaları ondan uzaklaşıp kaçsın diye söylüyorlardı. Mücahid der ki: **"Büyülenmiş"** aldatılmış demektir. Yüce Allah'ın: **"Nasıl oluyor da büyüleniyorsunuz?"** (el-Mu'minun, 23/89) Yani, siz hangi cihetten aldatılmaktasınız? buyruğuna benzer.

Ebu Ubeyde der ki: **"Büyülenmiş"**den kasıt, onun sahrı yani akciğeri vardır, demektir. O bakımdan o, yemek yemeden, içmeden duramaz, bunlara muhtaçtır. O halde o sizin gibidir, melek değildir. Araplar, bu bakımdan korkak olan bir kimseye; (انتفع سحره): Onun sahrı (akciğeri) şişti, derler. İster insan olsun, ister başka türlü canlılardan olsun, yiyen ve içen herkese "mes-hûr ve müsahhar" denilir. Şair Lebid der ki:

فإن تسألينا فيم نحن فإنا عصفير من هذا الأنعام المسحر

"Eğer bize ne halde olduğumuzu soracak olursan, gerçek bu ki, Biz bu âlemde müsahhar (yiyip içen) kuşlarız."

İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

أرانا موضحين لأمر غيب ونسحر بالطعام وبالشراب

"Bizim için gayb olan bir işe hızlıca koştüğumuzu görüyorum. Yiyerek içerek sahr oluyoruz."

Yani, gıdalanıyor ve besleniyoruz.

Âişe (r.anhâ)'dan gelen hadiste de o şöyle demektedir: Peygamber (sav)'ın hanımlarından benimle boy ölçüşecek kim var ki? Çünkü Rasûlullah (sav) be-

nim sahrım (yani akciğerlerimin hizasında bulunan göğsüm) ile boynum arasında vefat etti.⁽¹⁾

أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾

48. Senin için nasıl misaller verip dalâlete düştüklerine bir bak! Artık onlar bir daha yol bulamayacaklardır.

“**Senin için nasıl misaller verip dalâlete düştüklerine bir bak!**” buyruğu ile yüce Allah, müşriklerin yaptıklarının hayret verici bir husus olduğunu peygamberine bildirmektedir. Onlar nasıl olur da bir seferinde büyücü, bir diğer seferinde deli, bir başka seferinde şair diyorlar? “**Artık onlar bir daha yol bulamayacaklardır.**” İnsanları senden alıkoymanın yolunu bulamayacaklardır, demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, haktan sapıp uzaklaştıkları için hidâyete götüren bir yol bulamaz hale geldiler. Çıkış yolu bulamazlar, diye de açıklanmıştır. Çünkü onların delidir, büyücüdür ve şairdir sözleri arasında çelişkiler vardır.

وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا إِنْ أِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

49. Ve dediler ki: “Biz bir yığın kemik ve ufalanmış toprak olduğumuz zaman mı, biz mi yeniden yaratılıp diriltileceğiz?”

“**Ve dediler ki: Biz bir yığın kemik ve ufalanmış toprak olduğumuz zaman mı...**” Yani onlar, Kur’ân’ı ve öldükten sonra dirilişi işittikleri zaman kendi aralarında fısıldaşarak: Eğer o büyülenmiş ve aldanmış birisi olmasaydı hiç bir zaman böyle bir söz söylemezdi, dediler.

İbn Abbas dedi ki: “(الرُّفَاتُ): Toz” demektir. Mücahid de, toprak demek olduğunu söylemiştir. Bu kelime aslında kırılan, dağılan ve çürüyen herşey hakkında kullanılır. Anlam itibariyle; (الْفُتَاتُ وَالْحُطَامُ وَالرُّضَاضُ) kelimelerine benzetmektedir. Bu açıklama Ebu Ubeyde, el-Kisaî, el-Ferrâ ve el-Ahfeş tarafından yapılmıştır. Bu kökten olmak üzere; “(رُفَّتِ الشَّيْءُ رَفْتًا)”: O şey paramparça oldu” darmadağın oldu, denilir.

(1) Hz. Âişe’nin öğünme ifadeleri olmaksızın: *Buhârî*, Cenâiz 96, Fardu’l-Humus 4; Meğâzi 83, Nikâh 104; *Müslim*, Fedâilu’s-Sahâbe 84; *Müsned*, VI, 48, 121, 200.

"Biz mi yeniden yaratılıp diriltileceğiz?" buyruğu soru olmakla birlikte maksat böyle bir şeyi inkâr etmektir. (خَلْقًا); mastar (me'ûl-i mutlak) olduğundan dolayı nasb ile gelmiş olup: Yeni bir diriliş ve yaratılış demektir. Bu ise, onların ileri derecedeki bir inkârlarını dile getirmektedir.

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي
صُدُورِكُمْ ۖ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا ۖ قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ
مَرَّةٍ ۖ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ ۖ قُلْ عَسَى
أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾

50. De ki: "Taş veya demir olun;

51. "Yahut gönlünüzce büyük kabul ettiğiniz herhangi bir yaratık."
"Bizi kim diriltecek" diyecekler. Hemen de ki: "İlk defa sizi ya-
ratmış olan." Sana başlarını sallayacaklar ve: "O, ne vakit?" di-
yecekler. De ki: "Yakın olması umulur."

"De ki: Taş veya demir olun." Yani, ey Muhammed -onları âciz bırakmak maksadıyla- onlara de ki: Siz güç, kuvvet ve sertlik bakımından ister taş, ister demir olun. Taberî der ki: Yani, eğer siz yüce Allah'ın tekrar size kemik ve et yaratmasını hayretle karşılıyor iseniz, eğer gücünüz yetiyorsa kendiniz taş veya demir olunuz.

Ali b. İsa da der ki: Yani eğer sizler taş veya demir olsaydınız dahi yine Allah sizi diriltmek istedi mi O'na karşı çıkamazdınız.

Ancak burada buyruk emir şeklinde varid olmuştur, çünkü bu, karşı ta-
rafı susturucu bir delil olarak daha belîğdir.

Anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Siz, taş yahut demir olsanız da-
hi, ilkin yarattığı gibi sizi tekrar yaratır. Ve mutlaka sizi öldürür, sonra bir da-
ha diriltir.

Mücahid de şöyle demektedir: Buyruğun anlamı şudur: İsteddiğiniz şeyi olu-
nuz, mutlaka tekrar yaratılacak, iâde olunacaksınız. en-Nelhâs der ki: Bu gü-
zel bir açıklamadır. Çünkü onlar taş olamazlar. Ancak anlam şudur: Yaratı-
cılarını kabul etmekle birlikte öldükten sonra dirilişi inkâr ediyorlardı. O ba-
kımından onlara şöyle denildi: Ne isterseniz olunuz. Siz, taş veya demir olsa-
nız dahi ilkin yaratıldığınız gibi bir daha diriltileceksiniz.

“Yahut gönlünüzce büyük kabul ettiğiniz herhangi bir yaratık.” Mücahid der ki: Bununla gökleri, yeri ve dağları kastetmektedir. Çünkü bunlar insanın ruhunda büyüklükleriyle yer etmişlerdir. Katede'nin görüşünün anlamı da budur. O şöyle demişti: Ne isterseniz olunuz. Şüphesiz ki Allah sizi öldürecek, sonra da diriltecektir.

İbn Abbas, İbn Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, İbn Cübeyr ve yine Mücahid ile İkrime, Ebû Salih ve ed-Dahhâk da şöyle demektedirler: Bununla ölümü kastetmektedir. Çünkü Âdemoğlunun ruhunu ölümden daha büyük etkileyen bir şey yoktur. Umeyye b. Ebi's-Salt da şöyle demiştir:

وَلِلْمَوْتِ خَلْقٌ فِي النُّفُوسِ فَظِيمٌ

“Ve hiç şüphesiz ölüm ruhlarda çok dehşetli bir olaydır.”

Bu buyruk ile yüce Allah şunu kastetmektedir: Sizler, taş veya demirden yaratılsanız, yahut ölümün kendisi olsanız dahi, şüphesiz sizi öldüreceğim ve öldükten sonra da dirilteceğim. Çünkü sizi baştan beri kendisiyle var ettiğim kudretin aynısıyla sizi tekrar iade edeceğim. İşte yüce Allah'ın: **“Bizi kim diriltecek diyecekler. Hemen de ki: İlk defa sizi yoktan yaratmış olan”** buyruğunun anlamı budur. Hadis-i şerifte şöyle denilmektedir: “Kıyamet gününde ölüm beyaz bir koç suretinde getirilir, cennet ile cehennem arasında boğazlanır.”⁽¹⁾

Bu buyrukla öldükten sonra dirilişi kastettiği de söylenmiştir. Çünkü öldükten sonra diriliş, sizin kanaatlerinizce daha büyük bir iştir. **“Sana başlarını sallayacaklar.”** Alay ederek başlarını hareket ettirecekler.

“(نَغَضَ رَأْسَهُ يُنْغِضُ وَيَنْغِضُ نَغْضًا وَنُغْضًا)”: Başını hareket ettirdi, ettirir” demektir. Bir şeyden hayret edip şaşırmış gibi başını hareket ettirdi, manasınadır. İşte yüce Allah'ın: **“Sana başlarını sallayacaklar”** buyruğu da buradan gelmektedir. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

أَنْغَضَ نَحْوِي رَأْسَهُ وَأَقْنَعَا

“Bana doğru başını salladı ve yukarı doğru kaldırdı.”

Yine “(نَغَضَ فُلَانٌ رَأْسَهُ)”: Filan kişi başını hareket ettirdi” demektir. Fiil, hem

(1) *Buhârî*, Tefsir 19, sûre 1, Rikaak 51; *Müslim*, Cennet 40, 43; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Cenne 20, Tefsir 19. sûre 2; *İbn Mâce*, Zühhd 38; *Dârimî*, Rikaak 90; *Müsned*, II, 118, 121, 261..., III, 9.

müteaddi olur, hem olmaz. Bunu da el-Ahfeş nakletmiştir. "(نَغَضَتْ سِنَهُ)": Dişi sallandı ve yerinden çıktı" demektir. Recez vezninde şair şöyle demektedir:

ونَغَضَتْ مِنْ هَرَمٍ اسْنَانَهَا

"Ve ileri derece yaşlılıktan dişleri yerinden oynadı ve söküldü."

Bir başkası da şöyle demektedir:

لَمَّا رَأَتْنِي أَنْغَضَتْ لِي الرِّاسَا

"Beni görünce, bana başını salladı."

Bir başkası da şöyle demektedir:

لَا مَاءَ فِي الْمَقْرَاةِ إِنْ لَمْ تَنْهَضْ بِمَسَدٍ فَوْقَ الْمَحَالِ النَّغْضِ

"Eğer deve, o sallanıp duran büyük makara üzerindeki hurma lifinden yapılmış ipi kaldırmayacak (çevirmeyecek) olursa, Havuzda su namına bir şey yok demektir.

"O" yani öldükten sonra diriliş, yeniden yaratılış ve bunun vakti, "**ne vakit**" olacak "**diyecekler. De ki: Yakın olması umulur.**" O, yakın demektir. Çünkü: "(عَسَى)": **Umulur**" ifadesi, Allah tarafından tahakkuk etmesi vacip olan şey hakkında kullanılır. Yüce Allah'ın: "*Ne bilirsin? Belki de o saat* (kıyamet) *yakında kopacaktır.*" (el-Ahzâb, 33/63) buyruğu ile: "*Ne bilirsin? Saat belki de yakındır*" (eş-Şûrâ, 42/17) buyrukları buna benzemektedir. Esasen gelecek olan her şey yakın demektir.

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِنْ لَبِثْتُمْ
إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾

52. Sizi çağıracağı gün, O'na hamd ederek çağrısına uyup geleceksiniz. Ve ancak pek az bir süre kaldığınızı zannedeceksiniz.

“Sizi çağıracağı gün, O’na hamd ederek çağrısına uyup geleceksiniz” buyruğundaki “ed-Dua; (çağrı, çağırma)” bütün mahlukatın işiteceği bir söz ile Mahşere gelmek için sesleniş demektir. Yüce Allah, bu sesleniş ile onları kabirlerinden çıkmaya çağıracaktır. Bunun işitecekleri sayha (çığlık) ile olacağı da söylenmiştir. Bu çığlık, onları kıyametin gerçekleşeceği yerde toplanmaya çağırması olacaktır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: “Gerçek şu ki, kıyamet gününde sizler kendi isimlerinize ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. O bakımdan isimlerinizi güzel koyunuz.”⁽¹⁾

“O’na hamd ederek çağrısına uyup geleceksiniz.” Yani, diriltme dolayısıyla hamd edilmeyi hak ettiği için O’na hamd edeceksiniz.

Ebu Sehl dedi ki: Elhamdülillah diyerek geleceksiniz, demektir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

فإني بحمد الله لا ثوب فاجر لبست، ولا من غدرة اتقنع

“Şüphesiz ki ben, -Allah’a hamd olsun- ne fâcir bir kimsenin
elbisesine büründüm,
Ne de ahdini bozmaktan gelen bir örtü ile örtündüm.”

Yüce Allah’a dillerinizle hamd ederek geleceksiniz, diye de açıklanmıştır. Said b. Cübeyr dedi ki: Kâfirler: Seni tenzih ederiz ve Sana hamd ederiz diyerek kabirlerinden kalkacaklar ama, o günde bu itiraflarının kendilerine hiç bir faydası olmayacaktır.

İbn Abbas der ki: **“O’na hamd ederek”** buyruğu, O’nun emri ile anlamında olup: O’nun, sizin yaratıcınız olduğunu ikrar ederek geleceksiniz demektir. Katade ise, O’nu bilip tanıyarak ve O’na itaat ile geleceksiniz diye açıklamıştır. O’nun kudretiyle diye açıklandığı gibi, O’nun sizi çağırması sebebiyle geleceksiniz, diye de açıklanmıştır.

İlim adamlarımız derler ki: Sahih olan budur. Çünkü Sur’a üfürüş, kabirdekilerin kabirlerinden dışarı çıkmalarına sebeptir. Gerçekte Hakk’ın daveti ile halkın kabirlerinden çıkışından ibarettir. Nitekim yüce Allah: **“Sizi çağıracağı gün, O’na hamd ederek çağrısına uyup geleceksiniz”** diye buyurmaktadır. Onlar kabirlerinden, “Subhanekallahumme ve bihamdike” yani, Allah’ım, Seni tenzih eder ve Sana hamd ederiz, diyerek kalkacaklardır. İşte kıyamet günü öyle bir gündür ki, o günde Allah’a hamd ile başlanılacak ve Allah’a hamd ile bitirilecektir. Nitekim, yüce Allah: **“Sizi çağıracağı gün,**

(1) *Ebü Dâvûd*, Edeb 61; *Dârimî*, İsti’zân 59

O'na hamd ederek çağrısına uyup geleceksiniz" diye buyurmaktadır. Bu günün sonu hakkında da: *"Aralarında hak ile hükmedilir ve âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun denilir."* (ez-Zümer, 39/75)

"Ve ancak pek az bir süre kaldığınızı zannedeceksiniz." Bununla, iki defa Sur'a üfürüş arasındaki süre kastedilmektedir. Çünkü, iki üfürüş arasında azab olunanların azabı durdurulacaktır. Bu, kırk yıllık bir süredir ve bu süre zarfında uyuyacaklardır. İşte yüce Allah'ın: *"Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi?"* (Yâsîn, 36/52) buyruğu buna işarettir ve bu, yalnızca kâfirler hakkında sözkonusu olacaktır. Mücahid der ki: Kâfirlerin, kıyamet gününden önce bir uykuya dalışları olacak ve bunda uykunun tadını alacaklardır. Ansızın kabirdekilerin feryad edilerek çağrıldığını işitecekleri vakit, dehşete kapılmış halde kabirlerinden kalkacaklardır.

Katade de şöyle demektedir: Buyruğun anlamı, kıyamet gününü görecekləri vakit, dünyanın gözlerinde oldukça önemsizleşeceğine ve değerinin azalacağına işaret edilmektedir. el-Hasen der ki: **"Ancak pek az bir süre kaldığınızı zannedeceksiniz"** buyruğu, dünya hakkındadır. Âhirette çok uzun süreler kalacağınız için bu zanna sahip olacaksınız (demektir).

وَقُلْ لِّعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ
بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴿٥٣﴾

53. Kullarıma de ki: "En güzel olanı söylesinler. Çünkü şeytan aralarına ayrılık sokar. Gerçekten şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır."

"Kullarıma de ki: En güzel olanı söylesinler" anlamındaki buyruğun i'rabına dair açıklamalar, bundan önce (İbrahim, 14/31. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Âyet-i kerime, Ömer b. el-Hattab hakkında inmiştir. Şöyle ki: Araplardan birisi ona sövünce, Hz. Ömer de ona karşılık vermiş ve onu öldürmek istemişti. Az kalsın aralarında büyük bir fitne başgösterecekti. Bunun üzerine yüce Allah: **"Kullarıma de ki: En güzel olanı söylesinler"** buyruğunu indirdi. Bunu, es-Sa'lebî ve el-Maverâî ile İbn Atiyye ve el-Vâhidî⁽¹⁾ zikretmişlerdir.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 295

Bir başka açıklamaya göre bu âyet-i kerime, müslümanların: Ey Allah'ın Rasûlü! Onların bize yaptıkları işkence uzun süredir devam edip gidiyor. Onlarla savaşmak için bize izin ver, demeleri üzerine inmiştir. Hz. Peygamberin (sav), onların bu isteklerine: "Henüz savaşmakla emrolunmadım" demesi üzerine yüce Allah: **"Kullarıma de ki: En güzel olanı söylesinler"** âyetini indirdi. Bunu da el-Kelbî zikremiştir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Benim kendilerinin yaratıcısı olduğumu kabul etmekle birlikte puta tapan kullarıma, en güzel söz olan tevhid ve nübüvveti ikrarı söylemelerini söyle!

Tevhid hususunda kâfirlerle tartışan mü'min kullarıma, en güzel olan söz ne ise onu söylemelerini emret, anlamında olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyiniz. Sonra onlar da Allah'a bilgisizce söverler."** (el-En'âm, 6/108)

el-Hasen de şöyle demiştir: Bu, kâfirin haddi aşarak konuşmasında aşırıya gittiğinde, Allah sana hidâyet versin, Allah sana merhamet buyursun demesidir. Bu şekildeki davranış, onlara cihad emri verilmeden emredilmiştir.

Bir başka açıklamaya göre anlam şöyledir: Sen onlara, Allah'ın emrettiği şeyleri emretmelerini, yasakladığı şeyleri de yasaklamalarını söyle. Bu açıklamaya göre; âyet-i kerime hem mü'minler, hem de kâfirler hakkında umumdur. Yani, sen bunları herkese söyle demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bir kesim de şöyle demektedir: Yüce Allah bu âyet-i kerime özel olarak mü'minlere, kendi aralarında edebi elden bırakmamalarını, yumuşak söz söylemelerini, birbirlerine alçak gönüllü davranmalarını, şeytanın dürtülerini bir kenara atmalarını emretmektedir. Hz. Peygamber de: "Ve Allah'ın kulları! Kardeş olunuz" diye buyurmuştur.⁽¹⁾ Bu açıklama daha güzeldir ve buna göre âyet-i kerime muhkemdir.

"Çünkü şeytan aralarına" fesat, düşmanlığı bırakmak ve azdırmak suretiyle **"ayrılık sokar."** el-A'raf Sûresi'nin (7/200. âyet, 2. başlık) sonları ile Yûsuf Sûresi'nde (12/100. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. "(نزع بيننا)"; Aramızı bozdu, ifsad etti" demektir. Bu açıklamayı el-Yezidi yapmıştır. Başkası ise bunun, kıskırtmak, kötülüğe itmek anlamında olduğunu söylemişlerdir.

"Gerçekten şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır." Yani, düşmanlığı ileri derecededir. Yine buna dair açıklamalar, önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/168. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhârî*, Nikâh 45, Ferâiz 2, Edeb 57, 58, 62; *Müslim*, Birr 23, 24, 28-32; *Ebû Dâvûd*, Edeb 47; *İbn Mâce*, Duâ 5; *Muvatta*, Husnu'l-Huluk 14, 15; *Müsned*, I, 3, 5.

Nakledilen bir haberde de şöyle denilmektedir: Birtakım kimseler yüce Allah'ı zikretmek üzere oturdular. Şeytan, onların meclislerini kesmek kastıyla geldi, melekler onu engellediler. Bu sefer şeytan onlara yakın bir yerde oturan ve Allah'ı anmayan bir topluluğun yanına geldi, onları birbirlerine karşı kıskırttı. Bu sefer karşılıklı laf atışılar ve birbirlerinin üzerine yürüdüler. Allah'ı anan diğer kimseler: Haydi kalkalım, kardeşlerimizin arasını düzelteyim deyip kalktılar ve zikir meclislerini kesintiye uğrattılar, şeytan da buna sevinmiş oldu. İşte bu, onun düşmanlığının sadece bir parçasıdır.

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ۖ إِنَّ يَشَاءُ يَرْحَمَكُمُ أََوْ إِنَّ يَشَاءُ يُعَذِّبِكُمْ ۖ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾

54. Rabbiniz sizi en iyi bilendir. Dilerse ya size rahmet eder yahut dilerse sizi azaplandırır. Biz seni onlara bir vekil göndermedik.”

Yüce Allah'ın: **“Rabbiniz sizi en iyi bilendir. Dilerse ya size rahmet eder, yahut dilerse sizi azaplandırır”** buyruğu, müşriklere bir hitaptır. Yani: Dilerse sizi İslâm'a girmeye muvaffak kılar ve böylelikle size rahmet buyurmuş olur yahut da şirk üzere canınızı alır ve böylelikle sizi azaplandırır. Bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır. Bu buyruktaki **“en iyi bilendir”** buyruğu, “alîm: çok iyi bilendir” anlamındadır. Tıpkı “Allahu ekber: Allah en büyüktür” sözünün “Allah kebirdir (çok büyüktür)” anlamında olması gibi.

Burada hitabın mü'minlere olduğu da söylenmiştir. Yani, O dilerse Mekkâ kâfirlerinden korumak suretiyle size rahmet eder. Yahut da dilerse onları sizlere musallat kılmak suretiyle sizi azaplandırır. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır.

“Biz seni onlara bir vekil göndermedik.” Yani, onları küfre girmekten alıkoymak hususunda seni görevlendirdiğimiz gibi, onların iman etmelerini de senin eline vermedik.

Şöyle de açıklanmıştır: Biz, onlar sebebiyle sorgulanacak şekilde seni onlara kefil kılmadık. Bu açıklamayı da el-Kelbî yapmıştır. Şair de şöyle demiştir:

ذَكَرْتُ أَبَا أَرْوَى فَبَسْتُ كَأَنِّي بِرَدِّ الْأُمُورِ الْمَاضِيَاتِ وَكَئِ

“Ebbû Ervâ’yı hatırladım. Sanki ben geçmiş işleri
Geri çevirmeye vekilmişim gibi.”

Burada “kefilmişim gibi” anlamındadır.

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا
بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ ۖ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

55. Rabbin, göklerde ve yerde olanları en iyi bilendir. Andolsun ki Biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kılmışızdır. Dâvûd’a da Zebûr verdik.

Yüce Allah: “*Rabbimiz sizi en iyi bilendir*” diye buyurduktan sonra: “**Rabbin, göklerde ve yerde olanları en iyi bilendir. Andolsun ki Biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kılmışızdır**” buyruğunu, kendilerini yaratanın, onları ahlâkları, suretleri, durumları ve malları itibariyle farklı kılanın bizzat kendisi olduğunu açıklamak için tekrarlamıştır: “*Yaratan bilmez mi hiç?*” (el-Mülk, 67/14) İşte peygamberler de böyledir. Allah onların durumlarını bildiği için onların kimini kiminden üstün kılmıştır. Buna dair açıklamalar da daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/253. âyetin tefisirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Dâvûd’a da Zebûr verdik.**” Zebûr, içinde helâle, harama, farzlara ve hadlere dair ahkâm bulunmayan, yalnızca dua, Allah’a hamd ve Allah’ın şanını yüceltici buyruklar ihtiva eden bir kitaptır. Yani Bizim, Dâvûd’a Zebûr’u verdiğimiz gibi, Muhammed’e de Kur’ân verdiğimizizi inkâr etmeyin. Bu buyruk, yahudilere karşı delil getirme sadedindedir.

قُلْ اَدْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾

56. De ki: “Onu bırakıp boş yere (ilâh) zannettiklerinizi çağırın. Onlar, üzerinizdeki sıkıntıyı gideremeyecekleri gibi, değiştiremezler de.”

Yüce Allah'ın: **“De ki: Onu bırakıp boş yere (ilâh) zannettiklerinizi çağırın”** buyruğu şuna işarettir: Kureyşlilerin, kıtlık ile mübtelâ olup, Rasûlullah (sav)'a durumlarından şikâyetçi olmaları üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi. Yani, Allah'ın dışında kendilerine ibadet ettiğiniz ve ilâh olduklarınızı zannettiğiniz kimselere dua ediniz.

el-Hasen der ki: Bununla melekleri, İsa'yı ve Üzeyr'i kastetmektedir. İbn Mes'ud da: Cinleri kastetmektedir, diye açıklamıştır.

“Onlar, üzerinizdeki sıkıntıyı” Mukatil'in açıklamasına göre, yedi yıl süren kıtlığı **“gideremeyecekleri gibi”** fakirlikten zenginliğe, hastalıktan sağlığa doğru **“değiştiremezler de.”**

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ
وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ
مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾

57. Onların o tapındıkları da Rabblerine hangisi daha yakın olacak diye yol ararlar. O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten sakınılmaya değer.

Yüce Allah'ın: **“Onların o tapındıkları da”** buyruğundaki; “(أُولَئِكَ): Onlar” kelimesi mübtedadır. “(الذين): ...ları” sıfatıdır. Sıla cümlesindeki zamir ise hazf edilmiş olup; “(يدعونهم): Kendilerine tapındıkları...” takdirindedir. Yani, o kendilerine tapınılan varlıklar da **“...ararlar”** buyruğu da haberdur. Hal de olabilir. Bu durumda **“onların o tapındıkları”** haber olur. Yani, onlar başkalarını O'na ibadete davet ederler, demek olur.

İbn Mes'ud, muhatap olmak üzere “te” ile “(تدعون): Sizin o tapındıklarınız” diye okumuş, diğerleri ise haber olarak “ye” ile okumuşlardır. Ancak; “(يبتغون): **Ararlar**” kelimesinin “ye” ile okunuşunda ihtilaf yoktur.

Müslim'in Sahih'inde Tefsir bölümünde Abdullah b. Mes'ud'dan, yüce Allah'ın: **“Onların o tapındıkları da Rablerine hangisi daha yakın olacak diye yol ararlar”** buyruğu hakkında şöyle dediği kaydedilmektedir: Bunlar, daha önce kendilerine ibadet olunan cinlerden İslâm'a girmiş bir gruptur. Cinlerden bu grup İslâm'a girdiği halde, önceden onlara ibadet edenler, ibadetleri üzere devam ettiler. Bir rivâyette de şöyle denmiştir: Âyet-i kerime,

cinlerden bir kesime ibadet eden Araplar hakkında inmiştir. Bu cinler, İslâm'a girdikleri halde, onlara ibadet eden insanlar bunun farkına varmamışlardır. İşte bunun üzerine: **“Onların o tapındıkları da Rabblerine hangisi daha yakın olacak diye yol ararlar”** âyeti nazil oldu.⁽¹⁾ Yine Abdullah b. Mes'ud'dan nakledildiğine göre kastedilenler meleklerdir. Araplardan bazı kabileler onlara ibadet ediyordu. Bunu da el-Maverdi zikretmektedir.

İbn Abbas ve Mücahid de: Maksat Üzeyr ve İsa'dır, demişlerdir.

“Ararlar” Allah'a daha yakın olmayı talep ederler ve cenneti isteyerek Allah'a niyaz ederler, demektir. İşte “vesîle (yol)” da budur. Allah, bu buyruğu ile tapınan kimselerin dahi Rabblerine daha yakın olmanın yollarını aradığını bildirmektedir. **“Rabblerine”** deki zamir ise, ya ibadet edenlere, ya ibadet edilenlere, yahut da hepsine birlikte ait olan bir zamirdir. **“Tapındıkları”**ndaki zamir ibadet edenlere, **“ararlar”** daki zamir ise ibadet olunanlara aittir.

“Hangisi daha yakın olacaktır” anlamındaki buyruk ise, mübtedâ ve haberdir. Bununla birlikte bunun, **“ararlar”** daki zamirden bedel olması da mümkündür. Onların herbiri Allah'a daha yakın olmak için yol arar, demek olur.

“O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten sakınılmaya değer.” Kendisinden korkulması gereken ve hiçbir kimsenin O'ndan yana kendisini emin görmediği bir şeydir. O bakımdan O'ndan sakınmak ve korkmak gerekir.

Sehl b. Abdullah der ki: Korku ve ümit (havf ile recâ) insanın karşı karşıya kaldığı iki ayrı zaman dilimidir. Eğer bunlar birbirine eşit olurlarsa, onun halleri de dosdoğru olur. Fakat biri diğerinden ağır basarsa, öteki batıl olur.

وَأَنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا
عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

58. Kıyamet gününden önce Bizim helâk etmeyeceğimiz, yahut oldukça ağır bir azap ile azaplandırmayacağımız hiç bir ülke yoktur. Bu, o Kitapta yazılıdır.

“Kıyamet gününden önce Bizim helâk etmeyeceğimiz” kendisini tahrip etmeyeceğimiz, **“yahut oldukça ağır bir azap ile azaplandırmayacağımız**

(1) Müslim, Tefsir 28-30

hiç bir ülke yoktur.” Mukatil der ki: Salih olan ülke (halkı) ölüm ile helâk edilir. Kötü olanlar ise azab ile helâk edilirler. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Bir ülkede zina ve riba ortaya çıktı mı, artık Allah onların helâk edilmesine izin verir.

Anlamanın şu şekilde olduğu da söylenmiştir: Zulme sapmış olup helâk etmeyeceğimiz... bir ülke yoktur. *“Biz, ahalisi zalimler olmadıkça ülkeleri helâk edenler değiliz”* (el-Kasas, 28/59) buyruğu da bu açıklamayı pekiştirmektedir. Yani, müşrikler korksunlar. Çünkü kâfir olup ilahi azabın gelip çatmayacağı hiç bir ülke yoktur.

“Bu o Kitapta” yani Levh-i Mahfuzda **“yazılıdır.”** Satır satır yazıya geçirilmiştir. Satır ise, hat ve kitabet demektir ki, aslında bu kelime mastardır. Setar da bu şekildedir. Cerir şöyle demiştir:

من شاء بايعته مالي وخلعته ما تكمل التيم في ديوانهم سطرًا

“İsteyene malımı ve malımın en kıymetli olanlarını satarım
Köleler divanlarında satır satır yazıları yazıp durdukça.”

“Setar”ın çoğulu “estâr” gelir. “Sebeb”in çoğulunun “esbâb” gelmesi gibi. Bir daha da “esâtîr” şeklinde çoğul yapılır. “Satr”ın çoğulu “estur ve sutûr” gelir. Eflus ve fulûs (felsler, bozuk para) gibi.

Burada **“Kitab”**dan maksat, Levh-i Mahfuzdur.

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا
ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا
تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

59. Bizi, âyetleri göndermekten alıkoyan tek sebep, öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. İşte Semûd kavmine de gözle görülür apaçık bir belge olmak üzere o dişi deveyi verdik de bu yüzden zulmettiler. Halbuki Biz, âyetleri ancak korkutmak için göndeririz.

“Bizi, âyetleri göndermekten alıkoyan tek sebep, öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır” buyruğunda hazf edilmiş ifadeler vardır. Buyruğun takdiri (anlamı) şöyledir: Onların gösterilmesini teklif ettikleri âyetleri göndermekten bizi alıkoyan tek sebep, bu âyetleri yalanlayacakları için, kendilerinden öncekilere yapıldığı gibi bunların da helâk edilmeleridir.

Bu anlamdaki açıklamaları Katade, İbn Cüreyc ve başkaları yapmıştır. O bakımdan yüce Allah Kureyş, kâfirlerinin azabını ertelemiştir. Çünkü onlar arasında iman edecek ve yine aralarından mü'min olarak dünyaya gelecek kimseler olduğunu biliyordu. el-En'âm Sûresi'nde ve başka yerlerde, onların, yüce Allah'ın, Safa tepesini altına dönüştürmesini ve dağları etraflarından uzaklaştırmasını istedikleri geçmiş bulunmaktadır. Bunun üzerine Cibril (a.s) şöyle demiştir: “Dilersen kavminin dediği olur. Fakat iman etmeyecek olurlarsa, onlara mühlet verilmez. Dilersen de onlara mühlet verebilirsin.” Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Hayır, ben onlara mühlet verilmesini istiyorum” demişti.

“Göndermekten” anlamındaki buyruğun başında gelen ilk: “(اِنْ): **Mek:** Alıkoyma” anlamındaki fiil dolayısıyla nasb mahallindedir. İkincisi ise, **“yalanlamış olmaları”** anlamındaki lafzın başına gelen ikincisi ise ref mahallindedir.

“(بَالَايَات): Âyetleri” buyruğunun başındaki “be” harfi fazladan gelmiştir. Buna göre buyruk şu anlamdadır: Âyetleri göndermemizi engelleyen tek sebep öncekilerin yalanlamasıdır. Çünkü yüce Allah'ın herhangi bir hususta engellenmesi sözkonusu değildir. Bu ifadenin anlamı, böyle bir şeyi (isteklerini) gerçekleştirmeyeceğini mübalağa yoluyla ifade etmektir, adeta ondan alıkonmuş, engellenmiş gibi olmaktadır.

Daha sonra yüce Allah, onlardan önce âyetler gösterilmesini isteyip de onlara iman etmeyenlere yaptıklarını şöylece beyan etmektedir: **“İşte Semûd kavmine de gözle görülür apaçık bir belge olmak üzere o dişi deveyi verdik.”** Yani, Hz. Salih'in doğruluğuna, yüce Allah'ın da kudretine açık seçik ve apaydınlık bir şekilde delil olan o âyeti verdik. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-A'raf, 7/33. âyet ile Hûd, 11/62. âyet ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

“Bu yüzden zulmettirler.” Yani, o âyete, mucizeyi yalanlayarak zulmetmiş oldular. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, bu âyetin Allah tarafından gönderildiğini inkâr edip kâfir oldular, bu sebepten Allah da gönderdiği azap ile onları toptan imha etti.

“Halbuki Biz, âyetleri ancak korkutmak için göndeririz.” Bu buyruk, beş şekilde açıklanmıştır:

1- Bundan maksat, yüce Allah'ın peygamberler vasıtası ile yalanlayanları uyarıp korkutmak üzere göstermiş olduğu ibret ve mucizelerdir.

2- Bunlardan maksat, masiyetlerden korkutmak üzere intikam âyetleri (mucize ve belgeleri) dir.

3- Maksat, durumlarda görülen değişikliklerdir. Küçükken gençliğe doğru geçiş, sonra olgunluk yaşı, sonra yaşlanmak. Bundan maksat ise, hallerinin değişmesi ile gerekli ibreti almak ve böylelikle işinin akibetinden korkmaktır. Bu, Ahmed b. Hanbel (r.a)'ın görüşüdür.

4- Maksat Kur'ân-ı Kerim'dir.

5- Oldukça seri ve yaygın ölüm demektir. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ۚ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي
أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ
فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾

60. Hani sana: “Şüphesiz Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır” demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lânet edilen ağacı Biz, ancak insanlara bir fitne kıldık. Biz, onları korkutuyoruz. Fakat bu, büyük bir tuğyândan başka birşeylerini artırmıyor.

“Hani sana: Şüphesiz Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır, demiştik” buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: Burada **“insanlar”** dan kasıt, Mekkelilerdir. Onları kuşatması, onları helâk etmesidir. Yani, Allah onları helâk edecektir. Yüce Allah'ın burada bunu “mazi” lafzı ile söz konusu etmesi, gerçekleşeceğinin muhakkak oluşundan dolayıdır. Bununla **Bedir** günü ve Mekke'nin fethi günü cereyan eden ve va'dedilmiş bulunan **helâk** etmeyi kast etmiştir.

Yüce Allah'ın: **“İnsanları çepeçevre kuşatmıştır”** buyruğunun, kudreti onları çepeçevre kuşatmıştır, demek olduğu da söylenmiştir. O bakımdan onlar, Allah'ın kabzasındadırlar. O'nun meşîeti dışına çıkamazlar. Bu açıklamayı Mücahid ve İbn Ebi Necih yapmışlardır.

el-Kelbî der ki: İlmi insanları kuşatmıştır, anlamındadır. Bir diğer açıkla-

maya göre maksat, Hz. Peygamber'in, insanların onu öldürmek istemelerine karşı korunması ve böylelikle Rabbinin risaletini tebliğ etmesinin sağlanmasıdır. Yani Biz, seni onlara bir bekçi göndermedik. Aksine sana düşen tebliğde bulunmaktır. Sen, bütün gayretinle tebliğini yap. Onlara karşı da seni Biz korur, muhafaza ederiz. Onlardan hiç korkma. Sana, emrettiğim şekilde risaleti tebliğe devam et. Çünkü Bizim kudretimiz hepsini çepeçevre kuşatıcıdır. Bu anlamdaki açıklamaları el-Hasen, Urve, Katade ve başkaları yapmışlardır. **"Sana gösterdiğimiz o rüyayı... Biz, ancak insanlara bir fitne kıldık."** Yüce Allah, korkutmayı ihtiva eden Kur'ân âyetlerini indirilişini açıkladıktan sonra buna, İsrâ âyetini (mucizesini) söz konusu etmeyi eklemektedir. Bu mucize sûrenin baş taraflarında zikredilmiştir. Buhârî ve Tirmizî'de, İbn Abbas'tan, yüce Allah'ın: **"Sana gösterdiğimiz o rüyayı... Biz, ancak insanlara bir fitne kıldık"** buyruğu hakkında şöyle dediği nakledilmektedir: Bundan maksat gözle görmektir. Peygamber (sav)'a bu, Beytü'l-Makdis'e geceleyin yürütüldüğü gece gösterilmiştir. "Kur'ân'da lanet edilen ağaç ise, Zakkum ağacıdır."

Ebu İsa et-Tirmizî dedi ki: Bu sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Hz. Âişe, Muaviye, el-Hasen, Mücahid, Katade, Said b. Cübeyr, ed-Dahhak, İbn Ebi Necih ve İbn Zeyd de İbn Abbas'ın görüşündedirler. Burada sözü edilen **"fitne"** ise, önceden İslâm'a girmiş bazı kimselerin, Peygamber (sav) kendilerine geceleyin Beyti'l-Makdis'e götürüldüğünü (İsra'yı) haber verdiğinde irtidat etmeleri idi.

Buradaki **"rüya"**ın, uykuda görülen rüya olduğu da söylenmiştir. Ancak âyet-i kerime bu görüşün tutarsız olmasını gerektirmektedir. Çünkü uykuda görülen rüyada fitneyi gerektirecek birşey sözkonusu olmaz ve hiç kimse bunu inkâr etmez. İbn Abbas'tan da şöyle dediği nakledilmektedir: Bu âyet-i kerimede sözü edilen rüya, Rasûlullah (sav)'ın, Hudeybiye yolunda, Mekke'ye gireceğine dair gördüğü rüyadır. Ancak, Hudeybiye barışı ile geri çevrilince, bundan dolayı (bazı) müslümanlar fitneye (tereddüde) düştüler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi. Bir sonraki sene Mekke'ye girdi ve yüce Allah da: **"Andolsun Allah, Rasûlüne gösterdiği rüyayı hak ile tasdik etmiştir"** (el-Feth, 48/27) buyruğunu indirdi. Ancak bu yorumda da bir parça zayıflık vardır. Çünkü bu sûre Mekki'dir ve sözü edilen rüya ise Medine'de görülmüştür.

Yine İbn Abbas, -üçüncü bir rivâyete göre- şöyle demiştir: Peygamber (sav) rüyasında, Mervanoğullarının, minberi üzerine maymunlar gibi üşüştüğünü

(1) *Buhârî*, Tefsir 17. sûre 9; *Tirmizî*, Tefsir 17. sûre 4. Sadece "rüya" ile ilgili açıklamalarla: *Müsned*, I, 221, 370.

görmüş ve bundan rahatsız olmuştu. Bunun üzerine; bundan kasıt, onlara verilen dünyalıktır denilince, üzüntüsü gitti. Ancak Mekke'de onun minberi yoktu. Bununla birlikte Mekke'de iken Medine'deki minberini rüyada görmesi de mümkündür.

Bu üçüncü yorumu aynı şekilde Sehl b. Sa'd (r.a) da yapmıştır. Sehl dedi ki: Bu rüyadan kasıt şudur: Rasûlullah (sav), Umeyyeoğullarının, minberine, maymunlar gibi üşüşüğünü gördü. Bundan dolayı kederlenir oldu. O günden itibaren vefat ettiği vakte kadar güldüğü görülmedi. Bu âyet-i kerime inerek bunun, onların mülkü ellerine geçirip yükseleceklerini ve Allah'ın bunu da insanlara bir fitne ve bir sınanma vesilesi kılacağını haber vermek üzere indi.

el-Hasen b. Ali de, Muaviye'ye bey'ati ile ilgili olarak irad ettiği hutbesinde: *"Bilmiyorum, belki de o sizin için bir imtihandır, bir süreye kadar bir faydalanmadır."* (el-Enbiya, 21/111) âyetini okumuştur. İbn Atiye der ki: Bu yorum su götürür. Çünkü böyle bir rüyanın kapsamına Hz. Osman da, Ömer b. Abdülaziz de, Muaviye de girmez.

"Ve Kur'ân'da lanet edilen ağacı" ifadesinde takdim ve tehir vardır. Yani Biz, sana gösterdiğimiz rüyayı da, Kur'ân'da lanet olunan ağacı da ancak insanlara bir fitne-kıldık, demektir.⁽¹⁾

Bunun, fitne oluşuna gelince, Kureyş kâfirleri bu ağaç ile korkutulunca Ebu Cehil alay olmak üzere şöyle dedi: Şu Muhammed sizleri, taşları yakan bir ateş ile tehdit etmekte, sonra da bunun ağacı bitirdiğini iddia etmektedir. Oysa bizim bildiğimiz ateş ağacı yer, bitirir. Diğer taraftan bizim Zakkum diye bildiğimiz şey ancak hurma ve tereyağından ibarettir. Daha sonra Ebu Cehil bir cariyeye emir vererek, hurma ve tereyağı hazırlattı, arkadaşlarına da: Haydi zıkkımların, dedi.

"Bizim Zakkum diye bildiğimiz şey, sadece hurma ve tereyağıdır" sözünü söyleyenin, İbnü'z-Ziba'râ olduğu da söylenmiştir. Çünkü o: Allah yurdunuzda Zakkumu artırsın. Çünkü, Yemenlilerin ağzında Zakkum, tereyağı ile hurma demektir.

Her ikisinin de böyle bir sözü söylemiş olmaları mümkündür. Bu söz sebebiyle bazı zayıf (akıllı) kimseler fitneye düşmüşlerdir. Allah, Peygamberi-ne İsrâ'yı ve Zakkum ağacını ancak bir fitne ve bir deneme aracı kıldığını haber vermektedir. Bunun sonucunda da Allah'ın indinde kâfir olacağı bilinen kimseler kâfir olsun, iman edeceği bilinen kimseler de tasdik etsin diye.

(1) Âyetin nazımında "fitne kıldık" ifadesi, gösterilen rüya hakkında zikredildikten sonra "ve Kur'ân'da lanet edilen ağacı da" anlamındaki buyruk da ona atf edildiğinden, böyle bir takdim ve tehir bulunduğu açıklaması yapılmıştır.

Nitekim, rivâyet edildiğine göre Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'a, İsrâ'nın gerçekleştiği gecenin sabahında şöyle denilmiş: Senin arkadaşın, dün gece Büytü'l-Makdis'ten geldiğini iddia etmektedir. Hz. Ebu Bekir: Öyle bir şey demişse, andolsun ki doğru söylemiştir, dedi. Ona: Sen onun sözlerini işitmeden önce mi onu tasdik ediyorsun? denilince, o: Sizin akıllarınız nerede? Ben onun semadan getirdiği haberini tasdik ediyorum. Beytü'l-Makdis'e dair getirdiği haberi nasıl tasdik etmeyeyim ki? Halbuki sema Beytü'l-Makdis'ten çok, pek çok uzaklardadır, diye cevap vermişti.

Derim ki: Bu haberi İbn İshak zikretmekte olup, ifadesi şöyledir: (İbn İshak) dedi ki: Bana, Peygamber (sav)'ın İsrâ'sı ile ilgili olarak Abdullah b. Mes'ud, Ebu Said el-Hudri, Âişe, Muaviye b. Ebi Süfyan, el-Hasen b. Ebi'l-Hasen, İbn Şihab ez-Zührî, Katade ve onların dışında kalan ilim ehlinde ve Ebu Talib'in kızı Um Hani'den Rasûlullah (sav)'ın İsrâ'sı ile ilgili olarak ulaşan sözler arasında bu hadiste bir araya gelen (ittifak arz eden, birbirlerini destekleyen) hususlar vardır. Onların her birisi, Peygamber (sav)'ın İsrâ'ya gidişi ile ilgili olarak bazı hususları anlatmıştır. Hz. Peygamberin İsrâ'sı ve bu hususta ondan nakledilenler, bir bela (imanın denenmesi), arındırma, yüce Allah'dan kudreti ve egemenliği hususundaki emirlerinden bir emir (işlerinden bir iş) olup, onda özlü akıl sahiplerine bir ibret vardır. İman edip tasdik eden ve yüce Allah'ın emrini yakîn ile kabul eden kimseler için de bir hidâyet, bir rahmet ve bir sebat olmuştur. Peygamber (sav), Allah'ın dilediği şekilde geceleyin yürütüldü ve Onun istediği gibi oldu. Ona, dilediği şekilde âyetlerinden göstereceğini diye gerçekleşti. Nihâyet Peygamber, Allah'ın emri ve uçsuz bucaksız saltanatından gördüklerini gördü. Dilediğini yaptığı uçsuz bucaksız kudretinden, diledikleri şeyler ona gösterildi. Abdullah b. Mes'ud'dan bana ulaştığına göre o şöyle dermiş: Rasûlullah (sav)'a Burak -ki bu, ondan önceki peygamberlerin üzerine bindiği ve ön ayaklarını gözünün değdiği en son noktaya koyan bir binektir- getirildi ve Hz. Peygamber ona bindi. Sonra arkadaşı onunla birlikte sema ile arz arasındaki âyetleri kendisine göstermek üzere onunla birlikte çıktı. Nihâyet Beytü'l-Makdis'e ulaştı. Orada bir grup peygamber ile birlikte İbrahim, Musa ve İsa'yı buldu. Onun için toplanmış bulunuyorlardı. Onlara namaz kıldırıldı, sonra ona üç kap getirildi. Birisinin içinde süt, diğerinin içinde şarap, ötekini içinde de su vardı. Rasûlullah (sav) dedi ki: "Bana bu kaplar sunulduğu vakit, birisinin şöyle dediğini işittim: Eğer suyu alırsa o da suya boğulur, ümmeti de suya boğulur. Eğer şarabı alırsa o da azar, ümmeti de azar. Eğer sütü alırsa, o da hidâyete kavuşturulur ümmeti de hidâyete kavuşturulur. Bunun üzerine ben de süt kabını aldım ve içtim. Cibril de bana: "Ey Muhammed, sen de hidâyete iletildin, ümmetin de hidâyete buldu" dedi.

İbn İshâk (devamla) dedi ki: el-Hasen'den bana anlatıldığına göre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben, Hicr'de uyuyorken Cibril (a.s) yanıma geldi. Ayağıyla beni dürttü. Kalkıp oturdum, fakat hiçbir şey görmedim. Tekrar yattım. İkinci bir defa yanıma geldi ayağıyla beni dürttü. Yine oturdum, hiç bir şey görmedim. Tekrar yattım. Üçüncü bir defa bana geldi, yine ayağıyla beni dürttü. Ben de oturdum. Pazumdan beni yakaladı. Onunla birlikte ayağa kalktım. Mescid'in kapısına doğru çıktık. Katır ile eşek arası, beyaz renkli, baldırlarında -kendileriyle ayaklarını ittiği- iki kanadı bulunan ve ön ayaklarını gözünün değdiği en son noktaya koyan bir binek ile karşılaştırdım. Ona bindim. Sonra (Cebrail) benimle çıktı. Ne o beni ileri geçiyordu, ne ben onu geçiyordum."

İbn İshak dedi ki: Katade'den de bana nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'dan bana şöyle dediği nakledildi: "Binmek üzere ona yaklaştığımda serkeşlik etti. Cibril, yelesi üzerine elini koyduktan sonra, utanmıyor musun yaptığından ey Burak? Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'den önce Allah nezdinde ondan daha değerli herhangi bir kul sana binmiş değildir, dedi. Utancından Burak'tan terler boşandı, sonra sakinleşti ve ben de sırtına bindim."

el-Hasen de hadisinde şunları söylemiştir: Rasûlullah (sav) yoluna devam etti, Cibril de onunla birlikte yoluna devam etti. Nihâyet Beytü'l-Makdis'e ulaştı. Orada İbrahim, Musa ve İsa'yı bir grup peygamber ile birlikte buldu. Rasûlullah (sav) onlara imam olup onlara namaz kıldırdı. Sonra birinde şarap, diğerinde de süt bulunan iki kap getirildi. Rasûlullah (sav) süt kabını aldı ve ondan içti. Şarap kabına da ilişmedi. Cibril ona şöyle dedi: Sen de fitrata iletildin, ümmetin de fitrata iletildi. Ve size şarap haram kılındı.

Daha sonra Rasûlullah (sav) Mekke'ye geri döndü. Sabah olduğunda erkenden Kureyşlilerin yanına vardı ve onlara durumu haber verdi. İnsanların pek çoğu, Allah'a yemin ederim bu apaçık bir durumdur. Allah'a yemin olsun ki kervan, Mekke'den Şam'a sürekli bir ay yol teperek gider. Bir ay gider ve bir ayda da dönerler. Muhammed ise bu mesafeyi tek bir gecede alıyor ve yine Mekke'ye geri dönüyor. Bunun üzerine önceden İslâm'a girmiş pek çok kimse irtidat etti. Bazıları da Ebu Bekir'e giderek: Ne dersin arkadaşın hakkında ey Ebu Bekir, dediler. O, bu gece Beytü'l-Makdis'e gidip orada namaz kıldığını ve Mekke'ye geri döndüğünü söylüyor. Ebu Bekir es-Sıddik (r.a) dedi ki: Siz ona iftira ediyorsunuz, deyince onlar: Hayır, işte mes-cidde bulunuyor ve bunu insanlara anlatıyor, dediler. Bu sefer Ebu Bekir şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki, eğer o böyle bir söz söylediye hiç şüphesiz doğru söylemiştir. Bundan hayret etmenizi gerektiren ne var? Allah'a yemin ederim, o bana gece veya gündüzün kısacık bir anında semadan yeryü-

züne haberin kendisine geldiğini bildiriyor ve ben de onu tasdik ediyorum. Bu ise sizi hayrete düşüren bu husustan daha ileridir.

Daha sonra Ebu Bekir, Rasûlullah (sav)'ın yanına gitti ve: Ey Allah'ın Peygamberi dedi. Sen, bunlara bu gece Beytü'l-Makdis'e gittiğini söyledin mi? Hz. Peygamber: "Evet" diye buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir şöyle dedi: Ey Allah'ın Peygamberi, onun bana niteliklerini anlat. Çünkü ben oraya gitmiştim, dedi. el-Hasen (devamla) dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "(Beytü'l-Makdis) önüme kaldırılıp getirildi ve ben ona bakar oldum." Rasûlullah (sav), Ebu Bekir'e, Beytü'l-Makdis'in niteliklerini anlatmaya koyuldu, Ebu Bekir (r.a) da doğru söyledi. Şahidlik ederim ki muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün diyordu. Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'e Beytü'l-Makdis'in herhangi bir tarafını anlattıkça, o da doğru söyledi, şahidlik ederim ki, muhakkak sen Allah'ın Rasûlüsün, diyordu.

(el-Hasen) dedi ki: Nihâyet, Hz. Peygamber sözlerini bitirince, Ebu Bekir (r.a)'a da şunları söyledi: "Ve sen de ey Ebu Bekir! Sıddîk'sin." İşte Hz. Peygamber o gün ona "sıddîk" adını verdi. el-Hasen (devamla) dedi ki: Yüce Allah bundan dolayı İslâm'dan irtidat eden kimseler hakkında da: **"Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lanet edilen ağacı, Biz ancak insanlara bir fitne kıldık. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu büyük bir tuğyandan başka bir şeylerini artırmıyor"** buyruğunu indirdi. İşte bu, el-Hasen'in, Rasûlullah (sav)'ın İsra'sı ile ilgili hadisidir. Katade'nin anlattığından da ona bazı bölümler dahil olmuştur.⁽¹⁾

(İbn İshak) İsra ile ilgili diğer hususları Siret'inde daha önce adı anılan kimselerden naklederek zikretmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Bu ağaç Umeyyeoğullarıdır. Peygamber (sav) da el-Hakem'i sürgüne göndermişti. Ancak bu, sonradan uydurulmuş zayıf bir sözdür. Çünkü sûre Mekke'de inmiştir, böyle bir yorumun doğru olma ihtimali uzaktır. Ancak bu âyet-i kerimenin Medine'de indiği kabul edilirse uygun görülebilir, fakat böyle bir şey sabit olmuş değildir. Âişe (r.anha) da Mervan'a şöyle demişti: Allah senin babana, sen daha onun sulbünde iken lanet etmiştir. İşte o bakımdan sen de Allah'ın lanetinden bir parçasın.⁽²⁾

Daha sonra yüce Allah: **"Ve Kur'ân'da lanet edilen ağacı"** diye buyurmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de bu ağacın lanetinden söz edilmemiştir. Ama, yüce Allah kâfirleri lanetlemiştir, onlar da bu ağacı yiyeceklerdir. Yani, Kur'ân-ı Kerim'de ağaçtan yiyecek olanlar lanetlenmiştir.

(1) İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Dimaşk 1417/1996, II, 29-31.

(2) *Buhârî*, Tefsir 46. sûre 1'de Mervân'ın, Abdurrahman b. Ebî Bekir'den aleyhinde Kur'ân âyetinin (el-Ahkâf, 46/17) indiğini iddia etmesi üzerine, Hz. Âişe'nin onu reddeden cevabı yer almakta; ancak "lanet"ten söz etmemektedir.

Bunun, Arapların hoş olmayan, tiksiniilen ve zararlı olan her bir yiyeceğe "lanetli" demeleri kabilinden olma ihtimali de vardır. İbn Abbas der ki: Lanet olunan ağaç, şu diğer ağaçlara sarmaş dolaş olup o ağaçları kurutan ağaçtır ki, bununla keşût (küsküt otu, bağ boğan diye bilinen ot)'u kastetmektedir.

"Biz onları" zakkum ile **"korkutuyoruz. Fakat bu"** korkutma, **"büyük bir tuğyândan"** küfürden **"başka bir şeylerini artırmıyor."**

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ
 ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾ قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي
 كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ
 ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾

61. Hani Biz meleklerle: "Âdem'e secde edin" demiştik. Onlar da -İblis müstesnâ- secde etmişlerdi. "Ben, bir çamur olarak yarattığın kişiye secde eder miyim?" demişti.
62. "Benden şerefli kıldığın şu kişi var ya! Eğer beni kıyamet gününe kadar geciktirirsen, onun soyunu -pek azı müstesnâ olmak üzere- mutlaka emrim altına alırım" demişti.

Şeytanın insanın düşmanı olduğundan daha önceden söz edilmiş idi. Burada söz Âdem'e gelerek: **"Hani Biz meleklerle: Âdem'e secde edin, demiştik"** diye buyurulmaktadır. Yani, sen müşriklerin sapıklıkta devam etmeleri, Rabblerine karşı azgınlık etmeleri, İblis'in, Rabbine isyan edip secde etmeyi kabul etmeyişi ve o söylediği sözlerini de hatırla. Söylediği sözler ise yüce Allah'ın: **"İblis müstesnâ secde etmişlerdi. Ben, bir çamur olarak"** yani çamurdan **"yarattığın kişiye secde eder miyim, demişti"** buyruklarında dile getirilmektedir. Bu soru inkârî bir istifhamdır. Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgili yeterli açıklamalar, bundan önce el-Bakara Suresi (2/31. âyet) ile el-En'âm Sûresi'nde 6/11 ve 12. âyetlerde) geçmiş bulunmaktadır.

İblis dedi ki: **"Benden şerefli"** yani, üstün **"kıldığın şu kişi var ya."** Çünkü İblis, ateş cevherinin, çamur cevherinden daha hayırlı olduğu görüşüne sahipti. Ancak o, cevherlerin esas itibariyle birbirinin dengi olduğunu bilmiyordu. Buna dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/12.

âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**İkram:** Şerefli kılmak”; övülen herşeyi kuşatıcı bir isimdir. Buyrukta hazf edilmiş ifadeler olup takdiri şöyledir: Benden daha şerefli kılmış olduğun şu varlık hakkında bana haber ver. Sen beni ateşten, onu çamurdan yaratmışken ne diye onu benden üstün kıldın? Buradaki bu ifadelerin hazf edilmesi, işitenin bunları bildiğinden dolayıdır. Hazf edilmiş ifadelerin takdiri-ne iltiyaç olmadığı da söylenmiştir. Yani: Şu benden üstün kıldığın kişi var ya, hiç şüphesiz ben ona şunları şunları yapacağım, anlamındadır.

“(**لَاخْتِكُنْ**) **Mutlaka emrim altına alırım**” ifadesi, İbn Abbas’ın açıklamasına göre, mutlaka ben onların üzerine egemenlik kuracağım, demektir. el-Ferrâ da böyle açıklamıştır. Mücahid ise, ben onları çepeçevre kuşatacak, avucumun içine alacağım, diye açıklamıştır. İbn Zeyd, onları saptıracağım, demiştir. Bu açıklamalar anlam itibariyle birbirine yakındır. Yani, azdırmak ve saptırmak suretiyle onun soyundan gelecek olanları kökten imha edeceğim, onları önüme katıp sürükleyeceğim. Araplardan da “çekirgelerin, ekinin tamamını yiyip bitirmeleri halini anlatmak için” -aynı kökten olmak üzere-: (**إِخْتَكَّ الجراد الزرع**) tabirini kullandıkları rivâyet edilmektedir.

Anlaman, şöyle olduğu da söylenmiştir: Hiç şüphesiz ben onları dilediğim tarafa sürükleyeceğim ve istediğim şekilde onları arkamdan çekip götüreceğim. Bu da Arapların; “(**حَنَكَ الفرس أحنيكه وأحنيكه حنكاً**) : Atın ağzına yuları takıp çektim, çekerim” tabirinden alınmıştır. (**احتكه**) da aynı anlamdadır. Birinci açıklama da buna yakındır. Çünkü çekirgeler ekinlerin üzerine hanekleriyle (çeneleriyle) yürürler ve zarar verirler. Şair de şöyle demiştir:

أشكو إليك سنةً قد أجحفت جهداً إلى جهدٍ بنا وأضعفت
* وأحتكت أموالنا واجتلفت *

“Ben sana bizi çokça zarara sokup sıkıntıdan
Sıkıntıya düşüren ve zayıf koyan,
Mallarımızı ne varsa hepsini alıp götüren ve bütünüyle yok eden
bir (geçirdiğimiz) yıldan şikâyet ediyorum.”

“**Pek azı müstesnâ**” Yani, benim şerrimden korunanlar müstesnâ. Bunlar ise yüce Allah’ın: “*Muhakkak Benim kullarım üzerinde senin hiç bir tasallutun olmaz*” (el-Hicr, 15/42) buyruğunda sözünü ettiği kimselerdir. İblis bunu zannına binaen söylemişti. Nitekim yüce Allah: “*Andolsun, İblis onların aleyhindeki zannını gerçekleştirmişti*” (Seb’e, 34/20) diye buyurmaktadır. Yahut da o bunu beşerin tabiatı gereği onlarda birtakım arzu ve isteklerin de yerleştirileceğini bildiği için ya da bunu meleklerin: “*Sen orada fesat çıkar-*

tacak bir kimseyi mi yaratacaksın?" (el-Bakara, 2/30) sözlerine binaen de söylemiş olabilir.

el-Hasen der ki: İblis'in böyle bir zanna sahip olması, Âdem (a.s)'a vesvesesini telkin ettiğinde, (karşı durmak konusunda) her hangi bir azmini görmemiş olmasından dolayıdır.

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً
مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾

63. Buyurmuştu ki: "Haydi git. Onlardan kim sana uyarsa, şüphesiz ki cehennem hepinizin cezasıdır. Hem de tam bir ceza!"

"Buyurmuştu ki: Haydi git." Bu, talhkir edici bir emirdir. Yani, bütün gücünü ortaya koy. Biz sana mühlet vermiş bulunuyoruz.

"Onlardan kim sana uyarsa" Âdem'in zürriyetinden sana kim itaat ederse, **"şüphesiz ki cehennem hepinizin cezasıdır. Hem de tam bir ceza!"**

Mücahid ve başkalarından nakledildiğine göre eksiksiz ve yeterli bir ceza, demektir.

Buradaki: "(مَوْفُورًا); **Tam**" kelimesi, mastar olarak (meful-i mutlak olarak) nasb edilmiştir. "(وَفَرْتَهُ أَفْرُهُ وَفَرَأُ)": Onu artırdım, artırırım" denilir.

Yine "(يَفِرُ وَفُورًا)": Mal, bizatihi arttı, artar" denilir. İsm-i faili; (وافر) şeklinde gelir. O halde bu fiil hem لازم, hem müteaddidir.

وَاسْتَفْزِرْ مَنْ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمُ بِخَيْلِكَ
وَرَجْلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ
الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾

64. "Onlardan gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat. Onlara karşı atlılarınla, piyadelerinle gürültü çıkararak baskın düzenle. Mallarına, evlatlarına ortak ol. Onlara vaadlerde bulun." Fakat şeytan onlara bir aldatıştan başka ne vaad eder?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Şeytanın Sesine Kulak Verenler:

“(وَاسْتَفْزِرُ)”: **Yerinden oynat**” anlamındaki kelime, ayağını bulunduğu yerden kaydır, onu hafife al, demektir. Asıl anlamı, kesmektir. Nitekim; “(تَفَزَّرَ الثوبُ): Kumaş parçalandı” ifadesi de buradan gelmektedir. Sen onu, haktan koparmak suretiyle yerinden kaydır, demektir.” (أَسْفَزَهُ الْخَوْفُ): Korku, o kimseyi hafife aldı” anlamındadır. “(قَعْدٌ مُسْتَوْفِرٌ)”: Rahat olmayan bir şekilde oturdu” demektir.

Buradaki **“yerinden oynat”** emri, aciz bırakmak içindir. Yani senin gücün kimseyi saptırmaya yetmez, kimsenin üzerinde herhangi bir otoriten sözkonusu değildir, istediğini yap.

2. Şeytanın Sesi:

“Sesinle” buyruğundaki şeytanın sesinden kasıt, -İbn Abbas’tan gelen açıklamaya göre- yüce Allah’a isyan etmeye çağıran herbir sebeptir. Mücahid’e göre ise şarkı, zurnalar (çalgı aletleri) ve eğlencedir. ed-Dahlhâk’e göre zurna (ve çalgı) sesidir. Âdem (a.s), Habil’in oğullarını dağların üzerine, Kabil’in çocuklarını da alt taraflarına yerleştirmişti. Aralarında güzel kızlar da vardı. Mel’un şeytan zurnaya üfleyerek onları neşelendirdi. Kendilerini tutamayarak yoldan saptılar ve zina ettiler. Bunu el-Ğaznevî nakletmektedir.

“Sesinle” buyruğunun, vesvesenle anlamında olduğu da söylenmiştir.

3. Şeytanın Atlıları ve Piyadeleri:

“Onlara karşı atlılarınıla, piyadelerininle gürültü çıkararak baskın düzenle” buyruğundaki; (الْإِجْلَابُ)’ın asıl anlamı, sürenin gürültülü bir şekilde önündekileri sürmesi, demektir. “(الْجَلْبُ وَالْجَلْبَةُ): Sesler” demektir. Şeddeli olarak; “(جَلَبُوا): Sesler çıkardılar, bağırıştılar” tabiri de burdan gelmektedir. “(جَلَبْتُ الشَّيْءَ إِلَى نَفْسِي): Bir şeyi kendime çektim” ile; “(اجْتَلَبْتُهُ): Onu kendime çektim” aynı anlamdadır. “(اجْلَبْ عَلَى الْعَدُوِّ إِجْلَابًا): Düşmana karşı (güç, kuvvet) topladı” demektir.

Buyruğun anlamına gelince: Sen, onlara karşı gücün yettiği kadarıyla her türlü hileni bir araya getir. Müfessirlerin çoğunluğu da şöyle demektedir: Bununla, ister binek üzerinde olsun, ister piyade olsun Allah’a isyan yolunda yürüyen herkes kastedilmektedir. İbn Abbas, Mücahid ve Katade şöyle demektedirler: Şeytanın, cin ve insanlardan atlıları ve piyadeleri vardır. Allah’a isyan uğrunda savaş veren binekli, bineksiz herkes İblis’in atlıları ve piya-

deleri arasında yer alır.

Said b. Cübeyr ve Mücahid de İbn Abbas'dan şöyle dediğini rivâyet ederler: Allah'a isyan uğrunda yol alan bütün atlılar ile Allah'a isyan uğrunda yol alan bütün piyadeler, haramdan kazanılmış her bir mal ve her fahişenin çocuğu şeytana aittir.

“(الرَّجُل) : Piyadeler” kelimesi, “(راجل) : Piyade” kelimesinin çoğuludur. “(صَاحِب) : Arkadaşlar” kelimesinin; (صاحب) 'ın çoğulu olduğu gibi.

Hafs bu kelimeyi, “cim” harfini esreli olarak okumuştur ki, (“cim” harfinin sakin okunuşu ile birlikte) iki ayrı söyleyiştir ve “piyade” anlamında; (رَجُل) ile (رَجَل) denilir. İkrime ve Katade ise, çoğul olarak; (ورجالك) diye okumuşlardır.

4. Mal ve Evlatlarda Şeytanın Ortaklığı:

“**Mallarına, evlatlarına ortak ol.**” Yani, bu hususta kendine ortaklık sağla. İblis'in mallarda ortaklığı, Allah'a masiyet uğrunda harcanmalarıdır. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bunlar, helal olmayan yollardan ellerine geçirdikleri mallardır. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. İbn Abbas der ki: Bundan kasıt, haram kıldıkları Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm diye bilinen develerdir. Katade de böyle açıklamıştır. ed-Dahhâk ise maksat, putlarına kestikleridir, diye açıklamıştır.

Çocuklar ile ilgili olarak da bunların zina mahsülü çocuklar oldukları söylenmiştir ki, Mücahid, ed-Dahhak ve Abdullah b. Abbas böyle demişlerdir. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre bunlar, öldürdükleri ve haklarında türlü cinâyet ve günahlar işledikleri çocuklardır. Ondan nakledilen bir başka açıklama da, bu çocuklara Abu'l-Haris, Abdu'l-Uzza, Abdu'l-Lat, Abdu's-Şems ve buna benzer isimler vermeleridir. Bir diğer açıklamaya göre, çocuklarını küfür boyasına boyamalarıdır. Nihâyet çocuklarını yahudi ve hristiyan yaptılar. Tıpkı hristiyanların çocuklarını özel sularına batırmaları (vaftiz) gibi. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Beşinci bir görüş, Mücahid'den rivâyet edilen açıklamadır: Kişi, hanımı ile cima ettiğinde Allah'ın adını anmayacak olursa, cinni, onun organı üzerinde **katlanır** ve onunla cima eder. İşte yüce Allah'ın: “*Bunlara onlardan önce ne bir insan dokunmuştur, ne de bir cin*” (er-Rahman, 55/56, 74) buyruğu bunu kastetmektedir ki, ileride gelecektir.

Âişe (r.anha)'dan rivâyet edilen hadiste şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Sizin aranızda yabancılaştırmış kimseler vardır.” Ben: Ey Allah'ın Rasûlü! Yabancılaştırmış kimseler ne demektir? diye sordum, şöyle buyurdu: “Bunlar, cinlerin de kendilerinde ortak olduğu kimselerdir.”

Bunu, et-Tirmizi el-Hakim, "*Nevâdiru'l-Usul*" adlı eserinde rivâyet etmiştir.

el-Herevî der ki: "Bunlara yabancılaşmış kimseler (muğarribin)" denilmesinin sebebi, bunlarda yabancı bir damarın bulunmasından dolayıdır. et-Tirmizi el-Hakim de şöyle demiştir: Cinlerin de çeşitli hususlarda Âdemoğlu ile yarışmaları ve karışmaları sözkonusudur. Cinler arasından Âdemoğulları ile evlenenler de vardır. Sebe' kiralıçesi Belkıs'ın ebeveyninden birisi cinlerden idi. İleride bunun açıklaması inşaallah gelecektir.

5. Şeytanın Boş Vaadleri:

"Onlara vaadlerde bulun." Yani, sen onları yalan ve asılsız kuruntulara boğ. Kıyamet yoktur, hesap yoktur, telkinlerinde bulun. Eğer hesap da cennet de, cehennem de varsa bile başkalarına göre sizin cennetlik olmanız daha önceliklidir. Yüce Allah'ın: "(Şeytan) *onlara vaadlerde bulunur, olmayacak kuruntulara düşürür. Oysa şeytan kendilerini aldatmaktan başka bir şey vadetmez*" (en-Nisa, 4/120) buyruğu da bu pekiştirmektedir ki, buradaki "aldatma"dan kasıt, batıl ve asılsız vaadler demektir.

"Onlara vaadlerde bulun" buyruğunun, onlara kötülük yapmak isteyenlere karşı yardım vaadinde bulun, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Bu da şeytana tehdit ve azap ile korkutmak üzere verilmiş bir emirdir. Bunun, şeytanın da ona uyanların da hafife alınması anlamında bir emir olduğu söylenmiştir.

6. Çalgı Aletleri, Şarkı ve Eğlence:

Âyet-i kerimede, zurnaların (çalgı âletlerinin), şarkı ve eğlencenin haram olduğuna delil olacak ifadeler vardır. Çünkü Mücahid'in açıklamasına göre, **"onlardan gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat, onlara karşı... gürültü çıkararak baskın düzenle"** buyruğu bunu anlatmaktadır. Şeytanın sesi, yahut fiili ve onun hoş ve güzel gördüğü şeylerden uzak durmak vaciptir. Nafi'in, İbn Ömer'den rivâyetine göre o, bir seferinde bir zurna sesi işitmiş, bunun üzerine parmaklarıyla kulaklarını tıkamış, devesini, ey Nafi' ey Nafi', işitiyor musun diye yolun dışına çıkartarak sürmüştü. Nafi' diyor ki: Ben evet dedikçe o aynı şekilde yoluna devam etti, nihâyet ona hayır deyince ellerini indirdi ve tekrar devesini yola çevirerek; ben Rasûlullah (sav)'ı, bir çobanın zurna sesini işitip de benim yaptığım gibi yaptığını gördüm, dedi.⁽¹⁾

(1) *Ebû Dâvûd*, Edeb 52.

İlim adamlarımız der ki: İtidal sınırları dışına çıkmayan bir sese karşı uygulamaları bu olduğuna göre, ya bugünün insanların şarkı ve çalgılarına karşı tavırları ne olabilirdi? İleride yüce Allah'ın izniyle Lukman Sûresi'nde (31/6. âyet, 3. başlıkta) daha geniş açıklamalar gelecektir.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَى بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

65. “Benim gerçek kullarım üzerinde senin hakimiyetin yoktur. Vekil olarak Rabbin yeter.”

“Benim gerçek kullarım üzerinde senin hakimiyetin yoktur” buyruğu ile ilgili olarak, İbn Abbas: Bunlar mü'minlerdir, demiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Hicr, 15/42 buyruğunun tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Vekil olarak” İblis'in kabul edebileceği türden davranışlara karşı koruyucu, onun hile, tuzak ve kötü desiselerine karşı da muhafaza edici olarak “Rabbin yeter.”

رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾

66. Rabbiniz, lütfundan arayasınız diye sizin için denizde gemileri yürütendir. Şüphesiz O, size karşı çok merhametlidir.

“Rabbiniz, lütfundan” önceden (el-Bakara, 2/198. âyette) de geçtiği gibi ticaretlerle “arayasınız diye sizin için denizde gemileri yürütendir.”

Buyrukta geçen: “(الإِجْءَاءُ): **Yürütmek**” gütmek, sürüklemek demektir. Nitekim yüce Allah'ın: “(أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا): Görmez misin ki, Allah bulutları sürüyor” (en-Nûr, 24/43) buyruğunda aynı fiil kullanılmıştır Şair de şöyle demektedir:

يا أيها الراكب المُرْجِي مطيته سائل بني أسد ما هذه الصَّوْتُ

“Ey bineğini süren ve Esedoğullarına:

Bu sesler ne oluyor? diye soran süvari!”

“Gemilerin sürülmesi (yürütülmesi)” ise, yumuşak esen rüzgâr ile götürülme-leridir. Burada; “(الْفَلَكَ): **Gemiler**” kelimesi çoğuldur. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/64. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Deniz (bahr)” tatlı veya tuzlu olsun, oldukça fazla miktardaki suya denilir. Ancak bu isim, çoğunlukla tuzlu sular hakkında kullanılır.

Bu âyet-i kerime yüce Allah’ın nimetlerine ve kulları üzerindeki lütuflarına dikkat çekmektedir. Yani, Rabbiniz sizlere şu şu nimetleri ihsan eder, o halde O’na ortak koşmayınız.

“Şüphesiz O, size karşı çok merhametlidir.”

وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا
نَجَّيْكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾

67. Denizde size bir sıkıntı dokunduğu zaman, O’ndan başka taptığınız herkes kaybolur. Fakat O sizi kurtarıp karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür.

“Denizde size bir sıkıntı dokunduğu zaman” buyruğundaki “(الضر): **Sıkıntı**” kelimesi, hem suda boğulmak, hem de suyun akıntısıyla sürüklemenin durması endişesinin sebep olduğu korkuları kapsayan bir lafızdır. Ayrıca oldukça çalkalanması ve dalgalanması halindeki dehşetli hallerini de kapsar. “O’ndan başka taptığınız herkes kaybolur” buyruğundaki “(ضل): **Kaybolur**” lafzı, telef olur ve yitirilir, yok olur, demektir. Bu ise, Allah’tan başka ilah diye ibadet olunan, dua olunan herkes için tahkir edici bir ifadedir.

Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Kâfirler, putlarının şefaatçi olacaklarına, putlarının bir üstünlük ve meziyetlerinin bulunduğu inanırlar. Halbuki onların her birisi -fıtratı ile red olunması imkânsız bir şekilde- biliyor ki, bu putların büyük ve sıkıntılı hallerde yapacak hiçbir şeyleri yoktur, hiçbir etkileri söz konusu değildir. Yüce Allah bu hususta bütün çarelerin ortadan kalktığı, denizin böyle bir halini hatırlatarak onları konu üzerinde düşündürmektedir.

“Fakat O, sizi kurtarıp karaya çıkarınca” yine ihlastan **“yüzçevirirsiniz. Zaten insan”** burada kâfir insan kastedilmektedir **“çok nankördür.”**

İnsanın, tabiat itibariyle -Allah'ın korudukları kimseler müstesna- nimetlere karşı çok nankör olduğu söylenerek de açıklanmıştır. Buna göre buradaki **“insan”** cins isim olur.

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْشِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا
ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾

68. Peki, kara tarafından sizi yere geçirmesinden, yahut üzerinize çakıl taşları yağdıran bir kasırga göndermesinden emin mi oldunuz? Sonra kendinize hiç bir vekil de bulamazsınız.

“Peki, kara tarafından sizi yere geçirmesinden... emin mi oldunuz?” Yüce Allah, bu buyruğu ile denizden, denizdeki tehlikelerden kurtulacak olsalar dahi, karada da onları helâk etmeye kadir olduğunu beyan etmektedir.

“(الْخُسْف) : Yere geçirilmek” yerin herhangi birşey ile birlikte aşağı doğru göçmesi demektir. Dibi yıkılan kuyuya: (بئر خسيّف); kafadan içeri doğru girmiş göze: (عين من الماء خاسفة) denilir. Yine suyu çekilmiş pınara da: (خُسْفَتِ الشَّمْسُ) denilir. Güneş, yeryüzünde görülmeyecek (tutulacak) olursa, (خُسْفَتِ الشَّمْسُ) denilir.

Ebû Amir der ki: **“(الْخُسْف) :** Taşlar arasında açılan ve suyu kesintisiz bol kalan kuyu” demektir. Bunun çoğulu: (خُسْف) şeklinde gelir.

“(جانب البر) Kara tarafı” ise, yerin bir tarafı demektir. Onu bu şekilde nitelendirmesinin sebebi, oranın yere geçirilmesinden sonra taraf olmasından dolayısıdır. Aynı şekilde kara bir taraf, deniz bir başka taraftır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bunlar, deniz kıyısında bulunuyorlardı. Denizin kıyısı ise kara tarafıdır. Deniz kıyısında bulundukları sırada denizin dehşet ve tehlikelerinden yana güvenlik içinde idiler. Şanı yüce Allah, denizden dolayı korktukları şeylerden onları sakındırdığı gibi, karada bulundukları sırada kendisinden yana kendilerini emniyette gördükleri şeyden de onları korkutmaktadır.

“Yahut üzerinize çakıl taşları yağdıran bir kasırga...” Ebu Ubeyde ve el-Kutebî'nin açıklamasına göre küçük taşlar atan oldukça şiddetli fırtınalı bir rüzgâr **“göndermesinden emin mi oldunuz?”** Katade der ki: Bu buyruk ile

kastedilen, Lût kavmine yapıldığı gibi onlara semâdan atılacak taşlardır. Nitekim dolu yağdıran buluta “hâsib” denildiği gibi, toprak ve küçük taş getiren rüzgâra da “hâsib ile hasibe” de denilir. Şair Lebid de şöyle demektedir:

جَرَّتْ عَلَيْهَا أَنْ خَوَتْ مِنْ أَهْلِهَا أَذْيَالُهَا كُلُّ غَصُوفٍ حَصِيبِ

“Çakıl taşları kaldırarak şiddetlice esen her fırtına
-Ahalisi orayı boşalttı diye- üzerlerinden eteklerini çekip sürüdü.”

el-Ferezdak da şöyle demektedir:

مُسْتَقْبِلِينَ شَمَالَ الشَّامِ يَضْرِبُنَا بِحَاصِبٍ كَنَدِيفِ الْقَطَنِ مَثُورِ

“Şam’ın kuzeyine yönelmiş kimseler olarak bizleri darmadağın olmuş
Ve atılmış pamuk gibi çakıl taşı kaldırmış bir fırtına ile dövüyor.”

“**Sonra kendinize hiç bir vekil**” Allah’ın azabından sizi koruyacak koruyucu ve bir yardımcı **“de bulamazsınız.”**

أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا
مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ
تَبِيعًا ﴿٦٩﴾

69. Yoksa O’nun, sizi tekrar oraya döndürüp üstünüze şiddetli bir fırtına yollamasından ve sonunda nankörlüğünüz yüzünden sizi suda boğmasından emin mi oldunuz? Sonra bize karşı onun öcünü alacak kimse bulamazsınız.

“Yoksa O’nun, sizi tekrar oraya” yani denize **“döndürüp üstünüze şiddetli bir fırtına yollamasından... emin mi oldunuz?”** buyruğundaki: “(القَاصِفُ): **Şiddetli fırtına**”: Şiddetle kırıp geçiren, şiddetli rüzgâr demektir. Bu kelime, “(قَصَفَ الشَّيْءَ يَقْصِفُهُ): Bir şeyi şiddetle kırıdı, kırar” dan gelmektedir. “(القَصْفُ); Kırmak” demektir.

Mesela “ (قصفت الريح السفينة) : Rüzgâr gemiyi kırıp geçirdi” demek olup, “ (ريح قاصف) : Şiddetli, kırıp geçiren rüzgâr”; “ (رعد قاصف) : Şiddetli gürültülü, sesli gök gürültüsü” demektir. “Gök gürültüsü ve başka şeylerin şiddetli olarak ses çıkarmaları” fiilinin mastarı; (قصفاً) şeklindedir. “ (القصف) : Kırık, dökük, ufalanmış ağaçlar” demektir. “ (التقصف) : Kırılmak, dökülmek” anlamındadır. (القصف) ; aynı zamanda oyun ve eğlence anlamına da gelir. Denildiğine göre bu kelime(nin bu anlamı) müvelled'dir.⁽¹⁾

“Ve sonunda nankörlüğünüz yüzünden” küfür ve inkârınız sebebiyle “sizi suda boğmasından emin mi oldunuz?”

İbn Kesir ile Ebu Amr, “**sizi yere geçirmesinden**” anlamındaki buyruğu, “ (نُخِيفُ بِكُمْ) : Sizi yere geçirmemizden”; “**yahut üzerinize... göndermesinden**” anlamındaki buyruğu, “ (أَوْ تُرْسِلُ عَلَيْكُمْ) : Yahut üzerinize göndermemizden”; “**sizi... döndürüp**” anlamındaki buyruğu, “ (أَنْ نُعِيدَكُمْ) : Sizi döndürmemizden”; “**üstünüze... yollamasından**” anlamındaki buyruğu, “ (فَتُرْسِلُ عَلَيْكُمْ) : Üstünüze yollamamızdan” şeklinde; “**suda boğmasından**” anlamındaki buyruğu, “ (فَتُغْرِقُكُمْ) : Suda boğmamızdan” şeklinde, her beş yerde de tazim anlamı veren nûn” ile (birinci çoğul şalıv) diye okumuşlardır. Buna sebep ise; “ (علينا) : **Bize karşı**” anlamındaki buyruktur. Diğerleri ise hep “ye” ile (mealde gösterildiği şekilde) okumuşlardır. Bu okuyuşa sebep ise, bundan (iki) önceki âyet-i kerimede geçen: “ (إياها) : Ondan...” buyruğudur.

Ebu Cafer, Şeybe, Ruveys ve Mücahid ise, “**sizi suda boğmasından**” anlamındaki kelimeyi rüzgârın sıfatı olmak üzere; “ (فَتُغْرِقُكُمْ) : (O rüzgârın) sizi suda boğmasından” diye okumuşlardır. el-Hasen ve Katade'den ise, “ (فَيُغْرِقُكُمْ) : Sizi iyiden iyiye suda boğmasından” şeklinde “ra” harfî şeddeli olmakla birlikte “ye” ile okumuşlardır.

Ebu Cafer ise, hem burada hem de Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği diğer yerlerde: “ (الرياح) : Fırtınalar, rüzgârlar” diye okumuştur.

Bir görüşe göre; “ (القاصف) : Şiddetli fırtına” karada helâk eden şiddetli rüzgâr; “ (العاصف) : Kasırga” ise, denizde, suda boğan fırtına demektir. Bu açıklamayı el-Maverdî nakletmiştir.

“Sonra da bize karşı onun öcünü alacak kimse bulamazsınız.” Mücahid, buradaki; “ (تَبِيعاً) : **Öc alacak kimse**” kelimesini, intikâm alacak kimse diye açıklamıştır. en-Nehhâs bu kelime intikâm almak ile ilgilidir. Aynı şekilde herhangi bir intikâm veya bunun dışında (benzeri) bir talepte bulunan herkeşe; (تَبِيعَ وَتَابِعَ) denilir. Nitekim “ (فَاتَّبَاعَ بِالْمَعْرُوفِ) : **Örfe uyarak istesin**” (el-Bakara, 2/178) ifadesi de buradan gelmektedir.

(1) Müvelled, insanların rivâyet asrından sonra eskiden beri kullandıkları lafızdır. (el-Mu'cemu'l-Vasît, -ilk baskının mukaddimesi- s.16)

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾

70. Andolsun ki Biz, Âdemoğullarını şerefli ve üstün kıldık. Onlara, karada ve denizde taşıyacak vasıtalar verdik. Kendilerine hoş ve temiz rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan oldukça üstün kıldık.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık⁽¹⁾ halinde sunacağız:

1. Âdemoğullarının Üstünlüğü:

Yüce Allah, daha önce sözü geçen korkutmaları dile getirdikten sonra, Âdemoğulları üzerindeki nimetini bir daha beyan ederek: **“Andolsun ki Biz, Âdemoğullarını şerefli ve üstün kıldık...”** diye buyurmaktadır.

“(كرما): **Şerefli ve üstün kıldık**” fiili, “(كرم): Şerefli ve üstün oldu” fiilinden mudaaf (ikinci harfi olan “re” şeddelenmiş)dir. Biz, onlara bir şeref ve bir üstünlük verdik demektir. Buradaki kerem (şeref ve üstünlük), eksikliğin nefyedilmesi anlamında olup, mâlî kerem (cömertlik) anlamında değildir.

Bu şerefli ve üstün oluşun (kerâmet)’in kapsamına, onların uzun boylu, güzel suretli olarak yaratılması, Âdemoğlu dışında hiç bir canlının kendi irade, kasıt ve tedbiri (işlerini düzenlemesi) yoluyla gerçekleştirilmesi mümkün olmayacak şekilde karada ve denizde taşınmaları da bunun kapsamına girmektedir. Ayrıca onlara, yüce Allah’ın tahsis ettiği yiyecekler, içecekler ve giyecekler de buna dahildir. Bu hususlarda hiç bir canlı, Âdemoğullarının sahip olduğu geniş imkânlarla sahip kılınmamıştır. Çünkü bütün canlılar arasında mal kazanma, elbise giyinme ve çeşitli terkiplerden yapılmış yiyecekleri yeme imkânına yalnızca Âdemoğulları sahiptir.

Diğer bütün canlıların yapabildikleri azami iş, ya çiğ et yemektir, ya da çeşitli şeylerin karışımı olmayan sade şeyler yemektir.

Taberî de, bir grup ilim adamından naklettiğine göre, şerefli ve üstün oluş, insanın eliyle yemesidir. Diğer canlılar ise ağızları ile yerler. Bu açıklama İbn Abbas’dan da rivâyet edilmiştir. Bunu el-Mehdevî ile en-Nehhas zikretmektedir. el-Kelbî ve Mukatil de bu görüştedir ve bunu el-Maverdî nakletmektedir.

(1) Görüleceği gibi başlıklar dörttür.

ed-Dahlhâk da şöyle demiştir: Allah, Âdemoğullarını konuşma ve ayırt etme gücü (akıl) ile onları şerefli ve üstün kılmıştır. Atâ da der ki: Boylarının mutedil ve dik olmasıyla güzel surete sahip olmalarıyla onları üstün ve şerefli kılmıştır.

Muhammed b. Ka'b der ki: Muhammed (sav)'ı onlardan kılmakla üstün kılmıştır. Bir diğer görüşe göre yüce Allah, erkekleri sakallarıyla, kadınları da zülüfleriyle üstün ve şerefli kılmıştır. Muhammed b. Cerir et-Taberi de der ki: İnsanları diğer yaratıklara egemen ve diğer yaratıkları da insanlara müsahhar kılmıştır. Söz ve yazı ile üstün kılındıkları da söylendiği gibi, kavrayış ve temyiz (ayırt etme gücü ve akıl) ile üstün kılındıkları da söylenmiştir.

Doğru ve muteber kabul edilmesi gereken görüş şudur: Esasen üstünlük, mükellef oluşun esası olan akıl iledir. Akıl sayesinde Allah bilinip tanır ve akıl ile O'nun sözü kavranılır. Akıl sayesinde Allah'ın nimetlerine ve peygamberlerinin tasdikine ulaşılır. Şu kadar var ki, kuldun bütün istenenler yalnız akılla yerine getirelemediğinden dolayı onlara bir de peygamberler gönderilmiş, kitaplar indirilmiştir. Şeriatın misali güneştir, aklın misali de gözdür. Göz açılıp sağlıklı görme imkânına sahipse güneşi görür ve eşyanın detay çizgilerini idrâk eder.

Daha önce naklettiğimiz görüşlerin kimisi kimisinden daha kuvvetlidir. Bununla birlikte yüce Allah, bazı canlılarda Âdemoğlundan daha üstün bir takım özellikler vermiş bulunmaktadır. Atın yürümesi, işitmesi ve görmesinin, filin kuvvetinin, arslanın kahramanlığının, horozun cömertliğinin ileri derecede oluşu gibi. O bakımdan, üstünlük ve şerefli kılınıp, açıkladığımız gibi ancak akıl iledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2. Meleklerin İnsan ve Cinlere Üstünlüğü Söz konusu mudur?

Bir kesim şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, meleklerin insanlara ve cinlere üstün kılınmış olmalarını gerektirmektedir. Çünkü yüce Allah'ın: "*Mukarreb melekler de...*" (en-Nisa, 4/172) buyruğu bunu gerektirmektedir.

Ancak, âyet-i kerimeden böyle bir hükmün anlaşılması söz konusu değildir. Aksine burada üstünlük insanlarla cinler arasında söz konusudur. Bu âyet-i kerimede yüce Allah, Âdemoğullarına diğer canlılar arasında özellikle vermiş olduğu üstünlükleri saymaktadır. Cinlerin büyük çoğunluğu fazilet itibariyle daha aşağıdadır. Melekler ise, fazilet itibariyle daha aşağıda bulunan çoğunluğun dışındadır. Âyet-i kerime onları söz konusu etmemektedir. Aksine, meleklerin daha faziletli olma ihtimali de anlaşıldığı gibi, bunun aksi ihtimal de anlaşılabilir, fazilet itibariyle birbirlerine eşit oldukları anlamı da çıkartılabilir. Özetle söylenecek olursa, bu meselede kat'i bir şey söyle-

mek oldukça zordur. Bazıları tıpkı bir takım peygamberlerin diğerlerine üstün ve faziletli olduğu hususunda söz söylemekten çekindikleri gibi, bu konuda da söz söylemekten çekinmişlerdir. Çünkü hadis-i şerifte: “Peygamberler hakkında birinin diğerinden daha hayırlı olduğunu ileri sürmeyin⁽¹⁾ ve beni Metta oğlu Yunus’tan daha üstün tutmayın”⁽²⁾ denilmektedir. Ancak bu, bu hususta bir delil olarak gösterilemez. Çünkü Kur’an-ı Kerim’de peygamberler arasında fazilet ve üstünlük farkı olduğuna dair açık nas bulunmaktadır. Biz bunu el-Bakara Sûresi’nde (2/253. âyetin tefsirinde) açıkladık. Melekler ile mü’min kişi arasındaki fazilete dair açıklamalarımızı da yine (el-Bakara, 2/33. âyet, 3. başlıkta) hatırlatmış bulunuyoruz.

3. Hoş ve Temiz Rızıklar Dolayısıyla Üstünlük:

“Kendilerine hoş ve temiz rızıklar verdik.” Yani lezzetli yiyecekler ve içecekler ihsan ettik. Mukatil der ki: Yağ, bal, tereyağı, hurma ve helva ihsan ettik. Başkalarının rızıkına gelince, onların da saman, kemik ve benzeri şeylerle rızıklandığını görmektesiniz.

“Ve onları yaratıklarımızın çoğundan oldukça üstün kıldık.” Hayvanlara, davarlara, yırtıcı hayvanlara ve kuşlara, onlara galip gelmek, onları tasarruf altına almak suretiyle üstün kıldığımız gibi, mükâfat, amellerin karşılığının görülmesi, hafıza, ayırt etme gücü ve feraset gibi niteliklerle de üstün kıldık.

4. Hoş ve Temiz Yiyeceklerden Mahrumiyet:

Bu âyet-i kerime, Âişe (r.anha) dan rivâyet edilen şu hadisi reddetmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Kendi nefislerinizi hoş yiyeceklerden mahrum ediniz. Çünkü şeytan bu gibi kimselerin damarlarında yürüyecek gücü kendisinde bulamaz.” Sufilerin pek çoğu hoş ve temiz şeyleri yemeyi terketmeye bunu delil göstermekle birlikte, bunun hadis diye bir aslı yoktur. Çünkü Kur’an-ı Kerim bunu reddetmekte olduğu gibi, sabit sünnetde de bir kaç yerde de açıklandığı üzere- buna muhalif hususları dile getirmektedir.

Ebu Hâmid et-Tûsî (el-Gazzali) şunları nakletmektedir: Sehl, bir süre Arabistan kirazı (sedir) ağacı yaprağı ile beslenir idi. Üç yıl süre ile döğül-müş incir yaprağı yedi.

İbrahim b. el-Benna da şunu nakletmektedir: Ben İhmîm’den İskenderiy-

(1) *Buhârî*, Husumât 1. Diyât 32; *Müslim*, Fedâil 163; *Ebü Dâvûd*, Sünne 13; *Müsned*, III, 31, 33.

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 35, Tefsir 4. sûre 26, 6. sûre 4, Tevhid 50; *Müslim*, Fedâil 166, 167; *Ebü Dâvûd*, Sünne 13; *Tirmizî*, Salât 20.

ye'ye kadar Zunnûn ile arkadaşlık ettim. İftar vakti gelince ben, beraberimde bulunan bir ekmek ve bir miktar tuz çıkardım, sonra ona: Buyur dedim. Bana tuzun döğülmüş mü diye sordu, evet deyince, sen asla iflah olamazsın dedi. Bu sefer ben azık torbasına baktım ne göreyim, çok az miktarda kavrulmuş arpa unundan ağzına atıyordu. Ebu Yezid şöyle demiştir: Kırk yıl süreyle Âdemoğullarının yediklerinden hiçbir şey yemedim.

Bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımız ise şöyle demektedir: Bu, kişinin kendisini zorlaması caiz olamayan işlerdendir. Çünkü yüce Allah, Âdemoğlunu buğday ile şerefli ve üstün kılmış, onun kabuk ve fazlalıklarını da davarlarına ayırmıştır. Dolayısıyla saman yiyerek davar ve hayvanların rızıklarına ortak olmak sahih olmaz. Kavrulmuş arpa unu ise bağırsaklarda sancı yapar. İnsan yalnızca arpa unu ve kalın tuz yemeye kalkışacak olursa bu sefer tabiatında sapmalar görünür. Çünkü arpa unu soğuk ve kurutucudur. Tuzun kendisi kuru ve kabz edicidir. Bu özelliği ile de beyine ve göze zarar verir. Nefis kendisini kıvamda tutacak şeylere meylettiği halde de o şeylerden alıkonulacak olursa bu sefer, şanı yüce Allah'ın hikmetini reddetmek suretiyle karşı koymuş olur. Daha sonra bu, bedene zararlı olur. O bakımdan böyle bir fiil, şeriata da akla da muhaliftir.

Bilindiği gibi beden Âdemoğlunun bineğidir. Eğer bu bineğe gereken itina ve şefkat gösterilmeyecek olursa, maksuda ulaştıramaz. İbrahim b. Et-hem'den rivâyet edildiğine göre o, bir seferinde tereyağı, bal ve beyaz ekmek satın almış. Ona bütün bunları mı alıyorsun denilince, şu cevabı vermiş: Bulduğumuz zaman erkek adamların yediği gibi yeriz. Bulmayacak olursak yine erkekler gibi sabrederiz.

es-Sevrî et, üzüm ve pelte yer, sonra da namaza kalkardı. Seleften, benzeri durumlar çokça nakledilmiştir. Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Maide (5/87. âyet, 1. başlık ve devamında); el-A'raf (7/32. âyet, 1. başlık ve devamında) sûrelerinde ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

Birinci husus eğer onların bu şekilde yaptıkları sahih ise, bu dinde aşırıya gitmektir. *"Kendiliklerinden ortaya koydukları ve Bizim kendilerine farz kılmadığımız"* (el-Hadid , 57/27) türden bir ruhbanlıktır.

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ
فَأُولَئِكَ يَفْرَحُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾

71. O gün, her sınıf insanı imamları ile çağırırız. Kimin kitabı sağ eline verilirse onlar kitaplarını okurlar ve onlara hurma çekirdeği iplikçisi kadar zulmedilmez.

“O gün, her sınıf insanı imamları ile çağırırız” buyruğu ile ilgili olarak Tirmizî, Ebu Hureyre'den rivâyet ettiğine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Onlardan birisi çağırılır ve kitabı sağ eline verilir. Boyu altmış zira uzatılır, yüzü ağartılır, başı üzerine parıl parıl parlayan inci bir taç konulur. O da arkadaşlarının yanına geri döner. Onu uzaktan görürler ve: Allah'ım, bu kişi bizim yanımıza gelsin ve bu kişiyi bizim için mübarek kıl, derler. Nihâyet yanlarına varır ve şöyle der: Sizden her birinize bunun gibi (bir mü-kâfat bulunduğu) müjdesini veriyorum. (Hz. Peygamber devamla) buyurdu ki: Kâfire gelince yüzü karartılır, boyu Âdem sûretinde altmış zira uzatılır ve ona bir taç giydirilir. Arkadaşları da onu görürler ve: Bunun şerrinden Allah'a sığınırız, Allah'ım, bunu yanımıza getirme, derler. Ancak o yanlarına varır ve: Allah'ım onu bizden uzaklaştır, derler. O, Allah da sizi uzaklaştırsın. Sizden herbir kimseye bunun gibi (bir ceza) vardır, der.” Ebu İsa der ki: Bu, hasen garip bir hadistir.⁽¹⁾

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: “*Her ümmeti diz çökmüş göreceksin, her ümmet kitabına çağırılacak: Bugün de sizlere, işleye geldiğiniz amellerinizin karşılığı verilecektir*” (el-Câsiye, 45/28) buyruğudur.

Kitaba da “**imam**” adı verilir. Çünkü amellerinin ne olup ne olmadığının bilinmesi için kitaba başvurulacaktır.

İbn Abbas, el-Hasen, Katade ve ed-Dahlîhâk da “**imamları ile**” buyruğunu, “**kitapları ile**” diye açıklamıştır. Yani, onlardan her bir kimseyi içinde amellerinin yazılı bulunduğu kitabı ile çağıracağız. Buna delil ise: “**Kimin kitabı sağ eline verilirse**” buyruğudur.

İbn Zeyd: Onlara indirilen kitap ile çağırırız, diye açıklamıştır. Yani, her bir insan dünyada iken okuduğu kitabı ile çağırılacaktır. Tevrat'a mensup olanlar Tevrat ile, Kur'an'a mensup olanlar Kur'an ile çağırılacaklar ve: Ey Kur'an ehli! Ne işler yaptınız? Sizler, bunun emirlerine uyup yasaklarından kaçındınız mı diye sorulacak; diğerlerine de benzeri şekilde sorular yönelecektir.

Mücahid de: “**İmamları ile**” buyruğu, Peygamberleri ile çağırırız demektir, demiştir.

İmam (önder) kabul olunarak kendisine uyulan kimse demektir. Ve şöyle denilir: İbrahim (a.s.)'a uyanları getiririz, Musa (a.s.)'a uyanları getiririz. Bir de şeytana uyanları getiririz, putlara uyanları getiririz denilir. Hak ehli aya-

(1) Tirmizî, Tefsir 17. sûre 6.

ğa kalkar ve sağ ellerine kitaplarını alırlar. Batıl ehli de ayağa kalkar ve kitaplarını sol ellerine alırlar. Katade de böyle açıklamıştır.

Ali (r.a) da, çağlarının önderleri ile çağırılacaklardır, diye açıklamıştır. Peygamber (sav)'dan da, yüce Allah'ın: **“O gün, her sınıf insanı imamları ile çağırırız”** buyruğu hakkında şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Herkes kendi zamanlarının imamı ile Rabblarının kitabı, Peygamberlerinin de sünneti ile çağırılacaktır.”⁽¹⁾ İbrahime uyanları getiriniz, Musa'ya uyanları getiriniz, İsa'ya uyanları getiriniz, Muhammed -hepsine en üstün salat ve selam olsun- uyanları getiriniz, demektir. Hak ehli ayağa kalkar ve sağ ellerine kitaplarını alırlar. Yine şeytana uyanları getiriniz, sapıklığın önderlerine uyanları getiriniz. Hidâyet önderi ile sapıklığın önderi kimseleri getiriniz” diyecektir.

el-Hasen ve Ebu'l-Âliye de şöyle demişlerdir: **“İmamları ile”** buyruğundan kasıt, amelleri ile çağırırız demektir. İbn Abbas da böyle demiştir. Şöyle denecek: Haklarındaki takdirlere razı olanlar nerede? Kendilerine yasak kılınan şeyleri işlemeyip sabredenler nerede?

Mezhepleri ile çağırılacaklardır, diye de açıklanmıştır. Dünya hayatında iken, imam kabul ettikleri kimseler ile çağırılacak, ey Hanefi, ey Şafiî, ey Mu'tezili, ey Kaderi -ve buna benzer- diye çağırılacaklar. Hayır, şer, hak veya batıl, kendisine uydukları kişiye nisbet edilerek çağırılacaklardır. Ebu Ubeyde'nin konu ile ilgili açıklamasının anlamı da budur. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Sadaka ehli kimseler sadaka kapısından, cihad ehli kimseler cihad kapısından çağırılacaklardır... Bunu ifade eden uzunca bir hadis vardır.⁽²⁾

Ebu Sehl der ki: Namaz kılan kişi filan, oruç tutan kişi filan nerede denilir. Bunun da aksi olarak filan tef çalıcısı, filan laf alıp götüreren kişi nerededir, diye seslenilecektir.

Muhammed b. Ka'b der ki: **“İmamları ile”** anneleri ile çağırırız, demektir. Çünkü imam; “(مَامٍ): Önde olan”ın çoğuludur. Hükemâ da şöyle demişlerdir: Bunda üç türlü hikmet vardır. Birincisi İsa dolayısıyla, ikincisi Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in şerefini ortaya çıkarmak için, üçüncüsü ise veled-i zinaların rezil olmamaları için.

Derim ki: Ancak bu görüş su götürür. Çünkü İbn Ömer'den gelen sahih hadiste o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah, kıyamet gününde öncekileri de sonrakileri de bir araya getirdikten sonra, ahidini bo-

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V. 317.

(2) *Buhârî*, Savm 4, Fedâilu's-Sahâbe 5; *Müslim*, Zekât 85, 86; *Tirmizî*, Menâkıb 16; *Nesâî*, Siyâm 43; *Muvattâ*, Cihâd 49

zan herkes için bir bayrak dikilecek ve: Bu filan oğlu filanın ahline hainliğidir, denilecek.” Bu hadisi Müslim ve Buhârî rivâyet etmişlerdir.⁽¹⁾

Hadiste geçen: “Bu, filan oğlu filanın hainliğidir” ibaresi, insanların âhirette kendilerinin ve babalarının isimleriyle çağırılacağına delildir. Bu da: Ancak annelerinin adı ile çağırılacaklar ve böylelikle de babalarının kötü halleri setredilmiş olunacaktır, diyenlerin kanaatlerini reddetmektedir.

“**Kimin kitabı sağ eline verilirse**” buyruğu, “**imamları ile**” buyruğunun, “kitapları ile” anlamında olduğunu söyleyenlerin görüşlerini pekiştirmektedir. Aynı şekilde yüce Allah’ın: “*Biz, her şeyi bir imam-ı mübinde* (apaçık bir önder kitapta) *tesbit etmişizdir*” (Yasin, 36/12) buyruğu da bunu pekiştirmektedir.

“**Onlar, kitaplarını okurlar ve onlara hurma çekirdeği iplikçığı kadar zulmedilmez**” buyruğundaki (fetîl) **iplikçik**, hurma çekirdeğinin yarığında ki ince fitildir. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi’nde (4/49. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

72. Kim bunda kör ise o âhirette de kördür. Yol itibariyle de en şaşkındır.

“**Kim bunda**” bu dünyada ibret almaktan ve hakkı görmekten yana “**kör ise o, âhirette**” âhîret ile ilgili hususlarda “**de kördür.**”

İkrime dedi ki: Yemenlilerden bir grup gelerek, İbn Abbas’a bu âyet-i kerime hakkında soru sordular, o da onlara şöyle dedi: Ondan önce geçen: “*Rabbiniz, lutfundan arayasınız diye sizin için denizde gemileri yürüten-dir... çoğundan oldukça üstün kıldık*” (el-İsrâ, 66-70) buyruklarını okuyunuz. İbn Abbas dedi ki: Kim bu nimetler ve görmüş olduğu bu âyetlere rağmen kör kalacak olursa o, âhirette de görmeyen bir kör olacak ve yolca daha sapık olacaktır.

Anlaman şöyle olduğu söylenmiştir: Kim, dünya hayatında yüce Allah’ın kendisine ihsan etmiş olduğu nimetlere karşı kör kalırsa o, âhîret nimetlerine karşı da kördür.

Şu anlama geldiği de söylenmiştir: Kendisine mühlet verilen, genişlik ve-

(1) Daha önce de birkaç defa geçmiş ve kaynakları gösterilmiş bulunan bu hadisin yer aldığı bazı yerler: *Buhârî*, Cizye 22, Edeb 99, Hiyel 9, Fiten 21; *Müslim*, Cihâd 8, 10-17; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 150; *Tirmizî*, Siyer 28...

rilen, tevbesinin kabul olunacağı va'dinde bulunulan bu dünyada iken kör olan bir kimse, hiç şüphesiz tevbenin sözkonusu olmayacağı âhirette de kör olacaktır.

el-Hasen de şöyle demiştir: Kim, bu dünyada kâfir ve sapık bir kimse ise, âhirette de o kör ve yol itibariyle daha şaşkın olacaktır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu dünyada Allah'ın kesin delillerine karşı kör kalan bir kimseyi Allah, kıyamet gününde kör olarak diriltecektir. Nitekim yüce Allah: *"Biz, onu kıyamet gününde kör haşrederiz..."* (Tâ-Hâ, 20/124) diye buyurduğu gibi, bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Biz, onları kıyamet günü körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzükoyun haşredeceğiz."* (el-İsra, 17/97)

Yüce Allah'ın: **"O, âhirette de kördür"** buyruğunun anlamı ile ilgili olarak bütün bu açıklamalar hakkında geçerli olmak üzere, âhiretteki körlüğü daha da ileri derecede olacaktır, diye de söylenmiştir. Çünkü buradaki körlük kalp körlüğüdür. Benzeri bir şey ise göz körlüğü hakkında söylenmez. el-Halil ve Sibeveyh şöyle demişlerdir: Çünkü gözdeki körlük, el ve ayak gibi hılkatten gelen bir husustur. O bakımdan "ne kadar da elleri vardır!" denilmeyeceği gibi "o, ne kadar da kördür!" denilemez.

el-Ahfeş de şöyle demektedir: Burada böyle bir ifadenin kullanılmayış sebebi aslı itibariyle üç harften daha çok sayıda harften meydana gelen bir kelime oluşudur ve bunun aslı; "(اعْمى): Kör" şeklindedir.

Ancak bazı nahivciler; "(ما أعماه وما أعشاه)": Ne kadar da kördür, akşam vakti ne de az görüyor!" demenin mümkün olacağını kabul etmişlerdir. Çünkü bunların fiilleri; "(عَمِيَ وَعَشِيَ)": Kör oldu, akşam vakti iyi göremedi" şeklindedir. el-Ferra der ki: Şam'da, Basralı bir ilim adamının bana naklettiğine göre o, Araplardan; "(ما أسود شعره)": Saçı ne kadar da siyahtır!" ifadesini kullandıklarını nakletti. Şair de şöyle demektedir:

ما في المعالي لكم ظل ولا ثمر وفي المخازي لكم أشباح أشباح
أما الملوك فأنت اليوم الأهمهم لؤماً وأبيضهم سربال طبّاخ

"Üstün ve yüceliklerde sizin ne gölgeniz, ne bir mahsulünüz var.

Fakat rezil edici şeylerde sizin hem adamlarınız, hem ileri gelenleriniz var.

Hükümdarlara gelince, bugün sen onların en aşağılık olanlarısın

Ve elbise olarak bir aşçının giyebileceği bembeyaz elbiselisisin."⁽¹⁾

(1) Merhum Kurtubî bu açıklamalarıyla, âyet-i kerimedeki "kördür" anlamını verdiğimiz "a'mâ" kelimesinin, "daha da kördür" anlamında ism-i tafdil (üstünlük belirten sıfat) olabileceğini anlatmaktadır.

Ebu Bekr, Hamza, el-Kisaî ve Halef ise, bu âyet-i kerimede geçen: “(أَمِي): **Kör**” kelimesini her iki yerde de imale ile, diğerleri ise üstün okumuşlardır. Ebu Amr ise, birincisini imaleli, ikincisini üstün okumuştur.

“**Yol itibariyle de en şaşkındır**” yani, böylesi hidâyete doğru bir yol bulamaz.

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا
غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ حَلِيلًا ﴿٧٣﴾

73. Neredeyse seni bile sana vahyettiğimizden başkasını Bize karşı uydurasın diye fitneye düşüreceklerdi. O takdirde seni dost edineceklerdi.

Said b. Cübeyr dedi ki: Peygamber (sav) tavafı esnasında Hacer-i Esved'i istilâm ederken, Kureyşliler onu engelleyerek şöyle dediler: Sen bizim ilâhlarımıza bir yakınlık göstermedikçe Hacer'i istilâm etmene müsaade etmeyeceğiz. Peygamber, kendi kendisine şöyle düşündü: “Allah, benim bu işten hoşlanmayıp tiksindiğimi biliyorken onlar da benim Hacer'i istilâm etmeme müsaade ettikten sonra, benim bu putlarına yakınlık göstermemin bana bir zararı olmaz.” Ancak, yüce Allah bunu kabul etmeyip üzerine bu âyet-i kerimeyi indirdi. Mücahid ve Katade de böyle demişlerdir.

İbn Abbas da, Ata'nın rivâyetine göre şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime Sakifliler Heyeti hakkında inmiştir. Bunlar, Peygamber (sav)' a gelerek ondan olmadık isteklerde bulunup şöyle dediler: Sen bir süre bizim ilâhlarımızla yararlanmamıza izin ver ki, onlara verilecek hediyeleri alalım. Bu hediyeleri aldıktan sonra bu putlarımızı kırar ve İslâm'a gireriz. Mekke'yi haram belde ilan ettiğin gibi vadimizi de haram bir bölge olarak ilan et ki, Araplar bizim kendilerine üstünlüğümüzü itiraf etsinler. Rasûlullah (sav) onların bu isteklerini kabul edecek gibi olunca, bu âyet-i kerime indi.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada işaret olunan Kureyşlilerin büyüklerinin, Peygamber (sav)'a söyledikleri şu sözlerdir: Şu düşük seviyeli kimseleri ve köleleri yanımızdan uzaklaştır ki, biz de seninle birlikte oturalım ve senin sözlerini dinleyelim. Peygamber (sav) bunu yapmak istedi, ancak böyle davranması ona yasaklandı.

Katade dedi ki: Bize nakledildiğine göre, Kureyşliler bir gece sabaha kadar Rasûlullah (sav) ile başbaşa kaldılar. Onunla konuştular, ona saygıda kusur etmediler, onu kendilerine yaklaştırmaya, kendilerine doğrultmaya çalış-

şıp durdular ve şöyle dediler: Ama sen öyle bir şey getirmektesin ki, insanlardan hiçbir kimse bunu getirmiş değildir. Sen bizim efendimizsin, ey efendimiz deyip durdular ve bu şekildeki sözlerini sürdürmeye devam ettiler. Nihâyet Peygamber (sav) bazı istekleri hususunda onlara yaklaşacak gibi oldu, sonra da Allah onu bu işten korudu. Ve bu âyet-i kerimeyi indirdi.

“Seni bile... fitneye düşüreceklerdi” ifadesi, senin ayağını da kaydıracaklardı, demektir. Mesela; (فَتَنُ الرَّجُلُ عَنْ رَأْيِهِ): Kişiyi önceden kabul etmiş olduğu görüşünden uzaklaştırdım, kaydıldım” denilir. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır. Senin, yüzünü başka tarafa çevireceklerdi, diye de açıklanmış ise de anlamı birdir.

“Sana vahyettiğimizden” Kur'an'ın hükmünden... uzaklaştıracaklardı. Çünkü, Hz. Peygamber'in onların isteklerini kısmen de olsa kabul etmesi, Kur'an'ın hükmüne muhaliftir.

“Sana vahyettiğimizden başkasını Bize karşı uydurasın diye.” Yani, sana vahyettiğimiz buyruklardan başka Bize birtakım şeyleri uydurasın diye... Bu Sakiflilerin, ağaçlarıyla, kuşlarıyla ve yabani hayvanlarıyla Mekke'yi haram bir belde kıldığı gibi, bizim vadimizi de haram bir bölge kıl, şeklindeki isteklerine işarettir. (Çünkü) eğer Araplar sana niye Taiflilere böyle bir özellik tanıdın diye soracak olurlarsa, sen de bu hususta sana mazeret olması için: Bana bunu Allah emretti dersin, demişlerdi.

“O takdirde seni dost edineceklerdi.” Yani sen onların istediklerini yapacak olsaydın, seni dost edinirlerdi. Sana temiz duygularıyla bağlanırlardı. “Halil: Dost” kelimesi, samimi dostluk ve arkadaşlık demek olan; (الْخَلَّة) kökünden alınmıştır. Hz. Peygamber kendilerine meyletmış olacağından, onlar da onu dost edinmiş olacaklardı.

“O takdirde seni dost edineceklerdi” buyruğu, seni fakir bir kimse haline getireceklerdi diye de açıklanmıştır. Bu kelime fakirlik demek olan- ve “hı” harfinin üstün okunuşuyla-: (الْخَلَّة)'den gelmiş olur. Onu fakir düşürmeleri ise, kendilerine ihtiyaç duyacak hale gelmesi demektir.

وَلَوْلَا أَنْ تُبْتِنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾
 إِذَا لَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ
 عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

74. Ve eğer Biz sana sebat vermemiş olsaydık, onlara az kalsın biraz meyledecektin.

75. O takdirde Biz sana, hayatın da kat kat (azab)ını, ölümün de kat kat (azab)ını tattıracaktık, sonra Bize karşı hiç bir yardımcı da bulamayacaktın.

“**Ve eğer Biz sana**” hak üzere “**sebat vermemiş**” ve seni onların isteklerine muvafakat göstermekten korumamış “**olsaydık, onlara az kalsın biraz meyledecektin.**” Katade dedi ki: Bu âyet-i kerime nâzil olunca Hz. Peygamber: “Allah’ım, sen beni göz açıp kapayacak bir süre kadar dahi bana bırakma”(1) diye buyurdu.

Bir diğer açıklamaya göre hitabın zahiri Peygamber (sav)’a yönelik olmakla birlikte özü itibariyle Sakiflilerin durumunu haber vermektedir. Yani: Onlar, az kalsın senin hakkında onların sözlerini kabule meyledip yanaştığına dair haber vereceklerdi. Böylelikle onların fiili mecazi olarak Hz. Peygamber’e nisbet edilmiş oldu. Nitekim bir kimseye: Nerdeyse kendini öldürecek tin sözünü, nerdeyse yaptığından ötürü insanlar seni öldürecek ti, anlamında kullanmak da böyledir. Bunu el-Mehdevî nakletmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Peygamber (sav) asla onlara meyletmeyi içinden geçirmiş değildir. Aksine, buyruğun anlamı şöyledir: Eğer Allah’ın senin üzerinde lütuf ve ihsanı olmasaydı sen de onların isteklerini kabule meyledecektin. Fakat, Allah’ın senin üzerindeki lütfunun eksiksizliği sayesinde böyle bir şeye yanaşmadın. Bu açıklamayı da el-Kuşeyrî nakletmektedir.

İbn Abbas dedi ki: Rasûlullah (sav) masum idi. Fakat bu onun ümmetine, onlardan herhangi bir kimse Allah’ın hüküm ve şeriatleri hususunda müşriklere hiç bir şekilde meyletmemesi için bir uyarıdır.

“O takdirde Biz sana hayatın da kat katını, ölümün de kat katını tattıracaktık.” Yani, eğer sen onlara meyletmiş olsaydın, dünya hayatında da hayatın iki kat azabını, âhirette de ölümün iki kat azabını sana tattıracaktık. Bu ise, oldukça ileri derecede bir tehdittir. Kişinin derecesi ne kadar yüksek olur ise, muhalefet etmesi halinde karşı karşıya kalacağı azap da daha üstün ve daha büyüktür. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ey Peygamber hanımları! Sizden kim apaçık bir hayasızlıkta bulunursa ona azabı iki kat artırılır.”* (el-Ahzab, 33/30) Bir şeyin katı (dîf) ise, onun iki mislidir. Kimi zaman bu kelime pay anlamında da kullanılır, yüce Allah’ın: *“Herbiriniz için bir dîf (pay) vardır”* (el-A’raf, 7/38) buyruğunda olduğu gibi. Buna dair açık-

(1) *Ebü Dâvûd*, Edeb 101 (hadis no: 5090); *Müsned*, V, 42, Ebû Bekre’den duaya dair bir hadisin bir bölümü olarak ve nüzûl sebebine değinmeksizin.

lamalar, bundan önce el-A'raf Sûresi'nde (işaret olunan âyet-i kerimede) geçmiş bulunmaktadır.

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لَيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا
لَا يَلْبَثُونَ خِلافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾

76. Yakında seni bu yerden çıkarmak için mutlaka rahatsız edecekler. O takdirde kendileri de senin ardından ancak pek az kalacaklardır.

Bu âyet-i kerimenin, -sûrenin başaraflarında geçtiği üzere- Medine'de indiği söylenmiştir. İbn Abbas şöyle demektedir: Yahudiler, Peygamber (sav)'ın Medine'de kalışını kışkandılar ve şöyle dediler: Peygamberler, peygamberlikle Şam'da görevlendirilmişlerdir. Eğer sen gerçek bir peygamber isen haydi oraya git. Çünkü sen oraya gidecek olursan, o takdirde biz seni tasdik eder, sana iman ederiz. Hz. Peygamber, onların İslâm'a girmelerini arzu ettiğinden dolayı, içinden böyle bir şeyi yapmak istedi. Ve Medine'den bir merhalelik mesafe uzaklaştı, bunun üzerine Allah teâlâ bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Abdurrahman b. Ğanm da şöyle demektedir: Rasûlullah (sav), Tebuk gazvesine, yalnızca Şam üzerine yürümek kastıyla yola çıktı. Tebuk'e varıp orada konakladığında yüce Allah'ın: **"Yakında seni bu yerden çıkarmak için mutlaka rahatsız edecekler"** âyeti -surenin nüzulü tamamlandıktan sonra- indi. Ve o da geri dönmeyi emretti.

Bu âyetin Mekke'de indiği de söylenmiştir. Mücahid ve Katade derler ki: Âyet-i kerime, Mekkelilerin Hz. Peygamber'i çıkartmayı kararlaştırmaları hakkında inmiştir. Eğer onu Mekke'den çıkartmış olsalardı onlara mühlet verilmezdi. Ama Allah ona hicret etme emrini verdi, o da Mekke'den çıktı. Bu açıklama dâha sahihtir. Çünkü sûre Mekke'de inmiştir. Diğer taraftan, bundan önceki buyruklar da Mekkelilerin durumunu haber vermektedir, yahudilerden herhangi bir şekilde söz edilmemektedir.

Yüce Allah'ın: **"Bu yerden"** buyruğu ile de Mekke arazisi ve toprakları kast edilmektedir. Nitekim yüce Allah'ın: **"Ben bu yerden asla ayrılmayacağım"** (Yusuf, 12/80) buyruğunda kastedilen Mısır'dır. Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Seni çıkartan ülkenden daha güçlü nice ülke vardı."** (Muhammed, 47/13) Bununla da kastedilen Mekke'dir. Yani, oranın ahalisi onu çıkarmak istemişlerdi. İşte bundan dolayı **"seni çıkartan"** buyruğu ile çıkart-

ma fiili o ülkeye (ahalisine) izafe edilmiştir.

Bir başka görüşe göre bütün kâfirler, ona karşı birleşmek suretiyle Hz. Peygamberi Arap topraklarından çabucak çıkartmak istediler. Allah onu korudu. Eğer onu Arap topraklarından çıkartmış olsalardı, onlara hiç bir şekilde mühlet verilmeyecekti. İşte yüce Allah'ın: **“O takdirde kendileri de senin ardından ancak pek az kalacaklardı”** buyruğunun anlamı da budur.

Ata b. Ebi Rebâh; “(لَا يَلْبَثُونَ) : **Kalacaklar**” buyruğunu, “(لَا يَلْبَثُونَ) : Bırakılacaklar” şeklinde şeddeli “be” ile okumuştur. Nâfi', İbn Kesir, Ebu Bekr ve Ebû Amr; “(خَلْفَكَ) : Senden sonra” diye okumuşlardır. İbn Âmir, Hafs, Hamza ve el-Kisâî ise; “(خِلَافَكَ)” diye okumuşlardır, Ebu Hatim de yüce Allah'ın: “(فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ) : *Allah'ın Rasûlüne muhalefet için geri kalanlar, oturmalarına sevindiler*” (et-Tevbe, 9/81) buyruğunu nazar-ı itibara alarak bu okuyuşu tercih etmiştir. Bu da senden sonra, senin ardından, demektir. Şair de şöyle demektedir:

عَفَّتِ الدِّيَارُ خِلَافَهُمْ فَكَأَنَّمَا بَسَطَ الشَّوَاطِبُ بَيْنَهُنَّ حَصِيرًا

“Onların ardından o diyar boş kaldı sanki
Aralarında hasır ören kadınlar hasır sermiş gibidir.”

el-Maverdî; “(بَسَطَ الْبَوَاسِطُ) : Serenler sermiştir” diye nakletmektedir.

(خَلْفَكَ) okuyuşunun (ki Nâfi', İbn Kesir ve diğerlerinin okuyuşudur), “senden sonra” anlamında olduğu; (وَخِلَافَكَ) okuyuşunun “sana muhalefet” anlamında olduğu da söylenmiştir ki, bunu da İbnu'l-Enbârî nakletmiştir.

“Ancak pek az” buyruğu ile ilgili iki türlü açıklamada bulunulmuştur. Birincisine göre onların, Hz. Peygamberden sonra kaldıkları süre, onu Mekke'den çıkardıkları süre ile Bedir günü arasındaki süredir. Bu ise, burada sözü edilen kimselerin Kureyşliler olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. İkinci görüşe göre ise bu süre, Kurayzaoğullarının öldürülmesi ile Nadîroğullarının sü-rülmesi arasındaki süredir. Bu da âyette kastedilenlerin yahudiler olduğunu söyleyenlerin görüşüdür.

سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

77. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler için de uyguladığımız sünnet (budur). Sen Bizim sünnetimizde hiç bir değişiklik bulamazsın.

“Senden önce gönderdiğimiz peygamberler için de uyguladığımız sünnet (budur).” Yani, senden önce gönderdiğimiz peygamberlere uyguladığımız sünnet gibi bunlar da azap edilirler. Buna göre; “(سُنَّةٌ): **Sünnet**” kelimesi, “(يُعَذِّبُونَ): Azap edilirler” takdiri ile nasb edilmiştir. **“Sünnet**” kelimesinin başındaki “gibi” anlamındaki “kef” düşünce, fiil amel etmiş oldu. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre bu buyruk; “(سَنَّا سُنَّةً مِنْ قَدْ أَرْسَلْنَا): Gönderdiğimiz kimselerin sünnetini tayin ve tesbit ettik” anlamında olmak üzere nasb edilmiştir. Bunun, “kef” harfinin hazf edilmiş olduğu takdirine göre hazf edildiği de söylenmiştir. İfadenin takdiri de şu anlamda olur: Senin ardından ancak pek az kalacaklardı. Tıpkı senden önce gönderdiklerimizin sünneti gibi. Bu takdire göre yüce Allah'ın: (Bir önceki âyet-i kerimede geçen): “(إِلَّا قَلِيلًا): **Ancak pek az**” buyruğu üzerinde vakıf yapılmaz. Ancak, birinci ve ikinci açıklamaya göre vakıf yapılabilir. “(قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا): **Senden önce gönderdiğimiz peygamberler**” buyruğu üzerinde ise vakıf hasendir.

“Sen, Bizim sünnetimizde hiç bir değişiklik” onun, tesbit edilen vadesinde herhangi bir değişme **“bulamazsın.”**

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ
إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾

78. Güneşin kaymasından gecenin karanlığına kadar namazı dosdoğru kıl. Sabah namazını da. Çünkü sabah namazı tanık olundandır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Güneşin Kaymasından İtibaren Kılınacak Namazlar:

Yüce Allah, müşriklerin hile ve tuzaklarını sözkonusu ettikten sonra: **“Güneşin kaymasından... namazı dosdoğru kıl”** buyruğu ile Peygamberine sabrı ve namazı gereği gibi dikkatle muhafaza etmeyi emretmektedir. Demek ki namaz sayesinde düşmanlara karşı ilâhî yardımın talep edilmesi de sözkonusudur. Yüce Allah'ın şu buyruğu da buna benzemektedir: **“Andolsun ki, onların söylediklerinden dolayı göğsünün daraldığını elbette biliyoruz. Artık**

sen hemen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol.” (el-Hicr, 15/97-98)

el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/3. âyet, 4. başlık ve devamında) "namazı ikame etme (kılma)"nin anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Müfessirlerin icmaı ile bu âyet-i kerime farz namazlara işaret etmektedir.

İlim adamları "kayma (dülûk)" nın anlamı hususunda iki ayrı görüş ortaya koymuşlardır.

1- Bundan kasıt, güneşin semanın ortasından (batıya doğru) zevâl bulmasıdır. Bu açıklama Hz. Ömer, onun oğlu (Abdullah b. Ömer), Ebu Hureyre, İbn Abbas ve onların dışında tabiin ve bir grup ilim adamının görüşüdür.

2- İkinci görüşe göre de dülûk (güneşin kayması), güneşin batması demektir. Ali, İbn Mes'ud ve Ubey b. Ka'b bu görüştedirler. İbn Abbas'dan da bu görüş rivâyet edilmiştir.

el-Maverdî der ki: "Dülûk"u, güneşin batışının ismi kabul eden kimsele-
rin bu kabullerinin sebebi şudur: İnsan, güneşin batımı esnasında onu iyi-
ce görmek için elleriyle gözlerini ovalar (delk). Bunu, güneşin zevalinin adı
olarak kabul edenlerin bu kanaatlerine sebep ise kişinin, güneş ışınlarının
şiddeti dolayısıyla gözlerini delk etmesi (ovalaması) dolayısıyladır. Ebu
Ubeyd de şöyle demektedir: Güneşin dülûku, batışı demektir. (دَلَكْتُ بِرَاحٍ); ifa-
desi güneş battı, demektir. Kutrub da şu beyiti zikretmektedir:

هَذَا مَقَامٌ قَدَمَيَّ رِبَاحٍ ذَبَّابٌ حَتَّى دَلَكْتُ بِرَاحٍ

"İşte burası Rebah'ın iki ayağının durduğu yerdir

Berah (denilen güneş) batıncaya kadar elini siper etmiştir."

"Berahi" kelimesi, hazami, katami, rekasi vezni ile güneşin isimlerinden
bir isimdir. el-Ferra bunu, "Birahi" şeklinde rivâyet etmiştir ki, bu da el
ayası demek olan; (رَاحَةٌ)'in çoğuludur. Elini kaşlarının üzerine koymuş ve
öylece bakıyorken güneş battı, demektir. el-Accac'ın şu beyitinde de bu kul-
lanılmıştır:

وَالشَّمْسُ قَدْ كَادَتْ تَكُونُ دَلَكًا أَدْفَعُهَا بِالرَّاحِ كَيْ تَزْخَلَفَا

“Güneş nerdeyse ağır bir hastalık (a yakalanmış) gibi olacaktı.
Ve ben onu (ışıklarını) kaygan bir yerden kayıyormuş gibi olsun
diye el ayam ile defediyorum.”⁽¹⁾

(دلكت الشمس) tabiri, güneş battı anlamında da kullanılır. Şair Zu'r-Rimme de şöyle demektedir:

مصاييح لست باللواتي تفودها نجوم ولا بالآفلات الدوالك

“Öyle kandiller ki, onların ışığını sağlayanlar
Yıldızlar da değildir, batan ve kaybolanlar da değildir.”

İbn Atiyye de şöyle demektedir: Dülûk, -sözlükte- meyletmek demektir. O bakımdan dülûk'un ilk vakti güneşin zeval bulmasıdır. Son vakti ise batışıdır. Güneşin zevalinden batışına kadar olan vakte de dülûk denilir, çünkü güneş bu durumda kayma ve meyletme halindedir. Şanı yüce Allah, güneşin kayması halinde ve kaymaya başlaması sırasında söz konusu olan namazları zikretmektedir. Bunun kapsamına öğle, ikindi ve akşam namazları girer. Bununla birlikte akşam namazının, “**gecenin karanlığı** (ğasaku'l-leyl)” ifadesine dahil olması da mümkündür. Bazıları, öğle namazı vaktinin zevalden güneşin battığı vakte kadar devam ettiği görüşündedir. Çünkü şanı yüce Allah, öğle namazının vucubunu dülûk'e bağlı kılmıştır. İşte bunun hepsi de dülûk'dur. Bu görüş el-Evzaî'ye ve nisbeten farklı durumlara göre değişik hükümler ile Ebu Hanife'ye aittir. Malik ve Şafiî de zaruret halinde buna işaret etmişlerdir.

2. Gece Karanlığı (Ğasaku'l-Leyl):

Yüce Allah'ın: “**Gecenin karanlığına kadar**” buyruğu ile ilgili olarak Malik, İbn Abbas'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Güneşin dülûku, meyletmesi, kayması demektir. “**Gecenin karanlığı**” ise, gece ve karanlığının bir araya gelmesi demektir. Ebu Ubeyde “el-Ğasak” gecenin siyahlığı demektir, demiştir. İbn Kays er-Rukayyât şöyle demiştir:

إن هذا الليل قد غَسَقَا واشتَكَيْتُ الهَمَّ والأرقَا

(1) Bundan sonra beyitin son kelimesinin anlamına dair İbnü'l-A'râbî'den iki satırlık bir açıklama nakledilmektedir. Bu açıklamalar beyitin manasında yer aldığından ayrıca tercülemeye gerek görülmemiştir.

“İşte karardı şu gece

Ben de keder ve uykusuzluktan rahatsızlandım.”

Ğasaku'l-Leyl'in, şafağın (batıştan sonraki kırmızılığın) kaybolması demek olduğu söylendiği gibi, karanlığının görülmeye başlaması olduğu da söylenmiştir. Şair Züheyr de şöyle demektedir:

ظَلَّتْ تَجُودُ يَدَاهَا وَهِيَ لَاهِيَةٌ حَتَّى إِذَا جَنَّحَ الْإِظْلَامُ وَالْفَسَقُ

“Elleri -o aldırış etmeksizin- cömertlik edip durdu

Nihâyet karanlık basıncaya ve başgösterinceye kadar.”

“(غسق الليل): Gecenin karanlığı bastı” denilir, mastarı da; (غسوقا) şeklinde gelir. “Sin” harfi üstün olarak “el-Ğasek” isimdir. Kelimenin asıl anlamı, seyelân etmek akmak ile alakalıdır. Göz aktığı zaman; (غَسَقَتِ الْعَيْنُ) denilir. Muzari fiili de; (تَغْسِقُ) şeklinde gelir. “(غَسَقَ الْجَرَحُ غَسَقَانًا)” Yaradan sarı bir su aktı, akmak” denilir. “(أَغْسَقَ الْمُؤَذِّنُ)”; Müezzin akşam ezanını gece karanlığına kadar erteledi” demektir. el-Ferra'nın naklettiğine göre; “(غسق الليل): Gece karanlığı bastı” ile (أَغْسَقَ) şekilleri hep aynı anlamdadır. er-Rabi' b. Huseym de, bulutlu olduğu günde müezzinine; (ظَلِمَ وَأَظْلَمَ، وَدَجَا وَأَدَجَى وَغَبَسَ وَأَغْبَسَ، وَغَبِشَ وَأَغْبِشَ) derdi ki, bununla akşamı gece karanlığı basıncaya kadar erteleyebilir, tehir et, demek istiyordu.

3. Akşam Namazı Vaktinin Sonu:

İlim adamları, akşamın son vakti hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir görüşe göre akşamın vakti sadece bir tanedir ve güneşin kayboluşu dışında ayrıca bir vakti yoktur. Cibril'in imamlık edişi ile ilgili hadisten bu husus açıkça anlaşılmaktadır.⁽¹⁾ Çünkü Hz. Cebrail, akşam namazını her iki günde de aynı vakitte kılmış ve bu kıldığı vakit de güneşin batışı esnasında idi. Maliki mezhebine mensup ilim adamlarının kanaatine göre Malikin mezhebinde kuvvetli olan görüş de budur. Yine, Şafiî'den meşhur olan iki görüşten birisi de budur es-Sevrî de böyle demiştir.

Yine Malik, Muvatta'da şöyle demektedir: Şafak (batıştan sonraki kırmızılık) kaybolacak olursa, akşam namazı vakti çıkmış, yatsı namazının vakti girmiş olur. Ebu Hanife, onun arkadaşları, el-Hasen b. Hayy, Ahmed, İshak,

(1) Bu husustaki rivâyetlerin geçtiği bazı yerler: *Buhârî*, Mevâkitü's-Salât 1; *Müslim*, Mesâcid 166, 167; *Ebü Dâvûd*, Salât 2; *Tirmîzî*, Salât 1; *Nesâî*, Mevâkît 1, 10, 17; *İbn Mâce*, Salât 1; *Dârimî*, Salât 2; *Muvattâ*, Vukûtu's-Salât 1; *Müsned*, I, 333, III, 30, 330, V, 374.

Ebu Sevr ve Dâvûd da böyle demişlerdir. Çünkü batış vakti ile şafağın kayboluşuna kadar geçen bütün süre, gecenin kararırma zamanıdır. Bu husustaki Ebu Musa yoluyla gelen hadis de bunu gerektirmektedir ve orada şöyle denilmektedir: Peygamber (sav)'a ikinci günde soru sorana, akşam namazını kıldırarak vaktini şafağın kaybolacağı esnaya kadar tehir etmiştir. Bu hadisi de Müslim rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

Bu kanaatte olanlar şöyle derler: Bu hadis, Cibril'in imamlığı ile ilgili haberlerden daha uygundur. Çünkü bu hadis Medine'de vârid olmuştur, Cibril'in imamlığı ise Mekke'de gerçekleşmiştir. Sonradan varid olan haberin ise, Peygamber'in fiil ve emrinden kabul edilmesi evladır (daha uygundur). Çünkü sonraki haber ondan öncekileri nesh edicidir. İbnü'l-Arabî ise, bu görüşün, Malik'in meşhur görüşü olduğunu, ömrü boyunca okuttuğu Muvatta'da ve hayattayken de bunu telkin ettiğini iddia etmiştir.

Bu görüş ayrılığındaki incelik şudur: İsimlere müteallik olan hükümler acaba bu isimlerin ilklerine mi taalluk eder, sonlarına mı, yoksa hüküm onların hepsi ile mi irtibatlıdır? Kıyas cihetinden daha güçlü görülen boşa anılması sözkonusu olmaması için hükmün evveline taalluk ettiğidir. Hükmün evveline taalluk ettiği kabul edilirse, bundan sonra onun sonuna kadar tamamına taalluk ettiği de kabul edilir.

Derim ki: Vaktin genişliğini kabul eden görüş daha tercihe değer. Nitekim İmam Hafız Ebu Muhammed Abdulğani b. Said⁽²⁾ el-Eclah b. Abdillâh el-Kindî yoluyla gelen hadiste Ebu'z-Zübeyr'den, o da Cabir'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) güneşin batışına yakın bir vakitte Mekke'den çıktı. Serif'e varmadan akşam namazını kılmadı. Burası ise dokuz millik bir mesafedir.⁽³⁾

Bu hususta nesih olduğu görüşü ise, o kadar açık görüş değildir. Tarih bilirse dahi bu böyledir. Çünkü bu iki hadisin bir arada cem edilmeleri mümkündür. İlim adamlarımız derler ki: Cibril'in namaz kıldırmasıyla ilgili hadisler, akşam namazı hususunda efdal olan vakit ile ilgili kabul edilir. Bundan dolayı ümmet akşam namazının erken kılınması ve güneşin batışı ile birlikte kılmak için elini çabuk tutulması hususunda ittifak etmiştir. İbn Huveyzi-mendâd der ki: Müslümanlar arasında, cemaat ile namaz kılınan bir mescid-

(1) *Müslim*, Mesâcid 178.

(2) Ebû Muhammed Abdulğani b. Said b. Ali b. Saîd el-Ezdî el-Mısırî. Meşhur bir hadis hafızı, inceliklere vâkıf neseb âlimi. H. 409 yılında vefat etmiştir. (el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustetrafa*, s. 116)

(3) Buna yakın bir rivâyet şöyledir: "... Ebu'z-Zübeyr'den, o Cabir'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav), Mekke'de iken güneş batmış o iki namazı (akşam ile yatsıyı) Serif'te bir arada (cem ile) kıldı." (*Ebû Dâvûd*, Salâtü's-Sefer 5; *Nesâî*, Mevâkîf 45)

Serif: Hişâm b. Said'in dediğine göre Mekke'den on mil uzaktadır. (*Ebû Dâvûd*, aynı yer).

de akşam namazını güneşin batışından sonraya bırakan olduğunu bilmiyorum. Vakit genişliği ile ilgili hadisler ise cevaz vaktini beyan etmektedir. Böylelikle her iki hadis arasında tearuz ortadan kalkmakta ve iki hadisin de bir arada cem'i sahih olmaktadır. Bu ise usul bilginlerinin ittifakı ile birini diğerine tercih etmekten daha uygundur. Çünkü böyle bir yolla her iki delil de uygulamaya konulmaktadır. Nesh olduğunu söylemek veya tercihte bulunmakta ise iki rivâyetten birisini düşürmek sözkonusudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Sabah Namazı:

Yüce Allah'ın: “(وَقُرْآنَ الْفَجْرِ): **Sabah namazı**” buyruğunda (namaz anlamı verilen): “**Kur'ân**” kelimesinin mansub gelmesi iki bakımdandır: Evvela bu kelime “**salât** (namaz)”a atfedilmiştir. Yani, sabah Kur'ân'ını dosdoğru kıl, demektir ki, sabah namazını dosdoğru kıl, anlamına gelir. Bu açıklamayı el-Ferra yapmıştır.

Basralılara göre bu kelime iğrâ olmak üzere nasb edilmiştir. Yani; “(فعليك بقرآن الفجر): Sen, sabah namazına çokça dikkat etmelisin” anlamındadır. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır. Sabah namazı hakkında diğer namazlardan ayrı olarak özellikle “Kur'ân” tabirinin kullanılması, Kur'ân-ı Kerim'in, bu namazın büyük bir bölümünü işgal etmesinden dolayıdır. Çünkü sabah namazının kıraati, meşhur olarak kaydedildiğine göre hem uzun olur, hem de cehrendir. Bu açıklama da ez-Zeccâc'dan nakledilmiştir.

Derim ki: Medine'deki uygulama, sabah namazında Kur'ân okumayı, cemaate zarar vermeyecek kadar uzatmanın müstehab olduğu şeklinde karar kılmıştır. Bu namazda Mufasssal bölüm uzun sûrelerinden okunur. Okunan Kur'an'ın uzunluğu bakımından, sabah namazından sonra, öğle ve cuma namazları gelir. Akşam namazında kıraat kısa kesilir, ikindi ve yatsı namazlarında ise orta yollu tutulur. İkindi namazı hakkında akşam namazı gibi kısa okunacağı da söylenmiştir.

Müslim'in Sahih'inde⁽¹⁾ ve başka hadis kaynaklarında vârid olan, kısa okunması karar bulmuş olan namazlarda uzunca okumaya yahut uzunca okunması karar bulmuş olanlarda da kısa okumaya dair -Meselâ Nesaî'deki Sabah namazında Felak ve Nas sûrelerini okumak,⁽²⁾ buna karşılık Akşam namazında ise A'raf, Murselat ve Tûr sûrelerini okumak gibi- rivâyetler⁽³⁾ ise, uygu-

(1) Peygamber (sav)'in namazlardaki kıraatlerine dair rivayetleri *Müslim*, Salât 154 (34. bâb)tan itibaren zikretmektedir. Merhum müfesssirimizin işaret ettiği rivayetler ve başkaları bir arada olmak üzere oradan takip edilebilir.

(2) *Nesâî*, İftitah 46

(3) *Nesâî*, İftitah 64-67

lamada terk edilmişlerdir. Ayrıca, yatsı namazına imamlık yapan ve Bakara Sûresi'ni okuyarak namazı uzunca kıldıran Muâz b. Cebel'e Hz. Peygamber'in tepki göstermesi de bunu göstermektedir. Bu hadisi de sahih kitaplar rivâyet etmektedir.⁽¹⁾

Hız. Peygamber'in imamlara, namazlarını kısa kesmelerini emrederek şöyle buyurması da bunun gerekçeleri arasındadır: "Ey insanlar! Şüphesiz aranızda nefret ettirenler vardır. Sizden herhangi bir kimse cemaatine imam olacak olursa (kıraati) kısa kessin. Çünkü aralarında küçük, büyük, hasta, rahatsız, zayıf ve ihtiyaç sahibi kimseler vardır."⁽²⁾ Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ama, sizden herhangi bir kimse tek başına namaz kılacak olursa, dilediği kadar uzatsın."⁽³⁾ Bütün bunlar, sahih hadisler arasında kaydedilmektedir.

5. Kıraatsiz Namaz Olmaz:

Yüce Allah'ın: "**Sabah namazını da**" buyruğunda, "Kur'ân" lafzını kullanmış olması, kıraatsiz namaz olmayacağının delilidir. Çünkü yüce Allah burada namazı "Kur'ân" diye adlandırmıştır. İlim adamları ise namazda kıraat hususunda farklı görüşlere sahiptir.

Cumhurlarının kanaatine göre imam olsun, tek başına olsun her rekâtte Fatıha Suresini okumak vaciptir. Malik'in meşhur olan görüşü budur. Yine ondan nakledildiğine göre namazın çoğu bölümlerinde okunması vaciptir. İshak'ın görüşü de budur.

Yine Malik'den, yalnızca bir rekâtte Fatıha okumanın vacip olduğu görüşü nakledilmiştir ki, el-Muğire ve Suhnun da böyle demişlerdir. Namazın hiç bir yerinde kıraatin vacip olmadığı görüşü de ondan nakledilmiştir ama, ondan gelen en şaz rivâyet de budur.

Yine Malik'den nakledilen bir başka görüşe göre, namazın yarısında kıraat vaciptir.

el-Evzaî'den ve Eyyub'dan nakledildiğine göre kıraat, imam için de tek başına namaz kılan için de, cemaat için de her durumda vaciptir. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur. Buna dair yeterli açıklamalar, daha önceden el-Fatıha Sûresi'nde (tefsirinin ikinci bölümü, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhârî*, Edeb 74; *Müslim*, Salât 178, 179; *Ebü Dâvûd*, Salât 124; *Nesâî*, İmâme 39, 41, İftitâh 63, 70, 71; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 48; *Müsned*, III, 124, 299, 308, 369.

(2) *Buhârî*, İlm 28, Ezân 61, 63, Edeb 75, Ahkâm 13; *Müslim*, Salât 182; *Ebü Dâvûd*, Salât 124; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 48; *Dârimî*, Salât 46; *Müsned*, IV, 118, 119, V, 273.

(3) *Buhârî*, Ezân 62; *Müslim*, Salât 183-185; *Ebü Dâvûd*, Salât 124; *Nesâî*, İmâme 35; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 48; *Muvatta*, Salâtu'l-Cemâa, 13; *Müsned*, II, 486, 502.

6. Sabah Namazında Tanıklık:

Tirmizî'nin, Ebu Hureyre'den rivâyetine göre Peygamber (sav), yüce Allah'ın: **"Sabah namazını da, çünkü sabah namazı tanık olunandır"** buyruğu hakkında şöyle buyurmuştur: "Gece melekleri ile gündüz melekleri ona tanık olurlar." Bu hasen, sahih bir hadistir. Bu hadisi ayrıca Ali b. Müshir, el-A'meş'den, o, Ebu Salih'den, o, Ebu Hureyre ve Ebu Salih'den, ikisi de Peygamber (sav)'dan rivâyet etmişlerdir.⁽¹⁾

Buhârî de Ebu Hureyre'den, o, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi beş derece daha faziletlidir. Gece melekleri ile gündüz melekleri de sabah namazında bir arada bulunurlar." Ebu Hureyre der ki: Dilerseniz: **"Sabah namazını da, çünkü sabah namazı tanık olunandır"** âyetini okuyunuz.⁽²⁾

İşte bu hususiyeti dolayısıyla sabah namazı erken kılınır. Sabah namazını erken kılmayan bir kimsenin namazında meleklerin iki kesiminden ancak birisi bulunur. Yine bu hususiyeti dolayısıyla Malik ve Şafiî, sabah namazının alaca karanlıkta (tağlîs) kılınmasını daha faziletli kabul etmişlerdir.

Ebu Hanife ise şöyle demektedir. Efdal olan (bazan) tağlis (alaca karanlık) ile, bazan aydınlık (isfar) halinde kılmaktır. Eğer bunu gerçekleştiremeyecek olursa, aydınlık halinde kılınması, tağlîsden (alaca karanlıkta kılınmasından) daha uygundur. Fakat bu, Peygamber (sav)'ın devamlı olarak alaca karanlıkta sabah namazını kılma uygulamasına muhaliftir. Aynı şekilde böyle bir uygulama ile gece meleklerinin namazda hazır bulunma imkânı da kaybedilmiş olur. Doğrusunu da en iyi bilen Allah'tır.

7. Sabah Namazı Gece Namazı mı, Gündüz Namazı mıdır?

Bazı ilim adamları, Hz. Peygamber'in: "Gece melekleri de, gündüz melekleri de o namazda hazır bulunurlar" buyruğunu, sabah namazının gece namazı da olmadığına, gündüz namazı da olmadığına delil göstermişlerdir.

Derim ki: Buna göre ikindi namazı da aynı şekilde ne gece namazından, ne de gündüz namazından sayılır. Çünkü fasih olan Peygamber'den, Ebu Hureyre'nin sahih rivâyetine göre o şöyle buyurmaktadır: "Gece melekleri ile gündüz melekleri sizin aranızda birbirinin peşinden gider gelirler. Ve bunlar, ikindi namazı ile sabah namazında bir araya gelirler."⁽³⁾

(1) Tirmizî, Tefsir 17. sûre 5.

(2) Buhârî, Tefsir 17. sûre 10; Müslim, Mesâcid 246; Nesâî, Salât 21; Müsned, II, 233, 266.

(3) Buhârî, Mevâkîtu's-Salât 16, Tevhîd 23, 33; Müslim, Mesâcid 210; Nesâî, Salât 21; Mu-vatta, Kasrı's-Salâti fi's-Sefer 82; Müsned, II, 257, 312, 486.

Bilindiği gibi ikindi namazı, gündüzün bir vaktindedir. Sabah namazı da gecenin bir vaktindedir. Ancak, durum böyle değildir. Sabah namazı da tıpkı ikindi gibi gündüz namazındandır. Buna delil ise, oruç ve yeminler ile ilgili bahislerdir ki, bu da gâyet açıktır.

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ
مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾

79. Gecenin bir kısmında da sana has nafile olmak üzere onunla (Kur'ân ile) **gece namazı kıl. Umulur ki Rabbin, seni övülmüş bir makama gönderir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1. Gecenin Bir Kısımında ve Teheccüd:

Yüce Allah'ın: “(وَمِنَ اللَّيْلِ): **Gecenin bir kısmında**” buyruğundaki: “(من): ... **da**” teb'îz (kısımlık) bildirmek içindir. “(تَهَجَّد): **Gece namazı kıl**” buyruğundaki “fe” ise, hazf edilmiş bir fiile atıf etmektedir. “Kalk ve gece namaz kıl” demektir. “**Onunla**” buyruğu ile, Kur'an kastedilmektedir.

Teheccüd; (gece namaz kılmak) kelimesi “el-hucûd”dan gelmekte ve zıt anlamlı kelimelerdendir. Çünkü (هجّد) fiili hem uyudu, hem de onun zıddı olmak üzere geceleyin uyumayıp uyanık kaldı anlamına gelir. Şair de şöyle demektedir:

أَلَا زَارَتْ وَأَهْلُ مَنَىٰ هَجُودٍ وَلَيْتَ خِيَالَهَا بِمَنَىٰ يَعُودُ

“Minâ'da bulunanlar uyanırken ziyarette bulunsaydı ya
Ve keşke onun hayali Minâ'ya bir daha dönse geriye.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أَلَا طَرَقْنَا وَالرَّفَاقَ هَجُودٍ فَبَاتَتْ بِعَلَاتِ النِّوَالِ تَجُودُ

“Yol arkadaşlarımız uyuyorken o, yanımıza geceleyin uğrasaydı ya
Ve sevgiliye bağışlarını hep biri diğeri ardınca yapıp sürdürüp gitseydi geceyi.”

(هَجْد) ile, (تَهَجْد) aynı anlamdadır. "(هَجْدَه) : Onu uyuttum" demektir. Yine onu uyandırdım, anlamına da gelir.

Teheccüd, bir süre uyuduktan sonra uyanmak anlamınadır. Sonraları bu, belli bir namazın adı olarak kullanılmaya başlandı. Çünkü kişi geceleyin bu namaz için uyanır. Buna göre teheccüd, uykudan namaz için kalkmak demektir. el-Esved, Alkame, Abdurrahman b. el-Esved ve başkaları da bu anlamda açıklamalarda bulunmuşlardır.

Kadı İsmail b. İshak, Peygamber (sav)'ın ashabından el-Haccac b. Ömer'den şöyle dediğini nakletmektedir: Sizden herhangi bir kimse, gecenin tamamını namaz kılmakla geçirecek olursa, teheccüdde bulunmuş olduğunu mu zanneder? Teheccüd, uyuduktan sonra kalkıp namaz kılmaktır, sonra yine bir süre uyuduktan sonra kalkıp namaz kılmaktır, sonra yine bir süre uyuduktan sonra kalkıp namaz kılmaktır. İşte Rasûlullah (sav)'ın (teheccüd) namazı böyle idi.⁽¹⁾

Hücûd'un uyku anlamında olduğu da söylenmiştir. Kişi, gece uyumayacak olursa; (تَهْجِدُ الرَّجُلُ) ile; "(ألقى الهجود) : Uykuyu (kenara) bıraktı" denilir. Bu ha göre "hücud" uyku demektir. Uykudan sonra namaza kalkan kimseye de "müteheccid (teheccüdde bulunan)" denilir. Çünkü müteheccid, uyku demek olan hücudu üzerinden atan kimse demektir.

Bu fiil, bu bakımdan (تَحَوَّبَ وَتَحَرَّجَ وَتَأَنَّمَ وَتَحَنَّتْ وَتَقَدَّرَ وَتَجَسَّسَ) fiillerine⁽²⁾ benzetilmektedir ki, bu fiillerin ifade ettikleri hasletleri, kişinin üzerinden atması halinde kullanılır. Şanı yüce Allah'ın: "(فَظَلْتُمْ تَفَكُّهُونَ) : Siz, pişmanlık duyardınız." (el-Vâkıa, 56/65) Yani, gönül rahatlığı ve sevinci demek olan "el-Fükâhe"yi üzerinizden atardınız, buyruğu da (bu bakımdan) bunu andırmaktadır. Mesela bir kimse çok neşeli ve gülen birisi ise; (رَجُلٌ فَكِيهٌ) denilir.

Âyet-i kerimede gecenin bir bölümünü namaz ve kıraat ile uyanık olarak geçir, demektir.

2. Hz. Peygamber ve Ümmeti İçin Teheccüd'ün, Hükümü:

Yüce Allah'ın: "**Sana has nafil olmak üzere**" buyruğu, Mukatil'in açıklamasına göre; senin şan ve şerefini yükseltmek üzere... demektir. İlim adamları, Peygamber (sav)'ın ümmeti sözkonusu edilmeyip özellikle anılmasının sebebi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir görüşe göre gece na-

(1) Taberânî, *el-Evsat*, IX, 304-305; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 277. Ancak ravî sahâbînin adı, el-Haccac b. Ömer değil, el-Haccac b. Amr'dır. Ömer ile Amr'ı birbirinden ayırd etmek için yazılması gereken "vav" sehven herhangi bir şekilde yazılmamış olabilir.

(2) Birasıyla fiillerin anlamları: Günah gördü, sakıncalı gördü, günah olacağından çekindi, kendisini ibadete verdi, pis kabul ederek tiksindi, pislendi.

mazı Peygamber (sav)'a, yüce Allah'ın: **"Sana has nafile olmak üzere"** buyruğu dolayısıyla bir farz idi. Çünkü bu, ümmetin görev olarak yerine getirmesi gereken farzdan ayrı bir fariza olarak anlamındadır.

Derim ki: Böyle bir tevil, iki sebepten dolayı uzak bir ihtimaldir. Birincisi, farza nafile adının verilmesi. Böyle bir adlandırma hakikat değil, mecazdır. İkincisi ise, Peygamber (sav)'ın: "Beş vakit namaz vardır ki, Allah onları kullara farz kılmıştır"⁽¹⁾ buyruğu ile (hadis-i şerifte nakledilen) yüce Allah'ın: "Bunlar beş vakittir ve elli vakit demektir, söz benim nezdimde asla değişikliğe uğramaz"⁽²⁾ buyruğudur ki, bu da açık bir nasdır. Dolayısıyla yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e beş vakit namazdan ayrı olarak bir vakit namazı farz kıldığı nasıl söylenir? Böyle bir şey doğru olamaz. Her ne kadar: "Üç şey bana farz, ümmetim için tatavvu (nafile) dır: Gece namazı, vitr ve misvak kullanmak" dediği rivâyet olunsa bile.⁽³⁾

Şöyle de açıklanmıştır: Gece namazı Hz. Peygamber'in nafile olarak kıldığı bir namazdır. İşin başında herkese vacip idi. Daha sonra bu vücup nesh edildi ve gece namazı farz iken sonraları tatavvu oldu. Nitekim ileride -yüce Allah'ın izniyle el-Müzzemmil Sûresi'nde- genişçe açıklanacağı gibi Hz. Âişe de böyle demiştir. Buna göre Hz. Peygamber'e nafile kılma emri mendupluk anlamındadır ve burada hitap Peygamber (sav)'a yönelik demektir. Çünkü onun geçmiş ve gelecek her türlü günahı mağfiret olunmuştur. O, kendisi için vacip olmayan bir şeyi nafile olarak kılacak olursa, onun bu ameli derecelerini daha bir yükseltici olur. Onun dışında ümmetten herhangi bir kimsenin kıldığı nafileler ise, günahlar için keffâret ve farzlarda meydana gelen bir takım gedikleri telafi etmektir. Bu anlamdaki bir açıklama, Mücahid ve başkaları tarafından yapılmıştır.

"Nâfile" kelimesinin, bağış ve ihsan anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü kulun, ibadete muvaffak kılınmaktan daha faziletli, mutlu kılıcı bir bağışa nail olması mümkün değildir.

3. *Makam-ı Mahmûd (Övülmüş Makam):*

Allah'ın: **"Umulur ki, Rabbin seni övülmüş bir makama gönderir"** buyruğundaki "Makam-ı Mahmûd" ile ilgili dört farklı görüş ileri sürülmüştür.

(1) *Ebû Dâvûd*, Salât 9; *Nesâî*, Salât 6; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 194; *Müsned*, V, 317, 322.

(2) *Buhârî*, Salât 1, Enbiyâ 5, Menâkıb 42, Tevhid 37; *Müslim*, İman 259, 263; *Tirmizî*, Salât 45; *Nesâî*, Salât 1; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 194; *Müsned*, I, 315, III, 149.

(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 264, aynı manada, ancak "vitr, misvâk ve gece namazı" sırasıyla Hz. Âişe'den gelen ve Taberânî, *el-Evsât* (IV, 165)'ta yer aldığı belirtilmekte, ravilerinden Abdurrahman es-San'ânî'nin yalancı olduğu kaydedilmektedir. Aynı anlamdaki diğer Lenzer rivâyetlerin de çeşitli ravilerinin tenkide uğradığı zikredilmektedir.

Birinci Görüş: Bu görüşlerin en sahihi budur.⁽¹⁾ Bu da kıyamet gününde bütün insanlara şefaatte bulunmaktır. Bu görüşü, Huzeyfe b. el-Yeman dile getirmiştir. Buhârî'nin Sahih'inde İbn Ömer'den şöyle dediği nakledilmektedir: İnsanlar, kıyamet gününde topluluklar halinde bir arada bulunacaklar. Her bir ümmet peygamberine tabi olacak ve: Ey filan şefaet et, diyecektir. Nihâyet şefaet (talebi) Peygamber (sav)'a ulaşacaktır. İşte, yüce Allah'ın onu "makam-ı mahmud" a ulaştıracağı gün o gündür.⁽²⁾

Müslim'in Sahih'inde Enes'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Bize, Muhammed (sav) anlatarak dedi ki: "Kıyamet günü olacağında, insanlar dalgalar halinde birbirlerine girecekler. Âdem'in yanına varacaklar ona: Soyundan gelenlere şefaet et, diyecekler. O: Ben bu şefaatin ehli değilim diyecektir. Ama ben size İbrahim (a.s)'a gitmenizi tavsiye ederim. Çünkü o, Allah'ın Halilidir. Bunun üzerine İbrahim'e gidecektir. O da: Ben bu işin ehli değilim diyecektir. Ama size Musa'ya gitmenizi tavsiye ederim. Çünkü o kelîmullah'tır. Bunun üzerine Musa'ya gidilecek. O da: Ben bu işin ehli değilim, diyecek. Ama size İsa (a.s)'a gitmenizi tavsiye ederim. Çünkü o, Allah'ın ruhu ve kelimesidir. Bunun üzerine İsa'ya gidilecek, o da: Ben bu işin ehli değilim diyecek. Ama ben size Muhammed (sav)'a gitmenizi tavsiye ederim. Bunun üzerine bana gelinir, ben de: Evet bu iş benim işimdir, derim" diye hadisin geri kalan bölümünü zikretti.⁽³⁾

Tirmizî de, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav), yüce Allah'ın: **"Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama gönderir"** buyruğu hakkında ona soru soruldu, da o: "O, şefaattir" diye buyurdu. (Tirmizî) dedi ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir.⁽⁴⁾

4. Hz. Peygamber'in Şefaatleri:

Makam-ı Mahmud'un, Peygamberimiz Muhammed (sav)'a ulaşınca kadar peygamberlerin birinin diğerine havale ettiği şefaet meselesi olduğu böylelikle sabit olmaktadır. Bunun üzerine Peygamberimiz, hesaplarının çabuklaştırılması ve bulundukları yerin (mevkuf)'in dehşetinden rahatlamları için, orada bulunanlara bu şefaati yapacaktır. Bu şefaet Hz. Peygamber'e hastır. Bundan dolayı da o: "Övünmüyorum ama, ben Âdem'in çocuklarının efendisiyim"⁽⁵⁾ diye buyurmuştur.

(1) Diğer görüşler, Beşinci Başlık'da gelecektir.

(2) *Buhârî*, Tefsir 17. sûre 11.

(3) *Müslim*, İman 322, 326. Ayrıca bk. *Buhârî*, Enbiyâ 3, Tefsir 17. sûre 5, Tevhîd 19, 24, 36; *Müslim*, İman 327, 328; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 10, Tefsir 17. sûre 18; *Müsned*, I, 281, 295, II, 435.

(4) *Tirmizî*, Tefsir 17. sûre 7.

(5) *Tirmizî*, Tefsir 17. sûre 18; *İbn Mâce*, Zühhd 37; *Müsned*, I, 5, 281, 295, III, 2, 144.

en-Nakkâş der ki: Rasûlullah (sav)'ın üç şefaati vardır: Umumi şefaati, cennetliklerin cennete daha erken girmeleri için şefaati ve büyük günah işlemiş kimselere şefaati.

İbn Atiyye der ki: Ancak, meşhur olan onun şefaathlerinin yalnızca iki tane olduğudur: Umumi şefaath ile günahkârların ateşten çıkartılması için şefaati. Bu ikinci şefaati, peygamberlerin biri diğerine havale etmezler, aksine onlar da bu şefaatte bulunurlar, ilim adamları da böyle bir şefaatte bulunurlar.

Kadı Ebu'l-Fadl İyad der ki: Kıyamet gününde Peygamberimizin beş tane şefaati vardır: Birincisi umumi şefaattir, ikincisi bir takım kimselerin hesapsız olarak cennete girdirilmeleri için yapacağı şefaattir, üçüncüsü günahları sebebiyle ateşe girmeleri gereken, ümmetinin muvahhidlerinden bir topluluk hakkında yapacağı şefaattir. Peygamberimiz, bu gibi kimseler hakkında ve yüce Allah'ın dilediği kimseler hakkında şefaatte bulunacak ve bunlar cennete gireceklerdir. İşte bid'atçı Hâricîlerle Mutezilîlerin inkâr ettikleri şefaath budur. Bunlar, kendi bozuk asıl ilkelerine istinaden bu şefaathlerin sözkonusu olmayacağını söylemişlerdir. Bu ilkeleri ise, tahsin ve takbih esaslarına mebni, aklî bakımdan herkesin hakettiğini bulması ilkesidir. Dördüncü şefaath, cehennem ateşine girmiş bazı günahkârlar hakkındaki şefaattir. Peygamberimizin ve onun dışındaki peygamberlerin, meleklerin ve diğer mü'min kardeşlerinin şefaati ile bu günahkârlar oradan çıkacaklardır. Beşincisi ise cennet ehlinin derecelerinin daha bir artıp yükselmesi için yapılacak şefaattir. Böyle bir şefaati ise, Mutezile de inkâr etmemektedir ve mahşerdeki ilk şefaati de inkâr etmemektedirler.

5. Yüce Allah'dan Peygamberin Şefaathini İstemek:

Kadı İyad der ki: Müstefiz⁽¹⁾ nakil ile bildiğimize göre Selef-i Salih, Peygamber (sav)'ın şefaathini (Allah'dan) talep etmiş ve bunu arzulamışlardır. Buna göre: "Bir kimsenin, Allah'dan kendisine Peygamberin şefaathini nasib etmesini dilemesi mekruhtur. Çünkü onun şefaati ancak günahkârlara olacaktır" diyenlerin sözlerine iltifat edilmez. Çünkü Hz. Peygamberin şefaati, önceden de açıkladığımız gibi, hesabın hafifletilmesi için de, dereceler artması için de olacaktır. Diğer taraftan akli başında her kimse kusurlu olduğunu, Allah'ın affına muhtaç olduğunu, kendi ameline bel bağlamadığını, helâk edileceklerden olmaktan korktuğunu itiraf etmektedir. Şefaathin istenmesi gerektiğinden söz edenlerin, dualarında mağfiret ve rahmet de isteme-

(1) **Müstefiz:** Kelime olarak, yaygın, dolup taşan anlamında olup, hadis terimi olarak bazılarına göre; ikiden fazla rivayet yolu bulunan, fakat mütevatir hadis derecesinde hadistir. Bazılarına göre "meşhur hadis" ile aynı şeydir. (Prof. Dr. Talat Koçyiğit, *Hadis Lafızları*, Ankara 1980, s. 332-333)

meleri gerekir. Çünkü bunlar da günahkârlar için söz konusudur. Bütün bu iddialar, selef ve halefin yaptıkları bilinen dualara muhaliftir. Buhârî'nin, Câbir b. Abdullah'tan rivâyetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim ezanı işittiğinde:

اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلاة القائمة آت محمداً
الوسيلة والفضيلة وأبعثه مقاماً محموداً الذي وعدته

"Ey bu eksiksiz çağrının ve kılınan namazın Rabbi olan Allah'ım! Sen, Muhammed (sav)'a vesileyi, fazileti ihsan et. Ve onu kendisine va'dettiğin Makam-ı Mahmud'a ulaştır" diyecek olursa, kıyamet gününde de benim şefaati onun için helâl olur.⁽¹⁾

İkinci görüş: Makam-ı Mahmud, kıyamet gününde Peygamber (sav)'a Li-vaü'l-Hamd diye bilinen sancağın verilmesidir.

Derim di: Bu görüş ile birinci görüş arasında bir aykırılık yoktur. Çünkü, Hz. Peygamber, elinde Livaü'l-Hamd bulunduğu halde şefaatte bulunacaktır. Tirmizî Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kıyamet gününde ben Âdemoğullarının efendisiyim. Ama övünmüyorum. Elimde hamd sancağı bulunacaktır, ama övünmüyorum. O gün, Âdem ve diğer bütün peygamberlerden benim sancağım altında bulunmayacak hiç bir peygamber olunmayacaktır..."⁽²⁾

Üçüncü görüş: Taberî'nin, Mücahid'in de aralarında bulunduğu bir kesimden naklettiği görüştür. Bu görüş sahipleri şöyle demişlerdir: Makam-ı Mahmud yüce Allah'ın, Muhammed (sav)'ı kendisiyle birlikte Kürsîsine oturtmasıdır. Bu görüşün sahipleri bu hususta bir de hadis rivâyet etmişlerdir. Taberî, oldukça aşırı ve gereksiz açıklamalarla bunu mümkün olabileceğini söyleyerek desteklemeye çalışmıştır. Ancak, böyle bir şey anlam itibarıyla çok zor kabul edilebilir ve böyle bir şeyin olma ihtimali de çok uzaktır. Bununla birlikte böyle bir görüşün rivâyet edilmesinin reddedilmesine de gerek yoktur. Ancak bir açıklamanın ilme uygun bir şekilde tevil edilmesi gerekmektedir.

en-Nakkâş, Ebu Dâvûd es-Sicistanî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Bize göre bu hadisi inkâr eden kimse itham altındadır. Çünkü ilim ehli bu hadisi nakledip durmuşlardır. Böyle bir şeyin caiz olmayacağını kabul edenlere, bunu yorumlamayı ben üzerime alıyorum.

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) ve Mücahid de derler ki: Önder ilim adamları

(1) *Buhârî*, Ezân 8, Tefsir 17. sûre 11; *Ebû Dâvûd*, Salât 37; *Tirmizî*, Salât 43; *Nesâî*, Ezân 38; *İbn Mâce*, Ezân 4; *Müsned*, III, 354.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 17. sûre 18, Menâkıb 1; *Müsned*, I, 281, 295.

rından herhangi bir kimse, eğer Kur'an-ı Kerimi tevil edip yorumluyor ise, bunların ilim ehline kabul edilmemiş iki görüşleri (yorumları) vardır. Birincisi budur, ikincisi de yüce Allah'ın: **"O günde yüzler var ki, apaydınlıktır, Rabblarına bakıcıdırlar"** (el-Kıyame, 75/22-23) buyruğunu; burada bakmak söz konusu değildir, sevabı beklemek söz konusudur, şeklindeki tevidir.

Derim ki: İbn Şihab bunu, "Tenzil hadis" diye bilinen hadiste söz konusu etmektedir. Yine Mücahid'in bu âyeti tefsir ederken: Allah onu (Muhammedi) arşın üzerine oturtacaktır dediği rivâyet edilmiştir. Bu, imkânsız olan bir tevil değildir. Çünkü yüce Allah, bütün eşyayı da, arşı da yaratmadan önce bi-zatihi kaimdi, vardı. Daha sonra eşyayı yarattı. Ancak, eşyaya muhtaç olduğundan değil, kudret ve hikmetini izhar etmek, varlığı bilinsin, sapasağlam bütün fiillerini kemal derecesindeki ilim ve kudretiyle bildirsın diye. O, kendi nefsi için bir arş yarattı ve bu arşın üzerine ona temas etmesi söz konusu olmaksızın ve dilediği keyfiyette istiva etti, yahut da arş onun için bir mekân oldu.

Denildiğine göre şanı yüce Allah, mekânı ve zamanı yaratmadan önceki sıfatı ne ise, şimdi de o sıfatlara sahiptir. Bu açıklamaya göre, Peygamber (sav)'ı arşın üzerinde oturtması ile yerin üzerine oturtması arasında bir fark yoktur. Çünkü, Allah arşın üzerine istivâ etmesi, intikal, zâil olmak ve ayakta durmak, oturmak gibi hal değişikliği şeklinde söz konusu değildir. Arşın üzerinde yer kaplayacak bir halde istivâsı da düşünülemez. Aksine O, arşı üzerinde kendi nefsi hakkında haber verdiği şekilde ve keyfiyetsiz olarak istivâ etmiştir. Muhammed (sav)'ı Arşının üzerine oturtması, O'nun için Rububiyet sıfatını gerektirici veya Ubudiyet sıfatından çıkmasını gerektirecek bir hususiyet arz etmez. Aksine O, Hz. Peygamberin mevkiini yükseltmek ve diğer insanların üzerinde bir şeref sahibi olduğuna dikkat çekmek içindir. Haber kipi olarak: "Kendisiyle beraber" ifadesine gelince, bu da yüce Allah'ın: **"Şüphesiz yok ki, Rabbin nezdindekiler..."** (el-A'raf, 7/206); **"Rabbim benim için nezdinde cennette bir ev yap."** (et-Tahrim, 66/11); **"Muhakkak ki Allah ih-san edenlerle beraberdir"** (el-Ankebut, 29/69) âyetleri ve benzerlerinin dile getirdikleri şeyler ile aynı seviyededir. Bütün bunlar, rütbe, mevki, mazarîyet ve üstün derece ile alakalıdır, mekân ile ilgileri yoktur.

Dördüncü görüş, Hz. Peygamber'in şefaati ile ateşten çıkaracağı kimse-leri çıkartmasıdır. Bu görüş, Câbir b. Abdullah'ın görüşü olup, bunu Müslim de nakletmektedir.⁽¹⁾ Biz de bunu **"et-Tezkire"** adlı kitabımızda zikretmiş bulunuyoruz. Başarı Allah'tandır.

(1) Müslim, İman 320

6. Teheccüd Namazı ve Makam-ı Mahmud:

İlim adamları, gece teheccüd namazı kılmanın, Makam-ı Mahmud'a ulaşmaya nasıl sebep teşkil ettiği konusunda farklı iki görüşe sahiptirler. Birinci görüşe göre şanı yüce Allah, dilediği fiili bu konudaki hikmet yönünü bizim bilmemiz sözkonusu olsun ya da olmasın, onun faziletine sebep kılabilir. İkinci görüşe göre gece namazında insanlardan ayrı, yaratıcı ile başbaşa kalmak ve O'na seslenmek sözkonusudur.

Yüce Allah, gece kıldığı namazda Rabbi ile başbaşa kalıp kendisine münacaatta bulunmayı ona ihsan etmiştir ki, Makam-ı Mahmud da bu demektir. Bu makamda insanlar derecelerine göre biri diğerinden üstündür. Bunda en üstün derecede bulunanları ise Muhammed (sav) dir. Ona, kimseye verilmeyecek şeyler verilecek, hiçbir kimsenin yapamayacağı şefaati o yapacaktır. Diğer taraftan **“umulur ki”** ifadesi, yüce Allah tarafından yerine getirilmesi gereken bir vaad anlamındadır.

“(مَقَامًا) : **Bir makama**” kelimesi, zarf olarak nasb edilmiştir. “... Bir makamda...” ya da; “... bir makama...” anlamındadır.

et-Taberî de Ebu Hureyre'den, Rasûlullah (sav) ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Makam-ı Mahmud, kendisinde ümmetime şefaatte bulunacağım makamdır.”⁽¹⁾ Buna göre makam, insanın üstün işleri görmek üzere duracağı yer demektir. Hükümdarın huzurunda çeşitli makam ve mevkilerin (protokol yerlerinin) bulunması gibi.

وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَّاَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ صِدْقٍ
وَاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا ﴿٨٠﴾

80. Ve de ki: “Rabbim, beni doğruluk girdişi ile girdir; doğruluk çıkarışı ile çıkar. Tarafından bana destekleyici bir sultan ver.”

Anlaman, şu şekilde olduğu söylenmiştir: Beni, doğruluk ölümü ile öldür, kıyamet gününde de doğruluk diriltişi ile dirilt. Böylelikle bir önceki: “Umulur ki Rabbin seni övülmüş bir makama gönderir” buyruğu ile ilişkili olmaktadır. Sanki yüce Allah ona böyle bir vaadde bulunduktan sonra kendisine yapmış olduğu bu vaadi gerçekleştirmesi için dua etmesini emretmiş gibidir. Beni, emrolunan şeylere girdir, yasaklanan şeylerden çıkart! anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir diğer açıklamaya göre anlam şöyledir: Yüce

(1) Taberî, XV. 145. 146

Allah, Hz. Peygamber'e, gerek namazında, gerek namazı dışında kendisini müşrikler arasından çıkartıp güvenilir yere girdirmesi için yapacağı duayı öğretmektedir.

Yüce Allâh, onu Mekke'den çıkarttı ve Medine'ye vardırıdı. Bu anlamdaki açıklamayı Tirmizî, İbn Abbas'dan şöylece rivâyet etmektedir: Peygamber (sav) Mekke'de idi. Daha sonra ona hicret etmesi emrolundu. Bunun üzerine de: **“De ki: Rabbim beni doğruluk girdirişi ile girdir, doğruluk çıkarışı ile çıkar. Tarafından bana destekleyici bir sultan ver”** ayeti indi. (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

ed-Dahhâk şöyle demektedir: Bundan kasıt, Mekke'den çıkması ve Mekke'nin fethedildiği günü de güvenlik içerisinde Mekke'ye girmesidir.

Ebu Sehl dedi ki: Münafıklar: *“Eğer Medine'ye dönersek, elbette en şerefli ve kuvvetli olan, en hakir olanı oradan mutlaka çıkartacaktır”* (el-Münafikun, 63/8) dedikten sonra, Peygamber (sav) Tebuk'den döndüğünde bu buyruk Medine'ye aziz olarak girdirilmesi ve zafer için Mekke'den çıkartılması için dua demektir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bana, lutfetmiş olduğun peygamberliğe, doğruluk girdirişi ile girdir ve benim canımı alacağın vakit bu görevimden doğruluk çıkartışı ile çıkart. Bu anlamdaki bir açıklamayı Mücahid yapmıştır.

-Mim harfi ötreli olarak- “mudhal” ve “muhraç” kelimesi, girdirmek ve çıkartmak demektir. Yüce Allah'ın: *“Beni, mübarek bir indiriş ile indir”* (el-Mu'minun, 23/29) buyruğundaki “münzel: indiriş” kelimesi gibidir ki, kendisinde hoşlanmayacağım bir şey görmeyeceğim bir indiriş, demektir. Genel olarak da kurra bu şekilde okumuşlardır. Ancak, el-Hasen, Ebu'l-Âliye ve Nasr b. Âsım, mimlerin fethi ile “medhal ve mahrec” şeklinde “giriş ve çıkış” anlamında okumuşlardır. Birincisi rubaîdendir, ikincisi ise sülâsîdendir. İbn Abbas dedi ki: Sen beni ölüm esnasında doğruluk girdirişi ile girdir, öldükten sonra diriltirme sırasında da doğruluk çıkartılışı ile çıkart, demektir.

Şöyle de denilmiştir: Sen beni her nereye girdirirsen doğruluk ile girdir ve doğruluk ile çıkart. Yani bir başka yüzle gelip bir başka yüzle çıkan bir kimse kılma. Çünkü, iki yüzlü kimseler Senin nezdinde muteber kimseler olmazlar.

Âyetin, kapsamına giren bütün hususları, bütün yolculuk ve işleri aynı şekilde ölüm ve hayatta umulan türlü şekillerde kaderin değişik hallerini kapsayan umumi bir buyruk olduğu da söylenmiştir ki; Rabbim, bütün işlere girişimi de, çıkışımı da Sen ıslah et, doğru kıl, demek olur.

(1) Tirmizî, Tefsir 17. sûre 9; Müsned, I, 223

Yüce Allah'ın: **“Tarafından bana destekleyici bir sultan ver”** buyruğu ile ilgili olarak eş-Şa'bî ve İkrime şöyle demişlerdir: **“Sultan”**dan kasıt, sapasağlam, sabit, delil ve hüccet demektir.

el-Hasen'in görüşüne göre ise bundan kasıt kuvvet, zafer ve dininin bütün dinlere üstün gelmesidir. O, şöyle demektedir: Yüce Allah ona hiç şüphesiz Fâris'in (İran'ın), Rum'un (Bizans'ın) ve diğerlerinin ellerinden mülklerini mutlaka alıp bu mülkü kendisine vereceğini vadetmektedir.

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

81. De ki: “Hak geldi, bâtıl da çekişe çekişe can verdi. Çünkü bâtıl, can çekişe çekişe yok olucudur.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Gelen Hak ve Giden Bâtıl:

Buhârî ve Tirmizî, İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini naklederler: Peygamber (sav) Mekke'nin fethi yılında Mekke'ye girdiğinde, Ka'be'nin etrafında üçyüz altmış tane put vardı. Peygamber (sav) elinde bulunan bir çubuk -ravi belki de: sopa dedi- ile o putları dürtmeye ve bu esnada da: **“Hak geldi bâtıl da çekişe çekişe can verdi. Çünkü bâtıl can çekişe çekişe yok olucudur. Hak geldi, bâtıl ise ne baştan bir şey var edebilir, ne de îade edebilir”** (Sebe', 34/49) diyordu. Lafız, Tirmizî'nindir. (Tirmizi) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾ Müslim'de de bu şekilde; “(نُصْبًا): Putlar, dikili taşlar” lafzı ile dir. Bir rivâyette ise, “(صُنْمًا): Putlar” diye geçmektedir.⁽²⁾ İlim adamlarımız derler ki: Putların bu sayıda olmalarının sebebi, onların hergün bir putu tazim ediyor olmaları idi. En büyüklerine tazim için ise iki gün ayırırlardı.

Hadis'deki: “Elindeki bir sopayla onları dürtmeye koyuldu” ifadesi ile ilgili olarak denildiğine göre; bu putlar kurşun ile yere sabitleştirilmişlerdi. Kendisi ise, her bir putun suratını dürttüğçe o da sırt üstü geri yıkılıyordu. Yahut, arkasından dürterse yüz üstü yıkılıyordu ve şöyle diyordu: **“Hak geldi, bâtıl da çekişe çekişe can verdi. Çünkü bâtıl, can çekişe çekişe yok olucudur.”** Bunu da Ebu Ömer ve Kadı İyad nakletmişlerdir.

el-Kuşeyri dedi ki: O putlardan yüzüstü yıkılmadık hiç bir put kalmadı, dalia sonra verdiği emir ile kırıldılar.

(1) Tirmizî, Tefsir 17. sûre 8. Ayrıca Buhârî, Tefsir 17. sûre 2; Müsned, I, 377.

(2) Müslim, Cihâd 87.

2. Müşriklerin Put ve Heykelleri ve Masiyet Araçlarının Kırılması:

Bu âyet-i kerimede, yenik düşürüldükleri takdirde müşriklerin putlarının ve bütün heykellerinin yıkılacağına delil vardır. Mana itibariyle bâtila âlet olan ve ancak yüce Allah'a isyana elverişli bulunan, yüce Allah'ın zikrinden alıkoymaktan başka hiç bir anlamı da olmayan tanbur, ud ve zurna gibi bütün bâtil âletlerinin kırılması da kapsamına girmektedir.

İbnü'l-Munzir dedi ki: Taş, tahta ve buna benzer yapılmış bütün suretler ile insanların ancak -yasak kılınmış bulunan- eğlence için kullandıkları ve faydasız olan her şey bu put hükmündedir. Bunların herhangi birisinin satılması caiz değildir. Bundan tek istisnâ altın, gümüş, demir ve kurşundan yapılmış putlardır. Ancak, bunların da mevcut suretlerinin değiştirilerek külçe veya parçalar haline getirilip değişikliğe uğramaları şarttır. O takdirde bunların alınıp satılmaları caiz olur.

el-Mühelleb der ki: Batıla dair aletlerden kırılıp da kırıldıklarından sonra alıkonulmalarında eğer herhangi bir menfaat var ise onların sahiplerinin kırılmış halleriyle bunları alması öncelikli hakkıdır. Ancak imamın, malî ceza ve işi sıkı tutmayı daha ağırlaştırmak kastıyla bunları ateşte yakma görüşüne sahip olması müstesnâdır. İbn Ömer (r.a)'ın bu gibi şeyleri yaktığına dair uygulaması, bundan önce geçmiş bulunmaktadır. Peygamber (sav)'in, cemaat namazına gelmeyip geride kalanların evlerini yıkmak istediği de bilinen bir husustur.⁽¹⁾

İşte bu ve bununla birlikte Peygamber (sav)'ın, sahibesi tarafından lanetlenmiş dişi deve hakkında söylediği şu buyruğu malî cezalarda aslî bir kaidedir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Haydi o deveyi bırakınız, çünkü o lanetlenmiştir."⁽²⁾ Böylelikle Hz. Peygamber, sahibesini te'dip etmek ve yaptığı beddua dolayısıyla onu cezalandırmak maksadıyla deve üzerindeki mülkiyetini izale etmiştir. Ömer b. el-Hattab (r.a) da sahibi tarafından su kalmış sütü dökmüştür.

3. Bu Hususta Tamamlayıcı Bilgiler:

Âyetin tefsiri ile ilgili yaptığımız bu açıklamalar, Peygamber (sav)'ın şu hadisini de bize hatırlatmaktadır: "Allah'a yemin ederim ki, Meryem oğlu İsa adaleli bir hakem olarak inecektir. Andolsun haçı kıracak, domuzları öldürecek, cizyeyi kaldıracak (İslâm veya kılıçtan başkasını kabul etmeyecek) ve andol-

(1) *Buhârî*, Ezân 29, Ahkâm 52; *Müslim*, Mesâcid 251; *Tirmizî*, Salât 48; *Nesâî*, İmâme 49; *Dârimî*, Salât 54; *Muvatta'*, Salâtu'l-Cemâa 3; *Müsned*, I, 450.

(2) *Müslim*, Birr 80-81; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 50; *Dârimî*, İsti'zân 45; *Müsned*, IV, 429, 431, VI, 72

sun genç dişi develer dahi -mal çokluğundan dolayı- terk edilecekler, onlar üzerinde yol alınmayacaktır.” Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.⁽¹⁾

Peygamber (sav)’ın, üzerinde suret bulunan perdeyi yırtıp parçalaması da bu kabildendir. Aynı zamanda bu, sözünü ettiğimiz şekilde suret ve eğlence âletlerinin şeklini bozmaya da delildir. İşte bütün bunlar, bu gibi şeyleri edinmenin men edildiğini ve bunlara sahip olanın aleyhine olmak üzere bunların mahiyetlerinin değiştirilmesinin gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü hiç şüphesiz bu gibi suretlere sahip olan kimseler kıyamet gününde azap edilecekler ve onlara: Yarattıklarınızı diriltiniz, denilecektir. Bu da yeterlidir. İleride bu hususa dair açıklamalar, yüce Allah’ın izniyle en-Neml Sûresi’nde (27/87. âyetin tefsirinde) gelecektir.

“De ki: Hak” yani İslâm **“geldi.”** Mücahid’in açıklamasına göre Kur’ân geldi. Cihad diye de açıklanmıştır. **“Bâtıl”** bir görüşe göre şirk, Mücâhid’e göre şeytan **“da çekişe çekişe can verdi.”**

Ancak doğru olan lafzın mümkün olduğu kadar umumî alınmasıdır. O takdirde tefsiri şöyle olur: Şeriat bütün muhtevâsıyla geldi, **“batıl da çekişe çekişe can verdi,”** çürük ve batıl olduğu ortaya çıktı. Canın çıkması (zühûk) da buradan gelmektedir ki, bu da nefsin batıl olması yani, yok olması demektir. “(زَهَقَتْ نَفْسُهُ تَزْهَقُ زَهْقًا)”: Canı çıktı, çıkar” denilir. “(أَزْهَقَهَا)”: Onu (o canı) ben çıkardım” demektir.

“Çünkü bâtıl, can çekişe çekişe yok olucudur” yani kalıcılığı yoktur. Hak ise sapasağlam kalır, sebat bulur.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ
الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾

82. Kur’ân’dan, mü’minler için bir şifa ve rahmet olanı kısım kısım indiririz. Zâlimlerin ise ancak hüsrânını artırır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

(1) *Müslim*, İman 243; *Müsned*, II, 494. Develer sözkonusu edilmeden: *Buhârî*, Buyû’ 102; *Müslim*, İman 242.

1. Kur'ân'dan İndirilenler:

Yüce Allah'ın: “(وَنُزِّلُ): **İndiririz**” buyruğunu cumhûr, “nûn” ile okumuştur. Mücahid ise, “ze” harfî şeddesiz ve “ye” harfî ile; “(وَيُزِّلُ): İndirir” diye okumuştur ki, el-Mervezî de bunu Hafs'dan rivâyet etmiştir.

(من) : İbtidai gaye (başlangıç noktasını bildirmek) içindir. Cinsin beyanı için de olabilir. Yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Biz, Kur'ân-ı Kerim'den, şifa olma özelliğini bünyesinde taşıyan şeyleri indiririz. Haberde de şöyle denilmektedir: “Kur'ân ile şifa aramayan kimseye Allah şifa vermesin.”⁽¹⁾

Ancak, bazı tevil bilginleri buradaki “(من) ...dan” edatının teb'îz (kısmîlik bildirmek) için gelmiş olmasını kabul etmemektedir. Çünkü teb'îz için olursa, Kur'ân'ın bazı bölümlerinde şifa bulunmayacağı manası çıkar. İbn Atiyye ise şöyle demektedir: Öyle bir anlam çıkarmak söz konusu olmaz. Aksine bu edatın kısım kısım indirilmiş olması açısından teb'îz için kullanılmış olması mümkündür. Ve şöyle buyurulmuş gibidir: Biz, Kur'ân-ı Kerim'den, şifa olan bir miktar indiriyoruz ve esasen onun bütünü de bir şifadır.

2. Kur'ân-ı Kerim'in Şifa Oluşu İle İlgili Görüşler:

İlim adamları, Kur'ân-ı Kerim'in şifa oluşu ile ilgili iki görüş ortaya koymuşlardır. Birinci görüşe göre Kur'ân-ı Kerim kalplerden bilgisizliği ve şüpheleri izale etmek suretiyle bir şifadır. Ayrıca mucizelerin kavranması, yüce Allah'a delil teşkil eden hususların kavranılması hususunda kalplerdeki cahillik perdesini açıp gidermek cihetiyle de bir şifadır.

İkinci görüşe göre Kur'ân-ı Kerim, rukye (okuyarak tedavi), teavvüz (Allah'a sığınmak) ve buna benzer yollarla zahiri hastalıklara bir şifadır.

Lafız, Dârakutnî'nin olmak üzere hadis imamları Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasûlullah (sav), otuz kişilik süvari birliğinden oluşan bir seriye halinde bizi gönderdi. Araplardan bir kavmin yanında konakladık. Onlardan, misafir olarak bizleri ağırlamalarını istedik, kabul etmediler. Kabilenin başkanı (bir akrep tarafından) sokuldu. Bunun üzerine yanımıza gelerek: Aranızdan akrebe karşı rukye yapan bir kimse var mıdır diye sordular. -İbn Katte'nin rivâyetinde ise: Bizim hükümdarımız ölüyor (fazlalığı) vardır. - Ben de: Evet, ben bunu yapabilirim. Fakat bize (birşeyler) vermeden bu işi yapmam. Bunun üzerine: Size otuz tane koyun vereceğiz, dediler. Ben de ona, yedi defa Elhamdülillahi Rabbilâlemîn (Fatihâ Sûresi)ni okudum ve iyileşti. -Süleyman b. Katte'nin, Ebu Said'den rivâyetinde: Kendisi-

(1) *İbn Mâce*, Tıb 28'de: “En hayırlı ilaç Kur'ân'dır” anlamında ve Zevâid'den naklen: “Ravilerinden el-Hâris el-Â'ver'in zayıf olduğu” kaydıyla bir rivâyet yer almakla birlikte, elimizin altındaki kaynaklarda bu lafızla hadis diye tespit edemedik.

ne geldi ve iyileşti denilmektedir.- Bunun üzerine hem bizi ağırlayacak yiyecek şeyler gönderdi, hem de koyunları gönderdi. Ben ve arkadaşlarım gönderdiği yiyecekleri yedik. Ancak koyunlardan yemeyi kabul etmediler. Nihâyet Rasûlullah (sav)'a vardık ve ben de ona durumu haber verince şöyle buyurdu: "Sen onun bir rukye olduğunu nerden biliyorsun?" Ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Bu, içime doğan birşey oldu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Yeyiniz o koyunlardan bize de yediriniz." Bunu, "*es-Sünen*" adlı kitabında rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

"*el-Medih*"⁽²⁾ adlı eserinde de es-Serrî b. Yahya yoluyla gelen hadiste şöyle demektedir: Bana el-Mu'temir b. Süleyman anlattı. o, Leys b. Ebi Süleym'den, o, el-Hasen'den, o, Ebu Uname'den, o, Rasûlullah (sav)'dan dedi ki: "Barasa, deliliğe, cüzzama, karın hastalığına, vereme, sıtmaya ve nefese (nazara) karşı zaferan veya kırmızı kil ile şunları yazmanın, Allah'ın izniyle faydası olur:

أعوذ بكلمات الله التامة وأسمائه كلها عامة من شر السامة والغامة ومن
شر العين اللامة ومن شر حاسد إذا حسد ومن أبي فروة وما ولد

Özelin ve genelin şerrinden, kötülükle isabet eden nazardan, kıskandığı zaman kıskanandan, Ebu Ferme'den (İblis'ten) ve onun doğurduklarından, Allah'ın eksiksiz kelimelerine ve genel olarak bütün isimlerine sığınırım.⁽³⁾

"Otuzüç melek, aziz ve celil olan Rabblerinin huzuruna varıp bizim topraklarımızda hastalık vardır, dediler. Şöyle buyurdu: Kendi topraklarınızdan bir miktar toprak alınız ve onunla alınlarınızı mesh ediniz. Ya da şöyle dedi: Biz size, Muhammed (sav)'ın rukyesini tavsiye ederiz. Onu gizleyen yahut da onun karşılığında bağış kabul eden bir kimse iflah olmasın.

Daha sonra Fatihatü'l-Kitap ile el-Bakara Sûresi'nin baş tarafından dört âyet-i kerime, kendisinde rüzgârların evirilip çevirilmesinden söz edilen âyet, (el-Bakara, 2/264) Âyetü'l-Kürsi (el-Bakara, 2/255) ile ondan sonraki iki âyet-i kerime ve: "*Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır...*" (el-Bakara, 2/284) âyetinden itibaren el-Bakara Sûresi'nin sonuna kadar, Ali İmran Sûresi'nin başından on, sonundan on âyet, en-Nisa Sûresi'nin ilk âyeti, el-Maide Sûresi'nin ilk âyeti, el-En'âm Sûresi'nin ilk âyeti, el-A'raf Sûresi'nin ilk âye-

(1) Dârakutnî'ye ait bu eserin doğru adı -İmam Kurtubî'nin hayatı ve tefsirine dair yaptığımız ve tercümemizin başına koyduğumuz çalışmada da görüldüğü gibi (s. 109) "*el-Müdebbeç*"dir.

(2) *Dârakutnî*, III, 64-65. Ayrıca: *Buhârî*, İcâre 16, Tıb 33, 39; *Müslim*, Selâm 66- *Ebü Dâvûd*, Buyû' 37, Tıb 19; *Tirmizî*, Tıb 20; *İbn Mâce*, Ticârât 7; *Müsned*, III, 2, 10, 44.

(3) Tercüme, Kurtubî'nin hadiste geçen garip lafızlara dair açıklamaları dikkate alınarak yapılmıştır.

ti ile yine el A'raf'ta yer alan: "**Şüphesiz, Rabbiniz o Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı**" (el-A'raf, 7/54) âyeti sonuna kadar, Yunus Sûresi'nde yer alan: "**Musa dedi ki: Sizin bu yaptığınız sihirdir, şüphesiz Allah onu boşa çıkaracaktır. Elbette Allah o bozguncuların işini düzeltmez**" (Yunus, 10/81) âyeti ile, Tâ-Hâ Sûresi'nde yer alan: "**Sağ elindekini bırak. Onların yaptıklarını yutacak. Onların yaptıkları ancak bir büyücü hilesidir. Büyücü ise, nereye giderse iflah olmaz**" (Tâ-Hâ, 20/69) ile, es-Saffât Sûresi'nin baş tarafından on âyet ile Kulhuvallehued (İhlas) Sûresi ve Muavizeteyn (Felak ve Nas) Sureleri temiz bir kaba yazılır. Sonra temiz bir su ile üç defa yıkanılır. Sonra, rahatsız olan kişi ondan üç avuç alır. Sonra ondan namaz için abdest alır gibi abdest alır. Ancak, bundan önce de namaz için abdest almalı ki, bu takdirde bu su ile abdest almadan önce taharet üzere olsun. Sonra başı, göğsü ve sırtı üzerine bu sudan döker. Ancak bu su ile istinca etmez. Sonra da iki rekât namaz kılar, sonra da yüce Allah'tan şifa diler. Bunu üç gün süre ile, her gün bir miktar yazı yazacak kadarı tekrarlar. Bir rivâyette ise: "Ebu Kitre'nin şerrinden ve onun doğurduklarının şerrinden" ve: "Alınlarınızı da mesh ediniz" denilmekte ve ravi bu konuda herhangi bir şüphe ifadesi kullanmamaktadır.

Buhârî de, Âişe (r.anha) dan rivâyet ettiğine göre, Peygamber (sav) vefatı ile sonuçlanan hastalığında, Muavvizeleri okur ve kendisine üflerdi. Hastalığı ağırlaşınca, onları ben okuyup ona üfler ve bereketleri dolayısıyla kendi elini vücuduna mesh ederdim. Ben, (hadisi ez-Zühri'den rivâyet eden Ma'mer) ez-Zühri'ye: Nasıl üflerdi diye sordum, o da şöyle dedi: Elllerine üfler, sonra da ellerini yüzüne sürerdi.⁽¹⁾

Malik de İbn Şihab'dan, o, Urve'den, o da Âişe'den rivâyetine göre Rasûlullah (sav) rahatsızlandı mı, kendisine Muavizeteyni okur ve bunları (elinin içine) tefleder veya nefes ederdi.⁽²⁾

Ebu Bekir el-Enbârî dedi ki: Dilciler, "nefs etmeyi" tükürüksüz olarak üfleme, "tefl etmeyi" de tükürüklü olarak üfleme diye açıklamışlardır. Şair şöyle demiştir:

فإن يَئراً فلم أنفث عليه وإن يَفْقَدَ فحق له الفُؤود

"Eğer iyileşirse ben onun için nefes edip üflemem
Eğer o yitirilecek olursa, zaten yitirmek onun hakkıdır."

(1) Buhârî, Meğâzi 83; Tıb 32, Fedâilu'l-Kur'ân 14, Deavât 12; Müslim, Selâm 51; Ebû Dâvûd, Tıb 19; İbn Mâce, Tıb 38; Muvatta Ayn 10; Müsned, VI, 104, 124.

(2) Bk. İbn Mâce, Tıb 38; İbn Abdî'l-Berr, el-İstizkâr, XXVII, 28-30

Zu'r-Rimme de şöyle demektedir:

وَمِنْ جَوْفِ مَاءٍ عَرْمَضِ الْحَوْلِ فَوْقَهُ مَتَى يَخْسُ مِنْهُ مَائِحُ الْقَوْمِ يَتَقَلُّ

“Üstünde yosun tutmuş suyun içinden

Kavmin, kuyunun içinden su almak üzere inen kişisi, ne zaman su içmek isterse, üfleyerek içer (tefl eder).”

Şair burada, tükürük saçarak üfler, demek istemiştir.

İleride yüce Allah'ın izniyle, el-Felâk Sûresi'nde nefse dair ilim adamlarının görüşleri açıklanacaktır.

3. Rukye'nin Hükmü İle İlgili Görüşler:

İbn Mes'ud'un rivâyetine göre Rasûlullah (sav), Muavizât (Felâk ve Nas sûreleri) okunarak yapılması müstesnâ, rukyeyi mekruh görürmüş.

Ancak Taberî der ki: Bu hadis ve benzeri rivâyetlerin dinde delil olarak gösterilmesi caiz değildir. Çünkü bu hadisi nakleden kimseler arasında bilinmeyen kimseler vardır. Faraza, sahih olsa dahi bu ya bir yanlışlık olurdu veya nesh edilmiş olurdu. Çünkü Peygamber (sav), Fatıha Sûresi hakkında: “Onun bir rukye olduğunu nereden bildin?” demiştir. Kur'ân-ı Kerim'in iki sûresi olan Muavizeteyn ile rukye yapmak caiz olduğuna göre, cevaz bakımından Kur'ân-ı Kerim'in diğer bölümleri ile de rukye yapmak aynı hükmü taşımaktadır, çünkü hepsi de Kur'ân-ı Kerimdir. Yine, Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Ümmetimin şifası, Allah'ın Kitabından üç âyet-i kerimede, yahut bir lokma balda, yahut da bir hacamat bıçağı ile açılacak bir yarıktadır.”⁽¹⁾ Recâ' el-Ğanevî de şöyle demiştir: Kim Kur'ân-ı Kerim ile şifa aramayacak olursa, onun için şifa söz konusu değildir.

4. Allah'ın Bazı İsimlerinin, Yahut Kur'ân-ı Kerim'in Bazı Âyetlerinin Bir Yere Yazılıp Su İle Yıkanması... (Nüşre):

İlim adamları nüşre hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Nüşre Allah'ın bazı isimlerinin yahut Kur'ân-ı Kerim'in bazı bölümlerinin bir yere yazıldıktan sonra su ile yıkanması, sonra da hastaya o suyun sürülmesi veya içirilmesi.

(1) *Buhârî*, Tıb 3, 4; *İbn Mâce*, Tıb 23; *Müsned*, I, 246. III, 343, IV, 146, VI, 401'de yer alan üç husus “bir içim bal, hacamat bıçağıyla açılacak bir yarık ve -hoşuma gitmemekle birlikte- bir dağlamadır” diye sayılmaktadır. “Okunacak üç âyet” ifadesini tesbit edemedik.

Said b. el-Müseyyeb bunu caiz kabul etmektedir. Ona şöyle sorulmuştur: Bir adamın hanımına yaklaşması alıkonulmuş ise, onun bu hali çözülüp nüşre yapılabilir mi? O, bunda bir mahzur yoktur, fayda veren şey de yasaklanmaz, diye cevap vermiştir.

Mücahid ise, Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetlerinin bir şeye yazıldıktan sonra yıkanılarak korkuya kapılan kimseye içirilmesi görüşünde değildi. Âişe (r.anha) ise bir kaba Muavizetyni okur, sonra da bu suyun hastaya dökülmesini emrederdi. el-Mazeri Ebu Abdullah der ki: Nüşre, rukye yapanlarca bilinen bir husustur. Ona bu ismin verilış sebebi ise, nüşre yapılan kimseyi neşretmesi (yani, halinin çözülmesi) den dolayıdır.

el-Hasen ile İbrahim en-Nehaî ise, nüşreyi uygun kabul etmezlerdi. en-Nehaî şöyle demiştir: Ben, bu işi yapana bir belâ isabet edeceğinden korkarım. O, bu kanaati ile Kur'ân-ı Kerim'in sağlayacağı şeyden hemen sonra bir belâ gelmesi, onun herhangi bir şifa ile fayda sağlamasından daha yakın bir ihtimal olduğu kanaatinde gibidir. el-Hasen de der ki: Ben, Enes'e sordum, o şöyle dedi: Peygamber (sav)'dan, bunun şeytandan olduğunu zikredenler vardır.

Ebû Dâvûd da, Cabir b. Abdullah yoluyla şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav)'a nüşre hakkında sorulmuş, o da: "Şeytanın amelinden-dir" diye cevap vermiştir.⁽¹⁾

İbn Abdi'l-Berr dedi ki: Bu rivâyetler, nisbeten gevşek (leyyin) rivâyetlerdir ve bunun başka anlamlara gelme ihtimali de vardır. Şöyle de denilmiştir: Bu yasaklayıcı ifadeler, Allah'ın Kitabı, Rasûlünün sünneti ve bilinen tedavi şekillerinin dışına çıkılması hali hakkında kabul edilir. Nüşre, tıb türü bir uygulamadır. O, fazileti bulunan bir şeyin yıkanmış suyudur. Rasûlullah (sav)'ın abdestine benzer. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Şirk ihtiva etmediği sürece rukyenin bir mahzuru yoktur. Sizden kim kardeşine faydalı olabilecekse onu yapsın."⁽²⁾

Derim ki: Biz, nüşre ile ilgili merfu olan nassı ve bunun ancak Allah'ın Kitabı'ndan yapılabileceğini önceden zikretmiş bulunuyoruz. Ona dayanılarak hareket etmek gerekir.

5. Muska ve Benzeri Şeyleri Takmak:

Malik dedi ki: Aziz ve celil olan Allah'ın isimlerinin yazılı olduğu kâğıtlarının, teberrük kastı ile hastaların boyunlarına asılmasında -bunları asmak-

(1) Ebû Dâvûd, Tıb 9; Müsned, III, 294.

(2) Müslim, Selâm 61-63; Müsned, III, 302, 334, 382, 393. Kurtubî'nin zikrettiği: "... şirk ihtiva etmediği sürece..." kaydı, hüküm itibariyle doğru olmakla birlikte, belirtilen yerlerde bu kayıt ayrıca zikredilmemiştir.

tan kasıt nazarı defetmek olmamak şartıyla- bir mahzur yoktur. Bunun anlamı ise, ona herhangi bir şekilde nazar isabet etmeden önce nazara karşı koymak niyetini taşımamaktır. İlim ehlinde önemli bir topluluk da bu kanaattedir. Bunlara göre sağlıklı olan hayvan veya Âdemoğluna nazar değer korkusuyla bazı şeyleri asmak caiz değildir. Belânın gelmesinden sonra ise, aziz ve celil olan Allah'ın isimlerinin yazılı olduğu bir kâğıdı asmak, yüce Allah'dan kurtuluş ve iyileşmek kastıyla bunları yazmak ise, nazardan olsun başka şeyden olsun rukye ile tedavinin mübah kabul edildiğine dair sünnette varid olmuş rukye kabilindendir.

Abdullah b. Amr dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sizden herhangi bir kimse, uykusunda korkacak olursa:

(أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَةِ مِنْ غَضَبِهِ وَسُوءِ عِقَابِهِ وَمِنْ شَرِّ الشَّيَاطِينِ وَأَنْ يَحْضُرُونَ): Allah'ın gazabından, kötü ikabından, şeytanların şerrinden ve yanında hazır bulunmalarından Allah'ın tam kelimelerine sığınırım, desin."⁽¹⁾ Abdullah, bu duayı yetişkin çocuklarına öğretirdi. Bunu öğrenecek yaşa gelmemiş olanlarının ise, yazar ve üzerlerine asardı.⁽²⁾

Denilse ki: Rasûlullah (sav)'ın: "Kim, üzerine birşey asacak olursa, onunla başbaşa bırakılır (iş i ona havale edilir)" dediği rivâyet edilmiştir.⁽³⁾ İbn Mes'ud da, Um veledinin üzerinde bağlanmış bir temime (muska) görünce, onu şiddetle çekip kopardıktan sonra şöyle demiştir: İbn Mes'ud'un çocukları hiç şüphesiz şirke muhtaç değillerdir. Arkasından da şöyle demişti: Şüphesiz ki temimeler, rukyeler ve tivele şirktendir. Ona, tivele nedir diye sorulunca, o da: Kadının kendisi vasıtasıyla kocasına kendisini sevdirmek istediği şeylerdir.

Ukbe b. Âmir el-Cuheni'den de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kim, bir temimeyi üzerine asacak olursa, Allah ona tamamlamasın. Kim de bir vedea (nazar boncuğu) takacak olursa, Allah ona kalp rahatlığı vermesin."⁽⁴⁾

el-Halil b. Ahmed dedi ki: Temime, bir takım duaların yazılı olduğu bir gerdanlıktır. Vedea ise, bir takım boncuklardır. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: Temime, Arapçada gerdanlık demektir. İlim ehlince anlamı da, nazar değmesi korkusuyla, yahut bir başka maksatla bunların meydana gelmesi, yahut da gelmemesi amacıyla ve fiilen meydana gelmeden önce boyunlara takılan gerdanlıklardır. "Allah, onu tamamen erdirmesin" ifadesi, Allah onun sıhhat ve afiyetini tamamen erdirmesin, demektir. Mana itibariyle onun gibi

(1) *Tirmizî*, Deavât 93; *Ebü Dâvûd*, Tıb 19; *Muvatta'* Şear 9; *Müsned*, II, 181.

(2) *Müsned*, II, 181

(3) *Tirmizî*, Tıb 24

(4) *Müsned*, IV, 154.

olan veda (nazar boncuğu) asanlar hakkındaki "Allah kalp rahatlığı vermesin" ifadesi ise, Allah afiyetini, bereketini kaldırsın, demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bütün bunlar cahiliye döneminin yaptıkları temime ve gerdanlık asmaktan bir sakındırmadır. Onlar, bu boncuk ve askıların kendilerini koruduklarını, başlarına gelecek belaları savacaklarını zannediyorlardı. Halbuki bunları Allah'dan başka hiç bir kimse önlemez. Afiyet veren de O'dur, bela veren de O'dur. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Rasûlullah (sav), işte onlara cahiliye döneminde yaptıkları bu kabil işleri yapmayı yasaklamaktadır. Âişe (r.anha) dan da dedi ki: Belânın gelişinden sonra takınılan şeyler, temime değildir.

Kimi ilim adamı ise, belânın ister gelişinden önce olsun, ister sonra olsun her birinde temime asmayı mekruh kabul etmiştir. Yüce Allah'ın izniyle birinci görüş hem rivâyet bakımından, hem aklî bakımdan daha sahih görünmektedir. İbn Mes'ud'dan gelen rivâyete gelince; o, bu davranışı ile Kur'ân-ı Kerim'in dışında Iraklılardan (Babil'deki Harut ve Marut sihirlerinin kalıntılarından) ve kâhinlerden öğrenilmiş birtakım şeylerin asılmasından hoşlanmadığını anlatan bir rivâyet olabilir. Çünkü, boyuna asılmış olsun, olmasın Kur'ân-ı Kerim ile şifa istemek şirk olmaz. Peygamber (sav)'ın: "Kim üzerine bir şey asacak olursa onunla başbaşa bırakılır" hadisine gelince; üzerine Kur'ân-ı Kerim'den birşeyler asan kimsenin de işlerini Allah'ın üstlenmesi ve Allah'ın onu kendisinden başka kimseye havale etmemesi, bırakmaması gerekir. Çünkü, kendisinden yardım istenen ve Kur'ân-ı Kerim vasıtası ile şifa istemek suretiyle kendisine teveccüh olunan O'dur.

İbnü'l-Müseyyeb'e, Kur'ân âyetlerinin boyna asılıp asılmayacağı hususunda sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: Eğer bu bir mahfaza veya koruyucu bir parça içerisinde bulunursa, bunda bir mahzur yoktur. Bu ise, yazılı olan şeyin Kur'ân-ı Kerim olması hakkındadır.

ed-Dahhâk'dan nakledilen rivâyete göre ise o, kişinin, cima esnasında ve helaya gittiği vakit bir kenara koymak şartıyla, Allah'ın Kitabı'ndan birşeyler yazılı bulunan bir yazıyı üzerine asmasında bir mahzur görmemiştir. Ebu Cafer Muhammed b. Ali de, çocuklarının üzerlerine asılacak bu gibi dualara rûhsat vermiştir. İbn Sîrîn de kişinin, Kur'ân'dan yazılı birşeyleri üzerine asmasında bir mahzur görmezdi.

6. Mü'minlere Rahmet, Zalimlere Zıyan: Kur'ân:

"Mü'minler için bir şifa ve rahmet" yani, Kur'ân okumak sebebiyle Allah'ın lütfedip verdiği sevap ile birlikte sıkıntıları açıp gideren, ayıpları te-

mizleyen, günahları örtüp gizleyendir. Nitekim Tirmizi, Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim Allah'ın Kitabı'ndan bir harf okuyacak olursa, onun karşılığında o kimseye bir hasene verilir. Bir hasene ise on misli ile mükâfatlandırılır. Ben sizlere "elif, lâm, mim" bir harftir demiyorum. Aksine, "elif" bir harf, "lâm" bir harf, "mim" bir harftir." (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih, garip bir hadistir.⁽¹⁾ Daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

"Zalimlerin ise" yalanlamaları sebebiyle **"ancak hüsrânını artırır."** Kattade dedi ki: Kur'ân-ı Kerim'in okunduğu bir yerde oturan bir kimse, yerinden ya bir fazlalık ile, yahut bir eksiklik ile kalkar. Sonra da: **"Kur'ân'dan, mü'minler için bir şifa ve rahmet olarak kısım kısım indiririz..."** âyetini okudu.

Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın: *"De ki: O, iman edenler için bir hidâyet ve bir şifadır. İman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır ve o, onlar için bir körlüktür"* (Fussilet, 41/44) buyruğudur.

Bu açıklamaya göre Kur'ân-ı Kerim, farzlar ve hükümlere dair ihtiva ettiği açıklamaları ile bir şifadır.

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا ﴿٨٢﴾

83. İnsana nimet verdiğimiz zaman yüzçevirir ve yan çizer. Ona kötülük dokunduğu zaman ise, pek ümitsiz olur.

"İnsana nimet verdiğimiz zaman yüzçevirir ve yan çizer." Yani, şu Kur'ân-ı Kerim'in, ziyanlarını artırdığı kimselerin nitelikleri, Allah'ın âyetleri üzerinde gereği gibi düşünmekten yüzçevirmek ve O'nun nimetlerine karşı nankörlük etmekten ibarettir.

Denildiğine göre bu âyet-i kerime, el-Velid b. Muğire hakkında inmiştir.

"Yan çizer" buyruğu, büyüklük taslayıp uzaklaşır, anlamındadır. (نَا): Yan çizdi, uzaklaştı" fiilinin maktûbu: İkinci ve üçüncü harflerinin yer değiştirmiş şekli: (نَا) da aynı anlamdadır. Yani, böyle bir kimse, Allah'ın haklarını yerine getirmekten uzaklaşır. (نَا الشَّيْءَ): O şey uzaklaştı" demektir.

(1) Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân 16

(نَابِه) ile, (نَابِت عَنْه) aynı anlamda olmak üzere, “ondan uzaklaştım” demektir. “(نَابِه فَاَنْتَاي)”: Ben onu uzaklaştırdım, o da uzaklaştı” demektir. “(نَابِه)”: Birbirlerinden uzaklaştılar” “(الْمُنْتَاي)”: Uzak yer” anlamındadır. en-Nâbiğa da der ki:

فَإِنَّكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُذْرِكِي وَإِنْ خِلْتُ أَنَّ الْمُنْتَاي عَنْكَ وَاسِعٌ

“Şüphesiz ki sen, beni nasıl olsa yetişecek olan geceye benzersin
Her ne kadar senden uzak kaldığım yerin oldukça uzak olduğunu
sansam dahi.”

İbn Zekvân'ın rivâyetine göre İbn Âmir, -bu kelimeyi- (نَابِه) şeklinde ve hemzeyi son harf olmak üzere okumuştur ki, bu da; (نَابِي) den kalbedilmiş demektir. Nitekim; (رَاءِ) ile “(رَأَى): Gördü” denilmesi gibi.

Bu okuyuşun kalkmak ve doğrulmak demek olan; (النَّوْءِ) den geldiği de söylenmiştir. Aynı şekilde düşmeye de, oturmaya da; (نَوْءِ) denilir. O halde bu zıt anlamlı kelimelerdendir. Yine bu kelime; (وَنَى) şeklinde, “nûn” harfi üstün ve hemzesi esreli olarak da okunmuştur. Ancak, çoğunluk (نَابِي) şeklinde; “(رَأَى): Gördü” vezninde okumuştur.

“Ona kötülük dokunduğu zaman ise pek ümitsiz olur.” Yani fakirlik, hastalık, sefalet gibi bir sıkıntı ile karşı karşıya kalırsa, ümidini büsbütün keser. Çünkü Allah'ın lütfuna itimadı, güveni yoktur.

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ
أَهْدَى سَبِيلًا ﴿٨٤﴾

84. De ki: “Herkes kendi tabiatına göre hareket eder. Rabbiniz, kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilendir.”

Yüce Allah'ın: **“De ki: Herkes kendi tabiatına göre hareket eder”** buyruğunu İbn Abbas, herkes tarafına, cihetine göre amel eder diye, açıklamıştır. ed-Dahhâk da böyle açıklamıştır. Mücahid, tabiatına göre amel eder, diye açıklamıştır. Yine ondan gelen bir başka rivâyete göre, kendi sınırları çerçevesinde amel eder, demektir. İbn Zeyd, dinine göre amel eder, el-Hasen ve Katade, niyetine göre, Mukatil, cibilliyetine göre... diye açıklamışlardır. el-

Ferra ise, mayasında yer eden yol ve mezhebine göre amel eder, diye açıklanmıştır.

Şöyle de denilmiştir: De ki: Herkes kendisine göre ve kendi inancına göre daha güzel ve doğruya daha yakın gördüğü şeye göre amel eder.

“Şâkile (meâlde; tabiat)” kelimesinin, şekilden alınma olduğu da söylenmiştir. Meselâ: Sen benim şeklim ve şâkiletim üzere değilsin, denilir. Şair de şöyle demiştir:

كل امرئ يشبه فعله ما بفعل المرء فهو أهله

“Her kişi kendi fiiline benzer

Kişi ne yaparsa işte onun ehli (yakını) odur (veya; ona ehildir).”

O halde “şekl” benzer, misli ve denk demektir. Nitekim yüce Allah’ın: “(وَأَخْرَجْنَا مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجَ): *O türden başka çeşit çeşit daha vardır*” (Sâd, 38/58) buyruğu da buna benzemektedir. “Şikl” ise, heyet demektir. Mesela, şikli güzel cariyeye, denilir.

Bütün bu açıklamalar, birbirine yakındır. Buyruğun anlamı şudur: Herkes, kendi aslına ve alışageldiği ahlâkına uygun düşeni yapar. Bu buyruk, kâfirler için bir yergi, mü’minler için de övgüdür. Bu âyet-i kerime ile bir önceki âyet-i kerime, el-Velid b. el-Muğire hakkında inmişlerdir. Bunu el-Mehdevi nakletmektedir.

“Rabbimiz, kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilendir.” Mü’mini, kâfiri ve bunlardan her birisinin ne ile karşı karşıya kalacağını en iyi O bilir. **“Kimin daha doğru yolda olduğunu”** duasının daha çabuk kabul edildiğini... anlamında olduğu da söylenmiştir; dininin daha güzel olduğu... anlamındadır, diye de açıklanmıştır.

Nakledildiğine göre ashab-ı kiram -Allah hepsinden razı olsun- Kur’ân-ı Kerimi müzakere ettiler. Ebu Bekir es-Sıddik (r.a) şöyle dedi: Ben, Kur’ân-ı Kerimi başından sonuna kadar okudum. Orada şanı yüce ve mübarek Allah’ın: **“De ki: Herkes kendi tabiatına göre hareket eder”** âyetinden daha güzel ve daha ümit verici bir âyet göremedim. Çünkü kula yakışan, onun tabiatına uygun olan isyandan başka birşey değildir. Rabbe yakışan da günahları mağfaret etmekten başkası olamaz. Ömer b. el-Hattab (r.a) da dedi ki: Ben de Kur’ân’ı başından sonuna okudum. Orada yüce Allah’ın: **“Rahman ve Rahim Allah’ın adı ile. Hâ, Mim. Kitabın indirilmesi hükmünde galip, en iyi bilen Allah’dandır. O, günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden, azabı çetin ve nimeti pek bol olandır”** (el-Mu’min, 40/1-3) âyetinden daha güzel ve umut

verici bir âyet göremedim. Çünkü burada, günahların bağışlanmasını tevbe-
nin kabulünden önce zikretmektedir. Bu da mü'minlere bir işarettir. Osman
b. Affan (r.a) da şöyle dedi: Ben de Kur'ân'ın tamamını başından sonuna ka-
dar okudum. Yüce Allah'ın: "*Kullarıma haber ver ki: Ben, gerçekten Ben Ğa-
fûr ve Rahimim*" (el-Hicr, 15/49) âyetinden daha güzel ve daha ümit verici
bir âyet görmedim. Ali b. Ebi Talib (r.a) da şöyle dedi: Ben de Kur'ân-ı Ke-
rimi başından sonuna kadar okudum. Yüce Allah'ın: "*De ki: Ey nefisleri aley-
hine ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Al-
lah, bütün günahları mağfiret eder. Muhakkak O, çok çok mağfiret edendir,
rahmet edendir*" (ez-Zümer, 39/53) âyetinden daha güzel ve daha umut ve-
rici bir âyet göremedim.

Derim ki: Ben de Kur'ân-ı Kerim'i başından sonuna kadar okudum. Yü-
ce Allah'ın: "*İman edenler ve imanlarına da zulüm karıştırmayanlara ge-
lince, işte onlardır güvenlik ve onlardır hidâyete ermiş olanlar*" (el-En'âm,
6/82) âyetinden daha güzel ve daha umut verici bir âyet göremedim.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ ۖ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ
الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

85. Bir de sana ruhu soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin emrinden- dir. Size bilgiden ancak pek az bir şey verilmiştir."

Buhârî, Müslim ve Tirmizî, Abdullah (b. Mes'ud) dan şöyle dediğini nak-
lederler: Ben, Peygamber (sav) ile birlikte bir tarlada bulunduğum bir sıra-
da, Hz. Peygamber hurma ağacından bir sopaya dayanıyor iken, yahudiler
(den) bir grup geçti. Biri diğerine: Buna, ruha dair soru sorun, dedi. (Biri-
leri): Sizi böyle bir soru sormaya iten ne ki dedi. Bir başkaları da: Size ho-
şunuza gitmeyecek bir karşılık vermesin, dedi. Yine, ona sorun dediler.
Ona, ruha dair soru sordular. Peygamber (sav) durdu ve onlara hiç bir ce-
vap vermedi. Ona vahiy gelmekte olduğunu anladım, o bakımdan olduğum
yerde kaldım. Vahiy nazil olduktan sonra şöyle dedi: "**Bir de sana ruhu so-
ruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir, size bilgiden ancak pek az
bir şey verilmiştir.**" Buhârî'nin lafzı bu şekildedir.⁽¹⁾ Müslim'de ise: Peygam-

(1) Buhârî, Tefsir 17. sûre 12, Tevhîd 28; Müslim, Sıfâtü'l-Münafikîn 32; Tirmizî, Tefsir 17.
sûre 10; Müsned, 1, 389, 444-445.

ber (sav) sustu, ifadesi geçmektedir. Yine orada; ("size... verilmiştir" yerine): "Onlara... verilmiştir" denilmektedir.⁽¹⁾

İlim adamları, hakkında soru sorulan ruhun, hangi ruh olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptirler. O, Cebraildir denilmiştir. Bu görüş, Kata-de'ye aittir. Katade dedi ki: İbn Abbas bunu saklıyordu. Hz. İsa'dır da denilmiştir, Kur'ân-ı Kerim olduğu da söylenmiştir -İleride eş-Şûrâ Sûresi'nin sonunda açıklanacağı üzere- Ali b. Ebi Talib de şöyle demiştir: Bu meleklerden yetmiş bin yüzü bulunan bir melektir. Her bir yüzünde yetmiş bin dili, her bir dilinde de yetmiş bin lügat vardır. Bütün bu lügatlarla Allah'ı tesbih eder. Onun getirdiği her bir tesbihten yüce Allah, kıyamet gününe kadar meleklerle birlikte uçacak bir melek yaratır. Bunu, et-Taberi nakletmiştir. İbn Atiyye de şöyle demektedir: Ben, Ali (r.a) dan, bu rivâyetin sahih olarak gelmiş olduğunu zannetmiyorum.

Derim ki: Beyhakî, senedini kaydederek şöyle demektedir: Bize, Ebu Zekeriya haber verdi. O, Ebu İshak'dan: Bize, Ebu'l-Hasen et-Tarâifî haber verdi. Bize, Osman b. Said anlattı, bize Abdullah b. Salih anlattı. O, Muaviye b. Salih'den, o, Ali b. Ebi Talha'dan, o, İbn Abbas'dan, yüce Allah'ın: **"Bir de sana ruhu soruyorlar"** buyruğu hakkında, ruh bir melektir, demiştir. Yine aynı senedi ile Muaviye b. Salih'den: Bana, Ebu Hirân, Yezid b. Semure, kendisine Ali b. Ebi Talib'den nakleden birisinden anlattığına göre Ali b. Ebi Talib, yüce Allah'ın: **"Bir de sana ruhu soruyorlar"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Bu, meleklerden bir melektir. Onun yetmiş bin tane yüzü vardır..⁽²⁾ diyerek hadisi aynı lafız ve mana ile nakletmektedir.

Ata İbn Abbas'dan şöyle dediğini nakleder: Ruh, onbir bin kanadı ve bin tane yüzü olan, kıyamet gününe kadar Allah'ı tesbih edecek olan bir melektir. Bunu da en-Nehlâs nakletmektedir.

Yine İbn Abbas'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Ruh, Allah'ın ordularından bir ordudur. Bu askerlerin elleri ve ayakları vardır, yemek de yerler. Bunu da el-Ğaznevi nakletmektedir.

el-Hattabi dedi ki: Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Ruh, meleklerden bir melektir. Ve hıkat itibariyle oldukça büyük ve üstün sıfatları vardır.

Tevîl bilginlerinin çoğunluğunun kanaatine göre ise, Hz. Peygambere soru soranlar, bedenini kendisiyle hayat bulduğu ruh hakkında sormuşlardır. Aralarından, nazar ehli kimseler de şöyle demişlerdir: Onlar aslında, ruhun

(1) *Müslim*, Sıfatu'l-Münâfikin 33; *Buhârî*, İlm 47, Tevhid 29, her iki yerde de: "el-Â'meş dedi ki: "Bizim kıraatimizde böyledir" ilâvesiyle.

(2) Suyûfî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V. 331-332'de belirttiğine göre bunu el-Beyhâkî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*'da rivâyet etmiştir.

keyfiyeti, insanın bedeni içerisindeki vaziyeti, ruhun cisim ile uyuşması, hayatın onunla ilişkili olması hakkında soru sordular. Bu ise, Allah'dan başka hiç bir kimsenin bilemeyeceği bir husustur.

Ebu Salih de şöyle demiştir: Ruh, Âdemoğullarının hılkati gibi bir yaratıktır. Ama bunlar, Âdemoğulları değildir. Elleri ve ayakları vardır.

Sahih olan ise, yüce Allah'ın: **“De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir”** buyruğu dolayısıyla bu hususun müphem bırakılması gerektiğidir. Yani ruh, yüce Allah'ın işlerinden çok büyük bir iştir. Allah onu müphem bırakmış ve onunla ilgili tafsilatı vermemiştir. Böylelikle, kesin olarak insan var olduğunu bilmekle birlikte, bizzat kendi nefsinin hakikatinden hareketle kat'i olarak âciz olduğunu bilsin diye. İnsan, bizzat kendisini bilmek noktasında böyle olduğuna göre, hakkın hakikatini idrâk etmekten yana âciz olması öncelikle sözkonusudur. Bunun hikmeti ise aklın, kendisinin yanibaşında bulunan yaratığı bilip idrak etmekten yana âciz oluşunun, yaratıcısını idrâk etmekten daha bir âciz olduğuna delil olduğunun ortaya çıkmasıdır.

“Size bilgidен ancak pek az bir şey verilmiştir.” Bu buyrukla kime hitap edildiği konusunda farklı görüşler vardır. Bir kesim, buna muhatap olanların yalnızca soru soranlar olduğunu söylemişlerdir. Bir başka kesim ise, bütünüyle yahudiler kastedilmiştir, demektedir. İşte, İbn Mes'ud'un kıraati olan; **“(وما أوتيتم): onlara... verilmiştir”** okuyuşu buna göredir ve o bu kıraati Peygamber (sav)'dan rivâyet etmiştir.

Bir diğer kesim de şöyle demektedir: Maksat, bütün yaratıklardır. Sahih olan da budur. Cumhûrun kıraati olan: **“(وما أوتوا): Size... verilmiştir”** kıraati de buna göredir.

Yahudiler, Peygamber (sav)'a: Hikmetin tâ kendisi olan Tevrat bize verildiğine ve kendisine hikmet verilene büyük bir hayır verilmiş olduğuna göre, nasıl olur da bize ilimden pek az bir şey verilmiş olabilir diye sorunca, Rasûlullah (sav) da yüce Allah'ın ilmiyle onlara cevap vermiş ve **böylelikle** susturulmuş oldular.

Rasûlullah (sav) bazı hadislerinde: **“Bütünüyle, herkes”** ifadesini de açıkça zikretmiştir. Bu da **“size verilen bilgi”** ile, bütün alemin kastedildiğini ifade eder. Çünkü yahudiler: Sen bizi mi kastettin, yoksa kendi kavmini mi kastettin diye sormuşlar, o da: **“Herkesi”** diye buyurmuştur. İşte bu anlamda olmak üzere: **“Eğer yerde olan bütün ağaçlar kalem olsa...”** (Lukman, 31/27) âyeti nâzil olmuştur. Bunu da Taberi -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- nakletmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Ruha dair soru soranlar Kureyşlilerdir. Yahudiler onlara: Siz ona, Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve Ruh'a dair soru sorunuz. Şâyet bun-

ların ikisi hakkında size haber verir ve birisine dair açıklamada bulunmazsa o bir peygamberdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara, -ileride geleceği üzere- Ashab-ı Kehf'i ve Zülkarneyn'in haberini bildirdi Ruh hakkında da: **“De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir.”** Yani, Allah'dan başka hiç bir kimşenin bilmediği emirlerden (işlerden)dir diye buyurdu. Bunu da el-Mehdevî ve başka müfessirler, İbn Abbas'dan nakletmişlerdir.

وَلَيْنُ شَيْئًا لَّنْذَهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ
بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ
كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾

86. Andolsun ki, dilersek sana vahyettiğimizi bütünüyle alıveririz. Sonra onu geri almak için Bize karşı duracak bir kimse de bulamazsın.

87. Ancak, Rabbinden bir rahmet olmak üzere. Gerçekten O'nun sana lütfu pek büyüktür.

“Andolsun ki, dilersek sana vahyettiğimizi” yani Kur'ân-ı Kerimi **“bütünüyle alıveririz.”** Yani, Bizim onu indirmeye gücümüz yettiği gibi, insanlar unutacak şekilde alıp giderebilme gücüne de sahibiz. Bu, yüce Allah'ın: **“Sizze bilgiden ancak pek az bir şey verilmiştir”** buyruğu ile de ilişkilidir. Yani, eğer Ben, size vermiş olduğum o pek az bilgiyi dahi gidermeyi dilersem, elbette buna da gücüm yeter. **“Sonra onu geri almak için bize karşı duracak bir kimse”** onu, tekrar sana geri iade edebilecek bir yardımcı **“de bulamazsın. Ancak, Rabbinden bir rahmet olmak üzere.”** Yani, Biz, Rabbinden bir rahmet olmak üzere böyle bir şeyi dilemiyoruz. O halde bu, birincisinden (kendisinden istisnâ yapılandan) olmayan bir (munkatı') istisnâdır.

“Gerçekten O'nun sana lütfu pek büyüktür.” Çünkü seni, Âdemoğullarının efendisi kılmış, sana Makam-ı Mahmud'u ve bu Kitab-ı Aziz'i ihsan etmiştir. Abdullah b. Mes'ud da şöyle demiştir: Dininizden ilk kaybedeceğiniz şey emanet, son kaybedeceğiniz şey de namazdır. Bu Kur'ân-ı Kerim adeta sizden çekilip alınmış gibi olacaktır. Bir gün, sabahı edecek ve ondan hiç bir şey hatırlamayacaksınız. Bir adam: Bu nasıl olacak ey Abdurrahman'ın babası? Biz onu, kalbimizde de mushaflarımızda da tesbit etmiş bulunuyoruz.

Onu çocuklarımıza öğretiyoruz, çocuklarımız da kıyamet gününe kadar kendi çocuklarına öğretip duracaktır deyince, şöyle dedi: Bir gece içinde alınıp götürülecek, mushaflarda da kalplerde de ne varsa gidecektir. Ve insanlar, hayvanlar gibi sabahlı edeceklerdir. Daha sonra Abdullah: **“Andolsun ki, dilersek sana vahyettiğimizi bütünüyle aliveririz...”** âyetini okudu.

Bunu, Ebu Bekr b. Ebi Şeybe bu manada rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: Bize Ebu'l-Ahvas haber verdi. O, Abdulaziz b. Rufey'den, o, Şeddad b. Ma'kil'den dedi ki: Abdullah -yani İbn Mes'ud- dedi ki: Şu aranızda bulunan bu Kur'ân-ı Kerim, fazla zaman geçmeyecek, sizden çekilip alınacaktır. Ben, şöyle dedim: Allah onu kalplerimizde, biz de onu mushaflarımızda tesbit etmiş bulunuyorken nasıl bizden çekilip alınacak? Dedi ki: Bir gecede üzerine gelinecek ve kalplerde ne varsa sökülüp alınacak, mushaflarda ne varsa gidiverecek. İnsanlar, böylelikle Kur'ân'ı yitirmiş olarak sabahlı edecekler. Sonra da: **“Andolsun ki, dilersek sana vahyettiğimizi bütünüyle aliveririz”** buyruğunu okudu.⁽¹⁾ Bu, isnadı sahih bir rivâyettir.

İbn Ömer'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Kur'ân, arı uğultusu gibi bir uğultu çıkartarak indiği yere dönmedikçe kıyamet de kopmayacaktır. Allah: Bu halin nedir diye soracak, o şöyle diyecek: Rabbim, ben Senden çıktım, Sana dönüyorum. Okunuyorum ama, hükümlerim gereğince amel olunmuyor.

Derim ki: Bu anlam, Abdullah b. Amr b. el-Âs ile Huzeyfe yoluyla rivâyet edilen hadiste merfu olarak gelmiştir. Huzeyfe dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Bir kumaşın deseni nasıl silinip gidiyorsa, İslâm'ın da izi öylece silinip gidecektir. O kadar ki, oruç nedir, namaz nedir, kurban nedir, sadaka nedir bilinemeyecek. Yüce Allah'ın Kitabı üzerine bir gecede yürünülecek ve yeryüzünde ondan geriye tek bir âyet dahi kalmayacaktır. Geriye oldukça piri fani ve yaşlı bir takım kimseler kalacak ve: Biz babalarımızın şu lâilaheillallah sözünü söylediklerini görmüştük, diyeceklerdir. Ve bunlar da namaz nedir, oruç nedir, kurban nedir, sadaka nedir bilmeyeceklerdir.”

Sıla, ona şöyle dedi: Peki, namazın ne olduğunu, orucun ne olduğunu, kurbanın ne olduğunu, sadakanın ne olduğunu bilmiyorlarsa lailaheillallah'ın onlara faydası ne olacak? Huzeyfe ondan yüz çevirdi. Sıla, bu sözünü üç defa tekrarladi, Huzeyfe de her seferinde ondan yüz çeviriyordu. Sonra Huzeyfe ona yönelerek şöyle dedi: Ey Sıla! Onları ateşten kurtarır, dedi ve bunu üç defa tekrarladi. Bu hadisi de İbn Mace *Sünen*'inde rivâyet etmiştir.⁽²⁾

Abdullah b. Ömer de şöyle demiştir: Peygamber (sav) başındaki bir ağrı

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 334.

(2) İbn Mâce, Fiten 26; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 474

dolayısıyla başı bağı olarak çıktı ve gülümsedi. Minbere çıktı, Allah'a hamd-u senâda bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Şu yazdığınız kitaplar ne oluyor? Allah'ın Kitabından başka bir kitap mı? Aradan fazla bir zaman geçmeyecek, Allah, kitabı dolayısıyla gazaplanacak ve ondan kitabını almadığı tek bir yaprak ve tek bir kalp dahi bırakmayacaktır." Ey Allah'ın Rasûlü dediler, o gün mü'min erkeklerin, mü'min kadınların durumu ne olacak? Şöyle buyurdu: "Allah hakkında hayır murad ettiği kimsenin kalbine lâilaheilla-lah'ı bırakacaktır."⁽¹⁾ Bunu da es-Sa'lebî, el-Ğaznevî ve başkaları tefsir(lerinde) zikretmişlerdir.

قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا
الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾

88. De ki: "Andolsun, bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için insanlar ve cinler bir araya toplansalar, birbirine yardımcı olsalar dahi yine benzerini getiremezler."

Yani, şairlerin bir beyit şiir üzerinde yardımlaşarak onu düzelttikleri gibi birbirlerine yardım ve destek olsalar dahi bunu yapamazlar.

Âyet-i kerime, kâfirlerin: Dileseydik biz de bunun gibi bir söz söyledik, demeleri üzerine inmiş ve yüce Allah da böylelikle onları yalanlamıştır.

Kitabın baş taraflarında (Mukaddime, Kur'ân icazı ile ilgili bahis) Kur'ân i'cazına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

"Yine benzerini getiremezler" buyruğu "(لئن) : **Andolsun eğer**" lafzındaki yeminin cevabıdır. (Bu fiil) şart kastı ile cezm edilmiş de olabilir. Şair şöyle demektedir:

لئن كان ما حدثه اليوم صادقاً أقم في نهار القيظ للشمس بادياً

"Bugün sana anlatılanlar, andolsun ki, eğer doğru iseler
Sen de oldukça sıcak bir günde güneşe karşı açıkta dur."

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ
النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 336

89. Andolsun Biz, bu Kur'ân'da insanlara her örnekten türlü türlü açıklamalar yapmışızdır. Yine insanlardan pek çoğu küfürden başkasını kabul etmediler.

“Andolsun Biz, bu Kur'ân'da insanlara her örnekten türlü türlü açıklamalar yapmışızdır.” Yani, kendisinden ibret alınması gereken her türlü örneklerle değişik değişik açıklamalarda bulunduk. Türlü âyetler, ibretler, teşvikler, korkutmalar, emirler, yasaklar, öncekilerin kıssaları, cennet, cehennem ve kıyamete dair açıklamalarda bulunduk.

“Yine insanlardan pek çoğu küfürden başkasını kabul etmediler.” Bununla, Mekke halkını kastetmektedir. Onlara hakkı açıkladı, önlerini açtı ve onun hak olduğu kendileri için besbelli oluncaya kadar da kendilerine mühlet verdi. Ancak onlar, hakkın apaçık ortaya çıktığı zamanda bile küfre saptaktan başkasını kabul etmediler.

el-Mehdevî dedi ki: Kaderiye'nin: Güç yetirebildiği şeyden yüzçeviren kimseden başkası hakkında **“kabul etmedi (ebâ)”** fiili kullanılamaz şeklindeki sözlerinde lehlerine delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü, kâfir her ne kadar imandan yüzçevirmesi dolayısıyla Allah onun hakkında imana muktedir olamama hükmünü vermiş olmasından ve kalbini mühürlemesinden ötürü iman etme gücüne sahip değil idiyse de, bu hale gelmezden önce, genişlik ve mühlet dönemlerinde hakkı aramaya ve hakkı batıldan ayırt etmeye güç yetirmekte idi.

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا
 ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ
 خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا
 كِسْفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ
 بَيْتٌ مِنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْفَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ
 حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوهُ ۖ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ
 إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

90. Dediler ki: “Bize, yeryüzünden bir pınar fışkırtmadıkça asla sana inanmayacağız.
91. “Yahut senin hurmalıklardan, asmalardan bir bahçen olsun da aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtasın.
92. “Yahut, iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşüresin; Allah’ı ve melekleri karşımıza topluca getiresin.
93. “Yahut, altından bir evin olsun veya göğe çıkasın. Buna rağmen üzerimize okuyacağımız bir kitap indirmedeğin sürece de çıktığına asla iman etmeyiz.” De ki: “Fesubhanallah! Ben, peygamber olarak gönderilmiş bir insandan başka bir şey miyim ki?”

“Dediler ki: Bize, yeryüzünden bir pınar fışkırtmadıkça asla sana inanmayacağız” âyeti, Rabia’nın oğulları Utbe ve Şeybe ile Ebu Süfyan, en-Nadr b. el-Haris, Ebu Cehil, Abdullah b. Ebi Ümeyye, Ümeyye b. Halef, Ebu’l-Bahteri, el-Velid b. el-Muğire ve buna benzer Kureyşin ileri gelen kimsele-ri hakkında inmiştir.

Şöyle ki: Bunlar, Kur’ân-ı Kerime karşı ona benzer bir örnek getirmekten yana acze düştüklerinde, mucize olarak onu kabul etmeye yanaşmayınca - İbn İshak ve başkalarının naklettiklerine göre- güneşin batışından sonra Kâ’be’nin arka tarafında bir araya geldiler. Sonra biri diğerine: Muhammed (sav)’a haber gönderin, onunla konuşun, onunla tartışın ki, bu konuda ona karşı (yapacağınız muamelede) mazur görülesiniz. Ona, kavminin ileri gelenleri seninle konuşmak üzere bir araya gelip toplandılar. Yanlarına gel, diye haber gönderdiler. Rasûlullah (sav) konuştuğu şeyler hakkında (olumlu) bir kanaate sahip oldular zannı ile yanlarına geldi.

Rasûlullah (sav), onların doğruyu bulmalarını çok arzu eder, onların zora ve sıkıntıya düşmeleri ona ağır gelirdi. Nihâyet gelip yanlarına oturdu. Ona, ey Muhammed, dediler. Biz sana seninle konuşalım diye haber gönderdik. Allah’a yemin ederiz ki, senin kavmini karşı karşıya bıraktığın böyle bir durumla Araplar arasından herhangi bir kimsenin kendi kavmini karşı karşıya bıraktığını bilmiyoruz. Sen atalara sövdün, dini ayıpladın, ilahlara dil uzattın, akılları beyinsizlikle suçladın, topluluğumuzu dağıttın. Ne kadar çirkin bir şey varsa bizimle senin aranda onu ortaya çıkarmaktan geri kalmadın. - Ona, bu ya da buna benzer sözler söylediler- Eğer sen bu sözü bize getirmekle bir mal sahibi olmak peşinde isen, senin için aramızdan mal toplarız, malı en çok olanımız sen olursun. Eğer sen bu yolla aramızda şeref sahibi olmayı arzu ediyorsan, biz seni kendimize baş yaparız. Eğer bu yolla başımıza kral olmak istiyorsan, seni başımıza kiral yaparız. Eğer sana bu gelen,

zaman zaman sana görünen bir cin olup seni etkisi altına almış bulunuyor ise, bundan dolayı biz seni tedavi etmek için mallarımızı harcamaya hazırız. Ta ki, sen bu cinin etkisinden kurtulup senin iyileşmeni sağlayalım veya sana karşı yapabileceklerimizi tamamıyla yapmış olarak mazur görülelim.

Rasûlullah (sav) onlara şöyle dedi: "Bende, söylediklerinizin hiç birisi yok. Ben, size bu getirdiklerimle ne sizin mallarınıza sahip olmak istiyorum, ne aranızda şeref sahibi olmak, ne size kiral olmak istiyorum. Ancak, Allah beni sizlere bir peygamber olarak göndermiş, üzerime bir Kitap indirmiş, bana size, müjdeleyip, uyarıp korkutan bir kişi olmamı emretmiştir. O bakımdan ben de sizlere Rabbimin risaletlerini tebliğ ettim. Size, samimiyetle öğüt verdim. Eğer benim bu getirdiklerimi kabul ederseniz, işte bu sizin dünya ve âhiretteki büyük bir payınız olur. Eğer onu, bana karşı durarak reddedecek olursanız, Allah benimle sizin aranızda hüküm verinceye kadar Allah'ın emri üzere sabrederim." Hz. Peygamber de onlara bu şekilde veya buna benzer, sözlerle cevap verdi.

Onlar: Ey Muhammed dediler. Eğer bizim sana yaptığımız bu tekliflerden herhangi birisini kabul etmiyor isen, sen de biliyorsun ki, beldesi bizden daha dar, suyu bizden daha az, geçimi bizden daha zor hiç bir kimse yoktur. O halde bizim için, seni bu risalet ile gönderen Rabbinden dilekte bulun. Bu vadiyi bize oldukça daraltan bu dağları bizden yürütüp uzaklaştırsın. Topraklarımızı böylelikle düz ve geniş yapsın, bizlere Şam nehirleri gibi nehirler fişkırtsın. Atalarımızdan geçmiş olanları da diriltsin ve bu dirilteceği kimseler arasında da Kusay b. Kilab da bulunsun. Çünkü o, doğru sözlü, bilge bir insandı. Biz de ona senin söylediğin sözler hakkında sorular sorarız, hak mıdır yoksa batıl mıdır diye. Şâyet bunlar seni tasdik eder ve senden istediklerimizi de yapacak olursan, biz de seni tasdik ederiz. Ve böylelikle de senin Allah nezdindeki mevkiini de bilir, itiraf ederiz, dediğin gibi seni bir Peygamber olarak gönderdiğini kabul ederiz.

Rasûlullah (sav) onlara dedi ki: "Ben, size bunlarla gönderilmedim. Ben size, Allah'dan benimle gönderdiği şeyleri getirdim. Benimle size tebliğ edilmek üzere gönderilen şeyleri de tebliğ etmiş bulunuyorum. Eğer onu kabul edecek olursanız, bu sizin dünya ve âhiretteki payınız olur. Eğer bana karşı durup onu reddedecek olursanız, Allah benimle sizin aranızda hüküm verinceye kadar Allah'ın emri üzere sabrederim."

Bu sefer şöyle dediler: Eğer sen bizim için bunları yapmayacak olursan, o halde kendin için şunları iste: Rabbinden, seninle birlikte senin söylediklerini tasdik edecek ve senin adına bize karşı cevap verip sözlerimizi reddedecek bir melek göndermesini iste. Yine Rabbinden, sana bağlar bahçeler, köşkler, altın ve gümüşten hazineler vermesini iste. Böylelikle bizim seni gör-

düğümüz şekilde, rızık peşinde koşmak ihtiyacın olmasın. Çünkü sen, bizim yaptığımız gibi çarşı pazarlarda duruyor ve geçimini aramaya çalışıyorsun. (Bunlar olsun) ki, biz de eğer senin iddia ettiğin gibi bir Rasûl isen, Rabbinin nezdindeki fazilet ve yüksek mevkiini bilir ve itiraf ederiz.

Rasûlullah (sav) onlara şöyle cevap verdi: “Ben, böyle bir şey yapmam. Ben, bu şekilde Rabbinden isteklerde bulunacak bir kimse değilim. Ve ben size bunlar için gönderilmiş de değilim. Allah, beni müjdeleyici ve korkutucu olmak üzere göndermiştir. -Veya buna benzer sözler söyledi- Eğer benim size bu getirdiklerimi kabul edecek olursanız, bu sizin dünya ve âhiretteki payınız olur. Eğer onu reddedip kabul etmeyecek olursanız, ben de Allah benimle sizin aranızda hükmünü verinceye kadar Allah’ın emri üzere sabrederim.”

Bu sefer şöyle dediler: O halde iddia ettiğin üzere, dilediği takdirde Rabbinin yapacağı şey olan göğü üzerimize parça parça düşür. Sen bunu yapmadıkça biz de sana asla iman etmeyeceğiz. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Aziz ve celil olan Allah, eğer bunu size yapmayı dileyecek olursa elbetteki yapar.”

Şöyle dediler: Ey Muhammed! Senin Rabbin, bizim seninle birlikte oturacağımızı, sana neler soracağımızı ve senden isteyeceğimiz şeyleri bilmedi mi ki, senin bize ne şekilde karşılık vereceğini bundan önce niye öğretmedi ve eğer biz, senin bize bu getirdiklerini senden kabul etmeyecek olursak, bize ne yapacağını haber vermedi? Çünkü bize ulaştığına göre, sana bunları öğretten, kendisine “er-Rahman” denilen Yemâmeli bir adamdır. Andolsun ki Allah’a, biz de ebediyen er-Rahman’a iman etmeyeceğiz. Artık ey Muhammed, bu söylediklerimiz bizim mazeretimizdir. Allah’a andolsun ki, biz seni bize bu yaptıklarıyla başbaşa bırakmayacağız. Ya biz seni helâk ederiz, yahut sen bizi helâk edersin.

Onlardan birisi kalkıp: Biz, Allah’ın kızları olan meleklerle ibadet ediyoruz, dedi.

Bir diğeri kalkıp: Sen, Allah’ı ve melekleri topluca karşımıza getirmediğin için asla sana iman etmiyeceğiz, dedi.

Onlar, bu sözleri Rasûlullah (sav)’a söyledikten sonra o da yanlarından kalkıp gitti. Onunla birlikte Abdullah b. Ebi Ümeyye b. el-Muğire b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm -ki, Hz. Peygamber’in halası olan Abdulmuttalib kızı Atike’nin oğludur- ona: Ey Muhammed dedi. Kavmin sana bunları arz etti, sen de onların tekliflerini kabul etmedin. Daha sonra onlar, kendileri için birtakım isteklerde bulunarak, senin söylediğin şekilde Allah nezdindeki mevkiini bilmek istediler, böylelikle seni tasdik edecek ve sana uyacaklardı. Ama

sen yine onların isteklerini yerine getirmedin. Arkasından senden, kendin için kendileri vasıtasıyla senin onlara üstün olduğunu, Allah nezdindeki mevki-ini bilebilecekleri bir takım şeyleri istemeni istediler, yine sen bunu yapmadın. Daha sonra, onları korkutageldiğin azabın bir bölümünü olsun âcilen başlarına getirmeni senden istediler, yine yapmadın -veya buna benzer sözler söyledi-. Allah'a andolsun ki sen, semaya doğru yükselen bir merdiven edlinip de sonra benim gözümün önünde o merdivene tırmanıp semaya gitmedikçe, sonra da beraberinde senin dediğin gibi olduğuna tanıklık edecek dört meleğin geldiği bir belge de getirmediğim sana iman etmeyeceğim. Allah'a yemin ederim, faraza bunu yapacak olsan dahi, yine de seni tasdik edeceğimi zannetmiyorum. Bu sözleri söyleyip Rasûlullah (sav)'ın yanından gitti. Rasûlullah (sav) da kavminin haber gönderip çağırdıklarında umutlandığı şekilde iman etmediklerini ve onların kendisinden alabildiğine uzaklaştıklarını görmesi dolayısıyla üzüntülü ve kederli bir şekilde ailesinin yanına döndü.⁽¹⁾ -Bütün bunlar İbn İshak'ın lafızlarıdır-.

el-Vâhidî de İkrime'den, o da İbn Abbas'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Bunun üzerine yüce Allah: **“Dediler ki: Bize, yeryüzünden bir pınar fişkırtmadıkça asla sana inanmayacağız”** buyruğunu indirdi.⁽²⁾

“(يَنْبُوعًا) : **Bir pınar**” buyruğu, Mücahid'den nakledildiğine göre su fişkır-tan, suyun kaynadığı gözler demektir. Kelime, “yef'ûl” vezninde olup, “(يَنْبُوعٌ) : Kaynadı, fişkırdı, kaynar, fişkırır”dan gelmektedir. Âsım, Hamza ve el-Kisâî, (تَفْجُرُ لَنَا) : ...Bize fişkırtmadıkça” şeklinde şeddesiz olarak okumuşlardır. Ebu Hatim de bunu tercih etmiştir. Çünkü “pınar” anlamındaki kelime tekildir. Ancak, -bir sonraki âyet-i kerimede- “ırmaklar akıtasın” anlamındaki; (تَفْجُرُ الْأَنْهَارُ) in, şeddeli olduğunda ihtilâf etmemişlerdir. Ebu Ubeyd ise, bir önceki âyet-i kerimede ki kelime de böyle (şeddeli) dir demiştir. Ebu Hatim ise, hayır, onun gibi değildir. Çünkü birinci âyette geçen bu kelime-den sonra gelen **“pınar”** anlamındaki kelimedir ve bu da tekildir. İkincisinde geçen kelime ise **“ırmaklar”** anlamındaki kelime olup bu da çoğuldur. Şeddeli okuyuş ise teksire (çokluğa) delildir, demektir. Ona da şöyle cevap verilmiştir: **“Pınar”** anlamındaki kelime tekil ise de maksat, -Mücahid'in de dediği gibi- çoğuldur. “(الْيَنْبُوعُ) : Pınar” demektir, çoğulu da; (الْيَنْبَاعِ) şeklinde gelir.

Katâde; “(أَوْ يَكُونُ لَكَ جَنَّةٌ) : Yahut... bir bahçen olsun” şeklinde (“te” yerine “ye” ile } okumuştur.

“Aralarından” ortasından demektir.

(1) İbn Hişâm, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I, 236-238.

(2) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 300-302'de aynı olayı naklettikten sonra bunları söylemektedir.

“(أَوْ يُسْفِطُ السَّمَاءُ) : **Yahut... gökyüzünü... düşüresin**” şeklinde genelin okuyuşudur. Mücahid ise, “(أَوْ يُسْفِطُ السَّمَاءُ) : Yahut gökyüzü... düşsün” şeklinde fiili semaya isnad ile okumuştur.

“**Parça parça**” kelimesi, İbn Abbas ve başkalarından rivâyete göre “(الْكِسْف) : Parçalar” demek olup (كِسْفَة) in çoğuludur. Nafi', İbn Âmir ve Âsım'ın kıraati de böyledir. Diğerleri ise “sin” harfini sakin olarak; (كِسْفًا) diye okumuşlardır. el-Ahfeş der ki: “Sin” harfini sakin olarak okuyan bu kelimayı tekil okumuş olur. “Sin” harfini üstün okuyan da çoğul okumuş olur.

el-Mehdevî der ki: “Sin” harfini sâkin okuyan kimsenin bu okuyuşuna göre bunun; “(كِسْفَة) : Bir parça” nın çoğulu olması mümkün olduğu gibi, “bir şeyi örttüm” anlamındaki (كَسَفْتُ الشَّيْءَ) den mastar olması da mümkündür. Onlar, sanki semayı üzerimizi kapatacak şekilde üzerimize düşür, demiş gibi olurlar. el-Cevherî de şöyle demektedir: “(الْكِسْفَة) ; Bir şeyin bir parçası” demektir. Meselâ, “(أَعْطَنِي كِسْفَةً مِنْ ثَوْبِكَ) : Bana elbisenden bir parça ver” denilir. Bunun çoğulu da (كِسْفٌ) ile, (كِسْفٌ) şeklinde gelir. (الْكِسْف) ile, (الْكِسْفَة) in aynı şeyler olduğu da söylenmektedir.

“**Yahut, Allah'ı ve melekleri karşımıza**” Katade ve İbn Cüreyc'den nakledildiğine göre, karşımızda onları görecektir şekilde “**topluca getiresin.**” ed-Dahhak ve İbn Abbas ise, kefil olarak getiresin, diye açıklamışlardır. Mukatil, tanık olarak diye açıklamıştır. Mücahid ise, “kabîl” kelimesi, kabilenin çoğuludur. Yani, çeşitli melekleri kabile kabile getiresin. Bir diğer açıklamaya göre senin, bunu getireceğine dair bize taahhüdde bulunan kefiller olarak getiresin, demektir.

“**Yahut, altından bir evin olsun.**” Buradaki zuhruf (meâlde; altın) kelimesi, İbn Abbas ve başkalarından nakledildiğine göre altın diye açıklanmıştır. Asıl anlamı ise zinet demektir. Muzahraf, zinetlenmiş, süslenmiş anlamındadır. “Zehârifü'l-mâ”, sudaki yollar demektir. Mücahid der ki: Ben, “zuhruf”un ne olduğunu bilmiyordum. Nihâyet İbn Mes'ud'un kıraatinde “(بَيْتٌ مِنْ ذَهَبٍ) : Altından bir evin” ifadesini gördüm. Yani bizler, sende gördüğümüz bu fakirlik dururken sana itaat edecek değiliz (demek istemişlerdi).

“**Veya göğe çıkasın**” yüksalesin. “(رَفِيتَ فِي السَّمَاءِ رَفِيًّا وَرُفِيًّا) : Merdivende yükseldim, yükselirim, yükselmek” denilir. (أَرْفَيْتَ) de onun gibidir.

“**Buna rağmen, üzerimize okuyacağımız bir kitap**” yani, Allah'dan her birimize ayrı ayrı gönderilmiş bir kitap “**indirmedığın sürece de çıktığına**” yani, senin çıkışına “**asla iman etmeyiz.**” Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Hatta onlardan herbiri kendisine açılmış sayfeler verilmesini ister.*” (el-Müddesir , 74/52)

“(قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي) : **De ki: Fesubhanallah.**” Mekke ve Şam ahalisi bunu:

"(قَالَ سُبْحَانَ رَبِّي)": Dedi ki: Fesubhanallah" diye okumuşlardır ki, Peygamber (sav) kastedilmektedir. Yani, Hz. Peygamber, yüce Allah'ı herhangi bir şeyden acze düşmekten, herhangi bir fiilde ona itiraz edilmekten tenzih etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Bütün bunlar, onların aşırı küfürleri ve olmadık tekliflerinin hayret edilecek şaşırtıcı bir şey olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğerleri ise, emir olarak **"de ki"** diye okumuşlardır ki: Ey Muhammed, onlara de ki; demektir. **"Ben, peygamber olarak gönderilmiş bir insandan başka bir şey miyim ki!"** Yani ben, ancak Rabbimden bana vahyolana tabi olurum. Allah ise, insanların kudreti içerisinde olmayan bu şeylerden dilediğini yapar. Siz, insanlardan herhangi bir kimsenin bu gibi mucizeleri getirdiğini hiç işittiniz mi?

Kimi inkârcılar: Bu ikna edici bir cevap değildir, demişlerdir. Ancak, onlar bu sözlerinde yanılmışlardır. Çünkü, onlara cevap vererek şöyle demiştir: Ben, ancak bir beşerim. Benden istediklerinizden hiç bir şeyi yapabilecek kudrete malik değilim. Ve ben, Rabbime bu gibi tekliflerde bulunmak imkânına da sahip değilim. Benden önceki peygamberler de ümmetlerine, isteyip arzuladıkları herşeyi getirmiş değillerdir. Benim yolum da onların yoludur. Onlar, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu peygamberliklerinin doğruluğuna delil teşkil eden mucizeler ile yetiniyorlardı. Kavimlerine karşı delillerini ortaya koyduktan sonra artık, kavimlerinin bunlar dışında birtakım mucizeler teklif etmeleri gerekmez. Eğer, Allah'ın onların teklif ettikleri her türlü mucizeyi isteklerine uygun olarak getirmesi gerekli bir şey olsaydı, aynı şekilde onların seçip istedikleri kişileri de peygamber olarak göndermesi gerekirdi. Her bir kimsenin de ben, benden başkasının talep ettiğiinden farklı bir başka mucize veya âyet bana da verilmedikçe iman etmem, demesi de gerekirdi. Bu ise, tedbir ve idarenin insanlara havale edilmesi sonucunu verir. Oysa tedbir ve idare ancak yüce Allah'a aittir.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا
أَبْعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾

94. Kendilerine hidâyet geldiği zaman insanları, iman etmekten alıkoyan tek şey, onların: "Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?" demeleri olmuştur.

“Kendilerine hidâyet” yani, Allah tarafından peygamberler ve kitaplar ile Allah’a davet **“geldiği zaman, insanları iman etmekten alıkoyan tek şey onların”** cahillik ederek: **“Allah bir insanı mı peygamber gönderdi? demeleri olmuştur.”** Yani, Allah, insanlardan bir peygamber göndermeyecek kadar yücedir, demek istemişlerdir.

Yüce Allah bununla, onların aşırı inatlarını beyan etmektedir. Çünkü onlar: Sen de bizim gibisin. Bizim sana itaat etmemiz gerekmez, demişler ve Peygamberin getirdiği mucizeden gafil kalmışlardır.

“İman etmek” deki birinci “(اِن): ...mek”, cer harfi düşürülmek suretiyle nasb mahallindedir. İkincisi ise, (demeleri deki “me”); “(مَع): **Alıkoyan**” ile ref mahallindedir. Yani, insanları kendilerine hidâyet geldiğinde iman etmekten alıkoyan tek şey, onların: Allah Peygamber olarak bir insanı mı göndermiştir, demeleridir.

قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿١٠﴾

95. De ki: “Şâyet yeryüzünde yerleşmiş yürüyen melekler olsaydı, Biz onlara gökten melek bir peygamber gönderirdik.”

Yüce Allah, bununla meleğin, ancak meleklerle peygamber olarak gönderileceğini bildirmektedir. Şâyet O, Âdemoğullarına bir melek göndermiş olsaydı, asli yaratılışında onu görmeye güç yetiremezlerdi. Şanı yüce Allah, bu gücü ancak peygamberlere vermiş ve buna tahammül edebilecek takati yalnız onlarda yaratmıştır. Bu da onlara bir belge ve bir mucize olsun diye böyledir.

el-En’âm Sûresi’nde de bunun benzeri bir âyet-i kerime geçmiş bulunmaktadır ki, o da yüce Allah’ın: *“Sana, ne diye bir melek indirilmedi? dediler. Eğer Biz, bir melek indirseydik, herhalde iş bitirilmiş olurdu. Ve sonra kendilerine bir süre verilmezdi. Eğer onu bir melek yapsaydık, onu elbette bir adam yapardık...”* (el-En’âm, 6/8-9) buyruğudur.

Buna dair açıklamalar da daha önceden (belirtilen âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۖ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ
خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

96. De ki: “Benimle sizin aranızda gerçek şahid olarak Allah yeter. Gerçek şu ki O, kullarından gerçekten haberdardır, çok iyi görendir.”

Rivâyete göre Kureyş kâfirleri, yüce Allah'ın: “Ben, Peygamber olarak gönderilmiş bir insandan başka bir şey miyim ki?” buyruğunu işittiklerinde şöyle demişlerdi: Peki, senin, Allah'ın Rasûlü olduğuna kim tanıklık eder? Bunun üzerine: “De ki: Benimle sizin aranızda gerçek şahid olarak Allah yeter. Gerçek şu ki O, kullarından gerçekten haberdardır, çok iyi görendir” âyeti indi.

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۚ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ
مِنْ دُونِهِ ۚ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِّيًّا وَبُكْمًا
وَصُمًّا ۚ مَا أُولِيَهُمْ جَهَنَّمُ ۚ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

97. Allah, kimi hidâyete erdirirse, işte doğru yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, artık bunlar için O'ndan başka asla veliler bulamazsın. Biz onları, kıyamet günü körler, dilsizler ve sağır-
lar olarak yüzükoyun haşredeceğiz. Varacakları yer cehennem-
dir. Alevi yavaşladıkça, Biz onlara alevini artırırız.

“Allah, kimi hidâyete erdirirse, işte doğru yolu bulan odur.” Yani, Allah onlara hidâyet verseydi, elbette onlar da hidâyete erişirlerdi. “Kimi de saptırırsa artık bunlar için O'ndan başka asla veliler bulamazsın.” Hiç kimse onları hidâyete erdiremez. “Biz onları, kıyamet günü... yüzükoyun haşredeceğiz” buyruğu ile ilgili iki türlü açıklama yapılmıştır. Birincisine göre bu, onların cehenneme hızlıca götürüleceklerini ifade eden bir tabirdir. Ve Arapların, bir topluluğun hızlıca geldiğini ifade etmek için kullandıkları:

"(قديم القوم على وجوههم)": O kimseler, yüzleri üstü geldiler" tabirinden alınmıştır.

İkinci açıklamaya göre, kıyamet gününde onlar cehenneme yüzleri üstü sürükleneceklerdir. Nitekim dünyada da ileri derecede tahkir ve işkence edilen kimselere de bu şekilde uygulama yapılır. Sahih olan açıklama da budur. Çünkü Enes yoluyla gelen hadise göre bir adam şöyle demiş: Ey Allah'ın Rasûlü, [yüzleri üzere haşredilecek kimseler (mi olacaktır)?]⁽¹⁾ Kâfir, yüzü üzere mi haşredilecektir? Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onu iki ayak üzere yürüten, kıyamet gününde yüzükoyun yürütmeye kadir değil midir?" Katade de, bu hadis kendisine ulaşınca: Evet, Rabbimizin izzeti için kadir-dir, dedi. Bunu, Buhârî ve Müslim rivâyet etmiştir.⁽²⁾ Delil olarak da bu yeterlidir.

"Körler, dilsizler ve sağırlar olarak." İbn Abbas ve el-Hasen dedi ki: Yani onlar, kendilerini sevindirecek şeyleri görmekten yana kör; herhangi bir delil ileri sürüp bu maksatla konuşmaktan yana dilsizler; kendilerine fayda sağlayacak şeyleri de işitemeyecek sağırlar olacaklardır. Bu açıklamaya göre duyu organları eski halleri üzere kalacaktır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, Allah'ın kendilerini nitelendirmiş olduğu bu nitelikte haşredileceklerdir. Tâ ki bu da azaplarını daha bir artırıcı olsun. Sonra bu duyuları ateşte bir daha yaratılacak ve göreceklerdir. Çünkü yüce Allah: *"Günahkârlar, ateşi görünce içine düşeceklerin kendileri olduklarını anlayacaklar"* (el-Kehf, 18/53) diye buyurmaktadır. Yüce Allah'ın şu buyruğu gereği de konuşacaklardır: *"Orada: Ölüm! diye feryad ederler."* (el-Furkan, 25/13) yüce Allah'ın şu buyruğu gereği de işiteceklerdir: *"Onun, büyük bir öfke ile çıkaracağı şiddetli uğultusunu işiteceklerdir."* (el-Furkan, 25/12)

Mukatil b. Süleyman da şöyle demiştir: *"Onlara: "Yıkılın içerisine, bana da söz söylemeyin."* (el-Mu'minin, 23/108) denileceği vakit, kör olacaklar görmeyecekler, sağırlaşacaklar işitmeyecekler ve hiç bir şeyi anlayamayacak şekilde dilsiz olacaklardır.

Aşırı siyahlığı dolayısıyla ateşe girecekleri vakit kör olacaklar ve onlara: Yıkılın içerisine, benimle konuşmayın denileceği vakit de, sözlerinin kesileceği, cehennemin uğultu ve kaynamasının, işitmelerini alıp hiç bir şey işitemeyecek hale gelecekleri de söylenmiştir.

"Varacakları" yerleşecekleri ve kalacakları **"yer, cehennemdir. Alevi yavaşladıkça"** ed-Dahlîhâk ve başkalarından rivâyete göre dindikçe, Mücahid'e göre de söndükçe... demektir. "(خبت النار تخبوخبوا)": Ateş söndü, söner" denilir.

(1) Hadisin yer aldığı kaynaklarda [] içindeki lafızlara tekabül eden Arapça ifadeler yok

(2) *Buhârî*, Tefsir 25. sûre 1; *Müslim*, Sıfâtü'l-Münafikîn 54;

"(أحييتها أنا) Onu ben söndürdüm" demektir.

"Biz onlara alevini" alevli ateşi **"artırırız."** Alevinin dinmesi ise, acı ve ızdıraplarının eksilmesine de, azaplarının hafiflemesine de sebep olmayacaktır.

Bunun, "yavaşlamaya yüzттттukça..." anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **"Kur'ân okuduğunda"** (el-İsrâ, 17/45) buyruğunun, Kur'ân okumaya başlayacağında, Kur'ân okumak istediğinde ... anlamda olması gibidir.

ذٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا اِذَا كُنَّا عِظَامًا
وَرُفَاتًا ؕ اِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا ﴿٩٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذِي
خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰى اَنْ يَّخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ
لَهُمْ اَجَلًا لَا رَيْبَ فِيْهِ ۚ فَاَبٰى الظَّالِمُوْنَ اِلَّا كُفُوْرًا ﴿٩٩﴾

98. Bu, onların cezasıdır. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr ettiler ve: **"Bir yığın kemik ve ufalanmış toprak olunca mı? Sahi biz mi yeniden yaratılıp diriltileceğiz?"** dediler.

99. Onlar, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'ın, kendilerinin benzerini yaratmaya kadir olduğunu görmediler mi? Hem onlar için bir ecel tayin etti ki, onda hiçbir şüphe yoktur. Fakat zalimler küfürde kalmaktan başkasında ayak diretmediler.

"Bu, onların cezasıdır. Çünkü onlar, âyetlerimizi inkâr ettiler." Yani, bu azap onların inkârlarının cezasıdır. **"Ve: Bir yığın kemik ve ufalanmış toprak olunca mı? Sahi biz mi yeniden yaratılıp diriltileceğiz? dediler."** Ve böylelikle öldükten sonra dirilişi inkâr ettiler.

Yüce Allah onlara şöylece cevap vermektedir: **"Onlar, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'ın, kendilerinin benzerini yaratmaya kadir olduğunu görmediler mi? Hem onlar için bir ecel tayin etti ki, onda hiç bir şüphe yoktur."**

İfadede takdim ve tehir olduğu söylenmiştir. Onlar, gökleri ve yeri yaratan, kendileri için hiçbir şüphe bulunmayan bir ecel tayin eden Allah'ın, onların benzerini yaratmaya kadir olduğunu görmediler mi, demektir.

“Ecel” dünyada kaldıkları ve ondan sonra ölüm ile sonuçlanan süredir. Bunda hiçbir şüphe yoktur, çünkü bu müşahede ile görülen bir husustur.

Bir diğer görüşe göre bu, onların: *“Yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü üzerimize parça parça düşüresin”* (el-İsrâ, 17/92) şeklindeki sözlerinin bir cevabıdır. Buradaki “ecel” in kıyamet günü olduğu da söylenmiştir.

“Fakat zalimler küfürde kalmaktan başkasında ayak diretmediler.” Yani müşrikler, ancak bu belirli eceli ve Allah’ın âyetlerini inkâr etme yolunu seçtiler, başkasına da yönelmediler. Şöyle de denilmiştir: Buradaki ecel-den kasıt, öldükten sonra diriliş vaktidir ve bunda hiçbir şüphenin olmaması gerekir.

قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذَا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ
الْإِنْفَاقِ ۖ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

100. De ki: “Eğer siz, Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman tükenir korkusuyla muhakkak cimrilik ederdiniz.” Zaten insan çok cimridir.

“De ki: Eğer siz, Rabbimin rahmet hazinelerine” rızık hazinelerine, nimet hazineleri diye de açıklanmıştır ve bu daha genel bir açıklamadır. **“Sahip olsaydınız, o zaman tükenir korkusuyla muhakkak cimrilik ederdiniz.”** Bu buyruk onların: Maişetimizin darlığı genişlesin diye *“bize yer yüzünden bir pınar fışkırtmadıkça asla sana inanmayacağız”* (el-İsrâ, 17/90) sözlerinin bir cevabıdır.

Yani eğer sizin maişetiniz genişleyecek, rahatlayacak olursa, yine de cimrilik edersiniz.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Yaratıklardan herhangi bir kimse, Allah’ın hazinelerine sahip olursa, yüce Allah’ın bunlardan cömertçe infakta bulunduğu gibi, bu mahluk harcamada bulunmayacaktır. Bunun da iki sebebi var: Birincisi o, mutlaka bunun bir bölümünü kendi nafakası ve kendisine fayda sağlayacak şeyler için ayrı tutar, ikincisi ise o, fakirlikten korkar ve yokluktan çekinir. Yüce Allah ise varlığı itibariyle bu iki halden de yüce ve münezzehdir. Bu âyet-i kerimede “infak” kelimesi; fakirlik anlamındadır, İbn Abbas ve Katade de böyle demişlerdir. Dileklerin naklettiklerine göre, (أنفق وأصرم وأعدم وأقتر) ifadeleri, kişinin malı azaldı, anlamındadır.

“Zaten insan çok cimridir.” Oldukça eli sıkıdır, cimridir, manasınadır. “(قَرَّ عَلَى عِبَالِهِ يَغْتَرِ وَيَقْتَرُ قَتْرًا وَقْتَرًا)”; Aile halkının nafakasını daralttı, cimrilik etti” demektir. (التغتر) ile, (والإقتار) de aynı anlamdadır.

Bu âyet-i kerime ile ilgili olarak iki görüş ileri sürülmüştür. Birincisine göre bu âyet özel olarak müşrikler hakkında inmiştir, bu görüş el-Hasen'e aittir. İkincisine göre de umumidir, bu da cumhurun görüşüdür, bunu da el-Maverdî nakletmektedir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسُئِلَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ
إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾

101. Andolsun ki Biz, Musa'ya apaçık dokuz âyet verdik. İşte İsrailoğullarına sor! O, onlara geldiğinde Firavun ona: “Ey Musa! Ben seni herhalde büyülenmiş sanıyorum” demişti.

“Andolsun ki Biz, Musa'ya apaçık dokuz âyet verdik.” Bu âyetler hakkında farklı görüşler vardır. Bunun, kitabın âyetleri anlamında olduğu söylenmiştir. Nitekim Tirmizi ve en-Nesâî, Safvân b. Assâl el-Muradî'den rivâyetlerine göre iki yahudiden birisi arkadaşına: Seninle şu peygambere gidelim, ona soralım. Arkadaşı: Sen, onun için peygamber deme. Çünkü eğer o bizim sözlerimizi işitecek olursa, onun dört gözü olur. Peygamber (sav)'ın yanına gidip ona, yüce Allah'ın: **“Andolsun ki Biz Musa'ya apaçık dokuz âyet verdik”** buyruğuna dair soru sordular. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurdu: “Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayın, zina etmeyin, hak ile olması müstesnâ Allah'ın haram kıldığı canı öldürmeyin, hırsızlık yapmayın, büyücülük yapmayın, suçsuz bir kimseyi yöneticiye jurnalleyerek onu öldürmesine sebep olmayın, faiz yemeyin, namuslu ve iffetli bir kadına iftirada bulunmayın ve savaştan da kaçmayın. -Şüphe Şu'be'dendir- Ve özel olarak sizin için ey Yahudi topluluğu! Cumartesi gününde haddi aşmayın.” Bunun üzerine el ve ayaklarını öperek şöyle dediler: Şehadet ederiz ki, gerçekten sen bir peygambersin. Şöyle buyurdu: “Peki, sizi İslâm'a girmekten alıkoyan nedir?” Şöyle dediler: Dâvûd, zürriyeti arasında sürekli bir peygamber bulunsun diye dua etmişti. Biz de eğer İslâm'a girecek olursak yahudilerin bizi öldüreceklerinden korkarız. Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾ el-Bakara Sûresi'nde de (2/65. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) Tirmizî, Tefsir 17. sûre 14; Nesâî, Tahrimu'd-Dem 18.

Buradaki âyetlerin, mucizeler ve delil teşkil edici belgeler oldukları da söylenmiştir. İbn Abbas ve ed-Dahhak da şöyle demişlerdir: Dokuz âyetten (mucizeden) kasıt; asa, el, dil deniz, tufan, çekirgeler, haşerât, kurbağalar ve kan olarak verilen ayrı ayrı mucizelerdir.

el-Hasen ve eş-Şa'bî derler ki: Bunlar, el-A'raf Sûresi'nde (7/133. âyet-i kerimede) sözü edilen beş mucizedir. Bu sözleriyle tufan ile ona atfedilen (çekirge, haşerât, kurbağalar ve kan) mucizeleri ile el, asa, kıtlık yılları ve mahsullerin eksikliği mucizeleridir.

el-Hasen'den de buna benzer bir rivâyet nakledilmiştir. Şu kadar var ki o, kıtlık yılları ile mahsullerin eksikliğini bir mucize olarak kabul etmekte, dokuzuncusunu ise esasının, sihir diye uydurdukları şeyleri yutuvermesi olarak saymaktadır. Malik'den de böyle bir rivâyet gelmiştir, ancak o da kıtlık yılları ile mahsullerin eksilmesi yerine, denizin yarılması ile dağın kaldırılması mucizelerini zikreder.

Muhammed b. Ka'b da der ki: Bunlar, el-A'raf Sûresi'nde sözü edilen beş mucize ile deniz, asa, taş ve mallarının yerin dibine geçirilmesi mucizeleridir. Bütün bu mucizelerin geniş açıklamaları daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

“İşte İsrailoğullarına sor. O, onlara geldiğinde...” Yani, ey Muhammed! Musa, -Yûnus Sûresi'nde açıklaması geçtiği üzere- (bk. 10/88. âyet) bu mucizeleri onlara getirdiğinde onlara sor! Bu, yahudilerin Muhammed (sav)'ın söylediklerinin doğruluğunu bilip anlamaları (istifham) kastıyla bir soru sormaktır.

“Firavun ona: Ey Musa! Ben seni her halde büyülenmiş sanıyorum demişti.” Garip fiilleriyle büyü yapan birisi zannediyorum, demektir. Bu açıklamayı el-Ferra ve Ebu Ubeyde yapmışlardır. Böylelikle o, ism-i mef'ulü ism-i fâil yerine kullanmıştır. Tıpkı (ism-i mef'ul olarak); “bu uğursuzdur, bu da uğurludur” demek isterken, meş'ûm ve meymûn fiillerini kullanmak gibi.

Aldanmış diye de açıklandığı gibi, yenik düşürülmüş ve buna mahkum edilmiş diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. Bundan başka açıklamalar da yapılmıştır, bu açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas ve Ebu Nehîk'den nakledildiğine göre onlar, haber olarak; “(فَسَأَلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ): İsrailoğullarını istedi” diye okumuşlardır. Yani Musa, Firavun'dan, İsrailoğullarını serbest bırakıp onların yollarında durmamasını ve kendisiyle birlikte İsrailoğullarını göndermesini istedi.

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْزِلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾

102. O da demişti ki: “Andolsun ki bunları, birer lbret olmak üzere göklerin ve yerin Rabbinden başka kimsenin indirmediyi- ni bilmişsindir. Firavun! Ben de seni gerçekten helâk edilmiş sanıyorum.”

“O da demişti ki: Andolsun ki bunları” yani bu dokuz âyeti, “birer lbret” yani, yüce Allah’ın kudretine ve vahdaniyetine delil olarak kullanılacak belgeler “olmak üzere göklerin ve yerin Rabbinden başka kimsenin indirmediğini” burada indirmek, var etmek anlamındadır, “bilmişsindir.”

“(علمت): **Bilmişsin**” şeklinde “te” harfi üstün olarak, Firavun’a hitap olmak üzere okunmuştur. el-Kisâ’î ise te harfini ötreli olarak okumuştur. (O takdirde: Bilmişimdir, anlamındadır), Ali (r.a)’ın da kıraati budur ve o şöyle demiştir: Allah’a andolsun ki, Allah’ın düşmanı bunu bilmiş değildir. Ancak bilen Musa (a.s)’dır. Bunun üzerine ben İbn Abbas’a durumu bildirdim, o bana: Buradaki “te” harfi üstün ile, dedi ve yüce Allah’ın: “*Kalpleri onlara inandığı halde zulümle büyüklenmeleri sebebiyle onları inkâr ettiler.*” (en-Neml, 27/14) âyetini delil gösterdi ve inadı Firavun’a nisbet etti.

Ebu Ubeyde şöyle demektedir: Bizce kabul edilen kıraat şekli “te” harfinin üstün okunuşudur. İbn Abbas’ın delil gösterdiği husus dolayısıyla daha sahih olan da budur. Çünkü, Musa (a.s) davet eden elçi kendisi olmakla birlikte: “Ben bilmişimdir” diyerek delil getirmez. Bütün bunlarla birlikte Hz. Ali’den bu kıraat sahih olarak nakledilmiş olsaydı, hiç şüphesiz delil olurdu. Ancak, ondan böyle bir kıraat sabit değildir. Bu kıraat, Külsum el-Muradî’den nakledilmektedir ki, o tanınmayan ve meçhul bir ravidir. el-Kisâ’î’den başka herhangi bir kimsenin bu şekilde okuduğunu bilmiyoruz.

Şöyle de denilmiştir: Musa (a.s), bu mucizelere dair bilgiyi Firavun’a izafe etmiştir. Çünkü Firavun, sihirbazların nelere güç yetirebileceğini bilen birisi idi. Hz. Musa’nın yaptığıнын benzerini hiç bir sihirbazın yapamayacağını ve ancak eşyayı yaratan, göklere ve yere malik olan kimsenin bunlara güç yetirebileceğini bilmişti.

Mücahid de şöyle demektedir: Soğuk bir kış gününde Hz. Musa, Firavun’un yanına girdi. Üzerinde giyindiği kadife bir elbisesi vardı. Hz. Musa, asasını bırakır bırakmaz bir ejderha oluverdi. Firavun, bulunduğu yerin iki tarafının

da, ağzının içerisinde olduğunu görüverdi, bundan dehşete kapılarak, üzerindeki kadife elbisesini pisletti.

“Firavun, ben de seni gerçekten helâk edilmiş sanıyorum” buyruğundaki sanmak (zan), tahkik anlamındadır. “(الشور): Helâk olmak” da helâk olmak ve hüsrana uğramak anlamındadır. Şair el-Kümeýt şöyle demektedir:

ورأت قضاة في الأيا من رأي مَثُورٍ وثابر

“Kudâ’a, Yemenli olmaktan dolayı hüsrana
Uğratılmış ve hüsrana uğramış olduğunu gördü.”

Bunun lanetlenmiş olmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu anlamı, el-Minhâl, Said b. Cübeyr’den, o, İbn Abbas’dan rivâyet etmiştir. Ebân b. Tağlih de böyle açıklamış ve şu beyiti nakletmiştir:

يا قومنا لا تروموا حربنا سفهاً إنَّ السفاه وإنَّ البغي مَثُورٌ

“Ey Kavmimiz, akılsızlık ederek bizimle savaşmayı istemeyiniz
Şüphesiz beyinsizlik de, haddi aşmak da lanetlenmiş bir şeydir.”

Meymûn b. Mihrân da, İbn Abbas’dan bunun “kıt akıllı” anlamında olduğunu söylediğini nakletmektedir.

el-Me’mûn bir adama bakmış, ve ona: Ey mesbûr diye hitap edince, bu kelimenin ne anlama geldiği ona sorulunca şu cevabı vermiş: er-Reşîd dedi ki: el-Mansur, bir adama: Mesbur dedi. Ben ona bunun ne anlama geldiğini sordum, o da bana: Bana Meymûn b. Mihrân anlattı... diyerek, İbn Abbas’ın bu açıklamasını zikretti.

Katade ise helâk olmuş anlamına geldiğini söylemiştir. Yine Katade ile el-Hasen ve Mücahid’den, helâke uğramış anlamına geldiğini söyledikleri nakledilmiştir. “Sübûr” helâk oluş anlamındadır. “(تَبَرَّأَ اللَّهُ الْعَدُوَّ ثُبُوراً)”; Allah, düşmanı helâk etti” demektir.

Hayırdan alıkonulmuş, engellenmiş anlamında olduğu da söylenmiştir. Dil bilginleri de: “(ما ثَبَرَكَ عَنْ كَذَا)”: Seni bu işten engelleyen, alıkoyan nedir?” tabirini nakletmişlerdir. Yine; “(وَتَبَّرَهُ اللَّهُ ثُبْرًا)”: Allah onu engelledi, engeller” tabirini de nakletmişlerdir.

İbnü’z-Ziba’ri der ki:

إِذْ أَجَارِيَ الشَّيْطَانُ فِي سُنَنِ الْمَسْجِدِ وَمِنْ مَالٍ مِثْلِهِ مَثْبُورٌ

“Sapıklık yollarını izlemekte şeytan ile aynı yolda gidiyordum

Kim şeytanın meylettiği gibi saparsa şüphesiz ki o, helâk olmuş demektir.”

ed-Dahhâk “mesbûr”ın, büyülenmiş anlamına geldiğini söylemiştir. Ancak, Hz. Musa da Firavun’a, kendisine söylediği sözün bir benzerini farklı lafız ile söylemiş ve böylece cevap vermiş olmaktadır.

İbn Zeyd ise bu kelimenin, “ahmak ve akılsız” anlamına geldiğini söylemiştir.

فَارَادَ أَنْ يَسْتَفْزَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا
﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مَنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَآئِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا
جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾

103. Bunun üzerine onları o yerden sürüp çıkarmak istedi. Biz de onu beraberindekilerle birlikte suda boğuverdik.

104. Ondan sonra İsrailoğullarına şöyle dedi: “O yere siz yerleşin. Sonra âhîret vaadi gelince onları da sizi de bir araya getireceğiz.”

“Bunun üzerine onları o yerden sürüp çıkarmak istedi.” Yani Firavun, Hz. Musa ile İsrailoğullarını öldürmek yahut uzaklaştırmak suretiyle Mısır topraklarından çıkarmak istemişti. Allah ise onu helâk etti.

“Ondan” yani, onun suda boğulmasından “sonra İsrailoğullarına şöyle dedik: O yere” Şam ve Mısır topraklarına “siz yerleşin. Sonra, âhîret” yani kıyamet “vaadi gelince, onları da sizi de bir araya getireceğiz.” Kabirlerinizden her bir yerden birbirinize karışmış olarak, birbiriyle tanışmayanlar olarak ve sizden hiçbir kimsenin kendi aşiret ve kabilesine doğru gitmesi söz konusu olmaksızın haşredeceğiz.

İbn Abbas ve Katade dediler ki: Biz, hepinizi değişik cihetlerden getiririz. Anlam birdir! el-Cevherî şöyle demektedir: Lefif: Bir araya gelmek, getirmek: Çeşitli kabilelerden bir araya gelen insanlar demektir. Mesela; “(جاء القوم بلفهم ولفيفهم)”: Karmakarışık halde geldiler, bir arada geldiler” demek-

tir. Yüce Allah'ın: (جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا): **Sizi de bir araya getireceğiz** buyruğu, bir arada ve birbirinize karışmış olarak getireceğiz, demektir. Bir yemek, iki veya daha fazla türün karışımından meydana gelmiş ise ona: (طعام لَفِيف) denilir. (فَلَان لَفِيف فَلَان): Filan filanın arkadaşıdır" demektir. el-Esmâî de şöyle demektedir: Lefif: Çoğul isim olup tekili yoktur ve çoğul gibidir. Yani: Onlar, Mahşer vaktinde kabirlerinden birbirini tanımayan ve birbirine karışmış, etrafa darmadağınık halde yayılmış çekirgeler gibi çıkacaklardır.

el-Kelbî de şöyle demektedir: **"Sonra âhiret vaadi gelince"** buyruğu, İsa (a.s)'ın semâdan gelişi anlamındadır.

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾

105. Biz, onu hak olarak indirdik, o da hak olarak indi. Seni de ancak bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak gönderdik.

"Biz onu hak olarak indirdik, o da hak olarak indi" buyruğu, bundan önce geçen mucizeler ile Kur'ân-ı Kerime dair açıklamalarla ilişkilidir. Zamir, Kur'âna racidir.

"O da hak olarak indi" buyruğundaki tekrarın açıklaması da şöyledir: Birincisi: Biz, onun hak olarak indirilmesini vacip kıldık. İkincisinin anlamı ise: Hakkı bünyesinde taşıyarak indi, anlamında olabilir. Mesela bir kimsenin, "elbiseleri ile çıktı" ifadesinin, elbiseleri üzerinde olduğu halde çıktı, anlamında olması gibi.

(بِالْحَقِّ): **Hak olarak** buyruğundaki birinci "be"nin, "beraber" demek olup, hak ile beraber anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da; (رَكِبَ الْأَمِيرَ بِسَيْفِهِ): Emir, kılıcı yanında olduğu halde bindi" demektir.

"Hak olarak indi" ise, Muhammed (sav)'a indi demektir. (نَزَلَ بِزَيْدٍ): Zeyd'in yanına indim" tabiri de böyledir. Anlamın şöyle olabileceği de söylenmiştir: Biz, onun hak ile inmesini takdir ettik ve o da böylece indi.

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾

106. Biz, onu insanlara ağır ağır okuyasın diye, bölüm bölüm ayırdığımız bir Kur'ân olarak (indirdik). Biz, onu kısım kısım indirdik.

“Biz, onu, insanlara ağır ağır okuyasın diye, bölüm bölüm ayırdığımız bir Kur’ân olarak (indirdik).” Sibeveyh’in görüşüne göre **“(قَرَأْنَا): Bir Kur’ân olarak”** ifadesi, zahir olan fiilin tefsir ettiği mahzûf bir fiil ile nasb edilmiştir. Cumhur burada; **“(فَرَقْنَاهُ): Biz onu... ayırdık”** kelimesinin “ra” harfini şeddesiz okumuşlardır ki, bu da onu açıkladık, vuzuha kavuşturduk ve o kitapta hak ile batılı birbirinden ayırt ettik, demektir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. İbn Abbas da onu tafsil ettik (geniş geniş açıkladık) diye açıklamıştır.

İbn Abbas, Ali, İbn Mes’ud, Ubey b. Ka’b, Katade, Ebu Recâ ve eş-Şa’bî ise, “ra” harfini şeddeli okumuşlardır. Biz, onu bir defada değil de peyder pey biri diğeri arkasında bölümler halinde indirdik, demektir. Ancak, İbn Mes’ud ile Ubeyy’in kıraatinde; **“(فَرَقْنَاهُ عَلَيْكَ): Senin üzerine kısım kısım onu indirdik”** anlamında okumuşlardır.

Kur’ân-ı Kerim’in ne kadarlık bir süre zarfında indiği hususunda görüş ayrılığı vardır. Yirmibeş senede indiği söylendiği gibi, İbn Abbas yirmi üç senede, demiştir. Enes, yirmi yılda inmiştir, demiştir. Bu ise, Râsulullah (sav)’ın yaşı ile ilgili görüş ayrılığına göre değişmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in dünya semasına bir defada indiği hususunda ise herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde geçmiş bulunmaktadır.

“Ağır ağır okuyasın.” Uzun süre zarfında, arka arkaya bölümler halinde okuyasın, demektir. Bu açıklama İbn Mes’ud’un kıraati ile uygunluk arz etmektedir. Yani Biz, o Kur’ân’ı âyet âyet ve sûre sûre indirdik. Birinci görüşe göre ise; **“(عَلَى مُكْتٍ): Ağır ağır okuyasın”** ifadesi, tilavet ve tertibinde onu ağır ağır okuyasın, anlamına gelir. Bu açıklamayı da Mücahid, İbn Abbas ve İbn Cüreyc yapmışlardır. Bu da Kur’ân okuyan kimsenin kıraati ağır ağır, tertil ile, ve Kur’ân lafzının fazlalık ya da eksiklik ile değiştirilmesine götürecek şekilde neşe verici nağmelere kaçmaksızın, mümkün olduğu kadarıyla güzel ve hoş bir seda ile okuması demektir. Çünkü, Kitab(ımız)ın başaraflarında da geçtiği üzere lafızda fazlalık ya da eksiklik ile okuyuşlar haramdır.

Kıraat alimleri; **“(مُكْتٍ): Ağır ağır”** deki “mim”i, -İbn Muhaysın müstesnâ- ötreli okumuşlardır. İbn Muhaysın buradaki “mim” harfini üstün okumuştur. Nitekim bu kelimenin mastarı hem “mim” harfi üstün, hem ötre, hem de esreli olarak üç türlü de okunabilir. Malik dedi ki: **“Ağır ağır okuyasın”** tane tane ve kelimeleri tek tek anlaşılır bir şekilde okuyasın, demektir.

“(وَنَزَّلْنَاهُ تَرْتِيبًا): Biz, onu kısım kısım indirdik” buyruğunda, önceki husus dolayısıyla mastar ile te’kid ve mübalağa yapılmıştır. Yani Biz, o Kur’ân-ı Kerimi ardı arkasına bölümler halinde indirdik. Eğer bütün farzları aynı anda yerine getirmeleri istenmiş olsaydı, ürküp kaçarlardı.

قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى
عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾

107. De ki: “Ona ister iman edin, ister iman etmeyin. Çünkü bundan önce kendilerine ilim verilmiş olanlara okununca, çenelerinin üzerine yüz üstü secdeye kapanırlar.”

“**De ki: Ona**” yani, Kur’ân-ı Kerim’e “**ister iman edin, ister iman etmeyin.**” Bu, yüce Allah’ın onları azarlama ve tehdit etmek üzere kullandığı bir ifadedir. Yoksa muhayyer bırakmak anlamında değildir.

“**Çünkü bundan önce**” yani, Kur’ân-ı Kerim’in nüzûlünden ve Peygamber Muhammed (sav)’ın Peygamber olarak ortaya çıkışından önce “**kendilerine ilim verilmiş olanlara**” İbn Cüreyc ve başkalarının görüşüne göre bunlar kitap ehlinde iman eden kimselerdir, “**okununca, çenelerinin üzerine yüzüstü secdeye kapanırlar.**” İbn Cüreyc dedi ki: “**Onlara okununca**” buyruğu, kitapları kendilerine okununca, demektir. Kur’ân onlara okununca, diye de açıklanmıştır.

“**Çenelerinin üzerine yüzüstü secdeye kapanırlar.**” Denildiğine göre bunlar İsmail (a.s) soyundan gelen bir topluluk idiler. Bunlar, yüce Allah, son Peygamber Muhammed (sav)’ı Peygamber olarak gönderinceye kadar kendi dinlerine sımsıkı sarılmış kimselerdi. Zeyd b. Amr b. Nufeyl ile Varaka b. Nevfel bunlardandı. Buna göre, kendilerine kitap verilmiş olanları kastetmemektedir. Aksine, din ilmi verilmiş olanları kastetmektedir. el-Hasen de şöyle demektedir: Kendilerine ilim verilenlerden kasıt, Muhammed (sav)’ın ümmetidir. Mücahid de şöyle demiştir: Bunlar, yahudilerden bir topluluktur. Bu da “**bundan önce**” ifadesi dolayısıyla daha kuvvetli görülmektedir.

“**Kendilerine... okununca**” buyruğu, Mücahid’in görüşüne göre Kur’ân-ı Kerim okununca... demektir. Çünkü bunlar, Kur’ân-ı Kerim’den Allah’ın indirdiklerini işittiklerinde secdeye kapanırlar ve: “*Rabbimizi tenzih ederiz. Gerçekten Rabbimizin vaadi kesin olarak gerçekleşir*” (el-İsrâ, 17/108) diyorlardı.

Şöyle de denilmiştir: Bunlar, kendi kitaplarını ve Hz. Peygamber’e Kur’ân’dan indirilenleri okuduklarında huşû’ duyar, secde eder ve tesbih ederler ve: Tevrat’ta sözü edilen -yani, nitelikleri belirtilen- budur. Allah’ın vadettiği de mutlaka gerçekleşecektir, derler ve İslâma meylederler. İşte bu âyet-i kerime bunlar hakkında inmiştir.

Bir kesim de şöyle demektedir: **“Bundan önce kendilerine ilim verilmiş olanlar”**dan kasıt, Muhammed (sav)’dan önce ilim verilmiş olanlardır. **“Bundan önce”** deki zamir ise, daha önce geçen: **“De ki: Ona ister iman edin”** buyruğu gereğince, Kur’ân-ı Kerim’e aittir.

Her iki zamirin de Muhammed (sav)’e ait olduğu ve yüce Allah’ın: **“Kendilerine... okununca”** buyruğunda Kur’ân-ı Kerim zikredilerek başlanmıştır da denilmiştir.

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾

108. Ve: “Rabbimizi tenzih ederiz, gerçekten Rabbimizin vaadi kesin olarak gerçekleşir” derler.

Buyruk, secde esnasında tesbihin caiz olduğuna delildir. Müslim’in Sahih’inde ve başka kitaplarda Âişe (r.anha)’dan şöyle dediği zikredilmektedir: Râsulullah (sav), secde ve rükû’unda: “(سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ أَغْفِرْ لِي): Allah’ım, seni hamdin ile tesbih ederim, Allah’ım bana mağfiret buyur” sözlerini çokça tekrar ederdi.⁽¹⁾

وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

109. Ve ağlayarak çeneleri üstü kapanırlar ve bu, onların kalplerini daha da yumuşatır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Çeneleri Üstü Secdeye Kapananlar:

Yüce Allah’ın: **“Ve ağlayarak çeneleri üstü kapanırlar”** buyruğu, onların nitelendirilmesinde bir mübalağa ve onlar için bir övgüdür. İlim elde etme lütfuna sahip olan, ondan birşeyler tahsil eden herkesin bu mertebeye ulaşması ve Kur’ân-ı Kerimi işittiği vakit, kalbinin huşû ile dolup zillet içerisinde tevazua bürünmesi gerekir. Ebu Muhammed ed-Dârimî’nin *Müsned*’inde

(1) *Buhârî*, Ezân 149, Meğâzî 51. Tefsir 10. sûre 2; *Müslim*, Salât 217; *Ebü Dâvûd*, Salât 148; *Nesâî*, Tatbik 64, 65; *İbn Mâce*, İkâmetu’s-Salât 20; *Müsned*, VI, 43, 49, 190.

et-Teymî'den şöyle dediği nakledilmektedir: Her kime, kendisini ağlatmayacak türden bir ilim verilecek olursa o, kendisine (faydalı) ilim namına hiç bir şey verilmemeye layıktır. Çünkü yüce Allah ilim adamlarının niteliklerini zikretmiş bulunmaktadır, dedikten sonra bu âyet-i kerimeyi okumuştur.⁽¹⁾ Bunu, et-Taberî de nakletmektedir.

“(الْأَذْقَان) : **Çeneler**” kelimesi, (ذَقْن) in çoğulu olup, bu da alt ve üst çenelerin bir araya geldiği yerdir. el-Hasen der ki: Çeneler, (iki çenenin birleştiği yer değil) genel olarak “çeneler” demektir. Yani, onlar secde esnasında çenelerini yere koyarlar. Bu da alçak gönüllülüğün en ileri derecesidir. Bu kelimenin başına gelen “lam”, “(على) ...e, a, üzerine” anlamındadır. Mesela, (سَقَطَ لِفِيهِ) ifadesi, “(على فِيهِ) : Ağzı üzerine düştü” demektir.

İbn Abbas der ki: **“Ve ağlayarak çeneleri üstü”** secdeye kapanırlar. Yüzleri üzerinde secdeye varırlar, demektir. Özellikle çeneleri sözkonusu etmesi, çenenin insan yüzünde (secde esnasında yere) en yakın yer oluşundan dolayıdır. İbn Huveyzimendad der ki: Çene üzerine secde etmek caiz değildir. Çünkü burada “çene” ile secde kastedilmektedir. Bazen, bir şey zikredilerek onun yanı başındaki şey, bir bölümü de zikredilerek onun tamamı kastedilebilir. Mesela: Secde ederek yüzü üzere kapandı, denilir ve yanağı ve gözü üzere secde etmemekle birlikte bu tabir bu şekilde kullanılır. Nitekim şair:

فَخَرَّ صَرِيحاً لِلْيَدَيْنِ وَلِلْفَمِ

“Elleri ve ağzı üzerine yere yıkıldı.”

derken, yüzü ve elleri üzere yere yıkıldı, demek istemiştir.

2. Namazda Ağlamanın Hükümü:

Yüce Allah'ın: **“Ağlayarak”** buyruğu, namazda yüce Allah'ın korkusundan, yahut işlemiş olduğu bir masiyetten dolayı ağlamanın caiz olduğuna, bu ağlamanın namazı bozmadığına ve ona herhangi bir zarar vermediğine delildir. İbn Mübarek'in, Hammad b. Seleme'den naklettiğine göre, o, Sabit el-Bünâni'den, o, Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr'den, o, babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber (sav)'ın yanına vardım. Namaz kılıyordu. İçinden, ağlamaktan dolayı tencerenin fokurdarken çıkardığı ses gibi içinden ses geliyordu.⁽²⁾ Ebu Davud'un kitabında da: Göğsünde ağlamaktan dolayı değirmenin çıkardığı bir ses gibi ses vardı denilmektedir.⁽³⁾

(1) *Dârimî*, Mukaddime 29, h.no: 297. Parantez içindeki “faydalı” ibaresi, *Dârimî*'den.

(2) *Nesâî*, *Sehv* 18; *Müsned*, IV, 25, 26.

(3) *Ebü Dâvûd*, *Salât* 157

3. Namaz Esnasında İnlemek:

Fukahâ, namaz esnasında inlemenin hükmü hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik dedi ki: Hasta olanın inlemesi namazı bozmaz. Ancak sağlıklı bir kimsenin inlemesini mekruh görüyorum. es-Sevrî de böyle demiştir. İbn el-Hakem de Malik'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Tenahnüh (ölü diyerek boğazını arıtmak), inlemek ve üflemek namazı bozmaz. İbnü'l-Kasım ise bozar demiştir. Şafiî de şöyle demektedir: Bunları yaparken, eğer işitilir ve anlaşılır harfleri de çıkarsa namazı bozar. Ebu Hanife de şöyle demektedir: Eğer, Allah korkusundan (inler) ise namazı bozmaz. Şâyet ağrıdan dolayı olursa namazı bozulur. Ebu Yusuf'dan gelen rivayete göre ise, bütün bu hallerde namaz kılanın namazı tamdır. Çünkü hasta ve zayıf olan bir kimsenin inlememesi söz konusu değildir.

4. Kalp Yumuşaklığı (Huşû'):

Yüce Allah'ın: **“Bu onların kalplerini daha da yumuşatır”** buyruğunda geçen huşû' ile ilgili açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/45. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır, ileride de gelecektir.

قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ
وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾

110. De ki: “İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, esasen en güzel isimler O'nundur.” Namazında sesini ne pek yükselt, ne de pek kıs. İkisi ortası bir yol tut.

“De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, esasen en güzel isimler O'nundur” diye başlayan bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi şudur: Müşrikler, Râsulullah (sav)'ın: “Ey Allah, ey Rahman” diye dua ettiğini görünce: Muhammed bize birtek ilâha dua etmemizi emrediyorken, kendisi iki ilaha dua edip çağırıyor, dediler. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

Mekhûl de şöyle demektedir: Bir gece Râsulullah (sav) teheccüd namazı kıldı ve duasında: “Ya Rahmân, ya Rahîm” dedi. Müşriklerden birisi onun bu duasını işitti. Yemâme'de de er-Rahmân diye adlandırılan bir adam var-

dı. Bu sözü işiten kişi şöyle dedi: Muhammed'e ne oluyor ki, Yemâme'nin Rahmân'ına dua ediyor. Bu âyet-i kerime bu iki ismin (Allah ve Rahman'ın) aynı yüce zatın iki ayrı ismi olduğunu beyan etmek üzere indi. Eğer siz O'na Allah diye dua edecek olursanız O'dur, yine O'na Rahman diye dua ederse-
niz yine O'dur.

Şöyle de denilmiştir: Onlar, mektuplarının başına: "Bismikellahümme: Se-
nin Adın ile ey Allah'ım" diye yazıyorlardı. Bu sefer: "*Şüphesiz ki o, Süley-
mandandır ve muhakkak ki o Bismillahirrahmanirrahim* (diye başlamak-
tadır)" (en-Neml, 27/30) âyeti nâzil olunca, Râsulullah (sav) "Rahman ve Ra-
him Allah'ın adıyla" diye yazmaya başladı. Bu sefer müşriklerin: Hadi Rahim'i
tanıyoruz. Peki er-Rahman ne oluyor? demeleri üzerine bu âyet-i kerime na-
zil oldu.

Bir diğer açıklamaya göre yahudiler: Ne oluyor ki biz, Kur'ân-ı Kerim'de
Tevrat'da da çokça geçen bir ismi işitip duruyoruz. Bu sözleriyle Rahman adı-
nı kastediyorlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Talha b. Musarriif "(أَيُّ مَنْ تَدْعُوهُ الْأَسْمَاءُ الْحَسَنَى)": Hangisini (kimi) çağırırsanız
çağırın, esasen en güzel isimler O'nundur" diye okumuştur ki, vasıfların en
faziletlisi, manaların en şerefliisini gerektiren en güzel isimler O'nundur,
demektir. İsimlerin güzelliği ise, şeriatın onları güzel görmesiyle açıklanır. Bu
da şeriatın o isimlerin güzelliğini belirtmesi ve bunu nass ile belirlemesi ile
olur. Buna şu da eklenmiştir: Bu isimler, aynı zamanda oldukça güzel ve şe-
refli anlamları da ihtiva etmektedir. Bu güzel isimler, tevkif ile bilinir. Yüce
Allah'a, Kur'ân, hadis veya icmaın tevkifi ile olmadıkça -"*el-Kitabu'l Esnâ fi
Şerhi Esmailahi'l-Hüsna*" adlı eserimizde de açıkladığımız gibi- nazarî
yolla (akıl, mantık ve kıyas ile) Allah'a bir isim vermek sahih değildir.

"Namazında sesini ne pek yükselt, ne de pek kıs" buyruğu ile ilgili
açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1. Bu Buyruğun Nüzûl Sebebi:

Bu buyruğun nüzul sebebi ile ilgili beş ayrı görüş vardır:

1- İbn Abbas'ın, yüce Allah'ın: **"Namazında sesini ne pek yükselt, ne de
pek kıs"** buyruğu hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bu âyet-i ke-
rime, Râsulullah (sav) Mekke'de gizli saklı bulunuyorken inmiştir. Ashabı ile
namaz kıldığında yüksek sesle Kur'ân-ı Kerim okurdu. Müşrikler bunu işitin-
ce Kur'ân-ı Kerim'e, onu indirene, onu getirene sövüyorlardı. Bunun üzeri-
ne yüce Allah: **"Namazında sesini ne pek yükselt"** ki, müşrikler senin kıra-
atını işitmesinler. **"Ne de"** ashabın işitmeyecek kadar **"pek kıs."** Onlara oku-
duğun Kur'ân'ı işittir, fakat o kadar da sesini yükseltme! diye buyurdu. **"İki-**

sinin ortası bir yol tut.” (İbn Abbas) dedi ki: Yüksek sesle okumak ile kısık sesle gizlice okumak arasında bir yol tuttur, demektir. Bunu Buhârî, Müslim, Tirmizî ve başkaları rivâyet etmişlerdir, lafız Müslim'indir.⁽¹⁾

Muhâfete (kısık sesle söyleme); sesin alçaltılması ve hareketsizlik anlamındadır. Ölü soğuduğu vakit, (خفت) diye durumu anlatılır. Şair şöyle demektedir:

لَمْ يَبْقَ إِلَّا نَفْسٌ خَافَتْ وَمُقَلَّةٌ إِنْسَانَهَا بَاغَتْ
رَأَى لَهَا الشَّامِتَ مِمَّا بَهَا يَا وَيْحَ مَنْ يَرْتَضِي لَهُ الشَّامِتَ

“Geriye ancak oldukça kısık bir ses kaldı

Ve bebeği donakalmış bir göz

Onun bu durumuna musibete sevinen düşman bile ona mersiye okudu

Musibetine sevinen düşmanın kendisine mersiye okuduğu kimsenin vay haline!”

2- Yine Müslim'in rivâyetine göre, Âişe (r.anha) yüce Allah'ın: **“Namazında sesini ne pek yükselt, ne de pek kıs”** buyruğu hakkında: Bu buyruk, dua hakkında inmiştir demiştir.⁽²⁾

3- İbn Sîrîn dedi ki: Bedevi Araplar şehâdet getirdiklerinde (teşehhüdde) seslerini yükseltirlerdi. Bu âyet-i kerime bu hususa dair inmiştir.

Derim ki: Buna göre âyet-i kerime teşehhüdün gizlice yapılmasını ihtiva etmektedir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Teşehhüdü gizli yapmak sünnettendir. Bunu da İbnü'l-Münzir nakletmektedir.

4- Yine İbn Sîrîn'den rivâyet edildiğine göre Ebû Bekir (r.a) gizlice Kur'ân okurdu. Ömer (r.a) ise yüksek sesle Kur'ân okurdu. Niçin böyle yaptıkları kendilerine sorulunca, Ebu Bekir (r.a) şöyle dedi: Ben, Kur'ân okurken Rabbi-me gizlice sesleniyorum. Ve O, benim kendisinden ne istediğimi bilir. Hz. Ömer de şöyle dedi: Ben, böyle okumakla şeytanı kovuyor, uyuklayana da uyandırıyorum. Bu âyet-i kerime nazil olunca, Hz. Ebu Bekir'e: Sen sesini biraz yükselt, Hz. Ömer'e de: Sen de sesini biraz alçalt denildi. Bunu da et-Ta-berî ve başkaları nakletmişlerdir.⁽³⁾

5- Yine İbn Abbas'dan rivâyet edildiğine göre bunun anlamı: Gündüz namazında cehren okuma, gece namazında da içten okuma, demektir. Bunu da

(1) *Buhârî*, Tefsir 17. sûre 14, Tevhid 34, 44, 52; *Müslim*, Salât 145; *Tirmizî*, Tefsir 17. sûre 15; *Nesâî*, İftitâh 80; *Müsned*, I, 23, 215.

(2) *Müslim*, Salât 146.

(3) *Suyûtî*, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 350

Yahya b. Selam ile ez-Zehrâvî nakletmektedirler.

O halde bu âyet-i kerime nafile ve farz namazlardaki kıraatlerde cehren okuma ile gizlice okumaya dair hükümleri ihtiva etmektedir. Nafile namazlarda namaz kılan kişi gece olsun, gündüz olsun cehren okumak ile gizli okumakta muhayyerdir. Peygamber (sav)’dan da böylece rivâyet edilmiştir. Buna göre o, her iki şekilde de davranırdı. Farzlarda ise gece ve gündüzün kıraatin hükmü bilinen bir husustur.

6- Altıncı bir görüş olarak da el-Hasen şöyle demektedir: Yüce Allah: Açık-tan namaz kılarken onu güzelleştirmek suretiyle, gizliden namaz kılarken de onu gelişigüzel kılmak suretiyle kıldığın namazında riyakârlık yapma! diye buyurmaktadır.

İbn Abbas da şöyle demektedir: Sen, insanlara karşı riyakârlık yaparak namaz kılma ve insanlardan korkarak da namazı terketme!

2. Namaz ve Kur’ân Okumak:

Yüce Allah burada “namaz”ı “kıraat” diye ifade etmiştir. Nitekim: “*Sabah namazını da. Çünkü sabah namazı tanık olunandır.*” (el-İsra, 17/78) buyruğunda da namazdan, “Kur’ân” diye söz etmektedir. Çünkü bunların her biri, diğeri ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Zira namaz hem Kur’ân kıraatini, hem rükû’ ve hem de sücûd’u kapsamaktadır. O halde Kur’ân okumak namazın parçalarından birisidir. Yüce Allah da Arapların mecazi ifadelerdeki adetine uygun olarak geneli, cüz’ünü zikrederek, cüz’ü de genelini zikrederek ifade etmiştir. Bu Arap dilinde çokça kullanılan bir şeydir. Sahih hadisdeki: “Ben namazı, Benimle kulum arasında ikiye pay ettim”⁽¹⁾ hadisi de bu kabildendir. Burada namazdan kasıt, -önceden de geçtiği üzere- Fatiha Sûresi’nin namazda okunmasıdır.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِيرُهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

111. Ve de ki: “Çocuk edinmemiş, mülkte hiç bir ortağı olmayan, âcizliğinden ötürü velisi de bulunmayan Allah’a hamd olsun.” Onu tekbir ettikçe et.

(1) Müslim, Salât 38, 40; Tirmizî, Tefsir 1. sûre 1; Nesâî, İftitâh 23; Muvatta, Nidâ 39; Müs-ned, II, 285, 460.

“Ve de ki: Çocuk edinmemiş... Allah’a hamd olsun” âyet-i kerimesi, yahudilerin, hristiyanların ve Arapların ayrı ayrı, Uzeyr, İsa ve meleklerin, yüce Allah’ın soyundan, zürriyetinden geldikleri şeklindeki görüşlerini reddetmektedir. Allah, onların bu iddialarından yücedir, münezzelidir.

“Mülkte hiç bir ortağı olmayan.” Çünkü, ne mülkünde, ne de ibadette ortağı bulunmayan bir ve tek olandır.

“Âcizliğinden ötürü de velisi bulunmayan.” Mücahid dedi ki: Yani O, hiç bir kimseyle (dayanışma) antlaşma yapmadığı gibi, hiç bir kimsenin yardımını alma yolunu da aramamıştır. Yani O’nun, âcizliğinden dolayı kendisini himaye edecek ve böylelikle savunmasını yapacak bir yardımcısı olmamıştır. el-Kelbî dedi ki: Yahudilerden ve hristiyanlardan O’nun bir velisi olmamıştır. Çünkü onlar insanların en zelilleridir. Bu da onların: Biz, Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz, şeklindeki sözlerini reddetmek içindir.

el-Hasen b. el-Fadl şöyle demektedir: **“Âcizliğinden ötürü velisi de bulunmayan”** yani hiç bir şekilde âciz ve zelil düşürülmeyen... O bakımdan hiç bir veliye ve yardımcıya da muhtaç olmaz. Çünkü O, azizdir ve büyüktür.

“Onu tekbir ettikçe et.” Onu, tam ve eksiksiz bir şekilde ta’zim et. Denildiğine göre ta’zim ve iclâl anlamında Arapların en belîğ lafzı “Allahu ekber” lafzıdır. Yani sen O’nu, herşeyden daha büyük olmakla vafset demektir. Şair de şöyle demektedir:

رَأَيْتُ اللَّهَ أَكْبَرَ كُلِّ شَيْءٍ مُحَاوِلَةً وَأَكْثَرَهُمْ جُنُودًا

“Ben, Allah’ın herşeyden daha büyük olduğunu ve Askerlerinin de hepsinden çok olduğunu gördüm.

Peygamber (sav) da namaza başladı mı: “Allahu Ekber” derdi. Kitabımızın baş taraflarında da bu geçmiş bulunmaktadır.

Ömer b. el-Hattab dedi ki: Kulun Allahu Ekber demesi dünyadan ve dünyadaki herşeyden hayırlıdır.

Bu âyet-i kerime Tevrat’ın son âyetidir. Mutarrif’in rivâyetine göre Abdullah b. Ka’b şöyle demiştir: Tevrat, Fatiha Sûresi’nin başındaki âyetlerle başlamış ve bu sûrenin sonundaki âyetlerle sona ermiştir. Gelen rivâyette bu âyet-i kerimeye “âyetü’l-iz” denilmektedir. Bunu da Muaz b. Cebel, Peygamber (sav)’dan rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

Amr b. Şuayb babasından, o, dedesinden şöyle dediğini rivâyet etmekte-

(1) el-Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, VII, 52

dir: Peygamber (sav), Abdulmuttaliboğullarından bir küçük çocuğun dili açıldı mı ona: **“Ve de ki: Çocuk edinmemiş... Allah’a hamd olsun”** âyetini öğretirdi.⁽¹⁾

Abdulhamid b. Vâsıt dedi ki: Peygamber (sav)’ı şöyle buyururken dinledim: “Her kim: **Ve de ki... Allah’a hamd olsun**” âyetini okursa Allah ona, yer ve dağlar gibi ecir yazar. Çünkü yüce Allah, kendisine evlat isnad eden kimseler hakkında: *“Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp dağılarak yıkılacak”* (Meryem, 19/90) diye buyurmaktadır.⁽²⁾

Yine haberde nakledildiğine göre Peygamber (sav), borçtan kendisine şikâyetle bulunan bir kimseye: *“De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın...”* dan sûrenin sonuna kadar ki buyrukları okumasını, sonra da üç defa: Asla ölmeyen, hay olana tevekkül ederim, demesini emretmiştir.⁽³⁾

el-İsra Sûresi (nin tefsiri) burada sona ermektedir. Salât ve Selâm, kendisinden sonra hiç bir Peygamber gelmeyecek olanadır.

el-İSRÂ SÛRESİ’NİN SONU

(1) Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, V, 353

(2) Elimizin altındaki kaynaklarda tesbit edemedik.

(3) Bu manada, uzunca bir rivâyet: el-Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, VII, 52’de -isnadının zayıf olduğu kaydıyla- yer almaktadır.

Zehf

Sûresi

1-31. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de İnmiştir, Yüzon Âyettir)

Bütün müfessirlerin görüşüne göre Mekke'de inmiştir. Bir kesimden, sûrenin baş tarafından itibaren: “*Kupkuru bir toprak yaparız*” (8. âyet)e kadar olan bölümün Medine'de indiği görüşü de rivâyet olunmakla birlikte, birinci görüş daha sahihtir.

Bu sûrenin faziletine dair, Enes yoluyla gelen hadiste şöyle rivâyet edilmektedir: Her kim bu sûreyi okuyacak olursa ona, sema ile arz arasını kaplayan bir nur verilir ve onun sayesinde kabir fitnesinden muhafaza olunur.⁽¹⁾

İshak b. Abdullah b. Ebi Ferve dedi ki: Râsulullah (sav) şöyle buyurdu: “Ben sizlere, azametleri göklerle yer arasını dolduran, yetmiş bin meleğin uğurladığı ve onu okuyana da benzerinin verileceği bir sûre göstereyim mi?” Onlar: Göster ey Allah'ın Râsulü, dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Bu, Ashab-ı Kehf Sûresi'dir. Kim bu sûreyi Cuma günü okursa, üç gün fazlası ile birlikte gelecek Cumaya kadarki günahları mağfiret olunur. Ona, semaya ulaşan bir nur verilir ve Deccal'in fitnesinden muhafaza olunur.” Bunu, es-Sa'lebî de zikrettiği gibi, el-Mehdevî de bunu bu anlamda zikretmiştir.

Dârimî'nin Müsned'inde Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Her kim, Cuma gecesini Kehf Sûresi'ni okuyacak olursa, bir nur kendisi ile el-Beytü'l-Atik arasındaki mesafeyi onun için aydınlatır.⁽³⁾

Müslim'in Sahih'inde, Ebu'd-Derdâ'dan, rivâyete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Her kim, Kehf Sûresi'nin baş tarafından on âyet-i kerime ezberliyecek olursa Deccal'a karşı korunur.”⁽⁴⁾ Bir başka rivâyette ise “Kehf Sûresi'nin sonundan” denilmektedir.⁽⁵⁾

(1) Muâz b. Enes el-Cühenî'den rivâyete göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim Kehf Sûresi'nin baş tarafları ile sonlarını okursa, bu sûre onun için tepeden tırnağa kadar bir nur olur. Kim de tamamını okursa, onun için gök ile yer arasında bir nur olur.” (Müsned, III, 439)

(2) Yakın manada Hz. Âişe'den gelen bir rivâyet: Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, V, 356.

(3) Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân 18.

(4) Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin 257; Ebû Dâvûd, Melâhim 14; Müsned, V, 196. VI, 449.

(5) Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin 257; Ebû Dâvûd, Melâhim 14.

Yine Müslim'de, en-Nevvas b. Sem'ân yoluyla gelen hadiste şöyle denilmektedir: "Kim ona -yani Deccal'a- yetişecek olursa, ona karşı Kehf Sûresi'nin baş taraflarını okusun."⁽¹⁾

Bunu es-Sa'lebî de nakletmiş ve şöyle demiştir: Semure b. Cundub dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kim, ezbere Kehf Sûresi'nden on âyeti kerime okuyacak olursa, Deccal fitnesinin ona bir zararı olmaz."⁽²⁾ Kim, sûrenin de tamamını okursa cennete girer.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾
قِيمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِمَّنْ لَدُنْهُ وَيُشِيرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ إِنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَا كَثِيرٌ فِيهِ آيَاتٌ ﴿٣﴾

1. Hamd, kuluna Kitabı indiren ve onda hiç bir eğrilik komayan Allah'adır ki,
2. O, dosdoğru bir Kitaptır. Kendi katından şiddetli bir azabı bildirmek, salih ameller işleyen mü'minlere de güzel bir mükâfat olduğunu müjdelemek için (indirilmiştir).
3. Ki, o mükâfat içinde ebediyen kalacaklardır.

"Hamd, kuluna Kitabı indiren ve onda hiç bir eğrilik komayan Allah'adır ki, o dosdoğru bir Kitaptır" buyruğu (ile ilgili olarak), İbn İshak'ın naklettiğine göre Kureyşliler, en-Nadr b. el-Hâris ve Ukbe b. Ebi Muayt'ı, yahudi ilim adamlarına gönderdiler ve onlara şu talimatı verdiler: Muhammed hakkında bunlara soru sorun ve onlara, Muhammed'in niteliklerini anlatın. Neler söylediklerini bildirin. Çünkü onlar, kendilerine ilk kitap verilmiş kimselerdir. Ve onların yanında bizim sahip olmadığımız türden Peygamberlerin getirdiği bilgiden malumat vardır. Bunun üzerine en-Nadr ile Ukbe yola çıktılar ve Medine'ye gittiler. Medine'ye varıp yahudi ilim adamlarına, Râsulullah (sav) hakkında soru sordular. Onlara durumunu anlattılar, söylediği sözlerin bir bölümünü haber verdiler ve şöyle dediler: Siz, Tévrat ehlisiniz. Biz size, bizim bu arkadaşımızın durumunu bildirmeniz için geldik. Ya-

(1) Müslim, Fiten 110; Ebû Dâvûd, Melâhim 14; Tirmizî, Fiten 59; İbn Mâce, Fiten 33

(2) Bu hadisi Semure b. Cundub'un rivâyeti ile tesbit edemedik. Esasen, Müslim'in Ebu'd-Derdâ'dan kaydettiği az önce zikredilen rivâyet buna ihtiyaç bırakmamaktadır.

Yahudi ilim adamları onlara şöyle dedi: Bizim size söyleyeceğimiz üç hususu ona sorunuz. Eğer bunlara dair size haber verecek olursa o, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Şâyet bunu yapmayacak olursa o, Allah'a yalan uyduran bir kimsedir. O takdirde uygun gördüğünüzü ona yaparsınız. Siz ona, eski zamanda ayrılıp gitmiş genç bir takım delikanlıların durumlarının ne olduğunu sorunuz. Çünkü, gerçekten onların hayret edilecek bir halleri olmuştu. Yine ona, dünyanın doğularına ve batılarına ulaşmış, oldukça dolaşmış bir kimseye dair soru sorunuz. Onun haberi ne olmuştur? Yine ona Ruh hakkında sorunuz, o nedir? Eğer size bunları haber verecek olursa, ona uyunuz, o bir peygamberdir. Eğer yapmayacak olursa, biliniz ki o, yalan uyduran bir kimsedir. Onun hakkında uygun göreceğiniz uygulamayı yapınız.

en-Nadr b. el-Haris ile Ukbe b. Ebi Muayt, Medine'den dönüp Mekke'ye geldiler ve Kureyşlilere şöyle dediler: Ey Kureyşliler topluluğu! Biz sizlere, sizin ile Muhammed arasında ayırd edici hükmü vermenizi sağlayacak bir çözüm getirdik. Yahudi ilim adamları bizlere, ona sormamızı istedikleri bazı hususlar söylediler. Ve eğer bunlar hakkında size haber verirse o bir peygamberdir. Vermeyecek olursa, yalan uyduran bir kimsedir ve onun hakkında uygun gördüğünüzü yapınız, dediler.

Bunun üzerine Râsulullah (sav)'a gelip şöyle dediler: Ey Muhammed, sen bizlere, ilk zamanlarda ayrılıp gitmiş genç delikanlıların durumunu haber ver. Çünkü onların başından hayret edilecek şeyler geçmişti. İkinci olarak sen bize, yeryüzünün doğularına ve batılarına gitmiş, oldukça dolaşmış bir adam hakkında haber ver, ayrıca bizlere Ruh'un ne olduğunu da bildir.

Râsulullah (sav) onlara: "Yarın size bu istediğiniz hususları haber vereceğim" deyip, "inşaallah" demedi. Onlar da yanından ayrılıp gittiler. İddia edildiğine göre Râsulullah (sav) onbeş gün geçtiği halde yüce Allah bu konuda ona bir vahiy indirmede ve Cebrail de yanına gelmedi. Nihâyet Mekkeliler, yalan haberler yayarak: Muhammed bize yarın haber vereceğini vadettiği halde, işte bu onbeşinci günün sabahı. Kendisine sordukumuz herhangi bir şeyi haber vermedi, dediler. Nihâyet vahyin gecikmesi Râsulullah (sav)'ı üzdü, kederlendirdi. Mekkelilerin konuştukları ona ağır geldi. Daha sonra Cibril (a.s), Allah (c.c) nezdinden ona Kehf ashabinın söz konusu edildiği sûreyi getirdi. Bu sûrede, Hz. Peygamber'e, onlar için üzülmelerinden dolayı serzenişte bulunulduğu gibi, ona sordukları genç delikanlıların durumu ile dünyayı dolaşıp gezmiş adamın haberini ve Ruh'un mahiyetine dair sorduklarının cevabını getirdi.

İbn İshak dedi ki: Bana nakledildiğine göre Râsulullah (sav), Hz. Cibril'e: "Ey Cibril! Senin hakkında olumsuz kanaat beslememize sebep teşkil edecek

kadar bizden uzak kaldın" dedi. Cibril ona: **"Biz, ancak Rabbinin emri ile ineriz. Bizim önümüzdeki, arkamızdaki ve bu ikisinin arasındaki herşey yalnız O'nundur. Rabbin unutkan değildir"** (Meryem, 19/64) diye cevap verdi.

Şanı yüce Allah sûreye, kendi yüce zatına hamd ile ve Râsulünün nübüvvetini sözkonusu ederek başladı. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmişlerdi. Yüce Allah, bu sûreye: **"Hamd, kuluna Kitabı indiren... Allah'adır ki"** diye buyurdu. Yani, Muhammed'e Kitabı indiren Allah'dır. Sen, Benim tarafımdan gönderilmiş bir Râsulsün. Yani bu, onların senin nübüvvetine dair sordukları hususu tahkik ile ifade etmektedir. **"Ve onda hiç bir eğrilik komayan"** yani Kitabı, hiç bir tutarsızlığı bulunmayan, son derece mütedil ve uygun şekliyle indiren Allah'adır. **"Ki o, dosdoğru bir Kitaptır. Kendi katından"** yani, seni Râsul olarak gönderen Rabbinin nezdinden **"şiddetli bir azabı"** dünyada acil cezasını, âhirette de can yakıcı azabını **"bildirmek, salih ameller işleyen mü'minlere de güzel bir mükâfat olduğunu müjdelemek için"** indirmiştir. **"Ki, o mükâfat içinde ebediyen kalacaklardır."** Yani, kendilerinden başkalarının seni yalanladığı, senin getirdiğin hususlarda seni tasdik eden ve emretmiş olduğun amelleri işleyen kimseler, içinde ebediyen ölmeyecekleri ebedilik yurdunda olacaklardır.

"Ve: Allah çocuk edindi, diyenleri uyarmak için" (el-Kehf, 18/4) indirmiştir. Yani Allah, Kureyşlileri: Bizler Allah'ın kızları olan meleklerle ibadet ediyoruz, dediklerinden dolayı uyarmak içindir. Halbuki **"onların da"** kendilerinden ayrılmalarını ve dinlerini ayıplamalarını büyük bir şey olarak değerlendiren **"babalarının da buna dair hiç bir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük!"** (el-Kehf, 18/5)

Bununla, onların: Melekler Allah'ın kızlarıdır, sözlerini kastetmektedir. **"Onlar, ancak yalan söylerler. Bu söze iman etmezler diye arkalarından üzülenek kendini helâk edeceksin nerdeyse."** (el-Kehf, 18/6) Çünkü Hz. Peygamber, onların iman edeceklerini umuyor idi. Umudu gerçekleşmeyince onlara üzüldü. Bununla, ona böyle yapma, denildi.

İbn Hişam dedi ki: (**بَاخَعَ نَفْسَهُ**): **Kendini helâk edeceksin** buyruğu, Ebu Ubeyde'nin bana naklettiğine göre, nefsinin helâke sürükleyeceksin, anlamındadır. Şair Zu'r-Rimme de şöyle demiştir:

أَلَا أَتَاهَا الْبَاخِعُ الْوَجْدُ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ نَحْتَهُ عَنْ يَدَيْهِ الْمَقَادِرُ

"Ey kederin kendisini helâk ettiği kişi!

Takdirin elinden uzaklaştırdığı bir şey sebebiyle..."

Bu kelimenin çoğulu; (باخمون وبخمة) şekillerinde gelir. Bu beyit, Zu'r-Rimme'ye ait bir kasidede yer almaktadır.

Araplar da; “ (قد بَخْتُ لَهُ نُصْجِي وَنَفْسِي) : Bütün gayretimi ortaya koyarak ona nasihat verdim ve onun için kendimi helâk ettim” derler.

“*Hangisi daha güzel amelde bulunacak diye onları imtihan etmek için yeryüzünde bulunanları Biz ona bir süs yaptık.*” (el-Kehf, 18/7) İbn İshak dedi ki: Yani, onların hangisinin emrime daha çok tabi olacağını, Benim itaatim gereğince amel edeceğini ortaya çıkarmak için böyle yaptık. “*Bununla beraber Biz, onun*” yani yerin üstünde “*olan şeyleri elbet kupkuru bir toprak yaparız.*” (el-Kehf, 18/8) Çünkü yeryüzünün üzerindeki her şey fanidir ve zeval bulacaktır. Dönüş de Bana olacaktır ve Ben herkese amelinin karşılığını vereceğim. O bakımdan, senin bu dünyada görüp duyduklarından dolayı kederlenme, bunlar seni tasalandırmasın.

İbn Hişam dedi ki: “ (الصَّعِيد) : Toprak” kelimesi, yerin yüzü demektir. Çoğulu da; (صُعْد) şeklinde gelir. Zu'r-Rimme, küçük bir ceylan yavrusunu anlatırken şöyle demektedir:

كَأَنَّهُ بِالضُّحَى تَرْمِي الصَّعِيدَ بِهِ دَبَابَةٌ فِي عِظَامِ الرَّأْسِ خُرْطُومُ

“Sanki o, başın kemiklerinde (etki yapan) bir şarap sarhoşluğunun Kuşluk vaktinde toprağın üzerine attığı bir yavru gibidir.”

Bu beyit, ona ait bir kasidede yer almaktadır. Saîd (toprak), aynı zamanda yol anlamına da gelir. Nitekim hadiste şöyle denilmektedir: “ (إِيَّاكُمْ وَالْقَعُودَ عَلَى الصُّعْدَاتِ) : Suudât'da oturmaktan sakınınız.”⁽¹⁾ Yollarda oturmaktan sakınınız, demek istemektedir.

“ (الْجُرْزُ) : **Kupkuru**” ifadesi hiç bir şey getirmeyen yer demek olup çoğulu: (أَجْرَازُ) şeklinde gelir. “ (سَنَةٌ جُرْزُ) Yağmur yağmayan yıl” demektir. Çoğulu da: “ (سِنُونَ أَجْرَازُ) Yağmur yağmayan yıllar” anlamındadır. Ayrıca böyle bir yılda kıtlık, kuraklık ve darlık da bulunur. Zu'r-Rimme, bir deveden söz ederken şöyle demektedir:

طَوَى التَّخْزُ وَالْأَجْرَازُ مَا فِي بَطُونِهَا فَمَا بَقِيَتْ إِلَّا الضَّلُوعُ الْجَرَاشِعُ

“Vurup itmek ile kıtlık ve sıkıntılar, karınlarında bulunanları tüketip bitirdi Geriye sadece oldukça kalın kaburga kemikleri kaldı.”

(1) Müsned, III, 61

İbn İshak dedi ki: Daha sonra Hz. Peygamber'e sordukları bir husus olan genç delikanlıların kıssası ile ilgili vahyi aldı. Orada şöyle buyurulmaktadır: *“Sen, Kehf ve Rakîm ashabını âyetlerimiz arasında hayret edileceklerden mi sandın?”* (el-Kehf, 18/9) Yani, Benim kullarım arasında koymuş bulunduğum âyetlerim (delil ve belgelerim) arasında bunlardan daha çok hayret edilecek şeyler de vardır.

İbn Hişam dedi ki: Rakîm, onların durumlarına dair haberin yazılı olduğu, yazılı belge demek olup çoğulu “rukum” gelir. el-Accâc dedi ki:

وَمُسْتَقَرُّ الْمَصْحَفِ الْمُرْقَمِ

“Ve yazılı bulunan mushafın karar kıldığı yer hakkı için.”

Bu mısra da onun recez veznindeki bir kasidesinde yer almaktadır.

İbn İshak dedi ki: Daha sonra şöyle buyurmaktadır: *“Hani o yiğit delikanlılar bir mağaraya sığınmışlar ve şöyle demişlerdi: Rabbimiz! Bize, tarafından bir rahmet, işimizde bize doğruyu bulma başarısını ver! Bunun üzerine Biz de, nice yıllar mağarada kulaklarına vurduk. Sonra da iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini ayırt edelim diye onları uyandırdık.”* (el-Kehf, 18/10-12) Daha sonra şöyle buyurulmaktadır: *“Biz, sana onların kıssalarını gerçek şekli ile”* doğru olarak bildirmek suretiyle *“anlatalım: Gerçekten bunlar, Rabblerine iman eden genç yiğitlerdi. Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık. Dikilip de: Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O’ndan başkasını ilah diye çağırmayız. O takdirde gerçekten son derece batıl bir söz söylemiş oluruz, dediklerinde Biz, kalplerine sabır ve metanet vermiştik.”* (el-Kehf, 18/13-14) Yani onlar, sizin bana bilginiz olmadık şeyleri ortak koştuğunuz gibi ortak koşmadılar.

İbn Hişam dedi ki: **“Şetat:** Batıl söz” hakkı aşıp geçmek, aşırıya kaçmak demektir. A’şa b. Kays b. Sa’lebe de şöyle demektedir:

أَتَتَهُونَ وَلَا يَنْتَهَى ذَوِي شَطَطٍ كَالطَّعْنِ يَذْهَبُ فِيهِ الزَّيْتُ وَالْفُتْلُ

“Siz, (bize zulmetmekten) vazgeçecek misiniz? Esasen haksızlık yapan ve aşırı giden kimseleri ancak

Yağın da, fitillerin de (tedavi etmek amacıyla) içine doldurulurken kaybolup gittiği derin bir yara gibi hiç bir şey (haksızlığından) alıkoymaz.”

Bu beyit de ona ait bir kasidede yer almaktadır.

İbn İshak dedi ki: *“Şunlar, şu bizim kavmimiz, Ondan başka ilahlar edindiler. Bari onlara dair açık bir delil getirsellerdi.”* (el-Kehf, 18/15) İbn İshak dedi ki: Yani kesin, susturucu bir delil getirsellerdi ya... demektir. *“Artık, Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir. Madem ki onlardan ve Allah’dan başka tapmakta olduklarından ayrıldınız, o halde mağaraya sığınınız. Rabbiniz size rahmetinden genişlik versin, işinizde size faydalı olanı hazırlasın. Güneş, doğduğu zaman, mağalarının sağ tarafına yöneldiğini, battığında da onların sol yanlarından kayıp gittiğini görürdün. Kendileri ise oranın geniş bir yerinde idiler.”* (el-Kehf, 18/15-17)

İbn Hişam dedi ki: “(تزارر); Meyletti, kayıp gitti” demek olup; (الزُّور) den gelmektedir. Nitekim Ebu’z-Zahf el-Küleybî de bir beldeyi vasfederken şöyle demektedir:

جَذَبَ الْمُنْدَىٰ عَنْ هَوَانَا أَزُورُ يُنْضِي الْمَطَايَا خِمُّهُ الْعَشْتَرُ

“Kurak otlağın gittiğimiz yoldan sapa kalması,
Üç gün susuz bırakılan ve dördüncüsünde suya salınan develeri çokça yorar.”

Bu iki mısra da onun recez veznindeki bir kasidesinde yer almaktadır.

“Sol yanlarından kayıp gittiğini” onlara değmeyip, sol tarafında onları bıraktığını **“görürdün”** demektir.

Şair Zu’r-Rimme şöyle demektedir:

إِلَى ظَمْنٍ يَقْرُضْنَ أَقْوَاظَ مُشْرِفٍ شِمَالاً وَعَنْ أَيْمَانِهِنَّ الْفَوَارِسُ

“Muşrif denilen yerin dağı andıran kum tepelerini sol taraflarında
bırakıp geçen,
Sağ taraflarında da el-Fevâris diye bilinen kum tepelerinin bulunduğu
hevdeçlerinde bulunan kadınlara (bakakaldım).”

Bu beyit de Zu’r-Rimme’ye ait bir kasidede yer almaktadır.

(الْفَجْوَة); Genişçe yer” demek olup, çoğulu da; (الفجاء) şeklindedir. Şair de şöyle demektedir:

أَلْبَسَتْ قَوْمَكَ مَخْزَاةً وَمَنْقَصَةً حَتَّىٰ أَيْخُوا وَحَلُّوا فَجْوَةَ الدَّارِ

"Sen, kavmine rüsvaylık ve aşağılık (elbisesini) giydirdin
Öyle ki, onların saygı duyulması gereken şeyleri mübah kabul edildi ve
yurtlarının düzlüklerine dahi girilmiş oldu."

"*Bu, Allah'ın âyetlerindendir.*" (el-Kehf, 18/17) Yani, kitap ehlinde onların durumlarını bilen kimselere karşı bir deliştir. Kitap ehlinde bunlara, sana onlar hakkında soru sormayı emreden kimselere karşı onlara dair haberi gerçek surette verdiği için, senin peygamberliğinin doğruluğu hakkında açık bir belgedir. "*Allah kime hidâyet verirse, o doğru yola erdirilmiştir. Kimi de saptırırsa artık onun için doğru yola erdirecek bir veli bulamazsın. Onlar uyuyor oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Biz onları sağ yanlarına, sol yanlarına çeviriyorduk. Onların köpeği ise, giriş yerinde iki kolunu uzatmıştır.*" (el-Kehf, 18/17-18)

İbn Hişam dedi ki: "(الوصيد): **Giriş yeri,**" kapı demektir. Adı, Abd b. Vehb olan el-Absî de şöyle demektedir:

بأرضٍ فلاؤ لا يُسَدُّ وَصِيدُهَا عَلِيٌّ وَمَعْرُوفِي بِهَا غَيْرُ مُنْكَرٍ

"Bana karşı kapısı asla kapanmayan ve benim oradaki iyiliğim
Münker olarak kabul edilmeyen geniş, düzlük bir arazideki..."

Bu beyit, ona ait birkaç beyitten oluşan şiir de yer almaktadır. Bu kelime aynı zamanda "avlu" anlamına da gelir. Çoğulu; (وصائد وُصْدٌ وُصْدَانٌ) şeklindedir.

"*Yanlarına çıkıp onları görseydin, mutlaka onlardan geri dönüp kaçardın... Onların işine galip gelen kimseler ise...*" (el-Kehf, 18/18-21) buyruğunda kastedilen kimseler, aralarından yönetici ve hükümdarlık sahibi kimseler demektir. "*Mutlaka biz, yanlarında bir mescid edineceğiz dediler. Sayıları üçtür, dördüncüleri köpekleridir diyecekler*" (el-Kehf, 18/22) buyruğunda kastedilen, bunlara dair soru sorulmasını Kureyşlilere emreden yahudilerin ilim adamlarıdır. "*Beştir, altıncıları da köpekleridir, diyecekler. Bu gaybı taşlamaktır. Yedidir, sekizincileri köpekleridir, diyecekler. De ki: Rabbim onların sayısını en iyi bilendir. Onları pek az kimseden başkası bilemez. O halde bunlar hakkında zahir olan şeyden başkasıyla mücadele etme.*" Yani, onlarla bu konuda (bilgin olmadığı halde) tartışma. "*Bunlara dair onlardan kimseye bir şey sorma.*" Çünkü onların bu gençlere dair bir bilgileri yoktur. "*Hiç bir şey hakkında sakın: Ben bunu mutlaka yarın yapacağım, deme! Meğer ki Allah dilemiş ola. Unuttuğun zaman Rabbini an ve: Umulurki Rab-*

bim beni bundan doğruya daha yakın olana erdirir, de.” (el-Kehf, 18/22-24) Yani, onların sana sordukları herhangi bir şey hakkında, bu mesele hakkında dediğin gibi, ben yarın size haber vereceğim demeyerek, “inşaallah” diye istisna yap. Unuttuğun takdirde de Rabbini an ve Rabbimin, sizin bana hakkında soru sorduğunuz şeyin doğru olanına beni ileteceğini umarım, de. Çünkü sen, Benim bu hususta sana ne yapacağımı bilemezsin.

“Onlar mağaralarında üçyüz yıl kaldılar, dokuz daha kattılar.” Yani, onlar böyle söyleyecekler. Sen *“de ki: Allah, ne kadar kaldıklarını en iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybı yalnız O’nundur. O, ne güzel görendir, ne güzel işitendir. Bunların, O’ndan başka hiçbir velileri yoktur. O, kimseyi hükümüne ortak yapmaz”* (el-Kehf, 18/25-26) Yani, onların sana sordukları şeylerden hiçbir şey ona gizli kalmaz.⁽¹⁾

Derim ki: Siret’de (İbn Hişam’ın Siret’inde) Kehf ashabının haberine dair yer alan bilgiler bunlardır, biz de bunları orada yer aldığı şekliyle zikrettik. Zülkarneyn’in haberine dair açıklamalar ileride gelecektir. Bu açıklamaları naklettikten sonra, tekrar sûrenin baştarafına dönerek diyoruz ki:

“Hamd... Allah’adır” ifadesinin anlamına dair açıklamalar, daha önceden geçmiş bulunmaktadır. el-Ahfeş, el-Kisaî, el-Ferrâ, Ebû Ubeyd ve tevil bilgilerinin büyük çoğunluğunun iddiasına göre bu sûrenin başında bir takdim-tehir vardır ve buyruk: “Kuluna Kitabı indiren ve onda hiç bir eğrilik komayan ve onu dosdoğru olarak indiren Allah’a hamd olsun” demektir.

Bu buyruktaki; (تَبَّحًا): **Dosdoğru** kelimesi, hal olarak nasb edilmiştir.

Katade ise şöyle demektedir: İfade, Kur’ân-ı Kerim’deki siyakı üzeredir, takdim ile tehir sözkonusu değildir. Buyruğun anlamı da şöyledir: Biz, o kitapta bir eğrilik komadık. Aksine onu dosdoğru bir kitap kıldık. ed-Dahhak’ın açıklaması da güzeldir ve ona göre buyruk: O dosdoğru bir kitaptır, demek olup, bu da: Hikmeti dosdoğru olup hatası, tutarsızlığı ve çelişkisi bulunmayan kitap anlamındadır.

“Dosdoğru” buyruğunun, önceki kitapları tasdik eden kitap, anlamında olduğu söylendiği gibi, ebedî olarak taşıdığı hüccetlerle dosdoğrudur, diye de açıklanmıştır. (عَوَجًا): **Eğrilik** kelimesi mef’ulün bihtir. “Ayn” harfi **esre**li olarak kullanılırsa dinde, görüşte, işte ve yolda eğrilik anlamındadır. Üstün okunursa, (avec) ise kereste, duvar ve benzeri cisimlerdeki eğriliği anlatır, buna dair açıklamalar daha önceden (Al-i İmran, 3/99) geçmiş bulunmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de hiçbir eğrilik, yani hiçbir kusur yoktur. Onda **çelişki ve**

(1) İbn Hişam, *Siret*, I, 240-244.

aykırılık bulunmaz. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *“Eğer o, Allah’dan başkasından gelseydi, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı.”* (en-Nisa, 4/82)

O, Kur’ân-ı Kerim’i mahluk kılmadı, diye de açıklanmıştır. Nitekim İbn Abbas’ın, yüce Allah’ın: *“Hiç bir eğriliği olmayan, Arapça bir Kur’ân olarak (indirilmiştir)”* (ez-Zümer, 39/28) buyruğunu, o mahluk değildir diye açıkladığı rivâyet edilmiştir. Mukatil, **“eğrilik”** kelimesini tutarsızlık ve aykırılık, diye açıklamıştır. Şair de şöyle demektedir:

أدوم بودي للصديق تكرماً ولا خير فيمن كان في الود أعوجاً

“Ben arkadaşıma saygım dolayısıyla sevgimi sürekli kılarım
Sevgide eğri olan kimseden de hayır gelmez.”

“Kendi katından” yani, kendi nezdinden, tarafından **“şiddetli bir azabı bildirmek...”** bu azabı bildirecek kişi de Muhammed veya Kur’ân-ı Kerim’dir. İfadede hazf edilmiş kelimeler vardır. Yani, kâfirlere Allah’ın cezasını bildirmek için... takdirindedir. Bu şiddetli azab ise dünyada da olabilir, âhirette de olabilir.

“Kendi katından” buyruğunu Ebu Bekr, Asım’dan rivâyetle “dal” harfi sakin ile birlikte işmam ile ve “nûn” harfini de esreli, “he” harfini ise sonunda vasl edilmiş bir “ya” ile okumuştur. Diğerleri “dal” harfini ötreli, “nûn” harfini sakin, “he” harfini de ötreli okumuşlardır. el-Cevherî der ki: (لَدُنْ): Katı, tarafı” kelimesi (وَلَدَى، وَلَدَى) şeklinde olmak üzere üç türlü kullanılır. Şair de şöyle demiştir:

مِنْ لَدَى حَيْثُ إِلَى مُنْخَوْرِهِ

“Çenelerinden ta boynuna kadar...”

Yüce Allah’ın: **“Salih ameller işleyen mü’minlere de güzel bir mükâfat olduğunu”** ki, o da cennettir **“müjdelemek için (indirmiştir). Ki, o mükâfat içinde ebediyen”** sonu gelmemek üzere **“kalacaklardır”** ve devamlı olup sonları gelmeyecektir.

“...lere... olduğunu” ifadesi, (بَأْنْ لَهُمْ) anlamındadır. Ancak, buradaki **“müjdelemek”** anlamındaki kelime, eğer beyân (temyîz) kabul edilecek olursa; (بَأْنْ) de, “be” harfi takdirine gerek kalmaz. **“Güzel bir mükâfat”**; cennete götürecek büyük sevap ve mükâfat demektir.

وَيُنذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ
وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ ۖ إِنَّ
يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾

4. Ve: “Allah, çocuk edindi” diyenleri uyarmak için (indirmiştir).
5. Onların da, atalarının da buna dair hiç bir bilgisi yoktur. Ağız-
larından çıkan bu söz ne büyük! Onlar ancak yalan söylerler.

“Ve: Allah, çocuk edindi, diyenleri uyarmak için” buyruğunda sözkonusu edilenler yahudilerdir. Onlar, Uzeyr Allah'ın oğludur, demişlerdir. Hristiyanlar: Mesih Allah'ın oğludur, dediler. Kureyşliler de: Melekler Allah'ın kızlarıdır, dediler. Sûrenin baştarafındaki uyarıp korkutmak umumidir. Bu ise, Allah'ın oğlu vardır, diyen kimseler hakkında özel bir korkutup uyarmadır.

“Onların da, atalarının” geçmişlerinin “da buna dair hiç bir bilgisi yoktur.” Onlar, bu sözlerini bilerek söylemiyorlar. Çünkü onlar, herhangi bir dile bağlı olmaksızın geçmişlerini taklid ederek bu iddiada bulunmuşlardır.

“Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük!” buyruğundaki: “(كَلِمَةً): Söz” kelimesi temyîz olarak nasb edilmiştir. Bu söz, söz olarak ne büyüktür! demektir. el-Hasen, Mücahid, Yahya b. Ya'mer ve İbn İshak ise bunu merfu' olarak okumuşlardır. Yani, o söz çok büyüktür, demek olup, kastedilen de onların Allah çocuk edindi, şeklindeki iddialarıdır. Bu kıraate göre ayrıca hafz edilmiş kelime takdirine gerek yoktur. Bir şey, büyük ve azametli olduğu takdirde; (كَبِيرُ الشَّيْءِ) denilir. (كَبِيرُ الرَّجُلِ) ise, adam yaşlandı, anlamındadır.

“Ağızlarından çıkan bu söz” ifadesi ise sıfat mahallindedir.

“Onlar, ancak yalan söylerler” yalandan başka bir şey söylemezler.

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ اثَارِهِمْ إِنَّ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا
الْحَدِيثِ أَسَفًا ﴿٦﴾

6. Bu söze iman etmezler diye arkalarından üzülererek kendini helâk edeceksin nerdeyse.

“Bu söze” Kur’ân-ı Kerim’e “**iman etmezler diye arkalarından üzülerək**” küfürde kalışlarına kederlenerek ve öfkelenerek -“(أَسْفًا) : **Üzülerək**” kelimesi, temyiz olarak nasb edilmiştir- “**kendini helâk edeceksin**” kendini helâk edip öldüreceksin “**neredeysə**” demektir. Buna dair açıklamalar da önceden geçmiştir.

“(آثَارِهِمْ) : **Arkalarından**” kelimesi, “(أَثَرٌ) : Arkası, izi” kelimesinin çoğuludur. (اَثَرٌ) da denilir. Yani, onların senden yüzçevirip arkalarını dönüp gitmelerinden dolayı kendini nerdeyse helâk edeceksin, anlamındadır.

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ
عَمَلًا ﴿٧﴾

7. Hangisi daha güzel amelde bulunacak diye onları imtihan etmek için, yeryüzünde bulunanları Biz ona bir süs yaptık.

Yüce Allah’ın: “**Yeryüzünde bulunanları Biz ona bir süs yaptık**” buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halindi sunacağız:

1. Yeryüzünün Zinetleri:

Yüce Allah’ın: “**...Yeryüzünde bulunanları Biz ona bir süs yaptık**” anlamındaki buyrukta yer alan; “**...bulunanlar**” ile “**Bir süs**” kelimeleri iki ayrı mef’ûldür Buradaki “süs (zinet)” yeryüzünde bulunan her şeydir. O bakımdan bu ifade umumidir, çünkü hepsi de bunları yoktan var edene delildir. İbn Cübeyr, İbn Abbas’dan şöyle dediğini nakletmektedir: Burada “**süs**” ile erkekleri kastetmiştir. İkrime’nin rivâyetine göre İbn Abbas ve ayrıca Mücahid’in görüşlerine göre buradaki süsten kasıt, halifeler ve emirlerdir.⁽¹⁾

İbn Ebi Necih de Mücahid’den, o, İbn Abbas’tan, yüce Allah’ın: “**Yeryüzünde bulunanları Biz ona bir süs yaptık**” buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İlim adamları yeryüzünün süsüdür.

Bir kesim de şöyle demektedir: Yüce Allah bununla davarları, elbiseleri, meyve ve mahsulleri, yeşillikleri, suları ve buna benzer süs özelliğini taşıyan

(1) İbn Atiyye, *el-Muharrar*, X, 365’deki ifadenin tercümesi şöyledir: “İbn Cübeyr, İbn Abbâs’tan şöyle dediğini nakletmektedir: Bununla erkekleri kastetmiştir. Mücahid de böyle demiştir. İkrime’nin İbn Abbas’tan rivâyetine göre, “süs” ile halifeler, âlimler ve emirler kestedilmiştir..”

şeyleri kastetmektedir. Çıplak dağlar ile süs özelliği bulunmayan yılanlar ve akrepler gibi şeyler ise; bunun kapsamına girmemektedir.

Ancak, buyruğun umum ifade ettiği ve yeryüzünde bulunan her bir şeyin yaratılması, sanatı ve muhkem kılınışı açısından bir süs özelliğini taşıdığı görüşü daha uygundur.

Âyet-i kerime, Hz. Peygamber'i (sav) teselliye daha ileriye götürmektedir. Yani, ey Muhammed! Dünya ve dünyada yaşayanlar sebebiyle üzülp kederlenme! Çünkü Bizler bunları, dünyada yaşayanlar için bir imtihan ve bir sınama sebebi kıldık. Onlardan kimisi iyice düşünür ve iman eder, kimisi inkâr eder. Diğer taraftan önlerinde kıyamet günü vardır, gelecektir. O halde onların küfre sapmaları senin gözünde büyümesin. Nasıl olsa Biz, onlara amellerinin karşılığını vereceğizdir.

2. Güzel Ameller:

Bu âyet-i kerimenin anlamı, Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu andırmaktadır: "Şüphesiz ki, dünya yeşildir, tatlıdır. Allah da sizi orada halifeler yapmıştır, sizin nasıl amelde bulunacağınıza bakmaktadır."⁽¹⁾ Hz. Peygamber'in şu buyruğu da bunu andırmaktadır: "Sizin için en çok korktuğum şey, Allah'ın size karşı çıkartacağı dünya hayatının süsüdür." (Bir adam): Dünya hayatının süsü nedir? diye sordu, O: "Yeryüzünün bereketleridir" diye buyurdu. ⁽²⁾ Bu hadisleri Müslim ve başkaları, Ebu Said el-Hudrî yoluyla rivâyet etmişlerdir.

Anlamları da şudur: Dünya, lezzeti itibariyle insanın hoşuna gider. Görünüşü itibari ile de beğenilir bir durumdadır. Görünüşü, insanın hoşuna giden, lezzet ve tadı güzel olan meyveler buna örnektir. Allah bunlarla, hangilerinin daha güzel amelde bulunacağını ortaya çıkarmak için kullarını imtihan etmektedir. "**Daha güzel amelde bulunmak**"tan kasıt ise, dünyalığa karşı kimin daha zahid, ve dünyalığı kimin daha çok terk edeceğinin ortaya çıkarılması demektir.

Kulların, Allah'ın süslü gösterdiği bu hususlarda, Allah'ın masiyetinden uzak durmaları ise, ancak Allah'ın bu konuda kendilerine yardımcı olması ile mümkündür. Bundan dolayı Hz. Ömer, Buhârî'nin naklettiğine göre şöyle dermiş: Allah'ım! Bizler, Senin bize süslü ve güzel gösterdiğin şeylerle sevinmekten başkasını yapamayız. Allah'ım! Ben Senden, bunu hakettiği şekilde infak etme inkânını bahşetmeni diliyorum.⁽³⁾ Böylelikle Hz. Ömer, yüce Allah'dan bu güzellikleri hak olan yerlerde harcıyıp infak etmeye Allah'ın ken-

(1) *Müslim*, Zikr 99; *Tirmizi*, Fiten 26; *İbn Mâce*, Fiten 19; *Müsned*, III, 19, 61.

(2) *Müslim*, Zekât 123. Ayrıca bk. *Buhârî*, Zekât 47, Cihâd 37, Rikaak 7; *Müslim*, Zekât 121, 122; *Nesâî*, Zekât 81; *İbn Mâce*, Fiten 18; *Müsned*, II, 7, 21, 91.

(3) *Buhârî*, Rikaak 11

disine yardımcı olması için dua etmiştir. İşte Hz. Peygamber'in: "Kim, o malı (aldığı kimseden) gönül hoşluğu ile alırsa, o kimseye o malda bereket ih-san olunur. Her kim de onu hırs ve tama' ile alırsa, yediği halde doymayan kimseye benzer"⁽¹⁾ buyruğu bu demektir.

İşte dünyalıktan pekçok şey elde etmek isteyen kimse de, ne ele geçirir-se bir türlü onunla yetinmez. Aksine, bütün gayretiyle daha çok dünyalık top-lamaya çalışır. Bunun sebebi, yüce Allah'dan ve Râsulünden gelen buyru'k-ları gereği gibi kavrayamamaktır. Çünkü dünyalık ile birlikte fitneye düşmek ve kurtulamamak, çoğunlukla görülen bir husustur. Fitneden uzak kalan, ken-disine yetecek kadar rızık verilen ve Allah'ın kendisine verdikleri ile yetinen kimse, gerçekten kurtulmuş olur.

İbn Atiyye der ki: Babam, -Allah ondan razı olsun- yüce Allah'ın: "**Han-gisi daha güzel amelde bulunacak diye**" buyruğu hakkında şöyle derdi: Gü-zel amel, iman ile birlikte malı hak olan yerden almak, hak olan yere har-camak, farzları eda etmek, haramlardan uzak durmak ve mendup olan işle-ri de çokça işlemektir.

Derim ki: Bu, güzel bir sözdür. Lafızları itibari ile özlüdür, anlamı itiba-riyle de belîğdir. Peygamber (sav) ise bunu tek bir cümlecikte toplamıştır. Bu onun, Süfyan b. Abdullah es-Sekafî'nin kendisine: Ey Allah'ın Râsulü! İslâm hususunda bana öyle bir söz söyle ki, senden sonra ona dair hiç bir kimse-ye soru sormayayım -bir başka rivâyette ise "senden başka" şeklindedir- de-mesi üzerine söylediği: "Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol"⁽²⁾ sö-züdür. Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.

Süfyan es-Sevrî de şöyle demiştir: "**Daha güzel amel**" dünya hayatında da-ha çok zâhid olmak demektir. Ebu İsmâ el-Askalanî de aynı şekilde: "**Daha güzel amel**" demek, dünyayı daha çok terk etmek demektir, demiştir.

Zühde dair ilim adamlarının ifadeleri farklı farklıdır. Kimileri şöyle demiş-tir: Zühd, emelin kısa tutulmasıdır. Yoksa katı şeyler yemek ve aba giyinmek değildir. Bu ifadeler Süfyan es-Sevrî'ye aittir.

Bizim (Maliki mezhebine mensup) ilim adamlarımız da şöyle demektedir: Süfyan, bu sözünde doğru söylemiştir. Allah ondan razı olsun. Çünkü eme-lini kısa tutan kimse, yiyeceklerine ileri derecede özenmez, giyecekleri hu-susunda da ince eleyip sık dokumaz. Dünyadan kolayına gelen kadarını alır ve kendisini maksuduna ulaştıracak kadarıyla yetinir.

Bir kesim de şöyle demiştir: Övülmekten de, övülmeyi sevmekten de nef-

(1) *Buhârî*, Zekât 50, Vesâyâ 9, Rikaak 11; *Müslim*, Zekât 96; *Tirmizî*, Sıfatü'l-Kıyame 29; *Nesâî*, Zekât 50, 93; *Dârimî*, Rikaak 37; *Müsned*, III, 434.

(2) *Müslim*, İman 62; *Müsned*, III, 413, IV, 385.

ret etmek demektir. Bu da el-l'vzaî'nin ve bu görüşü kabul eden başkalarının kanaatidir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Dünyayı tümüyle terk etmek, züh-dün kendisidir. Kişi onu terketmeyi ister sevsin, ister bundan hoşlanmasın. Fudayl'ın da görüşü budur.

Bişr b. el-Haris'ten şöyle dediği nakledilmektedir: Dünyayı sevmek, insan-larla karşılaşmayı sevmek demektir. Dünyaya karşı zahid olmak ise, insan-larla karşılaşmakta zahid olmak (ona rağbet etmemek) dir.

Yine Fudayl'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Dünyada zahid olmanın alameti insanlara karşı zahid olmaktır. Bir başka kesim de şöyle demektedir: Dünyayı terk etmeyi, dünyalığı ele geçirmekten daha çok sevmedikçe kişi za-hid olamaz. Bu da İbrahim b. Edhem'in görüşüdür. Bir diğer kesim de şö-y-le demektedir: Zühd, kalbin ile dünyaya zahid olmak (rağbet etmemek) dir. Bu görüş de İbnü'l-Mübarek'e aittir. Bir diğer kesim de şöyle demektedir: Zühd, ölümü sevmektir. Ancak, birinci görüş mana itibariyle bütün bu gö-rüşleri kapsayan umumî bir görüştür, o bakımdan onu kabul etmek daha uy-gundur.

وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

8. Bununla beraber Biz, onun üstünde olan şeyleri elbet kupkuru bir toprak yaparız.

Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden (İbn İshak'dan yapılan nakil-ler sırasında) geçmiş bulunmaktadır. Ebu Sehl dedi ki: Bundan kasıt, adeta bitkisi koparılmış bitkisiz topraktır. (الجرز); kesmek demektir. "(سنة جرز)"; Yağışsız yıl" ifadesi de buradan gelmektedir. Recez vezninde şair şöyle de-mektedir:

قد جرفنهن السَّوْنُ الْأَجْرَازَ

"Yağmur yağmayan o yıllar, onları önüne katıp sürüklemiştir."

"(الأرض الجرز)"; Adeta koparılıp izale edilmişçesine üzerinden herhangi bir bitki, imar ve benzeri hiçbir şey bulunmayan yer" demektir.

Bu buyrukta kıyamet günü kastedilmektedir. O günde yer, dümdüz olacak, arkasında gizlenilip saklanılacak bir yer bulunmayacaktır.

en-Nehhas der ki: Sözlükte “(الجرز): Bitki bulunmayan yer” demektir. el-Kisaî de şöyle demektedir: (جَرَزَتِ الْأَرْضُ تَجْرَزًا) tabiri, “yerde bitki ve ekin namına bir şey kalmadı” demektir. (جرزها القوم يجرزونها): Bir topluluğun bir yerde bulunan bitki ve ekini tamamiyle yiyip bitirdiklerini anlatmak için kullanılır. Bu şekilde ekini yiyilip bitirilmiş araziye de; (مجروزة وجرز) denilir.

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا
عَجَبًا ﴿٩﴾

9. Sen, Kehf ve Rakîm ashabını hayret edilecek âyetlerimizden mi sandın?

Sibeveyh'in görüşüne göre, “(أَمْ): Yoksa... mi, ma, mu” edatı, başına istifham (soru) hemzesi gelmeksizin kullanılacak olursa, hem; “(بَل): Yoksa, hayır” hem de istifham hemzesi anlamındadır. Ve munkatı' diye bilinen de budur. Buradaki bu edatın “kendini helâk edeceksin nerdeyse” deki istifham anlamına atıf olduğu, yahut inkârî istifham hemzesi anlamında olduğu söylenmiştir.

Taberi der ki: Bu, Peygamber (sav)’ın, Kehf ashabının hayret edilecek bir durumda olduğunu zannetmesi üzerine takriri bir istifham olup onun bu durumunun inkârı (yani durumun aslında böyle olmadığı) anlamındadır. Yani, sana bu hususta soru soranların bu konuyu sana karşı büyük gösterdikleri gibi, senin gözünde de bu iş büyümesin. Çünkü Allah’ın sair âyetleri onların bu kıssalarından daha büyük ve daha yaygındır. İbn Abbas, Mücahid, Katade ve İbn İshak’ın görüşü budur.

Burada hitap Peygamber (sav)’a dır. Şöyle ki: Müşrikler ona, bir türlü bulunamayan genç delikanlılar, Zülkarneyn ve Ruh’a dair soru sormuşlardı. - Önceden geçtiği üzere- vahyin gelmesi de gecikmişti. Vahiy gelince yüce Allah Peygamberine şöyle dedi: Ey Muhammed! Sen, Kehf ve Rakîm ashabının hayret edilecek âyetlerimizden olduğunu mu sandın? Yani, onlar âyetlerimizden hayret edilecek şeyler değildir. Bilakis, âyetlerimiz arasında onların haberlerinden daha çok hayrete düşürecek olanlar da vardır.

el-Kelbî dedi ki: Göklerin ve yerin yaratılışı onların haberlerinden daha çok hayret edilecek bir şeydir. ed-Dahlhak dedi ki: Benim, seni haberdar et-

tiğim gaybe dair hususlar, bunlardan daha çok hayret edilecek şeylerdir. el-Cüneyd de şöyle demektedir: Senin, İsrâ olayın daha çok hayret edilecek bir husustur. el-Maverdî de şöyle demektedir: İfadenin anlamı nefiydir. Yani, Bizim bu konuda sana haber verişimiz sözkonusu olmasaydı, sen öyle bir şey zannetmeyecektin. Ebu Sehl de şöyle demektedir: Bu istifham, takrir anlamındadır. Yani, sen böyle bir şey mi zannettin? Gerçek şu ki; onlar hayret edilecek bir durumdaydılar.

Kehf (mağara), dağın içindeki geniş bir oyuk demektir. Geniş olmayana ise, ğâr (mağara) denilir. en-Nakkaş, Enes b. Malik'den şöyle dediğini nakletmektedir: Kehf demek, dağ demektir. Ancak bu, dilde meşhur olan bir anlam değildir.

“**Rakîm**” hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İbn Abbas der ki: Kur'ân'da ne varsa hepsini biliyorum, dört şey müstesna: Bunlar: Ğislîn (el-Hâkka, 69/36), Hannân, (Meryem, 19/13), Evvâh (et-Tevbe, 9/114) ve Rakîm kelimeleridir. Bir seferinde de ona Rakîm'e dair soru sorulmuş, o da şu cevabı vermişti: Ka'b, Rakim'in çıkıp ayrıldıkları bir kasaba olduğunu iddia etmişti. Mücahid de, Rakîm bir vadidir, demiştir. es-Süddî ise: Rakîm, mağaranın üzerindeki kaya parçasıdır, demiştir.

İbn Zeyd de şöyle demiştir: Rakîm, Allah'ın, durumunu bize karşı örttüğü ve ona dair olayı bize açıklamadığı bir kitaptır (yazıdır). Bir başka kesim de şöyle demektedir: Rakîm, bakırdan bir tablet üzerindeki bir yazıdır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kâfirler, ellerinden kaçan genç delikanlıların olayını yazdıkları ve bunu kendileri için bir tarih başlangıcı olarak kabul ettikleri, üzerinde, aralarından ayrıldıkları zamanı ve kaç kişi olduklarını, kimlerle birlikte bulunduklarını kaydettikleri kurşundan bir tabeladır. el-Ferra da böyle demiştir: Rakîm, kurşundan bir tablet olup orada isimlerini, neseblerini, dinlerini ve kimden kaçtıklarını yazmışlardı.

İbn Atiyye der ki: Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre bu toplum, olayları tarihleriyle tesbit eden bir toplumdur. Bu ise, o ülkenin önemli bir meziyetidir ve faydalı bir iştir. Bütün bu görüşler ise, “er-Rakîm” kelimesinin anlamından çıkartılmıştır. “(كتاب مرقوم): *Yazılmış bir kitaptır*” (el-Mutaffifin, 83/9) buyruğu da buradan gelmektedir. (oldukça zehirli bir yılan türü olan) “el-Erkam” adı da çizgileri dolayısıyla buradan geldiği gibi suyun akıp saptığı yer anlamındaki “Rakmetü'l-Vadi” de buradan gelmektedir.

İbn Abbas'dan gelen rivâyetler arasında çelişki sözkonusu değildir. Çünkü birinci görüşü o, Ka'b'dan işitmişti. İkinci görüşü ise, sonradan Rakîm'in anlamını öğrenmesi üzerine ifade etmiş olma ihtimali vardır.

Said b. Cübeyr de ondan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: İbn Abbas, Kehf ashabını söz konusu ederek şöyle dedi: Bu genç delikanlıların ortada olmadıkları anlaşıncı, yakınları onları araştırıp bulmak istediler. Onları bulamadılar. Durum, hükümdara arz edilince şöyle dedi: İleride bunların oldukça önemli bir durumları olduğu ortaya çıkacaktır. Sonra, kurşun bir tablet hazırlattı ve üzerine isimlerini yazıp onu hazinesine koydurdu. İşte "Rakîm" denilen şey bu tablettir.

Şöyle de denilmiştir: Hükümdarın sarayında iki mü'min şahıs vardı. Bunlar, bu gençlerin durumunu, isimlerini ve neseblerini kurşun bir tablete yazdırdıktan sonra bakırdan bir sandukanın içine yerleştirdiler ve bu sandukayı da inşaatın içerisine yerleştirdiler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine İbn Abbas'dan nakledildiğine göre Rakîm, yanlarında bulunan ve içinde İsa (a.s.)'in dininden şeriat olarak benimseyip kabul ettikleri hükümlerin yazılı olduğu bir kitaptır.

en-Nakkaş ise, Katade'den şöyle dediğini nakletmektedir: Rakîm'den kasıt, onların kullandıkları gümüş paradır.

Enes b. Malik ve eş-Şa'bî de şöyle demektedir: Rakîm, onların köpekleridir. İkrime ise, Rakim divit demektir, demiştir.

Rakîm'in, Hz. Hızır'ın doğrulttuğu duvarın altında bulunan gümüş levhalar olduğu da söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre Rakîm ashabı, üzerlerine mağaranın kapandıktan sonra, onlardan her birisinin kendi salih amellerini sözkonusu ederek kurtulan kimselerdir.⁽¹⁾

Derim ki: Bu hususta Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği bir haber vardır⁽²⁾ Buhârî de bu kanaati benimsemiştir.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Yüce Allah, Kehf ashabına dair haber vermekle birlikte, Rakîm ashabı hakkında hiç bir haber vermemiştir.

ed-Dahhak da şöyle demektedir: Rakîm, Rum diyarında bulunan ve içinde Kehf ashabını andıran bir şekilde uyuyor gibi bulunan yirmi bir kişinin bulunduğu bir mağaradır. Buna göre Rakîm ashabı, Kehf ashabının başından geçenler gibi başlarından bir olay geçen başka bir takım delikanlılardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Rakîm'in, içinde Kehf'in bulunduğu ve Filistin yakınlarında bir vadi olduğu da söylenmiştir. Bu kelime, su yatağı demek olan "Rakmetü'l-Vadi"den alınmadır. Mesela, sen rakme'den ayrılma, dıffe (kıyıyı) yı bırak, denilir. Bu açıklamayı da el-Ğaznevî nakletmektedir.

(1) *Buhârî*, İcare 12; *Müslim*, Zıkr 100; *Ebü Dâvûd*, Buyû 28; *Müsned*, II, 116, IV, 274-275

(2) Bir önceki nota bakınız. Ayrıca; *Müsned*, IV, 274'te "Rakîm"den kastedilenlerin bu üç kişi olduğu açıklaması, bizzat Hz. Peygamber'e atfedilmektedir.

İbn Atiyye dedi ki: Pek çok kimseden işittiğime göre Şam'da (Suriye topraklarında) içinde birtakım ölümler bulunan bir mağara varmış. O mağara ya yakın yerlerde bulunanlar, bunların Kehf ashabı olduğunu iddia ederler. Bunların da üzerlerinde Rakîm diye adlandırılan bir mescid ve bina ve bir de (yakınlarında) kemikleri çürümüş bir köpek de bulunmaktadır.

Endülüs'te Gırnata taraflarında Levşe adlı bir kasabanın yakınlarında içinde bir takım ölümlerin bulunduğu, beraberlerinde de çürümüş bir köpek bulunan bir mağara vardır. Onların çoğunluğunun etleri kemiklerinden soyulmuş olmakla birlikte; bazılarının da etleri durmaktadır. Pek çok asırlar ve nesiller geçmiş bulunmakla birlikte onların hakkında herhangi bir bilgi izine rastlayamadık. Bazı kimseler bunların Kehf ashabı olduğunu iddia etmektedir. Ben de, 504 yılında onların bulundukları yere girdim ve bu halde olduklarını gördüm. Üzerlerinde bir mescid bulunuyordu. Onlara yakın bir yerde de Rakîm diye adlandırılan Rum yapısı bir bina da vardı. Bu, adeta bazı duvarları geriye kalmış harabe bir saraya benziyordu. Bu harap olmuş ve mezkur yerden uzak düzlük bir yerde idi. Gırnata'nın yüksek taraflarında kible cihetinde ise, Dakyus şehrî diye anılan eski bir Roma kenti bulunmaktadır. Biz bu kentin kalıntıları arasında mezar ve benzeri oldukça garip eserlere rastgeldik.

Derim ki: İbn Atiyye'nin Endülüs'te gördüğünü söylediği Ashab-ı Kehf'den başkalarıdır. Çünkü yüce Allah, Ashab-ı Kehf hakkında: *"Yanlarına çıkıp onları görseydin, mutlaka onlardan geri dönüp kaçardın ve hiç şüphesiz onların korkusuyla dolardın"* (18. âyet) diye buyurmaktadır. İbn Abbas da Muaviye'ye, onları görmek istemesi üzerine şöyle demişti: Yüce Allah, senden daha hayırlı olan bir kimseye bu hususta müsaade etmemiştir. Bu buyruğa dair açıklamalar kıssanın sonunda gelecektir.

Mücâhid de yüce Allah'ın: **"Hayret edilecek âyetlerimizden mi sandın?"** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Onlar gerçekten hayret edilecek bir durumda idiler. İbn Cüreyc de ondan, böyle dediğini rivâyet etmektedir. O, kanaatine bu ifadenin Peygamber (sav)'ın onların hayret edilecek bir durumda olduklarını kabul etmesinin inkâr edilmediği görüşündedir. Yine İbn Ebi Necîh, şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bunlar bizim âyetlerimiz arasında en hayret edilecek olanları değildir, demektir.

إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
وَهَبْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾

10. Hani o yiğit delikanlılar mağaraya sığınmışlar ve şöyle demişlerdi: “Rabbimiz, bize tarafından bir rahmet, işimizde bize doğruyu bulma başarısını ver!”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Mağaraya Sığınan Delikanlılar:

Yüce Allah'ın: **“Hani, o yiğit delikanlılar mağaraya sığınmışlar... dı”** buyruğu ile ilgili olarak rivâyet edildiğine göre bunlar, kâfir hükümdar Dakyus-Dakinûs ve Dakyanûs da denilmektedir- şehrinin ileri gelenlerinin oğullarından bir topluluk idiler. Yine rivâyet edildiğine göre bunlar, altın bilezikler takınan, boyunlarına gerdanlıklar takan ve örüklü kimselerdi. Bunlar, Rumlardan olup Hz. İsa dinine tabi olmuşlardı. Hz. İsa'dan önce oldukları da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

İbn Abbas dedi ki: Dakyânûs diye bilinen hükümdarlardan birisi, Üfsûs (Efesus, Efes) denilen Bizans şehirlerinden bir şehri eline geçirir. Bu şehrin Tarasus (Tarsus) olduğu da söylenmiştir. Bu hükümdar, İsa (a.s) döneminden sonra idi. Putlara tapınmayı emrederek, şehir halkını da putlara tapmaya davet etti. Gizlice Allah'a ibadet eden yedi genç vardı. Onların bu durumları hükümdara iletilince, hükümdardan korkup geceleyin kaçtılar. Beraberinde köpek bulunan bir çobana rastladılar. Çoban da onlara katıldı ve mağaraya sığındılar. Hükümdar onları mağaranın ağzına kadar takip etti. Onların mağaraya girdiklerinin izini görmekle birlikte, çıktıklarının izini tesbit edemedi. Bunun üzerine mağaradan içeriye girdiler. Allah, onların basiretlerini kör ettiğinden hiç bir şey göremediler. Bunun üzerine hükümdar: Üzerlerine mağaranın kapısını kapatınız. Böylelikle mağaranın içinde açlıktan ve susuzluktan ölsünler! talimatını verdi.

Mücahid'in, yine İbn Abbas'dan rivâyetine göre, bu genç delikanlılar, putlara ibadet eden, onlara kurban kesen ve Allah'ı inkâr eden bir hükümdarın dini üzere idiler. Şehir halkı da bu konuda hükümdara tabi olmuştu.

en-Nakkaş'ın naklettiğine göre, bu genç delikanlılar Havarilerden birisinden yahut kendilerinden önce iman eden mü'minlerden birisinden bazı bilgiler edindiler ve Allah'a iman edip basiretleri ile de insanların yaptıkları işin çirkinliğini gördüler. O bakımdan, bu hak dine ve Allah'a ibadete bağlandılar. Bu durumları hükümdara götürüldü ve ona şöyle denildi: Bunlar senin dininden ayrıldılar, senin ilâhlarını hafife alıp onları inkâr ettiler.

Hükümdar onları huzuruna çağırdı ve kendi dinine tabi olmalarını, ilâhlarına da kurban kesmelerini emretti. Bu yoldan ayrılacak olurlarsa onları öl-

dürülmekle tehdit etti. Rivâyet olunduğuna göre onlar da bu hükümdara: *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir... Madem ki onlardan ve Allah'dan başka tapmakta olduklarından ayrıldınız..."* (15-16. âyetler) dediler.

Yine rivâyet edildiğine göre, buna yakın sözlerle ona cevap vermeleri üzerine hükümdar onlara şöyle dedi: Siz, akli ermeyen, akılsız gençlersiniz. Ben de size karşı aceleci davranmayacak, bunun yerine size karşı temkinli hareket edeceğim. Haydi evlerinize gidiniz, durumunuzu iyice düşünüp görüşünüzü tesbit ediniz ve benim dinime geri dönünüz. Bu sözlerinden sonra da onlara bir süre belirledi. Daha sonra belirlediği bu süre zarfında yolculuğa çıktı. Gençler, dinlerini kurtarmak için kaçmak konusunda birbirleriyle danıştılar. Birisi onlara şöyle dedi: Ben, filan dağda bir mağara biliyorum. Babam, oraya koyunlarını götürürdü. Haydi biz de oraya gidelim ve Allah bize önümüzü açincaya kadar orada saklanalım. Rivâyet olunduğuna göre, sopa ve top oynayarak çıktılar, topu kimse onların kaçtığını farketmesin diye, gidecekleri yol istikametinde yuvarlıyorlardı.

Yine rivâyet edildiğine göre bunlar, bilgili ve kültürlü kimseler idi. Bir bayram törenine katılmak üzere çıktılar ve herkes ile birlikte bunlar da atlarına bindiler. Daha sonra sopalarıyla oynamaya koyuldular ve bu şekilde kaçıp kurtuldular.

Vehb b. Münebbih'in rivâyetine göre; önceleri Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsa'nın Havarilerinden birisi, bu Ashab-ı Kehf'in bulunduğu şehire girmek istiyordu. O bakımdan hamamı bulunan birisinin yanında ücretle işçi girdi ve orada çalışmaya başladı. Hamamın sahibi, onun işinde çok büyük bir bereket olduğunu gördü ve bütün işlerini ona teslim etti. Şehirden bazı gençler bu adam ile tanıştılar. O da onlara yüce Allah'ı tanıttı ve onlar da ona iman ettiler, dini üzere o kişiye tabi oldular. Onunla içli dışlı oldukları her tarafa yayıldı. Birgün, sözü geçen hamama hükümdarın oğlu bir kadın ile başbaşa kalmak istedi. Ancak, havari bu işi yapmamasını ona söyledi, o da yapmadı. Bir defa daha geldi, yine bu işi yapmamasını istedi. Ancak, hükümdarın oğlu ona sövüp saydı ve yanındaki fahişe ile birlikte hamama girmekte kararlı olduğunu gösterdi. Hamama girmekle birlikte ikisi de orada öldüler. Bunun üzerine o havari ve arkadaşları bunları öldürmek ile suçlandı. Hep birlikte kaçıp mağaraya girdiler. Kehf ashabının şehirlerinden çıkışları konusunda bundan başka açıklamalar da vardır.

Köpeğe gelince; rivâyet edildiğine göre, onlara ait bir av köpeği idi. Bir başka rivâyete göre onlar, yolda giderken köpeği bulunan bir çobana rast geldiler. Çoban da kanaatlerini kabul ederek onlara uydu, köpek de onlarla birlikte gitti. Bunu da İbn Abbas söylemiştir. Köpeğin adı Humrân idi. Kıtmir olduğu da söylenmiştir.

Kehf ashabının isimleri ise Arapça değildir. Onların isimleriyle ilgili bilgiyi veren senet oldukça gevşektir. Taberî'nin naklettiği isimler şöyledir: En büyükleri ve onlar adına konuşan kişi olan Mekselmînâ, Mahseymilînînâ ve Yemliha; -uyandıktan sonra aralarından şehire gümüş para vererek gönderdikleri kişi budur.- Martûs, Keşentûş, Deynamûs, Yetûnus ve Birûnus. Mukatil dedi ki: Köpek, Mekselmînâ'ya ait idi. En yaşlıları oydu ve koyunları bulan birisi idi.

2. Dinini Yaşamak İçin Zalimlerin Baskısından Kaçmak ve Uzletin Mahiyeti

Bu âyet-i kerime, insanın dinini kurtarmak için ailesini, çocuklarını, yakın akrabalarını, arkadaşlarını, vatanını ve mallarını dininde fitneye düşürülmek korkusu ile karşı karşıya kalacağı mihnetler dolayısıyla dini uğrunda kaçıp hicret etmek hususunda açık bir hüküm ihtiva etmektedir. Peygamber (sav) da dinini kurtarmak için yurdundan kaçmıştır. Ashabı da böyle yapmıştır. en-Nahl Suresi'nde (16/81. âyet, 2. başlıkta) geçtiği üzere mağarada bir süre kalmış olduğu gibi, yüce Allah da bunu et-Tevbe Sûresi'nde (9/40. âyet-te) açık bir nas ile ifade etmiştir; bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Hepsi de dinlerinin esenliğe kavuşması ve kâfirlerin fitnesinden kurtuluş ümidiyle vatanlarından göç etmiş, kendi topraklarını, yurtlarını, ailelerini, çocuklarını, yakınlarını, kardeşlerini, terk etmişlerdir. Buna göre, dağlarda yaşayıp mağaralara girmek insanlardan ayrılarak yaratıcı ile başbaşa kalmak ile zalimlerden kaçmanın cevazı, peygamberlerin ve Allah'ın gerçek dostlarının bir sünnetidir. Rasûlullah (sav), uzletin faziletine dikkat çektiği gibi, ilim adamlarından bir topluluk da, özellikle fitnelerin başgöstermesi ve insanların bozulması döneminde bunun faziletine dikkat çekmişlerdir. Yüce Allah da Kitabında bunu açık nas ile belirterek: **“O hâlde mağaraya sığın”** diye buyurmaktadır.

İlim adamları derler ki: İnsanlardan ayrılıp uzlete çekilmek, kimi zaman dağlarda ve dağ yollarında, kimi zaman deniz kıyılarında ribatlarda (serhadlerde), kimi zaman da evlerde olur. Haberde şöyle denilmektedir: “Fitne oldu mu, bulunduğu yeri gizle ve dilini de tut!” Burada da özellikle herhangi bir yer sözkonusu edilmemektedir. İlim adamlarından bir kesim de uzletti, -eğer onlar arasında bulunuyorsan- kötülükten ve kötülük işleyen kimse-lerden kalbinle ve amelinle uzak durmak, diye kabul etmişlerdir. İbnü'l-Mübarek uzleti açıklarken şöyle demektedir: Uzlet, beraberinde bulunduğu topluluğun Allah'ı anmaya dalmaları halinde senin de aynı şekilde onlarla zikre dalmandır. Başka bir şeye dalacak olurlarsa, senin susmandır.

el-Bağavi, İbn Ömer'den, o, Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "İnsanlarla oturup kalkan ve onların eziyetlerine sabreden bir mü'min, onlarla birlikte oturup kalkmayan ve eziyetlerine sabretmeyenden daha hayırlıdır."⁽¹⁾ Yine Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir. "Mü'minler için manastır olarak evleri ne iyidir!"⁽²⁾ Bu hadis, el-Hasen ve başkalarından hasen olarak gelen rivâyetlerdendir.

Ukbe b. Amir de, Rasûlullah (sav)'a: Kurtuluş nedir ey Allah'ın Rasûlü? diye sorunca, Hz. Peygamber şöyle cevap vermişti: "Ey Ukbe, dilini tut, evin sana yetsin ve günahların dolayısıyla da ağla."⁽³⁾ Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İnsanlar, öyle bir zamana erişeceklerdir ki, müslüman kişinin en hayırlıları fitnelerden kaçarak dinini kurtarmak kastiyle kendileriyle dağların başlarında dolaşacağı ve yağmur düşen yerleri bulup arkalarından gideceği koyunları olacaktır."⁽⁴⁾ Bu hadisi Buhârî rivâyet etmiştir.

Ali b. Sa'd da el-Hasen b. Vâkid'den şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Yüzseksen yılı oldu mu, artık ümmetim için bekârlık, uzlet ve dağ başlarında ruhbanlık etmek helâl olacaktır."⁽⁵⁾

Yine Ali b. Sa'd, Abdullah b. el-Mübarek'den, o, Mübarek b. Fedale'den, o, el-Hasen'den, o, Rasûlullah (sav)'a ref ederek şöyle dediğini nakletmektedir: "İnsanlar, öyle bir zamana geleceklerdir ki, dinine bağlı bir kimsenin dininin esenliğe kavuşması, ancak dini ile bir dağın tepesinden, bir başka dağın tepesine, yahut bir yerden bir başka yere kaçıp giden kimse için mümkün olacaktır. Artık böyle bir şey oldu mu, maişet ancak Allah'a isyan ile elde edilir. Ve bu da oldu mu, artık bekârlık helal olur." Ey Allah'ın Rasûlü diye sordular, sen bize evlenmeyi emrettiğin halde bekârlık nasıl helal olur? Şöyle buyurdu: "Böyle bir şey oldu mu, kişinin fesada uğraması, anne-babası eliyle gerçekleşecektir. Anne-babası olmazsa, bu sefer onun helâk oluşu zevcesi vasıtasıyla olacaktır. Eğer onun zevcesi yoksa, onun helâki çocuğu vasıtasıyla olacaktır. Eğer çocuğu yoksa, onun helâki, yakın akrabaları ve komşuları vasıtasıyla gerçekleşecektir." Bu nasıl olur ey Allah'ın Rasûlü, diye sordular, o da şu cevabı verdi: "Geçim darlığı dolayısıyla onu ayıplarlar ve gücünün yetmediği şeylerle onu mükellef tutarlar. İşte o vakit o da kendisinin helâk olmasıyla sonuçlanacak yollara sapar."⁽⁶⁾

(1) *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 55; *İbn Mâce*, Fiten 23; *Müsned*, II, 43, V, 365

(2) Yakın manada bir rivâyeti es-Sehâvî, *el-Mekasidu'l-Hasene*, 1258'de zikretmektedir. (*Kurtubî*, Dâru'l-Hadis baskısı, X, 369, dn: 2).

(3) *Tirmizî*, Zühhd 61; *Müsned*, IV, 148, 158, V, 259

(4) *Buhârî*, İman 12, Menâkıb 25, Bed'u'l-Halk 15, Rikaak 34, Fiten 14; *Nesâî*, İman 30; *İbn Mâce*, Fiten 13; *Muvatta'*, İsti'zân 16; *Müsned*, III, 6, 30, 57.

(5) "... yüz seksen..." yerine: "... üçyüz seksen..." şeklinde; İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, III, 198'de mevzu (uydurma) bir hadis olduğunu söylemektedir.

(6) Elimizin altındaki kaynaklarda tesbit edemedik

Derim ki: Bu hususta insanların durumları birbirinden farklıdır. Nice kişi mağaralarda ve dağlardaki oyuklarda kalabilecek güce sahip olabilir. Bu, uzletin en üstün halidir. Çünkü Allah'ın, peygamberliğinden önceki dönemlerde Peygamberi için seçip tercih ettiği hali budur. Ayrıca Kitab-ı keriminde de bu genç delikanlılardan haber verirken, nass ile tesbit ettiği hal de budur. Çünkü yüce Allah: **“Madem ki onlardan ve Allah’dan başka tapmakta olduklarından ayrıldınız, o halde mağaraya sığının”** diye buyurmaktadır.

Nice kimseler için de evinde uzlete çekilmek kendisi için daha kolay ve daha sıkıntısızdır. Bedir’e katılmış bazı kimseler de Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra bu şekilde uzlete çekilerek evlerinde oturmuş ve kabirleri dışında hiçbir yere çıkıp gitmemişlerdi.

Bazı kimseler de bu ikisi arasında ortalarda bir yerededir. Bu kişi, insanlarla oturup kalkmaya ve onların eziyetlerine sabredebilir. O, zâhiren onlarla birlikte olmakla birlikte bâtinen onlara muhaliftir.

İbnü'l-Mübarek şöyle demektedir: Bize, Vuheyb b. el-Verd anlattı, dedi ki: Bir adam, Vehb b. Münebbih'in yanına gelip şöyle dedi: Ahali, içine düştükleri bu hale düştü. Ben de kendi kendime onlarla birlikte olmama kararını verdim. Vehb: Hayır böyle yapma, dedi. Çünkü insanlarla birlikte olmak senin için kaçınılmaz bir şeydir. Onların da seninle birlikte olmaları onlar için kaçınılmazdır. Senin onlara bir çok ihtiyacın olduğu gibi, onların da sana bir çok ihtiyaçları vardır. Ama sen, onlar arasında işiten bir sağır ve gören bir kör, konuşan bir dilsiz ol. Şöyle de denilmiştir: İnsanlardan uzaklaşmayı sağlayan her bir yer, dağlar ve dağbaşlarının kapsamına girmektedir. Mescidlerde itikâf etmek, ribat yapmak ve zikir için sahillerde bulunmak, insanların şerlerinden kaçarak evlerden ayrılmamak gibi.

Hadis-i şeriflerde dağ başları, dağlar ve koyunların arkasından gitmek gibi hususların söz konusu edilmesi -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- çoğunlukla uzlete çekilmek için seçilen yerlerin bunlar oluşundan dolayıdır. O halde -belirttiğimiz gibi- insanlardan uzaklaşmayı sağlayan her bir yer bunun kapsamına girmektedir. Muvafakiyet Allah'tandır, günahlardan korunmak da O'nun lütfuyla olur.

Ukbe b. Âmir şöyle demektedir: Ben, Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: “Rabbim, bir dağın tepesinde koyun otlayan, namazı için ezan okuyup namaz kılan kimsenin halini beğenir. Aziz ve celil olan Allah şöyle buyurur: Kuluma bakınız, ezan okuyor, namaz için kamet getiriyor ve Benden korkuyor. Ben, kuluma mağfiret ettim ve onu cennetime koyacağım.” Bu hadisi Nesâî rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

(1) *Ebü Dâvûd*, Salâtı's-Sefer 3: *Nesâî*, Ezân 26: *Müsned*, IV, 145 (kısmen). 157.

3. Allah'tan Doğruya İletmesini İstemek:

Yüce Allah'ın: "...İşimizde bize doğruyu bulma başarısını ver" buyruğu şunu göstermektedir: Onlar, kendilerini takip edenlerden kaçtıktan sonra duaya yöneldiler ve yüce Allah'a sığınarak: **"Rabbimiz, bize tarafından bir rahmet"** yani bir mağfiret ve bir rızık **"işimizde de bize doğruyu bulma başarısını ver"** bizi doğruya muvaffak kıl, dediler.

İbn Abbas: Mağaradan esenlikle çıkmayı nasib et, diye açıklamıştır. Bize doğruyu göster, diye de açıklanmıştır. İşte bu anlam dolayısıyla Hz. Peygamber, herhangi bir sıkıntıya düştü mü hemen namaza sığındı.⁽¹⁾

فَضْرَبْنَا عَلَىٰ أَذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾

11. Bunun üzerine Biz de nice yıllar mağarada kulaklarına vurduk.

Bu buyruk, yüce Allah'ın onları uyuttuğunu anlatan bir tabirdir. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'in Arapların benzerini meydana getiremeyeceklerini ikrar ve itiraf ettikleri oldukça fasih ifadelerindendir. ez-Zeccac dedi ki: Biz onların sesleri işitmelerini engelledik. Çünkü uyuyan bir kimse bir ses işitti mi uyanır.

İbn Abbas da şöyle demektedir: Biz, kulaklarına uykuyu vurduk. Yani, seslerin kulaklarına nüfuz etmelerini önleyecek şekilde tıkadık. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz, kulaklarına vurduk. Yani, onların dualarını kabul ettik, kavimlerinin onlara kötülük yapmalarını önledik ve onları uyuttuk.

Bütün bu anlamlar birbirine yakındır. Kutrub da şöyle demiştir: Bu, Arapların: Emirî, yönetimi altındaki kimseleri fesat işlemekten alıkoymasını anlatmak için "emir yönetimi altındakilerin ellerine vurdu (alıkoyması)" tabiri ile efendinin, ticaret yapma iznini verdiği kölesini tasarruftan alıkoymasını anlatmak üzere kullandıkları, "efendi, kölesinin eline vurdu" tabirlerine benzetilmektedir. el-Esved b. Ya'kub -ki, gözleri görmeyen birisiydi- şöyle demektedir:

ومن الحوادث لا أبالك أنني ضربتُ عليَّ الأرضُ بالأسدَادِ

"Ve başıma gelen zor olaylardan birisi de -ey Babasız kalmayasıca- şudur ki: Yeryüzüne bana karşı setler vuruldu. (Gözlerim görmediği için her taraf bana tıkanık gibi geliyor)."

(1) *Müsned*, V, 388'de belirtildiğine göre, "Peygamber (sav) önemli (ya da; zorlu ve sıkıntılı) bir durumla karşı karşıya kaldı mı, namaz kılardı."

Özellikle **“kulaklar”**ın söz konusu edilmesine gelince; uykunun ve uyku rahatının bozulmasına en büyük etken organın o oluşundan dolayıdır. Uyuyan bir kimsenin uykusu ancak kulağının işittiği seslerden dolayı bozulur. Uykunun başka türlü bozulması nadirdir. Ve sağlam bir uyku da ancak kulağın bir şey duymaması halinde mümkün olur. Uykuda kulağın söz konusu edilmesiyle ilgili ifadelerden birisi de Hz. Peygamber’in: “İşte bu, şeytanın kulağına işlediği bir kimsedir” ifadesidir. Bunu da Sahih(-i Buhârî ve Müslim) rivâyet etmiştir.⁽¹⁾ Hz. Peygamber bu sözleriyle, uzun süre uyuyan ve geceleyin kalkmayan (namaza uyanmayan) kimseyi kastetmektedir.

“(عَدَاً): **Nice**” kelimesi, **“yıllar”** kelimesinin sıfatıdır. Yani, sayılı yıllar onları uyuttuk demektir. Bu ifade ile kasıt, çokluğu anlatmaktır. Çünkü az bir sürenin **“nice**” ile belirtilmesine gerek yoktur. Zira, “az süre uyku”nun ne kadar olduğu örfe bilinmektedir.

(العدّ); mastar olup “saymak” demektir. (العدد) ise, sayı anlamındadır. Ebu Ubeyde der ki: “(عَدَاً): **Nice**” kelimesi, mastar (mef’ûl-i mutlak) olarak nasb edilmiştir.

Bir topluluk da şöyle demektedir: Yüce Allah, bu yılların sayısını daha sonra beyan ederek şöyle buyurmaktadır: **“Onlar, mağaralarında üçyüz yıl kaldılar, dokuz daha kattılar.”** (el-Kehf, 18/25)

ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ﴿١٢﴾

12. Sonra da o iki zümreden hangisinin, bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini ayırt edelim diye onları uyandırdık.

Yüce Allah’ın: **“Sonra da... onları uyandırdık”** buyruğu, uykularından sonra onları uyandırdık, demektir. Diriltilen veya uykusundan kaldırılan kimseye “neb’ûs (uyandırılan)” denilir. Çünkü bu kimse daha önceden yerinden kalkmaktan ve bir takım işleri yapmaktan alıkonulmuş bulunmaktadır.

“İki zümreden hangisinin, bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini ayırd edelim diye” buyruğundaki; “(لنعلم): **Ayırt edelim** (lafzî anlamıyla; bilelim) **diye**” ifadesi, sözü edilen o şeyin varlık âlemine çıkması ve müşahade olunacak bir hale gelmesini anlatan bir tabirdir. Bu da Arapların kullandıkları ifadelerle uygundur. Yani, Biz bunu varlık âleminde ortaya çıkmış ha-

(1) Buhârî, Teheccüd 13. Bed’u’l-Halk 11; Müslim, Salâtu’l-Müsâfirin 205; Nesâî, Kıyâmu’l-Leyl 5; İbn Mâce, İkametu’s-Salât 174; Müsned, I, 375, 427, II, 260, 427.

liyle bilelim, ortaya çıkartalım demektir. Yoksa, yüce Allah zaten her iki zümreden hangisinin bu süreyi daha iyi bildiğini bilmekte idi.

ez-Zührî, "(لِيعْلَم)": Ayırt etsin diye" anlamında "ye" ile okumuştur. "İki hizb (zümre)" ise, iki kesim, iki fırka demektir.

Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre, iki zümreden birisi, genç delikanlıların kendileridir. Çünkü onlar kendilerinin az bir süre uykuda kaldıklarını zannetmişlerdi. İkinci zümre ise, genç delikanlıların durumu ile ilgili tarih kaydının bulunduğu ve genç delikanlıların, dönemlerinde uykudan uyandırıldıkları dönemdeki şehir halkıdır. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü budur.

Bir diğer kesim ise şöyle demektedir: Bunlar, kâfirlerden iki ayrı zümredir. Kehf ashabının uykuda kaldıkları süre hakkında anlaşmazlık içerisinde idiler.

Bunların, mü'min iki ayrı zümre oldukları söylendiği gibi, âyetin lafızları ile ilişkisi bulunmayacak şekilde başka görüşler de ileri sürülmüştür.

"(أَحْصَى): **Daha iyi hesap etti**" ifadesi, mazi bir fiildir. "(أَمْدًا)": Süreyi" ifadesi de mef'ulün bih olarak nasb edilmiştir. Bu açıklamayı da Ebu Ali yapmıştır. el-Ferrâ ise temyiz olarak nasb edildiğini söylerken, ez-Zeccâc zarf olmak üzere nasbedildiğini söylemiştir. Bu iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini ayırd edelim diye... demek olur. "(الْأَمْد)", Nihai vakit" demektir. Mücahid bunun sayı anlamında olduğunu söylemiştir. Bu ise, manayı daha iyi kavratmak kastıyla mana ile bir tefsirdir.

Taberi ise bu kelimenin; "(لَبَّوْا)": Bekledikleri" fiili ile nasbedildiğini söylemiştir. İbn Atiyye ise: Bu, uygun bir açıklama değildir demektedir. Bunun, temyiz olarak nasb edildiğini söyleyenlerin görüşüne gelince; ("daha iyi hesap etti" anlamı verilen kelimenin vezni olan): "(أَفْعَل)" vezni, istisnâlar dışında rubaî fiilden yapılmaz. "(أَحْصَى)": **Daha iyi hesap etti**" ise, rubaî bir fiildir. Ancak bu görüşün lehine şöylece delil getirilebilir: Rubaî (dört harfli fiil) de bu vezin çokça kullanılmıştır. Bir kimsenin: "(مَا أَعْطَاهُ لِلْمَالِ وَأَتَاهُ لِلْخَيْرِ)": O, ne kadar çok mal verir ve ne kadar çok hayır işler" demesi gibi.

Nitekim Peygamber (sav), havuzunun niteliğine dair şöyle buyurmuştur: "(مَاءُهُ أَيْضٌ مِنَ اللَّبَنِ)": Suyu süttten daha beyazdır."⁽¹⁾ Ömer b. el-Hattab da: "(فَهُوَ لِمَا سِوَاهَا أَضْيَع)": ... Öyle bir kimse bunların dışında kalan şeyleri daha bir zayi eder" demiştir.

(1) Peygamber (sav): "Benim Havz'ım(in suyu), kardan daha beyazdır (beyâdan)" (*Müslim*, Tahâre 36; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 15...) diye buyurmuştur.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاهَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ
وَزِدْنَا لَهُمُ هُدًى ﴿١٣﴾

13. Biz, sana onların kıssalarını gerçek şekliyle anlatalım: Gerçekten bunlar, Rabblerine iman eden genç yiğitlerdi. Biz de hidâyetlerini arttırmıştık.

Yüce Allah'ın: *"Sonra da iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesabettiğini ayırt edelim diye"* buyruğu, genç delikanlıların uykuda kaldıkları süre hakkında bir görüş ayrılığının ortaya çıktığını ifade ettiğinden, yüce Allah: **"Biz, sana onların kıssalarını gerçek şekliyle anlatalım"** buyruğu ile onların gerçek durumlarını bildiğini haber vermektedir. **"Gerçekten bunlar... genç yiğitlerdi"** buyruğu da şu demektir: Onlar, genç ve henüz yaşları küçük kimseler olup aracısız olarak iman etmeleri dolayısı ile de onlar hakkında "fütüvvet; yiğitlik, delikanlılık" hükmünü vermiştir.

Dil bilginleri de böyle demişlerdir: Fütüvvet'in başı imandır. Cüneyd de şöyle demiştir: Fütüvvet; mevcudun karşılıksız verilmesi, eziyetin önlenmesi, şekvânın terk edilmesidir. Yine fütüvvet'in, haramlardan kaçınmak ve üstün ahlâkî değerleri işlemekte eli çabuk tutmak olduğu da söylenmiştir. Bundan başka açıklamalarda da bulunulmuştur. Bu da gerçekten güzel bir açıklamadır. Çünkü manası itibariyle "fütüvvet: genç ve yiğit olmak" ile ilgili ileri sürülmüş bütün görüşleri kapsamına alır.

"Biz de hidâyetlerini arttırmıştık." Yani, herşeyden ilişkiyi kesip Allah'a yönelmek, insanlardan uzaklaşmak, dünyaya rağbet etmemek (zühd) gibi salih amel işlemlerini kolaylaştırmıştık. Bu, imandan ayrı olarak yapılan güzel işlerdir.

es-Süddî şöyle demektedir: Yüce Allah, onların hidâyetlerini çobanın köpeğini -havlayıp kendilerine dikkat çekmesi korkusu ile- taşılayıp uzaklaştırdıkları sırada, onların hidâyetlerini arttırmıştı. Çünkü köpek, dua eden bir kimse gibi, ön ayaklarını semaya doğru kaldırınca, Allah onun konuşmasını sağlayarak şöyle demişti: Ey gençler, ne diye beni kovuyor, niçin beni taşılıyorsunuz, niçin beni vuruyorsunuz? Allah'a yemin ederim, siz O'nu bilip tanımadan kırk yıl öncesinden ben O'nu bilip tanımıştım.

Allah, böylelikle onların hidâyetlerini arttırmıştı.

وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا ﴿١٤﴾

14. (Hükümdarlarının önünde) **dikilip de: “Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz O’ndan başkasını ilah diye çağırmayız. O takdirde gerçekten son derece batıl bir söz söylemiş oluruz” dediklerinde Biz, kalplerine sabır ve metanet vermiştik.**

“Biz, kalplerine sabır ve metanet vermiştik” buyruğu, ileri derecedeki kararlılık ve sabrın bir ifadesidir. Allah, onlara öyle bir azim, sabır ve metanet ilhan etmişti ki, kâfirlerin önünde: “**Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz O’ndan başkasını ilah diye çağırmayız. O takdirde gerçekten son derece batıl bir söz söylemiş oluruz**” demişlerdi. Dehşete kapılmak, ruhî zayıflık ve güçsüzlük, münasebet yönü ile çözölüşe benzediğinden dolayı; nefsin güçlölüşü, kararlılığı ve ileri derecede metanet göstermesi de sağlamlığa ve metanete benzemektedir. İşte bundan dolayı (âyet-i kerime- nin bu bölümünde geçen ve “sabır ve metanet” anlamı verilen kelimeyle aynı kökte olmak üzere): “(فَلَان رَابِطُ الْجَاشِ)”: Filan kişi dehşete kapılmaz, sabır ve metanet sahibidir” tabiri dehşet, savaş ve benzeri hallerde korkuya kapılmamasını anlatmak için kullanılır. Hz. Musa’nın annesinin kalbine metanet verilmesi de bu kabildendir.

Yine yüce Allah’ın: “(وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ) *Kalplerinizi pekiştirmek ve onunla ayaklar (ınız) a sebat vermek için de...*” (el-Enfâl, 8/11) buyruğu da bu kabildendir ki, buna dair açıklamalar önceden (anılan âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah’ın: “**Dikilip de... dediklerinde**” buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Dikilmelerinin Anlamı:

Yüce Allah’ın: “**Dikilip de... dediklerinde**” buyruğunun üç anlama gelme ihtimali vardır:

1- Bunun, onların -önceden de geçtiği gibi- kâfir hükümdarın huzurunda ayağa kalkıp dikilmelerinin anlatılması amacıyla zikredilmiş olmasıdır. Bu, hükümdarın dinine muhalefet ettikleri ve Allah uğrunda onun heybetine al-dırış etmedikleri için kalplerine sebat verilmesini gerektiren bir konumdur.

2- İkinci anlamının şöyle olduğu söylenmiştir: Bu genç delikanlılar, sözü edilen şehrin ileri gelen büyüklerinin çocukları idiler. Bunlar, aralarında anlaşma ve sözleşme sözkonusu olmaksızın bu şehrin dışına çıktılar ve arka taraflarında bir araya geldiler. Onların en yaşlıları şöyle dedi: Ben içimde, gerçek Rabbimin göklerin ve yerin Rabbi olduğu kanaatini besliyorum. Onlar da: Bizler de aynı kanaati içimizde buluyoruz, dediler. Bunun üzerine hep birlikte kalkıp: **"Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir. Biz O'ndan başkasını ilah diye çağırmayız. O takdirde gerçekten son derece batıl bir söz söylemiş oluruz"** dediler. Yani, eğer biz O'ndan başka bir ilaha ibadet edecek olursak, hiç şüphesiz zalimce ve imkânı bulunmayan bir iddiada bulunmuş oluruz.

3- Üçüncü olarak; onların dikilmeleri Allah'a doğru kaçmak ve insanları terketmek hususunda kararlılıkla yerlerinden kalkıp gitmeleri demektir. Nitekim bir kimse tam bir gayret ve kararlılık ile bir işi yapmak istediği takdirde: "(قام فلان إلى أمر كذا)": Filan kişi bu iş için dikildi" tabiri kullanılır.

2. Mutasavvıfların Bu Âyeti Raks ve Vecdlerine Delil Göstermeleri:

İbn Atiyye der ki: Ayağa dikilmek ve söz söylemek hususunda sufiler, yüce Allah'ın: **"Dikilip de: Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir... dediklerinde"** buyruğunu delil diye kabul etmişlerdir.

Derim ki: Bu, doğru olmayan bir delillendirmedir. Çünkü bu âyet-i kerime kendilerinden söz edilenler, ayağa dikilip Allah'ın hidâyet ettiği şekilde Allah'ı andılar, kendilerine ihsan etmiş olduğu nimet ve bağışları dolayısıyla O'na şükrettiler. Sonra da kavimlerinden korkarak, onlardan ilişkilerini kesip Rabblerine yöneldiler. İşte Allah'ın rasûllerinde, peygamberlerinde, azimet sahibi (hakta sebatlı, kararlı) veli ve dostları hakkındaki sünneti (kanunu) budur. Bu nerede! ayakları vurarak, elleri açıp raksetmek nerede. Özellikle de bu zamanımızda tüysüzlerden ve kadınlardan güzel seslilerin nağmelerini işitmek nerede! Heyhat! bu ikisi arasında gökler ile yer arasındaki gibi bir uzaklık vardır. Diğer taraftan böyle bir tutum, ileride yüce Allah'ın izniyle Lukman Suresi'nde açıklaması da geleceği üzere ilim adamlarının tümüne göre haramdır. Yine Subhân (İsra) Sûresi'nde de yüce Allah'ın: **"Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme"** buyruğu tefsir edilirken de (el-İsra, 17/37; 5. başlıkta) yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

İmam Ebû Bekr et-Tarsusî de sufilerin bu konudaki kanaatleri hakkında kendisine soru sorulması üzerine şöyle demektedir: Raks ve vecde gelmeye gelince bunu, ilk olarak ortaya atanlar, Sâmirî'nin adamlarıdır. Sâmirî, onlara böğüren bir ceset halinde buzağıyı yapınca, onlar vecde gelerek etrafın-

da kalkıp raksetmeye koyuldular. İşte bu, -ileride de geleceği üzere- kâfirlerin dinidir; buzağıya ibadet edenlerin yoludur.

هَٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ
بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾

15. “Şunlar, şu bizim kavmimiz, O’ndan başka ilâhlar edindiler. Bari onlara dair açık bir delil getirseselerdi. Artık Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir!”

Yüce Allah’ın: “Şunlar, şu bizim kavmimiz, O’ndan başka ilahlar edindiler” buyruğu şu demektir: Onların kimisi diğerine: Şunlar, şu bizim kavmimiz, yani şu bizim çağdaşlarımız ve bizim şehrimizde bizimle birlikte yaşayanlar, herhangi bir delile bağlı olmaksızın atalarını taklit ederek putlara tapındılar. “Bari onlara dair açık bir delil” yani, putlara tapmalarına dair açık bir belge “getirseselerdi” getirmeli değiller miydi? Buradaki: “(عليهم) Onlara” zamirinin, ilahlara raci olduğu söylenmiştir. Yani bunlar, putların ilahlar olduğuna dair apaçık bir delil getirmeli değiller miydi?

Onların; “(لولا): Bari ...se...” sözleri, âciz bırakmak anlamında bir teşvik-tir. Onlar, böyle bir delil getirme imkânına sahip olmadıklarına göre, bu putların ilâhlıklarına dair iddialarına da iltifat etmemek gerekir.

وَإِذِ اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ
لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا ﴿١٦﴾

16. “Madem ki onlardan ve Allah’dan başka tapmakta olduklarından ayrıldınız, o halde mağaraya sığınınız. Rabbiniz size rahmetinden genişlik versin, işinizde size faydalı olanı hazırlasın.”

“Madem ki onlardan ...ayrıldınız” buyruğu, denildiğine göre yüce Allah’ın onlara hitabı cümlesindendir. Yani: Siz, onlardan ayrıldığınıza göre, o halde mağaraya sığınınız. Bunun, -İbn Atiyye’nin naklettiğine göre- başkanları

Yemlîha'nın söylediği sözler cümlesinden olduğu da söylenmiştir. el-Ğaznevi de bu sözler onlara, başkanları Mekselmînâ tarafından söylenmiştir, demiştir. Yani, sizler onlardan ve onların taptıklarından uzaklaşıp ayrıldığınıza göre... dedikten sonra, burada **"Allah'dan başka"** istisnâsı getirilmiştir. Yani sizler Allah'a ibadetten uzaklaşmadınız, O'nu terk etmediniz. O bakımdan bu, munkatı bir istisnâdır.

İbn Atiyye der ki: Bunun munkatı istisnâ olması, Ashab-ı Kehf'in kendilerinden kaçtıkları kimselerin, Allah'ı tanımamaları ve Allah'ı hiç bir şekilde bilmedikleri ve ancak putların ilah olduklarına inandıkları varsayımına göredir. Eğer bizler, Araplar gibi Allah'ı tanımakla birlikte putlarını ibadette Allah'a ortak koşan kimseler olduklarını varsayacak olursak, o takdirde istisnâ muttasıl olur. Çünkü ayrılıp uzaklaşmak, -Allah hakkında müsnesnâ olmak üzere- kâfirlerin bütün ibadet ettikleri şeyler hakkında söz konusu olmuş olur. Abdullah b. Mes'ud'un Mushaf'ında ise bu buyruk; "(وما يعبدون من دون الله)": Allah'ın dışında tapmakta olduklarından" şeklindedir. Katade dedi ki: Bu buyruğun tefsiri işte budur.

Derim ki: Buna, Hafız Ebu Nuaym'in, Ata el-Horasanî'den, yüce Allah'ın: **"Madem ki onlardan ve Allah'dan başka tapmakta olduklarından ayrıldınız"** buyruğu hakkında naklettiği şu sözü de delil teşkil etmektedir: Hem Allah'a, hem de O'nunla birlikte başka bir ilâha tapınan bir kavme mensup bir grup genç delikanlı vardı. Bu genç delikanlılar, bu ilahlara ibadetten uzaklaşmakla birlikte, Allah'a ibadetten uzaklaşmadılar.

İbn Atiyye der ki: Katade'nin açıklamasına göre buradaki: "(يٰٓاَيُّهَا)": ... dan başka" (غير): ...dan başka" takdirinde olur. **"Allah'dan başka tapmakta oldukları"** buyruğundaki; "(مَا)": ...ları" ise nasb mahallinde ve yüce Allah'ın: "(اعترفتموهم)": **Onlardan... ayrıldınız**" buyruğundaki zamire atf olur.

Bu âyetin muhtevası şudur: Onların bir kısmı diğerine şöyle dediler: Bizler, kâfirlerden uzaklaşıp yalnızca Allah'a ibadete yöneldiğimize göre, mağara bizim sığınağımız, barınağımız olsun ve Allah'a güvenip dayanalım. Şüphesiz ki O, rahmetini önümüzde açacak, bize yayacaktır ve bizim işimize faydalı ve kolay olanı da hazırlayacaktır.

Bütün bunlar, dünya nazar-ı itibara alınarak yapılan bir dua olmakla birlikte, âhiretleri hususunda da Allah'dan, tam bir ümit ve güven sahibi olduklarını göstermektedir. Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn (r.a) dedi ki: Ashab-ı Kehf'in mesleği, kılıç, ayna ve benzeri şeyleri düzeltmek ve onlardaki pürüzleri gidermek idi. Mağaranın adı da Hayûm idi.

"(مِرْفَقًا)": **Faydalı olan**" kelimesi, "mim" harfi hem esreli hem üstün olarak okunmuş olup; kendisinden yararlanılan şey (irtifalı) demektir. İnsanın dir-

seğine de aynı şekilde; (مَرْفُق) denilir. Bu kelime, aynı zamanda "mim" harfi üstün ve "fe" harfi esreli olarak (merfak şeklinde) da kullanılır. Dilcilerden "mim" harfi üstün ve "fe" harfi esreli (merfik şeklinde) okunmasını, "mescid" gibi ismi mekân olarak kabul edenler de vardır. Bununla birlikte bu iki şekil, iki ayrı söyleyiştir.

وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ
وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ مِنْهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ
ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ
تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ آيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ
وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ
بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ
مِنْهُمْ رُغْبًا ﴿١٨﴾

17. Güneş doğduğu zaman, mağaralarının sağ tarafına yöneldiğini, battığında da onların sol yanlarından kayıp gittiğini görürdün. Kendileri ise oranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah'ın âyetlerindendir. Allah kime hidâyet verirse o doğru yola erdirilmiştir. Kimi de saptırırsa, artık onun için doğru yola erdirecek bir veli bulamazsın.

18. Onlar, uyuyor oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Biz onları sağ yanlarına da, sol yanlarına da çeviriyorduk. Onların köpeği ise, giriş yerinde iki kolunu (ön ayaklarını) uzatmıştı. Yanlarına çıkıp onları görseydin, mutlaka onlardan geri dönüp kaçırdın ve hiç şüphesiz onların korkusu ile dolardın.

"Güneş doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına yöneldiğini... görürdün." Yani, ey bu buyruklara muhatap olan kimse! Sen, güneşin doğduğu sırada onların mağaralarından meyledip gittiğini görürdün. Yani, sen onları görmüş olsaydın, bu halde olduklarını görecektin. Yoksa burada mu-

hatabın, onları muhakkak gördüğü anlamında bir hitap değildir.

“(تَزَوَّرَ): Meyledip bir tarafa çekilmek” anlamındadır. “(الرَّوَر): Meyletmek” demektir. Gözü bir tarafa kaymış olan bir kimseye “el-Ezver” denilmesi de buradan gelmektedir. Gözün dışındaki kaymalar hakkında da kullanılır. Nitekim İbn Ebi Rebia şöyle demiştir:

وَجَنَّبِي خِيفَةَ الْقَوْمِ أَزَوَّرُ

“Ve onların korkusuyla yanım meyl etmektedir (ezver).”

Antere'nin şu mısraında da bu kelimenin kökünden gelen fiil kullanılmaktadır:

فَازَوَّرَ مِنْ وَجَعِ الْقَنَا بَلْبَانَهُ

“Mızrakların boynuna indirdiği şiddetli darbelere'den dolayı yana meyletti.”

Mute Gazvesi ile ilgili hadiste de Rasûlullah (sav)'ın, Abdullah b. Revâha'nın tahtında Cafer ile Zeyd b. Hârise'nin tahtına nisbetle bir meyil (izvirâr) gördüğü zikredilmektedir.⁽¹⁾

Haremeyn ahalisi ile Ebû Amr, “(تَزَوَّرَ): Yöneldi” kelimesini “te” harfini “ze” harfine idğam ile okumuşlardır. Bunun da aslı: (تَزَوَّرَ) şeklindedir. Âsım, Hamza ve el-Kisaî “ze” harfini şeddesiz olarak (تَزَوَّرَ) diye okumuşlardır. İbn Âmir: (تَزَوَّرَ) diye okumuştur. el-Ferra, (تَزَوَّرَ) şeklinde okunduğunu nakletmiştir ki, hepsinin de anlamı birdir.

“**Battığında da onların sol yanlarından kayıp gittiğini görürdün**” anlamındaki buyrukta geçen; “(تَقْرَضُهُمْ): **Onların ...dan kayıp gittiğini**” buyruğunu cumhûr, “onları öylece bırakıp gittiği” anlamında “te” ile okumuşlardır. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Katade ise, “onları bu hallerinde terkettiğini” diye açıklamıştır. en-Nehlhas bu, dilde bilinen bir manadır derken, Basralılar, bir kimseyi terk etmeyi anlatmak üzere; “(قَرَضَهُ يَقْرَضُهُ): Onu terk etti, eder” denildiğini nakletmektedirler.

Buyruğun anlamı şudur: Onlara bir keramet olmak üzere güneş hiç bir şekilde isabet etmiyordu. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Yani, güneş doğduğunda, mağaralarının sağ tarafına doğru meylederdi. Güneş battığı takdirde ise mağaralarının sol tarafından meylederdi. Böylelikle günün başlangıcında da,

(1) İbn Hişâm, *Siret*, IV, 18.

sonunda da güneş onlara isabet etmezdi. Onların mağaraları, Rum diyarında (küçük ve büyük) ayı yıldızlarına doğru bakıyordu. Güneş doğarken de, batarken de, doğudan batıya doğru hareket ederken de onlardan başka tarafa kayıyor ve sıcaklığı ile onları rahatsız etmemek, tenlerinin rengini değiştirmemek, elbiselerini de eskitmemek için güneş ışığı onlara ulaşmıyordu.

Şöyle de denilmiştir: Mağaralarının güney tarafından da batı tarafından da güneşe karşı birer engeli vardı. Onlar da bu iki engelin köşesinde bulunuyorlardı. ez-Zeccâc'ın kanaatine göre ise, mağaranın herhangi bir tarafa açılan ve bunu gerektiren bir kapısı bulunmaksızın güneşin bu durumu, Allah'ın âyetlerinden bir âyet idi.

Bir kesim, bu kelimeyi; (يقرضهم) şeklinde "ye" ile kesmek anlamına gelen; (القرض) mastarından gelen bir fiil olarak okumuşlardır. Yani, mağara gölgesi ile onlara gelen güneş ışığını kesiyordu.

"Battığında da onların sol yanlarından kayıp gittiğini" buyruğunun şu anlama geldiği söylenmiştir: Yani, güneş ışığından az miktar onlara değişiyordu. Bu ise altın ve gümüşün kırıntısı anlamına gelen; (قراضة) kelimesinden alınmadır. Güneş ışınlarının az bir bölümü onlara ulaşmıyordu, anlamındadır. Bunlar, bu görüşlerini şöyle açıklamaktadırlar: Akşam vakti güneş ışınlarının onlara düşmesi, bedenlerini ıslah edici bir özelliğe sahipti.

Özetle söyleyecek olursak, bu konudaki âyet (ilâhî belge) şudur: Yüce Allah, bu niteliklere sahip bir mağarada onları barındırdı. Günün büyük bir bölümünde üzerlerine güneş ışığının gelmesi dolayısıyla rahatsız olacakları bir başka mağarada onları barındırmadı. Bu açıklamaya göre, bir bulutun gölge yapması, yahut bir başka sebep dolayısıyla güneş ışığının onlara ulaşmasının engellenmesi mümkündür. Maksat onların, gerek bedeni değişiklik, gerekse de tenlerinin renginin değişmesi, diğer taraftan sıcak ya da soğuktan rahatsız olmak gibi rahatsız edici her bir şeyin, ulaşmasına karşı korunduklarının açıklanmasıdır.

"Kendileri ise oranın" yani mağaranın **"geniş bir yerinde idiler"** buyruğundaki: (الفجوة): Geniş yer" demektir. Çoğulu; (فَجَوَات) ile (فِجَاء) şeklinde gelir. Şair de şöyle demektedir:

ونحن ملأنا كلَّ واد وفجوة رجالاً وخيلاً غير ميل ولا عُرُل

"Kimse başka bir tarafa sapmaksızın ve yalnız başına ayrı da kalmaksızın Her bir vadiyi ve her bir genişliği adamlarla ve atlarla dolduranlar bizleriz."

Buyruk, onların kendilerine hava, esinti ve meltemlerinin isabet edeceği

bir halde olduklarını anlatmaktadır.

“Bu, Allah’ın âyetlerindendir.” Allah’ın onlara bir lütfudur. Bu da ez-Zecac’ın konu ile ilgili açıklamasını pekiştirmektedir. Tefsir bilginleri şöyle demektedir: Onlar, uyuyor oldukları halde, gözleri açıktı. O bakımdan onları gören herhangi bir kimse onları uyanık zannederdi. Şöyle de açıklanmıştır: Uyanık bir kimsenin yattığı yerde çokça dönüp durması gibi, onların da çokça dönüp durmalarından ötürü, sen onların uyanık olduklarını zannederdin.

“(أيقاظ): **Uyanık** (kimseler)” kelimesi,

(يقظ) ile (يقظان) kelimesinin çoğuludur ve bu da uyanık bulunan kimse demektir.

“(وَهُمْ رُقُودٌ): **Onlar uyuyor oldukları halde**” ifadesi ise, Arapların;

“(هم قوم ركوع وسجود وقعود): Onlar, rükû, sücud ediyor ve oturuyor oldukları halde” ifadesine benzemekte olup çoğul olanlar mastar ile nitelendirilmişlerdir.

“Biz onları sağ yanlarına da sol yanlarına da çeviriyorduk” buyruğu hakkında İbn Abbâs der ki: Yer onların etlerini yiyip bitirmesin diye böyle yapıyordu. Ebu Hureyre dedi ki: Her yıl onlar iki defa döndürülüyorlardı. Yılda bir defa döndürüldükleri de söylenmiştir. Mücahid de şöyle demektedir: Her yedi yılda bir defa döndürülüyorlardı. Bir başka kesim de şöyle demektedir: Ancak son dokuz yılda döndürülmüşlerdir. Üç yüz yıl içerisinde ise döndürülmediler. Müfessirlerin konu ile ilgili açıklamalarının zahirinden anlaşıldığına göre; onların bu döndürülmeleri Allah’ın bir fiili idi. Bununla birlikte, Allah’ın emriyle bir melek tarafından yapılması ve böylelikle bu fiilin yüce Allah’a izafe edilmesi de mümkündür.

* * *

Yüce Allah’ın: **“Onların köpeği ise giriş yerinde iki kolunu (ön ayaklarını) uzatmıştı”** buyruğuna dair açıklamalarımız ise dört başlık halinde sunacağız:

1. Köpekleri:

Yüce Allah’ın: **“Onların köpeği”** buyruğu ile ilgili olarak Amr b. Dinar şöyle demektedir: Akrepten alınan sözlerden birisi de, “gece veya gündüz Allah Nûh’a salât ve selâm eylesin” diyen herhangi bir kimseyi sokmaması; köpekten alınan ahidlerden birisi de: **“Onların köpeği ise giriş yerinde iki ko-**

lunu uzatmıştı" diyerek, üzerine gelen her hangi bir kimseye zarar vermemesidir.

Müfessirlerin çoğunun kanaatine göre burada sözü edilen köpek, gerçek bir köpektir. -Mukatıl'in dediğine göre- onlardan birisinin av köpeği yahut ekinini veya koyunlarını bekleyen bir köpeği idi. Köpeğin rengi ile ilgili -es-Sa'lebî'nin de sözünü ettiği şekilde- çok fazla görüş ayrılıkları vardır. Bunun hülasası şudur: Hangi renkte olduğunu söylersen isabet edersin. O kadar ki, onun rengi taş rengi veya sema renginde idi dahi denilmiştir. Aynı şekilde köpeğin adı konusunda da görüş ayrılığı vardır. Hz. Ali'den Reyhan, İbn Abbas'dan Kitmîr, el-Evzaî'den Muşîr, Abdullah b. Selam'dan Basîr, Ka'b'dan Silya, Vehb'den Nikyâ olduğu söyledikleri nakledilmiştir. Kitmîr olduğu da söylenmiştir ki, bunları es-Sa'lebî nakletmektedir.

Onların dönemlerinde tıpkı günümüzde bizim şariatimizde caiz olduğu şekilde köpek beslemek, alıkoymak da caiz idi.

İbn Abbas der ki: Kehf ashabı, geceleyin kaçtılar. Ve bunlar yedi kişi idiler. Beraberinde köpeği bulunan bir çobanın yanından geçtiler. O da dinlerini kabul ederek arkalarından gitti.

Ka'b dedi ki: Onlar, bir köpeğin yanından geçtiklerinde köpek onlara havladı. Onu kovdular. Ancak, geri döndü, defalarca onu kovdular. Bu sefer köpek, arka ayakları üzerine dikilip ön ayaklarını dua eden bir kimsenin yaptığı şekilde semaya doğru kaldırıp dile geldi ve: Benden korkmayın, çünkü ben Allah'ın sevdiklerini seviyorum. Siz uyuyun, ben de sizi koruyayım, size bekçilik edeyim, dedi.

2. Köpek Barındırma İle İlgili Rivâyetler:

Sahih (-i Müslim) de, İbn Ömer'den gelen rivâyete göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim, -av yahut davar köpeği müstesnâ- bir köpek barındıracak olursa, her gün onun ecrinden iki kırat eksilir."⁽¹⁾ Yine Sahih (-i Müslim), Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim, -davar (çoban) yahut av veya ekin köpeği müstesnâ- bir köpek edinirse, her gün onun ecrinden bir kırat eksilir."⁽²⁾

ez-Zührî dedi ki: İbn Ömer'e, Ebu Hureyre'nin bu hadisi rivâyet ettiği nakledilince şöyle dedi: Allah Ebu Hureyre'ye rahmet ihsan eylesin. O, ekin sa-

(1) *Buhârî*, Zebâih 6; *Müslim*, Musâkaat 51, 52, 54, 55; *Tirmizî*, Sayd 17; *Nesâî*, Sayd 12, 13, 14; *Dârimî*, Sayd 2; *Muvatta'*, İsti'zân 13; *Müsned*, II, 4, 8, 37, 47, 55, 60, 101, 113, 147, 156

(2) *Buhârî*, Hars 3, Bed'u'l-Halk 17; *Müslim*, Musâkaat 53, 56-60; *Ebü Dâvûd*, Edâhî, 22; *Tirmizî*, Sayd 17; *Nesâî*, Sayd 10, 12, 14; *İbn Mâce*, Sayd 2; *Müsned*, II, 267, 345.

hibi bir kimse idi; (o bakımdan bu hadisi iyi bellemiş).⁽¹⁾

Görüldüğü gibi sabit olan sünnet av için, ekinleri beklemek ve davarları korumak için köpek beslemenin caiz olduğuna delildir. Bunların dışında herhangi bir menfaat söz konusu olmaksızın köpek besleyenlerin ecirlerinin eksileceğinin belirtilmesi ise, ya köpeğin müslümanları korkutmasından, havlamasıyla onları şaşırtmasından dolayıdır yahut eve meleklerin girmesine mani olduğundan dolayıdır, ya da -Şafiî'nin görüşüne göre- köpeğin necaseti dolayısıyladır. Yahut da herhangi bir faydası olmayan bir şeyi edinmeye dair yasağın çiğnenme cesaretinin gösterilmesinden dolayıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Konu ile ilgili iki rivâyetten birisinde "iki kırat" denilirken, diğerinde de: "Bir kırat" denilmektedir. Bu, biri diğerinden daha çok eziyet veren iki köpek türü hakkında olması ihtimaline binaendir. Mesela, Hz. Peygamber'in öldürülmesini emrettiği siyah köpek buna bir örnektir. Hz. Peygamber, Hz. Ca bir yoluyla gelen hadiste açıkça belirtildiği gibi, köpeklerin öldürülmesini nehyettiği hadisinde, bu gibi siyah köpekleri (öldürülmeyecekler arasında sayarak) bu istisnâya sokmamıştır. Bu hadisi de Sahih (i Müslim) rivâyet etmiş olup, buna göre Hz. Peygamber devamla şöyle buyurmuştur: "İki gözü üzerinde iki nokta bulunan simsiyah köpeği bilhassa dikkatli olunuz (öldürünüz)."⁽²⁾

Sevap eksilme sebebinin, yerlerin farklılığı dolayısıyla olma ihtimali de vardır. Mesela, Medine veya Mekke'de köpek barındıran kimsenin ecrinden iki kırat, başka yerde barındıranın ecrinden de bir kırat eksilmesi söz konusu olabilir. Edinilmesi mübah olan köpek barındırma ise, tıpkı at ve kedi gibi ecrin eksilmesine sebep olmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

3. Beslenmeleri Mübah Olan Köpeklerin Nitelikleri:

Malik'e göre beslenmesi mübah olan çoban köpeği, davarlarla birlikte giden köpektir. Yoksa evde hırsızlara karşı onları koruyan köpekler değildir. Ekin köpeği ise, ekinleri geceleyin veya gündüzün vahşi hayvanlara karşı koruyan köpeklerdir; hırsızlara karşı koruyan değil.

Malik'in dışındaki ilim adamları ise, davar ve ekin hırsızlarına karşı köpek edinmeyi de caiz kabul etmişlerdir. Köpeğin hükümleri ile ilgili yeterli açıklamalar, daha önceden el-Maide Sûresi'nde (5/4. âyet, 4. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

(1) *Müslim*, Müsâkaat 46, 58; *Tirmizî*, Sayd 17; *Müsned*, II, 4.

(2) *Müslim*, Müsâkaat 47; *Müsned*, III, 333.

4. Hayır ve Salâh Sahibi Kimseleri Sevmenin Bereketi:

İbn Atiyye dedi ki: Babam -Allahı ondan razı olsun- bana şunu anlatmıştı: Ben, Mısır camiinde, Ebu'l-Fadl el-Cevherî'yi, 469 yılında vaaz kürsüsünde şunları söylerken dinledim: Hayır ehli kimseleri seven kimse, onların bereketinden bir şeylere nail olur. Bir köpek, fazilet ehli kimseleri sevdi ve onlarla birlikte arkadaşlık etti, Allah da indirdiği muhkem Kitabında ondan söz etti.

Derim ki: Bir köpek, salih ve veli kimselerle arkadaşlık edip bunlarla birlikte bulunduğundan dolayı bu üstün dereceye nail olup yüce Allah Kitabında sözkonusu ettiğine göre, mü'min ve muvahlid olup evliyayı ve salih kimseleri seven kimselerle birlikte oturup kalkanlar hakkındaki kanaatimiz ne olabilir! Hatta bu, Peygamber (sav)'a sevgi besleyen, bununla birlikte kemal derecelerine kusurları sebebiyle ulaşamayan mü'min kimselere bir tesellidir. Sahih (i Buhârî ve Müslim), Enes b. Malik'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir(ler): Ben, Allah Rasûlü (sav) ile birlikte mescidden çıkıyorken, Mescid'in kapısında bir adam bizimle karşı karşıya geldi ve: Ey Allah'ın Rasûlü dedi, kıyamet ne zaman kopacak? Rasûlullah (sav): "Kıyamet için ne hazırladın?" diye sordu. Adam, boyun eğri gibi oldu, sonra da ey Allah'ın Rasûlü ben, kıyamete çokça namaz, oruç ve sadaka hazırlamış değilim. Ancak Allah'ı ve Rasûlünü seviyorum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sen, sevdiklerinle berabersin."⁽¹⁾

Bir rivâyette de Enes b. Malik şöyle demiştir: İslâm'a girdikten sonra Peygamber (sav)'ın: "Sen, sevdiklerinle berabersin" buyruğundan daha çok hiç bir şeye sevinmiş değiliz. Enes dedi ki: Ben, Allah'ı, Rasûlü'nü, Ebu Bekir ve Ömer'i seviyorum. Her ne kadar onların amelleriyle amel etmediysem de onlarla birlikte olacağımı ümid ediyorum.⁽²⁾

Derim ki: Enes'in sözünü ettiği bu husus, nefis sahibi her bir müslümanı da kapsar. Her ne kadar biz de kusurlu kimseler isek de bunu ümid ediyoruz. Ehil kimseler olmasak dahi rahmet-i rahmanı umarız. İşte bir köpek, bazı kimseleri sevdiği için Allah da onu o kimselerle birlikte zikretti. Pekî ya biz, imana tam bir inanç ile bağlanmış ve İslâm sözünü söylemiş, Peygamber (sav)'ı da seven kimseler olduğumuza göre... *"Andolsun ki Biz, Ademogullarını şerefli ve üstün kıldık. Onlara karada ve denizde taşıyacak vasıtalar verdik. Kendilerine hoş ve temiz rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan oldukça üstün kıldık."* (el-İsrâ, 17/70)

(1) Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 6, Edeb 95, 96, Ahkâm 10; Müslim, Birr 161-164; Tirmizî, Zühd 50; Müsned, III, 104, 110, 165, 167, 168, 172, 173, 178...

(2) Buhârî, Fedâilu Ashâbi'n-Nebiyy 6; Müslim, Birr 163; Müsned, III, 227, 288.

Bir kesim de şöyle demiştir: Onlarla beraber bulunduğu söz konusu edilen köpek, gerçek bir köpek değildir. Onlardan birisidir. Bu, mağaranın kapısı yanında, onların önünde durmuş ve oturmuş birisi idi... Nitekim ikizler burcuna tabi olan yıldız da köpek denilmesi bundan dolayıdır. Çünkü bu yıldızın ikizler burcuna bağlı oluşu köpeğin insana tabi oluşu gibidir. Ayrıca ona el-Cebbar (ikizlerin bir adı) köpeği de denilir. İbn Atiyye dedi ki: Bu kimseye, aynı yere bağlı kalan ve oradan ayrılmayan hayvan adı, bundan dolayı verilmiştir. Ancak köpeğin ön ayaklarını uzatmış olduğundan söz edilmesi, bu görüşü zayıflatmaktadır. Çünkü örfen bu, gerçek anlamıyla köpeğin bir sıfatıdır. Peygamber (sav)’ın: “Sizden, her hangi bir kimse kollarını köpek gibi yaymasın”⁽¹⁾ diye buyurması da bu kabildendir.

Ebu Ömer el-Mutarriz da “*Kitabu’l-Yevakît*” adlı eserinde; “(وَكَالْبِهِم بَاسِطُ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ)”: Onların köpeklerinin sahibi giriş yerinde iki kolunu uzatmıştı” diye okunduğunu nakletmektedir. Burada “kâlib (köpek sahibi)” ifadesi ile -nakledilen rivâyete göre- bu adamın kastedilmiş olma ihtimali vardır. Çünkü yukarı doğru bakmak kastıyla yüzün kaldırılmasıyla beraber kolların uzatılması ve yere yapışmak, kendisini saklamaya çalışan ve şüphelenilmesini istemeyen kişinin durumudur. “Kâlib” kelimesi ile köpeğin kendisinin kastedilmiş olma ihtimali de vardır. Cafer b. Muhammed es-Sadık da, -köpek sahibi anlamında- bu kelimeyi böylece okumuştur.

“(بَاسِطُ ذِرَاعِيهِ)”: **İki kolunu uzatmıştı**” buyruğunda, ism-i fâil (uzatıcı idi, anlamında) amel etmiştir. Ve burada (mealde görüldüğü gibi) mazi fiil anlamındadır. Çünkü bu bir halin hikâyesidir. Bununla köpeğin yaptığı haber verilmek kastı güdülmemiştir. Zira (kol), dirsek ucundan orta parmak ucuna kadar olan bölgenin adıdır. Diğer taraftan: Kolların (ön ayakların) uzatılması, sürenin uzunluğundan dolayıdır diye açıklandığı gibi, köpek de uyudu ve bu da bu konudaki ilahi belgelerden birisidir, diye de açıklanmıştır. Köpeğin, gözleri açık olarak uyuduğu da söylenmiştir.

“(الْوَصِيدِ)”: **Giriş yeri**” kelimesi, (avlu gibi) boşluk, düzlük demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, Mücahid ve İbn Cübeyr yapmıştır; ki, mağaranın önündeki boşluk anlamındadır. Çoğulu da: (وَصَائِد) ile (وَصْد) şeklinde gelir. Mağaranın kapısı anlamına geldiği de söylenmiştir. İbn Abbas da bu açıklamayı yapmıştır.

بَارِضٌ فَضَاءٌ لَا يُسَدُّ وَصِيدُهَا عَلِيٌّ وَمَعْرُوفِي بِهَا غَيْرُ مَنكَرٍ

(1) *Buhârî*, Ezan 141; *Müslim*, Salât 233; *Tirmizî*, Salât 89; *Nesâî*, İftitâh 89, Tatbik 53; *İbn Mâce*, İkametu’s-Salât 21; *Dârimî*, Salât 75; *Müsned*, III, 115, 177, 179, 191...

"Hiç bir yakının bulunmadığı ve bana karşı önündeki düzlüğü
kapanmayan bir yere (konakladım).

Ve benim orada yaptığım iyilikler bilinmektedir; kimse bunları reddetmez."

Bu beyit, daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

Ata da şöyle açıklamıştır: Bundan kasıt, mağara kapısının eşiğidir. Nitekim; "(الباب الموصد)": Kapalı kapı" demektir. "(أوصدت الباب وأصدته)": Kapıyı kapattım" anlamındadır. "el-Vasid" aynı zamanda kökleri birbirine yakın bitki anlamına da gelir. O bakımdan bu kelime müşterek bir lafızdır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. "(لَوْ أَطَّلَعْتُ عَلَيْهِمْ)": **Yanlarına çıkıp onları görseydin**" buyruğunu cumhûr, "vav" harfini esreli olarak, el-A'meş ve Yahya b. Vessâb ise ötreli olarak okumuştur.

"Mutlaka onlardan geri dönüp kaçırdın." Yani, sen eğer onları göreceksaydın onlardan kaçardın **"ve hiç şüphesiz onların korkusu ile dolardın."** Buna sebep ise yüce Allah'ın etraflarını kapatıp sardırıldığı korkunç hal ile onları bürüyen heybettir. Bunun, bulundukları yerin korkunçluğu dolayısıyla olduğu da söylenmiştir. Sanki yüce Allah onları, zahiren korkunç ve ıssız bir yere barınmalarını sağlamak suretiyle, insanların onlardan uzaklaşmasını sağlamak istemiş gibidir.

Şöyle de denilmiştir: İnsanlar, bu korku dolayısı ile onlara yaklaşamıyor ve böylelikle insanlar tarafından görülmeleri alıkonulmuş oluyordu. Hiç bir kimse onlara yaklaşma cesaretini gösteremiyordu. Bir diğer açıklamada da şöyle denilmektedir: Onlardan kaçmak, saçlarının ve tırnaklarının uzunluğundan dolayıdır. Bunu da el-Mehdevî, en-Nehlâs, ez-Zeccâc ve el-Kuşeyrî zekretmişlerdir. Böyle olması, uzak bir ihtimaldir. Çünkü uyandıklarında biri diğerine: Bir gün veya bir günün bir bölümü uykuda kaldık, demişti. İşte bu, onların saçlarının ve tırnaklarının olduğu halde kaldığına delildir. Ancak; onlar bu sözleri, tırnaklarına ve saçlarına bakmadan önce söylemişlerdir, denilmesi müstesnâ.

İbn Atiyye dedi ki: Onların durumları hakkında doğru olan şu ki: Yüce Allah, uykuya daldıkları sıradaki hallerini olduğu gibi muhafaza etmiştir. Böylelikle bu, hem onlar için hem de başkaları için bir belge teşkil etsin. Onların elbiseleri de eskimedi ve herhangi bir nitelikleri de değişikliğe uğramadı. Şehire giden kişi sadece o şehrin alametlerini ve binalarını tanıyamamıştı. Eğer kendi nefsinde de benimseyemeyeceği bir durum söz konusu olsaydı, elbetteki bu, onun için daha da önemli olurdu.

Nâfî, İbn Kesîr, İbn Abbas, Mekkeliler ile Medineliler; "(لَمَلَأْتُ مِنْهُمْ)": **Onların... dolar taşardın**" şeklinde mübalağa olmak üzere "lam" harfini şeddeli ola-

rak okumuşlardır. Yani, defalarca dolar taşardın, demek olur. Diğerleri ise, “lam” harfini şeddesiz olarak okumuştur. Şeddesiz okuyuş da dilde daha meşhurdur. el-Muhabbal es-Sa’dî’nin şu beyitinde ise bu kelimenin “lam” harfi şeddeli olarak geçmektedir:

وَإِذْ فَتَكَ التُّعْمَانُ بِالنَّاسِ مُخْرِمًا فَمَلَّىءٌ مِنْ كَعْبِ بْنِ عَوْفٍ سِلَاسِلَهُ

“en-Nu’man ihramlı iken insanlara saldırıp öldürdüğü vakit
Sen de Ka’b b. Avf’dan (alacağın) zincirleri doldurdukça doldur.”

Cumhur, (رُعْبًا): **Korku**” kelimesini “ayn” harfini sakın olarak; Ebu Cafer ise ötreli olarak okumuştur. Ebu Hatim: Bu iki okuyuş iki ayrı söyleyiştir, demektedir. (فَرَارًا): **Kaçardın**” kelimesi hal olarak nasb edilmiştir. **“Korku”** anlamındaki kelime ise ya ikinci mef’uldür veya temyîzdür.

وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ ط قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ
لَيْثُكُمْ ط قَالُوا لَيْثَنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ط قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ
بِمَا لَيْثُكُمْ ط فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ
فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ
وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ
أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذَا أَبَدًا ﴿٢٠﴾

19. İşte böylece kendi aralarında soruştursunlar diye onları uyardırdık. Ardından içlerinden biri: “Ne kadar kaldınız?” dedi. “Bir gün veya bir günün birazı kaldık” dediler. Dediler ki: “Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilendir. Şimdi siz, birinizi bu gümüş paranız ile şehre gönderin de baksın; hangi yemeği daha temiz bulursa ondan size bir rızık getirsin. Dikkatlice hareket etsin ve sakın sizi kimseye farketirmesin.
20. “Çünkü onlar, sizi ele geçirirlerse sizi ya taşlarlar yahut kendi dinlerine döndürürler. O takdirde ebediyen iflâh olmazsınız.”

“İşte böylece kendi aralarında soruşturunsunlar diye onları uyandırdık” buyruğundaki; “(البعث): Uyandırmak”; hareketsiz iken harekete getirmek anlamındadır. Buyruğun anlamı da şöyledir: Biz, onları uyuttuğumuz, hidâyetlerini artırdığımız ve uykudayken evirip çevirdiğimiz gibi onları uyandırdık da. Yani, onları daha önceki elbiselerinde ve eski hallerinde herhangi bir değişiklik olmaksızın uykularından uyandırdık. Şair, şöyle demektedir:

وَفَتَيَانِ صِدْقٍ قَدْ بَعَثْتُ بِسُحْرَةٍ فَقَامُوا جَمِيعاً بَيْنَ عَاثٍ وَنَشْوَانِ

“Ve seher vaktinde uyandırdığım; hepsi birlikte ama, kimisi henüz
yeni sarhoş olmuş,
Kimisi el yordamıyla önünü görmeye çalışır halde kalkan samimi
genç arkadaşlar...”

Yüce Allah'ın: “(لِيَسْأَلُوا): **Kendi aralarında soruşturunsunlar diye**” buyruğundaki “lam” lam-ı sayrûra (oluş) lââm'ı diye bilinir. “Âkıbet lââm”ı ile aynı şeydir. Yani, bu noktaya varsınlar diye bir anlam ifade eder. Yüce Allah'ın: “(لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَرًّا): **Çünkü sonunda onlara bir düşman, bir tasa olacaktır**” (el-Kasas, 28/8) buyruğundaki “lam” da böyledir.

O halde onların uykularından uyandırılmaları birbirlerine soruşturunsunlar diye olmamıştı.

Yüce Allah'ın: **“Bir gün veya bir günün birazı kaldık, dediler”** buyruğuna gelince, onların böyle demelerine sebep, sabah öğleden önce mağaraya girmeleri, yüce Allah'ın da onları gündüzün son saatlerinde uyandırmış olmasıdır. O bakımdan onların başkanları Yemlîha veya Mekselmînâ: Uyudüğümüz süreyi en iyi bilen Allah'dır, diye cevap verdi.

* * *

Yüce Allah'ın: **“Şimdi siz, birinizi bu gümüş paranız ile şehre gönderin...”** buyruğuna dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Paralarıyla Birilerini Göndermeleri:

İbn Abbas dedi ki: Onların ellerindeki paraları bahar mevsiminde doğan deve yavrusunun ayak tabanını andırıyordu. İbn Abbas'ın bu sözünü en-Nehhâs nakletmektedir.

İbn Kesir, Nâfi, İbn Âmir, el-Kisaî ve Âsım'dan rivâyetle Hafs, "(بوركتم)": Gümüş paranız ile" kelimesini "re" harfini esreli olarak okumuşlardır. Ebu Amr, Hamza ve Âsım'dan rivâyetle Ebu Bekir ise bu kelimeyi "ra" harfini sa-kin olarak okumuşlar ve ağırlığı dolayısıyla esreyi hazf etmişlerdir. Bu iki oku-yuş, iki ayrı söyleyiştir. ez-Zeccac ise bu kelimeyi "vav" harfini esreli, "ra" har-fini de sa-kin olarak okumuştur.

Onların aç olarak uyandıkları ve yiyecek almak üzere gönderdikleri kişi-nin Yemlîhâ olduğu da söylenmiştir ki, el-Ğaznevî'nin naklettiğine göre bu, yaşça en küçükleri idi. Şehir ise, Üfsus (Efes) şehridir. Tarsus olduğu da söy-lenmiştir. Bunun, cahiliye döneminde adı da Üfsus idi. İslam gelince oraya Tarsus adını vermişlerdir.

İbn Abbas dedi ki: Bunlarla birlikte kendi çağlarında bulunan kıralın res-mini taşıyan dirhemler vardı.

2. Alınmasını İstedikleri Yiyecek ve Dikkatli Davranma İstekleri:

Yüce Allah'ın: **"Baksın, hangi yemeği daha temiz bulursa..."** buyruğu-nu İbn Abbas, hangi hayvanın kesim itibariyle daha helal olduğuna baksın, diye açıklamıştır. Çünkü onların yaşadıkları şehrin ahalisi, bir put adına hayvanlarını kesiyorlardı. Aralarında imanlarını gizleyen bir topluluk vardı. İbn Abbas: Genel olarak şehir halkı mecusi idi, demektedir.

"Hangi yemeği daha temiz bulursa" ifadesinin, daha bir bereketli oldu-ğunu görürse anlamında olduğu da söylenmiştir. Yine denildiğine göre ar-kadaşları, gönderdikleri kimseye, kimse onları farketmesin diye iki ya da üç kişilik bir yiyecek diye zannedilecek, ancak pişirilmesi halinde de bir top-luluğa yetecek kadar bir miktar almasını istediler. Bundan dolayı alınan bu yiyeceğin pirinç olduğu söylenmiştir. Kuru üzüm olduğu, hurma olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Daha temiz" ifadesinin, daha hoş anlamında olduğu söylendiği gibi, da-ha ucuz anlamında kullanıldığı da söylenmiştir.

"Ondan size bir rızık" sizin için bir gıda **"getirsin, dikkatlice hareket et-sin."** Yani, şehre girişinde ve yiyeceği satın alışında gereken dikkati göster-sin **"ve sakın sizi kimseye farketmemesin"** kimseye durumunuzu haber vermesin. Şöyle de denilmiştir: Eğer o, farkedilecek olursa, hiç bir zaman di-ğer kardeşlerini içine düştüğü bu zor duruma düşürmesin.

"Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse, sizi ya taşlarlar..." ez-Zeccac dedi ki: Yani size taş atarlar, sizi taşa tutarlar. Ki, bu öldürme şekillerinin en kötüsü-dür. Bu ifade, size söver sayarlar, tahkir ederler diye de açıklanmış ise de,

birinci açıklama şekli daha sahihtir. Çünkü onların kıssaları ile ilgili daha önceden geçen açıklamalardan da anlaşıldığına göre onların öldürülmeleri isteniyordu. Taşa tutmak ise geçmiş dönemlerde, -yine bundan önce açıklandığı üzere- insanların dinlerine muhalefet etmenin bir cezası idi. Çünkü böyle bir cezalandırma, hepsinin ortaklaşa bu cezalandırmaya katılmaları açısından, bütün o din mensuplarını daha bir rahatlatıcı idi.

3. Vekâlet ve Sıhhati:

Aralarından birisinin gümüş para ile gönderilmesi, vekâlete ve vekâletin sıhhatine bir delildir. Ali b. Ebi Talib (r.a) da kardeşi Akil'i, Osman (r.a) nezdinde vekil tayin etmişti. Genel olarak vekâletin sıhhati hususunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Vekâlet, cahiliye döneminde de, İslâm geldikten sonra da bilinen bir uygulamadır. Nitekim, Abdurrahman b. Avf da, Umeyye b. Halef'i Mekke'de bulunan aile halkı ve diğer yakınları üzerine vekil bırakmıştı. Yani, onları korumalarını istemişti. Umeyye de o sırada müşrik idi. Buna karşılık Abdurrahman b. Avf da Umeyye'ye bu yaptıklarına misliyle bir mükâfat olmak üzere Medine'de bulunan yakınlarını korumayı tekeffül etmişti. Buhârî, Abdurrahman b. Avf'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Umeyye b. Halef ile Mekke'de bulunan aile halkım ve yakınlarımı (sâğhiye) koruması, benim de onun Medine'de bulunan yakınlarını korumam üzere bir belge düzenledik. Ben, adımı (Abdur)Rahman diye sözkonusu edince, o: Ben Rahman diye bir kimse tanımıyorum. Benimle cahiliye dönemindeki ismini zikrederek yazış, dedi. Ben de onunla Abdu Amr diye yazıştım... diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretti.⁽¹⁾

el-Esmaî dedi ki: “(صاغية الرجل); Kişinin aile halkı ve yakınları, kişiye meyleden, onun yanına gelen kimseler” demektir. Bu kelime, meyletmek anlamındaki; (صاغ يَصْغُو وَيَصْغَى) fiilinden alınmadır. Bir şeye meyleden veya onunla birlikte bulunan her şey hakkında bu fiil kullanılır. Bu açıklamalar onun “Kitabu'l-Efâl” adlı eserinden nakledilmiştir.

4. Vekâlet Akdinin Mahiyeti ve Delilleri:

Vekâlet, bir nâiblik akdidir. Şanı yüce Allah, bu akde duyulan ihtiyaç ve bu akid sayesinde bir takım maslahatlar gerçekleşeceğinden dolayı izin vermiştir. Çünkü herkesin bütün işlerini başkasının yardımı olmadan veya rahatlıkla kendiliğinden yerine getirme imkânı bulunmaz. O bakımdan kişi bu işleri için kendisini rahatlatacak kimseleri vekil tayin eder.

(1) Buhârî, Vekâlet 2

İlim adamlarımız, vekâletin sıhhatine Kitab-ı Kerimden bir takım âyetleri delil göstermişlerdir. Bu âyetlerden birisi, açıklamakta olduğumuz âyet-i kerime ile, yüce Allah'ın: "...*Onu (zekâtı) toplamakla görevlendirilenlere..*" (et-Tevbe, 9/60); "*Şu gömleğimi götürün de...*" (Yusuf, 12/93) buyruklarını delil göstermişlerdir. Sünnet-i seniyyeden buna delil teşkil edecek hadisler pek çoktur. Bunlardan birisi Urve el-Bârikî yoluyla rivâyet edilen hadistir ki, bu hadis daha önceden el-En'âm Sûresi tefsirinin sonlarında (6/164. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Câbir b. Abdullah rivâyetle dedi ki: Hayber'e çıkmak istedim. Rasûlullah (sav)'ın yanına varıp ona şöyle dedim: Ben, Hayber'e çıkmak istiyorum. Bana şöyle dedi: "Benim oradaki vekilimin yanına varırsan, sen ondan onbeş vesk (hurma) al. Senden buna dair (bu tahsilatı yapabilme yetkisine sahip olduğuna dair) bir alâmet isteyecek olursa, sen de elini onun gırtlığının üzerine koy!" Bu hadisi de Ebu Dâvûd rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

Bu anlamdaki hadisler pek çoktur. Diğer taraftan ümmetin bu akdın caiz oluşu üzerinde icmâ' etmesi de yeterli bir delildir.

5. Vekâletin Caiz Olduğu Alanlar:

Vekâlet, niyâbeten (vekâlet yoluyla) yerine getirilmesi caiz olan bütün haklarda caizdir. O bakımdan gasıp (gasbettiği mal hususunda) birisine vekâlet verecek olsa bu caiz olmaz. Kendisi vekil durumunda olur. Çünkü yapılması haram olan bütün işlerde de vekâlet caiz olmaz.

6. Mazereti Olanlarla Olmayanların Vekil Tayin Etmesi:

Bu âyet-i kerimede oldukça güzel bir müjde vardır. O da şudur: Onların aralarından birisini vekil tayin etmeleri, kendilerine bir zarar gelir korkusuyla herhangi bir kimsenin varlıklarını farketmesi korkusu dolayısıyla takiye ile birlikte sözkonusu olmuştu.

Mazeret sahibi olan kimselerin, başkalarını vekil tayin etmelerinin caiz olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Mazereti bulunmayan kimsenin başkasını vekil tayin etmesine gelince, cumhur böyle bir vekâletin caiz olacağını kabul etmiştir. Ebu Hanife ve Suhnun ise caiz değildir, demişlerdir. İbnü'l-Arabî der ki: Suhnun, bu görüşünü Esed b. el-Furat'tan almış ve hakimliği döneminde buna göre hüküm vermiş gibi görünüyor. O, belki de bunu zulüm ve zorba kimselere karşı, onlardaki hakları almak ve onları zelil etmek için yapıyordu ki, bu da hakkın kendisidir. Çünkü vekâlet bir yardım ve destek-

(1) *Ebû Dâvûd*, Akdiye 30.

tir. Batıl ehli kimselere ise yardım ve destek olunmaz.

Derim ki: Bu, güzel bir açıklamadır. Din ve fazilet sahibi olan kimseler, fiilen hazır bulunsalar ve o işlerini görebilecek sağlığa sahip olsalar dahi başkalarını vekil tayin edebilirler. Hazır bulunan ve sağlıklı olan kimsenin başkasını vekil tayin etmesinin caiz ve sahih oluşunun delili, Buhârî, Müslim ve başkalarının, Ebu Hureyre'den naklettikleri şu rivâyettir: Ebu Hureyre dedi ki: Bir kimsenin Peygamber (sav)'da belli yaşta bir deve alacağı vardı. Hz. Peygamberin yanına gelerek bu devesini ödemesini istedi. Hz. Peygamber de: "Bunun istediği hakkını veriniz" diye buyurdu. Onun hakkı olan yaştaki deveyi aramakla birlikte bulamadılar. Ancak, yaşça ondan daha büyük deve bulabildiler. Hz. Peygamber yine: "Onu veriniz" diye buyurdu. Ada'n şöyle dedi: Sen, bana hakkımı tas tamam verdin. Allah da sana tastamam ihsan etsin, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki, sizin en hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir."⁽¹⁾ Lafız Buhârî'ye aittir.

İşte bu hadis, sahih olmakla birlikte ayrıca hazır bulunan ve bedenen sağlıklı bir kimsenin başkasını vekil tayin etmesinin caiz olduğuna delildir. Çünkü Peygamber (sav) ashabına, kendisine vekâleten borcu olan yaştaki deveyi vermelerini emretmişti. İşte bu, onun bu konuda onlara verdiği bir vekalettir. Peygamber (sav) hasta da değildi, yolculukta da bulunmuyordu. Bu ise, Ebu Hanife ile Suhnun'un: Hazır bulunan ve bedenen sağlıklı olan bir kimsenin, ondan davacı olan kişinin rızası müstesnâ başkasını vekil tayin etmesi caiz değildir, şeklindeki görüşlerini reddetmektedir. Çünkü bu hadis, onların bu konudaki görüşlerine muhaliftir.*

7. Âyet, Ortaklığın da Caiz Oluşuna Delildir:

İbn Huveyzimendad der ki: Bu âyet-i kerime, ortaklığın caiz olduğu hükmünü de ihtiva etmektedir. Çünkü (sözü edilen) gümüş para, hepsine ait idi. Aynı şekilde âyet, vekâletin caiz olduğu hükmünü de ihtiva eder. Çünkü onlar aralarından birisini göndermiş ve yiyecek satın almak üzere onu vekil tayin etmişlerdi. Arkadaşların birlikte yemek yemeleri ve yiyeceklerini birlikte karıştırmalarının caiz olduğu hükmünü de ihtiva eder. Biri diğerinden daha çok yese bile. Daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/220. âyet, 6. başlıkta) geçtiği üzere yüce Allah'ın: "*Şâyet onlarla bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir*" (el-Bakara, 2/220) buyruğu da buna benzemektedir. Bundan dolayı bizim mezhebimize mensup ilim adamları, kendisine sadaka verilen ve bunu zengine ait bir yiyeceğe karıştırıp onunla birlikte yiyen bir

(1) *Buhârî*, Vekâlet 5, İstikrâz 6, 7; *Müsned*, II, 377, 393, 431. Ayrıca bk. *Müslim*, Mîsâkat 118-122.

yoksulun bu davranışının caiz olduğunu söylemişlerdir. Yine mezhebimiz alimleri, mudaraba yapan ortağın, kendisine ait yemeği başkasının yemeğine karıştırıp o kimseyle birlikte yemesinin caiz olduğunu da söylemişlerdir. Rasûlullah (sav) da kendisine kurbanlık almak üzere ahabdan birisini vekil tayin etmiş bulunmaktadır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Âyet-i kerimede buna dair bir delil yoktur. Çünkü onlardan her bir kişinin, gönderdikleri şahsa başlı başına para vermiş olması ihtimali de vardır. O takdirde o kişinin alışverişinde ortaklık söz konusu olmaz. Yine bu konuda ancak şu iki hadis dayanak teşkil etmektedir: Bunlardan birisine göre İbn Ömer, kuru hurma yiyen bir topluluğun yanından geçmiş ve şöyle demiştir: Rasûlullah (sav), bir kimsenin hurmaları ikişer ikişer yemesini, kardeşinin kendisine izin vermesi hali müstesnâ nehyetmiştir.⁽¹⁾ Diğeri ise, Ebu Ubeyde'nin komutanlığındaki el-Habat seriyesine dair hadis-i şeriftir.⁽²⁾

Ancak bu, konuya delaleti bakımından birincisinden daha geridedir. Zira, Ebu Ubeyde'nin o gazvede kendilerine gıda teşkil edecek şeyleri asgari ölçüde yetecek kadar verme ve onları bunun için bir araya toplamama ihtimali de vardır.

Derim ki: Bu görüşün aksine, Kitab-ı Kerimden delil teşkil eden buyruklar arasında yüce Allah'ın: “*Şâyet onlarla bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir*” (el-Bakara, 2/220) buyruğu ile; “*Sizin için topluca veya ayrı ayrı yemenizde de bir vebal yoktur*” (en-Nur, 24/61) buyrukları da vardır. Yüce Allah'ın izniyle ileride açıklaması gelecektir.

وَكَذَلِكَ أَغَثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ
لَارِيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرُهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ
بُنْيَانًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ۖ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ
عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾

(1) *Buhârî*, Mezâlim 14, Et'ime 44; *Müslim*, Eşribe 150; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 43; *Tirmizî*, Et'ime 16; *Dârimî*, Et'ime 25; *Müsned*, II, 7, 46, 81, 103.

(2) el-Habat Gazvesi ile ilgili rivâyetler için bk.: *Buhârî*, Zebâih 12, Meğâzi 65; *Müslim*, Sayd 17-21; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 46; *Müsned*, III, 311.

21. Böylece bulunmalarını sağladık ki, Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu ve kıyametin kopacağında asla şüphe bulunmadığını bilsinler. Hani onlar kendi meselelerini aralarında tartışıyorlardı. Bunun üzerine: "Üzerlerine bir bina yapın" demişlerdi. Rabpleri onları daha iyi bilendir. Onların işine galip gelen kimseler ise: "Mutlaka biz, yanlarında bir mescid edineceğiz" dediler.

"Böylece bulunmalarını sağladık." Yani, başkalarını onlara muttali kıldık ve onları açığa çıkardık.

"(أَغْنَيْنَا): Bulunmalarını sağladık" fiili, **"(عُثِرَ): Buldu"** fiilinin hemze ile müteaddi olmuş (geçişli yapılmış) şeklidir. Aslında bu, ayağın tökezlenmesi hakkında kullanılır.

"Ki, Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu... bilsinler" buyruğunda Kehf ashabının dönemlerinde uyandırıldığı müslüman ümmet kastedilmektedir. Çünkü Dakyanus ölmüş, aradan birkaç nesil geçmiş, o sırada da o ülkeye salih bir kimse hükümdar olmuştu. O bakımdan, bu ülke ahalisi öldükten sonra haşredilmek ve kabirlerden cesetlerin dirtilmesi hususunda ihtilâfa düşmüşlerdi. Bu konuda bazıları şüphe ve tereddüde düşmüş, böyle bir dirilişi uzak bir ihtimal görmüş ve: Ancak ruhlar haşredilir. Cesedi de toprak yer, demeye koyulmuşlardı. Başka bir kesim ise, ruh da ceset de hep birlikte dirtililir, demişlerdi. Bu hükümdara, kabul edilmesi zor bir mesele haline geldi, şaşırıp kaldı, bu hususu diğer insanlara nasıl açıklayabileceğini bilemez oldu. Sonunda kıldan elbiseler giyip küller üzerinde oturmaya başlamış, bu hususa dair delil ve açıklama için yüce Allah'a niyaza koyulmuştu. Yüce Allah da sonunda Kehf ashabının bulunmasını sağlamıştı.

Denildiğine göre Kehf ashabı, aralarından birisini kendilerine yiyecek getirmek üzere şehire gönderdiklerinde hem kişi olarak, hem de aradan geçen uzun zaman dolayısı ile elindeki paralar, şehir halkı tarafından tanınmamış ve garip karşılanmıştı. O bakımdan bu kişi hükümdarın huzuruna çıkartıldı. Hükümdar, salih bir zat idi. O da, beraberindekiler de iman etmişlerdi. Bu kimseyi görünce: Bu, hükümdar Dakyanus döneminde şehirlerinden çıkan delikanlılardan birisi olabilir. Ben de yüce Allah'a onları bana göstermesi için dua edip duruyordum, dedi. Bu gence durumunu sordu, o da ona durumunu anlattı. Hükümdar bu işe çok sevindi ve şöyle (çevresindekilere) dedi: Allah size (böylece) bir belge göndermiş olabilir. Haydi bununla mağaraya doğru gidelim. Şehir halkı ile birlikte onların yanlarına gitmek üzere bineklerine bindiler. Mağaraya yaklaştıklarında Yemliha: Sizden korkmamaları için onların yanına ben gireceğim, dedi. O da yanlarına girip durumu arkadaşları-

na haber verdi ve bu gelen topluluğun İslâm ümmeti olduğunu onlara söyledi. Rivâyet edildiğine göre onlar bu işe çok sevindiler, hükümdarın yanına çıktılar, onu tazim ettiler, o da onları tazim etti. Sonra da mağaralarına geri döndüler.

Rivâyetlerin çoğunluğu, Yemliha'nın durumu onlara haber vermesi ile birlikte -ileride geleceği üzere- gerçek anlamıyla öldüklerini bildirmektedir. Cesetlerin diriltilmesi hususunda şüphe içerisinde bulunanlar da bu konuda kesin bir kanaate sahip olmuş oldular. Yüce Allah'ın: **"Bulunmalarını sağladık ki, Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu... bilsinler"** buyruğunun anlamı da işte budur. Yani, hükümdar ve onun yönetimi altındakiler, kıyametin de hak olduğunu, öldükten sonra dirilmenin de hak olduğunu bilsinler diye...

"Hani onlar kendi meselelerini aralarında tartışıyorlardı." Onlar bu tek kişiyi, Ashab-ı Kehf'in haberlerinin doğruluğuna delil kabul ettiler ve yanlarına girmekten çekindiler. Bunun üzerine hükümdar: Bunların üzerine bir bina yapın, dedi. Genç delikanlıların dini üzere olan kimseler de: Onların yanında bir mescid edinin, dediler.

Rivâyet edildiğine göre kâfir bir kesim: Biz buraya ya bir kilise yahut misafirhane bina edelim, demişler. Ancak müslümanlar onlara engel olarak: Hayır, biz onların yanında bir mescid edineceğiz, demişlerdi.

Yine rivâyet edildiğine göre; bazıları mağarayı üzerlerine kapatmak ve mağarada onları görünmeyecek bir halde bırakmak istemişlerdi. Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre yüce Allah ise o sırada onların izlerinin görülmesini engellemiş ve görülmelerini engelleyecek şekilde onları perdelemişti. İşte onlara bir alamet olmak üzere üzerlerine bir bina yapmaya iten sebep de budur.

Yine denildiğine göre hükümdar, altından bir sanduka içerisinde onları defnetmek istedi. Rüyada onlardan birisini gördü, kendisine şöyle dedi: Sen bizi altın bir sanduka içerisine koymak istiyorsun. Böyle bir işi yapma. Biz, topraktan yaratıldık ve ona döneceğiz. Bizi halimize bırak.

Kabirler Üzerinde Mescid Edinmek, Kabirlerde Namaz Kılmak, Kabirlerde Bina Yapmak ve Benzeri Fiiller:

Burada kimileri yasak, kimileri caiz bir takım meseleler sözkonusudur. Kabirler üzerinde mescid yapmak, kabristanda namaz kılmak, kabirlerin üzerinde bina yapmak ve buna benzer sünnetin sözkonusu ettiği bir takım hususlar yasaktır, caiz değildir. Çünkü Ebu Dâvûd ve Tirmizî'nin rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Rasulullah (sav) kabri ziyaret eden kadınları, kabirler üzerinde mescid yapan ve kandil yakanları lanetlemiştir. Tirmizî dedi

ki: Bu konuda Ebu Hureyre ve Âişe'den de rivâyetler gelmiştir. İbn Abbas'ın rivâyet ettiği hadis de hasendir.⁽¹⁾

Buhârî ile Müslim de, Hz. Âişe'den rivâyet ettiklerine göre, Um Habibe ile Um Seleme, Habeşistan'da gördükleri ve içinde bir takım tasvirler bulunan bir kiliseden Rasulullah (sav)'a söz ettiler. Rasulullah (sav) da şöyle buyurdu: "O kimseler arasında salih bir kişi bulunup da bu salih kişi öldü mü, hemen onun kabri üzerine bir mescid inşa eder ve orada bu suretleri yapıverirlerdi. Bunlar, kıyamet gününde yüce Allah huzurunda mahlukatın en kötüleridirler." Lafız Müslim'e aittir.⁽²⁾

İlim adamlarımız derler ki: İşte bu müslümanlara, Peygamberlerin ve ilim adamlarının kabirlerini mescide çevirmelerini haram kılmaktadır. Hadis İmamları, Ebu Mersed el-Ğanevî'den şöyle dediğini rivâyet ederler: Ben, Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kabirlere doğru namaz kılmanız ve kabirler üzerinde oturmamınız." Bu hadisin lafzı da Müslim'e aittir.⁽³⁾

Yani, kabirleri yöneldiğiniz bir kıble edinerek, onlar üzerinde veya onlara doğru -yahudiler ve hristiyanların yaptıkları gibi- namaz kılmanız. Çünkü bu, o kabirlerde bulunan kimselere ibadet etmeye götürür. Nitekim putlara ibadete sebep de bu olmuştu. Peygamber (sav) benzeri bir durumdan sakındırmakta ve buna götüren yolları kapatarak şöyle buyurmaktadır: "Peygamberlerinin ve aralarındaki salih kimselerin kabirlerini mescid edinen bir kavme Allah'ın gazabı çok şiddetlidir."⁽⁴⁾

Buhârî ile Müslim, Hz. Âişe ile Abdullah b. Abbas'dan şöyle dediğini rivâyet ederler: Rasulullah (sav) hastalanınca kendisine ait bir örtüyü yüzünün üzerine koymaya başladı. Örtü yüzünün üzerinde iken nefes almada güçlük çekince, onu yüzünden açtı ve bu haliyle şöyle buyurdu: "Allah'ın laneti yahudilerle hristiyanlar üzerine olsun. Çünkü onlar peygamberlerinin kabirlerini mescid edindiler." Hz. Peygamber bununla, onların yaptıklarını yapmaktan sakındırıyordu.⁽⁵⁾

Müslim de, Hz. Cabir'den şöyle dediğini rivâyet eder: Rasulullah (sav) Kabrin alçı ile sıvanmasını, üzerine oturulmasını ve üzerine bina yapılmasını ya-

(1) *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 78; *Tirmizî*, Salât 121; *Nesâî*, Cenâiz 104; *Müsned*, I, 229, 287, 324, 337

(2) *Buhârî*, Salât 48, 54, Cenâiz 71, Menâkıbu'l-Ensâr 37; *Müslim*, Mesâcid 16; *Nesâî*, Mesâcid 13; *Müsned*, VI, 51

(3) *Müslim*, Cenâiz 97, 98; *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 73; *Tirmizî*, Cenâiz 57; *Nesâî*, Kible 11; *Müsned*, IV, 135.

(4) *Muvatta*, Kasrı's-Sala 85; *Müsned*, II, 246 (kısmen).

(5) *Buhârî*, Cenâiz 62, 96, Enbiyâ 50, Meğâzî 83; *Müslim*, Mesâcid 19-22; *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 72; *Nesâî*, Mesâcid 13, Cenâiz 106; *Dârimî*, Salât 120; *Muvatta*, Medine 17; *Müsned*, I, 218, II, 284, 285... VI, 34, 80, 121, 146...

sakladı.⁽¹⁾ Bu hadisi ayrıca Ebu Dâvûd ve Tirmizî de Hz. Cabir'den rivâyet etmişlerdir. O dedi ki: Rasulullah (sav), kabirlerin alçı ile sıvanmasını, kabirlerinin üzerine yazı yazılmasını, üzerlerine bina yapılmasını ve üzerlerinden geçerek çiğnenmelerini yasakladı. Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽²⁾

Sahih (i Müslim) de, Ebu'l-Heyyâc el-Esedî'den şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Ali b. Ebi Talib bana şöyle dedi: Rasulullah (sav)'ın beni gerçekleştirmek üzere gönderdiği bir işe ben de seni göndereyim mi: Ne kadar heykel görürsen, mutlaka onu dümdüz edecek, tanınmaz bir hale getireceksin, ne kadar yükseltilmiş kabir görürsen, mutlaka onu dümdüz edeceksin -Bir rivâyette de: Ne kadar suret görürsen mutlaka onu da dümdüz edecek, tanınmaz hale getireceksin- denilmektedir. Bu hadisi Ebu Dâvûd ve Tirmizî de rivâyet etmiştir.⁽³⁾

İlim adamlarımız derler ki: Bu hadisin zahiri kabirlerin nisbeten tümsekleştirilmesini, yükseltilmesini men etmekte ve alçak olmasını gerektirmektedir. Kimi ilim adamı da bu görüşü benimsemiştir.

Ancak cumhur, ortadan kaldırılması emrolunan bu yükseltmenin, deve hörgücünü andıran bir tepe görünümünden daha fazla olanı hakkındadır. Kabrin, kendisi vasıtası ile tanınmasını ve saygı duyulmasını sağlayacak bir tümseklikte olması gerekir. -Malik'in, Muvatta'da zikrettiğine göre-, Peygamberimiz Muhammed (sav)'ın ve iki arkadaşının (Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in) -Allah onlardan razı olsun- kabirleri de bu şekildedir.⁽⁴⁾ Dârakutnî'nin, İbn Abbas yoluyla rivâyetine göre, babamız Adem (a.s)'ın kabri de bu şekildedir.⁽⁵⁾

Cahiliye döneminde ölüyü tazim ve yüceltmek kastıyla kabrin üzerinde gereğinden fazla binanın yükseltilmesine gelince, bu şekildeki bir bina yıkılır ve ortadan kaldırılır. Çünkü böyle bir iş, âhiretin ilk konağında dünyevi zinetin kullanılması ve kabirleri tazim edip onlara ibadet eden kimselere benzemek söz konusudur.

İşte bu hususlar ve bu konudaki nehyin zahiri dolayısı ile, bu gibi işlerin haram olduğunun söylenmesi gerekir.

(1) *Müslim*, Cenâiz 94; *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 72; *Tirmizî*, Cenâiz 58; *Nesâî*, Cenâiz 96-98; *İbn Mâce*, Cenâiz 43; *Müsned*, III, 295; VI, 299 (*Um Seleme'den*), III, 332 ile 399 (kısmen)

(2) *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 72; *Tirmizî*, Cenâiz 58; *Nesâî*, Cenâiz 96.

(3) *Müslim*, Cenâiz 93; *Ebü Dâvûd*, Cenâiz 68; *Tirmizî*, Cenâiz 56; *Nesâî*, Cenâiz 99; *Müsned*, I, 96, 129, 145

(4) *Muvatta'da* böyle bir rivâyet tesbit edemedik. Ancak *Buhârî*, Cenâiz 96'da: Süfyan et-Temmâr'ın Peygamber (sav)'ın kabrini -deve hörgücü gibi- tümsekleştirilmiş gördüğüne dair ifadeleri yer almaktadır.

(5) *Dârakutnî*, II, 70.

Kabrin, deve hörgücü gibi tümsekleştirilmesine (tesnime) gelince bu, bir karış kadar yükseltilmesi demek olup devenin hörgücü (senâm)'den alınmış bir kelimedir. Kabrin üzerindeki toprakları rüzgârın savurmaması için üzerine su serpilir. Şafiî, kabrin çamur ile sıvanmasında bir sakınca yoktur. Ebu Hanife de şöyle demektedir: Kabir, alçı ile de çamur ile de sıvanmaz ve üzerinde düşecek şekilde bina da yükseltilmez. Bununla bir miktar -bir alamet olmak üzere- taşların konulmasında bir mahzur yoktur. Çünkü Ebu Bekir el-Eslem rivâyetle şöyle demiştir: Bize Müsedded anlattı, bize Nuh b. Durâc anlattı o, Cafer b. Muhammed'den naklen dedi ki: Rasulullah (sav)'ın kızı Fatıma, Hamza b. Abdulmuttalib'in kabrini her cuma günü ziyaret eder. Onun kabrine alamet olmak üzere bir taş parçası koymuştu. Buñu da Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) zikretmiştir.⁽¹⁾

Tabutta Defin ve Kabir:

Bu buyruğun işaret ettiğı caiz meselelerden birisi de tabutla defin meselesidir. Bu, özellikle gevşek arazide caizdir. Rivâyete göre Danyal (a.s) taştan bir tabut içerisinde imiş. Yusuf (a.s) da kendisi için camdan bir tabut yapılmasını ve kendisine ibadet olunur korkusu ile de bir kuyuya atılmasını vasiyet etmiş ve böylece Musa -Allah'ın salat ve selamı hepsine olsun- dönemine kadar kalmıştır. Hz. Musa'ya, onun tabutunu oldukça yaşlı bir kadın göstermiş, o da o tabutu kaldırıp İshak (a.s)'ın bulunduğu hazireye koymuştu. Sahih'de, Sa'd b. Ebi Vakkas'dan nakledildiğine göre o, ölümüyle sonuçlanan hastalığında şöyle demiş: Bana da tıpkı Rasulullah (sav)'a yapıldığı gibi lahid açınız ve üzerime kerpiçleri dikine yerleştiriniz.⁽²⁾

Lahid önce yerin yarılması, sonra da eğer yer sert ise yarığın kible tarafından bir başka kabrin kazılarak ölünün oraya yerleştirilmesine, üzerinin de kerpiç ile kapatılmasına denir. Bize göre bu, kabri (dikey) yarık şeklinde açmaktan daha faziletlidir. Çünkü yüce Allah'ın Rasulüne seçtiğı şekil budur. Ebu Hanife de bu görüşü kabul etmiş ve sünnet olan lahid şeklinde kabri açmaktır, demiştir. Şafiî ise sünnet olan, kabri yeri yarararak açmaktır, demiştir.

Lahid şeklindeki kabirde kireç kullanılması mekruhtur. Şafiî ise kireç kullanmakta bir mahzur yoktur, çünkü o da bir çeşit taştır, demiştir. Ebu Hanife ve arkadaşları ise bunu mekruh görürler. Çünkü kireç, yapılan binayı sağlamlaştırmak için kullanılır. Kabir ve içindekiler ise çürümeye mahkûmdur, ona sağlamlık uygun düşmez. Buna göre, taş ile kireç arasında bir fark kalmamaktadır. Bir diğer görüşe göre kireç, ateşin bir izini taşır. O bakımdan

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid*, III, 234.

(2) *Müslim*, Cenâiz 90; *Nesâi*, Cenâiz 85; *İbn Mâce*, Cenâiz 39; *Müsned*, I, 169, 173, 184.

-tefe'ül yoluyla- mekruh kabul edilir. Bu görüşe göre taş ile kireç arasında fark görülmektedir.

Fakihler şöyle demektedir: Kerpiç ve kamış kullanmak müstehaptır. Çünkü rivâyete göre Peygamber (sav)'ın kabri üzerine bir demet kamış konulmuştur. Büyük ilim adamı İmam Ebu Bekr Muhammed b. el-Fadl el-Hanefi -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- den nakledildiğine göre o, kendi bölgelerinde yerin gevşekliği dolayısıyla tabut kullanmanın caiz olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: Demirden dahi tabut kullanılacak olursa bunda bile bir mahzur yoktur. Ancak, onun iç tarafına toprak serilmeli ve ölü tarafından üst kesimi çamurla sıvanmalı, ince kerpiçler de ölünün sağ ve soluna yerleştirilmiştir ki, böylelikle bu lahid konumuna gelsin.

Derim ki: Peygamber (sav)'ın kabrine kadife parçasının yerleştirilmesi de bu kabildendir. Çünkü Medine toprağı hem su sızdırır, hem de tuzlu (kıraç) bir arazidir. (Hz. Peygamber'in azadlısı) Şukran dedi ki: Allah adına yemin ederim ki, kabirde Rasulullah (sav)'ın altına kadife parçasını yerleştiren benim. Ebu İsa et-Tirmizî dedi ki: Şukran'ın bu hadisi hasen, garip bir hadistir.⁽¹⁾

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ
كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ
رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا
مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾

22. "Sayıları üçtür, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. "Beştir, altıncıları köpekleridir" de diyecekler. Bu, gaybı taşlamaktır. "Yedidir, sekizincileri köpekleridir" diyecekler. De ki: "Rabbim, onların sayısını en iyi bilendir. Onları pek az kimseden başkası bilemez." O halde bunlar hakkında zahir olan şeyden başkası ile mücadele etme! Bunlara dair onlardan kimseye birşey sorma!

(1) Tirmizî, Cenâiz 55. Ancak bu manada gelen başka rivâyetler de vardır. Bk. Müslim, Cenâiz 91; Tirmizî, Cenâiz 55; Nesâî, Cenâiz 88; Müsned, I, 228, 355.

“Sayıları üçtür, dördüncüleri köpekleridir, diyecekler” buyruğundaki; **“diyecekler”** kelimesindeki zamir ile Tevrat sahipleriyle Muhammed (sav)’ın çağdaşları kastedilmektedir. Çünkü onlar, âyet-i kerimede belirtilen bu şekilde Ashab-ı Kehf’in sayısı hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdi.

Bununla, hristiyanların kastedildiği de söylenmiştir. Bir grup hristiyan, Necran’dan, Peygamber (sav)’ın huzuruna gelmişlerdi. O sırada Ashab-ı Kehf sözü konusu edildi. Hristiyanların Yakubiye kolu, bunlar üç kişiydiler, dördüncüleri de köpekleri idi, dedi. Nasturiler, beş idiler, altıncıları da köpekleri idi, dediler. Müslümanlar da: Yedi kişi idiler, sekizincileri de köpekleri idi, dediler.

Bu buyruğun müşriklere, Peygamber (sav)’a Kehf ashabına dair soru sormalarını emreden yahudilerin durumunu haber verdiği de söylenmiştir.

Yüce Allah’ın: **“Sekizincileri de köpekleridir”** anlamındaki buyruğun başına gelen “vav” harfi, nahivcilere göre sayılarına dair verilen haberin sonuna gelmiş bir atıf “vav”ıdır ki, bu da onların durumunu açıklamak ve bu sayının haklarında söylenen nihai sayı olduğuna delâlet etmek içindir. Eğer bu “vav” kullanılmayacak olsaydı bile yine ifade doğru olurdu. Aralarında İbn Haleveyh’in de bulunduğu bir kesim ise bu vav’ın “vav-ı semaniye (sekiz vavı)” olduğunu da söylemişlerdir.

es-Sa’lebî’nin, Ebu Bekir b. Ayyaş’dan naklettiğine göre Kureyşliler, sayı sayarken altı, yedi ve sekiz der ve böylelikle sekizin başına “vav” harfini getirirlerdi. el-Kaffâl de buna yakın bir görüş naklederek şöyle demektedir: Bazıları Araplara göre sayının son noktası yedidir. Eğer yediden fazla sayıya gerek duyulacak olursa, başına bir vav getirilmek suretiyle yeni bir haber cümlesine geçilir. Yüce Allah’ın: *“Tevbe edenler, ibadet edenler ...ve kötülüklerden vazgeçirmeye çalışanlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlardır”* (et-Tevbe, 9/112) buyruğu da bu türdendir. Yine buna cennetin kapılarını söz konusu ettiği âyet-i kerimede: *“Nihâyet onlar oraya geleceklerinde kapıları açılacak”* (ez-Zümer, 39/71) buyruğunda “vav”sız iken, cennetten söz edince ise: *“Ve kapıları açılacağında”* (ez-Zümer, 39/73) diye “vav” getirilmiştir. Bir başka yerde de: *“Sizden hayırlı olmak üzere Allah’a teslim olan... hanımlar”* diye buyurduktan sonra, “vav” ile *“ve bakireler”* (et-Tâhrim, 66/5) diye buyurmaktadır.

O halde; şimdi bize göre on nasıl tam ve nihai bir sayı ise, onlarda da o zaman yedi öylece saymanın bir nihâyeti kabul ediliyordu.

el-Kuşeyri Ebu Nasr da şöyle demektedir: Böyle bir iddia, bir delile dayanılarak ileri sürülmüş değildir. Onlara göre yedinin nihai bir sayı olduğu nereden çıkmaktadır? Diğer taraftan yüce Allah’ın: *“O Allah’dır ki, O’ndan*

başka hiç bir ilah yoktur. Melik'tir, Kuddûs'dür, Selam'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Aziz'dir, Cebbar'dır, Mütekebbir'dir" (el-Haşr, 59/23) buyruğu ile bu iddia nakzedilmekte (çürütülmekte) dir. Çünkü görüldüğü gibi burada sekizinci ismin başına vav getirilmiş değildir.

Kehf ashâbının yedi kişi olduğunu ileri sürenlerden bir topluluk da şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın: **"Yedidir, sekizincileri köpekleridir"** buyruğunda "vav" harfinin getirilmesi, bu sayının onların durumunu bildiren gerçek sayı olduğuna dikkat çekmek ve kitap ehlinin bu hususta ileri sürdüğü sayılardan farklı olduğunu belirtmek içindir. Bundan dolayı yüce Allah bundan önceki iki sayı ile ilgili olarak, **"bu gaybı taşlamaktır"** diye buyurduğu halde, üçüncü sayıdan sonra bunu söz konusu etmemekte ve bu sayı hakkında her hangi bir tenkitte bulunmamaktadır. Bununla yüce Allah, Peygamber'ine, onlar yedi kişi idiler, sekizincileri de köpekleridir, demiş gibidir.

Recm (taşlamak) ise, zanna dayalı olarak söz söylemektir. Zan ve tahmin yoluyla söylenen her bir şey hakkında; *(رَجْمٌ فِيهِ وَمَرْجُومٌ وَمُرْجَمٌ)*: Bu hususta tahmini kanaat belirtti, o tahmine dayalı olarak ileri sürülmüştür..." denilir. Nitekim şair de şöyle demektedir:

وما الحرب إلا ما علمتم وذقتم وما هو عنها بالحديث المرجم

"Savaş, ancak sizin bildiğiniz ve tattığınız gibidir.

Yoksa onun hakkında zanna dayalı olarak söylenen sözler gibi değildir."

Derim ki: el-Maverdî ile el-Ğaznevî şunu naklederler: İbn Cüreyc ile Muhammed b. İshak dediler ki: Kehf ashâbı sekiz kişi idiler. Onlar, yüce Allah'ın: **"Sekizincileri köpekleridir"** buyruğunu, köpeklerinin sahibi olan kişidir, diye yorumlamışlardır. Bu da nahivcilerin "vav" ile ilgili kanaatlerini ve bu "vav"ın onların dedikleri türden bir "vav" olduğu görüşünü güçlendirmektedir. el-Kuşeyrî ise şöyle demektedir: Yüce Allah: **"Dördüncüleri ile altıncıları"** buyruğunda "vav"ı kullanmamıştır. Eğer durum bunun aksine olsaydı kullanılması caiz olurdu. Böyle bir "vav"ın hikmet ve illetini araştırmaya koyulmak, uzak bir ihtimal ve bir tekellüftür. Bu da yüce Allah'ın bir başka yerdeki: *"Biz, hiç bir kasabayı belli bir yazısı olmaksızın helâk etmedik"* (el-Hicr, 15/14) buyruğu ile, bir başka yerdeki: *"Biz, uyarıcılar olmaksızın hiç bir ülkeyi helâk etmiş değiliz... hatırlatmadır"* (eş-Şuarâ, 26/209) buyruklarına benzemektedir.

"De ki: Rabbim onların sayısını en iyi bilendir" âyet-i kerimesinde yüce Allah, Peygamberine, onların sayısı hakkındaki bilgiyi Allah'a havale etme-

sini emretmekte, sonra da insanlar arasından bunu bilen pek az sayıda kimse olduğunu bildirmektedir. Bundan maksat ise, Ata'nın görüşüne göre kitap ehlinin pek az bir topluluktur. İbn Abbas da şöyle derdi: İşte ben de bu az sayıdaki kimselerdenim. Onlar yedi kişi idiler, sekizincileri ise onların köpekleridir. Daha sonra İbn Abbas bu yedi kişinin isimlerini zikretti, köpeklerinin de adı Kıtmir olup, benekli bir köpek idi; kısa boylu köpeklerden daha yüksek, tarla köpeklerden de daha alçak boylu olduğunu da zikretmektedir.

Muhammed b. Said b. el-Müseyyeb ise o, bir Çin köpeği idi demiştir. Sahih ise onun, Zübeyrî olduğudur. Yine Muhammed b. Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Neysabûr'da -bu husus kendisi için mukadder olmayanlar müstesnâ- benden bu hadisi yazmadık hiç bir muhaddis kalmamıştır. Ebu Amr el-Hirî de bunu benden yazmıştır.

“O halde bunlar hakkında zahir olan şeyden başkası ile mücadele etme!” Yani, Ashab-ı Kehf hakkında ancak Bizim sana vahyettiğimiz ile mücadelede bulun ve tartış. Bu, onların sayılarına dair bilginin yüce Allah'a havale edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. **“Zahir olan şeyle mücadele”**nin, durum sizin söylediğiniz gibi değildir sözünü ve benzeri sözleri söylemek demek olduğu ve bu hususta farazi herhangi bir şeye ihtiyacın olmadığı anlamına geldiği de söylenmiştir.

Bu buyrukta yüce Allah'ın, onların sayısını hiç bir kimseye açıklamadığına dair delil vardır. Bundan dolayı yüce Allah: **“Zahir olan şeyden başkasıyla”** diye buyurmuştur. Bunun anlamı, geçip giden bir mücadele ve tartışmadır. Nitekim şair de bu kelimeyi bu anlamda kullanmıştır:

وتلك شكاةٌ ظاهرٌ عنك عارُها

“Bu ise, utancı senden uzaklaşıp gidecek bir şikâyet konusudur.”

Yüce Allah, bu âyet-i kerimede, Hz. Peygamber'e tartışmayı mübah kılmış değildir. **“Zahir olandan başkasıyla”** buyruğu kitap ehlinin onunla ne şekilde tartışmaları gerektiği konusunda bir istiaaredir. Onun onlara cevap verip kanaatlerini reddetmesine tartışma adı verilmiş, sonra da bu tartışma **“zahir olmak”** ile kayıtlandırılmıştır. Böylelikle yerilmiş tartışma ile gerçek tartışma arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Yüce Allah'ın: **“Bunlar hakkında”** buyruğundaki zamir, Ashab-ı Kehf'e aittir. **“Onlardan”** buyruğundaki zamir ise, Hz. Peygamber'e karşı çıkan kitap ehline aittir. Yüce Allah'ın: **“Bunlar hakkında... mücadele etme”** buyruğu ise, onların sayıları hakkında mücadele etme, demektir. “Sayıları” anlamındaki ke-

limenin hazıf edilmesi, ifadenin zahiri itibariyle buna zaten delâlet etmesinden dolaydır.

“Bunlara dair onlardan kimseye bir şey sorma” buyruğu ile ilgili olarak rivâyet edildiğine göre; Hz. Peygamber, (önce) onlar hakkında Necran hristiyanlarına soru sormuş ve bu sebepten dolayı da soru sorması ona yasaklanmıştır. Bu ilmi herhangi bir hususta, müslümanların kitap ehline başvurmalarının yasaklandığına delil olmaktadır.

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ
وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ أَن يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ
مِنْ هَٰذَا رَشْدًا ﴿٢٤﴾

23. Hiç bir şey hakkında sakın: “Ben bunu mutlaka yarın yapacağım” deme.

24. Meğer ki Allah dilemiş ola. Unuttuğün zaman Rabbini an ve: “Umulur ki Rabbim beni bundan doğruya daha yakın olana erdirir” de.

“Hiç bir şey hakkında sakın: Ben bunu mutlaka yarın yapacağım deme. Meğer ki Allah dilemiş ola” buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Geleceğe Dair Verilen Sözlerde “İnşaallah” Kaydını Koymak:

İlim adamları derler ki: Yüce Allah, Peygamberi, kâfirlerin, kendisine ruh, mağaraya çekilen gençler ve Zülkarneyn hakkında soru sormaları üzerine: Yarın sorularınızın cevabını size bildireceğim deyip bu hususta (inşaallah diyerek) istisnâ yapmaması dolayısıyla sitemde bulunmaktadır. Onbeş gün süre ile Hz. Peygamber’e vahiy gelmedi. Sonunda bu ona ağır gelmeye başladı, kâfirler de bundan dolayı asılsız dedikodular yaymaya koyuldular. Hz. Peygamber’e bu sûre sıkıntısını gidermek üzere nazil oldu. Bu âyet-i kerimede de, yarın ben şu şu işi yapacağım, şeklinde herhangi bir hususa dair işi Allah’ın meşîetine bağlamadan söz söylememesi emredilmektedir. Böylelikle verdiği haberi gerçekleştireceğini kesin olarak ifade etmemiş olur. Çünkü: Ben, bu işi yapacağım, dediği halde yapmayacak olursa, yalan söylemiş olur.

Ama ben bu işi Allah dilerse (inşaallah) yapacağım diyecek olursa, bu durumda haber verdiği şeyi muhakkak olarak gerçekleştireceğine dair söz vermemiş olur.

Yüce Allah'ın: “(لشيء): **Bir şey hakkında**” buyruğundaki “lâm” (فِي): ...de, da” konumundadır. Yahut da bu, “(لأجل شيء): Bir şey için” denilmiş gibi de olabilir.

2. Yeminde (İnşâallah diyerek) İstisnâ Yapmak:

İbn Atiyye der ki: İnsanlar, bu âyet-i kerime (tefsirin) de, yeminde istisnâya dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Âyet-i kerime ise yeminler hakkında değildir. Âyet, ancak yemin dışındaki sözlerde istisnâ yapmanın sünnetine dairdir. Yüce Allah'ın; “(إلا أن يشاء الله): **Meğer ki Allah dilemiş ola**” buyruğunda, zahiri ifadenin gerektirdiği ve i'caz (veciz söz söyleme) nin güzel kıldığı bir hafız de vardır ki, ifadenin takdiri; “(إلا أن تقول إلا أن يشاء الله): Meğer ki Allah dilemiş ola demedikçe” yahut da; “(إلا أن تقول إن شاء الله): Allah dilerse demen müstesnâ” takdirindedir. O halde âyet; Allah'ın dilemesini söz konusu etmedikçe... anlamındadır. Buna göre “**Allah'ın dilemesi müstesnâ** (inşaallah)” şeklinde söylenen sözler, yasak kılınmış sözlerden değildir.

Derim ki: İbn Atiyye'nin tercih edip beğendiği görüş el-Kisai, el-Ferra ve el-Ahfeş'in de görüşüdür. Basralılar: Bu; “(إلا بمشيئة الله): Allah'ın meşîeti ile olması müstesnâ” anlamındadır, derler. Buna göre bir kimse: Ben bu işi inşaallah yapacağım diyecek olursa anlamı, Allah'ın meşîetiyle yapacağım demek olur.

İbn Atiyye der ki: Bir kesim buradaki; “(إلا أن يشاء الله): **Meğer ki Allah dilemiş ola**” buyruğunun daha önce geçen; “(ولا تقولن): **Sakin ... deme**” buyruğundan istisnâdır. (İbn Atiyye devamla) der ki: Bu, Taberî'nin naklettiği ve reddolunan bir görüştür. Bu, o kadar yanlış ve tutarsızdır ki, bunun nakledilmemesi gerekirdi.

Yeminde istisnâ ve bunun hükmüne dair açıklamalar ise daha önceden el-Maide Sûresi'nde (5/89. âyet, 16. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

* * *

“**Unuttuğun zaman Rabbini an**” buyruğuna dair açıklanması gereken bir tek mesele vardır. O da; unutmaktan sonra hatırlama emrinin verilmesidir. Burada emrolunan hatırlama hakkında farklı görüşler vardır. Bunun, yüce Allah'ın: “**Umulur ki Rabbim beni bundan doğruya daha yakın olana erdi-**

rlr de” buyruğu olduğu söylenmiştir. Mufessir Muhammed el-Kûfi şöyle demektedir: İşte bunlar, verdiği sözünde istisnâ yapmayan herkesin lafızlarıyla söylemekle emrolunduğu buyruklardır ve bunlar, istisnâyı unutmanın keffâretidir.

Cumhur ise şöyle demektedir: Bu, böyle bir tahsis sözkonusu olmaksızın yapılması emrolunan bir duadır. Bunun, kişinin yemini eşnasında söylemeyi unuttuğu “inşaallah” sözü olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas’dan nakledildiğine göre bir kimse istisnâda bulunmayı unutup da bir sene sonra dahi bunu hatırlayacak olursa, -eğer yemin etmiş ise- (istisnâ yaptıktan sonra) yemininde hânîs (yeminini bozmuş) olmayacağını söylemiştir. Aynı zamanda bu Mücahid’in de görüşüdür. İsmail b. İshak da bu görüşü Ebu’l-Âliye’den, yüce Allah’ın: **“Unuttuğun zaman Rabbini an”** buyruğu ile ilgili olarak nakletmektedir. O: Onu hatırladı mı istisnâ yapar, demiştir. el-Hasen de: Bunu hatırladığı mecliste olduğu sürece yapabilir, demiştir. İbn Abbas ise, iki yıllık bir süre içerisinde bu istisnâyı yapar, demiştir. Bu görüşünü de el-Ğaznevî nakletmektedir. O, şöyle der: O takdirde bu, günahıtan kurtulmak kastıyla istisnâda bulunmakla (ihmal edilen) teberrükün böylelikle telafi edileceği şekilde yorumlanır. Bir hüküm ifade edecek istisnâ ise, ancak yemin ile muttasıl olarak yapıldığı takdirde sahih olur.

es-Süddî der ki: Bununla, unutup da hatırladığı her bir namaz kastedilmektedir. Bunun, unutmaman için Allah’ın adını anarak istisnâ yap, anlamında olduğu da söylenmiştir: Onu ne zaman unutursan hemen hatırla, diye de açıklanmıştır. Bir diğer açıklamaya göre: Bir şeyi unuttun mu, Allah’ı hatırla, O da sana o şeyi hatırlatır, şeklindedir. Ondan başkasını unuttuğunda veya kendini unuttuğunda, sen onu hatırla, diye de açıklanmıştır ki, zikrin (anmanın, hatırlamanın) gerçek anlamı da budur.

Bu âyet-i kerime, Peygamber (sav)’a bir hitaptır. Daha sahih kabul edilen bir görüşe göre yeni bir söz başlangıcıdır. Bunun, yeminde istisnâ ile bir ilgisi yoktur. Diğer taraftan bu âyet, Hz. Peygamber’in bütün ümmetini de kapsamaktadır. Çünkü bu çokça meydana gelen bir iş olduğundan dolayı bütün insanların karşı karşıya bulundukları bir husustur. Başarıya ileten Allah’dır.

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾

25. Onlar, mağaralarında üçyüz yıl kaldılar, (buna) dokuz yıl daha kattılar.

Bu, yüce Allah'ın, onların mağarada kaldıkları süreye dair verdiği bir haberidir. İbn Mes'ud'un kıraatinde: "(وقالوا لبثوا)": Dediler ki: Onlar... kaldılar" şeklindedir.

Taberî der ki: İsrailoğulları onların bulunmalarından sonra Peygamber (sav)'a kadar geçen süre hakkında görüş ayrılığına düştüler. Onlardan kimi-si, üçyüzdokuz yıl kaldılar, demişlerdir. Şanı yüce Allah da Peygamberine, bu sürenin uykuda geçirdikleri süre olduğunu, bundan sonraki sürenin ise insanlar tarafından bilinemeyeceğini haber vermektedir. Böylelikle yüce Allah, buna dair bilginin kendisine havale edilmesini emretmektedir.

İbn Atiyye der ki: Buna göre yüce Allah'ın (bu âyetteki) birinci: **"kaldılar"** buyruğu ile mağaradaki uykuyu kastetmektedir. İkinci **"kaldıkları"** ifadesi ile de onların yerlerinin bilinmesinden Muhammed (sav)'a kadar geçen süreyi, yahut da cesetleri çürüyerek ortadan kalktıkları süreye kadar geçen süreyi kastetmektedir. Mücahid: Kur'ân'ın indiği süreye kadar, diye açıklarken, ed-Dahhâk: Öldükleri vakte kadar, diye açıklamıştır. Kimi tefsir alimi de şöyle demektedir: Yüce Allah: "(Buna) **dokuz daha kattılar**" diye buyurunca, insanlar bu dokuzun saat mi, gün mü, hafta mı, ay mı, yıl mı olduğunu bilemediler. İsrailoğulları da buna göre görüş ayrılığına düştüler. Yüce Allah da bu dokuz hususunda bilginin kendisine havale edilmesini emretmektedir. Buna göre buradaki "dokuz"un ne olduğu müphem bırakılmıştır. Arap dilinin zahirinden anlaşılan ise, bu dokuzun yıl olduğudur. Ashab-ı Kehf'in durumlarından anlaşılan da şudur: Onlar, Hz.İsa'dan kısa bir süre sonra hükümdara karşı çıkmışlardı, sonra mağaraya girmişlerdi. Bu sırada Havarilerden bazıları da hayatta bulunuyordu. İleride geleceği üzere bundan başka görüşler de ifade edilmiştir. el-Kuşeyrî der ki: Buradaki **"dokuz"**dan, dokuz gün, dokuz saat diye birşey anlaşılmaz. Çünkü bundan önce yıllardan söz edilmiştir. Nitekim sen: Yanında yüz dirhem ve beş vardır, dersin, bundan anlaşılan beş dirhemdir.

Ebu Ali der ki: **"Dokuz daha kattılar"** kalıplarına dokuz daha kattılar demek olup, "kalış" anlamındaki kelime hazf edilmiştir. ed-Dahhak da şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Onlar, mağaralarında üçyüz kaldılar"** âyeti nazil olunca, bunu duyanların: Yıl mı, ay mı, hafta mı, gün mü diye sormaları üzerine, yüce Allah da: "Yıl" anlamındaki buyruğu indirdi.

en-Nekkaş'ın da naklettiği bir rivâyet şu anlamdadır: Ashab-ı Kehf, güneş senesi hesabıyla üçyüz yıl kaldılar. Burada, arabî Peygamber'e haber vermek sözkonusu olduğundan ayrıca dokuz da zikredilmiştir. Zira onun anlayacağı yıllar kamerî yıllardır. Bu süre fazlalığı ise, her iki hesap arasındaki fazlalıktan gelmektedir. el-Ğaznevî de buna yakın bir açıklama zikretmiştir. Yani, güneş senesi ile ay senesi arasındaki farka göre bu dokuz yıl sözkonusu-

su edilmiştir. Çünkü, otuzüç yıl ve dört aylık bir sürede bir yıl fark olur. Buna göre üçyüz (güneş) senesinde dokuz yıllık bir fark olur.

Cumhur, “(ثَلَاثَةُ سِنِينَ): Üçyüz yıl” lafzındaki “yüz” anlamındaki kelimeyi tenvin ve “yıl” anlamındaki kelimeyi de nasb ile -takdim ve tehir üzere- okumuşlardır. Yani, (سِنِينَ ثَلَاثَةً) şeklindeki ifadenin sıfatı mevsufa takdim edilerek okumuştur. Buna göre “yıl” anlamındaki kelime, bedel veya atf-ı beyandır. Tefsir ve temyiz olarak nasb edildiği ve; “(سِنِينَ): Yıllar” kelimesinin; “(سنة): Yıl” kelimesinin mahallinde olduğu da söylenmiştir.

Hamza ve el-Kisaî ise, “yüz” anlamındaki kelimeyi “yıllar” anlamındaki kelimeye izafe ederek okumuş ve tenvini terk etmiştir. Onlar, bu kıraatleriyle “yıllar” anlamındaki çoğul kelimeyi “yıl” anlamında tekil gibi değerlendirmiş gibi görünüyorlar. Çünkü her ikisinin de anlamı birdir. Ebu Ali der ki: Meşhur olan kullanılışa göre, tekil isimlere izafe olunan üçyüz adam, üçyüz elbise gibi sayılar, bazen çoğullara da izafe edilebilir. Abdullah b. Mes’ud’un Mushaf’ında da -(yıl anlamındaki kelime) tekil olarak-: “(ثَلَاثَةُ سَنَةٍ): Üçyüz yıl” şeklindedir.

ed-Dahhâk, “yıl” anlamındaki kelimeyi, “vav” ile çoğul yaparak; (ثَلَاثَةُ سِنُونَ) diye okumuştur. Ebu Amr, “dokuz” anlamındaki kelimeyi cumhura muhalif olarak “te” harfini üstün olmak üzere; (تَسْعًا) şeklinde okumuştur. Cumhur ise “te” harfini esreli olarak okumuştur.

el-Ferrâ, el-Kisaî ve Ebu Ubeyde derler ki: İfade; “(وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ)”: Onlar, mağaralarında üç yüz yıl süre ile kaldılar” takdirindedir.

قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
أَبْصَرُ بِهِ وَأَسْمِعُ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي
حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

26. De ki: “Allah ne kadar kaldıklarını en iyi bilendir. Göklerin ve yerin gaybı yalnız O’nundur. O ne güzel görendir, ne güzel işitendir! Bunların O’ndan başka hiç bir velileri yoktur. O, kimseyi hükmüne ortak yapmaz.”

Yüce Allah’ın: “De ki: Allah ne kadar kaldıklarını en iyi bilendir” buyruğu Mücahid’in görüşüne göre; ölümlerinden itibaren haklarında Kur’ân-ı

Kerim'in buyrukları indiği vakte kadar; yahut ed-Dahhak'ın görüşüne göre öldükleri vakte kadar, demektir. Ya da -önceden geçtiği üzere- çürüyerek değişimleri vaktine kadar kaldıkları süreyi en iyi bilen Allah'dır, diye açıklanmıştır. Bir diğer açıklamaya göre mağarada kaldıkları süredir. Bu ise, yüce Allah'ın -fazlasını ve eksikliğini söz konusu etseler dahi- yahudilerden nakledip zikrettiği süredir. Yani, buna dair bilgiyi Allah'dan ya da O'nun, bu bilgiyi öğrettiği kimselerden başka, hiç bir kimse bilmez. Çünkü **“göklerin ve yerin gaybı yalnız O'nundur.”**

“O, ne güzel görendir, ne güzel işitendir!” O, ne iyi gören, ne iyi işitendir demektir. Katade dedi ki: Allah'dan daha iyi gören ve daha iyi işiten hiç bir kimse yoktur. Bunlar, idrâki ifade eden bir takım tabirlerdir. Bununla birlikte; (أبصر به) buyruğunun, O'nun vahiy ve irşadı ile sen, hidâyet yolunu getireceğin delilleri ve işlerden hak olanı gör ve bunu âleme duyur, anlamında olduğu da söylenmiştir. O takdirde bunlar, birer taa'cup fiili değil de iki emir olurlar. Anlamın: Allah'ın onlar hakkında söylediklerini bunlara göster ve işittir şeklinde olduğu da söylenmiştir.

“Bunların, O'ndan başka hiç bir velileri yoktur.” Yani, Ashab-ı Kehf'in korunmalarını Allah'dan başka üstlenecek herhangi bir velileri, dost ve yardımcıları yoktur. **“Bunların”** lafzındaki zamirin Muhammed (sav)'ın çağdaşı olan kâfirlere ait olma ihtimali de vardır. Yani, Ashab-ı Kehf'in kaldıkları süre hususunda görüş ayrılığına düşen bu kimselerin, işlerini çekip çevirmeyi üstlenecek Allah'dan başka bir velileri, dost ve yardımcıları bulunamaz. Nasıl O'ndan daha iyi bilen kimse olabilir? Yahut O'nun kendilerine öğretmesi olmaksızın bir şey öğrenmeleri nasıl mümkün olabilir?

“O, kimseyi hükmüne ortak yapmaz” buyruğundaki (وَلَا يُشْرِكْ): **Ortak yapmaz** kelimesinin “ya” harfi ile “kef” harfi, yüce Allah hakkında, haber anlamında ötreli olarak okunmuştur. İbn Âmir, el-Hasen, Ebu Recâ, Katade ve el-Cahderî ise, (وَلَا تُشْرِكْ): **Ortak koşma** şeklinde “te” harfi ile ve “kef” harfi de sakın olarak Peygamber (sav)'a hitab olmak üzere okumuşlardır. O takdirde “ortak koşma” anlamındaki bu okuyuş, daha önce geçen, **“O ne güzel görendir, ne güzel işitendir”** (buyruğunun: O'nun buyruklarını göster ve işittir, anlamına) atıf olur. Mücahid ise, “ya” harfini ötreli ve “kef” harfini de sakın olarak okumuş olmakla birlikte, Yakub: Bu okuyuşun uygun izahını bilemiyorum, demiştir.

Ashab-ı Kehf'in Halihazırdaki Durumu:

Ashab-ı Kehf, ölüp çürüdüler mi, yoksa hâlâ uykuda olup cesetleri mahfuz mudur hususunda görüş ayrılığı vardır. İbn Abbas'dan rivâyet edildiği-

ne göre o, Şam taraflarında katıldığı gazalardan birisinde, mağaranın yanından ve mağaranın bulunduğu dağın yakınından bir takım kimselerle birlikte geçmiş, onunla birlikte bulunanlar da onunla beraber (mağaraya doğru) yürümüşler, bir takım kemikler bulunca da: İşte bunlar Ashab-ı Kehf'in kemikleridir demişler. İbn Abbas da onlara: Bunlar, uzun bir süreden beri ölüp yok olmuş bir topluluktur, demiş. Onun bu sözlerini işiten bir rahibin: Ben, Araplardan bunu bilen bir kimsenin bulunduğunu zannetmiyordum demesi üzerine ona: Bu, bizim Peygamberimizin amcasının oğludur, demişler.

Bir kesim de Peygamber (sav)'ın: "Andolsun ki, Meryem oğlu İsa beraberinde Ashab-ı Kehf olduğu halde haccedecektir. Çünkü onlar henüz daha haccetmemişlerdir" dediğini rivâyet ederler. Bunu, İbn Atiyye nakletmektedir.⁽¹⁾

Derim ki: Tevrat ve İncil'de, Meryem oğlu İsa'nın Allah'ın kulu ve Rasulü olduğu, onun haccetmek veya umre yapmak üzere er-Revha denilen yerden geçeceği, yahut da yüce Allah'ın ona bu ikisini yapma imkânını vermekle birlikte, Havarilerini Kehf ve Rakim ashabı kılacağı ve bunların haccetmek üzere yola koyulacakları belirtilmektedir. Çünkü onlar hac da etmemişler ve henüz ölmemişlerdir. Biz, bu haberi tamamiyle "*et-Tezkire*" adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Buna göre Ashab-ı Kehf, uykudadırlar ve kıyamet gününe kadar ölmeyeceklerdir. Onlar, kıyametin kopmasından az bir süre önce öleceklerdir.

وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ ۚ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ
وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾

27. Rabbinin Kitabından sana vahyolunanı oku. O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur. Sen O'ndan başka bir sığınak asla bulamazsın.

"Rabbinin Kitabından sana vahyolunanı oku. O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur" buyruğunun, Ashab-ı Kehf kıssasının bir parçası olduğu söylenmiştir. Yani, sen Kur'ân-ı Kerim'e uy. Allah'ın sözlerini değiştirecek olmadığı gibi, O'nun, Ashab-ı Kehf kıssasına dair verdiği haberde bir yanlışlık da yoktur.

(1) İbn Atiyye *el-Muharrar*, X, 391

et-Taberî: Allah'ın kendisine karşı asi olanlara, Kitabına muhalefet edenlere tehditte bulunmak üzere söylediklerini değiştirebilecek kimse yoktur, diye açıklamıştır.

Eğer Kur'ân-ı Kerim'e uymayacak ve ona muhalefet edecek olursan, **“sen, O'ndan başka bir sığınak”** bir barınak **“asla bulamazsın.”** Bunun, yönelecek cihet bulamazsın anlamında olduğu da söylenmiştir ki, bu anlamı, (مَوْلَا) kelimesi karşılar. Bunun da asıl anlamı meyletmekten gelir. Zaten bir kimseye sığınılacak olursa, ona da meyledilmiş olur. el-Kuşeyrî Ebu Nasr Abdurrahim dedi ki: Ashab-ı Kehf kıssasının sonu işte budur.

Muaviye, Bizans topraklarına doğru el-Madik gazasında, beraberinde İbn Abbas'ın da bulunduğu bir sırada, Ashab-ı Kehf'in içinde bulunduğu mağaraya kadar geldi. Muaviye: Bu mağaradakilerin üzerleri açılrsa da biz de onları görsek! dedi. İbn Abbas ona: Allah senden daha hayırlı olan kimsenin dahi onları görmesini engellemiş ve: **“Yanlarına çıkıp onları görseydin, mutlaka onlardan geri dönüp kaçardın”** (Kehf, 18/18) diye buyurmuştur. Ancak, Muaviye: Ben onların durumunu bilmedikçe bu işten vazgeçmem diyerek, bu maksatla bir takım kimseleri gönderdi. Bunlar mağaraya girince, Allah da üzerlerine bir rüzgâr gönderdi ve onların mağaranın dışına çıkmalarını sağladı. Bunu da es-Sa'lebî zikretmektedir.

Nakledildiğine göre, Peygamber (sav) yüce Allah'dan onları kendisine göstermesini dilemiş. Yüce Allah da: Sen onları dünya yurdunda asla görmeyeceksin. Ama sen onlara, senin risaletini tebliğ etmen ve onları imana davet etmek üzere ashabinin hayırlılarından dört tanesini gönder. Bunun üzerine Peygamber (sav), Cibril (a.s.)'a: Ben bunları nasıl göndereceğim, diye sorunca, Cibril şöyle dedi: Elbiseni yay ve onun kenarlarından birisine Ebu Bekir'i, diğerine Ömer'i, üçüncüsüne Osman'ı, dördüncüsüne de Ali b. Ebi Talib'i oturt. Sonra da Süleyman'ın emrine verilmiş ve kolaylıkla yumuşak bir şekilde esip giden rüzgârı çağır. Yüce Allah, o rüzgâra sana itaat etmesini emreder. Hz. Peygamber, Cibril'in dediğini yaptı ve rüzgâr onları mağaranın kapısına kadar götürdü. Mağaranın kapısından bir taş söküp çıkardılar. Köpek onların üzerine hamle yaptı. Onları görünce başını hareket ettirdi, kuyruğunu sallamaya koyuldu, başıyla da onlara; girin diye işaretle bulundu. Onlar da mağaradan içeri girdiler ve Allah'ın selamı, rahmet ve bereketi üzerinize olsun, dediler. Allah, genç delikanlılara ruhlarını geri iade etti: Hep birlikte ayağa kalkıp: Ve aleykumusselam ve rahmetullahı ve berakâtuhu diyerek selamı aldılar. Ashab onlara: Ey genç delikanlılar! Gerçek şu ki, Allah'ın oğlu Peygamber Muhammed -Allah'ın selat ve selamı üzerine olsun- size selamlarını iletiyor. Ashab-ı Kehf: Gökler ve yer var oldukça. Allah'ın Rasulü Muhammed'e de selam olsun. Tebliğ ettiğiniz için size de selam olsun

diyerek, Hz. Peygamber'in dinini kabul ettiler ve İslâma girdiler. Sonra da: Bizden de Allah'ın Rasulü Muhammed'e selam söyleyiniz. Daha sonra da aynı yerlerine uzandılar ve Mehdi'nin çıkacağı ahir zamana kadar uykularına çekildiler.

Denildiğine göre Mehdi, onlara selam verecek, Allah da onları diriltecek, sonra bir daha uykularına çekilecekler ve artık kıyamet kopacağı vakte kadar kalkmayacaklardır. Hz. Cibril, Rasulullah (sav)'a onların bu yaptıklarını haber verdi. Arkasından aynı rüzgâr, bu dört sahabiye geri götürdü. Peygamber (sav) onlara: "Kehf ashabını nasıl buldunuz?" diye sorunca, onlar da durumu haber verdiler. Bunun üzerine Peygamber (sav): "Allahım! Beni, ashabımı ve akrabalarımı ayırma. Beni, benim ehli beytimi, benim has yakınlarımı ve ashabımı sevenlere de mağfiret buyur" diye dua etti.

Denildiğine göre, Ashab-ı Kehf, Hz. Mesih'den önce mağaraya girmişlerdir. Yüce Allah da Hz. Mesih'e onların durumlarını haber verdikten sonra, Hz. İsa ile Hz. Muhammed (İkisine de selam olsun) arasındaki dönemde diriltmişlerdir.

Bir diğer görüşe göre Kehf ashabı, Musa (a.s)'dan önce idiler. Hz. Musa'ya inen Tevrat'ta onlardan söz edilmektedir. İşte yahudilerin Rasulullah (sav)'a onlara dair soru sormalarının sebebi de budur.

Ashab-ı Kehf'in mağaraya Hz. Mesih'den sonra girdikleri de söylenmiştir. Bunların, hangisinin doğru olduğunu en iyi bilen Allah'dır.

وَاضْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْوَةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ
وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا تُطِغْ
مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

- 28. Sabah akşam Rabblerinin rızasını dileyerek O'na dua edenlerle beraberliğini sebatla sürdür. Dünya hayatının güzelliğini isteyerek gözlerin onlardan başkasına kaymasın. Kalplerine, Biz anmaktan yana gaflet verdiğimiz, hevâ ve heveslerine uymuş, işinde haddini aşmış kimselere de itaat etme!**

Yüce Allah'ın: **"Sabah akşam Rabblerinin rızasını dileyerek O'na dua edenlerle beraberliğini sebatla sürdür"** şeklindeki bu buyruğu, el-En'âm Sû-

resi'nde yer alan: *"Sırf O'nun rızasını dileyerek sabah akşam Rabblerine dua edenleri kouma"* (el-En'âm, 6/52) buyruğuna benzemektedir. Buna dair açıklamalar da orada geçmiş bulunmaktadır.

Selman-ı Farisi (r.a) dedi ki: Kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen Uyeyne b. Hısn ile el-Akra b. Hâbis , Rasulullah (sav)'ın yanına gelerek şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasulü! Sen, meclisin baş tarafına otursan da yanımızdan şu kişileri ve onların cübbelerinin kötü kokularını bizlerden uzaklaştırsan... -Onlar, bu sözleriyle Selman, Ebu Zer ve müslümanların fakir olanlarını kast ediyorlardı. Üzerlerinde yünden cübbeler bulunuyordu ve bunlardan başka da giyecek birşeyleri yoktu.- İşte o vakit biz de senin yanına oturur, seninle konuşur ve senden birşeyler öğrenirdik. Bunun üzerine yüce Allah: *"Rabbinin Kitabından sana vahyolunanı oku. O'nun sözlerini değiştirebilecek yoktur. Sen, O'ndan başka bir sığınak asla bulamazsın. Sabah akşam Rabblerin rızasını dileyerek O'na dua edenlerle beraberliğini sebatla sürdür... Gerçekten Biz, zalimler için etrafını saran duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmış bir ateş hazırlamışızdır"* buyruğuna kadar olan bölümler, (27-29. âyetler) nâzil oldu. Bununla yüce Allah onları cehennem ile tehdit ediyordu. Bunun üzerine Peygamber (sav) kalkıp ashab-ı kiramın bu fakirlerini aramaya koyuldu. Nihâyet onları mescidin arka taraflarında yüce Allah'ı zikreder halde bulunca, şöyle dedi: "Ümmetimden bir takım kimselerle birlikte beraberliğimi sürdürme emrini verinceye kadar canımı almayan Allah'a hamd olsun. Hayatta da sizinle birlikte kalacağım, ölümüm de sizinle birlikte olacaktır."⁽¹⁾

"Rabblerin rızasını" O'na itaati "dileyerek..." Nasr b. Âsım, Mâlik b. Dinâr ve Ebu Abdurrahman, **"sabâh akşam"** buyruğunu; (بِالْعُدَّةِ وَالْعَشِيِّ) şeklinde okumuşlardır. Buna dair delilleri ise, Mushaftaki yazılışının da "vav" ile olmasıdır. Ancak, Ebu Cafer en-Nehlhas şöyle demektedir: Böyle yazılması bu şekilde okunmasını gerektirmez. Çünkü, "hayat" ile "salat" kelimeleri de "vav" ile yazılmıştır. Araplar ise hemen hemen bu (sabâh anlamındaki "el-ğadaât") kelimeyi bu şekilde "ğudves" diye kullanmazlar. Çünkü ne şekilde kullanılacağı bilinmektedir.

el-Hasen'in; (وَلَا تَعْدُ عَيْنِكَ عَنْهُمْ) : Gözlerini onlardan başkasına kaydırmalı! şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir ki, gözlerin, dünya süsünü talep ederek onlardan dışarda kalan ve dünyaya yönelmiş kimselere yönelmesin, demektir. Bu kıraati el-Yezidi nakletmektedir. "Gözlerin onları hakir ve küçük görmesin" anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim: (فَلَان تَتَّبِعُوهُ الْعَيْنُ) : Flan kişiyi göz görmez". Yani, o hakirdir, küçümsenen bir kimsedir, denilmesi de bu kabildendir.

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, s. 305-306: Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 380.

“Dünya hayatının güzelliğini isteyerek.” Fakirleri meclisinde kovma teklifinde bulunan ve bu ileri gelen kimseler ile oturmak suretiyle zinete kendini kaptırarak... demektir. Peygamber (sav) böyle bir işi yapmak istemedi. Ancak, yüce Allah ona böyle bir işi yapmasını da yasaklamıştır. Buradaki buyruk, yüce Allah'ın: *“Eğer şirk koşarsan andolsun ki amelin boşa çıkar”* (ez-Zümer, 39/65) buyruğundan daha ileri değildir. Her ne kadar Allah onu şirk koşmaktan himaye etmiş olsa da, ona böyle hitab buyurmuştur.

“(ترید): İstersin” fiili, hal mevkiinde olup, (isteyerek anlamını verir) muzari bir fiildir. Dünya hayatının güzelliğini zinetini isteyerek gözlerin onlardan başkasına kaymasın, demektir. Nitekim, İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

فقلتُ له لا تُبكِ عَيْنَكَ إِنَّمَا نَحاولُ مُلْكاً أَوْ نَموتُ فَنُعْذِرُ

“Ona, ağlamasın gözün dedim. Çünkü biz, bir hükümdarlık ele geçirmeye çalışıyoruz.

Yahut da (bu uğurda) ölür de mazur görülürüz.”

Bazıları da **“gözlerin onlardan başkasına kaymasın”** anlamındaki ifadenin: “(لا تعد عينيك عنهم): Gözlerini onlardan başkasına kaydırma!” şeklinde olması gerektiğini iddia etmişlerdir. Çünkü buradaki: “(تعد): Kaymasın” anlamı verilen fiil, bizatihi müteaddi (geçişli)dir.

Bu iddiada bulunana şöyle cevap verilir: Tilavette varid olan “gözler” anlamındaki kelimenin merfu’ olarak gelmesi, mana itibariyle onların mansub olmaları ile ilgilidir. Çünkü, **“gözlerin onlardan başkasına kaymasın”** anlamındaki ifade, “(لا تصرف عينيك عنهم): Gözlerin onlardan başkasına yönelmesin, bakmasın” konumundadır. Gözlerinin onlardan başkasına bakmaması ise, sen gözlerini onlardan başkasına kaydırma demektir. Burada fiil gözlere isnad edilmiş olmakla birlikte, gerçekte Peygamber (sav)’a tevcih edilmiştir. Nitekim yüce Allah: *“Artık onların malları... seni imrendirmesin”* (et-Tevbe, 9/55) buyruğunda da imrendirmeyi mallara isnad etmiştir. Oysa mana; ey Muhammed! Sen onların mallarına imrenme demektir. Bu konuda ez-Zeccac’ın şu sözü daha da açıklık getirmektedir: Buyruğun anlamı şudur: Sen, gözlerini onları bırakıp güzel görünüş sahibi, zinet ve debdebe içerisinde bulunan başkalarına çevirme.

“Kalplerine Bizi anmaktan yana gaflet verdiğimiz, heva ve heveslerine” yani şirke **“uymuş, işinde haddini aşmış kimselere de itaat etme.”** buyruğuna gelince ed-Dahhâk’dan, o, İbn Abbas’dan, yüce Allah’ın: **“Kalpleri-**

ne Bizi anmaktan yana gaflet verdiğimiziz... kimselere itaat etme" buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Bu buyruk, Umeyye b. Halef el-Cumahi hakkında inmiştir. Çünkü o, Peygamber (sav)'a hoşuna gitmeyen fakirlerden uzaklaşıp Mekkelilerin ileri gelenlerini yaklaştırmaya çağırmıştı. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Kalplerine Bizi anmaktan yana gaflet verdiğimiziz... kimselere de itaat etme"** buyruğunu indirdi. **"Kalplerine Bizi anmaktan"** tevhidî kabul etmekten **"yana gaflet verdiğimiziz... kimselere de itaat etme!"** demektir.

"İşinde haddini aşmış" kimse ile ilgili olarak da şöyle denilmiştir: Burada haddi aşmak, kusurlu hareket etmek ve imanı terketmek suretiyle acizliğini öne çıkarmak şeklindeki tefritten gelmektedir. Bunun, haddi aşmak anlamındaki ifrattan geldiği de söylenmiştir. Bunlar şöyle demişlerdi: Bizler, Mudarlıların eşrafıyız. Biz İslâm'a girersek, bütün insanlar da İslâm'a girer. Bu ise, tekebbürden ve sözlerde ifrata kaçmaktan ileri geliyordu.

"(وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا): Haddini aşmış" ifadesinin, eskiden beri kötülükte devam edegelen anlamında olduğu ve bunun; **"(فَرَطَ مِنْهُ أَمْرٌ)":** Bu işi o daha önceden yapmıştı" ifadesinden geldiği de söylenmiştir.

"Kalplerine... gaflet verdiğimiziz" buyruğunun, kendilerini gaflet içerisinde bulduğumuz... anlamında olduğu da söylenmiştir.

Nitekim; **"(لَقِيتُ فُلَانًا فَأَحْمَدْتُهُ)":** Filan ile karşılaştım ve onu övdüm" ifadesinin, ben onu övülmeye değer buldum, anlamında olması da böyledir. Amr b. Ma'dikerib de Hâris b. Ka'boğullarına:

"(وَاللّٰهُ لَقَدْ سَأَلْنَاكُمْ فَمَا أَبْخَلْنَاكُمْ ، وَقَاتَلْنَاكُمْ فَمَا أَجَبْنَاكُمْ ، وَهَاجَبْنَاكُمْ فَمَا أَفْحَمْنَاكُمْ)": Allah'a yemin ederim, biz sizden istedik ve sizi cimri görmedik. Sizlerle çarpıştık, sizi korkak bulmadık. Sizlerle hicivleştik, yine sizi yenik düşüremedik" demiştir.

Yüce Allah'ın: **"Kalplerine Bizi anmaktan yana gaflet verdiğimiziz... kimselere de itaat etme"** âyetinin Uyeyne b. Hısn el-Fezarî hakkında indiği söylenmiştir. Bunu Abdurrezzak nakletmektedir. en-Nehhas da bunu Süfyan es-Sevrî'den nakletmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ
إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا ۖ أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ۖ وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا
يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ الشَّرَابُ ۖ وَسَاءَتْ
مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

29. De ki: “(O) Rabbinizden gelen haktır. Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun. Gerçekten Biz, zalimler için etrafını saran duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmış bir ateş hazırlamışızdır. Eğer feryad edip yardım isterlerse, erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile yardımlarına varılacaktır. O ne fena içecektir ve orası ne kötü bir konaktır!”

Yüce Allah'ın: **“De ki: (O) Rabbinizden gelen haktır. Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun”** buyruğundaki **“haktır”** anlamındaki kelime, hazf edilmiş bir mübtedânın haberi olmak üzere merfu'dur. Yani, “de ki o... haktır” anlamındadır. Bunun mübtedâ olarak merfu' olduğu, haberinin yüce Allah'ın: **“Rabbinizden (dir)”** buyruğunda olduğu da söylenmiştir. Âyetin anlamı da şudur: Ey Muhammed! Sen, şu kalplerine Bizi anmaktan yana gaflet verdiğimiz kimselere de ki: Ey insanlar! Hak, Rabbinizden gelendir. Buna muvafakiyet vermek de, yardımsız bırakmak da O'na aittir. Hidâyete iletmek de, sapıklıkta bırakmak da O'nun elindedir. O, dilediğine hidâyete verir ve o kimse iman eder. Dilediğini de sapıklıkta bırakır, o kimse de kâfir olur. Bunlardan herhangi birisindeki tasarruf benim yetkim dahilinde değildir. Hakkı -zayıf olsa dahi- dilediğine veren ve -güçlü ve zengin olsa dahi- dilediğini haktan mahrum bırakan Allah'dır. Ben de sizin heva ve hevesinize uyarak mü'minleri kovacak değilim. Dilerseniz iman ediniz, dilerseniz küfre sapınız.

Ancak bu, iman ile küfür arasında muhayyer bırakmak ve bu konuda ruhsat vermek anlamında değildir. Bu bir tehdit ve bir korkutmadır. Yani, eğer küfre sapacak olursanız, O, sizin için cehennem ateşini hazırlamış bulunuyor. Ve eğer iman edecek olursanız, size cennet vardır.

“Gerçekten Biz, zalimler için” yani, hakkı bile bile inkâr eden kâfirlere, **“etrafını saran duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmış bir ateş hazırlamışızdır.”**

el-Cevherî der ki: (السُّرَادِقُ): Duvar” kelimesi, (السُّرَادِقَات) kelimesinin tekilidir. Bu da evin avlusu üzerinde uzatılan şeye denilir. Pamuktan yapılmış her bir hücreye de bu isim verilir. Nitekim şair Ru'le de şöyle demektedir:

يَا حَكْمُ بْنُ الْمُنْزِرِ بْنِ الْجَارُودِ سُرَادِقُ الْمَجْدِ عَلَيْكَ مَمْدُودُ

“Ey, el-Carud'un oğlu el-Münzir'in oğlu Hakem,
Şan ve şerefın yüksek duvarı senin üzerinde uzatılmış bulunuyor.”

"(بيت مُسَرَّدق): Etrafı surla çevrilmiş ev" denilir. Selâme b. Cendel de (İran hükümdarlarından) Perviz'i ve onun, en-Nu'man b. el-Münzir'i fillerin ayakları altında öldürmesini söz konusu ederek şöyle demektedir:

هو المُنْزِلُ النِّعْمَانُ بَيْتاً سَمَاوَهُ صُدُورُ الْقِيُولِ بَعْدَ بَيْتِ مُسَرَّدَقِ

"en-Nu'man" etrafı surla çevrili evden sonra

Tavanını fillerin göğüsleri teşkil eden bir eve sokan odur."

İbnü'l-A'râbî der ki: "(سرادقها): **Duvarları**" kelimesi, surları anlamındadır. İbn Abbas'dan nakledildiğine göre bu, ateşten bir duvardır. el-Kelbî de şöyle demektedir: Cehennem ateşinden bir parça çıkacak ve bu, kâfirlerin çevresini bir ağıl gibi kuşatacaktır. el-Kutebî der ki: Buradaki "duvar (es-Surâdik)"den kasıt, büyükçe bir çadırın etrafında bulunan engel demektir. İbn Aziz de böyle açıklamıştır.

Bunun, kıyamet gününde kâfirleri çepeçevre kuşatacak bir duman olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın, el-Murselât Suresi'nde: "*Haydi, üç kola ayrılmış bir gölgeye gidin*" (el-Murselât, 77/30) buyruğu ile: "*Kapkara bil gölgede*" (el-Vâkıa, 56/43) buyruğunda sözünü ettiği budur. Bu açıklamayı Katade yapmıştır.

Bunun, dünyanın etrafını çevrelemiş deniz olduğu da söylenmiştir. Ya'lâ b. Umeyye şöyle demektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Deniz, cehennemdir." Daha sonra da Hz. Peygamber: "**Etrafını saran duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmış bir ateş**" buyruğunu okuduktan sonra şöyle buyurdu: "Allah'a yemin ederim ki, ben de hayatta olduğum sürece ona girmeyeceğim ve ondan bir damla dahi bana isabet etmeyecektir" diye buyurdu. Bunu el-Maverdî zikretmektedir.⁽¹⁾

İbnü'l-Mübarek, Ebu Said el-Hudrî'den, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: "Cehennem ateşinin etrafını saran duvarları, oldukça enli, dört tane duvardır. Bu duvarların her birisi kırk yıllık yol mesafesi kadardır." Bu hadisi Ebu İsa et-Tirmizî de rivâyet etmiş olup, onun hakkınca: Bu hasen, sahih, garip bir hadistir, demiştir.⁽²⁾

(1) el-Mâverdî, *en-Nuket*, III, 303. Bu şekliyle rivâyetten bu sözlerin tümünün Rasûlullah (sav)'a ait olduğu izlenimi doğmaktadır. Ancak bu rivâyet, *Müsned*, IV, 223'de şu şekildedir: "Peygamber, deniz Cehennem'in kendisidir, diye buyurdu. Ya'lâ'ya -etrafındakiler (bir şeyler)- söyleyince, Yâ'lâ dedi ki: Yüce Allah'ın: "Etrafını saran duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmış" diye buyurduğunu görmüyor musunuz? Ya'lâ'nın canı elinde olana yemin ederim ki, Rabbinin huzuruna çıkarılınca kadar oraya girmeyeceğim. Yüce Allah'a kavuşuncaya kadar ondan bana bir damla dahi isabet etmeyecektir."

(2) *Tirmizî*, Sıfatı Cehennem 4; *Müsned*, III, 29

Derim ki: İşte bu, "sürâdik: **Duvarlar**"ın, kâfirlerin üstünde yükselecek olan duman veya ateş olduğuna ve duvarlarının da vasedilen şekilde olduğuna delildir.

Yüce Allah'ın: **"Eğer feryad edip yardım isterlerse, erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile yardımlarına varılacaktır"** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demektedir: "el-Muhl (erimiş maden gibi su)", zeytinyağı tortusu gibi oldukça katı bir sudur. Mücahid ise bunu kan ve irin diye açıklamıştır. ed-Dahlhâk, bu siyah bir sudur ve şüphesiz ki, cehennem de karadır, suyu da karadır, ağacı da karadır, cehennemlikler de karadır. Ebu Ubeyde dedi ki: **"el-Muhl"**, yeryüzünde bulunan madenlerden demir, kurşun, bakır, kalay ve buna benzer eritilen ve kaynayarak kabaran her şeydir. İşte buna el-Muhl denilir. Buna benzer bir açıklama İbn Mes'ud'dan da nakledilmiştir. Said b. Cübeyr de: Hararetini en ileri derecesine ulaşmış olandır, diye açıklamıştır. Yine Said b. Cübeyr der ki: el-Muhl, bir çeşit katrandır. Mesele, (*مهلت البعير*): Deveyi katranladım" denilir. Böylesine de (*مهول*): Katranlanmış" denilir. Bunun, zehir olduğu da söylenmiştir.

Bütün bu görüşlerin ihtiva ettiği anlam birbirine yakındır.

Tirmizî'de de Peygamber (sav)'dan yüce Allah'ın: "Erimiş maden gibi (el-Muhl)" buyruğu hakkında şöyle dediği nakledilmektedir: "Bu, zeytinyağı tortusuna benzer. Onu, yüzüne yakınlattı mı, yüzünün derisi soyulup düşer."

Ebu İsa dedi ki: Bu hadisi ancak Rişdîn b. Sa'd yoluyla biliyoruz. Rişdîn hakkında ise, hıfzı bakımından tenkitlerde bulunulmuştur.⁽¹⁾

Ebu Uname'den de, Peygamber (sav)'ın, yüce Allah'ın: **"Ona irinli sudan içirilecektir. Onu yudum yudum içmeye çalışacak..."** (İbrahim, 14/16-17) buyruğu hakkında şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Su, ağzına yaklaştırılır, ancak ondan tiksindir. Ona, daha da yaklaştırıldı mı, yüzünü kavurur ve başının perçemi düşer. O suyu içti mi de bağırsaklarını parçalar ve nihâyet bağırsakları arkasından çıkar. İşte yüce Allah da: **"Bağırsakları paramparça eden kaynar sudan içirilen kimseler"** (Muhammed, 47/15) diye buyurmaktadır. (Yine bir başka yerde): **"Eğer feryad edip yardım isterlerse, erimiş, maden gibi yüzleri kavuran bir su ile yardımlarına varılacaktır. O, ne fena içecektir ve orası ne kötü bir konaktır!"** diye buyurmaktadır." (Tirmizî) dedi ki: Bu, garip bir hadistir.⁽²⁾

Derim ki: İşte bu, bu hususta nakledilen görüşlerin doğruluğuna ve bunların kastedildiğine delildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır. Dil bilginleri de bunu aynı şekilde ifade etmişlerdir. *es-Sıhah*'da: "el-Mühla", erimiş ba-

(1) Tirmizî, Sıfatı Cehennem 4; *Müsned*, V, 265.

(2) Tirmizî, Sıfatı Cehennem 4.

kır demektir" denilmektedir. İbnu'l-A'râbî der ki: el-Mühl, eritilmiş kurşun demektir. Ebu Amr da: el-Mühl, zeytinyağı tortusu demektir, der. Yine el-Mühl, kan ve irin demektir. Hz. Ebu Bekir de şöyle demiştir: Beni, şu iki el-bisemle defnediniz. Çünkü nihâyet bunlar kan ve irine (el-mühl) ve toprağa ait olacaktır.

"Orası ne kötü bir konaktır" buyruğu ile ilgili olarak Mücahid: O ne kötü bir toplanma yeridir diye açıklamıştır. O, bununla bu kelimenin (arkadaşlık demek olan) murafaka anlamı ile ilgili olduğu kanaatinde gibidir. İbn Abbas, konaklanacak yer, Ata da karar kılınacak yer diye açıklamışlardır. Döşek ve yatak diye de açıklanmıştır. el-Kutebî meclis demektir, demiştir. Bunların anlamları birbirlerine yakındır. Aslı ise, dayanıp yaslanılacak yer demektir. İşte aynı kökten olmak üzere; "(آرتفت)"; Koluna yaslandım" demektir. Şair şöyle demiştir:

قالت له وارتفتُ ألاً فتى يسوق بالقوم غزالات الضحى

"Koluna yaslanarak ona dedi ki: Ey delikanlı!

Günün kuşluk vakti saatleri kavmi önüne katmış sürüp götürüyor."

Koluna yaslanıp da uykusu gelmeyen kimse kendi halini anlatmak üzere; (ارتفق الرجل) der. Ebu Zueyb el-Hüzelî de der ki:

نام الخلي وبث الليل مرتفقاً كأن عيني فيها الصاب مذبوح

"Başbaşa kaldığım kişi uyudu da, ben geceyi koluma yaslanarak uykusuz geçirdim.

Sanki gözümde (çok acı bir ağaç olan) sütleğen ağacının usaresi sıkılmış gibi."

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ
عَمَلًا ﴿٢٠﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ
يُحَلَّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ
سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ ۖ نِعْمَ الثَّوَابُ
وَحَسَنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢١﴾

30. İman edip güzel amellerde bulunanlara gelince, şüphesiz ki Biz, iyi amel edenin ecrini boşa çıkarmayız.
31. İşte onlara, evet onlara, altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtları üzerinde kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir. O, ne güzel mükâfattır, orası ne güzel konaktır!

Yüce Allah, kâfirlere hazırlamış olduğu hakir kılıcı azabı söz konusu ettikten sonra mü'minlerin görecekları mükâfatları söz konusu etmektedir. İfade dede hafz edilmiş sözler de vardır. Yani Biz, onlar arasından güzel amellerde bulunanların mükâfaatını boşa çıkarmayız. Mü'min olmayanlardan güzel amelde bulunanlara gelince, onların amelleri ise boşa gidecektir.

“(عَمَلًا)”: **Amel**” kelimesi, temyiz olmak üzere nasb edilmiştir. Bununla birlikte; “(أَحْسَن)”: **İyi... eden**” kelimesinin mef'ulü de kabul edilebilir.

“**Şüphesiz ki Biz, iyi amel edenin ecrini boşa çıkarmayız**” buyruğunun, bir ara cümlesi olduğu, haberin ise yüce Allah'ın: “**İşte onlara, evet onlara... Adn cennetleri vardır**” buyruğu olduğu da söylenmiştir.

“**Adn cennetleri**” cennetin göbeğidir. Yani, cennetin ortasıdır, diğer cennetler onun etrafındadır. Çoğul lafzı ile söz konusu edilmesi ise genişliğinden ötürüdür. Çünkü oranın her bir bölgesi başlıbaşına bir cennet olmaya elverişlidir. “**Adn**”ın, ikamet etmek anlamında olduğu söylenmiştir. Bir yerde ikamet etti anlamında: (عَدَنُ بِالْمَكَانِ) denilir. “(عَدَتُ الْبَلَدَ)”: O beldeyi vatan edindim” anlamındadır. “(عَدَتِ الْإِبِلُ بِمَكَانٍ كَذَا)”: Develer filan yerde kaldılar ve oradan ayrılmadılar” demektir. İşte “**Adn cennetleri**” ifadesi de buradan gelmekte olup, ikamet olunacak cennetler anlamındadır. Madene “el-Ma'din” denilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü insanlar orada yaz kış kalırlar. Her şeyin merkezine de o şeyin “ma'dini” denir. “Âdin” ise, merada kalan dişi deve demektir. “Aden” de bir şehirdir. Bu açıklamaları el-Cevherî yapmıştır.

“**Altlarından ırmaklar akan**” ifadelerine dair açıklamalar, daha önceden bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır. (Mesela, bk. et-Tevbe, 9/72; er-Rad, 13/23)

“**Orada... altın bileziklerle süslenecekler**” buyruğundaki: “(أَسَاوِرَ)”: **Bilezikler**” kelimesi (سِوَارٍ)'ın çoğuludur. Said b. Cübeyr dedi ki: Onların her birisinin üç bileziği olacaktır. Birisi altından, birisi gümüşten, birisi de inciden.

Derim ki: Bu, Kur'ân-ı Kerim'de nas ile belirtilmiş bir husustur. Burada “**altın bilezik**” diye buyurulmuştur. el-Hac (22/23) ile Fâtır (35/33) de ise, “**altın ve inciden**” diye buyurulmakta, ed-Dehr (76/21) Suresi'nde ise “**gümüşten bilezikler**” denilmektedir. Ebu Hureyre de der ki: Can dostum (sav)'ı şöy-

le buyururken dinledim: "Mü'minin (cennette) takınacağı süsler (dünyada iken) abdestin ulaştığı yere kadar ulaşacaktır." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.⁽¹⁾

el-Ferrâ "**süslenecekler**" anlamındaki kelimeyi "ye" harfi üstün, "ha" harfi sakin, "lam" harfi ise şeddesiz ve üstün olmak üzere; (يَخْلُونَ) diye okumuştur. Kadın, göze hoş gelen şeyleri (süsleri) giyinip takındığı zaman; (حَلِيَّتِ الْمَرْأَةِ تَخْلَى فَهِيَ حَالِيَّةٌ) denilir. " (حَلِيَّةٌ الشَّيْءُ بِعَيْنِي يَخْلَى) : O şey gözüme hoş geldi" anlamındadır. Bu açıklamayı en-Nehhas nakletmektedir. Bilezik (sivâr); kadının giyindiği bir süs eşyası olup, çoğulu; (أسورة) şeklinde gelir. Bu çoğulun çoğulu ise (أساور) diye gelir. Nitekim: "*Hem üzerine altın bilezikler bırakılmalı... değil miydi*" (ez-Zuhurf, 43/53) âyetindeki "bilezikler" anlamındaki kelime, bir kıraatte bu şekilde çoğulun çoğulu olarak okunmuştur. Bununla birlikte; (أساور)'ın normal bir çoğul olması da mümkündür. Yüce Allah da: "**Orada... altın bileziklerle süslenecekler**" diye buyurmakta (ve çoğul olarak bu şekil kullanılmakta)dır. Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır.

İbn Aziz şöyle demektedir: " (أساور) : Bilezikler" kelimesi, (أسورة) : Bilezikler" kelimesinin (çokluk) çoğuludur. Bu ise, (سوار) ile, (سوار)'ın çoğuludur.

Bilezik, kola altından takınılan süs eşyasıdır. Bu, gümüşten olursa buna "kulb" denilir. Çoğulu ise, "kilebe" şeklinde gelir. Eğer bu boynuz yahut fil dışından yapılmış ise, "meseke" adını alır. Çoğulu da "mesek" diye gelir. en-Nehhas der ki: Kutrub, "Esavir: bilezikler" kelimesinin tekilinin "isvar" şeklinde geldiğini nakletmektedir. Ancak Kutrub, oldukça istisnâ nakillerde bulunan bir kimsedir. Yakub ve başkaları ise bu görüşü almamış ve bunu söz konusu etmemişlerdir. Derim ki: "*es-Sıhah*"da şu ifadeler yer almaktadır: Ebu Amr b. el-Alâ dedi ki: "Esâvir" in tekili isvâr'dır. Müfessirler de şöyle demektedir: Kırallar, dünyada bilezikler ve taşlar giyindikleri için yüce Allah bu süsleri cennetliklere verecektir.

"**İnce ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyeceklerdir**" buyruğundaki "sündüs" oldukça ince ve nahif olan demektir. Bunun tekili "sündüse" şeklinde gelir. Bu açıklamayı da el-Kisâî yapmıştır. "İstebra" ise, İkrime'den nakledildiğine göre kalın olan ipeğe denir. "Harir" ile aynı şeydir. Şair der ki:

تراهنّ يلبسن المشاعر مَرَّةً وإستبرق الديباج طَوْرًا لباسها

"Kimi zaman onların bedenlerine yapışan ince elbise giydiklerini görürsün.
Kimi zaman da kalın ipektir, on(lar)ın giydiği."

(1) Müslim, Tahâre 40; Nesâî, Tahâre 109; Müsned, II, 232, 371

O halde istebrak, dibac (yani kalın ipek) demektir. İbn Bahr ise, altın ile dokunmuş olandır, diye açıklar. el-Kutebî bu kelimenin Arapçalaştırılmış Farsça bir kelime olduğunu söyler. el-Cevherî de bunun küçültme isminin, "ubeyrik" şeklinde olduğunu söyler. Bu kelimenin "el-berîk"den "istef'ale" veznine sokulmuş bir kelime olduğu da söylenmiştir. Doğrusu bu kelimenin her iki dilde de uygun düşen (sesteş) kelimelerden olduğudur. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de, daha önceden de geçtiği üzere Arapça olmayan bir kelime yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Özellikle yeşil olanın söz konusu edilmesi ise, yeşilin göze uygun düşmesinden dolayıdır. Zira beyaz renk, görmeyi dağıtır ve rahatsız edicidir. Siyah renk yerilir. Yeşillik ise, beyazlıkla siyahlık arasındadır. Bu da ışınları bir araya toplar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'dır.

Nesâî'nin rivâyetine göre, Abdullah b. Amr b. el-Âs şöyle demiştir: Rasulullah (sav)'ın huzurunda bulunduğumuz bir sırada yanına bir adam gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü! Bize cennet elbiseleri hakkında haber ver. Bunlar, Allah tarafından özel olarak mı yaratılacaktır, yoksa belli bir şekilde mi dokunulacaktır? Hazır bulunanların bazıları buna güldüler. Ona: "Ne diye gülüyorsunuz? Bilen birisine soru soran bir cahile mi?" Adam, az veya kısa bir süre oturdu, bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Cennet elbiselerine dair soru soran kişi nerede?" Adam: O kişi işte buradadır ey Allah'ın Rasulü, deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hayır, cennetteki meyveler yarılarak bu elbiseler aradan çıkacaktır." Hz. Peygamber bu sözü üç defa tekrarladı.⁽¹⁾

Ebu Hureyre dedi ki: Mü'minin evi, ortasında elbiseler dikilen bir ağacın bulunduğu içi oyulmuş bir incidir. Mü'min, parmağı ile -veya iki parmağı da demiş olabilir- inci ve mercan ile süslenmiş yetmiş elbise alır. Bunu, Yahya b. Selam *Tefsirin*'de, İbnü'l-Mübârek de *er-Rekaik* adlı eserinde zikretmişlerdir. Biz de bunun senedini *et-Tezkire* adlı kitabımızda kaydettik. Hadiste de nakledildiğine göre, cennet ehlinin her birisinin üzerinde her biri ayrı bir renk olmak üzere iki yüzlü elbise olacaktır. Bunlar, işitenin hoşuna gidecek bir sesle konuşurlar. İki yüzden birisi diğerine: Ben, Allah'ın dostu için senden daha değerliyim. Çünkü ben, onun bedenine bakan taraftayım, sen öyle değilsin, der. Diğerisi ise: Hayır, ben Allah'ın dostuna senden daha yakın ve değerliyim. Çünkü ben onun yüzünü gördüğüm halde sen görmüyorsun, der.

Yüce Allah'ın: "**Orada tahtları üzerinde kurularak**" buyruğundaki; "(الْأَرْئِثُ): **Tahtlar**" kelimesi, (أَرْئِثُ) in çoğuludur. Bu örtülerle süslenip bezenmiş tahtlar demektir. Bu şekilde süslenmiş örtüler altındaki döşekler ol-

(1) *Müsned*, II, 203, 225

duğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. İbn Abbas der ki: Bunlar, altından tahtlar olup, inci ve yakut ile süslenmişler, üzerlerinde de örtüler bulunur. Bu tahtların bir tanesi San'a'dan, Eyle'ye kadar ve Aden ile Câbiye'ye kadar olan bir alanı kapsar.

“ (مُتَكِنِينَ) : Kurularak, yaslanarak” kelimesinin aslı; (مُتَكِنِينَ) şeklindedir. Nitekim “ (اتَّكَأَ) : Yaslandı” kelimesinin aslı; (اتَّكَأَ) dir. (الْتِكَاةُ): Yaslanış'ın aslı da; (وُكَاةُ) kelimesidir. Bir şey üzerine dayanarak yaslanma anlamındaki; (الْوُكَاةُ) kelimesi de buradan gelmektedir. Bu kelime “vav” te'ye kalb edildikten sonra idğam yapılmıştır. “ (رجل وُكَاةٍ) : Çokça dayanıp yaslanan adam” demektir.

“O ne güzel mükâfattır, orası ne güzel konaktır” buyruğunda kastedilen ise cennetlerdir. Burada ifade “orası ne kötü bir konaktır” buyruğunun aksinedir ki, buna dair açıklamalar az önce geçmiş bulunmaktadır. Şâyet, (نِعْمَ) : Ne güzel!” kelimesi; (نِعْمَتٌ) şeklinde gelseydi yine caiz olurdu, çünkü bu, cennet için kullanılmış olurdu. Nitekim “orası ne güzel konaktır” ifadesinde de böyle gelmiştir. (Yani, cennet kastedilmektedir.)

el-Berâ b. Âzib'in rivâyetine göre bedevi bir Arap, Veda Haccı esnasında Rasulullah (sav)'ın huzurunda ayağa kalktı. Peygamber (sav)' da o sırada Arafat'da el-Adbâ diye anılan dişi devesi üzerinde vakfede bulunuyordu. Bedevi dedi ki: Ben, müslüman bir adamım. Bana şu: “İman edip güzel amellerde bulunanlara gelince...” âyeti hakkında haber ver. Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: “Sen de onlardan uzakta değilsin, onlar da senden uzakta değildir. Burada sözü edilenler şu dört kişidir: Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali. Sen, kavmine bu âyet-i kerimenin bunlar hakkında inmiş olduğunu bildir.” Bu hadisi el-Maverdî zikretmiştir.⁽¹⁾

en-Nehhas da “Meâni'l-Kur'ân” adlı eserinde bunu senediyle kaydetmekte ve şöyle demektedir: Bize Ebu Abdullah Ahmed b. Ali b. Sehl anlattı, dedi ki: Bize, Muhammed b. Humeyd anlattı, dedi ki: Bize, Yahya b. ed-Durays anlattı. Yahya, Züheyr b. Muaviye'den, o, Ebu İshak'dan, o, el-Berâ b. Âzib'den naklen dedi ki: Bedevi bir Arap kalktı... diyerek hadisi zikretti. Yine es-Süheylî de bunu “Kitabu'l-Â'lâm”⁽²⁾ adlı eserinde senediyle birlikte zikretmiştir. Biz de bütün bunları icazet yoluyla rivâyet etmekteyiz. Yüce Allah'a hamd olsun.

ONUNCU CİLDİN SONU

(1) el-Mâverdî, *en-Nüket*, III, 304

(2) es-Süheylî'ye ait bu eserin tam adı, Suyûtî, *el-İtkan*, I, 10'da belirttiğine göre: “*et-Ta'rifu ve'l-İlâm fî mâ Vekaa fî'l-Kur'âni mine'l-Esmâi ve'l-A'lâm*” şeklinde olup İbn Asâkir'in de buna bir zeyli vardır.

İÇİNDEKİLER

HİCR SÛRESİ (15)

1. Âyet	7
2. Âyet	7
3. Âyet	9
1. Yakında Bileceklerdir:	9
2. Tûl-i Emel:	9
4. Âyet	11
5. Âyet	11
6-7. Âyetler	11
8. Âyet	12
9. Âyet	13
10. Âyet	15
11. Âyet	15
12-13. Âyetler	16
14-15. Âyetler	17
16. Âyet	19
17. Âyet	20
18. Âyet	21
19-20. Âyetler	23
21. Âyet	26
22. Âyet	27
1. Aşılayıcı Rüzgârlar	27
2. Çeşitli Mahsul ve Mallarda "Aşı"nın Mahiyeti:	29
3. Aşılı Hurma Ağaçlarının Satılması:	30
4. Yalnız Ağaçları Satın Alanın Meyveyi Satın Alma Durumu:	31
5. Aşılı ve Aşılayıcı Hayvanların Satılması:	31
23. Âyet	32
24. Âyet	33
1. Allah'ın Bilgisi Her Şeyi Kuşatmıştır:	33
2. Namazın İlk Vaktinde Kılınması ve İlk Safın Fazileti:	34
3. Namazda ve Cihadda İlk Saf:	35

25. Âyet	36
26. Âyet	36
27. Âyet	39
28-29. Âyetler.....	41
30-31. Âyetler.....	42
1. İblis ve Şeytanlar:.....	42
2. Cinsten Yapılan İstisnâ ile İlgili Görüşler:	43
32-35. Âyetler.....	44
36-38. Âyetler.....	45
39. Âyet	46
40. Âyet	46
41. Âyet	47
42. Âyet	47
1. Allah'ın Has Kulları ve Şeytan:	47
2. Azın Çoktan ve Çoğun Azdan İstisnâ Edilmesi:	49
43-44. Âyetler.....	49
45-46. Âyetler.....	52
47-48. Âyetler.....	53
49-50. Âyetler.....	54
51-54. Âyetler.....	55
55. Âyet	57
56. Âyet	58
57-60. Âyetler.....	58
1. Kurtulanlar ve Helâk Olanlar:	58
2. Olumlu ve Olumsuz İfadelerden İstisnâ:	59
61-65. Âyetler.....	60
66-71. Âyetler.....	62
72. Âyet	63
1. Peygamberin Hayatına Yemin Onun İçin Bir Şereftir:	63
2. Bir Kimsenin Kendisinin ve Başkasının Ömrüne Yemin Etmesi:	64
3. Allah'tan Başkası Adına Yemin Etmek:	66
73-74. Âyetler.....	67
75. Âyet	67
1. Basiret Sahibi Oluş ve Ferâset:	68
2. Tevessüm ve Feraset Bir Hüküm İfade Eder mi?	71
76-79. Âyetler.....	71
80. Âyet	72
Bu Âyet-i Kerime'nin İhtiva Ettiği Hususlar:.....	73

1. Hier Sahiplerinin Yurduna Girmek:.....	73
Hier Ashabının Kuyularından ve Necis Sudan Yararlanmanın Hükümü:.....	74
2. İnsanın Kullanması Caiz Olmayan Yiyecek ve İçecekler	
Hayvanlara Verilebilir mi?	74
3. Evcil Merkeplerin Eti:	74
4. Kişinin Hayvanlarına Yedirmek Kastıyla Necaset Taşımalarının Hükümü:	75
5. Peygamberlerin ve Salihlerin Eserleri:	75
6. Namaz Kılınabilen ve Kılınamayan Yerler:	75
8.-Gübre ve Pislik Atılan Bahçede Namaz Kılmak:.....	82
81. Âyet	83
82-84. Âyetler.....	83
85-86. Âyetler.....	84
87. Âyet	85
88. Âyet	87
1. Dünya Ehline İmrenmek:	88
2. Sürekli Dünya Metanı Arzulamak:.....	88
89-90. Âyetler.....	90
91. Âyet	91
92-93. Âyetler.....	93
94-95. Âyetler.....	95
96. Âyet	98
97. Âyet	98
98. Âyet	98
1. Namaza Sığınmak:.....	99
2. Bu Âyet-i Kerime Secde Âyeti midir?.....	99
99. Âyet	99
Yakîn, Ölüm Demektir:.....	99

NAHL SÜRESİ

(16)

1. Âyet	105
2. Âyet	107
3. Âyet	109
4. Âyet	109
5. Âyet	110
1- Davarlar (el-En'âm):	110
2. Isıtacak Şeyler:	111
3. Yün Giymek:	112

6. Âyet	113
7. Âyet	115
1. Ağırılıkların Götürülmesi:	115
2. Genel Olarak Davarlar Özel Olarak da Develer, Yüce Allah'ın Lütuflarındandır:.....	116
3. Binekler Üzerinde Yolculuk ve Yük Taşımak:.....	117
8. Âyet	118
1. Atlar, Katırlar ve Merkepler, Davarlardan Farklıdır:	118
2. Bineklerin Kiraya Verilmesi:	118
3. Yük ve Binek Hayvanlarına Yük Vurulması, Yolculuğa Çıkılması ve Yük Taşıtmak İçin Kiralanan Hayvana Fazla Yük Vurmak:	119
4. Belli Bir Mesafeye Kadar Yük Taşımak Üzere Kiralanan Bineğin Hükümü:	120
5. At, Katır ve Merkep Etlerini Yemenin Hükümü:	121
6. Katırların Hükümü:	125
7. Atlara Zekât Düşer mi?	125
8. Süs Olmak Üzere Yaratılanlar ve Daha Bilmediğimiz Nice Varlıklar:	127
9. Âyet	129
10. Âyet	131
11. Âyet	132
12. Âyet	133
13. Âyet	134
1. Allah'ın Yarattıkları:	134
2. Allah'ın Yarattıklarından İnsana Boyun Eğdirilenler:.....	134
3. Öğüt Almayı Gerektiren Alâmetler:	135
14. Âyet	135
1. Çeşitli Etlerin Birbirleriyle Değiştirilmelerinin Hükümü:	136
2. Çekirge Satımı:.....	137
3. Et Yemeyeceğine Dair Yemin Eden Bir Kimse:	137
4. Denizden Çıkartılan Süs Eşyaları:.....	138
5. Kılık ve Kıyafette Riâyet Edilecek Bazı Hususlar:	138
6. Yüzüklere Yapılacak Nakışların Hükümü:	139
7. Hz. Peygamberin ve Bazı Zevatin Yüzüklerine Kazdırdıkları İfadeler:.....	140
8. Süs Eşyası Takınmayacağına Dair Yemin Eden Kimse:	141
9. Denizde Akıp Giden Gemiler:.....	141
15. Âyet	142
16. Âyet	144
1. Alâmetler ve Yıldızlarla Yol Bulma:	144
2. Yıldızlarla Yol Bulma Keyfiyeti:	146

3. Kibleye Dönmenin Hükümü:	146
17. Âyet	147
18-19. Âyetler.....	148
20-21. Âyetler.....	148
22-23. Âyetler.....	150
24. Âyet	151
25. Âyet	152
26. Âyet	153
27. Âyet	155
28. Âyet	156
29. Âyet	157
30-32. Âyetler.....	158
33. Âyet	161
34. Âyet	162
35. Âyet	162
36. Âyet	163
37. Âyet	164
38. Âyet	165
39. Âyet	166
40. Âyet	167
41. Âyet	168
42. Âyet	169
43-44. Âyetler.....	170
45-47. Âyetler.....	172
48. Âyet	174
49-50. Âyetler.....	177
51. Âyet	178
52. Âyet	178
53-55. Âyetler.....	179
56. Âyet	181
57. Âyet	182
58. Âyet	182
59. Âyet	183
Kız Çocuğu Yetiştirmenin Fazileti:	185
60. Âyet	186
61. Âyet	187
62. Âyet	189
63. Âyet	191

64. Âyet	191
65. Âyet	192
66. Âyet	192
1. Davarlardaki İbretler:	193
2. İçirmek:.....	193
3. Davarların Karınlarından İçirilenler:.....	194
4. Lebenu'l-Fahl (Süt Emziren Annenin Kocasın)ın Hükümü:	195
5. Dışkı ile Kan arasından Çıkan Süt:	195
6. Meni'nin Necaset ve Tehareti İle İlgili Görüşler:	196
7. Sütten Yararlanmak:	198
8. Afiyetle İçilen Bir Gıda:	198
9. Tatlı ve Lezzetli Yiyecekleri Yemek:	199
10. Yeme ve İçme İle İlgili Dualar:	199
67. Âyet	200
1. Âyetin Önceki Âyetlerle İlişkisi:	200
2. İçki:.....	201
68. Âyet	208
1. Allah'ın Arıya Vahyetmesi (İlhamı):.....	208
2. Arıya Verilen İlhamın Mahiyeti:	209
3. Arıların Hayret Verici Özelliklerinden:	210
69. Âyet	210
1. Arıların Karınlarından Çıkan:	211
2. Çeşitli Renklerdeki Bal:.....	211
3. Baldaki Şifa:.....	211
4. Balın Şifa Oluşu İle İlgili İlim Adamlarının Görüşleri:	212
5. Bal İnsanlara Nasıl Şifadır:.....	213
6. İshal ve Bazı Rahatsızlıklara Karşı Bal:	214
7. Tedavinin Hükümü İle İlgili Açıklamalar:.....	215
8. Balda Zekât:	217
9. Düşünen Topluluklar:	217
70. Âyet	218
71. Âyet	219
72. Âyet	220
1. Çocukların Anneye İzafe Edilmelerinin Anlamı:.....	221
2. Torunlar ve Yardımcılar:	221
3. Ev Hanımının Evinde Hizmet Etmesi:.....	224
4. Kocanın Ev İşlerinde Hanımına Yardımcı Olması:	224
5. Erkeğin Hizmetçi Tutma Yükümlülüğü:.....	225

73-74. Âyetler.....	226
75. Âyet	226
1. Müşriklerin Sapıklıklarına Dair Bir Örnek:	226
2. Kölenin Mülk Edinmesi:	227
3. Kölenin Hanımını Boşama Yetkisi:	228
4. Rızkın Mahiyeti:	228
5. Eşit Olmayan Örnekler ve Müşriklerin Cahilliği:	229
76. Âyet	230
77. Âyet	232
78. Âyet	233
79. Âyet	234
80. Âyet	235
1. Mesken Nimeti:	235
2. Taşınabilir Meskenler:	236
3. Davarların Yünlerinden, Tüylerinden, Kıllarından ve Diğer Azalarından Yararlanmak	238
4. Davarların Derileri:	241
5. Meytenin Derisi Tabaklanmakla Tahir Olur mu:	242
6. Meytenin Derisinden Yararlanmanın Caiz Olmadığına Dair Rivâyetler ve Ahmed b. Hanbel'in Bu Doğrultudaki Kanaati:	243
7. Domuzun Derisi:	244
8. Meytenin Derisini Temizleyen Tabaklamanın Mahiyeti:	244
9. Ev Eşyası ve Benzerleri:	245
81. Âyet	246
1. Yarattığı Şeylerden Gölgeler:	246
2. Sığınak ve Barınaklar:	246
3. Sıcağa Karşı ve Savaşta Koruyucu Elbiseler:	247
4. Bu Âyet-i Kerimede, Dağlardaki Mağaralardan ve Sıcağa Karşı Koruyucu Elbiselerden Söz Edilmesinin Hikmeti:	247
5. Düşmanla Savaş ve Cihad İçin Araç ve Gereç Edinmek:	248
6. Allah'ın, Nimetlerini Tamamlaması:	248
82. Âyet	249
83. Âyet	249
84. Âyet	250
85. Âyet	251
86-87. Âyetler.....	252
88. Âyet	253
89. Âyet	253

90. Âyet	254
1. Üstün Ahlakî Değerlere Çağırın Kur'ân:	255
2. Adalet ve İhsan'ın Mahiyeti:.....	255
3. Akrabalara Birşeyler Vermek:.....	257
4. Fahşâ, Münker ve Bağy:	258
5. Bu Âyetin Ahlâkî İle Ahlâklanmanın Önemi:.....	258
6. İyiliği Emredip Kötülükten Alıkoymak ve İhsanın Önemi Vurgulayan Tarihten Bir Olay:	259
91. Âyet	260
1. Allah'ın Ahdi:	260
2. Yeminlerin Pekiştirilmesi:	262
3. Allah'ın Kefil Yapıldığı Yeminlere Bağlılık:.....	262
92. Âyet	263
93. Âyet	265
94. Âyet	266
95-96. Âyetler.....	267
97. Âyet	268
98. Âyet	269
Allah'a Sığınmak:	269
99-100. Âyetler.....	270
101-102. Âyetler.....	272
103. Âyet	273
104. Âyet	276
105. Âyet	276
106. Âyet	277
1. Allah'ın Gazabını Hakedenler:	277
2. Zorlama İle İlgili Buyruğun Nüzûl Sebebi:	277
3. Zorlamanın (İkrâhın) Hükme Etkileri:	279
4. Öldürülmek Korkusuyla (İkrâh) Küfrü Gerektiren Sözleri Söyleyenin Hükümü:	280
5. Zorlama (İkrâh) Dolayısı İle Verilen Ruhsatlar:	280
6. Çeşitli Fiilleri İşlemek İçin Zorlanma (İkrâh):.....	281
7. Zorlanan Kimsenin (Mükreh) Boşaması ve Kölelerini Âzâd Etmesi:	282
8. Zorlama Altında Yapılan Alış-Veriş:	283
9. Zorlanan Kimsenin (Mükrehin) Nikâhı:	284
10. Nikâh ve Cinsel İlişki İçin Zorlama:	284
11. Kadının Zinaya Zorlanması:.....	285
12. Zinaya Zorlanan Kadına, Mehrin Gerekip Gerekmediği:	285

13. Kocadan Hanımının Zorla Alınmak İstenmesi:.....	285
14. Zorlama Altında Yapılan Yemin:.....	286
15. Yeminin Bozulması İçin Zorlamak (İkrâh):.....	287
16. Mala Gelecek Zarar İkrâh Sayılır mı:.....	287
17. Küfrü Gerektiren Sözleri Söylemek İçin Zorlanan Kimsenin Gözönünde Bulundurması Gereken Hususlar:.....	288
18. Küfre ve Başka Hususlara Zorlanan Kimsenin Ölümü Tercih Etmesi:.....	289
19. Zorlama (İkrâh)'ın Sınırı:.....	292
20. Kinayeli İfadeler ve İkrâh:.....	292
21. Küfre Göğüs Açımlar:.....	293
107-109. Âyetler	294
110. Âyet	295
111. Âyet	295
112. Âyet	297
113. Âyet	298
114. Âyet	299
115. Âyet	300
116-117. Âyetler	300
1. Allah'a Yalan Uydurarak, Kendiliklerinden Helâl ve Haram Koyanlar:.....	300
2. Helâl ve Haram Kılma Yetkisi:.....	301
118. Âyet	302
119. Âyet	302
120. Âyet	303
121-122. Âyetler	303
123. Âyet	304
Üstün Faziletlinin Daha Az Faziletliye Uyması:.....	305
124. Âyet	305
Cuma, Cumartesi ve Pazar Günleri Hakkında Ayrılmklar:.....	305
125. Âyet	307
Davet ve Cihad:.....	307
126. Âyet	308
1. Âyetin Nüzûl Sebebi:.....	308
2. Zulme Uğrayan Kimse, Herhangi Bir Yolla Zulmünün Karşılığını Alabilir mi:.....	309
3. Kısasta Eşitlik:.....	310
4. Lafızlarda Eşitlik:.....	310
127-128. Âyetler	310
Allah ile Sabır ve Müşriklerin Yaptıklarına Aldırmamak:.....	311

İSRÂ SÛRESİ

(17)

1. Âyet	315
1. Tenzih (Subhân)'in Anlamı:	316
2. İsrâ:	316
3. Allah'ın Kulu:	317
4. İsrâ ve Bu Konudaki Rivâyetler:	318
5. Birinci Mesele: İsrâ, Hz. Peygamber'in Ruhu İle mi, Bedeni İle mi Olmuştur:	321
6. İkinci Mesele: İsrâ'nın Gerçekleştiği Tarih:	323
7. Üçüncü Mesele: Namazın Farz Kılınması ve Farz Kılındığı Sıradaki Namaz Şekli:	324
8. Mescid-i Haram'a, Mescid-i Nebevî'ye ve Beytü'l-Makdis'e Yolculuk Yapmak	325
9. İsrâ'nın Hikmeti:	326
2. Âyet	327
3. Âyet	328
4. Âyet	330
5. Âyet	331
6. Âyet	333
7. Âyet	334
8. Âyet	342
9-10. Âyetler	344
11. Âyet	345
12. Âyet	347
13-14. Âyetler	349
15. Âyet	352
Geride Bıraktıklarının Ağlaması Dolayısıyla Ölünün Azab Görmesi Sözkonusu mudur?	353
16. Âyet	355
1. Allah'ın Helâk Etmedeki Sünneti:	355
2. İlahî Emirlere İtaat ve Helâk Oluş:	356
3. Helâk Oluş:	358
17. Âyet	359
18-19. Âyetler	360
20-22. Âyetler	361
23-25. Âyetler	361

1. Allah'ın Hükümü ve "Kadâ" Kelimesinin Anlamları:	362
2. Anne Babaya İyi Davranmanın Önemi:	363
3. Anne-Baba'ya Sövülmesine Sebep Teşkil Etmemek, Onlara Kötü Davranmamak:	364
4. Anne-Baba'nın Caiz olan Taleplerine Muhalefet Etmemek:	364
5. Ebeveynin İsteklerine İtaate Bir Örnek:	364
6. Anne İle Babanın Hakları Arasında Bir Karşılaştırma:	365
7. Anne ve Baba Kâfir İseler:	365
8. Cihad İçin Anne-Babanın İzni:	366
9. Cihada Çıkmak İçin Müşrik Anne ve Babanın İzni Alınır mı:.....	367
10. Anne Babanın Sevdiklerini Gözetmek:	368
11. Anne Babanın Çocuğu Yanında Yaşlanması Hali:.....	368
12. Anne-Baba'ya Tahammülün Ölçüsü:.....	370
13. Anne-Baba'yı Azarlamamak:.....	371
14. Anne-Babaya Karşı Şefkat ve Merhamet:.....	372
15. Anne-Baba'ya Merhamet:.....	372
16. Anne-Baba'ya Mağfiret Dilemek:	373
25. Âyet	375
26-27. Âyetler	376
1. Akrabalara ve Diğer Hak Sahiplerine Haklarını Vermek.....	377
2. Savurganlığın Yasaklanması:.....	377
3. Kişinin Canının Çektiği Şeylere Harcamada Bulunması:.....	378
28. Âyet	378
1. Muhtaçlardan Yüzçevirmenin Adabı:.....	378
2. Âyetin Nüzûl Sebebi:.....	379
3. Muhtaçlara Söylenmesi Gereken Sözler:.....	379
29. Âyet	380
1. Cimrilik:.....	380
2. İnfakın Ölçüsü Var mı:.....	381
3. İsrâf:	382
4. İsrâfın Zararı:	382
30-31. Âyetler	383
1. Fakirlik Korkusuyla Çocukların Öldürülmesi:.....	383
2. Büyük Bir Günah:.....	384
32. Âyet	385
Zinaya Yaklaşmamak:	386
33. Âyet	386
1. Zulmen Öldürülenin Velisinin Yetkisi:	387

2. Kısasta Aşırı Gitmek:	388
3. Çünkü Veli, Yardıma Mazhar Olmuştur:	389
34. Âyet	389
1. Yetimin Malına Kötü Maksatla El Sürmemek:	389
2. Ahde Bağlılık:	390
35. Âyet	390
1. Ölçü ve Tartıda Doğruluk:	390
2. Adalet En Hayırlısıdır:	391
36. Âyet	391
1. Bilmedik Şeyin Ardına Düşmek:.....	391
2. Benzeştirenlerin (Kaaiflerin) Dediklerine Göre Hüküm Vermek:.....	393
3. Zeyd ve Oğlu Usame İle İlgili Cahiliyyenin İddiaları:.....	393
4. Çocuğun Kime Ait Olduğu Hususunda Anlaşmazlık Olursa Kıyafet Bilginlerine Başvurmak:.....	393
5. Kaiflerin Kanaatlerini Delil Kabul Edenlerin Görüş Ayrılıkları:.....	394
6. İnsan ve Organlarının Sorumluluğu:	394
37-38. Âyetler.....	396
1. Kibirle Yürümek Yasağı:	396
2. İhtiyaç Sahibi Olmadığı Halde Avcılık Yapmak:	397
3. Kibirlenmek, Fıtrata da, Tabiata da, Kâinata da Aykırıdır:.....	397
4. Allah Tarafından Hoşlanılmayan Şeyler:.....	398
5. Raksetmek:.....	400
39. Âyet	401
40. Âyet	401
41. Âyet	402
42-43. Âyetler.....	403
44. Âyet	404
45. Âyet	408
46. Âyet	411
47. Âyet	412
48. Âyet	414
49. Âyet	414
50-51. Âyetler.....	415
52. Âyet	417
53. Âyet	419
54. Âyet	421
55. Âyet	422
56. Âyet	422

57. Âyet	423
58. Âyet	424
59. Âyet	425
60. Âyet	427
61-62. Âyetler.....	433
63. Âyet	435
64. Âyet	435
1. Şeytanın Sesine Kulak Verenler:	436
2. Şeytanın Sesi:.....	436
3. Şeytanın Atlıları ve Piyadeleri:	436
4. Mal ve Evlatlarda Şeytanın Ortaklığı:	437
5. Şeytanın Boş Vaadleri:.....	438
6. Çalgı Aletleri, Şarkı ve Eğlence:.....	438
65. Âyet	439
66. Âyet	439
67. Âyet	440
68. Âyet	441
69. Âyet	442
70. Âyet	444
1. Âdemoğullarının Üstünlüğü:.....	444
2. Meleklerin İnsan ve Cinlere Üstünlüğü Söz konusu mudur?.....	445
3. Hoş ve Temiz Rızıklar Dolayısıyla Üstünlük:	446
4. Hoş ve Temiz Yiyeceklerden Mahrumiyet:	446
71. Âyet	447
72. Âyet	450
73. Âyet	452
74-75. Âyetler.....	453
76. Âyet	455
77. Âyet	456
78. Âyet	457
1. Güneşin Kaymasından İtibaren Kılınacak Namazlar:	457
2. Gece Karanlığı (Ğasaku'l-Leyl):.....	459
3. Akşam Namazı Vaktinin Sonu:	460
4. Sabah Namazı:	462
5. Kiraatsız Namaz Olmaz:	463
6. Sabah Namazında Tanıklık:	464
7. Sabah Namazı Gece Namazı mı, Gündüz Namazı mıdır?	464
79. Âyet	465

1. Gecenin Bir Kısımında ve Teheccüd:	465
2. Hz. Peygamber ve Ümmeti İçin Teheccüd'ün, Hükümü:	466
3. Makam-ı Mahmûd (Övülmüş Makam):	467
4. Hz. Peygamber'in Şefaatleri:	468
5. Yüce Allah'dan Peygamberin Şefaatini İstemek:	469
6. Teheccüd Namazı ve Makam-ı Mahmud:	472
80. Âyet	472
81. Âyet	474
1. Gelen Hak ve Giden Bâtıl:	474
2. Müşriklerin Put ve Heykelleri ve Masiyet Araçlarının Kırılması:	475
3. Bu Hususta Tamamlayıcı Bilgiler:	475
82. Âyet	476
1. Kur'ân'dan İndirilenler:	477
2. Kur'ân-ı Kerim'in Şifa Oluşu İle İlgili Görüşler:	477
3. Rukye'nin Hükümü İle İlgili Görüşler:	480
4. Allah'ın Bazı İsimlerinin, Yahut Kur'ân-ı Kerim'in Bazı Âyetlerinin Bir Yere Yazılıp Su İle Yıkanması... (Nüşre):	480
5. Muska ve Benzeri Şeyleri Takmak:	481
6. Mü'minlere Rahmet, Zalimlere Ziyan: Kur'ân:	483
83. Âyet	484
84. Âyet	485
85. Âyet	487
86-87. Âyetler	490
88. Âyet	492
89. Âyet	492
90-93. Âyetler	493
94. Âyet	499
95. Âyet	500
96. Âyet	501
97. Âyet	501
98-99. Âyetler	503
100. Âyet	504
101. Âyet	505
102. Âyet	507
103-104. Âyetler	509
105. Âyet	510
106. Âyet	510
107. Âyet	512

108. Âyet	513
109. Âyet	513
1. Çeneleri Üstü Secdeye Kapananlar:	513
2. Namazda Ağlamanın Hükümü:	514
3. Namaz Esnasında İnlemek:	515
4. Kalp Yumuşaklığı (Huşû'):	515
110. Âyet	515
1. Bu Buyruğun Nüzûl Sebebi:	516
2. Namaz ve Kur'ân Okumak:	518
111. Âyet	518

KEHF SÛRESİ

(18)

1-3. Âyetler	524
4-5. Âyetler	533
6. Âyet	533
7. Âyet	534
1. Yeryüzünün Zinetleri:	534
2. Güzel Ameller:	535
8. Âyet	537
9. Âyet	538
10. Âyet	541
1. Mağaraya Sığınan Delikanlılar:	542
2. Dinini Yaşamak İçin Zalimlerin Baskısından Kaçmak ve Uzletin Mahiyeti	544
3. Allah'tan Doğruya İletmesini İstemek:	547
11. Âyet	547
12. Âyet	548
13. Âyet	550
14. Âyet	551
1. Dikilmelerinin Anlamı:.....	551
2. Mutasavvıfların Bu Âyeti Raks ve Vecdlerine Delil Göstermeleri:	552
15. Âyet	553
16. Âyet	553
17-18. Âyetler	555
1. Köpekleri:	558
2. Köpek Barındırma İle İlgili Rivâyetler:.....	559
3. Beslenmeleri Mübah Olan Köpeklerin Nitelikleri:	560

4. Hayır ve Salâh Sahibi Kimseleri Sevmenin Bereketi:	561
19-20. Âyetler	564
1. Paralarıyla Birilerini Göndermeleri:.....	565
2. Alınmasını İstedikleri Yiyecek ve Dikkatli Davranma İstekleri:	566
3. Vekâlet ve Sıhhati:.....	567
4. Vekâlet Akdinin Mahiyeti ve Delilleri:	567
5. Vekâletin Caiz Olduğu Alanlar:	568
6. Mazereti Olanlarla Olmayanların Vekil Tayin Etmesi:.....	568
7. Âyet, Ortaklığın da Caiz Oluşuna Delildir:	569
21. Âyet	570
Kabirler Üzerinde Mescid Edinmek, Kabirlerde Namaz Kılmak, Kabirlerde Bina Yapmak ve Benzeri Fiiller:	572
Tabutta Defin ve Kabir:	575
22. Âyet	576
23-24. Âyetler	580
1. Geleceğe Dair Verilen Sözlerde “İnşaallah” Kaydını Koymak:.....	580
2. Yeminde (İnşâallah diyerek) İstisnâ Yapmak:.....	581
25. Âyet	582
26. Âyet	584
Ashab-ı Kehf’in Halihazırdaki Durumu:.....	585
27. Âyet	586
28. Âyet	588
29. Âyet	591
30-31. Âyetler	595

الجامع لأحكام القرآن

محنة فيلوت الذئب كله لله فأت
تتوهل فأت الله بما يغفلون بصير
فأت تولوا فاعلموا أن الله مولى
نعم المولى و نعم النصيب
أخبرنا أنما غنم من شيء فأت
الله خمسة وللرسول ولذي القربى
واليتامى والمساكين وأب السبل
أن كنتم آمنتم بالله وما أنزلنا علي
عبدنا يوم الفرقان يوم اتق
الجمعان والله علي كل شيء
قد أت إذا تم بالعلفة الدنيا وهم
بالعلفة القصوي والذئب أسفل
منكم ولو تولا عدتم لا اختلفتم في
لمنعاد ولكم لقضى الله أمدا